

A NAGY HONVEDŐ HÁBORÚ TÖRTÉNETE 1941 - 1945

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ TÖRTÉNETE

1941—1945

HAT KÖTETBEN

Szerkesztő bizottság

P. N. POSZPELOV (elnök)

V. A. ANDREJEV, **A. I. ANTONOV** I. H. BAGRAMJAN, P. A. BELOV
J. A. BOLTYIN (elnökhelyettes), M. G. BRAGIN, F. I. GOLIKOV,
A. A. GRECSKO, V. M. HVOSZTOV, L. F. ILJICSOV, I. D. JELISZEJEV,
A. P. KUCSKIN, D. M. KUKIN, V. V. KURASZOV, I. I. MINC,
V. P. MOSZKOVSZKIJ, (elnökhelyettes), G. D. OBICSKIN, Z. Sz. OSZIPOV,
B. N. POLEVOJ, Sz. I. RUGYENKO, N. I. SATAGIN, A. L. SZIDOROV,
V. D. SZOKOLOVSZKIJ, B. Sz. TYELPUHOVSZKIJ, A. A. TYIMOFEJEVSZKIJ,
I. N. ZEMSZKOV, A. Sz. ZSELTOV, P. A. ZSILIN, J. M. ZSUKOV, **N. A. ZSURAVLJOV**

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ TÖRTÉNETE

1941—1945

ELSŐ KÖTET

AZ IMPERIALISTA HATALMAK
HÁBORÚS ELŐKÉSZÜLETEI ÉS A HÁBORÚ KIROBBANTÁSA

ZRÍNYI KATONAI KIADÓ BUDAPEST, 1964

A mű eredeti címe

**ИСТОРИЯ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ
СОВЕТСКОГО СОЮЗА 1941-1945**

ТОМ ПЕРВЫЙ

Москва, Воениздат, 1961

Fordították

az 1-6. fejezeteket

TERÉNYI ISTVÁN

a 7-10. fejezeteket

NYIRŐ JÓZSEF

A kötetet szerkesztette

FÁBIÁN FERENC

tartalékos ezredes

„A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története 1941–1945” c. hatkötetes művet az SZKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet keretében a Nagy Honvédő Háború történetével foglalkozó osztály tudományos munkatársainak kollektívája dolgozta ki (az osztály vezetője J. A. Boltyin, helyettes vezetője B. Sz. Tyelpuhovszkij). Felhasznált forrásmunkák: a Szovjetunió központi párt és állami, hatósági és helyi levéltáraiban őrzött dokumentumok; a Német Demokratikus Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, a Bolgár Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság levéltárainak anyagai; a Szovjetunió és más országok által közzétett dokumentumok, valamint a szovjet és a külföldi történettudományi irodalom termékei

Az első kötet szerzői és szerkesztői munkaközössége

G. A. GYEBORIN (vezető),

G. F. ZASZTAVENKO, G. Z. LEKOMCEV,

N. A. SZEMENOV (irodalmi szerkesztő),

F. I. TAMONOV, P. I. SUKTOMOV, A. E. EKSTYEJN

A szerkesztőségi munkaközösségbe nem tartozó szerzők

M. E. Ajrapetjan, J. J. Bogus, J. A. Boltyin, A. N. Grahov, G. D. Komkov, I. I. Krasznov, M. J. Monyin, P. V. Nazarov, A. F. Nyikityin, J. F. Nyikityin, Gerhard Nietzsche (Német Demokratikus Köztársaság), I. D. Osztoja–Obszjanij, D. M. Proektor, V. A. Szekisztov, V. G. Truhánovszkij, V. T. Fomin, Sz. N. Siskin, Heinz Schuman (Német Demokratikus Köztársaság)

„Sohasem győzhetik le azt a népet, amelyben a munkások és parasztok többségükben felismerték, átértékelték és meglátták, hogy ők a saját, szovjethatalmukat – a dolgozók hatalmát – védelmezik, hogy azt az ügyet oltalmazzák, amelynek győzelme nekik és gyermekeik számára biztosítja, hogy élhessenek a kultúra minden áldásával, az emberi munka minden alkotásával.”

V. I. Lenin

BEVEZETÉS

1. A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának jelentősége

A Szovjetunió 1941–1945-ben megvívott Nagy Honvédő Háborúja, melyet a rabló német imperializmus kényszerített népünkre, a legsúlyosabb, s egyszersmind a leghősiesebb időszak volt hazánk történelmében. Egyetlen más nép sem viselt el oly súlyos megpróbáltatásokat, mint amilyenek ezekben az években a szovjet embereknek kijutottak. A háború viharában új erővel mutatkozott meg a szocializmus országának ereje.

A szovjet nép fegyvert ragadott, hogy visszaverje a nemzetközi imperializmusnak – a külföldi intervenció és a polgárháború után immár második – kísérletét a világ első szocialista államának megsemmisítésére. Ez a háború a Szovjetunió teljes győzelmével és a kapitalista világ akkor leghatalmasabb hadseregének, a fasiszta Németország hadseregének szétverésével végződött, amely szinte az egész burzsoá Európa katonai és gazdasági potenciáljára támaszkodott.

Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, a szovjet kormány elnöke, 1960. január 14-én, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának ülésén elhangzott beszámolójában a következőket mondotta:

„Örök dicsőség fogja övezni népünknek azokat a hős fiait és leányait, akik a polgárháború és a Nagy Honvédő Háború idején vérüket hullatták, életüket áldozták a haza szabadságáért és függetlenségéért. A szovjet emberek mély hálát éreznek azok iránt, akik hősieken visszaverték az ellenséges támadást, s erejüket nem kímélve gyarapították és gyarapítják hazájuk hatalmát, örködnék a szovjet nép békés munkája fölött.”¹

A szovjet nép, amely a kommunista párt vezetésével győzelmet aratott a német fasizmus felett, világgraszoló hőstettet hajtott végre. Méltán vívta ki magának a hős, a győzedelmes, a felszabadító, a dicsőséges nép nevét.

A Szovjetunió győzelme a hitleri Németország felett, jelentőségében és következményeiben nemzedékek sorsát meghatározó, kimagasló világtörténelmi esemény. Ez a győzelem mentette meg a szocializmus vívmányait a Szovjetunióban a halálos veszedelemtől, ez hártotta el a szovjet nép nemzeti és állami létét fenyegető fasiszta veszélyt. A Szovjetunió dolgozói szétzúzták az erős, kegyetlen, alattomos ellenséget, s ezzel teljesítették nemzetközi kötelességüket – megakadályozták, hogy a német fasizmus seregei leigázzák az egész emberiséget. A szovjet nép porrá zúzta a világuralomra áhítozó német imperialisták vérgőzös terveit.

A Nagy Honvédő Háború súlyos megpróbáltatásai során óriási erővel nyilvánult meg a szocializmus fölénye a kapitalizmussal szemben. A szocialista társadalmi és állami rend adta a Szovjetunióknak azt a legyőzhetetlen erőt, amely népének és hadseregének lehetővé tette, hogy még a legsúlyosabb helyzetben is becsülettel védelmezze szabadságát és függetlenségét, megállítsa és szétverje a német fasiszta hordák támadását, és testvéri segítséget nyújtson a fasiszta járomban sínylődő európai népek felszabadulásához. A háború teljes erővel és meggyőzően bizonyította a szocializmus

legyőzhetetlenségét, azt, hogy az új társadalmi rend döntő fölényben van az önmagát túlélő kapitalizmussal szemben.

A kommunista párt és a szovjet kormány köré tömörült szovjet nép a háború éveiben meggyőző tanúbizonyságot tett arról, hogy feltétlen odaadással és hűséggel ragaszkodik a kommunizmus eszméihez. A Nagy Honvédő Háború gigászi küzdelmeinek csataterein dönt el a szocialista társadalom további létezésének, a szovjet állam önállóságának és függetlenségének, a Szovjetunióban élő népek jövőjének, létének kérdése.

„A Szovjetunió elleni háborúban – mondotta Hruscsov – a német imperialisták nemcsak rabló, de egyszersmind osztálycélokat is követtek, a világ első szocialista államának megsemmisítésére törekedtek. Arra számítottak, hogy céljaikat rövid idő alatt és csekély véráldozattal elérhetik. Ennek megfelelően állították össze az ismert »Barbarossa-tervet«, amely szerint a fasiszták már 1941 őszének végén el akarták foglalni országunkat.”²

A Szovjetunió és a fasiszta Németország roppant párviadalának kimenetelétől függött a fasizmus által leigázott népek jövője, korunk civilizációjának sorsa. A szocialista hazájukat védelmező szovjet emberek egyszersmind az egész emberiséget, az egyetemes műveltség vívmányait is oltalmazták a fasiszta barbárság ellen. Ebben világosan kifejezésre jutott, hogy a mai társadalom történeti fejlődésében a szocializmusé a vezető szerep. A hadra kelt szovjet nép nemzeti érdekei teljes mértékben egyeztek azzal a nemzetközi politikai irányvonallal, amely magából a szocialista rendszer lényegéből, a proletár szolidaritás nemes elveiből fakad.

A Nagy Honvédő Háborúban a Szovjetunió népei nem maradtak magukra, Melljük sorakoztak a világ összes haladó erői. A külföldi országok dolgozói, saját nemzeti és nemzetközi érdekeikért felszabadító harcot kezdtek a fasizmus ellen, s erejükhez mértén igyekeztek segíteni a szovjet népet. A fasizmus vereségét óhajtó népek hatalmas akarata és a hitlerista Németország ellen hadba lépett országok kormányzó köreinek az a törekvése, hogy elhárítsák a fejük fölött lebegő veszélyt, s megtartsák korábbi pozícióikat, a szabadságszerető népek érdekközösségét eredményezte. A közös hadviselés követelményének megfelelően létrejött a népek és kormányok antifasiszta koalíciója. De a háborús megpróbáltatásokat és a háború terheit korántsem egyformán viselték a koalíció részvevői. A fasiszta rablókkal való fegyveres harcban a Szovjetuniónak kellett a legnagyobb erőfeszítéseket tennie: a szovjet-német arcvonalon dönt el a háború sorsa.

A fasiszta Németország vezetői, akik azt a célt tűzték maguk elé, hogy megsemmisítik a szocializmust, és részint kiirtják, részint rabszolgasorba döntik a szovjet embereket, sok milliós, technikailag jól felszerelt hadsereget vetettek be a Szovjetunió ellen. A „villámháborút” tervező Németország hitszegő módon, váratlanul támadott a Szovjetunióra, s ez kezdetben jelentős katonai fölényt biztosított számára. A Szovjetunió így a háború elején igen súlyos helyzetbe került. A Vörös Hadsereg kelet felé vonult vissza, és nekünk oly kedves népes városokat és falvakat kellett feladnia nagy anyagi és kulturális értékekkel együtt, amelyeket oroszok, ukránok, beloruszok, litvánok, lettek, észtek, moldvaiak és hazánk más népei nemzedékeken át alkottak.

A szovjet csapatok átmeneti kudarcai és kényszerű visszavonulása következtében különleges jelentőségre tett szert a front és a hátszország erkölcsi állapota. Nagyon súlyos körülmények között, az ellenség erőinek ideiglenes fölénye közepette kellett előbb az ellenség nyomását feltartóztatni, majd visszaverni a hitlerista hordákat. Ehhez a hadsereg és a nép óriási fizikai és erkölcsi erőfeszítésére, önfeláldozó kitartására, hősiessé bátorságára volt szükség. Nemcsak arról volt szó, hogy útját álljuk az ellenségnek, hanem arról is, hogy kikergessük a szovjet földről, szétverjük fegyveres erőit, és halálos csapást mérjünk a fasizmus egész rendszerére. Ezt azonban csak nagy gazdasági és katonai erővel, magasabb rendű katonai szervezettel és magas fokú hadművészettel lehetett elérni.

Mindez elérhetőnek és lehetségesnek bizonyult a hazáját határtalanul szerető szovjet nép számára, amelyet a kommunista párt, a lenini eszmék jegyében a szocialista haza megvédésére, a nehézségek leküzdésére nevelt. Országunk nemcsak kiállta a háború borzalmait, amelyek bármely burzsoá államot összedöntöttek volna, hanem még jobban megerősödött és megedződött a kemény harcok-

ban. A lenini párt által nevelt és lelkesített egyszerű szovjet emberek millióinak hazafisága, állhatatossága és bátorsága alkotta azt a fő tényezőt, amely lehetővé tette a hitlerista Németország szétzúzását a második világháborúban.

Miután a szovjet fegyveres erők teljesen megváltoztatták a háborús események eleinte kedvezőtlen alakulását, visszavonulásból és védelemből hatalmas erejű támadásba lendültek. Mind a védekezés, mind a támadás súlyos körülmények között ment végbe, s hihetetlen nehézségeket kellett leküzdeni. A háború az első naptól az utolsóig szilárd állhatatosságot, hátartalan bátorságot és önfeláldozást, magas fokú katonai tudást és ellenállhatatlan győzni akarást követelt meg a hadsereg katonáitól és tisztjeitől.

A szovjet fegyveres erők becsülettel teljesítették feladatukat, igazolták népünk bizalmát és azokat a reményeket, amelyeket a világ dolgozói hozzájuk fűztek. A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem a szovjet harcosok műve, a szocializmus dolgozóié, akik magukra öltötték a legénységi vagy a tisztí köpenyt. A háború során teljes nagyságában bontakozott ki a Vörös Hadsereg valamennyi sajátossága; az, hogy egy szocialista állam új típusú hadserege, hogy a szovjet hazafiság és a proletár nemzetköziség szellemében nevelődött felszabadító hadsereg.

A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem kivívásához dicső munkásosztályunk, kolhoz-parasztágunk és értelmiségünk is nagymértékben hozzájárult a hátsorországban végzett hőies munkájával.

A szocialista gazdasági rendszer fölénye a hanyatlásnak indult kapitalista rendszerrel szemben, a párt és a kormány köré tömörült szovjet nép szilárd egysége, hatalmas győzni akarása, a világ haladó erői részéről jövő támogatás – mindez megnyilvánult népünk hősi harcában, a hátsorország tevékenységében és szilárdságában, az ellenségen aratott gazdasági győzelemben, az össznépi jelleget öltött fegyveres harc módjaiban és formáiban, a hátsorország és az arcvonal páratlan erkölcsi erejében.

A német imperialisták és vezérkaruk arra törekedett, hogy fölénybe kerüljön a Szovjetunióval szemben. Éppen ezért már jóval a Szovjetunió megtámadása előtt haditermelésre állították át gazdaságukat, és az általuk leigázott európai országok gazdaságát is rabló terveiknek rendelték alá. Már jó előre több milliós, technikailag jól felszerelt hadsereget szerveztek, melyet az embergyűlölet szellemében neveltek, megmérgezték a fasiszmus ideológiájával, azt hirdetve, hogy a németek – mint „felsőbbrendű faj” – a többi nép fölött uralkodni hivatottak. A német tábornoki kar azonban nem volt teljesen meggyőződve a fasiszta haderők fölényéről, s ezért elhatározta, hogy biztosítja a maga számára azt az átmeneti előnyt is, amit a meglepetésszerű támadás jelent.

A német vezérkar számításba vette ugyan a háború állandóan ható tényezőit, de még nagyobb jelentőséget tulajdonított azoknak az ideiglenes, átmeneti jellegű tényezőknek, melyeken a „villámháború” német fasiszta elmélete alapult. Ebben az elméletben a német imperialistáknak az a rögeszméje tükröződött, hogy akkor fognak győzni, ha minél gyorsabban vonultatják fel hadseregeiket, és azokat olyan eszközökkel szerelik fel, amelyek rémületbe ejthetik, meghökkenthetik, megbéníthatják az ellenfelet; ha kihasználják a támadó fél kezdeti előnyeit; ha az ellenfél egységeinek részenként való megsemmisítésére törekednek.

A német imperialisták és tábornokaik ezekkel a megfontolásokkal kezdték el a Szovjetunió elleni háborút, és nem kételkedtek győzelmükben. Osztálykorlátaik és elfogultságuk következtében nem voltak képesek felmérni a Szovjetunió erőforrásait, amelyek a szocialista rendszernek a kapitalista rendszerrel szembeni fölényéből fakadnak. S mivel nem tudták felismerni a szocialista társadalmi és állami rend szilárdságát, nem mérhették fel helyesen a Szovjetunió gazdasági és katonai potenciálját sem, nem láthatták meg azokat a tényezőket, amelyek megbonthatatlanul egységes, szilakemény tömbbé kovácsolták az egész szovjet társadalmat. Ők is, meg a többi ország imperialistái is vajmi kevésbé ismerték a szovjet ember lelkületét, alábecsülték mélységes hazafiságát, szocialista hazája iránti mérhetetlen odaadását. Imperialista körökben az a nézet uralkodott, hogy a Szovjetunió csupán „földrajzi fogalom”, hogy ez az „agyaglábakon álló óriás” a német hadsereg első

csapásai alatt darabokra hull szét. Úgy gondolták, hogy a szovjet embereket „rabszolgatömeggé” változtatják, amelyet majd „az urak hierarchiája” fog kormányozni.

A német imperialisták számításai – melyek sok tekintetben más kapitalista hatalmak uralkodó köreinek véleményével is megegyeztek – nem állták ki a háború próbatételét. A szovjet–német arcvonal helyzete az első naptól az utolsóig szembeötlően más volt, mint a kapitalista Európában kialakult katonai helyzet. A szovjet emberek mérhetetlen önfeláldozással védelmezték a nekik mindennél drágább szovjetrendszert, amire a hitleristák korántsem számítottak. A szovjet nép rendíthetetlen akarataiba ütköztek, amelyet a szocialista hazafiság eszméi, a fasiszta rablók elleni igazságos, felszabadító háború magasztos céljai lelkesítettek. Éppen ezért a szovjet nép volt az a döntő erő, mely szétzúzta a fasiszta Németország hadigépezetét.

Németország veresége a Szovjetunió elleni háborúban nem volt véletlen. A német imperialisták megkísérelték, hogy szembeszegüljenek a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeivel. Arra törekedtek, hogy megsemmisítsék a szocializmust, visszafelé forgassák a történelem kerekét, a haladás helyébe a reakciót, a kultúra és civilizáció helyébe a gyűlölködést és barbárságot ültessék. A régi, elavult, kivénhedt társadalmi rendet akarták diadalra juttatni az új, fiatal, egyre jobban izmosodó társadalmi rendszer felett. Arra számítottak, hogy rabságba hajthatnak szabad népeket, sárba tiporhatják sok ország nemzeti függetlenségét, csúfot űzhetnek egész nemzetek lelkiismeretéből és becsületéből. Szelet vetettek, s akkora vihart arattak, hogy az a német fasiszta hadigépezettel együtt az egész hitlerista rendszert is elsöpörte.

„Fegyveres erőink, az egész szovjet nép – mutatott rá Hruscsov – hőiesen visszaverte a támadókat, a háború elhúzódott, és a történelem legvéresebb háborújává vált. Sok millió életet pusztított el, mérhetetlen szenvedéseket okozott a népeknek. A háború tüzeiben sok nemzedék munkájával alkotott óriási értékek semmisültek meg. De a népek megállták helyüket ebben a háborúban, szétzúzták a fasiszta Németországot.”³

A második világháború tanulságai megszívlelendők; jól jellemzik a történelem törvényeinek kérlelhetetlenségét. Csakhogy ezeket a tanulságokat még nem minden kapitalista országban értették meg. Csakis ezzel magyarázható, hogy az imperialista államok bizonyos politikusai „a kommunizmus rabjainak” nevezik a szocialista országok szabad dolgozóit, és megismétlik azokat a hibákat, amelyek a hitleristákat teljes katonai és politikai katasztrófába döntötték.

A második világháború eredményeit és következményeit tudatosan eltorzítják azok a történelemhamisítók – kapitalista beállítottságú történészek, propagandisták, tábornokok és politikusok –, akik az imperialista érdekek szolgálatába álltak. Minden tőlük telhetőt elkövetnek, hogy az embermilliók tudatában elhomályosítsák a szovjet nép, a szovjet hadsereg halhatatlan hőstetteinek nemes emlékét; mindenáron csökkenteni próbálják a szovjet fegyveres erők győzelmeinek jelentőségét.

Egyik kedvelt hamisítási módszerük abban áll, hogy kijelentik: a Vörös Hadsereg győzelmei valamiféle történelmi véletlenből fakadtak, s ez a „véletlen” – úgymond – még egyszer nem ismétlődhet meg. Az efféle „elméletek” szerzői azonban akaratlanul is elárulják nézeteik aljas indítékait. Félre nem érthető módon utalnak arra, hogy egy újabb háborúban a meglepés tényezői a másik oldalnak kedvezhetnek, következésképpen „újabb játszmat kell kezdeni”, vagyis ismét meg kell próbálni a szocializmus fegyveres megdöntését. Kiváltképpen a nyugatnémet revansisták fejtenek ki nagy ügybuzgalmat ebben az irányban. De ne feledjék: ha a német militaristák újból világháborút próbálnak kirobbantani, országuk eltűnne a föld színéről.

Azt a győzelmet, amelyet a Szovjetunió a Nagy Honvédő Háborúban aratott, nem lehet lekicsinyelni. Senkinek sem fog sikerülni, hogy a népek emlékezetéből, a történelemből kitörölje a szovjet nép nagy hőstettét! Nemcsak kortársaink, hanem a kései nemzedékek is kegyelettel fogják megőrizni ama hős harcosoknak az emlékét, akik halálos csatákban zúzták szét a fasiszta hordákat, és megmentették az emberiség ragyogó jövőjét.

Németország vereségét nem lehet egyedül azzal magyarázni, hogy a német tábornoki kar és bálványa, Hitler, számítási hibákat és tévedéseket követett el, bár ez a tényező is fennforgott. A német

imperializmus legnagyobb hibája az volt, hogy háborút robbantott ki, főleg pedig az, hogy a Szovjetunióra támadott. Az Amerikai Egyesült Államok, Anglia és Franciaország müncheni politikája tette lehetővé a háború kirobbantását. A háború tanulságai azt bizonyítják, hogy a politika megalkotói kegyetlenül elszámították magukat.

A német imperialisták nem váltották be ama amerikai, angol és francia vezető politikusok reményeit, akiket oly buzgón igyekeztek meggyőzni a kapitalista Nyugat iránti „békeszeretetről”. Mialatt nagy lármával hirdették szovjetellenes terveiket, egyre újabb és újabb engedményeket csikartak ki a nyugati hatalmaktól; ez utóbbiak uralkodó körei pedig – a Szovjetunió elleni osztálygyűlöletüktől elvakítva – belementek ezekbe az engedményekbe. Úgy vélekedtek, hogy Németországgal „legutolsó” igényeinek kielégítése után – végül is majd megegyeznek és a hitlerista agressziót kelet felé, a szocializmus országa ellen „terelhetik”.

Az amerikai és angol monopóliumok ennél fogva segítették Németországot a fegyverkezésben, Anglia és Franciaország kormányai pedig, melyeket az Egyesült Államok befolyásos körei támogat-
tak, lemondtak a kollektív biztonságról, megtisztították az utat az agresszor számára, és zsákmányul odadobtak neki több európai országot. Köztudomású, hogy mi lett a vége ennek a politikának. Németország megtámadta Lengyelországot, utána pedig Franciaországot, s már arra készült, hogy Angliát is tönkreverje. Ilyen ára volt a német imperialisták „megbékéltetésének”, amelyet néhány kapitalista ország uralkodó körei oly buzgón hirdettek. Annál furcsább és érthetlenebb, hogy a második világháború után az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormánya ugyanilyen bizalommal fogadja a nyugatnémet militaristák és revansisták „békenyilatkozatait”.

Az antifasiszta koalíció megalakulása a kommunista párt és a szovjet kormány külpolitikai irányvonalának helyességét bizonyította; ennek volt köszönhető, hogy elhárult a kapitalista hatalmak Münchenben kitervelt szovjetellenes egységfrontjának fennálló veszélye. A párt és a kormány háború előtti politikája olyan belső és nemzetközi feltételeket teremtett, amelyekre támaszkodva a szovjet nép legyőzhette a fasiszta Németországot és az imperialista Japánt.

A Szovjetunió győzelmét a párt és a nép gigantikus alkotó tevékenysége készítette elő, a párt bölcsességé és akarata, a párt és a nép egysége biztosította. Ez a világtörténelmi jelentőségű győzelem a kommunista párt lenini politikájának diadala volt – azé a politikáé, amely a szocializmus felépítésére, az ország gazdasági függetlenségének és védelmi képességének megszilárdítására, a nép alkotó erőinek fejlesztésére irányult.

„Pártunk és az egész szovjet nép leküzdötte az útjában felmerült nehézségeket, megtörte az osztályellenség és ügynökei – a trockisták, a jobboldali opportunisták, a burzsoá-nacionalisták és mások – ellenállását, s történelmi jelentőségű győzelmeket aratott, felépítette az új, szocialista társadalmat. Hazánk, mely a múltban elmaradott volt, szocialista ipari és kolhoz hatalommá vált.”⁴

A szocializmus győzelmének köszönhető, hogy a Szovjetunió nemcsak erkölcsileg és politikailag, hanem gazdaságilag is erősebbnek bizonyult a fasiszta Németországnál. Az a gazdasági segítség, melyet a háború napjaiban az Egyesült Államok, Anglia és Kanada nyújtott a Szovjetuniónak, pozitív jelentőségű volt ugyan, de a fegyveres harc méreteihez képest aránytalanul csekélynek bizonyult, és távolról sem volt döntő. Ténylegesen az volt a helyzet, hogy a Szovjetunió gazdasága és technikája egyedül vívott párharcot a hitlerista Németország, szövetségesei és az általa megszállt országok gazdaságával és technikájával. Ebből a párviadalból a szovjet háterszág dolgozói kerültek ki győztesen. Jóllehet a német fasiszták a háború elején elragadták országunk jelentős részét, annak sokmillió lakosságát, gazdag természeti kincseit és ipari vállalatait, a Szovjetunió már 1942-ben több haditechnikai eszközt és fegyvert gyártott, mint a hitlerista Németország. Ebben a tényben is megmutatkozott a szovjet szocialista rendszer fölénye a kapitalista rendszerrel szemben. A szocializmus győzelme hazánkban olyan gazdasági, erkölcsi és honvédelmi lehetőségeket teremtett, amelyek végső soron biztosították a Szovjetunió erőfölényét a fasiszta tömb országaival szemben.

A német imperializmuson aratott győzelem bebizonyította a kommunista párt bel- és külpolitiká-

jának helyességét, megmutatta a párt és a széles dolgozó tömegek eltérhetetlen kapcsolatát, s bizonyosságot tett a párt köré tömörült szovjet nép egységéről és sorainak megbonthatatlanságáról.

A Szovjetunió Kommunista Pártja volt az ellenség visszaverésére irányuló népi akarat fő mozgató ereje. A párt szervezte, tömörítette és az egységes célnak megfelelően irányította a fronton és a hátszágban küzdő szovjet emberek millióinak erőfeszítéseit. Bátor harcra és önfeláldozó munkára buzdította őket, szívükbe oltotta a győzelem biztos reményét, hajthatatlan elszántságot nevelt beléjük, hogy a szovjet föld minden rögét hősiiesen védelmezzék, s addig verekedjenek, amíg végleg meg nem semmisítik az ellenséget.

A párt központi bizottsága a haza sorsa és a szocializmus ügye iránti felelőssége tudatában meg-ingathatatlan bátorságot és bolsevik hozzáértést tanúsított, hogy leküzdje a fasiszta Németország hitszegő támadása folytán előállott hihetetlen nehézségeket, és a párt, a nép minden erejét, az ország valamennyi erőforrását a győzelem kivívására mozgósította. A megpróbáltatások súlyos óráiban a párt mindig őszintén feltárta a nép előtt az országot fenyegető veszedelmet, és felszólította a szovjet embereket, hogy keljenek a haza védelmére, minden erejüket állítsák a fasiszta agresszorok elleni szent háború szolgálatába.

A párt központi bizottsága és a szovjet kormány a szocializmus gazdasági törvényeinek mélyre-ható ismeretében kidolgozta és tudományosan megalapozta, hogyan kell a népgazdaságot átállítani a háborús szükségletek kielégítésére. A háború alatt pártunk egész óriási szervező és nevelő munkája arra irányult, hogy a szovjet nép győzelmet arathasson a hitlerista területablók és a japán imperialisták fölött.

A párt legjobb fiait küldte az arcvonalra, legjobb erőit állította a győzelem ügyének szolgálá-tába. A párt és az állam sok vezetője került katonai munkakörbe. A központi bizottság tagjainak és póttagjainak majdnem egyharmada a honvédő háború frontjain küzdött. A fegyveres harc és a hátszági munka legjobb szervezői és vezetői e tekintélyes pártfunkcionáriusok, a központi bizottság tagjai, a helyi pártszervezetek vezetői voltak. A párt a háború első napjától fogva minden erőfeszítést megtett, hogy a Vörös Hadsereget erősítse. A párt, a szovjetek, a szakszervezetek, a Komszomol-szervezetek funkcionáriusai tízezerszámra mentek ki a frontra. A kommunisták önfeláldozó szocia-lista hazaszeretetre, az ellenség gyűlöletére nevelték a szovjet harcosokat, megszilárdították a csapatoknál a forradalmi rendet és fegyelmet, fokozták állhatatosságukat és harc készségüket.

Nagy tömegpolitikai munka folyt a hátszágban a lakosság között is. A párt és a kormány legtekintélyesebb vezetői, a helyi pártszervezetek és szovjetszervek funkcionáriusai, a tudomány és a kultúra munkásai, számtalan propagandista és népnevelő – valamennyien azon fáradoztak, hogy lelkesítsék, bátorítsák a népet, beléje oltsák a győzelembe vetett szilárd hitet, és a front meg-segítésére, a hitlerista rablók megsemmisítésére mozgósítsák a dolgozók erőfeszítéseit.

Az ellenség által megszállt területek lakossága között földalatti pártszervezetek végezték a politikai munkát. Az ellenséges megszállás körülményei között ők jelentették az irányító erőt, az ő vezeté-sükkel cselekedtek a szovjet hazafiak. A földalatti mozgalomban dolgozó kommunisták életük kockáztatásával, önfeláldozóan juttatták el a néphez a bolsevik igazság szavát, és a megszállók elleni harcra lelkesítették az embereket. A megszállt körzetekben működő pártszervezetek vezetésével alakult meg és harcolt sok partizánosztagnak és egység, és tartotta rettegésben a német fasiszta rablókat.

A kommunista pártnak az arcvonalon és a hátszágban végzett hatalmas szervező és eszmei-nevelő munkája volt győzelmünk legfontosabb tényezője. A párt fáradhatatlan tömegmunkájának köszönhető, hogy a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja igazi népi háborúvá vált. Ezt a háborút bátor katonák vívták a fronton, a lakosságtól támogatott vakmerő partizánok az ellenség hátában, munkások az esztergapadoknál és kohóknál, vasutasok az acélsínek mellett, kolhozparasztok a mezőkön, tudósok a laboratóriumokban és a tervezőirodáknak. Szovjet állampolgárok milliói építet-ték a védelmi vonalakat, hősiiesen tűrve a háborús idők hihetetlen nélkülözéseit. A Vörös Hadsereg harcosaival együtt páratlan hősiességgel küzdöttek az ellenség ostromgyűrűjébe szorult városok – Ogyessza, Szevasztopol, Kijev, Leningrád, Sztálingrád (ma Volgográd) – lakosai. A hazafiak

százazezei védelmezték a hazát a német fasiszta repülőgépek támadásaival, valamint az ellenség kémhálózatának próbálkozásaival szemben. A győzelem kivívásában rendkívüli szerepük volt a szovjet nőknek és a fiataloknak, akik önfeláldozóan, erejüket nem kímélve dolgoztak, hogy az arcvonal szükségleteit kielégítsék.

A háború során ország-világ előtt teljes nagyságában feltárult a szovjet szocialista hazafiság ereje. Ez az éltető hazafiság sajátos öntvényhez hasonlítható – benne az orosz népnek és a Szovjetunió többi népének legjobb nemzeti, hazafias hagyományai egyesülnek a szocializmus iránt érzett rendíthetetlen hűséggel és a szovjet földön megvalósított nagy társadalmi vívmányok jogos büszkeségével. A szovjet hazafiság ereje felülmúlta a sovinizmus, a nacionalizmus mérgével átitatott német fasiszta hadsereg gépies drilljét és vakfegyelmét. A Nagy Honvédő Háború idején világosan megmutatkozott a kommunista párt által nevelt szovjet emberek erkölcsi fölénye.

A nemzetközi imperialista reakció fő ütőerejét képviselő fasiszta államok szétzúzásának legfontosabb eredménye a szocializmus világrendszerre válása volt. Győzelmünkkel a nemzetközi küzdőtéren az erőviszonyok gyökeresen megváltoztak a szocializmus javára. Az októberi forradalom ügyét számos európai és ázsiai ország szocialista forradalma támogatta és folytatta. A szocializmus fényes útján halad a nagy kínai nép, azon járnak az európai népi demokratikus országok dolgozói, Mongólia, Észak-Korea, Észak-Vietnam népei is.

A szocializmus világrendszere annak eredményeként jött létre, hogy egész sor európai és ázsiai ország kivált a kapitalizmusból, és a szocializmus útjára lépett. Ezek az országok az egyenlő jogú szocialista államok nagy családját alkotják. A szocialista tábor hatalmát és egységét mindenekelőtt a kommunista és munkáspártok egysége biztosítja, mely a marxizmus-leninizmus történelmi tapasztalatokkal igazolt rendíthetetlen elveire épül.

Az európai és ázsiai szocialista államok megalakulása, valamint a gyarmati és függő országok nemzeti szabadságmozgalmának továbbfejlődése siettetette az imperializmus gyarmati rendszerének széthullását. A háborút követő években mintegy másfélmilliárd ember rázta le a gyarmati elnyomás jármát. A volt ázsiai és afrikai gyarmatok vagy félgyarmatok helyén keletkezett nem szocialista államok békeszerető politikát folytatnak, és ebben a tekintetben szolidárisak a szocialista államokkal. A Kelet országainak széles övezete nem az imperializmus tartaléka többé. Közeleg a gyarmati rendszer végórája, és Ázsia, Afrika, Latin-Amerika embermilliói kiharcolják nemzeti függetlenségüket.

Az a tény, hogy a szocializmus világrendszerre lett, és a volt gyarmatbirodalmak széthullottak, örökre véget vetett annak a lehetőségnek, hogy a kapitalisták a Szovjetuniót bekeríthessék. A Szovjetunió szomszédai majdnem egész határa mentén baráti érzelmű szocialista országok, vagy olyan semleges, nem szocialista államok, amilyen Afganisztán és Finnország. Országunk kikerült a nemzetközi elszigeteltség állapotából, és a második világháború után kialakult erőviszonyok folytán örökre elenyészett a tőkéseknek az a reménye, hogy külföldi katonai intervenció révén a Szovjetunióban visszaállítsák a kapitalizmust. „Ma nincs a világon olyan erő – mondotta Hruscsov a XXI. pártkongresszuson –, amely visszaállíthatná hazánkban a kapitalizmust, szétzúzhatná a szocialista tábort. A Szovjetunióban a kapitalizmus restaurációjának veszélye ki van zárva. Ez azt jelenti, hogy a szocializmus nemcsak teljesen, hanem egyszersmind véglegesen győzedelmeskedett.”

A Szovjetunió győzelme a Nagy Honvédő Háborúban még jobban megszilárdította a szovjet társadalmi és állami rendszert. Népünk a kommunista pártnak és a párt lenini központi bizottságának vezetésével ismét megindulhatott a kommunizmusba vezető úton, melyen a háború miatt egy időre meg kellett állnia. Viszonylag rövid idő alatt lényegileg felszámolta a háború minden káros következményét, begyógyította a legsúlyosabb sebeket, melyeket a megszálló ellenség a szovjet népgazdaságnak okozott. A Szovjetunió ipari termelése már 1947–1948-ban nemcsak elérte, de túl is haladta a háború előtti színvonalat. Üszkös romjaikból feltámadtak a feldúlt szovjet városok: Kijev, Minszk, Szmolenszk, Ogyessza, Szevasztopol, Sztálingrád és még sok más elpusztult város. A kolhozfalvak is kiláboltak a háború súlyos következményeiből. Nem volt könnyű dolguk a szovjet

embereknek a háborút követő első esztendőkből, de kimeríthetetlen energiájuk minden bajt és nehézséget leküzdött. A szovjet nép hősiess munkájának nem is maradt el az eredménye: az ország messze túlszárnyalta a gazdasági fejlődés háború előtti színvonalát, és új, kimagasló sikereket ért el a kommunizmus építésében. Az anyagi javak termelése terén az ipar, a közlekedés, a mezőgazdaság soha nem tapasztalt fejlődési üteme jellemzi ezeket a sikereket.

De ugyanilyen nagyszerű eredményeket ért el a Szovjetunió a tudomány és a technika fejlesztésében is, és a világon az első helyet foglalja el az olyan rendkívül fontos ágakban, mint az atomfizika és az atomenergetika, a sugárhajtású repülés és a rakétatechnika. A szocializmusnak a gazdaság, a tudomány és a kultúra fejlesztésében elért nagy eredményei tették lehetővé, hogy az első mesterséges bolygókat és kozmikus rakétákat a Szovjetunió bocsássa fel.

A szovjet tudomány és technika vívmányai biztosították a kozmikus rakéták sikeres felbocsátását. Gagarin, Tyitov, Nyikolajev, Popovics kommunista űrhajósok megnyitották a végtelen kozmikus térségekbe való repülés korszakát.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusa jóváhagyva a népgazdaság fejlesztésének hétéves tervét, hangsúlyozta, hogy ezzel országunk új, rendkívül fontos történeti szakaszába – a kommunista társadalom építésének széles kibontakozó szakaszába lépett.

Távlati programjaink a szovjet állam béketörekvéseit tükrözik; békeszeretetének lényéből fakadnak, hiszen a dolgozók állama. A Szovjetunió, valamint az európai és ázsiai szocialista országok gazdasági terveinek megvalósítása megteremti azt a reális lehetőséget, hogy a háború már akkor is örökre eltűnjék az emberiség életéből, ha a földkerekség egy részén még fennmaradna a kapitalizmus. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa a világtörténelem kimagasló mérföldköve volt. A kongresszus minden oldalról megvitatta a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet perspektíváit, s elfogadta az új pártprogramot, amely korunk kommunista kiáltványa. A program a kommunizmus szovjetunióbeli felépítésének sokoldalú filozófiai, politikai és gazdasági megalapozása. E program megalkotása a párt kiemelkedő jelentőségű tudományos fegyverténye, mely ismét megmutatta, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja és annak leninista Központi Bizottsága vezető szerepet játszik a marxi-lenini forradalmi gondolat továbbfejlesztésében.

A pártprogram meghatározza a szocializmusról a magasabb fokra – a kommunizmusra – való áttérés legfontosabb feladatainak megoldási módjait. Ezek a feladatok – a kommunizmus anyagi és technikai bázisának megteremtése, a kommunista társadalmi viszonyok kialakítása, a társadalom tagjainak kommunista öntudatra való nevelése – szorosan összefüggnek egymással. A kommunizmus felépítésének döntő fontosságú feltétele az anyagi és technikai bázis megteremtése, amely a pártprogram szerint igen rövid történelmi időszak – húsz év – alatt fog megvalósulni. Ez alatt az idő alatt alapján véve felépül a kommunista társadalom a Szovjetunióban.

Az elkövetkező két évtized fontos szakasz lesz a szocializmus és a kapitalizmus versenyében. Ez alatt a Szovjetunió világviszonylatban első helyre kerül az egy főre jutó termelés tekintetében, s eléri a munka termelékenységének, valamint a nép anyagi és kulturális életszínvonalának rendkívül magas fokát. A szocialista világrendszer országai többé-kevésbé egyidejűleg, azaz egy történelmi korszak határain belül valósítják meg a kommunizmusba való átmenetet.

A XXII. pártkongresszus történelmi jelentőségű határozatait és a harmadik pártprogram jóváhagyása új korszakot nyitottak a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban, az emberiség egész történetében. A Szovjetunió, valamint a többi európai és ázsiai szocialista ország gazdasági terveinek megvalósulása, a szocialista tábor egyre összeforrottabb egysége, e tábornak minden ország demokrata és békeszerető köreire gyakorolt nagy vonzóereje – mindez reális feltételeket teremt ahhoz, hogy ki lehessen rekeszteni a világháborút a társadalom életéből még akkor is, ha a földgolyó egy részén megmarad a kapitalizmus.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja minden nép számára megvilágítja a nemzeti függetlenséghez, a demokráciához és a társadalmi haladáshoz vezető utat. Új erővel mutatja meg a Szovjetunió békés céljait, amelyek szervesen következnek a szocialista társadalom természetéből,

s megfelelnek minden nép létérdekének. A békeszerető népek, a szocialista tábor erejére támaszkodva rákényszeríthetik a kardcsörtető imperialistákat arra, hogy lemondjanak egy újabb háború kirobbantásának tervéről. Ha pedig az imperialista kalandorok, minden józan megfontolás ellenére mégis háborút kezdenének a szocialista országok ellen, akkor ezzel csak siettetnék az egész kapitalista rendszer pusztulását.

A Nagy Honvédő Háború után a Szovjetunió győzelmét meghatározó törvényszerűségek hatóereje nem csökkent, ellenkezőleg, jelentősen növekedett. Az új szocialista országok megjelenése, a nemzeti szabadságmozgalmak győzelmei az imperialista világrendszer szétesésének általános folyamatát tükrözik. Az imperializmus, amely vérbe borította a földet, és új irtóháborúval fenyeget, gyűlöletessé vált a népek előtt. Nem csoda, hogy a nemzetközi küzdőtéren egyre érezhetőbb az agresszió terveit szövögető imperialisták növekvő elszigetelődése.

A háború éveiben és a rákövetkező időszakban mindenütt megnövekedett a kommunisták befolyása. A népek bennük látják a béke, a demokrácia és a szocializmus legállhatatosabb, legodaadóbb harcosait. A kommunista pártok befolyásának növekedése világosan tanúskodik a marxizmus-leninizmus eszméinek óriási vonzóerejéről, amelyek egyre nagyobb mértékben hatnak a világtörténelem alakulására. Hruscsov 1960 márciusában a következőket mondta: „A marxizmus-leninizmus tanítása nem elvont elmélet, nem fantasztikus bibliai legenda a túlvilági paradicsomról. Mélységesen élő és igaz tanítás, amelynek helyességét mindennap igazolja kommunista építésünk gyakorlata, az emberek százmillióinak tapasztalata a szocialista országokban, ahol minden a népet szolgálja, ahol a szabad népek saját boldogságukat teremtik meg munkájukkal. És ezt a példát és tapasztalatot nagyra értékelik a saját függetlenségükért, a békéért és a jobb életért küzdő népek.”⁶

A Szovjetunió mérhetetlenül erőssé vált, s rendelkezik a legkorszerűbb védelmi eszközökkel. Fegyveres erői, a győztes hadviselés élenjáró tapasztalatainak birtokában, éberren őrködnek az ország állami érdekei fölött. Ma olyan a helyzet, hogy bármiféle katonai csoportot is szerveznének a szocializmus ellenségei, sohasem lennének képesek legyűrni a szocialista tábor és a békeharcosok egyesített erőit. Aki újra akarná játszani a második világháborút, annak biztos vereség lenne a sorsa.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja már bevonult a történelembe, de emléke a szovjet népben, és az elkövetkező nemzedékekben még sokáig elevenen fog élni. Nagyon is súlyos és véres volt ez a háború ahhoz, semhogy feledésbe merülhetne. Az 1941 és 1945 közt lezajlott nagy csaták millió és millió résztvevője eltávozik majd az élők sorából, de a gyermekek, az unokák, a dédunokák egymásnak fogják elbeszélni azoknak a harcosoknak hőstetteit, akik hazánkat és az egész emberiséget megoltalmazták a rabságtól, akik levertek a német fasizmust és biztosították, hogy a Szovjetunió tovább folytathassa békés útját a kommunizmus felé. A Nagy Honvédő Háború és a fasizmus feletti világtörténelmi győzelem nem csupán dicső múlt. Olyan nagyszerű diadal ez, melynek eredményei még sokáig hatni fognak a világtörténelem egész menetére.

2. A második világháború keletkezése és jellege

A fasiszta Németország támadása, amelyre a szovjet nép a Nagy Honvédő Háborúval válaszolt, a második világháború során történt. A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja elválaszthatatlan és igen fontos része a második világháborúnak. Ezért a második világháború keletkezésének és jellegének kérdése nagy jelentőséggel bír.

A második világháborút, miként az első is, a modern kapitalizmus ellentmondásai szülték. Az imperializmus korában a kapitalista hatalmak már felosztották egymás között a világnak azt a részét, mely hozzáférhető volt számukra. Osztzkodásuk a reális erőviszonyoknak megfelelően, adáz marakodás és harc közepette ment végbe. Az erőviszonyok azonban nem maradtak változat-

lanul. A különböző országok gazdasági és politikai fejlődésének egyenlőtlensége, mely a kapitalizmus abszolút érvényű törvényszerűsége, a tőkés rendszer utolsó, imperialista szakaszában még élesebb formákat ölt. Az egyenlőtlen fejlődés konfliktust eredményez: a kapitalista hatalmak reális erőviszonyainak alakulása már nem felel meg a gyarmatok és befolyási szférák előbbi felosztásának. Az ilyen konfliktus elkerülhetetlenül háborús összecsapáshoz vezet, mivel az imperialista hatalmak közt a világ újbóli felosztásának más módja nincsen.

Az első világháború kitörését előidéző okokat elemezve, Lenin kijelentette: „... A kapitalizmus a föld kincseit egyes országok kezében összpontosította, felosztotta a földet az utolsó göröngyig; a további osztozkodás, a további gazdagodás már csak mások rovására történhet, az egyik ország érdekében a másik rovására. Ezt a kérdést kizárólag erőszakkal lehet megoldani – és ezért a világrablók között a háború elkerülhetlenné vált.”⁷

Az imperialista hatalmak – élükön az első világháborúban győztes Egyesült Államok, Anglia és Franciaország – újra felosztották maguk között a világot, de az ellentétek nem szűntek meg, sőt még tovább éleződtek. Az első világháború és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom következtében kibontakozott a kapitalizmus általános válsága, s ez még inkább elmélyítette a tőkés rendszer belső ellentmondásait. Különösen feszültté váltak az érdekellentétek a régi, valamint az egyenlőtlen fejlődés következtében előretörő fiatalabb imperialista államok között, illetve az első világháborúban győztes, valamint a vereséget szenvedett, revansra szomjazó országok között.

Az első világháborúban legyőzött Németország, valamint Olaszország és Japán úgy vélekedtek, hogy a hadizsákmányon megosztó győztesek kisemmizték őket, ezért a világ újrafelosztását követelték. Csakhogy a régi gyarmattartó hatalmak (Anglia és Franciaország) és a legfiatalabb kapitalista ország (az Egyesült Államok, amelynek óriási monopolitőkéje az első világháború által okozott nyomorúságon gazdagodott meg) egyáltalán nem mutattak hajlandóságot arra, hogy összességben húzódnak. Éppen ellenkezőleg, arra törekedtek, hogy tovább terjeszkedjenek és a nemzetközi porondon végleg leszámoljanak a német, az olasz és a japán imperializmus konkurenciájával. Az imperialista hatalmak e két csoportja között világhatalmi harc lángolt fel, s a küzdelem egyre erősödött. Mint az első világháború előtt, úgy ezúttal is a német imperializmus lett a legkövetelőbb és a legagresszívebb.

A világ első szocialista országának, a Szovjetuniónak léte és gyors ütemű fejlődése volt az az új és döntő tényező, amely élesen megkülönböztette a helyzetet és a második világháború előkészítésének feltételeit az első világháborútól. Az imperialistákat megosztó ellentétek mellett most egy olyan ok is közrejátszott, amely egyesítette őket: a két társadalmi-gazdasági rendszernek, a kapitalizmusnak és a szocializmusnak a gyökeres ellentéte. Az amerikai-angol imperializmus vezetői érthető módon arra törekedtek, hogy a kapitalista tábor minden erejét az általuk gyűlölt szocialista állam elleni harc lobogója alatt egyesítsék. Ezt a harcot azonban elsősorban vetélytársaik kezével akarták megvívni.

A német imperializmus növekedésére nem csekély befolyással voltak az amerikai és az angol monopoliumok, amelyek arra számítottak, hogy Németország katonai hatalmának újjászületése erősíteni fogja a kapitalizmus pozícióit Európában, sőt nemcsak Európában. A Szovjetunió elleni harc reális erejét az Amerikai Egyesült Államok és Anglia imperialistái mindenekelőtt a német militarizmusban látták. Ez a háborús főkolompos az első világháborúban elszenvedett veresége után csakis a nemzetközi reakciónak, elsősorban az Egyesült Államok monopoliumainak segítségével állhatott oly hamar talpra. E széles körű támogatás tette lehetővé a német imperialistáknak, hogy viszonylag rövid idő alatt felújítsák ipari berendezéseiket, megindítsák a fegyverkezést, és fokozatosan olyan hatalmas hadsereget szervezenek, mely a Vörös Hadsereggel való összecsapása előtt a legyőzhetetlenség hírében állott. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország monopolista reakciós körrei táplálták a hitlerizmust, segítették az új, fasiszta mezt öltött német militarizmust a „keleti hadjárat” előkészítésében, hogy megsemmisíthesse a Szovjetuniót.

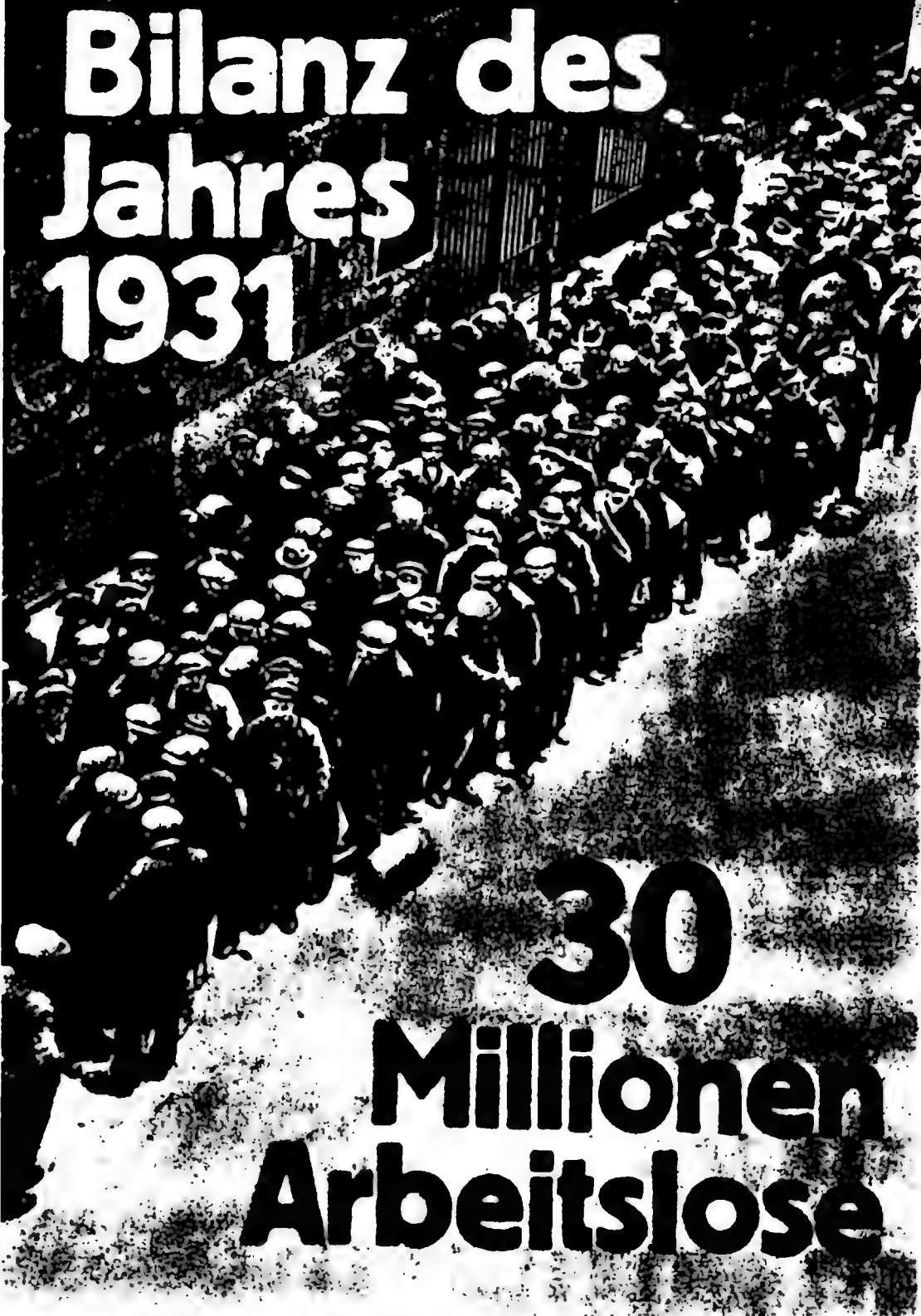
Az európai és amerikai imperialista burzsoázia rövidlátó, és a szocializmus féktelen gyűlöletétől

**ЗА ЧТО ПОГИБЛО
10 000 000 ?**

*Az első világháború áldozatai nem gátolták az imperialistákat az újabb háború előkészítésében
(Háborúellenes plakát, 1929)*

Bilanz des Jahres 1931

**30
Millionen
Arbeitslose**

*Gazdasági világválság. 30 millió munkanélküli – ez az 1931. év mérlege
(Bécsi plakát, 1931)*

fűtött szovjetellenes politikája, melyet a jobboldali szociáldemokrata vezetők is támogattak, a fasiszta agresszió egyre jobban növekvő veszélyének körülményei között a nemzeti érdekek egyenes elárulásával volt határos, sőt nem egy esetben túl is lépte ezt a határt. A második világháború előkészítésének egész története megrázó képet nyújt arról, hogy a reakciós burzsoázia osztálykorlátozottsága és a kommunizmus vak gyűlölete miképpen sodorta Európa több országát szörnyű katasztrófába, a német fasiszta hódítók rabságába.

A világalomra törő fasiszta agresszorok gátlástalanul spekuláltak az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó köreinek szovjetellenes beállítottságára és terveire. Az antikommunizmus frázisát arra használták fel, hogy vetélytársaiktól hiteleket és technikai szabadalmakat csikarjanak ki, nyersanyagokat és hadászati anyagokat kapjanak, és egészen a nemzetközi rablásban való cinkosságig menő diplomáciai támogatásukat élvezzék. A német fasizmus a kommunizmus elleni „keresztes hadjárat” hangoztatásával álcázta világalommi terveit, amelyek nemcsak a Szovjetuniót, hanem a nyugati világot is fenyegették. A véres fasiszta rendszert szülő német plutokráciának egyáltalán nem az volt a szándéka, hogy beérje a Szovjetunió megtámadásával. Ebben csupán fontos, döntő szakaszát látta a világalom felé vezető útnak; a világalom programja a dollár és a font sterling hatalmának megdöntését is magában foglalta.

A két társadalmi-gazdasági rendszer éles antagonizmusa természetesen nem tudta eltakarni, vagy akár csak gyengíteni a kapitalista rendszer belső ellentmondásait, melyeket a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségei szabnak meg. Minél közelebb kerültek egymáshoz a szovjetellenes politikai irányvonalat követő imperialista államok – ami szükségszerűen a fasiszta agresszorok további megerősödésére vezetett –, annál hevesebben lángolt fel köztük a világalomért folyó harc. A második világháborút az imperialista rendszer törvényszerűségei szülték, s az e rendszeren belül is tört ki.

Mialatt a világreakció háború útján akarta megoldani a két társadalmi rendszer ellentéteit, nem gondolva arra, hogy a történelem kerekét visszafelé forgatni nem lehet – addig a Szovjetunióban a párt és a kormány Lenin örökének szellemében állhatatos szívóssággal törekedett a nemzetközi vitás kérdések békés úton való megoldására, abból a tételből kiindulva, hogy a különböző társadalmi rendszerű államok békében élhetnek egymás mellett. A világháború előkészítésének és kirobantásának imperialista politikájával szemben a Szovjetunió politikája arra irányult, hogy a kollektív biztonság útján biztosítsa az általános békét, a népek függetlenségét, és megteremtse a szocializmus építésének békés feltételeit. A Szovjetunió körül tömörültek a béke és a demokrácia bajnokai. Miként az események fejlődése cáfolhatatlanul bebizonyította, a népek arra törekedtek, hogy a kirobantott háborút nemzeti függetlenségük megvédésére, az imperialista és fasiszta hódítók megfékezésére irányuló igazságos felszabadító háborúvá változtassák.

A biztos zsákmányra törekvő német tábornoki kar úgy határozott, hogy először azt kell megkaparintani, ami a világháborús konfliktus felidézésének kockázata nélkül megszerezhető, majd a Németországnál gyengébb burzsoá államokkal való leszámolás következik, s csak ezután kerül sor a világalomért folyó döntő hadjárat megkezdésére.

A második világháború egyik sajátossága, hogy nem öltött egyszerre világméreteket. 1931 és 1939 között egész sor katonai konfliktus előzte meg, melyek egy láncolat láncszemei voltak. Az Európában, Ázsiában és Afrikában kirobantott „helyi háborúkat” az imperialista agresszorok azzal a céllal indították, hogy a megtámadott országok népeit leigázzák, és további rablásaik számára előnyös körülményeket teremtsenek.

E háborúban a megtámadott országok néptömegei bátran védelmezték nemzeti függetlenségüket és a demokrácia érdekeit az imperializmus reakciós rohamcsapata, a fasizmus ellen. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország imperialistái mindig elnézőek voltak az agresszorok iránt, mert abban reménykedtek, hogy előbb vagy utóbb a háború élet a Szovjetunió ellen fordíthatják. Szemet hunytak a fasiszta államok megerősödése felett, amelyek pedig egyre nagyobb veszedelem jelentettek a Nyugat úgynevezett „demokratikus” országaira. Sőt mi több, még bizonyos áldozat-

tokra is hajlandók voltak abban a reményben, hogy azok százszorosan megtérülnek, ha majd Németország leverte a Szovjetuniót vagy a Szovjetunió meggyengítette Németországot.

A nyugati „demokráciáknak” ez a politikája az 1938. évi müncheni egyezményben érte el tetőpontját. Ez az egyezmény „szabad” jelzést mutatott a német imperializmusnak a második világháborúhoz vezető úton.

A Szovjetunió elsőnek figyelmeztette az emberiséget a világháború fenyegető veszedelmére, erélyesen harcolt a békéért, határozottan és következetesen leleplezte a háborús uszítókat, és konkrét, hatékony rendszabályokat javasolt az általános biztonság érdekében. Felvetette a meg nem támadási és semlegességi egyezmények gondolatát, az általános és teljes leszerelés programját, és olyan kollektív biztonsági rendszert javasolt, amely megkötötte volna az agresszorok kezét. A szocializmus országának békeszerető javaslatait az agresszorok és cinkosaik rendre visszautasították, de a dolgozók milliói lelkesen fogadták.

Az 1939 nyarára kialakult helyzet és a közvélemény nyomása arra készítette Anglia és Franciaország kormányait, hogy tárgyalásokat kezdjenek a Szovjetunióval, amely ezeknek az országoknak kölcsönös segélynyújtási szerződést ajánlott. Egy ilyen szerződés megkötése legyőzhetetlen akadályt állított volna a hitlerista agresszió útjába. A nyugati kapitalista hatalmak azonban nem akarták feltartóztatni a hitlerista Németországot. Őket csupán egy dolog érdekelte: hogyan fordítsák a német agresszió élet a Szovjetunió ellen. Anglia és Franciaország kormányai ennél fogva nem is óhajtottak a Szovjetunióval kölcsönös segélynyújtási szerződést kötni a fasiszta agresszió ellen. Ilyen körülmények között a Szovjetunió számára csak egy kiút volt lehetséges: meg nem támadási egyezményt kötni Németországgal. Ez az egyezmény megakadályozta a kapitalista hatalmak szovjetellenes egységfrontjának kialakulását, és a Szovjetunió számára körülbelül kétszáz békét biztosított; erre a két évre szüksége volt, hogy tovább építse a szocializmust, és megszilárdítsa védelmi képességét.

A második világháború 1939. szeptember 1-én kezdődött, amikor a hitlerista Németország megtámadta Lengyelországot. A kapitalista nagyhatalmak két koalíciójának összeecsapása volt ez a háború. Eredetét tekintve imperialista jellegű volt. Minden ország valamennyi imperialistája, az egész mai tőkés rendszer felelős érte. Kitérőjét elősegítette azoknak a jobboldali szociáldemokrata vezetőknek a politikája, akik támogatták „saját” burzsoáziájukat, és megbontották a munkáosztály egységét. A háború kirobbantásáért külön felelősség terheli annak közvetlen kezdeményezőit – a Németország vezette fasiszta tömbhöz tartozó államok kormányköreit.

Lenin megegyszer utalt arra, hogy a háború a politikának más (erőszakos) eszközökkel való folytatása, hogy „ugyanaz volt mindig Marx és Engels álláspontja is, akik *minden* háborút az adott, érdekelt hatalmak – és azokon belül a *különböző osztályok* – adott időben követett politikájának *folytatásaként* fogtak fel.”⁸ A második világháború sem volt egyéb, mint az imperialista hatalmak politikájának, annak a harcnak egyenes folytatása, amely a fellelvőpiacokért és nyersanyagforrásokért, tőkebefektetési szférákért világhatalomért s azért folyt, hogy a tőkés rendszer hajdani egységét és osztatlan uralmát visszaállítsák.

A fasiszta országok részéről a háború mindvégig imperialista jellegű maradt. Azért kezdték és folytatták, hogy leigázzák a világot, gyarmati sorba süllyessenek minden országot és népet. A fasiszta rablók hallatlan kegyetlenkedéssel próbálták megtörni a politikájukkal szembeálló néptömegek ellenállását, és az emberek millióit irtották ki. Több európai országot megfosztottak szuverenitásától és nemzeti függetlenségétől. Sőt mi több, az agresszorok – Németország, Olaszország és Japán – győzelmük esetén az egész földön úgynevezett „új rendet” akartak megvalósítani, amely a megszállók legerőszakosabb, féktelen diktatúráját és a népek legszörnyűbb leigázását jelentette volna. Ez a fenyegető veszedelem adta meg a potenciális lehetőséget annak, hogy a fasiszta államok elleni háború igazságos és felszabadító háborúvá váljon.

Az első világháború idején az igazságos háborúnak néhány gócpontja volt (Szerbia, Belgium), ezek azonban nem befolyásolták lényegesen a háború általános jellegét. A második világháború-

ban viszont a fasiszmus elleni fegyveres harc patakjai már kezdettől fogva egymás felé áramlottak, s végül a népek és kormányok egységes, antifasiszta háborújának hatalmas áradatában egyesültek, mely gyökeresen megváltoztatta a világháború egész jellegét.

A lengyel nép a német agresszió első napjától fogva felszabadító, igazságos, antifasiszta háborút vívott mindvégig, amíg a Vörös Hadsereg és a lengyel csapatok fel nem szabadították az országot; háborúja egyúttal harc volt az országban és az emigrációban tevékenykedő, a fasiszmust kiszolgáló lengyel reakció ellen is. Ami az angol-francia-német háborút illeti, ez első szakaszában mindkét fél részéről imperialista jellegű volt. A Lengyelország megvédésére való hivatkozás Anglia és Franciaország uralkodó körei részéről csupán a hadüzenet formális ürügyül szolgált. Németország elleni fellépésük igazi oka az volt, hogy meg kellett védeniük gyarmattartó nagyhatalmi helyzetüket és imperialista érdekeiket, melyekre megéhezett a német imperializmus, amelyet 1939-ben nem sikerült a Szovjetunió ellen irányítaniuk.

1939–1940-ben Anglia és Franciaország az úgynevezett „furcsa háborút” vagy – amint a nyugati történészek manapság mondják – „az elszalasztott lehetőségek háborúját” vívták Németország ellen, amikor is a két szövetséges 110 hadosztálya tétlenül fecsérelte az időt, pedig 1939 szeptemberében csak 23 német hadosztály állt velük szemben. Ez a háborúk történetében ritkaságszámba menő passzívítás azzal párosult, hogy az angol és a francia parancsnokság lázasan dolgozott a Szovjetunió elleni intervenció előkészítésén. Az intervencióra 1940 elején eszeltek ki ürügyet a német imperializmust kiszolgáló finn reakció segítségével.

A Franciaország és Anglia részéről kezdett háború imperialista jellege kormányaik belpolitikájából fakadt; e kormányok nagy hadjáratot indítottak a demokratikus erők ellen, és a háborús helyzetet a reakció megszilárdítására igyekeztek felhasználni.

A jobboldali szociáldemokrata vezetők, akik a háború előtt nem akartak bekapcsolódni a népek békeharcába, a háborús konfliktus kezdete óta saját imperialista kormányaikat támogatták, s ily módon ismét elárulták a munkásosztály ügyét.

A Kommunista Internacionálé és a kommunista pártok már a második világháború első napjaiban a helyzet helyes, marxista értékelését adták. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom huszonkettedik évfordulója alkalmából a Komintern végrehajtó bizottsága kiáltványt bocsátott ki, melyben többek között a következők olvashatók: „A háború Európa szívében dúl. Anglia, Franciaország és Németország uralkodó körei a *világuralomért* hadakoznak. Ez a háború a kapitalizmus táborában hosszú évek óta folyó imperialista vetélkedés folytatása... Ennek az igazságtalan, reakciós, imperialista háborúnak ilyen a valódi értelme.”⁹ Nagy-Britannia Kommunista Pártja kiáltványában hangsúlyozta, hogy ez a háború „az imperialista országok háborúja a profitért, a piacokért és a világuralomért.”¹⁰ A Francia Kommunista Párt kijelentette: „A francia népre kényszerített háború a kapitalisták háborúja, olyan háború, melyet az angol és a német imperialisták viselnek egymás ellen...”¹¹ Hasonlóan nyilatkozott az Egyesült Államok Kommunista Pártjának központi bizottsága is: „A mostani háború – imperialista háború, amelyben egyformán vétkes minden ország burzsoáziája.”¹²

A háborút megelőző időszakban egyedül a kommunisták léptek fel következetesen és határozottan a béke érdekében, a fasiszta agresszorok ellen. Amikor pedig kirobbant a háború, Németország, Olaszország, Japán és a csatlós országok hazafias erői a kommunisták vezetésével önfeláldozóan küzdöttek azért, hogy kormányaik vereséget szenvedjenek az igazságtalan, imperialista háborúban, illetve azért, hogy országuk szakítson Hitlerrel, s álljon az antifasiszta világkoalíció oldalára. Az illető országok kommunista pártjainak politikáját az egész nemzetközi kommunista és munkásmozgalom támogatta.

A fasiszta rablók ellen irányuló népi harc már a háború első napjaiban megkezdődött. Minthogy igazságos és felszabadító jellegű volt, egyre hatalmasabb méreteket öltött. Keleten a kínai nép vívta ezt a harcot a japán imperialisták ellen. A nemzeti szabadságmozgalom zászlaját, amelyet Európában először a spanyol köztársasági hazafiak emeltek magasra, most a kommunisták vezeté-

sével a csehszlovák hazafiak, Lengyelország, Jugoszlávia, Franciaország és más országok szabadságszerető népei vitték tovább, melyek áldozatul estek az agresszióknak. A civilizációt pusztító, a népeket leigázó fasiszmus ellen küzdő dolgozók harca – a Szovjetunió léte folytán – törvényszerűen arra vezetett, hogy a Németországgal, Olaszországgal és Japánnal vívott háború felszabadító, antifasiszta háborúvá vált. Ilyenformán tehát a második világháború bonyolultabb és összetettebb jelenség volt, mint az 1914–1918-as háború. Az események kibontakozása során merőben új törvényszerűség jelentkezett: a kapitalizmus általános válsága folytán egyrészt az agresszió áldozatául esett országok nagyburzsoáziája és földesurai elárulták nemzetüket, másrészt az agresszorok elleni felszabadító harcban megnőtt a néptömegek aktivitása.

A fasiszta agresszió áldozatául esett kapitalista országok katonai vereségét a kormányok csődje és a népi ellenállás fokozódása kísérte. Így történt például Lengyelországban, amelynek kormánya és katonai vezetése már a fasiszta agresszió legelső napjaiban fejvesztetten menekült az országból, de a nép a megszállás dühöngő terrorja ellenére is egyre nagyobb erővel folytatta az ellenállási harcot.

Franciaország, Norvégia, és más európai országok hazafiai a kommunisták vezetésével határozottan elítélték a kezdődő háborút és imperialista céljait. Amikor pedig az ő országaik fölött is megjelent a fasiszta hódítás veszedelme, bátran szembeszálltak az agresszorokkal, s antifasiszta háborúra próbálták kényszeríteni kormányaikat. Franciaország kommunista pártjának központi bizottsága 1940. június 6-án a kormányhoz fordult és követelte, hogy a háborút változtassa a szabadságért, a függetlenségért vívott népi háborúvá. A francia kommunisták lapja, a *La Vie Ouvrière* már a háború kezdetén figyelmeztetett arra, hogy a saját népétől rettegő kormányra biztos vereség vár. A kommunista pártok a helyzetet értékelve alkotó szellemben határozták meg feladataikat. Ez megnövekedett érettségük tanúbizonysága volt.

A kapitalista világban nem volt olyan erő, mely képes lett volna megállítani a német fasiszta hadigépezetet. A hitlerista Németország rövid idő alatt az európai kontinensnek majdnem valamennyi burzsoá országát leigázva, azok rovására jelentősen megerősítette a maga katonai és gazdasági potenciálját. A fasiszta agresszorok sorra megszállták Nyugat-Európa országait, de ezzel együtt a népi ellenállás ereje is fokozódott. Amikor a fasiszta Olaszország 1940 októberében megtámadta Görögországot, a dolgozó tömegek egy emberként védekeztek; a görög kommunisták az első sorokban küzdöttek a betolakodók ellen. A népi felszabadító harc hatalmas aránya arra készítette a görög kormányt, hogy harcot szervezzon az agresszorok visszaverésére; a görög hazafiak erőfeszítéseit Albánia dolgozói is támogatták. Ennek eredményeként az olasz területablók kiszorultak Görögországból. Az albán hazafiak saját területük egy részéről szintén kiverték az olasz megszállókat. Amikor a hitlerista Németország 1941 áprilisában megrohanta Jugoszláviát és Görögországot, nagyarányú felszabadító harc bontakozott ki, amelybe a görög és az albán néppel együtt Jugoszlávia bátor fiai is bekapcsolódtak, s lekötötték Németországnak és szövetségeseinek jelentős erőit.

Angliában és az Egyesült Államokban szintén egyre erősebbé vált a néptömegek ama elszánt akarata, hogy visszaverik a fasizmust. A tömegek nyomására az angol és az amerikai uralkodó körök kénytelenek voltak megváltoztatni csődöt mondott népellenes politikájukat. Amikor látták, hogy nemzeti függetlenségük és állami szuverenitásuk veszélyben forog, kénytelenek voltak igazi háborút kezdeni a fasiszta agresszorok ellen, bár a belső fasisztabarát elemek, akiknek főleg az Egyesült Államokban volt nagy befolyásuk, ezt mindenképpen akadályozni igyekeztek.

1940 második felétől, de különösen 1941 elejétől fogva jelentősen gyorsult az a folyamat, melynek során a Németországgal szemben álló országok imperialista háborúja fokozatosan antifasiszta háborúvá alakult át. Ennek a folyamatnak döntő és legfontosabb tényezője az volt, hogy a Szovjetunió, miután a hitlerista Németország megtámadta, szintén belépett a háborúba.

A Szovjetunió belépése tette a háborút véglegesen felszabadító jellegűvé. Ez nem csupán abban mutatkozott meg, hogy a Szovjetunió harca új erővel és bizakodással töltötte el a fasizmussal küzdő többi népet. A Szovjetunió döntő szerepét itt az is bizonyítja, hogy a burzsoá államok és kormányaik, mindenekelőtt a fasiszta agresszorokkal hadat viselő nagyhatalmak, a körülmények

nyomására kénytelenek voltak szövetségre, koalícióra lépni a Szovjetunióval. Kénytelenek voltak így vagy úgy segítségére lenni; mindazonáltal továbbra is eszméi, sőt bizonyos fokig politikai gyűlölettel viseltettek a szövetségesükké vált szocialista állammal szemben. De nem volt más választásuk. Semmi szín alatt sem győzhettek a Szovjetunió nélkül, márpedig a Szovjetunió győzelme azt jelentette, hogy a haladás és a szabadság diadalmaskodik a reakció felett.

Az amerikai és angol vezető körök politikájának imperialista lényege hadászati tekintetben is megnyilvánult, nevezetesen abban, hogy szándékosan sokáig halogatták az európai második front megnyitását a fasiszta Németország ellen.

Az imperialista hatalmak kormányzó köréi politikájának reakciós irányzata más esetekben is érvényre jutott, s ezzel végeredményben saját osztályérdekeiknek ártottak. Mert olyan helyzet alakult ki, hogy a Szovjetunió képes volt egymaga szétzúzni a fasiszta Németországot és elejét tudta venni, hogy a hitlerista járomtól megszabadított több európai országban az Egyesült Államok és Anglia imperialistái erőszakos úton reakciós rendszert teremtsenek.

Annak, hogy a második világháború jellege megváltozott, nagy elméleti és politikai jelentősége van. A nyugati hatalmak háborúja azért vált antifasiszta, igazságos háborúvá, mert egész sor európai ország népe önálló erőként bekapcsolódott, és követelte létérdekeinek megvédését. Ebben is megmutatkozott a néptömegeknek a társadalom életében betöltött növekvő szerepe és jelentősége, tükrözve azoknak a társadalmi erőknek világtörténelmi fontosságú előretörését, amelyek annak idején az októberi forradalom és a szocializmus felépítésének művét véghezvitték a Szovjetunióban.

A háború, amelyhez az imperialisták ellentéteik megoldása végett folyamodtak, az egyetlen elszigetelt, de hatalmas és életképes szocialista ország létezése folytán igazságos és lényegileg népi háborúvá alakult át. Ez a háború a fasiszta államok ellen irányult, amelyek akkor az imperialista reakció bástyái voltak. Az egyesült antifasiszta erők végül is legyőzték Németországot, Olaszországot és Japánt. A győzelem kivívásában a Szovjetunió és dicső Vörös Hadserege oroszánrészt vállalt. A fasiszta államok tömbje súlyos vereséget szenvedett. A második világháború egyúttal az egész kapitalista rendszer meggyengülését eredményezte.

3. A második világháború időrendi felosztása

A második világháború, amelynek igen fontos, döntő jelentőségű része volt a szovjet nép hősi harca, a legújabb történelem külön időszakát alkotja. Tudományos vizsgálata szempontjából nagy jelentőségű a periódusok helyes meghatározása, mely objektíven tükrözi a történeti folyamat szakaszos fejlődését. A háború periódusait olyan időszakok alkotják, melyek folyamán nagy változások mennek végbe a katonai és politikai helyzetben. A változásokat általános gazdasági és politikai tényezők szabják meg; ezek határozzák meg a fegyveres harc menetét és formáit, a hadműveletek etapjait, a hadigazdaság állapotát és a hadviselő felek nemzetközi helyzetét.

Égészen nyilvánvaló, hogy a második világháború történetében külön helyet foglal el az első periódus, amely a háború kezdetétől a Szovjetunió elleni német támadásig terjed. A második világháború további periódusait a Nagy Honvédő Háború menete, annak fő szakaszai határozzák meg.

A Nagy Honvédő Háború első periódusa (vagy másként: a második világháború második periódusa) 1941. június 22-től 1942 novemberéig terjed. A szovjet állam számára ez volt a háború leg-súlyosabb időszaka: a Vörös Hadsereg kénytelen volt visszavonulni, közben elkeseredett csatákban megghiúsította a német fasiszták „villámháborús” tervét; ugyanakkor a hátszországban és az arcvonalon megteremtette a háború sorsának megfordításához szükséges feltételeket. Ebben az időszakban a szovjet állam fegyveres harcát főleg a védekezés jellemezte: a Vörös Hadsereg visszavonult az ország mélyébe, s közben véres csatákban igyekezett kifárasztani az ellenség erőit. Németország abban

az időben két ízben kísérelt meg nagyszabású támadó hadműveletet a Szovjetunió ellen, de mindkét támadása megakadt, és a hitleristák hadászati végcéljai nem valósultak meg. A szovjet fegyveres erők a háború első szakaszában megállították a fasiszta támadást, elzárták az ellenség elől az ország szívébe vezető utat, és megteremtették a gyökeres fordulat előfeltételeit. A Vörös Hadsereg 1941–1942 telén megindult támadása és a német fasiszta hadak Moszkva alatti szétzúzása jelentette Németország első nagy vereségét a második világháborúban, s egyben azt is, hogy a „villámháború” kalandor terve teljes kudarcot szenvedett.

De ebben az időben a szovjet fegyveres erők még nem voltak képesek arra, hogy a fegyveres harc menetében döntő fordulatot teremtsenek.

A kommunista párt tevékenysége ebben az időszakban arra irányult, hogy az ország életét a leg-rövidebb idő alatt teljesen átállítsa háborús vágányra, az országot egységes harci táborrá kovácsolja, meghiúsítsa a „villámháború” hitlerista terveit, és előkészítse a honvédő háború menetének fordulát.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának óriási érdeme, hogy a háború első hónapjainak súlyos körülményei között sem riadt vissza a nehézségektől, a kegyetlen és gonosz ellenség roppant erejű nyomására sem vesztette el a fejét, hanem a szocialista haza védelmére tudta mozgósítani az egész szovjet népet. A párt vezetésével már a hadműveletek kezdetén kibontakozott az ellenség hátában a népi partizánmozgalom, amely oly nagy szerepet játszott a háború eseményeiben.

A szovjet hadigazdaság már a háború első periódusában előkészítette azokat a feltételeket, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg magához ragadhassa a kezdeményezést.

Ebben az időszakban jött létre az antifasiszta koalíció is. A szovjet fegyveres erők hősi harcának eredményeként olyan helyzet alakult ki, mely kedvezett az antifasiszta koalícióhoz tartozó más országok fegyveres erőinek, hogy sikeresen tevékenykedjenek az észak-afrikai, az atlanti-óceáni és csendes-óceáni hadszíntereken.

A Nagy Honvédő Háború első periódusa egyben a szovjet hadművészet jelentős fejlődésének, a konkrét haditapasztalatok gyűjtésének és tanulmányozásának időszaka is volt. Több kudarc el-szenvedése után a szovjet csapatok a szerzett tapasztalatok alapján megtalálták a helyes módot arra, hogy mind védelemben, mind támadásban sikerrel hajtsák végre a hadműveleti és harcászati feladatokat.

Végeredményben a háború első szakaszában nemcsak megállítottuk a német fasiszta csapatok keleti előrenyomulását és nemcsak hadászati egyensúlyt értünk el, hanem megteremtettük azokat a feltételeket is, amelyek útján a kezdeményezést a Szovjetunió ragadhatta magához. A szóban forgó időszak háborús eseményeinek egy-egy csúcspontja a német fasiszta csapatok Moszkva alatti szét-verése és a Volga-part hősi védelme volt. Ez a két esemény a hitleristák támadási terveinek kudarcát eredményezte.

A Nagy Honvédő Háború második periódusa (a második világháború harmadik periódusa) 1942. november 19-től 1943 végéig terjed. Ez a háború gyökeres fordulatának éve, a Vörös Hadsereg történelmi jelentőségű nagy győzelmeinek és a német fasiszta csapatok katasztrofális vereségeinek időszaka volt. Az jellemezte, hogy ugrásszerűen megnövekedett a hadiipar termelése, kifejlődött a szovjet harcosok katonai tudása, és a hadászati kezdeményezés a Vörös Hadsereg kezébe ment át. Ebben az időszakban a párt és az egész nép arra összpontosította erőfeszítéseit, hogy a népgazdaság termelő kapacitása jelentősen nőjön, fokozódjék a hadianyag-termelés, és az arcvonalat mindennel ellássák, ami a háború menetének megfordításához, a szovjet csapatok diadalmas támadásához szükséges. A párt fontos intézkedéseket tett a hadsereg fejlesztésére, biztosította a szovjet hadművészet további fejlődését, a Szovjetunió Fegyveres Erői személyi állománya katonai szakértelmének tökéletesítését. A szóban forgó időszakot a Szovjetunió külpolitikai helyzetében végbement új, nagy változások, s a Szovjetunió erejének további növekedése jellemzi.

A háború második periódusának legkimagaslóbb eseményei azok a győzelmek voltak, amelyeket a Vörös Hadsereg a Volgánál és Kurszk alatt aratott. A németek Sztálingrád alatt elszenvedett

veresége nagy jelentőségű fordulópont volt a hitlerista Németország elleni harcban, és kezdetét jelentette a Nagy Honvédő Háború és az egész második világháború menetében bekövetkezett gyökeres fordulatnak. A Vörös Hadseregnek ebben a világraszóló győzelmében az emberiség méltán látta a fasiszmus feletti végső és teljes győzelem közeledő hajnalát.

A szovjet fegyveres erők ellentámadást kezdtek Sztálingrád alatt (1942. november 19-én), majd 1942-43 telén folytatták a támadást a szovjet-német arcvonal déli szárnyán. Egyidejűleg áttörték a leningrádi blokádot, és más arcvonalszakaszokon megjavították hadművelleti-hadászati helyzetüket. Megkezdődött az ellenségnek a szovjet földről való tömeges kiűzése.

1943 februárjában és márciusában a német fasiszta parancsnokság megkísérelte, hogy a Vörös Hadsereg támadását megállítsa és ismét magához ragadja az elvesztett kezdeményezést. Ezért ellentámadást indított Harkov irányában és a Donyec-medence nyugati térségében. A szovjet csapatok kénytelenek voltak ideiglenesen védelembe átmenni. Aktív védelmi harcokban nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek, és ellentámadását március végére teljesen megállították. Ebben az irányban az arcvonal stabilizálódott.

Július elején a német parancsnokság még egy kísérletet tett: nagyszabású támadást indított Kurszk körzetében, hogy megtorolja az elszenvedett veszteségeket. A németek sokat reméltek utolsó hadászati támadásuktól, de az súlyos kudarccal végződött. A szovjet csapatok Kurszknál gigászi ütközetben szétverték az ellenséget, majd döntő ellentámadásba lendültek a szovjet-német arcvonal déli szárnyán és középső szakaszán, felszabadították a Donyec-medencét, a bal parti Ukrajnát, az Orosz Szövetségi Szovjet Szocialista Köztársaság nyugati területeit, átkeltek a Dnyeperen, és hadászati hídfőket létesítettek a jobb parti Ukrajnában.

A Vörös Hadsereg győzelmei kedvező feltételeket teremtettek az Egyesült Államok és Anglia fegyveres erői számára a fasiszta Németország és az imperialista Japán ellen folytatott háborújukban. Az amerikai és angol kormány azonban nem használta ki teljes mértékben ezeket a körülményeket, és 1943-ban nem nyitotta meg Európában a második frontot. A teheráni konferencián (1943. november 28–december 1.) az antifasiszta koalíció hatalmainak vezetői között megegyezés jött létre annak a partraszállási műveletnek méreteit és időpontjait illetően, amelyet az amerikai-angol csapatok 1944-ben hajtottak végre Franciaország északi részén.

A háború második periódusát a szovjet hátszín összehangolt és hatékony munkája jellemzi, amely lehetővé tette a nagyszabású támadó hadműveleteket folytató fegyveres erők megnövekedett szükségleteinek kielégítését.

A Vörös Hadsereg ebben az időszakban tovább tökéletesítette hadművelleti és harcászati módszereit, melyeket a háború élenjáró tapasztalataira, a haditechnika fejlődésére és annak tömegméretű alkalmazására alapozott. A szovjet csapatok megszilárdították védelmi képességüket, és jelentős, sokoldalú tapasztalatokat szereztek a támadó hadműveletek végrehajtásában is.

A Nagy Honvédő Háború harmadik periódusa (a második világháború negyedik periódusa) 1943. végétől 1945. május 9-ig terjed. Jellemző vonásai: a Vörös Hadsereg teljesen kiűzte a fasiszta rablókat a szovjet földről, felszabadította Kelet- és Délkelet-Európa népeit, és végleg leverte a hitlerista Németországot. A párt arra mozgósította a hátszín dolgozóit, a Vörös Hadsereg és Flotta harcosait, hogy teljes győzelemmel fejezzék be a háborút, a Szovjetunió egész területét szabadítsák meg a hitlerista rablóktól, állítsák helyre az ellenséges megszállás folytán elpusztult körzetek nép-gazdaságát és a fasiszmus által leigázott európai népek felszabadításával teljesítsék magasztos történelmi hivatásukat. A katonai és politikai helyzetben további változások következtek be a Szovjetunió javára. A szovjet fegyveres erők az egyes irányokban végrehajtott támadásokról az arcvonal teljes hadászati kiterjedésében végrehajtott általános támadásra tértek át; az általános támadás részint egymást követő, részint egyidejű nagy támadó hadműveletek formájában ment végbe. A Vörös Hadsereg számbeli és technikai fölénye, korlátlan hadászati kezdeményezése, valamint a szovjet légi fölény lehetővé tette, hogy óriási, egyre növekvő erejű csapásokat mérjen a német fasiszta csapatokra.

1943. december végén a szovjet csapatok megújították támadásukat a jobb parti Ukrajnában. 1944

januárjában a támadást a szovjet–német arcvonal északi szárnyára is kiterjesztették. Ennek eredményeként Ukrajna végleg felszabadult, a leningrádi blokád teljesen összeomlott, s a leningrádi körzetet, a Krímet és a Szovjetunió más területeit megtisztították a német megszállóktól. Csapataink támadása még szélesebben bontakozott ki 1944 nyarán: a szovjet fegyveres erők átlépték a hitlerista tömbhöz tartozó államok határait, és a hadműveleteket már azok területén folytatták. Végül, az 1945-ös téli hadjáratban, a Vörös Hadsereg támadása az egész háborúban eladdig példátlan arányokat öltött.

A Szovjetunió antifasiszta koalícióbeli szövetségesei megváltoztatták a hitlerista Németország elleni hadműveletek formáit. 1944 júniusában az amerikai–angol csapatok partra szálltak Észak-Franciaországban, s ezzel végre – ha nagy késéssel is – megnyitották a nyugat-európai második frontot. Ettől fogva lehetőség nyílt a szovjet és az amerikai–angol fegyveres erők hadászati együttműködésére. A fasiszta Németország helyzete a megszállása alatt tartott belga és francia területek elvesztésével súlyosbodott; a második front sietette vereségét, bár ebben egészen a háború befejezéséig továbbra is a szovjet fegyveres erők játszották a vezető szerepet.

A hadviselő felek hadigazdaságában is további gyökeres változások mentek végbe. A fasiszta Németország gazdasága 1944 júliusától rohamosan hanyatlott, ugyanakkor a Szovjetunió és az egész antifasiszta koalíció gazdasági ereje tovább növekedett.

A háború harmadik időszakában a szovjet csapatok teljesen kiűzték az ellenséget hazájuk földjéről, és segítették Európa népeinek harcát a fasiszta iga lerázása végett. A hitlerista tömb ekkor véglegesen széthullott, több volt szövetségese a fasiszta Németország ellen fordította fegyvereit. Mindez mélyreható változásokat hozott a nemzetközi erőviszonyokban és a Szovjetunió külpolitikai helyzetében. A Szovjetunió tekintélyét még jobban emelte az a tény, hogy felszabadította a fasiszta rabságban sínylődő népeket.

Az európai háború harmadik periódusa azzal a teljes győzelemmel zárult le, melyet a Szovjetunió a fasiszta Németország felett aratott. Ez azonban még nem jelentette a második világháború teljes befejezését, mert a japán imperializmus ellen folyó fegyveres harc még nem ért véget.

Japán az egész második világháború alatt a fasiszta Németország szövetségese és elvbarátja volt, vele együtt harcolt az antifasiszta koalíció hatalmai ellen a Csendes-óceán térségében és Délkelet-Ázsiában. Bár több okból kifolyólag közvetlenül nem viselt hadat a Szovjetunió ellen, tőle telhetően mindvégig támogatta a német imperialistákat.

A japán kormány szovjetellenes politikai irányvonala tényleges segítséget jelentett a fasiszta Németországnak, mivel körülbelül 40 szovjet hadosztályt elvont a szovjet–német arcvonalról. Japán hosszú és véres háborút viselt a nagy kínai nép ellen, mely bátran szembeállt az ellenséges behatolással. Japán egész politikája a második világháborúban a militarista imperializmus rabló politikája volt, ugyanolyan, mint a hitlerista Németorszáé. Amikor ez utóbbi kapitulált, Japán folytatta a háborút az antifasiszta koalíció államai ellen, Kína ellen.

Ilyen körülmények között a Szovjetunió, szövetségesi kötelezettségeihez híven, és a szovjet emberek, valamint az elnyomott ázsiai népek létérdekeitől vezéreltetve, 1945. augusztus 8-án hadat üzent az imperialista Japánnak.

A szovjet nép ezzel felszabadító küldetésének tett eleget, s szocialista hazája, az egész haladó emberiség érdekében folytatta a részéről igazságos háborút. A kínai néppel, a kínai népi felszabadító hadsereggel, a mongol népi forradalmi hadsereggel együtt küzdött saját hazájáért, az imperializmus elnyomása alatt sínylődő Kína felszabadításáért, a második világháború mielőbbi befejezéséért. A Szovjetunió Japán elleni háborúja a Nagy Honvédő Háború közvetlen folytatását és szerves részét jelentette, s annak külön szakaszát alkotja; ugyanakkor ez a háború volt a második világháború ötödik – és egyben utolsó – szakaszának (1945. május 9–szeptember 2) legfőbb eseménye.

A szovjet fegyveres erők tevékenysége ebben a szakaszban új hadszíntéren, merőben új körülmények között, erősen megváltozott politikai és hadászati helyzetben, háromhónapos békés lélegzetvétel után zajlott le. A Szovjetunió Fegyveres Erői támadásba mentek át Északkelet-Kína, Észak-

Korea, Dél-Szahalin és a Kurili-szigetsor térségében, pozdorjává zúzták a japán Kvantung-hadsereget és Japán bábállamainak hadait.

A szovjet csapatok távol-keleti és az amerikai–angol fegyveres erők csendes-óceáni hadműveleteinek eredményeképpen az imperialista Japán – a Kelet akkori legfőbb agresszora – letette a fegyvert. Kapitulációja a Nagy Honvédő Háború és egyben az egész második világháború befejezését jelentette, biztosította a Japán által elragadott szovjet területek visszatérését, a Szovjetunió távol-keleti határainak megszilárdulását, és kedvező előfeltételeket teremtett az ázsiai gyarmati népek sikeres nemzeti szabadságharcához, a nagy kínai nép felszabadításához.

„A Nagy Honvédő Háború története” c. hatkötetes mű a fent ismertetett periódusok szerint tagolódik.

Első kötetének tartalma: a második világháború keletkezése; az imperialista hatalmak szovjetellenes támadásának előkészítése; a kommunista párt, a szovjet kormány és az egész nép erőfeszítése a honvédelem megerősítése érdekében. Időben a kötet a harmincas évek elejétől – az új világháború két tűzfészkeének kialakulásától – 1941 júniusáig, vagyis a Szovjetunió Németország által történt megtámadásáig végbement eseményeket tárgyalja.

Második kötet a Nagy Honvédő Háború első időszakát (1941. június 22–1942. november) öleli fel: a fasiszta Németország hitszegő támadását a Szovjetunió ellen; a kommunista pártnak az agresszió visszaverése érdekében végzett népmozgósító munkáját; a Vörös Hadsereg kényszerű visszavonulását és hősi ellenállását; a szovjet fegyveres erők első ellentámadását; a német „villámháború” kudarcát és a fordulat megvalósításához szükséges feltételek megteremtését.

Harmadik kötet a Nagy Honvédő Háború második időszakáról (1942. november 19–1943. december) számol be: a kommunista pártnak és a szovjet kormánynak az ellenség szétzúzására tett erőfeszítéseiről; a háború menetének a sztálingrádi, a kurszki és 1943 más győzelmes csatáinak eredményeként történt gyökeres megváltozásáról.

Negyedik kötetének tartalma a háború harmadik időszaka: a német területablók teljes kiűzése a szovjet földről; Kelet- és Délkelet-Európa népeinek felszabadítása.

Ötödik kötet a Nagy Honvédő Háború harmadik időszakának végén (1945) kivívott nagy győzelmeket tartalmazza, melyek Európa népeinek felszabadulását és a hitlerista Németország végleges vereségét eredményezték, valamint az imperialista Japán leverésével kapcsolatos eseményeket.

Hatodik kötetének tartalma: a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának és az egész második világháborúnak világtörténelmi eredményei; a szovjet állam győzelmének forrásai és azok elemzése; a Szovjetunió békeharca a háború utáni időszakban.

„A Nagy Honvédő Háború története” című mű azt a célt szolgálja, hogy helyes elképzelést nyújtson a háború legfontosabb eseményeiről és következményeiről, és a marxizmus-leninizmus eszmei alapján elemezze a háború okait, alakulását és kimenetelét. Ez a mű, amely a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága határozata folytán jelent meg, feltárja a háború történetének legfontosabb oldalait, megvilágítja az 1941–1945-ös háborús eseményeket, a Szovjetunió gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésének folyamatait, valamint külpolitikájának problémáit az adott időszakban. Továbbá általánosan jellemzi a fasiszta Németország és a többi imperialista hatalom Szovjetunió elleni agressziójának előkészítését, feltárja a szovjet nép lángoló hazafiságát, az arcvonalon és a hátszországban vívott hősiecs harcát, ismerteti a Vörös Hadsereg és Hadi-flotta legfontosabb hadműveleteit, a szovjet fegyveres erők egyre növekvő ütőképességét és a szovjet hadművészet fölényét.

„A Nagy Honvédő Háború története” felidézi annak a hősi harcnak nagyszerű képét, amelyet a szovjet nép az arcvonalon és a hátszországban vívott erős, kegyetlen, gonosz ellenségével. A hatkötetes műnek az a célja, hogy megmutassa a szovjet nép magasztos

hőstettét. Ezért egyaránt nagy figyelmet szentel mind a szovjet fegyveres erők és partizánok harcselekményeinek, mind a hátország tevékenységének.

Tekintettel arra, hogy a második világháború a fasiszta agresszorok és szövetségeseik ellen küzdő szabadságszerető népek óriási ütközetévé változott, a mű azt a bátor és önfeláldozó küzdelmet is megvilágítja, melyet a német és japán imperialisták által megszállt európai, illetve ázsiai országok néptömegei folytattak a fasiszta rablók és szövetségeseik ellen. Magában Németországban is indult antifasiszta mozgalom. A világ civilizációját és kultúráját veszélyeztető fasiszta barbárság, erőszak és sötétség ellen a szabadságért és függetlenségért, a demokráciáért és szocializmusért küzdő népek hősie harcát mindenütt a kommunista és munkáspártok vezették és irányították. Önfeláldozó tevékenységük egyik fontos előfeltétele volt annak, hogy a második világháború az antifasiszta koalíció diadalával fejeződött be.

A háború idején több ország népe tett tanúbizonyságot arról, hogy töretlenül ragaszkodik szabadságához, nemzeti függetlenségéhez és súlyos áldozatokat hozott a szabadságért. A német fasizmus leverésének fő érdeme a szovjet népet illeti meg. A szocializmus adta a szovjet embereknek azt a hatalmas erőt, amellyel a háborúban felülmúlták Németországot és szövetségeseit. A szocialista társadalmi és állami rend győzelme, a szovjet fegyveres erők diadala teljesen törvényszerűen következett be. Azt jelentette, hogy a társadalmi haladás győzött a fasiszta reakción; egyben szigorú figyelmeztetés is volt minden néven nevezendő agresszor számára.

S itt most ismét a szovjet nép millió és millió bátor fiára és leányára kell gondolnunk, akik a Nagy Honvédő Háborúban vérüket ontották, akik életüket áldozták a haza szabadságáért és függetlenségéért. Az ő páratlan hősiességüknek, áldozatkészségüknek, a kommunista párthoz való rendíthetetlen hűségüknek köszönhető az emberiség ellenségein, a fasisztákon aratott dicsőséges győzelem, mely olyannyira megkönnyítette az örök békéért és az emberek boldogságáért folyó harc nehéz ügyét.

A szovjet nép és fegyveres erői nem csupán azzal szereztek örök dicsőséget, hogy megvédelmezték saját szocialista hazájukat és teljes győzelmet arattak a fasiszta hordákon, hanem azzal is, hogy testvéri segítő kezét nyújtottak Európa leigázott népeinek, köztük a német népnek is. A szovjet nép e győzelmének és hősi tetteinek nagyszerű szimbóluma a berlini Treptow-parkban emelt emlékmű. A szovjet szobrászatnak ez a monumentális alkotása (J. Vucsetyics műve) a Vörös Hadsereget jelképezi – az új típusú hadsereget, mely kardjával széthasogatja a fasiszta horogkeresztet, és megmenti az emberiség jövőjét.

Jól mondja erről az emlékműről a szovjet költő:

Berlinben is, az ünnepi napon,
Emléket emeltek, hogy örökké álljon,
A szovjet katonának,
Ki megmentett kislányt emel a karján.

Ott áll a mű, dicsőségünk jelképe,
Világító fárosz a homályban,
Az én hatalmam katonája ő,
Vigyázza békéjét az egész világnak.

A szovjet nép győzelme aranybetűkkel írt fejezete az emberiség történelmének, és dicsősége örökké élni fog.

4. A Nagy Honvédő Háború utáni világtörténelmi változások az erőviszonyokban. A háború tanulságai

A Nagy Honvédő Háború tanulságai valóban világtörténelmi jelentőségűek. Szemléltetően bizonyítják a szocializmus és a haladás erőinek törhetetlenségét, a világuralomra törő imperialisták terveinek megvalósíthatatlanságát. A nemzetközi imperialista reakció, a szocializmus legádázabb ellensége két ízben – először az intervenció és a polgárháború éveiben, másodszer a Nagy Honvédő Háború idején – kísérelte meg, hogy fegyveres erővel szétzúzza a szovjet államot, és a Szovjetunió szabad népeit a tőke rabságába hajtsa. De a hős szovjet nép mindkétszer győztesen került ki a háború súlyos megpróbáltatásaiból, és sikerrel folytatta tovább a szocializmus és kommunizmus építését. Az imperialista világreakciónak sem a Nagy Honvédő Háború előtt, sem a háború folyamán nem sikerült egységszrontot alakítania a szocialista Szovjetunió ellen. A kapitalista hatalmak két csoportja között ható imperialista ellentétek, a fasiszta hódítás veszélye és a szabadságért, függetlenségért küzdő néptömegek harca végül is azt eredményezte, hogy a fegyveres harc folyamán létrejött a Hitler-ellenes koalíció. A Szovjetunió, figyelembe véve az antifasiszta szövetségesek közös harcának történelmi tapasztalatát, még a háború folyamán felvetette, hogy a háború utáni nemzetközi fejlődés érdekében meg kell hosszabbítani és meg kell szilárdítani az antifasiszta koalíció együttműködését. Javaslatának megfelelően közös határozatokat hoztak és ünnepélyes kötelezettségeket vállaltak. De még véget sem ért a háború, az ünnepélyes kötelezettségvállalásokon még meg sem száradt a tinta – mindez máris meghiúsult.

A nemzetközi együttműködés megszakításában az Amerikai Egyesült Államok imperialistáinak terjeszkedési politikája játszotta a vezető szerepet. E politikában megnyilvánult az amerikai monopóliumok jellemző sajátossága – a világuralomra való törekvés. Közvetlenül a második világháború befejezése után Truman, az Egyesült Államok akkori elnöke, 1945. december 19-én „a fegyveres erők újjászervezése ügyében” üzenetet intézett a kongresszushoz, s ebben a többi között a következőket írta: „Mindannyiunknak fel kell ismernünk, hogy győzelmünk a világ vezetéséért való állandó felelősség terhét rakta az amerikai nép vállára. A jövő békéje az egész világon attól függ majd, bebizonyítja-e az Egyesült Államok, hogy teljes elszántsággal meg akarja tartani a nemzetek vezetőjének szerepét.”¹³ A valóság azonban rácsúszott az amerikai és egyéb imperialisták számításaira. Az első világháború után a nagy orosz nép a földkerekség egyhatodát kiragadta az imperialisták uralma alól, a második világháború után pedig létrejött a szocialista világtábor.

1946 márciusában Churchill agresszív hangú beszédet mondott Fulton amerikai városban, Truman elnök jelenlétében. Beszédében keresztes hadjáratra szólította fel az angolszász népeket a kommunizmus ellen, s ezzel kezdetét vette az úgynevezett „hidegháború”. Még a kommunista faló Bevin, akkori angol külügyminiszter, a Labour-párt jobbszárnyának vezetője is a Szovjetunió elleni „preventív háború” doktrínájának nevezte 1950 márciusában Churchill fultoni beszédét.

Az Egyesült Államok és partnerei sutba dobták ünnepélyes nyilatkozataikat, elutasították a szocialista országokkal való együttműködést, és agresszív katonai tömböket – NATO, SEATO stb. – szerveztek a Szovjetunió és a többi szocialista ország ellen. Az imperializmus agresszív politikája nyílt kihívás a népekkel szemben. „Működésre kész rakétakilövő berendezések, magfegyverrel töltött raktárak, hidrogénbombával a fedélzetükön levegőben őrző repülőgépek, tengereken és óceánokon úszó, támadásra kész hadihajók és tengeralattjárók, katonai támaszpontok idegen területeken – íme, így fest ma gyakorlatilag az imperializmus . . . Az imperializmus egy maroknyi nagy-monopólium és gyarmatosító önző érdekeiért a háború szélére taszítja a világot.”¹⁴

Az amerikai imperialisták nem akarták és nem tudták megérteni a történelem tanulságait. A szocializmussal szemben érzett osztálygyűlöletüktől elvakítva arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ha már nem képesek megsemmisíteni, legalább akadályozzák a szocialista államok dolgozóinak építő, alkotó tevékenységét. Az egyik amerikai liberális polgári folyóirat így jellemezte a washingtoni

politikának ezt az irányvonalát: „A második világháborútól kezdve az amerikai külpolitika arra törekedett, hogy a világot éles határvonallal kommunista és antikommunista szektorokra ossza, mozgósítsa és felfegyverezze az antikommunista tábor, és végül megsemmisítse vagy legalább is reménytelen, másodrangú pozíciókba szorítsa vissza a kommunistákat.”¹⁵

Az amerikai imperialisták felismerték, hogy hasztalan hirdetnek „hidegháborút” a Szovjetunió ellen, amelynek hősi erőfeszítései megmentették az egyetemes civilizációt a német fasizmus pusztításától és kivívták több ország szabadságát. Ráeszméltek arra, hogy hidegháborús politikájuk a népek határozott ellenállásába ütközik. Ezért a rágalmazás mérgezett fegyveréhez folyamodtak. Az imperialista propaganda egyszerre azt kezdte harsogni, hogy a Szovjetunió fegyveres rajtaütésre készülődik a tőkésországok ellen. És ez a szennyes, ostoba rágalom („Oroszország háborút akar”) a háborút követő első években indult meg, amikor a szovjet nép minden erejét megfeszítve azon dolgozott, hogy a hitlerista pusztítások súlyos következményeit kiheverje.

A háború utáni években az imperialista propaganda nagy buzgalommal folytatta sötét üzenetait. Hogy az amerikai hivatalos kiadványok milyen példátlan hazudozásra vetemedtek abbeli igyekezetükben, hogy befeketítsék a Szovjetuniót, az a következő rövid idézetből is kitudnik. Az idézet a második világháború hivatalos történetéből való, melyet az Egyesült Államok vezérkarának történeti osztálya tett közzé. E felháborító förmedvény szerzői így jellemzik a Szovjetunió háború előtti és utáni politikáját: „A szabad nemzetek hírszerző szolgálatait által összegyűjtött okmányyszerű adatok cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy Szovjet-Oroszország világuralmi terveket szőtt, és szó ma is. A Moszkvában szerkesztett és nyomtatott rajzok és katonai térképek olyan óriási mérvű összeesküvést tárnak fel, amelyen még nem volt az emberiség történetében. Hivatalos kommunista nyilatkozatok megerősítik ezeket a tényeket. A kommunista kézikönyvek és egyéb kiadványok féktelenül háborúra uszítják a népet a demokratikus államok ellen.”¹⁶ Természetesen ezek az állítólag meglevő dokumentumok sohasem kerültek elő, és soha senki sem bizonyíthatja ezeket az állításokat, hiszen mindez szemenszedett hazugság.

Az efféle provokációs hamisítványok, melyeket Goebbelsnek, a „hazugság nagymesterének” receptjei szerint kotyvasztottak össze, a világ közvéleményének félrevezetését célozzák. A Pentagon történelemhamisítói emellett a rágalmazók ősrégi szokásához híven azt állítják, hogy mindeerre „bizonyítékaik” vannak. Ilyeneket persze nem tudnak felmutatni. Nem is lehet felmutatni azt, ami egyszerűen nem létezik. Egyetlen szovjet ember – nem is beszélve a „kommunista kézikönyvekről és egyéb kiadványokról” – nem lépett fel és nem is léphet fel soha háborús gyűjtogató szerepében! Erről nagyon is meggyőződhetek a Szovjetunióba ellátogatott nyugati állampolgárok százezrei, köztük az amerikaiak tízezrei. Ami pedig az agressziós rajzokat és térképeket illeti, ilyeneket az amerikai katonai klikk szokott gyártani, és nemegyszer az amerikai sajtóban közzé is tenni. Így például az Amerika-szerte igen elterjedt United States News and World Report című folyóirat nemegyszer ábrázolta arcátlan elbizakodottsággal egy elképzelhető amerikai agresszió nyilait, melyek mélyen behatolnak a Szovjetunió testébe. Ez a folyóirat, valamint a Colliers című képeslap, amely 1951-ben fantasztikus „riportot” közölt arról, hogy az elkövetkező háborúban amerikai repülőgépek atombombákat dobhatnak Moszkvára, de a többi hasonló sütemény sajtókiadvány is nemegyszer „falta fel” a Szovjetuniót szenzációhajhász hasábjain.

Az amerikai imperialistákkal szöges ellentétben a Szovjetunió változatlan állhatatossággal vívja nemes harcát a béke, a békés együttélés jegyében. Kezdeményező békepolitikája a nemzetközi élet igen fontos tényezője lett. Ez a politika nyilvánult meg Hruscsov történelmi jelentőségű külföldi utazásaiban, abban a békeküldetésben, amelyet oly nagy sikerrel teljesített 1959 őszén, amikor ellátogatott az Amerikai Egyesült Államokba.

A Szovjetunióval kapcsolatos amerikai politika, mely merőben hibás tételekből és számításokból indul ki, a Dulles-féle „erőpolitika”, a „háborús szakadék peremének” politikája kudarcba fulladt. Kiagyalói nem értették meg a szovjet szocialista rendszer erejét. Arra számítottak, hogy a „hidegháború” útján majd visszatarthatják a szocializmus fejlődését; ám ebben a tekintetben teljes vere-

séget szenvedtek. A Szovjetunió olyan eredményeket ért el gazdaságának, technikájának és tudományának fejlesztésében, a dolgozók anyagi és kulturális életszínvonalának emelésében, amelyek minőségileg új fokot jelentettek a két rendszer versenyében, és egyúttal a kommunizmus építésében is. Az amerikai agresszoroknak nem sikerült aláásniuk a szocialista országok megbonthatatlan egységét, nem sikerült megakadályozniuk a szocializmus világrendszerének további növekedését.

Williams amerikai történész „Az amerikai diplomácia tragédiája” című könyvében a washingtoni politika csődjéről így ír: „A jövő történészei valószínűleg azt a következtetést fogják levonni, hogy a hidegháborút propagáló amerikai »totális diplomácia« hatása olyan volt, mint a bumerángé. Hiszen az Egyesült Államok valamivel több mint tíz esztendő alatt rájött, hogy a valóság majdnem teljesen ellenkezője annak a világnak, amelynek az ő szilárd meggyőződése szerint programja és politikája végeredményeként ki kellett volna alakulnia.”¹⁷

Ily módon tehát korunk fő tartalma az a harc, amely a két társadalmi világrendszer – a kapitalista és a szocialista – között folyik. Egyre világosabban rajzolódik ki a fejlődés két ellentétes útja. Az egyik út – a társadalmi haladás, a béke és az alkotó munka útja; a másik – a reakció, a kizsákmányolás és a háború útja. Korunk legégetőbb problémája a háború és a béke problémája.

A háború erői nemegyszer megpróbálták veszélybe sodorni az általános békét. Ilyen kísérletek voltak: háború Koreában, ellenforradalmi lázadás szervezése Magyarországon, támadás Egyiptom ellen, a Közel-Keletre való erőszakos behatolás többszöri megkísérlése; agresszív tevékenység a Kínai Népköztársaság ellen; kémrepülések a Szovjetunió területe fölött; a csúcstalálkozóknak az Egyesült Államok részéről történt megszakítása 1960 májusában; a kubai intervenció; csapatok küldése Laoszba stb.

A második világháború után a legsúlyosabb válság 1962 októberében robbant ki a Karib-tenger térségében. Ezt a válságot az Egyesült Államok imperialista köreinek agressziós tettei idézték elő.

„Kuba forradalmának győzelme és az új élet építésében elért sikerei – jegyezte meg Hruscsov – dühödt tette ingerelték az Amerikai Egyesült Államok imperialista köreit. Kuba a maga eszményeivel félelmetes az imperialisták számára. Ők nem akarnak beletörődni abba, hogy a kis Kubának volt bátorsága ahhoz, hogy önállóan éljen és fejlődjék úgy, amint a népe kívánja, nem pedig úgy, ahogyan azt az amerikai monopóliumok szeretnék.”¹⁸

Az Egyesült Államok imperialistái a nemzetközi jog általánosan elfogadott normáinak durva megsértésével blokádot létesítettek a Karib-tengeren, és nyíltan a forradalmi Kuba elleni agresszióra készülődtek, hogy ott felszámolják a népi hatalmat. A karib-tengeri válság azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy rakéta-termonukleáris háborúba csap át. Szörnyű veszedelem lebegett az emberiség feje fölött. Az Amerikai Egyesült Államok részéről megnyilvánuló, lázas ütemű készülődés láttán a forradalmi Kuba kénytelen volt megfelelő intézkedéseket foganatosítani védelmi erejének megszilárdítása érdekében. Ebben hatalmas segítséget kapott a Szovjetuniótól, mely mindenkor támogatja a szabadságukért és függetlenségükért, a reakció és a háború ellen küzdő népeket.

Azokban a napokban, amikor izzásig hevült a nemzetközi légkör, a szovjet kormány mindkét fél számára elfogadható kompromisszumos javaslatokat terjesztett elő. Kijelentette: ha az Egyesült Államok kötelezi magát, hogy nem támadja meg Kubát, és szövetségeseit is visszatartja a kubai agressziótól, akkor a Szovjetunió hajlandó kivonni Kubából azokat a középhatósugarú rakétákat és „IL-28” típusú bombázó repülőgépeket, amelyeket a kubai kormány kérésére szállított oda. A javaslat eredményeként „olyan kölcsönösen elfogadható döntést sikerült elérni, amely a józan értelem győzelmét, a béke ügyének sikerét jelenti”.¹⁹

Ezzel a Szovjetunió ismét bizonyosságot tett az általános béke biztosítására irányuló békepolitikájáról. A világ közvéleménye sokra értékelte a szovjet kormánynak és elnökének, Hruscsovnak az állásfoglalását a karib-tengeri súlyos válság napjaiban, mivel ez elhárította a termonukleáris háborút annak minden tragikus következményével együtt. A Szovjetunió, a többi szocialista ország és a békeszerető erők határozott állásfoglalása révén sikerült visszatartani a háborús gyújtogatókat,

és megakadályozni egy újabb világháború kitörését. Ily módon ismét beigazolódtott a XXII. pártkongresszus egyik fontos tételének helyessége.

„Az új történelmi korszakban – mondja a kongresszus által elfogadott program – a néptömegek egyre aktívabban avatkoznak be a nemzetközi kérdések eldöntésébe... A hatalmas szocialista tábor, a békeszerető nem szocialista államok, a nemzetközi munkásosztály és a béke ügyét védelmező összes erők együttesen elháríthatják a világháborút. A szocializmus erőinek növekvő fölénye az imperializmus erőivel szemben, a béke erőinek fölénye a háború erőivel szemben oda vezet, hogy még a szocializmus teljes világméretű győzelme előtt – tehát amikor a kapitalizmus a világ egy részén még fennmarad – létrejön annak reális lehetősége, hogy a világháborút kiküszöböljük a társadalom életéből.”²⁰

Felmerülhet a kérdés: miért akarják az Egyesült Államok uralkodó körei mindenáron kiéleznii a nemzetközi helyzetet? Azért, mert ezek a körök *rettegnek a békétől*, félnek a forradalmi erők befolyásának növekedésétől. Az imperialisták félnek, hogy a béke erőinek diadala megfosztja őket a fegyverkezési hajszában szerezhető óriási profitoktól, hogy békés verseny esetén a szocializmus legyőzi a kapitalizmust, hogy a szocializmus erőinek világszerte tapasztalható növekedése végül is csődbe juttatja az egész tőkés rendszert.

Hogy a béke ellenségei a legszörnyűbb bűnökre is képesek az emberiség ellen, arra szemléltető például szolgálhat lord Dundee felszólalása az angol felsőházban. 1957. november 7-én, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulójának napján, ez a harcias lord éles kirohanásokat intézett a kommunizmus ellen, s kijelentette: ő, valamint angol és amerikai barátai inkább kívánják „az atomháborúban félig elpusztult új világot, amelyben a megmaradt szabad emberek valamikor újra hozzákezdhetnek az építőmunkához, mint azt a szabad világot, amelyben rabok módjára élnénk a kommunista iga alatt”.²¹

A Dundee-féle emberek azért *rettegnek a kommunizmustól*, mert félnek a társadalom haladó fejlődésétől, a történelem kérelhetetlen törvényeitől. Lord Dundee örült – atomháborúról, a földkerekség fele lakosságának kiirtásáról ábrándozik, hogy a kapitalizmus fennmaradjon. Közeli rokonságban áll a hitleristákkal, annak idején ők is azt a kannibál-indulót tartották eszmei fegyverüknek, amelynek két sora így hangzott:

S ha az egész világ is összedől,
Ördögbe is, köpünk rá!

A második világháborúban rengeteg vér ömlött azért, hogy a humanizmus győzedelmeskedjék a fasiszta állatiasság és embergyűlölet fölött. És most az imperializmus sötét erői ismét fel akarnák állítani lerombolt bástyáikat, újra csak játszani kívánnak a népek sorsával. Kihívó, agresszív cselekedeteik jól megvilágítják az Egyesült Államok reakciós uralkodó köreinek lényegét – az egész világ közvéleménye látja, hogy ők a béke ellenségei, akik gyalázatos terveket szövögetnek az emberiség ellen.

És ezek a szégyentelen, minden tisztességerzetükből kivetkőzött emberek mernek rágalmakat szórni a becsületes, nyílt, békeszerető politikát folytató Szovjetunióra! A Szovjetunió Kommunista Pártja – a szovjet társadalom irányító és vezető ereje – a szó legteljesebb értelmében „korunk esze, becsülete és lelkiismerete” (Lenin). Korunknak ezért a becsületéért és lelkiismeretéért, a párt bölcs és helyes politikájáért készek kiállni a dolgozók százmilliói, akik sorsukat örökre egybekötötték a kommunizmussal.

Az amerikai monopoltőke egyik buzgó szekértolója a nyugatnémet klerikális-militarista állam. Az imperialista nyugati hatalmak védnöksége alatt ott visszaállították a nagyburzsoázia és fasiszta tábornokai uralmát, akik a revansizmus és a remilitarizálás politikáját folytatják abból a célból, hogy „bekebelezik a Német Demokratikus Köztársaságot, leigáznak más szomszédos országokat, revansot vesznek a második világháborúban elszenvedett vereségükért”.²²

A két világháború történeti tapasztalata nem hagy kétséget afelől, hová juttathatják ismét Németországot a militarista körök. Ezt sokan megértik Amerikában is.

Egy tekintélyes amerikai jogász, Taylor tábornok, a német militarizmus bűneit elemezve a nürnbergi per tárgyalásán, beszédét a következő szavakkal fejezte be: „Ha a német militarizmus ismét fellép, nem feltétlenül a náciizmus égisze alatt fog jelentkezni. A német militaristák bármely személyhez vagy párthoz hajlandók csatlakozni, ha azok a német katonai hatalom feltámasztására törekednek. Mindent jó előre és hidegvérűen számításba vesznek. Nem riadnak vissza semmiféle fanatikus ideológiától vagy undorító módszertől; támadó törekvésükben bűncselekményeket követnek el annak érdekében, hogy Németországot hatalmassá tegyék és rémuralmát kiterjesszék.”²³

Az elmúlt esztendő megmutatták, hogy a figyelmeztetés helyes volt. Csakhogy ez nem vonatkozik egész Németországra. Keleti részében a békeszerető és demokratikus erők levonták a kellő történelmi tanulságokat. Itt a nép akaratából létrejött a Német Demokratikus Köztársaság, Németország történelmében az első munkás-paraszt állam, a békeszerető szocialista államok és nemzetek nagy családjának egyenjogú tagja. Ez a német állam erélyesen szakított a revansizmussal, a militarizmussal, és nyílt, elvi alapokon álló, engesztelhetetlen harcot vív ellene. A Német Demokratikus Köztársaság politikája a Szovjetunióval és minden más országgal való béke és barátság politikája.

Merőben más politika uralkodik Németország nyugati részében, amely az Egyesült Államok legfőbb támadási bázisa lett Európában: a revans-háború hidegvérű előkészítésének politikája. Nyugat-Németország fölött ismét a horogkereszt baljós árnyéka lebeg, akárcsak a második világháborút megelőző években. S ugyanazok a monopolista körök, amelyek a fasiszta állam és annak európai meg tengerentúli pártfogói segítségével előkészítették, majd kirobbantották a második világháborút, vannak hatalmon most is a Német Szövetségi Köztársaságban; ők állnak a német tőkét engedelmesen kiszolgáló kormány mögött, s az egykori fasiszta hivatalnokok és tábornokok segítségével nyíltan folytatják militarista politikájukat.

Nyugat-Németországban betiltották a kommunista pártot, elnyomják a demokratikus erőket, üldözik a békeharcosokat. Kardcsörtető szónokok ismét „keleti hadjáratot” emlegetnek a Német Demokratikus Köztársaság megdöntésére, Németország keleti határainak „felülvizsgálására”, és a szocialista országok elleni háborúra uszítanak. Nyugat-Németországot felfegyverezték, csapatait atom- és rakétafegyverekkel szerelik fel, és egyes európai országokban katonai támaszpontokat építenek, melyeket a német militaristák a második világháború tapasztalata szerint agressziójuk ugródeszkájaként szándékoznak majd felhasználni.

A mai német imperializmus ugyanarra az útra próbálja terelni az eseményeket, amely annak idején a második világháborúhoz vezetett. Akkor a háború kitörésének legfőbb tényezője az volt, hogy Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok monopóliumai és reakciós uralkodó körői elnéző engedékenységgel viseltettek a fasiszta agresszorok iránt, elárulták saját országuk nemzeti érdekeit, és az egyetemes béke ügyét. Nyugat-Németország mostani agresszív politikája sem volna lehetséges, ha nem támogatnák ugyanazok az imperialista erők.

Az újjászülető német militarizmus főleg azért jelent nagy veszélyt, mert a nyugat-németországi revansisták esztelen terveik megvalósítása kedvéért újabb világháborút provokálhatnak ki. A világ népeinek nem szabad elfelejteniük a hitleristák egykori szörnyű provokációját – amikor „lengyel katonák megtámadtak” egy német határszéli várost, Gleiwitzet, amely akkor Németországhoz tartozott. A német fasiszták azért rendezték meg ezt az aljas színjátékot, hogy ürügyük legyen a Lengyelország elleni fegyveres támadásra.

Kevesen tudják azt is, hogy 1940 májusában a hitleristák provokációs légitámadást intéztek Freiburg német város ellen. A támadást a holland és a belga légierőkre fogták, hogy ilyen ürüggyel betörhessenek ezekbe a semleges országokba.²⁴ Ugyanazok a személyek, akik részt vettek ezekben a provokációkban, jelenleg vezető állásokat töltenek be a nyugatnémet államban. A Bundeswehrt kizárólag hitlerista tábornokok vezénylik. Ki lehet biztos abban, hogy a német imperialisták – ezúttal atomfegyverrel a kezükben – nem folyamodnak-e újabb aljas provokációhoz abból a célból,

hogy kirobbantsák a harmadik világháborút? Céljaik elérése érdekében készek arra, hogy atomháború színterévé változtassák Nyugat-Németországot és a németek tízmillióinak életét tegyék kockára.

Ugyanezeket a célokat szolgálja az is, hogy Nyugat-Berlint a szocialista országok, főleg a Német Demokratikus Köztársaság ellen irányuló kém- és diverziós tevékenység központjává változtatták. Reiter, Nyugat-Berlin volt polgármestere nem alaptalanul nevezte a várost „a legolcsóbb atombombának”. Ismeretese a nyugatnémet revansisták és militaristák ama tervei is, hogy Nyugat-Berlinből támadnak a Német Demokratikus Köztársaságra. Ezért mind a nyugati hatalmak, mind a nyugatnémet imperialisták makacsul vonakodnak aláírni a békeszerződést, s nem hajlandók Nyugat-Berlint demilitarizált szabad várossá tenni.

A békeszerető emberiség szerencséjére a második világháborút követő esztendőkből óriási történelmi változások mentek végbe a földgolyón. A Szovjetunió kimagasló sikerei a kommunizmus építésében és az ország védelmi képességének megerősítésében; a szocialista világrendszer kialakulása és megszilárdulása; a munkásosztály helyzetének megerősödése a kapitalista országokban; a gyarmati népek és függő országok rohamosan fejlődő nemzeti szabadságmozgalma, mely a gyarmati rendszer széthullásához vezet – mindez tovább mélyítette a kapitalizmus általános válságát, gyökeresen megváltoztatta a nemzetközi erőviszonyokat. A béketábor ereje most mérhetetlenül megnövekedett, és az erőfölény egyre inkább a békeszerető államok felé tolódik.

A nemzetközi helyzetben bekövetkezett gyökeres változások soha nem látott távlatokat nyitottak a békeharc számára. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa az új történelmi tények mélyreható elemzése és tudományos általánosítása alapján, a marxizmus-leninizmust alkotóan tovább fejlesztve kimondta azt a rendkívül fontos elméleti tételt, hogy korunkban meg lehet akadályozni a háborút. A XXI. és a XXII. pártkongresszus pedig arra a felismerésre jutott, hogy az emberiség életéből ki lehet küszöbölni a világháborút még a szocializmus világméretű győzelmének bekövetkezése előtt akkor, amikor a világ egy részében még fennáll a kapitalizmus.

A Szovjetunió a Nagy Honvédő Háború előtt is a lenini békepolitikát folytatta. A második világháború küszöbén kialakult nemzetközi viszonyok elemzése meggyőzően bizonyítja, hogy a háborút az agresszív imperialista erők készítették elő és robbantották ki, hogy a Szovjetunió még az akkori körülmények közepette is állhatatosan küzdött a háború elkerüléséért, az agresszorok kollektív megfékezéséért. De a Szovjetunió akkor békeharcában egyedül volt az imperialista államok háborús készülődésével szemben.

Ma azonban a béke erői hatalmasak – a Szovjetunió gazdasági és katonai ereje óriási, a szocialista táborba több mint egymilliárd ember tömörül, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egyre erősebb, a békeharc-mozgalom szervezett erőinek minden országban nagy a befolyásuk. Számottevő fölényben vannak a fegyverkezési hajszában érdekelt agressziós erőkkel szemben, amelyek újabb világháborút akarnak kirobbantani.

Ezért olyan szilárd és erős a mi politikánk, amely szívósan küzd a békéért, a leszerelésért, a különböző társadalmi rendszerű államok békés együttéléséért. A XX. és a XXI. pártkongresszusnak egy új világháború elkerülhetőségére vonatkozó tételei helyesek és megingathatatlanok. A XX., XXI. és XXII. kongresszus politikai irányvonalát az egész nemzetközi kommunista mozgalom támogatja, amiről a kommunista és munkáspártok képviselőinek 1957-ben és 1960-ban tartott tanácskozásaival kapcsolatos dokumentumok is tanúskodnak.

A kommunista és munkáspártoknak a marxizmus-leninizmus elveire épült egysége a békeszerető erők tömörülése szempontjából hatalmas jelentőségű. „Az egység és az összeforrottság megtízszerezi mozgalmunk erejét, és biztosan garantálja a kommunizmus nagy ügyének győzelmes előnyomulását, valamint az ellenség minden támadásának sikeres visszaverését.”²⁵

A kommunista és munkáspártok képviselőinek 1960 novemberében megtartott moszkvai tanácskozásával kapcsolatban közzétett nyilatkozat kimondja, hogy a kommunista világmozgalomban a revizionizmus jelenti a fő veszélyt. A nyilatkozat ugyanakkor hangsúlyozza: „Az elméletben és a

Az első világháború rokkantjainak békéttüntetése (Berlin, 1929)

Munkanélküliek és hajléktalanok munkát keresnek (Berlin, 1931, Bécs, 1933)

Amerikai munkanélküliek „éhségmenete” (Chicago, 1931)

Francia fém munkások munkát követelnek (Párizs, 1932)

gyakorlatban megnyilvánuló dogmatizmus és szektásság, ha nem folyik ellenük következetes harc, szintén fő veszéllyé válhatnak az egyes pártok ilyen vagy olyan fejlődési szakaszában.²⁶

Az SZKP és a többi marxista-leninista párt nemcsak a revizionizmus ellen harcolt és harcol, hanem a dogmatizmus ellen is. Az azóta eltelt idő alatt több kommunista pártban megnövekedett a dogmatizmus és a baloldali szektásság veszélye, amely a nacionalizmusból táplálkozik, s egyúttal a nacionalizmust táplálja. E veszély megnyilvánulása kiváltképpen a hatalmon levő pártok tevékenységében tűrhetetlen. „Különösen veszedelmes ez azért is, mert a kommunista mozgalom vonalvezetése ellen irányul olyan kérdésekben, amilyenek a háború és a béke kérdései, amelyek az egész emberiség sorsát érintik.”²⁷

Néhány politikai személyiség a békés együttélésre irányuló politikát, a leszerelésért vívott harcot úgy igyekszik feltüntetni, mintha az eltávolodást jelentene a marxizmus-leninizmustól, a proletariátus osztályharcától.²⁸ El akarják hitetni, hogy az újabb világháború elkerülhetőségére vonatkozó pártkongresszusi határozatok nem helytállóak. Az efféle tendenciákat nem lehet másnak tekinteni, mint dogmatikus, baloldali szektás tévelygéseknek.

Az ilyen tendenciák abból fakadnak, hogy az illetők nem hisznek a munkásosztály alkotó képességében, nem bíznak a szocialista tábor erejében és hatalmában, alábecsülik a szocializmus nagy vonzóerejét, pedig az egyre meggyőzőbben bizonyítja, hogy óriási fölényben van a kapitalizmussal szemben. A fiatal, egészséges szocialista társadalmi rend és a roszkatag, önmagát túlélt kapitalista társadalmi rend békés versenyében a szocializmus és kommunizmus eszméi feltétlenül győzni fognak.

„A békés együttélés lenini elve – ez a mi külpolitikánk általános irányvonala, ez a szocialista országok zászlaja, ez valamennyi nép hön óhajtott célja. Győzzön a józan ész a meggondolatlanság fölött, a nemzetközi élet vitás kérdéseinek rendezésében a tárgyalások módszere váltsa fel örökre az »erőpróba« veszélyes módszerét! A föld lakói kivívhatják végre – és ki is kell vívniuk – a békességet, s ne kelljen félniük attól, hogy a holnap termonukleáris konfliktust hoz nekik. Az emberiség nem füstölgő romhalmazokon akarja felépíteni a jövőjét, hanem azon az anyagi alapon, amelyet sok nemzedék munkája már megteremtett.”²⁹ – jelentette ki Hruscsov.

Ezért a kommunista párt és a szovjet kormány továbbra is következetesen és szívós állhatatossággal fog küzdeni egy újabb világháború megakadályozásáért, a békéért, a leszerelésért, a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett éléséért.

A Szovjetunió, a békés együttélés lenini elvéből kiindulva minden tőle telhetőt megtesz a béke megszilárdítására, és ugyanakkor éberén figyeli az imperialista reakció próbálkozásait. A szovjet népet mindig is magas fokú forradalmi éberség jellemezte, de korunkban ennek különösen nagy jelentősége van. „A béke – mondotta Hruscsov – az emberek nyugodt és boldog életének elengedhetetlen feltétele. De ahhoz, hogy a béke valóban diadalmaskodjék, nélkülözhetetlen, hogy a béke katonái, az igaz ügy harcosai mindig készek legyenek az agresszor visszaverésére, a visszavágásra, ha a béke ellenségei támadást provokálnának országunk vagy a szocialista tábor bármely más országa ellen.”³⁰

Erre tanít a történelem minden tapasztalata, erre tanít a Nagy Honvédő Háborúnak és a Szovjetunió fasizmus feletti világtörténelmi jelentőségű győzelmének tapasztalata.

ELSŐ RÉSZ

A SZOVJETUNIÓ ÉS A KAPITALISTA VILÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

A VILÁGHÁBORÚ KÉT TŰZFÉSZKE

1. A kapitalizmus általános válságának kiéleződése és az imperialista ellentétek a háború előtti években

A Nagy Honvédő Háború, mely a szovjet nép válasza volt a fasiszta Németország hitszegő támadására, olyan körülmények között kezdődött, amikor az imperialista hatalmak két csoportja már majdnem két éve hadat viselt egymással. A második világháború keletkezésének kérdése nagyon fontos, mert tisztázása feltárja, milyen okok készítették a fasiszta Németországot arra, hogy megtámadja a Szovjetuniót.

A második világháború összesen hat esztendeig tombolt. Sok millió emberéletet pusztított el a frontokon és a mögöttes területeken, a fasiszta kínzókamrákban és koncentrációs táborokban. Városokat és falvakat hamvasztott el, óriási anyagi értékeket tett tönkre, páratlan műalkotásokat és építészeti emlékeket semmisített meg – elpusztított sok mindent, amit több nemzedék dolgos kezemunkája alkotott. Űszkös romok, elgyötörtén vánszorgó hajléktalanok és menekülők végtelen sorai, éhség és mérhetetlen nyomorúság – ilyen nyomokat hagyott hátra újtában a háború.

Az egyszerű emberek, akik viselték a háború terheit, akik elszenvedték Majdanek és Auschwitz borzalmait, akik átérték az első atombomba szörnyűségeit – nem akarnak új háborús tragédiát. Egy újabb háború megakadályozásához azonban ismerni kell az igazságot az előző háborúról, ismerni kell azokat az erőket, amelyek előkészítették és kirobbantották.

A második világháborút – éppen úgy, mint az első is – az imperialista rendszer idézte elő, a kapitalizmus általános válságának megnyilvánulásaként jelentkezett; az imperialista ellentétek további éleződésének és a kapitalista országok egyenlőtlen fejlődésének volt a következménye.

Az első világháború nem oldotta meg azokat az ellentéteket és konfliktusokat, amelyek kiváltották. Bár azzal végződött, hogy az imperialista hatalmak egyik csoportja legyőzte az éppen olyan rablótermészetű hatalmak másik csoportját, mégis a tőkés rendszer egésze szenvedett vereséget. Az októberi forradalom a tőkés rendszert egyik fontos láncszemétől – Oroszországtól – fosztotta meg. Az imperializmusnak összebb kellett húzódnia a nemzetközi küzdőtéren. Ilyen körülmények között, amikor a kapitalizmus hatalmi szférája jelentősen összeszűkült, az imperialista országok közti korábbi konfliktusok újult erővel robbantak ki.

Az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződés az imperialista rablás és a népek leigázásának rendszerét teremtette meg; létrehozói az új erőviszonyoknak megfelelően nemcsak az ázsiai és afrikai gyarmatokon osztozkodtak lázas sietséggel, hanem Európában is igyekeztek befolyási teret biztosítani maguknak. „... A versailles-i béke rablóbéke volt – jegyezte meg Lenin – és bebizonyította, hogy Franciaország és Anglia igazán csak azért háborúskodtak Németországgal, hogy megszilárdítsák gyarmati hatalmukat és növeljék imperialista erejüket.”³¹

A győztes hatalmak Németország meggyengítésével igyekeztek megszilárdítani a javukra kialakult erőviszonyt a kapitalista világban. S valóban, a legyőzött Németország egy ideig mögöttük is ma-

radt. De megőrizte gazdasági teljesítő képességét, amely a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének körülményei között reális lehetőséget biztosított számára, hogy utolérje és túlszárnyalja európai vetélytársait.

Az első világháborút követő években Németország gazdasága viszonylag lassan fejlődött, de később a többi kapitalista országhoz képest a fejlődés üteme meggyorsult. Az Egyesült Államok és Anglia kormányzó körői közreműködtek egykori ellenfelük nehéziparának és hadiiparának helyreállításában, mert úgy számítottak, hogy Németország erejével majd szétzúzzák a Szovjetuniót, s feltámasztják a kapitalizmus korábbi uralmát az egész földkerekségen. Ezen a számításon alapult az a tervzet, amelyet a győztes hatalmak 1924-ben a német kérdést illetően elfogadtak. A tervet különleges bizottság dolgozta ki, mely a győztes hatalmakat képviselő szakértőkből állott. A bizottság amerikai elnökéről ezt a tervet „Dawes-tervnek” nevezték el.

A Dawes-terv lehetővé tette, hogy a külföldi – főleg amerikai – tőke erőteljesen behatolhasson a német gazdaságba. Schacht német nagybankár, Hitler egyik pártfogója, kijelentette, hogy a Dawes-terv elfogadása után Németország „ugyanannyi külföldi kölcsönt kapott, amennyit Amerika az első világháborút megelőző negyven év alatt”.³²

A Dawes-terv 1929-ig bezárólag volt érvényben. 1930 januárjában felváltotta a Young-terv; ennek is az volt a lényege, hogy a külföldi tőke közreműködött a német nehézipar és hadiipar helyreállításában.

Az első világháború utáni német gazdaság fejlesztésében nagy szerepet játszottak a német és az amerikai monopóliumok szoros gazdasági kapcsolatai, érdekeik összefonódása. A német külügyi hivatalnak erről pontos tudomása volt. Prittwitz, Németország amerikai nagykövete 1930. január 27-én a következőket jelentette minisztériumának: „A német és az amerikai vállalatok érdekeinek összefonódása, mely gyakran elégedetlenséget és bírálatot vált ki Németországban, semmi esetre sem fogyatékoság. Ellenkezőleg . . . az Egyesült Államoknak Németország fejlődésével kapcsolatos pozitív gazdasági érdekeltsége az egyik alapja annak, hogy a német politika az amerikai közvéleményben jóindulatú visszhangra találjon.”³³ A német és az amerikai monopóliumok gazdasági érdekközössége azzal járt, hogy az Egyesült Államok nem csupán gazdaságilag, hanem politikailag is támogatta Németországot.

1929-re Németország a fő gazdasági mutatók tekintetében ismét túlszárnyalta Angliát és Franciaországot. A kapitalista világban bekövetkezett új erőviszonyokra támaszkodó német imperialisták egyre határozottabban kezdték követelni a gyarmatbirtokok és a befolyási övezetek számukra előnyös újrafelosztását. A revansizmus és militarizmus eszméi egyre erősebben terjedtek Németországban.

Németország mellett Olaszország és Japán is az agresszió útjára lépett. Formálisan az első világháború győztes hatalmai közé tartoztak. Olaszország azonban annyira meggyengülten került ki a háborúból, hogy területi követelései a világ térképének átalakításakor csak részben elégültek ki. Japánt pedig az 1921–1922. évi washingtoni konferencia megfosztotta több csendes-óceáni pozíciójától. Mindkét ország imperialistái összeesküvést szőttek a világ újrafelosztására, s jelentős területi igényekkel léptek fel.

Az Amerikai Egyesült Államok gazdasági ereje felülmúlta bármely más kapitalista országét. Az amerikai imperialisták ezt a fölényüket felhasználva, gazdaságilag erősen behatoltak Latin-Amerika, Afrika és Ázsia országaiba, s ott új felvevőpiacokat, nyersanyagforrásokat, tőkebefektetési lehetőségeket szereztek. Az amerikai imperializmus legagresszívabb képviselői új világháborúra törekedtek, mert úgy számítottak, hogy megsemmisíthetik a szocializmust, és kivívhatják a világuralmat. Dean Acheson, az Egyesült Államok egyik tekintélyes politikusa megjegyzi: a XX. században „éppen az Egyesült Államokban fejlődött ki az az eszme, hogy korlátlan erő segítségével korlátlan célokat lehet elérni”.³⁴

Végül Anglia és Franciaország kormányai, amelyek az amerikai kormányhoz hasonlóan szintén Németországot akarták eszközként felhasználni a Szovjetunió ellen, egyáltalán nem voltak hajlandók

gyarmataikról lemondani más kapitalista országok javára, hanem készen álltak arra, hogy fegyveres erővel védjék meg régi gyarmatbirtokaikat és azokhoz újakat szerezzenek.

A harmincas évektől kezdve a kapitalizmus általános válsága egyre élesebb formákat öltött. A tőkésvilágban heves konfliktusok egész sora támadt: Németország és Anglia között, Németország és Franciaország között, az Egyesült Államok és Japán között, Olaszország és Franciaország között. Míg az első világháborút követően hosszú ideig az angol-amerikai ellentétek foglalták el a fő helyet a kapitalista világban, addig ezekben az években a világ újrafelosztásáért megindult küzdelem során azok az ellentétek kerültek homlokterbe, amelyek egyfelől Németország, Olaszország és Japán, másfelől Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok között érlelődtek.

Az imperialista ragadozók marakodásában egyre erősebben domborodott ki világuralmi törekvésük.

A kapitalista rendszer új világháború felé haladt, amelyet Lenin már az első világháború végén megjövendölt: „... Mindenki látja, hogy elkerülhetetlen egy újabb ugyanilyen háború, ha az imperialisták és a burzsoázia marad hatalmon.”³⁵

1929 őszén a tőkésországokban hallatlan arányú, pusztító gazdasági világválság bontakozott ki. Ez a gazdasági válság a kapitalizmus általános válságából fakadt, és rendkívül éles formában jelentkezett. Szemléletesen megmutatkoztak benne a kapitalizmus jellemző ellentmondásai, amelyek a termelés társadalmi jellege és a termékek egyéni kisajátítása között fennállnak.

Míg a tőke országaiban embermilliók a megélhetés legelemibb feltételei között sínylődtek, addig a kapitalista ipar csökkentette a termelést, sőt az anyagi javak óriási mennyiségét semmisítette meg. Ebben ismét a mai kapitalizmus népellenes lényege nyilvánult meg. Az Amerikai Egyesült Államok a válság időszakában még a legszerényebb becslések szerint is az ipari termelésben és a mezőgazdaságban legalább 300 milliárd dollár értékű veszteséget szenvedett.³⁶ Az Egyesült Államok és a többi kapitalista ország gazdaságát a válság évekre visszavetette.

A gazdasági válság legerősebben a kapitalizmus vezető országát, az Egyesült Államokat sújtotta. 1929-hez viszonyítva 1932-ben az Egyesült Államok ipari termelése 46,2 százalékkal, Németországé 46,7 százalékkal, Franciaországé 31,9 százalékkal, Angliáé pedig 16,5 százalékkal csökkent.³⁷ Japán ipari termelésének értéke az 1929. évi 7,4 milliárd yennel szemben 1931-ben 5 milliárd yen volt, vagyis 32,4 százalékkal csökkent.³⁸ A sok tekintetben exportból élő latin-amerikai országok gazdasága egyenesen katasztrofális helyzetbe került. Összesített exportjuk volumene 64,3 százalékkal csökkent, ezen belül Chile és Bolívia 80, Kuba 70 százalékkal kevesebbet tudott exportálni, mint a válságot megelőző években.³⁹

Az ipari válságot a mezőgazdaság hasonlóan pusztító erejű válsága kísérte. Az Egyesült Államokban majdnem felére csökkent a kukorica, a zab, a búza és a gyapot termelése. Hivatalos adatok szerint a mezőgazdasági termelés csökkenése és a mezőgazdasági termékek árainak zuhanása következtében az amerikai mezőgazdaság jövedelme az 1929. évi 10,4 milliárd dollárral szemben 1932-ben mindössze 4,3 milliárd dollár volt.⁴⁰ Az amerikai farmereknek mintegy ötödrésze koldusbotra jutott. Az agrárválság valamennyi kapitalista országra kiterjedt.

A gazdasági válság tömeges munkanélküliséget vont maga után. 1933-ban Amerikában 13,7 millió férfi és nő veszítette el keresetét, Németországban 6 millió, Angliában 2,6 millió, Japánban 409 ezer volt a munkanélküliek száma.⁴¹ Az egész tőkésvilágban – a gyarmati országokat is beleértve – 30 millió ember maradt munka, tehát megélhetés nélkül. A parasztok tízmilliói mentek tönkre. E száraz, csupasz számok mögött az egyszerű dolgozók leírhatatlan fizikai szenvedései és lelki gyötrelmei rejlenek.

Az imperialista országok uralkodó körei a válság összes terheit a dolgozók vállára rakták, s e célból különféle módszereket alkalmaztak: csökkentették a béreket, rengeteg munkást elbocsátottak, inflációt idéztek elő, megszüntették a társadalombiztosítást, a parasztokat pedig arra kényszerítették, hogy potom áron adják el termékeiket a monopóliumoknak.

Mindez szükségszerűen az osztályharc kiéleződését idézte elő. Már a gazdasági válság első eszten-

dejében számos tüntetés és sztrájk zajlott le az Egyesült Államokban, Németországban, Franciaországban, Japánban, Lengyelországban és másutt.

1930. március 6-án tucatnyi amerikai városban hatalmas tüntetéseket rendeztek a munkanélküliek. A megmozdulásokban 1 millió 250 ezer ember vett részt. A felvonulók munkát és állami segítséget követeltek. Az 1931–1932-ben rendezett washingtoni „éhségmenetekben” hatalmas tömegek vettek részt. Különösen híressé vált a háborús veteránok tüntetése, akik ellen az amerikai kormány katonaságot vezényelt ki. Több országban a kommunisták vezette sztrájkmozgalom a proletariátus burzsoáziaellenes politikai akciójává fejlődött.

A gyarmati és függő országokban a munkások és parasztok kizsákmányolásának fokozódása újabb lendületet adott a nemzeti felszabadító mozgalmaknak. A gazdasági válság idején Indonéziában, Indiában, Latin-Amerikában fellángolt a néptömegek imperialistaellenes harca. Kínában folytatódott a második forradalmi polgárháború a kommunisták vezette kínai népi csapatok és Csang Kaj-sek hadseregei között; az utóbbi egyre jobban közeledett az imperialistákhoz, és azok katonai tanácsadóinak utasításait követte.

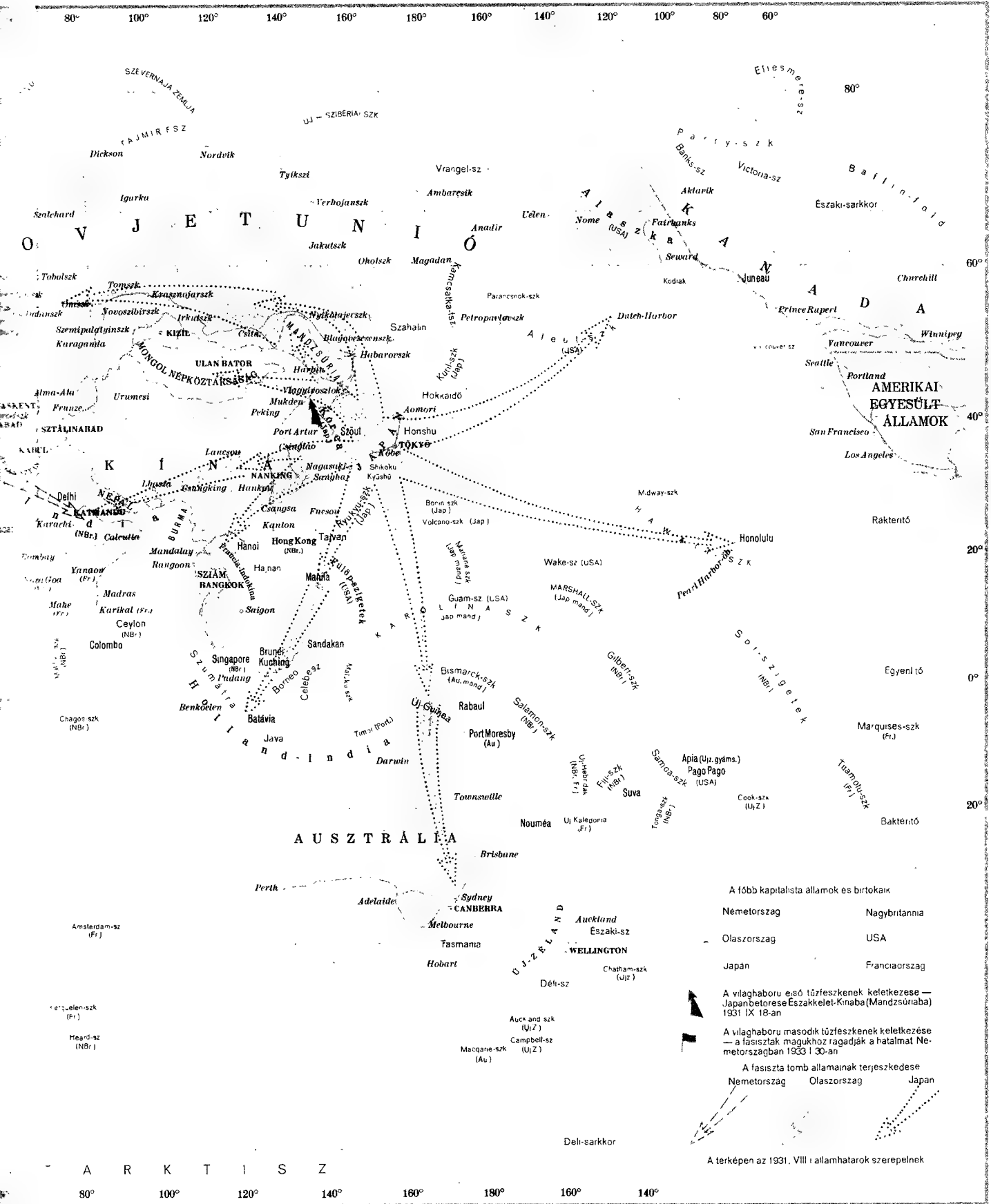
Ilyen körülmények között az imperialisták – látva, hogy a burzsoá demokrácia módszereivel nem tarthatják magukat hatalmon – országaikon belül a politikai rendszer faszíálásában, kifelé pedig a gazdasági és politikai terjeszkedésben kezdtek kiutat keresni. Az imperialista államok sietve háborús készülődésbe kezdtek, szították a sovinizmust, és a politikai terror fokozásával igyekeztek részint elhallgattatni a munkásosztályt, részint megszilárdítani az eljövendő háború front mögötti területeit.

Miután a kapitalista országok nagy ügyel-bajjal kilábaltak a gazdasági válságból, többségük számára a depresszió hosszú és súlyos időszaka kezdődött. A depressziót leghamarabb Németország küzdötte le, amely külföldi hitelekre támaszkodott, és erőteljesen fejlesztette hadiiparát. 1937-re a tőkésvilágban uralkodó erőviszonyok még jobban Németországot javára tolódtak el. Csak az Egyesült Államok előzte meg Németországot. A kapitalista országok gazdasági helyzetét (1928–1937 között) a következő oldalon levő táblázat szemlélteti.

A gazdasági válság legfontosabb következménye az volt, hogy a kapitalista rendszer ellentétei még jobban felszínre kerültek, és tovább éleződtek. Élesen kidomborodtak egyrészt a kapitalizmus és a szocializmus közötti ellentétek, másrészt a tőkésországokon belüli osztályellentétek. Mialatt a burzsoá világban teljes erővel dühöngött a válság, a szovjet nép a kommunista párt vezetésével sikerrel hajtotta végre az első ötéves terv hatalmas feladatait. A Szovjetunió ipari termelése 1933-ban kétszer akkora volt, mint 1929-ben.⁴² A Szovjetunió sikerei még jobban fokozták a nemzetközi reakció gyűlöletét. Az imperialista országok legagresszívabb uralkodó körei egy Szovjetunió ellen megindítandó háborútól remélték, hogy kijutnak a válságból, megakadályozzák a szovjet ötéves terv teljesítését, megsemmisítik a világ első szocialista államát. A kialakult nemzetközi helyzet egy új világháborút hordozott a méhében, amit a háborús tűzfészek képződése is bizonyított. (Lásd az 1. számú térképet.) Ilyen körülmények között egyedül a Szovjetunió folytatta szilárdan a békés együttélésre, a tőkésországokkal való tevőleges kapcsolatok fejlesztésére, az új háború megakadályozására irányuló politikáját.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ TŰZÉSZKEI

Országok	Egyesült Államok	Anglia	Franciaország	Németország	Japán	Olaszország
Évek						

Széntermelés, millió tonnában (a barnaszén köszén-értékre átszámítva)

1928	522	241	52	200	33,9	0,4
1929	551	262	54	216	34,3	0,5
1932	325	212	47	141	28,1	0,4
1935	384	226	47	187	37,8	0,7
1937	450	244	45	240	45,3	1,5

Acéltermelés, millió tonnában

1928	52	8,7	9,5	14,3	1,9	2,0
1929	57	9,8	9,7	16,0	2,3	2,1
1932	14	5,3	5,6	5,6	2,4	1,4
1935	34	10,0	6,2	16,1 ⁴⁴	4,7	2,2
1937	51	13,2	7,9	19,8 ⁴⁴	5,8	2,3

Elektromos energia termelése, milliárd kilowattórában⁴⁵

1928	108	15,6	14,1	27,9	13,7	9,6
1929	117	17,0	15,5	30,7	15,1	10,4
1932	99	19,5	14,8	23,5	17,6	10,6
1935	119	25,9	17,4	36,7 ⁴⁴	24,9	13,8
1937	146	31,9	20,0	49,0 ⁴⁴	30,4	15,4

2. Japán támadás Kínában

Az imperializmus korszakának kezdetével a nagyhatalmak között ádáz harc kezdődött a csendes-óceáni hegemoniáért. Az Egyesült Államok és Japán vetélkedése „töméntelen gyújtóanyagot halmozott fel”⁴⁶, amely bármely percben felrobbanhatott, hogy véres hadszíntérre változtassa ezt a területet. Lenin megjegyezte, hogy a világ e részén „Amerika és Japán érlelődő összeütközésének vagyunk tanúi – mert a Csendes-óceánért és a Csendes-óceán partvidékének birtokáért már több évtizede ádáz harc folyik Japán és Amerika között, valamint a Csendes-óceán térségének egész diplomáciai, gazdaság- és kereskedelem-története tele van olyan konkrét mozzanatokkal, amelyek arról tanúskodnak, hogy ez az összeütközés érlelődik, és elkerülhetetlenné válik a háború Amerika és Japán között . . .”⁴⁷

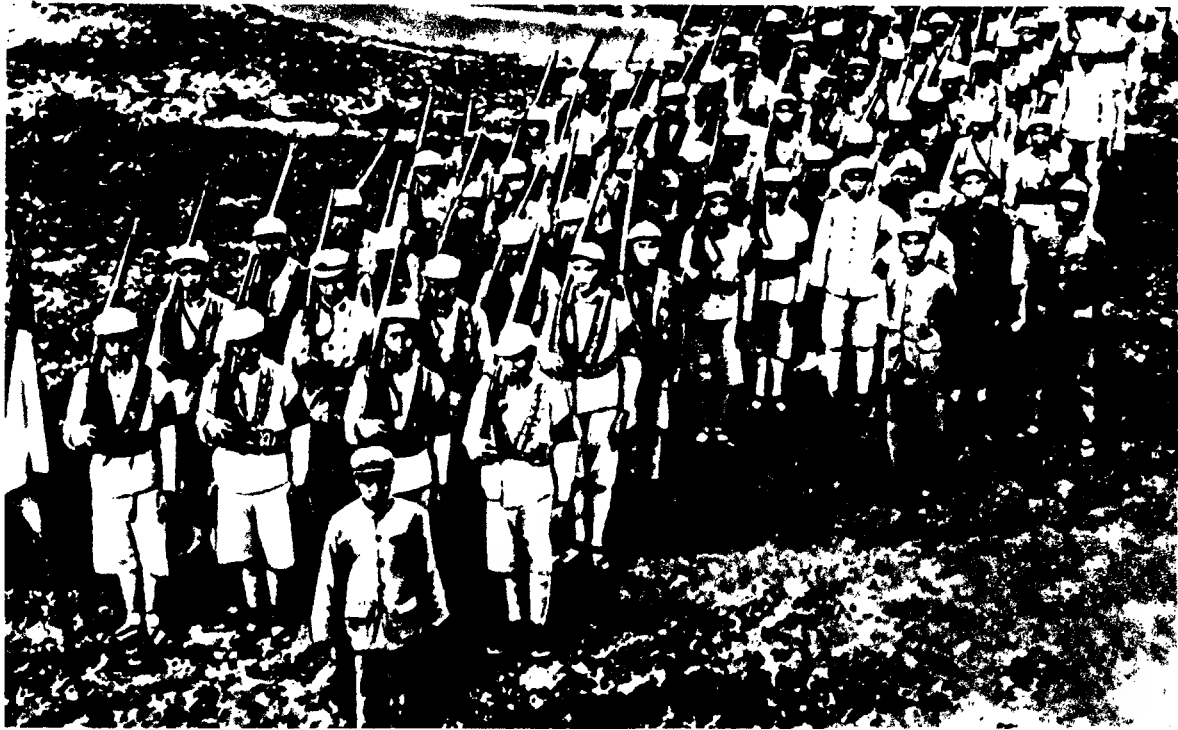
Az első világháború éveiben a japán monopolisták korlátlanul garázdálkodhattak Kínában. De a háború után az Egyesült Államok és más hatalmak a washingtoni konferencián arra kényszerítették Japánt, hogy kínai szerzeményeinek jelentős részéről lemondjon. A japán imperializmus, amely egyébként is úgy érezte, hogy a volt német gyarmatok felosztásakor megrövidítették, revans-terveket kezdett szövögetni. Ezek megvalósítása azonban nem volt egyszerű, mert Japán katonai és gazdasági forrásai korlátozottak voltak, és fémek, olaj, valamint egyéb hadászati nyersanyagok tekintetében az ország behozatalra szorult. A szükséges nyersanyagok jelentős részét az Egyesült Államok szállította, s a szállítások beszüntetése Japán gazdaságát súlyos helyzetbe sodorta volna.

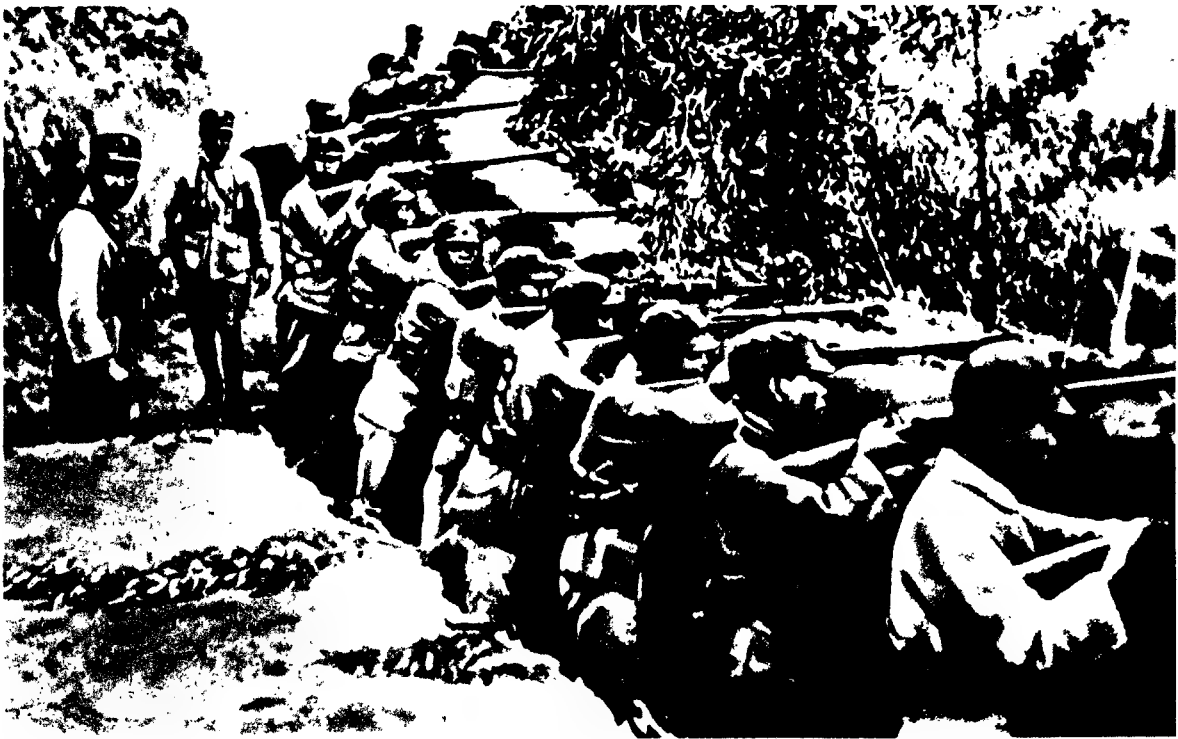
Japán intervencióskor kínai falvakat gyújtanak fel (Sanghaj körzete, 1932)

A japán imperialisták rémtetteinek áldozatai (Északkelet-Kína, 1932)

A kínai Vörös Hadsereg egyik alakulata (Csianghszi tartomány, 1932).

Sanghajt védelmező kínai katonák (1932)

A japán militaristák riadtan figyelték az Egyesült Államok befolyásának növekedését Kínában. Az amerikai befolyás különösen azután erősödött, hogy Csang Kaj-sek vezetésével 1927-ben a reakciós burzsoá-földbirtokos klikk ragadta magához a hatalmat. Fokozódott a Kínába irányuló amerikai tőke kivitel. Az Egyesült Államok bankjai „úgy növekedtek Kínában, akár a fiatal bambusz hajtások tavaszi esőzés után”.⁴⁸ Az Egyesült Államok 1930-ban 3,7-szer annyi kereskedelmi tőkét fektetett be Kínában, mint 1914-ben, a kormánykölcsonök pedig majdnem hatszorosra növekedtek.⁴⁹

A japán monopolisták természetesen továbbra is részt vettek Kína kifosztásában más imperialista hatalmakkal együtt, de a „nyitott ajtók” és az „egyenlő lehetőségek” elve, melyet a washingtoni konferencia a kínai kérdéssel kapcsolatosan meghirdetett, az Egyesült Államoknak kedvezőbb helyzetet biztosított, mivel az amerikai monopóliumok gazdaságilag és pénzügyileg fölényben voltak. A Kína gazdasági birtoklásáért folyó harcban Japán nem birkózhatott meg a nála erősebb külföldi monopóliumokkal, ezért a fegyveres agresszió útjára lépett, hogy ily módon szerezzen magának új területeket.

A japán militarizmus hódító programját legteljesebben Tanaka tábornok, a japán katonai klikk egyik legtekintélyesebb képviselője fogalmazta meg. 1927. július 25-én Japán császárának memorandumot nyújtott át, amelyben kifejtette, hogy Kína elfoglalása céljából „előbb Mandzsúriát és Mongóliát kell meghódítani. A világ meghódításának első feltétele, hogy meghódítsuk Kínát. Ha meg tudjuk hódítani Kínát, akkor a kisázsiai országok, India, sőt a déltengeri országok is félni fognak tőlünk, és megadják magukat nekünk. A világ akkor majd megérti, hogy Kelet-Ázsia a miénk, és senki sem meri vitatni jogainkat... Kína erőforrásainak birtokában rátérünk India és a déltengeri országok meghódítására, azután Kisázsia, Közép-Ázsia, végül Európa meghódítására.”⁵⁰

A japán imperializmus arra törekedett, hogy teljes és korlátlan uralmat biztosítson magának Mandzsúriában,⁵¹ mert ez az ország jó felvevőpiac volt, gazdag nyersanyagforrásokkal rendelkezett (főleg hasznos ásványokban bővelkedett), és rendkívül előnyös tőkebefektetési területnek ígérkezett. A japán imperialistáknak az volt a szándékuk, hogy Mandzsúriát agressziós támaszpontul fogják felhasználni, s onnan indítanak támadást Kína többi része, valamint a szovjet Távol-Kelet és Szibéria ellen. Tanaka tábornok tervének szerves része volt a Szovjetunió elleni agresszió. „Nemzeti fejlődésünk programjának megvalósítása során – mondja a már említett memorandum – minden bizonnyal ismét össze kell mérnünk fegyvereinket Oroszországgal...”⁵² Tanaka memorandumát a japán monopolisták élénk helyesléssel fogadták, és ez lett a japán imperializmus egész további hódító politikájának alapja. A japán kormány tehát Északkelet-Kína elfoglalására készülődött, de tartott imperialista vetélytársai ellenlépéseitől. Ilyen helyzetben sok függött attól, hogyan sikerül megválasztani az agresszió időpontját.

Tekintettel az 1929-ben kezdődött gazdasági világválság elmélyülésére, a japán imperialisták úgy látták, hogy elérkezett a kedvező pillanat a Kína elleni fegyveres agresszióra. Arra számítottak, hogy a saját gazdasági nehézségeikkel elfoglalt nyugati hatalmak nem tudnak majd aktívan beavatkozni a távol-keleti eseményekbe. Azonkívül nem minden alap nélkül úgy vélték, ha Északkelet-Kína elfoglalását azzal indokolják, hogy hídfőt akarnak létesíteni a Szovjetunió elleni háborúhoz, akkor a többi hatalom, mindenekelőtt az Egyesült Államok részéről nem fognak ellenállásba ütközni, sőt még támogatást is kaphatnak. Számításba vették Csang Kaj-sek klikkjének áruló politikáját is; ez a klikk minden figyelmét arra fordította, hogy hadjáratot szervezzen Kína felszabadult és kommunista vezetés alatt álló körzetei ellen.

Amikor a japán kormány meggyőződött róla, hogy a külpolitikai helyzet kedvez az agresszióra, megbízható háterszínként akart biztosítani magának, s ezért ádáz erővel csapott le Japán forradalmi mozgalmára, a kommunista pártra. 1931 tavaszán, nyarán és őszén havonta átlag 1500 embert tartóztattak le, akiket kommunista tevékenységgel vádoltak.⁵³ Az egész országot a megtorlások hulláma borította el.

A Japán Kommunista Párt erőiesen leleplezte a kormány reakciós bel- és külpolitikáját. A kommunisták 1931. július 16-án kiáltvánnyal fordultak a japán, a koreai, a kínai munkásokhoz és parasztokhoz. A forradalmi mozgalomtól megrettent japán imperialisták – állapította meg a kiáltvány – félnek Japán, Korea és Kína dolgozóinak közös fellépésétől, ezért nemzeti viszálykodást igyekeznek előidézni, hogy ily módon aláaknázzák a dolgozók osztályszolidaritását. A japán imperialisták azért akarják elfoglalni Mandzsúriát – hangsúlyozta a kommunista párt –, hogy azt gyarmatukká és a Szovjetunió ellen tervezett támadásuk hídfőjévé változtassák.⁵⁴

1931. szeptember 18-án este 10 órakor a japán katonai klikk provokáció céljából kisebb robbantást szervezett Mukdentől északra, a Dél-Mandzsúriai Vasút Japánhoz tartozó szakaszán. Ez a robbanás szolgált ürügyül a támadásra; az agresszorok azt állították, hogy az kínai partizánok műve. A rákövetkező 48 óra alatt a japán militaristák elfoglalták egész Dél-Mandzsúriát, Mukdent is. Három hónap alatt pedig Északkelet-Kína egész területét megszállták. (Lásd a 2. számú térképet.)

A japánok gyors sikerét az magyarázza, hogy jóformán sehol sem ütköztek szervezett ellenállásba. Amint az agresszió megkezdődött, Csang Kaj-sek azt az áruló rendelkezést küldte táviratilag Csang Hszüe-liangnak, Északkelet-Kína kormányzójának, hogy „kerülje az incidens kiterjedését, határozottan tiltsa meg az ellenállást”.⁵⁵

A japán kormány jól számított, amikor feltételezte, hogy a többi kapitalista hatalom nem áll útjában az agresszióknak, hanem várja, hogy mikor támad Japán a Szovjetunióra. Stimson amerikai külügyminiszter így írt ebből az alkalomból: „Ha valaki azzal a számítással tervezett »robbantást« Mandzsúriában, hogy a világ nem fogja ebben megzavarni, akkor kétségkívül sikeresen választotta meg a pillanatot”⁵⁶. Ugyancsak Stimson írta a második világháború után: „A csendes-óceáni óriási harc, mely Pearl Harborban kezdődött 1941. december 7-én, logikus következménye volt a Mandzsúriában lezajlott eseményeknek. Ekkor már világosan kirajzolódtak a második világháború körvonalai. A háború szörnyű útja a Mukden közelében húzódó vasúti sínektől Hiroshima és Nagaszaki bombázásáig vezetett.”⁵⁷

Anglia és Franciaország már az agresszió legelején szintén Japánnak kedvező álláspontot foglalt el. A Morning Post című angol lap 1931. november 10-én ezeket írta: „Ha arra gondolunk, hogy Japán szilárd vonalat tart Mandzsúriában... hálával tartozunk neki ezért, és helyeselnünk kell eljárását.”

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormánykörei mindazonáltal nem akartak kima-radni a kínai zsákmányból, ők is igényt tartottak a maguk részére. Anglia és Franciaország megbízottai Dawes londoni amerikai nagykövet részvételével titkos tanácskozásokat tartottak Párizsban; megvitatták azt az amerikai tervet, melynek értelmében amerikai, angol és francia csapatok megszállnák Dél-Mandzsúriát, és ott „semleges övezetet” létesítenének. Ez a terv lehetőséget nyújtott arra, hogy egy csapással több legyet üssenek. Először is, a „semleges zóna” elzárná dél felé az utat a japán csapatok előtt, s így azok nem hatolhatnának be Kína többi területére, ahol a párizsi tanácskozás résztvevői közvetlenül is érdekelve voltak. Másodszor, a terv alkalmasnak ígérkezett arra, hogy alapul szolgáljon a nemzetközi imperializmus fegyveres intervenciójára Kínában. Harmadszor, az amerikai terv abból a meggyőződésből indult ki, hogy ha a japán agressziót nem engedik tovább déli irányban, akkor az északnak fog fordulni, vagyis a Szovjetunió ellen.

Az amerikai kormány terve azonban nem sikerült. Japán nem egyezett bele a „semleges zóna” létesítésébe, és csapatait gyorsított ütemben meneteltette déli irányban. Ekkor a Népszövetség Tanácsa, mely majdnem három hónapon át hasztalan próbálta megoldani a mandzsúriai kérdést, 1931. december 10-én, az angol Lytton elnökletével bizottságot alakított „a mandzsúriai incidens kivizsgálására”. A bizottság valódi megbízatása az volt, hogy kipuhatolja: nem volna-e hajlandó Japán a többi imperialista hatalommal békésen megosztozni Kínán. Japán azonban hallani sem akart arról, hogy támadásának gyümölcseit másokkal ossza meg, s rabló érdekeit kész volt bármilyen eszközzel megvédeni.

Az amerikai kormány nyugtalanul figyelte, hogyan alakul a „nyitott ajtók” imperialista politi-

kájának sorsa Mandzsúriában, s amellet az USA belső-kínai érdekeit is féltette. Ezért 1932. január 7-én olyan értelmű jegyzéket küldött Japánhoz és Kínához, hogy az Egyesült Államok nem ismer el semmiféle olyan japán-kínai egyezményt, amely sértené a Kínával kapcsolatos „nyitott ajtók” politikáját.⁵⁸ Ilyenformán tehát az Egyesült Államok nem ismerte el Japán mandzsúriai területi hódításait. Ebben az amerikai politika kétszínűsége nyilvánult meg: egyfelől szemet hunytak a japán agresszió fölött, abban a reményben, hogy Japán majd megtámadja a Szovjetuniót; másfelől elégedetlenek voltak amiatt, hogy Japán Mandzsúriában és egész Kínában véget akar vetni a „nyitott ajtók” politikájának, s ott a saját egyeduralmát kívánja megvalósítani. A japán terület-rablók kínai hódításainak „el nem ismerése” lehetővé tette az amerikai propagandának, hogy az Egyesült Államokat Kína „védelmezőjének” és a kínai nép „barátjának” tüntesse fel. Az amerikai kormány egy későbbi képmutató kijelentése szerint a mandzsúriai kérdésben elfoglalt álláspontja volt „az amerikai politika alapja” a Távol-Keleten, egészen addig, amíg Japán Pearl Harborra nem támadt.⁵⁹

Az imperializmus politikájával ellentétben a Szovjetunió és az egész nemzetközi kommunista és munkásmozgalom erőiesen megbélyegezte a japán agressziót, és erkölcsi támogatásban részesítette a kínai népet. A Pravda 1931. szeptember 25-i vezércikkében így írt: „A Szovjetunió dolgozói rendkívül nagy figyelemmel kísérik a Kínában folyó harcot. Együttérzésük a kínai népet támogatja.” Szerke a Szovjetunióban tömeggyűlésekkel és tüntetésekkel tiltakoztak a Kína ellen irányuló japán agresszió ellen.

1932. február 6-án Németország, Franciaország, Anglia, az Amerikai Egyesült Államok, Csehszlovákia és Lengyelország kommunista pártjai közös kiáltványban hangsúlyozták: Kínát meg kell védelmezni attól, hogy az imperialista hatalmak feldarabolják, és a proletariátusnak fokoznia kell a kínai nép anti imperialista mozgalmának juttatott nemzetközi segítségét. A kiáltvány harcra hívta a burzsoá Nyugat munkásosztályát az imperialisták szovjetellenes hadjárat szervezésére irányuló próbálkozásai ellen.⁶⁰

Mandzsúria japán megszállása új szakaszt nyitott a kínai nép nemzeti szabadságharcában. Kína forradalmi erői a kommunista párt vezetésével bátran szembeszálltak a terület-rablókkal, és a partizánháború hamarosan egész Mandzsúriára kiterjedt.

1932. január végén a japán csapatok Sanghaj térségében hadműveleteket kezdtek. Sanghaj volt akkor Kínában a külföldi tőkebefektetések központja. (Lásd a 2. számú térkép betétjét.) Itt működött azoknak az angol és amerikai cégeknek a többsége, amelyek behatoltak a kínai iparba és kereskedelembe.⁶¹

Sanghaj munkásai a kommunisták buzdítására elszántan szembeszálltak a japán rablókkal. Példájuk magával ragadta az ugyanabban a körzetben tartózkodó 19. kínai hadsereget, amelynek katonáit és tisztjeinek egy részét magas fokú nemzeti öntudat lelkesítette. Munkások és katonák, Sanghaj dolgozó tömegei hallatlan hősiességgel harcoltak a japán agresszorok ellen. A sanghaji proletariátus bátor küzdelme egész Kínában új lendületet adott a nemzeti szabadságmozgalomnak, és óriási hatással volt a Kelet népeire.

Csang Kaj-sek kormánya attól tartott, hogy a kínai nép felszabadító harca a Kuomintang-klikk ellen irányuló tömegmozgalommá válik, ezért tárgyalásokat kezdett Japánnal. 1932. május 5-én olyan értelmű megállapodást írt alá a japán kormánnyal, hogy mindkét fél kivonja csapatait Sanghaj körzetéből, s ily módon véget vetnek a „sanghaji incidensnek”.

Mialatt Csang Kaj-sek klikkje tovább haladt a hazaárulás útján, a Kínai Kommunista Párt egyre nagyobb méretekben bontakoztatta ki a japán imperialisták visszaverésére indított népi harcot. A felszabadított kínai körzetek ideiglenes központi kormánya 1932. április 14-én hivatalosan hadat üzent Japánnak, és a kínai néphez kiáltványt intézett, mely többek között a következőket tartalmazta: „A Kínai Szovjet Köztársaság ideiglenes központi kormánya hivatalosan hadat üzen Japánnak, és élére áll a kínai Munkás-Paraszt Vörös Hadseregnek, az elnyomott tömegeknek, hogy nemzeti-forradalmi háborúval kiűzze a japán imperializmust Kínából, hogy küzdjön

a Kínát egymás közt felosztani akaró imperialista hatalmak ellen, hogy kivívja a kínai nemzet teljes szabadságát és önállóságát.”⁶² Ezzel egyidejűleg az ideiglenes központi kormány külön nyilatkozatban együttműködést ajánlott fel bármely kínai fegyveres alakulatnak, hogy közösen harcoljanak a japán és más gyarmatosítók ellen. A kuomintangisták azonban a felhívást figyelmen kívül hagyták.

A Kuomintang áruló politikája megkönnyítette a japán uralkodó köröknek terveik végrehajtását. Mandzsúriát elszakították Kínától, és 1932. március 9-én Mandzsukuo néven új állammá nyilvánították. A japán monopóliumok korlátlan gazdasági és politikai uralmat létesítettek itt. Japán kormánya hamarosan katonai szövetségi szerződést kötött Mandzsukuóval.

A Lytton-féle bizottság, miután hosszasan időzött Mandzsúriában, 1932. október elején a Népszövetség elé terjesztette jelentését. A gyarmatosító ideológiától áthatott jelentés elítélte a kínai nép Japánellenes mozgalmát. Szerzői azonban annyit mégis kénytelenek voltak elismerni, hogy Mandzsúria Kínának elválaszthatatlan része, s hogy Japán megszegte nemzetközi kötelezettségeit. 1932. december 24-én a Népszövetség közgyűlése jóváhagyta a Lytton-féle jelentést.

Japán nem volt hajlandó elismerni a Népszövetség határozatát, s emiatt kiéleződtek az imperialista ellentétek. A Népszövetség közgyűlése 1933. február végén újabb határozatot hozott, amelyben a japán csapatoknak Mandzsúriából való kivonását követelte, s kimondta, hogy Mandzsúria továbbra is Kínához tartozik, de széles körű autonómiát kell kapnia. A határozat ugyanakkor figyelembe vette, hogy Japánnak Mandzsúriában „különleges érdekei” vannak. Japán a Népszövetség határozatára újabb támadással válaszolt. Elfoglalta az észak-kínai Zsehol tartományt, és azt Mandzsukuóhoz csatolta. S hogy szabad keze legyen a további agresszióhoz, 1933. március 27-én kilépett a Népszövetségből.

Mandzsúria elszakítása után a japán imperialisták támaszpontot kezdtek kiépíteni egész Kína meghódítása és a Szovjetunió elleni háború céljából. Mandzsukuo területén gyors ütemben épültek a repülőterek, kaszárnák, katonai raktárak, hadászati fontosságú vasútvonalak. 1931-ben Észak-Kelet-Kína területén 6140 kilométer hosszú vasúti hálózat volt (beleértve a Kelet-Kínai Vasutat is); 1936-ban pedig már 8336 kilométert tett ki a vasútvonalak hossza.⁶³ 1931-ben mindössze 5 repülőter volt ezen a területen, 1936-ra azonban 38 új repülőteret építettek a japánok.⁶⁴

Ugyanilyen előkészületeket folytatott a japán katonai klikk Koreában is, amely Mandzsúria elfoglalása után a Kvantung-hadsereg hadtápterülete lett.

A japán kormány ezzel párhuzamosan növelte fegyveres erőinek létszámát is. Míg 1932. január 1-én a Kvantung-hadsereg 50 ezer főből állott (ami az egész japán haderő 20 százalékának felelt meg), 1937. január 1-én viszont ez a szám már több mint ötszörösére emelkedett.⁶⁵

Gyorsított ütemben folyt a Kvantung-hadsereg felfegyverzése is. 1932. január 1-én 40 harcokcsija, 300 lövege, 180 repülőgépe volt, ezzel szemben 1937. január 1-én már 439 harcokcsival, 1193 löveggel és 500 repülőgéppel rendelkezett.⁶⁶

Japán akcióira az Egyesült Államok és Anglia azzal feleltek, hogy fokozták csendes-óceáni katonai erejüket. Japánnal való konfliktusuk még fenyegetőbbé tette a háborús veszélyt. Ily módon a Távol-Keleten, a Csendes-óceán térségében létrejött a második világháború egyik veszedelmes tüzfészke, mely fokozta annak veszélyét, hogy a japánok mandzsúriai támaszpontjukról támadást indítanak a Szovjetunió ellen.

A japán hadsereg vezérkarának egyik, még 1931 tavaszán kelt dokumentuma szerint „általánosan fel kell mérni Észak-Mandzsúria körzeteit”, valamint Észak-Koreát is, hogy tisztázni lehessen, milyen lehetőség nyílik az „OCU” és a „HEJ” tervek megvalósítására.⁶⁷ Az „OCU” a Szovjetunió elleni, a „HEJ” pedig a Kína elleni háború tervének fedőneve volt.

A Szovjetunió Kommunista Pártja és kormánya, hogy gátat vessen a japán agresszióknak, sürgős intézkedéseket tett: megerősítette távol-keleti határainak védelmét, fegyveres erőinek egy részét Mandzsúria és Korea határainál helyezte el, megerősített körleteket létesített, és partvédő ütegeket állított fel. Intézkedései fontos szerepet játszottak a Szovjetunió ellen tervezett támadás elhárításában.

A szovjet kormány megszilárdította Kínával való kapcsolatát, és erkölcsileg támogatta a japán agresszió ellen. A Szovjetunió kezdeményezésére 1932. december 1-re ismét helyreállt Kínával a diplomáciai kapcsolat, mely korábban Csang Kaj-sek szovjetellenes provokációi miatt megszakadt. A diplomáciai kapcsolat felújítása alkalmából a szovjet kormány kijelentette: „A Szovjetunió népei mindig nagy rokonszenvvel viseltettek és viseltetnek jelenleg is a kínai nép iránt, helyeslik ama törekvését, mely függetlensége és szuverenitása, valamint nemzetközi egyenjogúsága kivívására irányul . . . Ilyen érzelmek . . . diktálták a kapcsolatok mostani felújítását.”⁶⁸

A szovjet kormány a Japánnal való viszony megjavítása, és a távol-keleti béke megszilárdítása érdekében 1931. december 31-én az éppen Moszkvában tartózkodó Joszidzava japán külügyminiszternek azt javasolta, hogy a két állam kössön egymással meg nem támadási egyezményt.

3. Fasiszta puccs Németországban. Németország a háború fő tűzfőszekvéé válik

A japán kormány sokáig késlekedett a válasszal, s végül 1932. december 13-i jegyzékében közölte, hogy nem kíván a Szovjetunióval ilyen megállapodást kötni. Elutasító magatartását azzal indokolta, hogy „adott esetben az idő még nem érett meg a tárgyalások hivatalos megkezdésére”.⁶⁹ A valódi ok persze az volt, hogy a Szovjetunió megtámadására készülődő japán imperialisták nem akartak magukra vállalni olyan kötelezettséget, amely korlátozta volna cselekvési szabadságukat.

Mivel a japánok nem hagyták abba provokatív tevékenységüket a Kelet-Kínai Vasút szakaszain, a Szovjetunió – hogy a japán imperialistáknak ne legyen ürügyük a háború megkezdésére – a következő ajánlatot tette: hajlandó átengedni Japánnak ezt a vasútvonalat 250 millió yenért, ami a vasút értékének csupán egy részét tette ki. A japán kormány 50 millió yent ígért. A tárgyalások majdnem két évig húzódtak. Csak 1935. március 23-án írták alá az egyezményt, amelynek értelmében Mandzsukuo hatóságai 140 millió yenért megvásárolják a vasutat. Ez az összeg jóval kevesebb volt annál, amit annak idején a cári kormány Oroszország népeinek rovására a vasút megépítésébe fektetett.

A mandzsúriai események arról tanúskodtak, hogy a japán imperializmus aktívan bekapcsolódott a világ felosztásáért folyó harcba. A nemzetközi viszonyok kiéleződése a Csendes-óceán térségében a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének következménye volt, és az új világháború első tűzfőszekvéé kialakulását eredményezte. A burzsoá történetíróknak természetesen nem kellemes feltárni a háborúk valódi okait. Ezért nyilatkozott így Churchill a Távol-Keletről: „Itt az események éppoly katasztrofális fordulatot vettek, mint Európában, és ennek oka (a mi kiemelésünk – Szerk.) az a gondolati és cselekvési paralízis volt, amely az egykori és eljövendő szövetségesek vezetőit sújtotta.”⁷⁰

A távol-keleti események kibontakozásának valódi okai nem csupán a vezető államférfiak gondolkodásának fogyatékoságaiban, hanem magában a kapitalizmus természetében is rejtettek. A kapitalizmus törvényszerűségei vezettek a Távol-Keleten új imperialista háborúhoz, mely a világ újrafelosztásáért, a csendes-óceáni hegemoniáért folyt.

Az első világháború következményei különösen nagy erővel éreztették hatásukat Németországban. Bár a nehézipar és a hadiipar feltámasztása jelentős mértékben a külföldi – főleg amerikai – hitelek-ből történt, mindamellet nagy belső kiadásokat is követelt. Ezek a kiadások a külföldi kölcsönök törlesztésével és a jóvátételi összegekkel együtt súlyosan neheztedtek a dolgozók vállára.

Németország helyzetét még az is súlyosbította, hogy a gazdasági válság éveiben termelése erősen megcsappant. Az ipar termelőkapacitásának kétharmada kihasználatlan maradt.⁷¹ A válság következtében jelentős mértékben rosszabbodott a városi és vidéki dolgozók helyzete. Hivatalos adatok szerint 1933 elején 6 millió munkanélküli volt Németországban, nem számítva a részleges munka-

nélkülieket.⁷² A munkások, parasztok, háziiparosok, kisiparosok milliói szenvedtek a válságtól. Ilyen körülmények között a német monopolista burzsoázia nagyarányú támadást indított a dolgozók ellen. Úgy látta, hogy hatalma megszilárdítását, és az új háborúra való felkészülést csak akkor tudja megvalósítani, ha megsemmisíti a weimari köztársaság⁷³ rendszerét, és helyébe fasiszta diktatúrát állít. A kormány 1930 és 1932 között olyan rendkívüli határozatokat hozott, melyek az ország fasiszálásának és a néptömegek kifosztásának célját szolgálták. A politikai kilengések elleni harcot meghirdető, 1931 tavaszán megjelent elnöki rendelet éle a munkások és a kommunista párt szervezett fellépései ellen irányult. 1931 júniusában egy rendkívüli elnöki dekrétum leszállította a munkások és alkalmazottak bérét, az öregek és rokkantak nyugdíját, a munkanélküli segélyt. 1931 decemberében egy újabb rendkívüli rendelet további 10–15 százalékkal csökkentette a munkások és alkalmazottak bérét, ami összesen körülbelül 6 milliárd márkát jelentett évente. 750 ezer nyugdíjastól teljesen megvonták a nyugdíját.

Az első világháborúban vereséget szenvedett német imperialisták nem mondtak le nagyszabású hódító terveikről. Annak ellenére, hogy Németországban a monarchiát köztársaság váltotta fel, és a kormányban új emberek ültek, az ország politikájában továbbra is ugyanazok a társadalmi erők uralkodtak, amelyek az első világháborút előidézték. A német imperializmus agresszivitását a háborús vereség nem gyöngítette meg, sőt a revánsszellem jelentősen fokozta. A viláгурalmi vágy – a német imperialistáknak ez a gyógyíthatatlan betegsége – ismét roppant erővel lángolt fel. Számukra a második világháború már napirendre tűzött kérdés volt.

A német uralkodó körök revánsvágái szemléletesen mutatkoztak meg abban, hogy mindjárt a világháború után fasiszta szervezetek alakultak, melyeket a monopolisták pénzelték és buzdítottak. Az egyik ilyen szervezet – a hitlerista – már 1919-ben megalakult. Megkülönböztető sajátossága az volt, hogy széleskörűen alkalmazta a szociális demagógia és népámítás eszközeit. Ez még a párt nevében is tükröződött: „nemzetiszocialista” pártnak nevezte magát, ám a „szocializmus” emlegetése merő csalás és szemfényvesztés volt. A hitleristák azt állították, hogy ők Németországban „nemzetiszocializmust” akarnak teremteni, a dolgozókat megszabadítják a „plutokraták” uralmától, a munkásokat a kizsákmányolástól, a parasztokat és kisiparosokat a „százalék rabságától”, a kiskereskedőket az áruházak konkurenciájától, a kisvállalkozókat a nagytőke elnyomásától. Ez a szociális demagógia megtévesztette a lakosság bizonyos rétegeit, elsősorban a kispolgárságot. Valójában a hitlerista párt tevékenysége arra irányult, hogy megszilárdítsa a monopoltőke uralmát, s olyan imperialista bel- és külpolitikát valósítson meg, amely halálos ellensége a dolgozóknak, a középrétegeknek, a német nép nemzeti érdekeinek, a békének, a demokráciának és a szocializmusnak.

A fasiszta diktatúra közvetlen előkészítését Németországban 1930-ban kezdték meg a fasiszták főkolompósa. Nemcsak magában Németországban, hanem külföldön is lázas tevékenységet fejtettek ki. A német monopolisták azt akarták, hogy terveikhez elsősorban amerikai pártfogóik helyeslését nyerjék meg. 1930 őszén az Egyesült Államokba utazott Schacht német bankár, akinek kiterjedt kapcsolatai voltak az ottani pénzügyi világban. Schacht az amerikai pénzemberek előtt kifejtette, hogy Németországban fasiszta diktatúra felállítására van szükség.

1931 októbere folyamán Harzburgban tanácskozássra gyűltek össze Németország legismertebb monopolistái, bankárai, földbirtokosai, politikai és katonai személyiségei. A tanácskozássra a fasiszták vezéreit is meghívták. Albert Norden német történész szavai szerint „a régi és az új stílusú reakciók széles körű tanácskozása volt ez... A politikai és szociális reakció erőinek ezzel az összecsődülésével kezdődött az az általános támadás, amely tizenöt hónappal később nyílt fasiszta diktatúrát eredményezett Németországban”.⁷⁴ A német reakció különféle csoportjai között levő éles ellentétek ellenére, a tanácskozás résztvevői követelték, hogy a hatalmat adják át a fasisztáknak.

1932 januárjában a nagyiparosok düsseldorfi konferenciáján 300 fináncmágnás jelenlétében Hitler részletesen kifejtette a fasiszta diktatúra programját. A belpolitika kérdéseit taglalva megígérte, hogy „teljesen megsemmisíti a marxizmust”, külpolitikai vonatkozásban pedig az „életér”

meghódítását helyezte kilátásba. Ahhoz, hogy a német imperializmusnak megszerezze a világhatalmat, Hitler 8 milliós hadsereg felállítását tervezte. A fasiszta diktatúra programját a gyárosok és pénzemberek konferenciája teljes helyesléssel fogadta, s a résztvevők ott helyben nagy összegeket jegyeztek a hitlerista párt finanszírozására.

1932 május végén Németországban, von Papennel az élén, megrögzött reakciós kormány került hatalomra. Ez a kormányalakítás közelebb hozta a fasiszta diktatúra megteremtését.

A német dolgozók elkeseredett harcot vívtak a támadó reakció ellen, erőiesen védelmezték létérdekeiket és jogukat. A munkásosztály aktivizálódott, tömörítette erőit, harcképessége növekedett.

A jogaiért küzdő német proletariátus harcát nagyon megnehezítette a szociáldemokrata vezérek áruló politikája; ezek azt tanácsolták a munkásoknak, hogy „mentsék meg a kapitalizmust” a válságtól, támogassák a tőkés gazdaságot. Ennek a jelszónak a jegyében folyt le 1931 májusában a német szociáldemokrácia lipcsei kongresszusa. Egyik vezetőjük, Tarnow, így szónokolt a kongresszuson: „Mi nem csupán a betegség megállapítása végett állunk a krónikus válságban szenvedő kapitalizmus betegágyánál, hanem mint orvosok is, akiknek kötelességük meggyógyítani a beteget.”⁷⁵

A német szociáldemokraták eszmeileg és szervezetenként lefegyverezték a munkásosztályt, és ezzel megtisztították az utat a fasiszta diktatúra előtt. A Németországi Kommunista Párt, amelynek élén a munkásmozgalom olyan kiemelkedő harcosai álltak, mint Thälmann, Pieck, Ulbricht, leleplezte a szociáldemokrácia vezéreinek áruló politikáját. Ez volt az egyetlen párt, amely következetesen harcolt a német nép létérdekeiért, a reakció és fasizmus ellen.

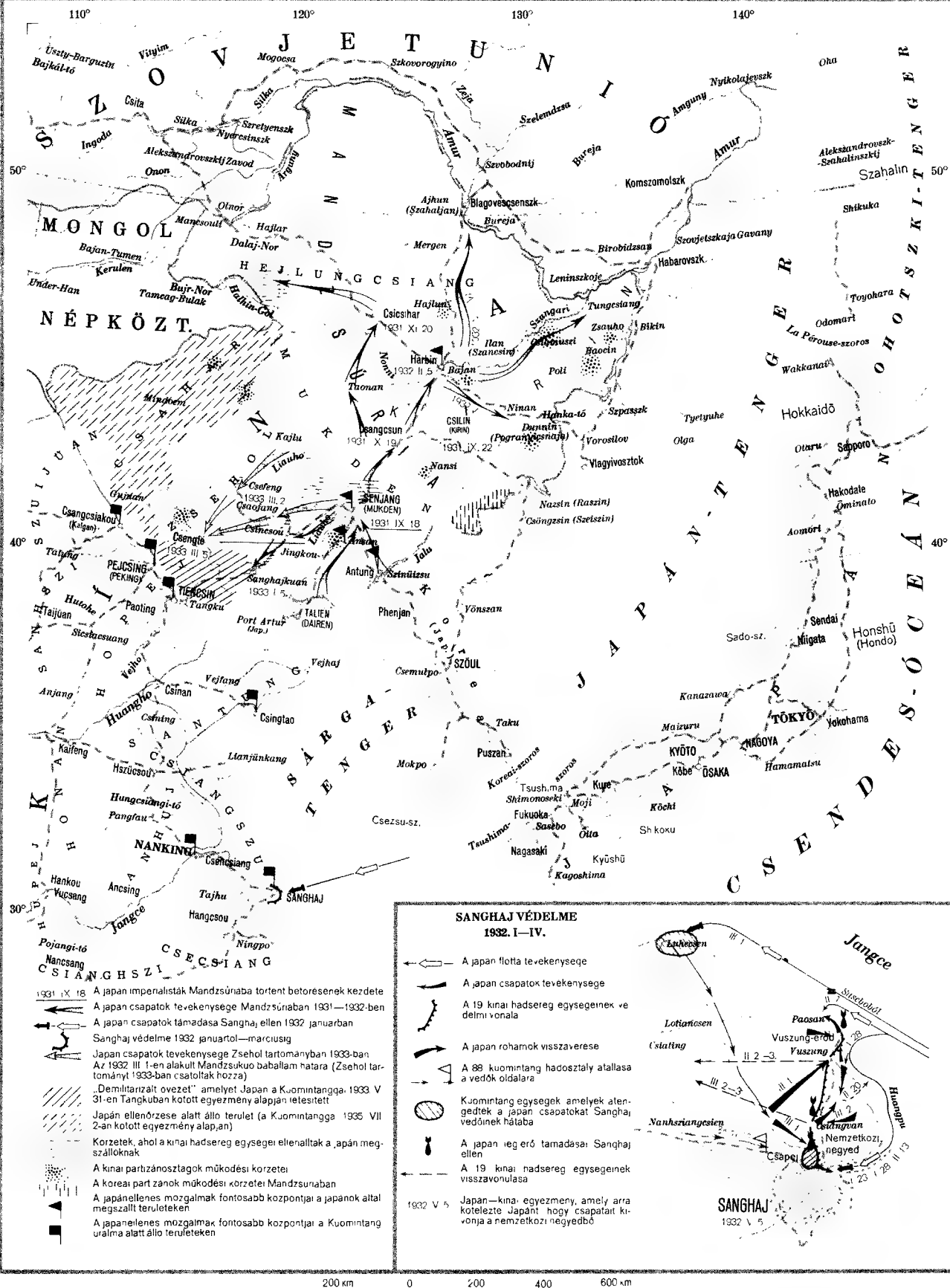
A gazdasági világválság éveiben a kommunista párt meghirdette „A német nép nemzeti és szociális felszabadításának programját”, amelyet 1930 augusztusában tettek közzé. A program leleplezte a fasiszta pártot, bebizonyította, hogy az a munkások és az egész nép ellensége, antiszocialista párt, a legszélsőségesebb reakció pártja. A kommunisták, látva a háborús veszély növekedését, a militarizmus, a háború elleni harcra szólították fel a dolgozókat. A programnak óriási jelentősége volt. „A Németországi Kommunista Párt történelmi érdeme – olvassuk a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának »A Németországi Kommunista Párt 35 éve« c. téziseiben –, hogy még a nacionalista üldözés dühöngő időszakában is megmutatta a német népnek az egyetlen utat, amely a nemzeti felszabaduláshoz vezet rablőháborúk és más népek elnyomása nélkül – a Szovjetunióval való szoros barátság és a békeharc útját.”⁷⁶ A program arra buzdította a dolgozókat, hogy keljenek harcra felszabadulásukért, jövőjükért.

1932 tavaszán és nyarán a Németországi Kommunista Párt erőiesen küzdött az egységfront létrehozásáért. A párt kezdeményezte az „antifasiszta akció” politikai tömegkampányát, mely a fasizmus és a reakció ellen, a rendkívüli törvények ellen irányult.

1932. július 10-én Berlinben összeült a fasizmus elleni harc egységfrontjának kongresszusa, s egyhangúlag elfogadta az antifasiszta akcióprogramot. A kongresszus, amelynek munkájában részt vettek kommunisták, szociáldemokraták, pártonkívüliek, azzal a felhívással fordult a munkásosztályhoz és minden dolgozóhoz, hogy „aktívan harcoljanak a dolgozó nép halálos ellensége – a fasizmus és annak kiszolgálói ellen”.⁷⁷

1932. június és július folyamán a szociáldemokrata vezérek sztrájktiltó politikája ellenére is 65 politikai sztrájk zajlott le Németországban a fasiszta terror és a rendkívüli törvények ellen, azonkívül több mint 300 sztrájk résztvevői gazdasági követeléseket támasztottak. Sok városban önvédelmi osztagok alakultak, amelyek bátran küzdöttek a fasiszta terroristák ellen, és közelharcokat vívtak a fasiszták rohamosztagaival.

Papen kormánya nem sokkal később, durván megsértve az alkotmányt, szétkergette Poroszország szociáldemokrata kormányát. A kommunista párt azt javasolta, hogy általános sztrájkkal válaszoljanak Papen alkotmány sértő lépésére. A szociáldemokrata vezérek azonban elutasították a javaslatot, s így lehetetlenné tették, hogy a munkásosztály egységesen lépjen fel a fasizmussal és a reakcióval szemben.

1932 őszén a Papen-kormány újabb rendkívüli törvényeket hozott a kommunista párt és a forradalmi munkások ellen: kimondták, hogy „hűtlenségért” és „politikai gyilkosságért” halálbüntetés jár; a vállalkozóknak megadták azt a jogot, hogy akár 50 százalékkal is csökkenthessék a munkabéreket stb.

A súlyos akadályok ellenére a kommunista pártnak 1932 őszén sikerült tömegharcot szerveznie a rendkívüli törvények ellen. 1932. szeptembertől novemberig 800 óriási sztrájk zajlott le, s nem egy közülük a kormány reakciós politikája elleni tömegtüntetéssé szélesedett. Nagy jelentőségű volt a berlini szállítómunkások és közlekedési dolgozók sztrájkja, amelyben 32 ezer ember vett részt; ez a sztrájk november elején robbant ki, és a német főváros közlekedését jóformán teljesen megbénította.

Az 1932 őszén magasra csapó sztrájkhullám, főleg pedig a berlini szállítómunkások sztrájkja megmutatta, mennyire ingatag a Papen-kormány, mennyire nem képes elfojtani a munkásosztály egyre növekvő ellenállását. A kormány táborában erősödött a zűrzavar, mely abban is megnyilvánult, hogy Papen kabinetjét menesztették, és Schleicher tábornokot bízták meg kormányalkúttal.

Az 1932. november 6-án megejtett Reichstag-választások eredményei a kommunisták befolyásának növekedését mutatták. A kommunista párt 6 millió szavazatot kapott, 700 ezerrel többet, mint az 1932. július 31-i választásokon, és közel volt ahhoz, hogy megnyerje a legfontosabb proletárközpontok munkásainak többségét. A szociáldemokrata pártra 7 millió 200 ezren szavaztak, ami annyit jelentett, hogy 700 ezer választóját elvesztette. A hitlerista bandák dühöngő terrorja néhány hónap alatt a néptömegek egyre nagyobb felháborodását váltotta ki a fasiszta garázdálkodás ellen. A náci párt 2 millióval kevesebb szavazatot kapott, mint a július 31-i választásokon. Szociális demagógiával és a választók megfélemlítésével azonban még így is 11 millió 700 ezer szavazatot gyűjtött össze.

1932 végén – 1933 elején Németországban az osztály-erőviszonyok helyzete nem kedvezett a proletariátusnak, melynek sorai közé éket vert a szociáldemokraták politikája. A reakció ezt a körülményt használta fel arra, hogy felszámolja a weimari köztársaságot, és nyílt terrorista diktatúrát teremtsen.

1932. november 12-én, Schacht kezdeményezésére, az iparbárok és bankmágnások levélben követelték Hindenburg elnöktől, hogy adja át a hatalmat Hitlernek.⁷⁸ A következő év január 4-én Schröder bankár Köln melletti villájában, Hitler és Papen részvételével tanácskozást tartottak a nagyiparosok és nagybankárok, s úgy határoztak, hogy az országban haladéktalanul bevezetik a fasiszta diktatúrát. Schleicher kormánya nem sokkal később lemondott.

1933. január 30-án Hindenburg kinevezte Hitlert Németország kancellárjává. Forma szerint ez kormányváltás volt, melyet a parlamenti előírások betartásával hajtottak végre. Lényegét tekintve azonban államcsíny történt; nem egyszerűen arról volt szó, hogy az egyik burzsoá kormányt másik váltotta fel, hanem arról, hogy az osztályuralom egyik formája – a burzsoá parlamentarizmus – átadta helyét az osztályuralom másik formájának, „az imperialista reakció legvéresebb diktatúrájának”⁷⁹

A fasiszták hatalomra jutása azt jelentette, hogy a német állam vezetését a német imperializmus legagresszívabb, lereakciósabb, leragadozóbb körei kaparintották meg. „A hitleri fasizmus – mondotta Dimitrov – nemcsak burzsoá nacionalizmus. A hitleri fasizmus vadállati sovinizmus. Ez a politikai banditizmus kormányrendszere, a munkásosztállyal és a parasztság, a kispolgárság és az értelmiség forradalmi elemeivel szemben alkalmazott provokációk és kínzások rendszere. Ez középkori barbárság és vadállatiasság. Ez féktelen agresszió más népekkel és országokkal szemben.”⁸⁰

A Németországi Kommunista Párt még ugyanazon a napon, január 30-án azt javasolta a szociáldemokrata párt vezetőségének, hogy lépjenek fel közösen a Hitler-Hugenberg-Papen fasiszta diktatúra ellen, és hirdessenek általános sztrájkot.⁸¹ A szociáldemokrata vezetők azonban kijelen-

tették, hogy „Hindenburg az alkotmány alapján ismerte el Hitlert”, hogy „a proletariátusnak nem szabad idő előtt ellőnie az általános sztrájk puskaporát”, hanem a küszöbönálló Reichstagválasztások döntő harcára kell összpontosítania minden erőfeszítését (a fasiszták ugyanis március 5-re új választásokat írtak ki).⁸² Így hiúsították meg a szociáldemokrata vezérek a kommunista pártnak az antifasiszta egységfront létrehozására irányuló újabb kísérletét.

„A munkásosztály megosztottsága folytán az a hősi harc, amelyet Németország kommunista pártja, Ernst Thälmann vezetésével közösen vívott azokkal a szociáldemokratákkal, szakszervezetekkel és demokrata polgárokkal, akik részt vettek az antifasiszta küzdelemben, nem tudta megakadályozni a fasiszták hatalomra jutását és a német fasiszta imperializmus hódító háborúinak megkezdését.”⁸³

A puccsot közvetlenül követő időben Hitler kormányának helyzete bizonytalan volt. A nácipárt akkor még nem volt korlátlan úr az országban. A kommunisták vezette antifasiszta mozgalom egyre szélesedett. A Reichstagot feloszlatták ugyan, de a közelgő választások vereséget is hozhattak a fasisztáknak. Ezért üldöző hadjáratot kezdtek a kommunista párt ellen, amely most súlyos helyzetbe került.

1933. február 20-án Hitler és Göring tanácskozára ült össze Németország leghatalmasabb nagyiparosaival. A monopolisták lelkesen helyeselték, amikor a fasiszta vezérek előterjesztették programjukat: a burzsoá demokrácia maradványainak felszámolását, a munkásszervezetek széttűzését és a háborúra való felkészülést. A tanácskozás részvevőinek nevében Krupp megköszönte Hitlernek, hogy „világos elképzelést adott eszméiről”.⁸⁴

Miután a hitleristák elnyerték az imperialista Németország valódi gazdáinak hozzájárulását, hozzáálltak programjuk megvalósításához. Úgy határoztak, hogy a kommunista párt széttűzésével kezdik. Február 26-i gyűlésükön Szászország fasiszta gauleitere, Mutschmann így ordítozott: „Bertalan-éjszakára van szükség! Enélkül nem megy a dolog.”⁸⁵ Február 27-én a fasiszta rohamosztásokat riadókészültségbe helyezték. Az egész országban mindenfelé új börtönöket és kínzókamrákat létesítettek.

Hogy könnyebben menjen a demokratikus szabadságjogok maradványainak felszámolása, a hitleristák nagyszabású provokációra határozták el magukat – azt eszelték ki, hogy felgyújtják a birodalmi gyűlés épületét, és a bűncselekményt a kommunisták nyakába varrják. A gyűjtogatók Göringnek, a Reichstag fasiszta elnökének házában rendezkedtek be. Ezt a házat föld alatti folyosó kötötte össze a Reichstaggal (központi fűtés vezetékeinek lefektetésére készült); s ezen keresztül a fasiszta merénylők február 27-ről 28-ra virradó éjjel behatoltak a parlamentbe, és felgyújtották az épületet. A felcsapódó lángok mintegy előhírnökei voltak annak a tűzvésznek, amely hamarosan Európa-szerte fellobbant, jelezve a német agresszió útját.

A hitleristák a kommunistákat vádolták a Reichstag felgyújtásával. A fasiszta terror szörnyű gépezete teljes gőzzel megindult. Hindenburg már másnap rendkívüli rendeleteket írt alá („A nép és az állam védelméről”, „A német nép elárulása és a hűtlenségi cselekmények ellen”), amelyek arra szolgáltak, hogy a fasizmus és a reakcióval való mindennemű szembeszállást elfojtsanak. Az országban kihirdették a rendkívüli állapotot, megkezdődtek a tömeges razziák és letartóztatások. Rövid idő alatt a Németországi Kommunista Pártnak több mint 4 ezer vezető funkcionáriusát tartóztatták le, és a fasiszta diktatúra első két évében 60 ezernél is több aktív kommunistát vetettek börtönbe. 1933. március 3-án a fasiszták kezére került Ernst Thälmann, a Németországi Kommunista Párt vezére, március 9-én pedig Dimitrov, aki akkor Németországban tartózkodott.

A fasiszta banditák a kommunista párt sok vezető funkcionáriusát meggyilkolták részint letartóztatásukkor, részint a koncentrációs táborokban. A fasiszta terror áldozatai között voltak: Franz Stenzer és John Scheer, a párt központi bizottságának tagjai; Erich Steinfurt, Rudolf Schwarz, Eugen Schönhaar, az illegális központi bizottság munkatársai; Ernst Putz és Walter Schütz Reichstagképviselők; Albert Funk, a bányászok vezetője, és még sok kiváló pártaktivista. A pártvezetőség kénytelen volt külföldre szöktetni Wilhelm Pieck, Walter Ulbricht, Wilhelm Florin, Fritz Heckert

központi bizottsági tagokat és más tekintélyes funkcionáriusokat, hogy megmentsék életüket és biztosítsa a földalatti harc további vezetését.

Amikor a német imperialisták hadjáratot indítottak a szervezett munkásmozgalom ellen, „a marxizmus kiirtásáért”, lehetőséget akartak teremteni arra, hogy akadálytalanul megvalósíthassák háborús politikájukat mind az országon belül, mind a határokon túl. A kommunista párt azonban szilárdan állt a marxizmus-leninizmus alapján, önfeláldozóan védelmezte az ország nemzeti érdekeit, és egybeforrottsága, elvi elszántsága erősebbnek bizonyult a hitlerista terrornál.

1933. március 5-én, dühöngő rémuralom közepette zajlottak le a birodalmi gyűlési választások. A kegyetlen üldöztetés ellenére a kommunista párt 4 millió 800 ezer szavazatot kapott, ami a népszéles rétegeinek bizalmáról tanúskodott. A fasiszták azonban nem engedték be a kommunistákat a parlamentbe, törvénytelenül megsemmisítették mandátumaikat. A kommunista pártot hivatalosan betiltották, és letartóztatták azokat a kommunista képviselőket, akiknek nem sikerült elrejtőzniük. Az új Reichstag március 24-én rendkívüli teljhatalommal ruházta fel Hitler kormányát. Nemcsak a végrehajtó, hanem a törvényhozó hatalmat is a kezébe adta. A rendkívüli teljhatalomra vonatkozó törvény értéktelen papírronggyá változtatta a weimari alkotmányt. Hindenburg 1934. augusztus elején bekövetkezett halála után a köztársasági elnöki tisztséget eltörölték, és Hitler a saját kezébe ragadta az ország egész kormányzását, hogy még odaadóbban szolgálhassa az iparmágnásokat, bankvezéreket és junkereket. A Reichstag képviselőit ezentúl nem választották, hanem a fasiszta vezérek nevezték ki.⁸⁶

A hatalomra jutott fasizmus ki akarta irtani a munkásosztály élcsapatát, és teljes erejével csapott le a kommunista pártra. A munkáspártokat és a demokratikus szervezeteket szétzúzták, a proletariátus legjobbjait börtönbe vetették vagy koncentrációs táborba hurcolták. A Hitler-diktatúra éveiben 200 ezer embert gyilkoltak meg, kínoztak halálra a fasiszta hóhérok, és több mint 3 millió áldozatuk sínylődött hosszú ideig börtönben.

1933. május elején a fasiszta rohamosztatok szétkergették a reformista szakszervezeteket. Létrehozták az úgynevezett „munkafrontot”, amely a hitlerista Ley vezetésével a vállalkozókat és a munkásokat közös szervezetbe egyesítette. Ennek a fasiszta tömegszervezetnek az volt a feladata, hogy a munkásokat teljesen a vállalkozóknak rendelve alá, és a vállalatokhoz láncolja őket.

Körülbelül száz nap leforgása alatt a német munkásokat megfosztották mindazoktól az elemi szabadságjogoktól, amelyeket száz évig tartó súlyos osztályharcok árán vívtak ki.

A fasiszták kiterjedt terrorgépezetet szerveztek a dolgozók ellen; ide tartoztak: a titkosrendőrség (Gestapo), a biztonsági szolgálat (SD), a rohamosztatok (SA), a védelmi osztagok (SS), a rendőrség. Szerteágazó kém- és besúgó hálózatot is szerveztek. A kegyetlen fasiszta terror, a kommunisták és haladó munkások tömeges letartóztatása, a szakszervezetek szétzúzása súlyos csapást mért Németország munkásosztályára. 1933 júliusában a kormány rendelettel betiltott minden pártot az országban, kivéve a nácipártot.⁸⁷

A hitleristák 1934 januárjában kibocsátották a „nemzeti munkára” vonatkozó törvényt, amely megszabta a munkanap időtartamát, a munkabéreket, a bírságokat, a munkásfelvétel és elbocsátás módját; ez a törvény korlátlan jogokat biztosított a vállalatok, üzemek tulajdonosainak. Ilyenformán tehát a munkásokat minden alapvető szabadságjoguktól megfosztó politikai terror gazdasági terrorral párosult, amely a munkásokat meghatározott iparágakhoz, foglalkozásokhoz, sőt egyes vállalatokhoz kötötte.

A hitleristák úgy számítottak, hogy a kommunistákkal való kegyetlen leszámolás eredményeként a német militaristák kerülnek az európai reakciós erők élére, aztán a fasiszta módszerek segítségével egyszer s mindenkorra végeznek a kommunista és munkásmozgalommal.

A Reichstag felgyújtásának provokációs perét 1933. szeptember 21-től december 23-ig folytatták le Lipcsében. Dimitrovval együtt a fasiszták egy felbérelt provokátort is a vádlottak padjára ültettek, a holland Van der Lubbét. A gyűjtogatás szervezői ezt a provokátort bejuttatták a Reichstagba és ott „leleplezték”, amikor az épület égni kezdett. A bírósági tárgyalási komédia azt a célt szolgálta,

hogy a kommunistákat tegye felelőssé a Reichstag felgyújtásáért, rehabilitálja a fasiszta gyűjtogatókat és hóhérokat az országon belül és külföldön, s a világ közvéleménye előtt igazolja a barbár terrort, a demokratikus erőkkal való szörnyű leszámolást.

Dimitrov ellen a hitlerista Németország egész államapparátusát mozgósították. A bíróság előtt hosszú sorban vonultak fel a tanúk szerepét játszó rendőrök, besúgók, provokátorok. A hamis tanúk között olyan fasiszta főkolomposok is szerepeltek, mint Göring és Goebbels, akik így akarták döntően befolyásolni a bírósági tárgyalás kimenetelét. A nácik terveit azonban Dimitrov halomra döntötte, és az egész tárgyalást a fasizmust vádló perré változtatta. Az antifasiszta mozgalom világszerte felzúduló hatalmas hulláma, az a bátor kiállás, amellyel Dimitrov megvédelmezte a kommunizmus ügyét és leleplezte a fasiszta bíróságot, a lipcei per csúfos összeomlását eredményezte. A fasiszta bíróság semmilyen bizonyítékot nem tudott felmutatni arra, hogy Dimitrovnak bármi köze is lett volna a gyűjtogatáshoz, és elejtve a vádat, kénytelen volt felmenteni a rettenthetetlen forradalmárt. Ez a fasizmus nagy erkölcsi és politikai veresége volt.

A Németországi Kommunista Párt még a dühöngő terror súlyos körülményei között is önfeláldozóan harcolt a fasizmus ellen. Hasztalan erőlködtek a fasiszták, a párt tevékenységét nem voltak képesek elfojtani. A Gestapo 1935. június 3-i titkos körrendeletében ez a mondat olvasható: „Az illegalitásban levő Németországi Kommunista Párt nem szünteti be tevékenységét, hanem nagy arányokban folytatja.”⁸⁸ Az osztályellenességnek ez a beismerése világosan tanúskodik a német kommunisták hősiességéről.

Külpolitikai téren a németországi fasiszta diktatúra a viláгурalomért megindítandó háború közvetlen előkészítését és kibombartását tűzte ki fő céljául. A fasiszta Németország uralkodó köreinek programjában elsőrendű feladatként szerepelt a Szovjetunió széttúzása. A Németországi Kommunista Párt Központi Bizottságának 1933. február 7-i illegális ülésén Ernst Thälmann kijelentette: „Hitler személyében olyan ember lett a birodalmi kancellár, aki külpolitikája irányelveként a Szovjetunió elleni háború kiombartását hirdette meg.”⁸⁹

A német imperialisták nem csupán gazdasági okokból készültek háborúra a Szovjetunió ellen, nemcsak azért, hogy élelmiszert, nyersanyagokat, ipari berendezéseket raboljanak. A német hódítók már régóta gyűlöltek a szláv népeket, mindenekelőtt a nagy orosz népet, amely nemegyszer saját mellével állta el az idegen területablók útját. Ez a gyűlölet különösen elmélyült az októberi forradalom után, amikor létrejött a Szovjetunió, a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom reménye és támasza, az imperialista ragadozók viláгурalmi törekvéseinek legfőbb akadályja. A német monopolisták azonban nem úgy szándékoztak fellépni a Szovjetunió ellen, hogy imperialista vetélytársaik számára kaparják ki a tűzből a gesztenyét.

A német imperializmus rabló programjának egyik jellegzetessége az volt, hogy a német gyarmatbirodalom megalapítását magában Európában akarta kezdeni. Hitler a „Mein Kampf” (Harcom) című könyvében, a német fasizmusnak ebben az embergyűlölő kiáltványában egyenesen ki is mondta: „Ha arról beszélünk, hogy Európában új területeket kapjunk, akkor azokat főleg Oroszország rovására kell megszereznünk. Az új német birodalomnak ebben az esetben újra azon az úton kell hadjáratra indulnia, amelyet már régen megjártak a teuton lovagok, hogy a német karddal a nemzetnek mindennapi kenyeret, a német ekének pedig földet szerezzenek.”⁹⁰

A szovjetellenes terveit nagy hangon reklámozó német imperializmus a lehető legnagyobb mértékben iparkodott kiaknázni az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányköreinek bőkezű támogatását; e körök a nemzetközi ellenforradalom támadó öklét látták Németországban, amely majd keresztes hadjáratot indít a Szovjetunió, a világ dolgozóinak nagy hazája ellen.

Hitler azonban, aki az Egyesült Államok és Anglia monopolistáinak támogatásával jutott hatalomra, és az ő segítségükkel fegyverkezett, egyáltalán nem készült Németországot azok politikájának vak eszközévé változtatni. A német imperialisták a saját céljaikat követték; arra törekedtek, hogy a maguk hasznára osszák fel a világot, óriási német gyarmatbirodalmat teremtsenek, leverjék francia, angol, amerikai versenytársaikat, és kivívják maguknak a viláгурalmat. A fasiszta támadás vesze-

delme ott lebegett több európai ország fölött, s különösen Franciaországot fenyegette, amely a német imperializmus rabló törekvéseinek már régóta állandó tárgya volt.

A fasiszták messzemenő rabló terveit a világháborúra való nagyarányú készülődés kísérte. A német imperialisták lázas ütemben militarizálták az egész gazdaságot. A terrorista diktatúrát bevezető, az államgépezetet teljesen a saját érdekeinek alárendelő monopoltőke a dolgozók kifosztásának ismét azokhoz a formáihoz folyamodott, amelyeket az első világháború idején alkalmazott, s amelyek a porosz-német típusú állami monopolkapitalizmus rendszerét alkották. „Ez a csoport – mutatott rá Lenin – bevezette a tőkés termelés államosításának elveit, a kapitalizmus óriási erőinek egyesítését az állam óriási erőivel egyetlen olyan gépezetté, amely az emberek tízmillióit állítja be az államkapitalizmus egységes szervezetébe.”⁹¹ A fasiszta diktatúrában ez a rendszer még teljesebb formát öltött az új világháborúra való készülődés folyamán.

A háború gazdasági előkészítését a német imperialisták, tábornoki karuk tevékeny segítségével, még jóval a fasiszta puccs előtt megkezdték. A tábornoki klikk e szerepére utalva Blomberg vezértábornagy a háború után kijelentette: a tábornoki kar aktivitása „egyik fő oka volt annak a részben titkos újrafegyverkezésnek, amely Hitler hatalomra jutása előtt körülbelül tíz évvel kezdődött, és a náci uralom alatt különösen nagy erővel folytatódott”.⁹²

A fasiszta kormány mindent elkövetett, hogy az ország egész gazdaságát alárendelje a finanszírozásoknak. 1933. július 15-én megjelentek a kartellekre és a kényszerkartellek létesítésére vonatkozó törvények,⁹³ amelyek a gazdaság militarizálását és a német monopóliumok gazdasági hatalmának további koncentrációját szolgálták.

1933 júliusában gazdasági főtanácsot szerveztek. Ennek a tanácsnak – „Németország tényleges kormányának”⁹⁴ tagjai a legnagyobb német monopóliumok képviselői voltak. „A német gazdaság szervezeti felépítésének előkészítéséről” szóló, 1934. február 27-én hozott törvény az egész gazdasági életet a monopolistákból álló tanács kezébe adta. A törvény értelmében létrehozták „a gazdaság egyesített szervezetét”, melynek tagjai lettek az újjászervezett vállalkozói szövetségek, amelyek lényegileg kormánysszervekké váltak, s egy maroknyi nagybankár és nagyiparos vezetése alá kerültek. A gyáripárosok korábbi birodalmi szövetsége az ipar birodalmi csoportjává változott, és Krupp irányítása alatt állott. Egész Németországot hadigazdasági körzetekre (Wehrwirtschaftsbezirkekre) osztották fel.

Ez a rendszer kizárólag az átszervezett gazdasági egyesülések élén álló német monopolisták érdekeit szolgálta. A németországi monopóliumoknak ugyanis olyan szabályozásra volt szükségük, amely valamennyi vállalkozót tőlük tett függővé minden fontos kérdésben: a termelés módjainak és mennyiségének meghatározásában, a nyersanyaggal való ellátásában, a munkaerők elosztásában, az árszintek megállapításában, a szabadalmak felhasználásában stb.

1936 szeptemberében a náci párt nürnbergi kongresszusa jóváhagyott egy négyéves tervet, amely Németország gazdaságának a háborús készülődés vágányára való átállítását célozta. Hitler 1936 őszén titkos körrendeletekben ismertette a négyéves terv fő feladatait: a német hadseregnek négy év múlva cselekvésre készen kell állnia; a német gazdaságot erre az időre szintén elő kell készíteni a háborúra.⁹⁵

Az amerikai és angol monopóliumok segítségével újjászületett német hadigazdasági teljesítő-képességre épült ismét a német militarizmus háborús politikája. A fasiszta Németország hadiipara gyors fejlődésnek indult. Szakadatlanul, évről évre növekedtek a hadiipari tőkebefektetések, amiről a burzsoá közgazdászok adatai alapján összeállított antanti táblázat is tanúskodik.

A hatalmas termelési kapacitás, amely a válság idején kihasználatlanul hevert, most lehetővé tette a termelés gyors bővítését. Hivatalos adatok szerint a német ipari termelés volumenének mutatója, mely 1933-ban 60,7 százalék volt (az 1929. évi termelést véve 100 százaléknak), 1938-ban már 125,7 százalékra emelkedett. A termelési eszközök – melyeknek túlnyomó részét a hadiipar adta – előállításának mutatója ugyanezen időszak alatt 43,6 százalékról 136,2 százalékra szorított fel.⁹⁶

A saját eszközeire és az Egyesült Államok által oly bőkezűen folyósított tőkékre támaszkodva a német imperialisták rekonstruálták iparukat, és jelentősen megnövelték a termelés lehetőségeit.

Németország gépgyártó üzemének termelése 1933-hoz képest 1938-ban majdnem négyszeresére növekedett. Még nagyobb arányú volt a legfontosabb hadászati anyagok termelésének fejlődése. Így például 1932-ben 19 ezer tonna alumíniumot gyártottak, 1939-ben pedig már körülbelül 194 ezer tonnát, vagyis többet, mint Európa tőkésországai együttvéve.⁹⁷ Az amerikai monopóliumok segítségével a német gyárosok 1938-ban 1 millió 600 ezer tonnára emelték a szintetikus üzemanyag termelését.⁹⁸ A második világháború kezdetére Németországnak volt a világon a legtöbb fém-munkáló gépe – 1,6 millió gépegység.⁹⁹ Ilyenformán egyrészt a dolgozók könyörtelen kizsákmányolásával és a gazdaságnak háborús vágányokra való átállításával, másrészt a külföldi hitelek felhasználása útján Németország ismét a legerősebb imperialista hatalmak sorába lépett, s erőteljesen készült a háborúra, a világ újrafelosztására.

A német gazdaságban eszközölt tőkebefektetések¹⁰⁰
(millió márkában)

Év	Tőkebefektetések összege	Hadiipari tőkebefektetések
1932	2 590	620
1933	3 150	720
1934	6 760	3 300
1935	9 040	5 150
1936	13 220	9 000
1937	15 470	10 880
1938	21 030	15 500

A német imperialisták rövid idő alatt háborús vágányra állították át gazdaságukat, s megszervezték a fegyverzet és a haditechnikai eszközök nagy tömegű előállítását. Németország 1939-ben 12,5-szer annyi hadianyagot gyártott, mint 1933-ban, a fasiszta diktatúra első esztendejében.

Gyors ütemben építették a hadászati fontosságú műutakat és autószertrádákat. A Németországot nyugat-keleti irányban átszelő autóutak lehetővé tették a támadó célt szolgáló gyors csapatszállításokat. Az útépités fontos része volt a háború előkészítésének. 1935-ben egyedül a közvetlenül katonai fontosságú autószertrádák építési munkálataira 750 ezer embert mozgósítottak. Az ilyen építkezés természetesen óriási összegeket emésztett fel, amint azt a következő táblázat is mutatja.

Műutak építése Németországban¹⁰¹

	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Műutak építésére fordított összegek (millió márkában)	805	1238	1694	1876	2144	2400	3376

A hadiipar kibővítése mellett a német imperialisták arra is nagy gondot fordítottak, hogy háborús tartalékkészleteket halmozzanak fel. 1939 végén néhány hadászati nyersanyagból a következő készleteik voltak: 10 hónapi szükségletnek megfelelő ólom; 13–18 hónapra elegendő ón, antimon, nikkel, króm, vanádium, wolfram, mangán; kobaltból nem kevesebb mint 30 havi készletet gyűjtöttek össze.¹⁰² A német gazdaságnak azonban sebezhető pontjai is voltak, s ezek közé tartozott elsősorban a nyersanyaghiány. Például a német fémkohászat szükségleteit nem fedezte teljesen a hazai vasérc, nem volt elég mangánérc, kevésnek bizonyultak a színesfém-készletek. Nyersolajban és élelmiszerben is hiány mutatkozott. Mindezekben Németország hadigazdasága behozatalra kényszerült.

Németország hadiiparának és egész hadigazdasági teljesítőképességének gyors növekedése fokozta a kapitalista országok fejlődésének egyenetlenségét, és kiélezte a kapitalizmus általános válságát.

A gazdaság militarizálása óriási profitokat hozott a német hadiipari konszernek gazdáinak, miáltal a monopóliumok korlátlan hatalma még erősebbé vált az egész országban. A német statisztikai hivatal adatai szerint 1935 végén a részvénytőke végösszegében a konszernek a következő részaránnyal szerepeltek: a közséniparban 82,4 százalék, a vaskohászatban 76,6 százalék, az elektromos energia termelésében 85,2 százalék stb. A konszernek az egész részvénytőkének 85 százalékát tartották ellenőrzésük alatt.¹⁰³ Különösen nagy szerepet játszottak a következő konszernek: a németországi vegyipari termelést monopolizáló „I. G. Farbenindustrie”; az „Acéltröszt”, mely a német fémkohászat kapacitásának több mint felét ellenőrizte; az „Általános Elektromossági Társulat”, a „Friedrich Krupp” és mások.

1937-ben államköltségen megalakult a „Hermann Göring Birodalmi Művek” elnevezésű hadi-konszern, amelynek tényleges gazdája maga Göring volt. Ez a konszern ragadta magához később az Ausztriában és Csehszlovákiában levő fémkohászati, gépipari, autógyártó üzemeket, s így az ország egyik legnagyobb monopolista egyesülése lett. Az egyes monopóliumok között elkeseredett harc dúlt az uralomért. Krupp, Thyssen és a többi monopololigarchia a háborútól várták profitjuk megsokszorozódását, s lépésről lépésre egyre közelebb taszították Németországot a véres örvényhez.

Lenin hangsúlyozta, hogy „a »háborúra« termelő kapitalista vállalat (azaz a hadiszállításokkal közvetlenül vagy közvetve összekapcsolt vállalat) nem egyéb, mint a *kincstár* rendszeres, törvényesített meglopása . . .”¹⁰⁴ A német gazdaságnak békeidőben való militarizálása, mely fokozta az egyes iparágak közti aránytalanságot és ugrásszerűen megnövelte az improduktív kiadásokat, óriási összegeket igényelt a hadigazdaság finanszírozására.

Németország a fasiszták hatalomra jutásától kezdve több mint 90 milliárd márkát költött a második világháború előkészítésére, nem számítva a fegyveres erők fenntartására fordított kiadásokat. Ebből az összegből 55 milliárdot fegyvergyártásra, 10 milliárdot hadászati nyersanyagok beszerzésére, előállítására és felhalmozására, a fennmaradó 25 milliárdot pedig állami katonai befektetésekre fordította.

A német monopóliumok vezetőinek akaratából a hitlerista kormány Schachtot bízta meg a fegyverkezési program végrehajtásával. Schacht szerepe jelentős volt, minthogy őt nemcsak a német nagyburzsoázia, hanem az amerikai és angol fináncióke is bizalmi emberének tekintette. Schacht nevéhez fűződik azoknak az intézkedéseknek a többsége, melyeket a hitleristák az agresszió gazdasági előkészítésére fogatosítottak. 1934 augusztusában Schacht, megtartva a Reichsbank vezetését, gazdasági miniszter lett.¹⁰⁵ A két funkció összekapcsolása jelentősen kiterjesztette Schacht hatáskörét, és őt a hadigazdaság egyik legfőbb vezetőjévé tette. 1935. május 21-én Schachtot a hadigazdaság főmegbízottjává nevezték ki. Rá hárult az a feladat, hogy „minden gazdasági erőt a katonai szükségletekre fordítson”, és „munkáját még békés körülmények között kezdve meg”, irányítsa a háború gazdasági előkészítését.¹⁰⁶

A német fegyverkezés finanszírozását úgy valósították meg, hogy hallatlanul kifosztották, kizsákmányolták a dolgozókat, felemelték mind az egyenes, mind a közvetett adókat, felélték a Birodalmi Bank aranytartalékát, és megnövelték az államadósságot. Meg kell azonban jegyezni, hogy a

Reichsbank arany- és valutatartalékai – viszonylag jelentéktelen mennyiségük miatt – nem játszhattak fontos szerepet a háborús program finanszírozásában. A fasiszta diktatúra kezdetekor Németországnak körülbelül 900 millió márka értékű aranykészlete volt. Alig másfél év leforgása alatt a hitlerista klikk az egészet elherdálta. A hadiipari befektetések fő forrását a különféle adók és illetékek alkották. Ezek 1933-tól 1938-ig évről évre magasabbra szöktek, mígnem elérték a 10 milliárd márkát.¹⁰⁷ Az adóterhek teljes súlyukkal a dolgozók vállaira nehezedtek, ugyanakkor a tőkések jelentős kedvezményekben részesültek.

A hadigazdálkodás finanszírozása céljából a lakosság egyes csoportjait a hitleristák közvetlenül is kifosztották. A feloszlott burzsoá pártok és a széttűzött szakszervezetek vagyonának nagy részét a haditermelés szükségleteire fordították. Ugyancsak a német hadiipari mágások kapták meg azoknak a kényszerilletékeknek túlnyomó részét is, amelyeket Németország dolgozói fizettek be a „munkafront”-alapba; ez az összeg évente mintegy 300 millió márkára rúgott.

Az 1933. június 12-én kiadott, a „német népgazdaság védelméről” szóló törvény szentesítette a „nem árja származású” személyek és mindazok kifosztását, akik valamilyen oknál fogva kellemetlenek voltak a hitleristáknak. Schacht beismerése szerint ez az intézkedés csupán külföldi valutából 100 millió márkát eredményezett.¹⁰⁸

A fegyverkezési program finanszírozásának egyik formája volt az is, hogy rövid lejáratú, kamat nélküli állami váltókat és úgynevezett „munkaalkalmi váltókat” bocsátottak ki. Ezek útján a lakosság anyagi eszközeit bevonták Németország felfegyverzésébe. 1933-tól 1938-ig ilyen váltókat összesen 12 milliárd márka értékben bocsátottak ki.

1935-ben kezdték meg a hosszú lejáratú állami kölcsönkötvények kibocsátását, melyekkel főleg a takarékpénztárakat terhelték meg. Tíz év alatt ilyen módon több mint 60 milliárd márka névértékű kölcsönkötvényt helyeztek el, s ebből 23 milliárd márkát a takarékpénztáraknak kellett kifizetniük.¹⁰⁹

A munkanélküliek óriási seregét a hitleristák szintén a fegyverkezési program megvalósítására igyekeztek felhasználni. „A munkanélküliség megszüntetésére” vonatkozó, 1933. június 1-i törvény elrendelte, hogy a munkanélküliekkel nagyarányú közmunkákat kell végeztetni; a közmunkára kényszerítetteknek rendkívül alacsony bért fizettek, de kijelentették, hogy ezek már „foglalkoztatott” munkaerők.¹¹⁰ Végül, 1935. június 26-án megjelent az ifjúság kötelező munkaszolgálatára vonatkozó törvényrendelet, 1938. június 22-én pedig bevezették az általános munkakötelezettséget, amely a német tőkések jogfosztott rabjává tett minden dolgozót.

A munkanélküliség „felszámolása” lehetővé tette a hitleristáknak, hogy munkaerőre költött jelentős összegek nélkül hajtsák végre Németország háborús előkészítésének programját. A fasiszmus első éveiben 4 millió munkanélküli dolgozott közmunkákon, s ezzel akarata ellenére is hozzájárult a hitlerista Németország óriási arányú katonai előkészületeihez. A munkanélkülieknek a termelésbe és a hadseregbe való bevonását a fasiszta propaganda a lakosság ideológiai meggyúrására használta fel, ennek következtében a fasiszmus befolyása növekedett, és helyzete bizonyos fokig megszilárdult.

A mérhetetlen haditermelési költségek fedezésének egyik forrása a munkabérek csökkentése volt. Hivatalos adatok szerint a munkások és alkalmazottak jövedelme — mely 1933-ban a nemzeti jövedelem 77 százalékát tette ki — 1938-ban 66 százalékra csökkent,¹¹¹ pedig ebben még a fasiszta államapparátus óriási hivatalnok-hadseregének fizetése is benne foglaltatott. A reálbér a közszükségleti cikkek drágulása folytán még nagyobb mértékben csökkent. Az 1927. évi állapothoz viszonyítva a munkások, alkalmazottak és családjaik 20–30 százalékkal kevesebb elsőrendű fontosságú tápanyagot fogyasztottak.¹¹² A munkabérek csökkentése és a munkaintenzitás növelése az egész munkásosztály kizsákmányolásának hallatlan mérvű fokozását jelentette, s a munkanélküli segély és a szociális biztosítás eltörlésével együtt a fegyverkezési program finanszírozásának forrásául szolgált.

Németország külkereskedelmét is teljesen a háború előkészítésének rendelték alá. Az élelmiszerek és közszükségleti cikkek behozatalát jelentősen korlátozták, ezzel szemben erősen növelték a stratég-

Ernst Thälmann üdvözlí a dolgozókat egy május elsejei tüntetésen (Berlin, 1930)

Német proletárok munkát, kenyeret és művelődési jogot követelnek (Németország, 1931)

Németország elnöke, Hindenburg császári tábornagy üdvözli a fasiszta vezéreket hatalomra jutásuk után (Berlin, 1933);

Német szociáldemokrata funkcionáriusok – a fasiszta terror áldozatai. Jobbról balra: Mugers, Flesch, Giesecke, Brauer, Ebert és Heilmann (Konzentációs tábor, Oranienburg, 1933)

giai nyersanyagok és félkészáruk importját; tovább bővítették a nyersanyagszállító tengerentúli országokba irányuló kivitelt; Délkelet-Európa országait pedig Németország agrárfüggvényeivé akarták változtatni.

A felsorolt tények tanúsága szerint a hitleristák lázas sietséggel állították át Németország gazdaságát a háborús gépezet szükségleteinek ellátására, ami fontos tényező volt az általuk tervezett második világháború előkészítésében és kirobbantásában.

Mínthogy emberanyagban nem volt hiány, a német imperialisták gyorsan megszervezhették a fegyveres erőket.

*A német fasiszta hadsereg megszervezése*¹¹³

Magasabbegységek	Év			
	1932	1935	1936	1937
Gyalogos hadosztály	7	24	36	32
Gépesített gyalogos hadosztály	—	—	—	4
Könnyű gépesített hadosztály	—	—	—	1
Hegyi lövészadosztály	—	1	1	1
Páncélos hadosztály	—	3	3	3
Lovas hadosztály	3	2	—	—
Lovasdandár	—	1	1	1
Összesen:	10	31	41	42

1938 végén elfogadták a hajóépítés tíz évre kidolgozott programját. A tervezett időszakban 10 nagy sorhajót, 15 páncélos hajót, 4 repülőgép-anyahajót, 49 cirkálót, 158 torpedórombolót és torpedónaszádót, 248 tengeralattjárót szándékoztak építeni.

A német imperialisták, miközben rabló céljaik és világhuralmi törekvéseik érdekében nagy létszámú hadsereget szerveztek, nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a német fegyveres erők főparancsnokságának vezérkara, amelyet 1938. február 4-én hoztak létre, kellőképpen előkészítse az országot a totális háborúra. A hitlerista kormány 1938. május 30-án külön rendeletben szabta meg a vezérkar szerepét és helyét az államban. A rendelkezés kimondta, hogy a háború előkészítését és magát a hadviselést illetően a teljhatalmat nem a kormány, nem a hadügyminiszter gyakorolja (abban az időben nem volt hadügyminiszteri tárca), hanem a fegyveres erők főparancsnokságának vezérkara és annak főnöke, aki „minden egyéb főhatósági szervnél magasabb jogokkal rendelkezik”, és személyesen „felel a főparancsnokság előtt álló feladatok végrehajtásáért”. E vezérkar főnöke valamint „az egyes haderőnemek főparancsnokai teljhatalommal ruháztatnak fel Németország minden felső intézményeit illetően”, beleértve azt a jogot is, hogy „eltérjenek a jelenleg érvényben levő közigazgatási szabályzatoktól, valamint a kiadott rendeletektől és rendkívüli esetekben a törvényektől is”.¹¹⁴

A német imperialisták és tábornokaik nagy jelentőséget tulajdonítottak a meglepetésszerű támadás elvének. Guderian tábornok 1935 decemberi cikkében kéjelegve ír arról, hogyan támadnak majd a német csapatok meglepetésszerűen a békés országokra: „Egy bizonyos éjszakán kitáruznak a repülőgép- és autóhangárok kapui, felbőgnek a motorok, és az alakulatok megindulnak előre.

Az első váratlan csapással elfoglalják vagy légitámadásokkal megsemmisítik az ellenfél fontos ipari és nyersanyagkörzeteit, s így azok kiesnek a haditermelésből. Az ellenfél közigazgatási és katonai központjait megbénítjuk, közlekedési rendszerét megzavarjuk. Az első meglepetésszerű hadászati

támadás során csapataink többé-kevésbé mélyen behatolnak az ellenfél területére . . . A légiőerő és a gépesített csapatok első hullámát nyomon követik a gépkocsizó gyaloghadosztályok. Ezeknek az lesz a feladatuk, hogy tartsák az elfoglalt területet, és a soron következő csapás számára szabadabbá tegyék a gyorsan mozgó egységeket.”¹¹⁵

Az egész német fasiszta sajtó, a hitlerista vezérek és tábornokok minden fellépése, cikke, nyilatkozata, beszéde a háborús pszichózis felszítását szolgálta.

A fasiszták roppant nagy figyelmet fordítottak a német lakosság ideológiai megdolgozására, s ez irányban igen széles körű tevékenységet fejtettek ki. A sajtót, a rádiót, a mozit, az irodalmat, a tömegrendezvényeket mind annak a célnak szolgálatába állították, hogy ideológiai befolyásuk alá vonják a néptömegeket, más népek gyűlöletére neveljék őket, s beléjük oltás a rabló szellemű fasiszta világszemléletet. Kiterjedt propagandagépezetet szerveztek, mely egyetlen központnak, a propagandaminisztériumnak volt alárendelve. Ezt a minisztériumot Goebbels, a második világháború egyik fő gyűjtogatója vezette. A náci minden erejükkel azon voltak, hogy megmérgezzék a tömegek öntudatát, és a német imperializmus érdekeiért a háború poklába taszítsák őket.

A hitlerista kormány abbeli igyekezetében, hogy a fasiszta ideológia számára szabadabbá tegye az utat, minden haladó szellemű irodalmi terméket kidobott a könyvtárakból, a könyvkereskedésekből, sőt a lakosságtól is elkoboztatta az ilyen műveket. A német városok utcáin és terein fellobogtak a könyvekből rakott máglyák – el akarták hamvasztani örökre az emberi gondolkodás és kultúra legnagyobb értékeit. A fasiszta barbárok máglyára hurcolták Marx, Engels és Lenin műveit, a világirodalom klasszikus alkotásait, a német demokraták kiemelkedő írásait. Hitleristák töltöttek be minden fontosabb helyet az újságok és folyóiratok szerkesztőségeiben, a színházakban, a rádiónál, a filmstúdiókban, az iskolákban és az egyetemeken, s mindenhol elkergették a demokratikus érzelmű személyeket. Kétezernél több tekintélyes tudós, művész és író – köztük Einstein, Mann, Zweig – menekült el Németországból, és több tízezer volt azoknak a száma, akiket a náci börtönbe vetettek vagy gyűjtőtáborba hurcoltak.

A viláгурalom kivívását célzó hitlerista program ideológiai alapja az embergyűlölettől áthatott „fajelmélet” volt, mely azt hirdette, hogy a „kiválasztott” német fajnak jogában áll tömegesen kiirtani vagy leigázni más népeket. Németország lakosságába minden módon igyekeztek beoltani azt a gondolatot, hogy a német nép különleges, „magasabb rendű faj”, melyet az isten, a természet és a sors uralkodásra szemelt ki. A hivatalos propaganda fáradhatatlanul harsonázta, hogy „a német uralkodásra termett faj”, a többi nép vezetésére hivatott, azok pedig kötelesek munkájukkal eltartani és gazdagítani a németeket. A „fajelméletből” fakadt az az elgondolás, hogy „felsőbbrendűségük” folytán a németeknek joguk van jólétüket más népek és emberfajták kiszípolozásából megteremteni.

A fajelméleti propagandában jelentős helyet foglalt el a zsidóüldözés, mely a legvadabb hajszává fajult Németországban. 1938 őszén az egész országon végigsepert a tömeges pogromok szörnyű hulláma; ezeket mind a náci szervezték, hogy ily módon is szítsák a sovinizmust.¹¹⁶

A más népek, különösen a szlávok ellen uszító fasiszták azt hirdették, hogy e népek jelentős részét fizikailag meg kell semmisíteni, „meg kell szabadítani” tőlük a földeket, a többit pedig le kell igázni. „A világ legyen a németeké!” – ez volt a fasiszta propaganda harci kiáltása.

Az egész fajelmélet arra szolgált, hogy megalapozzák vele a német imperializmus agresszív, rablőháborúra való készülődését. Az agressziót magasztaló hitlerista propaganda megteremtette a háború kultuszát, s azt hirdette, hogy a németekhez legméltóbb tevékenység a hadviselés. A háborús kultusszal az volt a hitleristák célja, hogy kiöljék a néptömegekből a háború gyűlöletét, és iga-
zolja a rablőháború politikáját.

A hitleristák viláгурalmi igényeik igazolására felhasználtak egy különleges áltudományt, az úgynevezett „geopolitikát”, melyet az imperializmus és reakció ideológusai tákoltak össze. Alapjául a Németország „központi fekvésére” vonatkozó elmélet szolgált. A náci propagandisták „a világ köldökének”, a földkerekség központjának kiáltották ki Németországot, amely körül bolygónk

valamennyi államának forognia kell. Németországnak – úgymond – már a földrajzi fekvése is olyan, hogy jogot ad a németeknek (értsd: a német imperialistáknak) a világalomra.

A „geopolitika” egyik fontos láncszemét alkotta a hitleristák által tervezett rablőháború ideológiai előkészítésének. Ezt a „tudományt” a „fajelméleti tudománnyal” egyetemben kötelező tárgyként vezették be minden tanintézetbe. A geopolitikusok egyesületének (az úgynevezett „geopolitikai munkaközösségnek”) hivatalos vezetője, Richard Wagner SS-Oberführer egyúttal „geopolitikai szaktanácsadó” minőségben működött a nemzetiszocialista párt birodalmi vezetősége mellett. A geopolitikusok tényleges feje, Karl Haushofer tábornok vezette a fasiszta párt külföldi kém-szervezetét, amely a „Külföldön élő németek népi szövetsége” fedőnevet viselte. Ez a szervezet is a német imperializmus agressziós céljait szolgálta.¹¹⁷

Egy másik elmélet, melynek szintén nagy szerep jutott a hitlerista propagandában, az „élettér”-elmélet volt. A német fasiszták azzal a hazug állítással hozakodtak elő, hogy a német népnek nincs meg a kellő területe („Volk ohne Raum”), s ennek folytán nem tudja betölteni azt a szerepet, amelyre mint „magasabb rendű, kiválasztott faj” hivatott. Ebből a tételből adódott a következtetés: megfelelő „életteret” kell hódítani.

A náci vezetéshez közelálló Eberhard Kasche, a 44. SA dandár parancsnoka, 1936 augusztusában titkos levelet írt több tekintélyes fasiszta személyiségnek, megfogalmazva ebben a német faj számára szükséges európai „élettér” meghódításának programját. Szerinte Németország határait a következőképpen kell megállapítani: az Ob és az Irtisz folyók mentén Tobolszkig, az Aral-tótól északra a Kaszpi-tengerig, Transzkaukázia déli határa mentén és a Fekete-tengeren át a Dnyeszterig, a Kárpátok mentén és tovább az egykori Osztrák-Magyar Monarchia déli határa mentén Baselig, Baseltől Bordeaux-ig és a Vizcayai-öböl. E területek törzsökös lakosságát a levél szerzője szerint ki kell irtani.¹¹⁸

Az „élettér” elégtelenségét hangoztató fasiszta demagóg állításoknak semmiféle alapjuk nem volt. Hruscsov, emlékeztetve erre a demagógiára, 1959 augusztusában ezt írta: „Ha Hitler az »élettér« meghódítását tűzte ki feladatul, és a német népet azzal rántotta bele a második világháborúba, hogy a németeknek szükségük van erre a térre, különben megfulladnak és kilátástalan a jövőjük – akkor ez hazugság volt. Hiszen tény és való, hogy a hitlerista hadigépezet szétfűzése után mind Kelet-Németország, mind Nyugat-Németország kisebb területén is oly magasra tudták emelni az életszínvonalat, hogy ez felülmúlja a hitlerista Németországot, valamint sok európai ország mai színvonalát is. Ez arról tanúskodik, hogy nem valamiféle élettérben, hanem a nép öntevékenysége és kultúrájában rejlik a dolog lényege.”¹¹⁹

A fasiszta propagandában fontos helyet foglalt el a „német nemzetiszocializmus” elmélete, amely a szociális demagógia céljait szolgálta. A hitleristák kijelentették, hogy a fasiszta állam „osztályokon felül áll”, a fasiszta rendszer pedig „nemzetiszocialista” rendszer. Azt állították, hogy mostantól fogva a német gazdaságban és politikában mindent a nép dönt el, hogy az állam a nép érdekében irányítja a politikai és gazdasági életet. Valójában pedig az történt, hogy a hitleristák megszilárdították a monopolisták és nagybirtokosok népellenes diktatúráját.

A „fajelmélet” és az „élettér” elégtelenségének elmélete Európa többi népe ellen irányult. Ezeket a népeket alsóbbrendű fajoknak nyilvánították, amelyek – úgymond – nagy és termékeny területeket ragadtak magukhoz; földjeik a német hódítóra várnak. Spengler, az ismert fasiszta filozófus 1933-ban kiadta „Politikai írások” című könyvét,¹²⁰ s ebben Európa országait, különösen Oroszországot, végtelenül nagy gyarmatterületnek nevezi, amely tejjel-mézzel folyó „élettérül” szolgálhat a német faj számára.

A fasiszta propaganda rendkívül nagy figyelmet fordított az ifjúság ideológiai meggyűrására, mert a fiatalokkal kellett feltölteniük a fegyveres erőket. Az egész nevelési és oktatási rendszert úgy szervezték meg, hogy az ifjúságot más népek gyűlöletére, megvetésére neveljék, és vérszomjas kegyetlenséget oltsanak beléjük. A „fajelmélet”, a „geopolitika” és egyéb efféle áltudományok alkották a közép- és felsőfokú iskolák oktatási és nevelési alapját.

De nemcsak az iskolában, hanem azon kívül is folyt az ifjúság ideológiai megdolgozása. A gyermekek 14 éves korukig a „Jungvolk”, 14-től 18 éves korukig pedig a „Hitlerjugend” fasiszta szervezet tagjai voltak. A 18. életévüket betöltött ifjakat részint az SA vagy az SS fasiszta szervezetekbe vonták be, részint a „munkafront”, továbbá a különféle sport- és más egyesületek fasisztázt szervezeteibe kényszerítették. A szellemi erőszaknak eme fokozataiban teljes erővel folyt az ifjúságnak az agresszív háborúra való előkészítése.

A hitlerista propaganda fő erőfeszítése arra irányult, hogy a fasiszta Wehrmachtot a német imperializmus engedelmes eszközévé tegye. A fasiszta hadsereget a fajgyűlölet, a sovinizmus szellemében nevelték, ez elősegítette a legvadabb és legaljasabb ösztönök teljes elszabadulását. A fasiszták az önkényt és az erőszakot megingathatatlan törvénnyé tették. A fasiszta nevelés egész rendszere azokra a hallatlan gaztettekre készítette elő a hitlerista hadsereget, amely a második világháború éveiben annak útját mindenütt jelezte. „Különféle okoknál fogva a hitlerizmusnak sikerült propagandájával megmérgeznie a németek millióit, köztük sok munkást, parasztot és értelmiségit is, akik a hitlerista hadsereg állományában voltak.”¹²¹

A hitlerista puccs és a német monopolistáknak, bankároknak, junkereknek a fasiszta vezérek révén megvalósított egész politikája az új világháború előkészítését és kirobbantását szolgálta. A német imperializmus ebbe az irányba terelte egész bel- és külpolitikáját, hogy majd a fegyverek erejével szerezzék meg magának a világuralmat. „Erőpolitika” volt ez, a maga leplezetlen formájában.

A fasiszta Németország agresszív politikája az egész kapitalista rendszer szüleménye volt. A fasiszta agresszióban megmutatkoztak a német monopolitőke jellegzetességei, valamint azok a mélyreható imperialista ellentétek is, amelyek annak idején az első világháborúra vezettek, és a háború utáni világrendezés versailles-i rendszerében tükröződtek.

Így jött létre Európa közepén az új világháború veszedelmes tűzfészke. Ez volt a második tűzfészek, mivel az első már valamivel korábban alakult ki a Távol-Keleten, a Kína elleni japán támadás következtében. De az új világháború fő tűzfészekévé mégis a második vált. Az imperialista Németország összehasonlíthatatlanul nagyobb katonai és gazdasági lehetőségekkel rendelkezett, mint Japán. Több európai államnak közvetlen szomszédja volt, ezekre közvetlen veszedelmet jelentett. Mivel az Amerikai Egyesült Államok, Anglia és Franciaország monopolistái még buzdították is a német fasiszták agresszív politikáját, az európai országok függetlenségét fenyegető veszedelem sokszorosára növekedett.

4. A német fasizmusnak nyújtott amerikai, angol és francia gazdasági és politikai támogatás

A két világháború között az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó köreinek politikája arra irányult, hogy megőrizték, majd megszilárdítsák a német imperializmust, mint olyan ütőerőt, melyet a szovjet szocialista állam ellen lehet fordítani. Ezt a politikát folytatták már jóval a fasizmus hatalomra jutása előtt is, de a hitlerista államcsíny után még aktívabban követték politikai irányvonalukat. Az imperialista tábor, hogy mielőbb megvalósíthassa szovjetellenes terveit, segített a német imperializmusnak kikovácsolni az agresszió kardját, és azt a hitleristák kezébe adni.

A nemzetközi tőke és a német imperializmus ilyen irányú együttműködése a legkülönbözőbb formákat öltötte. De kétségtelen, hogy a legfontosabbak közé azok a nemzetközi kartellegyezmények tartoztak, amelyek az amerikai, az angol és a német monopóliumokat egymáshoz fűzték.

Lenin rámutatott, hogy szupermonopóliumok és nemzetközi trösztök alakítása nemcsak hogy nem gyengíti a tőkésországok egyenlőtlen fejlődését és a kapitalista világrendszer belső ellentéteit, hanem ellenkezőleg: azokat még fokozza. A nemzetközi kartellegyezmények létrehozása kielezi azt

a „ma békés, holnap nem békés, holnapután ismét nem békés”¹²² harcot, mely az imperialisták szövetkezései között folyik a világ felosztásáért, a piacokért, a versenytársak tönkretételéért, az extraprofitért.

Az amerikai, az angol és a német cégek 1926 és 1929 között kötötték a kartellegyezmények többségét, vagyis a Dawes-terv végrehajtásának időszakában, amikor a német monopóliumokra bőven hullott az amerikai dollárok aranyesője, amelynek hatására gyors növekedésnek indult és megszilárdult Németország gazdasága, helyreállt és viharos ütemben fejlődött hadiipari teljesítő képessége.

A németországi fasiszta puccs, melynek következtében Európa szívében az új világháború fő tűzfészke képződött, sajátos fordulóponthoz vezetett a monopóliumok gazdasági együttműködésében. A legnagyobb amerikai, angol, francia és holland monopolegyesülések – Rockefeller, Morgan, Mellon, a „Royal Dutch Shell”, Vickers, Baldwin, a „Unilever” és más csoportok – úgy határoztak, hogy Németországot a lehető legnagyobb mérvű pénzügyi és haditechnikai támogatásban részesítik. Erről a segítségről később Schacht így nyilatkozott: „A külföld valósággal önmagát múlta felül abbéli törekvésében, hogy elismerje, amit Hitler csinált, és szüntelen elhalmozta őt a tiszteletadás legkülönfélébb formáival.”¹²³

Anglia, noha neki magának sem volt elegendő légierije, hadirepülőgépeket és repülőgépmotorokat adott el Németországnak, és hajóépítő dokkjai alig győzték a németek katonai rendeléseit. Paul Einzig angol közgazdász azokban a napokban így írt: „Ha valaha elkövetkezik az ítélet napja, az angol katonák és a polgári lakosság pusztulásáért az angol kormány előzékeny magatartását kell felelőssé tenni. Azok a hadianyagok, amelyeket esetleg Anglia ellen fognak felhasználni, csakis ama bőkezűség következtében voltak előállíthatók, amellyel Anglia megengedi ellenségének, hogy nyersanyagfelvásárlás végett szabadon manipuláljon a tőzsdei értékekkel.”¹²⁴ Tagadhatatlan, hogy ez a burzsoá szerző valóban éleslátó.

Közismert tények bizonyítják, hogy a német és az amerikai cégek is szoros kapcsolatban álltak egymással. Az „I. G. Farbenindustrie” német vegyipari trösztnek az Egyesült Államokban legalább hét leányvállalata volt; melyek között a legnagyobbak az „I. G. American”, „Chemical Corporation”, „Chemical Incorporated” és a „Jasco” voltak. Az utóbbi kettőt külön abból a célból alapították, hogy katonai jelentőségű technikai értesítéseket szerezzenek az Egyesült Államokból. A kartellegyezmények (számuk több mint 160 volt!) egész rendszere ehhez a német vegyipari trösztóriáshoz kapcsolta az amerikai monopóliumokat. Az Egyesült Államok és Németország monopóliumai közt létrejött szabadalmi és kartellegyezmények mindenekelőtt a német hadigazdaság legszűkebb keresztmetszetének – a nyersanyag- és üzemanyaghiánynak – felszámolására irányultak. A fasiszta diktatúra első évében ugrásszerűen megnőtt a főleg amerikai és angol eredetű hadászati anyagok németországi behozatala: az alumíniumé 15-szörösére, a nikkelé kétszeresére, a vasé másfélszeresére, a mangáné 30 százalékkal, a rézé 20 százalékkal.¹²⁵

A Németország hadiiparának szükséges anyagok 60–70 százalékát a brit birodalom és az USA szállította.¹²⁶ Minél inkább közeledett a háború, annál több hadászati nyersanyagot kapott Németország ettől a két államtól.

1927 és 1929 között egész sor egyezmény jött létre Rockefeller amerikai nyersolajtrösztje, a „Standard Oil of New-Jersey” és a német „I. G. Farbenindustrie” között. Az „I. G. Farbenindustrie” kötelezte magát, hogy nem avatkozik bele az amerikai olajipar ügyeibe. Cserébe a „Standard Oil” német partnerének engedte át a vezető szerepet az új vegyitermék-gyártás fejlesztésében, és kötelezettséget vállalt, hogy ebbeli pozícióit támogatni fogja a világ valamennyi országában, az Egyesült Államokat is beleértve. A „Standard Oil” 30 millió dollárral támogatta az „I. G. Farbenindustrie”-t, hogy szervezze meg Németországban a szintetikus üzemanyaggyártást.¹²⁷ A hitleristák hatalomra jutása után e két monopólium kapcsolatai még szorosabbá és sokoldalúbbá váltak; a „Standard Oil” tröszt magára vállalta a Németországban létesítendő szintetikus üzemanyaggyártó üzemek építkezési költségeit.

1935-ben az „Ethyl Gasolene Corporation” és a „General Motors” az amerikai kormány engedélyével átadták az „I. G. Farbenindustrie”-nak a benzin robbanékonyosságát csökkentő tetraetilólm gyártási titkát. A „Standard Oil” tröszt finanszírozta a Németországban létesített tetraetilólm-gyár felépítését, és ebben jelentős technikai segítséget is nyújtott.¹²⁸

Az amerikai monopóliumok a németországi leányvállalatok révén az „I. G. Farbenindustrie” rendelkezésére bocsátották pénzügyi forrásaikat és hatalmas kísérleti bázisukat a szintetikus gumi gyártásának kikísérletezése céljából. A „Jasco” cég laboratóriumában és Baton Rouge-i (Louisiana állam) kísérleti telepén kidolgozták a „buna” műgumi tömeggyártásának technológiáját. Ennek a szabadalomnak a tulajdonjogát a német tröszt kapta meg. A „Standard Oil” egy újfajta, a „buná”-nál előnyösebb tulajdonságokkal rendelkező műgumi, a butilgumi előállítási módját és gyártási technológiáját kísérletezte ki.

A Du Pont amerikai vegyi tröszt 1938-ban befejezte az „I. G. Farbenindustrie”-val folytatott tárgyalásait, és a létrejött megállapodás értelmében átengedte a német trösztnek az általa kikísérletezett „neopron” műgumi gyártási technológiáját.¹²⁹

A felsorolt tények azt bizonyítják, hogy az amerikai tőke technikai és pénzbeli támogatása nélkül a modern háborúban szükséges szintetikus üzemanyag és gumi gyártása Németországban nem ölthetett volna oly nagy méreteket, s a hitlerista klikk nem valósíthatta volna meg agressziós terveit. Amikor 1938-ban „szintetikus benzin” hajtotta a »buna-S«-ből készült abroncsokon és hernyótalpakon futó páncélcsovikat, a német tábornoki kar megállapíthatta, hogy Németország felfegyverzése legutolsó fázisába jutott. Most már megkezdődhetett a háború, melytől Hitler erre jelt ad.”¹³⁰

Az amerikai monopóliumok az alumínium- és magnéziumtermelésben is segítettek a fasiszta Németországot. A második világháború előtt az Egyesült Államok alumíniumtermelését teljes egészében az „Aluminum Company of America” (Alcoa) tartotta a kezében. Az „Alcoa”-nak volt egy kanadai leányvállalata, az „Altd”; ezen keresztül állt kapcsolatban az alumínium-világkartellal.

E kartell tagjai kötelesek voltak bizonyos korlátok közt tartani az alumíniumtermelést, hogy tartsák a magas monopolárakat. Nem sokkal a hitlerista államcsíny után az alumínium-világkartell – az amerikai monopóliumok kezdeményezésére – olyan értelmű határozatot hozott, hogy Németországban nem fogják korlátozni az alumíniumtermelést. Németország viszont megígérte, hogy alumíniumtermékét nem viszi a világpiacra. Ennek eredményeként 1939-ben Németország majdnem annyi alumíniumot gyártott, mint az Egyesült Államok és Kanada együttvéve.¹³¹ Sőt mi több, az „Alcoa” és a „Brit Alumínium Társaság” a háborút megelőző években folyamatosan szállítottak alumíniumot Németországnak, csökkentve saját országaik szükségletének kielégítését; emiatt aztán a második világháború kitörésekor az alumíniumhiány súlyos gondokat okozott az angol és az amerikai repülőgépgyártási program végrehajtásában.

A katonailag nagy fontosságú magnézium termelését a „Dow Chemical” amerikai társaság monopolizálta. Az „I. G. Farbenindustrie” és az „Alcoa” az Egyesült Államokban megalapította a „Magnesium Development Company”-t, ezzel a „Dow Chemical” olyan értelmű megállapodást kötött, hogy az utóbbi csökkenti a magnézium termelését az Egyesült Államokban, s az előállított mennyiségnek 15 százalékát alacsonyabb áron Németországba exportálja. Ennek következtében 1939-re Németország majdnem ötször annyi magnéziumot gyártott, mint az Egyesült Államok (az előbbi 14 ezer, az utóbbi 3 ezer tonnát).¹³²

Az amerikai „International Nickel Trust” szintén közvetlenül részt vett a német agresszió előkészítésében ez a tröszt adta a kapitalista világ nikkeltermelésének 85 százalékát. 1934-ben megállapodott az „I. G. Farbenindustrie”-vel, s ennek folytán Németország kielégíthette nikkel-szükségletének a felét. A tröszt ugyanis hozzájárult, hogy saját számlájára jelentős nikkelkészleteket halmoz fel Németországban, s átengedte az utóbbinak Petsamo nikkelbányáit, melyekre koncessziója volt. Az amerikai monopóliumok ugyanilyen módon segítettek Németországban a karbid-wolfram,

a berillium és más stratégiai anyagok, továbbá bizonyos gyógyszerfajták előállítását, amelyek nélkül nem lehetett volna nagy háborút viselni.

A háború sikeres előkészítése érdekében a hitleristák rendkívül fontosnak tartották, hogy Németország minél kevesebb vasérc behozatalára szoruljon. Az országnak volt ugyan néhány vasérclelőhelye, de az ott kitermelt kőzet csupán 20–25 százalék vasat tartalmazott. Az ilyen szegényes telérek kiaknázását nem tartották kifizetődőnek. 1937-ben a lelőhelyeknél mégis három üzemet kezdtek építeni, s ezek évente 6 millió tonna acélt adtak, ami Németország egész acéltermelésének egyharmadát tette ki. A munkákat hivatalosan a „Hermann Göring” konszern végezte, de valójában a Brasert-féle amerikai cég dolgoztatott ott, amely mögött az amerikai acélmonopóliumok álltak.¹³³

A kartellegyezmények feltételei szerint az amerikai cégek kötelesek voltak tájékoztatni németországi partnereiket minden olyan műszaki újdonságról, mely érdekelhette őket. A német „Robert Bosch” céget amerikai partnere, a „Bosch Corporation” folyamatosan tudósította arról, hogyan áll az Egyesült Államokban a Diesel-motorok alkatrészeinek gyártása. Ugyanakkor a „Robert Bosch” és az amerikai, angol, francia motorgyártó cégek közt létrejött egyezmény értelmében az utóbbiak megígérték, hogy az általuk gyártott repülőgépmotoroknál nem alkalmazzák az új porlasztási eljárást, mely jelentősen emelte a motorok hasznos tevékenységének együtthatóját, s az új eljárást megtagyták a német cégek monopóliumában.

A német hadiipari teljesítő képesség (potenciál) megszilárdításában fontos szerepet játszott az az egyezmény, amelyet a „Bausch and Lomb” amerikai optikai társaság és a német Zeiss-cég kötött egymással a kölcsönös technikai tájékoztatás céljából. A hitlerista puccs után Zeissék érdeklődése egyrefokozódott a katonai jellegű optikai felszerelések iránt: felvilágosításokat követeltek a „Bausch and Lomb”-tól arra vonatkozólag, hogy az Egyesült Államok katonai hatóságai milyen optikai készülékeket rendszeresítettek az amerikai hadihajók, repülőgépek és harckocsik számára. A „Bausch and Lomb” teljesítette is követelésüket: szolgálatkész előzékenységgel kiadta a Zeiss-cégnek az Egyesült Államok katonai titkait, és szemérmesen csak azt kérte, hogy a közölt adatokat tartsák titokban.¹³⁴

Az amerikai cégek legfrissebb repülésügyi szabadalmaikat is átadták a német monopóliumoknak. 1942-ben az Egyesült Államok szenátusi bizottsága kénytelen volt beismerni, hogy Amerika „nem háríthatja el magától a felelősséget, amiért Hitler légiereje fenyegetővé vált”.¹³⁵

A hitlerista Németország felfegyverzésében nagy szerepük volt azoknak a közvetlen tőkebefektetéseknek, amelyeket amerikai és angol cégek főleg a katonai fontosságú iparágakba ruháztak be. Kilgor amerikai szenátor 1943-ban kijelentette: „Óriási összegű amerikai pénz ment külföldre, hogy belőle olyan üzemeket építsenek, amelyek ma szerencsétlenséget jelentenek egész létünkre, és állandóan akadályozzák katonai erőfeszítéseinket.”¹³⁶

Különösen az „I. G. Farbenindustrie” kapott hatalmas összegeket, Sasuly amerikai kutatónak igaza lehet abban, hogy „az »I. G. Farbenindustrie« nélkül Hitler nem indíthatott volna háborút”.¹³⁷ De az is kétségtelen, hogy az „I. G. Farbenindustrie” – ez az óriási pók, mely hálójával befonta a világ sok országát – az amerikai monopóliumok aktív segítségével és támogatásával tett szert ekkora jelentőségre. Lewis amerikai burzsoá közgazdász adatai szerint az amerikai olajtrösztök már 1929-ben 35,8 millió dollár értékű tőkét fektettek be a német iparba, s ez meghaladta a más európai országokban eszközölt tőkebefektetéseiket. A rákövetkező években további jelentős összegeket fektettek be a német olajiparba a „Standard Oil” csoporthoz csatlakozott „Standard Oil of Indiana”, „Socony-Vacuum Oil” és „Magdeburg Szindikátus” Rockefeller-érdekeltségek; közülük csupán az első 5,5 millió dollárt.¹³⁸

Németország gépkocsi iparának fejlesztésében két amerikai monopólium működött közre – a Ford cég és a „General Motors”. Ford maga szoros kapcsolatban állt a hitleristákkal, s a fasiszta pártot jóformán megalakulása első napjaitól kezdve pénzelte. még a húszas években gépkocsigyárat alapított Németországban, 1937-ben pedig Kölnben óriási katonai rendeltetésű gépkocsigyár építésébe kezdett. Ebben az üzemben a Ford-féle rendszer alapján, maximális intenzitással folyt a munka. A Ford cég magára vállalta a német gyár műszaki vezetését; itt gyártották az úgynevezett „népautó-

kat” (Volkswagen), de az üzem csakhamar a hadsereg számára szükséges gépkocsik gyártására tért át.¹³⁹ A hitleristák Fordot a „Harmadik Birodalom”-nak tett szolgálataiért magas német érdemrenddel tüntették ki; külföldieket csak ritkán részesítettek ilyen „megtiszteltetésben”.

A Du Pont és Morgan ellenőrzése alatt álló „General Motors” 1929-ben megszerezte az „Opel” német gépkocsigyártó cég részvényeinek többségét, valamint Rüsselheimben levő legnagyobb üzemét is, melyet aztán korszerűsítettek, és Nyugat-Európa legnagyobb kapacitású gépkocsigyárává fejlesztettek.¹⁴⁰ 1936-ban a „General Motors” társaság Brandenburgban, Berlin alatt, új üzemet épített, amelyben naponként 150 tehergépkocsit gyártottak.

A hitlerista diktatúra évei alatt a „General Motors” a német munkások kizsákmányolásából 36 millió dollár nyereséget szerzett; ebből legalább 20 milliót olyan vállalatokba fektetett be, amelyek „vagy teljesen Göring és más náci vezérekhez tartoztak, vagy azok ellenőrzése alatt álltak”.¹⁴¹

Németország 1938-ban már 2,5-szer annyi gépkocsit gyártott, mint 1929-ben.¹⁴² Az össztermelésnek körülbelül a fele az „Opel Művek” üremeiből került ki.¹⁴³ Schacht kijelentése szerint a „General Motors”-hoz tartozó „Opel”-üzemek kizárólag a háborús szükségletek kielégítésén dolgoztak.¹⁴⁴

A Morgan-bankház és a német fasiszták kapcsolatait még szorosabbra fűzte az „ITT” nemzetközi telefon- és távírókorporáció, mely teljesen Morgan kezében volt. 1938-ban az „ITT” a németországi távbeszélőhálózatnak több, mint 40 százalékát ellenőrizte. Az egyesülésnek több társasága is volt, s ezek együttvéve Németország harmadik legnagyobb elektromosipari konszernjét alkották.¹⁴⁵ Amikor a spanyolországi harcok tapasztalatai alapján a német légügyi minisztérium megkezdte a „Focke-Wulf” típusú repülőgépek tömeges gyártását, az „ITT” ellenőrzése alatt álló „Lorenz” cég megvásárolta a „Focke-Wulf” társaság részvényeinek 30 százalékát.¹⁴⁶

A „General Motors” révén a Morgan-ház szoros kapcsolatban állott Németország elektromos iparával. Ez a cég 1939-re megszerezte a legnagyobb német elektromos ipari konszern, a 12 millió márka tőkével rendelkező „Allgemeine Elektrizität Gesellschaft” („AEG”) részvényeinek 30 százalékát. Az „AEG” révén a „General Electric” közvetve ellenőrzése alá vonta Németország elektromos iparának jelentős részét, köztük a Siemens-konszernt, az „Osram” részvénytársaságot is.

Az „ITT” kötelékébe tartozó több német cég a nyereségből évente hatalmas összegeket fizetett be a Schröder báró bankjában létesített „C” jelzésű különleges folyószámlára, mely a Gestapo rendelkezésére állott. A Gestapo ezekből az összegekből finanszírozta „különleges” intézkedéseit: a meg szállt körzetek lakosságának kiirtását, a „halálgyárak”, a „gázosító autók” építését és a tömeges emberirtás egyéb eszközeinek előállítását.¹⁴⁷

Ambruster amerikai mérnök tüzetesen tanulmányozta az amerikai és a német monopóliumok kapcsolatait, s könyvében 235 olyan nagy amerikai trösztöt sorol fel, amelyek kiváltképpen szoros együttműködést fejtettek ki a német monopóliumokkal, és segítettek Németország fegyverkezésében. „Olyan ez a lista – jegyzi meg gúnyosan a szerző –, mintha az amerikai ipar tájékoztató útmutatója lenne.”¹⁴⁸

De az angol monopóliumok sem maradtak el az amerikaiak mögött. Az Egyesült Államok után Anglia fektette be a legtöbb tőkét Németországban. Az „Imperial Chemical Industries” angol vegyipari konszern jelentős összegeket fektetett be az „I. G. Farbenindustrie” vállalataiba, és különösen nagy beruházásokat eszközölt a „Dinamitwerke AG” német részvénytársaságban. A „Royal Dutch Shell” angol-holland olajtársaság, melynek élén a Szovjetuniót ádázul gyűlölő Henry Deterding állott, finanszírozta Németország olajkitermelő és olajfinomító iparát. Ez a tröszt 1935-ben annyi üzemanyagot halmozott fel Németországban a haditengerészet és a hadsereg számára, amennyit Németország az egész előző év alatt elhasznált. Németország színesfém-kohászatát szintén angol cégek finanszírozták.

Végül még ki kell térni arra a kérdésre, hogy az amerikai és az angol tőke mennyiben vett részt *közvetlenül* is a német fegyverkezési program finanszírozásában. Ma még nem lehet pontosan megállapítani, hogy a hitleristák a háborús előkészületekre fordított összegeknek mekkora hányadát fedezték amerikai–angol hitelekkel és kölcsönökkel. Csupán annyi ismeretes, hogy a Dawes-terv

időszakában (1924–1929) a Németországba özönlött külföldi tőke több, mint 10–15 milliárd márka hosszú lejáratú és több, mint 6 milliárd rövid lejáratú beruházásból állott. Ebben az amerikai bankok vezettek, mert a hosszú lejáratú kölcsönöknek nem kevesebb, mint 70 százaléka tőlük származott.¹⁴⁹

A rendelkezésre álló adatokból csupán azokat a csatornákat lehet megállapítani – de szintén csak megközelítőleg –, amelyeken keresztül a dollárok és font sterlingek a német kincstárba és a német monopóliumok pénztáraiba folytak. Emellett hozzávetőleg meg lehet állapítani a német fegyverkezési programot támogató amerikai és angol imperialisták pénzügyi segítségének fő forrásait.

Az amerikai és angol imperialisták aktív közreműködésével Németország még a hitleristák hatalomra jutása előtt megszabadult a jóvátételi összegek fizetési kötelezettségétől. A jóvátételi kötelezettség megszűnéséből azonban a német népnek semmi haszna sem volt, csak a revánsterveit szövögető, telhetetlen német militarizmus nyert rajta.

Az amerikai–angol imperialisták a fasiszta diktatúra éveiben újabb kölcsönöket és hiteleket folyósítottak Németországnak, jóllehet azok mértékét az egész kapitalista világot megrázó, akkori súlyos gazdasági válság bizonyos fokig korlátozta. Az amerikai tőke nem az államkincstárból, hanem a bankárok és a gyárosok páncélszekrényeiből kelt útra a német „Reich” felé. Kormánykölcsönöket nem lehetett nyújtani a hitleristáknak, mert ez a közvélemény határozott ellenállásába ütközött volna. Ezért a német fegyverkezési program finanszírozását az amerikai monopóliumok vállalták magukra, mellőzve az államapparátus segítségét, és céljaikra titkos csatornákat vettek igénybe.

Ilyen csatornákul szolgáltak a német cégek amerikai fiókvállalatai, az amerikai és az angol monopóliumok közt létrejött szabadalmi és kartellegyezmények. Ismeretes például, hogy az „I. G. Farbenindustrie” leányvállalatának, az „I. G. American”-nek sok ügylete között nem utolsó helyet foglaltak el az „anyavállalat” javára eszközölt hatalmas összegű átutalások.

A számos amerikai–német, valamint az angol–német szabadalmi és kartellegyezmény alapján az amerikai és angol cégek óriási nyereségrészesedést fizettek ki a német vállalkozóknak.

A német monopóliumok saját külön számlákkal rendelkeztek az amerikai bankokban, s így módjukban állt a számukra szükséges nyersanyagok nagyszabású felvásárlása, az Egyesült Államokkal való kereskedelmi kapcsolataik bővítése, s az, hogy leányvállalataik útján nagy összegeket utaltassanak át Németországba.

A Schröder-család bankjai révén hatalmas összegű pénzeket irányítottak át a német iparba. Schröderék londoni bankja a kölni bankházon keresztül tevékenykedett, amelynek élén az „SS-ek bankárja” néven ismert Kurt Schröder báró állott. A Schröder-dinasztiának az Egyesült Államokban is voltak bankjai. A New York-i Schröder-bankház érdekeit a „Sullivan and Cromwell” ügyvéd cég képviselte, melynek a Dulles-fivérek – John Foster és Allen – voltak a vezetői. Allen Dulles hosszú ideig a New York-i Schröder-bankház igazgatója volt. 1944 októberében Claude Pepper, Florida állam szenátora kijelentette, hogy John Foster Dulles egyike azoknak, akik Hitlert a hatalomra segítették, „mivel Hitler éppen a Dulles-cég és a Schröder-bankkorporáció révén kapta meg a nemzetközi banditakarrierjének megkezdéséhez szükséges pénzeket”.¹⁵⁰

John Foster Dulles a német katonai potenciál feltámasztásában is nagy szerepet játszott. Kiterjedt kapcsolatai voltak a nagy amerikai konszernekkel, s közreműködött abban, hogy azok gazdasági, pénzügyi és technikai segítséget nyújtsanak a német nehéziparnak és hadiiparnak. Az ő befolyása nyilvánult meg az „International Nickel Trust”, a „General Motors” és más ipari egyesülések ama tevékenységében, amely elősegítette a német hadipotenciál fokozását.

Az a fő csatorna, melyen keresztül 1930 óta a német fegyverkezés finanszírozása folyt, a svájci Baselban működő Nemzetközi kliring-bank volt. Hivatalos funkciója abból állott, hogy átvegye és szétossza a német jóvátételi befizetéseket. A jóvátételi kötelezettség eltörlésekor a bank nem szűnt meg, sőt bővítette tevékenységét. Fő feladata most már arra szorítkozott, hogy külföldi tőkét szivattyúzzon a német gazdaságba. A bank igazgatóságában ültek: Schacht (akit később Walter Funk hitlerista gazdasági miniszter váltott fel); Kurt Schröder bankár; Hermann Schmitz, az „I. G. Farbenindustrie” elnöke, Fraser és Thomas Mackitric amerikai bankárok, akik az Egyesült Államok

két nagybankját, a „National City”-t és a „Chase National”-t képviselték. A nemzetközi reakció a harmincas években a Nemzetközi Leszámlító Bank útján pénzelte a fasiszta Németország háborús előkészületeit. Albert Norden német történész igen helyesen jegyezte meg, hogy a Nemzetközi Leszámlító Bank „a nemzetközi fináncőke fasizmust támogató politikájának egyik leghathatósabb eszköze volt”.¹⁵¹

Az amerikai és angol monopóliumok a dollárok milliárdjait fektették be a fasiszta Németország felfegyverzésébe. Az Egyesült Államok imperialistái, vérbeli kalmárok módjára, nem kételkedtek abban, hogy ez igen előnyös vállalkozás számukra, mert meghozza uzsorakamatait és hatalmas háborús profitot biztosít, azután pedig – ha Németország és a Szovjetunió már kölcsönösen kimerítették egymást – ölükbe hull a világalom.

Az amerikai–angol és a német monopóliumok gazdasági kapcsolatai, az amerikai tőke döntő szerepe a német imperializmus és militarizmus erőinek feltámasztásában alkotta a hírhedt „benemavatkozási politikának” és a hitlerista Németország „megbékéltetésének” gazdasági alapját. Ez a bujtogató politika vált az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányainak hivatalos politikájává; úgy számítottak, hogy a Nyugat erős támogatását élvező Németország csak keleten, csak a Szovjetunió ellen fog hadakozni.

Az Egyesült Államok és Anglia kormánykőrei teljesen tisztában voltak azzal, hogy mi célból segítik Németország fegyverkezését. Jól tudták, hogy új világháborúról van szó. De elhitték a német vezetőknek, hogy ez a háború egyedül a Szovjetunió ellen fog irányulni, hogy Németországnak eszeágában sincs nyugaton is háborút kezdeni. Sok amerikai és angol politikus egekig magasztalta Németország látszólagos békeszeretét a nyugati országok iránt. Lloyd George, a szovjetellenes politika egyik apostola kijelentette, hogy a német fasiszták „nem kívánnak betörni semelyik országba . . . Az európai német hegemonia megszerzésére való törekvés, amely a régi, háború előtti német militarizmus célja és ábrándja volt, ma már eltűnt a nemzetiszocialista horizontról”.¹⁵² A német vezetők lelkesen üdvözölték az ilyen nyilatkozatokat, melyek arról tanúskodtak, hogy a nyugati államok politikusai felültek a megtévesztésnek és kespénznek vették a hitleristák fogadkozásait. A történelem megmutatta, hogy mennyit is értek azok valójában.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó köreinek képviselői alaposan léprementek, és súlyos leckét kaptak hiszékenységükért. Vajon okultak-e belőle? Ebben bizony kételkednünk kell, ha figyelembe vesszük, hogy a nyugati hatalmak mai vezető politikusai mennyire hisznek most is a nyugatnémet militaristáknak. Az utóbbiak most is azt állítják, hogy Nyugat-Németország hadigazdaságának létrehozása és fegyverkezésének minden irányú fokozása, a revansizmus és a területablás széles körű propagálása – mindez csupán a „bolsevista veszélytől” való védekezés céljait szolgálja, és semmiképpen sem irányul a nyugati államok ellen. És ma is szép számmal akadnak nyugati politikusok, akik a mai revansisták „békenyilatkozatait” éppúgy magasztalják, amint annak idején Lloyd George a hitleristákét.

Az amerikai és angol diplomaták buzgón iparkodtak „összeegyeztetni” a francia–német érdekeket. A francia uralkodó körökben éles harc bontakozott ki a külpolitikai irányvonal kérdésében; a küzdelemből a reakció erői kerültek ki győztesen, melyeket az Egyesült Államok és Anglia kormányai támogattak. Franciaország történetében végzetes és szégyenletes időszak kezdődött, melyet az jellemzett, hogy „Franciaország sírásói” – Pétain, Laval, Flandin és a többiek – majdnem nyíltan a tudatos hazaárulás politikáját folytatták. A nemzeti árulás métélye egyre mélyebben hatolt be az ország politikai életébe. Az árulók alapelve az volt, hogy az állítólagos „bolsevista veszély” elleni harcban Franciaországnak legfőbb támasza a hitlerista Németország. A francia reakciós uralkodó körök egész hivatalos politikáját a Németországhoz való közeledés jellemezte.

A hitleristák oly módon kedveztek ennek a politikának, hogy még nagyobb erővel kezdték hirdetni szovjetellenes törekvéseiket. Így például Schacht kijelentette a Francia Bank igazgatójának: Németországnak az a szándéka, hogy a burzsoá-földesúri Lengyelország segítségével elfoglalja Szovjet-Ukrajnát.¹⁵³

Az 1932 őszén megnyílt genfi nemzetközi leszerelési konferencián az angol és amerikai diplomaták széles körű harcot indítottak a német militarizmus mielőbbi újjáélesztése érdekében. Ez a konferencia akkor ült össze, amikor a Távol-Keleten már kialakult az új háború egyik tűzfészke, Európa szívében pedig a német militaristák éppen a fasiszta klikk hatalomra juttatására készülődtek. A konferencián kiderült, hogy az imperialisták egyáltalán nem kívánnak ekevasat kovácsolni a kardokból. A „leszerelés” fogalmát is csak politikai szemfényvesztésre, afféle ködfüggönynek használták; a nyugati hatalmak ezzel akarták álcázni Németország felfegyverzésének küszöbönálló legalizálását.

A német küldöttség ezen a konferencián egyszerre Németország fegyverkezési „egyenjóságát” kezdte követelni, ami eleinte a francia delegáció ellenállásába ütközött. De már 1932 decemberében úgy alakult a helyzet, hogy közös angol-amerikai nyomásra Franciaország engedményekre kényszerült. A konferencia háta mögött öt részvevő állam – az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország – olyan egyezményt kötött, amely elismerte Németország fegyverkezési egyenjóságát. A német követelés elismerése a versailles-i rendszer egyik alappilléreinek leomlását jelentette.

Nem sokkal a németországi fasiszta puccs után, 1933 márciusában a leszerelési konferencia főbizottságában MacDonald angol miniszterelnök ismertette a „leszerelési” megegyezés angol tervezetét. A „MacDonald-terv” szerint Németország 200 ezer főre emelheti hadseregének létszámát (a versailles-i békeszerződés csak 100-ezres hadsereget engedélyezett Németországnak). Ez már több volt a „fegyverkezési egyenjóság” szóbeli elismerésénél – nyíltan megengedte a hitleristáknak, hogy növeljék hadseregüket és fegyverzetüket.

Hull amerikai külügyminiszter beismerése szerint az angol tervezetnek Németországra vonatkozó részét teljes helyesléssel fogadta az Egyesült Államok kormánya.¹⁵⁴ Amellett mind az amerikai, mind az angol kormány a 200-ezres német hadsereg létrehozását csupán az első lépésnek tekintette, mely szükséges ahhoz, hogy – MacDonald szavaival élve – „Európa hozzászokjon Németország felfegyverzésének gondolatához”. Ilyen volt az amerikai és angol uralkodó körök első hivatalos reagálása a németországi fasiszta államcsínyre; ezt a reagálást nem lehet másként értékelni, mint Hitler agresszív terveinek helyeslését és ösztönzését.

1933 tavaszától a kulisszák mögött lázas tárgyalások folytak egy „négyhatalmi paktum” megkötéséről – arról, hogy Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország imperialista egységfrontot hozzon létre a Szovjetunió ellen. A „négyhatalmi egyezmény” kezdeményezője Olaszország fasiszta diktátora, Mussolini volt. Március 18-án átnyújtotta a szerződéstervezetet MacDonaldnek és Simon angol külügyminiszternek, akik akkor hivatalos látogatáson Rómában tartózkodtak.

A tervezet lényege az volt, hogy a négy nyugati hatalom – Németország, Anglia, Franciaország és Olaszország – felülvizsgálja a békeszerződéseket, és ennek megfelelően elismeri Németország fegyverkezési jogát; a nevezett hatalmak együtt fognak működni minden európai és Európán kívüli kérdésben, köztük a gyarmati kérdésekben is, és közös erővel a számukra szükséges irányba igyekeznek terelni a többi európai ország politikáját is.

A brit miniszterek jóindulattal hallgatták Mussolini fejtegetéseit, és elfogadták a paktum alapszövegét. De a továbbiak során arra törekedtek, hogy a szerződéstervezetből töröljék a gyarmati kérdések emlegetését, mert ez kellemetlen volt a brit imperializmus számára.

Rómából az angol miniszterek egyenesen Párizsba utaztak, ahol minden diplomáciai ügyességük latbavetésével igyekeztek a francia kormányt rávenni a szerződés mielőbbi aláírására.

A Pravda akkor tökéletes pontossággal állapította meg a brit diplomácia valódi céljait. Az angol imperializmus – írta – tiltakozik a versailles-i békeszerződés olyan revíziója ellen, amely sérthetné saját érdekeit és megbonthatná a kapitalista Európában kialakult erőegyensúlyt. De nem tiltakozik egy olyan revízió ellen, amely más, részben kis országok, de kiváltképpen a Szovjetunió kárára elégitene ki a német fasiszták igényeit.¹⁵⁵

Az angol reakció sietett kivenni részét a vezetése alatt létrejött szovjetellenes egységfront tevékenységéből: kereskedelmi zárlatot rendelt el a szovjet árucikkek angliai behozatalára.

Berlinben jól megértették az angol kormány fokozott diplomáciai tevékenységének jelentőségét, és elhatározták, hogy késedelem nélkül nyélbe ütik a „négyhatalmi paktumot”. 1933 májusában különleges megbízatással Londonba küldték a hitleristák egyik fő tisztviselőjét, Rosenberget, hogy tárgyalásokat folytasson Simonnal, Hailsham hadügyminiszterrel és Vansittart külügyminiszter-helyetessel. Rosenberg azt javasolta az angol politikusoknak, hogy adják meg Németországnak a fegyverkezés jogát, és egyezzenek bele Ausztria anektálásába, Csehszlovákia feldarabolásába, a nyugati lengyel határok „kiigazításába”, valamint a balti államok elfoglalásába. Mindezek a követelések úgy szerepeltek, mint szükséges előfeltételek, melyek teljesítése esetén Németország hajlandó háborút indítani a Szovjetunió ellen.¹⁵⁶ Rosenberg Hitler nevében és megbízásából angol–német szövetségi szerződést ajánlott „a világot fenyegető bolsevista veszély” elleni közös harc érdekében. Közben hangsúlyozta, hogy a hitleristák „a németországi kommunizmus szétzúzásával óriási szolgálatot tettek Angliának, s ezért méltán számítanak az angol kormány hálájára és segítségére”.¹⁵⁷

Rosenberg utazásával kezdődött meg Németország és Anglia kulisszák mögötti politikai alkudozása, mely éveken át tartott. Rosenberg után a nemzetiszocialista párt külpolitikai osztályának két vezetője: Bene és doktor Schmitz utazott Angliába. Hitler azzal bízta meg őket, hogy készítsék elő Göring londoni látogatását. Az elgondolás az volt, hogy Göring majd személyesen adja át az angol–német szövetségi szerződés Hitler által javasolt tervezetét. A tervezet szerint Anglia segítséget nyújt a német kormánynak a bolsevizmus elleni harcban; ehhez Hitler Németország fegyverkezési jogát követeli és azt, hogy megszabaduljon a versailles-i békeszerződés rávonatköz kötelmeitől. A tervezetben az a nyilatkozat is szerepelt, hogy a Szovjetunióval való háború esetén Németország 2 millió főnyi expedíciós sereget állít ki. Hitler hangsúlyozta, hogy ő a németországi kommunizmus leverésével rendkívül nagy szolgálatot tett Európának, s ezt a szolgálatot megfelelő módon kell értékelni.¹⁵⁸

Londonban eleinte túlzottnak találták a hitleristák követeléseit, s ezért Göring látogatására nem került sor. A német imperialisták azonban meg voltak győződve róla, hogy szovjetellenes terveiket magas árfolyamon jegyzik a Nyugat politikai tőzsdéin. Ahogyan nőtt az erejük, úgy emelték egyre magasabbra azt az árat, amelynek ellenében megígérték a Szovjetunió megtámadását, a nyugati hatalmak uralkodó körei pedig a hitleristák minden újabb agressziója után megadták a követelt árat.

Az 1933. június 12-én megnyílt londoni nemzetközi gazdasági konferencián a német imperialisták újabb szovjetellenes provokációhoz folyamodtak. Hugenberg német gazdaságügyi miniszter memorandumban követelte, hogy „az élettér nélküli népnek adjanak új területeket, ahol ez az energikus faj gyarmatokat alapíthat és nagyarányú békés építőmunkát fejthet ki”. A memorandum szövegéből kiderült, hogy szerzői keleten, a Szovjetunió rovására szándékoznak ilyen gyarmatokat alapítani. Hugenberg fellépése fényt derített azokra a titkos angol–német gazdasági tárgyalásokra, melyek akkoriban a piacok és befolyási területek felosztása ügyében folytak.¹⁵⁹

A szovjet kormány erőlyes tiltakozása és a világ közvéleményének felháborodása miatt a nyugati hatalmak képviselői nem támogathatták ezt a szovjetellenes provokációt, és a német kormány kénytelen volt Hugenberget visszarendelni Londonból.

A német kormány manőverei mégis elérték céljukat – elősegítették a „négyhatalmi egyezmény” megkötését, amelynek nagy szerepe volt abban, hogy az események a második világháború irányában fejlődtek. Az Egyesült Államok kormánya tevőlegesen támogatta ezt a paktumot, és a Fehér Ház 1933. június 9-i hivatalos nyilatkozata „jó előjel” gyanánt értékelte.¹⁶⁰

Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország 1933. július 15-én Rómában aláírták „A négy hatalom egyetértési és együttműködési egyezményét”, mely jóformán teljes egészében azonos volt az eredeti tervezettel. Úgy látszott, hogy a szovjetellenes egységfront szervezői közel vannak céljuk megvalósításához.

A „négyhatalmi paktum” megerősítésére nem került sor. Az angol, de különösen a francia parlamentben élesen bírálták, s ez a heves ellenzés feltárta azokat a mély és kibékíthetetlen imperialista ellentéteket, melyeket még a Szovjetunióval szemben megnyilvánuló általános kapitalista gyűlölet platformján sem lehetett elsimítani. Így tehát megghiúsult az angol és francia imperialistáknak az

az első kísérlete, hogy szovjetellenes egységfrontot kovácsoljanak össze, és a feltámasztott német militarizmust kelet felé tereljék.

A német kormány rossz néven vette, hogy a korlátlan fegyverkezésre vonatkozó követeléseit nem teljesítették azonnal. Ezért 1933. október 14-én Németország otthagya a leszerelési konferenciát, és egyidejűleg kijelentette, hogy kilép a Népszövetségből. Így adta tudtára az egész világnak, hogy nem törődik semmiféle nemzetközi egyezménnyel, s a korlátlan fegyverkezés és a háborúra való felkészülés politikájának útjára lép.

A München előjátékaul szolgáló „négyhatalmi paktum” azonban mindenesetre rányomta baljós bélyegét a nemzetközi események további alakulására. Aktivizálta a fasiszta elemeket Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában, és egyre veszedelmesebben szította Lengyelország uralkodó köreinek agresszív szovjetellenes törekvéseit.

A lengyel tőkéseket és földbirtokosokat elvakította a Szovjetunióval szemben táplált féktelen osztálygyűlölet. A „nagyhatalmiság” eszméitől megszállott lengyel fasiszta vezetők, akik országukat a külföldi tőke félgyarmatává tették, fennhéjázó gögjükben Szovjet-Ukrajna és Szovjet-Belorusszija meghódításáról álmodoztak, és komolyan azt hitték, hogy ők Közép- és Kelet-Európa „sorsának irányítói”. Önteltségüket ki is használta a hitlerista klikk.

A német fasiszták puhatolózni kezdtek Lengyelország irányában, és első tapogatózásaik pozitív eredménnyel jártak. A lengyel uralkodó körök azzal a számítással orientálódtak Németország felé, hogy Hitler bárki másnál jobban megérti Lengyelország nagyhatalmi szerepét a keleten, s tisztában van vele, hogy Lengyelország „az európai erőd előretolt védelmi vonala”, „a nyugat-európai kultúra oltalmazója a bolsevista veszedelem ellen”. Jóllehet a német fasiszták nyíltan hirdették a szláv népek meghódítására és kiirtására irányuló törekvéseiket, s Danzigban, valamint a lengyel-német határon állandóan provokációkat rendeztek, Lengyelország uralkodó körei mégis hajlandók voltak tevékenyen részt venni a Szovjetunió ellen készülő fasiszta agresszióban, azt remélve, hogy mint „egyenrangú szövetségesek” ők is részt kapnak majd a szovjet területekből.

Berlinben számításba vették és tudatosan szították a lengyel kormány szovjetellenes beállítottságát. A német kormány azt bizonygatta, hogy a Szovjetunió elleni harcban szüksége van egy „erős Lengyelországra”; hogy „Lengyelország és Németország együtt akkora erőt jelent, amellyel bajosan lehetne szembeszállni Európában”; hogy ez az erő Oroszországot „messze keletre” fogja visszaszorítani.¹⁶¹ A német fasiszták olyan csábító tervekkel kecsegtették Pilsudski híveit, hogy azoknak beleszédült a fejük. Az ígésző kilátásoktól megrészegült lengyel miniszterek – elsősorban Beck külügyminiszter – önként és buzgón vállalták Lengyelországban Hitler ügynökeinek szerepét.¹⁶²

A Szovjetunió feldarabolását célzó imperialista terveken alapult a hírhedt lengyel-német meg nem támadási szerződés is, amelyet 1934. január 26-án írtak alá Berlinben. De ez csak formálisan volt meg nem támadási szerződés. Aláírása az adott helyzetben ténylegesen azt jelentette, hogy Lengyelország csatlakozott az európai kollektív biztonsági rendszer létrehozása ellen irányuló német politikához. Lengyelország saját magát fogta be a fasiszmus szekerébe. A szerződés kétségkívül azt bizonyította, hogy a lengyel uralkodó körök magukévá tették a Szovjetunió ellen törő fasiszták agresszív politikáját. Erről egyébként nyíltan beszélt Radziwiłł János herceg, Lengyelország egyik legnagyobb földesura, amikor kijelentette: „a Németországgal való szövetség a lengyel uralkodó csoportok azon törekvését tükrözi, hogy »morális bástyafallal határolják el magukat a keletről jövő veszedelmes eszméktől«”.¹⁶³

A lengyel-német szövetség gondolata buzgó pártolókra talált a katolikus egyházban. A Przegląd Katolicki folyóirat 1937. január 3-i száma arról írt, hogy Lengyelországnak „tárgyilagos álláspontot kell elfoglálnia Hitler kancellár hivatalos politikájával kapcsolatban, amely a gyászos emlékü weimari köztársaság politikájához képest hatalmas lépést jelent előre. A katolikus Lengyelország orientációja számára csak a Vatikán orientációja lehet mérvadó. Ez pedig nem kétséges”. A fasiszta Németország támadó terveiben Lengyelország elfoglalása és gyarmatosítása is szerepelt. Ezért a német kormány sohasem gondolt arra, hogy komolyan szövetséget kössön Lengyelországgal. A lengyel

reakciós sajtó azonban váltig azt hajtogatta, hogy Németország nem tervez semmiféle agressziót Lengyelország ellen. A Gazeta Handlowa például így írt: „Az a Kelet, amelyre Hitlernek a gyarmatosítás céljából szüksége van – az ő értelmezésében mindenekelőtt Oroszország . . . Németország egykor Oroszországgal szövetkezett Lengyelország ellen, de most Hitler saját célját követi: Lengyelországgal Oroszország ellen.”¹⁶⁴ A hitleristáknak elsősorban azért volt szükségük a lengyel–német szerződésre, hogy megszüntessék Németország nemzetközi elszigetelődésének veszélyét, rést üssenek a francia katonai szövetségek rendszerén, meggyengítve ezzel Franciaország pozícióit az európai kontinensen, és felvonulási területet készítsenek elő a Szovjetunió elleni háborúra. A meggyengült Franciaországot könnyebben be lehetett volna vonni a hitlerista Németországgal való lepaktálásra törekvő angol–amerikai politika általános irányvonalába.

Franciaországban riadtan fogadták a lengyel–német szerződés aláírásának hírért, Londonban viszont leplezetlen elégedettséggel vettek tudomást róla. Simon kijelentette a lengyel követnek, hogy az angol kormány teljes mértékben helyesli és örömmel fogadja a szerződés aláírását.¹⁶⁵

A Szovjetunió volt az egyetlen, amely a lengyel–német szerződés közzététele után azonnal rámutatott, hogy mekkora veszedelmet jelent ez egyrészt Lengyelországra, másrészt az európai békére nézve. Az Izvesztijja figyelmeztetett rá, hogy ez a szerződés aláírása Lengyelországnak más országokkal kötött szövetségét, és az elszigetelt Lengyelországot kiszolgáltatja a fasiszta Németországnak.

Az Egyesült Államok és Anglia, valamint Franciaország és Lengyelország politikájának eredményeként a hitlerista Németország pozíciói annyira megerősödtek, hogy a német kormány 1935. március 13-án lehetségesnek tartotta hivatalosan, a legnagyobb nyilvánosság előtt bejelenteni a katonai légerő létrehozását. Ez annyit jelentett, hogy Németország egyre nyíltabban fordult szembe a versailles-i szerződéssel. Március 16-án a német kormány nyilvánosságra hozta azt az elhatározását, hogy bevezeti az általános hadkötelezettséget, és 12 hadtestből (36 hadosztályból) álló félmillió hadsereget szervez. A fegyverkezés legalizálása lehetővé tette a német fasisztáknak a nagyarányú katonai kádereképzést és csapatkiképzést, s megkönnyítette az iparnak háborús vágányokra való átállítást.

Az angol és a francia kormány csupán formálisan tiltakozott az ellen, hogy Németország egyoldalúan felbontotta a békeszerződést; de továbbra is kitartottak a Németországgal való lepaktálás politikája mellett.

1935. március 24-től 26-ig Simon és Eden angol miniszterek Berlinben tárgyalásokat folytattak Hitlerrel. Az utóbbi azt indítványozta, hogy alakítsák meg a nyugati hatalmak tömbjét, amelyben Németország volna az Európát a „szovjet veszélytől megvédő” fő erő. Hogy Németország sikeresen teljesíthesse ezt a küldetését – mondotta Hitler –, nagy fegyveres erővel kell rendelkeznie. A nagyobb nyomaték kedvéért a fasiszta diktátor hozzáfűzte, hogy a német légiflotta máris akkora, mint az angol légierő. Követelte, hogy Németországnak adjanak működési szabadságot Kelet-Európában, főleg a Szovjetunióval szemben. Azt is követelte, hogy a „Harmadik Birodalomnak” adják vissza a volt német gyarmatbirtokokat.

Az angol kormányférfiak nagy rokonszenvvel és ritka türelemmel hallgatták végig a „bolsevista veszélyről” és a német fegyverkezés fokozásának szükségességéről szónokló Hitler hét óra hosszát tartó elmefuttatását. Simon megígérte, hogy Anglia még formálisan sem fogja támogatni a kollektív biztonság eszméjét. Amikor azonban a gyarmatok kérdése került szóba, kijelentette, hogy ez a kérdés „nem tartozik a tárgyhoz”. Együttal értésére adta Hitlernek: Anglia csak abban az esetben támogatja, ha támadása a Szovjetunió ellen irányul.¹⁶⁶

Angliába visszatérve Simon minden lehetséges módon hangsúlyozta, hogy az angol és a német kormány egységes álláspontot foglal el a kollektív biztonság kérdésében.

A német sajtó akkoriban azt írta, hogy az „európai kabinetek” – vagyis Németország és Anglia kormányai – ebben a kérdésben teljesen egyetértenek. „Azt, amiről jelenleg tárgyalások folynak az európai kabinetek között – jelentette ki az egyik újság –, leginkább úgy lehet jellemezni, mint a keleti paktumtervezet fogainak kitépésére irányuló törekvést.”¹⁶⁷

Az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek irányvonalával teljes összhangban jelentette

ki Hitler a birodalmi gyűlés 1935. május 21-i ülésén, hogy angol–német szövetséget kell létrehozni a Szovjetunió elleni háború céljából, a következő alapon: „Cselekvési szabadság Anglia számára a tengereken és az óceánon túli országokban, cselekvési szabadság Németország számára a kontinensen és a keleti irányú terjeszkedésben.”¹⁶⁸ Néhány nappal korábban Reichenau tábornok a német kormány megbízásából kijelentette az angol katonai attasénak: „az angol politika számára az volna a legjobb irányvonal, ha Németországnak cselekvési szabadságot engedne Európában; cserébe viszont Németország kötelezné magát, hogy Európa határain túl nem avatkozik bele Nagy-Britannia ügyeibe . . . Az európai béke megőrzésének egyedüli módja az, ha a kontinensen valamelyik hatalomnak engedik át a hegemoniát . . . Erre a szerepre Németország a legalkalmasabb”.¹⁶⁹

Hitler javaslatait az angol kormány nem utasította vissza. A Times című lap azt írta, hogy „a Hitler által kifejtett politikai pontok alapjául szolgálhatnának a Németországgal való (angol – Szerk.) kapcsolatoknak”.¹⁷⁰ Nagy-Britannia kormánya nem szorítkozott csupán ilyen sajtónyilatkozatokra; beleegyezését adta ahhoz, hogy Ribbentrop, a hírhedt fasiszta diplomata vezetésével német küldöttség látogasson el Londonba. Már 1935. június 2-án megkezdődtek a titkos angol–német megbeszélések, melyek során Németország a versailles-i békeszerződésben lefektetett haditengerészeti korlátozások megszüntetését követelte. A német küldöttség azt bizonygatta, hogy Németországnak kizárólag a Szovjetunió ellen van szüksége flottára, nem a nyugati hatalmak ellen. Raeder tengernagy kijelentette: „Németországnak a legcsekélyebb szándéka sincs haditengerészeti flottát építeni Anglia vagy Franciaország ellen . . . Németországnak azért van hajóhadra szüksége, hogy hosszan elnyúló partvonalát megvédje az Oroszország részéről lehetséges veszély ellen.”¹⁷¹ Az „Oroszország részéről lehetséges veszély” szavak csak a hitleristák agressziós fondorlatainak álcázására szolgáltak, s az angol politikai és katonai személyiségek ezt nagyon jól tudták.

1935. június 18-án aláírták az angol–német flottaegyezményt, amely a versailles-i békeszerződésnek immár kétoldalú megszegését jelentette. A versailles-i szerződés értelmében a német hadiflotta vízkiszorítása nem haladhatta meg a 144 ezer tonnát. Az új egyezmény megengedte, hogy Németország haditengerészeti flottája elérheti az angol flotta 35 százalékát, vagyis vízkiszorítása 421 ezer tonnáig terjedhet.¹⁷² Lényegében korlátlanul helyreállították a versailles-i szerződésben szigorúan megtiltott német tengeralattjáró flottát is. Németországnak olyan hajóépítési programot engedélyeztek, amelynek végrehajtása legalább tíz évre állandó munkát adott a hajógyáraknak. A németeknek módjukban állott annyi új hajót építeni, amennyit akartak, és olyan gyors ütemben, amennyire azt a termelési kapacitás megengedte. Egyidejűleg abban is megállapodtak az angolokkal, hogy bizonyos angol cégek nagyarányú pénzügyi, termelési, tudományos és műszaki segítséget nyújtanak a német haditengerészet kiépítéséhez.

Az angol–német flottaegyezmény azt jelentette, hogy a Baldwin vezette angol konzervatív kormány a hitlerista Németországgal való megegyezés aktívabb politikájára tért át. Ha figyelembe vesszük, hogy akkor a német külpolitika az európai országok antifasiszta szövetségének megakadályozását tekintette legfőbb feladatának, a flottaegyezmény jelentősége teljesen világossá és érthetővé válik. Malanowski nyugatnémet történész szerint „Hitler legközelebbi külpolitikai célja az volt, hogy felrobbantsa a náci Németország ellen irányuló európai egységfrontot, ha annak politikai jelentősége lenne, és Németország nyugati ellenfeleit Németország aktív vagy passzív fegyvertársaivá változtassa”. További célja az volt, hogy „keleten »életteret« szerezzen, s ebben fontos szerepet szánt Angliának”.¹⁷³ A német vezetők úgy vélték, hogy az angol–német flottaegyezmény ebben a vonatkozásban kedvező kilátásokat tár fel előttük.

Az amerikai politikusok is pontosan így értékelték az egyezményt. Dodd, az Egyesült Államok berlini nagykövete szerint „a flottaegyezmény fő tartalma” az a szándék, hogy Németország vezető köreinek abszolút ellenőrzési lehetőséget biztosítsanak a Baltikum térségében, és segítsenek nekik megvalósítani a Szovjetunió „bekerítésének” politikáját.¹⁷⁴

Hitler az egyezmény aláírásának napját „élete legboldogabb napjának” nevezte, s kijelentette: hajlandó „Angliának, amennyiben szövetséggé fejlődik a dolog, akár 12 hadosztályt is rendelke-

zésére bocsátani, hogy mindig megvéddhesse birodalmát ott, ahol éppen szükséges”.¹⁷⁵ A fasiszta farkas sietett elszegődni pásztornak!

Az egyezmény aláírása után Németországban nagy erővel indult meg a hadihajó-építés. Hajógyáraiban hamarosan elkészült 14 tengeralattjáró; az első 1935. június 29-én kezdték építeni.¹⁷⁶

Az agresszorokat bátorító angol-német flottaegyezmény jelentős kihatással volt a nemzetközi események fejlődésére. Amikor Olaszország meggyőződött róla, hogy Nagy-Britannia vezető körői bármilyen megegyezésre hajlandók a fasiszta agresszorokkal, meggyorsította Etiópia elleni támadását. A francia kormány arra használta fel a flottaegyezményt, hogy igazolja Olaszországhoz és Németországhoz való közeledését. A hitleristák még inkább vérszemet kaptak, és hozzáláttak a Rajna-övezet remilitarizálásának előkészületeihez.

A német kormány 1936. március 7-én hivatalosan közölte: parancsot adott csapatainak, hogy vonuljanak be a versailles-i és locarnói egyezmények értelmében demilitarizált Rajna-övezetbe. Ez kockázatos lépés volt, s a német fasiszta katonai klikk Franciaország ellenintézkedéseitől tartott. A tábornokokra Hitler megparancsolta, hogy azonnal vonják ki alakulataikat ebből az övezetből, amint francia részről bármilyen csapatmozdulatot észlelnek. A francia kormány jól tudta, hogy Németország még nem készült fel katonai összecsapásra. Elegendő lett volna felvonultatni a határra akár jelentéktelen erőket is — és a német akció tüstént abbamarad. De ezt nem tette meg. „Azon a napon Hitler feszült izgalommal tekintett Nyugatra, Párizs és London felé — írja emlékirataiban Otto Dietrich német sajtófőnök. — Várt 24 órát, várt 48 órát. Amikor semmiféle beavatkozás nem történt, fellelegzett . . . Nagy tétre játszott, és nyert!”¹⁷⁷

A francia kormány, Anglia „államférfiaival” egyetemben úgy ítélte meg Németország tevékenységét, csapatainak Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg határaihoz történt felvonulását, hogy az a keleti háborúhoz szükséges mögöttes terület biztosítására irányul. Churchill, emlékirataiban megjegyzi, hogy a nyugati hatalmak a német kormánynak ebben a lépésében „olyan sorompó létrehozásának szándékát látták, amely majd eltakarja Németország díszbejáratát, s lehetővé teszi számára, hogy más kapukon át törjön ki kelet meg dél felé”.¹⁷⁸

A Rajna-övezet felfegyverzése mintegy betetőzte a német fasiszta agresszió kifejlesztésének első, előkészítő szakaszát. A hitlerista Németország az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó köreinek tevékeny közreműködésével lerázta magáról a versailles-i és locarnói szerződések béklyóit, korlátlanul fegyverkezett, és gazdaságát háborús vágányokra kezdte átállítani. A német csapatok bevonulása a Rajna-övezetbe nyugalanságot keltett Európa-szerte. És ez a nyugalanság nem volt alaptalan: a fasiszta agresszió egyre határozottabban fenyegetett.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország imperialistái úgy látták, már nincs messze régi álmuk megvalósulása — sikerül megszervezniük, hogy Németország megtámadja a Szovjetuniót, s így majd megoldhatják ellentéteiket. Valójában azonban sem az amerikai-angol kölcsönök és tőkebefektetések, sem az agresszió támogatásának politikája nem enyhítették, sőt csak kiélezték az imperialista ellentéteket. Németország katonai és gazdasági potenciáljának gyors növekedése, háborús készülődése csak fokozta a kapitalista rendszeren belül a fejlődés egyenlőtlenségét, s az imperialista hatalmak közti erőviszonyok Németország javára tolódtak el. A német imperializmus egyre arcátlanabbá vált. A kapitalista világ egymással hadilábon levő államcsoportjai között még nagyobb lett a szakadék, és a fegyveres konfliktusnak előbb vagy utóbb be kellett következnie.

A fasiszta agresszorok és washingtoni, londoni, párizsi székértolók egyre közelebb taszították az emberiséget a háború véres örvényéhez.

Fasiszta provokáció – ég a Reichstag épülete (Berlin, 1933)

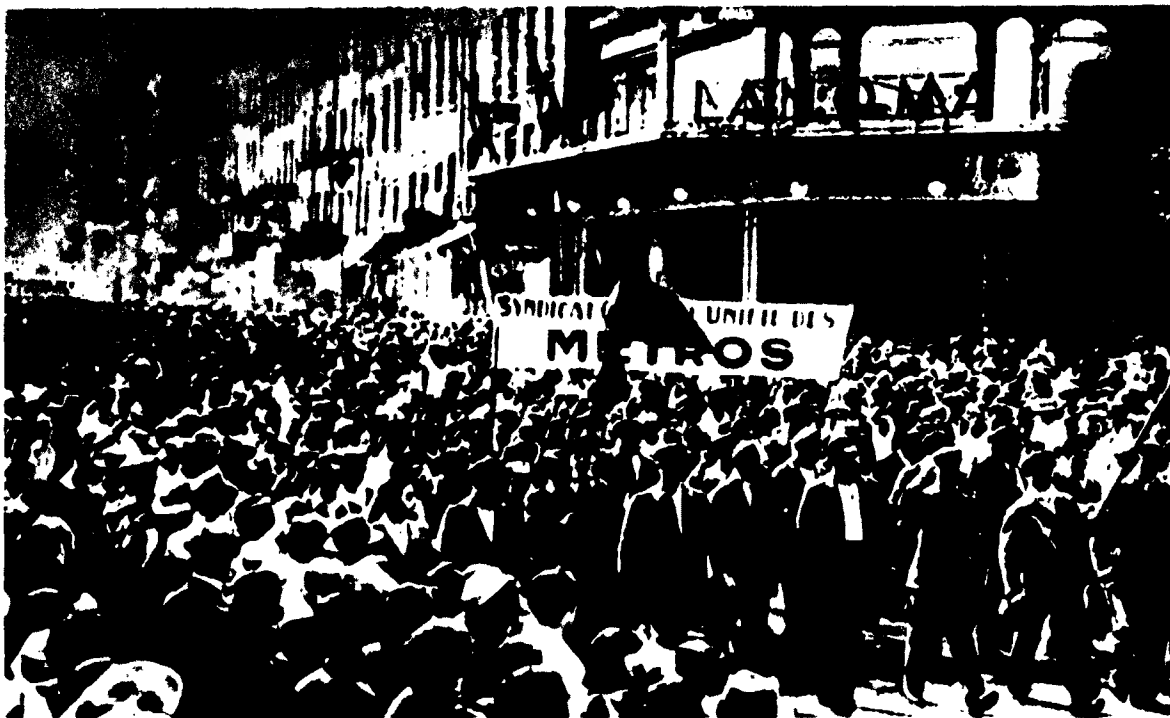

Hitlerista inkvizíció – haladó írók műveiből rakott máglyák (Berlin, 1933)

*Georgi Dimitroff a fasista lírótság előtt szembeszáll Göringgel. „Fél a kérdéseimtől, miniszterelnök úr?”
(D. Hartfield fotomontázsa, 1933)*

Marcel Cachin és Henri Barbusse az antifasiszta népfront egyik nagygyűlésén (Párizs, 1935)

A földalatti vasút munkásai és alkalmazottai az antifasiszta népfront tüntető felvonulásán (Párizs, 1935)

Osztrák kormánycsapatok kordonja a dolgozók tüntetése ellen (Bécs, 1933. május 1)

Az osztrák proletariátus fegyveres felkelésének napjain. A kormány készenléten tartja a katonaságot (Bécs, 1934)

Miután Németországban fasiszta diktatúra jött létre, a reakció döntő támadásba ment át a néptömegek ellen, hogy felszámolja a demokratikus szabadságjogokat és előkészítse az új világháborút. Több kapitalista ország uralkodó köreinek politikájában észlelni lehetett a fasiszta irányzatok erősödését. Újból beigazolódtak Lenin szavai: „De különösen az imperializmus, a banktőke kora, az óriási kapitalista monopóliumok kora az a kor, amelyben a monopolkapitalizmus átnő az állammonopolista kapitalizmusba, mutatja az »államgépezet« rendkívüli megerősödését, hivatalnoki és katonai apparátusának hallatlan megnövekedését és ezzel együtt a proletariátus elleni megtorlások fokozódását mind a monarchiákban, mind a legszabadabb, a köztársasági országokban.”¹⁷⁹

A kommunista pártok leleplezték az imperialista reakció terveit, éberségre intették a dolgozókat, s felszólították őket, hogy szervezetenként tömörüljenek a fasiszmus és reakció elleni harcra. A világ kommunista és munkásmozgalmának élvonalában küzdött e célért a Szovjetunió Kommunista Pártja, a szocializmus országának valamennyi dolgozója.

1934 elején ült össze az SZK(b)P XVII. kongresszusa, mely felszólította a Szovjetunió népeit és a külföldi dolgozó tömegeket, hogy fokozzák harcukat a békéért, az új világháború veszélye ellen. A kongresszus meghallgatta a Komintern végrehajtó bizottságába delegált pártküldöttség beszámolóját, amely ismertette, hogy az egyes kapitalista országokban melyek a fasiszmus és a háborús veszély elleni harc sajátosságai.

A XVII. pártkongresszus határozatai megállapították, hogy a Szovjetunió és az SZK(b)P mennyire fontos szerepet tölt be a világ kommunista és munkásmozgalmában.

Az SZK(b)P tapasztalatait felhasználva a testvéri kommunista és munkáspártok újult erővel vették fel a reakció elleni harcot, és önfeláldozóan küzdöttek azért, hogy a marxizmus-leninizmus zászlaja alá tömörítsék a dolgozókat.

A Komintern végrehajtó bizottsága 1933. március 5-én kiáltványban szólította fel a világ dolgozóit a fasiszmus elleni harcra. „Most, amikor a német munkásosztályra támadó fasiszmus szabadjárá eresztí a világreakció erőit, a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottsága felszólít minden kommunista pártot, kíséreljék meg még egyszer a szociáldemokrata munkástömegekkel való egységfront létrehozását, a szociáldemokrata pártok közreműködésével. A Komintern végrehajtó bizottsága abban a biztos reményben teszi meg ezt a kísérletet, hogy a munkásosztálynak a burzsoázia ellen létrehozott egységfrontja visszaveri a tőke és a fasiszmus támadását . . .”¹⁸⁰

De a Szocialista Munkás Internacionálé (ezen a néven támadt fel 1923 májusában a II. Internacionálé) végrehajtó bizottsága 1933. március 18-án azt tanácsolta a szervezethez csatlakozott pártoknak, hogy tartózkodjanak a kommunistákkal való tárgyalásoktól. Így lehetetlenné tették a fasiszmus és a háború elleni akcióegység megteremtését. Karl Kautsky, a nemzetközi oportunizmus apostola azt állította, hogy a tömeges fellépés „vést hoz a proletariátusra”, hogy a szociáldemokráciának „alkalmazkodnia kell Németországban a fasiszta rendszerhez, mert csak így létezhet legálisan”.¹⁸¹ Az események egész további folyamata bebizonyította, hogy nem a tömeges egységakciók voltak vészthozók a proletariátusra, hanem az ilyen akciók hiánya, a szociáldemokrata vezeték által hirdetett tétlenség és alkalmazkodás politikája járt végzetes következményekkel.

A haladó erők antifasiszta harca azonban a szociáldemokrata vezetés szabotázsja ellenére is egyre nagyobb méreteket kezdett ölteni. A tőkésországokban az antifasiszta mozgalom a legkülönbözőbb társadalmi osztályokhoz, rétegekhez és politikai pártokhoz tartozó, legkülönbözőbb meggyőződésű embereket egyesítette sorában – munkásokat, parasztokat, kisiparosokat, alkalmazottakat, haladó szellemű értelmiségieket.

A mozgalomban nagy aktivitást fejtettek ki a francia munkások. Az országban nemzeti antifasiszta bizottság alakult, amely a fasiszmus elleni harcra és az új világháború veszélyének elhárítására mozgósította Franciaország dolgozóit. A forradalmi munkások kezdeményezésére Párizsban 1933 tavaszán

nemzetközi bizottságot szerveztek a hitlerista fasizmus áldozatainak segélyezésére. A világ legkiválóbb jogászai nemzetközi vizsgáló bizottságot alakítottak, amely leleplezte a Reichstag felgyújtásának igazi bűnösait és a németországi vad terror szervezőit – a náciizmus vezéreit. Az összegyűjtött bizonyítékok alapján a bizottság az úgynevezett Barna Könyvben tette közzé (Basel, 1933) a Reichstag felgyújtásának valódi körülményeit.

1933. június elején Párizsban összeült az európai munkások antifasiszta kongresszusa, amelyen az európai országokból 3500 küldött vett részt, többnyire munkások. A kongresszus résztvevőit az imperialista háború elleni harc nemzetközi és francia bizottságainak nevében Henri Barbusse, az ismert francia író üdvözölte; beszédében hangsúlyozta, hogy a fasizmus elleni harc elválaszthatatlan a háborús veszély elhárításáért folyó küzdelemtől. „Csakis a tömegharc egységfrontja – mondotta – biztosíthatja a proletariátus győzelmét.”¹⁸² A szociáldemokrácia vezetői megtiltották a szervezeteikhez tartozó tagoknak, hogy részt vegyenek a kongresszuson. Ennek ellenére mégis ott volt majdnem 500 szociáldemokrata, munkáspárti tag és anarchista,¹⁸³ ami nyugtalanságot idézett elő a burzsoázia táborában. A kongresszus megválasztotta az európai országok antifasiszta munkásegyesülésének központi bizottságát, hogy az koordinálja az egyes európai országokban működő antifasiszta bizottságok munkáját¹⁸⁴ és részletesen, az egyes országokra alkalmazva kidolgozta a fasizmus elleni harc feladatait.

Az antifasiszta harcban aktívan vett részt az ifjúság. 1933 szeptemberében az európai antifasiszta bizottság kezdeményezésére összehívták az imperialista háború és a fasizmus ellen harcoló fiatalok nemzetközi kongresszusát, amelyen Franciaországból, Németországból, Lengyelországból, Angliából, a Szovjetunióból, az Egyesült Államokból, Kanadából, Japánból, Kínából, Észak-Afrika országaiból és más államokból 1150 küldött jelent meg. A résztvevők közül több mint százán a Szocialista Internacionálé ifjúsági szekcióihoz tartoztak, s ezek vezetőik tilalma ellenére jelentek meg a kongresszuson. A kongresszus megválasztotta a fasizmus és a háború ellen küzdő ifjúság nemzetközi bizottságát.

1933 végén összeült a Komintern végrehajtó bizottságának XIII. plénuma, mely „A fasizmus, a háborús veszély és a kommunista pártok feladatai” címmel téziseket állított össze. A plénum megállapította, hogy a fasiszta rendszer a fináncióke legreakciósabb, legsovinisztább és legimperialistább elemeinek nyílt terrorista diktatúrája, felszólította a kommunistákat, hogy harcoljanak a fasiszta ideológia ellen, leplezzék le a sovinizmust, állítsák szembe vele a proletár internacionalizmust. A nemzetközi kommunizmus nagy történelmi feladata – állapította meg a plénum –, hogy a néptömegeket mozgósítsa a háborús veszély elhárítására.¹⁸⁵

A plénum határozatai leleplezték ama szociáldemokrata vezetők politikáját, akik a II. Internacionálé utasítása szerint minden országban elutasították az egységes osztályakciókat javasoló kommunista pártok indítványait, megbontották az antifasiszta mozgalom egységét, és éket akartak verni a proletariátus soraik közé. A plénum felhívta a Komintern szekcióit, hogy „a szociáldemokrácia áruló vezéreinek ellenére a legnagyobb állhatatossággal küzdjenek a szociáldemokrata munkásokkal az egységes harci front megvalósításáért”.¹⁸⁶ Ehhez eszmeileg szét kellett zúzni az opportunizmust minden válfaját, elsősorban a jobboldali opportunizmust.

A kommunista és munkásmozgalomnak világszerte hatalmas kárt okozott a dogmatizmus és a szektáság; veszélyességükre többször figyelmeztetett már Lenin is, aki a „baloldaliságot” a kommunizmus „gyermekbetegségének” nevezte.¹⁸⁷

A dogmatizmus és a szektáság még veszélyesebb jelleget öltött, s „gyermekbetegségből” súlyos bajjá vált. E beteges nézeteknek a kommunista világmozgalomban való elterjedése jelentős mértékben „a Sztálin-kultusz egyik káros következménye volt, s komoly kárt okozott a szocializmusért folyó harc nagy ügyének, gyengítette a marxizmus-leninizmusnak a néptömegekre gyakorolt befolyását”.¹⁸⁸

Sztálinnak a nemzetközi munkásmozgalom helyzetére vonatkozó önkényes nézetei zavart keltettek a kommunista pártok soraiban, s megtévesztették őket a haladó erők tömörítéséért folyó harc kérdéseiben. Ebben a tekintetben a legsúlyosabb hiba volt szociálfasizmusnak bélyegezni a szociál-

demokráciát.¹⁸⁹ Ez a meghatározás, amelyet Sztálin erőltetett a nemzetközi kommunista mozgalomra, egy kalap alá vette a fasizmust és a szociáldemokrata pártokat, holott az utóbbiak – vezetőik áruló politikája ellenére – továbbra is munkáspártok maradtak. A szociáldemokrata pártok ilyen értékelése akadályozta a kommunista pártok és a szociáldemokrata munkások egymáshoz való közeledését, és megnehezítette az erők elhatárolódását magán a szociáldemokrácián belül.

Az antifasiszta harc 1933-tól erősen fellendült. Elkeseredett osztályharc robbant ki Ausztriában, ahol a gazdasági válság az ipar jelentős hanyatlását idézte elő: több alapvető iparágban teljesen megszűnt a termelés. Ebben az országban, melynek 6,7 millió lakosából majdnem 4 millió (családostól) munkás vagy alkalmazott volt, 1934 elején a munkásoknak körülbelül a fele kenyérkereset nélkül maradt. A válság éveiben több mint 40 százalékkal csökkent a munkások és alkalmazottak bére. A dolgozók között nőtt az elégedetlenség a burzsoázia politikájával szemben. Az ausztriai fasiszta elemek ekkor harcot indítottak a parlamentarizmus felszámolásáért. A „Heimwehr” nevű fasiszta szervezet vezetője, Starhemberg, 1933. február 20-án a bécsi Konzerthausban programbeszédet tartott, s kijelentette: „a »Heimwehr« hajlandó támogatni bármely kormányt, amely szétkergeti a parlamentet”.¹⁹⁰ Március 7-én Dollfuss kormánya kihirdette, hogy életbe léptette „a kormányzás tekintélyuralmi rendszerét”: az ország egész vezetése a köztársasági elnök és a kormány kezébe ment át.

1933 végén és 1934 elején a reakció fokozott erővel támadt a munkásokra. 1934 februárjában a hatóságok számtalan házkutatást tartottak a munkásszervezetek helyiségeiben, és minden fellelhető fegyvert elkoboztak. A burzsoá sajtó álhíreket kezdett terjeszteni a Schutzbund „felforgató tevékenységéről”.¹⁹¹ Az Arbeiter Zeitung szerkesztőségében és a szociáldemokrata párt egyéb intézményeiben tartott házkutatások után az állambiztonsági minisztérium közölte, hogy „bolsevista-marxista elemek államellenes összeesküvését” leplezte le. Fegyveres fasiszta bandák egyre-másra pusztítani kezdték a munkások szövetkezeti, szakszervezeti és művelődési helyiségeit.

Az ország legnagyobb és legbefolyásosabb pártjának – a szociáldemokrata pártnak¹⁹² – vezetősége behódoló politikát folytatott, és bomlasztotta a dolgozók ellenállását. A szociáldemokrata vezeték nem szólították harcba a tömegeket, hogy védjék meg a parlamentet.

Az osztrák munkások a szociáldemokrácia vezetőinek megalkuvó politikája ellenére is harcos elszántságról tettek tanúbizonyságot, és követelték a fasizmus visszaszorítását. Némely helyen a kommunisták és a szociáldemokraták közösen léptek fel. Az Osztrák Kommunista Párt leleplezte a kormány reakciós politikáját, elszántan küzdött a társadalmi rend demokratizálásáért, és megmutatta a népnek az ország nemzeti függetlensége biztosításának útját. 1934. február 10-i kiáltványában harcba hívta a munkásokat a fasizmus és reakció ellen: „Verjétek le a fasizmust, mielőtt még az zúz szét benneteket! Azonnal hagyjátok abba a munkát! . . . Ki az utcára! Fegyverezzétek le a fasisztákat! . . . Fel az általános sztrájkra!”¹⁹³

Linz város munkásai fegyverrel szálltak szembe a rendőrséggel, amely meg akarta szállni a szociáldemokrata párt székházát. A rendőrség és a katonaság tüzérseget is felvonultatott. A linzi események Ausztria több körzetében jeladásul szolgáltak az általános sztrájkra és a fegyveres harcra.

Bécsben is általános sztrájk robbant ki, s a nyomában támadt fegyveres harcok nemcsak a fővárosra, hanem Felső-Ausztriára és Stájerországra is kiterjedtek. A szociáldemokrácia akarata ellenére is megkezdődött a felkelés, „mert az osztrák proletariátus, mely okult a szociáldemokráciához ragaszkodó német munkások keserű tapasztalatából, nem akart fejet hajtani a fasizmus előtt”.¹⁹⁴ Február 12-től 15-ig az osztrák munkások férfiasan harcoltak a fasizmussal, s az önfeláldozó hősiességnek csodálatra méltó példáit mutatták. Különösen Bécs munkásnegyedeiben – Floridsdorfban és Simmeringben – folytak ádáz harcok. A katonaság és a rendőrség kegyetlenül bombázta azokat a házakat, amelyekbe a munkások bevették magukat.

A felkelőknek azonban nem volt elegendő fegyverük, tüzérsegi lövegekkel egyáltalán nem rendelkeztek, s hiányzott a központi politikai és katonai vezetés is. Az osztrák munkások felkelése védekezésre korlátozódott, s nem fejlődött támadásba a fegyveres ellenség ellen. A védekezés pedig minden

fegyveres felkelés halála. A szociáldemokrata vezeték megtagadták a harcot, és sorsukra hagyták a munkásokat. Közülük egyesek szégyenszemre külföldre szöktek, mások megadták magukat a rendőrségnek vagy átálltak a fasiszmus oldalára. A kommunisták a szociáldemokrata munkásokkal vállvetve verekedtek a fasiszta bandákkal, s harci jelszavaik világosak és határozottak voltak. Minthogy azonban a kommunista pártnak csak kevés tagja volt, nem tudta vezetni a dolgozók fegyveres felkelését.¹⁹⁵

Az osztrák proletariátus vereséget szenvedett. Legalább 1200 ember pusztult el a fasiszta hódolók kezétől, 4–5 ezer megsebesült, több mint 10 ezret börtönbe vagy koncentrációs táborba hurcoltak.¹⁹⁶ Az országban nyílt fasiszta diktatúra jött létre.

A február folyamán lezajlott ausztriai harcok voltak a 30-as évek legelső fegyveres munkásmozgalmaként a fasiszmus ellen. Hatásukra más európai országokban is fokozódott a munkássztyá politikai aktivitása és az antifasiszta harc.

A németországi fasiszták uralomra jutása nyomán Franciaországban egyre erősebben határolódtak el az osztályerők. A gazdasági válság következtében növekedtek az osztályellentétek, erősödött a sztrájkmozgalom. 1932-ben Vienne város textilmunkásai barikádharcokat vívtak. 1933-ban hatalmas sztrájkok törtek ki Párizsban és más városokban; az 1933. augusztusi általános sztrájk idején Strasbourgban a munkások barikádokat emeltek. A hatóság katonaságot vetett be a sztrájkolók ellen. A Francia Kommunista Párt – melynek élén olyan kiváló forradalmárok álltak, mint Maurice Thorez, Marcel Cachin, Jacques Duclos – egységesen irányította a sztrájkharcokat, s tömöríteni igyekezett a munkásokat a fasiszmus és reakció ellen, a dolgozók létérdekeinek megvédésére. Ugyanakkor országszerte csökkent a jobboldali pártok befolyása, ami a fináncoligarchia pozíciójának gyengüléséről tanuskodott.

A helyzete megszilárdítására törekvő nagyburzsoázia makacsul igyekezett felszámolni a parlamentarizmust és bevezetni a nyílt terrorista diktatúrát. A burzsoá reakciós sajtó éles kirohanásokat intézett a népképviselői rendszer ellen, „alkotmányreformot” és „erős hatalmat” követelt.

A gazdasági válság éveiben aktivizálódtak a franciaországi fasiszta szervezetek. Legnagyobb volt köztük a „tűzkeresztesek” szervezete, melynek élén gróf de la Rocque ezredes állott. Ez a fasiszta szervezet fegyveres alakulat volt, ágyúkkal, gépfegyverekkel, páncélautókkal és repülőgépekkel is rendelkezett. De la Rocque katonai mintára megszervezett osztagai „a polgárháború valódi rohamosztagai voltak, s vezérük velük akarta Franciaországban megismételni a hitlerista rohamosztagok »hőstetteit«”.¹⁹⁷ E szervezet mögött az úgynevezett „Comité des Forges” (Vas- és Gépgyárosok Szövetsége a Culman-féle vegyi konszern és más monopóliumok álltak. 1932-ben François Coty, a „parfömkirály” újabb fasiszta szervezetet alapított a „szocializmus és kommunizmus” elleni harcra; ennek „francia szolidaritás” volt a neve.

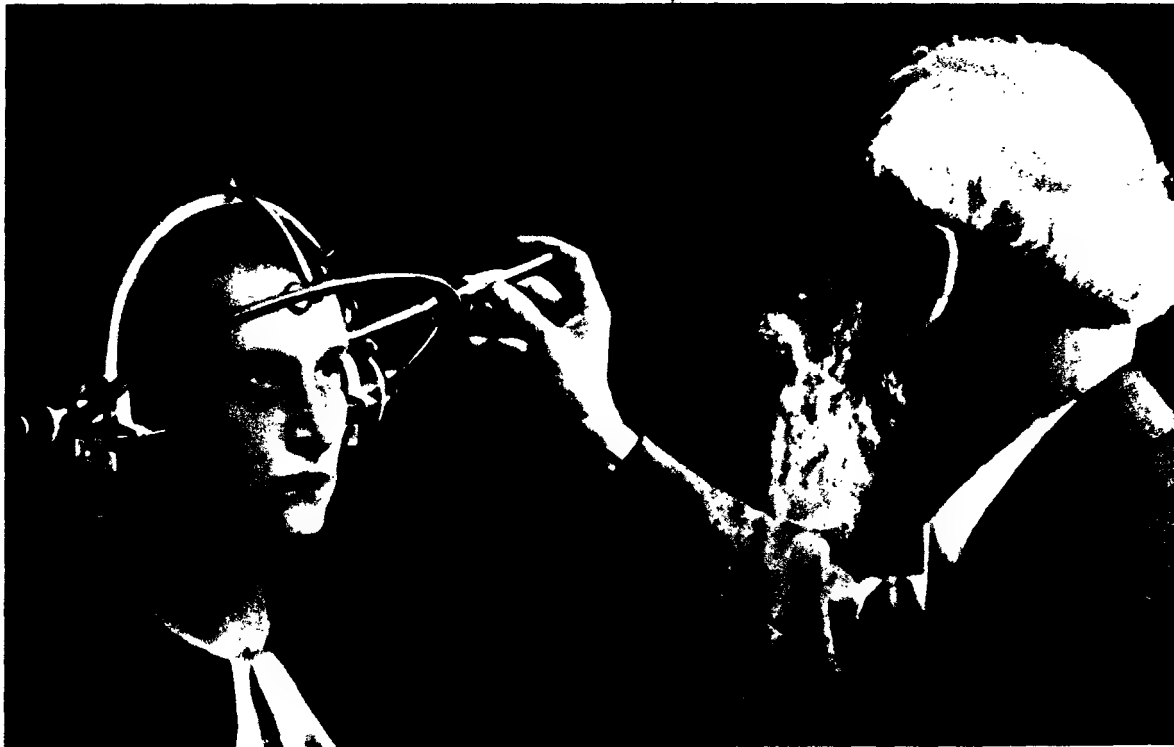
1933 végén kipattant a hírhedt Stavisky-botrány; ez a spekuláns 500 millió frankot sikkasztott hamis részvényekkel. Machinációiban miniszterek, képviselők, magas rangú állami hivatalnokok, újságírók vettek részt. A politikusok és a sajtó megvásárolhatóságának ez a bizonyítéka óriási felháborodást keltett országszerte. A fasiszták felhasználták az alkalmat, s mozgósították erőiket, hogy megdöntsék a parlamentáris kormányt, és kezükbe ragadják a hatalmat. 1934. február 5-én és 6-án nagy tüntetéseket szerveztek Párizsban.

A Francia Kommunista Párt még idejében átlátott a reakció manőverein és a fasiszmus elleni harcra, a demokratikus szabadságjogok megvédésére szólította fel a munkásságot. Figyelembe véve, hogy Németországban azért sikerült a fasiszta puccs, mert a proletariátus elszigetelődött, a Francia Kommunista Párt a munkássztyálat és minden dolgozót egységfrontba igyekezett tömöríteni a reakció ellen. Felhívása nyomán a különféle szakszervezetekbe tartozó munkások, állami alkalmazottak, tanítók, orvosok, mindazok, akik szívükön viselték Franciaország igazi érdekeit, erőlyesen követelték a fasiszta szervezetek haladéktalan feloszlátását, a demokratikus jogok megszilárdítását, a dolgozók életszínvonalának emelését.

A kommunisták február 9-én hatalmas antifasiszta tömegtüntetéseket szerveztek, melyek során a

1. angol kormány közreműködése a Wehrmacht megszervezésében. A német fasiszta hadsereg egyik tisztje kiküldetésen egy angol katonai táborban (Aldershot, 1935)

Fasiszta „tudomány” a fajelmélet szolgálatában. Az „árja faj” ismérveinek meghatározása (Németország, 1933)

Fasiszta koncentrációs tábor rabjai földmunkát végeznek (Németország)

tüntetők súlyos harcokat vívtak a rendőrséggel. A kommunisták oldalán sok szocialista és munkanélküli is részt vett a harcokban. A párt központi bizottságának február 10-i kiáltványa megállapította: „A kommunista párt vezetésével Párizs proletárjai hőiesen tüntettek a főváros utcáin. A szocialista munkások ezrei vettek részt a tüntetésben. Az egyesült munkásosztály megmutatta, milyen erélyesen küzd, hogy leverje a fasizmust. A burzsoáziát megrémítette ez az egységfront útján megvalósult osztályakció.”¹⁹⁸

A franciaországi fasizmus elleni harcnak igen fontos mozzanata volt az az általános sztrájk, amely 1934. február 12-én zajlott le a kommunisták vezetésével. A reformisták hasztalan próbálták elgáncsolni ezt a megmozdulást: 300 város több mint 5 millió dolgozója lépett sztrájkba. Az egész országon végigsöpört az antifasiszta tüntetések hulláma. A fasiszták a katonaságnál sem találtak támogatást, mert a katonák a munkásokkal éreztek együtt. A városi kispolgárság és a parasztság igyekezett bekapcsolódni a proletárokkal közös akciókba. A reakció elleni harc ilyen jelszavakkal folyt: „Le a fasizmussal!”, „Akcióegységet!”

A dolgozók tömeges harci fellépésének eredményeként a fasiszták vereséget szenvedtek. „A kommunista párt kezdeményezésére Franciaország munkásosztálya visszaverte a fasizmus első nagy támadását.”¹⁹⁹ A siker annak volt köszönhető, hogy azokban a februári napokban ténylegesen megvalósult a munkások akcióegysége.

A francia munkásosztály februári megmozdulásai után a kommunista párt még erőteljesebben küzdött az akcióegységért, a haladó erők tömörítéséért. 1934 júniusában Ivryben összeült a francia kommunisták konferenciája, melyen Thorez tartott beszámolót „Akcióegységgel legyőzzük a fasizmust” címmel. A konferencia követelte a polgári demokratikus szabadságjogok védelmét és kimondta, hogy nemcsak a munkásokat, hanem a parasztokat, a kiskereskedőket, kisiparosokat, alkalmazottakat és általában minden dolgozó kisembert be kell vonni a fasizmus és reakció elleni harcba.

1922 óta a Francia Kommunista Párt 26 ízben fordult a szocialista párthoz azzal a javaslatlall, hogy teremtsék meg az akcióegységet, de minden alkalommal elutasító választ kapott. A kommunista párt országos konferenciája most újból akcióegységre hívta fel a szocialista párt munkástagjait és vezetőit. A felhívást a szocialista párti munkások oly nagy és általános helyesléssel fogadták, hogy a szocialista párt vezetősége 1934. július 27-én kénytelen volt a kommunistákkal megállapodást kötni, melynek értelmében a fasizmus és a háború ellen, a dolgozók létérdekeinek védelmében a két párt tagjai egységesen fognak harcolni.

A munkás-egységfront létrejötte után a kommunisták azon fáradoztak, hogy megteremtsék a szabadság, a munka és a béke antifasiszta népfrontját.

Az 1934 februárjában hatalomra került Doumergue-kormány a rendkívüli dekrétumok egész sorát bocsátotta ki, melyek csökkentették az állami alkalmazottak fizetését, a nyugdíjakat, a hadviseltek segélyeit stb. Ugyanakkor „adózási reformot” léptetett életbe, mely leszállította a gazdagokra kivetett adókat, viszont 400 millió frankkal emelte a dolgozók, kiskereskedők és kisiparosok adóját. A monopóliumoknak ez a politikája nemcsak a munkásokban keltett felháborodást, hanem a kisburzsoázia tömegeiben is nagy elégedetlenséget váltott ki.

1935. július 14-én a köztársasági és demokratikus szabadságjogok védelmében, antifasiszta jelszavakat hirdetve, 500 ezres tömeg tüntetett Párizs utcáin. A tüntetés a népfront sikere volt. Országszerte megalakultak a népfront helyi bizottságai, melyekben kommunisták, szocialisták, radikál-szocialisták, szakszervezeti bizalmiak és egyéb társadalmi szervezetek képviselői vettek részt. Hamarosan megalakult a népfront országos bizottsága is.

A februári harcok és a népfront létrejötte szemléltetően bizonyították egész Franciaország népe előtt, hogy a dolgozók egyesült erővel a fasiszta reakció bármilyen támadását vissza tudják verni. A franciaországi események óriási hatást gyakoroltak a fasizmus és a háború ellen küzdő haladó erők harcára az egész világon.

A reakció ellen nagy politikai harcok indultak meg Spanyolországban is, ahol az 1931 tavaszán végbement polgári demokratikus forradalom megdöntötte a monarchiát, és burzsoá köztársaságot

létesített. A néptömegek kivívták a nyolcórás munkaidőt biztosító törvényt, az általános választójogot, némi korlátozott földreformot stb. De a reakció, mely továbbra is majdnem érintetlenül megőrizte gazdasági és politikai pozícióit, könyörtelen megtorló hadjáratot kezdett a dolgozók ellen, hogy az országban elfojtsa a forradalmi mozgalmat. A reakciós sajtó hasábjain egyre-másra jelentek meg olyan követelések, hogy Spanyolországban olasz mintára fasiszta rendszert kell létesíteni. A La Nación c. lap 1933 októberében ezt írta: „Ütött az óra. Végleg le kell számolni a marxizmussal. Fasizmusra van szükség Spanyolországban.”

A reakciós erők és a néptömegek között egyre élesebbé vált a harc. A spanyol dolgozók küzdelmét a kommunista párt vezette és szervezte, melynek 1933 őszén körülbelül 20 ezer tagja volt. Élén olyan tapasztalt politikai harcosok álltak, mint José Díaz és Dolores Ibarruri (Pasionaria). A reakció elleni harcot erősen akadályozta a spanyol munkásosztály megosztottsága. A munkások többsége a szocialistákkal és az anarchistákkal tartott, akik burzsoá befolyás alatt álltak, nem ritkán maguk is a burzsoázia ügynökeivé váltak, s ily módon bomlasztották a munkások harci sorait. A kommunista párt leleplezte a szocialisták és anarchisták politikáját, és azon fáradozott, hogy egységfrontot hozzon létre. Már 1934 elején felvetette az antifasiszta proletár egységfront jelszavát, s ez a dolgozó tömegek lelkes helyeslésével találkozott.

1934 őszére Spanyolországban már kezdett kialakulni az antifasiszta egységfront. Tartva ettől, a reakció döntő csapást próbált mérni a forradalmi mozgalomra. 1934 október elején, a dolgozók óriási felháborodására, három fasiszta kapott helyet a kormányban. Október 4-én általános sztrájk robbant ki, mely majdnem az egész országra kiterjedt. Néhol a sztrájk fegyveres harcokba csapott át; a munkások szembeszálltak az ellenük kivezényelt rendőri karhatalommal és kormánycsapatokkal.

Barcelonában a munkások megszállták a város hadászati fontosságú pontjait, és 1934. október 6-án este kikiáltották a szabad katalán köztársaságot. A kormánycsapatok azonban elfojtották a dolgozók megmozdulását, és október 7-én reggelre a katalán kormány megdőlt.

Madrid munkásnegyedeiben október 5-én fegyveres harcok kezdődtek. A munkások barikádokat emeltek, megtámadták a parlamentet, a központi távíró épületét, a pályaudvarokat, és lőtték azt a palotát, amelyben a kormány ülésezett. A felkelők ellen kormánycsapatok és fasiszta rohamosztagok vonultak ki. Madrid munkásai vereséget szenvedtek.

A legkeményebb harcok Asztúriában folytak. A bányász felkelők hatalmukba ejtették egész Asztúriát, Oviedóban és Trubiában elfoglalták a fegyvergyárakat. A felkelők új hatalmat hoztak létre, kikiáltották az asztúriai munkás-paraszt köztársaságot. A forradalmi szervek ellátták a lakosságot ruházattal, élelemmel és a burzsoáziától elkobzott egyéb javakkal. Több, mint két hétig folytak a fegyveres harcok Asztúriában. Kommunisták, szocialisták, anarchisták vállvetve küzdöttek a közös ügyért. Ezért tudtak az asztúriaiak oly hosszú ideig szívósan ellenállni a reakciónak.

A reakció minden rendelkezésére álló erőt mozgósított a felkelők ellen, s amikor diadalmaskodott, tömegesen elkövetett gaztettekkel ünnepelte győzelmét. A munkások ezreit ölték meg, és 30 ezernél több antifasisztát vetettek börtönbe, ahol kegyetlenül megkínózták őket.

A spanyol proletariátus 1934 októberében főleg azért szenvedett vereséget, mert politikailag nem volt egységes és nélkülözötte a szükséges forradalmi vezetést. A munkások megmozdulásai szervezetlenek voltak, és nem volt elég fegyverük. Az időben össze nem hangolt akciók gyengítették a proletariátust, s megkönnyítették a kormány dolgát.

Nagy munkát végeztek a nép körében Kelet- és Délkelet-Európa országainak kommunista pártjai, melyek gyakran az illegalitás nehéz körülményei között dolgoztak. Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Magyarország és Bulgária kommunistái azzal szereztek történelmi érdemet, hogy idejében felhívták a figyelmet az országaikat fenyegető német fasiszta támadás egyre növekvő veszélyére, és kiadták a jelszót: a nemzeti függetlenséget a Szovjetunióval szövetségben kell megvédeni. A Román Kommunista Párt – mely akkor, mint Kelet- és Délkelet-Európa országainak többi kommunista pártja is – illegalitásban dolgozott, tevékenyen harcolt az imperialista reakció szovjetellenes tervei

ellen. A Román Kommunista Párt 1931 végén megtartott V. kongresszusa elvként kimondotta: „A Szovjetuniót védelmezve a tömegek egyúttal magukat is védelmezik, megvédik saját mindennapi létérdekeiket és történelmi érdekeiket.”²⁰⁰

A Román Kommunista Párt V. kongresszusának határozata értelmében harcba hívta az ország munkásosztályát a reakció ellen. Kiváló vezetői, Gheorghe Gheorghiu-Dej és Chivu Stoica, közvetlenül irányították a munkásosztály egyre erősödő mozgalmát. A mozgalom azokban a hatalmas sztrájkokban érte el csúcspontját, amelyeket 1933 január és február havában szerveztek a román vasutasok és olajmunkások. A román proletariátusnak egész addigi történetében ezek voltak a legnagyobb osztályütközések. A román munkások hősie harca volt a legelső antifasiszta tömegmozdulás Európában, s közvetlenül a németországi hitlerista államcsíny után zajlott le.

„A vasutasok és olajmunkások harca – írta Gheorghiu-Dej – határozottan megmutatta a fasiszmus ellen küzdő munkásosztály erejét; csapást mért arra a politikára, amely az ország fasizálására törekedett és azt fasiszta rabságba akarta dönteni; megbuktatta a véres kezű Vajda-kormányt, s ugyanakkor megszilárdította a párt tömegbefolyását, a tömegekkel való kapcsolatait. Maga a párt is megerősödött, mert a legharcosabb forradalmi elemek léptek soraiba, azok, akik e nagy harc tüzeiben edződtek meg.”²⁰¹

Angliában, Belgiumban, Hollandiában, az Egyesült Államokban és más országokban szintén kibontakozott az antifasiszta és háborúellenes mozgalom. A kapitalista országok dolgozói a kommunista pártok vezetésével szívós harcot vívtak a fasiszmus és a háborús veszély ellen. Harcukban óriási erkölcsi támogatást kaptak a Szovjetunió népeitől.

A két háborús tűzfészkek kialakulása az egész kapitalista világrendszer mélyreható válságának volt a következménye. A fasiszta kormányok új világháború kirobbantására törekedtek. A Szovjetunió iránti gyűlöletüktől elvakult amerikai, angol és francia reakciók támogatták a fasiszta támadást, és még csak gondolni sem akartak arra, hogy ez az agresszió saját országaik ellen fordulhat. Illúziókban ringatóztak, azt hitték, hogy struccpolitikájukkal „megnyerhetik” a német imperializmust, s ha az kielégítette „legutolsó” igényeit is, akkor minden kérdésben meg lehet majd alkudni vele. Ezek az illúziók azonban homokra épültek. A német imperializmus, minden igényének kielégítése után újabb, még nagyobb követelésekkel hozakodott elő.

Az új háború érlelődésének körülményei között a Szovjetunió állhatatosan küzdött a béke fennmaradásáért. Körülötte és vezetésével tömörültek mindazok a külföldi társadalmi erők, amelyek útját akarták állni a háború kirobbantásának. Az imperialista kormányok azonban süketek maradtak az értelem hangja iránt, nem figyeltek a szovjet szocialista nagyhatalom intő szavára. Szeleket vetettek, és vihart kellett aratniuk.

A háborúval terhes nemzetközi helyzetben a Szovjetunió kénytelen volt védelmi képességének fokozására megfelelő intézkedéseket tenni.

A SZOCIALIZMUS GYŐZELME A SZOVJETUNIÓBAN ÉS ENNEK JELENTŐSÉGE AZ ORSZÁG VÉDELME NEK MEGSZILÁRDULÁSÁBAN

1. A szocialista építőmunka sikerei

A kapitalista világban a harmincas évek során végbement gazdasági és politikai megrázkódtatások szembeötlően megmutatták a tőkés rendszer egész korhadtságát, s rémületet keltek a burzsoá uralkodó országok köreiben. A burzsoá szociológusok, publicisták, írók, újságírók ezrei nap mint nap arról igyekeztek meggyőzni a közvéleményt, hogy az új háború elkerülhetetlen, viszont ez fogja megszabadítani a kapitalizmust minden bajától és betegségtől. A polgári értelmiség körében kezdett lábra kapni a pesszimizmus, s olyan „jóslatok” terjedtek el, hogy a civilizáció pusztulása elkerülhetetlen, hogy a fasiszta népbuittás középkori sötétsége fog ráborulni az egész világra.

Ilyen helyzetben kiváltképpen nagy jelentőségűek voltak a Szovjetunió sikerei – azé az országé, mely a világon először lépett a szocializmus felépítésének útjára. A szovjet állam sokmillió dolgozó tömegeinek gazdasági, kulturális, társadalmi haladása, forradalmi lelkesedése nagy reménységgel töltötte el mindazok szívét, akik nem veszítették el a humanizmus és a társadalmi igazság eszméibe vetett hitüket. Minél erősebben harsogott a burzsoá újságok hasábjain a népek szemében oly gyűlöletes „háború” szó: annál erőteljesebben nőtt a világbéke zászlaját magasra tartó Moszkva szerepe és jelentősége.

1929 őszén, amikor a tőkésországokban ádázul dühöngött a gazdasági válság, a szovjetország gyorsított ütemben haladt a szocializmus megvalósítása felé. Az első ötéves terv első évét akkor fejezték be. A New York-i tőzsdepánikról, az amerikai és nyugat-európai csődökről és öngyilkosságokról, a külföldi munkanélküliség ijesztő arányú növekedéséről beszámoló szovjet újságok arról is hírt adtak, hogy a legnagyobb szovjet vállalatok munkásai négy év alatt akarják teljesíteni az ötéves tervet, hogy az iparban a szocialista versenyben álló dolgozók és élmunkások száma elérte a 900 ezret, hogy a kolhozmozgalom országsherte igazi tömegjellegűt öltött, s egyszerre egész körzetek parasztsága tér át a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra.

Az első ötéves terv fő feladata abban állott, hogy az elmaradt agrárországot a világkapitalizmustól független, élenjáró, fejlett iparú hatalommá változtassa át, és megteremtse azt a gazdasági alapot, amelyen meg lehet szüntetni az osztályokat, s fel lehet építeni a Szovjetunióban a szocialista társadalmat. Hogy falun meg lehessen teremteni a szocializmus gazdasági alapját, a kis, felaprózott gazdaságokat a nagyüzemi kollektív mezőgazdaság vágányára kellett terelni. S végül, az ötéves terv igen fontos feladata volt az is, hogy megteremtse az ország maximális védelméhez szükséges technikai és gazdasági előfeltételeket.

Az ország iparosítását még Lenin tűzte a párt feladatául. „Csak amikor az országot villamosítottuk, amikor az ipart, a mezőgazdaságot és a közlekedést a modern nagyipar technikai alapjaira helyeztük, csak akkor győztünk majd véglegesen” – mondotta.²⁰² Lenin hangsúlyozta, hogy az ország iparosítását csak akkor lehet sikerrel megvalósítani, ha erőteljesen fejlesztik a nehézipart és annak

szívét, a gépipart. A párt egész politikájának az a lenini útmutatás volt az alapja, hogy „a nehézipar megmentése, a nehézipar helyreállítása nélkül semmiféle ipart nem építhetünk fel, enélkül pedig mint önálló ország egyáltalában elveszünk”.²⁰³

A helyreállítás időszakában, amikor az ország az imperialista háború és a polgárháború ütötte súlyos sebeket igyekezett begyógyítani, a párt, illetve a szovjet kormány nem eszközölhetett nagy beruházásokat a nehéziparba. Csak a békés építőmunkára való áttérés után négy esztendővel sikerült elérni, hogy a szovjet iparba fektetett beruházások volumene felülmúlta az állóalapok elhasználódását. A helyreállítási időszak végére a Szovjetunió egész ipara csak 73 százalékát érte el annak, amelyet a forradalom előtti Oroszország egész ipara 1913-ban termelt.²⁰⁴ 1928-ban, az első öt éves terv első esztendejének küszöbén az ország nyersvastermelése még nem érte el az 1913. évi színvonalat (valamivel több volt 3 millió tonnánál), az acéltermelés 4,3 millió tonnája alig haladta meg az 1913. évi mennyiséget, a hengerelt fekete fémárúk termelése pedig alatta maradt az 1913. évi színvonalnak.²⁰⁵ Ugyanakkor a kapitalista országok többségében – főleg azokban, amelyek győztesen kerültek ki az első világháborúból – az ipar termelése 1928-ra sokszorosán felülmúlta a háború előtti színvonalat. Ha számításba vesszük, mennyire elmaradt a cári Oroszország az élenjáró kapitalista országok mögött, fogalmat alkothatunk arról, hogy a Szovjetunió és a kapitalista világ gazdasági erőviszonya milyen kedvezőtlen volt az előbbire nézve az első öt éves terv küszöbén.

Annál nagyszerűbb és jelentősebb volt a szovjet munkásosztály hőstette: határidő előtt teljesítette az első öt éves tervet, és ezzel megvetette az alapját annak, hogy a világ küzdőterén megváltozzanak az erőviszonyok.

A kapitalista világ hangadói és azok szekértolói mindenfelé szétkürtölték, hogy a Szovjetunió terve nem fog sikerülni. Azt jósolgatták, hogy „az Oroszországon belüli ellenzéki erők” kerekednek felül, és a történelem később kineveti a kommunista párt központi bizottságában ülő „fantasztákat”, akik a kapitalista államok segítsége nélkül, nevetségesen rövid idő alatt akarnak iparosítani egy gazdaságilag elmaradott országot. Ezek a „próféták” arra alapozták jóslataikat, hogy a kulákság ellenállása erősödött a szovjethatalom politikájával szemben és a párton belül ellenzéki antileninista elemek – trockisták, zinovjevisták, jobboldali opportunisták – üttették fel fejüket.

A trockista–zinovjevista blokk még az első öt éves terv megindulása előtt vereséget szenvedett. A XV. pártkongresszus az aktív trockistákat és zinovjevistákat kikergette a pártból. Az országot átalakító tervvel szembeni makacs ellenállásuk megtört. 1928–1929-ben a Buharin–Rikov-féle ellenzék ismét megkísérelte letéríteni a pártot a lenini útról, megpróbált akadályt gördíteni az iparosítás és a kollektivizálás elé. E kapitulánsok azonban kudarcot vallottak, s terveiket a párt akarata, maga az élet hiúsította meg.

Az ország dolgozói lelkesedéssel fogadták a terv ellenőrző számainak közzétételét, és aktívan részt vettek megvitatásában. A munkások és parasztok azzal válaszoltak a párt felhívására, hogy minden erejüket megfeszítve törekedtek a terv megvalósítására. A Dnyeprogress és Magnyitogorszk építőit, Kuznyeck betonozóit, Moszkva, Leningrád és Harkov munkásait nagyszerű munkahőstet-tekre ihlette a párt felhívása.

A burzsoá Nyugat ingerülten és kételkedve fogadta a Szovjetunió első sikereiről szóló közleményeket. Carlo Sforza tekintélyes olasz politikus például kijelentette: „A szovjet kormány első öt éves terve alighanem nagy hibának fog bizonyulni . . . Ebből a kísérletből Oroszország még szegényebben, még éhesebben és szerencsétlenebbül fog kikerülni, mint amilyen azelőtt volt.”²⁰⁶ A New York Times c. befolyásos amerikai újság ezt írta: „Az öt éves ipari terv, mely minden arányérzék megcsúfolásával, s ahogyan Moszkva gyakran büszkén hangoztatja, »költségekre nem tekintve« törekszik célja felé, valójában nem is tekinthető tervnek. Nem terv, hanem spekuláció.”

De más hangok is hallatszottak a burzsoá Nyugaton. Lord Lothian, az ismert angol diplomata 1931-ben így nyilatkozott: „Úgy vélem, Marx és Lenin jövődölései igen kellemetlen pontossággal válnak valóra . . . A marxista elemzésben sok minden igaz.”²⁰⁷ Gibson Jarvis, a „United Dominion” angol bank igazgatóságának elnöke, aki 1932-ben a Szovjetunióban járt, a következő szavakban

foglalta össze a szocializmus országában látottakat: „Ki kell jelentenem, hogy nem vagyok kommunista és nem vagyok bolsevik; határozottan kapitalista és individualista vagyok . . . Oroszország halad előre, ugyanakkor, amikor nálunk rengeteg gyár tétlenül áll, és körülbelül hárommillió munkanélkülink van, akik kétségbeesetten munkát keresnek. Az ötéves tervet kigúnyolták, bukását jósolták. De most már kétségtelen, hogy az ötéves terv vonalán többet értek el, mint amennyit előirányoztak . . . Ne próbáljuk lebecsülni az orosz terveket, és ne kövessük el azt a hibát, hogy a szovjet kormány bukásában reménykedünk . . . A mai Oroszország olyan ország, amelynek lelke és ideái vannak. Oroszország a bámulatos aktivitás országa . . . A legfontosabb talán az, hogy Oroszországban az egész ifjúság és az egész munkásság olyasmivel rendelkezik, ami a kapitalista országokban sajnos, ma hiányzik – reménységgel.”²⁰⁸

Az első ötéves terv kudarcára spekuláló nemzetközi reakció reményei füstbe mentek. A szovjet nép becsülettel teljesítette a magára vállalt kötelezettségeket – az első ötéves tervet határidő előtt, négy év és három hónap alatt teljesítette.

Miközben Németországban a monopóliumok urai fasiszta diktatúrát hoztak létre, amelynek fő célja a világuralom megszerzésére irányuló háború kirobbantása volt, addig a Szovjetunió népei lerakták a szocializmus anyagi alapját – egy olyan társadalmi rend alapjait, amely nem tűr hódító háborúkat és békét akar a földkerekség népei között.

A szocialista építés sikerei elősegítették a békeszerető erők megszilárdulását, mert ezek az erők most már a szovjetország egyre növekvő ipari és védelmi hatalmára támaszkodhattak.

A kommunista párt aktivizálta a munkásosztályt, hogy az iparosítás érdekében minél több anyagi eszközt halmozzon fel, következetesen valósítsa meg a takarékoság elvét, csökkentse a termelés önköltségét, növelje az iparon belüli felhalmozást, és főleg fokozza a munka termelékenységét. Az első ötéves terv feladatait nem lehetett volna megoldani a szocialista versenymozgalom nélkül, mely országszerte hatalmas arányokat öltött. A szocialista versenyt a párt óriási nevelőmunkája és a munkásosztály alkotó kezdeményezése készítette elő.

A tömegméretű szocialista munkaverseny, a szovjet társadalom történetének ez a nagyszerű jelensége a „nagy kezdeményezésig”, az 1919-es kommunista szombatokig nyúlik vissza, amikor a munkások önként vállaltak ingyenes többletmunkát, hogy mielőbb helyreállítsák a háborúban tönkrement népgazdaságot. Lenin akkor rámutatott a kommunista szombatok óriási jelentőségére. A szinte erejükön felül dolgozó munkások áldozatkészségét bizonyították, és a dolgozóknak azt a törekvését fejezték ki, hogy növeljék a munka termelékenységét, ne hagyjanak veszendőbe menni egyetlen pud gabonát, vasat, szénét s egyéb olyan terméket, amelyre nemcsak nekik maguknak és hozzátartozóiknak van szükségük, hanem az egész társadalomnak, a szocialista államban egyesült emberek millióinak.

A kommunista szombatok – mutatott rá Lenin – átmenetül szolgálnak az önkéntes és tudatos fegyelemhez, amely csakis a kizsákmányoló osztályok uralmától felszabadított munka körülményei között képzelhető el. A dolgozóknak az a tudata, hogy maguknak dolgoznak, hogy ők az ország gazdasági és történeti sorsának irányítói – segíti, támogatja a szabad, önkéntes fegyelmet, amely a tudomány és technika vívmányaival egyesülve az új, magasabb rendű munkaszervezettség jellemző tulajdonsága. Lenin az újnak már gyenge hajtásaiban is észrevette a dolgozó tömegek tudatában végbement változásokat, melyeket a szocialista forradalom győzelme, a munkás-paraszt hatalom létrejötte idézett elő.

A párt Lenin hagyatékának szellemében óriási nevelő- és szervező munkát fejtett ki, hogy a tömegek alkotó kezdeményezése minél szélesebben bontakozzék ki, hogy kifejlődjene az elvtársi együttműködés és kölcsönös segítség legváltozatosabb formái, hogy a dolgozók kommunista módon végezzék munkájukat. Így készítette elő a tömegméretű szocialista versenymozgalmat.

A Pravda 1929. január 20-i száma közölte Lenin „Hogyan szervezzük meg a versenyt?” című cikkét, melyet még 1918-ban írt. Lenin hangsúlyozza, hogy csak a szabad munkatevékenység során bontakozhat ki az ember ereje, képessége és tehetsége. A szocializmus ad először lehetőséget arra,

hogy a versenymozgalom valóban tömegméreteket öltön. A lenini gondolat nyomán a Szovjetunió üzemeiben, gyáraiban és építkezésein mindenütt megindult a tömeges munkaverseny. 1929. január és február hónapokban sok vállalat munkása határozta el, hogy versenyt szervez a munkafegyelem megszüldítéséért, a termelékenység növeléséért, önköltség csökkentéséért. Ugyanazon év március 5-én a leningrádi „Krasznyj Viborzsec” üzem a Pravda útján szocialista versenyre szólította fel a Szovjetunió valamennyi üzemét és vállalatát. A „Krasznyj Viborzsec” csőgyártó műhelyének öntvénytisztító brigádja már február 15-én aláírta az első versenyszerződést.

1929. április 29-én a XVI. pártkonferencia azzal a történelmi jelentőségű felhívással fordult a Szovjetunió munkásaihoz és dolgozó parasztjaihoz, hogy induljanak harcba az ötéves terv teljesítéséért, az önköltség csökkentéséért, a munkatermelékenység emeléséért, a fegyelem megszüldüléséért, a vetésterületek kibővítéséért és a nagyobb terméshezért. A párt megmagyarázta, hogy a munka frontján folyó harc fő módszere a munkaverseny. A párt felhívására az élenjáró munkások azzal a határozott ígérettel feleltek, hogy ötéves tervüket négy év alatt fogják teljesíteni. Kezdeményezésüket országszerte mindenütt követték.

Az első ötéves terv időszakában a szocialista verseny legfontosabb formája az élmunkás-mozgalom volt. A kezdeményező „Krasznyj Viborzsec” példáját hamarosan követte Lenin városának többi üzeme: az „Elektroszila”, a „Krasznyj Putyilovec”, a „Krasznyj Treugolnyik”, továbbá a moszkvai „Trjohgornaja Manufaktura”, „Krasznyj Bogatir”, „Dinamo”, „AMO”, valamint a ljuberecki mezőgazdasági gépgyár. Majd Urál üzemei, a Donyec- és a Kuznyeck-medence, a Moszkva vidék bányái léptek versenybe – s hamarosan a Szovjetunió minden köztársaságában és a határmenti körzetekben is kibontakozott a versenymozgalom.

Az élmunkások, élmunkás-brigádok, élüzemek rohamot indítottak a technikai elmaradottság ellen, csúcseredményeket értek el a termelékenységben, messze elhagyták a régi munkanormákat, és így értékes időt nyertek a kapitalizmussal folyó versenyben. A magnytogorszki fémkohászati kombinát építkezésén Galiulin betonozó brigádja felállította a betonkeverés világrekordját. A kasiri üzem építésén dolgozó Ivan Orlov kubikus 19 köbméter földet mozgatott meg egyetlen műszak alatt. Kovaljov és Kozlov makejevkai kőművesek országos vakolási rekordot állítottak fel. Doronyin, Minakov és Gavrilov, akik a kuznyeck-i kohóüzem nagyolvasztójának építkezésén dolgoztak, megdöntötték a tűzálló falazás minden addigi rekordját: naponta 6,5 ezer tűzálló téglát raktak. A „Krasznyj Treugolnyik” lett a legelső élüzem; munkásainak 85 százaléka önfeláldozó munkával a normák túlteljesítésével szerzett dicsőséget. Ilyen események foglalkoztatták a szovjetország életét azokban a feszült években.

Az ötéves terv új létesítményeiről beszámoló újságcikkek valóságos hadijelentésekre emlékeztettek. Egy újfajta mezőgazdasági aggregát gyártásának megkezdése, egy új vasúti szárnyvonal megnyitása, egy olvasztókemence üzembehelyezése – mind-mind egy-egy értékes győzelem volt az évszázados elmaradottság ellen folyó roppant küzdelemben.

Az élmunkások között a legkülönbébb versenyformák alakultak ki, és a dolgozók új módszerekkel felvértezve indultak harcba a selejt ellen, a munkaidő jobb kihasználásáért, a gépek ésszerűbb üzemeltetéséért, a több és olcsóbb termelésért. A vállalatok termelési értekezleteket tartottak, kiállításokat rendeztek, pályázatokat hirdettek, ipari és pénzügyi ellenterveket dolgoztak ki, s megkezdték működésüket a gazdaságos termelést célul tűző brigádok. Az élenjáró brigádok nemcsak átadták munkamódszereiket az elmaradottabbaknak, hanem tényleges segítséget is nyújtottak nekik (ez a módszer volt az úgynevezett „társadalmi vontató”). A versenyek valamennyi formáját maga az élet, a mindennapi gyakorlat, a munkástömegek tapasztalata, alkotó kezdeményezése, az a törekvésük hívta életre, hogy minél nagyobb termelékenységgel dolgozzanak a nép hasznára, saját munkás-paraszt államuk javára.

Az élmunkások hadserege gyorsan növekedett, és számuk 1932-ben az iparban már elérte a 3,5 milliót. Az újnak azok a hajtásai, melyeket Lenin a nagy kezdeményezés csiráinak ítélt, gyökeret vertek, egyre jobban fejlődtek és terebélyesedtek. A szocialista munkaverseny valóban nagy népi

tömegmozgalommá vált. E mozgalom óriási jelentősége nem csupán abban állott, hogy egyike volt a szocialista iparosítás és magasabb termelékenység legfontosabb feltételeinek. Éppen olyan nagy volt a politikai jelentősége is, mert a dolgozókat arra nevelte, hogy új módon viszonyuljanak a munkához, s azt becsületbeli ügyüknek tekintsék. A szocialista verseny első érezhető és fontos eredménye éppen az volt, hogy megszilárdult a munkafegyelem, a dolgozóknak kifejlődött az elvtársi szolidaritás, a közös ügyért érzett felelősség tudata. A szovjet embernek, a szovjet hazafinak ezek a megkülönböztető vonásai teljes szépségükben és erejükben mutatkoztak meg később, a Nagy Honvédő Háború napjaiban.

A munkásosztály hősie munkája nyomán az első öt éves terv alatt a Szovjetunió ipari termelése 2,7-szer múlta felül az 1913. évi termelés volumenét. Több mint 1500 nagy vállalat épült, köztük olyan óriások, mint a magnyitogorszki és kuznyeki kohászati kombinátok, a sztálingrádi és harkovi traktorgyárak, a moszkvai és Nyizsnij Novgorod-i autógyárak, a dnyeperi vízierőmű, továbbá színesfémkohászati, vegyipari, szerszámgépgyártó, repülőgépipari üzemek, mezőgazdasági gépgyárak stb. Olyan iparágak is létesültek, amilyenek azelőtt egyáltalán nem, vagy csak alig léteztek Oroszországban. Az első öt éves terv gépgyártási előirányzatát három év alatt sikerült teljesíteni, sőt 57 százalékkal túl is teljesíteni.

Az első öt éves terv előírta, hogy az ország keleti részén egy második új szén- és fémközpontot kell létesíteni, ami a Szovjetunió védelmi képességének fokozása szempontjából igen fontos előirányzat volt. Az 1930 júniusában és júliusában lezajlott XVI. pártkongresszus azt a történelmi jelentőségű határozatot hozta, hogy „az ország iparosítása a továbbiakban nem támaszkodhat egyedül a déli szén- és fémbázisra. A gyors iparosítás elengedhetetlen feltétele, hogy keleten az Urál és Szibéria gazdag szén- és érclelőhelyeinek felhasználása révén megteremtsük a Szovjetunió második alapvető szén- és fémközpontját”.²⁰⁹ Magnyitogorszk és Sztálingrád (ma Novokuznyeck) olvasztókemencéi már az első öt éves terv időszakában nagy mennyiségű fémeket adtak az országnak.

Az első öt éves tervben fontos helyet foglalt el a nemzeti határmenti körzetek iparának fejlesztése. A lenini nemzetiségi politika megvalósításának eredményeképpen a cárizmus alatt elnyomtatásban és nyomorban élt nemzetiségek a szovjethatalomtól nemcsak teljes szabadságot és nemzeti egyenjogúságot kaptak, hanem lehetőséget is ahhoz, hogy gyors ütemben felszámolják gazdasági és műveltségbeli elmaradottságukat, és felzárkózzanak az élenjáró nemzetek mellé. Az első öt éves terv időszakában a régi ipari körzetek termelési volumene kétszeresére, a nemzeti köztársaságoké 3,5-szeresére növekedett. Azok a nemzeti köztársaságok, melyeknek azelőtt jóformán nem is voltak ipari szakembereik, most nagy lendülettel láttak neki a kádereképzésnek. A Turkmén Köztársaságban a nagyipari munkások száma több, mint háromszorosára, Üzbekisztánban kb. 4,6-szorosára emelkedett: Még ennél is nagyobb növekedési arányszámot ért el a Tadzsik SZSZK. Kazahsztánban 40 nagy iparvállalat létesült. Nem volt egyetlen olyan szövetségi vagy autonóm köztársaság sem, amelynek gazdasági fejlődésében ne ment volna végbe gyökeres fordulat ezekben az években.

A nagy orosz nép, az orosz munkásosztály segítségével a tegnap még elnyomott népek hamarosan leküzdötték gazdasági és műveltségbeli elmaradottságukat, s ők is kivették részüket a Szovjetunió szocialista átalakításának nagy munkájából. Közép-Ázsia és a Kaukázus köztársaságaiban a termelőerők és a dolgozók jóléte gyorsabb ütemben növekedett, mint az OSZSZSZK-ban. Így mutatkozott meg anyagi tekintetben is, hogy az orosz munkások szívükön viselik a Szovjetunióban élő testvéri népek sorsát. A nemzeti köztársaságok iparosítása alapján még jobban megszilárdult a szovjetország nemzetiségeinek, az új szocialista nemzeteknek testvéri szövetsége. A lenini nemzetiségi politikának nagy diadala volt ez.

Az első öt éves terv időszakában a párt és a kormány roppant munkát végzett, hogy valóra váltsa Leninnek a mezőgazdaság szocialista átszervezésére vonatkozó végakarátát. Lenin adta meg a pártnak és a munkásosztálynak azt a tudományosan megalapozott harci programot, hogy az elmaradott egyéni parasztgazdaságokat a szocializmus útjára kell terelni. „Ha a parasztgazdaság tovább fejlődhet – mondotta – szilárd alapokon biztosítanunk kell a további átmenetet is, a további átmenet

pedig szükségszerűen abban rejlik, hogy a legkevésbé előnyös és a legelmaradottabb, kis, különálló parasztgazdaságok, fokozatosan egyesülve, megszervezik a nagyüzemű társadalmi mezőgazdaságot.”²¹⁰ Lenin a következő alapvető következtetést vonta le: „Csakis abban az esetben, ha sikerül a parasztnak a gyakorlatban megmutatni a föld társadalmi, kollektív, társas, artelben történő megmunkálásának előnyeit, csak ha a társas, az artelgazdasággal sikerül a parasztnak segítséget nyújtani, csakis akkor fogja majd az államhatalmat kezében tartó munkásosztály a maga igazát valóban bebizonyítani a parasztnak, csakis akkor vonhatja majd valóban a maga oldalára a sokmillió paraszttömeget szilárdan és igazán.”²¹¹

Már a szocialista iparosítás első éveiben nyilvánvaló volt, hogy a mezőgazdaság elmaradt az ipar fejlődési ütemétől. Ennek alapvető oka az egyéni gazdálkodás szétforgácsoltságában rejlett, abban, hogy kevés árut termelt. A forradalom előtt több, mint 20 millió parasztgazdaság volt, 1927-ben pedig 24–25 millió;²¹² emellett a parasztgazdaságok számának növekedése folytán jelentősen megcsappant a mezőgazdaság általános árutermelése. 1913-ban körülbelül 5 milliárd pud gabonát takarítottak be, amiből 1300 millió pud került piacra; az 1926–27-es gazdasági évben az állam mindössze 700 millió pudot tudott beszerezni.²¹³

Az 1927-ben összeült XV. pártkongresszus Lenin útmutatásait követve és a mezőgazdaság konkrét helyzetét figyelembe véve, meghirdette a mezőgazdaság kollektivizálásának irányvonalát. „A falusi munkáról” c. kongresszusi határozat kimondta, hogy „az egyéni kis parasztgazdaságoknak nagy kollektívakká való egyesítése és átalakítása a párt falusi munkájának *alapvető feladata*.”²¹⁴

Az egyéni parasztgazdaságok tömeges kollektivizálását a kommunista párt és a szovjet kormány egész előzetes tevékenysége készítette elő.

Az iparosítás lenini tervének megvalósítása, mely megteremtette a nagyüzemi mezőgazdasághoz szükséges műszaki alapot, és lehetővé tette az egyéni parasztgazdaságok rekonstrukcióját, a tömeges kollektivizálás döntő feltétele volt. A nagyarányú kollektivizálás előkészítésében és végrehajtásában jelentős szerepet játszottak a szovhozok, a gép- és traktorállomások, a szövetkezetek (beszerzési, értékesítő, mezőgazdasági termelőszövetkezetek), amelyek meggyőzték a parasztot arról, hogy a szocialista nagyüzemi gazdálkodás előnyösebb a kevés árut termelő egyéni gazdaságnál.

A parasztság zöme 1929 őszén lépett a kolhozépítés útjára. A kolhozmozgalom ekkor tömegméreteket öltött, s megkezdődött a nagyarányú kollektivizálás. A szovjet állam a kulákság korlátozásának és visszaszorításának politikájáról áttért a kulákságnak mint osztálynak a felszámolására, mert ez a tömeges kollektivizálás alapján lehetségessé vált. Sztálin hibájából azonban 1930 elején súlyos helytelenségek történtek, melyek a kollektivizálás ütemének mesterséges erőltetésében, és a kolhozépítés önkéntességére vonatkozó lenini elv megsértésében jutottak kifejezésre. Sztálin lebecsülte azt az erőt, amely a parasztokat a kis, egyéni gazdasághoz vonzotta, s nem akart hallgatni a helyi pártmunkások józan javaslataira. Ebből sok súlyos hiba származott a tömeges kolhozmozgalom kezdetén.

1930 márciusában a párt központi bizottsága határozatot hozott „a kolhozmozgalommal kapcsolatos pártvonalról való elhajlások elleni harcról”. A kolhozépítés során elkövetett hibák kijavítása a paraszti tömegek megnyugvását eredményezte. Az első ötéves terv időszakának végén a mezőgazdaságban a szocialista rendszer már uralkodóvá vált. Az országban ekkor 211 100 mezőgazdasági artel volt, s ezek 14 millió 900 ezer parasztgazdaságot egyesítettek.²¹⁵ 1932-ben már 2446 gép- és traktorállomás működött az országban. 1932 derekán a kolhozokba egyesült parasztgazdaságok aránya elérte a 61,5 százalékot, vetésterületük pedig az összes vetésterület 77,7 százalékát.²¹⁶ Ukrajna, Üzbekisztán, Kazahsztán, Turkesztán, Kirgizisztán és az ország más körzetei befejezték a kollektivizálást. Az ötéves terv alapvető mezőgazdasági feladatát – a szocialista elem túlsúlyának elérését – ilyenformán tehát már 1932-ben sikerült végrehajtani. A mezőgazdaságban már a kolhozok alkották a fő erőt.

Az iparosítás és a kollektivizálás eredményeként az ipar is, a mezőgazdaság is ugyanazon szocialista alapon fejlődött tovább.

A kulákság – az utolsó kizsákmányoló osztály – felszámolása új osztály-erőviszonyokat teremtett az országban. Azzal, hogy a szegény- és középparasztok milliós tömegei beléptek a kolhozba, falun a szocializmus reális és tartós támasza a kolhozparaszság lett, ez erősítette a szovjethatalmat, megszilárdította a munkás-paraszt szövetséget.

A szocialista építés nagyszabású programját a szovjet népnek ellenséges kapitalista környezetben kellett megvalósítania. A tőkésvilág gazdaságilag és katonailag erősebb volt, mint a Szovjetunió, a világnak akkor még egyetlen szocialista országa. A szocializmus építésének megakadályozására és a kapitalizmus visszaállítására törekvő imperialista hatalmak erőteljesen készülődtek a Szovjetunió elleni háborúra. Növelték fegyveres erőiket, bővítették hadiiparukat, katonai támaszpontokat építettek, konfliktusokat provokáltak.

A kommunista párt és a szovjet kormány kellőképpen mérlegelte az imperialista támadás reális veszélyét, és nem feledkezett meg arról a lenini figyelmeztetésről, hogy a béke és a szocializmus ellenségei bármikor újabb hadjáratot indíthatnak a Szovjetunió ellen, ennél fogva a szovjet népnek szárazon kell tartania puskaporát, s készen kell állnia az agresszorok visszaverésére. A párt és a kormány ennek megfelelően nagy munkát és gondot fordított arra, hogy a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének védelme szilárd és biztonságos legyen.

A XIV. pártkongresszus határozata értelmében „minden szükséges intézkedést meg kell tenni az ország védelmi képességének fokozására, a Vörös Hadsereg, valamint a tengeri és légi Vörös Flotta erejének növelésére”.²¹⁷

Az 1927 decemberében összeült XV. pártkongresszus határozatai új szakaszt jelentettek a Szovjetunió gazdasági és védelmi erejének további fejlesztésében. A népgazdaság öt éves tervéről szóló kongresszusi irányelvek kimondták: „Tekintettel arra, hogy a tőkésországok katonai támadást indíthatnak a proletárállam ellen, az öt éves terv kidolgozásánál a lehető legnagyobb figyelmet kell fordítani azoknak a népgazdasági, főleg ipari ágaknak az igen gyors fejlesztésére, amelyekre háborús időben az ország védelmének és gazdasági szilárdságának biztosításában a fő szerep hárul. Az öt éves távlati terv összeállításával kapcsolatos védelmi kérdésekre nemcsak a tervgazdálkodási szervek figyelmét kell felhívni, hanem, ami a legfőbb, az egész párt lankadatlan figyelmét is biztosítani kell.”²¹⁸

Az első öt éves terv teljesítésének eredményeként a Szovjetunió nem volt többé gyenge, védelemre fel nem készült ország, hanem olyan állam, mely egész hadserege számára korszerű védelmi eszközöket tudott előállítani.

Az első öt éves terv időszakának végére jelentősen megjavult a dolgozók anyagi helyzete. Örökre megszűnt a munkanélküliség, és a munkásosztály bizakodva nézhetett a holnap elé. A kolhozrendszer győzelme örökre véget vetett annak a korábbi állapotnak, hogy a parasztság kulákokra és szegényparasztozokra oszlott, s a falusi nyomor is visszavonhatatlanul a múlté lett.

Az első öt éves terv időszakában a munkások és alkalmazottak keresete több, mint kétszeresére emelkedett. Az állami társadalombiztosítás 1932. évi költségvetése több, mint négyszerese volt az 1927–1928. évinek; közegészségügyi célokra az állami költségvetésből és más forrásokból ugyanezen időszak alatt 3,2-szer annyit, közművelődésre hatszor annyit fordítottak.

Nagy eredményeket ért el a Szovjetunió a művelődés területén is. Az 1933/34-es tanévben 10 millióval több volt az általános iskolai tanulók száma, mint az 1928/29-es tanévben. Az öt éves terv-időszak éveiben az ország főiskoláiból 170 ezer magasabb képzettségű szakember került ki, és több, mint 290 ezren végeztek középfokú szakiskolát. Az ipari vezető káderek képzésének megoldása szem pontjából igen nagy jelentőségű volt az ipari akadémiák létrehozása.

A párt több intézkedést hozott új káderek nevelésére, s ennek meg is volt az eredménye: az ipart, a mezőgazdaságot, a közlekedést, a hadsereget el lehetett látni megfelelő szakemberekkel. Jelentősen megnőtt a pártmunkásképzés színvonala, fellendült a szervező és nevelőmunka. Az egyre bonyolultabb és szerteágazóbb feladatok végrehajtása során a párt létszámban is nőtt. 1934 elején több, mint 1 millió 900 ezer párttag és 900 ezernél több tagjelölt dolgozott az SZK (b)P soraiban.

1934. január 26-án kezdődött a XVII. pártkongresszus. A legutóbbi pártkongresszus óta eltelt három és fél esztendő alatt létrejött a szocialista gazdaság alapja, az egykori elmaradott agrárország ipari-kolhoz nagyhatalommá fejlődött. A párt szétzúzta a pártellenes csoportokat és elhajlásokat, s sziklaszilárdan tömörült a leninista központi bizottság köré.

A központi bizottság beszámolójában, a küldöttek felszólalásaiban felsorolt számok és tények cáfolhatatlanul bizonyították, hogy a Szovjetunió a gazdaság, a politika és a kultúra minden területén kimagasló sikereket ért el. Ordzonikidze mélyrehatóan elemezte a nehézipar kérdéseit. A helyi pártszervezetek vezetői felszólalásaikban a legfontosabb körzetek gazdasági fejlesztésének kérdéseivel foglalkoztak. Posztisev arról számolt be, hogy Ukrajna kommunistái miként harcolnak a lenini nemzetiségi politika megvalósításáért. Kirov lángoló szavakkal szólt a leningrádi munkások lelkesedéséről. Hruscsov, a főváros pártszervezetének vezetője arról beszélt a kongresszus küldötteinek, hogy a moszkvai munkások milyen hőiesen harcolnak Moszkva iparának fejlesztéséért, s hogy a párt miként valósította meg a szocialista iparosítás lenini politikáját. Elmondotta, hogyan jöttek létre az olyan ipari óriások, mint a moszkvai autógyár, a „Sarikopodszipnyik”, a revolveresztergagyár, a „Kalibr” és más vállalatok; beszámolt a Moszkva vidéki szénmedence sikeres fejlődéséről, a moszkvai metró és a Moszkva–Volga csatorna építéséről.

A XVII. pártkongresszus megvitatta a népgazdaság fejlesztését célzó második ötéves terv (1933–1937) kérdéseit. Az első ötéves terv időszakában elért sikerek lehetővé tették a kommunista pártnak és a szovjet kormánynak, hogy a második ötéves tervben még nagyvonalúbb feladatokat tűzzön ki. A második ötéves terv alapvető gazdasági feladata az egész népgazdaság rekonstrukciójának befejezése volt. Politikai téren pedig el kellett érni, hogy végleg megszűnjenek a kizsákmányoló osztályok maradványai és a kizsákmányolást szülő okok, s minden szovjet ember a szocialista társadalom öntudatos tagjává váljék.

A második ötéves terv éveiben óriási ipari építőmunka folyt, s méretei jelentősen felülmúlták az első ötéves terv arányait. Az egész tervidőszakban 4500 új iparvállalat épült és kezdett dolgozni, és az első ötéves terv 64,9 milliárdos beruházásával szemben 148,7 milliárd rubelre rúgott a beruházások összege.²¹⁹

Sikeresen valósult meg az ipar és a vasúti közlekedés technikai felújítása. Az ország ipari termékeinek több, mint 80 százalékát új, vagy teljesen újjáalakított gyárak állították elő. A három gyáróriás – a magnitogorszki, a kuznyecki és a makejevskai – egymagában annyi vasat adott, mint 1913-ban Oroszország valamennyi üzeme együttvéve. A kőszéntermelés 2-szeresére, a villamosenergia-termelés majdnem 3-szorosára, a vasérckitermelés és vasgyártás több mint 2-szeresére, az acélgyártás pedig 3-szorosára emelkedett. A második ötéves terv utolsó esztendejében a Szovjetunió egész iparának termelése 2-szer annyi volt, mint 1932-ben és majdnem 4-szer annyi, mint 1929-ben.²²⁰

Gyors ütemben fejlődött a nehézipar. 1937-ben a termelési eszközöket gyártó iparágak („A” csoport) bruttó termelése az összipari termelésnek már 57,8 százalékát tette ki.

Az ország villamosításában is nagy sikerek születtek. Az ötéves terv végére a Szovjetunió villanytelepei 36,2 milliárd kilowattóra áramot termeltek (1932-ben 13,5 milliárd kilowattóra volt az összteljesítmény). A dnyeperi vízierőmű egymaga több villamos energiát adott, mint a forradalom előtti Oroszország valamennyi áramfejlesztő telepe együttvéve.

A gépgyártás is erős ütemben fejlődött. A gépgyártó és fémfeldolgozó ipar termelése a második ötéves terv utolsó esztendejében 20-szorosan szárnyalta túl az 1913. évi színvonalat.

Az 1913-as szinthez viszonyítva 1937-ben az egész ipari termelés volumene 6-szorosára növekedett.²²¹ Az ipar hallatlanul gyors ütemű fejlődése felülmúlta bármely kapitalista országot.

Az új technika megteremtése a népgazdaság valamennyi ágában új feladat elé állította a szovjet népet – el kellett sajátítani ezt a technikát, hiszen a technika hozzáértő emberek nélkül holt dolog. A technika csodákra képes, de csak akkor, ha jól tudnak vele bánni. Ezért a kommunista párt ezt a jelszót: „Az újjáépítés időszakában mindent a technika dönt el!” – a következő jelszóval cserélte fel: „Mindent a káderek döntenek el!”

Új káderek képzéséhez a kulturális forradalom adta meg az objektív lehetőséget. A technikai minimum tanfolyamokon, az üzemi iparostanuló-iskolákban, a technikai és egyéb szakkörökben a munkások elsajátították a technikát, megszerezték a technika tökéletesítéséhez szükséges ismereteket. A kommunista párt a tömegek alkotó kezdeményezésére támaszkodva még erőteljesebben harcolt a termelékenység fokozásáért.

A második öt éves terv időszakában már a munkások túlnyomó többségét magával ragadta a szocialista verseny, mely az újtómozgalom új, magasabb szintjére emelkedett.

1935. augusztus 31-re virradó éjjel egy fiatal vájár, Alekszej Sztahanov a Donyec-medencében levő „Centralnaja-Irmino” aknában 102 tonna szenet fejtett egyetlen műszak alatt, s ezzel 14-szeresen túlteljesítette a szénfejlesztés normáját. Példáját sokan követték: Miron Gyukanov, Dimitrij Koncedalov, Nyikita Izotov és mások Sztahanov rekordját is túlszárnyalták. Izotov az egyik műszakban 204 tonna szenet termelt ki.

A technika elsajátításáért, a termelékenység további fokozásáért megindult újtómozgalom, melyet a Donyec-medence bányászai kezdeményeztek, hamarosan tömegjellegűt öltött, és magával ragadta a többi iparág és a közlekedés munkásait, a kolhozparasztokat és a szovhozok dolgozóit egyaránt. A szocialista építés újtómozgalma új szakaszt jelentett a szocialista munkaverenyben.

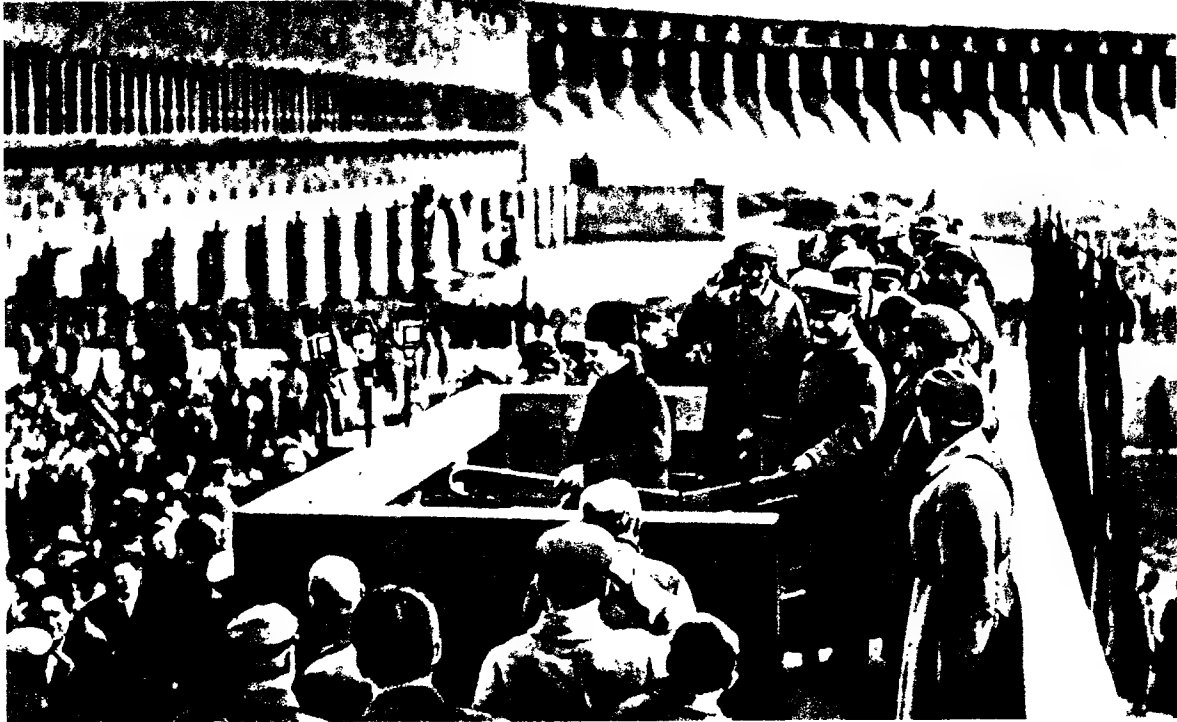
Az újtómozgalom előharcosai és szervezői a kommunisták voltak, akik személyes példájukkal lelkesítették a többieket. Miron Gyukanov pártszervező volt azon a munkaszakaszon, ahol Sztahanov is dolgozott, és segített az utóbbinak, hogy elérhesse első rekordját. Néhány nappal később maga is leszállt a tárnába, és túlszárnyalta Sztahanov csúcsteljesítményét: 115 tonna szenet termelt ki egy műszak alatt. Gyukanov bányászok ivadéka volt, részt vett a polgárháborúban, hűségesen küzdött a pártért; életútja nemigen különbözött a többi száz meg száz kommunista munkásától, akik az újtómozgalom élére álltak. A háborút közvetlenül megelőző években fontos posztra állították – ő lett a Donyec-medencei „Vorosilovugol” kombinát vezetője.²²²

Az egyre terebélyesedő újtómozgalom irányítását a pártszervezetek vállalták magukra. A moszkvai pártbizottság 1935. október 17-i határozata részletesen kifejtette, hogyan kell az újtómozgalmat megszervezni a moszkvai és a környékbeli vállalatoknál. A határozattal egyidejűleg a Pravda és a Rabocsaja Moszkva c. lapok közölték annak a beszélgetésnek a szövegét, melyet munkatársaik Hruscsovval, a moszkvai pártbizottság titkárával folytattak a moszkvai iparvállalatok újtómozgalmanak fejlesztéséről. A mozgalom, melyet a moszkvai vállalatok élenjáró munkásai azonnal felkaroltak, egyre szélesedett, és az ipar munkájának javulását eredményezte.

A párt központi bizottságának plénuma 1935. december 21-től 25-ig megvitatta az újtómozgallommal kapcsolatos kérdéseket. A nehézipar, a közlekedés, az élelmiszeripar, a könnyű- és faipar népbiztosai jelentést tettek a helyzetről. Ordzonikidze beszámolójában hangsúlyozta: az újtómozgalom egyik feltétele annak, hogy a szocialista állam győzelmesen vívja meg a gazdasági versenyt a kapitalizmussal. A plénum megszabta az újtómozgalom továbbfejlesztésének feladatait, s a mozgalom rövidesen még magasabb színvonalra emelkedett.

Sok élenjáró munkás szerzett munkahőstetteivel dicsőséget, s mutatta meg, mire képes a szovjet emberek szabad szocialista munkája. A gorkiji autógyárban különösen kimagasló teljesítményeket ért el Buszigin kovácsbrigádja, mely a normában előírt 675 könyöktengely helyett 1146 darabot készített el egy műszak alatt, maga Buszigin pedig 129 könyöktengelyt állított elő óránként. Makar Mazaj Mariupolban felállította az acélolvasztás országos rekordját. A könnyűiparban Jevdokija Vinogradova vicsugai szövőnő 100 automata szövőszéket szolgált ki egymaga, Szmetyanin pedig, a leningrádi „Szkorohodi” gyár munkása, egy műszak alatt 1400 pár cipőt készített. Pjotr Krivonosz, a szlavjanszki állomás fűtőházának mozdonyvezetője megkétszerezte a teherforgalmi gördülő anyagok technikai sebességét.

Az újtómozgalom nagyarányú kibontakozásának eredményeként 1936-ban 21 százalékkal növekedett az ipari dolgozók munkájának termelékenysége. A szovjet ipar ebben az évben érte el a háború

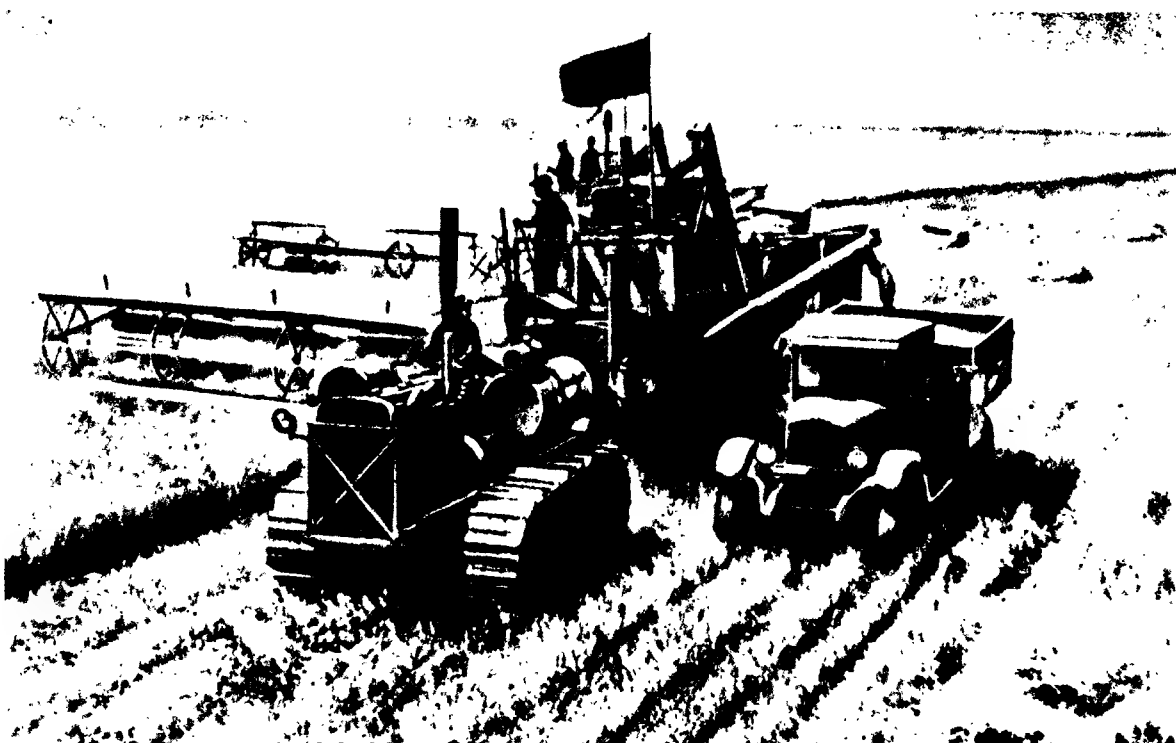
A Lenin nevét viselő dnyeperi vízierőmű megnyitása. Ünnepi gyűlés Kalinyin és Ord-sonikidze részvételével (1932)

A századik traktor elhagyja a sztálingrádi traktorgyár kapuját (1934)

Új kolhoztagok felvétele a kolomnai gyár munkáspatronálójának jelenlétében (Moszkvai terület, Kolomnai körzet, Parfenovo falu, 1930)

Aratás egy gabonatermelő állami gazdaságban (Ogyesszai terület, 1932)

előtti ötéves tervek egész időszakának legnagyobb növekedési ütemét (az ipar bruttó termelése 29 százalékkal emelkedett).²²³

Az új technika elsajátításáért folyó mozgalom nagy szerepet játszott a honvédelmi feladatok megoldásában: a Szovjetunió fegyveres erői olyan munkáskáderekkel egészültek ki, akik nemcsak ismerték, de alkalmazni is tudták a technikát. Enélkül nem lehetett volna végrehajtani a Vörös Hadsereg fegyverzetének korszerűsítését. A katonai szolgálatra behívott újító munkás, a szocialista termelés élenjáró dolgozója gyorsan elsajátította az új fegyvertípusok ismeretét.

A Vörös Hadsereg a két első ötéves terv időszakában olyan harcosokat és parancsnokokat nevelt, akik tökéletesen értettek a technikához. A légierőnél nagyszerű pilóták nevelődtek, akik a hazai gyártmányú új repülőgépekkel távolsági, gyorsasági és magassági világrekordokat állítottak fel. Az „ANT-25” repülőgép személyzete, Cskalov, Bajdukov, Beljakov 1936 júliusában több, mint 9 ezer kilométert tett meg egyfolytában, leszállás nélkül a Moszkva–Petropavlovsk–Kamcsatszkij–Udd sziget légivonalon. 1937 júniusában ugyancsak ők még ennél is nagyobb teljesítményt értek el: 63 óra 25 perc alatt Moszkvából az Északi-sarkon át az észak-amerikai Vancouverbe repültek; több, mint 10 ezer kilométert tettek meg, ebből 6 ezret tenger és jéghegyek fölött. A távolsági repülés női világrekordját három szovjet pilótanő – Grizodubova, Oszipenko és Raszkova — állította fel 1938-ban: Moszkvából a Távol-Keletre leszállás nélkül körülbelül 6 ezer kilométert repültek 26 óra 29 perc alatt. Kokkinaki, a híres pilóta 1935 novemberében szovjet gyártmányú gépén a repülés történetében először érte el a 14 575 méter magasságot. Később Kokkinaki, Alekszejev, Jumasev és mások új magassági rekordokat értek el hasznos terheléssel. Mindez nemcsak a szovjet repülő-technika fejlődéséről tanúskodott, hanem arról is, hogy a hazájuknak dicsőséget szerzett hős szovjet repülők kiváló technikai ismeretekkel rendelkeztek.

A technika tökéletesedése, a technikához értő munkások számszerű növekedése, az újítómozgalom, az új, szocialista munkaszemlélet eredményeként a Szovjetunió nemcsak a gazdasági fejlődés ütemében, de a munkatermelékenység viszonylagos növekedésében is utolérte a kapitalista országokat. Az 1913. évihez viszonyítva a munkatermelékenység az Egyesült Államokban 1937-ben 35 százalékkal, Angliában 13 százalékkal, Franciaországban 29 százalékkal nőtt. A Szovjetunióban ugyanakkor a termelékenység több, mint háromszorosára emelkedett, 1937-ben 218 százalékkal volt nagyobb, mint 1913-ban.²²⁴ Ha csupán a második ötéves terv időszakát nézzük, ezalatt a termelékenység az iparban 82 százalékkal nőtt, vagyis a tervben előirányzott 63 százalékot is meghaladta.

A második ötéves terv időszakában tovább fejlődött és szilárdult a kolhozrendszer is. Az első ötéves tervben a párt és a kormány még azt tűzte ki fő feladatként, hogy az egyéni parasztgazdaságok kolhozokba egyesüljenek; a második ötéves tervben viszont már az elért sikerek megszilárdítására, a kolhozok szervezeti és gazdasági megerősítésére összpontosította figyelmét.

A kolhozrendszer megszilárdítása szempontjából nagy jelentőségűek voltak azok a határozatok, melyeket a párt központi bizottságának plénuma 1933-ban hozott. A plénum feltárta a kolhozépítésben tapasztalt fogyatékoságokat, megjelölte azok megszüntetésének módjait, és előírta, hogy a gépállomásokon s a szovhozokban politikai osztályokat kell szervezni. Rövid idő alatt a gépállomásokon több, mint 3 ezer, a szovhozokban pedig 2 ezer politikai osztály kezdte meg működését. Ezek hatalmas munkát végeztek a kolhozok és szovhozok megszilárdítása érdekében: a kolhozokat megtisztították az azokat belülről bomlasztani igyekvő kulákelemektől, segítettek a kolhozparasztoknak a munka megszervezésében és a munkafegyelem megjavításában, harcoltak a jobb terméseredményekért és az állattenyésztés fellendítéséért. Munkájuk eredményeként megnövekedett a kolhozparasztok politikai és munkaaktivitása, új kolhozkáderek nevelődtek; általában a politikai osztályok tevékenysége jelentős mértékben hozzájárult a kolhozrend megszilárdulásához.

A kolhozok minden irányú szervezeti és gazdasági megerősítésében és a parasztság mozgósításában nagy szerepük volt az élenjáró kolhozparasztok első és második kongresszusának, melyet 1933-ban, illetve 1935-ben rendeztek meg; az utóbbin jóváhagyták a mezőgazdasági artel mintaszabályzatát.

A második ötéves terv időszakának végére a parasztgazdaságok 93 százaléka a kollektívizmus

útjára lépett. 1938 közepéig 242 ezer kolhoz alakult az országban (a halász- és vadász-kolhozokat nem számítva), és ezek az egész vetésterületnek több, mint 99 százalékát foglalták magukba,

A második ötéves terv esztendei során megvalósult a mezőgazdaság technikai rekonstrukciója, 1933-tól 1937-ig a mezőgazdaság több, mint 500 ezer traktort (15 lóerős egységekre átszámítva), továbbá 123 500 arató-cséplőgépet és 142 000-nél több teherautót kapott. A traktor- és gépállomások száma 5817-re emelkedett. Ezek segítségével a mezőgazdasági munkák legfontosabb ágait nagymértékben gépesíteni lehetett. A vetésterület a második ötéves tervidőszak végére 135,3 millió hektárra nőtt. A második ötéves terv időszakában így teljesen befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása, s a falun is győzedelmeskedett a szocialista rend.

Az első és a második ötéves terv teljesítése során a honvédelmi ipar fejlődési üteme is jelentősen meggyorsult. Az ország iparosítása, a fejlett nehézipar szolgáltatotta a szükséges gazdasági és technikai alapot ahhoz, hogy több és jobb fegyvert és haditechnikai eszközt lehessen gyártani.

A második ötéves tervben több, mint 2,8-szeresére növekedett a honvédelmi ipar termelése; ezen belül a repülőgépiparé 1933-tól 1938-ig 5,5-szeresére. A szovjet fegyveres erők gyalogsági, légi és harckocsizó alakulatait új, hazai gyártmányú fegyverzettel szerelték fel.

A Szovjetunió azzal, hogy műszakilag és gazdaságilag függetlenítette magát a burzsoá Nyugattól, jelentősen fokozta védelmi képességét. Gazdasági ereje most már saját termelési lehetőségeire épült, és ipara egyedül is biztosíthatta a honvédelem szükségleteit.

Alapvető fegyvertípusok a Szovjetunióban

1930—1937

Fegyvertípus	Évi átlag		
	1930—1931	1932—1934	1935—1937
Repülőgép			
Összesen	860	2595	3578
ebből:			
bombázó	100	252	568
vadász	120	326	1278
Harckocsi	740	3371	3139
Tüzérségi löveg			
Összesen	1911	3778	5020
ebből:			
kis űrméretű	1040	2196	3609
közepes űrméretű	870	1602	1381
Puska			
(ezrekben)	174	256	397

Az első és a második ötéves terv időszakában a Szovjetunióban kulturális forradalom ment végbe. Az első időszakban a kulturális építőmunka legfontosabb feladata az analfabétizmus felszámolása volt. 1926-ban a 9 évesnél idősebb korosztályok létszámának csupán 51,1 százaléka tudott írni-olvasni, az egyes nemzetiségeknél pedig még sokkalta rosszabb volt az arány: a kazahoknál 9,1 százalék, a jakutoknál 7,2 százalék, a kirgizeknél 5,8 százalék, a tadzsikoknál 3 százalék, a türkméneknél 2,7 százalék nem volt írástudatlan.²²⁵

A kommunista párt felhívására országsszerte új tömegmozgalom indult az analfabétizmus felszámolására, ezzel a jelszóval: „Írni-olvasni tudó, tanítsd a tudatlant!” Százezrek kapcsolódtak ebbe a mozgalomba. Az írástudatlanság felszámolásában résztvevők száma az egész országban 1930-ban körülbelül 1 millióra rúgott. 1930–1932-ben a teljes vagy részleges analfabétizmus leküzdésére szervezett különféle iskolákban több, mint 30 millió ember tanulta meg a betűvetést.

Az írástudatlanság egyszer s mindenkorra való felszámolása kettős feladattal járt: egyrészt meg kellett tanítani a felnőtteket írni-olvasni, másrészt be kellett vezetni az általános tankötelezettséget.

Az általános tankötelezettség bevezetésének hatalmas gazdasági és politikai jelentősége volt. Már Lenin is megmondotta, hogy a műveletlen, iskolázatlan ember kívül áll a politikán, nem képes elsajátítani a technikát és tudatosan részt venni a szocialista társadalom felépítésében.

A párt és a kormány határozatai szerint az 1930–1931-es tanévben kezdődött meg a 4 elemi iskolai osztályra kiterjedő ingyenes általános oktatás (8, 9, 10 és 11 éves gyermekek részére). Az ipari városokban, a gyári körzetekben és munkástelepeken ugyancsak ebben a tanévben kezdődött meg a 4 elemi végzett gyermekek kötelező 7 éves oktatása. Az első ötéves terv időszakának végére az általános kötelező elemi oktatás lényegileg a Szovjetunió egész területén megvalósult.

Az első két ötéves terv esztendeiben országsszerte óriási arányokban folyt az iskolaépítés. 1929-től 1932-ig 13 ezer új iskola épült, összesen 3,8 millió férőhellyel, 1933-tól 1937-ig pedig további 18 778 iskolával gyarapodott az ország.²²⁶ Az általános elemi oktatás bevezetése és a nagyarányú iskolaépítkezés lehetővé tette, hogy az elemi és középiskolai tanulók száma 1937-ben elérje a 29,6 milliót.²²⁷ (1914-ben 8 millió volt az iskolások száma).

Különösen nagy eredmények születtek a szövetségi köztársaságok iskolaügyének fejlesztése terén. Így például a Tadzsik SZSZK-ban 1938-ban 682-szer annyi volt a tanulók száma, mint 1914-ben.²²⁸ Az OSZSZSZK-ban és a többi köztársaságban száz meg száz új pedagógiai főiskola és technikum létesült. A főiskolák száma 1932–1933-ban 832 volt (1927–1928-ban még csak 148). A felső- és középfokú szaktanintézmények hálózatának kiterjedése lehetővé tette, hogy az első ötéves terv időszakában több, mint 460 ezer, a második ötéves terv időszakában pedig már körülbelül 1 millió közép- és felsőfokú képzettséggel rendelkező szakember álljon a szocializmus építésének szolgálatába.

A szovjet tudomány szintén jelentős eredményeket ért el az első és a második ötéves terv időszakában. A tervekben előirányzott gazdasági építés feladatai megkövetelték a tudósoktól, hogy a legszorosabb kapcsolatban legyenek a termeléssel, a szocialista építés gyakorlatával. Pavlov, Micsurin, Ferszman, Zelinszkij, Ciolkovszkij, Karpinszkij, Obrucsov és más szovjet tudósok munkáikkal világhírnevet és általános elismerést vívtak ki. A Szovjet Tudományos Akadémia gyökeresen átszervezte a saját és intézményeinek munkáját. Az első két ötéves terv időszakában alakult meg a Belorusz SZSZK Tudományos Akadémiája, továbbá a Szovjet Tudományos Akadémia fiókintézetei az Urálban, a Távol-Keleten, Azerbajdzsánban, Örményországban, Grúziában, Kazahsztánban, Tadzsikisztánban, Turkméniában és Üzbekisztánban. A szocialista mezőgazdaság fejlődése szempontjából nagy jelentőségűnek bizonyult a Leninről elnevezett Országos Mezőgazdaságtudományi Akadémia megalapítása (1929-ben).

Ugrásszerűen megnőtt a tudományos kutatóintézeteknek, azok fiókintézményeinek és osztályainak száma: 1928-ban 438 ilyen intézmény működött, 1932-ben már 1028. Ezekben 1939-ben majdnem 100 ezer tudományos dolgozó munkálkodott.²²⁹ A fiatal szovjet tudósok együtt dolgoztak azokkal a régi szakemberekkel, akik aktívan részt vettek a szocialista építőmunkában.

Az ország iparosítása és mezőgazdaságának kollektivizálása megteremtette az egészségvédelem fejlesztésének gazdasági alapját is. A városokban és az ipari központokban eddig még nem tapasztalt gyorsasággal bővült a kórházak és rendelőintézetek hálózata. A nagyvárosok és ipari centrumok egész sorában hatalmas, műszakilag jól felszerelt szakosított poliklinikák épültek. A városi kórházak férőhelyeinek összesített száma az 1928-tól 1932-ig terjedő időszakban 143 600-ról 230 ezerre emelkedett. Különösen nagy volt a fejlődés a szövetségi köztársaságokban. Az 1000 városi lakosra jutó kórházi férőhelyek száma az első ötéves terv időszakában országos viszonylatban 5,2-ről 5,8-ra,

a Belorusz SZSZK-ban 4,7-ről 6,8-ra, a Tadzsik SZSZK-ban 1,7-ről 6,5-re, a Turkmén SZSZK-ban pedig 3,7-ről 4,8-ra emelkedett.²³⁰

A szovjet irodalom és művészet is sikeresen fejlődött a két első ötéves terv időszakában.

A húszas és a harmincas évek fordulóján olyan irodalmi művek láttak napvilágot, amelyek rövid idő alatt nemcsak országos elismerést vívtak ki, hanem világhírré tettek szert. Ilyenek voltak: Gorkij „Klim Szamgin élete” első kötetei, A. Tolsztoj „Golgota” c. trilógiájának második része, Solohov „Csendes Don”-jának első könyvei. Ugyanilyen magas színvonalat képviseltek Bednij, Majakovszkij, Tyihonov, Bagrickij költői alkotásai, ebben az időben jelentek meg Iszakovszkij, Szurkov és a fiatal Szvetlov első verseskötetei.

A szovjet írók gyümölcsöző munkáját nagymértékben segítette a párt központi bizottságának 1932. április 23-i határozata: „Az irodalmi és művészeti szervezetek átszervezéséről.” A határozat tömörítette az írókat, a szocialista építésben való aktív részvételre mozgósította őket, megszüntette az irodalmi szervezetek zárkózottságát, elősegítette a szovjet irodalom eszmei és művészeti színvonalának emelését, s ezzel biztosította a további fellendülést. A szovjet irodalom, melynek egész tartalma a kommunista párt politikájához kapcsolódott, a szocializmus építését tükrözve fejlődött tovább.

Az irodalom és művészet a munka hőseinek, a szocializmus lelkes építőinek dicső tetteit mutatta be, és segített a kommunista pártnak, hogy az embermilliók a szocializmus magasrendű erkölcsi elveinek szellemében nevelődjének. Az első és második ötéves terv időszakának irodalmát a tematikai gazdagság, a kifejező formák és műfajok változatossága jellemzi. A harmincas évek irodalmának fő hőse a forradalomszülte embertípus, a forradalom vívmányainak védelmezője, az újtársadalom alkotója és építője. A kor irodalmának sok terméke a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború eseményeiből merítette témáját. Az emberiség történelmében új korszakot nyitó proletárforradalom, a forradalom vívmányait védelmező népi háború a művészet örök és élő témájává vált. Ezek az események tükröződnek például Solohov „Csendes Don”-jában és A. Tolsztoj „Golgotá”-jának második részében. A polgárháború, a forradalom harcosai mesteri ábrázolását adják még az olyan művek is, mint Gorbatov „Az én nemzedékem”, Fagyeev „Az utolsó udege”, Visnyevszkij „Az első lovashadsereg” és „Optimista tragédia”, valamint Szurkov és Szvetlov költeményei is.

A népi hatalomért, a szovjetek hatalmáért folyó fegyveres harc témája mellett az irodalomban már kezdettől fogva számottevő szerep jutott az alkotó munkának, a szocialista építésnek, s ez később az egész szovjet irodalom legfőbb témája lett. A szabad munka erejét és dicsőségét zengték a „Kuznyici” (Kovácsok) költői; ez volt az egyik legelső szovjet irodalmi kör neve. Majakovszkij egész sor költeményt szentelt a holnap építőinek, köztük a kuznyecki építésről szóló híres versét, melyben látnoki szavakkal jövendölte meg:

Tudom –
városok lesznek
Tudom –
kivirulnak a kertek,
Ha szovjet földön
Ily emberek teremnek!

1925-ben látott napvilágot Gladkov „Cement” c. regénye, az első nagyszabású mű, amely a külső és belső ellenforradalmon diadalmaskodó, a háborúban elpusztult gazdaság újjáépítésén fáradó nép munkás hétköznapijainak állított örök emléket.

A szocialista iparosítás első éveitől kezdve, majd a harmincas évek során is sok irodalmi alkotásban tükröződött a szocializmus építése. Az egyik legnagyobb ilyen mű Solohov „Új barázdát szánt az eke” c. regénye, mely a kolhozrendszer bevezetésének nehézségeiről és az új rend diadaláról szól. A regényre méltán illenek Hruscsov szavai: „Solohov mindenkinél jobban meg tudja mutatni,

hogyan vitte a népet a kommunista párt harcba az új élet építéséért és az új ember neveléséért. Elmélyülten rajzolja meg az individualista csökevényeket leküzdő ember újjáformálódását, fel-emelkedését.”²³¹ Nagy népszerűsége tett szert Panfjorov „Virágzó élet” c. regénye, mely a falu szocialista átalakításáért folyó osztályharcról rajzol hiteles képet. A szocialista építés témájával foglalkozik továbbá Leonov „Megindul az erdő” c. műve, mely az ipari újjáépítés történetét mondja el; Pausztovszkij „Kara-Bugaz”-a, amelyben a polgárháború hősiessége a természet átalakításának pátoszával egyesül; Saginjan „Hidrocentrál”-ja, mely az örményországi vízierőműépítkezéről szól, vagy Katajevnek az első öt éves terv időszakának izzó munkapátoszat tükröző „Hajrá!” c. regény-krónikája stb., stb.

Az akkori irodalomban nagyon sok novella jelent meg a legjobb szovjet írók tollából; Gorkij maga is sokat alkotott ebben a műfajban. A novellák színes, érdekes leírást nyújtottak a sokmillió olvasó-közönségnek a szovjetország pezsgő életéről, lendületes munkájáról. A harmincas években az írói alkotómunkának egyik központi témája az új szovjet embertípus kialakítása volt, mely Osztrovszkij „Az acélt megedzik” c. regényében és Makarenko „Az új ember kovácsa”-ban tükröződik a legteljesebben és leghitelesebben. Osztrovszkij regényének főalakja, a fiatal Pavel Korcsagin, a szovjet ifjúság kedvelt irodalmi hőse, a proletárforradalmat odaadó hűséggel szolgáló bátor és állhatatos ember példaképe lett. Makarenko pedig meggyőzően mutatta meg könyvében, hogy a közönségnek és a kollektív munkának milyen nagy szerepe van az ifjúság nevelésében.

A. Tolsztoj „I. Péter” c. művével új történelmi regényciklust indított meg, amely mélységes át-éléssel ábrázolja az ország és a nép dicső múltját. Mert nemcsak a szocialista jelennek, hanem a történelmi múltnak az ábrázolása is növelte az olvasóban a szovjet hazafiság érzését. A történelmi műfaj felvirágzását segítette a párt központi bizottságának 1934 májusában „A hazafias történelemnek a Szovjetunió iskoláiban való tanításáról” szóló határozata is.

A szovjet emberek a hazafiság nemes érzésével fordultak hazájuk múltja, népeik hősi történelme felé. A szocializmus építőinek hazafiságát kiváló szovjet írók művei ápolták, s ezeknek jelentős szerepük volt a Szovjetunió soknemzetiségű irodalmának fejlesztésében. Ilyen irodalmi alkotások például: Gorkij „Klim Szamgin élete”, Tolsztoj „I. Péter”, Siskov „Jemeljan Pugacsov”, Katajev „Távolban egy fehér vitorla” c. regényei stb.

Gorkij a „Klim Szamgin élete” c. történelmi regénykrónikán kívül a harmincas években jelentős értékű színművekkel gazdagította a szovjet színházak repertoárját („Jegor Bulicsov”, „Dosztyigajev”, „Vassza Zseleznova”, „Szomov” stb.)

A költészet és a publicisztika szintén az új élet építését szolgálta, s felvette a harcot minden olyan önmagát túlélte jelenség ellen, amely akadályozta a szocialista építés lendületét. A húszas évek második felében érte el csúcspontját Majakovszkij satirikus költészete, mely a „Poloska” és a „Fürdő” c. komédiákban jutott kifejezésre.

A költészetben új nevek, nagy tehetségek tűntek fel. Iszakovszkij bensőséges melegséggel énekelte meg a szovjet falut és dolgozó embereit, a parasztokat, akik a „kunyhók Oroszországból” a „kolhoz-hatalom födelei alá” költöztek. Tvardovszkij „Muravia földje” c. verseskötetében ihletett erővel tárta fel a parasztság tudatában végbement változásokat. Tyihonovnak Turkméniairól és Grúziáról írt új költeményeit a testvéri népek életével való törődés szelleme hatja át; „A barát árnyéka” c. verseskötetében a nemzetközi munkásszolidaritás eszméjét hirdeti. Szurkov legtöbb költeménye a szovjet haza megvédésére buzdít; Lugovszkij költészetét a szocialista alkotómunka heroizmusa lengi körül. Iszakovszkij, Szurkov, Golodnij, Lebegyev-Kumacs, Guszev és más költők dalai éppúgy igazi népdalokká váltak, mint annak idején Bednij, Majakovszkij, Szvetlov, Bezimenszkij, Zsarov, Aszejev megzenésített versei.

A publicisztika terén elsősorban Gorkij fejtett ki nagy munkásságot. Szenvedélyes hangú cikkekkel reagált minden jelentősebb hazai és külföldi eseményre, harcos publicisztikai írásaiban ismertette a szocializmus országában és külföldön folyó „életteremtő alkotómunkát”, feltárta a válságtól megrendült, kegyetlen ellentmondásoktól marcangolt kapitalista világ valódi arculatát, s megrajzolta

az imperializmus „családi képmását”. A nagy humanista író lángoló haraggal rántotta le a leplet a fasizmusról, az imperializmus szülöttéről, megmutatván annak embergyűlölő lényegét, népbútító aljasságát. A fasizmus leleplezésével és ostromozásával sokat tett a béke ügyéért. „Ha háborúval törnek arra az osztályra – írta –, amelynek erejéből élek és dolgozom, én is beállok közkatonaának a hadseregébe. Nem pusztán azért állok be, mert biztos vagyok győzelmében, hanem azért, mert a Szovjetunió munkásosztályának nagy, igazságos ügye nekem is szívügyem és kötelességem.”²³²

Amikor a második világháború közeledtét jelző viharfelhők egyre fenyegetőbben kezdtek tornyosulni a népek feje fölött, a szovjet írók aktívan bekapcsolódtak a békemozgalmamba, vezették és tömörítették a haladó értelmiség erőit. Gorkij írásai – a népekhez, a kultúra mestereihez intézett felhívásai és a nemzetközi békekongresszusok számára írt cikkei – utat találtak sok országba, és harcra lelkesítették a jó szándékú embereket.

„Soha még a világon nem volt példa a hősiességnak arra az erejére, amelyről a proletariátus tesz most bizonyosságot, és író előtt még sohasem nyílt ekkora lehetőség, hogy ténylegesen részt vegyen minden ország dolgozó népének történelmi jelentőségű tevékenységében – írta Gorkij. Ezért nekünk, íróknak most az a kötelességünk, hogy valamennyien tudatos munkásai legyünk az egész forradalmi világnak...”²³³ S ő valóban az „egész forradalmi világ” érdekében munkálkodott. Szenvedélyes együttérzéssel és írói felelősséggel figyelte a Kínában folyó nemzeti felszabadító háborút, a forradalmi munkásmozgalom harcait Ausztriában és Spanyolországban, erélyesen kiállt a fasiszta hóhérok kezére jutott Ernst Thälmann védelmére, és lelkesen üdvözölte azt a győzelmet, melyet Georgi Dimitrov a lipcsei perben aratott.

Gorkijon kívül sok más szovjet író is harcos publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Tolsztoj, Ehrenburg, Kolcov az igazság szenvedélyes szavával keltek a köztársasági Spanyolország szabadságának és függetlenségének védelmére. A szovjet újságok és folyóiratok sűrű egymásutánban közöltek olyan riportokat és cikkeket, amelyek a spanyol nép hősi küzdeméről tájékoztatták az olvasókat. Ezek az írások aztán könyvalakban is megjelentek, mint például Kolcov „Spanyol útinapló”-ja vagy Ehrenburg „A spanyol hadszíntérről jelent” c. kötete.

1937 nyarán ült össze a béke és kultúra védelmének második nemzetközi kongresszusa, amelyen Tolsztoj, Ehrenburg, Visnyevszkij is felszólt. A kongresszus Valenciában, Madridban, Barcelonában – vagyis a köztársasági Spanyolország arcvonalának közvetlen közelében – tartotta üléseit.

A felsőbbrendű és alsóbbrendű nemzetek fasiszta „fajelméletével” szemben a szovjet irodalom a proletár nemzetköziségnek, a népek egyenlőségének és barátságának eszméit hirdette.

A harmincas évek szovjet irodalmának fejlődéséről, a szovjet társadalom életére gyakorolt befolyásáról szólva nem lehet említésen kívül hagyni az előző évtized irodalmát, mely sok értékével tartósan bevonult a szovjet emberek lelkevilágába. De a harmincas évek irodalmának hatása kiváltképpen erős volt, és pedig azért, mert a közelmúlt eseményeit – Tolsztoj szavaival élve: a még füstölgő történelmet – énekelte meg. Ilyen Libegyinszkij „Egy hét” című könyve, mely a forradalom első éveinek súlyos helyzetéről, az éhínségről, a pusztulásról, a kulákság ádáz ellenállásáról és a kommunisták önfeláldozó harcáról rajzol megrázó képet, vagy Furmanov „Csapajev”-e – a polgárháború híres hősről, akiben a forradalom ügyéért küzdő nép legnemesebb vonásai öltöttek testet. Ilyen Szerafimovics „Vasáradat”-a, mely a tamani hadsereg hadjáratát írja le, s bemutatja, hogy a néptömeg a súlyos harcok közepette miként kovácsolódik harci közösséggé. Ivanov a „Partizán elbeszélések”-ben arról a harcról számol be, melyet a szibériai partizánok vívtak Kolcsak és az intervenció-sok ellen. Fagyjev „Tizenkilencen” c. regényében egy drámai epizódot elevenít fel a távol-keleti partizánmozgalom történetéből. A témául választott helyzet tárgikumát az a megingathatatlan hit oldja fel, hogy a proletárforradalom, a nép ereje végül is győzedelmeskedik. Fagyjev – éppen úgy, mint a „Csapajev”-ben Furmanov – meggyőző erővel mutatja meg a bolsevik párt irányító szerepét, a kollektíva és a bolsevik vezető kapcsolatának dialektikáját. A regény hősei magasrendű erkölcsi tulajdonságok hordozói, igaz emberségük harmonikusan kapcsolódik egybe forradalmi céltudatoságukkal.

Az októberi forradalom tizedik évfordulójára alkotta Majakovszkij „Csudajó” c. költeményét, mely a pétervári történelmi eseményeket, „az emlékezetes esztendő levegőjét”, a harc büszke boldogságát eleveníti fel.

A felsorolt művek sok más irodalmi alkotással egyetemben az októberi forradalom és a polgárháború korának hatalmas eposzát alkotják, amelyre méltán lehet büszke a szovjet irodalom.

Az orosz irodalommal egy sorban haladt a Szovjetunió többi népének irodalma. Ez természetes és törvényszerű jelenség, hiszen az egész soknemzetiségű szovjet művészet fejlődésének közös alapja volt: a szocializmus építése. Ezzel függ össze az ukrán költészet és drámairodalom felvirágzása, mely Ticsina, Rilszkij, Bazsan, Kornyejcsuk alkotó munkásságában nyilvánult meg.

Belorusszijában az idősebb költőnemzedékhez tartozó Janka Kupala és Jakub Kolasz a harmincas években olyan műveket alkottak, melyeknek fő motívuma a nemrég még oly szegény és elmaradott Belorusszijából boldog országot formáló szabad munka öröme.

Posvány, mocsár vagy ingovány –
Nevezd, aminek akarod,
De jött a bolsevik sereg, –
S áldás fakad azóta ott . . .

írta Janka Kupala, aki szeretettel és büszkeséggel rajzolta meg hőseit, a belorusz parasztokat.

Tank és Kulesov fiatal költők éppúgy gazdagították a belorusz költészetet, mint Leonidze és Csikovani a grúz, Vurguna az azerbajdzsán, Guljama az üzbég poétikát. Nagy hírnévre tettek szert a kazah Dzsambul és a dagesztáni Szulejman Sztalszkij népi dalnokok költeményei is.

A prózairodalomban is jelentős alkotások születtek: például Kiacseli grúz író „Gvadi Bigva” c. regénye, amely a kolhozrendszernek az emberekre kifejtett nevelő, átalakító hatását ábrázolja, vagy Auevov kazah író „Abaj” c. írása, mely Abaj Kunanbajev nagy kazah költőnek állít emléket.

Az első és második ötéves terv időszakában a szovjet színházművészet is jelentős sikereket ért el. A hivatásos színházak száma 1932-ben 551, 1938-ban 787 volt. Különösen a nemzetiségi színházak száma növekedett erősen. Az első ötéves terv időszakában nemzeti nyelven játszó hivatásos színházak létesültek ama népeknél, melyeknek a forradalom előtt egyáltalán nem volt színházuk. A szovjet színházművészet eszmei-elméleti alapját Sztanyiszlavszkij és Nyemirovics-Dancsenko vetették meg; az ő alkotó elveik segítették a rendezőket és a színészeket a szocialista realizmus módszerének elsajátításában. A klasszikus darabok mellett azóta is állandóan műsoron szerepelnek a szovjet szerzők színművei: „Ellenzégek”, „Barbárok”, „Utolsók” (Gorkij), „Ljubov Jarovaja” (Trenyov), „A 14–69-es páncélvonsat” (Ivanov), „A hajóraj pusztulása” (Kornyejcsuk), „A kenyér” (Kirson), „Bál után” (Pogogyin), „Harcosok” (Romasov), „Optimista tragédia” (Visnyevszkij) stb., stb.

Az első ötéves terv időszakában nagy fellendülésnek indult a szovjet filmművészet és filmipar: megkezdődött a hangosfilm művészi és technikai lehetőségeinek tanulmányozása, s a filmgyártás, a filmtechnika nagy léptekkel haladt előre a fejlődés útján.

Országszerte új filmszínházak épültek; 1914-ben még csak 1400 mozi volt az országban, 1932-ben már 27 600,²³⁴ 1935-ben a szovjet filmipar teljesen áttért a hangosfilmek gyártására. A kommunista párt erőteljesen ösztönözte a filmművészet fejlődését, abból a lenini útmutatásból kiindulva, hogy a film a dolgozók kommunista nevelésének leginkább tömegjellegű eszköze, mivel ez mindenki számára hozzáférhető és érthető. A harmincas években sok új film készült, közülük a „Mi, kronstadtiak”, a Gorkij életéről szóló trilógia, a „Barátnők” és a „Repülők” voltak a legjobbak. A szovjet filmművészet legkimagaslóbb alkotása a „Csapajev” című film volt.

Az első és második ötéves terv időszakában jelentősen bővült a politikai-felvilágosító intézmények hálózata, és munkájukban is lényeges javulás mutatkozott. A klubok és a klub típusú intézmények száma az 1928. évi 34 500-ról 1932-ben 53 200-ra emelkedett.²³⁵

A nagy lendülettel folyó kollektivizálás eredményeképpen falun is egyre-másra kezdtek klubok

alakulni. Megnövekedett a közművelődési könyvtárak száma, és könyvállományuk is gyarapodott: 1913-ban 8,9 millió kötet, 1934-ben 95 millió kötet volt a könyvállomány.²³⁶ Új múzeumok nyíltak: 1913-ban mindössze 180 múzeum volt az országban, de 1932-ben már 732 muzeális intézmény működött.

A szovjet emberek kulturális és politikai nevelésében nagy szerepe volt a párt-, szovjet-, szakszervezeti és Komszomol-sajtónak. Évről évre nagyobb példányszámban jelentek meg az újságok és folyóiratok. 1928-ban 9,5 millió volt a Szovjetunióban kiadott újságok példányszáma. 1932-ben viszont már 35,5 millióra szökött fel. Az ország minden körzete saját lapokat jelentett meg, a gép- és traktorállomások politikai osztályai mintegy 3 ezer féle újságot adtak ki, és az üzemi lapok száma is meghaladta az ezret. Mintegy 3 millió volt a munkáslevelezők száma. 1932-ben a Szovjetunió népeinek 64 nyelvén jelentek meg különféle újságok és folyóiratok.

A szovjet emberek szocialista szellemű nevelésében döntő fontosságú szerepe volt a kommunista párt ideológiai munkájának, a marxi-lenini elmélet propagandájának. A két első ötéves terv időszakában befejeződött Lenin összes műveinek második és harmadik kiadása, s óriási példányszámban jelentek meg Lenin egyes munkái is.

A pártkongresszusok és a központi bizottsági plénumok határozatait a marxi-lenini elmélet tisztaságának megőrzésére való törekvés szelleme hatotta át. A szocializmus építésének olyan fontos kérdéseit, mint az ország iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának módjai, a Szovjetunió társadalmi szerkezetében bekövetkezett változásoknak az új alkotmány kidolgozásával kapcsolatos elemzése stb., stb. – a párt mélyreható elméleti alapossggal döntötte el, s az idevonatkozó döntéseket a felső pártszervek határozatai részletesen megvilágították.

Az ideológiai munka kérdéseivel foglalkozó központi bizottsági határozatok rendkívül nagy hatással voltak a szovjet tudomány fejlődésére, s a gazdasági és kulturális építés időszerű problémáinak megoldására irányították a szovjet tudósok figyelmét.

De a párt ideológiai munkájában, a szovjet irodalom és művészet fejlődésében már kezdett megmutatkozni annak a személyi kultusznak az ártalmas hatása, melyet maga Sztálin kezdeményezett, ösztönzött és terjesztett.

Különösen a történeti és párttörténeti tudománynak okoztak nagy károkat Sztálin 1931-ben és a későbbi években elmondott beszédei. Ezekben a beszédekben már kiütköztek a személyi kultusz jellegzetes vonásai: Lenin, a tömegek és a párt szerepének lekicsinylése; a történelmi folyamat tanulmányozásának nem marxista felfogása; szubjektivizmus és önkényesség a történelmi események és alakok megítélésében; adminisztratív módszerek, a lelkiismeretlen kritika légköre a tudományos kollektívákban; különféle „címkék” felragasztása. Az eseményeknek, tényeknek, személyeknek a Sztálin-kultusból fakadó önkényes értékelése súlyosan rányomta bélyegét a történettudományra.

Az országnak a lenini tervek alapján történő szocialista iparosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása és a kulturális forradalom nyomán a Szovjetunióban gyökeres gazdasági, politikai és kulturális átalakulás ment végbe.

Az iparosítás és a mezőgazdaság szocialista átalakításának eredményeként a „ki kit győz le?” kérdés végleg és visszavonhatatlanul a szocializmus javára dőlt el mind a városban, mind a falun. A népgazdaság szocialista rendszere a szovjet gazdaság egységes és megingathatatlan alapja lett. A termelési eszközök magántulajdonának megszüntetése és a szocialista tulajdon győzelme a kizsákmányolók és kizsákmányolás felszámolásához, a szovjet társadalom osztályszerkezetének gyökeres megváltozásához vezetett.

Erről meggyőzően tanúskodnak az alábbi adatok. 1928-ban a Szovjetunió lakosságának 17,6 százaléka volt munkás és alkalmazott, 74,9 százaléka egyénileg gazdálkodó paraszt (kulákok nélkül) és szövetkezetbe nem tömörült kisiparos, 2,9 százaléka kolhozparaszt és szövetkezeti kisiparos, 4,6 százaléka pedig kapitalista elemekből tevődött össze. 1937-ben viszont: a munkások és alkalmazottak arányszáma 36,2 alszázékot, kolhozparasztok és szövetkezeti kisiparosoké 57,9 százalékot, az egyé-

A Nehézipari Népbiztosság megvitatta a tudományos eredmények népgazdasági felhasználásának kérdéseit. A tanácskozás résztvevői. Az asztalnál ülők: Ordzsónikidze; Karpinszkij, a Szojjetunió Tudományos Akadémiájának elnöke; Pribrazsenszkij professzor; Vintjer, a dnyeperi erőmű építkezéseinek vezetője. Álló sor: Krzsiszanoszcskij akadémikus; Gubkin akadémikus; Vegyenyjev, a dnyeperi erőmű építkezéseinek főmérnöke

A szocialista ipari kiváló dolgozói. Balról jobbra: fent - Mazaj, a mariupoli tércső acélorvője; Buszigin, a gorkijei autógyár kocácsa; lent - Krivosusz, a donyeci vasútvonal mozdonyvezetője; Gudov, az Ordzsónikidze nevet viselő moszkvai szerszámgépgyár mesteré (1939)

nileg gazdálkodó parasztek (kulákok nélkül) és a szövetségzetbe nem tömörült kisiparosoké pedig 5,9 százaléket tett ki.²³⁷

Ilyenformán tehát a második ötéves tervidőszak végére két, egymással baráti osztály maradt a szovjetországban – a munkások és parasztek osztálya. De a szocialista építés során ezek az osztályok is gyökeres módon megváltoztak.

Régen a proletariátus osztályának kezében nem voltak termelési eszközök, és tagjait a tőkéskek kegyetlenül kizsákmányolták; most egy merőben új munkásoztály jelent meg, amely az egész dolgozó néppel együtt a termelési eszközök gazdája lett, és egyszer s mindenkorra megszabadult mindennemű kizsákmányolástól.

A szovjet munkásoztály az ötéves tervek időszakában számbelileg jelentősen megnövekedett, politikai öntudata, szervezetheze fokozódott, kulturális színvonala és termelési-technikai képzettsége emelkedett. 1936 végére a nagyipari munkások kétharmada letette a technikai minimumvizsgákat.

A szovjet parasztságban is gyökeres változások mentek végbe. Megszűnt az egyénileg gazdálkodó parasztek régi osztálya, melynek tagjai kezdetleges, elavult technikával művelték földjeiket, és a nagybirtokos meg a kulák kizsákmányolta őket. Új paraszti osztály keletkezett – a kolhozparaszteké. A parasztek munkája köztulajdonon alapuló kollektív munkává vált, és a földek megművelését korszerű mezőgazdasági technika könnyítette meg. A parasztság megszabadult a kizsákmányoló földbirtokosok és kulákok igájától, morális arculata megváltozott, műveltségi színvonala emelkedett. A mezőgazdaságban új szakemberek serege jelent meg. 1938 elején a kolhozokban, a gépállomásokon és az állami gazdaságokban körülbelül 800 ezer traktoros, 100 ezernél több kombájnkezelő, 100 ezer gépkocsivezető, 236 ezer kolhoznök, valamint 1 millió brigádvezető, állattenyésztő és egyéb mezőgazdasági szakember dolgozott.²³⁸

Mindez elősegítette a város és a falu közötti különbség elmosódásának folyamatát.

A szovjetországban új értelmiség jött létre, mely a munkások és parasztek soraiból került ki; szoros kapcsolatban állt a néppel, s azt határtalan odaadással és hűséggel szolgált. Ez az értelmiség hatalmas segítséget nyújtott a kommunista pártnak s a szovjet kormánynak a szocialista társadalom felépítésében. Ami a régi szakembereket illeti, túlnyomó többségük végleg a szovjethatalom oldalára állott, és becsülettel munkálkodott a szocialista haza javára. 1937-ben a Szovjetunió értelmisége 9 millió 600 ezer főt számlált.

A szocializmus győzelmével összefüggő osztályváltozások következtében a Szovjetunió munkásai, parasztsága és értelmisége közötti osztálykülönbségek kezdtek fokozatosan elmosódni.

A gazdaságban végbement gyökeres változások eredményeként jelentős mértékben megjavult a város és a falu dolgozóinak anyagi helyzete, és emelkedett kulturális színvonaluk is.

A szocializmus győzelme és a kizsákmányoló osztályok felszámolása nyomán megszilárdultak a szovjet társadalom új mozgató erői: a Szovjetunió népeinek erkölcsi és politikai egysége, barátsága és szovjet hazafisága.

1937. április 1-ére a szovjet nép teljesítette a második ötéves terv alapvető ipari feladatait, mégpedig éppúgy határidő előtt, mint az első ötéves tervet – 4 év és 3 hónap alatt. 1937-ben az ipar összermelése 1932-höz képest több, mint kétszeresére, 1913-hoz képest hatszorosára emelkedett.

A Szovjetunió ipari termelésének volumenét tekintve az első helyet foglalta el Európában, világviszonylatban pedig csak az Egyesült Államok előzte meg. A népgazdaság technikai újjáépítése és a mezőgazdaság kollektivizálása befejeződött. Lényegileg a káderkérdést is sikerült megoldani: a népgazdaságba több, mint kétszer annyi szakember került, mint az első ötéves terv időszakában.

A második ötéves terv a lenini nemzetiségi politika további nagy győzelmeit jelentette. A nemzeti köztársaságokban az első ötéves terv során megindult nagy ipari építkezések gyorsított ütemben folytatódtak. Az ország iparosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása, a kulturális forradalom, a lenini nemzetiségi politika sikeres megvalósítása – mindez örökre véget vetett a nemzeti ellenségeskedésnek, s felszámolta a cárizmus alatt elnyomott népek gazdasági, politikai, kulturális elmaradottságát; a nemzetek egyenlőtlensége megszűnt. Valamennyi szövetségi köztársaság ipari-kolhoz jellegűvé vált.

Mindegyikben kinevelődtek a munkásosztály és értelmiség nemzeti káderei, s kialakult a formájában nemzeti, tartalmában szocialista új kultúra. Különösen nagyok voltak a soknemzetiségű szovjet művelődés eredményei; a nemzeti művészeti hetek – először 1936-ban rendezték meg ezeket – a nemzeti színművészet hagyományos ünnepi seregszemléivé váltak.

A szocializmus felépítését a kommunista párt irányító és szervező tevékenysége, a nagy Lenin végakarátát teljesítő munkások, parasztok, értelmiségiek hősie munkája tette lehetővé. A szovjet emberek nemcsak a gazdaságot alakították át: a szocializmus felépítéséért vívott küzdelem során maguk is megváltoztak, s felnőtt azoknak az embereknek a nemzedéke, akik készen álltak bármely nehézség leküzdésére, gazdag tapasztalatokat szereztek, és sikerrel ostromolták a tudomány, a technika magaslatait.

Ez a párt nevelte nemzedék, mely már a forradalmat követő esztendőkből nőtt fel és izmosodott meg, nem ismerte a kapitalizmus torzító, bomlasztó befolyását. A kapitalizmus csökevényei ugyan még megvoltak, és többé-kevésbé rányomták bélyegüket az emberek tudatára, de már nem ezek határozták meg a szovjet ember arculatát.

A szovjet munkások, kolhozparasztok, értelmiségiek legfőbb tulajdonsága az lett, hogy új, kommunista módon értelmezték a munkát. Tudatossá vált bennük, hogy munkájukra szüksége van az egész népnek, a hazának, a szocializmus építésének. Erről tanúskodtak az egész népet magával ragadó szocialista versenyek, ezt mutatták a sztahanovisták és újtók hőstettei a munkában. Az áldozatvállalás, a közös nagy cél érdekében az első öt éves tervek idején nemcsak a munkásosztályra volt jellemző, hanem a kolhozparasztokra is. A Szovjetunió népei testvéri módon segítették egymást a szocialista építésben, és együttműködésük tovább szilárdította az októberi forradalom internacionalista hagyományait; a nemzeti civódás és bizalmatlanság átkos szelleme örökre eltűnt a múlt árnyai között.

A szocialista építés sikerei, az ország eredményei méltán töltötték el büszkeséggel az egész népet, minden egyes szovjet embert. S ez a büszkeség, mely a dolgozó ember régebbi megalázottságának helyére lépett, arról beszélt, hogy a néptömegek napról napra forróbb szeretettel ragaszkodnak szocialista hazájukhoz és a kommunista párthoz, mely megnyitotta előttük a szocializmushoz vezető utat.

A szocializmus győzelméért vívott harc fő terhére magára vállaló kommunista párt megszilárdította tömegkapcsolatait, és döntő befolyása a nép életének minden területén megnyilvánult. A pártszervezetekben fiatal kommunisták kerültek vezető és felelősségteljes beosztásokba. A központi bizottságban olyan elvtársak is dolgoztak, akik már az októberi forradalom után léptek a párthoz.

Az iparban is egyre több fiatal káder nőtt fel – gyárigazgatók, építésvezetők, főbizottsági és népbizottsági munkatársak. Sokat közülük az egész ország ismert. Ilyenek voltak például: Lihacsov, a moszkvai autógyár igazgatója; Tyevoszjan, a „Szpecsztal” tröszt vezetője; Zavenjagin, a magnitogorszki kohókombinát vezetője; Vahrusev, Jefremov és Malisev, akik a nehéziparban dolgoztak; Zaszjadko és Grafov, a szénipar irányítói; Vannyikov, aki a honvédelmi ipar fejlesztésében szerzett nagy érdemeket és sokan mások. Mindezek a vezetők a párt neveltjei voltak, s igen sokat tettek az iparosítás megvalósításáért. Országszerte ismerték a legkiválóbb újtókat is, akik áldozatos munkásságukkal új távlatokat nyitottak az ipar további fejlődése előtt.

Országos népszerűséget szerzett például Marija Gyemcsenko, aki a répatermesztésben az úgynevezett „ötszázas mozgalmat” kezdeményezte; Pasa Angelina, a női traktorbrigádok versenymozgalmának elindítója; Pasa Kovarnak traktoros, Borin kombajnvezető stb. Néhány kolhozelnök már akkor, a háborút megelőző években kiváló eredményeket tudott felmutatni. Ezek közé tartozott például Hamrakul Turszunkulov, a Taskent-terület Október-kerületében létesült „Sark Julduzi” kolhoz elnöke.²³⁹

Az ország magas kitüntetésekkel jutalmazta legjobb fiait, s ennek óriási nevelő hatása volt. 1934-ben bevezették a Szovjetunió Hőse címet. Ezt a nagy kitüntetést elsőnek az a hét hős pilóta kapta, aki 1934 elején részt vett a „Cseljuszkin” jégtörő hajó személyzetének megmentésében. 1937-ben a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki az Északi-sark meghódítására indult expedíció vezetőit, a

„Szevernij Poljusz–1” állomás merész áttelelőit: Papanyint, Krenkelt, Sirsovot, Fjodorovot. Ugyancsak a Szovjetunió Hőse címet nyerték el azok a repülők, akik az akkori viszonyokhoz mérten példátlan repülőbravúrokat hajtottak végre; a kitüntetések a Vörös Hadsereg magas fokú erkölcsi szellemét és hősi hagyományainak eleven erejét tükrözték.

A szovjet emberek élete és munkája szemléltetően mutatta a változásokat, amelyek a szovjet ember lelkivilágában, a szovjet társadalom osztályszerkezetében, a munkások, parasztok és értelmiségiek helyzetében végbementek.

A szocializmus győzelme, a szocialista gazdasági alap megteremtése, a szovjet társadalom osztályszerkezetében történt változások – mindez a politikai felépítményben, a Szovjetunió alkotmányában is megfelelő módosításokat tett szükségessé.

1935. február 1-én összeült a párt központi bizottságának plénuma, s olyan határozatot hozott, hogy a VII. szovjetkongresszus elé kell terjeszteni a központi bizottság alkotmánymódosító javaslatait. A tervbe vett módosítások elsősorban a választási rendszer további demokratizálását célozták, vagyis azt, hogy a nem teljesen egyenlő, többlépcsős, nyílt választásokat egyenlő, közvetlen és titkos választásokkal kell felcserélni. A módosítások másik része arra irányult, hogy pontosabban fogalmazza meg a Szovjetunió társadalmi és gazdasági alapjának jellegzetes vonásait, s így az alkotmány összhangba kerüljön a szocializmus győzelme eredményeként kialakult osztály-erőviszonyokkal.

A szovjetek VII. kongresszusa 1935. február 6-án határozatot hozott a Szovjetunió alkotmányának módosításáról. Másnap a központi végrehajtó bizottság 31 tagú albizottságot választott, hogy dolgozza ki az új alkotmány tervezetét. A központi végrehajtó bizottság elnökségének rendeletére 1935. június 11-én a sajtóban nyilvánosságra hozták az új alkotmánytervezetet, hogy azt az egész nép megvitathassa. A megvitatás több, mint öt hónapig tartott. A dolgozó tömegek helyesléssel fogadták a tervezetet, és számos helyesbítést és kiegészítést fűztek hozzá.

1936. november 25-én összeült a szovjetek VIII. rendkívüli össz-szövetségi kongresszusa és elfogadta a Szovjetunió új alkotmányát. A kongresszus december ötödikét – az elfogadás napját – országos ünnepé nyilvánította.

A szocializmus felépítése a szovjet nép számára a Nagy Októberi Szocialista Forradalom *fő eredménye*, majdnem húsz esztendei hősi munka gyümölcse volt. A szocializmus győzelme és az új alkotmány azt jelentette, hogy a szovjetország fejlődésének új szakaszába lépett – a szocializmus betetőzésének és a kommunizmusba való átmenetnek a szakaszába. A szocializmus győzelme azonban még nem volt végleges. „A marxisták a szocializmus végleges győzelmén – mondotta Hruscsov a XXI. pártkongresszuson – a nemzetközi méretű győzelmet értik. Miután hazánk felépítette a szocializmust, hosszú ideig még az egyetlen szocialista ország volt a világon és ellenséges kapitalista környezet vette körül. Nem érezhette magát teljes biztonságban a katonai intervenciókkal és azzal a veszéllyel szemben, hogy a nemzetközi reakció erői erőszakkal visszaállítják a kapitalizmust. A tőkésországok, amelyek a szocializmus országát akkoriban körülvelték, gazdasági és katonai tekintetben sokkal előtte jártak.”²⁴⁰ Ez rányomta bélyegét a szocialista építkezés egész jellegére, és szükségessé tette a Szovjetunió védelmi képességének fokozását. Az ország iparának fejlesztése közben a pártnak és a kormánynak állandóan figyelembe kellett vennie a fegyveres erők szükségleteit, szem előtt tartva azt a lehetőséget, hogy a kapitalista államok, elsősorban Németország és Japán katonai támadást indítanak a Szovjetunió ellen.

Az első és második ötéves terv sikeres teljesítése, valamint az új alkotmány életbelépése óriási szerepet játszott a honvédelem megszilárdulásában. Különösen fontosak voltak az 1929-től 1937-ig szervezett új nehézipari ágak: a gépgyártás, a traktor-, harckocsi- és autógyártás, a repülőgépipar, a színesfémeket, műgumit stb. előállító iparágak.

Gyors ütemben fejlődött a honvédelmi ipar; termelése a második ötéves terv időszakában 286 százalékkal emelkedett. A repülőgépipar termelése 1933-tól 1938-ig 5,5-szörösére növekedett.

A kommunista párt és a szovjet kormány az első két ötéves terv időszakában nagy munkát fejtett ki annak érdekében, hogy új haditechnikai eszközökkel és fegyverzetel lássa el a fegyveres erők

kultusz légkörében történt. Sztálin ezt a gyilkosságot ürügyül használta fel arra, hogy leszámoljon azokkal az emberekkel, akik nem voltak ínyére. Megkezdődtek a tömeges megtorlások, a szocialista törvényesség sárba tiprásai.

Sztálin azzal, hogy leszámolt a számára kellemetlen pártfunkcionáriusokkal, állami és katonai vezetőkkel, durván megszegte a párt szervezeti szabályzatát és a szovjet törvényeket. Felelősség terheli Molotovot, Kaganovicsot és Malenkovot is, akik tevékenyen közreműködtek mindebben.

Egyes tekintélyes pártfunkcionáriusok, akik közel álltak Sztálinhoz, arra a meggyőződésre jutottak, hogy nem dolgozhatnak vele tovább, és nem vállalhatják a felelősséget hatalmi visszaéléseiért, az ártatlan emberekkel szemben alkalmazott tömeges megtorlásokért. Ezek üldöztetést és megalkalmaztatást szenvedtek; egyikük (Ordzonikidze) öngyilkossággal vetett véget életének, mások (Posztisev, Kaminszkij) tiltakozásukat követően maguk is áldozatul estek a terrornak.

A szocialista törvényesség megszegése és a tömeges repressziók súlyos kárt okoztak a kommunista pártnak, a szocialista építésnek. De ha a személyi kultusz fékezte is a szovjet társadalom fejlődését, nem tudta azt megállítani, nem volt képes a szocialista rendszer természetét megváltoztatni, nem bírta a párt lenini alapjait megingatni.

A marxizmus-leninizmus szellemében nevelkedett szovjet emberek önzetlenül küzdöttek a szocialista építés programjának megvalósításáért. A munkások, parasztok, értelmiségiek szívósan harcoltak az ipari és a mezőgazdasági termelés fokozásáért, a szovjet állam védelmi erejének növeléséért.

A szovjet szocialista rend ereje és életképessége, a párt és a nép hűsége Lenin nagy eszméihez – ezek a tényezők biztosították a Szovjetunió gazdasági és kulturális fejlődését, nemzetközi tekintélyének növekedését.

A kommunista párt a XX. és a XXII. kongresszuson szigorúan elítélte a személyi kultuszt, intézkedéseket hozott következményeinek felszámolására, valamint arra, hogy ilyen jelenség a jövőben ne fordulhasson elő.

A párt erélyesen megbélyegezte a személyi kultusz légkörében fogant hibákat, torzításokat, és a leninizmus szellemétől idegen módszereket. Ebben Lenin következő útmutatására támaszkodott: „A proletariátusnak az igazság kell az élő politikusokról és a halottakról is, hiszen azok, akik valóban megérdemlik a politikai személyiség nevet, nem halnak meg a politika számára akkor sem, amikor fizikai haláluk bekövetkezik.”²⁴² Sztálin nem érdemelte ki az igazi politikai személyiség nevet, s nemcsak fizikailag, hanem erkölcsileg is örökre meghalt a politika számára.

A Szovjetunió példája szemléltetően mutatta meg az egész világ dolgozóinak, hogy a hatalmat saját kezükbe vevő munkások és parasztok a földesurak és tőkésök nélkül sikerrel tudják felépíteni és fejleszteni a dolgozó néptömegek érdekeit kifejező és védelmező szocialista államukat. A Szovjetunió léte lelkesítő hatással volt minden ország dolgozóira, akik a békéért, a demokráciáért, a szocializmusért küzdöttek a fasiszmus sötét erői ellen.

2. A Szovjetunió harca a kollektív biztonsáért

A szovjet nép bonyolult nemzetközi helyzetben, ellenséges kapitalista környezetben építette fel a szocializmust. Az imperialista hatalmak már létrejötteének első napjaitól fogva a szovjet állam megsemmisítésére törekedtek. Lenin még 1920 decemberében, a VIII. oroszországi szovjetkongresszuson kijelentette: „... Az a feladatunk, hogy biztosítsuk a tőkés ellenségektől körülvett egymagában álló szocialista köztársaság fennmaradását, oltalmazzuk a köztársaságot, amely hasonlíthatatlanul gyengébb a körülötte levő tőkés ellenségeknél...”²⁴³

E feladat megoldása érdekében – mondotta Lenin – meg kell akadályozni, hogy az imperialisták

összefoghassanak a Szovjetunió ellen, meg kell hiúsítani hódító politikájukat, kihasználva e célra a kapitalista rendszer mély ellentmondásait. Hangsúlyozta, mennyire fontos megteremteni a termelési eszközök honi gyártását, „mert ha ezeket megszerezzük, annyira szilárdan talpra állunk, hogy nem kell tartanunk semmiféle tőkés ellenségtől”.²⁴⁴

Lenin vetette fel először a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elvét. A kommunista párt és a szovjet kormány ezt az elvet követte külpolitikájában mint olyan elvet, amely kifejezi a két rendszer kölcsönös viszonyának lényegét.

„A békére és a békés egymás mellett élésre irányuló törekvésünk – írta Hruscsov 1959-ben – nem konjunkturális és nem taktikai megfontolásokból fakad, hanem a szocialista társadalom természetéből, hiszen ebben a társadalomban nincsenek olyan osztályok vagy társadalmi csoportok, amelyeknek érdekük lenne, hogy háború révén, idegen területek meghódítása és leigázása révén nyereséghez jussanak. A Szovjetunió és a többi szocialista ország szocialista rendszere alapján korlátlan belső piaccal rendelkezik, és ezért nincs okuk arra, hogy terjeszkedési politikát folytassanak, amelynek célja más országok meghódítása és saját befolyásuknak való alávetése.”²⁴⁵

Lenin útmutatásaitól vezettetve, a párt és a kormány sikerrel oldotta meg a külpolitikai feladatokat, s ily módon biztosította a szocializmus felépítéséhez szükséges nemzetközi feltételeket.

A szovjet kormány minden lehetőséget megragadott, hogy békepolitikáját sikerre vihesse. Több európai és ázsiai állammal sikerült megneemtámadási szerződéseket kötnie. Ugyanakkor következetesen és szívósan küzdött a fegyverzet korlátozásáért, és a fegyveres erők csökkentéséért. 1927-ben a leszerelési konferencia előkészítő bizottságának ülésén általános és teljes leszerelési tervet terjesztett elő, melyben valamennyi fegyverfajta és minden fegyveres erő felszámolását, a katonai kiképzés és a katonai szervek megszüntetését javasolta minden országban. Miután az imperialista hatalmak képviselőinek egyesült erővel sikerült ezt a tervet levenniük a napirendről, a szovjet küldöttség egy újabb, részleges leszerelési indítványt terjesztett elő. Ennek az volt a lényege, hogy minden országban csökkenteni kell a fegyverzetet és a fegyveres erők létszámát, mégpedig arányossági rendszer alapján (vagyis az egyes államokban nem egyforma mértékben); teljesen meg kell semmisíteni a kifejezetten támadó jellegű fegyverfajtaikat, köztük a harcokocsikat, a nagy teljesítményű messzehordó tüzérséget, a 12 hüvelyknél²⁴⁶ nagyobb űrméretű hajóágyúkat, a 10 000 tonnánál nagyobb vízkiszorítású hadihajókat, a repülőgép-anyahajókat, a kormányozható lég-hajókat, a nehézbombázó repülőgépeket, a légi bombákat, valamint a vegyi, gyújtó és bakteriológiai háború minden eszközét. A szovjet kormány ragaszkodott a légi bombázások, a vegyi és bakteriológiai fegyverek teljes betiltásához. Az imperialista hatalmak küldöttségei azonban ezt a szovjet tervet sem óhajtották elfogadni.

Az 1932. évi leszerelési konferencián a szovjet kormány ismét előterjesztette javaslatait. A konferencia egész ideje alatt – 1932-től 1934-ig – állhatatosan védelmezte az igazi leszerelés eszméjét; felhasználta a konferenciát arra, hogy leleplezze a fegyverkezési hajsza imperialista politikáját, és sikra szálljon a tartós béke megőrzéséért.

Miután kialakult az új világháború két tűzfészke, s a nyugati imperialisták támogatni kezdték Németország és Japán szovjetellenes koncepcióit, a nemzetközi helyzet lényegesen bonyolódott. Ilyen körülmények között a szovjet állam még nagyobb erőfeszítéssel küzdött a békéért, az agresszorok kollektív visszaverésének megszervezéséért.

A szovjet kormány továbbra is fellépett a mandzsúriai japán agresszió ellen, rámutatva, hogy az mekkora veszélyt jelent az egész világ békéjére. 1932. február 11-én a leszerelési konferencia plénumán a szovjet küldött kijelentette: „Az új háborúk lehetőségére való utalásainkat kinevezték. Pesszimizmussal és azzal vádoltak bennünket, hogy felnagyítjuk a veszélyt... Alig pár év telt el e vita óta, és mit látunk? A leszerelési konferencia ágyúk dörgése és légi bombák robbanása közepette volt kénytelen megkezdeni üléseit. Két állam, amelyet a Népszövetség paktuma és az 1928-as párizsi szerződés egyaránt köt, már öt hónapja ha nem is *de jure*, mindenesetre *de facto* hadiállapotban van.

A háborút még nem regisztrálták hivatalosan . . . de e két állam egyikének hatalmas területeit megszállták a másik állam fegyveres erői, mindkét ország reguláris csapatai közt ütköztek folynak minden fegyvernem részvételével, és ezrekre rúg az elesettek meg a sebesültek száma.”

„Igaz, mindez Genftől távol, Európától távol történik, de hol az az optimista, aki nyugodt lelkiismerettel állíthatná, hogy a megkezdődött hadműveletek csak két országra vagy csak egy kontinensre fognak szorítkozni? Hol az az optimista, aki hitelt érdemlően meg tudna győzni bennünket arról, hogy a távol-keleti események nem jelentik egy olyan új háború kezdetét, amely kiterjedése, méretei és a legújabb technika folytán borzalmaival még a legutóbbi háború gyászos hírnevét is elhomályosítja?”

„A mi korunkban nem léteznek politikailag és gazdaságilag különálló kontinensek.”²⁴⁷

A Szovjetunió bírálta a Népszövetség tétlenségét és tehetetlenségét, s követelte, hogy a kollektív biztonság hatékony eszközeit alkalmazza a japán agresszorral szemben. Ha akkor a nyugati hatalmak támogatják a Szovjetuniót a mandzsúriai japán agresszió elleni harcában, még csírájában el lehetett volna fojtani a távol-keleti tűzfészket. De az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország erre nem voltak hajlandók, mivel a japán agressziót a Szovjetunió ellen akarták fordítani.

A Szovjetunió még a második háborús tűzfészek kialakulása előtt figyelmeztette a világot arra a lehetőségre, hogy Németországban a fasizmus kerülhet hatalomra. A szovjet kormány nemegyszer hangoztatta, hogy a világbékét és a népek biztonságát fenyegető veszedelmet el kell háritani.

Az 1930 nyarán megtartott XVI. pártkongresszuson hangzott el az első komoly figyelmeztetés a fasizmus veszélyéről. A kongresszus megállapította, hogy a kapitalizmus stabilizálódása végéhez közeledik, hogy a tömegek forradalmi mozgalma újult erővel fog kibontakozni, a gazdasági világválság pedig egész sor országban politikai válságba fog átsapni.

A szovjet sajtó rendszeresen leleplezte a német imperialisták és hatalomra törő hitlerista ügynökségük tevékenységét, ugyanakkor a jobboldali szociáldemokrata vezetők áruló szerepét is feltárta. A Pravda 1931. december 21-i számának „A válság éleződése Németországban” című cikke rámutatott a fasizmus hatalomra jutásának veszélyére. 1932. augusztus 18-án ugyancsak a Pravdában „A finánc-tőke hitlerista ügynöksége” c. cikk leleplezte a hitlerizmus programjának imperialista lényegét és „szocialista” frazeológiájának képmutató jellegét. A Pravda 1932 novemberétől 1933 januárjáig több cikkben figyelmeztetett a németországi helyzet veszedelmes alakulására („A németországi választások után”, „Zsákutcában”. „Von Papen kormánya Papen nélkül”, „A Schleicher-kormány távozása”).

Amikor Németországban a hitleristák magukhoz ragadták a hatalmat, a Szovjetunió Kommunista Pártja és kormánya azonnal megkezdte a német fasizmus agresszív külpolitikai programjának leleplezését, rámutatván, hogy ez a világhatalmi törekvéseket rejtő program nemcsak a Szovjetunió, hanem az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és más államok ellen is irányul.

„Rosenberg örült terve” c. cikkében a Pravda feltárta azokat a valódi célokat, melyek érdekében Rosenberg 1933 májusában Londonba utazott. A lap helyesen határozta meg a német agresszió valószínű útjait. „Rosenberg terve a következőkben foglalható össze: – írta az újság – 1. Németország bekebelezi Ausztriát; 2. az Ausztriával egyesült Németország vagy teljesen elnyeli Csehszlovákiát, vagy elszakítja tőle Morvaországot, Szlovákiát és Kárpát-Ukrajnát; 3. . . . „kiigazítják” a lengyel nyugati határokat, úgyhogy Németországgé lesz nemcsak a lengyel korridor, hanem a poznańi vajdaság is . . . 4. »menet közben« Németország még elnyeli a balti országokat – Litvániát, Lettországot és Észtországot; 5. az így újjászervezett Németország . . . harcot kezd, hogy a Szovjetuniótól elragadja Ukrajnát . . .”²⁴⁸

A Szovjetunió a világ gazdasági konferencián és a leszerelési konferencián erélyesen fellépett Németország agresszív törekvései ellen.

Amikor a fasiszta Németország tüntetőleg kilépett a Népszövetségből, a szovjet kormány ismét figyelmeztette a világ közvéleményét a háborús veszélyre. „Németország kilépése – írta a Pravda azokban a napokban – rendkívül világosan mutatta meg ama kibékíthetetlen ellentétek erejét és

élességét, amelyek az egymással ellenséges imperialista csoportokat marcangolják . . . A fasiszták Európa újrafelosztására törekednek.”²⁴⁹

1933 novemberében a szovjet kormány a következő nyilatkozatot tette: „Teljesen nyíltan folyik az új háborúkra való készülődés. Nemcsak az ellenséges célzatú fegyverkezési hajszá újult fel és fokozódott, hanem – és ez talán még baljóslatúbb jelenség – a serdülő nemzedéket a háború eszményesítésének szellemében nevelik.”

„Erre a militarista nevelésre jellemző az olyan középkori áltudományos elméletek hirdetése, melyek szerint egyes népek különbek másoknál, bizonyos népeknek joguk van más népeket leigázni, sőt ki is irtani. Az éneket, a zenét, az irodalmat, a tudományt az ifjúság militarista nevelésének szolgálatába állítják.”²⁵⁰

A Szovjetunió nemzetközi tekintélyét jelentősen növelte, hogy oly következetesen és erőlyesen szállt szembe az imperialista hatalmak háborús politikájával.

A kapitalista országok uralkodó körei gyűlölték ugyan a Szovjetuniót, mindamellett kénytelenek voltak számolni egyre növekvő nemzetközi jelentőségével, a szovjet békepolitika népszerűségével. Több burzsoá kormány, amely mindaddig nem volt hajlandó elismerni a Szovjetuniót, a közvélemény nyomására 1933–1934-ben diplomáciai kapcsolatokat létesített vele. Ezek közé tartozott Spanyolország, Csehszlovákia, Románia, Magyarország, Albánia, Bulgária és az Amerikai Egyesült Államok.

A szovjet-amerikai diplomáciai kapcsolatok felvétele az amerikai reakció politikájának súlyos kudarcát bizonyította. Az Egyesült Államok vezető köreinek okvetlenül számolniuk kellett az amerikai nép erőlyes követeléseivel; a lakosság ugyanis elégedetlen volt kormánya szovjetellenes politikájával, és a Szovjetunióval való normális kapcsolatok felvételét sürgette. Ugyanakkor az amerikai kormány azoknak az üzleti köröknek a hangulatát is figyelembe vette, amelyek súlyosan érezték a gazdasági válság következményeit, szovjet megrendelések útján akarták szanálni magukat, s ezért a Szovjetunióval való kereskedelem bővítését szorgalmazták. Az amerikai üzleti körök sajtószerve, a Journal of Commerce 1933 márciusában egy vezércikkben a következőket írta: „. . . Az el nem ismerés nagyobb kárt okoz az Egyesült Államoknak, mint a Szovjetuniónak . . . A Szovjetunió külső segítség nélkül, a külvilág ellenséges magatartása ellenére is fenn tud maradni. A gazdasági és politikai bojkott eredménytelennek bizonyult, s erről az Egyesült Államokon kívül a világ minden nagy állama lemondott már.” 1933. október elején 1139 amerikai burzsoá újság közül 718 a Szovjetunió haladéktalan elismerése mellett szállt síkra.

A szovjet-amerikai diplomáciai kapcsolatok felvételében az amerikai kormány politikai elképzelései is közrejátszottak. Az USA reakciós körei, amelyek abban a reményben bátorították Japán mandzsúriai agresszióját, hogy aztán majd Japánt a Szovjetunió megtámadására készteszhetik, elszámították magukat. Mandzsúria elfoglalása után Japán nem mert a Szovjetunió ellen támadni, és agresszióját délre irányította; ez pedig veszélyeztette az amerikai imperializmusnak azt a tervét, hogy Kínát az Egyesült Államok gyarmatává tegye. Ebben a helyzetben az amerikai burzsoázia a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatát fontos eszköznek vélte, hogy az Egyesült Államok a Távol-Keleten és a Csendes-óceán térségében megszilárdíthassa politikai pozícióit.

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy az Egyesült Államok uralkodó körei most már a Szovjetunió oldalán állva a távol-keleti béke megszilárdításán akarnak fáradozni. A Távol-Keleten lezajlott későbbi események világosan megmutatták, hogy ezek a körök Japánnak továbbra is a faltörő kos szerepét szánták a Szovjetunió ellen.

A Szovjetunió elismerése ellen csak a legszélsőségesebben agresszív amerikai politikusok léptek fel; álláspontjukat eléggé pontosan körvonalazta egy emlékiratban Kelly, a külügyminisztérium keleti osztályának vezetője és Hoover elnök „oroszügyi szaktanácsadója”. A durván szovjetellenes hangnemben megfogalmazott memorandum szerint csak azzal a feltétellel lehet diplomáciai kapcsolatokat létesíteni a Szovjetunióval, ha a szovjet kormány lemond „nemzetközi kommunista tevékenységéről”, kötelezi magát a régi adósságok megfizetésére, elismeri a cári Oroszországban

befektetett, azóta a szovjethatalom által államosított tőkék amerikai tulajdonjogát, továbbá, ha szavatolja „más országok állampolgárainak jogait... az illető országok törvényei szerint”.²⁵¹

Hull amerikai külügyminiszter²⁵² is olyanformán képzelte el a Szovjetunió elismerését, hogy közben az Egyesült Államok a maga feltételeit diktálhassa. Az Egyesült Államok álláspontja – jelentette ki Hull – a következőben foglalható össze: minden kérdést rendezni kell, máskülönben nem kerülhet sor a diplomáciai kapcsolatok felvételére.²⁵³ Roosevelt elnökhöz intézett memorandumában (1933. szeptember) ezeket írta: „Meggyőződésem szerint... amíg minden rendelkezésünkre álló eszköz felhasználásával nyomást nem gyakorolunk a szovjet kormányra a fontos problémák megoldása érdekében, addig e problémák kedvező elintézése kevésbé valószínű.”²⁵⁴

Ennek ellenére Roosevelt államelnök, aki az amerikai nép többségének véleményét képviselte, ragaszkodott ahhoz, hogy diplomáciai viszony létesüljön az Egyesült Államok és a Szovjetunió között.

A diplomáciai viszony létesítésére vonatkozó jegyzékek kicserélésére 1933. november 16-án került sor. Ugyanakkor mindkét kormány kötelezte magát, hogy sem pénzzel, sem más módon nem támogat olyan katonai és egyéb szervezeteket, amelyek akár az egyik, akár a másik ország politikai vagy társadalmi rendjének erőszakos megváltoztatására törekednének.

A két világhatalom közt létrejött diplomáciai viszony kétségkívül kedvezett a béke és a népek biztonsága ügyének. Jelentőségét azonban gyengítette az a tény, hogy az amerikai kormánykörök nem voltak hajlandók támogatni a Szovjetuniót a békéért és az agresszió kollektív megakadályozásának megszervezéséért vívott harcban. Még mindig arra számítottak, hogy a fasiszta Németországot és az imperialista Japánt a Szovjetunióra sikerül uszítaniuk, és eszük ágában sem volt a béke megszilárdításán fáradozni. Elárulta ezt maga az a tény is, hogy az Egyesült Államok moszkvai nagykövetévé Bullittot, a szovjet állam egyik ádáz ellenségét nevezték ki. Bullitt új állomáshelyén mindjárt azzal kezdte működését, hogy katonailag és politikailag igyekezett elszigetelni a Szovjetuniót. Ebbeli törekvéseiről meggyőzően tanúskodnak az amerikai külügyminisztériumnak küldött jelentései, melyek egy része meg is jelent az amerikai külpolitikai okmányok hivatalos kiadványában.

Jelentéseiben Bullitt annak a titkos reményének adott kifejezést, hogy a Szovjetunió „az Európából és a Távol-Keletről meginduló támadás célpontja lesz”, s ezért nem válhat „a világ legnagyobb erejévé”.²⁵⁵ „Ha Japán és a Szovjetunió között háború tör ki – írta Bullitt –, nekünk nem szabad beavatkozni, de befolyásunkat és erőnket a háború vége felé latba kell vetnünk oly módon, hogy a háborúban egyik fél se győzzön, s hogy a Szovjetunió és Japán között fel ne boruljon az erőegyensúly...”²⁵⁶

Bullitt ragaszkodott ahhoz, hogy az Egyesült Államok a Szovjetunió gyengítésének politikáját folytassa. Egyik jelentésében ez áll: „Még rövid időre sem szabad olyan illúziókat táplálnunk, hogy valóban barátságos viszonyt lehet létesíteni a szovjet kormánnyal... nem szabad kölcsönöket és hosszú lejáratú hiteleket nyújtanunk a Szovjetuniónak, és nem szabad azt tanácsolnunk az amerikai gyáriparosoknak, hogy nagy értékű gépeket gyártsanak a szovjet piac részére.”²⁵⁷ Amikor Moszkvában összeült a Komintern VII. kongresszusa, Bullitt még a Szovjetunióval való diplomáciai viszony megszakításának gondolatát is felvetette, s csupán az a megfontolás tartotta őt vissza, hogy a szakítás megnehezítené a szovjetellenes kémtevékenységet.²⁵⁸

Közben nőttön-nőtt a háborús veszély. Európában a német és olasz fasiszták, a Távol-Keleten pedig a japán militaristák egyre kihívóbban viselkedtek, minthogy Londonból, Párizsból, Washingtonból bátorították őket. Már nem is leplezték agresszív szándékaikat.

A nemzetközi helyzet rendkívüli kiéleződésének és az új világháború közeledtének körülményei között a béke biztosítására már nem voltak elégségesek azok a megneemtámadási szerződések, melyeket a Szovjetunió több kapitalista állammal kötött. Most már arra volt szükség, hogy a békeszerető államok egységfrontot alkossanak az agresszorokkal szemben, sok ország és nép egyesült ereje vessen gátat a közelgő háborúnak, és megszervezzék a kollektív biztonság hatékony rendszerét.

A kollektív biztonság rendszerének létrehozásáért folytatott harcában a Szovjetunió a béke oszt-hatatlanságának elvéből indult ki; ez az elv közvetlenül az imperializmus lenini elméletéből fakadt. Az imperializmusra jellemző gazdasági, pénzügyi és politikai kapcsolatok sűrű összefonódása mellett bármilyen, még helyi jellegű háborús konfliktus is sok országot von be hatókörébe, és világ-háborúvá fajulhat, ha nem fojtják el idejében.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága 1933. december 12-én olyan értelmű határozatot hozott, hogy fokozni kell a kollektív biztonságért folytatandó harcot. A határozat mérlegelte azt a lehetőséget, hogy a Szovjetunió belép a Népszövetségbe, és az agresszió meggát-lására regionális viszonylatban kölcsönös segítségnyújtási szerződéseket köt az európai országok széles körével. A kollektív biztonság rendszere, melyet a nemzetközi kapcsolatok történetében leg-először a Szovjetunió javasolt, azokban az években a háború megakadályozásának és a béke biztosí-tásának egyetlen hatékony eszköze volt. Ez a rendszer megfelelt minden szabadságszerető népnek, melyet a fasiszta agresszió veszélye fenyegetett. A szovjet kormány ezért igyekezett más országokkal kölcsönös segítségnyújtási egyezményeket kötni, hogy amennyiben agresszor támadná meg az egyik országot, akkor a többi szerződő fél közös erővel fékezze meg a támadót.

A Szovjetuniónak a kollektív biztonságért vívott harca több szakaszra oszlik. Az első lépést az a szovjet javaslat jelentette, hogy határozzák meg az agresszió és az agresszor fogalmát. Ezt a javas-latot a szovjet küldöttség 1933. február 6-án tette a nemzetközi leszerelési konferencián. A nemzet-közi kapcsolatok történetében és a nemzetközi jogban mindaddig nem volt e két fogalomra általá-nosan elfogadott meghatározás.

A Szovjetunió valóban tudományos meghatározást adott az agresszió és az agresszor fogalmára vonatkozólag, s definíciója a fasiszta támadók visszaverésére mozgósította a népeket. A szovjet meghatározás szerint agressziónak tekintendő a hadüzenet, más ország orvul való megtámadása, más állam területének elfoglalása, a légi bombázás, a tüzérségi tűz és más ilyen cselekmények; semmiféle politikai, gazdasági, ideológiai jellegű érv nem igazolhatja az agressziót.

A leszerelési konferencia biztonsági bizottsága elfogadta az agresszió szovjet meghatározását, mikor azonban a kérdés a főbizottság ülésén megvitatásra került, az Egyesült Államok, Anglia, Németország és Franciaország képviselői keresztülvitték a javaslat elutasítását. A szovjet kormány ekkor elhatározta, hogy az agresszió meghatározásával kapcsolatban egyezményt fog aláírni azokkal a közeli országokkal, amelyeket az imperialisták felvonulási területként szándékoztak fel-használni a Szovjetunió elleni háborúban. 1933 júliusában ilyen egyezményt írt alá Afganisztánnal, Törökországgal, Iránnal, Lettországgal, Litvániával, Észtországgal, Lengyelországgal, Romániá-
val, Csehszlovákiával és Jugoszláviával. 1934-ben Finnország is csatlakozott az egyezményhez. Mindez a szovjet diplomácia jelentős győzelme volt, sokat jelentett az európai béke megőrzése és a szovjet állam biztonsága szempontjából.

Az agresszió szovjet meghatározása bevonult a nemzetközi jogba, és később, 1946-ban a nürn-bergi per vádlottjainak bűnösségét meghatározó ismertető jegyek egyik legfontosabb elvül szolgált. Jackson, aki a nürnbergi perben az Egyesült Államok részéről a fővádló feladatát látta el, bevezető beszédében kijelentette: az agresszió meghatározásának kérdése „nem jelent semmi újat, mert ebben is vannak már teljesen kialakult és törvényerőre emelkedett vélemények”. Jackson az agresz-szió szovjet meghatározását „az adott kérdéssel kapcsolatos nemzetközi jog egyik legtekintélyesebb forrásának” nevezte.²⁵⁹

1934 májusában a szovjet kormány azt indítványozta, hogy a leszerelési konferencia, amelynek munkáját az imperialista hatalmak zsákutcába vitték, alakuljon át állandó békevédelmi konferen-ciává. A konferencia elvetette ugyan a szovjet javaslatot, de a világ demokratikus közvéleménye nagy helyesléssel fogadta.

A Szovjetunió egyre növekvő nemzetközi tekintélyének hatására 1934-ben a kapitalista országok-ban széles körű társadalmi mozgalom indult annak érdekében, hogy a Szovjetuniót hívják meg a Népszövetségbe. 1934. szeptember 15-én a Szovjetunió 34 kapitalista államtól hivatalos meghívót

kapott, hogy „lépjön be a Népszövetségbe, és értékes közreműködésével járuljon hozzá” a béke megszervezéséhez.²⁶⁰

Ekkorra a nemzetközi helyzetben bizonyos eltolódások mentek végbe. Ezeket mindenekelőtt az váltotta ki, hogy csődöt mondott az az angol-francia politika, mely a Népszövetséget a Szovjetunió elleni harc céljára akarta felhasználni. A nemzetközi helyzet bizonyos fokú megváltozásának másik oka az volt, hogy a két fő agresszív hatalom, Németország és Japán kilépett a Népszövetségből. Ilyenformán a Népszövetség némi akadályul szolgálhatott a fasiszta agresszió kibontakozásának útján. A Szovjetunió ezt a körülményt figyelembe is vette, s mivel minden lehetséges eszközt igénybe akart venni a háború megakadályozására és a kollektív biztonság megszervezésére, a Népszövetségbe való belépést lehetséges, sőt szükséges lépésnek tekintette.

A Szovjetunió 1934 szeptemberében lépett be a Népszövetségbe, s állhatatosan, szívélyesen küzdött azért, hogy ezt a nemzetközi szervezetet a béke védelmének és a kollektív biztonsági rendszer megteremtésének hatékony eszközévé tegye. Zdeněk Fierlinger, a Csehszlovák Köztársaság moszkvai nagykövete megjegyezte, hogy „a Szovjetunió külpolitikája a Népszövetségbe való belépése pillanatától egészében a kollektív biztonsági rendszer megteremtésének eszméjét szolgálta”.²⁶¹

A kollektív biztonság szovjet eszméje hamarosan igen sok pártolóra lelt a nyugati országok haladó szellemű lakossága körében, sőt a szélesebb látókörű burzsoá politikusok is támogatták, főleg Franciaországban. Németország kilépése a Népszövetségből, a német hadsereg erőteljes fegyverkezése, a lengyel-német szövetség aláírása – mindez jogos aggodalmat keltett a francia népben, mely kormányától nemzeti érdekeinek megfelelő külpolitikát követelt.

1933. december végén a szovjet kormány azt tanácsolta Franciaországnak, hogy több európai állammal kössenek kölcsönös segélynyújtási egyezményt az agresszió ellen. Egy ilyen egyezményben – vélekedett a szovjet kormány – részt vehetne a Szovjetunió, Franciaország, Belgium, Csehszlovákia, Lengyelország és a balti államok.²⁶² Paul-Boncour francia külügyminiszter azonban halogatta a választ, s nem sokkal később az egész francia kormány lemondott.

1934 februárjában új kormány alakult Franciaországban. Louis Barthou lett a külügyminiszter; annak a hagyományos politikának volt a képviselője, amely veszedelmesnek tartotta Németország ipari és katonai erejét, és nem bízott a francia-német ellentétekre számító brit „erőegyensúlypolitikában”. Barthou nem akart szakítani Angliával, de olyan önálló külpolitikát tartott szükségesnek, amelynek irányvonalát Franciaország nemzeti érdekei szabják meg.

A múltban Barthou Szovjet-Oroszország engesztelhetetlen ellensége volt, de később felismerte, hogy a szovjet állam a béke szilárd bástyája az újra jelentkező német veszéllyel szemben; leküzdötte hát osztályellenszenvét, és a kialakult helyzetben közeledni igyekezett a Szovjetunióhoz.

Barthou nagy figyelemmel tanulmányozta az európai kollektív biztonsági rendszer megteremtésére vonatkozó szovjet javaslatokat, melyeket még elődje vett át.

A francia diplomácia azonban, ha bele is egyezett a Szovjetunióhoz való közeledésbe, nem akart lemondani a nyugat-európai államközi kapcsolatoknak az 1925. évi locarnói egyezményben kialakult rendszeréről. Ez volt az oka, hogy Barthou a szovjet javaslatokról sietett tájékoztatni a locarnói egyezmény többi partnerét, Angliát, Olaszországot, Belgiumot és Németországot.²⁶³

1934. május elején Barthou az európai kollektív biztonság megvalósításának pontos tervezetével állt elő. Elgondolása szerint ehhez két okmány szükséges: 1. egy keleti szerződés, amelyben a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia és Németország kölcsönös segítségnyújtási egyezményt köt egymással (Barthou azért javasolta Németország bevonását, hogy az ne hivatkozhatson „bekerítési szándékokra”); 2. egy francia-szovjet szerződés, melyben a Szovjetunió Franciaországgal kapcsolatban vállalja a locarnói egyezményből adódó kötelezettségeket, Franciaország pedig a Szovjetunióval kapcsolatban vállalja a keleti paktumból folyó kötelezettségeket. Barthou tervezete tehát a locarnói egyezmény szovjetellenes irányzatának felszámolására irányult. A keleti paktumra vonatkozóan azt javasolta, hogy a Népszövetség keretein belül írják alá.

A keleti szerződés gondolata arról tanúskodott, hogy a Szovjetunió a béke és a népek biztonsága ügyének hatalmas erejű tényezőjévé vált. Egyedül a Szovjetunió szolgálhatott biztos támaszul a német agresszió ellen. Ezt Barthou következő kijelentése is elismerte: „Közép-európai kis szövetségeinknek úgy kell tekinteniük Oroszországra, mint támaszra Németországgal szemben...”²⁶⁴

A szovjet kormány kijelentette, hogy egyetért a francia tervvel, s azt haladéktalanul megküldték az érdekelt államoknak. 1934. július és augusztus folyamán Csehszlovákia, Lettország, Észtország, Litvánia bejelentették, hogy hajlandók csatlakozni a keleti paktumhoz. Az angol kormány, melyet Barthou felkért tervezetének támogatására, inkább azt a német javaslatot tartotta megfelelőnek, hogy Németország és szomszédai kössenek egymással meg nem támadási szerződést. 1934. május 24-én Gösch londoni német nagykövet közölte az angol kormánnyal: „Hitler haladéktalanul ilyen szerződést óhajt kötni Belgiummal”, és felkéri Nagy-Britanniát, hogy vállalja a közvetítő szerepét.²⁶⁵

Az angol diplomácia azonban nyíltan nem utasíthatta el a keleti szerződés tervezetét, különösen azután, hogy a Londonba látogató Barthou kijelentette: amennyiben Anglia továbbra is elutasító magatartást tanúsít a „keleti Locarno” iránt, akkor Franciaország a német veszély elhárítására kénytelen lesz katonai szövetséget kötni a Szovjetunióval.²⁶⁶ Londonban éppúgy féltek a keleti paktum keretein kívül közvetlenül létrejövő francia-szovjet szövetségtől, mint attól, hogy a paktum kudarca esetén Franciaország Anglia megkerülésével közeledni fog Németországhoz. Az angol kormány a német-szovjet közeledést is meg akarta akadályozni, annál is inkább, mert az ilyen közeledés irányzata meglehetősen erős volt Németország bizonyos ipari körében.

Ilyen megfontolások alapján a brit diplomácia képmutatóan megígérte, hogy segít Franciaországnak tétő alá hozni a kelet-európai paktumot, de a locarnói egyezmény garanciáinak Kelet-Európára való kiterjesztését kereken megtagadta. Ugyanakkor a brit diplomaták saját feltételeket szabtak: 1. a Franciaország és a Szovjetunió egymásnak nyújtandó garanciáit Németországra is ki kell terjeszteni; 2. még a keleti szerződés megkötése előtt meg kell vizsgálni a német újrafegyverkezés kérdését.

Ily módon tehát Anglia vezető körei nem arra törekedtek, hogy Európa országai megszabaduljanak a hitlerisat támadás veszélyétől, hanem arra, hogy megszilárdítsák Németországban a fasiszta rendszert, és fegyverkezésre minden lehetőséget megadjanak. Ezzel az angol kormány a keleti paktumnak gátat vetett.

Németország és Lengyelország kormányai dühödt ellenzéssel fogadták a keleti paktum tervét. Németország külön jegyzékben fejtette ki Franciaországnak, hogy miért ellenzi a szerződést. A német külügyminisztérium csűrész-csavaráshoz mesterien értő diplomatái a következő „érvet” agyalták ki: „A béke biztosításának legjobb eszköze nem az, hogy háborúval háborút állítunk szembe, hanem az, ha kibővítjük és megszilárdítjuk a háború kirobbanásának lehetőségét kizáró eszközöket.”²⁶⁷ A német fasiszta diplomácia úgy tett, mintha nem értene meg a közös biztonság eszméjét – azt, hogy a békeszerető erők összefogásával kell megakadályozni a háborút. A háború megelőzésének ezt az eszközét elvetve, a hitleristák arra törekedtek, hogy a nagyhatalmak kapitulációval feleljenek az agresszióra. Éppen ez volt a Franciaországnak küldött jegyzékük valódi értelme. A jegyzékben ugyanakkor azt is közölték, hogy Németország addig nem hajlandó a szerződést aláírni, amíg vissza nem kapja fegyverkezési jogát, mert enélkül – úgymond – biztonságát állandó veszély fenyegeti. A német kormány azonban nem akarta maga kezdeményezni a keleti szerződés tervének felrobbantását, hanem Lengyelországot unszolta erre.²⁶⁸ Laroche lengyelországi francia nagykövet Antonov-Ovszejenko szovjet nagykövettel 1934. február 1-én folytatott megbeszélése során közölte, hogy Lengyelország a német külpolitika pórázán jár.²⁶⁹ A lengyel kormány azonban szintén nem merte nyíltan elutasítani a paktumot, mivel tisztában volt a kollektív biztonság szovjet eszméjének hatalmas vonzóerejével.

Leger francia külügyi államtitkár Clark angol nagykövettel folytatott beszélgetésében eléggé pontosan körvonalazta a kialakult helyzetet. Mindkét ország – mondotta –, de főleg Lengyelország

arra vár, hogy Nagy-Britannia milyen álláspontot fog elfoglalni a paktummal kapcsolatban. Németország természetesen nem csatlakozik a paktumhoz, ha Lengyelország nem lép be; de ha az utóbbi rászánja magát, akkor Németország bajosan mondhat nemet. „A helyzet kulcsa Varsóban van – fejezte be fejtegetéseit Leger –, de csak öfelsége kormánya tudja megfordítani a zárban.” Leger arra kérte Clarkot: igyekezzék elérni, hogy az angol kormány a szerződés létrejötte érdekében használja fel befolyását, különösen Varsóban.²⁷⁰

Nagy-Britannia kormánya azonban korántsem mutatott hajlandóságot „a kulcs megfordítására”, sőt ellenkezőleg: minden adandó alkalommal utalt arra, hogy az angol köröknek semmi érdekük nem fűződik a francia–szovjet tervezet megvalósulásához. A reakciós angol sajtó ádáz kampányt kezdett a paktum gondolata ellen. A lengyel kormány, figyelembe véve Anglia álláspontját, 1934. szeptember 27-én emlékiratot intézett Franciaországhoz, s ebben képmutatóan kijelentette, hogy csupán két feltétellel csatlakozhat a keleti szerződéshez: ha Németország is részt vesz benne, s ha Lengyelországnak Litvániával és Csehszlovákiával kapcsolatban semmiféle kötelezettséget nem kell vállalnia. Ez a memorandum lényegileg elutasítást jelentett.

Az amerikai diplomaták nyíltan kifejezésre juttatták, hogy nem tetszik nekik a keleti paktum gondolata. Bülow német külügyi államtitkár Dodd berlini amerikai nagykövetnek azt indítványozta, hogy a keleti paktum helyett Németország, Franciaország, Anglia, Olaszország és az Egyesült Államok írjanak alá egy közös „békepaktumot”.

Bullitt, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete szintén lázas tevékenységet fejtett ki a keleti paktum ellen. Hazaküldött jelentéseiben vázolta ez irányú akcióit, s továbbra is durván rágalmazta a Szovjetuniót, a szovjet kormány békepolitikáját. Minden indoklás nélkül azt állította, hogy a Szovjetunió kormánya „megosztott Európát” akar, s hogy a „Szovjetuniónak létérdeke a francia–német gyűlölet izzó lángjának szítása”.²⁷¹

Barthou tevékenysége nagy riadalmat keltett Berlinben. Az a tény, hogy sorra ellátogatott Közép- és Kelet-Európa fővárosaiba – a szerződés várható részvevőihöz –, a kollektív biztonság eszméjének népszerűségére vallott. Berlin fasiszta urai elhatározták, hogy Barthout elteszik láb alól. Göring kémszervezete – a „Forschungsamt” – kidolgozta Barthou meggyilkolásának tervét, s azt Hitler is jóváhagyta. A merénylet megszervezésével Speidelt, a párizsi német katonai attasé helyettesét bízták meg.²⁷² Speidel bevonta az ügybe Hans Erich Haak német kém és Vančo Mihajlov horvát terroristát, a Göring-féle titkosszolgálat ügynökét. A „Teuton Kard” fedőnévvel álcázott, gondosan előkészített merényletet 1934. október 9-én hajtották végre.²⁷³ Ezen a napon Marseille-ben Kileman gyilkos fasiszta usztasa golyói megölték a keleti paktummal kapcsolatos tárgyalásokra Franciaországba érkezett Sándor jugoszláv királyt és a fogadására odautazott Barthout.

Barthou meggyilkolása nagy csapás volt a béke ügyére. A fasiszták tudták, kit vettek célba – a burzsoá politikusok sorából kiirtották a kollektív biztonság eszméjének leglelkesebb szószólóját. „Ki tudja – írta a Berliner Börsenzeitung c. fasiszta lap 1934. október 11-én –, milyen eszközökhöz próbált volna folyamodni ez az erős akaratú öregember . . . De a halál csontkeze erősebbnek bizonyult Barthou diplomataakaratánál. Halála a kellő pillanatban következett be, és szétépte a szálakat.”

A gyilkos merénylet a nemzeti külpolitikát követelő franciák sorait is meggyengítette. Barthou utódjaként Pierre Laval lett a külügyminiszter – egyike a francia politikusok ama legviszatasztóbb figuráinak, akikre méltán ragadt a megbélyegző elnevezés: „Franciaország sírásói”.

Laval mindenekelőtt arra törekedett, hogy eltemesse a keleti szerződést, és megegyezzen a fasiszta hatalmakkal. Az a gondolat foglalkoztatta, hogy Franciaország, Lengyelország és Németország kössön egymással garanciális hármas szövetséget; ez teljesen megfelelt a német és a lengyel kormány szovjetellenes törekvéseinek. De a szovjet diplomácia ragaszkodott az egyezmény aláírásához (1934. dec. 5.); ebben a Szovjetunió és Franciaország kormányai kötelezték magukat, hogy minden igyekezetükkel szorgalmazni fogják a kölcsönös segítségnyújtásról szóló keleti paktum megvalósítását. Mindkét kormány ígéretet tett arra is, hogy nem kezd más hatalmakkal tárgyalá-

sokat semmiféle olyan egyezmény megkötéséről, amely akadályozhatná a keleti szerződés előkészítését és aláírását, vagy nem felel meg a keleti paktum szellemének és céljainak.²⁷⁴

A keleti paktum eszméjét azonban még így sem sikerült megvalósítani. Anglia és Németország nyomására, valamint az Egyesült Államok állásfoglalásának befolyása alatt Kelet-Európa országai egymás után jelentették ki, hogy nem csatlakoznak a paktumhoz. Ekkor a szovjet kormány kétoldalú, szovjet-francia segélynyújtási szerződés megkötését indítványozta.

A haladó szellemű francia közvélemény lelkesen helyeselte a szovjet javaslatot, mert felismerte, hogy Franciaország ily módon megmenekülhet a német támadástól. A francia vezető körök úgy tettek, mintha ők is helyeselnék a tömegek követelését, és hajlandónak mutatkoztak szerződést kötni a Szovjetunióval. Ebben azonban alattomos szándék vezérelte őket. Nem gondoltak valóságos szövetségre, csupán meg akarták kötni a Szovjetunió kezét, hogy ne javíthassa meg viszonyát Németországgal.

1935. május 2-án Párizsban aláírták a francia-szovjet szerződést, melyben a szerződő felek agresszió esetére kölcsönös segítségnyújtásra kötelezték magukat. A szerződés 2. cikkelye szerint, ha „a Szovjetunió vagy Franciaország, őszinte békeszándékai ellenére valamely európai állam részéről váratlan támadás tárgyává válna, Franciaország, illetve a Szovjetunió haladéktalanul segítséget és támogatást nyújt egymásnak”.²⁷⁵

A francia közvélemény melegen üdvözölte a szovjet-francia szerződés aláírását, mert megértette, hogy ez a szerződés megfelel az európai béke és biztonság ügyének, valamint Franciaország létérdekeinek és nemzeti függetlenségének.

Ám a francia kormány a néptömegek nyomására kötött szerződést csupán ideiglenes manővernek tekintette. A francia imperialisták nem szándékoztak komolyan venni a szerződésből származó kötelezettségeket. A francia diplomaták kifejezésével élve, „egy forduló keringőt akartak táncolni a Szovjetunióval”, hogy aztán kedvezőbb helyzetbe kerülve lepaktáljanak Hitlerrel, és a fasiszta agressziót kelet felé, a Szovjetunió ellen tereljék. Laval ezeket mondotta a párizsi német nagykövetnek: „Közlje kormányával, hogy szükség esetén én bármikor kész vagyok lemondani a francia-szovjet szerződésről, és széles körű francia-német szerződést kötni.”²⁷⁶

A francia kormány tovább közeledett Németországhoz, és 1936-ban nagyszabású, kulisszák mögötti tárgyalásokba kezdett vele, amelyek a Szovjetunió ellen irányultak. A francia törvényhozás értelmében a francia-szovjet szerződéshez nem kellett parlamenti jóváhagyás, hanem egy elnöki aktussal hatályba lehetett volna léptetni. Ennek ellenére Laval mégis ratifikáltatta, ami majdnem egy évig elhúzódott (a megerősítő okmányok kicserélésére 1936. március 27-én került sor, Párizsban).²⁷⁷ A szerződést katonai egyezménnyel kellett volna kiegészíteni, amelynek szükségességét a Szovjetunióval folytatott tárgyalások idején a francia fél is elismerte. De alig két nappal a francia-szovjet szerződés aláírása után Gamelin, az akkori vezérkari főnök, a francia külügyminisztériummal megállapodott abban, hogy „a francia-orosz katonai együttműködés módozatainak kérdése jelenleg nem kerül megvitatásra”.²⁷⁸ A szovjet kormány hiába igyekezett megtárgyalni a szerződésből folyó kölcsönös kötelezettségeinek konkrét részleteit, a francia kormány minden ilyen kísérletet elgáncsolt. Ennek ellenére Saposnyikov, a kiváló szovjet katonai szakértő, aki nem sokkal utóbb a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke lett, a párt központi bizottsága és a szovjet kormány megbízásából már elkészítette a szovjet fegyveres erők hadműveleti tervét arra az esetre, ha Németország megtámadná Franciaországot.

1935. május 16-án a Szovjetunió Csehszlovákiával is kölcsönös segélynyújtási szerződést írt alá. Csehszlovákia népei szintén megértették, hogy országuk nemzeti függetlenségét csakis a Szovjetunióval kötött szövetség biztosíthatja. A szerződés 2. cikkelye szerint, ha „a Szovjetunió vagy Csehszlovákia, őszinte békeszándékainak ellenére valamely állam részéről váratlan támadás tárgyává válna, a Csehszlovák Köztársaság, illetve a Szovjetunió haladéktalanul segítséget és támogatást nyújt egymásnak”.²⁷⁹

Csehszlovákia burzsoá kormánya azonban olyan értelmű záradék beiktatását követelte, hogy a

két szerződő fél kötelezettségei csak abban az esetben válnak aktuálissá, amennyiben Franciaország is teljesíti a magára vállalt kötelezettségeket.²⁸⁰ Ez a kikötés jól mutatta, hogy a csehszlovák kormány – a francia kormányhoz hasonlóan – egyáltalán nem vette komolyan a szerződést. Klement Gottwald, a Csehszlovák Kommunista Párt vezetője mondotta: „Ez a kikötés az itteni reakciós körök erőfeszítései révén került bele a szerződésbe, és ezek a körök még ma is szégyellik, hogy a Szovjetunió a mi hű szövetségünk.”²⁸¹

A csehszlovák kormány csupán átmeneti manővernek szánta a szerződéskötést, hogy megszilárdítsa vele külpolitikai helyzetét. S bár a Szovjetunió többször is javasolta, hogy a szerződést katonai egyezményvel egészítsék ki, kölcsönös kötelezettség megállapításával arra az esetre, ha bármelyik felet agresszió érné, a csehszlovák kormány mindannyiszor elutasító választ adott.

Igen jellemző az a kijelentés, amelyet Beneš csehszlovák köztársasági elnök tett Newton prágai angol követtel folytatott megbeszélése során, 1938 májusában, amikor Csehszlovákia fölött már sűrűsödni kezdtek a német agresszió viharfelhői. „Csehszlovákiának Oroszországgal való kapcsolatai mindig másodlagos jelentőségűek voltak, és a jövőben is ilyenek maradnak – erősítette Beneš. – Attól függnek, hogy Franciaország és Nagy-Britannia milyen viszonyt alakít ki a Szovjetunióval. A mostani csehszlovák–orosz szerződést is csak az tette lehetővé, hogy francia–orosz szövetség jött létre. De ha Nyugat-Európa elfordul Oroszországtól, Csehszlovákia is el fog fordulni tőle.”²⁸² Beneš elismerte, hogy a Szovjetunió szükséges „ellensúly” Németországgal szemben, de sietve hozzátette: ő mindig is ellenezte „a Szovjetunió túlságosan nagy közép-európai befolyását”.²⁸³

Mialatt Franciaország és Csehszlovákia kormányainak azon járt az eszük, hogyan bújjanak ki a Szovjetunióval kötött kölcsönös segítségnyújtási egyezmény kötelezettségei alól – addig a Szovjetunió őszintén törekedett nemcsak a maga, hanem minden más ország biztonságának fokozására. A szovjet kormány még a Franciaországgal és Csehszlovákiával kötött szerződések aláírása előtt komoly erőfeszítéseket tett a szomszédos államok biztonságának megszilárdítására. 1934 áprilisában Németországnak olyan jegyzőkönyv aláírását javasolta, amely szavatolja a balti országok függetlenségét, és amelyben az aláíró felek kötelezettséget vállalnak, hogy tartózkodnak a szóban forgó országok ellen irányuló közvetlen és közvetett akcióktól. Németország azonban elutasította a szovjet javaslatot, Lengyelország kormánya pedig kijelentette, hogy ebben a kérdésben a német fasisztákkal ért egyet.²⁸⁴

A nemzetközi kötelezettségeket egyszerűen semmibe vevő hitlerista kormány kihívó tettei ellen az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország vezető körői semmiféle ellenintézkedéseket nem foganatosítottak. Az angol és francia kormány látszólagos tiltakozásai csupán a közvélemény félrevezetésére szolgáltak. Ezzel egyidejűleg a nyugati diplomaták koholt érvek alapján védelmükbe vették Németország fegyverkezését. A hitleristák e prókátorai azt állították, hogy Németország csupán törvényes jogát érvényesíti, mivel neki éppúgy joga van a fegyverkezésre, mint más országoknak. Ebben az álláspontban a lengyel kormány is osztozott.²⁸⁵

Egyedül a szovjet kormány hívta fel a figyelmet arra, hogy a fasiszta kormány által bevezetett általános hadkötelezettség ténylegesen fenyegeti az európai békét.

A Szovjetunió becsületesen teljesítette Franciaországgal és Csehszlovákiával kapcsolatos kötelezettségeit. Amikor Németország azzal az indokkal remilitarizálta a Rajna-övezetet, hogy a szovjet–francia kölcsönös segítségnyújtási szerződés megsértette a locarnói egyezményt, a szovjet kormány kijelentette: hajlandó megadni minden segítséget Franciaországnak, ha az a béke védelmében német támadás áldozatául esne. A szovjet–francia kölcsönös segítségnyújtási szerződés – jelentette ki a szovjet kormány – „nem tartalmaz semmilyen korlátozásokat”, hogy milyen feltételek mellett kell kölcsönös segítséget nyújtani.²⁸⁶ A Szovjetunió nem keresett réseket a szerződés szövegében, nem akart kibújni kötelezettségei alól, hanem még többre is hajlandó volt, mint amennyit a forma szerinti feltételek előírtak.

Teljes meggyőződéssel állítható, hogy a szovjet–francia és a szovjet–csehszlovák szerződések a kollektív biztonság európai rendszerének megbízható alapjául szolgálhattak volna. Ha e szerző-

dések aláírói mind becsülettel teljesítik vállalt kötelezettségeiket, s ha a többi európai állam is támogatja a kollektív biztonság politikáját, akkor a német fasiszta agresszió előtt lezárul az út, és Európa népei megmenekülnek a második világháború borzalmaitól.

De Franciaország és Csehszlovákia kormányai nem akartak a béke megszilárdításának útján haladni. Előzékenyen meghallgatták a hitlerista kalandorok követelőzését, akik igyekeztek hódító terveik minden akadályát sorra eltávolítani. A német kormány makacsul követelte, hogy Franciaország és Csehszlovákia bontsák fel a Szovjetunióval kötött szerződésüket, s valamennyi kapitalista ország a Szovjetunió elszigetelésének politikáját folytassa. Franciaország és Csehszlovákia kormányai előzékenyen teljesítették az agresszor követelését, nem éltek a Szovjetunióval kötött szerződéseikkel, miáltal azok jelentőségét a semmivel tették egyenlővé. E politika eredményeként vált Csehszlovákia is, Franciaország is a német fasiszta agresszió áldozatává.

Az ily módon kialakult nemzetközi helyzet arra készítette a Szovjetuniót, hogy békeharcának fokozásával egyidejűleg saját védelmének megszilárdítására is hathatós intézkedéseket tegyen. A kommunista párt központi bizottsága és a szovjet kormány a növekvő háborús veszélyre való tekintettel mindent elkövetett, hogy fokozza a Szovjetunió gazdasági és védelmi képességét, erősítse a Vörös Hadsereget, a Légierőt és a Haditengerészeti Flottát.

3. A szovjet fegyveres erők fejlődése

A szovjet fegyveres erők, melyeknek kádereit a kommunista párt Lenin szellemében a szocialista haza védelmére nevelte, élvezve az egész szovjet nép szeretetét és gondoskodását, a szovjet társadalommal együtt fejlődtek és tökéletesedtek, s éberen oltalmazták a haza határait az ellenséges agresszióktól.

A Szovjetunió – békés külpolitikájának megfelelően – a honvédelem követelményei szerint állapította meg fegyveres erőinek létszámát.

A polgárháború befejezése után a szovjet kormány leszerelte a hadsereg nagyobb részét, és neki látott a hadsereg újjászervezéséhez. 1927-ben összesen 586 ezer ember szolgált a Vörös Hadseregben és a Hadiflottánál.

A szocialista építés sikerei lehetővé tették a fegyveres erők tökéletesítését. A Vörös Hadsereg átszervezése már 1929-re befejeződött, és a legutóbbi háborúk tapasztalatainak figyelembe vételével a csapatok új szervezeti formát kaptak. Ami azonban a fegyverek és a harci technikai eszközök mennyiségét és minőségét illeti, a szovjet hadsereg ekkor még jelentősen elmaradt a legnagyobb burzsoá államok mögött, aminek magyarázata a cári Oroszországtól örökölt gazdasági elmaradottságban keresendő.

A lőfegyverek és a harci technikai eszközök alig különböztek attól, amit az első világháborúban használtak. A meglevő fegyverek mennyisége egyáltalán nem volt elegendő. A Vörös Hadseregnek 1929-ben összesen mintegy 26 ezer géppuskája, 7 ezer különböző űrméretű lövege, 200 harckocsija és páncélcsovi, valamint 1000 régi gyártmányú hadirepülőgépe volt. A repülő, harckocsi és gépesített alakulatok akkoriban a fegyveres erők összlétszámának kb. 10 százalékát tették ki.²⁸⁷

A Szovjetunió megtámadására készülő imperialista államok erőltetett ütemben tökéletesítették hadseregeik fegyverzetét, s ellátták őket új típusú harckocsikkal és repülőgépekkel. A szovjet népnek elsősorban ezért kellett korszerű haditechnikai eszközökkel felszerelnie hadseregét, fokozni a gépesítést.

A XV. pártkongresszus határozatai kimondták, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel növelni kell a honvédelem erejét.

Az első ötéves terv előírta, hogy a szovjet fegyveres erők létszámát és a legfontosabb harceszközök-

Dmitrovič, Mihajlovič és Hruscsov a mauzóleum előtt. (1954. május 1.)

Да здравствует конституция
свободы, радости и счастья.

Moszkva dolgozóinak tüntetése az új szovjet alkotmányt kihirdető VIII. szovjetkongresszus tiszteletére (1936)

kel – tüzérségi lövegekkel, harckocsikkal, repülőgépekkel – való ellátottságát olyan szintre kell emelni, amely nem marad el a fő hadszíntéren a valószínű ellenség hadseregei mögött. A második ötéves terv feladatul tűzte ki olyan létszámú, fegyverzetű és harckészültségű fegyveres erő megszervezését, amely képes egyszerre több arcvonalon is biztosan visszaverni a legnagyobb kapitalista országok egyesített seregeit.²⁸⁸

A japán imperializmus távol-keleti agressziója és a német fasizmus hatalomra jutása bonyolulttá tette a nemzetközi helyzetet. Ez arra indította a szovjet kormányt, hogy emelje a fegyveres erők létszámát; a hadsereg 1937-ben 1 millió 433 ezer főre egészült ki.

Ugyanakkor javult a csapatok technikai ellátottsága is. Csak a nehézipar fejlődése alapján lehetett fokozni az ország védelmi képességét, technikailag átszervezni a hadsereget és a hajóhadat, biztosítani a kellő mennyiségű korszerű harceszközt. E feladat végrehajtása azonban roppant nehézségekkel járt. Hiányzott a harckocsik, repülőgépek, motorok gyártásához szükséges tapasztalat, nem voltak kellő szakképzettségű mérnökök, munkások, tervezők.

Fokozatosan sikerült úrrá lenni a nehézségeken. A kommunista párt sok tervezőt és feltalálót nevelt, akik fáradhatatlanul dolgoztak a szocialista haza javára, és nagyszerű tudásukat, kiváló tehetségüket latba vetve végrehajtották a fegyveres erők technikai ellátásának újszerű feladatait. Az első ötéves tervek időszakában jelentek meg az automata puskák, a Gyegtarjev-rendszerű golyószórók, valamint a különleges rendeltetésű harckocsi-, repülő- és légvédelmi géppuskák.

A régi rendszerű tüzérséget korszerűsítették: az ágyúcsöveket meghosszabbították, a löveg-talpakat tökéletesítették, félautomata és automata lövegzárakat rendszeresítettek, jobb irányzó-berendezéseket gyártottak, a lövedékeket áramvonalasabbá formálták, és így fokozták kezdősebességüket. Mindez lényegesen javította a lövegek harcászati-ballisztikai tulajdonságait, növelte a tűzgyorsaságot és a lőtávolságot. Így például Szidorenko tervező úgy módosította a 76 mm-es hadosztályágyút, hogy annak lőtávolsága 8500 méterről 13 ezer méterre emelkedett.

A Vörös Hadsereg korszerű tüzérséggel való ellátását 1931-ben kezdték meg. Grabin, Ivanov, Petrov, Savirin és más szovjet tervezők különféle űrméretű, hatótávolságú és rendeltetésű, eredeti fegyvertípusokat szerkesztettek. 1931-ben rendszeresítették a nagy átütőképességű 203 mm-es tarackot és a 122 mm-es ágyút. 1932-ben jelent meg a 45 mm-es páncéltörő ágyú, melynek vízszintes löszöge 60 fok volt. Ugyanebben az esztendőben jelent meg a 45 mm-es kettős (periszkopikus és teleszkópos) optikai irányzékkal rendelkező harckocsiágyú. Ugyanakkor rendszeresítették a 76,2 mm-es harckocsiágyút is, melyet nehézharckocsiba szerelve alkalmaztak.

A légvédelmi tüzércsapatokat új 76,2 mm-es légvédelmi ágyúkkal szerelték fel. A légvédelmi tüzérség különleges tűzvezető műszereket is kapott, automatizálták a löelemképzést és megnövekedett a találati valószínűség.

A tüzérségi és gyalogsági fegyverek minőségének tökéletesítése mellett a mennyiség kérdését sem hanyagolták el. 1934. január 1-én a hadseregnek 51 ezer géppuskája és 17 ezer tüzérségi lövege volt; 1939. január 1-ére ez a szám 77 ezerre, illetve 45 790-re emelkedett.²⁸⁹

Az első két ötéves terv időszakában a Szovjetunió szilárd ipari bázist teremtett, és kinevelte azokat a műszaki szakembereket is, akik a tudomány és a technika vívmányainak felhasználásával végre tudták hajtani valamennyi fegyvernem fejlesztését.

A párt és a kormány szükségesnek vélte a tüzérség gépesítését. A szovjet traktoripar sikerei már a második ötéves terv időszakában lehetővé tették a fogatolt hadtest-tüzérség és a nehéz-tüzérség gépesítésének megkezdését. A tüzércsapatokat, elsősorban az 1. és a 2. távol-keleti hadsereg tüzérségét kezdték ellátni „Komszomolec”, „SZTZ-5”, „CSTZ-60”, CSTZ-65” és „Komintern” típusú vontató traktorokkal.²⁹⁰

A tüzérségi és gyalogsági fegyverek fejlesztése és tökéletesítése lehetővé tette valamennyi fegyvernem tűzképességének fokozását.

Fellendült az országban a harckocsigyártás is. A 30-as évek elején a hadseregből végleg kivonták a külföldi harckocsikat, valamint az „MSZ-1” típusú elavult és elkopott kis harckocsikat, és meg-

kezdtek a hazai harckocsik sorozatgyártását. 1931-ben rendszeresítették a „T-27” kis harckocsikat, a „T-26” és „BT” könnyűharckocsikat, a következő évben a „T-28” háromtornyú közepes és a „T-37” úszó harckocsikat (az utóbbiakat később a „T-38”-asok váltották fel), 1933-ban pedig az öttornyú „T-35” nehézharckocsikat. Harci tulajdonságaik tekintetében ezek a gépek semmivel sem maradtak el a külföldi típusok mögött.

A harckocsikat közben állandóan fejlesztették: növelték páncélvédettségüket, fokozták fegyverzetük hatóképességét, tökéletesítették alkatrészeit. Különösen a „BT” mintájú harckocsi korszerűsítése volt nagymérvű; míg a homlokpáncélzata 1931-ben 13 mm volt, 1935-ben már 20 mm vastagságot ért el. A válltámasz segítségével irányozható 37 mm-es löveg helyébe 45 mm-es löveg került. Némelyik harckocsiba 76,2 mm-es, optikai irányzóberendezéssel működő ágyút szereltek fel. A parancsnoki kocsikat ellátták rádióval, ami nagyon megkönnyítette az egységek és alegységek vezetését.

Az első ötéves terv időszakában több mint ötezer harckocsit gyártottak a Szovjetunióban.²⁹¹

Ezalatt a kapitalista államok – főképpen Németország – erőteljesen készültek a háborúra, s új, tökéletesebb harckocsitípusokat szerkesztettek. Ezért a Vörös Hadsereg további megerősítésére gyorsjáratú, nagy tűzerjű, erős páncélzatú új harckocsitípusokról kellett gondoskodni, és az egész harckocsiparkot benzinmotoros meghajtásról Diesel-motoros meghajtásra kellett átállítani.

1938-ban tervezőink egytornyú, erős páncélzatú közepes és nehézharckocsik tervezéséhez láttak, s ez a hazai harckocsigyártás újabb fejlődését jelentette.

A kommunista párt igen nagy figyelmet fordított a légierő fejlesztésére. A párt központi bizottságának 1929. július 15-i határozata a repülőtechnika szüntelen fejlesztését írta elő, hogy a Szovjetunió ezen a téren is elérje a legnagyobb kapitalista országokat. A határozat azt is kimondta, hogy tudományos-tervező szakembereket kell képezni, elsősorban a motorgyártásban.²⁹²

A repülőgépgyártás feladatait az első ötéves terv a következőkben jelölte meg: meg kell teremteni a hazai repülőgépipart, ki kell vonni a használatból a külföldi repülőgéptípusokat, s hazai gyártmányúakkal kell helyettesíteni őket; jelentős mértékben növelni kell a szovjet légierő gépeinek számát, főleg a bombázókéit.

E feladatok sikeres végrehajtása széles körű tudományos kutatómunkát igényelt. A már korábban alapított aerodinamikai intézet (CAGI) és a repülőmotor-szerkesztő intézet (CIAM) a repülésügy minden területét felölelő tudományos elméleti munka hatalmas központjaivá fejlődtek. De nemcsak az intézetekben, hanem közvetlenül a gyártó üzemekben is folyt a repülőgépek és motorok előállítására irányuló tudományos-kutató és tervezői munka.

A tehetséges tervezők munkaközösségei Arhangelszkij, Grigorovics, Iljusz, Lavocskin, Petljakov, Polikarpov, Tupoljev, Jakovlev és mások irányításával keményen dolgoztak, és munkájuk eredménye nem is maradt el: a szovjet légierőt sikerült ellátni különféle típusú felderítő- és bombázógépekkel, csatarepülő- és vadászgépekkel. Ebben az időben kezdték az „I-5” vadászgépek, a „TB-1” és „TB-3” nehézbombázók, az „R-5” könnyűbombázó és felderítőgépek sorozatgyártását. Ezek kétségkívül jelentős eredmények voltak, de az első ötéves terv keretében még nem sikerült az akkori időkhöz képest magas repülőharcászati-technikai mutatókat elérni, főleg sebességi és magassági vonatkozásban nem. A repülőgépmotorok gyártásának elsajátítása nagy nehézségekbe ütközött.

A második ötéves terv időszakában szerelték fel légierő alakulatait a „DB-3”, „SZB-3” bombázókkal, „I-15” és „I-16” vadászgépekkel, valamint csatarepülőgépekkel.²⁹³

Az új gépeket hatásos fegyverekkel, különféle műszerekkel látták el, köztük olyanokkal is, amelyek lehetővé tették az éjszakai repülést, így harci tulajdonságaik és lehetőségeik lényegesen megnöttek. A szovjet repülőgépek sebességi és magassági teljesítményét sikerült másfél-kétszeresére fokozni. A bombázók távolsági teljesítménye és teherbírása háromszorosára nőtt. A második ötéves terv alatt a harcképes repülőgépek száma megkétszereződött.²⁹⁴ Minőségük azonban még mindig nem felelt meg teljesen a felmerült követelményeknek.

A légierő csapatnemeinek aránya is megváltozott. 1929-ben a hadirepülőgépeknek mintegy 82 százaléka felderítő volt; ez az arányszám azonban hamarosan megváltozott a bombázók és vadászgépek javára.

A légierő csapatnemeinek megoszlása (százalékban) ²⁹⁵

Csapatnemek	Év	
	1934	1938
Bombázók és csatarepülők	48,8	51,9
Vadászgépek	25,0	38,6
Felderítők	26,2	9,5

A bombázók és csatarepülők számának növelése megfelelt azoknak a nézeteknek, amelyek akkoriban a repülőgépek harci alkalmazását illetően kialakultak.

A háborúra készülődő Németország és Japán gyorsított ütemben fejlesztette bombázó légieréjét. Így 1939-ben Németország légieréjének 57 százaléka bombázókból állott.²⁹⁶ Ezért teljesen érthető, hogy a Szovjetunió is nagy figyelmet fordított a légierő legfontosabb csapatnemeinek fejlesztésére, és a repülőgéppark számszerű növelésére. A szovjet munkások, mérnökök, tervezők és pilóták alkotó együttműködésével sikerült megteremteni az új repülőtechnikát. A szovjet légiflotta ereje viszonylag rövid idő leforgása alatt jelentősen megnőtt.

A párt és a kormány mindent megtett, hogy a fegyveres erők technikáját a korszerű háború követelményeinek szintjére emelje. A második ötéves terv időszakában jelentős mértékben tökéletesedett a különleges fegyvernemek technikai felszerelése. A műszaki csapatokat új átkelési eszközökkel, kompresszorokkal, útjavító, árokásó és egyéb gépekkel látták el, s mindezek meggyorsították a különféle védelmi létesítmények építési munkálatait. De az ilyen gépekkel való ellátottság mértéke még nem volt elegendő.

A híradó csapatokat tökéletesebb rádiókkal, távbeszélőkészülékekkel és egyéb olyan berendezésekkel látták el, amelyek a korszerű háborúban szükségesek a csapatok és magasabbegységek vezetéséhez. Az ipar azonban akkor még nem tudta teljesen kielégíteni a hadsereg híradóeszköz-szükségletét. E feladat végrehajtását a harmadik ötéves terv irányozta elő.

Az első két ötéves terv időszakában a kommunista párt vezetésével döntő lépés történt a Vörös Hadsereg technikai átszervezésére. A szovjet nép nagy-nagy nehézségek árán megteremtette a korszerű fegyverfajtákat gyártó ipart. A technikailag elmaradott Vörös Hadsereg olyan modern hadsereggé vált, amely képes volt a világ első szocialista államának megvédésére.

A szovjet állam védelmi képességének megszilárdításán fáradozó párt és kormány gondoskodása a haditengerészeti flotta fejlesztésére is kiterjedt. 1928 végére befejeződött azoknak a leginkább harc képes hajóknak a felújítása, melyek még a cári Oroszországban épültek, s megmaradtak a polgárháború meg a külföldi intervenció után. De új hajók – torpedónaszádok, tengeralattjárók – is épültek, melyeket már szovjet konstruktőrök terveztek. A kormány határozatának értelmében 1932-ben megkezdődött a csendes-óceáni, 1933-ban pedig az északi hajóhad fejlesztése. A hadiflotta fejlesztésének üteme azonban elmaradt a többi haderőnemekétől. Ezért a XVII. pártkongresszus a hadiflotta fejlesztésének meggyorsítását tűzte ki feladatul. Ez elsősorban a hazai hajóipar kibővítését tette szükségessé. A leningrádi és a nyikolajevi hajógyárak nem győzték a katonai rendeleket, az északi és távol-keleti hajóipart viszont újonnan kellett létesíteni.

A második ötéves terv keretében a hajóépítő ipar jelentős eredményeket ért el. Különböző osztályú új hajók épültek. 1938-ban a Szovjetunió hajógyárjai vízkiszorításban számolva ötször annyi hajót

adtak a flottának, mint átlagosan a második ötéves terv egy esztendejében. A munkások, technikusok, mérnökök, tervezők és tudósok közös erőfeszítésének eredményeként az ország már 1939-ben sikeresen meg tudta oldani a korszerű hajóépítés feladatait. Az új tengeralattjárók és felszíni hajók fokozták a hadiflotta harcképességét, és megszilárdították a Szovjetunió tengeri határainak védelmét.

A hadsereg és a hajóhad harcképessége azonban nemcsak a technikától függ – jöllehet, ennek szerepe a korszerű háborúban igen jelentős –, hanem a technikát kezelő emberektől is. A hadsereg technikai átszervezése műszakilag és politikailag művelt katonai szakemberek képzését tette szükségessé. A párt központi bizottságának 1931. június 5-i határozata (A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg parancsnoki karáról és politikai személyi állományáról) a következő megállapítást tartalmazza: „A központi bizottság a hadsereg harcképességének további erősítése érdekében most azt tekinti alapvető és döntő feladatnak, hogy a parancsnoki kar erőteljesen fejlessze haditechnikai ismereteit, tökéletesen értsen a harci technikához és a korszerű harc bonyolult formáihoz.”²⁸⁷

Akkoriban sok burzsoá katonai szakember azt állította, hogy a szovjet állam nem lesz képes megbirkózni a haditechnikához értő káderek kiképzésének feladatával. Való igaz, hogy ez nehéz feladat volt. De a szovjet rendszer fölénye megteremtette a megoldáshoz szükséges feltételeket.

Az ország technikai fejlődésének és a kulturális forradalom kibontakozásának talaján a párt és a kormány hozzáfoghatott a katonai káderek nagyarányú kiképzéséhez. Egymás után nyíltak meg az új tanintézetek. Ha csupán az első ötéves terv időszakát vizsgáljuk, ezekben az években hatszorosára növekedett a repülőket, harckocsizókat, műszaki és egyéb katonai szakembereket nevelő tanintézetek száma. 1933-ban a katonai tanintézetek hallgatói összlétszámának 63,5 százaléka haditechnikai tanintézetek növendéke volt. A katonai iskolákba olyan 7–8 osztályt végzett ifjakat – főleg kom-szomolistákat – vettek fel, akiket általános képzettségük és erkölcsi szilárdságuk méltóvá tett arra, hogy szovjet tisztük legyenek.

A szovjethatalom utat nyitott a tehetséges ifjaknak a katonai tanintézetekbe, a tisztí rendfokozat elnyeréséhez. A kapitalista társadalomban a tisztí rang az uralkodó osztályok kiváltsága.

Mivel egyre több parancsnoki és műszaki káderre volt szükség, állandóan bővíteni kellett a katonai tanintézetek hálózatát. A második ötéves terv végére 75 katonai tanintézet gondoskodott, hogy a szovjet fegyveres erőket ellássa közép- és felsőfokú parancsnokokkal. A 75 tanintézet közül 18 a légierő, 7 a hajóhad, 11 a tüzérség, 9 a páncélos csapatok részére nevelt tiszteket.²⁸⁸

Valamennyi katonai iskolát korszerű tanfelszereléssel láttak el, hogy a modern tansegédletek, szemléltető eszközök stb. segítségével a növendékek jobban elsajátíthassák a szükséges ismereteket, az új haditechnikai eszközök kezelését. A jól képzett, politikailag művelt, szocialista hazájukat határtalan odaadással szerető fiatal parancsnokok ezrei kerültek ki ezekből az iskolákból. A parancsnoki és műszaki állomány a harci és politikai kiképzés során kitűnt tisztesekkel is gyarapodott. Ezeknek megadták azt a lehetőséget, hogy megfelelő vizsgák letétele után a tisztí iskolát végzettekkel egyenlő jogú tisztük legyenek.

A fegyveres erő technikai újjászervezése a politikai munkásokat is nagyobb követelmények elé állította. „A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg parancsnoki karáról és politikai személyi állományáról” szóló központi bizottsági határozat leszögezte: rendkívül fontos, hogy a politikai munkatársak gyarapítsák katonai ismereteiket.²⁸⁹ A Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsa 1932. december 10-i rendelete értelmében a politikai személyi állomány középkáderei számára négy katonai-politikai iskolát és továbbképző tanfolyamokat szerveztek; főleg innen került ki a hadsereg és a flotta politikai munkásainak utánpótlása.

A párt és a kormány nagy fontosságot tulajdonított a magasabb fokú katonai szakképzésnek, s ezért növelte a katonai akadémiák és fakultások számát.

Amikor 1930-ban nagy lendülettel megindult a hazai harckocsigyártás, a Dzerzsinszkij Haditechnikai Akadémián mechanikai és motortani fakultás létesült. E fakultás, valamint a moszkvai Lomonszov Autó-Traktor Főiskola alapjain jött létre 1932 májusában a Vörös Hadsereg Mechanikai és Motortani Katonai Akadémiája. Ugyanebben az évben alakult meg a Katonai Elektrotechnikai

Akadémia és a Katonai Közlekedési Akadémia is. A Haditengerészeti Mérnökképző Intézetet Haditengerészeti Főiskolává szervezték át.

Az új haditechnikai akadémiákon a régebbi évfolyamokat olyan hallgatókkal egészítették ki, akik a polgári főiskolák megfelelő fakultásain rokon szakmákat sajátítottak el; ez az intézkedés arra szolgált, hogy meggyorsítsa a hadsereg és a hadiipar kádereinek kiképzését.

A hadigazdaság magas képzettségű szakembereinek képzésére a Frunze Katonai Akadémiától különválasztották a hadtáp és ellátó fakultást. 1935-ben ennek alapján alakult meg a Katonai Gazdasági Akadémia.

1936-ban alapították meg a Vörös Hadsereg magasabbparancsnoki kádereinek képzése céljából a Vezérkari Akadémiát, mely két évvel később kezdte kibocsátani végzett növendékeit. A Katonapolitikai Akadémia és a mellette működő levelező tagozat felsőfokú katonai-politikai képzettségű kádereket nevelt.

A parancsnoki állomány részére szervezett levelező és esti oktatás emelte a tisztek katonai szakképzettségét, és szolgálati kötelmeik jobb ellátására tette képessé őket.

A katonai akadémiákon tökéletesítették a régi mintájú harci technikai eszközöket és fegyvereket, új típusokat dolgoztak ki, s kutatták alkalmazásuk leghatékonyabb módjait. Az akadémiák által kidolgozott tananyagok értékes segítséget nyújtottak a csapatok és a katonaiskolai növendékek kiképzéséhez, s hozzájárultak ahhoz, hogy a különféle fegyvernemek korszerű alkalmazását illetően a csapatoknál helyes, tudományosan megalapozott nézetek honosodjanak meg.

A felsorolt intézkedések eredményeként a Vörös Hadsereg a második öt éves terv időszakának végére sok parancsnokot, nagy technikai tudással és széles politikai látókörrrel rendelkező katonai szakembert kapott. A hadtestparancsnokok 48,9 százaléka akadémiát, 51,1 százaléka parancsnoki továbbképző tanfolyamokat végzett; a hadosztályparancsnokok esetében 63,3, illetve 36,7 volt ez az arány. A hadtestparancsnokok 95,9 százaléka, a hadosztály- és dandáraparancsnokok 93 százaléka, az ezredparancsnokok 87 százaléka a kommunista párt tagja volt.³⁰⁰

A parancsnokok eredményes katonai és politikai nevelése lehetővé tette, hogy a csapatoknál is áttérjenek az új technikának és fegyverzetnek megfelelő kiképzésére. A hadseregben és a flottánál a harckiképzés arra irányult, hogy a személyi állomány elsajátítsa az új technikai eszközök és fegyverfajták alapos ismeretét és kezelését. Ez nem volt könnyű feladat, de megoldását elősegítette az, hogy a hadsereghez és a hajóhadhoz bevonulók évről évre jobban értettek a technikához. Az ilyen katonák nagyobb érdeklődéssel és kedvvel foglalkoztak a harci technikával: parancsnokaik irányításával kitartóan tanulmányozták a géppuskákat, a lövegeket, a harckocsikat, és a terepfoglalkozásokon és a gyakorlatokon jelentős gyakorlati jártasságra tettek szert.

A nyári kiképzési időszak végén a csapatok nagyszabású hadgyakorlatokon mutatták meg, milyen fokot értek el a hadműveleti-harcászati kiképzésben. A kijevi és moszkvai katonai körzetekben 1935–1936-ban megtartott gyakorlatok bebizonyították, hogy a csapatok képesek az új, tömeges haditechnikai eszközökkel sikeresen megvívni a harcot. Ugyanakkor felszínre kerültek a harckiképzés még meglevő hiányosságai is.

A csapatok és magasabbegységek személyi állománya gyengén volt kiképezve a bonyolult körülmények közt végrehajtandó harcselekményekre. A törzsek nem mindig tudták megszervezni a különböző fegyvernemek együttműködését, s voltak parancsnokok, akik nem elég hozzáértően vezették a hadtápszervek munkáját.

E hibák alapvető oka abban rejlett, hogy a kiképzés során a csapatokba a „gyenge” ellenfél könnyű legyőzésének gondolatát oltották, s nem tanították meg őket a korszerű harc nehézségeinek leküzdésére. A csapatok és magasabbegységek harcászati kiképzése néha leegyszerűsítve és feltételezések alapján folyt, s ez aztán a harckiképzésben károsan érezte a hatását.

Az 1936-ban megjelent új, ideiglenes harcászati szabályzat nagyban elősegítette a csapatkiképzés módszereinek átállítását. A csapatok és magasabbegységek harckészültségének és mozgósítási készenlétének fokozása érdekében az egész hadsereget keretalapra helyezték. A csapatok feltöltésének keret-

rendszerére való áttérés, amelyet 1938-ban fejeztek be,³⁰¹ azért volt szükséges, hogy a hadsereg megfeleljen a mozgósítás új feltételeinek, Vörös Hadseregünk harcászati-hadászati feladatainak és az állam védelme követelményeinek.

A harckocsi- és gépesített alakulatokat a Vörös Hadsereg önálló fegyvernemévé szervezték. Az első szovjet gépesített dandár még 1930 májusában alakult meg, és Kalinovszkijnak, a kiváló harckocsizó parancsnoknak a nevét viselte. Ennek a dandárnak az alapjain szervezték meg 1932-ben – a világ katonai gyakorlatában először – az ugyancsak Kalinovszkijról elnevezett gépesített hadtestet. 1933. május 1-én a Vörös Hadseregben két ilyen gépesített hadtest és hat önálló gépesített dandár volt. 1934-től 1938-ig a harckocsi és gépesített csapatok mennyisége 180 százalékkal növekedett, a hadsereg gépesítésének általános mértéke pedig az előzőkhöz képest 260 százalékot ért el.³⁰²

A légierő szervezeti felépítése is megváltozott. 1929-ig túlnyomó részben felderítő osztagokból és századokból állt, de a repülőgépipar sikeres munkája nyomán lehetőség nyílt egységes típusú vadászgépekből, csatarepülőgépekből, könnyű- és nehézbombázókból álló századok és ezredek szervezésére. A második öt éves terv során távolsági bombázó repülő hadtesteket és három külön légi hadsereget szerveztek. A légierő csapatainak száma 214 százalékkal növekedett.³⁰³ A légierőt most tagolták először – hadművelleti és hadászati rendeltetés szerint – csapat-, hadsereg- és távolsági bombázó légierekre. Az utóbbi rendeltetése az volt, hogy hadászati céllal önálló feladatokat hajtson végre.

A 30-as években tömegméretűvé vált ejtőernyős sport- és vitorlázó repülés elősegítette a légideszant-csapatok megszervezését. Ide tartoztak a csapatszállító repülő, a deszantezredek és dandárok, a nehézbombázó századok és az önálló felderítő osztagok.³⁰⁴

A szovjet hadtudomány általánosította a kijevi, a beloruszsjai és a moszkvai katonai körzetek hadgyakorlatainak tapasztalatait – ezeken a hadgyakorlatokon vettek részt először nagy légideszantok – és helyes következtetéseket vont le arra vonatkozólag, hogy ilyen alakulatokat miképpen lehet támadó hadműveletekben legeredményesebben alkalmazni.

A haditengerészeti légierő szintén jelentős szervezeti fejlődésen ment keresztül. Ez a légierő kis és nagy hatósugarú gyorsbombázó dandárokból, valamint torpedóvető, vadász és felderítő osztagokból, illetve századokból tevődött össze.³⁰⁵

A fegyvernemek nagy szervezeti változásai következtében a fegyveres erők legfelső vezetési szerveit is át kellett szervezni. A Szovjetunió központi végrehajtó bizottsága 1934. június 20-án határozatilag elrendelte: „A Szovjetunió forradalmi katonai tanácsa – a hadügyi és tengerészetügyi népbiztoság kollégiuma – megszűntnek tekintendő.”³⁰⁶ A hadi és tengerészetügyi népbiztoság honvédelmi népbiztossággá alakult át, s Vorosilov lett a vezetője. A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg törzsét – mint a legfelső vezetés szervét – mivel annak szerepe jelentősen megnőtt, a népbiztosok tanácsa 1935. szeptember 22-én vezérkarrá szervezte át.

A Szovjetunió tengeri határainak fokozottabb védelme céljából a központi végrehajtó bizottság és a népbiztosok tanácsa 1937. december 30-án elrendelte, hogy meg kell szervezni a haditengerészeti népbiztosságot, melyre a következő feladatok várnak: dolgozza ki a haditengerészeti erők felépítésének, felszerelésének és feltöltésének terveit; irányítsa a hadihajók személyi állományának és a haditengerészet egyéb egységeinek harci és politikai kiképzését; szervezze meg az ország tengeri térségeinek légvédelmét; gondoskodjék a megfelelő keretállományról; állítsa össze a haditengerészet szabályzatait.

A központi végrehajtó bizottság és a népbiztosok tanácsa rendeletére 1937. május 10-től kezdve a katonai körzetekben, a hajóhadaknál és a hadseregeknél egy parancsnokból és két tagból álló katonai tanácsokat szerveztek. A körzeti katonai tanács teljes felelősséggel tartozott a területén levő csapatok és katonai intézmények politikai és erkölcsi állapotáért, állandó harci és mozgósítási készenlétéért. 1938-ban megszervezték a hadsereg és a hajóhad katonai főtanácsait. A hadsereg megfelelő haditanácsának tagjai Bljuher, Bugyonnij, Vorosilov, Mehliusz, Sztálin, Saposnyikov, Scsagyenko lettek; a haditengerészeti flotta legfelső haditanácsa a következő tagokból állt: Galler, Zsdanov, Iszakov, Kuznyecov, Levcsenko, Szmirnov és mások.³⁰⁷

A katonai tanácsok megvizsgálták a hadsereg, illetve a hajóhad fejlesztésének problémáit, valamint a személyi állomány erkölcsi-politikai állapotának megszilárdításával kapcsolatos alapvető kérdéseket. A felső katonai szerveknek a párt központi bizottsága és a szovjet kormány által végrehajtott átszervezése jelentősen hozzájárult a honvédelem erejének fokozásához.

A kommunista párt, miközben a Vörös Hadsereg és a tengeri flotta erősítésén fáradozott, miközben fáradhatatlanul gondoskodott technikai felszerelésükről és harckiképzésükről, mindig szem előtt tartotta azt a fontos feladatot is, hogy a szovjet harcosokat politikailag nevelje, s a szovjet fegyveres erők egész személyi állományába magas fokú erkölcsi-harci tulajdonságokat oltson. A párt abból a lenini útmutatásból indult ki, hogy a harcosok politikai öntudata, magas rendű erkölcsi szelleme a hadsereg harcképességének egyik döntő fontosságú feltétele.

A harcosok kommunista nevelésének felelőssége a politikai szervekre és a pártszervezetekre hárult, s ezek valóban sokat tettek a katonai fegyverem megszilárdításáért, a parancsnoki állomány szervező képességének fejlesztéséért, valamint azért, hogy az egész személyi állományt a csapatok harcképességének és harckészültségének további fokozására mozgósítsák.

Most, miután az ország fegyveres erőit sikerült új haditechnikai eszközökkel felszerelni, a párt elsőrendű feladatként tűzte a politikai szervek elé, hogy mozgósítsák a katonákat ezek kezelésének elsajátítására.

A párt központi bizottságának utasítására még 1931 májusában összeült a hadseregbeli pártsejtek titkárainak harmadik konferenciája, amely a következő feladatokat állította a kommunisták elé: magyarázzák meg a harcosoknak a kommunista párt politikájának fő irányvonalát, tömörítsék őket a párt köré, s indítsanak harcot annak érdekében, hogy a kiképzésben, oktatásban, fegyelemben, a haditechnikai eszközök és a korszerű harc bonyolult formáinak elsajátításában minél jobb eredményeket érjenek el.

A hadsereg technikai átszervezése, a szovjet katonák nagyfokú politikai és kulturális fejlődése megkövetelte a politikai szervektől, a hadsereg és a flotta pártszervezeteitől, hogy munkájuk formáit és módszereit megváltoztassák.

A pártszervezetek tevékenységének megjavítására nagy hatással voltak a XVII. pártkongresszusnak a pártépítési kérdésekben hozott határozatai. A kongresszus megállapította, hogy a pártsejtek mind összetételük, mind feladataik és végzett munkájuk tekintetében kinőttek a régi típusú sejtek kereteiből. Ezért a sejteket alapfokú pártszervezetekké kell átszervezni. A kongresszus új tételekben határozta meg a pártszervezetek nagyobb hatáskörét, tevékenységük fő tartalmát.³⁰⁸

A hadseregben és a hajóhadnál a párt alapszervezetei az egységeknél és a hajókon alakultak meg, az alegységeknél pedig századpártszervezetek. Ezek akkor 269 000 kommunistát egyesítettek, ami az egész személyi állomány 24,2 százalékát tette ki.³⁰⁹

A pártszervezetek átszervezése fellendítette a munkát a párton belül, s növelte a kommunisták felelősségét a csapatok és hadihajók személyi állományának harci és politikai kiképzésében. A kommunisták aktív közvetítői voltak a párt eszméinek és határozatainak. Elmagyarázták a katonáknak a XVII. pártkongresszus tételeit, az országban végbement hatalmas társadalmi változásokat, az első szocialista állam védelmének nemes feladatait, és segítségére voltak a politikai szerveknek, hogy az előforduló fegyelmetlenséget vagy hanyagságot megszüntessék.

A politikai szervek megerősítették a pártszervezetek vezetését, többet foglalkoztak a pártmunkával, a kommunisták és a pártaktíva nevelésével, a taggyűlések megszervezésével. Ezzel párhuzamosan aktívabb munkára serkentették az egyre szaporodó Komszomol-szervezeteket. 1930-ban a fegyveres erők személyi állományának 18,2 százaléka volt Komszomol-tag, 1934-ben 23,9, 1938-ban pedig már 32 százaléka.³¹⁰ A korábbi pártsegítő Komszomol-csoportok helyett 1930-ban a csapatoknál Komszomol-sejtek alakultak, s ezeket a Komszomol központi bizottsága XIX. plénumának határozata értelmében Komszomol-alapszervezetekké alakították át. A hadseregbeli Komszomol-szervezetek vezetőségének erősítése végett 1938-ban a Vörös Hadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége mellett, valamint a katonai körzetekben külön osztályokat szerveztek, a magasabbegységek politikai

osztályain pedig a Komszomol-munka irányítására külön osztályvezető-helyettesi beosztást létesítettek.

A szervezeti formák és munkamódszerek megváltozásának eredményeként a hadsereg és a flotta Komszomol-szervezetei hatékonyabban tudták befolyásolni a komszomolisták mindennapi életét és tanulását. Gyakorlati tevékenységük most már arra irányult, hogy minden egyes Komszomol-tag elsajátítsa a technikai eszközök kezelését, példamutató legyen a tanulásban és fegyelemben, s a haza erős, megbízható védője váljék belőle.

A politikai szervek és a pártszervezetek segítettek a Komszomol-aktívák kinevelésében és abban, hogy az arra érdemes komszomolistákat előkészítsék a párttagságra.

A politikai szervek és a pártszervezetek nagy figyelmet fordítottak a szovjet harcosok politikai és kulturális nevelésére. A szovjet katonák mindig tevékenyen részt vettek az ország életében. A Vörös Hadsereg a szocialista társadalom öntudatos építőinek és a haza védelmezőinek igazi nevelő iskolája volt. Élénken reagált a párt és a kormány minden fontos intézkedésére, részt vett a hatalom helyi és magasabb szerveinek megválasztásában, a különféle társadalmi és állami szervezetek tevékenységében. A hadseregben és a flottánál a politikai munka egész rendszere úgy épült fel, hogy a személyi állomány mindig tájékozott volt a hazai és nemzetközi eseményekről, és katonai kötelezettsége teljes tudatában végezte feladatait.

A hadseregnek sok kulturális-felvilágosító intézménye volt. Már 1934-ben 15 ezer Lenin-sarok, 1336 klub és 142 kultúrpalota működött. A rákövetkező évek során még több ilyen intézmény létesült: 1938-ban több mint 26 ezer Lenin-sarok, 1900 klub és 267 kultúrpalota szolgálta a hadsereg igényeit.³¹¹ A kulturális-felvilágosító intézmények a politikai szervek irányításával tudományos, politikai s katonai ismereteket, s olyan könyveket, folyóiratokat, újságokat terjesztettek, amelyek hozzájárultak mind a sorkatonák, mind a parancsnokok erkölcsi és kulturális arculatának formálásához. Évről évre a leszerelt katonák ezrei tértek vissza a gyárakba, kolhozokba, szovhozokba; a hadseregben valamennyien kijárták a katonai, politikai és kulturális nevelés iskoláját, s készen álltak arra, hogy veszély esetén bármely pillanatban hazájuk védelmére keljenek. Voltak köztük gépkocsivezetők, traktorosok, technikusok, kulturális munkások és más szakemberek, akik méltó helyet igyekeztek elfoglalni a szocialista társadalom építőinek soraiban. Sokat közülük megválasztottak közösségi tanácselnököknek, kolhozelnököknek, szövetkezeti vezetőknek. 1930-ban a leszerelték közül 17 500-an lettek kolhozvezetők, 25 000-en traktorosok, 14 000-en pedig számvevők. 1936-ban a tartalékos állományba helyezettek között tízezerszámra voltak traktorosok, gépkocsivezetők, híradósok stb. Mindezekre a párt bizton számíthatott az ország szocialista átalakulásáért folytatott munkában.³¹²

A szovjet fegyveres erők fejlődésük során jelentős eredményeket értek el. A személyi kultusz következtében viszont súlyos kárt szenvedtek azokban az években. Sztálin, aki azt a hibás tételt állította fel, hogy az országon belül egyre éleződik az osztályharc, semmivel sem indokolható rosszindulattal és gyanakvással viseltetett a párt és az állam számos tekintélyes funkcionáriusával, köztük katonai személyiségekkel szemben is. Ennek folytán tömeges megtorlásokat alkalmaztak parancsnokok és politikai munkatársak ellen.³¹³ Sok szovjet hadvezér, parancsnok, politikai munkatárs pusztult el ártatlanul, köztük Gamarnyik, a Vörös Hadsereg politikai főcsoportfőnöke, Bljuher, Jegorov, Tuhacsevszkij marsallok, Kork, Uborevics, Ejgyeman, Jakir kiváló hadvezérek és mások.

Adatok vannak rá, hogy gyanakvását a német hadvezetés a Vörös Hadsereg harcképességének aláaknázására igyekezett felhasználni. Hruscsov a XXII. pártkongresszuson mondott záróbeszédében kijelentette: „A külföldi sajtóban az az érdekes közlemény bukkant fel, hogy amikor Hitler országunk megtámadására készülődött, kém szolgálata révén hamisított dokumentumot csempészett be, mely szerint Jakir, Tuhacsevszkij és más elvtársak a német vezérkar ügynökei. Ez az állítólagos titkos »dokumentum« Beneshez, Csehszlovákia elnökéhez került, aki azt nyilván jó szándékkal, eljuttatta Sztálinhoz. Jakirt, Tuhacsevszkijt más elvtársakkal letartóztatták, majd kivégezték őket.”³¹⁴

A Vörös Hadsereg és Flotta sok kiváló parancsnoka esett áldozatul a megtorlásnak; olyanok, akik katonai kerületeket, hadseregeket, hadosztályokat, ezredeket, flottákat, flottillákat és hadihajókat

A Vörös Hadsereg harcosai (1937)

A Vörös Hajóhad matrózai politikai foglalkozású 1939)

vezettek. Velük együtt kiváló politikai munkatársak, vezérkari tisztek, a hadsereg és a flotta különböző fegyvernemeinek és szolgálati ágainak tapasztalt szakértői pusztultak el.

A kiváló hadvezérek, pártmunkások, tapasztalt parancsnokok és politikai munkatársak elpusztítása súlyos veszteség volt a szovjet fegyveres erők számára. Ezt a veszteséget semmiképpen nem lehetett rövid idő alatt pótolni. Olyan nagy képzettségű és tapasztalt emberek pusztultak el, akik a katonai vezetéshez szükséges minden tudással és képességgel rendelkeztek. A helyükbe kinevezett fiatal káderek a háború kitöréséig eltelt rövid idő alatt nem tudták kellő fokon elsajátítani a hadvezetés művészetét.

A tömeges repressziók, melyek „a nép ellenségeivel” való harc jegyében a párt-, a szovjet-, a Komszomol-aktívát és a fegyveres erők tisztí állományát sújtották, s amelyekért elsősorban Sztálint terheli a felelősség, igen meggyengítették parancsnoki karunkat. Ez volt egyik legfőbb oka annak, hogy a Vörös Hadsereg a Nagy Honvédő Háború kezdeti szakaszában kudarcokat szenvedett.

1937 májusában a párt központi bizottsága úgy határozott, hogy a fegyveres erőknél bevezeti a katonai komisszáriátus intézményét. A párt ezt olyan ideiglenes intézkedésnek tartotta, amelyet a nemzetközi helyzet feszültsége, a szovjet fegyveres erők létszámának megnövekedése, valamint a hadsereg és a flotta életében kialakult helyzet tett szükségessé.

A katonai komisszárok a parancsnokokkal együtt sokat tettek a politikai pártmunka megjavítása, a rend és a fegyelem megszilárdítása, a harcképesség fokozása érdekében.

A Szovjetunió központi végrehajtó bizottsága és a népbiztosok tanácsa 1937. augusztus 15-én jóváhagyta „A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg katonai komisszárjairól” szóló rendeletét, amely megszabta a katonai komisszárok feladatait, jogait és kötelmeit. Funkciójuk elsősorban az volt, hogy a csapatoknál, magasabbegységeknél, katonai tanintézeteknél, intézményeknél és parancsnoki szerveknél közvetlenül vezessék és irányítsák a pártpolitikai munkát. A katonai komisszáriátus intézményének bevezetése bizonyos fokig korlátozta a parancsnok jogait, de nem szüntette meg az egy személyi vezetés elvét a hadseregben. A katonai komisszárokra vonatkozó rendelet hangsúlyozta, hogy a parancsnok és a komisszár együttesen felelős a csapat kiképzéséért, neveléséért, politikai-erkölcsi állapotáért, „alulról fölfelé az egész személyi állomány katonai köteletségének teljesítéséért és katonai fegyelméért, a csapat harci, hadművelleti és mozgósítási készenlétéért, fegyverzetének és gazdaságának állapotáért”.³¹⁵

Ugyanakkor a rendelet világosan kimondta, hogy „a parancsnok az alája rendelt csapat (magasabbegység, szerv, intézmény stb.) legmagasabb vezetője, a parancsokat a csapat (magasabbegység, szerv, intézmény stb.) parancsnoka nevében kell kiadni, ilyen formában: „megparancsolom”.³¹⁶

Az 1937-ben bevezetett katonai komisszáriátus intézménye tehát lényegesen más volt, mint a polgárháború idején létesített hasonló nevű intézmény.

A polgárháború éveiben a komisszárok ellenőrizték a parancsnokok tevékenységét, akik között a régi hadseregből való szakemberek is voltak. Az új komisszároknak ellenben az volt a feladatuk, hogy a kommunista párt és a szovjet állam nevelte parancsnokoknak segítsenek a katonai vezetés munkájában. Irányították a politikai szervek, párt- és Komszomol-szervezetek tevékenységét, gondoskodtak a parancsnoki káderek eszmei-politikai neveléséről, ápolták a helyi pártszervezetekkel való állandó kapcsolatot, és azon fáradoztak, hogy a csapat vagy a hadihajó személyi állományát szoros baráti viszony fűzze az üzemek, gyárak, kolhozok, szovhozok dolgozóihoz.

Az első öt éves terv időszakában a szovjet fegyveres erők soraiban nagy változások mentek végbe. A párt és a kormány a szüntelenül fejlődő szocialista ipar segítségével sikerrel valósította meg a hadsereg és a flotta technikai újjászervezését. A hadsereg szervezeti felépítése és vezetési szervei összhangba kerültek azokkal a követelményekkel, melyeket a korszerű háború állít a különböző fegyvernemek elé. A katonai tanintézetek átszervezése lehetővé tette a pártnak és a kormánynak, hogy kineveljék a szükséges parancsnoki, politikai és műszaki kádereket, és a hadtudomány, az új technika fejlődésének figyelembevételével végezzék a katonai oktató-nevelő munkát. Az első két öt éves terv eredményeként a Vörös Hadsereg korszerű, élenjáró hadsereggé vált, és szilárd alapokon fejlődhetett tovább.

Éberén őrködött a szovjet nép békés alkotó munkájának zavartalanságán, s megvolt az ereje, hogy megvédelmezze a hazát az imperialista államok agressziójától keleten és nyugaton egyaránt.

*

A Szovjetuniónak a szocialista építésben elért döntő sikerei különös élességgel rajzolódtak ki a kapitalista rendszer általános válságának sötét háttéréből. Az 1929–1933-as gazdasági válságra következő sajátos depresszió nyomán még erősebben jelentkeztek az imperializmus ellentétei, világosan tanúskodva arról, hogy a kapitalista gazdaság gyógyíthatatlan betegségben szenved. A fasiszmus megerősödése Németországban és Olaszországban, az agresszív államok tömbjének kialakulása, az egyre jobban érlelődő háborús veszély, az a tény, hogy az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország vezető körei az új háborút bármi áron is a Szovjetunió ellen akarták irányítani – mindez rányomta bélyegét az egész nemzetközi életre.

A Szovjetunióban az ország iparosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása és a kulturális forradalom a szocializmust építő szovjet nép hatalmas eredménye volt, s egyben alapul szolgált a fegyveres erők átszervezéséhez, miáltal a honvédelem ereje megnövekedett. A kommunista párt a szovjet diplomácia minden erőfeszítését továbbra is a fenyegető háború elhárítására, az európai és ázsiai fasiszta agresszió elleni harcra, a világ békeszerető erőinek egyesítésére összpontosította; de egyidejűleg fáradhatatlanul munkálkodott azon, hogy erősítse a hadsereget és a flottát, s felkészítse az országot a honvédelemre.

FASISZTA AGRESSZIÓ 1935–1938-BAN

*1. Az olasz–német agresszió első akciói.**A világ szabadságszerető erőinek harca az agresszió áldozatainak védelmében*

A második világháborút az előkészítés viszonylag hosszú időszaka előzte meg, melynek során a fasiszta agresszió egyre szélesebbre terjedt három földrészen – Európában, Ázsiában és Afrikában. Ebben az időszakban az imperialisták egész sor úgynevezett „kis háborút” kezdeményeztek, melyek egészen közel vitték az emberiséget egy nagy háborúhoz, a második világháborúhoz.

Ezekben az években Olaszországnak Etiópia (Abesszínia) ellen indított támadó háborúja volt az egyik legfontosabb esemény. Az olasz imperializmus úgy vélte, hogy az első világháború utáni osztozkodásnál mellőzték, s már régóta várta az alkalmat a világ újrafelosztására. Az olasz monopolisták hön óhajtott céljuk megvalósítása és belső helyzetük megszilárdítása érdekében 1922-ben a fasiszta feketeingeseket emelték hatalomra, és vezérüket, Mussolinit tették meg teljhatalmú diktátorrá.

Az események menete ismét igazolta annak a jellemzésnek helyességét, amelyet Lenin még 1925-ben adott az imperialista Olaszországról. Olaszország – írta Lenin – „szemünk láttára végleg olyan országgá változik át, amely elnyom más népeket, fosztogatja Törökországot és Ausztriát, a durva, visszataszítóan reakciós, szennyos burzsoázia Olaszországvá alakul át, amelynek nyála csurog a gyönyörűségtől, hogy őt is hozzáengedték a zsákmány felosztásához”.³¹⁷

Az olasz imperializmus, ha nem is álmodozott az egész világ meghódításáról, ám szeretne volna annak jelentős részét magának megkaparintani. Első áldozatául Etiópiát szemelte ki, gazdag természeti kincsei, de főleg hadászati jelentőségű földrajzi helyzete miatt. Az volt az elgondolása, hogy gyarmatait – Líbiát, Szomáliföldet, Eritreát – egyesíti Etiópiával, Kenyával, Szudánnal és Egyiptommal, s Észak- és Északkelet-Afrikában nagy gyarmatbirodalmat alapít. További elképzelése pedig az volt, hogy hatalmát majdnem az egész afrikai kontinensre kiterjeszti. Olaszország uralkodó körei igen fontosnak tartották, hogy a Vörös-tenger övezetében ők legyenek az urak, mert a brit birodalom fontos közlekedési vonalain szilárd pozíciókat akartak szerezni. Az olasz fasizmus világuralmi terveinek következő szakaszaként azt a célt tűzte maga elé, hogy fontos hadászati pontokat foglal el a Földközi-tenger medencéjében és a Balkánon.

A 30-as években kialakult európai helyzet kedvezett az olasz fasizmus hódító terveinek. A hitlerista kormány igyekezett közeledni Olaszországhoz, s nem volt kifogása az ellen, hogy Etiópia olasz gyarmat legyen. A hitleristáknak ez még kapóra is jött, mert így elterelhették Olaszország figyelmét Délkelet-Európáról, ahol az olasz–német érdekek ütköztek egymással.

Ami a francia imperialistákat illeti, ők is igyekeztek Olaszországhoz közeledni, mivel úgy vélték, hogy ezzel gyengíthetik az Egyesült Államok és Anglia nemzetközi pozícióit. Ez a politikai elgondolás jutott kifejezésre az 1935. január 7-én aláírt francia–olasz egyezményben, melynek lényege a

következőkben foglalható össze: Franciaország nemcsak hozzájárulását adta ahhoz, hogy Olaszország elfoglalja Etiópiát, de segítségnyújtásra is kötelezte magát. Azonfelül Olaszországnak több vörös-tengeri szigetet adott át, és biztosította számára azt a jogot, hogy a Djibouti–Addis Ababa vasútvonal francia szakaszát használhassa. Az utóbbi engedélyre azért volt szüksége Olaszországnak, hogy az etiópiai háború megindítása után összeköttetése legyen az arcvonalakkal. Az olasz fasiszták mindezek fejében kötelezték magukat, hogy támogatni fogják Franciaország európai érdekeit.

A Franciaországgal kötött egyezmények aláírása után Olaszország azonnal csapatokat vezényelt az Etiópiához közel fekvő Eritreába és Szomáliába. Etiópia ellen összesen 500 ezer katonát és tisztet vontak össze.³¹⁸ Etiópia mindössze 10 ezer főnyi reguláris hadsereget és mintegy 400 ezer kiképzetlen, rosszul felszerelt harcost (az utóbbiak a *rasz*-ok – feudális hercegek – csapatai voltak) tudott kiállítani a rablók ellen.

Az olasz vezérkar még 1934 áprilisában nekilátott a kelet-afrikai hadműveleti terv kidolgozásának. A terv 1934 decemberére készült el, és mindjárt meg is küldték de Bono tábornagynak, az afrikai olasz főparancsnoknak. Ezzel egyidejűleg az olasz sajtó vad kampányt indított Etiópia ellen. A sajtóhadjárat a következő jelmondat jegyében folyt: „Eritreát meg kell védeni az etióp kormány agresszióival szemben.”³¹⁹ Az olasz kormány, hogy a háborúra ürügye legyen, 1934 végén fegyveres összetűzést provokált ki egy etióp katonai osztaggal, mely egy angol–etióp vegyes bizottságot kísért. (A vegyes bizottság legelőket jelölt ki Brit-Szomáliföld nomád törzsei részére.)

1935. május 26-án az olasz fasiszta csapatok betörték Etiópiába. A hadműveletek eleinte az etiópiai határokon folytak, s az olasz hivatalos jelentésekben „szokásos határincidens” megjelöléssel szerepeltek. Az olasz kormány ugyanis előbb ki akarta puhatolni, hogy a világ közvéleménye mi-
képpen reagál az agresszióra. Különösen attól félt, hogy az ügy a Népszövetség elé kerül, ahol esetleg szankciókat hoznak Olaszország ellen.

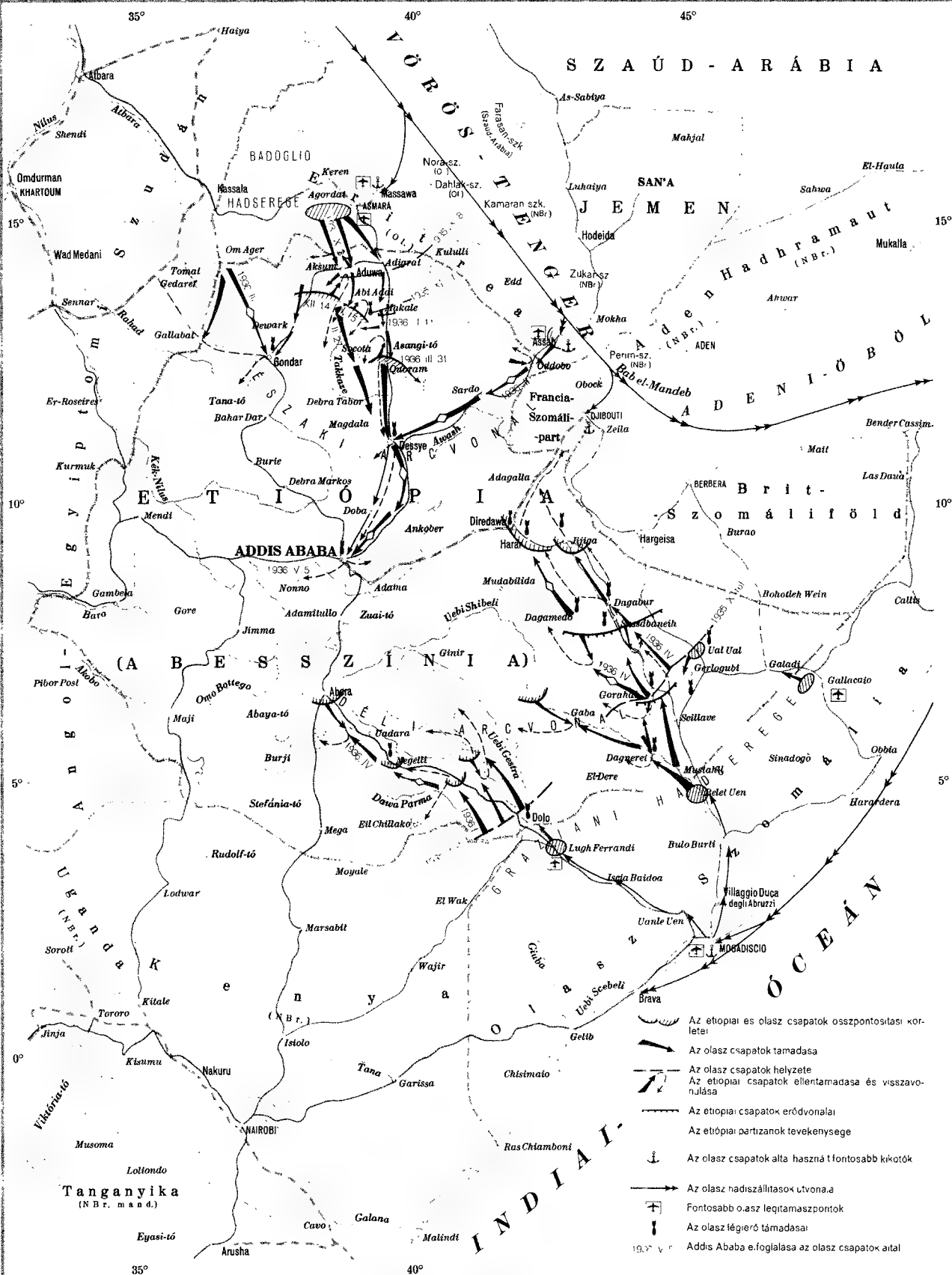
Mussolini, hogy a Népszövetség és a támadás ellen esetleg tiltakozó országoknak elébe vágjon, a fasiszmusra jellemző fenyegetőzésbe kezdett. Kijelentette: Olaszország kész háborúval válaszolni mindenkinek, aki útjába akarna állni, s még egy második világháborútól sem riad vissza, „amely ezúttal az emberi életnek nem is millióit, hanem tízmillióit követelné”.³²⁰ Mussolini azt követelte, hogy az olasz–etióp háborúval kapcsolatban valamennyi állam semleges álláspontot foglaljon el.

1935. augusztus 31-én az amerikai kongresszus „semlegességi” indítványt fogadott el és megtiltotta, hogy az Egyesült Államokból hadianyagot szállítsanak a hadviselő felek bármelyikének. Ezt a kongresszusi határozatot, hogy hamarosan törvényerőre emelkedett, az olasz monopolisták lelkesen fogadták, mert az ő malmukra hajtotta a vizet: egy kalap alá vette a támadót és áldozatát. Ez pedig az agresszió igazolásával, sőt nemzetközi törvényesítésével volt egyértelmű.

Sőt mi több, az amerikai kormány még ezt a „semlegességi” törvényt is szerfelett egyoldalúan értelmezte. Megtagadta, hogy fegyvert és hadianyagot adjon el Etiópiának, ugyanakkor fokozta azok Olaszországba irányuló kivitelét. De még ezzel sem érte be. Diplomáciai képviselői útján más országoknak is azt tanácsolta, hogy ne akadályozzák Olaszország tevékenységét. Erre több kapitalista kormány kijelentette, hogy az olasz–etióp háború kérdésében csatlakozik az Egyesült Államok felfogásához. Lindsay, Anglia amerikai nagykövete 1935. november 30-án személyesen közölte Hullal, hogy kormánya helyesléssel fogadta ezt az amerikai álláspontot.

A brit kormány vajmi kevésbé törődött az etióp nép sorsával; számára az volt a fontos, hogy Olaszországban fennmaradjon a fasiszta rendszer. Churchill azt írta kormányának, hogy „Olaszország összeomlása szörnyű esemény volna”.³²¹ Walters angol diplomata szerint Anglia külügyminisztériuma „nem óhajtotta Mussolini bukását”, mivel attól tartott, hogy „Mussolini veresége a kommunizmus győzelmére vezet Olaszországban”.³²²

A kapitalista országokkal ellentétben a Szovjetunió a Népszövetségben Etiópia védelmére kelt. Követelte, hogy a Népszövetség a rendelkezésére álló jogokat latba vetve védelmezze meg a támadás áldozatául esett tagállamát, bélyegezze meg az agresszort, és foganatosítson ellene kollektív kényszer-rendszabályokat.

A Szovjetunió erélyes fellépése ellenére a Népszövetség nem sietett az olasz támadás elítélésével, aminek természetesen a támadók látták hasznát. 1935. október 3-án Olaszország megkezdte benyomulását Etiópia belsejébe (Lásd a 3. számú térképet). Néhány héttel később de Bono tábornagyot, akinek akcióit az olasz kormány lassúaknak találta, leváltották, és az olasz imperializmus afrikai agressziós hadseregének főparancsnokává Pietro Badoglio tábornagyot, a nagyarányú gyarmati hódítások hívét nevezték ki.³²³

Az etióp nép nemzeti-felszabadító háborúval felelt Olaszország támadására. Fellelkesülve azon, hogy igazságos célokért küzd, hogy függetlenségét védelmezi az idegen hódítók ellen, hősiessen szembeszállt a számbelileg és technikailag is fölényben levő olasz csapatokkal. A hadra kelt olasz seregnek 25 ezer tehergépkocsija volt, nem is szólva a többi korszerű felszerelésről.³²⁴ Az etiópiai csapatok egy része csupán lándzsákkal és kováspuskákkal volt felszerelve. A dicső hazafiak mégis nemcsak vitézül védekeztek, hanem ellenlökéseket is hajtottak végre. Segítségükre önkéntesek jöttek Indiából, Egyiptomból, a Dél-afrikai Unióból és az Amerikai Egyesült Államok néger lakossága köréből.³²⁵

Az olasz hódítók a fasiszta „fajelmélet” jegyében példátlan kegyetlenséggel, minden nemzetközi egyezményt felrúgva háborúskodtak: könyörtelenül öldösték a foglyokat és a békés lakosságot, raboltak, fosztogattak, erőszakoskodtak. De az elállatiasodott fasisztáknak úgy látszik, még ez is kevés volt. Az etiópiai olasz parancsnokság arra a gyalázatos aljasságra vetemedett, hogy mérgező anyagokkal viseljen irtóhadjáratot az ország békés lakossága ellen. Graziani hadseregcsoport-parancsnok Mussolininak küldött táviratában ezeket írta: „Véleményem szerint a céljaik érdekében veszélyes akciókra kész barbár hordákkal való harcban semmilyen fegyverről nincs jogunk lemondani. Teljes cselekvési szabadságot kérek fojtó harcgáz alkalmazására...” Mussolini késedelem nélkül így válaszolt: „Gázok alkalmazása megengedhető...”³²⁶

1936 márciusától az olasz fasiszta repülőgépek nagy mennyiségű mustárgázzal permetezték le az etióp falvakat. Borzalmas kínok között sok ezer asszony, öreg és gyermek pusztult el.

A kapitalista országok népszövetségi képviselői nem is reagáltak az olasz területablók gáztetteire. Egyedül a Szovjetunió követelte továbbra is erélyesen, hogy Etiópiát meg kell védeni.

1935 októberében a világ közvéleményének nyomására a Népszövetség mégis kénytelen volt a Szovjetunió és néhány más ország javaslatát elfogadva Olaszországot támadó félnek nyilvánítani és ellene szankciókat hozni. De ezek megvalósítását az olasz agresszió szekértolói elgáncsolták.

A háborúnak könnyen véget lehetett volna vetni, ha az olasz flotta elől elzárják a Szezei-csatornát, ami Olaszországot elvágtá volna a hadszíntértől. De Anglia és Franciaország kormányai erre nem voltak hajlandók. Hoare angol külügyminiszter 1935. október 22-én a képviselőházban képmutató módon kijelentette: amennyiben Anglia elzárná a Szezei-csatornát, ezzel lehetetlenné tenné az agresszor elleni kollektív akciókat.³²⁷ Hoare úr több, mint furcsa logikája szerint a közös akcióknak nem volt szabad semmiféle kézzelfogható eredményre vezetniük. A csatorna továbbra is nyitva maradt az olasz szállítmányok előtt, sőt az olasz hajók számára mérsékeltek az átkelési díjszabás tételeit.³²⁸ Végeredményben a szankciók mindössze azt tiltották meg, hogy Olaszországba más államok néhányfajta nyersanyagot és hadianyagot szállítsanak. A tiltott cikkek listáján nem szerepeltek olyan fontos hadászati és ipari nyersanyagok, mint a nyersolaj, a szén, a gyapot, a vas, az acél. Ilyenformán tehát az angol és a francia kormány magatartása miatt a Népszövetség nem volt képes valóra váltani az Olaszország ellen hozott hatékony szankciókat. Azonkívül az Egyesült Államok, Németország, Ausztria, Magyarország és még több más állam nem csatlakozott a Népszövetség határozatahoz és szállítmányokkal fokozott mértékben segítette az agresszort.

Olaszország rövid idő leforgása alatt elfoglalta Etiópiát; (Addis Ababa 1936. május 5-én esett el), megfosztotta függetlenségétől, és kegyetlen rémuralmat, gyarmati rendszert vezetett be a letiport országban. Etiópiát olasz gyarmatnak nyilvánították. Az etióp nép azonban nem hódolt be a területablóknak, hanem partizánharcot kezdett ellenük.

Az etiópiai olasz fasiszta agresszió rengeteg emberéletet oltott ki. Hivatalos adatok szerint csupán az ország polgári lakossága közül 300 ezren pusztultak el harcgázoktól, 300 ezren haltak éhen, és

15 ezren haltak meg koncentrációs táborokban; ezenfelül, amikor 1937. februárjában merényletet követtek el Addis Ababában az olasz főkormányzó ellen, a megszállók megtorlásul 30 ezer etiópot öltek meg.³²⁹ Az Etiópia elleni olasz fasiszta támadás a második világháborúhoz vezető események kifejlődésének fontos szakasza volt. Az olasz imperializmus Anglia és Franciaország rovására megszilárdította pozícióit Afrikában, a Vörös-tengeren és az Európából Ázsiába vezető legrövidebb tengeri útvonalakon. Az olasz és német fasiszták közeledni kezdtek egymáshoz, s most már közvetlenül a második világháború előkészítésére és kirobbantására készülődtek.

Etiópia lerohanásán kívül az olasz imperializmus arra törekedett, hogy szilárdan megvesse lábát a Földközi-tenger nyugati részének közlekedési útvonalain. Olaszország fasiszta kormányát főleg a mediterrán világ nyugati részének azok a nagy fontosságú haditengerészeti és légi támaszpontjai érdekelték, melyek Spanyolország birtokában voltak.

A német imperializmus szintén arra törekedett, hogy Spanyolországot katonai bázisává tegye. A hitleristákat nemcsak az ország földközi-tengeri hadászati helyzete és hadifontosságú természeti gazdagsága érdekelte. Más céljuk is volt vele: hadászatiilag be akarták keríteni Franciaországot, hogy – amint a német tábornokok a XIX. század végi kifejezéssel élve mondták – „ráültessék a spanyol legyet Franciaország tarkójára”. Banse, a német fasizmus egyik ideológusa „Németország háborúra készül” című 1933-ban megjelent könyvében azt írta, hogy Németország és Spanyolország felemelkedése Franciaország bukásától függ, s ebből a célból Németországnak és Spanyolországnak össze kell fognia.

A fasiszta Németország nem érte be a német–spanyol szövetség eszméjének nyílt propagálásával, hanem Spanyolországban titkos ügynöki hálózatot is szervezett. A turistáknak, sportoktatóknak és kereskedelmi cégek képviselőinek álcázott német ügynökök százai végezték felforgató tevékenységüket, szorosan együttműködve a spanyol fasisztákkal. Ezzel egyidejűleg Németország gazdasági terjeszkedését is fokozta Spanyolországban.

Úgy látszott, hogy a két fasiszta ragadozó – Olaszország és Németország – össze fog marakodni a spanyolországi befolyásért. Ez be is következett volna, ha nem állnak velük szemben olyan erős versenytársak, mint Anglia és Franciaország, amelyek szintén a maguk gazdasági és hadászati pozícióit igyekeztek megerősíteni Spanyolországban. A vetélkedés azonban közelebb hozta egymáshoz a fasiszta hatalmakat, amelyek vezetői úgy látták, hogy terveiket csak közös erővel tudják megvalósítani. Másfelől Anglia és Franciaország imperialistái is közös frontot alkotva harcoltak azért, hogy uralkodó helyzetet vívjanak ki maguknak a Földközi-tenger nyugati részén, és megszilárdítsák gazdasági pozícióikat Spanyolországban.

A spanyolországi befolyás elnyeréséért folyó imperialista versengésben tehát két, egymással ellentétes csoport – az olasz–német és az angol–francia csoport – harca bontakozott ki.

1936 februárjában a spanyol parlamenti választásokon a népfront pártjai döntő győzelmet arattak.³³⁰ Ez a győzelem új helyzetet teremtett az ország politikai erőviszonyai tekintetében. Nemcsak belpolitikai, hanem nemzetközi jelentőségű is volt, s ezért nyugtalanította a reakciót. Az imperialista államok között bizonyos együttműködés kezdett kialakulni a Spanyol Köztársaság ellen. A nemzetközi reakció ezzel válaszolt a spanyol nép demokráciát követelő akaratára. Az olasz és a német fasiszták nyíltan szervezték a spanyol reakciók lázadását a köztársaság törvényes kormánya ellen.

A lázadás két fő szervezője, az ifjabb Primo de Rivera és Sanjurjo tábornok 1936 márciusában Rómába és Berlinbe utazott, ahol a fasiszták fegyveres támogatást ígértek a lázadóknak. A spanyol monarchista reakció képviselői a segítség fejében kötelezettséget vállaltak, hogy a német és az olasz monopolistáknak jelentős koncessziókat nyújtanak Spanyolország és gyarmatai természeti kincseinek kiaknázására, azonkívül tengerészeti támaszpontul Olaszország és Németország rendelkezésére bocsátják a Baleári-szigetekhez tartozó Menorca kikötőjét, Ria de Mahónt.

A lázadás vezetői ezzel egyidejűleg titkos tárgyalásokat kezdtek Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok bizonyos köreivel, s azokat is megnyerték tervüknek. Henry Deterding angol olajkirály pénzzel támogatta a lázadókat; cserébe azt az ígéretet csikarta ki tőlük, hogy a vezetése

alatt álló „Royal Dutch Shell” olajmonopólium szabad kezet kap a spanyol piacon. A zendülés kitörését megelőző héten a Kanári-szigetéről Franco tábornokot meghívták a lázadók vezérkarába. Előzékenyen rendelkezésére bocsátották a windsori herceg (VIII. Edward volt angol király) különrepülőgépét, melynek Cecil Beeb angol repülőszázados volt a vezetője. Francót utazása közben mindenütt segítették a brit konzulok.

A francia monopolisták olyan jól tudták előre a lázadás kitűzött időpontját, hogy újságtudósítónak álcázva különleges megfigyelőket küldtek Spanyolországba. Bowers, az Egyesült Államok madridi követe 1936 júniusában jelentést tett az amerikai külügyminisztériumnak a küszöbönálló „katonai államcsínyről, amelyet a szélsőjobboldaliak szerveztek”.³³¹

A Spanyol Kommunista Párt határozott intézkedéseket követelt a kormánytól az ország társadalmi rendjének megvédésére és a reakció felforgató tevékenységének elfojtására. De a köztársasági kormány, amelyben túlsúlyban voltak a kispolgári elemek, késlekedett a köztársaság ellenségeinek letörésével.

1936. július 18-án a Spanyol-Marokkóban fekvő Ceuta város rádiója a következőket sugározta az éterbe: „Egész Spanyolország fölött felhőtlen az égbolt.” Ez volt a megbeszélte jeladás. A lázadás megkezdődött. (Lásd a 4. számú térképet).

A fasiszták a hadsereg és a hajóhad segítségével bizakodva kezdték meg akcióikat. De ebbeli számításukban csalódtak. A hadsereg egy része és a flotta nagyobbik fele hű maradt a köztársasághoz. A népfronthoz tartozó szervezetek felhívására Spanyolország dolgozói megteremtették a népi milícia sokezres osztagait és fegyvert ragadva hősi harcra keltek a köztársaság védelmében. A lázadók ellen küzdő néptömegek harcának lelke a hős kommunista párt volt; tagjai bátorságukkal, önfeláldozásukkal példát mutatva lelkesítették a dolgozókat a köztársaságellenes erők leverésére.

A lázadók segítségére Németországból hamarosan Spanyolországba érkezett a több mint 5 ezer főből álló „Condor-légió”, amelyet repülőgépekkel és harckocsikkal is felszereltek. Olaszország teljes katonai magasabbegységeket küldött. 1937 elején már 100 ezer olasz és 10 ezer német harcolt a lázadók oldalán.³³² A repülőgépek, a harckocsik, a páncéltörő és légvédelmi tüzérség az intervenciók kezén volt. A lázadók minden zászlóaljába két német tisztet és hat-hét tiszthelyettest osztottak be, a vegyes zászlóaljak altisztjeinek többsége pedig olaszokból állott.³³³ Olaszország és Németország 300 ezernél több katonát és tisztet vetett be a spanyolországi fasiszta lázadók támogatására.³³⁴

A Spanyol Köztársaság elleni monarcho-fasiszta lázadás így hamarosan nyílt olasz–német beavatkozássá vált. Az intervenciósnak az volt a céljuk, hogy megsemmisítsék a Spanyol Köztársaságot, fasiszta diktatúrát létesítsenek az országban, s ezzel csapást mérjenek a nemzetközi antifasiszta, demokratikus mozgalomra. Egyúttal arra is törekedtek, hogy Spanyolországot vazallusukká tegyék, véget vessenek az angol-francia befolyásnak, az ország gazdasági erőforrásait és hadászati helyzetét pedig agressziójuk további szélesítésére használják fel.

1936 augusztus végéig Spanyolország 50 tartományából csak 17 került a lázadók kezébe. A nagy ipari központok – Madriddal és Barcelonával együtt –, egész Katalónia, a keleti és a tengerparti területek, az ország középső része, a Vizcayai-öböl partvidéke – mindez még szilárdan a köztársaság birtokában volt. A spanyol nép kitartóan védelmezte demokratikus vívmányait, hazája szuverenitását és függetlenségét. A maga részéről igazságos, nemzeti-felszabadító, forradalmi háborút viselt; azoknak a demokratikus szabadságjogoknak a megtartásáért, megszilárdításáért és továbbfejlesztéséért küzdött, melyeket a spanyol reakcióval folytatott hosszú és elkeseredett harca során vívott ki.

Az intervenciósnak arcátlansága nem ismert határt. Elbizakodottságukat még csak fokozta az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányának politikája, mely Spanyolország reakciós erőit támogatta. A fasiszta államok vezetői igyekeztek alaposan kihasználni a nyugati hatalmaknak ezt a politikáját. „Az angol konzervatívok – írta Mussolini Göringnek – szörnyen félnek a bolsevizmustól, és rettegésüket politikailag könnyen fel lehet használni.” Hitler pedig megjegyezte: Anglia kormánya bármennyire is fél attól, hogy érdekeit Olaszország és Németország veszélyezteti, mégsem fog fellépni ellenük a spanyolországi háborúval kapcsolatban, sőt „keresni fogja a megegyezés és kölcsönös megértés módozatait az új politikai rendszerrel”,³³⁵ melyet a fasiszta államok létesítettek.

A lázadás kezdetén az Egyesült Államok és Anglia szintén igyekeztek beavatkozni a Spanyolországban folyó polgárháborúba. A „Queen Elizabeth” angol hajó részt vett az Algericas város mellett lezajlott hadműveletekben: fedezte a lázadók bandáit az „Jaime I.” (I. Jakab) köztársasági sorhajó tüze ellen. Az is ismeretes, hogy a lázadók oldalán angol „önkéntesek” vettek részt a harcokban. Egyikük, Everhard repülő megírta visszaemlékezéseit, melyeket a „Scherl” berlini kiadó-vállalat „Légi harc Spanyolország fölött” címmel, könyvalakban megjelentetett. A könyvből világosan kiderül, hogy a lázadókat amerikai cégek látták el legújabb típusú repülőgépekkel, melyeket Portugálián át szállítottak Spanyolországba, ezzel az ártatlan címkével: „Poreira-féle cukorrépa-sajtölők”.

Hull amerikai külügyminiszter és Standley tengernagy, aki akkor haditengerészeti miniszter volt, 1936 július végén tervet dolgoztak ki, hogy amerikai hajórajt fognak küldeni a spanyol felségvizekre. A köztársaságiak hősi harcával rokonszenvező amerikai dolgozók azonban megghiúsították a tervet, s megakadályozták, hogy az Egyesült Államok kormánya további segítséget nyújtson a lázadóknak.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormánykörei nem mertek nyílt katonai intervencióhoz folyamodni, s más módon, tengerzárral akarták megfojtani a Spanyol Köztársaságot. Ez a módszer megfelelt az angol burzsoázia régóta kedvelt hadászataának, és az amerikai imperializmus sem vetette meg. Lenin így nyilatkozott erről a stratégiáról: „Anglia katonai erejének első-sorban gyarmati és tengeri jellege az angolokat már régóta, hosszú évtizedek óta arra kényszerítette, hogy hódító hadjárataikban másként támadjanak, hogy főként arra törekedjenek, hogy elvágják annak az országnak az utánpótlási vonalait, amelyet megtámadtak, és hogy egyenes, közvetlen, gyors, hirtelen katonai erőszak helyett – megsegítés ürügyén – inkább a megfojtás módszerét alkalmazzák.”³³⁶ Taktikai megfontolásokból Anglia kormánya úgy akarta, hogy a Spanyol Köztársaság megfojtására irányuló politikát Franciaország miniszterelnöke, a jobboldali szocialista Léon Blum hirdesse meg, bár addig is történtek konkrét blokádintézkedések.

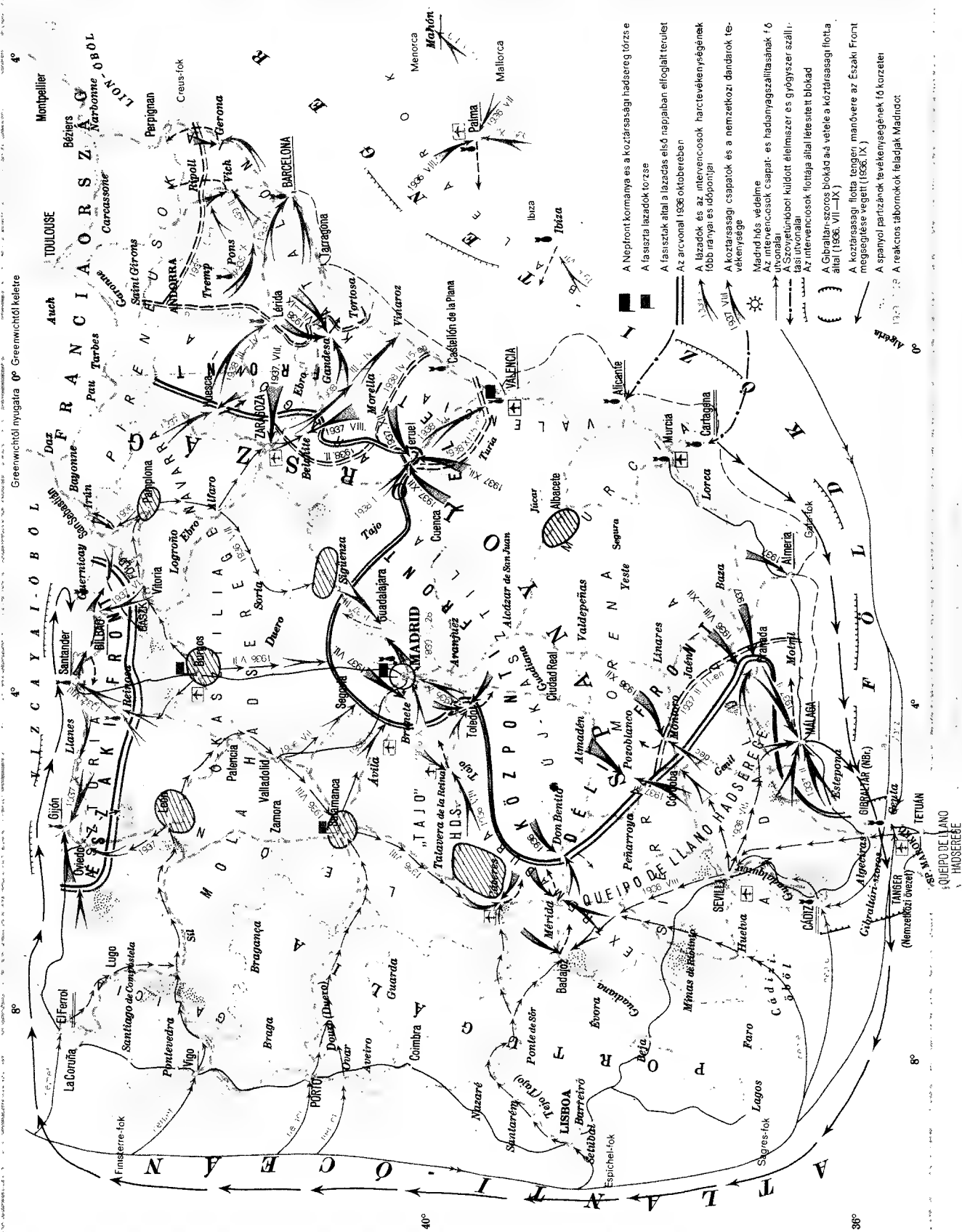
Afíg tört ki a lázadás, Blum kormánya egyoldalúan felbontotta a köztársasági Spanyolországgal kötött kereskedelmi egyezményt, mely az utóbbinak megadta azt a jogot, hogy fegyvereket vásárolhasson Franciaországban. A francia kormány 1936. július 25-én megtiltotta a fegyverek és hadianyagok Spanyolországba szállítását, mit sem törődve a spanyol kormány tiltakozásával. Augusztus 19-én hasonló intézkedéseket hozott az angol kormány is. Ugyanakkor azonban sem Anglia, sem Franciaország nem fukarkodott a lázadóknak szánt fegyverekkel, melyek főleg Portugália közvetítésével nagy tételekben kerültek a spanyol fasisztákhoz.

1936. augusztus 1-én Blum azzal az indítvánnyal állt elő, hogy a spanyol polgárháborúval kapcsolatban a „be nem avatkozás” politikáját kell folytatni, azaz egyetlen ország se szállítson Spanyolországba fegyvert és hadianyagot, s ilyen szállítmányokat ne engedjen át saját területén. Blum indítványát Anglia és minden európai kapitalista állam támogatta, s így 1936. augusztus 28-tól fogva hivatalosan is érvénybe lépett a „be nem avatkozás” politikája.

Ez a politika, melyet az angol és francia kormánykörök javasoltak, azonban csak cégér volt; az imperialisták e mögé bújva nagyarányú beavatkozást szerveztek a spanyolországi lázadó erők javára. Az angol és francia imperialisták azzal, hogy Spanyolország törvényes kormányát megfosztották fegyvervásárlási jogától (mialatt Németország és Olaszország minden lehetséges katonai segítséget megadott Franco klikkjének), a „be nem avatkozás” politikáját a Spanyol Köztársaság megfojtásának eszközévé tették.

Az Egyesült Államok imperialistái még ennél is messzebb mentek. 1936. augusztus 7-én – tehát még a „be nem avatkozás” politikájának meghirdetése előtt – az amerikai kormány a spanyolországi háborúra is kiterjesztette a „semlegességi” törvényt. Ezzel a lépéssel az amerikai kormányzó körök jogi alapot teremtettek arra, hogy a lázadókat el lehessen ismerni egyenlő jogú, szuverén hadviselő félnek. A későbbi események be is igazolták ezt: az Egyesült Államok volt az első külföldi hatalom, amely 1937 februárjában konzulátust létesített a francóisták által megszállt Málágában.

A „semlegességi” törvény értelmében az Egyesült Államok sem Spanyolország törvényes kormá-

Dolores Ibarruri és Walter tábornok (Świerciejewski) üdözlík a nemzetközi brigádok harcosait (1937)

Albacete lakossága fogadja az egyik nemzetközi brigádöt (1937)

Moszkvai dolgozók tömeggyűlésen fejezik ki együttérzésüket a hős spanyol néppel (1936)

A köztársasági Spanyolország védői, akiket a francia hatóságok koncentrációs táborba zártak (Amélie-les-Bains, 1938)

nyának, sem a lázadóknak nem adhatott el fegyvereket. Viszont azt nem tiltotta a törvény, hogy amerikai cégek olyan államokba szállíthassanak fegyvert, amelyek hivatalosan nem viseltek hadat. Így aztán az amerikai fegyverszállítmányok bőséges folyamata áramlott a spanyol lázadókhöz Németországon, Olaszországon és Portugálián keresztül. Rooseveltnél erősen helytelenítették ezt egy washingtoni sajtóértekezleten: „Franco repülőgépei az Egyesült Államokban gyártott bombákat szórnak Barcelona polgári lakosságára . . . Ezeket a bombákat az amerikai gyárosok »törvényesen« adták el a német kormánynak vagy német társaságoknak; s így kerültek Németországba, onnan pedig Spanyolországba, Francóhoz.”³³⁷ De nemcsak fegyvert és lőszert, hanem egyéb hadianyagot is kaptak a spanyol lázadók az Egyesült Államoktól. Hivatalos adatok szerint a francóisták külföldön vásárolt üzemanyagának 75 százalékát amerikai olajtrösztök szállították.³³⁸

Akadott egy-két olyan amerikai cég, amely a busás profit kecsegtető reményében megpróbált fegyvert eladni a köztársasági Spanyolországnak. Ennek hallatára az Egyesült Államok kormánya 1937 januárjában a kongresszustól szigorú törvényt követelt, mely a leghatározottabban megtiltja, hogy az USA-ból bárki is fegyvert és hadianyagot exportáljon Spanyolországba. A kongresszus haladéktalanul meg is szavazta ezt a törvényjavaslatot.

Mindamelletttévedés volna a „semlegességi” és „benemavatkozási” politikában csupán azt látni, hogy az imperialista hatalmak a blokáddal, mint valami hurokkal meg akarták fojtani a Spanyol Köztársaságot. Volt ennek a politikának egy másik, nem kevésbé komoly és veszélyes oldala: az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország reakciós köréi arra számítottak, hogy a spanyolországi sikereiken felbuzduló fasiszta államok még inkább vérszemet kapnak, s a világot egy általános háború tűzvészébe taszítják, amelynek lángja mellett megsüthetik a maguk pecsenyéjét. A „benemavatkozási” politika így lényegében egy távlatilag átgondolt békeellenes merénylet volt, a második világháború provokálásának politikája.

A világ demokratikus közvéleménye felismerte, hogy a „be nem avatkozás” politikája mekkora veszedelmet jelent a békére. A tőkésországokban egyre nagyobb lett a tiltakozás a köztársasági Spanyolország megfojtásának szándéka ellen. Az Egyesült Államokban a kormány naponta özönével kapta a szégyenletes „semlegesség” megváltoztatását követelő táviratokat, leveleket és tömeggyűlési határozatokat. A diákok nagyarányú sztrájkokkal juttatták kifejezésre elégedetlenségüket. Tekintélyes amerikai jogászok, írók, tudósok és művészek álltak ki a köztársasági kormány támogatása mellett.

A jobboldali szociáldemokrata vezérek – mint ilyen esetekben mindig – vállalkoztak a tömegek „megnyugtására”. A „benemavatkozási” politikát, melynek valódi és egyetlen tartalmi lényege az agresszió és a háború ösztönzése volt, ők a háború megakadályozásának politikájaként tüntették fel. Franciaországban Blum, Belgiumban Spaak az angol konzervatívok vezérének, Baldwinnek azt a hazug tételét ismételtették, miszerint „a be nem avatkozás politikájáról való lemondás háborúhoz vezetné Európát”.³³⁹ Képmutató módon azt bizonygatták, hogy a „be nem avatkozás” híveinek minden gondolata az általános háború veszélyének elhárítására irányul.

Valójában ilyen veszély 1936-ban nem létezett. A szovjet-francia és a szovjet-csehszlovák kölcsönös segítségnyújtási szerződések – amíg a fasiszmus szekértolói fel nem rúgták őket – olyan erős sorompót állítottak az olasz-német agresszorok útjába, amelyet azok nem léphettek át. Hitlernek és Mussolininak az a szokásos hetvenkedése, hogy mindenkit megsemmisítenek, aki keresztezni merné terveiket, közönséges blöff volt – valójában nagyon is féltek a nemzetközi visszavágástól. A béke ügye antifasiszta tetteket követelt – a fasiszmus bátorítása csak világháborús konfliktushoz vezethetett.

A „benemavatkozási” politika gyakorlati megvalósítása céljából 1936. szeptember elején Londonban megalakult „a spanyol ügyekbe való be nem avatkozás bizottsága”. Elnöke lord Plymouth lett, aki mint az olasz-német fasiszta agresszió pártfogója szerzett szégyenteljes hírnevet.

A „benemavatkozási bizottság” megalakulása a Népszövetségnek – melyben Anglia és Franciaország vitte a legfőbb szerepet – alkalmat adott arra, hogy ne teljesítse Spanyolország köztársasági

kormányának azt a kérését, hogy hozzon intézkedéseket az olasz–német fasiszta agresszió megszüntetésére. A Népszövetség tanácsa 1936. november 27-i határozatában leszögezte, hogy a spanyolországi háború kérdéseivel a „benemavatkozási bizottság” foglalkozik, s a spanyol kormány beadványát áttette ehhez a bizottsághoz. A Népszövetség tehát továbbra is az agresszió bátorításának útján haladt.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányköreinek „benemavatkozási” politikája hamarosan meghozta gyümölcsét. Lehetővé tette a lázadóknak, hogy egyre több és több fegyvert kapjanak Németországból meg Olaszországból, ami biztosította haditechnikai, főleg pedig légi fölényüket. A lázadás első napjaiban a légi erőviszony még 3 : 2 volt a törvényes kormány javára, de 1936. szeptember közepére, amikor a „benemavatkozási bizottság” működni kezdett, az arány erősen megváltozott a francóisták javára.

A Szovjetunió volt az egyetlen állam, amely szilárdan és következetesen skraszált a spanyol nép védelmében, állhatatosan harcolt a fasiszta agresszorok megfékezéséért, a világbékéért. A nemzetközi szervezetekben helyet foglaló képviselői, valamint a szovjet sajtó munkásai leleplezték a világ közvéleménye előtt a spanyolországi olasz–német beavatkozás tényeit, és az angol, francia, amerikai kormányok intervenciót támogató politikáját. A Szovjetunió mindig erélyesen védelmébe vette a köztársasági Spanyolország jogait és érdekeit, valahányszor a fasiszta vagy más imperialista hatalmak rájuk törtek.

A Szovjetunió 1936. október 23-án hivatalosan kijelentette, hogy a „be nem avatkozás” nem egyéb, mint a lázadók megsegítését leplező fikció. Ezért a szovjet kormány „csak egy kiutat lát a kialakult helyzetből: Spanyolország kormányának vissza kell adni a külföldön való fegyvervásárlás olyan jogát és lehetőségét, amellyel jelenleg a világ többi kormánya rendelkezik, s az egyezmény részvevőire kell bízni, hogy akarnak-e Spanyolországnak fegyvert szállítani vagy sem.”³⁴⁰

A szovjet nép, világosan felismerve, hogy Spanyolország népének harca nem a spanyolok személyes dolga, hanem az egész haladó emberiség közös ügye, nagy erkölcsi és anyagi támogatást nyújtott a spanyol hazafiaknak. A szovjet dolgozók sokmilliós tömegei tömeggyűléseken és tüntetéseken fejezték ki a spanyol nép iránti szolidaritásukat. A „Trjohgornaja Manufaktura” gyár munkásainak és alkalmazottainak kezdeményezésére az egész országban megindult a Spanyol Köztársaság megsegítésére szervezett óriási gyűjtőakció. 1936. október végére több mint 47 millió rubel gyűlt össze, nem számítva azt a 12 milliót, melyet már augusztusban átadtak a köztársasági kormánynak. Ezen a pénzen több tucat gőzhajókomány élelmiszert, gyógyszert és különféle közszükségleti cikkeket lehetett irányítani Spanyolországba.

A Szovjetunió hitelekkel, különféle anyagokkal, továbbá harckocsik, repülőgépek, tüzérségi és egyéb fegyverek eladásával segítette a köztársasági Spanyolországot. A szovjet hazában több ezer elárvult spanyol gyermek talált otthonra. A Spanyol Kommunista Párt központi bizottságának sajtószerve, a Mundo Obrero így írt a szovjet segítségről: „Soha még egyetlen nép nem sietett egy másik nép segítségére ilyen bőkezűen, az emberi szolidaritás ilyen mély érzésétől áthatva, ilyen forró rokonszenvvel az elnyomói ellen küzdő népünk harca iránt.”³⁴¹

A Szovjetunió önzetlen, baráti támogatása fokozta a köztársaságiak harci szellemét, lelkesítette a lázadókkal és az olasz–német intervenciókkal való szembeszállásra, és segített a köztársaság védelmezőinek, hogy ne csak visszaverjék az ellenséget, hanem súlyos ellencsapásokat is mérjenek rá.

Az a hatalmas támogatás, amelyet a szovjet nép nyújtott a spanyol köztársaságiaknak, más országok népeit is követésre ösztönözte. A dolgozók mindenfelé tömeggyűléseken és tüntetéseken fejezték ki együttérzésüket, és akcióbizottságokat alakítottak a köztársaságiak megsegítésére. Párizsban nemzetközi bizottság alakult a Spanyol Köztársaságnak nyújtandó segítség egybehangolására. Franciaországban, Angliában, Csehszlovákiában, Norvégiában, az Egyesült Államokban és másutt nagy tömegek tiltakoztak a fasiszta intervenció ellen, követelték, hogy az olasz és német csapatokat azonnal vonják ki Spanyolországból. Megbélyegették a „be nem avatkozás” politikáját, követelték

a francia–spanyol határzár feloldását, s hangoztatták: a köztársasági kormánynak vissza kell adni azt a jogot, hogy külföldön fegyvert vásárolhasson. Minden országban tömeggyűjtést szerveztek a Spanyol Köztársaság megsegítésére. Két év alatt 17 országból 800 millió frank gyűlt össze.³⁴² A világ demokratikus közvéleményének tekintélyes képviselői hallatták szavukat a Spanyol Köztársaság támogatása érdekében: szovjet tudósok, írók, zeneszerzők, a szocialista termelés kiválóságai; a kapitalista országokban pedig olyan ismert haladó személyiségek, mint Romain Rolland, Heinrich Mann, Jawaharlal Nehru, Martin Andersen-Nexo, Pritt, Paul Robeson stb.³⁴³

A Spanyolországban küzdő nemzetközi dandárok hősi harca a proletár internacionalizmus nagyszerű megnyilvánulása volt. 54 ország antifasisztái sereglettek a világ minden tájáról Spanyolországba, hogy életüket nem kímélve, fegyverrel harcoljanak a béke és a demokrácia ügyéért, a fasiszmus ellen. Ezekben a napokban minden út Albacetebe vezetett; ott működött a nemzetközi dandárok központja. A legkülönbözőbb politikai meggyőződésű, vallású, társadalmi helyzetű és pártállású emberek igyekeztek oda – de valamennyien meggyőződéses antifasiszták voltak.

S a napégette spanyol földön, a fasisztákkal vívott ádáz ütközetekben feltűntek a nemzetközi antifasiszta front nemzetközi brigádjai, melyek aztán vitézül verekedtek a spanyol nép létérdekeinek védelmében. A nemzetközi munkás- és demokratikus mozgalom harcos erőinek ebben az összefogásában a kommunisták vitték a vezető szerepet: ők voltak a nemzetközi dandárok fő szervezői.

A nemzetközi brigádokban jutott kifejezésre az antifasiszta erőknél az a szilárd elhatározása, hogy segítenek a spanyol népnek az olasz–német intervenció visszaverésében, szabadsága és függetlensége megvédésében. Az angol–ír önkéntes zászlóalj harcosai ezt írták haza: „Nem holmi haszonlesésből jöttünk Spanyolországba, hanem kizárólag azért, hogy segítsünk a hős spanyol népnek szabadsága és demokráciája oltalmazásában... Büszké vagyunk rá, hogy Spanyolországban a szabadság ügyéért harcolunk.”³⁴⁴ Sok-sok ezer antifasiszta állt be harcolni a nemzetközi brigádokba. 1936 augusztusában egyedül az amerikai spanyol követségen mintegy 300 ezren jelentkeztek azzal a kéréssel, hogy mint önkéntesek szeretnének belépni a köztársasági hadseregbe.³⁴⁵ De közülük csak kevésnek sikerült valóra váltania nemes szándékát.

Az imperialista kormányok az akadályok egész sorát gördítették az önkéntesek útjába. Megtiltották a Spanyolországba való beutazást; a tilalom megszegéséért az illetők családtagjain álltak bosszút. A német és az olasz kormány parancsot adott, hogy a területükön átutazó önkénteseket fizikailag meg kell semmisíteni. A francia határon – az önkéntesek fő áradata Franciaországon keresztül igyekezett Spanyolország felé – valóságos hajtóvadászatot szerveztek ellenük. Az Egyesült Államokban is drákói rendszabályokat hoztak azok ellen, akik beálltak a spanyol köztársasági hadseregbe: 3 ezer dollár bírságot, 3 évi börtönbüntetést szabtak ki rájuk, és még amerikai állampolgárságuk megvonásával is megfenyegették őket.

Az ilyen megtorló intézkedések következtében a nemzetközi önkéntesek létszáma viszonylag nem volt nagy: 20–25 ezer fő.³⁴⁶ Valamennyien a nemzetközi brigádokban harcoltak, s parancsnokaik, komisszáraik a nemzetközi munkásmozgalom kiváló antifasiszta élharcosai voltak: Di Vittorio, Luigi Longo, Ludwig Renn, Zalka Máté (Lukács), Świerczewski (Walter), Stern (Kleber), Kohanek, Fox és mások.³⁴⁷

A nemzetközi brigádok, csekély számuk ellenére is fontos szerepet játszottak a spanyol nép hősie harcában. Haditetteikkel fokozták a köztársasági spanyolok önbizalmát, megacélozták harci elszántságukat. Spanyolország dolgozói látták, hogy a fasiszmussal vívott harcukban nincsenek egyedül, hogy minden ország haladó emberei az ő oldalukon állnak. A nemzetközi brigádokat, magas fokú szervezettségük és nemes feladataik világos megértése, félelmetes harci erővé tette. Harcosaik a spanyol népi hadsereg katonái és parancsnokai számára a kitartás, a bátorság, a merészség példaképei lettek.

A spanyol köztársaságiak nemzetközi támogatásának világviszonylatban is óriási volt a jelentősége. „A köztársasági Spanyolország körül – állapítja meg a Komintern végrehajtó bizottsága mellett működő SZK (b)P-küldöttség a Manuilszkij által megfogalmazott jelentésben – az együttérzés hatal-

mas tömegmozgalommá nőtt, mely a világnak majdnem valamennyi országára kiterjedt. A szovjetország elleni imperialista intervenció ideje óta ez a dolgozók legnagyobb szolidaritási mozgalma.³⁴⁸

A Szovjetunió önkéntesei is ott voltak azok között, akik Spanyolországba mentek harcolni, hogy megálljt parancsoljanak a fasizmusnak.

A szovjet repülők és harcokoszók kisebb csoportja hőiesen küzdött a spanyol demokratikus kormány által vásárolt, vagy a szovjet nép adományából beszerzett gépeken. A szovjet önkéntesek nem voltak sokan, de jelentős szerepet töltöttek be a népi hadsereg megszervezésében és a harcokban egyaránt. 1936 szeptemberében a központi (madridi) fronton 11 repülő védte a spanyol fővárost és a csapatokat a fasiszta bombázók ellen – s közülük három orosz volt. November első napjaiban 25 szovjet „I-15” repülőgép érkezett az arcvonalra, ez lehetővé tette a spanyol és a szovjet repülőknek, hogy sikeresebben harcoljanak az ellenséges légierővel.³⁴⁹ A spanyol köztársasági légierő kötelékében vitézül megállták a helyüket a szovjet önkéntesek: Balanov, Gyesznicikij, Minajev, Oproscsenko, Polivanov, Rigacsov, Szerov, Thor, Ugrovatov, Harkovszkij, Holzunov és a többiek.³⁵⁰

1936 októberében 30 szovjet harcokoskiképző érkezett Spanyolországba; 50 harcokosit is vittek magukkal. Ezek az önkéntesek a spanyol harcokoszókkal együtt csodálatos bátorsággal harcoltak mindjárt az első csatájukban, mely október 29-én zajlott le Sesena városáért: megsemmisítettek két ellenséges zászlóaljat, két harcokosit, tíz löveget és körülbelül negyven gépkocsit. 1937 márciusában, a Guadalajara alatti ütközetben vitézségükkel különösképpen kitűntették magukat Arman, Krivo-sejin, Novikov, Caplin, Jugyin harcokoszó önkéntesek és mások.

Spanyolországban összesen 557 szovjet önkéntes harcolt: 23 katonai tanácsadó, 49 oktató, 29 tüzér (köztük légvédelmi tüzérek is), 141 repülő, 107 harcokoszó, 29 tengerész, 106 híradós, hadmérnök és orvos, továbbá 73 fordító és egyéb szakszolgálatot teljesítő személy.³⁵¹

Malinovszkij, aki akkoriban elemezte a szovjet önkéntesek hőstetteit, megjegyezte, hogy „hatalmas szerepet játszottak . . . mint a harcok közvetlen részvevői, mint a spanyol köztársasági parancsnokság segítői, mivel maguk is részesei voltak az ütközeteknek és hadműveleteknek, s méltán vívtak ki nagy tekintélyt a spanyol nép előtt”.³⁵²

Az arcvonalakon mégis egyre súlyosabbra fordult a helyzet. A lázadók egyrészt haditechnikai fölényük, másrészt a köztársasági kormány szervezési hibái következtében 1936 őszén nagy ellen-támadást indíthattak, és kijutottak Toledo körzetébe, ahol kedvező hadállásokat foglaltak el Madrid megtámadásához.

1936. október 15-én a fasiszták támadást indítottak a köztársaságiak rosszul erősített állásai ellen, azokat több ponton áttörték, és október 18-ra elérték a Griñon, Torrejon de la Calsada terepszakaszt, Madrid első védelmi vonalát. (Lásd az 5. számú térképet.)

Largo Caballero, aki kormányfő és hadügyminiszter volt egy személyben, ellenezte, hogy a népi milíciát a város védelmére és védelmi erősítmények építésére használják. Amellett a katonai parancsnokság néhány képviselőjével azon a véleményen volt, hogy Madridot a rendelkezésre álló erőkkel lehetetlen megvédeni, ennél fogva át kell engedni a fasisztáknak, a köztársasági csapatok pedig vonuljanak vissza új védelmi terepszakaszra.

A Spanyol Kommunista Párt határozottan elvetette ezt a kapituláns javaslatot, és elszánt harcra mozgósította az antifasiszta erőket. A kommunisták felhívására a köztársasághoz hű madridiak – köztük fiatalok és nők is – elhatározták, hogy megvédik az ország fővárosát. Újabb és újabb harci kötelékek érkeztek az előretolt állásokba; megszállták a védelmi vonal egy-egy szakaszát, és vitézül visszaverték az ellenség megismétlődő rohamait. Ugyanakkor más madridiak tízezrei éjjel-nappal védelmi létesítményeket építettek.

A harci technikai eszközökben erős fölényben levő lázadók 1936. november első napjaiban több ponton áttörték a köztársaságiak védelmét, s azok kénytelenek voltak Madrid pereméig visszavonulni. A Caballero-kormány végleg elvesztette a sikeres védekezés reményét, és elhagyta a várost. A honvédelmi minisztérium és az arcvonal vezérkara követte, Madrid védelmét az úgynevezett

védelmi bizottságra bízva. A bizottság felhatalmazást kapott arra, hogy szükség esetén feladja a várost.

Ebben a súlyos helyzetben ismét a kommunista párt mozgósított új forradalmi energiával a köztársaság védelmére, s ebben tartotta a köztársasági arcvonalt katonáinak és parancsnokainak harci szellemét. „Nem törnek át!” – ezzel a jelszóval készültek a madridi dolgozók és a köztársasági hadsereg harcosai a lázadók visszaverésére. A november 7-én megkezdődött ellenséges támadás a köztársaságiak elkeseredett ellenállásába ütközött, s rövid idő alatt megakadt. A lázadóknak csupán a Real Casa de Campo park délnyugati szélét, és Carabanchel Bajo külvárost sikerült elfoglalniuk. (Lásd az 5. számú térképet.) A következő támadó hadműveletek során (1936. november–december, 1937. január–február) az intervencióssok és a lázadók egyesült erői nagy veszteségek árán némi harcászati sikereket értek el ugyan, de a köztársaságiak védelmét nem törhették át. Madrid a köztársaságé maradt.

1937 márciusában a lázadók és az intervencióssok újabb támadást szerveztek Madrid ellen, ez alkalommal északkeletről, Sigüenza-Guadalajara irányából. Az volt a tervük, hogy a főváros körzetében bekerítik, majd megsemmisítik a madridi front főerőit. A támadó hadműveletben a mintegy ötvenezer főnyi, géppuskákkal, lövegekkel, harckocsikkal és repülőgépekkel jól ellátott olasz expedíciós hadtestnek szánták a vezető szerepet. A spanyol lázadók egy hadosztálya szintén részt vett a hadműveletben, úgyhogy a támadó ellenséges erők összlétszáma körülbelül 60 ezerre rúgott.

A hadművelet elején az ellenség sokszoros fölényben volt a vele szemben álló köztársasági csapatokkal szemben: 6-szor annyi emberrel, 20-szor annyi géppuskával, 17-szer annyi löveggel rendelkezett. A március 8-tól 22-ig tartó ütközetben a köztársaságiak mégis súlyos vereséget mértek az ellenségre, és ragyogó diadalt arattak: szétverték az olasz expedíciós hadtestet.

A köztársasági csapatok nagyszerű guadalajarai győzelmének alapvető oka az volt, hogy a köztársaságiak erkölcsi fölényben voltak az intervencióssokkal és a lázadókkal szemben. A harcosok és parancsnokok magas fokú öntudata, az, hogy megértették harcuk mélységes igazságosságát, valamint az ebből fakadó rendíthetetlen állhatatosság, bátorság és vitézség biztosította a köztársaságiak győzelmét. Különösen a Lukács és Kleber tábornokok parancsnoksága alatt harcoló nemzetközi brigádok harcosai tűntek ki példátlan hősiességükkel és odaadásukkal.

A guadalajarai harcokban a köztársasági hadsereg parancsnokai mesteri hadvezetéről tettek tanúbizonyságot. Úgyesen kombinálták a védelem és a támadás elemeit, helyesen választották meg a csapások közvetlen célját és irányát, jól manővereztek a tartalékokkal, és gondosan szervezték meg valamennyi fegyvernem – a gyalogság, a tüzérség, a harckocsik és a légierő – együttműködését.

Az olasz hadtest szétverése bebizonyította, hogy a köztársasági csapatoknak egyre jobban sikerült elsajátítaniuk a harci mesterséget. A spanyol népi hadsereg növekvő erejét mutatták azok a sikeres támadások is, melyeket Brunete és Belchite körzetében, Teruel alatt és az Ebro folyó mentén hajtott végre. (Lásd a 4. számú térképet.)

A népi hadsereg megteremtése a Spanyol Kommunista Pártnak és vezetőinek – José Diaznak, Dolores Ibarrurinak és másoknak – volt az érdeme. A párt, leküzdvé a reguláris hadsereg szervezését helytelenítő anarchisták ellenállását, még a fasiszta lázadók elleni harc kezdeti időszakában megszervezte a híres 5. ezredet, mely a legádázabb csatákban szerzett magának hervadhatatlan babérokat. Ez az ezred volt a népi köztársasági hadsereg csírája és magva. Harci iskoláján a katonák és parancsnokok tízezrei nevelődtek, akik aztán az arcvonalakon a köztársaság ügyének bátor és önfeláldozó harcosai lettek.

A köztársaság fegyveres erőinek harci lehetőségeit azonban nem sikerült teljes mértékben kiaknázni, sőt gyakran a jól előkészített támadó hadműveletek is eredménytelenül végződtek. Ennek oka a hadsereg és flotta törzseibe befurakodott jobboldali szocialisták és anarchisták defetista politikája volt. A francóisták ezekhez és egyéb ügynökeikhez nagy reményeket fűztek. Mola fasiszta tábornok 1936 novemberében ki is jelentette, hogy Madridot nem a különböző irányokból támadó négy

hadoszlop, hanem az az „ötödik hadoszlop” fogja bevenni, amely magában a fővárosban tartózkodik. Azóta az „ötödik hadoszlop” a belső ellenforradalmi erők megjelölésének közkeletű kifejezésévé vált.

A köztársasági hadsereg számára nagy jelentőségű volt, hogy a köztársaság tengeri úton érintkezésben maradhasson a külvilággal. A spanyol fasiszták folyamatosan kaptak fegyverszállítmányokat Olaszországból és Németországból, a köztársasági csapatok haditechnikai ellátását viszont rendkívül megnehezítette, hogy az olasz hajóhad blokád alatt tartotta Spanyolországot. Ez a köztársasági hadseregére végzetes következménnyel járt.

Mindezek betetőzéséül a „benemavatkozási bizottság” 1938. július 5-én olyan határozatot hozott, hogy Spanyolországból haza kell küldeni minden külföldi önkéntest, az intervenciók csapatait is beleértve. A köztársasági kormány egyetértett ezzel a határozattal, gondolván, hogy azt a másik fél is lelkiismeretesen teljesíti. 1938. október 28-án Barcelonában megtartották a nemzetközi brigádok búcsú díszszemléjét, mely a dolgozók nemzetközi szolidaritásának és a spanyol nép hálás szeretetének nagyszerű megnyilvánulása volt. Az intervenciók csapatok azonban nem vonultak ki az országból, sőt friss erőket kaptak.

A munkásosztály akcióegysége rákényszeríthette volna a burzsoá kormányokat azoknak a kötelezettségeknek a teljesítésére, melyeket a „benemavatkozási bizottság” az ő nevükben vállalt magára. Csakhogy a jobboldali szocialista pártok vezetői továbbra is a köztársasági Spanyolország ellen irányuló politikát támogatták. Dolores Ibarruri szavai szerint az egész háború alatt „a spanyolországi népi ellenállás szabotálásának politikáját, az imperializmus és fasiszmus érdekeivel való cinkosság politikáját folytatták”.³⁵³

1938 tavaszától a köztársasági Spanyolország helyzete válságosra fordult, minthogy Anglia és Franciaország kormányai az addiginál még tevékenyebb támogatást nyújtottak a spanyol fasisztáknak és intervenciósnak. Anglia 1938. április 16-án egyezményt kötött Olaszországgal, s ebben nyíltan jogosnak ismerte el a spanyolországi olasz intervenciót, és szentesítette annak folytatását. A News Chronicle helyesen írta, hogy ez az egyezmény „szégyenteljes lepaktálás az olasz diktátorral, és a spanyol demokrácia megfojtását célozza”.³⁵⁴ A francia kormány ugyanezen év június 13-án lezárta a francia-spanyol határt. Egyidejűleg ugrásszerűen növekedtek a lázadóknak juttatott fegyverszállítmányok. Anglia és Franciaország még jobban kiterjesztette ügynöki hálózatának felforgató tevékenységét Spanyolországban.

1938 végén az intervenciók nagy támadást indítottak Katalóniában. A hadműveletben körülbelül 300 ezer olasz, német és francóista katona vett részt, s mindössze 100–120 ezer köztársasági harcos állt velük szemben. Minden köztársasági repülőgépre 15–20 francóista gép jutott; a harcok arányszáma 1 : 35, a géppuskáké 1 : 15, a tüzérségi lövegeké 1 : 30 volt a fasiszták javára.³⁵⁵ De mégsem a lázadók katonai fölénye törte meg Katalónia védőit, hanem az árulás. A köztársasági vezérkarba furakodott angol-francia-amerikai ügynökök 1939. január 26-án átengedték az ellenségnek Barcelonát.³⁵⁶

A Katalóniában működött köztársasági hadsereg maradványa a polgári lakosság egy részével francia területre vonult vissza. Ezek az emberek a fasiszták bosszúja elől megmenekültek ugyan, de felháborító megaláztatásokat és üldöztetéseket kellett elszenvedniük a francia hatóságok részéről. A spanyol menekülteket drótsövénnyel bekerített, a külvilágtól teljesen elszigetelt gyűjtőtáborokban helyezték el, ahol még sokkalta sanyarúbb körülmények uralkodtak, mint a szokásos hadifogolytáborokban. A köztársasági hadsereg harcosainak nagy csoportját lefegyverzés után erőszakkal visszavitték Spanyolországba, ahol Franco egy részüket azonnal agyonlövötte.

1939 elején Anglia és Franciaország vezető körei végleg levetették a „be nem avatkozás” álarcát, és nyílt akciókat kezdtek a Spanyol Köztársaság ellen. Februárban a „Devonshire” brit cirkáló segített a spanyol lázadóknak Menorca sziget elfoglalásában. Odaszállította Franco egyik megbízottját, és tüzérségi tüzrelly fenyegetőzve kényszerítette a sziget haditengerészeti támaszpontjának parancsnokát, hogy a hatalmat adja át a fasiszta tisztnak.

1939. február 27-én Anglia és Franciaország, április 1-én pedig az Egyesült Államok elismerte

Franco kormányát, és a köztársasági kormánnyal megszakította a diplomáciai kapcsolatot. Egyidejűleg sietteték a köztársaság megdöntésére irányuló ellenforradalmi összeesküvés előkészületeit. Az összeesküvést Besteiro, a spanyolországi jobboldali szocialisták vezére, valamint Casado ezredes irányította.³⁵⁷

Március 4-én az összeesküvőknek Cartagenában sikerült hatalmukba keríteniük a köztársasági hadiflottát. Másnap Madridban ragadták magukhoz a hatalmat. Az árulók letartóztatták a népfront-kormány tagjait, lefegyverezték a köztársasághű katonai csapatokat, törvényen kívül állónak nyilvánították a kommunista pártot, majd alkudozni kezdtek Francóval. A tárgyalásokon majdnem kizárólag az angol-francia uralkodó körök érdekeiről esett szó. Az utóbbiak nemcsak jelentős gazdasági előnyöket követeltek maguknak a fasiszta Spanyolországban, hanem a Franco-kormányt teljesen a befolyásuk alá akarták vonni.

Franco azonban nem volt hajlandó megváltoztatni addigi olasz-német orientációját. Ezért nem fogadta el az összeesküvők feltételeit, és haladéktalan fegyverletételt követelt tőlük. Az árulók március 28-án átengedték Francónak Madridot, és elmenekültek Spanyolországból.

Madrid két és fél éven át volt a köztársasági Spanyolország bevehetetlen fellegrája. Lázadók és intervenciók sokszor próbálták bevenni, de mindannyiszor nagy veszteséggel vonultak vissza. Madrid a köztársasági Spanyolország állhatatosságát, bátorságát, hősiességét jelképezte. Örökké lelkesítő példakép maradt mindazok számára, akik a szabadságért, függetlenségért és demokráciáért harcolnak.

Nem kétséges, hogy a spanyol fasiszták és az olasz-német intervenciók nem arathattak volna győzelmet a köztársaság védelmezőin, ha az angol, francia és amerikai politika nem támogatja a spanyol lázadókat. A nemzetközi imperialista reakció azonban mindenképpen meg akarta fojtani a Spanyol Köztársaságot, ezért a fasiszta lázadók sok kapitalista országból óriási fegyverszállítmányokat kaptak, haditechnikailag sokszoros fölényben voltak a köztársasági hadsereggel szemben, Olaszország és Németország pedig akadálytalanul küldhetett Spanyolországba csapatokat a katonai intervenció céljaira.

A Spanyol Köztársaság veresége a nemzetközi helyzetet a fasiszta agresszorok javára, a béke és demokrácia ügyének kárára változtatta meg. Anglia és Franciaország hadászati helyzete is rosszabbodott. Németország elérte célját: Franciaország számára ellenséges környezetet teremtett délnyugat felől, és egész sor alkalmas hídfőállást szerzett Anglia ellen. Reichenau tábornok, a spanyolországi német csapatok parancsnoka kijelentette: „Spanyolországi intervenciónk lehetővé tette, hogy szilárdan megvessük a lábunkat Franciaország és Anglia alapvető fontosságú hadászati vonalain . . . Spanyolországi pozícióink eredményeképpen abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy uralkodunk e hadászati terület létfontosságú pontjain . . . Segítettünk Franco tábornoknak messzehordó ütegeket felállítani Algecirasnál és az afrikai parton Ceuta környékén, Gibraltár ellen. Ezek az ütegek igen hasznosak lehetnek, ha esetleg el kell vágni a létfontosságú francia-angol vonalakat . . . Ebben van a mi spanyolországi intervenciónk legfőbb értelme.”³⁵⁸

A német és olasz parancsnokság afféle kísérleti lőtérenk tekintette Spanyolországot. A fasiszták spanyol terepen ellenőrizték a maguk hadászati elveit, harcászataikat, új haditechnikai eszközeiket. Meg kell azonban jegyezni, hogy a spanyol háborúban az erők és lehetőségek nagyon egyenlőtlenek voltak. Viszonylag korlátozott létszámú és technikai ellátottságú csapatok vettek benne részt. A haditechnika, amelynek széles körű alkalmazása olyannyira jellemzője volt a második világháborúnak, Spanyolországban még nem került tömeges felhasználásra. Ennélfogva a Spanyolországban lezajlott hadműveletek tapasztalatai katonai szempontból még nem nyújthattak sokat a fegyveres harc későbbi sajátosságainak megértéséhez.

Bár a Spanyol Köztársaság vereséget szenvedett, a köztársaságiak hősi harca erősen kihatott az európai helyzetre. Európa és a világ népei számára így vált lehetővé a béke meghosszabbítása, a háború elodázása. Dolores Ibarruri helyesen jegyzi meg, hogy „a nemzetközi reakció erőinek nyomását három évig visszaszorító spanyol nép bátor harca nagy történelmi jelentőségű esemény.

A spanyol nép harca tartotta vissza a hitlerista agressziót attól, hogy a többi népre támadjon”.³⁵⁹

A spanyolországi események nyomatékos figyelmeztetést jelentettek a világ béke- és szabadságszerető erői számára, mert most már saját szemükkel láthatták, mit hoz magával a fasiszmus. A dolgozók milliói felismerték a fasiszmus veszélyét, és szolidaritást vállaltak a spanyol köztársaságiakkal. Együttérzésük legértékesebb tanújele a nemzetközi brigádok megalakulása volt. A fasiszmus elleni harc során egészen nyilvánvaló lett, hogy a francia és angol jobboldali szociáldemokrata vezeték elárulták a munkásosztály ügyét.

Amilyen mértékben rosszabbodott a köztársasági Spanyolország helyzete, olyan mértékben fokozták agresszív tevékenységüket a fasiszta államok Európában. Amikor pedig a köztársaságiak vereséget szenvedtek, a német imperializmus, mely továbbra is kiaknázza az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó köreinek számára kedvező politikáját, már egészen közel volt ahhoz, hogy kirobbantsa a második világháborút.

Spanyolországban került sor az első jelentős fegyveres összecsapásra a fasiszmus és a demokrácia erői között. A spanyol köztársaságiak és a más országokból segítségükre sietett önkéntesek hősiei küzdelme a dolgozók nemzetközi szolidaritásának nagyszerű, lelkesítő példája, az igazságos, felszabadító, antifasiszta harc nemzetközi iskolája volt.

A spanyol nép hősiei ellenállása a nemzetközi fasiszmussal szemben, és az a segítség, amelyet a világ haladó emberei – kommunisták és nem kommunisták – a köztársasági Spanyolországnak nyújtottak, jelentős mértékben mozgósította a világ közvéleményét a fasiszta veszély ellen.

2. A távol-keleti japán agresszió új szakasza. A Japán-ellenes egységfront megalakulása Kínában

Északkelet-Kína (Mandzsúria és Zsehol tartomány) elfoglalása csak fokozta a japán imperializmus agressziós étvágyát. A nagy japán monopóliumok további területi hódításokat kezdtek követelni. Ilyen körülmények között egyre erősödött az ország fasizálódása, s ugyanakkor nagyarányú katonai előkészületek folytak, főleg a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság határainak közelében.

A katonai előkészületek célja a következőkben foglalható össze. Először: a japán militaristák arról akarták meggyőzni a Nyugatot, hogy valóban csapást szándékoznak mérni a Szovjetunióra; az amerikai és angol reakciósoi szovjetellenes beállítottságára számítvá, minél nagyobb engedményeket igyekeztek kicsikarni tőlük. Másodszor: meg akarták fosztani a Szovjetuniót attól a lehetőségtől, hogy bármilyen segítséget nyújtson Kínának. A japán imperialisták tudtak a szovjet és a kínai nép kölcsönös baráti érzelmeiről. Ezt a barátságot több ország imperialistái már régóta nyugtalanul figyelték. A Kvantung-hadseregére várt az a feladat, hogy a két nagy nép közé ékelődve elválassza őket egymástól. Végül harmadszor: Japán uralkodó körei katonai támadást próbáltak előkészíteni a Szovjetunió és a vele baráti viszonyban álló Mongol Népköztársaság ellen.

A japán militaristák e szándékoknak megfelelően gyors ütemben növelték hadseregük létszámát, amely 1937. január 1-én 250 ezer főre rúgott, a következő évben 950 ezerre, egy évvel később már 1 millió 130 ezerre nőtt.³⁶⁰

A Szovjetunió Kommunista Pártja és kormánya megfelelő intézkedéseket foganatosított a távol-keleti határok fokozottabb védelmére, s ez némileg lehűtötte a japán imperialisták harci kedvét. Ha a szovjet intézkedéseket az Egyesült Államok és Anglia azzal támogatta volna, hogy megalkuvás nélkül szembefordul a japán agresszióval, akkor minden utat el lehetett volna torlaszolni a japán militarista törekvések előtt.

Csakhogv az amerikai és az angol monopolisták – miközben arra vártak, hogy Japán háborút

Mao Ce-tung és Csu Te (1937)

A kínai Vörös Hadsereg egyik parancsnoka agitációs irodalmat osztogat az arcvonalhoz közeli övezet lakosságának (1939)

Végzős repülőiskolai növendékek (Kína, 1939)

A kínai Vörös Hadsereg katonai akadémiájának hallgatói (Jenan, 1936)

indíttson a Szovjetunió ellen – továbbra is az agresszor-bátorító politikát követték, s Délkelet-Ázsiában lemondtak saját érdekeikről. Csang Kaj-sek klikkjének nemzetellenes, áruló politikája szintén a japán agressziót buzdította.

Csang Kaj-sek akkori politikáját találóan jellemzik Cseng Po-ta kínai tudós szavai: „Csang Kaj-sek mindazokat a »talentumokat«, amelyeket annak idején a tőzsdén szerzett, maradéktalanul felhasználta a politikában. Kereskedett a hazával jobbra és balra, de hogy kinek és milyen feltételekkel kínálja megvétele – az merőben a piaci áraktól függött, attól, ki hajlandó többet fizetni, attól, kinek lehet előnyösebben eladni. Csang Kaj-sek a japán rablókkal olyan jó viszonyban volt, mintha »egy család tagjai« lettek volna; magasztalta őket, és kész volt odaadni nekik mindent, amit csak kívánnak. Kereskedelmi kapcsolataiban azonban más szerződő felek is voltak. Ha más alkura is kínálkozott lehetőség, ő nem akart csak az egyikre szorítkozni.”³⁸¹

A Kínát áruba bocsátó Csang Kaj-sek klikk 1935 júniusában Japánnal egyezményt írt alá, melynek értelmében az észak-kínai Hopej tartományból kivonulnak a kínai csapatok, s ebben a körzetben a teljesen japán ellenőrzés alatt álló „autonóm politikai tanács” gyakorolja a hatalmat. Néhány héttel később egy újabb egyezmény értelmében a területablók rendszerét a szomszédos Csahar tartományra is kiterjesztették. Japán így lépésről lépésre, hol fegyveres erővel, hol a Kuomintanggal kötött egyezményekkel egymás után ragadta el Kína területeit, s gyarmatává tette annak északi tartományait.

A japán kormány úgy tervezte, hogy ezeket az észak-kínai tartományokat fogja ugródeszskának használni az ország többi részének elfoglalására. De a japán katonai klikk e tartományokat még a Szovjetunió elleni háború esetére is fontos felvonulási területnek tekintette. A Kvantung-hadsereg parancsnoka kifejtette a hadügyminiszternek: meg akarja törni Észak-Kína lakosságának ellenállását, s arra kényszeríti majd őket, hogy közreműködjenek a küszöbönálló szovjetellenes háborúban.³⁸²

Japán észak-kínai pozícióit azonban rövidesen megrendítette a kínai nép egyre erősebben kibontakozó nemzeti-felszabadító mozgalma. A kínai Vörös Hadsereg 1934–1935-ben végrehajtotta a híressé vált Hosszú Menetelést. A Vörös Hadsereg áttört a kuomintangista csapatokon, amelyek blokádgyűrűbe fogták az ország déli részén, Fucsian és Csianghszi tartományokban levő felszabadított körzetet, és nyugati, majd északi irányban haladva, egy esztendei szakadatlan harc és menetelés után eljutott Kína északnyugati tartományaiba. Ez alatt az év alatt több mint 11 500 kilométert tett meg, és 11 tartomány hegygerincein, mocsarain és folyóin kelt át.

Kína északnyugati részén, Senhszi, Kanszu, Ninghszia tartományok csatlakozó területén megalakult a kommunisták vezette felszabadított körzet (Különleges Határterület), mely 23 megyét és 125 járást foglalt magában, és Jenan volt a fővárosa. Ez a vidék lett a japán területablók elleni általános népi ellenállás központja. (Lásd a 6. számú térképet.) A kommunista párt bölcs politikájának eredményeként Kínában létrejöttek a Japán-ellenes egységfront feltételei. A kommunisták azt javasolták a kuomintangistáknak, hogy vessenek véget a polgárháborúnak, és közös erővel szervezzenek általános népi felkelést a japán betolakodók kiverésére. A kínai nép egységfrontja jelentős akadály lett volna Japán számára; ezért a japán imperialisták még annak létrejötte előtt igyekeztek döntő csapást mérni Kínára.

Japán kormánya olyan provokáció elkövetésére utasította csapatait, amely ürügyül szolgálhat a támadásra. 1937. július 7-én Pekingtől (Pejcsingtől) 12 kilométernyire, Zsehol tartomány határán tartózkodó japán csapatok éjjeli hadgyakorlatot tartottak, hogy összetűzést idézzenek elő. A hadgyakorlat vége felé egy japán tiszt jelentette, hogy kínai területről kilőtt lövedék süvített el szakasza fölött. Ez a „golyó” volt a keresett ürügy a támadásra. A Kína elleni „villámháború” terve szerint a japán parancsnokságnak az volt az elgondolása, hogy a Kína ősi fővárosát, Pekinget védő kínai csapatok szétverése után nagyarányú hadműveleteket kezd Kína középső részén.

Japán imperialista agressziójára a kínai nép igazságos nemzeti-felszabadító háborúval válaszolt. Hősies harcával lekötötte a távol-keleti agresszor erőit, s ezzel felbecsülhetetlen szolgálatot tett a szabadság és a demokrácia védelme ügyének az egész világon.

A Pekingtől északkeletre állomásozó 29. kínai hadtest parancsnoksága visszavonulási parancsot adott ki. Ezt a parancsot azonban a hadtest katonái és tisztjei nem teljesítették, hanem hősiiesen szembeszálltak a támadókkal, s ily módon már a kezdet kezdetén felborították a japán parancsnokság terveit.

A 29. hadtest ellenállása annak a hatalmas politikai munkának volt az eredménye, melyet a kommunista párt végzett a tömegek között. A japán imperialisták „villámháborújából” nem lett semmi, hadseregük már az első lépésnél megbotlott. A 29. hadtest hősiessége erőt öntött a kínai népbe, mely most már szilárdan eltökélte, hogy megvédi országa függetlenségét. A hadtest soraiba szakadatlan áradatként özönlöttek az önkéntesek: munkások, parasztok, diákok.

A japán hadvezetésnek csak 1937 július végén sikerült visszaszorítania a 29. hadtestet, miután körülbelül 100 ezer embert vetett támadásba Észak-Kínában. A támadók elfoglalták ugyan Pekinget és Tiencsint, de további előnyomulásukat ugyanaz a 29. hadtest megállította. (Lásd a 6. számú térképet.)

Amikor a megszállók támadása Észak-Kínában megakadt, a japán katonai főparancsnokság Sanghaj irányában akart csapást mérni. Ez a japán támadás, mely 1937. augusztus 13-án kezdődött, a kínai katonák és tisztek, valamint a sanghaji munkások, diákok elszánt ellenállásába ütközött. Három hónapig dúlt az ádáz ütközet. Csak 1937. november 5-én sikerült a hangcsoui öbölben partra szállt önálló japán hadseregnek Sanghaj védői mögé kerülnie, s őket visszavonulásra kényszerítenie. A Sanghajért folyó harcokban a japánok körülbelül 50 ezer halottat és sebesültet vesztek.

Sanghaj, majd Nanking (Nancsing) eleste után a japán katonaság vadállati kegyetlenséggel tombolta ki magát. Ezekben a városokban és környékükön mintegy 300 ezer békés polgári lakost irtottak ki (egyedül Nanking városában 42 ezernél több volt a meggyilkoltak száma). Egy amerikai újságtudósító, Edgar Snow, aki először közölte a fenti számadatokat, megjegyezte: „körülbelül 50 ezer japán katona egy hónapnál tovább hallatlan önkényeskedést művelt Nankingban: erőszakoskodtak, öldököltek, raboltak... 12 ezer üzletet és magánházat fosztottak ki és gyújtottak fel. A lakosoktól elszedték minden vagyonukat. A japán tisztek és katonák a rablott holmikat lopott autókra, szekerekre és egyéb járművekre rakták, hogy Sanghajba szállítsák. Még a külföldi államok diplomáciai képviselőinek házaite is megrohanták a japán katonák, és leszámoltak a külföldiek cselédségével. Kényükre-kedvükre garázdálkodtak. A japán tisztek úgy vélekedtek, hogy a kínaiak – meghódított nép lévén – nem tarthatnak »különös elnézésre« igényt. Így igazolták a maguk és alárendeltjeik részvételét ezekben a garázdálkodásokban”.³⁶³

A japán csapatok gáztetteinek híre megmozgatta az egész kínai népet, és lángoló gyűlöletet keltett a betolakodó rablók iránt. Lin Ju-tang kínai tudós szavai szerint „a gyűlölet ugyanúgy járta át a kínaiak lelkét, mint ahogyan testükbe hatoltak a japán gránátok és srappellek szilánkjai. Száz évig sem fogják elfelejteni Szucsou bombázását, a fosztogatásokat, a nők megerőszakolását Nankingban”.³⁶⁴

Kína Kommunista Pártja a japán imperializmus új támadásának kezdete óta fokozott erőfeszítéssel küzdött a Japán-ellenes nemzeti egységfront megteremtéséért. Erre volt szükség ahhoz, hogy sikerrel felvehessék a harcot a japán rablókkal, s fel lehessen számolni a polgárháborút, amely szétforgácsolta a nép erőit, amikor az ellenség ott garázdálkodott az országban. Igaza volt a kínai népi mondának: az erős ellenség nem oly szörnyű, mint a saját lövészárkok beomlása. 1937 augusztusában a kommunista párt nyilvánosságra hozta a haza megmentésének tíz pontból álló programját, mely a következőket tartalmazta: a nép minden erejének, Kína valamennyi erőforrásának és lehetőségének mozgósítása; a hátszág megtisztítása a hazaárulóktól és Japán-barát elemektől; az államigazgatás demokratizálása; a nép életkörülményeinek megjavítása; olyan pénzügyi és gazdasági politika, mely megfelel a háború feladatainak; a dolgozók anyagi ellátottsága biztosításának, a spekuláció letörésének; olyan külpolitika, mely a japán rablók elleni harc feladatait szolgálja.³⁶⁵

A nemzeti egységfrontot egyre erőlesebben követelő nép nyomására a Kuomintang 1937. szeptember 23-án hivatalosan kijelentette, hogy hajlandó együttműködni a kommunista párttal és más hazafiás erőkkel a Japán elleni harcban. A kuomintangisták nem merték figyelmen kívül hagyni a nép akaratát. Tudták, milyen gigászi erő rejlik a népben. Ahogy a kínai mondás tartja: „Ha az egész nép felsóhajt – vihar támad, ha a nép dobbant – abból földrengés lesz.”

Így jöttek létre a Kínában dúló polgárháború megszüntetésének feltételei. A hódítóval most már a kínai nép egyesített erőit lehetett szembeállítani.

Csak hogy a Kuomintang nem becsületes szándékkal ment bele a kommunista párt által javasolt egyezménybe. Ezzel a lépéssel egyrészt tekintélyét akarta emelni, másrészt arra számított, hogyha a kínai demokrácia erői összecsapnak a japán imperializmussal, mind Japán, mind a kommunisták vezette kínai demokratikus tábor meg fog gyengülni. A Kuomintang ilyen irányú szándékait mutatta az is, hogy legjobb csapatai ostromzár alá fogták a Különleges Határterületet, és hátulról meg oldalról többször is rátámadtak a japánokkal verekedő forradalmi hadseregre. Ami az államigazgatás demokratizálását és a nép életkörülményeinek megjavítását célzó programpontokat illeti, megvalósulatlanok maradtak. A Kuomintang meg sem kísérelte, hogy valóban komoly harcot kezdjen a rablókkal, sőt hajlott arra, hogy megegyezzen velük. Vezető felső rétegétől távol állt a felszabadító népi háború szolgálat.

A Japán-ellenes egységfront megalakítása után a kínai Vörös Hadseregek a 8., illetve a 4. nemzeti forradalmi hadsereg nevet vették fel. A 8. hadsereg (Csu Te parancsnoksága alatt, három hadosztályból, a 4. hadsereg (Je Ting parancsnoksága alatt) két hadosztályból állott.

A 8. nemzeti forradalmi hadsereg harcosai és parancsnokai 1937 szeptemberében léptek harcba a japán hódítókkal, és magas fokú erkölcsi-harci tulajdonságokról, nagy harcászati szakértelemről tettek bizonyosságot. Ez a hadsereg már az első ütközetekben mesterien hajtotta végre az ellenség mély átkarolását, és Pinghszinkuan mellett (Észak-Kína) szétverte Itagaki tábornoknak, a Kvantung-hadsereg volt vezérkari főnökének megerősített hadosztályát. Ez volt a japán hódítók első jelentős veresége, s eloszlatta a japán csapatok legyőzhetetlenségéről, a szamuráj-szellem ébren tartására terjesztett legendát.³⁶⁶

A Különleges Határterület, a nemzeti forradalmi hadseregek és a partizánok váltak a kommunista vezetésével a japánokkal szembeni ellenállás fő erőivé. A japán parancsnokság hiába próbálta egész Észak-Kínát elfoglalni, ilyen irányú kísérletei rendre megghiúsultak. Sőt, a japán megszállás alatt levő területeken is nagy partizánkörzetek voltak, ahol a népi demokratikus kínai hatalom szervei működtek. A 8. hadsereg rendkívül súlyos harcokat vívott, de nem hagyta el a százmillió lakosú Észak-Kínát.

A nemzeti forradalmi hadseregek hátszaga a Különleges Határterület volt, melynek köz-igazgatási központja Jenanban működött. Ebben a körzetben fontos demokratikus átalakítást hajtottak végre a néptömegek életkörülményeinek a megjavítására. A kommunista párt határozata folytán több ipari vállalat létesült, és nagy kulturális változások is történtek. A Jenanban alapított katonai akadémia parancsnokokat és politikai munkásokat képezett ki a hadseregek számára. A foglalkozásokat barlangokban tartották, ahol durván faragott kövek alkották a berendezést, és tábla híján a falakra írtak.

A háború jellegéről és kilátásairól a Kínai Kommunista Párt központi bizottsága által kidolgozott tétéleket a kínai nép és forradalmi nemzeti hadseregei sikerrel alkalmazták a Japán ellen viselt háborúban.

A kínai munkásosztály és a dolgozó parasztság haladó elemei készen álltak arra, hogy hosszú és kitartó harcot vívjanak a japán imperializmussal, mert szilárdan bíztak végső győzelmükben. Ennek folytán a nemzeti forradalmi hadseregek kiapadhatatlan tartalékokra és megbízható támaszra leltek a néptömegekben.

A Kínába betört ellenséges csapatok száma gyorsan növekedett. 1937 őszén hat japán hadsereg több mint húsz hadosztály),³⁶⁷ továbbá a japán légierő zöme, valamint két hajóraj – a 2. és a

3. – vett részt a harcokban. 1938-ban majdnem másfélszer ennyi volt a Kínában bevetett japán haderő létszáma.

1938 elején az egyik japán csoportosítás némi sikert ért el Észak-Kínában. Ezt továbbfejlesztendő, a japán parancsnokság elrendelte, hogy az 1937 végén japán kézre került Csiningből kiindulva támadást kell indítani Hszücsou ellen.

A japánok támadása a kuomintangisták áruló politikája ellenére is lassan, akadozva haladt. A hátába támadó partizánok szüntelen csapásokkal gyengítették. A Caocuang alatti csatában (1938. április) a partizánok aktív közreműködésével a kínai hadsereg súlyos vereséget mért az ellenségre, szétverve annak két hadosztályát. A kuomintangisták azonban nem akarták folytatni a harcot, és elvonták onnan csapataikat. Május 20-án elhagyták Hszücsout; a japánok ezután Vuhan (Hankou, Hanjang, Vucsang) ellen támadtak, ahová a Kuomintang-kormány Nankingből áttette a székhelyét. (Lásd a 6. számú térképet.) A vuhani irányban több mint öt hónapig tartottak a harcok. A japán csapatok nagy veszteségek közepette naponta 3–4 kilométert haladtak előre.

Japán uralkodó körei ebben az időben Kína tengerpartján, Kanton (Kuangcsou) körzetében új partraszállási hadműveletet készítettek elő. A japán kormány természetesen jól tudta, hogy Kanton elfoglalásával sérti az ottani angol érdekeket, s ezért nemzetközi bonyodalmaktól tartott, de aggálya – mint kiderült – alaptalan volt. Anglia kormánya jobbnak látta, ha nem tesz lépéseket a japán támadó fél ellen. Kanton 1938. október 21-én elesett, és pár nappal később Vuhan is hasonló sorsra jutott.

A Kuomintang-kormány Csungkingba menekült.

Az 1938. évi japán támadás – még Vuhan eleste előtt – bonyolulttá tette a kínai helyzetet. A Kuomintang-klika egyre inkább hajlott a megadásra. A kommunista párt erőlesen fellépett a kapitulánsok ellen, és meggyőzően hirdette, hogy folytatni kell a nemzeti-felszabadító háborút.

A kommunistákat támogató nép nyomására a Kuomintang mégsem merete rászánni magát a kapitulációra. De Vuhan eleste után ténylegesen lemondott arról, hogy ellenálljon a japánoknak, ugyanakkor fokozta kommunistaellenes harcát. „Miután Csang Kaj-sek a passzív ellenállás politikájáról rátért »a háború figyelésének« politikájára, »a békekeresők« politikájára – írta Csen Po-ta –, nem a külső, hanem a belső harcra kezdett támaszkodni – a kommunista párttal való szövetség politikájáról áttért a »kommunisták elleni védekezés« politikájára, a kommunista párt elleni harc politikájára.”³⁶⁸

Ezen az alapon Csang Kaj-sek egyre jobban közeledett az amerikai imperialistákhoz, akik kínai terjeszkedő politikájuk fő akadályát a kommunista pártban látták.

1938 októberében ült össze a Kínai Kommunista Párt központi bizottságának hatodik, bővített plénuma, mely lényegileg pártkongresszusnak felelt meg. A plénium abban határozta meg a kommunisták fő feladatát, hogy minden lehetséges módon erősíteni kell a nép egységét a japán hódítók elleni harcában.

A helyzet bonyolultsága a következőkben rejlett: a Csang Kaj-sekre és környezetére nagy befolyással levő Egyesült Államok és Anglia azt szerették volna, ha Japánnak Kína elleni támadása olyan alkuval fejeződik be, amely az angol–amerikai monopóliumok érdekeit is figyelembe veszi. Bár a japán agresszió egyre közvetlenebbül érintette e monopóliumok gazdasági érdekeit Kínában, az Egyesült Államok és Anglia türelmesen várakoztak abban a reményben, hogy a japán csapatok elfojtják Kína forradalmi erőit, s azután majd a japán agressziót a kínai hídfőből a Szovjetunió ellen lehet fordítani.

Több amerikai és angol monopóliumnak kartell-egyezményei voltak a japán konszernekkel (drajbacuk-kal), s együttműködésük továbbra is tartott. Kalinyin ezzel a ténnyel kapcsolatban a következőket mondotta: „Japánnal együttéreznek a reakciósok, a japán tőkével összeköttetésben álló üzletemberek, mint például Morgan, Ford, akiknek összeszerelő üzemek vannak Japánban: Morgan látja el őket hitelekkel . . . Japán több fegyvert és hitelt kap Amerikától, mint Kína, noha az amerikai nép többsége Kínával rokonszenvez.”³⁶⁹

Az amerikai monopóliumok siettek óriási kölcsönöket nyújtani japán partnereiknek. 1938-ban az Egyesült Államok bankjai összesen 50 millió dollárt hiteleztek a „Kuhara-Ajukava” japán hadiipari konszernnek. Morgan pedig – társait jelentősen túlszárnyalva – 75 millió dollár kölcsönt folyósított különböző japán cégeknek.³⁷⁰

A Japánba irányuló amerikai hadianyag-szállítások az 1938. évi arányokhoz képest 1939-ben ugrásszerűen megnövekedtek, amint az a következő táblázatból kiderül.

Az Egyesült Államok kivitele Japánba³⁷¹ (millió dollárban)

Importált áruk	Év	
	1938	1939
Olaj és olajtermékek	21,7	49,3
Vas- és acélhulladék	3,0	32,5
Réz	2,3	27,5
Gépek és berendezések	0,8	24,5
Autók és autóalkatrészek	6,1	16,4

Az Egyesült Államok uralkodó körei annyira aktívan támogatták Japánt, hogy a kongresszusban több képviselő a következő javaslatot tette: az USA jelentse ki, hogy részt vesz a kínai nép elleni háborúban. Swelenbach szenátor pedig így nyilatkozott: „Semmiféle kétség nem lehet aziránt, hogy mi tevőlegesen részt veszünk abban a háborúban, amelyet Japán visel Kína ellen. A japánok magatartását azonban becsületesebbnek lehet tekinteni a mienknél. Ők legalább elküldik az embereiket, akik ott az életüket kockáztatják. Mi viszont nem teszünk mást, mint azt, hogy elküldjük oda áruinkat és anyagainkat, amelyeket ők háborús célokra használnak fel, s ebből nyereséget húzunk . . . Japánnal kapcsolatos cselekedeteink és az a tény, hogy megsértettük a kilenchtalmai szerződést, a nemzetközi szerződések éppoly aljas megszegőivé tettek bennünket, mint tennék a világ bármely más országát.”³⁷²

Az Egyesült Államok és Anglia uralkodó körei halálosan rettegettek attól, hogy a kínai nép nemzeti-felszabadító háborúja a nemzeti öntudat magas fokára emeli a kínaiakat, s akkor a külföldi imperialisták minden tőkéje és kiváltsága odavész. Ezért az Egyesült Államokban és Angliában már 1937 őszén jelentkezett az a törekvés, hogy Japánt a Kína elleni konfliktus mielőbbi befejezésére kell buzdítani.

Ettől az elgondolástól vezérelve az Egyesült Államok kormánya indítványozta, hogy hívjanak össze Brüsszelbe nemzetközi értekezletet, s az vitassa meg a japán–kínai háború kérdését. „A konferencia összehívása – írta a New York Times – azt a benyomást kelti, hogy amerikai vállalkozásról van szó . . . Ilyenformán tehát az értekezlet sikere vagy kudarca jelentős mértékben Amerika sikere vagy kudarca lesz.”³⁷³

A brüsszeli konferencia, melyet formailag a Népszövetség hívott össze, 1937. november 3-tól 24-ig ülésezett. Munkájában a távol-keleti ügyekben érdekelt 18 állam vett részt. A Szovjetunió határozott közös rendszabályokat követelt a japán agresszor megfékezésére, a béke helyreállítására, valamint arra, hogy Japán adja vissza az elfoglalt kínai területeket.

Az Egyesült Államok és Anglia képviselői visszautasították a japán agresszor elleni kollektív rendszabályokra vonatkozó szovjet javaslatot, sőt a Szovjetunióknak még azt az indítványát sem támogatták, hogy Japánnal szemben alkalmazzanak gazdasági kényszerrendszabályokat. Azt próbálták bizonyítani, hogy a Távol-Keleten a béke helyreállítása – egyedül a Szovjetunió ügye, így hát neki kell fegyveresen fellépnie a japán agresszor ellen. Az angol–amerikai diplomácia

ügyetlen kísérlete volt ez a régi terv megvalósítására – így akarták a Szovjetuniót háborúba sodorni Japánnal. A brüsszeli konferencia egy igen általános hangú nyilatkozat közzétételével ért véget, mely az ellenségeskedés megszüntetését és a békés megegyezést tanácsolta a harcoló feleknek. Japán, amely nem volt hajlandó megjelenni a konferencián, egyszerűen semmibe vette ezt a nyilatkozatot.

Ellentétben az imperialista hatalmakkal, a Szovjetunió minden tőle telhető erkölcsi és anyagi támogatást megadott az agresszor által megtámadott Kínának. 1937. augusztus 21-én megnevezett támadási szerződést kötött vele, mely a kölcsönös kötelezettségeken kívül még azt is tartalmazta, hogy a szerződő felek határozottan elítélik a háborút mint a nemzeti politika eszközt, és együtt kívánnak működni a világbéke megőrzése érdekében. Az egész szerződést – melyet a szovjet kormány kezdeményezett – a függetlenségéért küzdő kínai nép harcával való mélyszéles együttérzés szelleme hatotta át. Ez az okmány a béke és biztonság új eszköze volt.

1938–1939-ben a Szovjetunió három kölcsönt nyújtott Kínának, összesen 250 millió amerikai dollár értékben, igen kedvező feltételek mellett.³⁷⁴ Az Egyesült Államok ugyanezen idő alatt csak egy kölcsönt nyújtott Kínának, 25 millió dollár értékben, és a kölcsönt kínai tungolaj-szállítmányokkal kellett visszafizetni.

A szovjet állam ellátta Kínát fegyverrel, üzemanyaggal, tehergépkocsikkal. Sok szovjet ember, szíve sugallatát követve, Kínába ment, hogy segítsen a baráti népnek igazságos szabadságharcában. Vadászpilóták is voltak köztük, akik pótolhatatlan veszteséget okoztak a japán légierőnek, megsemmisítve a „Légi Szamuráj” és „Az ég négy legnagyobb királya” nevű híres légi egységeket. A bombázógépeket vezető szovjet repülőönkéntesek is hősiességgel verekedtek; egyikük, Grigorij Kulisenko, aki életét áldozta a kínai nép szabadságáért – legendás hírnevet szerzett, és Vanszjen városban emlékmű hirdeti dicsőségét.

Egy akkori kínai folyóirat így jellemezte a helyzetet: „A Szovjetunió minden hűhó nélkül sietett a kínai nép segítségére a Japán elleni felszabadító háborúban. Északnyugatról szakadatlan áradatként jött a fegyver, a benzin, jöttek a tehergépkocsik. A Szovjetunió fiai szerényen és feltűnés nélkül ontották vérüket Kína védelmében. Ugyanakkor az Egyesült Államok vashulladékkal látta el Japánt, Anglia pedig lezárta a jünani–burmai utat, hogy megfojtsa Kínát.”³⁷⁵

Japán 1937–1938-ban elfoglalta Közép- és Észak-Kína körzeteit, s ez a körülmény még jobban kiélezte az imperialista ellentéteket. A japán monopóliumok sorra megkaparintották Kína piacait és nyersanyagforrásait, s egyre inkább kezdték kiszorítani amerikai meg angol versenytársaikat. 1938-ban a japánok ázsiai tőkebefektetései túlszárnyalták az amerikai tőkebefektetéseket, Kína területén négyszeresen.³⁷⁶

A japán ipar, kiaknázva Északkelet-, Észak- és Közép-Kína természeti kincseit, jelentősen növelte a hadianyagtermelést. Így 1940-ben (1930-hoz viszonyítva) Japán acéltermelése háromszorosára ugrott, mint két-három évvel azelőtt.³⁷⁷

Az Egyesült Államok és Anglia kormányai szerfelett elégedetlenek voltak, amiért az általuk oly buzgón bátorított japán agresszió nem észak felé – tehát a Szovjetunió ellen –, hanem déli irányban, saját közvetlen érdekövezeteik felé fordult. Újult erővel lobbantak lángra azok a régi ellentétek, amelyek már hosszú idő óta érleltek a konfliktust Japán és a két angolszász állam között. Amerika és Nagy-Britannia kezdték kiszélesíteni és megerősíteni a Japán közelében és a Japán felé vezető útvonalakon levő haditengerészeti és légi támaszpontjaikat.

A japánok kínai agressziója így egészen közel vitte a háború lángját ahhoz a „gyúlékony anyaghoz”, mely az éles imperialista harc évtizedei alatt a Csendes-óceán térségében felhalmozódott.

A fasiszta államok által elkövetett agressziós cselekmények közelebb hozták egymáshoz ezeket az országokat, annak ellenére, hogy imperialista ellentétek voltak köztük.

1936. október 25-én olasz–német egyezményt írtak alá, mely megszabta a két állam általános magatartásának irányvonalát a nemzetközi politika legfontosabb kérdéseiben. Megállapodtak abban, hogy elismerik Francót; leszögezték a „be nem avatkozás” politikájával kapcsolatos álláspontjukat; felosztották egymás közt a befolyási övezeteket a Balkánon és a Duna menti országokban. Olaszország jelentős engedményeket tett Németországnak a Délkelet-Európa felosztására vonatkozó tervekben. Viszonzásul azt a megnyugtató kijelentést kapta, hogy „a Földközi-tenger nem érdekli a németeket”.³⁷⁸

Röviddel az egyezmény aláírása után Mussolini milánói beszédében kijelentette, hogy „új korszak” kezdődik Európa történelmében: Olaszország és Németország növekvő befolyásának korszaka. A Rómát Berlinnel összekötő vonal – mondotta – „nem sorompó, hanem tengely”. Az olasz–német tömb akkoriban kapta a „Berlin–Róma tengely” elnevezést.

Az Olaszországgal való szövetség természetesen nem volt elegendő a német imperializmus nagyszabású terveinek megvalósításához. Ezért Németország közeledni igyekezett ázsiai partneréhez, az imperialista Japánhoz, mely akkor már kirobbantotta Kínában a háborút. Japán ebben a tekintetben sokkal fontosabb és többet ígérő szövetséges volt, minthogy hadműveletekkel leköthette Németország keleti ellenfeleit. De Japán számára is elsőrendű jelentőségű volt a német fasiszmustal való szövetség, mert erős szövetséges nélkül nem gondolhatott nagyszabású hódító terveinek megvalósítására.

A kezdeményezés a japán–német tárgyalásokra a hitlerista Németországból indult ki. 1935 tavaszán a német külügyminiszter bizalmasa, Gauss, meglátogatta Osimát, a berlini japán katonai attasét, és nem hivatalos formában felvetette egy német–japán katonai szövetség megkötésének gondolatát. A javaslatot szándékosan nem a japán követ, hanem a japán katonai attasé előtt tették meg. Osima ugyanis közismerten a fasiszmus lelkes híve volt, erősen rokonszenvezett a hitleristákkal, s ezért a német imperialisták rajta keresztül akartak közvetlenül a japán militaristákhoz fordulni, akik Japánban katonai-fasiszta diktatúra felállítására törekedtek.

A japán–német tárgyalások jelentős nehézségekbe ütköztek, minthogy Japán és Németország között imperialista ellentétek voltak. Azonfelül mind a német, mind a japán kormánynak nagy gondot okozott a tervezett katonai szövetség valódi céljainak leplezése. Nem akartak ugyanis gyanút és nyugtalanságot kelteni az Egyesült Államok és Anglia vezető köreiből, sőt azt szerették volna, hogy még nagyobb támogatást kapjanak tőlük. Ezért úgy döntöttek, hogy a következő nyilatkozatot teszik: a német–japán szövetség nem irányul egyetlen európai vagy amerikai ország ellen sem, hanem kizárólag – a Komintern ellen. Ennek megfelelően az egyezményt is „antikomintern paktumnak” keresztelték el.

Ezt az úgynevezett „antikomintern paktumot” Japán és Németország 1936. november 25-én írta alá. Valójában a paktum éle nem a Komintern ellen irányult, jóllehet nyilvánosan közzétett cikkelyei arról szóltak, hogy a szerződő felek egymást kölcsönösen tájékoztatják a Komintern tevékenységéről, és szorosan együttműködve hozzák meg ezzel kapcsolatos intézkedéseiket.³⁷⁹ Az „antikomintern paktum” valójában a világalomra törő agresszív hatalmak szövetséggkötése volt. Németország és Japán éppúgy háborúra készült a kapitalista világ nagyhatalmai ellen, mint a Szovjetunió ellen.

A szerződő felek szovjetellenes törekvéseiről tanúskodott a paktumhoz csatolt titkos záradék, mely – az imperializmus agresszív politikájának egyéb dokumentumaihoz hasonlóan – bőven el volt látva „védelmi” szövegekkel. A titkos egyezmény szövege a következőket tartalmazta:

„I. cikkely. Abban az esetben, ha a szerződő felek egyikét a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szö-

vetsége részéről támadás érne vagy nem kihívott támadás veszélye fenyegetné, a másik szerződő fél köteles tartózkodni minden olyan intézkedéstől, amely hozzájárulhatna a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége helyzetének megkönnyítéséhez. A fent említett helyzetben a szerződő felek kötelesek haladéktalanul megvitatni a közös érdekeik védelmére szükséges rendszabályokat.

II. cikkely. A szerződő felek a jelen egyezmény érvényének tartamára kötelezik magukat, hogy kölcsönös hozzájárulás nélkül nem kötnek a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségével semmiféle politikai megállapodást, mely ellentétben állna a jelen egyezmény szellemével.”³⁸⁰

Az „antikomintern paktum” aláírásának napján a japán titkos államtanács ülésén Arita külügyminiszter beszédet mondott, s többek között kijelentette: „Szovjet-Oroszországnak meg kell értenie, hogy szemtől szembe áll Japánnal és Németországgal.”³⁸¹

Az egyezmény szövegének az a része, mely szerint Japán és Németország más hatalmakkal köteles együttműködni a Komintern elleni harcban, egyértelműen az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó köréhez volt címezve. A nyugati hatalmak ellen is irányuló egyezmény valódi jellegét még jobban leplezte, hogy Muszjakodzi berlini japán nagykövet az angol kormánynak a paktumhoz való csatlakozását javasolta, hangsúlyozva annak szovjetellenes jellegét. Valamivel később, 1937-ben Németország hasonló javaslatot tett Lengyelországnak.

A szovjet külpolitika letépte az „antikomintern paktum” álarcát és feltárta az egyezmény valódi tartalmát. A paktum aláírása után három nappal a Szovjetunió külügyi népbiztosa a VIII. rendkívüli szovjetkongresszus emelvényéről kijelentette: „Aki nem egészen tájékozatlan, aligha hiheti, hogy a japán–német egyezmény két közzétett kurta cikkelyének összeállítása tizenöt hónapig tartó tárgyalásokat tett szükségessé, hogy e tárgyalásokat japán részről okvetlenül egy tábornokra, német részről egy vezető diplomatára kellett bízni, s hogy e megbeszéléseket a legnagyobb titokban, a hivatalos német és japán diplomácia elől is titkolva kellett folytatni.”³⁸² Mindez arról tanúskodott, hogy a paktum valójában titkos katonai szövetség volt, s megkötésével Németország és Japán döntő lépést tettek az újabb világháború felé. Az elkövetkezendő események megmutatták, milyen baljós szerepet játszott az „antikomintern paktum”. Ezt még a polgári történészek többsége is elismeri. Csak a hitlerizmus legmegrögzöttebb prókátorai merészelik védelmükbe venni a fasiszta államok külpolitikai akcióit, amelyek oly súlyos bajokat zúdítottak Európa népeire.³⁸³

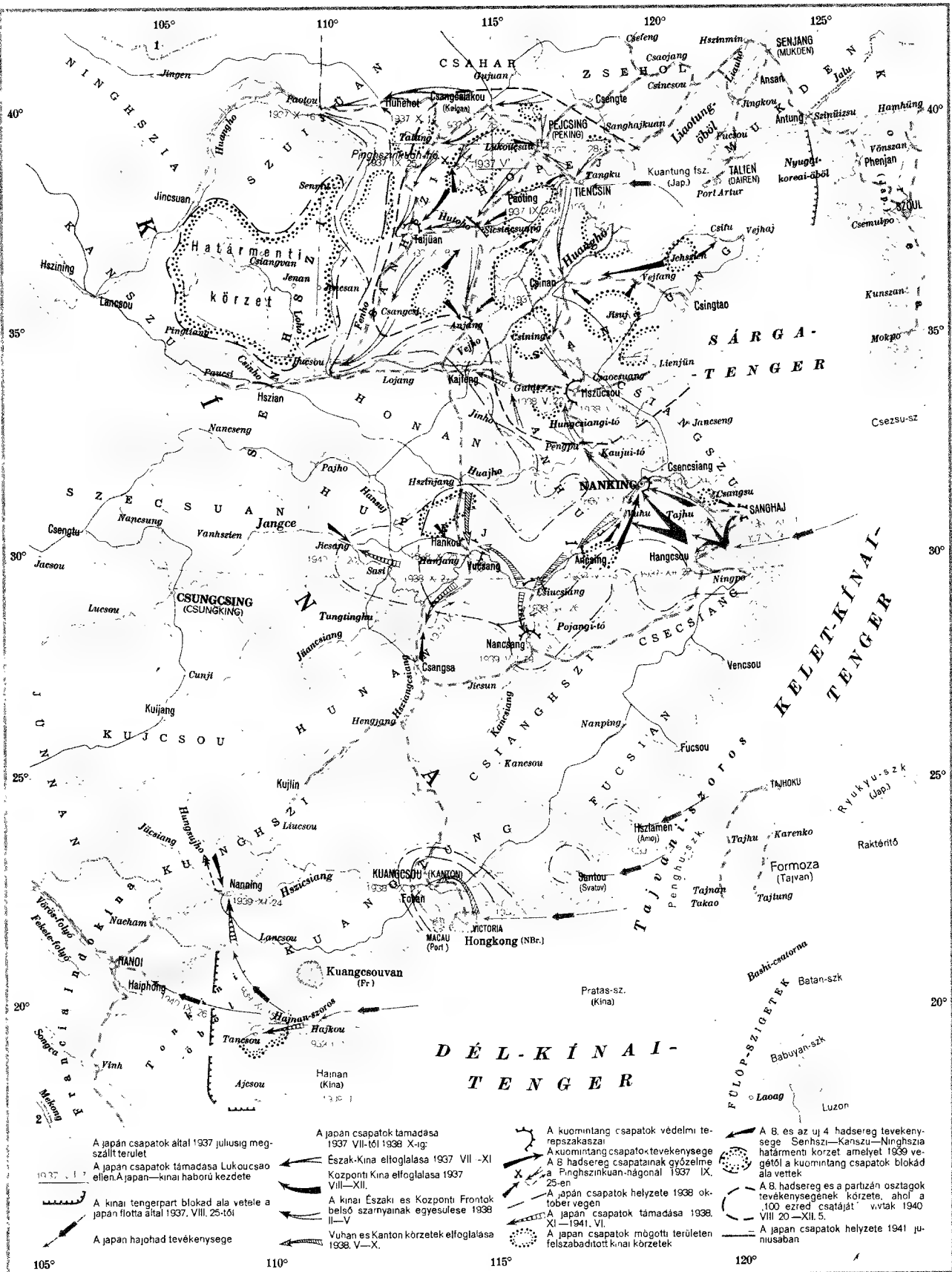
1937 novemberében Olaszország is csatlakozott az „antikomintern paktumhoz”. Így jött létre a három agresszív állam tömbje, melyet a második világháború kirobbantása céljából agyaltak ki.

Az „antikomintern paktum” megkötése természetesen nem akadályozta meg az aláírói közt dúló imperialista ellentétek továbbfejlődését. Az olasz imperialisták aggódva nézték Németországnak azt a szemmel látható törekvését, hogy egész Délkelet-Európát magának kaparintsza meg. Ciano olasz külügyminiszter Mackensen német nagykövettel folytatott megbeszélése során kifejtette, hogy a területi hódítások felosztása „az általunk megalkotott politikai tengely alapja. Ha ezt az alapelvet nem tartjuk be, a tengely eltörik”.³⁸⁴

Németország 1939. március 21-én ünnepélyes nyilatkozatban kijelentette, hogy „elismeri Olaszország kizárólagos jogait a Földközi-tengerre, az Adriára és a szomszédos térségekre”.³⁸⁵ Ugyanakkor azonban a német imperialisták tovább tevékenykedtek az Olaszországnak „átengedett” övezetekben. Sőt az olasz kémszervezet hamarosan megállapította, hogy a hitlerista kormány nemcsak Délkelet-Európát, de az „egész lombardiai síkságot” is Németországhoz szándékozik csatolni.³⁸⁶ Ribbentrop német külügyminiszternek ismét esküdöznie kellett, hogy kormánya lemondott ilyen irányú szándékairól.

A japán–német ellentétek szintén nem szűntek meg. Abban az időben két kérdésben: Kína és a csendes-óceáni volt német gyarmatok kérdésében volt köztük a legnagyobb súrlódás.

A német monopolistákat a két világháború között mindig nagyon érdekelte a kínai piac. Kína második forradalmi polgárháborújának időszakában (1927–1936) Csang Kaj-sekkel megállapodtak abban, hogy katonai segítséget nyújtanak neki a felszabadult kínai körzetek ellen. Katonai tanácsadókat küldtek hozzá, akik tevékenyen közreműködtek a csangkajseksista hadsereg haditerveinek

A térképen számokkal jelölt országok:

- 1 Mongol Népköztársaság
- 2 Sziám (Thaiföld)

150 km 0 150 300 450 km

kidolgozásában és Kína felszabadított körzetei ellen irányuló hadjáratainak lebonyolításában, azonfelül fegyverszállítmányokkal is segítették Csang Kaj-seket.

Németország és Csang Kaj-sek kapcsolatai akkor sem szakadtak meg, amikor Japán 1937 nyarán megtámadta Kínát. Sajátságos helyzet alakult ki, amely egyáltalán nem kedvezett a két agresszor egymáshoz való közeledésének. Németország saját szövetségesének ellenfelét segítette. A japán–német ellentétek emiatt kiéleződtek, s Japán azzal kezdte fenyegetni Németországot, hogy felbontja az „anti-komintern paktumot”.

Ami a csendes-óceáni egykori német gyarmatok kérdését illeti, ez szintén súlyos akadályokat gördített a két agresszorpartner együttműködése elé. A hitleristák azt követelték, hogy Németország kapja vissza az első világháború után elvett gyarmatait. Követelésük nyugtalanságot keltett Japán uralkodó köreiből, melyek elhatározták, hogy ebben a kérdésben nem engednek. Hagivara, a gyarmatügyi miniszter helyettese 1937. november 27-én kijelentette, hogy „a dél-tengeri mandátumos területek Németországnak való visszaadására vonatkozó követelés minden alapot nélkülöz. A dél-tengeri mandátumos területek Japán szerves részét alkotják”.

A német kormányt rendkívül felingerelte Hagivara nyilatkozata. Dirksen tokiói nagykövet közölte Arita külügyminiszterrel: Németország „meg akarja kezdeni gyarmati igényeinek nemzetközi megvitatását”, és „ebben a kérdésben barátaitól nem a segítség megtagadását várja, a Hagivarához hasonló kijelentések pedig ingerültséget keltenek benne”. De Arita a többi japán vezetővel egyetemben határozottan elutasította a dél-tengeri szigetekre vonatkozó német igényeket. Dirksen Berlinnek írt jelentésében a következő szavakkal jellemezte a japán kormány állásfoglalását: „A dél-tengeri mandátumokkal kapcsolatos japán politika teljesen világos. Japán semmi szín alatt sem hajlandó lemondani ezekről a szigetekről, még akkor sem, ha ezzel Németország barátságának elvesztését kockáztatja.”³⁸⁷ A japán–német szövetségben tehát olyan ellentétek voltak, amelyek idővel igen éles összetűzést idézhettek elő.

A fasiszta koalíció létrejötte fontos lépés volt a második világháborúhoz vezető úton. A fasiszta tömb–jöllehet részvevői között voltak bizonyos súrlódások–más országok ellen irányult. A kapitalista világban az események kényszerű logikája folytán ez a tömb az agresszív államok katonai szövetsége lett. Vele szemben kezdett kialakulni Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok koalíciója, mely azonban csak a háború során öltött végleges formát. Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok kormányai azért nem hoztak létre erősebb szövetséget, mert arra számítottak, hogy a Szovjetunió rovására megalkudhatnak a fasiszta agresszorokkal.

*

Az új világháború két tűzfészkeének kialakulása törvényszerűen következett az imperialista ellentétek fejlődéséből és kiéleződéséből, a kapitalista nagyhatalmak világuralmi harcából. E hatalmak háborús konfliktusa a nemzetközi viszonyok egyenes következménye volt, az e hatalmak által folytatott bel- és külpolitikából sarjadt.

A békét súlyos veszedelem fenyegette. Az események fejlődése nyílegyenesen egy világméretű háború felé mutatott. A Szovjetunió vezette haladó társadalmi erők mindent elkövettek, hogy keresztülhúzzák az agresszorok és székértelők terveit, és megvédjék a világ békéjét.

A SZOVJETELLENES EGYSÉGFRONT-KÍSÉRLETEK KUDARCA

1. Németország gyarmati követelései.

A nyugati hatalmak szabad kezet engednek Németországnak az agresszióra

A kapitalista világ 1937 második felétől egy újabb gazdasági válság időszakába lépett. A válság ezúttal nem fellendülés után tört ki, hanem a megelőző válságot követő hosszadalmas pangás után jelentkezett, mely a kapitalista országok többségének gazdasági életére rányomta bélyegét. Nem minden országban jelentkezett egyszerre, hanem elsősorban az Egyesült Államokra, Angliára és Franciaországra terjedt ki, s ezek közül is legerősebben az Egyesült Államokban érezte hatását.

A vezető kapitalista országok ipari termelése³⁸⁸

(százalékokban, 1929-hez viszonyítva)

Országok Évek	USA	Anglia	Francia- ország	Német- ország	Japán	Olasz- ország
1937	103	124	82	116	169	99
1938	81	116	76	123	185	98

Míg az Amerikai Egyesült Államokban, Angliában és Franciaországban csökkent az ipari termelés, addig a gazdaságukat militarizáló, háborúra készülő fasiszta tömb országaiban továbbra is növekedett. A fasiszta hatalmak költségvetéseinek legnagyobb tételeit az egyre fokozódó katonai jellegű kiadások alkották.

A fasiszta országok költségvetéseinek katonai tételei³⁸⁹

(százalékokban, az egész költségvetési összeghez viszonyítva)

Országok	Évek	
	1934—1935	1937—1938
Németország	21	67
Japán	43,4	70
Olaszország	20	52

Németország tényleges katonai kiadásai még túl is szárnyalták a költségvetési tételeket.

A hitleristák felhasználták a külföldi, főleg amerikai tőke erőteljes támogatásával helyreállított

német monopóliumok gazdasági erejét, s Németországot valóságos katonai táborrá változtatták. Rabló terveik megvalósítása céljából lázas ütemben szervezték és fegyverezték fel hadseregüket. 1936-ban a fasiszta Wehrmacht már 41 hadosztályból állott.³⁹⁰

A gazdaság militarizálása és az eszeveszett fegyverkezési hajsza lehetővé tette Németországnak, Olaszországnak és Japánnak, hogy némileg elodázzák a válság kezdetét és mesterségesen „ösztökél-jék” ipari termelésüket.

Az új gazdasági válság tovább élte a kapitalizmus ellentmondásait, és fokozta a világpiacon marakodó imperialista hatalmak harcát. Németország és Japán sikerrel versengtek kapitalista ellenfelekkel, kihasználva azokat az előnyöket, melyeket gazdaságuk bizonyos mérvű fellendülése nyújtott. Németország utolérte az Egyesült Államokat gépek, fekete fémek, vegyszerek, optikai cikkek és más áruk exportálásában. Németország szállította a legtöbb kőszén az európai országoknak, és fekete fémből négyszer annyit helyezett el az európai piacon, mint az Egyesült Államok. Németország teljesen kiszorította Kelet- és Délkelet-Európa piacairól Angliát és Franciaországot.

A német tőke Latin-Amerikába is sikerrel kezdett behatolni. A latin-amerikai államok kereskedelmében Németország részaránya az 1933. évi 11,5 százalékról 1938-ban 17,1 százalékra emelkedett. Németország a második helyet foglalta el ezeknek az államoknak az importjában, sőt némelyikben – Brazíliában, Uruguayban – az első helyet szerezte meg, háttérbe szorítván az Amerikai Egyesült Államokat. Angliát gyorsan utolérte annak hagyományos piacain; második helyre küzdötte fel magát az Egyiptommal való kereskedelemben, Törökország kereskedelmében pedig 45, Irán behozatalában 25 százalékra emelte részesedését.

A Távol-Keleten és Délkelet-Ázsiában Japán volt az Egyesült Államok és Anglia legnagyobb versenytársa.

A világpiacon kibontakozó harc körülményei között a fasiszta államok még jobban kezdték érezni, hogy a gyarmatokkal rendelkező hatalmak tényleges előnyökkel rendelkeznek. Németország, Japán és Olaszország ezért egyre erőszakosabban kezdett gyarmatokat követelni, s ez még jobban élte az imperialista ellentéteket. Ugyanakkor a fasiszta tömb országai lázasan készülődtek a világ erőszakos felosztására; mindenekelőtt arra törekedtek, hogy agressziós terveik megindítására alkalmas hadászati hídfőket foglaljanak el.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó körei, melyeket nyugtalanítottak Németország és Japán erőfeszítései, egyre többet gondoltak arra, hogy fegyverrel semmisítsék meg konkurrensüket. A nyugati hatalmak kormánykörei a fasiszta országokkal való viszonyt gazdasági háborúként ítélték meg. Reinholds szenátor így nyilatkozott az Egyesült Államok kongresszusában: „Olyan háborúba bonyolódunk, mely azzal fenyeget, hogy akkora háború lesz belőle, amekkorában eddig még sohasem vettünk részt. Kereskedelmi háború ez . . . Németország érdeke, hogy gazdaságilag behatoljon a világ minden országába. Megpróbálja a gazdasági behatolást Dél-Amerikába, Közép-Amerikába és Mexikóba . . . A legközelebbi öt esztendő folyamán olyan háborúba fogunk belesodródni, amilyent az amerikai nép még sohasem viselt.”³⁹¹

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányai mégsem hagyták abba a „megbékéltetés” politikáját, arra számítva, hogy a német fasiszta támadást sikerül a Szovjetunió ellen irányítaniuk. A német imperializmus ezt a politikát kihasználva és megnövelt fegyveres erőire támaszkodva legközelebbi agressziója célpontjául Európa kis országait, elsősorban Ausztriát és Csehszlovákiát szemelte ki, hogy elfoglalásukkal erősítse politikai és hadászati helyzetét.

1937. november 5-én a fasiszta vezetők szűk körű titkos tanácskozásán Hitler részletesen kifejtette a német militarizmus fő külpolitikai elgondolásait az elkövetkező évekre, valamint ismertette az Ausztria és Csehszlovákia elleni hadműveletek terveit. A német parancsnokság nagyon fontosnak tartotta e két európai állam elfoglalását, mert úgy vélte, így nem fenyegetheti majd Németországot oldalról jövő támadás, ha csapatai nyugaton tevékenykednek. Az angol-francia „békéltető” politikája azt a meggyőződést érlelte meg a német kormányban, hogy Ausztria és Csehszlovákia elfoglalása nem fog különösebb nehézségekbe ütközni. Hitler szerint „Anglia és talán Franciaország

is valószínűleg hallgatólagosan már lemondott Csehszlovákiáról, és hozzászólt ahhoz a gondolathoz, hogy egy szép napon Németország eldönti ezt a kérdést”.³⁹²

Az Ausztria elleni agresszió előkészítése során a német kormány további megegyezést ért el Olaszország kormányával, mely 1937 őszén lemondott a maga ausztriai igényeiről.³⁹³

A fasiszta agresszorok megértették, hogy rabló terveik megvalósításának legfőbb akadálya a kollektív biztonság rendszere volna, amelynek megteremtéséért a szovjet külpolitika küzdött. Ezért minden erejükkel azon mesterkedtek, hogy ne jöhessen létre szövetség a Szovjetunió, Anglia és Franciaország között. „Hivatalosan Oroszország fog mint megnevezett ellenség szerepelni, de valójában minden Anglia ellen fog irányulni – magyarázta Ribbentrop 1938 tavaszán Weizsäcker német államtitkárnak. – Nem szabad még egyszer elkövetni azt a hibát, hogy egyszerre legyen ellenünk Anglia, Franciaország és Oroszország.”³⁹⁴

Az agresszorok ezzel egyidejűleg igyekeztek megtörni a kollektív biztonság az alját, mely a szovjet–francia és a szovjet–csehszlovák szerződések révén jött létre. „Ha a német politikának sikerülne szétvágni a Párizst és Moszkvát összekötő csomót – jelentette ki Mussolini Göringnek 1937 elején –, akkor ez természetesen igen nagy siker volna . . . Olaszország mindenestre hajlandó bármilyen segítséget nyújtani ebben az ügyben.”³⁹⁵

Anglia kormánya sietett előzékenyen eleget tenni a német imperializmus kívánságainak. 1937 májusában Neville Chamberlain lett az angol miniszterelnök – ez a nagyiparos a konzervatív párt legradikálisabb csoportjához, az úgynevezett „vaskalaposokhoz” tartozott, és sem eléggé széles látókörre, sem megfelelő tudásra nem volt ahhoz, hogy valamennyire is messzebb lásson. Chamberlain ádázul gyűlölte a Szovjetuniót. Életrajzából meg lehet állapítani, hogy a szovjetgyűlölet valóságos rögeszméjévé vált.³⁹⁶ Úgy vonult be a történelembe, mint a fasiszta agresszió egyik legfőbb székértelője.

Chamberlain az angol kormány élén a fasiszta hatalmakkal való lepaktálás politikáját tette külpolitikai irányvonalává. Tudta, hogy a fasiszta hódítás bátorítása komoly aggodalmat és éles ellenzést vált ki az angol lakosság jelentős rétegeiben, ezért a kulisszák mögött kereste a Hitlerrel való megegyezés módjait. Anglia történelmében akkor fordult elő első ízben, hogy a miniszterelnök, a külügyminiszter megkerülésével, személyi megbízottai révén folytatott fontos külpolitikai tárgyalásokat. Chamberlain külön ügynök útján titkos kapcsolatot tartott fenn Grandi londoni olasz nagykövettel; a hitleristák képviselőivel pedig nevében Horace Wilson, az angol kormány gazdasági szaktanácsadója tárgyalt.

1937 őszén vadászat ürügyén Németországba utazott Chamberlain személyes megbízottja, Halifax lord, aki nem sokkal később külügyminiszter lett. Utazásának valódi célja az volt, hogy titokban tárgyalásokat folytasson a hitleristákkal. A megbeszélések 1937. november 19-én zajlottak le Obersalzbergben.

Halifax Nagy-Britannia kormánya nevében helyeselte, hogy Hitler „a Nyugat védőbástyájának tekinti Németországot a kommunizmus ellen”. Az angol lord világosan kifejezésre juttatta, hogy a brit kormány szívesen venne részt egy „négyhatalmi paktumban”, vagyis egy Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország alkotta szovjetellenes európai szövetségben.

A Halifax által előterjesztett indítványokra válaszolva Hitler az angol–német viszony legkényesebb kérdéséről terítette szőnyegre – a gyarmati kérdést. Anglia – mondotta – a világ negyedét birtokolja, „egyedül Németországnak jelentik ki, hogy semmilyen körülmények között sem lehetnek gyarmatai”.³⁹⁷ Erre Halifax így válaszolt: „egyetlen angol kormány sem tárgyalhat Németországgal a gyarmati kérdéstről, más kérdésektől elszigetelve. Ez a kérdés csak mint annak az általános rendezésnek egyik része jöhet számításba, melynek eredményeként helyre lesz állítva Európában a nyugalom és a biztonság”.³⁹⁸ Mivel Hitlert ez a válasz nem elégtette ki, Halifax sietve megmagyarázta, hogy a Danziggal, Ausztriával és Csehszlovákiával kapcsolatos kérdések is ehhez a „rendezéshez” tartoznak.³⁹⁹ A brit megbízott arra célzott, hogy így meg lehet oldani a Németország uralkodó körei számára olyannyira lényeges gyarmati kérdést. Készséggel beleegyezett, mégpedig a lehető legrövidebb

idő alatt, Európa rendjében olyan változtatásokhoz, „amelyek előbb-utóbb valószínűleg bekövetkeznének”. Csupán egy kikötést szabott: Anglia azt óhajtja, hogy ezek a változások az „ésszerű módszer” és a „békés fejlődés” útján menjenek végbe.⁴⁰⁰

A „békés fejlődés” egyáltalán nem az agresszió eljövendő áldozatainak érdekvédelmét jelentette. Az angol diplomácia csak arra gondolt, hogy Anglia és Franciaország a közvélemény nyomása alatt ne legyen kénytelen fellépni a fasiszta Németország ellen. Egy ilyen háború – főleg ha abba a Szovjetunió is bekapcsolódna, teljesítvén a Csehszlovákiával kötött szerződéséből folyó kötelezettségeit – óhatatlanul a hitlerista Németország legyőzésére vezetett volna. Márpedig az angol imperializmus Németországban látta azt a fő erőt, amely képes Európában szétzúzni a forradalmi munkásmozgalmat, és megsemmisítő csapást mérni a Szovjetunióra. Ezért jegyezte meg elégedetten Halifax: a hitleristák megértették őt, s majd „Közép- vagy Kelet-Európában oly módon fognak céljaik elérésére törekedni, hogy más nemzeteknek ne adjanak okot vagy legalábbis lehetőséget a beavatkozásra”.⁴⁰¹

Halifax tárgyalásai azt jelentették, hogy az angol diplomácia nyíltan megkísérelte a fasiszta Németországgal való megegyezést. A gyarmati kérdésekről azzal igyekezett elvonni a német imperializmus figyelmét, hogy a szovjetellenes alku jegyében odafigérte neki Európa kis országait. Jóllehet a tárgyalások befejezésével Németország semmilyen konkrét kötelezettséget nem vállalt, az angol vezetők teljes mértékben elégedettek voltak a találkozással. „A németországi látogatás, nézetem szerint –, nagy siker – jegyezte be naplójába Chamberlain 1937. november 26-án –, mivel elérte a célját, vagyis olyan légkört teremtett, amelyben Németországgal meg lehet beszélni az európai rendezéssel kapcsolatos gyakorlati kérdéseket.”⁴⁰²

Az angol diplomácia arra törekedett, hogy a hitlerista agressziót távol tartsa a brit gyarmatbirtokoktól, s azt keletre, a Szovjetunió határai felé irányítsa. A német fasiszták vezérének világosan értésére adták, hogy ebben az irányban semmilyen akadályba sem fog ütközni Anglia részéről. Halifax látogatása még jobban meggyőzte Hitlert arról, hogy „Nagy Britannia nem fog hadat viselni sem Ausztriáért, sem Csehszlovákiáért”.⁴⁰³

Az angol kormánynak a francia reakció megértő szövetségese volt a Németországgal folytatott alkudozásokban. Franciaország kormánya, tekintettel az országban erősen fellendült demokratikus mozgalomra, kénytelen volt gondosan leplezni valódi céljait. Fennen hangoztatta, hogy híven kitart a magára vállalt nemzetközi kötelezettségek mellett, ugyanakkor a kulisszák mögött megegyezést keresett a hitlerista Németországgal.

A francia vezető körök azzal magyarázták behódoló álláspontjukat, hogy Franciaország gyengébb Németországnál, s így kénytelen követni a Chamberlain-kormány „békéltető” politikáját.⁴⁰⁴ Ez a magyarázat azonban semmiképpen sem helytálló. Ha a francia kormány nem szavakkal, hanem valóságban akart volna harcolni a fasiszta agresszió ellen, akkor teljes lehetősége nyílt volna rá, hogy a Szovjetunióra és Csehszlovákiára támaszkodjék, s azok hathatós segítségével erőfölénybe kerüljön Németországgal szemben. De hát ezt nem akarták a francia imperialisták.

1937. november elején Chautemps francia miniszterelnök és Bonnet pénzügyminiszter tárgyalásokat folytattak von Papen hitlerista megbízottal, aki e célból titokban Párizsba utazott. Papen kijelentette: Franciaországnak nem kell aggódnia határai biztonságáért, mivel azokat Németország véglegesnek tekinti; azt javasolta, Franciaország mondjon le az „erőegyensúly” politikájáról, s ne tekintse érdekei fenyegetésének, ha Németország növeli befolyását a Duna-medence körzetében. Papen tehát békét kínált Nyugaton, de ugyanakkor Keleten „szabad kezét” követelt Németország számára.⁴⁰⁵

Papen javaslatai egyértelműen azt a kívánságot fejezték ki, hogy Franciaország mondjon le a Közép- és Kelet-Európa országaival való szövetség hagyományos politikájáról. S Papen csodálkozással tapasztalta, hogy a francia miniszterelnököknek „nem volt ellenvetése a német befolyás ausztriai növelésével szemben...”⁴⁰⁶ Papen indítványai annyira megfelelték a francia uralkodó körök kívánságainak, hogy a tárgyalás végén Chautemps túlárado érzelmeitől elragadtatva megölelte és megcsókolta Hitler küldöttét.

Az amerikai imperialisták szintén a Németországgal való lepaktálás politikáját folytatták. 1937. november 23-án San Franciscóban titkos tanácskozásra gyűltek össze, melyen a nagy amerikai monopóliumok hét képviselőjén kívül Tippelskirch és von Killinger amerikai német konzulok is részt vettek. Azt vitatták meg, hogy az USA és Németország miként működjenek együtt a kínai és a szovjet „potenciális piacok” megszerzésében, valamint a kommunizmus elleni harcban.⁴⁰⁷ A tanácskozás az amerikai reakciónak azt a kísérletét tükrözte, hogy a Szovjetunió és a nemzetközi forradalmi-demokratikus mozgalom elleni harc közös céljai alapján megegyezésre jusson Németországgal.

Az amerikai imperializmus volt a fasizmussal való lepaktálás politikájának egyik legfőbb sugalmazója és megvalósítója. Az amerikai diplomácia erőteljesen támogatta az angol és a francia kormány ilyen irányú tevékenységét. Mindamellet az amerikai politikát bizonyos fokú óvatosság és lavírozás is jellemezte. Nem mutatkozott meg olyan nyíltan, olyan szembetűnően, mint Chamberlain politikája. Az Egyesült Államok úgy tett, mintha a „béke megmentése” érdekében lépne fel, közben igyekezett erőteljesen hatni az európai kormányokra, s arra törekedett, hogy az események fejlődését a saját céljainak megfelelő mederbe terelje. Ugyanakkor előnyösebbnek tartotta, ha az árnyékban, a kulisszák mögött húzódik meg, s megtartja cselekvési szabadságát, hogy majd a számára legkedvezőbb pillanatban lépjen a nyílt színre.

Az Egyesült Államok politikai terveit világosan illusztrálja az Európában működő amerikai diplomáciai apparátus tevékenysége. A franciaországi amerikai nagykövet Bullitt lett, akit még 1936-ban helyeztek át a Szovjetunióból Párizsba. Életrajzírójának megállapítása szerint Bullitt „engesztelhetetlen ellenségének” tekintette a Szovjetuniót, és az európai helyzet értékelése során mindig a Szovjetunió iránti bizalmatlanságból indult ki. Párizsi állomáshelyén minden tőle telhető módon igyekezett kimutatni, hogy „Európa számára veszedelmes a francia-német ellenségeskedés folytatása, s el kell érni a kibékülést Franciaország és Németország között”.⁴⁰⁸ Ez volt az amerikai külügyminisztérium egyik felelős tisztviselőjének a politikai krédója.

Bullitt annyira közel állt a francia uralkodó körökhöz, hogy azt mondták róla: a kaleidoszkopszerűen változó francia kabinetekben ő az állandó „tárca nélküli miniszter”. A kormány bizalmi embere lévén, olyan funkciókat töltött be, amelyek messze túlhaladták hivatali tevékenységének megengedhető határait. „Egyidejűleg volt utazó megbízott, aki értesüléseket és megfigyeléseket gyűjtött Angliában, Németországban, Lengyelországban, s egyben az egész diplomáciai apparátus nem hivatalos főfelügyelője is.”⁴⁰⁹ Az európai helyzetre vonatkozó értesülések túlnyomó többsége az ő kezén keresztül jutott el Washingtonba.

Összeköttetéseit és befolyását kihasználva, Bullitt nagyarányú tevékenységet fejtett ki a kulisszák mögött, hogy aláássa a szovjet-francia kapcsolatokat, s elősegítse Franciaország és a fasiszta Németország megegyezését. Közben azt bizonygatta, hogy egy francia-német egyezményt az Egyesült Államok teljes mértékben támogatna.⁴¹⁰

Bullitt azért is lépett fel a francia-szovjet szerződés ellen, mert ez a szerződés biztosította a békét Európában. Bullitt pedig háborút akart, s a háborúról így nyilatkozott: „Eleinte mi valószínűleg nem veszünk részt benne, de mi fogjuk befejezni.”⁴¹¹

Ugyanezt a politikai irányvonalat követte Londonban Kennedy amerikai nagykövet is, akit szoros szálak fűztek az Egyesült Államok üzleti és pénzügyi köreihez, főleg Hearsthez, a mammut sajtóvállalat tulajdonosához. 1938 elején nevezték ki Londonba, s hamarosan személyes barátja lett Chamberlainnek. Dirksen londoni német nagykövettel folytatott beszélgetései során Kennedy „igen pesszimista módon értékelte a Szovjetunióban levő helyzetet”.⁴¹²

Dodd, az Egyesült Államok németországi nagykövete, aki eléggé tárgyilagosan ítélte meg a nemzetközi helyzetet és a hitlerista Németország terveit, 1937-ben kénytelen volt távozni helyéről. Azért váltották le, mert az amerikai külügyminisztérium véleménye szerint a hitlerista rendszerhez való negatív viszonya „ártott annak a tevékenységnek, melyet mint az Egyesült Államok képviselője végezett”.⁴¹³ Helyébe a hitleristák iránti rokonszenvéről közismert Wilsont nevezték ki.

Az amerikai külügyminisztériumot európai képviselői pontosan tájékoztatták arról, hogy

Németországnak agressziós szándékai vannak Ausztriával, Csehszlovákiával, valamint más közép- és kelet-európai országokkal szemben. George Messersmith, az Egyesült Államok volt ausztriai követe a nürnbergi per folyamán tett tanúvallomásaiban idézte Papent, aki „arcátlan és rendkívül gúnyos modorban” azt mondta neki egyik beszélgetésük alatt, hogy „egész Délkelet-Európa a török határig Németország természetes háterszága, és őt (ti. Papent) azzal a feladattal bízták meg, hogy Németország érdekében megkönnyítse az egész terület német gazdasági és politikai ellenőrzését. Élesen és egyenesen kijelentette, hogy az Ausztria fölötti ellenőrzés megszerzése az első lépés”⁴¹⁴

Az Ausztriával kapcsolatos hitlerista tervekről még határozottabban nyilatkozott Göring, aki 1937. november közepén közölte Bullittal, hogy Németország szilárdan eltökélte Ausztria bekebelezését, és az osztrák kérdésben semmiféle más megoldást nem tűr.⁴¹⁵

Ennek ellenére az amerikai kormány semmit sem tett a küszöbönálló fasiszta agresszió megakadályozására, sőt még ösztönözte is az angol-francia diplomáciát, hogy kísérelje meg a hitlerista Németországgal való megegyezést, s maga törekedett az ilyen irányú tárgyalások irányítására.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányainak ezek az akciói új szakaszt jelentettek politikájukban. A „megbékélés”-ből olyan politika lett, amely „szabad kezet” biztosított Németországnak Európa keleti felében. A tárgyilagos külföldi történészek közül sokan szintén így értékelik ezt a politikát, például a francia Scherert is, aki hangsúlyozza, hogy éppen ez vezetett a háborúra.⁴¹⁶

Annak következtében, hogy a nyugati hatalmak ennyire bátorították a fasiszta agressziót, Európában 1938 tavaszára válságosra fordult a politikai helyzet. Németország nyíltan készülődött Ausztria elfoglalására. Hitler 1938. március 3-án kijelentette Henderson berlini nagykövetnek, hogyha Ausztriában s Csehszlovákiában belső zavargások törnek ki, „Németország nem marad semleges, hanem villámszerűen cselekedni fog”.⁴¹⁷ Henderson pedig nem tiltakozott; ellenkezőleg, kormánya nevében helyeselte a hitleristák tervét, s hozzáfűzte, hogy ő maga személyesen is gyakran az Anschluss mellett nyilatkozott.

Erre Ribbentrop német külügyminiszter sürgősen Londonba utazott, hogy végleg tisztázza Anglia állásfoglalását, és megfigyelje a helyzetet. Március 10-én megbeszélést folytatott Halifaxszel, s a tárgyalásokról szóló jelentésében annak a szilárd meggyőződésének adott kifejezést, hogy sem Anglia, sem Franciaország nem fog beavatkozni, ha Németország erőszakos úton dönti el az osztrák kérdést.⁴¹⁸ Ribbentrop véleményét másnap megerősítette Inskeep, a brit katonai együttműködés minisztere, aki kijelentette, hogy „az angol kormány nem határozza el Anglia katonai beavatkozását, ha az osztrák kérdés német szellemben kerül megoldásra”.⁴¹⁹

Inskeep ugyanakkor azt tanácsolta Németországnak, hogy ne folyamodjék katonai intézkedésekhez, mert nemzetközi összetűzést idézhet elő. Így hát Hitlernek nemcsak szabad cselekvést engedtek Ausztriát illetően, hanem valósággal receptet is adtak, hogy a területetrablást minél „fájdalommentesebben” hajtsa végre.

Azok a tárgyalások, melyeket azokban a napokban Ribbentrop felelős angol vezetőkkel folytatott, egy szovjetellenes megegyezés előkészítésének légkörében folytak le. „Úgy látszik – közölte Ribbentrop március 10-én –, hogy Chamberlain és Halifax négyhatalmi békeegyezményt akarnak elérni, kizárván abból a Szovjetuniót.”⁴²⁰

Március 11-én a berlini rádió azt az álhírt sugározta, hogy Ausztriában „véres kommunista lázadás” tört ki. Aznap este német csapatok hatoltak be Ausztria területére, hogy „helyreállítsák a rendet”. Néhány órával korábban pedig Londonban így szólt az angol miniszterelnök Ribbentrophoz, akit meghívott reggelire: „Ha majd ezen a kellemetlen ügyön túl leszünk és meglesz az értelmes megoldás, remélhetjük, hogy komolyan kezdhethünk munkálkodni a német-angol egyezményen.”⁴²¹

Ribbentrop azzal a megjegyzéssel jelentette Berlinbe a Chamberlainnel és Halifaxszel folytatott megbeszélés lefolyását, hogy mindkettőjükről „nagyszerűek” a benyomásai.⁴²²

Delbos francia külügyminiszter március 11-én közölte a párizsi német nagykövettel, hogy Francia-

ország „nyugtalan” az ausztriai események miatt. A nyilatkozat hangneme olyan volt, hogy a nagykövet azt jelentette Berlinbe: „Franciaország boldog, hogy nincs kölcsönös segítségnyújtási egyezménye Ausztriával . . .”⁴²³

Az Egyesült Államok külügyminisztériuma szintén úgy reagált az ausztriai agresszióra, hogy azt a hitleristák bizvást bátorításnak vehették. Dieckhoff, Németország amerikai nagykövete március 12-én megbeszélést folytatott Hullal, s jelentésében többek között ezt írta: „Nyilvánvaló volt, hogy ő (Hull) teljes mértékben megérti cselekvéseinket.”⁴²⁴

Hitler kormánya március 13-án törvényt jelentetett meg arról, hogy Ausztria a német „Reich” szerves része. (Lásd a 7. számú térképet). Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok hamarosan elismerték Ausztria német megszállásának „jogosságát”.

Egyedül a Szovjetunió emelte fel tiltakozó szavát, figyelmeztetve Európa népeit és az egész világot a fasiszta agresszió veszélyére. 1938. március 17-én a szovjet kormány azzal az indítvánnyal fordult a többi nagyhatalomhoz, hogy nemzetközi értekezleten vitassák meg a kialakult helyzetet. A szovjet kormány hivatalos nyilatkozata világosan leszögezte, hogy a fasiszta Németországnak Ausztriával kapcsolatos cselekedetei kimerítik a fegyveres agresszió fogalmát, és erőszakosan megfosztják az osztrák népet politikai, gazdasági és kulturális függetlenségétől. A Szovjetunió kormánya felhívta a nyugati hatalmak figyelmét arra, hogy felelősek a béke sorsáért. Javasolta, hogy haladéktalanul hozzanak együttes rendszabályokat az agresszió megfékezésére és az új világháború megakadályozására, s ezt a kérdést vagy a Népszövetségben, vagy külön nemzetközi konferencián tárgyalják meg. A szovjet nyilatkozat a következő szavakkal végződik: „Holnap talán már késő, de ma még nem, ha az államok valamennyien, különösen a nagyhatalmak, szilárd és egyértelmű álláspontot foglalnak el a béke kollektív megmentésének kérdésében.”⁴²⁵ De bármennyire fontosak és szükségesek voltak a Szovjetunió javasolta rendszabályok, a többi nagyhatalom azokat nem fogadta el.

Ausztria jobboldali szocialistái Rennerrel az élükön helyeselték a hitleristák eljárását, és elárulták országuk nemzeti érdekeit. Renner kijelentette, hogy örömmel adja szavazatát Ausztriának Németországgal való egyesítésére.⁴²⁶

Ausztriában a kommunista párt volt az egyetlen politikai erő, mely határozottan elvetette az Anschlussnak még a gondolatát is. Felhívással fordult a lakossághoz, melyben ez állott: „Az osztrák nép erőszak áldozata lett, de jövődjébe vetett hite nem tört meg. Saját erőfeszítéseinkkel, a világ békefrontjának segítségével újra megteremtjük a szabad, független Ausztriát.”⁴²⁷ Az osztrák kommunisták vezették az ország hazafias erőit, s erélyesen felléptek a jobboldali szocialisták és más behódolók ellen.

A nyugati hatalmak uralkodó körei Ausztria elárulásával és a kollektív biztonsági intézkedéseket követelő szovjet javaslatok elutasításával ténylegesen „szabad utat” jeleztek Európában a háborúnak. Azzal, hogy a német fasizmus az agresszió készülődéséről rátért az agresszív tettekre, a háború „európai intézménnyé” vált. Megkezdődött a háborút közvetlenül megelőző politikai válság, vagyis olyan kritikus időszak állott be, amikor az időközben felhalmozódott imperialista ellentétek „forrpontig” hevülnek, s azután már a robbanás – az egymással versengő imperialista csoportok összecsapása következik.

A krízist nem valamiféle véletlen és külső körülmények idézték elő – ezek csupán *ürügyül* szolgáltattak a háború kirobbantására –, hanem azok a mélyen fekvő belső ellentétek, amelyek törvényszerűen feltételezték az imperialista államok közötti fegyveres konfliktus kitörését. A politikai válság az imperializmus gazdasági alapján, a monopolizáció világuralmi törekvésének, a kapitalista hatalmak egyenlőtlen fejlődésének és az erőviszonyok ugrásszerű megváltozásának következtében jelent meg, s ez kiélezte a nyersanyagforrásokért, a piacokért, a tőkebefektetési övezetekért folyó harcot.

Így tehát a háborút megelőző politikai válság nem szubjektív, ideológiai vagy lélektani jelenség, hanem tényleges valóság, melyet az imperializmus egész fejlődése, sokféle mély ellentéte, a világuralomra törő kapitalista hatalmak ádáz harca határoz meg.

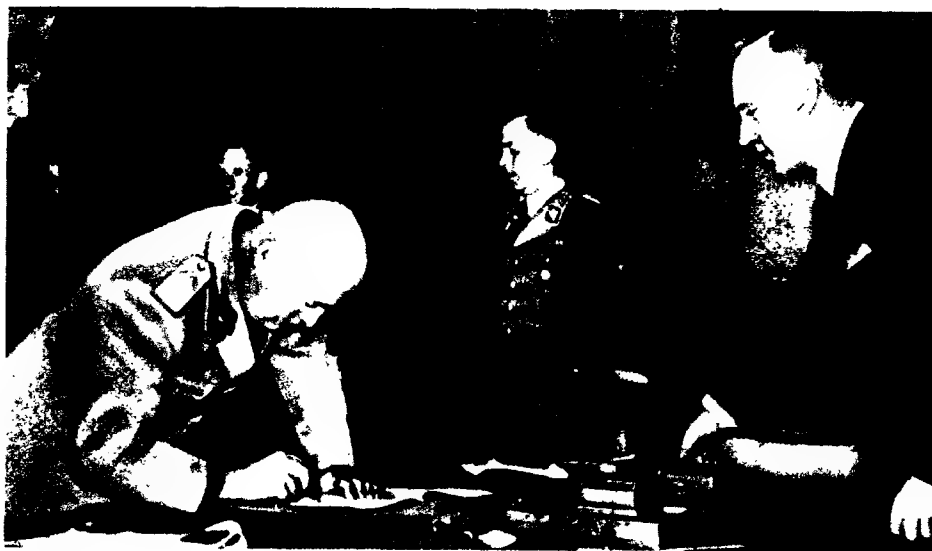
A világpolitikában évtizedek óta felhalmozódott „gyűlékony anyag” – Lenin szavaival élve –

Chamberlain Németországba utazott, hogy közölje: Anglia és Franciaország beleegyezett Csehszlovákia feldarabolásába (Godesberg, 1938. szeptember 22)

Ribbentrop megmutatja Daladier-nak, hol írja alá a müncheni egyezményt (1938. szeptember 29)

Mussolini aláírja a müncheni egyezményt

A lengyel külügyminiszter látogatása Brechtsgadenben. Beck mélyen meghajol Hitler előtt (1939)

olyan állapotba kerül, hogy „bármelyik hatalom könnyed megfricskázása elegendő ahhoz, hogy a »szikrából láng lobbanjon«”.⁴²⁸

A háborút megelőző politikai válság valódi eredetét és kifejlődését a burzsoá propaganda és diplomácia gondosan leplezi. A háborút a legnagyobb titokban a népek tudta nélkül, a burzsoá pacifizmus és önvédelem cégére alatt, képmutató békenyilatkozatok álarca mögött készíti elő.

Az első világháború előestéjén jelentkező politikai válság helyzetében Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös meggyilkolása volt az a „fricska”, amely kirobbantotta a háborút az antant és a Németország vezette Központi Hatalmak tömbjei között.

A második világháború – miként az első is – a kapitalista rendszer méhében jelent meg, a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése következtében. Míg azonban az első világháború a kapitalizmus érlelődő általános válságának körülményei között jelentkezett és annak legelső megnyilvánulása volt, addig a második világháború akkor tört ki, amikor a válság a társadalmi erők megoszlása tekintetében már nagy változásokat idézett elő a nemzetközi porondon, s megszüntette a társadalmi fejlődés egész menetét. Megalakult és sikeresen fejlődött az első szocialista állam, a Szovjetunió, mely az egész nemzetközi forradalmi és nemzeti-felszabadító mozgalom központja lett. Ezért a világpolitika fő tartalmává az a harc vált, melyet a régi kapitalista világ vívott az új, egyre jobban izmosodó szocialista szovjet társadalommal. Az új korszaknak ez az alapvető ellentmondása gyengítette a kapitalizmust, kiélezte minden többi külső és belső ellentétét. Azokban az országokban, ahol a történelmileg önmagát kiélt imperialista uralmat megingatta az osztályharc fejlődése, a burzsoázia fasiszta módszerekhez folyamodott, hogy megtarthassa hatalmát.

Mindez szükségképpen megmutatkozott a háborút megelőző politikai válság érlelődésének és kibontakozásának időtartamában, konkrét megnyilvánulásaiban, a kapitalista hatalmak politikai és diplomáciai tevékenységében.

A Szovjetunió léte bizonyos mértékig fékező hatással volt mindkét imperialista csoport agressziós tevékenységére. Most már egyik csoport sem oszthatta fel a világot és dönthette rabságba a népeket olyan büntetlenül, ahogyan az a múltban történt. Az imperializmus és reakció ellen, a gyarmatosítás és új háborúk előkészítése ellen harcoló, a népek békéjéért és biztonságáért küzdő Szovjetunió léte komoly akadályt jelentett az imperialista hatalmak világuralmi harcában. Ez a körülmény még csak fokozta az imperialisták szovjetgyűlöletét. Ezért az imperialista csoportok egyre állhatatosabban törekedtek arra, hogy ellentéteiket a Szovjetunió rovására és kárára oldják meg.

A kapitalizmus általános válsága határozta meg a második világháború előestéjén a nemzetközi viszonyok fejlődésének sajátosságát is. Ez a sajátosság abban állott, hogy azok a nyugati hatalmak, melyeket közvetlenül fenyegetett a fasiszta agresszió, nemcsak nem tettek semmit annak megfékezésére és saját érdekeik védelmére, hanem minden úton-módon bátorították és támogatták is. Öngyilkos politikájuk abból az utópisztikus számításból táplálkozott, hogy ha a kis országok és kis népek kárára az agresszornak részleges engedményeket tesznek, akkor saját maguk majd megszabadulnak tőle, s a fasiszta agresszió csapását a Szovjetunió ellen irányíthatják. Ezzel – így vélekedtek – megsemmisítik az egyre növekvő és erősödő szocializmust, megszilárdítják az amúgyis megingott kapitalista rendszert, s egy füst alatt megszabadulnak imperialista vetélytársaiktól is, hiszen azok a Szovjetunió elleni óriási küzdelemben okvetlenül meg fognak gyengülni.

Így tehát a kapitalista rendszer méhében megérlelődött háborút az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország imperialistái megkísérelték a rendszer keretein kívülre vinni. A szocialista országot is részesévé akarták tenni a háborúnak, amelynek keletkezéséhez semmi köze sem volt és nem is lehetett; így akarták megsemmisíteni a Szovjetuniót, a szocialista világ fellegvárát.

Ez a terv egyike volt a legvadabb kalandor-elképzeléseknek, amelyekhez az önmagukat túlélő társadalmi-gazdasági osztályok uralkodó körei valaha is folyamodtak abból a célból, hogy meghosszabbítsák saját létezésüket. De – mint Lenin mondotta – „nem tud helyesen számítani az, aki a pusztulás felé közeledik.”⁴²⁹

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó köreinek terveiben legalábbis két nagy

tévedés rejtett. Először is, ezek a körök nem akarták figyelembe venni a szocialista állam erejét, jól lehet az nyilvánvalóan meglátszott azon is, hogy fékező befolyással volt a fasiszta agresszorokra. Másodszor, nem értékelték kellőképpen azt aényt, hogy a hitlerista Németország nem egyszerűen csak a gyarmatok és érdekszférák saját érdekében történő újrafelosztására törekedett, hanem imperialista vetélytársainak teljes széttűzése útján a világuralmat akarta megszerezni. Ez pedig annyit jelentett, hogy az agresszort nem lehetett semmiféle részletengedményekkel megbékíteni, s hogy a vele való „megegyezés” csak követeléseinek teljes és feltétlen kielégítése árán volt lehetséges.

Ennek folytán a második világháborút megelőző politikai válság több jellemző sajátossággal különbözött az első világháború küszöbén bekövetkezett válságtól. 1914 júliusában mindkét csoport elhatározta a háborút, s az imperialisták úgy manővereztek, hogy a háború kirobbantásáért az ellenfélre hárítsák a felelősséget. Az 1938–1939-es válság idején jóval bonyolultabb volt a helyzet. Az volt a kérdés: sikerül-e a Szovjetunióknak a kollektív biztonság megszervezésével megakadályoznia a háborút, s ha nem sikerül, vajon a két rendszer összecsapása lesz-e a háború, vagy pedig egymással versengő tömbök összecsapása magán a kapitalista rendszeren belül?

A háborút megelőző politikai válság bekövetkeztével a Szovjetunió még nagyobb elszántsággal és következetességgel folytatta harcát a béke kollektív védelmének megszervezéséért, s minden kínálkozó alkalmat megragadott, hogy megállítsa a gyorsan közeledő háborús veszélyt.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó körői ebben, a béke sorsa szempontjából oly kritikus pillanatban úgy vélték, hogy „benemavatkozási” és „megbékéltetési” politikájuk már nem elegendő. Most már aktívan kezdték elősegíteni az agresszió kibontakozását, s az egyik európai országot a másik után engedték oda a német agresszoroknak fizetségül azért, hogy támadják meg a Szovjetuniót. A német fasizmus, amely világuralmi céljának megvalósítása érdekében nemcsak a Szovjetuniót, hanem nyugati imperialista vetélytársait is le akarta verni, politikai és hadászati megfontolásaiából kiindulva döntötte el, milyen sorrendben fogja a csapásokat mérni. Amellett a nyugati hatalmak részéről tett minden egyes engedményt a fasiszta Németország vezetői annak bizonyítékául tekintettek, hogy az „erőpróba” nyugaton könnyebb és gyorsabb győzelmet fog számukra hozni.

2. A müncheni árulás

Ausztria elfoglalása, melyet a hitleristák büntetlenül hajtottak végre, megszilárdította a fasiszta rendszert Németországban, és arra ösztönözte a nácikat, hogy hozzáfogjanak rabló terveik következő szakaszának megvalósításához – a Csehszlovákia elleni agresszióhoz. Csehszlovákia elfoglalása szükségképpen az európai erőviszonyok megváltozását jelentette. A hitleristák jól tudták, hogy a fejlett csehszlovák iparnak a német gazdasághoz való csatolása jelentősen erősítené a német hadiipar teljesítő képességét. Nem kevésbé volt fontos számukra az sem, hogy Csehszlovákia elfoglalásával felszámolják a francia–csehszlovák–szovjet szerződési rendszer középső láncszemét, mert így Franciaország szemtől szembe kerülne ősi ellenségével, Németországgal.

Csehszlovákia meghódításának fő akadályá a szovjet–csehszlovák kölcsönös segítségnyújtási egyezmény volt. A német imperialisták még attól is féltek, hogy a világ közvéleményének hatalmas erejű felháborodása nyomán a nyugati hatalmak kormányai kénytelenek lesznek erélyesebb magatartást tanúsítani Németországgal szemben, sőt talán még fegyveres támogatást is nyújtanának Csehszlovákiának, ami okvetlenül a fasiszta kaland kudarcát okozná. Ezért kedvenc taktikájukhoz folyamodtak, és a „belülről való robbantással” próbálkoztak.

Csehszlovákia német ajkú lakosságát használták fel, hogy felforgató tevékenységet folytassanak ez ellen az ország ellen. A hitlerista kémek és diverzánsok java részét a szudétanémetekből toborozták.

Belőlük szervezték meg azt a hitlerista típusú fasiszta pártot, amelynek Henlein, a szudétanémetek „Führer”-e lett a vezetője.

1938 márciusától egymást követték a provokációk, s féktelen terrorhadjárat kezdődött a csehszlovák lakosság ellen. A német propaganda eszeveszett zsarolási kampányba fogott, s vad fenyegetéseket intézett Csehszlovákiához. Közben Anglia és Franciaország kormányai a nyílt és titkos diplomáciai manőverek egész sorát hajtották végre; ezek mind azt célozták, hogy bátorítsák Németország hódítási szándékát és sietessék a csehszlovák kérdés olyan megoldását, amely megfelelt a hitleristák elgondolásainak és saját terveiknek.

Az egyik ilyen diplomáciai manőver Chamberlain március 24-i alsóházi beszéde volt, melyet méltán lehet a háborút közvetlenül megelőző angol diplomáciai képmutatás iskolapéldájának nevezni. Chamberlain felsorolta azokat a kötelezettségeket, melyeknél fogva Anglia fegyveres konfliktus esetén köteles volna segítséget nyújtani más országoknak – majd elmagyarázta, hogy mindezek nem vonatkoznak Csehszlovákiára, mert Angliának nincs ilyen kötelezettsége, s nem is vállalhatja, hogy nem provokált agresszió esetén segítséget nyújtson ennek az országnak. Nagy-Britannia miniszterelnöke még hozzáfűzte: Angliának még az sem kötelessége, hogy Franciaországnak segítségére siessen, ha az utóbbi a Csehszlovákiával kötött szerződésénél fogva fegyveres konfliktusba bonyolódik.⁴³⁰ Ennek a nyilatkozatnak kihívó volta nyilvánvaló volt, annál is inkább, mert nem sokkal utóbb Nagy-Britannia hadügyminisztere az amerikai sajtó képviselői előtt kijelentette: „Semmi . . . sem mentheti meg Csehszlovákiát a német uralomtól . . .”⁴³¹ Ugyanakkor Newton prágai angol követ Benesre próbált nyomást gyakorolni, azt követelve, hogy a csehszlovák kormány tegyen engedményeket a hitleristáknak.⁴³²

Franciaország kormánya a közvélemény nyomására 1938. március 14-én kijelentette, hogy német agresszió esetén segítséget nyújt Csehszlovákiának, de ugyanakkor e segítségnyújtás hiábavalóságát igyekezett bebizonyítani.

1938 áprilisában a henleinisták Berlin utasítására a csehszlovák kormánytól olyan széles körű autonómiát követeltek a „Szudéta Terület” számára, hogy az már ténylegesen a Csehszlovákiától való teljes elszakadást jelentette.

A csehszlovák kormány nagy engedmények árán elfogadta tárgyalási alapul a henleinisták nemzeti autonómiára vonatkozó követeléseit. Ekkor azonban új, még arcátlanabb követelésekkel álltak elő, s nyíltan Németország katonai beavatkozásával fenyegetőztek.

A Németországgal megalkudni vágyó francia burzsoázia azzal mutatta meg ilyen irányú törekvését, hogy 1938 áprilisában Georges Bonnet-t tette meg külügyminiszternek, aki közismerten szoros kapcsolatban állt a fasiszta Németország ipari és pénzügyi köreivel. Bonnet hivatalos nyilatkozatokban bizonygatta, hogy Franciaország hű marad a Csehszlovákiával kötött egyezményhez, ugyanakkor azonban a Quai d'Orsay-n (a párizsi külügyminisztériumi palotában) és a párizsi szalonokban „olyan megjegyzéseket ejtett el, miszerint Franciaország nem képes és nem is óhajt szembeszállni a német agresszióval – tudva, hogy megjegyzéseit éppen úgy megismétlik majd Berlinben, mint Londonban, Moszkvában és Prágában”.⁴³³ Ismeretessé vált az a kijelentése is, hogy a Németországgal való megegyezés érdekében a végsőig hajlandó elmenni.⁴³⁴

Flandin francia miniszter Welczek német nagykövettel folytatott megbeszélése során arról beszélt, hogy Franciaország hozzájárul Csehszlovákia „amputálásához”, s most már csak „sebészt” kell találni.

A fasiszta agressziót támogató nyugati hatalmak behódoló magatartása, valamint a fasiszta Németország Közép-Európára kifejtett egyre növekvő politikai és gazdasági nyomása a csehszlovák uralkodó körök reakciós felső rétegének külpolitikai törekvéseire is hatott. A burzsoázia jelentős része minél hamarább végezni akart „a Moszkvával kötött kompromittáló szövetséggel”, szakítani szeretett volna a francia–angol orientációval is, hogy idővesztégetés nélkül a fasiszta hatalmakhoz csatlakozva a maga szerény erejével segíthesse a hitleri uralom megvalósítását Európa felett. A csehszlovák burzsoáziának ez a része úgy számított, hogy „érdemei” elismeréseképpen többé-kevésbé megtart-

hatja hatalmi pozícióit az országban, s mint a fasiszta Németország elődjé, majd részt kap a későbbi zsákmányból.⁴³⁵

A csehszlovák burzsoázia reakciós részének szovjetellenes beállítottsága világosan tükröződött az agrárpárt áruló, Hitler-barát politikájában; ez a párt állott a Hodža-féle koalíciós kormányzat élén. Egy másik vezető burzsoá csoport, mely Beneš elnökkel az élén a reformista pártokra támaszkodott, s Franciaországgal, Angliával meg az Egyesült Államokkal volt kapcsolatban, lényegében ugyanilyen politikát folytatott.

1938. február 16-án Beneš Eisenlohr német követtel folytatott megbeszélést. Beleegyezett a csehszlovák rendőrség és a Gestapo együttműködésébe, s nyíltan kifejezésre juttatta azt a kívánságát, hogy felbontsa a Szovjetunióval kötött szerződést, melyet „egy elmúlt időszak maradványának” nevezett; csak azt sajnálta, hogy „nem lehet egyszerűen papírkosárba hajítani”.⁴³⁶ Hodža pedig arról biztosította Eisenlohr-t, hogy „sohasem volt a Szovjetunióval való szövetség híve”, s hogy véleménye szerint ez a szerződés „tökéletesen feledésbe merül, mihelyt nem lesz rá szükség”.⁴³⁷

Egyedül a Csehszlovák Kommunista Párt volt az, amely a Klement Gottwald vezette központi bizottság irányításával bátran leleplezte a nemzetközi reakció összeesküvését, s minden erejét megfeszítve küzdött a köztársaság függetlenségeért. Az akkori körülmények között a fasiszta támadás elhárításának legmegfelelőbb módja az ország demokratikus és hazafias erőit összefogó, a kollektív biztonság politikáját tevékenyen támogató népfront lett volna, s a Csehszlovák Kommunista Párt 1938 elején széles körű programban fejtette ki, hogy az országban a köztársaság védelméhez demokratikus frontra van szükség. A kommunisták követeléseit azonban a reformista pártok vezetősége nem támogatta. A csehszlovákiai munkásmozgalom akkori megosztottsága folytán a munkásosztály – vagyis éppen az a fő erő, mely megmenthette volna a köztársaságot – erélyes fellépésre képtelen volt.

1938 májusában Keitel, a német fegyveres erők vezérkari főnöke a szárazföldi, tengeri, és légi haderők parancsnokainak megküldte a „Zöld” fedőnévvel ellátott direktívát, mely nem volt más, mint Csehszlovákia megrohanásának hadműveleti terve. A direktíva, melyet Hitler írt alá, kifejezte a „Führer” elszánt akaratát, miszerint a közeljövőben egyetlen katonai aktussal szét fogja zúzni Csehszlovákiát, majd a következő, határtalanul cinikus mondattal folytatódott: „Katonai és politikai tekintetben legkedvezőbb a villámgyors csapás egy olyan incidens alapján, mely Németországot a legélesebben provokálja, ami a világ közvéleményének legalább egy része előtt erkölcsileg igazolja a katonai intézkedéseket.”⁴³⁸

A berlini provokátorok elgondolása szerint ez az incidens a prágai német követ meggyilkolása lesz, „olyan időjárási viszonyok között, amelyek kedveznek a ... légierő ... akcióinak”.⁴³⁹ Ugyanarra az időpontra tervezték a henleinisták megmozdulását is, hogy ezzel a „belső robbanás” benyomását keltsék. A német fasiszták tehát a „spanyol változatot” akarták megismételni Csehszlovákiában. Ennek megfelelően a csehszlovák határok mentén német csapatokat kezdtek összevonni, betöréssel fenyegetőzve.

A helyzet súlyosságát a csehszlovák kormány határozatlansága is fokozta. Jobban félt saját népétől, mint a német fasiszta területablóktól. A csehszlovák nép azonban nem ingadozott, hanem erélyesen fellépett országa nemzeti függetlenségének védelmében. A kommunista párt volt az országban az egyetlen párt, amely harcra szólította a dolgozókat mind a rablók, mind a behódolók ellen. Így sikerült nagyobb határozottságra kényszeríteni a kormányt, mely egész sor intézkedést hozott a köztársaság védelmére. Csehszlovákiának Németország által tervbe vett lerohanására így nem került sor.

A hitleristák megértették, hogy a Csehszlovákia elleni provokáció könnyen túlnőhet egy helyi konfliktus keretein, mivel a csehszlovák nép szilárdan eltökélte hazája megvédését, s a csehszlovák-szovjet kölcsönös segítségnyújtási egyezmény erre tényleges lehetőséget is nyújtott. Azonkívül az angol-francia diplomácia manőverei arra vallottak, hogy Anglia és Franciaország uralkodó körei készek ugyan megalkudni Németországgal, de először is félnek saját országuk közvéleményétől, másodsor

pedig támogatásuk viszonzásául Németországtól a Szovjetunió elleni háború megindítására vonatkozó konkrét kötelezettség vállalását követelik.

Az akadályok elhárítására, a májusi válság után mind a német, mind az angol-francia diplomácia arra törekedett, hogy megtörje Csehszlovákia népeinek ellenállását, aláassa a szovjet-csehszlovák egyezményt, megdolgozza a nyugat-európai országok közvéleményét, és szovjetellenes alkut kössön Csehszlovákia rovására.

A fasiszta Németországot ebből a számára kritikus helyzetből Anglia és Franciaország uralkodó köreinek beavatkozása mentette meg, amelyre a német fasiszta területablók oly erősen áhítoztak. Május 21-én Ribbentrop a berlini angol nagykövettel megvitatta a csehszlovák problémát. Szemére vetette Anglia kormányának, hogy nem segíti kellőképpen Németországot, s az alábbi kiákadásra ragadtatta magát: „Az önök brit birodalma pusztá tojáshéj. Korhad és bomladozik, és Németország támogatása nélkül már rég elpusztult volna.”⁴⁴⁰

A fasiszta diplomata azonban alaptalanul kicsinyelte le Anglia cinkostársi szerepét. Éppen a brit kormány vállalta magára a kezdeményezést a Szudéta-kérdés további élezésében. 1938 júliusában úgy döntött, hogy megteszi a régóta kitervelt diplomáciai lépést – „független” közvetítőt küld Prágába a csehszlovák kérdés mielőbbi rendezésére. A választás Runciman lordra esett, a volt kereskedelmi miniszterre, aki rokonszenvezett a hitleristákkal és kiterjedt személyi kapcsolatokat tartott fenn mind Németország, mind Csehszlovákia ipari és pénzügyi köreivel. Runciman küldetését a francia kormány is helyeselte.

Runciman kiküldetése fontos helyet foglalt el a müncheni árulás előkészítésének történetében. Az volt a feladata, hogy a fasiszta Németországnak Csehszlovákiával szemben támasztott rabló követeléseit megalapozott és ésszerű kívánságok gyanánt tüntesse fel a közvélemény előtt. Így akarták kényszeríteni a csehszlovák kormányt a végleges kapitulációra – arra, hogy ne forduljon segítségért Franciaországhoz és a Szovjetunióhoz. Ha pedig – gondolták – a csehszlovák nép nyomására a Beneš-Hodža-kormány mégsem menne bele ilyen árulásba, akkor Runciman „tárgyilagos” véleménye formális ürügyet nyújtana Franciaországnak ahhoz, hogy ne teljesítse szerződésbeli kötelezettségét, Angliának pedig ahhoz, hogy félreálljon, s Németországnak szabad kezét engedjen Csehszlovákiával kapcsolatban.

Zdeněk Fierlinger, aki azokban az években Csehszlovákia nagykövete volt a Szovjetunióban, emlékirataiban megjegyzi: „Ilyen missziótól Csehszlovákia természetesen semmi jót sem várhatott. . . Runciman küldetése csak spanyolfal volt, mely az angol közvélemény elől eltakarta a Szudéta-vidék amputálását, melyet már eleve elhatároztak Londonban.”⁴⁴¹

Runciman megérkezett Csehszlovákiába, s még annyi időt sem töltött ott, hogy „tanulmányozhatta” volna a kérdést. Közbeeső személyek útján nem hivatalosan értesére adta Henleinnek, következőképpen Hitlernek is: a Szudéta-vidék Németországhoz való csatolását fogja követelni. Hivatalos jelentésében Runciman azt javasolta, haladéktalanul, még csak népszavazást sem tartva, engedjék át a hitleristáknak azokat a területeket, ahol a lakosság többsége német ajkú; a csehszlovák-szovjet és csehszlovák-francia segélynyújtási szerződéseket pedig érvényteleníteni kell. A legtekintélyesebb angol lap, a Times, 1938. szeptember 7-i számában már azt követelte, hogy a Szudéta-vidéket szakítsák el Csehszlovákiától, és adják Németországnak.

A Runciman-jelentéssel majdnem egyidejűleg a Henlein-párt lázadást robbantott ki, de azt a csehszlovák rendőrség elfojtotta. Henlein Németországba menekült, a szudétanémetek azonban továbbra is folytatták provokációikat a Csehszlovák Köztársaság ellen.

Chamberlain, miután áttanulmányozta és kedve szerint valónak találta Runciman jelentését, szeptember 13-ra virradó éjjel távirati úton azt indítványozta Hitlernek, hogy találkozzanak a kérdés „békés rendezése” érdekében. A német diktátor nagy örömmel fogadta Chamberlain ajánlatát, mely oly sokat ígért neki. „Rendkívül meg voltam lepődve” – jelentette ki bizalmas embereinek Chamberlain javaslatával kapcsolatban.⁴⁴²

Hitler beleegyezésének megérkezése után⁴⁴³ a 70 esztendőes angol miniszterelnök életében először

repülőgépre ült, s elutazott Berchtesgadenbe, Hitler rezidenciájába. Útját az Egyesült Államok kormánya is helyeselte. Hull amerikai külügyminiszter kijelentette, hogy sokat vár ettől a „történelmi találkozástól”.⁴⁴⁴ Azonkívül az Egyesült Államok kormánya figyelmeztette Franciaország kormányát: amennyiben Németország csehszlovákiai követelései nem teljesülnének, és a helyzet bonyolulttá válna, akkor Franciaország az USA-tól „egyetlen katonát, és – a Johnson-féle törvény értelmében – egyetlen sou hitelt” sem fog kapni.⁴⁴⁵

Hitler nagyon valószínűnek tartotta, hogy Chamberlain esetleg a Csehszlovákia elleni német provokációk beszüntetését fogja követelni. Tisztában volt azzal, hogy Németország angol és amerikai támogatás nélkül kénytelen lenne engedni, márpedig a német imperializmus ezt a nagy vereséget nem bocsátaná meg a hitleristáknak. Így hát Hitler mindent egy lapra tett fel, s izgatottan várta a brit kormányfővel való találkozást.

Ez a találkozás 1938. szeptember 15-én történt meg, a legitimebb környezetben, a fasiszta diktátor hálósobájában; kettőjükön kívül csak Hitler személyi tolmácsa volt jelen. Chamberlainnek már a legelső szavai is oly biztatóak voltak, hogy Hitler csak nehezen tudta eltitkolni örömét. Úgy ítélte meg a helyzetet, hogy most sokat nyerhet, s ennek megfelelően követelte, hogy a szudétanémetek haladéktalanul a német „Reich”-hez csatlakozhassanak. Ebben a helyzetben – úgymond – ő kész a segítségükre sietni, s még a világháború kockázatától sem riad vissza. Amellett Hitler semmi kétséget nem hagyott Chamberlainben további tervei felől. Kereken kimondta, hogy Csehszlovákia nemsokára végleg megszűnik, mivel a szlovákok – állítólag – szintén minden erejükkel az elszakadásra törekednek.

Chamberlain megdöbbenő cinizmussal azt felelte, hogy Anglia nincs érdekelve a szudétanémet kérdésben, ez csupán a németekre és a csehekre tartozik.⁴⁴⁶ A brit kormányfő „elfelejtette”, hogy Anglia aláírása is ott szerepel a versailles-i rendszernek azokon az okmányain, amelyek Csehszlovákia önálló államiságát kimondták és határait megszabták. Chamberlain belement Hitler követelésébe, mely szerint a többségükben német ajkú csehszlovák területeket át kell adni Németországnak, s kötelező ígéretet tett, hogy erre vonatkozólag megszerzi az angol és a francia kormány formális hozzájárulását. Mindketten elhatározták, hogy a német igények kielégítésének módjait legközelebbi találkozásukon fogják megbeszélni.

1938. szeptember 18-án Daladier és Bonnet Londonba utaztak, ahol Chamberlain tájékoztatta őket a berchtesgadeni tárgyalások eredményeiről. A három államférfi megbeszélte a helyzetet, s ennek eredményeként szeptember 19-én közös angol–francia ultimátumszerű jegyzék követelte Csehszlovákiától, hogy azonnal engedje át Németországnak azokat a területeket, ahol a lakosságnak több mint a fele német. Az ultimátum képmutató módon azt állította, hogy erre a béke fennmaradása végett van szükség, sőt Csehszlovákia létérdekei is ilyen megoldást követelnek.

Csehszlovákiának értésére adták: ha nem enged, akkor a nyugati hatalmak nem szavatolják állami létét. Ha viszont teljesíti a német követeléseket, akkor nemzetközi garanciákat nyújtanak neki, de csak egy feltétellel: ha „önállóságát a jelenleg érvényben levő kölcsönös katonai segítségre vonatkozó szerződése helyett egy ki nem provokált támadás elleni garanciával biztosítanak”.⁴⁴⁷ Ilyenformán tehát az angol–francia ultimátumnak szerves része volt az a követelés, hogy Csehszlovákia mondjon le a Szovjetunióval kötött egyezményről.

Az Amerikai Egyesült Államok kormánya aktívan támogatta az angol–francia demarsot. Prágai követe útján megszervezte, hogy Olaszország, Görögország, Bulgária és Belgium követei közösen igyekeztek rávenni a csehszlovák kormányt a kapituláns javaslatok elfogadására.⁴⁴⁸

A csehszlovák nép szilárdan el volt szánva, hogy fegyverrel védi meg hazáját. Tudta, hogy a Szovjetunió segítségére bizton számíthat. A Csehszlovák Kommunista Párt a nép nevében a köztársaság érdekeinek erélyes védelmére szólította fel a kormányt. „Amit nekünk most Londonból tanácsolnak, következményeit tekintve nem kevesebb annál, amit egy veszített háború esetén követelhetnének Csehszlovákiától – mondotta szeptember 19-én Klement Gottwald a nemzetgyűlés állandó bizottságában — . . . Franciaország és Anglia néptömegeinek más a kívánságuk, más az akara-

tuk, mint a londoni tanácskozások résztvevőinek. Mi tudjuk, hogy a Szovjetunió nem fog habozni, ha szerződésbeli kötelezettségeinek teljesítéséről van szó. Önként nem engedjük feldarabolni a közársaságot. Ha pedig ránk támadnak, védekezni fogunk. S ha védekezünk, nem maradunk egyedül.”⁴⁴⁹

A nemzeti függetlenség, az állami lét megvédésére buzdító kommunista párt harci riadóját a jobboldali szociáldemokrata vezetők nem támogatták. Sőt mi több, segítettek Benešnek a kapituláció előkészítésében. Egyikük, Jaromír Nečas, Beneš kérésére Párizsba és Londonba utazott, hogy az ottani szocialista vezetőkkel titkos megbeszéléseket folytasson, s közölje velük: a csehszlovák kormány hajlandó eleget tenni a német követeléseknek.⁴⁵⁰

Beneš és Hodža miniszterelnök – meg sem várva Nečas küldetésének végét – szeptember 20-án De la Croix-hoz, Franciaország csehszlovákiai követéhez fordultak. Közölték vele az angol-francia követelésekre adandó válasz tartalmát, megjegyezvén, hogy ez a válasz még nem végleges; amennyiben Anglia és Franciaország még azon az éjszakán új, még határozottabb ultimátumot küldene, úgy az abban foglalt követeléseket teljesíteni fogják. De la Croix továbbította ezt a titkos értesítést Párizsba, s a következő szavakkal jellemezte a csehszlovák államférfiak magatartását: „A csehszlovák vezetőknek azért van szükségük erre a színlésre, hogy elfogadhassák az angol-francia javaslatot.”⁴⁵¹

Szeptember 20-án Csehszlovákia kormánya eljuttatta választát a nyugati hatalmaknak. Megjegyezte benne, hogy az angol-francia javaslatok elfogadása „egyenlő lenne az államnak önkéntes és teljes, minden irányban való megcsonkításával”, s a továbbiakban a Németországnak való teljes alárendeltségre vezetne. A csehszlovák kormány közölte, hogy nem fogadhatja el ezeket a feltételeket, s a kérdés eldöntésére annak a döntőbírósi egyezménynek az alkalmazását kérte, mely 1926. október 16-án jött létre Csehszlovákia és Németország között.⁴⁵²

Anglia és Franciaország kormányai Nečas és De la Croix előzetes tájékoztatásai alapján már tudták, mi legyen a következő lépésük. Prágába újabb angol jegyzéket küldtek, amely élesen, végső felszólításként követelte, hogy Csehszlovákia vonja vissza választát, és „haladéktalanul találjon más reális megoldást”; ellenkező esetben Anglia semmiféle felelősséget nem vállal a következményekért.⁴⁵³

Beneš a kormány nevében erősen bizonygatta Gottwald előtt, hogy „a megadás ki van zárva”; s szeptember 21-én közölte Angliával és Franciaországgal: elfogadja javaslataikat.⁴⁵⁴ A fasiszta Németország előtt behódoló csehszlovák burzsoázia szégyenletes kapitulációja az angol és a francia kormány nyomására következett be.

A nyugati hatalmak tehát szintén kapituláltak Hitler előtt. Ennek igazi okait leplezendő, biztosították a világ közvéleményét, hogy Németország csehszlovákiai igényeinek kielégítését nem lehetett megakadályozni. Ez az állítás azonban szemenszedett hazugság volt. Ugyanaz a Keitel, aki a német csapatoknak megküldte Hitler direktíváját Csehszlovákia megtámadására, később, a nürnbergi perben így vallott: „... Semmi esetre sem folyamodtunk volna katonai akciókhoz. Nem volt elegendő erőnk ahhoz, hogy áttörjük a csehszlovák erődtételek vonalát, és nem voltak csapataink a nyugati határon.”⁴⁵⁵

A valóságos erőviszonyok egyáltalán nem a hitlerista Németországnak kedveztek. Egész fegyveres ereje akkor 35 gyalogos, 5 páncélos, 4 gépesített, 4 könnyű, 3 hegyi lövészhadosztályból és 1 lovasdandárból állott.⁴⁵⁶ Vele szemben állt 45 jól felfegyverzett, hazafias lelkesedéstől fűtött csehszlovák hadosztály; Csehszlovákia még 718 repülőgéppel is rendelkezett. Azonkívül volt egy hű szövetségese – a Szovjetunió. Igaz, volt egy másik szövetségese is – Franciaország –, de arra nem számíthatott. A francia kormánynak a csehszlovák néppel kapcsolatos áruló magatartása mélységes felháborodást keltett a francia közvéleményben. Pierre Cot haladó francia politikus azt írta, hogy „Franciaország felerészben le akar mondani azokról az erőkről, melyeket Hitlerrel szembe lehetne állítani. Nem így kell megmenteni a békét és a szabadságot.”⁴⁵⁷

Csehszlovákia léte szempontjából döntő jelentőségű volt a Szovjetunió álláspontja. A szovjet álláspont pedig teljesen világos és határozott volt. A Szovjetunió egész magatartása nem hagyott

semmi kétséget afelől, hogy Csehszlovákiával kapcsolatos kötelezettségeit teljes mértékben, a lehető leggyorsabban és energikusan akarja teljesíteni.

A Szovjetunió kormánya bátran leleplezte a fasiszta agresszorokat és szekértolóikat, s minden tőle telhetőt megtett az antifasiszta erők tömörítése, a kollektív biztonság megteremtése érdekében. Mihelyt Csehszlovákia biztonságát veszély kezdte fenyegetni, a szovjet kormány azonnal közölte álláspontját a csehszlovák kormánnyal. 1938. március 15-én a Szovjetunió külügyi népbiztossága biztosította Fierlingert, hogy a Szovjetunió maradéktalanul kész teljesíteni szerződésbeli kötelezettségeit.⁴⁵⁸ Nyilatkozatának szövegét egyidejűleg a francia, az angol és az amerikai kormánynak is tudomására hozta.

A szovjet kormány igen fontosnak tartotta, hogy a Szovjetunió, Franciaország és Csehszlovákia vezérkarai haladéktalanul kapcsolatot létesítsenek egymással. Csehszlovákiába szovjet katonai küldöttség utazott, s kijelentette, hogy a Szovjetunió fegyveres erői készek a segítségnyújtásra.⁴⁵⁹ A katonai képviselők április közepére tervezett tanácskozását azonban a csehszlovák kormány elhalasztotta azzal az ürüggyel, hogy előbb tisztázni kívánja Franciaország álláspontját.

1938. április végén a szovjet kormány hivatalos közleményt nyújtott át Benešnek, mely a következőket tartalmazta: A Szovjetunió Kommunista Pártjának és kormányának vezetői a Kremlben tartott tanácskozásukon megerősítették a szovjet államnak azt a hajlandóságát, hogy Franciaországgal és Csehszlovákiával közösen mindent megtesz az utóbbi biztonságának megóvására. A Szovjetunió – folytatta a közlemény – ehhez minden szükséges eszközzel rendelkezik, hadserege és légierije megfelelő. A szovjet kormány Párizssal is közölte, hogy a Szovjetunió azonnal hajlandó Franciaországgal közösen megvédeni Csehszlovákiát.

A szovjet kormány megértette Csehszlovákia nehéz helyzetét, azt, hogy kis ország lévén, a nyugati hatalmak hallatlan nyomásának van kitéve. Ezért minden esetben, amikor csak lehetőség nyílt rá, fellépett Csehszlovákia nemzeti méltóságának és szuverenitásának védelmében. 1938. szeptember elején, amikor a Times angol lap kihívó cikkben a Szudéta-vidék elszakítását javasolta, a londoni szovjet nagykövet tiltakozását fejezte ki.⁴⁶⁰ Később, amikor már Münchenről volt szó, a Szovjetunió volt az egyetlen állam, mely tiltakozott az ellen, hogy Csehszlovákiát kirekesszék a számára sorsdöntő konferenciáról.⁴⁶¹

Hogy a szovjet kormány mennyire védelmezte Csehszlovákia érdekeit, az a következő tényből is kitűnik. A csehszlovák külügyminiszter 1938. szeptember 22-én azzal a kéréssel fordult a szovjet kormányhoz, hogy részesítse komoly figyelmeztetésben Lengyelországot, amiért csapatokat vont össze a csehszlovák–lengyel határon. A Szovjetunió már másnap jegyzéket juttatott el Lengyelország kormányához; ha a lengyel csapatok – így szólt a jegyzék – átlépik a csehszlovák köztársaság határát, akkor a Szovjetunió kormánya minden további figyelmeztetés nélkül felmondja azt a megneemtámadási szerződést, amelyet 1932. július 25-én kötött Lengyelországgal.⁴⁶²

A hitlerista kémszervezet és a német diplomáciai szervek nagy figyelemmel kísérték a szovjet kormány lépéseit. Schulenburg moszkvai német nagykövet 1938. június 22-én jelentette Berlinbe: „Nem lehet kétséges, hogy a szovjet diplomácia Párizsban, Londonban és Prágában minden lehetséges módon befolyásolni igyekezett a szóban forgó kormányokat, és a Szovjetunió jól ismert politikájának megfelelően erélyes tetteket és szilárd magatartást tanácsolt Németországgal kapcsolatban.”⁴⁶³

1938. szeptember 2-án elsőnek a francia kormány hivatalos formában is megkérdezte, mi a Szovjetunió álláspontja. A szovjet kormány haladéktalanul válaszolt: kész teljesíteni kötelezettségeit, és Franciaországgal együtt segítséget nyújtani Csehszlovákiának; a Szovjetunió katonai szervei hajlandók a francia és a csehszlovák parancsnokság képviselőivel azonnal megbeszélni a helyzet követelte intézkedéseket.⁴⁶⁴ Ettől függetlenül a szovjet kormány javasolta az úgy népszövetségi megtárgyalását, hogy ezzel is mozgósítsa a közvéleményt és tisztázza, milyen álláspontot foglalnak el „bizonyos más országok, melyeknek passzív segítsége igen értékes lehetne”.⁴⁶⁵

A Szovjetunió minden tőle telhető módon igyekezett rávenni a Népszövetséget, hogy lépjen fel

Tüntetés Bécsben Ausztriának a fasiszta Németországgal való erőszakos egyesítése ellen (1938)

Prága dolgozói bácsúztatják az ország védelmére mozgósítottakat (1938)

Német csapatok bevonulása Prágába (1939)

A lakosság felháborodása a fasiszta Németország csapatainak prágai bevonulásakor (1939)

Csehszlovákia védelmében. A szovjet küldött a Népszövetség szószékéről megerősítette, hogy a Szovjetunió kész teljesíteni kötelezettségeit, s ugyanerre szólította fel Franciaországot is; egyben minden más államnak is azt javasolta, lépjenek az agresszor közös megfékezésének útjára.⁴⁶⁶

Csakhogy a csehszlovák kormány, mely a kapitulációt választotta, és engedelmesen követte az angol-francia uralkodó köröket, ezt a lehetőséget sem használta fel, sőt nem is terjesztette a Népszövetség elé, hogy országát támadás veszélye fenyegeti.

Beneš elnök azokban a napokban mindenáron valami határozatlanságot akart találni a Szovjetunió álláspontjában, hogy ily módon mentegesse saját behódoló politikáját. Ezért szeptember 20-án megkérdezte a szovjet kormányt: a Csehszlovákiának nyújtandó szovjet segítség azonnali és hatékony lesz-e? A szovjet kormány még aznap igenlő választ adott, mégpedig nemcsak a prágai szovjet nagykövet útján, hanem telefonon, a csehszlovák kormány ülészése közben, közvetlenül Benešnek is.⁴⁶⁷ Az elnök próbálkozása ilyenformán teljes kudarcot szenvedett. Amikor Franciaország hivatalosan is elutasította Csehszlovákia megsegítését, s az utóbbi elfogadta az angol-francia feltételeket – a szovjet kormány még akkor is közölte Prágával: Franciaország és Anglia állásfoglalásától függetlenül, a Szovjetunió hajlandó segíteni Csehszlovákiának, ha a csehszlovák kormány olyan határozatot hoz, hogy szembeszáll az agresszióval. A francia főparancsnokság érdeklődésére a Szovjetunió honvédelmi népbiztossága megtáviratozta Párizsba, hogy „eddig a következő előzetes intézkedéseket foganatosította:

1. A nyugati határral közvetlenül érintkező körzetekbe 30 lövészhadosztályt vont össze. Hasonlóképpen lovas hadosztályokat is.

2. A csapatokat megfelelően feltöltötte tartalékosokkal.

3. A technikai csapatok, a légierő és a harcokocsi egységek is teljes készenlétben állnak”.⁴⁶⁸

A szovjet kormány teljes elzántsággal többre is hajlandó volt, mint amennyit a Csehszlovákiával kötött segélynyújtási egyezmény előírt. Még abban az esetben is késznek mutatkozott fellépni Csehszlovákia védelmében, ha Franciaország megtagadja saját kötelezettségeinek teljesítését, vagy ha Lengyelország és Románia akadályokat gördítenének a Szovjetunió akciói elé.

Ma már az egész világ tud erről. Csak a tudatos történelemhamisítók próbálják kétségbe vonni a Szovjetunió szándékainak nemes tisztaságát Európa sorsának e kritikus napjaiban. Az ilyen hamisítók közé tartozik például Boris Gelovsky német fasiszta, aki Kanadában talált menedéket, és a Német Szövetségi Köztársaságban nyomtatják ki írásait. 1958-ban terjedelmes könyve jelent meg „A müncheni szerződés” címmel. Ebben aljas rágalmakat szór a Szovjetunióra és Csehszlovákiára, s megpróbálja úgy beállítani a dolgot, hogy a Csehszlovákia és más országok ellen elkövetett német agresszió jogos lépés volt. Azt állítja, hogy „Moszkva természetesen mit sem törődött Csehszlovákia megmentésével”.⁴⁶⁹

Azokban a napokban a Szudéta-vidéki német fasisztáknak és bujtogatóiknak nagyon is kapóra jött volna, hogy 1938 kritikus napjaiban a Szovjetunió lemond a csehszlovák nép nemzeti jogainak védelméről. De senki és semmi nem ingathatta meg a Szovjetuniót a maga következetes állásfoglalásában. Zdeněk Fierlinger tanúsítja, hogy „a Szovjetunió a számunkra legváltóságosabb pillanatban őszintén kívánta teljesíteni szövetségesi kötelezettségeit . . . A Szovjetunió intézkedései azt bizonyítják, hogy határozott szándéka volt a beavatkozás”.⁴⁷⁰

A történeti tények elemzése megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a csehszlovák tragédia idején a nagyhatalmak közül egyedül a Szovjetunió szállt síkra aktívan Csehszlovákia függetlenségének és nemzeti jogainak védelmében. A szovjet emberek nagyra becsülték a csehszlovák néphez fűződő kapcsolatukat. A Szovjetunió csehszlovákiai teljhatalmú megbízottja ezt sürgönyözte a külügyi népbiztossághoz: „Prágában megrendítő jelenetek zajlanak le. A külképviseletet rendőrkordon veszi körül, ennek ellenére – a rendőrség szemmel látható együttérzése mellett – tüntető tömegek jönnek az épülethez, delegációkat küldenek be, melyek a diplomáciai megbízottal akarnak tárgyalni. A tömegek a nemzeti himnuszt éneklnek, és a szó szoros értelmében zokognak. Az Internacionálét is éneklnek. Beszédeket mondanak, hogy legfőbb reményük a Szovjetunió segítése . . .”⁴⁷¹

A csehszlovák kormány egyáltalán nem törekedett a szovjet segítség elfogadására, s nem tanúsított kellő szilárdságot az egyre arcátlanabbul viselkedő fasisztákkal szemben. Engedékenységet kihasználva kezdte meg 1938. szeptember 17-én tevékenységét az ország területén az úgynevezett „szudétanémet hadtest”. Ez Csehszlovákiában élő német fasisztákból állott, akik Németországban katonai kiképzést kaptak. Katonásított szervezet volt, s közvetlenül a német kormánytól, illetve a német katonai főparancsnokságtól kapta utasításait.

Közben a nyugati hatalmak folytatták kulisszák mögötti sötét manővereiket. Miután Chamberlain megkapta Beneš beleegyezését a kapitulációhoz, sietve újabb találkozót beszélt meg Hitlerrel. A találkozásra 1938. szeptember 22-én került sor a németországi Godesbergben; Chamberlain közölte Hitlerrel, hogy Anglia, Franciaország és Csehszlovákia hajlandók átengedni a Szudéta-vidéket Németországnak. Bejelentését hosszú csend követte, majd Hitler megkérdezte, vajon jól értette-e az angol miniszterelnök szavait. (Tudniillik hihetetlennek tűnt előtte, hogy követelését maradéktalanul teljesítik.) Amikor Chamberlain megismételte a mondottakat, a német fasiszták vezére hirtelen gondolt egyet, s kijelentette, hogy az angol javaslatok már nem elégítik ki Németországot. Csehszlovákia megtámadásával zsarolva és fenyegetőzve, az eddigieken kívül most már azzal a követeléssel állt elő, hogy tartsanak népszavazást azokban a körzetekben, ahol kisebbségben bár, de német ajkú lakosság él. Követelte továbbá, hogy Csehszlovákia elégítse ki Lengyelország és Magyarország területi igényeit is.

Chamberlain tisztában volt azzal, hogy Németország új követeléseinek elfogadása viharos tiltakozást fog kelteni az angol és a francia közvéleményben. Mégsem emelt kifogást e követelések lényege ellen, csupán azt indítványozta, hogy a népszavazásra kijelölt területeket ne szállják meg mindjárt a német csapatok, s hogy ott ideiglenesen a szudétanémetek gondoskodjanak „a rend fenntartásáról”. Hitler beleegyezett, hogy ezekre a területekre később fogja bevonultatni csapatait.

Anglia és Franciaország kormányai most valóban félték népeik felháborodásától. Hogy ezt elkerüljék, aljas eszközökhöz nyúltek – háborúval kezdtek zsarolni. Franciaországban szeptember 24-én részleges mozgósítást rendeltek el. Párizs terein és utcáin futóárkokat ástak, légvédelmi lövegeket állítottak fel, megkezdték a város kiürítését. Angliában harckészültségbe helyezték a hajóhadat, a londoni áruházak kirakatait és a középületek ablakait homokzsákokkal sáncolták el, s az iskolásgyermeket kivitték a városból. Chamberlain szeptember 27-én este rádióbeszédet mondott, s képmutatón így kesergett: „Mily szörnyű, fantasztikus, hihetetlen, hogy kénytelenek vagyunk árkokat ásni és gázálcokat felpróbálni csak azért, mert egy távoli országban civakodás támadt olyan emberek között, akikről nem is tudunk semmit!”⁴⁷²

A zsarolás nagyobb hitele kedvéért az USA kormánya azt a tanácsot adta az Európában tartózkodó amerikai állampolgároknak, hogy a „háborús veszély” miatt hagyják el Európát.⁴⁷³

Így készítették elő a színpadot a müncheni komédia számára, melynek az volt a célja, hogy megvalósítsa a nemzetközi reakció régi tervét. London, Párizs és Washington diplomáciai kabinetjeiben lázasan folyt a munka: tervezeteket dolgoztak ki, hogy a megérlelődött válságot miképpen lehetne kihasználni a Hitlerrel való megegyezésre, s a provokáció miféle eszközeivel sikerülhetne a német fasiszta támadást keletre, a Szovjetunió ellen fordítani.

Az Amerikai Egyesült Államok feszült figyelemmel kísérte az európai eseményeket, arra készült, hogy a kialakult válságot saját expanziós elgondolásainak valóra váltására fogja kihasználni. Az amerikai kormány még 1938 januárjában azzal az indítvánnyal állt elő, hogy az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország képviselőiből álló értekezleten vitassák meg az európai problémákat.⁴⁷⁴ A javaslatból az is kiviláglott, hogy a szóban forgó konferencia megszervezésében az USA akarta vinni a fő szerepet. Minthogy azonban az angol–francia uralkodó köröknek eszük ágában sem volt kiengedni kezükből a fasiszta agresszorokkal való tárgyalás fonalát, a konferenciából nem lett semmi.

Az európai fővárosokban akkreditált amerikai nagykövetek minden tőlük telhető módon buzdították a német agressziót. Londonban Kennedy 1938. június 13-án Dirksen német nagykövetnek

kijelentette, hogy Németországnak „szabad kezet kell kapnia Európának mind keleti, mind dél-keleti részében”.⁴⁷⁵ Berlinben Wilson 1938. július 8-án teljes mértékben egyetértett Weizsäcker német külügyi államtitkárral abban, hogy „a csehek nem élhetnek vissza a nyugati hatalmak türelmével”, majd kijelentette az angol követnek: a Szudéta-vidéket mielőbb át kell engedni Hitlernek. Párizsban Bullitt azzal ijesztgette a francia kormányt, hogy ha Csehszlovákia nem hajlandó teljesíteni a német követeléseket, a francia nép lelkesedése forradalomba csaphat át.⁴⁷⁶ Az Egyesült Államok kormánya szeptember 9-én kereken elutasította azt a javaslatot, hogy egy európai háború kitörése esetén az USA a demokratikus hatalmakat támogassa a fasiszta tömb ellen. Az amerikai kormány kijelentette: „más államokkal szemben semmiféle kötelezettségei nincsenek abban a tekintetben, hogy háború esetén milyen álláspontot foglaljon el”.

A müncheni értekezlet előestéjén, szeptember 26-án Roosevelt azzal az üzenettel fordult Hitlerhez, Benešhez, Chamberlainhez és Daladier-hez, hogy „a vitás kérdések békés és alkotó szabályozásának elérése érdekében ne szüntessék meg a tárgyalásokat”.⁴⁷⁷

Anglia, Franciaország és Németország kormányai elismerő szavakkal fogadták az elnök üzenetét.⁴⁷⁸ De Chamberlain, aki nem akarta kezéből kiengedni a kezdeményezést, szeptember 26-án sietve Hitlerhez küldte személyes megbízottját, Horace Wilsont egy levéllel, amely konkrét javaslatokat tartalmazott a csehszlovák kérdés megvitatására összehívandó konferencia tárgyában. Hitler 26-án este (három órával Chamberlain levelének kézhez vétele után) a berlini Sportpalotában beszédet mondott; eszeveszett dühvel különféle vádakot szórt Csehszlovákiára, s követelte, hogy október elsején a Szudéta-vidéket adja át Németországnak, máskülönben erővel veszik el tőle, s ő – mármint Hitler – lesz az első katona, aki harcra fog indulni. Ugyanakkor – folytatva a Chamberlain teljes politikai rövidlátására alapított taktikáját – megismételte megnyugtató kijelentéseit: Angliával és Franciaországgal barátságra törekszik, s a Szudéta-vidék Nyugat-Európa részéről az utolsó engedmény – ezzel arra célzott, hogy Németország ezentúl minden figyelmét a Keletre fogja összpontosítani.

Hitler kijelentette, hogy szeptember 28-án déli 2 óráig vár a csehszlovák válaszra. Beszéde után hamarosan elterjedt Göring nyilatkozata, mely szerint a Hitler által közölt órában Németország mozgósít, és haladéktalanul megkezdí a Szudéta-vidék megszállását.

A polgári Európa a szeptemberi válság e napjaiban szárnalmas képet mutatott. Az őrzöngő egykori káplár ordítóza fenyegetőzött, Anglia és Franciaország pedig – az Egyesült Államokkal egyetértve – tudomást sem akartak venni a Szovjetunió nyugodt hangjáról, mely javasolta a fasiszta agresszor közös megfékezését. Ellenkezőleg, valósággal könyörögtek Hitlernek, hogy ne kezdjen háborút, hiszen anélkül is megkap mindent.

Roosevelt szeptember 27-én újabb üzenetet küldött Hitlernek, szintén azzal az indítvánnyal, hogy a csehszlovák probléma és a vele kapcsolatos kérdések rendezésére sürgösen hívjanak össze értekezletet.⁴⁷⁹ Ugyanakkor az amerikai kormány a Szovjetuniótól is kérte, hogy támogassa a konferencia gondolatát.

A szovjet kormány válaszában kijelentette, hogy „rokonszenvvel fogadja az Egyesült Államok kormányának hozzá intézett javaslatát, miszerint működjk közre a háború megakadályozásában, és a jelenlegi nemzetközi válság békés megoldásában”.⁴⁸⁰ A szovjet kormány utalt arra, hogy az európai béke biztosításának igazi eszköze nem a hitlerista követelések előtti behódolás és Csehszlovákia elárulása – hanem a fasiszta agresszió megfékezésére szövetkező államok közös erőfeszítése. „... A Szovjetunió kormánya – jelentette ki a válaszjegyzék – a további agresszió megakadályozásának (kiemelés tölünk – Szerk.) és az új világháború elhárításának leghatékonyabb eszközét egy nemzetközi értekezlet haladéktalan összehívásában látja”; e konferencia feladata volna „megkeresni az agresszió megakadályozásának és a béke megörzzésének együttes erőfeszítésekkel törtéző gyakorlati módját”.⁴⁸¹

Zdeněk Fierlinger nagyra értékelte az amerikai elnöknek adott szovjet választ, és szeptember 29-én kijelentette: a Szovjetunió „azzal, hogy valamennyi érdekelt ország és elsősorban Csehszlovákia

részvételével megtartandó konferencia összehívása mellett szállt síkra, leleplezte a világ közvéleménye előtt annak a négyhatalmi tanácskozásnak valódi értelmét, melyet ma nyitnak meg”.⁴⁸²

A szovjet javaslatok elfogadása lehetetlenné tette volna, hogy Németország 1939-ben kirobbantsa a világháborút, és sok millió emberéletet mentett volna meg. A tények arról tanúskodnak, hogy a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Franciaországnak és Angliának a kollektív biztonság elvein alapuló egységfrontja békés eszközökkel is megállíthatta volna a fasiszta agressziót. A nyugati hatalmak azonban esztelen konokssággal továbbra is bátorították a hitlerista kalandorokat.

Szeptember 28-án reggel Chamberlain ismét üzenetet küldött Hitlernek. Biztosította arról, hogy „háború nélkül és késedelem nélkül” megkapja mindazt, amit követel; Berlinben üljön össze a konferencia, s azon majd ő – Chamberlain – készséggel segíteni fog a részletkérdések összehangolásában. Egyúttal Anglia és Franciaország nevében szavazta a Csehszlovákia beleegyezésével hozott döntések „lelkiismeretes, teljes és gyors végrehajtását”.⁴⁸³

De még mielőtt Chamberlain javaslatai eljutottak volna Hitlerhez, Franciaország még kapitulásabb jellegű tervvel állt elő: szeptember 28-án reggel François-Poncet nagykövet sürgős kihallgatást kért Hitlertől, s amikor az Göring és Henderson angol nagykövet közbenjárására végre hajlandó volt fogadni őt, a fasiszta diktátor elé terjesztette a Szudéta-vidék kiűrtetésének határidőkkel megjelölt tervezetét.

Így mindazt, amire Hitler törekedett, valósággal „ezüstitálcán” hozták elébe.⁴⁸⁴ Miután megkapta Chamberlain és Daladier újabb ígéreteit, beleegyezett az értekezlet összehívásába, s meghívta őket is, Mussolinit is Münchenbe. A müncheni konferencia megszervezésében nem kis szerepe volt az Egyesült Államoknak. Hull azt írta, hogy az amerikai kormány „lépései jelentős befolyással voltak az események fejlődésére”.⁴⁸⁵

A müncheni értekezlet 1938. szeptember 29-én és 30-án zajlott le. De csak az egyik fél – Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország – vett részt rajta, mert a másik felet – Csehszlovákiát – meg sem hívták, s megbízottai megalázó módon a konferencia ajtóin kívül várakoztak a döntésre. A Szovjetuniót is mintegy félreállították, jóllehet mint a nagyhatalmak egyike, nagyon is érdekelt volt az európai problémák megoldásában. Mindez a legelemibb nemzetközi jogszokások hallatlan megsértését jelentette.

Anglia és Franciaország kormányai lényegileg még a müncheni találkozó előtt teljesítették Hitler követeléseit: ennélfogva a konferencia feladata a korábban létrejött alku nyilvános rögzítése volt csupán.

A konferencia munkája merőben szokatlan körülmények között folyt. Teljes joggal el lehet mondani: a nemzetközi diplomáciai találkozók egész történetében nem akadt arra példa, hogy az angol és a francia diplomácia akkora szolgálatkészséget és szolgálalkúséget tanúsítson, mint Chamberlain és Daladier Münchenben, Hitler előtt. Kirkpatrick angol diplomata leírja emlékirataiban, hogy milyen feszült és ideges légkör uralkodott a müncheni konferencián, melynek munkájában maga is részt vett. A német fél képviselői nem akartak hinni sikerükben, s az utolsó percig fondorlatra gyanakodtak az angolok meg a franciák részéről. Az utóbbiakat pedig gyötörte a lelkiismeret, az a tudat, hogy gyalázatosan, áruló módjára viselkednek Csehszlovákiával szemben. Anglia és főleg Franciaország képviselői „agyonhajszolt emberek benyomását keltették, akik elvesztették szégyenérzetüket, s készek közreműködni saját szövetségesük szétdarabolásában. Oly nagy volt az ideges feszültség, hogy néha az a benyomás támadt, mintha éppen Csehszlovákia volna felelős e napok minden gondjáért és izgalmaért.”⁴⁸⁶ Kirkpatrick szemérmesen hallgat arról, hogy mi volt az ő szerepe a müncheni alkuban.

Anglia és Franciaország képviselőinek magatartása csak megvetést keltett Hitlerben és Mussoliniban. Ribbentrop pedig ezt mondta Hitlernek Chamberlainról: „Ez az öregember ma a brit birodalom halálos ítéletét írta alá, ránk bízva, hogy mikor hajtsuk végre.”⁴⁸⁷

A konferencia jegyzőkönyveiből kiderül, hogy Münchenben milyen mélységes sérelem érte a csehszlovák, az angol és a francia nép méltóságát.

Daladier és Chamberlain lelkesen fogadta Hitler kijelentését, hogy politikájában azokhoz az alapelvekhez fog alkalmazkodni, melyeket a Sportpalotában legutóbb elmondott beszédében fejtett ki. Feltétlenül támogatták Hitler követelését, hogy a Szudéta-vidéket azonnal át kell engedni Németországnak. Chamberlain szerint a javasolt határidők „teljesen elfogadhatók”, s a nagyhatalmaknak „gondoskodniuk kell arról is, hogy a cseh kormány oktalanság és makacskodás folytán ne utasítsa vissza a terület kiürítését”. Daladier pedig kijelentette, hogy „semmilyen körülmények között sem tűri el a cseh kormány részéről jövő huzavonát”.⁴⁸⁸

Az egyezmény konkrét pontjaiban gyorsan létrejött a megállapodás, s szeptember 29-én késő éjjel már az aláírásra is sor került. Hitler köszönetet mondott Daladiernek és Chamberlainnek „azért az igyekezetükért, amely a megbeszélések szerencsés kimenetelét biztosította”.⁴⁸⁹

Az egyezmény aláírása után, amikor Hitler és Mussolini már eltávoztak, Csehszlovákia képviselőit behívták az ülésterembe, s ott átadták nekik az egyezmény szövegét. A csehszlovák küldöttség egyik tagja, Masařík megkérdezte: várnak-e Csehszlovákiától valami választ.

Erre azt felelték neki, hogy „a négy államférfi nem rendelkezik sok idővel”, s Csehszlovákiától semmiféle választ nem kívánnak. „Elég durva módon értésünkre adták, méghozzá egy francia által, hogy az ítélet ellen nincs fellebbezés, és nincs lehetőség arra sem, hogy változtatásokat eszközöljenek rajta” – állapította meg müncheni tartózkodásáról írt feljegyzésében Masařík.⁴⁹⁰

A müncheni egyezmény a következő fő pontokat tartalmazta: a Szudéta-vidéket Németország kapja meg; megszállását a német csapatok október 1-től október 10-ig fokozatosan hajtják végre; a csehszlovák kormányra hárul a felelősség azért, hogy az átadott területen levő objektumok épségben megmaradjanak. Egy Németország, Anglia, Franciaország, Olaszország és Csehszlovákia képviselőiből alakult nemzetközi bizottság feladata a következő: a) a Szudéta-vidéken kívül meghatározni azokat a német lakosságú területeket, melyeknek egy részét a németek azonnal megszállják, más részében pedig népszavazást kell tartani; b) végleg megállapítani Csehszlovákia új határait.⁴⁹¹

Az egyezmény függeléke kimondta, hogy a müncheni értekezlet résztvevői azzal a feltétellel szavatolják Csehszlovákia új határait, ha lemond a Franciaországgal és a Szovjetunióval kötött szerződéseiről, s ha rendezést nyer a Csehszlovákiában élő lengyel és magyar kisebbségek kérdése.⁴⁹²

A konferenciát követő napon, szeptember 30-án angol–német megnemztámadási nyilatkozatot írtak alá, melynek az volt a rendeltetése, hogy biztosítsa Angliát a német fasiszta agresszió ellen, Németországot pedig a rabló terveibe való angol beavatkozás ellen. Ez a nyilatkozat a müncheni alku fontos része volt.

Münchenben határozták el azt a francia–német megnemztámadási nyilatkozatot is, melyet később, 1938. december 6-án írtak alá. Aláírásával a francia kormány eltemette a Szovjetunióval kötött szerződését.⁴⁹³

Így játszották el 1938 szeptemberében az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányai azt a gyalázatos komédiát, mely elejétől végéig belső és külső árulás volt, s Európa népeit súlyos tragédiába sodorta. A nyugati „demokraták” jóvoltából Csehszlovákiát, melyet a német imperialisták már régóta a „nagygermán birodalomba” vert éknek tekintettek, átengedték Németországnak, hogy az felnégyelje – fizetségül azért az ígértért, hogy majd háborút indít a Szovjetunió ellen. Herbert Feis ismert amerikai polgári történész helyesen jegyzi meg: „A müncheni egyezmény megengedte Hitlernek Csehszlovákia szétDarabolását, és német támadás veszélyének tette ki Lengyelországot és a Szovjetuniót.”⁴⁹⁴ Walter Lippmann amerikai publicista megemlíti a müncheni egyezménynek egy másik fontos oldalát is: „Anglia és Franciaország azzal, hogy Csehszlovákiát feláldozták Hitlernek, valójában a Szovjetunióval való szövetségüket áldozták fel... abban az utolsó hiú reményben, hogy Németország és Oroszország háborúskodni fognak, s majd kimerítik egymást.”⁴⁹⁵ A francia politikusok így tették semmivé a szovjet–francia kölcsönös segélynyújtási egyezményt, mely Franciaország nemzeti nagyságának és biztonságának megbízható, szilárd garanciája volt.

1938 szeptemberétől a „München” szó minden nép politikai szótárában egyet jelent az árulással, a fasiszta hódítót békés országokra szültó politikával. Ez a politika, mely nemzeti árulásból, osztály-önzésből és a népek erejétől való burzsoá félelemből tevődött össze, a fasizmus legjobb szövetségese volt.

München szervezői és sugalmazói meg voltak elégedve a létrejött alkuval, s örömmel üdvözlétek egymást ebből az alkalomból. Az Egyesült Államok kormánya megbízta Kennedy nagykövetet, hogy adja át Chamberlainnek ezt a szerfölkött rövid, de kifejező dicséretet: „Derék ember!” (Good man.)⁴⁹⁶ Egy másik amerikai nagykövet, Bullitt „virággal teli kézzel kereste fel Párizsban Daladier-t és Bonnet-t, s könnyes szemmel adta át nekik »az Amerikából jövő testvéri és boldog üdvözlötet«”.⁴⁹⁷ Hogy a háborús gyűjtogatók nagy örömeinek közepette valahogy feledésbe ne merüljön az Egyesült Államok szerepe, a New York Times 1938. október 15-i száma sietett leszögezni: „A Chamberlain-féle felhevült galamb, mely Münchenből hazafelé tartva fáradtan lengette szárnyait, Amerika szülötte. Legyünk rá büszkék.”

A csehszlovák nép érdekeinek elárulásával a kapitalista Európa döntő lépést tett a világháború felé. A politikai válság tetőfokához közeledett.

Azokban a napokban, amikor Csehszlovákia sorsa eldőlt, a burzsoá-földbirtokos Lengyelország reakciós kormánya rendkívül aljas szerepet játszott vele kapcsolatban. A lengyel kormány arra számított, hogy Csehszlovákia földjéből neki is vetnek majd koncot, s ebben a reményben minden úton-módon hangsúlyozta Németország előtt: ő is részese volt egy olyan helyzet kialakításának, mely lehetővé tette a csehszlovák állam feldarabolását.

A német fasiszták előtt csúszó-mászó Beck lengyel külügyminiszter szükségesnek tartotta előttük kijelenteni, hogy Csehszlovákia létezését feleslegesnek tartja. 1938. szeptember 19-én Lipski berlini nagykövet útján közölte Hitlerrel, hogy a lengyel kormány szerint „a Csehszlovák Köztársaság mesterséges képződmény... nincs kapcsolatban Közép-Európa népeinek valódi szükségleteivel és egészséges jogaival”.⁴⁹⁸ Becket nagyon foglalkoztatta az a gondolat, hogy a nyugati hatalmak a Csehszlovákiával szemben elkövetett árulásukban megállnak félúton, és – miután jelentős részét odaadták a hitleristáknak – a megnyírbált Csehszlovákia önálló államiségát megtartják. Ezért sietett kijelenteni, hogy „mi fenntartásokkal élünk a kérdés ilyen eldöntése ellen”.⁴⁹⁹

Lipski révén Beck emlékeztette Hitlert, hogy Lengyelországtól milyen segítséget és támogatást kapott. „A lengyel kormány – üzente dicsekedve – négyszer utasította el azt a javaslatot, hogy csatlakozzék a Csehszlovákia védelmére tervezett nemzetközi beavatkozáshoz.” Lengyelország fő „érdeme” szerinte az, hogy ellenszegült a Szovjetunió békejavasolatainak. „Lengyelország kormánya – írta kérkedő magabiztossággal – megállapítja, hogy állásfoglalásával megghiúsította a szovjetek széles körű beavatkozását a cseh kérdésbe... Volhíniai hadgyakorlatainkat Moszkva figyelmeztetésnek fogta fel.” Ugyanezzel a pökhendiséggel és nagyvási hóborttal jelentette ki: „Lengyelország megengedhetetlennek tartja, hogy a szovjetek európai ügyekbe avatkozzanak.”⁵⁰⁰

Beck attól félt, hogy Magyarország urai esetleg több érdemet szereznek Hitler előtt, mint lengyel cinkosai. Ezért sietve panaszkodni kezdett Hitlernek, hogy a Csehszlovákiára vonatkozó kérdésben „nem állnak rendelkezésünkre világosan körvonalazva Magyarország döntései”.⁵⁰¹ Beck szükségesnek vélte, hogy Londonban is kiemelje Lengyelország érdemeit a szovjetellenes politikában. Raczyński londoni lengyel nagykövet igyekezett az angol kormánytól kicsikarni annak elismerését, hogy Lengyelországnak is része van Csehszlovákia feldarabolásában, és kijelentette Halifaxnak: a Szovjetunió a lengyel uralkodó körök számára „potenciális ellenség”.⁵⁰²

Bár Lengyelország szerepe a csehszlovákiai válságban nem volt akkora, amennyire Beck felnagyította, kétségkívül jelentős volt. A Csehszlovákiával szemben támasztott lengyel területi igények még jobban kiélezték a feszült helyzetet, megkönnyítették Németországnak, hogy a maga követeléseivel előálljon; a Csehszlovákia elleni lengyel támadás veszélye pedig fokozta a hitlerista zsarolás hatékonyságát. A Berlinnek szóló Beck-féle nyilatkozatokat „érdemük szerint” értékelték Németország politikai vezetői, és szívesen vitatták meg Lengyelország képviselőivel egy, a Szovjetunió

ellen indítandó közös hadjárat lehetőségeit, annál is inkább, mert Lengyelország uralkodó körei sokat ábrándoztak róla.

Még 1938 augusztusában történt, hogy Göring két ízben is megbeszélést folytatott Lipskivel, s kerekén kijelentette a lengyel nagykövetnek, hogy a csehszlovák kérdés elintézése után az orosz probléma „válik aktuálissá”.⁵⁰³ Göring Németország valódi terveit illetően félrevezette tárgyaló partnerét; értésére adta, hogy a hitleristák készek támogatni a lengyel fasiszták területfoglaló törekvéseit „a termékeny Ukrajna irányában”, mivel e törekvéseket „teljesen megalapozottaknak” ítélik, s hajlandók is Ukrajnát átengedni a lengyeleknek. Ezért – mondotta Göring – kívánatos „Németország és Lengyelország katonai köreinek egymáshoz való közeledése”.⁵⁰⁴

Göring javaslatát a lengyel uralkodó klikk nagy helyesléssel fogadta, hiszen megfelelt titkos vágyainak. Lengyelország uralkodó körei tárgyalni kezdtek Németországgal egy Szovjetunió elleni katonai szövetségről és az elfoglalandó szovjet területeken való osztozkodásról. Hitler a német kormány nevében hivatalosan segítséget ajánlott fel Lengyelországnak a Szovjetunió ellen, hangsúlyozván a lengyel nagykövet előtt, hogy „Lengyelország elsőrendű tényező Európának Oroszországtól való megvédésében”.⁵⁰⁵

A lengyel kormánykörök határtalan politikai vakságukról tettek bizonyosságot azzal, hogy a Csehszlovákia feldarabolására, majd megsemmisítésére törvő Németországhoz csatlakoztak. Csehszlovákia hitlerista megszállásának óhatatlanul azzal a következménnyel kellett járnia, hogy a fasiszta Németország megtámadja Lengyelországot is. A lengyel szonációs kormány (a Pilsudski-puccs után alakított fasiszta típusú kormány) a földmágnások és a monopolizációs burzsoázia legreakciósabb részének étvágyát szem előtt tartva rokonszenven fogadta a német kormány javaslatát, hogy működjenek együtt a Szovjetunió elleni háborúban. 1938. szeptember 30-án – mielőtt Varsóban ismeretessé vált a müncheni egyezmény létrejötte –, Beck sürgősen megbeszélést folytatott az amerikai nagykövettel, majd különrepülőgépen eljuttatta a prágai lengyel nagykövethez a Csehszlovákiának szóló ultimátum szövegét⁵⁰⁶ azzal az utasítással, hogy még aznap éjjelig adja át a csehszlovák kormánynak.⁵⁰⁷ Lengyelország a tesini (tescheni) terület haladéktalan átengedését követelte. 1938. október 2-án és 3-án lengyel csapatok hatoltak be csehszlovák földre.

A lengyel uralkodó körök a testvéri szláv ország elleni ilyen orvtámadással, az egyik legsúlyosabb és leginkább vészt hozó lépéssel közelebb vitték saját országukat a nemzeti katasztrófához. A végzetes következmények nem sokáig vártak magukra. Már 1938. október 24-én felmorajlott az első mennydörgés: Németország ezen a napon közölte Lengyelországgal, hogy Danzigot⁵⁰⁸ a „Reich” területéhez kívánja csatolni, és az úgynevezett lengyel folyosón⁵⁰⁹ keresztül német folyosót akar létesíteni autóutakkal és több vágányú vasúttal. Emellett a hitleristák, a lengyel uralkodó körök szovjetgyűlöletét megnyergelve, továbbra is lengyel–német együttműködésről beszéltek, és közös vállalkozást javasoltak „Oroszország ellen az antikomintern paktum keretében”.⁵¹⁰

A danzigi kikötő elvesztése és lengyel földön egy német folyosó létrejötte erős csapást mért volna Lengyelország gazdaságára, mert az ország így elszigetelődött volna a Balti-tengertől, márpedig külkereskedelmi árucsereforgalmának mintegy 70 százaléka ezen bonyolódott le. Lengyelország a Németországtól való súlyos gazdasági függés állapotába jutott volna.

S mégis, a hitlerista ígéretésektől elvakult lengyel kormánykörök továbbra is a fasiszta Németországgal való lepaktálás politikáját folytatták, jöllehet ez az alku Lengyelország fontos nemzeti és gazdasági érdekeit fenyegette.

A néptömegek ellenállása arra kényszerítette Lengyelország urait, hogy a hitlerista agresszió ellen szónokoljanak. De ez csak afféle manőver volt, hogy megmaradhassanak a kormányrúd mellett. Valójában semmilyen gyakorlati intézkedést nem tettek az agresszió távol tartására, s titokban tovább folytatták nemzetellenes politikájukat. Hogy Lengyelország megmenekült attól a gyalázattól, hogy a hitlerizmus csatlósa legyen, egyedül a lengyel nép érdeme, mert a nép bátor harcával megkötötte a reakció kezét.

Lengyelország Kommunista Pártja még jóval a fenti események előtt, 1936 márciusában tökéle-

tesen helyesen mérte fel a helyzetet, és világosan megfogalmazott akcióprogramot adott a népnek. A párt központi bizottságának IV. plénuma leszögezte: „... Pártunk Beck és Hitler háborús mesterkedései ellen harcolva mind a békét, mind a nemzeti függetlenséget védelmezi, minthogy a szanálási klikk kalandorpolitikája Lengyelországot hűbéri függőségre kárhoztatja a hitlerista Németországgal szemben; mi, kommunisták nem engedjük országunkat felvonulási területté vagy átjáró folyosóvá alakítani a hitlerista tábornokok számára, akik mind a lengyel népet, mind a Szovjetunió népeit le akarják igázni.”⁵¹¹

A müncheni egyezmény pontjait rendkívül nagy sietséggel hajtották végre. A csehszlovák hadsereg, mely készen állt a támadók visszaverésére, parancsot kapott a határok elhagyására. Ez a parancs a kapitulációt elhatározó burzsoá kormánytól indult ki. A nép akaratát nem vették figyelembe, pedig az meg akarta védeni a köztársaságot.

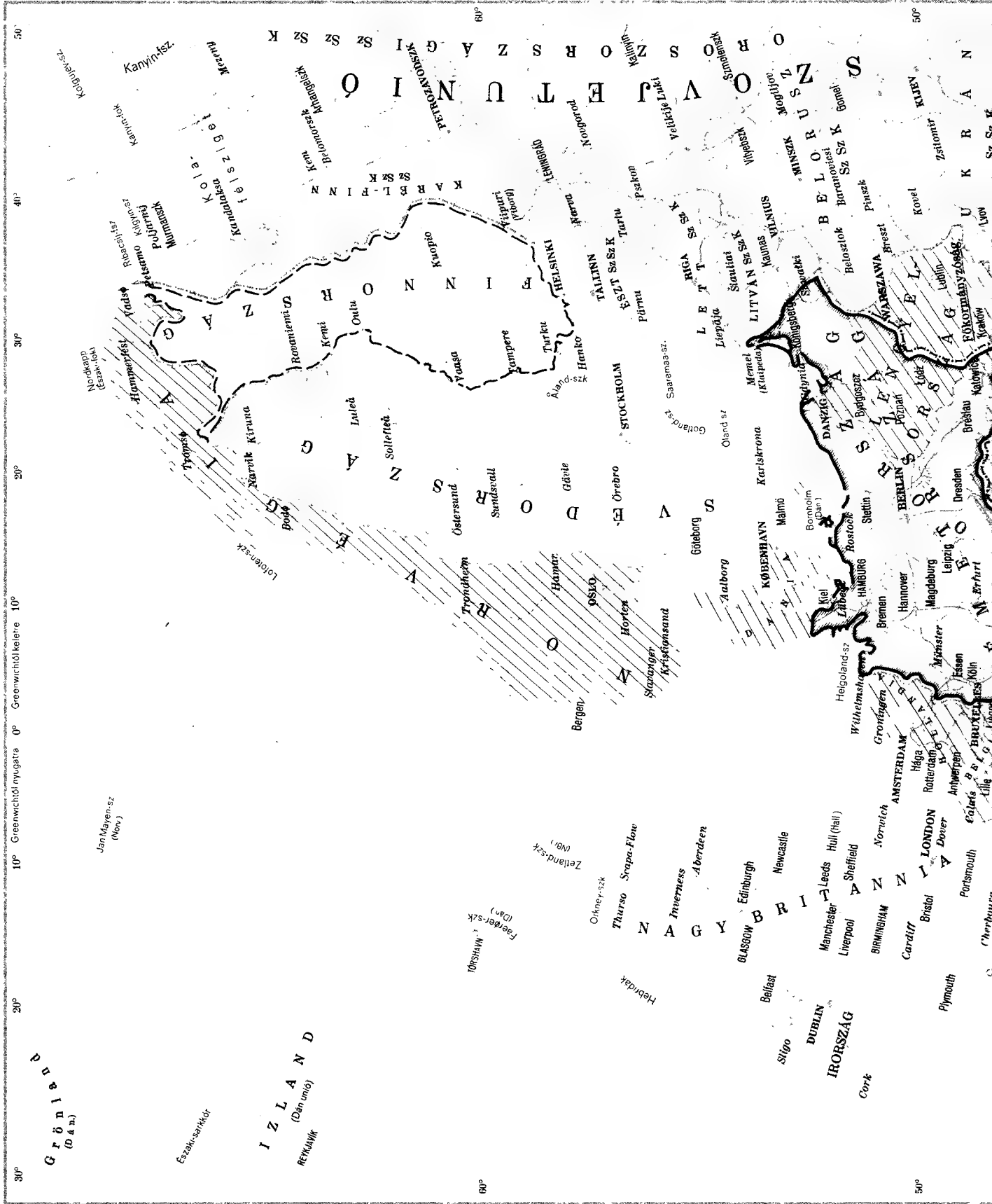
A müncheni egyezmény végrehajtását Németország javára adott további engedmények kísérték. A népszavazásra kijelölt körzetekben a népszavazás elmaradt, s e területek Németország zsákmányai lettek; a Németországhoz került vidékek megállapított határait több mint 300 ponton megsértették a hitleristák. Lengyelország elragadta a sziléziai Těšint; Magyarországnak Hitler és Mussolini, akik megtették magukat döntőbíróknak (első bécsi „döntőbíráskodás”, 1938. november 2.), átadták Kárpátalja és Szlovákia déli vidékeit.

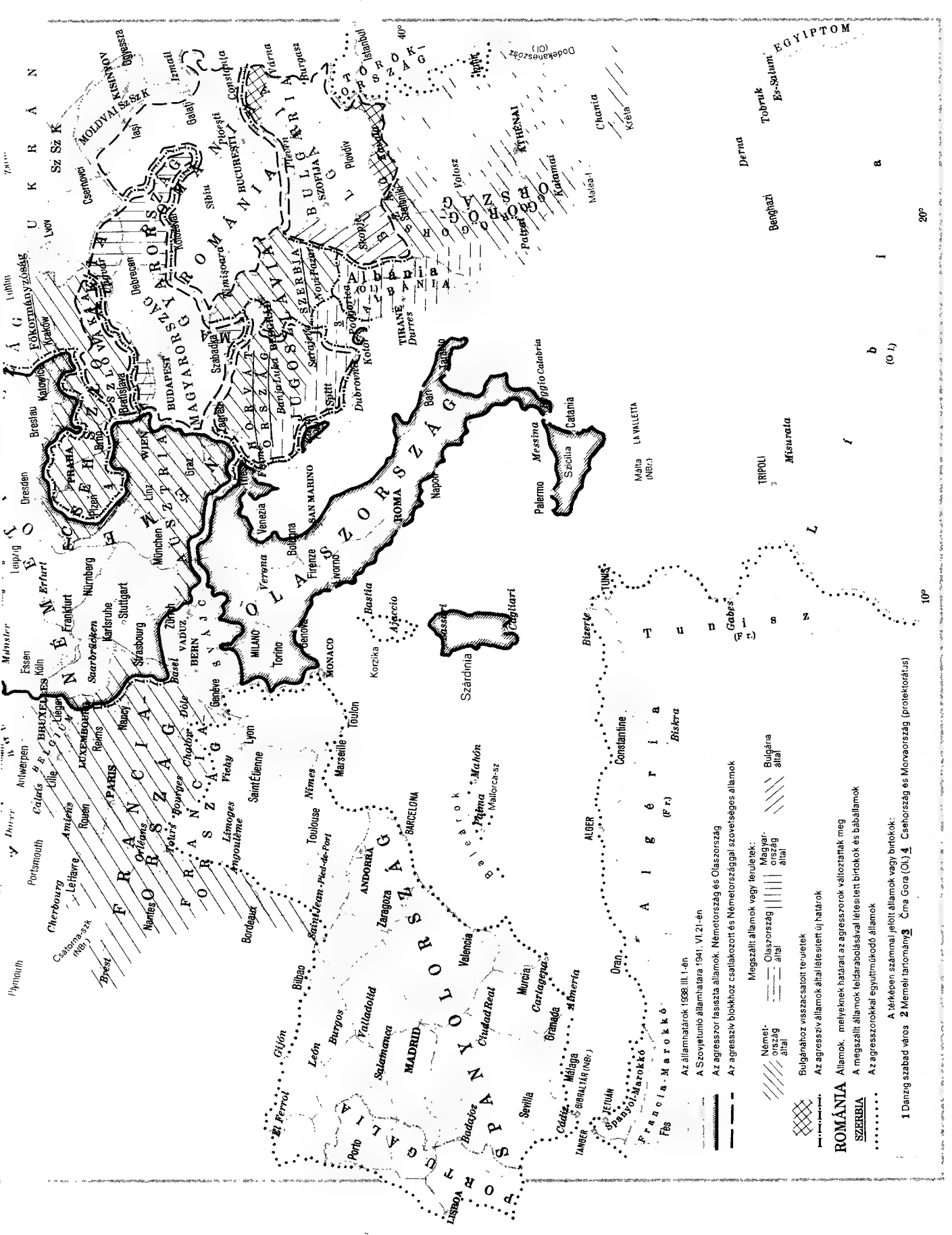
Csehszlovákia meg volt fosztva határmenti erődtételeitől. Németország elrabolta tőle létfontosságú iparvidékeit, szétszabdalta közlekedési hálózatát. Ilyen megcsonkított, határerődtételeitől megfosztott, gazdaságilag meggyengített állapotban teljesen védtelenül állt a német fasiszta agresszió további fenyegetésével szemben.

A Szovjetunió ismét segíteni akart a csehszlovák népnek. Mivel a müncheni egyezmény kimondta, hogy Csehszlovákia megmaradt részének kezességet nyújtanak, s megvédik a nem provokált agresszió ellen, a szovjet kormány 1938. október 9-én megkérdezte a Beneš emigrációja után alakult csehszlovák kormányt: óhajt-e a Szovjetunió részéről is ilyen garanciát? A csehszlovák kormány azonban ezúttal sem fogadta el a baráti kéz segítségét, arra hivatkozva, hogy a kérdést csak a müncheni egyezményben részt vevő hatalmak dönthetik el.⁵¹² Csak hogy ezek a hatalmak egyáltalán semmiféle garanciát sem óhajtottak nyújtani Csehszlovákiának. Ők csak arra gondoltak, hogy Csehszlovákia – főleg Kárpát-Ukrajna – ugródeszkaül szolgáljon Németországnak a Szovjetunió ellen.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó köreiből régóta érlelődött a szándék, hogy a Szovjetunió hitlerista megtámadásának provokálására fogják felhasználni a német vezetőknek az ukrajnai gabonával kapcsolatos sóvár kijelentéseit. Anglia és Franciaország legfelsőbb kormányképviselői 1938. november 24-én Párizsban értekezletet tartottak, s ezen megbeszélték Ukrajna kérdését. Chamberlain és Halifax közölték Daladier-val és Bonnet-val: „Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a német kormány Oroszország *felosztását* tervezi...”⁵¹³ Röviddel ezután, a német-francia barátsági és megneemtámadási nyilatkozat aláírása alkalmával Bonnet így szólt Ribbentrophoz: „Hagyják meg önök a mi gyarmatbirodalmunkat, és akkor Ukrajna az önöké lesz.”⁵¹⁴ A francia diplomata szerfölött nagy jóindulattal reagált Ribbentrop azon szavaira, hogy Németország be akarja fejezni Csehszlovákia teljes elfoglalását.

A francia-német barátsági és megneemtámadási nyilatkozat aláírása után a Paris Soir című jól értesült francia lap közölte Szovjet-Ukrajna térképét, ezzel a sokat jelentő címszöveggel: „Ukrajna – a negyvenmillió lakosú ország”. Az újság áradozva írt Ukrajna gazdagságáról, amely boldoggá tehet bárkit, aki azokat magáénak mondhatja. Ezzel egy időben George Ogilvie-Forbes angol megbízott – a vágyat valóság gyanánt állítva be – elégedetten azt írta haza kormányának: szerinte Hitler a közeljövőben megvalósítja hódító politikájának harmadik fázisát is, azzal a céllal, hogy „német gyámság alatt megteremtse a független orosz Ukrajnát”.⁵¹⁵ Az amerikai, angol és francia reakciós újságok egymást túlszárnyalva ajánlgatták Hitlernek, hogy Szovjet-Ukrajnát „egyesítse” Kárpát-Ukrajnával (Kárpátalja); így uszították Németországot a Szovjetunió ellen, még a támadás

ürügyét is sugalmazták neki. „Oroszország e déli részének (az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságnak – Szerk.) óriási természeti gazdagsága – írta a New York Times – ... ez most a harmadik Reich célja ... Oroszországtól elszakítva és Németországhoz csatolva, ez a terület sok olyan termék hatalmas tárházul szolgál majd Németországnak, melyeknek az most híjával van ... A Németország és Oroszország közti háború teljesen valószínű, amennyiben Hitler következetesen végigviszi a német támadást abból a célból, hogy Szovjet-Oroszország leggazdagabb területein egy független bábállamot alapítson.”⁵¹⁶

Bullitt, az Egyesült Államok párizsi nagykövete Ickes amerikai belügyminiszterrel 1938 decemberében folytatott megbeszélésén így fejtette ki az eseményeknek a nyugati hatalmak szempontjából kíváncsatos lefolyását: „Németország majd megkísérli elrabolni Ukrajnát, amely a Szovjetunió leggazdagabb élettára. Ennek során Németország annyira ki fog merülni, hogy nem lesz képes a feszültség elviselésére, és végül is összeomlik annak súlya alatt. Ugyanígy Japán meghódítja vagy megkísérli meghódítani Szibériát, s a túlterheléstől szintén össze fog roskadni. Anglia és Franciaország Oroszországot a sorsára hagyják, s így elhárítják magukról a német támadás veszélyét.”⁵¹⁷

E titkos elképzelések egyáltalán nem maradtak titokban a német imperialisták előtt, s további agresszív cselekedetekre ösztönözték őket. Csakhogy Németország vezető köreinek megvoltak a maguk szándékai, s azokhoz tartották magukat. Mindenekelőtt azt határozták el, hogy teljesen elfoglalják Csehszlovákiát.

A csehszlovák burzsoázia egy részének kapituláns magatartása még erősebben nyilvánult meg München után. A „nemzeti összefogás” és a megmaradt területek védelme ürügyén merőben fasiszta módszerekkel fojtotta el a demokratikus erőket, megtisztítva ezzel az utat a hitlerista megszállás előtt. Míg más országokban a reakció a kardcsörtető nacionalizmus és sovinizmus jelszavaival harcolt a fasiszta diktatúra felállításáért, addig a cseh reakció, a fasizmus mellett törve lándzsát, országa önállóságának és nemzeti függetlenségének sírásója lett.

1939 márciusában Németország, felhasználva a München-pártiak további segítőkézségét, nekilátott Csehszlovákia megmaradt részének elrablásához. Az angol külügyminisztérium kijelentette: Anglia kormánya nem lát okot arra, hogy beavatkozzék a csehszlovákiai események alakulásába.⁵¹⁸ Erről Henderson berlini angol nagykövet tájékoztatta a német külügyminisztériumot.⁵¹⁹ A francia kormány is ilyen álláspontra helyezkedett. Bonnet azt erősítette, hogy a csehszlovák állam nyilvánvalóan nem képes megőrizni önálló létezését.⁵²⁰

1939. március 15-re virradó éjjel a csehszlovák burzsoázia képviselői Berlinben olyan értelmű nyilatkozatot írtak alá, hogy Németország kezébe teszik le az ország sorsát.⁵²¹ Így fejeződött be Csehszlovákia elfoglalása.

Cseh- és Morvaországot protektorátus formájában Németország közvetlenül magához csatolta, Szlovákiából pedig gyarmatot alakított, s élére bábkormányt ültetett. (Lásd a 7. sz. térképet.) Nyitott kérdés maradt Kárpát-Ukrajna, amelynek déli részét – Szlovákia déli vidékeivel együtt – már előbb átadták Magyarországnak.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányai sietve áldásukat adták a fasiszta agresszió legújabb aktusára, mivel ez még nem keresztezte terveiket. Chamberlain ráadásul kijelentette a parlamentben, hogy Csehszlovákia bekebelezését nem hajlandó agresszióknak tekinteni.⁵²²

Az angol tőkésék is siettek kifejezni, hogy mennyire helyeslik a hitlerista Németország eljárását. Március 15–16-án Düsseldorfban a brit ipari föderáció és a német birodalmi nagyiparosok csoportja között gazdasági együttműködési egyezmény jött létre, mely világosan mutatta, hogy Anglia gazdái siettek megalkudni a német monopóliumokkal.

A Szovjetunió kormánya volt az egyetlen kormány, mely nem volt hajlandó elismerni Csehszlovákia megszállását. Németországhoz intézett, 1939. március 18-án kelt jegyzékében kijelentette: nem ismeri el törvényesnek és a népek önrendelkezési elveivel összhangban állónak, hogy a német birodalom bekebelezte Csehországot, s ilyen vagy olyan formában ugyanezt tette Szlovákiával is.

A szovjet kormány Csehszlovákia német csapatokkal történt megszállását önkényes, erőszakos és agresszív cselekedetnek bélyegezte.⁵²³

Csehszlovákia elfoglalása még jobban megszilárdította a hitlerista Németország hadászati helyzetét, és erősítette hadiipari teljesítő képességét. Ezt Göring részletesen kifejtette Mussolininak; különösen azt emelte ki, hogy Csehszlovákia elfoglalása Németországnak kedvező körülményeket biztosít Lengyelország megtámadásához. „Csehszlovákia nehéz fegyverzete – hangsúlyozta Göring – azt mutatja, hogy München után is veszedelmes lehetett volna egy komoly összetűzés esetén. Németország akcióinak eredményeként a tengely mindkét országának helyzete javult, különös tekintettel azokra a gazdasági lehetőségekre, melyek annak következtében álltak elő, hogy Csehszlovákia hadi potenciálját Németország kapta meg. Ez lehetővé teszi a tengely erejének jelentős növekedését a nyugati hatalmak ellen.”⁵²⁴

Csehszlovákia elfoglalása újabb erőszakra ösztönözte a fasiszta agresszorokat. A hitlerista Németország, kihasználva a nyugati hatalmak előzékenysége következtében előállott kedvező helyzetet, 1939. március 23-án elragadta Litvániától Klaipėda (Memel) területét, Románia kormányát pedig olyan gazdasági egyezmény aláírására kényszerítette, melynek következtében az egész román nemzetgazdaság a német hadigazdaság függvénye lett.

A fasiszta Olaszország „kéz kezét mos” alapon megfelelő ellenszolgáltatást kívánt a hitlerista kormánytól, amiért támogatta Csehszlovákia megszállását. Ragaszkodott ahhoz, hogy a német fasiszták segítsenek neki az Albánia ellen régóta kitervelt támadás megvalósításában. Mackensen, Németország római nagykövete 1939. március 17-én közölte is Mussolini kormányával, hogy Németország hajlandó támogatni Olaszországot Albánia megszerzésében.

1939. április 7-én reggel a légierő és a hajóhad támogatásával több mint 50 ezer főnyi olasz sereg tört be Albánia területére. Az albán nép, kormánya áruló magatartása ellenére, hősie ellenállást tanúsított. Durrës (Durazzo), Vlone (Valona), Shëngjin (Medova), Sarandë kikötők katonai alakulatai elszántan védelmezték hazájuk földjét.

Az olaszok betörése Albániába az 1937-ben kötött angol–olasz egyezmény súlyos megszegése volt, amelyben mindkét fél a földközi-tengeri *status quo* megtartására kötelezte magát. Várható lett volna, hogy Anglia ezt a szerződésszegést nem hagyja válasz nélkül. Nagy-Britannia kormánya azonban inkább a pilátusi kézmosást tartotta célszerűnek. Albánia megrohanásának előestéjén Chamberlain tájékoztatta a londoni amerikai nagykövetet, hogy Anglia nem szándékozik beavatkozni a konfliktusba.⁵²⁵ Az Egyesült Államok kormánya azt felelte, hogy az adott kérdésben teljesen egyetért az angol állásponttal.

Csehszlovákia felszámolása után a németek egyre fenyegetőzőbb követelésekkel léptek fel Lengyelországgal szemben, s 1939 márciusában csapatokat kezdtek összevonni a lengyel határ mentén. Klaipėda elfoglalásával ezt a területet támadási bázissá építették ki Lengyelország ellen.

Ugyanakkor a diplomácia frontján is támadást indítottak. 1939. március 21-én Ribbentrop Lipskivel folytatott megbeszélésén már egészen más hangnemben ismételte meg a Danziggal és az autóutak építésével kapcsolatos német követeléseket; viszonzásul megígérte a lengyel határok garanciáját. Egyúttal ahhoz is ragaszkodott, hogy a német–lengyel megállapodásnak „világosan kifejezett szovjetellenes tendenciákat kell tartalmaznia”.⁵²⁶ Ezzel hangsúlyozta: a Lengyelországgal szemben támasztott hitlerista követelések célja, hogy a német fegyveres erők számára megfelelő felvonulási területet létesítsenek, ahonnan be lehet törni a Szovjetunióba. A hitlerista diplomata elérte, amit akart. Gafencu román külügyminiszter, aki azokban a napokban látogatott el Varsóba, feljegyezte naplójába, hogy Beck tökéletesen megbízik „Hitler szavában”.⁵²⁷ De hát nem a bizalomról volt itt szó. Lengyelország kormánya – az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányaihoz hasonlóan – arra számított, hogy ha Németország már kiszemelte az agresszió áldozatát, a Szovjetunió iránti gyűlölet majd felülkerekedik az imperialista ellentétéken.

Gafencuval való beszélgetése során Beck éppen erre, vagyis a német imperialisták szovjetellenességére hivatkozott: „Elődjeitől eltérően Hitler felismerte a bolsevista veszély valóságát, és mindig is

küzdött ellene . . . Tudom, hogy Hitler Németországának éppen ez a központi, legfőbb, döntő problémája, s emellett minden más probléma csak másodrendű. Ezek után hogyan állhatna Németország érdekében a Lengyelország elleni háború? . . . Ha a lengyel bástya leomlik, Európa kapui nyitva állnak a szovjet terjeszkedés előtt. Vajon Hitler ezt akarja-e? Tudom, hogy nem akarja. Természetesen szeretné visszakapni Danzigot, de sohasem fog beleegyezni abba, hogy a szabad város megszerzéséért ekkora árat fizessen.”⁵²⁸ A beszélgetés után Gafencu ezt jegyezte fel naplójába: „Beck teljesen odaadta magát Hitlernek.”⁵²⁹

A lengyel kormány pedig egyre csak vitte az országot a nemzeti öngyilkosság felé. A lengyel reakciónak ezt az esztelen, örült politikáját egyetlen gondolat irányította, melyet így lehet jellemezni: „Lepaktálunk akár magával a sáttal is, azt se bánjuk, ha belepusztulunk, csak az a fő, hogy a Szovjetunió ellen legyünk!”

„Lényegében véve nem valami misztikus »oroszellenes komplexum« volt ez – mondotta 1959 júliusában Gomulka –, hanem a világ első munkás-paraszt államával szemben táplált osztálygyűlölet, pedig hát éppen ennek az államnak a létrejötte volt a lengyel függetlenség visszaállításának legfontosabb előfeltétele. Valójában a burzsoázia és a földesurak, valamint az akkori lengyel szociáldemokrata párt jobboldali vezetői attól a társadalmi hatástól féltek, melyet a Szovjetunióval való szövetség és a hitlerizmus elleni közös harc gyakorolt volna a lengyel népre.

Ennél az egyetlen reális és hatékony szövetségnél, mely megkímélte volna Lengyelországot a szeptemberi vereségtől, a lengyel burzsoázia angol- és franciabarát körei többre tartották a brit és francia münchenistákkal való képtelen szövetséget.”⁵³⁰

Mialatt Anglia, Franciaország és Lengyelország kormányai a Németországgal való új alkudozás módzatait keresték, az utóbbi már háborúra készült. A hitlerista kormány előre eldöntötte ezt a kérdést. Amikor Ciano olasz külügyminiszter rezidenciájának kertjében sétálgatott Ribbentroppal, megkérdezte tőle: „Mit akarnak önök, a folyosót vagy Danzigot?” Ribbentrop hidegen ránézett az olaszra, s így felelt: „Nem, már nem ezt akarjuk . . . Mi háborút akarunk.”⁵³¹ Nyilvánvaló volt, hogy Németország elhatározta: játszani fog a tűzzel.

1939. április 11-én a német kormány jóváhagyta a Lengyelország elleni háború haditervét, melynek „Fehér-terv” volt a fedőneve. A terv szerint Németország váratlanul megrohanja Lengyelországot, hogy szétverje és megsemmisítse a lengyel fegyveres erőket. Hitler a Cianoval folytatott megbeszélés során kijelentette: „Lengyelországra akkora erővel kell lesújtani, hogy még ötven év múlva se legyen képes harcolni.”⁵³²

A világalumért indított harcában a német imperializmus legközelebbi célja a Lengyelország elleni háború volt. A hitleristák így gondolkodtak: ha utána mindjárt a Szovjetuniót támadják meg, a meghódított Lengyelország jó felvonulási terület lesz; ha előbb nyugati pártfogóikkal akarnak leszámolni, Lengyelország szétzúzása akkor is szükségük van, hogy Angliát és Franciaországot megfosszák egyetlen katonai szövetségesüktől, s elkerüljék a kétarcvonalas háborút. A német kormány ugyanis tekintetbe vette, hogy Lengyelország esetleg segítséget nyújt Angliának és Franciaországnak, ha azokat Németország megtámadná. Azt viszont – München tapasztalatai alapján – a német kormány kizártnak tartotta, hogy Anglia és Franciaország segítséget nyújtson lengyel szövetségesüknek. A német imperialisták tisztában voltak azzal, hogy a Lengyelországnak nyújtott angol-francia garanciák semmit sem érnek, s csak papíron léteznek. Hitler megvetéssel nyilatkozott müncheni partnereiről és politikájukról: „Ellenségeink csak nyomorult férgek. Láttam őket Münchenben. Túlságosan gyávák ahhoz, hogy katonai akciókat kezdjenek. Legfeljebb tengerzárat létesítenek, ennél messzebbre nem mennek . . . Egyetlen dologtól félek csak – attól, hogy megint eljön hozzám Chamberlain vagy valamely más disznó, és azt javasolja, hogy változtassam meg elhatározásomat. De én lehajtom a lépcsőről, még ha a fotoriporterek szeme láttára saját magamnak kell is hasba rúgnom az illetőt.”⁵³³ Íme, mire vezetek Chamberlain látogatásai Hitlernél! A fasiszta diktátor – japán történészek kifejezésével élve – „megnyergelte a tigrist”, és eszeveszetten vágatott a háború felé.

Európában tehát 1939 tavaszára végsőkéig feszült a politikai helyzet. Már csak a fasiszta agressziótól fenyegetett államok együttes és összehangolt rendkívüli erőfeszítéseivel lehetett volna megállítani a háború közeledő lavináját. De a nyugati hatalmak vezetői most sem az agresszió megfékezésével törődtek, hanem egyedül azon mesterkedtek, hogy a támadást keleti irányba, a Szovjetunió ellen tereljék. Az imperialista ellentétek hallatlanul kiéleződtek. Az amerikai és angol monopóliumok közreműködésével Németország gazdasági és katonai tekintetben messze maga mögött hagyta Angliát és Franciaországot, amint az az alábbi adatokból kitűnik.

Az európai tőkésországok ipari termelése⁵³⁴

Ország	Kőszén (barnaszénnel együtt) millió tonnákban		Nyersvas millió tonnákban		Acél millió tonnákban		Alumínium millió tonnákban	
	1937	1939	1937	1939	1937	1939	1937	1939
Németország (a jelzett éveknek megfelelő országhatárokon belül)	240,0	251,6	16,0	17,5	19,8	22,5	127,6	199,5
Anglia	244,0	235,0	8,6	8,1	13,2	13,4	19,3	25,4
Franciaország	45,0	49,8	7,9	7,4	7,9	7,9	34,5	52,5
Olaszország	1,5	2,4	0,8	1,1	2,3	2,3	22,9	43,2

Minél nagyobbra nőtt a német imperializmus ereje, annál jobban érezte gazdasági és politikai pozícióinak viszonylagos gyengeségét az Egyesült Államokkal, Angliával és Franciaországgal szemben, s így követelései egyre arcátlanabbak és határozottabbak lettek. A nyugati hatalmak minden egyes engedménye Németország javára tolt a erőviszonyok súlypontját, s újabb megújabb követelések támasztására ösztönözte a hitleristákat. Ennek folytán a nyugati hatalmak és Németország konfliktusa nemcsak hogy nem simult el, hanem még tovább éleződött. Ugyanakkor a német fasisztákban egyre erősebbé vált az a meggyőződés, hogy a nyugaton tervezett katonai kaland aránylag könnyen fog nekik sikerülni.

*3. Angol-francia-szovjet tárgyalások 1939-ben.
Szovjet-német megneptámadási egyezmény*

1939 márciusában ült össze Moszkvában az SZK (b)P XVIII. kongresszusa. A párt központi bizottsága beszámolójában leleplezte a „be nem avatkozás” politikáját, s rámutatott, hogy az nem egyéb, mint az agresszió eltűrésének, a háború kirobbantásának politikája, mely világháborút akar előidézni azzal, hogy a Szovjetunióra uszítja a német és a japán agresszorokat. A kongresszus fel-tárta a müncheni egyezmény valódi értelmét, megállapította: „a németeknek azért adták oda Csehszlovákia részeit, hogy ezért az árért a németek kötelezettséget vállaljanak a Szovjetunió elleni háborúra . . .”⁵³⁵ A reakciós sajtóban – mutatott rá a beszámoló – kihívó handabanda folyik Szovjet-Ukrajnának Kárpátaljához (Krajnjához) való „csatolásáról”, s az egész sajtólármának az a célja, hogy „a Szovjetuniót felfingerelje Németország ellen, megmérgezze a légkört, s minden látható

alap nélkül konfliktust provokáljon Németországgal”.⁵³⁶ A kongresszus figyelmeztette a „be nem avatkozás” politikájának szervezőit, hogy veszedelmes és kockázatos politikai játékba kezdtek, mely számukra komoly kudarccal végződhet. A nemzetközi helyzet elemzése alapján a központi bizottság beszámolója külpolitikai téren a következőkben szabta meg a párt feladatait:

„1. Továbbra is békepolitikát kell folytatni, s törekedni kell a minden országgal való kereskedelmi kapcsolatok megszilárdítására;

2. Óvatossá kell lenni, s nem szabad engedni, hogy országunkat konfliktusokba sodorják a háborús provokátorok, akik másokkal akarnák kikapartatni a gesztenyét a tűzből;

3. Minden lehetséges módon erősíteni kell a Vörös Hadsereg és a Vörös Hajóhad harcképességét;

4. Erősíteni kell a baráti kapcsolatokat valamennyi ország dolgozóival, akiknek érdeke a béke és a népek közötti barátság.”⁵³⁷

A kongresszus rámutatott az új világháború veszélyére. Mindenekelőtt attól kellett óvakodni, hogy a szovjetország ne sodródjék háborúba az agresszorokkal Európában és a Távol-Keleten egyidejűleg, méghozzá úgy, hogy elszigetelt marad, mert a nyugati hatalmak kivonnák magukat a fasiszta támadók elleni harcból, sőt még támogatást is nyújtanának nekik.

A párikongresszus határozatainak megvalósítása során a szovjet kormány több külpolitikai intézkedést tett a hitlerista agresszió további terjeszkedése ellen. A Szovjetunió továbbra is fáradhatatlanul küzdött azért, hogy Németország ne igázhassa le a kapitalista Európa országait, ne tehesse azokat a német birodalom gyarmataivá, és következetesen síkraszállt a népek nemzeti függetlensége és szabadsága érdekében. Politikája továbbra is homlokegyenest ellentétben állott Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok kormányainak politikájával, melyek készek voltak több országot odavetni áldozatul a német fasiszta rablóknak, hogy az agressziót bátorítsák, s élet a Szovjetunió ellen fordítsák. Az akkori nemzetközi helyzetben nagy jelentőségű volt a szovjet államnak az a szilárd elhatározása, hogy a balti köztársaságokat megvédi az agresszió ellen. Amikor a hitleristák Litvániától elragadták Klaipédát, a szovjet kormány 1939. március 28-án külön nyilatkozatban figyelmeztette Észtország és Lettország kormányait a balti országokat fenyegető veszedelemre.

A szovjet kormány – mivel jól tudta, milyen módszereket alkalmaznak a hitleristák agressziós céljaik elérésére, s mivel ismerte Észtország és Lettország kormányköreinek áruló és korrupt magatartását –, óva intette ezeket a köztársaságokat olyan egyezmények megkötésétől, amelyek csorbíthatnák nemzeti függetlenségüket és önállóságukat, politikai, gazdasági vagy más vonatkozású uralmi helyzetbe juttatnák a harmadik birodalmat, s annak kizárólagos jogokat vagy privilégiumokat biztosíthatnának. A szovjet kormány kijelentette: az ilyen egyezményeket – akár önként, akár külső nyomásra jönnek létre – tűrhetetlennek, a szovjet-észt, illetve a szovjet-lett egyezmények és szerződések szövegével és szellemével összeférhetetlennek tekintené, sőt e szerződések megszegésének minősítené, ami súlyos következményekkel járna. E nyilatkozatokat – hangsúlyozta a szovjet kormány – attól az őszinte törekvéstől vezéreltetve teszi, hogy Észtország és Lettország népeit meggyőzze a Szovjetunió baráti szándékairól.⁵³⁸

A szovjet kormánynyilatkozatokat ellenségesen fogadták Észtország, Lettország és Litvánia reakciós körői, s el is titkolták a balti országok népei előtt. Sem a sajtóban, sem a hivatalos nyilatkozatokban nem közölték az eredeti szöveget. Ezzel szemben a legvadabb, legostobább koholmányokat terjesztették a Szovjetunió állítólagos szándékairól. Így például Stradman, a párizsi észt követ egyik jelentésében azzal dicsekedett, hogy a szovjet kormány nyilatkozatát jól „megmagyarázta” a francia külügyminisztériumnak: a nyilatkozat – úgymond – a Szovjetunióknak azt a kívánságát jelenti, hogy „Észtország beleegyezése nélkül behatoljon annak területére”.⁵³⁹

Észtország, Lettország, Litvánia uralkodó körői és a hitlerista főkolomposok azonban megértették: a szovjet kormány az a kijelentése, miszerint „nem lehet tétlen szemlélője” annak, hogy egyesek nyíltan vagy burkoltan a balti országok függetlenségére törnek – nem pusztán szólam. Megértették, hogy a Szovjetunió nem fogja tűrni a balti köztársaságok elleni fasiszta agressziót.

A Szovjetunió békeakarata, a népek biztonságának megvédésére irányuló szilárd eltökéltsége bizonyos fokú tartózkodásra kényszerítette Németországot. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország legreakciósabb köreinek várakozása ellenére Németország 1939 tavaszán nem mert háborút kezdeni a Szovjetunió ellen. A hitlerista kormány elhalasztotta terveit, és levette napirendjéről az ukrainai kérdést, amely körül nagy hűhót csaptak akkoriban a háborús provokátorok. A hitleristák Magyarországnak engedték át Kárpát-Ukrajna kezükben maradt körzeteit. Ez annyit jelentett, hogy Németország nem volt hajlandó „beváltani a Münchenben kiállított váltót”.

Nem sokkal utóbb létrejött a német–olasz „acélpaktum” – ez a nyíltan katonai szövetség, amely a korábbi antikomintern szölamokat mellőzve nem pusztán és nem is annyira a Szovjetunió, mint inkább a nyugati hatalmak ellen irányult.

Londonban, Washingtonban és Párizsban riadalmat keltettek Németország lépései. Chamberlain – mint naplójában írta – valósággal dührohamot kapott. Most már nyilvánvaló volt, hogy a müncheni politika csődöt mondott, s a brit miniszterelnök hatékonyabb eszközöket próbált találni, hogy a német agressziót keleti irányba fordítsa. A nyugati hatalmak mindeddig Hitler rábeszélésével próbálkoztak, s egymás után tették neki az engedményeket. Most elhatározták, hogy rá fognak ijeszteni. Így született meg a hírhedt „garanciális politika”, valamint Anglia és Franciaország kormányainak az az elhatározása, hogy tárgyalásokat kezdenek a Szovjetunióval.

1939. március 31-én Chamberlain kijelentette a képviselőházban, hogy az angol kormány magára vállalta Lengyelország függetlenségének szavatolását (később ugyanilyen „garanciákat” vállalt Görögországgal és Romániával kapcsolatban). Ezt követően angol–lengyel megbeszélések folytak Londonban, melyek eredményeként az egyoldalú angol garanciát kétoldalú kölcsönös segítségnyújtási kötelezettséggel cserélték fel, de annak írásban való rögzítését bizonytalan időre elhalasztották. Az angol kormány csupán a Németország elleni front szervezésének látszatát akarta kelteni és egy újabb Münchenért hajlandó volt bármely pillanatban kiszolgáltatni Lengyelországot Hitlernek. Április 1-én a félhivatalos Times nyíltan hangoztatta: Angliának Lengyelországgal kapcsolatos kötelezettségei „nem kötelezik Nagy-Britanniát arra, hogy Lengyelország jelenlegi határának minden centiméterét megvédelmezze”. Wheeler-Bennett angol történész helyesen jegyzi meg, hogy ez az újságcikk „szörnyű hasonlóságot” mutatott a Times 1938. szeptember 7-i cikkével, amely Csehszlovákia feldarabolását indítványozta.⁵⁴⁰

A lengyel kormány szintén a maga módján értelmezte angol „garanciákat”; úgy számított, hogy azokat felhasználhatja a Németországgal való megegyezés elérésére, amelyre mindig is törekedett. Erről tanúskodnak Beck következő szavai: „E különféle dokumentumok eredményeképpen olyan helyzet alakult ki, mely nekünk a »szavatosságok« maximumát nyújtotta, legalábbis papíron, s ugyanakkor nem zárta be az ajtót a Németországgal való új tárgyalások előtt – már amennyiben ez tőlük függött, mint ezt nyilvánosan kijelentettük.”⁵⁴¹

1939. május 20-án Halifax kidolgozta a danzigi kérdés „szabályozásának” tervezetét, mely lényegében véve német ellenőrzés alá kívánta helyezni ezt a várost; a tervezet szerint Anglia, Franciaország és Németország Lengyelország részvételével közösen dolgoznák ki Danzig új alkotmányát.⁵⁴²

Anglia diplomáciailag is előkészítette Münchennek ezt az új változatát. Kennard varsói angol nagykövet arról igyekezett meggyőzni Lengyelország vezető politikusait, hogy „Anglia nehezen lépne háborúba Németországgal Danzig miatt”.⁵⁴³

Az angol és francia politikusok feltétlenül tisztában voltak azzal, hogy a „garanciák” önmagukban véve aligha fognak komoly nyomást gyakorolni Hitlerre. Hiszen a Lengyelországnak nyújtott „garanciákra” is azzal válaszolt Németország, hogy felbontotta az 1934. évi lengyel–német egyezményt, ugyanezt tette az 1935-ben aláírt angol–német flottaegyezménnyel, s Angliától a volt német gyarmatok azonnali visszaadását követelte. Németországra csak abban az esetben lehet hatékony nyomást kifejteni, ha Anglia és Franciaország egyezményt köt a Szovjetunióval – ezt jól tudták a nyugati hatalmak. De nekik nem magára az egyezményre volt szükségük, hanem csak a látszatára. Így módon az angol és a francia kormányoknak az az elhatározása, hogy tárgyalásokba bocsátkoznak

a Szovjetunióval, csupán kétszínű játszmájuk egyik manővere, a müncheni politikának új körülmények közti folytatása volt. A tárgyalásoknak a Szovjetunió elszigeteltségét kellett demonstrálniuk, s ezzel akarták Németországot a Szovjetunió megtámadására ösztökélni. Anglia és Franciaország kormányai a Szovjetunióval való szövetségkötéssel fenyegetőzve igyekeztek kényszeríteni Németországot, hogy olyan egyezményt kössön velük, amely a világpiacokon nem csorbítja az angol és a francia monopóliumok érdekeit, s biztosítja a Szovjetunió elleni német támadást.

Ugyanakkor Anglia és Franciaország olyan kötelezettségeket akartak varrni a Szovjetunió nyakába, melyeknek teljesítése – megbízható angol–francia segítségnyújtási garanciák hiányában – okvetlenül háborúba sodorta volna Németországgal. Arra az esetre viszont, ha Németország mégis a Nyugat ellen vonulna, Anglia és Franciaország kormányai igyekeztek maguknak biztosítani a Szovjetunió segítségét.

Anglia és Franciaország kormányai persze leplezték valódi szándékaikat. Olyan látszatot igyekeztek keltetni, hogy a közvélemény követelésének eleget téve, a kormányok és népek hatalmas erejű szövetségét akarják létrehozni, mely megálljt tud parancsolni a fasiszta agresszióknak. Ezek a követelések néha a burzsoá liberális sajtótermékek hasábjain is napvilágot láttak. A News Chronicle például ezt írta: „Oroszország a tengelye a Franciaország, Anglia és a Szovjetunió közötti acélszövetségnek – a béke egyetlen reménysége”.⁵⁴⁴

A Szovjetunió – nem úgy, mint Anglia és Franciaország – szívügyének tekintette a béke megőrzésének ügyét, annál is inkább, mivel hatalmas alkotó tervei megvalósításához békére volt szüksége. Így tehát őszintén arra törekedett, hogy ezekkel az országokkal megegyezésre jusson. A szovjet kormány tisztában volt az európai gyarmatbirodalom alapítására törekvő német imperializmus egész rabló politikájával, és reálisan értékelte azt a veszélyt, amelyet ez a politika mind a Szovjetunióra, mind a többi európai államra jelentett.

A Szovjetunió olyan szerződés aláírására törekedett Angliával és Franciaországgal, amely nem értéktelen papír csupán, hanem hatékony kölcsönös segítségnyújtási egyezmény, mely biztosítja Közép- és Kelet-Európa országait minden agresszió ellen, s pontosan meghatározza a haladéktalan segítségnyújtás formáit és méreteit.

A Szovjetunió irányvonala és az angol–francia irányvonal gyökeresen különbözött egymástól. Ez hamarosan ki is tűnt a tárgyalások folyamán.

1939. március 21-én Nagy-Britannia kormánya azt indítványozta a szovjet kormánynak, hogy a Szovjetunió, Anglia, Franciaország és Lengyelország adjanak ki közös nyilatkozatot. Ebben mondják ki: arra az esetre, ha az európai békét és biztonságot „bármely európai állam politikai függetlenségét veszélyeztető akciók fenyegetnék, kormányaink kötelezik magukat a közös ellenállás azonnali megtanácskozására”.⁵⁴⁵

A Szovjetunió már másnap közölte Nagy-Britanniával, hogy hajlandó aláírni a javasolt szövegű nyilatkozatot. Chamberlain kormánya azonban nem akart komolyan előállni ilyen deklarációval, s javaslata csupán azt a célt szolgálta, hogy a Szovjetuniót tárgyalásokba vonja. Ezért április 1-én közölte a szovjet kormánnyal, hogy „a deklaráció kérdését végleg tárgytalannak” tekinti.⁵⁴⁶

Április második felében Anglia és Franciaország egymástól függetlenül javaslatokat tettek a Szovjetunióknak. Ezek a javaslatok lényegesen különbözők voltak. A francia kormány a kötelezettségek kölcsönösségének elvén alapuló közös francia–szovjet nyilatkozatot indítványozott, amely kimondja: a Szovjetunió azonnali segítséget és támogatást nyújt Franciaországnak, ha az utóbbi a Lengyelországnak vagy Romániának adott segítsége következtében hadiállapotba kerül Németországgal és ugyanígy Franciaország is azonnali segítséget és támogatást nyújt a Szovjetunióknak, ha az utóbb hasonló körülmények közé kerül.⁵⁴⁷

Az angol kormány azt indítványozta, hogy a Szovjetunió a következő tartalmú nyilatkozatot tegye közzé: „... Amennyiben a Szovjetunió bármely európai szomszédját agresszió érné, s az illető ország ellenállást akar tanúsítani (ti. az agresszióval szemben. – Szerk.), úgy számíthat a szovjet kormány segítségére, ha az kívánatos, s a segítség a legmegfelelőbb módon fog megtörténni.”⁵⁴⁸

Anglia tehát azt javasolta a Szovjetuniónak, hogy egyoldalú kötelezettségeket vállaljon magára, angol részről pedig semmiféle kötelezettségbe nem akartak belemenni. Amellett a Szovjetunió e kötelezettségek teljesítése esetén okvetlenül hadiállapotba került volna Németországgal. Anglia célja az volt, hogy nem akadályozza meg a Lengyelország ellen tervezett német támadást, hanem olyan körülményeket teremtsen, melyeknél fogva a német hadigépezet Lengyelország meghódítása után tovább vonul majd keletre – a Szovjetunió ellen. Az angol javaslatoknak az a kitétele, hogy a Szovjetunió oly módon köteles segítséget nyújtani, melyeket az érdekelt felek a legmegfelelőbbnek tartanak, félreérthetetlenül a lengyel kormány kijelentésére utalt. A lengyel kormány ugyanis határozottan tiltakozott a szovjet segítség ellen, ha Lengyelországot német támadás érné.

Bár a szovjet kormány az angol javaslatot egyáltalán nem tartotta kielégítőnek, mégis megkísérelte az álláspontok összeegyeztetését. Április 17-én azt válaszolta, hogy „elvben elfogadhatónak tartja Franciaország javaslatait”, s megkísérli az angol meg a francia indítványok összekapcsolását. A szovjet kormány a maga részéről a következőket javasolta:

„1. Anglia, Franciaország és a Szovjetunió 5–10 évre szóló egyezményt kötnek, s ebben kötelezik magukat, hogy haladéktalanul megadnak egymásnak minden néven nevezendő segítséget, a katonai segítséget is beleértve, ha a szerződő felek bármelyikét agresszió érné Európában.

2. Anglia, Franciaország és a Szovjetunió kötelezik magukat, hogy mindennemű segítséget, katonai segítséget is, megadnak a Balti-tenger, a Fekete-tenger és a Szovjetunió határai között levő kelet-európai államoknak, ha azokat agresszió érné.”⁵⁴⁹

A szovjet javaslatnak a kötelezettségek teljes mérvű kölcsönössége volt a megkülönböztető vonása. De éppen ez nem tetszett Anglia kormányának, mely nem a német fasiszta agresszió visszaverését akarta, hanem azon járt az esze, hogyan lehetne ezt az agressziót az angol monopoltőke érdekében felhasználni. Ezért a szovjet javaslatot nem fogadta el.

Anglia és Franciaország ezután újabb javaslatokkal álltak elő, melyekben még kirívóbb módon jutott kifejezésre az a törekvésük, hogy a Szovjetuniót egyoldalú kötelezettségek vállalására vegyék rá.

Az 1939. április 25-i francia javaslatban két pont szerepelt, melyeket úgy fogalmaztak meg, hogy azok a kötelezettségek kölcsönösségének benyomását keltették. Az első pont arra kötelezte a Szovjetuniót, hogy haladéktalanul nyújtson segítséget s támogatást Angliának és Franciaországnak, ha háborúba keverednének Németországgal. A második pont értelmében Anglia és Franciaország köteles segítséget nyújtani a Szovjetuniónak, ha az utóbbi Angliával és Franciaországgal szembeni kötelezettségeinek teljesítése folytán háborúba sodródna Németországgal.⁵⁵⁰ A francia tervezet azonban egyetlen szóval sem tette kötelezővé Anglia és Franciaország számára a Szovjetunió megsegítését abban az esetben, ha a Szovjetunió német támadás áldozata lenne, vagy a kelet-európai államoknak nyújtott segítség miatt kerülne hadiállapotba Németországgal.

A május 8-i angol javaslat még leplezetlenebb volt. Nagy-Britannia kormánya a következőt indítványozta: a Szovjetunió tegyen közzé olyan értelmű nyilatkozatot, hogy haladéktalanul segítséget nyújt Angliának és Franciaországnak, ha ezek az államok háborús konfliktusba sodródának.⁵⁵¹

Az új angol–francia javaslatok nyilvánvalóan elárulták, hogy sem Anglia, sem Franciaország kormánya nem akart tényleges és hatékony egyezményt kötni a Szovjetunióval az európai béke biztosítására. Az angol kormány április 29-én diplomáciai jegyzékben közölte a francia kormánnyal, hogy semmiképp sem kíván ilyen egyezményt kötni a Szovjetunióval.⁵⁵² A jegyzék az angol kormánynak azt a véleményét is kifejezésre juttatta, hogy a szovjet javaslatok ellen a lengyel kormány tiltakozását lehet majd felhasználni.

Az angol kormány a Franciaországhoz intézett egyik memorandumában (1939. május 22.) a következőket írta: „Kíváncsú olyan egyezmény megkötése, melynek értelmében a Szovjetunió segítséget nyújt nekünk, ha keletről megtámadnak bennünket; nemcsak azért, hogy Németországot kétarcvonalas háború viselésre kényszeríthessük, hanem talán azért is, mert . . . háború esetén fontos abba bevonni a Szovjetuniót.”⁵⁵³ Mindenáron bele kell vonni a Szovjetuniót a Németországgal

való háborúba! – ebben a jelszóban lehet összefoglalni Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok kormánypolitikájának egész lényegét.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a szovjet kormány akkor még nem rendelkezett a ma már napfényre került ténybeli bizonyítékokkal, de világosan felismerte az angol és a francia kormány által űzött kétszínű játék provokációs jellegét. A szovjet kormány 1939. május 14-én válaszolt Anglia és Franciaország javaslataira. Válaszában utalt arra, hogy „az angol javaslatok a Szovjetunió tekintetében nem tartalmazzák a kölcsönösség elvét, és a Szovjetuniót egyenlőtlen helyzetbe hozzák.”⁵⁵⁴ A szovjet kormány az alábbi következtetést vonta le: „Egyrészt az a tény, hogy Anglia és Franciaország nem nyújt garanciákat a Szovjetunióknak közvetlen agresszió esetére, másrészt a Szovjetunió északnyugati határainak fedezetlensége – kihívó körülmény az agresszióknak a Szovjetunió felé való irányítására.”⁵⁵⁵

A szovjet kormány a továbbiakban kifejtette, milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy a békeszerető államok valóban gátat emelhessenek az agresszió európai terjeszkedése elé. E feltételek – állapította meg – a következők:

„1. Hatékony angol-francia-szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezmény az agresszió ellen;

2. E három nagyhatalom kezessége az agresszió ellen a közép- és kelet-európai államoknak, Lettországot, Észtországot és Finnországot is beleértve;

3. Konkrét angol-francia-szovjet egyezmény az egymásnak és a garanciát kapott államoknak nyújtandó segítség formáiról és méreteiről, mert enélkül a kölcsönös segélynyújtási egyezmények a levegőben lógnak, amint azt Csehszlovákia esete is bizonyította.”⁵⁵⁶

A következő – ez alkalommal közös – angol-francia javaslatokat 1939. május 27-én nyújtották át a szovjet kormánynak. Ezekben végre szerepelt a Szovjetunióknak nyújtandó angol és francia segítség, igaz, csupán arra az esetre, ha Németország közvetlenül támadná meg a Szovjetuniót.⁵⁵⁷ Az előző angol tervezetek többi fogyatékosságát azonban e javaslatok sem küszöbölték ki. Így például nem esett szó arról, hogy közösen kellene visszaverni a hitleristákat, ha a Baltikumban – tehát Leningrád közvetlen szomszédságában – próbálnák megvetni a lábukat.

A szovjet kormány nem érte be azoknak az elveknek a meghatározásával, melyek az európai német fasiszta agresszió ellen irányuló szovjet-angol-francia egyezmény hatékonyságát biztosíthatják, hanem 1939. július 2-án konkrét egyezménytervezetet is terjesztett partnerei elé. A tervezet az alábbi kölcsönös kötelezettségeket szögezte le:

„Franciaország, Anglia és a Szovjetunió kötelezik magukat, hogy egymásnak azonnali, mindenoldalú, hatékony segítséget nyújtanak, ha ezen államok bármelyike hadicsелеkményekbe bonyolódik valamely európai hatalommal, akár azért, mert

1. az illető hatalom agressziót követ el a három állam bármelyike ellen; akár azért, mert

2. az illető hatalom agressziót követ el Belgium, Görögország, Törökország, Románia, Lengyelország, Lettország, Észtország, Finnország ellen, mely államokat Anglia, Franciaország és a Szovjetunió a fennálló egyezmény értelmében kötelesek megvédeni az agresszió ellen; akár azért, mert

3. a három szerződő fél valamelyike segítséget nyújt egy olyan európai államnak, mely kérte ezt a segítséget, hogy semlegességét megvédhesse.”⁵⁵⁸

A szovjet javaslat tehát egész Európa – Kelet-, Délkelet- és Nyugat-Európa – békéjének és biztonságának megóvására irányult, s a benne foglalt kölcsönös kötelezettségek ellen nemigen lehetett kifogást emelni. Anglia kormánya azonban még ezt a szovjet javaslatot is elutasította, kijelentvén: „Nem érthet egyet azzal, hogy garanciát erőltessenek olyan hatalmakra, melyek nem akarják azt elfogadni.”⁵⁵⁹

Butler, az angol külügyminiszter parlamenti helyettese megkísérelte megtéveszteni az angol közvéleményt a felferült nézeteltérések valódi tartalmát illetően, s 1939. július 31-én elmondott képviselőházi beszédében kijelentette: „a legfőbb nézeteltérés „abban a kérdésben van, hogy megsértjük-e a balti államok függetlenségét, vagy sem”.⁵⁶⁰ A TASZSZ hírügynökség augusztus 2-án

jelentette, hogy Butler kiforgatta eredeti értelméből a szovjet kormány álláspontját. „Valójában nem akörül vannak nézeteltérések, hogy meg kell-e sérteni a balti államok függetlenségét vagy sem, hiszen mindkét fél e függetlenség szavatolása mellett foglal állást, hanem arról van szó, hogy a »közvetett agresszió« megfogalmazásában ne maradjon semmilyen rés a balti országok függetlenségére törő agresszor számára. A huzavona egyik oka az, hogy az angol megfogalmazás rést hagy az agresszornak.”⁵⁶¹

Az Anglia és Franciaország kormányaival állandó kapcsolatban álló lengyel kormány a leghatározottabban tiltakozott az ellen, hogy egy angol-francia-szovjet szerződés keretében a Szovjetunió segítséget nyújtson Lengyelországnak. Beck 1939. május 14-én távirati úton magyarázta meg politikáját Raczyński londoni lengyel nagykövetnek: „Az angol-francia-szovjet tárgyalásokkal kapcsolatos álláspontunk nem lehet sem negatív, sem pozitív, minthogy e tárgyalásokon mi nem veszünk részt . . . Továbbra is ragaszkodunk ahhoz a nézetünkhöz, hogy egy lengyel-szovjet kölcsönös segítségnyújtási szerződés siettetné a konfliktust.”⁵⁶² Következő táviratában (június 9-én) Beck úgy nyilatkozott, hogy a Szovjetunióval való szerződés megzavarná „Kelet-Európa stabilitását és biztonságát”. E „biztonságot” nyilvánvalóan oly módon értelmezte, hogy Németországnak szabad kezét kell engedni a Szovjetunió ellen.

Beck megbízásából Lipski továbbra is eljárta Ribbentrophoz, s biztosította őt a lengyel kormánynak Németországgal szembeni jó viszonyáról és arról, hogy kész nagy engedményeket tenni Németországnak, de fél a lengyel nép felháborodásától. Ribbentrop azonban egyre hidegebben fogadta Lipski látogatásait; fenyegető hangnemben követelte a német javaslatok elfogadását, s figyelmeztette a lengyel kormányt, hogy ellenkező esetben a felmerült problémáknak tárgyalás útján való rendezése lehetetlenné válik.

Anglia és Franciaország kormány megbízottai a Szovjetunióval folytatott tárgyalások során a lengyel kormány tiltakozásával manővereztek. Azonkívül makacsul elleneztek, hogy a német agresszióval kapcsolatos kötelezettségek a balti államokra – Finnországra, Észtországra és Lettországra – is kiterjedjenek. A balti államok függetlensége a Szovjetunióknak igen fontos volt, hiszen földrajzi fekvésénél fogva a Baltikum mintegy folyosóul szolgálhat Leningrádhoz. Anglia és Franciaország kormányai azzal, hogy nem akarták garantálni a balti államok függetlenségét, nyitva hagyták ezt a folyosót a német agresszió számára.

Az Egyesült Államok reakciós körei minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy az angol-francia-szovjet tárgyalások megszakadjanak. Ebből a célból felhasználták a Londontól és Párizstól rendszeresen kapott részletes információkat. Az első ilyen tájékoztatást Halifax küldte a washingtoni angol nagykövet útján 1939. március 28-án, amikor a tárgyalások éppen hogy elkezdődtek. Ez azt tartalmazta, hogy Anglia, bár tárgyalásokat kezd a Szovjetunióval, nem szándékozik ténylegesen együttműködni vele. Az amerikai fővárosban ezt helyesséssel fogadták.⁵⁶³

Az USA külügyminisztériuma további jelentéseket kapott londoni és párizsi nagyköveteitől – Kennedytől és Bullittől –, s megbízta őket, hogy az angol és francia kormányt minden módon ösztönözzék a Szovjetunióval folyó tárgyalások megszakítására. A kapott utasításoknak megfelelően Bullitt például 1939. június 6-án azt tanácsolta Phipps párizsi angol nagykövetnek, hogy „nem kell sietni a legújabb szovjet javaslatok megválaszolásával”, s határozottan ellenezte a balti országok biztonságának angol-francia garantálását.⁵⁶⁴

Az amerikai diplomácia nem egyedül azért ellenezte az angol-francia-szovjet kölcsönös segítségnyújtási szerződés tervét, mert a Szovjetuniót konfliktusba akarta sodorni Németországgal. Az Egyesült Államok kormánya attól tartott, hogy egy ilyen szerződés megszilárdítaná Anglia és Franciaország nemzetközi pozícióit, s ez megnehezítené az USA világhatalomért folytatott harcát.

A szovjet kormány ugyanakkor őszintén kereste az Angliával és Franciaországgal való megegyezés módjait. Minthogy a szokásos diplomáciai sikon folyó tárgyalások nem hozták meg a kívánt eredményt, a Szovjetunió kormánya 1939. július 23-án azt javasolta, hogy a három állam katonai küldöttségei üljenek össze Moszkvában. Anglia és Franciaország elfogadták az indítványt. Küldöttsé-

geik azonban tizenegy napig készülődtek az elutazásra, majd hat napig utaztak egy lassú járású teher- és utasszállító hajón, úgyhogy csak augusztus 11-én érkeztek meg Moszkvába.

Mind az angol, mind a francia katonai küldöttség részint már régen nyugalmazott, részint másodrangú beosztású tábornokokból és tengeragyokból állott. Az angol katonai missziót Reginald Plunkett-Erle-Drax tengeragy, a plymouthi brit haditengerészeti támaszpont parancsnoka vezette, aki a nyilvánosság előtt is nemegyszer követelt már háborút a Szovjetunió ellen. Méltán el lehetett mondani róla, hogy Chamberlain politikai hasonmása. Az angol kormány annyira komolytalanul fogta fel a Szovjetunióval folyó tárgyalásokat, hogy még a megfelelő felhatalmazásokkal sem ruházta fel Draxet. Csak a szovjet fél többszöri követelésére jelentette ki Drax: a tárgyalások vége felé kapott ugyan valami megbízásfélét, de az sem hatalmazta őt fel semmiféle egyezmény aláírására.⁵⁶⁵ Az angol küldöttség csupán arra volt joga, hogy tárgyalásokat folytasson a Szovjetunióval. A francia delegáció vezetője, Doumenc tábornok is csak ilyen megbízólevéllel rendelkezett.

A Szovjetuniót tekintélyes küldöttség képviselte. Vezetője Vorosilov marsall, honvédelmi népbiztos volt, aki felhatalmazást kapott arra, hogy tárgyaljon az angol és a francia katonai missziókkal, s alá is írhatta az Anglia, Franciaország és a Szovjetunió között az európai agresszió elleni védekezés megszervezésére létrejött katonai konvenciót.⁵⁶⁶

A szovjet kormány álláspontja kétségtől teljesen a tárgyalások teljes sikerét eredményezte volna, ha Anglia és Franciaország kormányai már eleve el nem határozzák a tárgyalások megszakítását. Valódi céljaik meglátszottak a katonai küldöttségeiknek adott utasításokban. A francia hadsereg vezérkara a következő módon határozta meg Doumenc tábornok missziójának programját: olyan kötelezettségeket kell kicsikarni a Szovjetuniótól, amelyeknek teljesítése konfliktusba sodorja Németországgal, Anglia és Franciaország pedig kívül maradhatna. A Szovjetunióval kapcsolatban a direktíva így hangzott: „Nem érdekünk, hogy a Szovjetunió a viszályon kívül maradjon, s így érintetlenül megőrizze erőit.”⁵⁶⁷ Az angol kormány figyelmeztette saját delegációját: csak a kérdések megvitatásához van joga, de semminemű katonai konvenció aláírására nincs felhatalmazva.⁵⁶⁸ S tette ezt akkor, amikor napról napra várni lehetett, hogy Németország megtámadja Lengyelországot!

Különösen akkor vált nyilvánvalóvá, hogy Anglia és Franciaország kormányai nem akarnak szerződést kötni a Szovjetunióval, amikor a katonai küldöttségek tanácskozásán a konkrét kérdések kerültek szóba.

Amikor azt a kérdést kezdték megvitatni, hogy a szerződő felek mekkora fegyveres erővel kötelesek agresszió esetén egymást segíteni, Saposnyikov, a szovjet küldöttség tagja kijelentette: a Szovjetunió 120 gyalogos hadosztályt, 16 lovas hadosztályt, 5 ezer közepes és nehéz löveget, 9–10 ezer harckocsit, 5–5,5 ezer bombázó és vadászpilótát hajlandó az agresszor ellen kiállítani.⁵⁶⁹ Haywood tábornok, az angol küldöttség tagja Nagy-Britannia részéről 5 gyalogos és 1 gépesített hadosztályt ajánlott fel.⁵⁷⁰ Már ez is mutatta, mennyire komolytalanul fogták fel Anglia képviselői a Szovjetunióval való tárgyalásokat. Dirksen londoni német nagykövet a következőket jelentette Berlinbe: a brit fővárosban nyíltan elismerik: „a katonai bizottság inkább a szovjet hadsereg háborús felkészültségének mértékét akarja megállapítani, semmint hadműveleti megállapodásokat kötni a szovjettel”.⁵⁷¹ A nagykövet értesülései igen jók voltak!

A szovjet parancsnokság nevében Saposnyikov ismertette a megkötendő katonai egyezmény tervezetét, mely az angol–francia–szovjet fegyveres erők együttműködésének három lehetséges változatát foglalta magában arra az esetre, ha Európában agresszió történnék. Az első változatra akkor kerül sor, „ha az agresszorok tömbje Anglia és Franciaország ellen támad. Ebben az esetben a Szovjetunió kiállítja a 70 százalékát azoknak a fegyveres erőknek, melyeket Anglia és Franciaország maga közvetlenül vet be a fő agresszor, azaz Németország ellen”.⁵⁷² Ha például Anglia és Franciaország 90 hadosztályt állít ki, akkor a Szovjetunió 63 gyalogos és 6 lovas hadosztályt küld megfelelő mennyiségű tüzérséggel, harckocsival és repülőgéppel – összesen mintegy 2 millió embert. „Ebben a változatban – hangsúlyozta Saposnyikov – benne foglaltatik az is, hogy Lengyelország az Angliával és Francia-

országgal kötött szerződése értelmében köteles minden erejével részt venni a háborúban. Lengyelország 40–45 gyalogos hadosztályt köteles összevonni nyugati határain a Kelet-Poroszországra mérendő főcsapásra. Anglia és Franciaország kormányai vegyék rá Lengyelországot, hogy bocsássa át a Szovjetunió Fegyveres Erőit, mind a szárazföldi, mind a légierőt a vilnai (wilnoi) folyosón és lehetőség szerint Litvánián keresztül Kelet-Poroszország határai felé, s amennyiben a körülmények úgy kívánnák, Galícián keresztül is.”⁵⁷³

A második változatra – folytatta Saposnyikov a szovjet tervezet ismertetését – akkor kerül sor, ha az agresszió Lengyelország és Románia ellen irányul. Ebben az esetben Lengyelország és Románia az arcvonalra küldik minden fegyveres erejüket,⁵⁷⁴ a Szovjetunió pedig ugyanakkora fegyveres erő ad, amennyit maga Anglia és Franciaország közvetlenül bevet Németország ellen. Ha például Anglia és Franciaország 90 hadosztályt állít ki, akkor a Szovjetunió 90 gyalogos és 12 lovas hadosztályt küld megfelelő mennyiségű tüzérséggel, harckocsival és repülőgéppel. E változat kötelező feltetele, hogy Anglia és Franciaország azonnal üzenjenek hadat az agresszornak. „A Szovjetunió csak akkor vehet részt a háborúban, ha Franciaország és Anglia szerződést kötnek Lengyelországgal és lehetőleg Litvániával, valamint Romániával is arra vonatkozóan, hogy csapataink a hadműveletek során átvonulhassanak a vilnai folyosón, valamint Galícián és Románián.”⁵⁷⁵

A harmadik változat arra az esetre szólt, ha a fő agresszor Finnország, Észtország és Lettország területének felhasználásával a Szovjetunió ellen támadna. Ebben az esetben Franciaország és Anglia nemcsak hadat üzenni kötelesek az agresszornak vagy az agresszorok tömbjének, hanem „haladéktalanul aktív hadműveleteket is kell kezdeniük a fő agresszor ellen”, s a Szovjetunió által kiállított erők 70 százalékának megfelelő fegyveres erőket kell az arcvonalra irányítaniuk (a Szovjetunió 136 hadosztályt állít ki). „Lengyelország az Angliával és Franciaországgal kötött szerződéseinek értelmében köteles hadba lépni Németország ellen, s az angol és francia kormányoknak a lengyel kormánnyal való megállapodás szerint köteles átengedni csapatainkat a vilnai folyosón és Galícián... Amennyiben Románia belesodródna a háborúba, köteles abban minden haderejével részt venni, Anglia és Franciaország kormányainak pedig rá kell venniük a román kormányt arra, hogy erőinket engedje keresztül Románia területén.”⁵⁷⁶

A szovjet katonai parancsnokság javaslatai igen világosak, pontosak és a célnak megfelelőek voltak, s a közös szovjet–angol–francia hadműveleteket a kölcsönös kötelezettség alapelvéből kiindulva határozták meg.

Drax tengernagy az angol és a francia küldöttségek nevében megköszönte, hogy a szovjet fél kidolgozta az agresszió visszaverését szolgáló kollektív rendszabályok tervét. De ennél több nem történt. A szovjet javaslatokat nem fogadták el, s angol–francia részről semmilyen ellenjavaslatot sem terjesztettek elő.

Az angolok szerint a lengyel kormány ellenállása miatt hiúsultak meg az agresszió elleni közös fellépésre irányuló tárgyalások. Csakhogy Anglia kormánya nem is akarta kieszközölni Lengyelország beleegyezését. Doumenc tábornok más álláspontot foglalt el; két ízben is azt sürgönyözte a francia hadügyminisztériumnak, hogy a francia delegáció egyik tagját, Valin tábornokot Varsóba kívánja küldeni a lengyel kormány beleegyezésének megszerzése végett. A francia hadügyminisztérium azonban távirati úton azt az utasítást küldte Moszkvába Palace tábornok katonai attasénak, hogy igyekezzék halogatni Valin varsói utazását.⁵⁷⁷

Anglia és Franciaország kormányai követelték, hogy a Szovjetunió üzenjen hadat Németországnak, ha az megtámadja Lengyelországot, de addig ne tegyen semmit, míg a német csapatok meg nem közelítik a szovjet határokat. A nyugati hatalmaknak ez az állásfoglalása is világosan mutatta, milyen törekvés vezérli őket: nem Lengyelországon akartak segíteni, hanem ki akarták szolgáltatni a Szovjetuniót a német hadigépezet csapásainak.

A burzsoá történészek közül sokan – még olyanok is, akik minden alkalmat megragadnak a Szovjetunió befeküdtetésére – kénytelenek elismerni, hogy a katonai küldöttségek tárgyalásának idején Anglia és Franciaország ostoba és kihívó álláspontra helyezkedett. Így például Michael Freund nyu-

gatnémet professzor könyvében a következő sorok olvashatók: „A nyugati hatalmak a kör négyesző-gesítését akarták feltalálni: a Szovjetunió úgy viseljen háborút Németországgal, hogy közben a sztra-toszférában lebegjen, ne mozgassa hadseregét Németország ellen Lengyelország területén keresztül, vagyis az egyetlen lehetséges módon! Ezért szakadtak félbe a nyugati hatalmak és a Szovjetunió közt folyó tárgyalások, s ennek szükségszerűen így kellett történnie . . .”⁵⁷⁸

A népellenes lengyel kormány ebben a kérdésben Anglia és Franciaország kormányaival lépett egységfrontba, visszautasítván a Szovjetunió minden javaslatát, mely arra irányult, hogy Lengyel-országot megvédje a német fasiszta támadástól. V. P. Potyemkin, szovjet külügyi népbiztos-helyet-tes még 1939 májusában átadta Varsóban a szovjet kormánynak azt a javaslatát, mely szerint a Szovjetunió kész segítséget nyújtani Lengyelországnak, ha azt nyugat felől támadás érné. A lengyel kormány azonban sietve elhárította a szovjet javaslatot. Annnyira távol állt a néptől és az ország lét-fontosságú nemzeti érdekeitől, hogy szívesebben vállalta a német megszállást, mint a Szovjetunió barátságát. Rydz-Śmigly marsall, a lengyel fegyveres erők főfelügyelője cinikus nyíltsággal így nyilat-kozott erről a francia követnek: „A németekkel a szabadságunk elvesztését kockáztatjuk, az oroszok-kal a lelkünket veszítjük el.”⁵⁷⁹ A lengyel nép számára végzetes politika hívei fölöslegesen aggódtak a lelkükért, mert azt már régen eladták.

A lengyel kormány elvakult szovjetgyűlésében határozottan elvetette az utolsó lehetőségét is annak, hogy az ország megmeneküljön a német fasiszta támadástól. Most már nem lehetett az agresz-sziót megállítani. Lengyelországot az angol-francia-amerikai münchenisták és saját tulajdon vezetői a nemzeti katasztrófa szakadékaiba taszították.

Észtország, Lettország és Litvánia kormányainak politikája nem sokban különbözött a lengyel hazaárulók politikájától. Amikor Roosevelt amerikai elnök 1939 áprilisában olyan értelmű nyilat-kozatot követelt Hitlertől és Mussolinitől, hogy nincsenek agresszív szándékaik az európai orszá-gokkal kapcsolatban, Németország a következő választ adta: hajlandó meg nem támadási kötelezett-séget nyújtani azoknak az országoknak, amelyek csatlakoznak a politikájához. Ily módon a fasiszta diplomaták a „barátsági” szerződések hazug lobogója alatt törekedtek rabló politikájuk további meg-valósítására. A német diplomáciának ez a lépése oly szembeötlően provokatív jellegű volt, hogy azok az államok, melyeknek az ajánlat szólt, visszautasították. Csak Észtország és Lettország képezett kivételt. A lett minisztertanács már 1939. május 8-án elfogadta a német javaslatot.⁵⁸⁰

A balti köztársaságok kormányainak magatartását nem csekély mértékben befolyásolta az angol kormány állásfoglalása. Anglia kormánya, mely minél szélesebbre igyekezett tární a kaput a Szovjet-unió elleni német agresszió számára, segítette a német fasiszta diplomáciának. Selter észt külügy-miniszter az országgyűlés külpolitikai és honvédelmi bizottságának 1939. május 25-i ülésén kijelen-tette, hogy „Anglia elvben egyetért a német-észt egyezmény megkötésével”.⁵⁸¹ De nemcsak bele-egyezésről volt itt szó. A Times and Tide című jól értesült angol folyóirat közölte olvasóival: Észt-ország diktátorára, Pätsra „erős nyomást gyakoroltak, hogy ne utasítsa el a német javaslatokat. Ez a nyomás valószínűleg azoktól a köröktől indult ki – s ezt ne tartsa senki különösnek –, amelyek kap-csolatban állnak a brit külügyminisztériumi hatósággal”.⁵⁸²

Az észt-német és a lett-német „barátsági” szerződések 1939 júniusában írták alá, vagyis az angol-francia-szovjet tárgyalások kellős közepén, s ez még tovább bonyolította a helyzetet. Még mielőtt a szerződések aláírására sor került volna, Németország képviselői jelentősen fokozták harcias tevékenységüket a balti országokban. A sok katonai szakértőn kívül Halder, a német szárazföldi erők vezérkari főnöke, valamint Canaris tengernagy, a hitlerista katonai kémszervezet főnöke is ellátogatott ezekbe az államokba. Az észt kormánnyal folytatott titkos tárgyalásokon megbeszélték, hogyan szállják meg a Baltikumot a német fasiszta csapatok. Cicconardi, az észtországi olasz követ ezt jelentette is kormánynak.⁵⁸³ Az észt kormány – írta Cicconardi – a Németországhoz való még szorosabb közeledés érdekében kész a kabinetben helyet adni az országban élő „német kisebbség” képviselőinek.⁵⁸⁴

E tények ismeretében senki sem fog csodálkozni azon, hogy Észtország és Lettország uralkodó

körei hevesen elutasították a szovjet javaslatot, mely szerint a Szovjetunió Angliával és Franciaországgal közösen hajlandó lenne garantálni a balti országok függetlenségét. Az észt kormány közölte Angliával és Franciaországgal, hogy „az orosz indítványt Észtország semlegessége ellen irányuló barátságtalan aktusnak tekinti”.⁵⁸⁵ Rei, Észtország moszkvai követe kormánya megbízásából 1939. június 19-én kijelentette Seedsnek, Anglia szovjetunióbeli nagykövetének: az Észtországnak nyújtott agresszióellenes segítség „arra kényszerítene bennünket, hogy az utolsó katonáig harcoljunk Németország oldalán”.⁵⁸⁶ A balti államok urai így értelmezték a „semlegességüket”.

Észtország és Lettország reakciói körének állásfoglalása ismét támogatásra talált az angol kormány-nál. Rei kijelentésére Seeds azt a választ adta, hogy London jól megérti, sőt teljesen indokoltnak tartja ezt az álláspontot. Közölte továbbá: neki, mármint Seedsnek „a Foreign Office (Nagy-Britania külügyminisztériuma – *Szerk.*) olyan utasítást adott, hogy vegye figyelembe a balti államok helyzetét”.⁵⁸⁷

Miközben tehát a balti államok urai, magukat semlegességi nyilatkozatokkal álcázva, országaik német megszállását készítették elő, azalatt a brit diplomácia „teljes megértését” nyilvánította álláspontjuk iránt, s állásfoglalásukat arra használta fel, hogy szabotálja a Szovjetunióval való tárgyalásokat, értésére adván a hitlerista Németországnak: a „balti folyosó” nyitva áll előtte, támadja hát meg a Szovjetuniót.

A katonai küldöttségek tárgyalásai augusztus 17-től 21-ig szüneteltek, hogy Anglia és Franciaország delegátusai végleg tisztázhassák kormányaik álláspontját a szovjet csapatok lengyelországi átvonulásának kérdésében. Az augusztus 21-i ülésen Drax bejelentette, hogy az elmúlt négy nap alatt semmi közlést nem kapott Londonból, így hát „még 3–4 napig fel kellene függeszteni a tanácskozást”.⁵⁸⁸ A szovjet küldöttség a következőket javasolta: szüneteltessék a tárgyalásokat addig, amíg az angol és a francia delegációk konkrét választ nem kapnak kormányaiktól arra vonatkozólag, miként képzelik el ama kötelezettségek teljesítését, melyek a katonai egyezmény értelmében a Szovjetunióra hárulnának. A szovjet küldöttség nyilatkozata utalt arra, hogy „a katonai megbeszélések halogatásáért és félbeszakadásáért a felelősség természetesen a francia és az angol feleket terheli”.⁵⁸⁹

Erre sem érkezett válasz. Az angol és a francia kormány hibájából a Szovjetunióval való tárgyalások megszakadtak.

Voroszilov a Palace tábornokkal folytatott megbeszélése során (1939. szeptember 23-án) a következőket mondotta: „Nem várhattunk addig, amíg a németek szétverik a lengyel hadsereget és ránk támadnak, csapást csapás után mérve önök pedig ott állnak a saját határukon, és lekötnek mondjuk 10 német hadosztályt . . . Nekünk felvonulási területre lett volna szükségünk az ellenféllel való érintkezés felvételéhez, másképpen nem segíthettünk volna önöknek.”⁵⁹⁰ Palace tábornok megjegyezte: az angol-francia-szovjet tárgyalások idején a francia katonai parancsnokság már tudott arról, hogy a német fasiszták európai agressziója küszöbön áll. „Ha szerződést kötöttünk volna önökkel – tette hozzá –, akkor Hitler semmit sem tett volna.”⁵⁹¹

Anglia és Franciaország kormányai nem fogadták el a segítséget, melyet a Szovjetunió becsületesen felajánlott, s továbbra is az a törekvés vezérelte őket, hogy a hitlerista Németország erőivel szétzúzzák a szocializmus országát. Az angol kormány elszabotálta a Szovjetunióval kezdett tárgyalásokat, de annál nagyobb jelentőséget tulajdonított a Németországgal folytatott titkos megbeszéléseknek, melyek akkoriban folytak Londonban Wohlthat hitlerista különleges megbízott, tekintélyes gazdasági szakértő, Hudson angol kereskedelemügyi miniszter és Wilson, Chamberlain bizalmi embere között. A megbeszéléseken arról volt szó, hogyan osztozzon meg Anglia és Németország békésen az „élettereken”, vagyis hogyan osszák fel a világot egymás között. Terveket kovácsoltak új világpiacok szerzésére és a meglévők kiaknázására, beleértve Oroszország és Kína „piacait” is; tárgyaltak egy nyélbe ütendő angol-német kölcsönös megnemtámadási szerződésről, amelyben Anglia megtagadná Lengyelországgal szemben vállalt kötelezettségeit; arról is beszéltek, hogy Anglia gazdasági és pénzügyi segítséget nyújt majd Németországnak, s többek között nagy összegű kölcsönt is folyósít neki.

A megbeszélések szovjetellenes jellegéhez nem fér kétség. Dirksen londoni német nagykövet azt írja emlékirataiban, hogy Hudson kijelentette Wohlthatnak: Anglia és Németország előtt a világ három részében nyílik lehetőség kiterjedt tevékenységre – a brit birodalomban, Kínában és Oroszországban. Amellett Hudson hangsúlyozta, hogy Oroszországban különösen fontos „Németország mindent átfogó, kiegészítő gazdasági tevékenysége”.⁵⁹² Az alku során tehát angol részről a felosztásra szánt területek között Kínát és a Szovjetuniót nevezték meg; ugyanakkor, amikor Anglia éppen a Szovjetunióval folytatott tárgyalásokat a fasiszta agresszió elleni közös harc kérdésében.

A hitleristákkal való lepaktálás politikáját aktívan támogatták a munkáspárt vezetői. Charles Roden Buxton munkáspárti politikus 1939 július végén meglátogatta a német nagykövetséget, s ott annak a nézetének adott kifejezést, hogy a befolyási szférákat fel kell osztani Anglia és Németország között. Ha Németország – mondotta – kötelezi magát, hogy nem avatkozik bele a brit birodalom ügyeibe, akkor Anglia tiszteletben fogja tartani a német érdekeket Kelet- és Délkelet-Európában, visszavonja bizonyos államoknak ígért garanciáit, Franciaországot ráveszi a Szovjetunióval kötött kölcsönös segítségi szerződés felbontására, s beszünteti a Szovjetunióval kezdett tárgyalásait. Buxton nem érte be azzal, hogy mindezt elmondta a londoni német nagykövetségen; hivatalos látogatást tett Berlinben is, mint a munkáspárt külpolitikai szakértője, felkereste Ribbentrop hivatalának egyik tisztviselőjét, dr. Hetzlert, s átnyújtotta neki írásba foglalt javaslatait. Ezekben minden kértelzés nélkül kijelentette, hogy bizonyos feltételek között Anglia hajlandó lesz „elismerni Kelet-Európát Németország természetes életterének”,⁵⁹³ s kiszolgáltatja Lengyelországot a hitleristáknak.

Az agresszor „megbékítésének” politikája, a müncheni politika logikus folytatásaként 1939 augusztusára kialakult egy szovjetellenes front létesítésének közvetlen veszélye. Már meg is kezdődtek az angol–német katonai tárgyalások. Az angol légierő képviselője, de Roppe báró augusztus 16-án Berlinben találkozott Ribbentroppal. A megbeszélés során kijelentette: „abszurdum volna, ha Németország és Anglia halálos harcba keverednék Lengyelország miatt. Ez csak a légierők kölcsönös megsemmisítését eredményezné . . . míg Oroszország a maga érintetlen erőivel az egyetlen olyan ország maradna, mely kedvező helyzetben van.”⁵⁹⁴

Mínthogy azonban egyre jobban éleződtek az imperialista ellentétek egyrészt Németország, másrészt Anglia és Franciaország között, a már előkészített egyezmények megszövegezése akadályokba ütközött. Minél több engedményt tettek a fasiszta Németországnak Anglia és Franciaország kormányai, annál nagyobb lett a német imperialisták étvágya. Németországnak nem tetszett, hogy Anglia és Franciaország uralkodó köréi saját birtokaik és befolyási övezeteik megtartására törekednek. A német imperializmus világuralomra áhítozott, versenytársait teljesen félre akarta állítani, s ezért részleges engedményekkel nem elégedett meg többé. Azonkívül a fasiszta vezetők féltek a Szovjetunió elleni háborútól. Ilyen körülmények között a hitleristák egyre többet foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy előbb Franciaországot és Angliát fogják szétzúzni. Franciaország legyőzését azért tartották szükségesnek, hogy teljesen biztosítsák a Ruhr-vidéket, a német ipar szívét. „Van egy Achilles-sarkunk, és ez a Ruhr-vidék – mondotta Hitler. – A háború sikere a Ruhr-vidék megtartásától függ. Ha Anglia és Franciaország Belgiumon és Hollandián keresztül betör a Ruhr-vidékre, óriási veszélybe kerülünk. Ez a német ellenállóerő megbénulására vezethet.”⁵⁹⁵

A német imperialisták úgy tervezték, hogy a Lengyelország elleni háború során a szovjet határokig nyomulnak, ott alaposan előkészülnek, s alkalmas pillanatban megrohanják a Szovjetuniót.

A német diplomácia úgy látta, hogy egyelőre ajánlatos elhalasztani a Szovjetunió elleni háborút, ezért igyekezett vele szerződéses viszonyba lépni. Ebbeli kezdeményezéseiben a barátságos érzelmek hangoztatását és a nyílt fenyegetést egyaránt felhasználta.

1939. május 30-án javában folytak az angol–francia–szovjet tárgyalások, amikor Weizsäcker német külügyi államtitkár kijelentette Asztahov berlini szovjet ügyvivőnek, hogy lehetségessé vált a szovjet–német viszony megjavítása. Utalt arra, hogy Németország lemondott Kárpátaljáról, s ezzel megszűnt a háborús ok. „Ha a szovjet kormány – folytatta Weizsäcker – beszélni akar erről a témáról (a szovjet–német viszony megjavításáról – *Szerk.*), akkor megvan rá a lehetőség. Ha

azonban azon az úton halad tovább, hogy Angliával és Franciaországgal karöltve »bekerítse« Németországot, és Németország ellen vonuljon, akkor Németország felkészül erre.”⁵⁹⁶ Weizsäcker tehát nem titkolta el, hogy Németország háborúra készül a Szovjetunió ellen, sőt még kérkedett vele. A szovjet kormány ezért azt a választ adta, hogy a két állam viszonyának alakulása elsősorban magától Németországtól függ.

1939. augusztus 3-án Ribbentrop közölte Asztahovval, hogy a Szovjetunió és Németország között nincsenek megoldhatatlan kérdések „a Fekete-tengertől a Balti-tengerig húzódó egész térségben. Mindezekben a kérdésekben megegyezésre lehet jutni, ha a szovjet kormány is ezen a véleményen van”. Ribbentrop nem titkolta el, hogy Németország titkos tárgyalásokat folytat Angliával és Franciaországgal, de kijelentette: „A németek minden ideológiai különbség ellenére is könnyebben tudnának megállapodásra jutni az oroszokkal, mint az angolokkal és franciákkal.” A hitlerista külügyminiszter a továbbiakban félreérthetetlen fenyegetéseket kezdett hangoztatni: „Ha mások az önök perspektívái, ha például úgy gondolják, hogy a köztünk levő viszony szabályozásának legjobb módja angol-francia katonai küldöttségek meghívása Moszkvába, ez természetesen az önök dolga. Ami bennünket illet, mi nem törődünk az úgynevezett nyugat-európai demokráciák táborából nekünk címzett zajos kiáltásokkal. Elég erősek vagyunk, s gúnyos megvetéssel illetjük a fenyegetőzéseket. Szilárdan bízunk a magunk erejében; nincs az a háború, amelyet ne nyernénk meg.”⁵⁹⁷ Ribbentrop olyan szovjet-német titkos jegyzőkönyv aláírását javasolta, mely elhatárolná a két hatalom érdekeit „a Fekete-tengertől a Balti-tengerig húzódó térség” vonalán.

A szovjet kormány nem óhajtott ilyen megegyezést kötni Németországgal, s még mindig bízott abban a lehetőségben, hogy a szovjet, angol és francia katonai küldöttségek tárgyalásai sikerrel végződnek. Ezért augusztus 7-én közölte Berlinnel, hogy a német javaslatot nem tartja megfelelőnek s a titkos jegyzőkönyvre vonatkozó indítványt visszautasítja.⁵⁹⁸

A német javaslatokat kommentálva Asztahov augusztus 8-i jelentésében beszámolt a szovjet kormánynak a hitleristák alattomos szándékairól. Megírta, hogy a fasiszta vezetőknek eszük ágában sincs „komolyan és sokáig megtartani az esetleg magukra vállalt kötelezettségeket. Szerintem csupán azért tartják elképzelhetőnek a legközelebbi időszakra, hogy a fent mondottak szellemében bizonyos megállapodásba belemenjenek, mert ezen az áron semlegesíteni akarnak bennünket . . . A továbbiakban aztán a dolog természetesen nem ezektől a kötelezettségektől függne, hanem az újonnan kialakuló helyzettől”.⁵⁹⁹

Augusztus közepén a német vezetők izgatottsága tetőfokára hágott. A moszkvai német nagykövetség egyre-másra kapta a berlini táviratokat, melyekben jelentést kértek a katonai küldöttségek tárgyalási menetéről és eredményeiről. Még a tárgyalások előestéjén történt, hogy Schulenburg kérésére Rosso moszkvai olasz nagykövet puhatolózni próbált Grzibowski lengyel nagykövetnél: vajon Lengyelország elfogadja-e a Szovjetunió fegyveres segítségét? Schulenburg sietve megtáviratozta Berlinbe a lengyel nagykövet válaszát: „Lengyelország álláspontja a paktummal kapcsolatos tárgyalásokon változatlan. Lengyelország semmilyen körülmények között sem enged szovjet csapatokat a területére, még átvonulás céljából sem . . . Lengyelország sohasem bocsátja repülőtereit a szovjet légierő rendelkezésére.”⁶⁰⁰

Weizsäcker megbízta Schulenburgot, hogy közölje a szovjet kormánnyal: „Ha Oroszország inkább az Angliával való szövetséget választja, feltétlenül szembe kerül Németországgal, mint 1914-ben is. Ha viszont a velünk való kölcsönös megértés mellett dönt, akkor olyan biztonságot nyer, amilyent csak akar, és megkap minden garanciát ennek biztosítására.”⁶⁰¹ Következésképpen Weizsäcker elismerte, hogy a Szovjetunió békére és biztonságra törekszik.

Hasonló ajánlatokat tettek Asztahovnak is, aki így értékelte a német diplomaták magatartását: „Erősen nyugtalanítják őket az angol-francia katonai küldöttségekkel folyó tárgyalásaink, és nem sajnálják az érveket és a legmesszebb menő ígérgetéseket sem annak érdekében, hogy megakadályozzák az esetleges katonai egyezményt. Ennek kedvéért véleményem szerint most hajlandók olyan nyilatkozatokra és gesztusokra, amelyeneket fél évvel ezelőtt még teljesen kizártnak tartottak volna.”

Augusztus 14-én a német kormány azt tanácsolta Schulenburgnak, hogy előszóval tárgyaljon a szovjet vezetőkkel a szovjet–német viszony problémájáról. A német nagykövet ezt meg is tette, s másnap így nyilatkozott: „Ők (Anglia és Franciaország. – *Szerk.*) jelenleg újból megkísérlik . . . , hogy a Szovjetuniót háborúba sodorják Németországgal. Ez a politika 1914-ben súlyos következményekkel járt Oroszországra nézve. Mindkét ország érdekei azt követelik, hogy Németország és a Szovjetunió között sohasem legyen többé surlódás, mert ebből csak a nyugati demokráciák húznak hasznot.”⁶⁰²

A hitleristák tehát, miközben már megrajzolták maguknak a Szovjetunió elleni háború perspektíváit, azzal álltak elő, hogy a Szovjetunió kössön meg nem támadási szerződést Németországgal, és foglalják jegyzőkönyvbe mindkét ország érdekeinek elhatárolását. A szovjet kormány ismét elutasította a német indítványokat. Schulenburg elbátorítalanodva közölte Berlinnel: „A szovjet kormány igen szigorúan fogja fel a szerződés kötelezettségeket; teljesíti a magára vállalt kötelezettségeket, és a másik szerződő féltől is elvárja ugyanezt.”⁶⁰³

Ugyanakkor, amikor az angol megbízottak megszakították a katonai küldöttségek moszkvai tárgyalásait, a német kormány még egy kísérletet tett arra, hogy megállapodásra jusson a Szovjetunióval. 1939. augusztus 20-án a következő tartalmú táviratot küldte a szovjet kormánynak: Németország és Lengyelország viszonyában „bármely nap kirobbanhat a válság”, s abba a Szovjetunió is belesodródik, ha nem hajlandó haladéktalanul meg nem támadási egyezményt kötni Németországgal. A táviratot aláíró Hitler még a következőket fűzte hozzá: „Ezért ismételten azt indítványozom önöknek, fogadják külügyminiszteremet augusztus 22-én, kedden, vagy legkésőbb 23-án, szerdán. A birodalmi külügyminisztert ellátjuk minden rendkívüli felhatalmazással a meg nem támadási egyezmény megszövegezésére és aláírására . . .”⁶⁰⁴

A Szovjetunióknak módjában állott elutasítani vagy elfogadni a német javaslatokat. Az első esetben néhány héten belül elkerülhetetlenül háborúba keveredett volna Németországgal. A helyzet az összetűzés kitörésének minél hosszabb időre való elodázását követelte, főleg azért, mert Németország támadása könnyen az egész kapitalista világ „keresztes hadjáratává” változhatott a szocialista állam ellen.

1939. augusztusában a Halhin-Gol folyónál vívott harcok, melyek Japán valóságos háborúját jelentették a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság ellen, rendkívül hevessé váltak. Ez a háború sok erőt és figyelmet követelt a Szovjetuniótól, annál is inkább, mert a háború kiterjedését egyáltalán nem lehetett kizártnak tartani. Erről tanúskodott az a tény, hogy amikor a japán csapatok a Halhin-Golnál megsemmisítő vereséget szenvedtek, Japán kormánya nem volt hajlandó a Szovjetunióval és a Mongol Népköztársasággal egyezmény útján lezárni a konfliktust, hanem újabb katonai egységeket vont össze a szovjet határ közelében. A japán kormány arra számítván, hogy Németország nyugat felől támad a Szovjetunióra, keletről akart rá csapást mérni. A Szovjetuniót tehát az a veszély fenyegette, hogy két arcvonalon kell háborút viselnie. A német–japán támadást minden bizonnyal támogatták volna az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország reakciós körői, melyek úgyis egy szovjetellenes egységfront összehozására törekedtek.

A második esetben – vagyis a német javaslatok elfogadása esetén – a Szovjetunió időt nyerhetett, amire rendkívül nagy szüksége volt védelmi készségének megszilárdítása végett, s főleg megakadályozhatta az imperialista államok szovjetellenes egységfrontjának kialakulását. A világ első szocialista államának, a nemzetközi proletariátus hazájának létérdekei megkövetelték, hogy az ellenséges kapitalista környezet feltételei között ezt a második lehetőséget válassza. Amellett a Szovjetunió már nem nyújthatott segítséget Lengyelországnak, mert annak kormánya semmi szín alatt sem akarta segítségét elfogadni. Csak egyet tehetett már – azt, hogy a német betöréstől megmentse Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Beloruszsját, valamint a Baltikumot. A szovjet kormány ki is csikarta Németországtól azt a kötelező ígéretet, hogy a német haderő nem lépi át a Pisa–Narew–Bug–Visztula–San folyók vonalát. Ilyenformán tehát, amint a Pravda közölte, „a német kormány és a Szovjetunió kormánya a német és a szovjet hadsereg között demarkációs vonalat állapított meg,

mely a Pisa mentén húzódik a Narewig, a Narew mentén a Bugig, onnan a Visztula mentén a San torkolatáig, onnan a San forrásvidékéig”.⁶⁰⁵

A szovjet–német megneemtámadási egyezményt, mely tíz évre szólt, 1939. augusztus 23-án írták alá Moszkvában. Az akkori helyzetben a szovjet külpolitika messzetekintő és bölcs lépése volt ez a megállapodás, bár kényszerűségből fakadt. Hruscsov 1960 márciusában így jellemezte az akkori eseményeket: „Franciaország és Anglia akkor a Szovjetunió ellen akarták fordítani Németország ütőerejét, s egyenesen meg is mutatták az utat – a hitlerista Németország foglalja el Ukrajnát, Belorusszját, sőt hatoljon el egészen az Urálig. A Szovjetunió kormánya hiába próbált megegyezésre jutni Anglia és Franciaország kormányaival, minden kísérlete eredménytelen maradt... Hitler ezt észrevette, és Ribbentropot Moszkvába küldte Sztálinhoz. Akkor írták alá a Szovjetunió és Németország között a megneemtámadási egyezményt. Azt gondolják talán, hogy Sztálin nem látta Hitler agresszív lépéseit? Látta őket, és megértette az új világháború komoly veszélyét. Látta, hogy Anglia és Franciaország a Szovjetunió ellen uszítja Hitlert. De az adott helyzetben nem volt számára más kiút”,⁶⁰⁶ mint az, hogy belemenjen ennek a szerződésnek a megkötésébe.

A szovjet–német megneemtámadási szerződés folytán kudarcot vallott a nyugati hatalmak uralkodó köreinek az a terve, hogy a Szovjetunió rovására oldják meg az imperialista rendszer belső ellentéteit. Pedig hosszú évekig szövögették ilyen irányú elképzeléseiket, s a nyugati hatalmak egész politikája ezek megvalósítását szolgálta. Nem csoda, hogy a szovjet–német egyezmény megkötése érzékenyen érintette a münchenista reakciósoakat, hiszen legvérmesebb reményeiket rombolta össze. Ők ugyanis arra számítottak, hogy a legveszedelmesebb kapitalista versenytárs meg a gyűlölt szocialista ország egymást fogják gyengíteni. Ezért az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország propagandagépezete a hazugságok és rágalmak valóságos özönét kezdte ontani az egyezmény aláírásával kapcsolatban.

A burzsoá történetírás mind a mai napig nem tudja rászánni magát, hogy pártatlanul ítélje meg a szovjet–német egyezmény történelmi szerepét. Először is, nem hajlandó elismerni azt a vitathatatlan tény, hogy ez a szerződés a Szovjetunió számára kényszerű lépés volt, melyet akkor tett meg, amikor végleg meggyőződött róla: a hitlerista agresszió elleni közös harc kérdésében lehetetlen megegyezésre jutni Angliával és Franciaországgal. Másodszor, a reakciós történészek és publicisták nem akarják meglátni az általuk olyannyira ócsárolt szerződés valódi jellegét, s elhallgatják igazi lényegét. Márpedig ez megneemtámadási szerződés, agresszióról való lemondás, vagy másként kifejezve: békeegyezmény volt a két ország között, s egy időre biztosította a békét Európa jelentős részében.

Ez volt a szovjet–német egyezmény lényege. De éppen ez nem tetszett a münchenistáknak, mert ők Kelet-Európát minél előbb a háború tüzébe akarták taszítani. Scherer burzsoá történész megjegyzi, hogy „figyelmesen megvizsgálva, a német–szovjet paktum csupán természetes válasz volt a Kelettel kapcsolatos engedékenységnak (az agresszióra való buzdításnak – Szerk.) arra a politikájára, amelyet az angol és a francia kormány mindjárt München után kezdett érvényre juttatni”.⁶⁰⁷ A Szovjetuniónak ez a lépése sok tekintetben elősegítette, hogy a második világháború kedvezően végződött a szovjet nép és minden más szabadságszerető nép számára.

Reakciós körök arra az állításra vetemednek, hogy a szerződés aláírásával a Szovjetunió megváltoztatta külpolitikáját, s lemondott a fasiszta agresszió elleni kollektív harc elveiről. A valóság viszont az, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártjának és kormányának külpolitikai irányvonala változatlanul ugyanaz maradt. Arra irányult továbbra is, hogy a béke megőrzése érdekében megbontsa a szovjetellenes frontot, s előkészítse a feltételeket a hitlerista Németország ellen sikraszálló népek és kormányok hatalmas szövetségének létrehozásához. Maurice Thorez rendkívül találó módon értékelte a szerződés jelentőségét, amikor azt írta róla, hogy „megtörte a Szovjetuniót fenyegető kapitalista államok frontját, a fasiszta államok későbbi elzigetelődésére vezetett, és előkészítette ellenük a demokratikus államok szövetségét, amelyet a Szovjetunió – a katasztrófa elkerülése érdekében – hiába sürgetett”.⁶⁰⁸

A szovjet–német egyezmény következtében a nemzetközi helyzetben jelentős változások mentek végbe, melyeknek kedvező hatása a Nagy Honvédő Háború napjaiban nyilvánult meg.

1939 nyarán, rendkívül nehéz helyzetben, a szovjet külpolitika felborította a nemzetközi reakció alattomos terveit, és a Szovjetunió, valamint minden szabadságszerető nép számára kedvezőbb irányba fordította az események menetét.

A szovjet–német megneemtámadási szerződés révén a Szovjetunió további időt nyert védelmi képességének fokozásához. Mivel azonban Sztálin helytelenül ítélte meg a katonai és politikai helyzetet, ez az idő sok tekintetben kihasználatlanul maradt.

A japán militarista klikket keserű csalódás érte, minthogy a Halhin-Gol mellett vereséget szenvedett. Kudarcának hatása alatt később mérsékeltebb politikát folytatott a Szovjetunióval kapcsolatban. Japán uralkodó körére kiváltképpen nagy hatással volt a Szovjetunió haditechnikai fölénye, mely a Halhin-Gol menti csatákban is megmutatkozott. A szovjet–német egyezmény megkötésének ténye szintén hozzájárult a szovjet–japán konfliktus felszámolásához. 1939. szeptember 15-én a Szovjetunió, a Mongol Népköztársaság és Japán megállapodást írtak alá, mely véget vetett a Halhin-Gol-i konfliktusnak. A japán militarista klikk kifejezésre juttatta, hogy rendkívül elégedetlen a szovjet–német egyezmény miatt. Augusztus 25-én a japán kormány nyilatkozatban közölte a német kormánnyal, hogy „a német kormány és a Szovjetunió kormánya között nemrég létrejött megneemtámadási egyezményt ellentétben állónak tekinti az antikomintern paktumhoz csatolt titkos szerződéssel”.⁶⁰⁹ A japán kormány Horinouci washingtoni nagykövet révén augusztus 26-án az amerikai külügyminisztert is tájékoztatta a japán–német viszony rosszabbodásáról. Horinouci ez alkalommal kijelentette, hogy a japán kormány a legközelebbi jövőben kénytelen megváltoztatni külpolitikájának egyes konkrét szempontjait.⁶¹⁰ E változások oly komolyaknak bizonyultak, hogy a japán kormány beadta lemondását.

Amikor a hitlerista vezérek aláírták a szerződést, egy pillanatig sem gondoltak arra, hogy azt sokáig be is fogják tartani. Csak addig kellett nekik, míg felkészületlenek voltak a Szovjetunió elleni háborúra. Ezért a szovjet népnek és fegyveres erőinek továbbra is éberén és harckészen kellett figyelniük az eseményeket.

S az események fejlődése megmutatta, milyen nehéz megakadályozni az imperialista rendszer méhében érlelődött háborút. „Aki azt hitte – mondotta Lenin 1917 novemberében –, hogy könnyen hozzá lehet jutni a békéhez, hogy csak enyhe célzást kell tenni a békére, és a burzsoázia tálcán hozza nekünk, az egészen naiv ember.”⁶¹¹

4. A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom harca a fasiszmus és az új világháborús veszély ellen

A reakció támadása a harmincas években arra vezetett, hogy némely kapitalista országban felszámolták a parlamenti rendszert, és fasiszta rémuralmat létesítettek. Az úgynevezett polgári demokratikus országok uralkodó körének politikájában megerősödtek a fasiszta irányzatok.

A fasiszta államok agresszív politikája, valamint az a körülmény, hogy ezeket az államokat Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok kormánykörei támogatták, rendkívül feszültté tette a nemzetközi helyzetet. Az egyre növekvő háborús veszély következtében a nemzetközi küzdőtéren két táborra oszlottak az erők: a háború táborára és a béke táborára. A háborúra törekvő erők központja a német fasiszmus volt, mely az imperialista világreakció rohamcsapatának szerepét töltötte be. A fasiszmus és a háború ellen, a népek létérdekeinek biztonságáért küzdő erők központja a Szovjetunió volt; köréje tömörült az egész haladó emberiség.

A fasiszmus és a háború ellen küzdő haladó erők tömörítésében nagy szerepük volt a Kom-

munista Internacionálé VII. világkongresszusán hozott határozatoknak (Moszkva, 1935 július–augusztus).

Georgi Dimitrov és Palmiro Togliatti (Ercoli) beszámolóikban elemezték a nemzetközi helyzetet és a Kommunista Internacionálé taktikáját. Az elemzés alapján a kongresszus fontos következtetéseket vont le a nemzetközi osztályerőviszonyok megváltozásából és a nemzetközi munkásmozgalom új tapasztalataiból. Kidolgozta azt a stratégiát és taktikát, amely a kommunista pártoknak segítségére volt, hogy minden békeszerető, demokratikus és antifasiszta erőt a fasizmus, a militarizmus és a háború elleni harci egységfrontba tömörítsenek.

A kongresszus rámutatott a tőkésországokban egyre jobban elharapózó fasizmus veszélyére, és figyelmeztetett, hogy ezt a veszélyt nem szabad lebecsülni. Hangsúlyozta, hogy következetes harcot kell vívni a fasiszta ideológia ellen, aminek némelyik kommunista párt nem tulajdonít kellő fontosságot. Mivel a fasiszta ideológia legfőbb és legveszedelmesebb formája a sovinizmus, a kommunista pártoknak le kell leplezniük a burzsoáziát, amely „a nemzeti érdekek védelmének ürügyén a saját nép elnyomásának és kizsákmányolásának, valamint más népek kifosztásának és leigázásának önző osztálypolitikáját folytatja”.⁶¹²

A kongresszus ugyanakkor leleplezte a szociáldemokrata vezéreket, akik azt a nézetet terjesztették, hogy a fasizmus győzelme végzetserű és elkerülhetetlen. Az ilyen nézet passzivitást szült, kételkedést támasztott a munkásosztály soraiban, és gyöngítette harcát a reakció ellen. „A munkásosztály megakadályozhatja a fasizmus győzelmét, ha meg tudja valósítani harci egységét, és idejében indított harci akcióival nem engedi a fasizmust megszilárdulni, ha helyes forradalmi vezetéssel maga köré tudja tömöríteni a város és a falu dolgozóinak széles rétegeit.”⁶¹³

A VII. világkongresszus határozatai mélyrehatóan elemezték a Szovjetuniónak a szocializmus építésében elért sikereit, s rámutattak azok nemzetközi jelentőségére. „A szocializmus győzelmével a Szovjetunió nagy állami, politikai, gazdasági és kulturális erővé vált, befolyást gyakorol a világpolitikára; vonzási központtá vált a nemzetközi béke fennmaradásában érdekelt népek, országok, államok számára; a háborús veszély elleni küzdelemben minden ország dolgozóinak szilárd támasza, az egész világ dolgozóinak hatalmas fegyvere a világreakció ellen.”⁶¹⁴ A szocializmus szovjetunióbeli győzelme jelentősen megváltoztatta világviszonylatban az osztályerők viszonyát a munkásosztály és a békeszerető erők javára. Ezért a világimperializmus egyre nagyobb erőfeszítéseket tett, hogy likvidálja a Szovjetunió sikereinek hatását.

A kongresszus megállapította: a monopolista burzsoáziának az uralom fasiszta módszereire való áttérése közvetlenül összefügg az új világháború előkészítésével, s az a támadás, melyet a fasizmus indított a kapitalista országok dolgozóinak szociális-demokratikus jogai ellen, közelebb hozza ezt a háborút. A fő háborús gyújtogató a világuralomra törő fasiszta német imperializmus, amely más államok rovására akarja megnövelni határait. Ezért a népek antifasiszta harca egyben békeharc is.

A kongresszus hangsúlyozta, hogy a munkásosztály, minden dolgozó egyik legfontosabb feladata a Szovjetuniónak – a szocializmus országának és a béke legfőbb bástyájának – megvédése. Ha tehát ellenforradalmi háború indulna a Szovjetunió ellen, valamennyi kommunista párt kötelessége arra buzdítani a dolgozókat, hogy „minden eszközzel és bármi áron működjenek közre, hogy a Vörös Hadsereg győzelmet arathasson az imperialisták hadseregei fölött”.⁶¹⁵

A VII. világkongresszus a kommunista pártok számára kidolgozott stratégia és taktika lényegét abban jelölte meg, hogy harcolni kell a munkásosztály akcióegységéért, az antifasiszta népfront megteremtéséért. Hangsúlyozta, hogy „a munkásosztály harci egységfrontjának megvalósítása a jelenlegi történeti szakaszban a nemzetközi munkásmozgalom legközelebbi fő feladata”.⁶¹⁶

Ezzel kapcsolatban a kongresszus tanácskozásain és határozataiban fontos helyet foglalt el a munkásosztály legnagyobb szervezeteit jelentő szakszervezetek egységének kérdése. A szakszervezetekre nagy befolyást gyakorló jobboldali szocialisták politikája következtében a VII. kongresszus idejéig nem volt egységes szakszervezeti mozgalom, s ez a körülmény gyengítette a munkásosztályt.

A különböző szakszervezetek egyesítése életbevágóan fontos feladat volt a proletariátus és általában a néptömegek számára, mivel ennek megvalósítása a szervezetlen munkások millióit tömörítette volna harcba közös ellenségük – a fasiszmus és a reakció ellen. A kommunisták – jelentette ki a kongresszus – határozottan sikraszállnak „a szakszervezetek egységének helyreállításáért minden országban és nemzetközi viszonylatban, az egységes osztály-szakszervezetekért, mivel ezek a munkásosztály igen fontos bástyái a tőke és a fasiszmus támadása ellen . . .”⁶¹⁷

A gyarmati és függő országokban folyó nemzeti felszabadító mozgalom tapasztalatait általánosítva, a kongresszus megállapította, hogy ezekben az országokban a kommunisták legfontosabb feladata „az antiimperialista népfront megteremtésére irányuló munka”.⁶¹⁸

Ily módon a VII. világkongresszus megmutatta a munkásosztálynak és minden dolgozónak az új, antiimperialista demokrácia kivívásához vezető utat, meghatározta a népek antifasiszta harcának célját és irányát.

A Komintern VII. világkongresszusának határozatai új erőt öntöttek a fasiszmus és a háború ellen küzdő kommunista pártokba, és elősegítették az antifasiszta népmozgalom további fellendülését.

Néhány tőkésországban határozott haladást sikerült elérni a szakszervezetek egyesítésében, s ezek vezető erővé váltak a munkásmozgalomban. A kongresszus után a Vörös Szakszervezeti Internacionáléhoz tartozó szakszervezetek többsége egyesült a szocialisták vezetete szakszervezetekkel.

Az ifjúság szintén tevékeny részt vett a dolgozók antifasiszta, háborúellenes egységfrontjáért vívott harcban. 1935 szeptember végén Moszkvában összeült a Kommunista Ifjúsági Internacionálé VI. kongresszusa, amely feladatul tűzte ki, hogy a munkásifjúság egységét helyre kell állítani, és minden nem fasiszta ifjúsági szervezetet be kell vonni a békéért, a fiatal nemzedék jogaiért vívott harcba.⁶¹⁹

1936 januárjában ült össze a Francia Kommunista Párt VIII. kongresszusa, melynek jelentős szerepe volt a franciaországi népfront további megszilárdulásában. A kongresszus összegezte a népfrontért vívott küzdelem addigi eredményeit, és „Mentsük meg a francia népet” címmel külön kiadványt bocsátott ki, amelyben megfogalmazta a népfront megszilárdításának és kiszélesítésének követelményeit. A kommunista párt, a szocialista párt, a radikálisok és az úgynevezett köztársasági szocialisták képviselői nem sokkal ezután elfogadták a népfront programját, mely azt a célt szolgálta, hogy minden haladó erőt tömörítsen és harcba állítson a fasiszmus ellen, a békéért és a demokratikus szabadságjogokért. A program követelései ezek voltak: közkegyelem; a fasiszta szervezetek lefegyverzése és feloszlata; a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó törvények és rendkívüli rendeletek hatálytalanítása; a szakszervezetek jogainak tiszteletben tartása; a hadiipar államosítása és a fegyverekkel való magánkereskedelem megszüntetése; a nemzetközi együttműködés mindenfajta fejlesztése, beleértve a Népszövetség keretei között történő együttműködést is a kollektív biztonság és a béke oszthatatlanságának biztosítása céljából; a titkos diplomácia megszüntetése; olyan egyezményrendszerek kibővítése, amelyek a francia-szovjet szerződés elvei szerint minden állam előtt nyitva állnak. A program gazdasági követeléseket is tartalmazott, melyek a dolgozók érdekeit tükrözték.

1936 márciusában a reformista Általános Munkaszövetség és a baloldali Egyesült Általános Munkaszövetség egyetlen közös szakszervezetté – az Általános Munkaszövetséggé – egyesült. A francia szakszervezetek egységének helyreállítása megszilárdította a proletariátus pozícióit, növelte tekintélyét.

Az 1936. április 26-a és május 3-a közt lezajlott franciaországi parlamenti választásokon az antifasiszta népfront pártjai hatalmas győzelmet értek el: 381 mandátumot szereztek. A jobboldali pártok 237 helyhez jutottak a parlamentben.⁶²⁰ A kommunista párt az addigi 10 képviselő helyett 72-t küldhetett a nemzetgyűlésbe. A népfront győzelmének nagy belpolitikai és nemzetközi jelentősége volt.

1936 június elején a jobboldali szocialista Léon Blum vezetésével új kormány alakult, mely a

népfront pártjaira támaszkodott. Szocialisták és radikálisok foglaltak benne helyet; a kommunisták a népfrontprogram megvalósításában támogatták ezt a kormányt.

A munkásosztály nyomására Blum kormánya különféle törvényeket hozott: bevezette a 40 órás munkahetet; felemelte a béreket; előírta a kollektív munkaszerződéseket, amelyek korlátozták a vállalkozók önkényét; biztosította a kétheti fizetett szabadságot; hatálytalanította a közalkalmazottak és a volt frontharcosok érdekeit sértő rendeleteket. Törvényt bocsátott ki továbbá a fasiszta szervezetek feloszlatásáról, a hadiüpar államosításáról, s néhány intézkedést hozott a kiskereskedők, kisiparosok és parasztok érdekében. Mindez a dolgozók nagy vívmánya, a reakció elleni szívós és kemény harc eredménye volt.

A francia burzsoázia minden erejével azon volt, hogy megakadályozza a szociális törvények hatályba lépését. A Blum-kormány nem hozott hatékony intézkedéseket a burzsoázia ellen, s nem vetett véget a fasiszta szervezetek tevékenységének. A spanyolországi eseményekkel kapcsolatban az angol kormánnyal együtt a hírhedt „benemavatkozási politika” kezdeményezője volt, vagyis voltaképpen a fasiszta reakciót segítette a köztársasági Spanyolország ellen. Ennek a politikának egyenes következménye volt, hogy Spanyolországban erősödött a fasiszta intervenció.

A reakció nemsokára támadásba lendült Franciaországban. Blum kormánya a „200 család” akaratát teljesítve, „lélegzetvételi szünetet” jelentett be a szociális törvényhozásban, ami egyértelmű volt azzal, hogy megtagadta a népfrontprogram további megvalósítását. Az 1937 júniusában megalakult Chautemps-kormány pedig ténylegesen figyelmen kívül hagyta a népfront programját, s annak teljes felszámolására törekedett. A hatóságok elnéző magatartását kihasználva, a fasiszták újra aktivizálódni kezdtek. „Feloszlattak” szervezeteiket átfestették, és új nevek alatt működtek tovább. 1937-ben a cagoulard-ok (Csuklyások) nevű fasiszta szervezet, mely a francia vezérkar és a nagy monopóliumok támogatását élvezte, puccsot készített elő. A reakciós nézeteiről közismert Pétaint szemelték ki államelnöknek. A francia kommunisták segítettek leleplezni ezt a köztársaság-ellenes összeesküvést. A hatóságok azonban senkit sem vontak felelősségre az államcsíny befolyásos szervezői közül. A kormány fokozta blokádpolitikáját a köztársasági Spanyolországgal szemben.

A Francia Kommunista Párt leleplezte a reakció próbálkozásait, és harcolt a haladó erők összefogásáért, a nép létérdekeinek megvédéséért. Harca során egyre nagyobb lett a tekintélye az ország politikai életében. 1939-ben már több mint 300 ezer tagja volt. A reakció annál ádázabban igyekezett gyengíteni a kommunisták sorait, és felszámolni a népfrontot.

Németországban a dühöngő rémuralom ellenére szintén kibontakozóban volt a fasizmus elleni harc. A kommunisták hallatlan nehézségek leküzdése árán igyekeztek tömöríteni a dolgozók haladó rétegeit a fasizmus és a háború ellen. „A német pártok között a kommunista párt volt az egyetlen, amely nem hódolt be a náci terror előtt, hanem rettenthetetlenül folytatta a harcot az illegalitásban, megmagyarázta a tömegeknek a náci meg a monopoltőke háborús terveit, és leleplezte a fasiszták szociális demagógiáját.”⁶²¹

A második világháborúra készülődő német imperialisták véres terrorral akarták megfosztani vezetőitől a német munkásmozgalmat. A Gestapo börtöneiben és a koncentrációs táborokban tervszerűen irtották a tapasztalt, forradalmi harcokban edzett pártmunkások egész nemzedékét. A fasiszta diktatúra évei alatt egyes vidékek vezető pártszerveinek állománya tízszer is változott. A német munkásosztály és kommunista élcsapata legaktívabb funkcionáriusait, köztük sok hivatásos proletárforradalmárt ezerszám kínoztak halálra a Gestapo kínzókamráiban.⁶²²

1935 októberében ült össze Brüsszelben a Németországi Kommunista Párt konferenciája, mely a Komintern VII. kongresszusának határozataira támaszkodva kidolgozta a párt további tevékenységének stratégiai és taktikai irányvonalát. Wilhelm Pieck, akit a konferencia a fasiszták által bebörtönözött Ernst Thälmann helyébe a párt elnökévé választott, Thälmann szavaira emlékeztette a kommunistákat: „Az egységfront forradalmi politikája a proletárpolitika fő láncszeme Németországban.”⁶²³

A brüsszeli pártkonferencia leleplezte a német fasizmus agresszív céljait, s a béke programját

állította velük szembe. A konferencia kiáltványt bocsátott ki („A dolgozó német néphez”), mely megállapította: „Hitler kormánya azzal, hogy főleg a Szovjetunió ellen irányuló kihívó külpolitikát folytat, a német népet új háborúba taszítja, mely súlyos vereséghez fog vezetni. A békeszerető emberek világszerte az új világháború gyújtogatóját látják ebben a kormányban... De a német népnek égető szüksége van arra, hogy kölcsönös megértés jöjjön létre a nagy szovjetországgal. Mi, kommunisták, harcot hirdetünk a béke megőrzéséért, a hitlerista kormány háborús politikája ellen.”⁶²⁴ A brüsszeli konferencia alapvető feladatként tűzte a párt elé a német munkásosztály akcióegységének helyreállítását, és a minden dolgozót magában foglaló antifasiszta népfront létrehozását a náci diktatúra ellen, annak megdöntésére.

A brüsszeli konferencia után Németország kommunistái megsokszorozták erőfeszítéseiket, hogy létrehozzák a népfrontot, s egy táborba egyesítsék azokat, akik a hitlerista rendszerrel szemben állnak. A német egységfrontmozgalomhoz, melynek kiváló harcosai Wilhelm Pieck, Walter Ulbricht és a munkásosztály más tapasztalt vezetői voltak, a német kultúra és tudomány ismert személyiségei is csatlakoztak, például Heinrich Mann, a neves író. A német kommunisták jól tudták, hogy az antifasiszta népfront legfontosabb előfeltétele a munkásosztály egysége, s mindent el is követtek ennek érdekében, de ez az erőfeszítésük a német szociáldemokrata párt vezetőségének ellenállásába ütközött. A német szociáldemokrata vezetőség az illegális harc némely akciójában részt vevő szociáldemokrata munkások akarata ellenére, és a növekvő háborús veszélyt semmibe véve, továbbra sem volt hajlandó együttműködni a kommunista párttal.

A német kommunisták azonban még ilyen körülmények között is fáradhatatlanul harcoltak az antifasiszta erők összefogásáért és a népfront megalakításáért. Néhány helyen sztrájkok törtek ki, melyek során gazdasági és politikai követeléseket is hangoztattak. 1936 májusában sztrájkba léptek a bambergi „Vianovo” cég munkásai, a nordhorni „Niehuse und Dütting” textilgyár dolgozói, július 24-én pedig Berlin spandaui kerületében az „Auto-Union” műhelyeiben tört ki a sztrájk.⁶²⁵

Katonai építkezéseken is nemegyszer sztrájkoltak az ott dolgozó munkások, s ez riadalmat keltett a fasiszta hatóságok körében. A katonai légierő vezérkarának felderítő osztálya 1936. szeptember 26-án jelentette: „A felderítő szervek több jelentéséből ismeretessé vált, hogy az utóbbi időben megerősödtek a kommunisták próbálkozásai a különböző katonai jellegű építkezéseken, mindenekelőtt a katonai légierő számára készülő objektumok építkezésén. Ez abban jut kifejezésre, hogy a munkások megtagadják a munkát, szabotálnak és szabotázzsal fenyegetőznek, az Internacionálét éneklik, Heil Moskaut kiabálnak, államellenes kijelentéseket tesznek, áruló tartalmú röplapokat terjesztenek stb. Egyes helyeken előfordult, hogy illegális kommunista sejteket szerveztek, és kapcsolatot próbáltak létesíteni a szomszédos építkezési szakaszokon levő elvbarátaikkal.”⁶²⁶ A náci hatóságok mindebből arra következtettek, hogy a kommunisták erősen zavarják a háborús készülődést.

Németország több körzetében akcióegység jött létre a kommunisták, a szociáldemokraták és a katolikusok egyes csoportjai között. A Rajna-vidéken 1936-ban és 1937-ben a kommunisták és katolikusok csoportjai közösen léptek fel a hitlerista háborús politika ellen. A Vatikán azonban a béke fogalmát a maga módján értelmezve, határozottan ellenezte az antifasiszta harcot. Nem akart részt venni a haladó emberiség háborúellenes mozgalmában, inkább békében akart élni a fasiszmussal.

1936 végén a szociáldemokraták és a kommunisták képviselői több tekintélyes kulturális személyiséggel közösen kiáltványt bocsátottak ki („Felhívás a német néphez”).⁶²⁷ A kiáltvány leleplezte a háborúra való készülődés fasiszta politikáját, és határozottan kijelentette, hogy a német nép békét akar. Legközelebbi célul „Hitler és a német nép valamennyi kínzója uralmának” megdöntését jelölte meg. Franciaországban megalakult a német népfront előkészítő bizottsága, melynek Heinrich Mann lett a vezetője.

A spanyolországi olasz-német fasiszta intervenció kezdetén a Németországi Kommunista Párt osztályszolidaritásra szólította fel a dolgozókat a spanyol munkásokkal és parasztokkal. A nemzet-

közi dandárokbán ötezer német antifasiszta küzdött hőiesen, s közülük háromezren életüket áldozták a spanyol nép szabadságáért.

A Németországi Kommunista Párt a legnehezebb körülmények között is megszervezte a fasiszták népellenes politikáját leleplező illegális sajtótermékek kiadását és terjesztését. A Gestapo adatai szerint a német titkosrendőrség 1935-ben 1,6 millió, 1936-ban szintén 1,6 millió, 1937-ben 927 ezer kommunista és szociáldemokrata röpiratot talált.⁶²⁸

A Németországi Kommunista Párt berni konferenciája 1939 januárjában megállapította, hogy a kommunisták önfeláldozó és bátor tevékenységének, a fasiszta uralom elleni harcban hozott nagy áldozatoknak vannak már eredményei. Ezek azonban – mutatott rá a konferencia – még nem elegendők, mert a hitleristák egyre válságosabbá teszik a helyzetet. Minden párttag „állandóan gondoljon arra, hogy a párt képviselője, hogy a párt politikájának helyes megértésétől, az ő állhatatosságától és kezdeményezésétől függ, milyen széles körben és milyen hamar válik a párt politikája a tömegek sajátjává”.⁶²⁹ A konferencia határozata megkövetelte minden kommunistától, hogy magyarázzák meg a dolgozóknak, milyen hatalmas szerepet tölt be a Szovjetunió a béke védelmében. Bernben a Németországi Kommunista Párt harcot hirdetett a német nemzet megmentéséért. A határozat kimondta: ha a hitlerista rendszer ellenzőinek erőfeszítései nem volnának elegendők a más népek elleni háború megakadályozására, akkor a német nép nemzeti érdekeinek védelmében minden eszközzel törekedni kell a háború lehető leggyorsabb befejezésére, mégpedig a fasiszta rendszer megdöntése útján. A Németországi Kommunista Párt újból hangsúlyozta, hogy minden antifasiszta erőnek a népfrontba kell tömörülnie, mert ez az út visz a hitlerista diktatúra megdöntéséhez. A berni konferencia kidolgozta az új demokratikus köztársaság programját, s ebben utalt arra, hogy a parasztsággal, a középrétegekkel és az értelmiséggel közös népfrontba tömörült munkásosztály fogja meghatározni az ország sorsát.

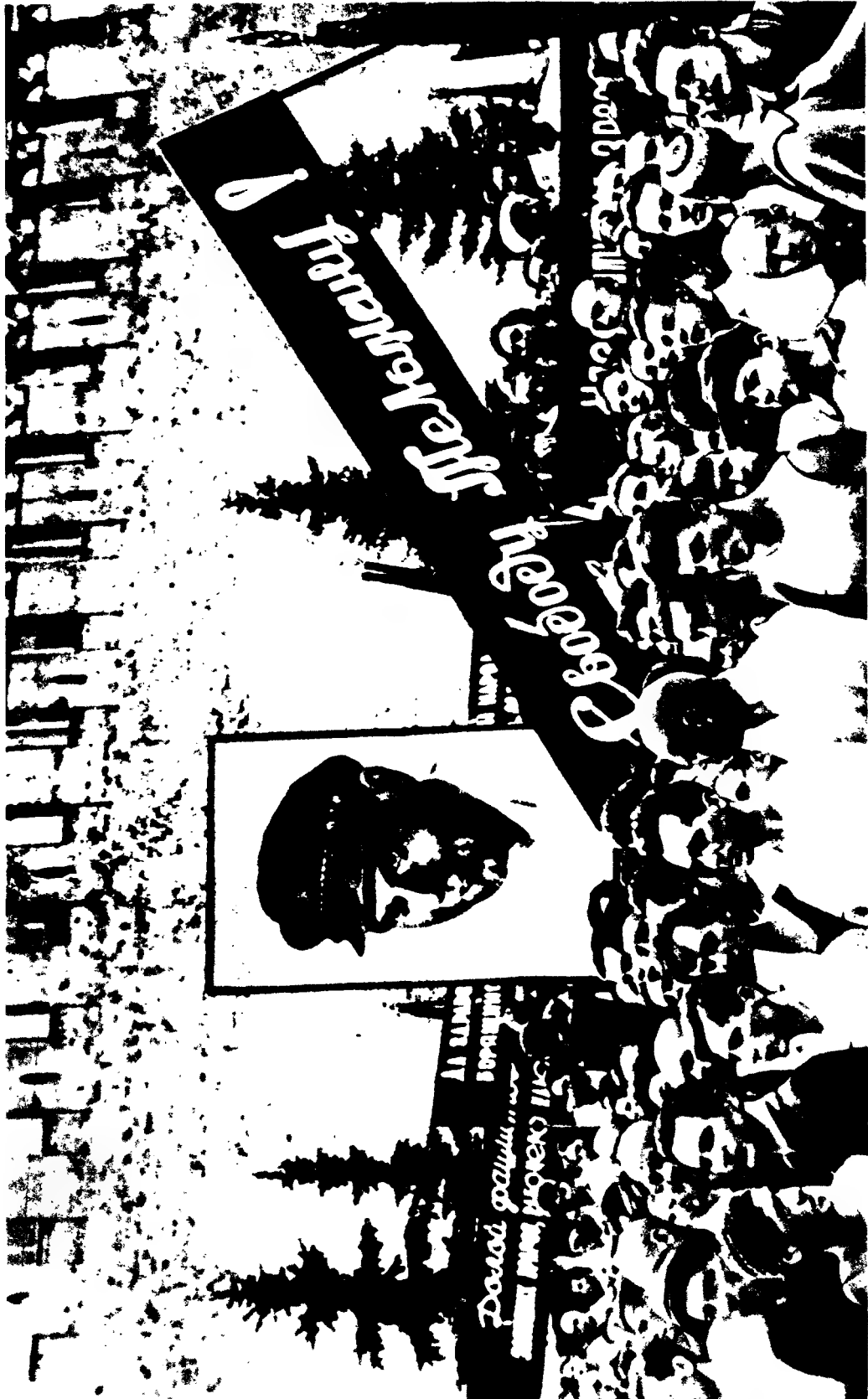
A Németországi Kommunista Párt feltárta a müncheni egyezmény lényegét, és rámutatott azokra a rendkívül súlyos következményekre, melyek abból a német népre hárulnak. A berni konferencia leszögezte: a fasiszták politikája a német nép nemzeti érdekeinek elárulása, a német nép pusztaságát is kockára teszi, s mérhetetlen veszedelmet jelent Németország számára.⁶³⁰

A szovjet–német meg nem támadási egyezmény megkötésével kapcsolatban a Németországi Kommunista Párt Központi Bizottsága nyilatkozatot tett közzé. Ebben hangsúlyozta: az egyezmény a német nép nemzeti érdekeit szolgálja, s a népnek harcolnia kell azért, hogy a legszigorúbban be is tartsák. A kommunisták hasonló szerződések megkötését követelték mindazokkal az országokkal, melyeket német fasiszta agresszió fenyegetett. A párt ugyanakkor figyelmeztette a közvéleményt, hogy a német imperialisták aláírták ugyan a szovjet–német meg nem támadási egyezményt, de korántsem vették le napirendről háborús terveiket. „A békét csak akkor lehet biztosítani – hangoztatta a párt –, ha a német nép maga veszi kezébe sorsát. Csak a saját erőikre számíthatnak.”⁶³¹

Az illegális Németországi Kommunista Párt számos dokumentuma és rölpapja tükrözi azt a határtalan szeretetet és bizalmat, amellyel Németország élenjáró dolgozói viseltettek a Szovjetunió iránt. A maga következetes békepolitikájával és a szocializmus építésében elért sikereivel a Szovjetunió igen erős erkölcsi támogatást nyújtott minden békeharcosnak, minden antifasisztának.

A kommunisták leleplezték a hitlerista politika áruló jellegét, s felszólították a német népet, hogy egyesült erővel döntse meg a fasiszta rendszert. Sajnos, Németországban a fasizmus elleni harc sem a háború kitörése előtt, sem a háború éveiben nem vált igazi tömegharccá. Ennek oka a kegyetlen terror, a munkásosztály egységét megbontó német szociáldemokrata vezérek reakciós politikája, valamint a fasiszta ideológia züllesztő, romboló befolyása volt.

A Csehszlovák Kommunista Párt a háborút megelőző években mindvégig aktívan harcolt a fasizmus és a háborús veszély ellen. Az 1936-ban megtartott VII. pártkongresszus világosan megszabta a párt politikai irányvonalát, rámutatott, hogy a fő feladat a köztársaság megvédése a hitlerista agressziótól. A Csehszlovák Kommunista Párt következetesen leleplezte a fasiszta agresz-

Moszkva dolgozóinak antifasiszta tüntetése a Vörös Téren (1936)

New York dolgozói kijelentik: „A proletariátus megsemmisítheti a háborút” (1936)

Nemzetközi Lékekongresszus (Brüsszel, 1936)

szorokat és cinkosaikat, s fáradhatatlanul küzdött a népfront létrehozásáért. Mint az egyedüli igazán hazafias erő felszólította a népet az ország szabadságának és függetlenségének megvédésére, feltárta a müncheni politika lényegét, s megmagyarázta a tömegeknek, hogy ez a politika nemcsak Csehszlovákia ellen, de Európa többi népei ellen is irányul.

A müncheni alku után a kommunisták a nép demokratikus jogainak védelmére indítottak harcot, s küzdöttek azért, hogy Csehszlovákia ne váljék a fasiszta Németország vazallus-államává. A „Levél a párt minden tagjához” (1938. október 8) és Gottwaldnak a nemzetgyűlés állandó bizottságában elmondott beszéde abban jelölte meg a München utáni időszak feladatát, hogy az országon belül véget kell vetni a fasiszta elemek próbálkozásainak. Arra kell törekedni, hogy „Csehszlovákia népe a megváltozott helyzetben készüljön fel arra a kedvezőbb időszakra, amikor majd a népek feltartóztathatatlan támadást indíthatnak a szabadságért”.⁶³²

A német fasizmus leleplezésével párhuzamosan a kommunista párt síkra szállt a német néppel való jó viszony megteremtéséért. A csehszlovák kommunisták mélységes internacionalizmusáról tanúskodik például az a röplap, melyet a prágai pártszervezet adott ki 1938. október 13-án, tehát már az ország szétदारabolása után. Ez a röplap leleplezte a nép megosztására törekvő reakciós erők próbálkozásait, s felhívta a kommunistákat, hogy a német kommunisták, szociáldemokraták és demokraták hősiességéről és önfeláldozásáról beszéljenek a néptömegeknek. A röplap felvetette a következő jelmondatot: „Meg kell védeni a német demokratákat az ellenséges propaganda következményeitől . . . Minden lehetséges módon segíteni kell a német szabadságharcosokat.”⁶³³

München után a hitleristák utasítására megkezdődtek a kommunista párt elleni megtorlások. A pártot nem sokára be is tiltották, úgyhogy illegalitásba kényszerült. Létrejöttek a területi és körzeti földalatti pártvezetőségek, az alapszervezetek pedig illegális sejtekké alakultak át.⁶³⁴ Kárpátalján megalakult a kommunista párt illegális helyi bizottsága, Borkanyuk vezetésével, Szlovákiában pedig az illegális vezetőség, Ďuriš-sal, Benadával és Osohával az élén.

Ugyanakkor a kommunista párt a legális lehetőségeket is felhasználta, hogy megszilárdítsa tömegkapcsolatait. Az újjászervezés folytán lehetősége nyílt rá, hogy munkáját a hitlerista megszállás és fasiszta terror nyomán kialakult új helyzethez szabja. A kommunista párt a megszállók elleni aktív cselekvésre szólította fel a hazafiakat. A nagypolgárság gyáván meghunyászkodott a terület-rablók előtt; egyedül a kommunista párt folytatta önfeláldozó harcát, s 1939. március 15-én elszánt harcra hívott a megszállók ellen.⁶³⁵

1935-ben Lengyelországban új fasiszta alkotmányt vezettek be, mely minden hatalmat a szanációs klikk kezébe adott. (Szanáció, szanálás – így nevezték azt a fasiszta rezsimet, amely a Pilsudski-puccs után jutott uralomra Lengyelországban.) Ezután az országban fokozódott a népellenes fasiszta terror. Különösen sokat szenvedtek Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszija dolgozói, akik a társadalmi és a nemzeti elnyomatás kettős igáját hordozták.

Ilyen körülmények között Lengyelország Kommunista Pártja fokozta harcát a fasiszta reakció támadása ellen, az antifasiszta népfront megalakításáért.

Lengyelország Kommunista Pártjának vezetősége ismételt a javaslattal fordult a lengyel szocialista párt (PPS) és a parasztpárt (Stronnictwo Ludowe) vezetőihez, hogy teremtsék meg az akcióegységet a néptömegek érdekeinek védelmére. 1936 októberében felhívást intézett „a PPS főtanácsához, a PPS, a Stronnictwo Ludowe tagjaihoz és funkcionáriusaihoz, a munkásokhoz, a parasztokhoz, minden dolgozó emberhez, mindenkihez, akinek drága a lengyel állam jövője, akinek drága a független Lengyelország”. A felhívás egy része így hangzott: „A Lengyelország sorsa miatt mélységesen aggódó tömegek harcolni akarnak a csödbe jutott szanálás megbuktatásáért, azt követelik, hogy az ország sorsát megbízható kezekbe, a néptömegek kezébe tegyék le. Ezért egész Lengyelország népe követeli: a fasiszta bérencekből álló szejm és szenátus felosztatását; demokratikus választások kiírását; a Hitlerrel való szövetség azonnali felbontását és a békét védelmező államok tömbjébe való belépést; . . . a politikai foglyok szabadon bocsátását . . .”⁶³⁶ A felhívás hangsúlyozta, hogy a proletáregység minden akadályát meg kell szüntetni: „Az egész nép

egyesült erőivel – harcra a szanálás ellen . . . Hogy véget vethessünk a nemzeti árulás politikájának, szükség van a lengyel nép minden vezető politikai pártjának – a KPP-nek, a PPS-nek és a Stronnictwo Ludowenak – közös erővel végrehajtott tömegakcióira. Egyesítsük sorainkat a közös harcra . . . a szabad és boldog Lengyelorszáért.”⁶³⁷

A szociáldemokrata párt és a parasztpárt vezetői azonban most is elutasították a kommunisták javaslatait. Ennek ellenére a néptömegek több esetben támogatták a kommunisták harci jelszavait. A háborút megelőző években sok munkás tömegsztrájk zajlott le Lengyelországban, és a lengyel parasztek között is harcos megmozdulásokra került sor. 1936-ban hatalmas sztrájkhullám söpört végig az egész országon, s az antifasiszta egységfront-mozgalom ereje fokozódott.

1936 március elején Łódźban sztrájkot hirdettek a textilmunkások, mely az egész lódzi körzetre kiterjedt. Ezután Krakkó munkásai kezdtek tömegsztrájkokat. A kormány katonaságot küldött letörésükre, ami a dolgozók között óriási felháborodást keltett. Március 23-án Krakkóban általánossá vált a sztrájk. A munkások tömegtüntetéseken antifasiszta népi kormány megalakítását követelték. A rendőrség fegyverét használta: nyolc munkás meghalt, sokan megsebesültek. Az áldozatok temetése – március 25-én – hatalmas tömegtüntetéssé vált a burzsoá-földesúri Piłsudski-klikk politikája ellen. Az egész dolgozó Lengyelország szolidaritást vállalt a krakkói munkásokkal. Lwówban március 25-én a vasúti műhelyeken kívül valamennyi üzem dolgozói sztrájkoltak. A rendőrség fokozott terrorral támadt a dolgozókra. Április 16-án Lwówban több, mint 100 ezer ember vett részt a rendőrség által megölt egyik munkás temetésén. A rendőrök tüzet nyitottak a tüntetőkre: 26 ember meghalt, 100-nál több megsebesült. Ez a mézárálás a dolgozók tiltakozásának újabb viharát váltotta ki országszerte.

A lengyel parasztság is erélyesen fellépett a reakció ellen. A háborút megelőző esztendő leg-nagyobb parasztmegmozdulása volt az 1937. évi sztrájk, mely az ország jelentős részére kiterjedt. A parasztek megtagadták az állami szolgáltatások teljesítését, az adófizetést; ingyen földosztást, demokratikus jogokat követeltek. Hangoztatták, hogy Lengyelország külpolitikáját meg kell változtatni, s baráti együttműködést kell kiépíteni a Szovjetunióval.

Lengyelország keleti végein fellángolt a kettős elnyomatásban élő ukránok és beloruszok nemzeti szabadságmozgalma. Bár a Piłsudski-klikk közeledni próbált Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia burzsoá-nacionalista pártjaihoz, a felkelés jellegű megmozdulások nem szűntek meg.

A kommunisták és más haladó elemek leleplezték a szanációs vezetők – Rydz-Śmigły, Mościcki, Beck stb. – külpolitikájának nemzetellenes voltát, s olyan politikát követeltek, mely Lengyelország függetlenségének megvédését szolgálja. Ez a követelés lelkes támogatásra lelt a lakosság körében, amint az 1938. május elsejei tömegtüntetések is bizonyították. A felvonulók a köztársasági Spanyolország és Csehszlovákia megvédését, valamint a Szovjetunióval való baráti kapcsolatok felvételét követelték. Egyedül Varsóban 10 ezer ember vonult fel, Łódźban pedig 75 ezres tömeg vett részt a felvonulásban. A parasztpárt számos helyi szervezetének gyűlésén olyan határozatot hoztak, hogy sztrájkot kell indítani, s kiadták a jelszót a fasiszta rendszer felszámolására, a külpolitika gyökeres megváltoztatására, a dolgozók katasztrofális helyzetének megkönnyítésére.

Lengyelország Kommunista Pártja rámutatott, hogy az uralkodó csoport szanálási politikája végzetes az európai béke és a lengyel nép sorsára. Amikor 1938 nyarán a hitleristák Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok kormányainak támogatásával Csehszlovákia megtámadására készülődtek, Lengyelország Kommunista Pártja lángoló szavú kiáltvánnyal fordult a dolgozó néphez: „A véres kezű szanálási zsarnokok a lengyel nép iránti vak gyűlöletükben Hitlerrel együtt bűnös imperialista terveket szőnek, rablóhadjáratra készülődnek Csehszlovákia, Litvánia, Lettország és a Szovjetunió ellen, s terveik végveszélybe döntik Lengyelország függetlenségét.” A kommunisták békeharcra buzdították a lengyel népet: „Le a háborús provokátorok fasiszta kormányával! Le a lengyel-német imperialista szövetséggel! A lengyel nép nem fogja beszennyezni magát, nem lesz a csehszlovák nép elnyomója!”⁶³⁸

1938 nyarán bonyolult helyzetben a Komintern végrehajtó bizottsága határozatot hozott Lengyel-

ország Kommunista Pártjának feloszlataásáról; a párt ellen ugyanis olyan hazug vádak hangzottak el, hogy vezetőségébe ellenséges ügynökök furakodtak be. Ez a határozat a személyi kultusznak, a gyanakvás és kémhánia Sztálin által előidézett légkörének egyenes következménye volt. Később, 1956. február 19-én öt kommunista párt közös nyilatkozata megállapította, hogy a feloszlataás nem volt indokolt: „Lengyelország Kommunista Pártja a fasiszta terror súlyos körülményei között vezette a lengyel munkások és parasztek harcát a kapitalista és földesúri elnyomás ellen, a dolgozók szociális és nemzeti felszabadulásaért. Átvette és folytatta a lengyel és az orosz proletariátus közös forradalmi harcának dicső hagyományait, következetesen a proletár nemzetköziség talaján, a testvéri kommunista és munkáspártokkal, a nemzetközi forradalmi mozgalommal való szoros együttműködés talaján állott.”⁶³⁹

A lengyel kommunisták – bár pártjuk feloszlataásából nagy nehézségek fakadtak – tovább harcoltak a fasizmus és a reakció ellen, az ország függetlenségéért, a Szovjetunióval való baráti együttműködésért. Továbbra is nagy agitációs és propagandamunkát végeztek a tömegek között; leplezték az uralkodó körök szovjetellenes politikájának nemzetáruló jellegét, s a lengyel külpolitika gyökeres megváltoztatását, a reakciós kormány lemondását, népi demokratikus kormány megalakítását követelték.

A lengyel reakció sok kommunistát tartóztatott le, de még a börtönben sem tudta elnémitani őket. Sok helyütt börtönkommunákat szerveztek, melyek az ő vezetésükkel nagy politikai munkát végeztek. A börtönkommunák nyilatkozatokban követelték a lengyel-szovjet szövetséget mint az egyetlen olyan erőt, mely segítséget tud nyújtani a lengyel népnek a hitlerista agresszió veszélye ellen. Követelték továbbá olyan kormány megalakítását, mely szívügyének tekinti a nemzet és a haza védelmét. Mint igazi hazafiak, a kommunisták kijelentették, hogy készek fegyvert ragadni az ország védelmében, és szűkös filléreiket is odaadták a hadsereg felfegyverzésére.

A lengyel kommunisták szükségesnek tartották a párt újjáalakítását, s ez irányú kérésüket a Komintern vezetősége elé terjesztették. A Komintern végrehajtó bizottságának kezdeményezésére 1939 elején Párizsban megalakult a lengyel kommunistáknak az a csoportja, mely a párt újjáalakulásának előkészítését vállalta magára. Ez a csoport azokból a kommunistákból állt, akik Spanyolországban a Jaroslaw Dabrowski nevét viselő nemzetközi brigádban harcoltak. A csoport folyóiratot adott ki, melyet illegális úton juttatott el Lengyelországba, s ily módon tájékoztatta az ottani kommunistákat a Komintern tevékenységéről és utasításairól.

A Komintern végrehajtó bizottsága 1939. május 16-án külön határozatot hozott a lengyelországi kommunista mozgalom ügyében. A határozat hangsúlyozta, hogy „a párt újjáalakítása a jelen pillanat sürgős feladata”. E feladat végrehajtása érdekében a Komintern jóváhagyta Lengyelország Kommunista Pártja ideiglenes vezető központjának megalakulását. Ez a szerv – olvassuk a határozatban – „lásson hozzá az egységes centralizált párt fokozatos megalakításához, soraiba vonva a lengyel kommunista mozgalom legjobb, becsületes, harcos forradalmi elemeit Lengyelország proletariátusából és parasztságából”.⁶⁴⁰

Az 1939 nyarán kialakult helyzetben azonban a Komintern végrehajtó bizottságának határozatát nem hajtották végre. Sőt, a párt aktivistáit és a lengyel kommunisták széles köréit sem tájékoztatták róla.

A Román Kommunista Párt 1936–1937-ben bizonyos sikereket ért el az antifasiszta népfront megszervezésében. A kommunisták vezette antifasiszta harchoz csatlakozott a földművesek frontja, a magyar munkások és parasztek szövetsége (MADOSZ) és a szociáldemokrata párt több szervezete. A népfront sikeresen lépett fel az 1936–1937-es választások idején Hunedoara és Mehádia körzeteiben, ahol a kommunista párt oly jelentős munkát végzett a parasztek között, hogy a demokratikus erők koalíciója vereséget mért a fasizmus és reakció erőire.

Ebben az időszakban Románia proletariátusa részt vett a fasizmus elleni nemzetközi harcban.

A román antifasiszta önkéntesek százai harcoltak a spanyolországi nemzetközi dandárokban a fiatal spanyol köztársaság védelmében. Román katonai alegységek alakultak ott: egy román tüzérezred, a Gheorghiu-Dej nevét viselő nehéz tüzércsoport, a „Grivița” lövészszázad stb. Sok román kommunista halt hősi halált a köztársasági Spanyolországért vívott csatákban. Azok a román önkéntesek, akik 1939-ben spanyol földről Franciaországba verekedtek át magukat, a francia nép oldalán harcoltak tovább a német fasiszta megszállók ellen.

A nép létérdekeinek megvédéséért küzdő kommunisták bátor harcára az uralkodó osztályok ádáz dühvel reagáltak, s a legvéresebb terrorral próbálták elnémítani a legbátrabb antifasiszta harcosokat. Doftéana, Zsilava, Mislja és a többi börtön zsúfolásig megtelt antifasisztákkal, főleg kommunistákkal, akiket a burzsoá-földesúri rendszer hosszú évekre elítélt. Ezekben a börtönökben pusztultak el az olyan kiváló harcosok, mint Pintilie, Herbák János, André Prot és mások.

A Kínai Kommunista Párt imperialistaellenes front létrehozásáért harcolt. Közvetlen céljául azt tűzte ki, hogy felszámolja az imperializmus uralmát, s megszüntesse az ország gazdasági és politikai életében még meglevő hűbéri maradványokat.

A Kínai Szovjet Köztársaság központi végrehajtó bizottsága és a kínai kommunista párt központi bizottsága 1935 augusztusában azzal a felhívással fordult az ország népéhez, hogy a nemzeti erők összefogásával szálljon szembe Japánnal és mentse meg a hazát. „A kérdés így áll: vagy ellenállni a japán támadásnak, s ez életet jelent, vagy lemondani a külső támadással szembeni ellenállásról – ez a halált jelenti.”⁶⁴¹ A kiáltvány javaslattal fordult a Kuomintang-kormányhoz, hogy alakítsák meg az egységes összkínai nemzetvédelmi kormányt, és a japán imperializmus visszaverésére szervezzenek összkínai egyesült hadsereget.

A kommunista párt javaslatai megfelelték Kína nemzeti érdekeinek. A kuomintangista vezetőség azonban nem volt hajlandó elfogadni a felhívást, és továbbra is a maga kapituláns politikáját folytatta.

1937 februárjában a Kínai Kommunista Párt központi bizottsága a következő javaslattal fordult a Kuomintang központi végrehajtó bizottságának plénumához: 1. szüntessék be a polgárháborút; 2. valósítsák meg a szólásszabadságot, a gyülekezési szabadságot, adjanak közkegyelmet a politikai foglyoknak; 3. hívjanak össze nemzeti kongresszust valamennyi párt és politikai csoport részvételével; 4. gyorsítsák meg a Japán elleni fegyveres harc előkészületeit; 5. javítsák meg a néptömegek helyzetét.

A kommunista párt kijelentette, hogy amennyiben a Kuomintang központi végrehajtó bizottságának plénuma elfogadja ezt a programot, akkor a kommunisták: 1. megszüntetik a nankingi kormány megdöntéséért folytatott harcukat; 2. a kínai szovjet kormányt a Kínai Köztársaság Külön Körzetének hatóságává, a kínai Vörös Hadsereget pedig nemzeti-forradalmi hadsereggé szervezik át; beszüntetik a földesúri birtokok elkobzását; határozottan végre fogják hajtani a Japán-ellenes nemzeti egységfront programját.

1937 szeptemberében a Kuomintang és a kommunista párt között megegyezés jött létre a japán imperializmus elleni egységfront megalakítására vonatkozóan. Bár a Kuomintang vezetői, Csang Kaj-sekkel az élükön alattomos és hitszegő magatartást tanúsítottak, a Japán-ellenes front megalakulásának nagy volt a nemzetközi jelentősége.

A fasizmus és a háború elleni harc nemcsak egyes országokban folyt, hanem nemzetközi síkon is kibontakozott. 1935 végén mozgalom indult meg egy nemzetközi békekongresszus összehívása érdekében. Ebben a mozgalomban a baloldali pártok, szakszervezetek és egyéb szervezetek mellett a polgári pacifista egyesületek is részt vettek. A nemzetközi békekongresszus összehívásának egyik kezdeményezője lord Cecil angol pacifista volt.

1936 július végén Prágában összeült a Kelet- és Közép-Európa országaiban megindult békemozgalom képviselőinek nemzetközi konferenciája. A konferencia határozatilag kimondta, hogy Cseh-

szlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia és Lettország képviselőiből akcióegyeztető bizottságot kell alakítani, s abba más európai államokat is meg kell hívni.

Harmincöt országban jöttek létre a békemozgalom nemzeti központjai. A mozgalomhoz sok különféle politikai, kulturális, vallásos és pacifista szervezet csatlakozott, még a keresztény szakszervezetek internacionáléja is. A szocialista munkásinternacionálé azonban megtagadta támogatását.

1936 szeptember elején összeült Brüsszelben a nemzetközi békekongresszus, melynek munkájában 4531 delegátus és több, mint 5 ezer meghívott vendég vett részt. A küldöttek 35 országból sereglettek össze, 50 nemzetközi, 750 nemzeti szervezetet képviseltek,⁶⁴² s különböző politikai felfogású, különböző pártállású emberek voltak.

A kongresszus egyhangúlag elfogadott programtétellei a következő követeléseket tartalmazták: a békeszerződések sérthetetlensége; a fegyverkezés csökkentése; a Népszövetség erős és hatékony fórummá tétele; kollektív biztonság. A kongresszus kiáltványt intézett a világ népeihez, s ebben rámutatott: „A béke veszélyben forog, meg kell menteni . . . Egyedüli ellenségünk az agresszor, aki a nemzetközi jogot sárba tiporva, meg akarná semmisíteni az egyetemes békét.”⁶⁴³ A kongresszus a békeakciók egybehangolására állandó nemzetközi központot szervezett: a főtanácsot, ebbe minden nemzeti bizottság és minden nemzeti szervezet egy-egy képviselőt küldött.

Miután Ausztriát elfoglalták a hitleristák, majdnem valamennyi kommunista párt kiáltvánnyal fordult országa népéhez. A Németországi Kommunista Párt egységes harcra szólította fel a népet a hitlerista párt, a háborúra úszító párt bűnös kolompjai ellen, s követelte, hogy Ausztriából azonnal vonják ki a német csapatokat és a fasiszta terrorista bandákat, adjanak szabadságot és igazi önrendelkezési jogot az osztrák népnek, teljes függetlenséget Ausztriának. A kommunista párt harcra buzdította a német népet a „saját szabadságáért”, a Németország minden dolgozóját magában foglaló egységes népfront megteremtéséért.⁶⁴⁴

A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága megmagyarázta a tömegeknek, hogy a fasizmus iránt tanúsított minden engedékenység katasztrófához vezet. Felszólította a népet, hogy fokozza éberségét, s egységfrontba tömörülve védje meg a köztársaság függetlenségét.⁶⁴⁵ Az ország hazafias erőit a kommunista párt vezette.

Franciaországban a kommunista párt központi bizottsága figyelmeztette a népet, hogy „Ausztria leigázása csupán egyik szakasza Hitler rabló tervének. Most Csehszlovákia van veszélyben – Franciaország szövetségese! Le akarják gázolni Csehszlovákiát, hogy aztán Franciaországra támadjanak”.⁶⁴⁶ Együttműködésre szólított fel minden jó szándékú, becsületes embert, „hogy a francia nép egyesült erővel védelmezze a szabadságot, a békét és . . . családi tűzhelyek biztonságát”.⁶⁴⁷ Az egyszerű francia emberek számos tömeggyűlésen nyilvánították ki az osztrák nép iránti rokonszenvüket. Az antiszisztaikat egyetlen gondolat fűzte szoros egységbe: „Elég a hátrálásból!”⁶⁴⁸

Nagy-Britannia Kommunista Pártja tiltakozó gyűléseket szervezett Ausztria német megszállása ellen, kiáltványt bocsátott ki, s megjelentette Harry Pollitnak, a párt főtitkárának „Ausztria” című brosrúáját, amelyből több, mint 100 ezer példány fogyott el. A párt és más szervezetek kezdeményezésére a dolgozók tömeggyűléseken tüntettek a köztársasági Spanyolország mellett.

Az Egyesült Államokban szintén rokonszenvtüntetések zajlottak le az osztrák nép mellett. Ezeket a tömeggyűléseket a kommunista párt, az amerikai békevédelmi liga, a Szovjetunió barátainak társasága és különböző ifjúsági szervezetek hívták össze. Washingtonban a tüntetők a német követség épülete előtt vonultak el, harsányan kiáltva: „Mentsétek meg Ausztriát Hitler véres kezétől!”⁶⁴⁹

A kommunisták erőlyesen felléptek Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok uralkodó köreiből müncheni politikája ellen, nem úgy, mint a szocialista pártok reakciós vezetői, akik magasztalták a müncheni alkut. Léon Blum, a munkásosztály érdekeit eláruló „szocialisták” egyike, saját bevallása szerint örömkönnyekeket hullatott és „gyáva megkönnnyebbülésnek” engedte át magát, amikor tudomást szerzett a müncheni egyezmény aláírásáról.⁶⁵⁰

Amikor a Komintern végrehajtó bizottsága leszögezte, hogy a rablóknak adott engedmények politikája közelebb hozza egy imperialista világháború pusztító tűzvészét, egyúttal rámutatott a béke megmentésének egyetlen lehetséges módjára – a fasiszta agresszor elleni elszánt harcra. „Csakis a béke ügyéért önfeláldozóan küzdő népek szövetsége révén lehet megghiúsítani a háborús gyűjtogatók bűnös terveit. A nagy szovjet nép és a felfegyverzett népek védelmi öve tehetetlenségre kárhoztatja a fasizmust, siettetni vereségét és elkerülhetetlen pusztulását.” A Komintern végrehajtó bizottsága egyesülésre szólította fel a világ proletárait, „hogy a fasiszta agresszió ellen lerakhassák a népek egységének fundamentumát”.⁶⁵¹

A világ legnagyobb országaiban milliók és milliók követelték Csehszlovákia megvédését. Angliában több napon át tartottak a csehszlovák nép megvédését sürgető tömeggyűlések és tüntetések, s az ezeken hozott határozatok fennén követelték a Csehszlovákia feldarabolására irányuló Chamberlain-féle terv elejtését. Dél-Wales bányászainak szövetsége 1938. szeptember 22-i határozatában felszólított minden társadalmi szervezetet, hogy lépjen fel a csehszlovák nép elárulása ellen. A gépipari dolgozók egyesült szakszervezetének londoni körzeti bizottsága határozatilag tiltakozott Chamberlain politikája ellen. Ugyanilyen tartalmú határozatokat hoztak Manchester és Salford szakszervezeti tanácsai, a skóciai szállítómunkások szakszervezetének küldöttértekezlete és még sok más szervezet.⁶⁵²

A müncheni árulás – hangsúlyozta több kommunista párt közös nyilatkozata – nem mentette meg, hanem éppen veszélybe sodorta a békét, csapást mért a békeszerető erőkre. A nyilatkozat felszólította mind a kommunistákat, mind a szocialistákat, hogy erőiket egyesítve harcoljanak a közös ellenséggel a müncheni árulás ellen, a népek méltóságán és függetlenségén alapuló békéért, a demokráciának, a szocialista haladásnak és a népek érdekeinek megvédéséért.⁶⁵³

A fasiszta agresszorral való lepaktálás politikája elleni harc Franciaországban tömegmozgalommá fejlődött. A Francia Kommunista Párt 1938. szeptember 20-án kiáltványt intézett a néphez, s ebben leszögezte, hogy a kormány politikájának semmi köze a népfront programjához, a békeharchoz.⁶⁵⁴ A francia kommunisták azonnal leleplezték a müncheni alkudozások áruló jellegét, s harcba hívták ellene a néptömegeket. A szakszervezetek, a népfrontbizottságok és más demokratikus szervezetek szintén állást foglaltak Franciaország uralkodó köreinek kapituláns politikája ellen.⁶⁵⁵

1938. november 11-én ült össze Párizsban annak a béke- és szabadságmozgalomnak országos kongresszusa, mely Henri Barbusse kezdeményezésére még 1932-ben indult meg. A kongresszus kétezer részvevője egyhangúlag helyeselte a Szovjetunió politikáját és a francia-szovjet szövetséget. A felszólalt küldöttek haragos szavakkal bélyegezték meg a müncheni alkut, s hangsúlyozták a népfront megerősítésének és kiszélesítésének szükségességét.⁶⁵⁶

Az Egyesült Államokban 26 nemzetiségi szervezet képviselői (csehek, szlovákok, szerbek, románok stb.) az elnökhöz intézett nyílt levél formájában követelték Csehszlovákia megvédését. Hasonló tartalmú üzeneteket küldtek különféle társadalmi, szakmai és más szervezetek képviselői, továbbá tudományos és kulturális személyiségek. Több amerikai városban bizottságok alakultak Csehszlovákia megmentésére. Az új fasiszta agresszió elleni tiltakozó gyűléseken hatalmas tömegek vettek részt. Az ország néhány központjában – például Chicagóban – százezrek tüntettek az utcákon. A háborúellenes mozgalom magával ragadta az ifjúságot is, melyet az imperialisták ágyútölteléknek szántak a közelgő háborúban. A Szovjetunió, Franciaország, Anglia, az Egyesült Államok és más országok fiatalsága tevékenyen kivette részét az antifasiszta békeharcból. Az ifjúsági szervezetek országos és nemzetközi kongresszusokat hívtak egybe, melyeken a legkülönbözőbb társadalmi körök fiataljainak képviselői vettek részt.

1938. augusztus második felében, amikor már erősen kiéleződött a nemzetközi helyzet, a New York állambeli Poughkeepsie város Vassar-College-ében összeült az ifjúság második világkongresszusa,⁶⁵⁷ amelyen 55 ország 500 küldötte jelent meg. Az általuk képviselt ifjúsági szervezetek (diákszervezetek, Népszövetség-társaságok, békeharcos, szakszervezeti, paraszti egyesületek stb.) mintegy 40 millió tagot számláltak.⁶⁵⁸ A kongresszus tiszteletére augusztus 15-én New Yorkban, a városi

stadionban nagygyűlést rendeztek, amelyen 25 ezren vettek részt. A gyűlés határozata felszólította a világ ifjúságát, hogy egyesült erővel küzdjön a világbékéért.

A kongresszus záróülésén ünnepélyes keretek között aláírták a „vassari békepaktumot”; ebben a küldöttek esküvel fogadták meg, hogy küzdeni fognak valamennyi nemzet ifjúságának testvéri együttműködéséért, és segítségére lesznek minden fiatalnak abban, hogy elkerülje a katonai agresszióban való részvételt.

Az ifjúsági világkongresszusnak azonban nem voltak nemzeti, országos központjai, amelyek ezt a mozgalmat hatalmas áramlattá egyesíthették volna.

1939 tavaszán a haladó közvélemény újból fellépett a fasiszta agresszió és a fasizmust kiszolgáló politika ellen, melyet Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok uralkodó körői folytattak. Így például a Francia Kommunista Párt újabb felhívással fordult a néphez: „Kormányunk összeomlás felé viszi az országot . . . A Francia Kommunista Párt egységre hív fel benneteket, hogy biztosíthassuk az ország biztonságát és megvédhessük a békét . . .

Egyesüljünk, hogy megmentssük Franciaországot, megmentssük a békét!”⁶⁵⁹

1939. március 22-én az Általános Munkaszövetség nyilatkozatot adott ki, s ebben kijelentette: a békét fenyegető veszély arra kötelezi a francia és az angol kormányt, hogy bátran együttműködjenek mindazokkal az országokkal, amelyek tiszteletben tartják a nemzetközi jogot és a népek függetlenségét. A szövetség felszólította az amsterdami internacionálét⁶⁶⁰ a jelenlegi helyzet megvitatására és a szükséges intézkedések megtételére annak érdekében, hogy Londonban mielőbb összeülhessen a munkások nemzetközi konferenciája.⁶⁶¹

Angliában tömegmozgalommá fejlődött a fasiszta agresszorokat támogató politika elleni tiltakozás. Munkáspárti szervezetek, szakszervezetek és a dolgozók egyéb egyesületei határozatokban bélyegezték meg az angol és a francia kormány müncheni politikáját, követelték a fasiszta agresszorok megfékezését és a Szovjetunióval való szövetségekötést, mint a béke biztosításának legfontosabb tényezőjét. Így a kooperatív párt 1939. április elején megtartott értekezletének határozata elítélte Chamberlain külpolitikáját, s követelte, hogy Anglia és Franciaország kössön kölcsönös segítségnyújtási egyezményt a Szovjetunióval.⁶⁶²

Nagy-Britannia Kommunista Pártja 1939. május elsejei kiáltványában úgy jellemezte Chamberlain kormányát, hogy az „a gazdagok kormánya a gazdagok számára”. Ezt a reakciós kormányt – hangsúlyozta a kiáltvány – csak a munkásosztály tudja megbuktatni s ily módon a világot a katasztrófától megmenteni.⁶⁶³ A hagyományos május elsejei tüntetésen 100 ezren vettek részt; a felvonulók Chamberlain lemondását és a Szovjetunióval való békeegyezmény megkötését követelték.⁶⁶⁴

1939. május 20-án ült össze a brit szakszervezetek kongresszusához tartozó szakszervezetek végrehajtó bizottságainak konferenciája, mely határozatilag követelte a kormánytól, hogy haladéktalanul hozzon intézkedéseket az agresszió elleni békefront megteremtésére.

A munkáspárt és a szakszervezetek vezetői azonban a munkások követeléseinek ellenére továbbra is a Chamberlain-kormánnyal való együttműködés politikáját folytatták, és gyakorlatilag a fasiszta államokat támogatták. Mialatt a haladó erők a fasiszta agresszorok megfékezéséért és a Szovjetunióval való kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötéséért küzdöttek, addig a reakciós labourista vezérek az agresszoroknak nyújtott engedmények politikáját védelmezték. A munkáspárt southporti konferenciáján (1939. május–június) Bevin kijelentette: „Egyesíteni kell a világ nagy erőforrásait, s ahelyett, hogy becsmérelnénk közép-európai és japán barátainkat (ti. a fasisztákat – Szerk.), ajánljunk nekik jobbat annál, amit a háború adhat nekik.”⁶⁶⁵ Ez nem jelentett egyebet, mint azt, hogy a jobboldali labouristák támogatják a fasiszta agresszorokkal való megegyezést. Ugyanakkor felléptek a békeszerető népek egységfrontjának gondolata ellen, s azon dolgoztak, hogy meghiúsítsák a munkásosztály nemzetközi egységét.

Minél jobban nőtt a háborús veszély, annál erélyesebben leplezte le a Komintern az agresszorokat és szekértolóikat, annál állhatatosabban sürgette, hogy a népek egyesítsék erőiket a béke megvédésére. „Mint a veszett fenevad, úgy garázdálkodik Európa-szerte a fasizmus – olvassuk a Komintern 1939.

május elsejére közzétett kiáltványában. – Felfalta Ausztriát és Csehszlovákiát, elrabolta Memelt (Klaipėdát – Szerk.), annektálta Albániát. Most hurkot vet Lengyelország nyakába. A Balkán felé törekszik, fenyegetve Romániát, Jugoszláviát és Görögországot. Svájc, Hollandia, Belgium körül settenkedik. A gyarmatok újrafelosztását követeli, s Latin-Amerikába vájja karmait.”⁶⁶⁶

Az a nemes harc, melyet a második világháború előestéjén a kommunisták vívtak a békéért, a világ kommunista és munkásmozgalma történetének egyik legdicsebb fejezete.

1939. május 13-án és 14-én a béke, demokrácia és kultúra védelmének nemzetközi konferenciája ülésezett Párizsban. Összehívását Langevin professzor és Angell Nobel-díjas író kezdeményezték; 25 ország kulturális és munkásmozgalmi életének mintegy 500 ismert személyisége vett részt rajta.

Az egyhangúlag megszavazott határozati javaslat egy része így hangzott:

„Az értekezlet, mely . . . a munka és a gondolat világát képviseli, egységre szólítja fel a világ összes népeit és minden ország lakosságát, hogy hatékonyan küzdjenek a háború kirobbantása ellen, a háborús gyűjtogatók ellen, az elnyomott és veszélyben forgó népek megsegítéséért, az agresszió és fasizmus áldozataival való szolidaritásért, a civilizáció jogainak megvédéséért . . .

A legutóbbi idők nemzetközi eseményei megmutatták, hogy nem kapitulációval, hanem bátor, állhatatos, higgadt ellenállással lehet megghiúsítani a ragadozó hatalmak terveit.”

A konferencia kiáltványt bocsátott ki „Az egész világ értelmiségéhez”, s ebben is harci felhívás volt a közös ellenség ellen.

A kultúra és tudomány képviselőinek ez a kongresszusa azonban nem volt képes lényegesen befolyásolni az események menetét. Főleg azért nem, mert a kollektív békevédelem eszméje akkor még nem hatotta át a tőkésországokban élő értelmiségiek, sőt munkások jelentős részének tudatát. Hozzájárult ehhez a munkásosztály politikai széttagoltsága is. A szocialista munkás internacionálé vezetői rendre elutasították a Komintern javaslatait, hogy közös akcióval harcoljanak a közös ellenség ellen.

A szakszervezetek amszterdami internacionáléjának szocialista befolyás alatt álló vezetői is reakciós politikát folytattak. Ennek az egyesülésnek 1937. évi londoni kongresszusa amellet szálalt síkra, hogy tárgyalásokat kell kezdeni a szovjet szakszervezetekkel, s meg kell nyerni őket az amszterdami internacionálé számára. A kapitalista országokban a munkások milliói türelmetlenül várták a szakszervezetek nemzetközi egységének megvalósítását. De az amszterdami internacionálé vezetői elgáncsolták azt az indítványt, mely szerint a szovjet szakszervezeteket fel kell venni ebbe az egyesülésbe. Ily módon megghiúsult az a lehetőség, hogy a munkásosztály egységesen hallassa szavát a nemzetközi küzdőporondon. Az amszterdami internacionálé vezeterei semmilyen segítséget nem nyújtottak sem a spanyol, sem a kínai népnek, s egyetlen akciót sem szerveztek a fasizmus ellen. Ennek következtében a jobboldali szocialisták által szétforgácsolt munkásosztály a válság napjaiban nem volt képes megakadályozni a fasisztákat a második világháború kirobbantásában. A kommunisták önfeláldozó harca mégsem bizonyult hiábavalónak – nagy szerepe volt abban, hogy a népek politikai, eszmei és erkölcsi tekintetben felkészültek az idegen hódítók visszaverésére, az antifasiszta háborúra.

*

A háborút megelőző éveket az imperialista hatalmak közti ellentétek nagymérvű kiéleződése jellemezte. A fasiszta államok agresszív tömbje, amelyet Németország vezetett, s amely Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok uralkodó köreinek támogatását élvezte, 1938–1939-ben a háború szélére sodorta a világot.

A haladó erők a kommunista és munkáspártok vezetésével következetes harcot vívtak a békéért, de nem voltak képesek megváltoztatni az események menetét és megghiúsítani a háborús gyűjtogatók terveit. A békeszerető erők élcsapatát alkotó Szovjetunió akkor még a világ egyetlen szocialista állama volt. Hosszas és kitartó harcot folytatott a kollektív biztonságért, de fáradozását nem koronázta siker, mert Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok uralkodó körei a fasiszta államokat támogatták, s arra törekedtek, hogy a fasiszta agressziót a Szovjetunió ellen fordítsák.

A békeharcban döntő erőt jelentett a munkásosztály, mely maga köré tömörítve a népek többségét, szétzúzhatta volna a kardcsörtető reakció háborús terveit. Csakhogy a munkásosztály a szociáldemokrata vezérek áruló politikája miatt nem volt egységes, s ez lényegesen gyengítette sorait. A kapitalista országok kommunista és munkáspártjai még nem váltak igazi tömegpártokká, nem vetkőzték le a szektás hibákat, amelyek akadályozták az egységes munkás és antifasiszta népfront megteremtéséért vívott sikeres harcot. Azonkívül a népek háborúellenes mozgalmát erősen bomlasztotta a reakciós propaganda. Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok uralkodó körei a háborút megelőző években pacifista szólamokba burkolták politikájuk valódi lényegét – azt, hogy lepaktáltak a német imperialistákkal. München napjaiban és a rákövetkező hónapokban, amikor egyre rosszabbodott a nemzetközi helyzet, a reakciós propaganda Angliában, Franciaországban és az Egyesült Államokban egekig magasztalta Chamberlaint és Daladier-t, „a béke megmentőinek” nevezte őket, akik – úgymond – mindent megtettek a háború megakadályozásáért. A fasiszta agresszorok megfélemezését követelő kommunistákat pedig „háborús gyűjtogatóknak” nevezte a burzsoá propaganda. Ilyen körülmények között a kapitalista országok dolgozói nem láttak tisztán éppen akkor, amikor tevékeny és harcos békevédelmi akciókra lett volna szükség.

A nyugati hatalmak uralkodó körei arra törekedtek, hogy a háborús konfliktus a kapitalista rendszer keretein kívül robbanjon kis a Szovjetuniót tegyék az általuk tervezett háború szenvedő részesévé. Ez a próbálkozásuk azonban nem sikerült. Szerződést kötve Németországgal, a Szovjetunió keresztülhúzza azoknak a számításait, akik a háború előtti politikai válságot a Szovjetunió rovására akarták megoldani, s ezt a válságot nem engedte ki a kapitalista rendszer keretei közül. A válság azon a rendszeren belül dőlt el, amelyben született és érlelődött, s a két imperialista tömb közötti háborús konfliktusba torkollott. Amint azt az SZK (b)P XVIII. kongresszusa előre látta, a „benemavatkozási” politika szervezőinek veszélyes játéka csúfos kudarcba fulladt. A fasiszta fenevad, amelyet oly buzgón tápláltak, hogy majd a Szovjetunióra támadjon, a szocialista országgal való döntő összeecsapás előtt ott akart lecsapni, ahol a legkönnyebb sikert remélte.

A szovjet külpolitika keresztülhúzza az imperialisták ama kísérleteit, hogy ellentéteiket a szocialista állam rovására oldják meg, s ezzel meghosszabbította a békét, amelyre nagy szüksége volt a szocializmus építése és az ország védelmének megerősítése céljából.

MÁSODIK RÉSZ

A SZOVJETUNIO ÉS A KAPITALISTA VILÁG
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ
ELSŐ IDŐSZAKÁBAN

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KEZDETE

1. Németország megtámadja Lengyelországot

A z Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányai keleten „szabad kezét” adtak a fasiszta Németországnak, s ezzel lehetővé tették a hitleristáknak, hogy több kis ország elfoglalásával vagy leigázásával növeljék gazdasági és katonai potenciáljukat. Növekvő erejük tudatában a német imperialisták elhatározták, hogy kirobantják világuralmi háborújukat, s először is a Németországgal szemben álló kapitalista országok csoportját fogják leverni. A világháborút Lengyelországgal akarták elkezdni, melynek Anglia és Franciaország garanciákat adott. Lengyelország megtámadását a német kormány már 1939 áprilisában elhatározta.

Hitler 1939. május 23-án, a német hadsereg legmagasabb rangú tisztjeinek tanácskozáson kijelentette: „Nem Danzigról van szó. A számunkra fontos keleti élettérrel, az élelmiszerellátás biztosításáról, a balti probléma megoldásáról van szó.”⁶⁶⁷

1939. augusztus utolsó napjaiban a hitlerista Németország befejezte Lengyelország megtámadásának katonai előkészületeit. A betörés hadműveleti terve (az úgynevezett „Fehér-terv”) szerint Németország összevonta csapatait Lengyelország nyugati és délnyugati határainál. A tannenbergi győzelem⁶⁶⁸ huszonötödik évfordulójának megünneplése ürügyén a tengeren nagy erőket irányítottak Kelet-Poroszországba, majd ezeket a lengyel határhoz dobták át. Danzig „szabad város” hatóságainak engedékenységből az SS, az SA és a hadsereg katonáinak nagyobb csoportjai érkeztek oda.

A fegyveres erők készenlétbe helyezésével párhuzamosan a német kormány elrendelte, hogy fokozni kell Lengyelország területén a kém- és diverziós tevékenységet, a német sajtóban pedig féktelen lengyelelles propaganda kell indítani. A fasiszta sajtó provokációs módon azt állította, hogy Lengyelországban irtják a német nyelvű lakosságot, a lengyel csapatok pedig Kelet-Poroszország megrohanására készülődnek. „A német ügynökök – ismeri el Görlitz nyugatnémet katonai történész – olajat öntöttek a tűzre, újabb zavargásokat idéztek elő, a német sajtó pedig a gyanúsítások, sértések és vádak pergőtüzével árasztotta el Lengyelországot.”⁶⁶⁹

Azokban a napokban, amikor Lengyelország fölött már ott lebegett a német fasiszta betörés veszélye, Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok uralkodó körei egyetlen lépésnyire sem távolodtak el addigi politikájuktól, melynek az volt a célja, hogy a német fasiszta agressziót a Szovjetunió ellen irányítsák, Németországot a nyugati háborúról való lemondásra készítsék, s megalkudjanak vele még akkor is, ha ennek fejében Lengyelországot kell prédául odavetniük. Minderről világosan tanúskodnak azok a nyilatkozatok, melyeket az említett hatalmak vezető politikusai tettek egy és ugyanazon a napon, 1939. augusztus 24-én. Chamberlain felszólalt az angol képviselőházban, s felszólította a lengyel vezetőket: készüljenek fel „nézeteltéréseik megvitatására a német kormánnyal”.⁶⁷⁰ Chamberlain egyszerűen szemet hunyt afölött, hogy a hitlerista vezérek nem szokták tiszteletben tartani az általuk aláírt egyezményeket, s képmutatón kijelentette: ha a német és a lengyel kormányok között „egyezmény jön létre, akkor annak feltételeit később állandóan be fogják tartani”.⁶⁷¹

Az a szerződés, melyre a brit miniszterelnök igyekezett rávenni Lengyelországot, csak Németország számára volt előnyös. Nem hiába mondta Göring, hogy Chamberlain beszéde „kedvező benyomást” keltett benne.⁶⁷² Ugyanazon a napon Bonnet francia külügyminiszter táviratot küldött Varsóba, s abban felszólította a lengyel kormányt, hogy ha Németország magához csatolná Danzigot, Lengyelország ne folyamodjék a fegyverek erejéhez, hanem kizárólag diplomáciai eszközöket vegyen igénybe.⁶⁷³

A nyugati szövetségeseivel szolidáris lengyel kormány folytatta kacérkodását a hitlerista Németországgal, s azt a Szovjetunió ellen uszította. Meggyőzően tanúskodik erről az a megbeszélés, melyet Lipski berlini lengyel nagykövet folytatott augusztus 24-én Göringgel. A nagykövet egy óránál tovább igyekezett Göringet meggyőzni arról, hogy Lengyelország mindig ragaszkodott „Németországgal és Oroszországgal kapcsolatban a következetes politikához, de Moszkva háborút akar provokálni Európában”.⁶⁷⁴ Lipski ezzel átlátszó módon arra célzott, hogy Németország a Szovjetunió ellen fordítsa agresszióját, ne pedig Lengyelország ellen, amely mindenkor kész támogatni a fasiszta Németország szovjetellenes törekvéseit.

Lengyelország vezetői megtévesztő nyilatkozatokat tettek a hitlerista Németország valódi szándékait illetően. Így például augusztus 27-én Beck kijelentette a varsói francia nagykövetnek, hogy „Németország agresszivitása Lengyelország határainál jelentősen csökkent a legutóbbi 24 órában”, és hogy az ő véleménye szerint „Hitler most nem akar háborút”.

A lengyel vezetőknek ez a viselkedése teljes mértékben kielégítette a német imperialistákat. Hitler még augusztus 25-én kijelentette Coulondre francia nagykövetnek, hogy „meg van győződve az olyan férfiak mértéktartásáról, amilyen Beck is”.⁶⁷⁵ Hitlert csak az nyugtalanította, hogy a lengyel nép szilárdan el volt szánva országa függetlenségének megvédésére. Augusztus 25-én az angol kormány Lengyelországgal kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötött, melynek első pontja így hangzott: „Ha a szerződő felek egyike fegyveres konfliktusba sodródna valamelyik európai hatalommal annak következtében, hogy az utóbbi agressziót követ el a szerződő felek egyike ellen, akkor a másik fél támogatja és a rendelkezésére álló minden eszközzel segítséget nyújt neki.”⁶⁷⁶

Anglia tehát megígérte lengyel szövetségeseinek, hogy fegyveres támadás esetén támogatni fogja. Így akarta Németország vezetőinek tudomására hozni, hogy amennyiben Lengyelországot megtámadnák, ezzel Angliára és Franciaországra is kezdet emelnének; Németország tehát ne háborúskodjék Lengyelországgal, hanem egyezzek meg vele. A háborús tervek tartalmazó egyik angol okmány egyenesen ki is mondta: „... Lengyelország sorsát a háború általános eredményei fogják meghatározni, az utóbbiak viszont végső soron attól fognak függeni, hogy a nyugati hatalmak győzelmet arathatnak-e Németország fölött, nem pedig attól, vajon sikerül-e mindjárt kezdetben gyengíteni a Lengyelországra gyakorolt német nyomást.”⁶⁷⁷ Ilyenformán tehát Lengyelország továbbra is a váltópénz szerepét játszotta a „nyugati demokráciák” és a fasiszmus nagy alkudozásaiban.

De bármily kevésre kötelezte magát Anglia a Lengyelországgal kötött kölcsönös segélynyújtási szerződésben, ez a kevés is elég volt ahhoz, hogy Hitlert megingassa elhatározásában. A „Führer” hirtelen visszavonta a Lengyelország megtámadására adott parancsát, pedig abban már a támadás napja (augusztus 26-a) is ki volt jelölve. De hamarosan kiderült, hogy Anglia kormánya egyáltalán nem szándékozik eleget tenni a szerződésben vállalt kötelezettségeinek. Erre aztán újra vérszemet kaptak a német imperialisták.

Anglia kormányköreiben az a szilárd meggyőződés uralkodott, hogy „Danzig nem ér meg egy háborút”. Hugh Dalton tekintélyes labourista politikus szavai szerint ezek a körök „titokban München megismétlődését remélték”.⁶⁷⁸ Hogy az angol monopolistákat mennyire nem érdekelte a lengyel nép sorsa, azt még ennél is nyíltabban juttatta kifejezésre de Roppe báró egyik bizalmas beszélgetésben, melyet a fasiszták egyik vezérével, Rosenberggel folytatott. Roppe kertelés nélkül megmondta: „Lengyelország hasznosabb Anglia számára ha vértanú, mint ha létező állam.”⁶⁷⁹

A Lengyelországnak szánt mártírkoszorút azokon a titkos angol-német és francia-német tárgyalásokon fonták meg, amelyek sűrűn követték egymást 1939 augusztusának utolsó napjaiban. Az

új Münchent – ezúttal Lengyelország rovására – már augusztus 7-én kezdték előkészíteni Göring egyik rokonának, Dahlerus svéd nagyiparosnak a közvetítésével. Amikor Dahlerus feleségének birtokán, a schleswig-holstein-i Senke Nissen Kugban első ízben találkoztak Anglia és Németország képviselői, arról tárgyaltak, hogy Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország közös tanácskozáson fogják eldönteni a lengyel kérdést. Az angol-francia kormánykörök arra számítottak, hogy ezen a tanácskozáson sikerül kialakítani a nyugat-európai hatalmak egységes tömbjét a Szovjetunió ellen. Hogy ezt a céljukat elérjék, készek voltak Lengyelországot kiszolgáltatni Németországnak. „A nyugati hatalmak politikájának az volt a célja – mondotta Gomulka –, hogy a hitlerista agreszsiót kelet felé, a Szovjetunió ellen irányítsák. Ezt pedig csak Lengyelország holttestén keresztül lehetett megtenni. Elismerték, hogy ez rossz, de azt mondták, hogy elkerülhetetlenül szükséges rossz. Lengyelországot a kiadás rovatra kell könyvelni abban a reményben, hogy végelszámoláskor ennek a politikának az általános mérlege nyereséget fog kimutatni.”⁶⁸⁰

Dahlerus augusztus 25-én Londonba vitte Hitler és Göring javaslatait, melyeket egyidejűleg a német kormány is átadott Angliának Henderson brit nagykövet útján. Németország azt indítványozta Angliának, hogy Lengyelországgal kapcsolatos akcióit ne akadályozza; a lengyel kérdés elintézése után – úgymond – majd békés úton szabályozzák az angol-német viszony kérdéseit. Halifax olyan tartalmú levelet adott át Dahlerusnak a német vezetők számára, hogy Anglia kormánya „békés megegyezésre” törekszik Németországgal.⁶⁸¹ Chamberlain Hitlernek szóló hivatalos válaszában pedig a következőket jelentette ki: az angol kormány elfogadhatja a német javaslatokat, „de minden attól függ, milyen jellegű lesz a vitás kérdések (Németország és Lengyelország között – Szerk.) megoldása, s azt milyen módszerek segítségével fogják elérni”.⁶⁸²

Augusztus 29-én Hitler levelet küldött Chamberlainnek, s helyeselte azt az álláspontot, amelyet az angol miniszterelnök a lengyel-német határok revíziójával kapcsolatosan elfoglalt. Kifejezte azt a reményét, hogy Németország követeléseit közvetlen német-lengyel tárgyalások eredményeként, Anglia jóindulatú támogatásával ki fognak elégíteni.⁶⁸³

Hasonló üzenetváltás folyt le Hitler és Daladier között is. A francia miniszterelnök augusztus 26-i levelében arra kérte Hitlert, hogy békés úton oldja meg a Lengyelországgal való konfliktust. Mivel azonban ebben a levélben nem volt szó arról, hogy Franciaország kifejezetten beleegyezik a német követelések kielégítésébe, Hitler éles és kihívó választ adott: „A revízió (a határok revíziójának – Szerk.) meg kell történnie.”⁶⁸⁴

A lengyel kormány tudomást szerzett arról, hogy Anglia és Franciaország megbeszéléseket folytat Németországgal, s hajlandó volt azokon részt venni. Ezért nem rendelte el az általános mozgósítást, és az egyéb védelmi intézkedések megvalósításával is késlekedett.

Csak augusztus 29-én este határozta el az általános mozgósítás megkezdését, de nem hirdetett hadiállapotot az országban. Még ez a nyilvánvalóan megkésett intézkedés is ellenlépéseket váltott ki Anglia és Franciaország részéről. Noél, aki akkor Franciaország nagykövete volt Varsóban, emlékirataiban elismeri: ő is, az angol követ is azt követelte, hogy a lengyel kormány ne hozza még nyilvánosságra az általános mozgósításra vonatkozó döntését.⁶⁸⁵ Lengyelország kormánya engedett a nyomásnak, s 24 órával elhalasztotta a mozgósítás bejelentését.

Anglia és Franciaország vezető körei, valamint a Vatikán képviselői továbbra is igyekeztek rábeszélni Lengyelországot, hogy egyezzen meg Németországgal. De Németország nem akart semmiféle egyezményt – Németország háborút akart. Hitler augusztus 31-én aláírta „az 1. számú hadviselési direktíva” elnevezésű szigorúan titkos parancsot. Ebben az állt, hogy „a Lengyelország elleni támadást a »Fehér-terv« szerint kell végrehajtani, a hadsereg számára már előírt módosításokkal . . . A feladatok és a hadműveleti célok változatlanok. A támadás kezdete – 1939. szeptember 1. A roham időpontja – hajnali 4 óra 45 perc”.⁶⁸⁶

A német diplomaták több napon át nem fogadták Lipskit, akit a lengyel kormány azzal bízott meg, hogy közvetlen tárgyalásokat folytasson Németországgal. Amikor végre augusztus 31-én este Ribbentrop fogadta őt, csupán egyetlen kérdést intézett hozzá: van-e kormányától felhatalmazása

arra, hogy elfogadja a német követeléseket. Lipski nemmel felelt, mire Ribbentrop nem volt hajlandó tovább tárgyalni. A nagykövetségre visszatérve Lipski megtudta, hogy Berlin és Varsó között megszakadt az összeköttetés, a német rádió pedig már rendkívüli hírként közölte a német határnál történt lengyel „kihívást”.

Ezt a provokációt a német kormány eszelte ki és hajtotta végre. A hitleristák – jóllehet semmiféle kalandorságtól nem riadtak vissza – arra törekedtek, hogy eljárásukat jogosnak tüntessék fel mind saját népük, mind a világ közvéleménye előtt. Mivel a nemzetközi jog kíváltképpen elítéli és bűnös aktusnak nyilvánítja a nem provokált támadást, a hitleristák elhatározták, hogy kihíváshoz folyamodnak s azt Lengyelország tettének fogják feltüntetni. A „Himmler hadművelet” fedőnévvel ellátott terv szerint rendezték meg az egész komédiát, melynek az volt a célja, hogy a német fasiszta támadásért magát Lengyelországot, az agresszió áldozatát okolják.

A „Himmler hadművelet” a titkos államrendőrség (Gestapo) és a német hadvezetés közösen készítette elő a legnagyobb titokban. Gyakorlati végrehajtásával a katonai felderítő és kémelhárító szervezetet bízták meg, melynek Canaris tengernagy volt a főnöke. Canaris egyik munkatársa, Erich Lahousen tábornok parancsot kapott, hogy szerezzen néhány lengyel katonai egyenruhát, lengyel fegyvereket és lőszert, valamint lengyel személyazonossági igazolványokat. Ugyanakkor SS-ek és bebörtönzött bűnözők közül kiválogatták a provokáció részvevőit.

1939. augusztus 31-én délben a német kormány elrendelte, hogy a tervet még aznap este 8 órakor végre kell hajtani. A parancsot végre is hajtották. A megjelölt órában a Gestapo-provokátorok megtámadták Gleiwitz német határváros rádióállomását. „Elfoglalása” után lövöldözni kezdtek a mikrofon előtt, majd az egyik, lengyelül tudó német felolvasta a Gestapo által jó előre megfogalmazott szöveget, melynek lényege az volt, hogy „itt az ideje, hogy Lengyelország háborút indítson Németország ellen”. Hogy ennek az aljas provokációnak minden nyomát eltüntessék, a rádióállomás megrohanásában részt vett személyeket Himmler parancsára mind agyonlőtték.⁶⁸⁷

Ennek a provokációs rendezvénynek a története igen tanulságos. Azt bizonyítja, hogy nem szabad hinni a revansistáknak és militaristáknak, amikor azt ígérgetik, hogy ők nem kezdenek nem provokált támadást. Az agresszorok minden kihívásra képesek, hogy megindokolják támadásukat és biztosítsák annak váratlanságát.

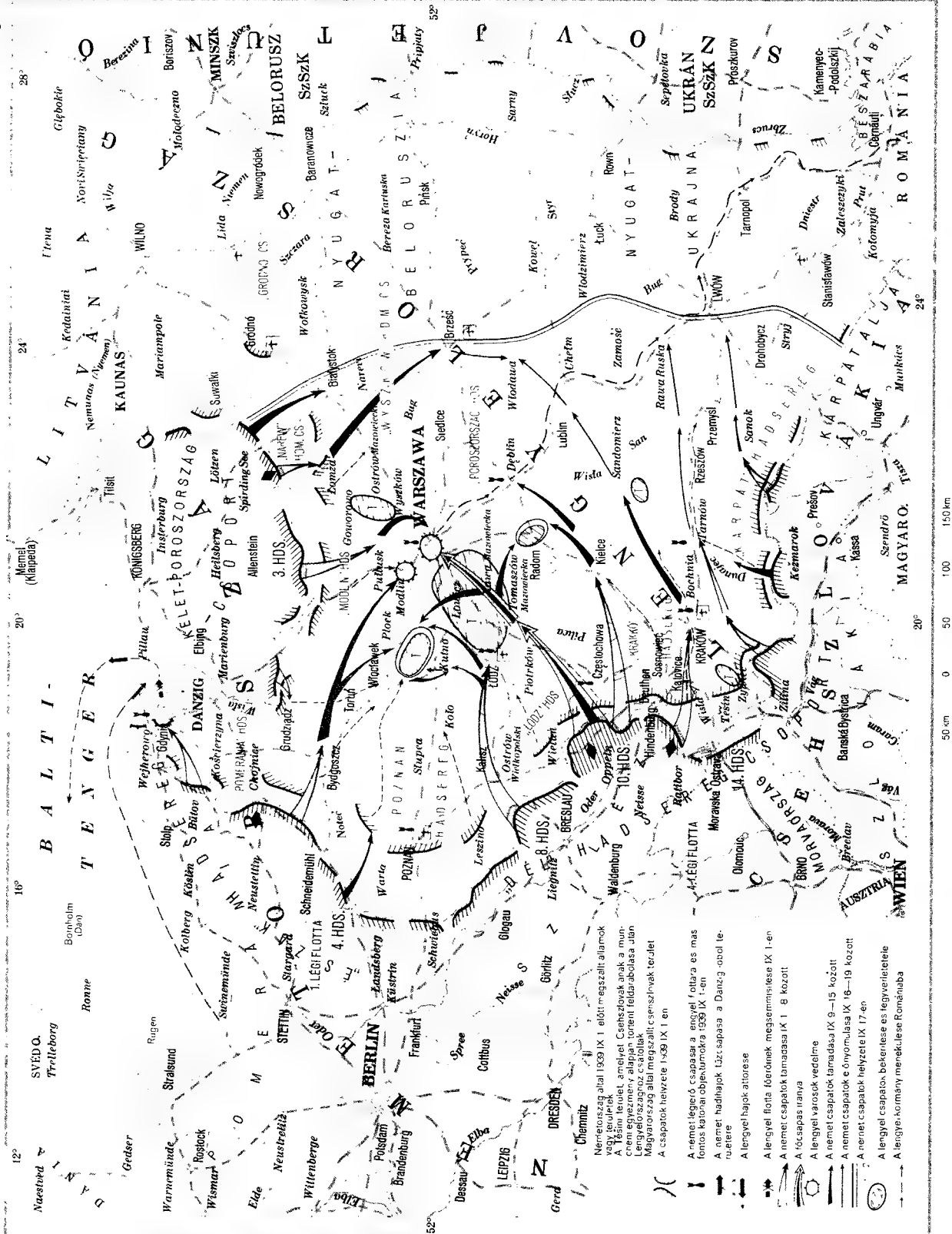
Augusztus 31-én, közép-európai idő szerint 22 óra 30 perckor a német csapatok Kelet-Poroszországból betörték Danzigba, szeptember 1-én 4 óra 45 perckor pedig megrohanták Lengyelországot északról (Kelet-Poroszországból), nyugatról (Kelet-Németország felől) és délről (Szlovákiából). A német fasiszta légierő bombázni kezdte Lengyelország közlekedési vonalait, repülőtereit és városait. A „Schleswig-Holstein” nevű német sorhajó tűz alá vette a Westerplatte-félszigeten levő kis létszámú lengyel helyőrséget és Gdyniát, Lengyelország balti kikötőjét. Így kezdődött a fasiszta Németország rablótámadása, amelyre éveken át készülődtek, és amelyet Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok uralkodó köreinek a lengyel néppel szemben folytatott áruló politikája tett lehetővé.

Lengyelország nem tudta befejezni a mozgósítást, melyet a háború megkezdésével a német fegyveres erők, főleg a légierő akciói akadályoztak. A mozgósítási terv szerint a lengyel hadseregnek 31 elsővonalbeli és 6 tartalék gyaloghadosztályt, 11 lovasdandárt, 2 páncélos gépesített dandárt kellett volna kiállítania a német csapatok ellen. A valóságban csak 33 hadosztály vonult fel a német fasiszta csapatok ellen.⁶⁸⁸

A lengyel légierőnek 771 gépe volt, de ezeknek alig több mint a fele volt a harci alakulatoknál.⁶⁸⁹ A legtöbb repülőgép elavult. Így például a vadászrepülőknél P-7 típusú gépeik voltak, melyekről a Varsó körzetében harcoló légi kötelék parancsnoka jelentette a főparancsnokságnak, hogy „harc-tevékenységre alkalmatlanok, mivel még az ellenséges bombázókat sem érik utol, a vadászgépekkel szemben pedig teljesen védtelenek”.⁶⁹⁰

Lengyelország hajóhada négy rombolóból, öt tengeralattjáróból, több könnyű és kisegítő hajóból, egy tengerészgyalogos dandárból és némi tengerészeti légierőből állott.

A lengyel hadsereg hadászati felvonulási terve szerint a három tartalékadosztályból álló „Kárpát”

Német fasiszta katonák a lengyel határon megsemmisítik Lengyelország felségjelvényét (1939)

Varsó lángokban (1939)

Romok jelezték a német hódítók útját Lengyelországban (1939)

hadsereg Tarnów és Lwów között helyezkedett el; Częstochowa és Nowy Targ között pedig a „Krakkó” hadsereg, mely hat gyalogos hadosztályból, egy lovas és egy gépkocsizó lövészdandárból állott. Wieluń körzetében a „Łódź” hadsereg bontakozott szét; ez négy gyalogos hadosztályból és két lovasdandárból tevődött össze. A „Krakkó” és a „Łódź” hadseregek mögött, a Kielce–Tomaszów–Mazowiecki vonalon vonták össze a három gyalogos hadosztályból álló „Poroszország” hadsereget. A poznańi vajdaság nyugati részében összpontosult a „Poznań” hadsereg (négy gyalogos hadosztály és két lovasdandár). A „Pomeránia” hadsereg (öt gyalogos hadosztály és egy lovasdandár) az úgynevezett lengyel folyosóban helyezkedett el, amelyet a parti sávból külön tengerészeti csoport fedezett. Varsótól északra, Modlin és Mława között fejlődött fel a „Modlin” hadsereg (két gyalogos hadosztály és két lovasdandár). Kelet-Lengyelországhoz, Suwałki–Grodno körzetében tartózkodott a „Narew” hadműveleti csoport (két gyalogos hadosztály és két lovasdandár). A három gyalogos hadosztályból és egy gépkocsizó lövészdandárból álló tartalékot a főparancsnokság a Modlin–Varsó–Lublin körzetben vonta össze. (Lásd a 8. számú térképet.)

A lengyel hadsereg hadászati felvonulási tervének nagy fogyatékoságai voltak: hiányzott belőle az egységes elgondolás, és az amúgy is korlátozott erőket meglehetősen szétszórták. Azonkívül a terv nem vette számításba az ellenfél lehetőségeit. Lengyelország nyugati határain nem voltak megbízható védelmi létesítmények, noha a lengyel ipar zöme Varsótól nyugatra, a német határral szomszédos körzetben helyezkedett el, s így a német haderők első csapásai ezt a területet fenyegették.

Lengyelország reakciós kormányai a háborút megelőző évek során csak az ország keleti határaival törődtek, azaz a Szovjetunió ellen irányuló katonai intézkedéseket tettek. Erre a célra 2–3 millió zlotyt költöttek évente. A nyugati határt viszont nem erősítették meg. Csak 1938 elején dolgozták ki a nyugati határ erődvonalának tervezetét, de megvalósításával a kormány nem sietett, s 1939-re mindössze 300 ezer zlotyt utalt ki erre a célra. A lengyel uralkodó körökben úgy gondolták, hogy Németország nem támadhat 1944-nél korábban, amikor is lejár az 1934. évi szerződés hatálya. Ennek az elképzelésnek megfelelően, amikor 1939 június végén jóváhagyták a nyugati erődvonal építési tervét, annak megvalósítását 5 évben szabták meg.⁶⁹¹

A Lengyelországba betört német fasiszta csapatok két hadseregcsoportot alkottak. Az „Észak” hadseregcsoport, melynek von Bock vezérezredes volt a parancsnoka, a 21 hadosztályt és 2 dandárt magában foglaló 3. és 4. hadseregekből állott. Ezt a csoportot az 1. légi flotta és a kelet-poroszországi légierőcsoport támogatta. A „Dél” hadseregcsoport, melyet von Rundstedt vezérezredes irányított, a 8., 10. és a 14. hadseregeket foglalta magába. Ebben a csoportban – a főparancsnokság tartalékait is beleszámítva – 36 hadosztály volt, s ezeket a 4. légi flotta támogatta.

Németország összesen 57 hadosztályt (köztük 6 páncélos és 8 gépesített hadosztályt) és 2 dandárt vetett be Lengyelország ellen, nem számítva a szlovák hadtestet, a határőr-alakulatokat és más kisegítő csapatokat. A Lengyelország elleni támadásban 2500 harckocsi és 2000 repülőgép vett részt. Már a háború kezdetén az erőfölény mind előerőben, mind harceszközökben a német fasiszta hadsereg oldalán volt. A német haditechnika, főleg a harckocsi- és repülőgéptechnika minőségi tekintetben is jelentősen felülmúlta a lengyelekét. A lengyel hadsereg gyalogos és lovas alakulatait gyengén látták el páncéltörő és légvédelmi fegyverekkel.⁶⁹²

A német főparancsnokság terve az volt, hogy a gyorsan mozgó szárazföldi csapatokkal és légierő tömeges bevetésével meglepő csapást mér, s egyetlen rövid hadjáratban leveri Lengyelországot.

A főcsapást Varsótól délnyugatra mérték a legtöbb páncélos és gépesített egységgel rendelkező 10. hadsereg erőivel. A 10. hadsereg balszárnyát a Łódź felé előrenyomuló 8. hadsereg, jobbszárnyát a Krakkó irányában mozgó 14. hadsereg támogatta. A 3. és a 4. hadseregnek az volt a feladata, hogy a lengyel folyosó déli részén mérjen csapást. A Varsóig való mély betörésnek, a délnyugatról és északnyugatról egyidejűleg mért csapások sorozatának, a német főparancsnokság számítása szerint biztosítania kellett a Visztulától nyugatra levő lengyel csapatok bekerítését és megsemmisítését. A hadjárat következő szakaszában – így szólt a terv – Kis-Lengyelország térségéből és Kelet-

Poroszországból kiinduló két találkozó csapással el kellett foglalni Lengyelország többi részét. (Lásd a 8. számú térképet.)

A német parancsnokság ki tudta használni azt a körülményt, hogy a lengyel csapatok még nem fejezték be felvonulásukat. Minthogy a lengyelek főerői a határvonal teljes hosszában bontakoztak szét, s mélységi tagozottságuk így csekély volt, a nagyobb élőerővel és jobb technikával rendelkező német hadseregnek sikerült gyorsan megtörnie a lengyel hadsereg ellenállását, s aztán benyomult az ország szívébe.

A német fasiszta csapatok támadása lényegében az előre meghatározott terv szerint ment végbe. Az első szakaszban – szeptember 1-től 3-ig – a határövezetben fejlődtek ki az ütközetek, a második szakaszban – szeptember 4-től 8-ig – az arcvonál mélységében folyt a harc. A 10. hadsereg, feladatát teljesítve, mély áttörést hajtott végre, s szeptember 7-én Tomaszów–Mazowiecki és Łódź között már csak 60 kilométerre volt a lengyel fővárostól. A 8. hadsereg, amely lépcsőzve haladt előre a 10. hadseregtől balra, ugyanerre az időpontra elérte a Kaliskától északra levő terepszakaszt. A 14. hadsereg megkerülve a lengyel erődítményeket, elfoglalta a felső-sziléziai iparvidéket, s nyugat felől kijutott a Dunajec folyóhoz. A 3. és 4. hadsereg szeptember 4-én egyesült a lengyel folyosó déli részén, Grudziadznál, és elvágta az ott levő lengyel csapatok visszavonulási útját. Szeptember 7-én a 4. hadsereg jobbszárnyának egységei elérték a Toruńtól északnyugatra fekvő körzetet, a 3. hadsereg pedig Pułtusk mindkét oldalán kijutott a Narew folyóhoz.

A német légierő, melynek korlátlan légi uralma volt, biztosította hadseregének azt a lehetőséget, hogy a lengyel csapatok egész mélységére csapást mérjen. A gépesített csapatok lendületes tevékenységével egybehangolt erőteljes légítámadások megakadályozták, hogy a visszavonuló lengyel csapatok ellencsapás végrehajtása céljából egyesülhessenek.

A német légierő a lengyel hadsereg fő híradó vonalait megrongálta, ennél fogva a lengyel parancsnokság nem tudta a csapatokat vezetni. A lengyel egységek, mivel sem erősítéseket nem kaptak, sem a hadseregek és csoportok között nem volt meg a kellő együttműködés, képtelenek voltak ellenállni a jelentős erőfölényben levő ellenség nyomásának, és visszafelé özönlöttek az ország belsejébe. A lengyel hadseregek és hadműveleti csoportok közül mindössze két hadsereg – a „Poznań” és a „Pomeránia” – volt képes egymást támogatva, rendben végrehajtani a visszavonulást. A többiek szervezetlenül és szétziláltan vonultak vissza, s így az ellenfél könnyebben tudta szétverni őket.

A harmadik szakaszban – szeptember 9-től 15-ig – a német csapatok folytatták a támadást, arra törekedve, hogy minden lengyel erőt bekerítsenek és megsemmisítsenek Varsó térségében. A 14. hadsereg Przemyśl megkerülte, átkelt a San folyón, s kijutott Lwów körzetébe. Balszárnyának csapatai Krakó elfoglalása után Sandomierznél átkeltek a Visztulán, s egy részük északra fordult, Radom felé. A 10. hadsereg átkelt a Wartán, majd két csoportra vált szét: a déli csoport Radom felé nyomult, ahol a 14. hadsereg egységeivel együttműködve Skarżysko–Kamienna és Radom térségében bekerített és megsemmisítette a „Poroszország” hadsereg két hadosztályát; az északi csoport pedig előrevetett erőkkkel (a 16. hadtest 4. páncélos hadosztályával) már szeptember 8-án elérte Varsót, de a lengyel alakulatok és a lakosság által szívósan védelmezett fővárost bevenni nem tudta.

Szeptember 15-én a 10. hadsereg előrevetett magasabbegységei átkeltek a Visztulán, elfoglalták Lublint, s nem sokkal később egyesültek a 3. hadsereg csapataival. Ezzel a tágas varsói térség be volt kerítve. A 4. hadseregnek a Visztulától északra támadó csapatai bekerítették Modlint, amelynek helyőrsége szeptember 29-ig hősiesen ellenállt.

Szeptember 11-én a 4. hadsereg Wiszków körzetében átkelt a Bugon, s keletről megkerülte Varsót. Szeptember 17-én Guderian tábornok páncélos hadteste elfoglalta Brześć-et és Włodawa körzetében egyesült a 10. hadsereg előrevetett csapataival. A lengyel főparancsnokság Varsótól délkeletre tartózkodó, nem nagy létszámú tartalékát bekerítették. A Bug bal partján harcoló lengyel csapatok előtt is elzárták a kelet felé való visszavonulás útját.

A háború harmadik szakaszának legnagyobb ütközete a Visztula és mellékfolyója, a Bzura közötti térségben zajlott le. A „Poznań” hadsereg, mely a Tengermentéken (Pomerániában) működött csapatok maradványaival együtt Varsó felé vonult vissza, Kutno térségében érzékeny csapást mért a 8. német hadseregére. Anémet parancsnokság e hadsereg támogatására sietve bevetette a 10. hadsereg egy részét, amely abbahagyta előnyomulását Varsó irányában, és kelet felől mért csapást a lengyel csoportosításra. Északról a 4. hadsereg magasabbegységei támadtak a lengyel csapatok ellen. Egy heti elkeseredett harc után a lengyel erők egy része Kutrzeba tábornok vezetésével kitört a gyűrűből, eljutott Varsóig, s részt vett a főváros védelmében. Annak a kilenc lengyel hadosztálynak a maradványai, amelyek a Visztula és a Bzura közti szűk szakaszon kerültek harapófogóba, parancsnokukkal, Bortnowski tábornokkal együtt szeptember 19-én letették a fegyvert.

A lengyel kormány képtelennek bizonyult az ellenállás megszervezésére. Mivel minden reményét a nyugati szövetségesekbe vetette, saját népétől pedig félt, nem szólította fel a lengyel népet az ország függetlenségének megvédésére. Amint a harctevékenység megkezdődött, Lengyelország kormánya Angliától és Franciaországtól kért sürgős segítséget. A nyugati hatalmak azonban nem siettek segítséget nyújtani a lengyel népnek.

Szeptember 1-én este az angol külügyminisztérium jegyzéket küldött Németországnak. A jegyzékben követelte a Lengyelország elleni harctevékenység beszüntetését, s figyelmeztette Németországot, hogy ellenkező esetben Anglia teljesíteni fogja Lengyelországgal kapcsolatos kötelezettségeit.⁶⁹³ De a berlini angol nagykövet tüstént megmagyarázta a német diplomatáknak, hogy a jegyzék csupán figyelmeztető jellegű, s nem kell ultimátumnak tekinteni.⁶⁹⁴ A francia kormány is hasonlóképpen járt el. A két kormány kijelentéseire Ribbentrop azt válaszolta, hogy a háborút Lengyelország kezdte, s ezért Németországnak nem áll szándékában beszüntetni az ellene irányuló hadműveleteket. Berlinben meg voltak győződve, hogy ha Anglia és Franciaország hadat üzennek is Németországnak, akkor sem fognak ellene katonai tevékenységet kezdeni.

Mussolini, aki jól tudta, hogy Olaszország felkészületlensége miatt nem léphet be azonnal a háborúba, másrészt azonban nem akart az eseményekből kimaradni, a következő javaslattal állt elő: Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország képviselői üljenek össze, s konferencián döntsenek az összetűzés ügyében.⁶⁹⁵

Noél, lengyelországi francia nagykövet tanúbizonysága szerint az angol-francia uralkodó körök „hajlandónak mutatkoztak részt venni ezen a konferencián”⁶⁹⁶ arra számítva, hogy azon a münchenihez hasonló egyezményt érhetnek majd el. Bonnet külügyminiszter megbízásából a francia nagykövet kétszer is felkereste Becket, s „Lengyelország érdekében” azt tanácsolta neki, hogy ne utasítsa el az olasz indítványt.⁶⁹⁷ Chamberlain szeptember 2-án kijelentette az angol képviselőházban, hogy Angliának nincs kifogása az Olaszország által javasolt nemzetközi konferencia összehívása ellen, s hajlandó azon részt venni, de csak „a német csapatoknak lengyel területről való kivonulása után”.⁶⁹⁸ Ugyanaznap a munkáspárti Dalton, a háborús kormány tagja, a következőket jegyezte be naplójába az angol-lengyel kapcsolatokra vonatkozóan: „Úgy látszott, hogy a megbékéltetés politikája újból teljes virágkorát éli, s a lengyeleknek adott becsületszavunkat tudatosan megszegtük.”⁶⁹⁹ A lengyel kormány beleegyezett a konferencia összehívásába, de feltételként kikötötte, hogy Németország megszakítja harctevékenységét, s mindkét fél hadseregei saját kiindulási állásaikba térnek vissza.⁷⁰⁰

A német kormány hallani sem akart közvetítésről, s nem óhajtotta semmiféle nemzetközi konferencia összehívását. Az arcvonalon számára kedvezően fejlődtek az események, s most arra törekedett, hogy siettesse Lengyelország teljes leverését.

A nyugati hatalmak kormányai még a német csapatok lengyelországi betörése után is abban reménykedtek, hogy a viszályt békés úton elsimíthatják Hitlerrel, ám ez most már egyre nehezebb feladatnak tűnt. A Chamberlain és kormánya által folytatott békéltetési politika egyre növekvő felháborodást keltett az angol közvéleményben. Ezzel kapcsolatban Dirksen londoni német nagykövet kijelentette kormányának: „Az 1938 őszen (a müncheni konferencia idején – Szerk.) és a

most tapasztalható angol hangulat közötti alapvető különbség a következőkben áll: akkor a széles tömegek nem voltak hajlamosak a küzdelemre és passzívan viselkedtek – ma pedig átvették a kormánytól a kezdeményezést, és előrehajtják a kormányt.”⁷⁰¹

Szeptember 3-án, amikor az angol parlamentnek össze kellett ülnie, hogy döntsön a Németországnak küldendő hadüzenet kérdésében, Halifax angol külügyminiszter telefonon felhívta Bonnet-t, s a következőket mondta neki: „Ha a miniszterelnök úgy jelenik meg ott (a parlamentben – *Szerk.*), hogy nem tartotta meg a Lengyelországnak tett ígéretét, akkor az elégedetlenség egyhangú kitörésébe ütközhet, és a kormány megbukik.” Szeptember 3-án délelőtt 11 órakor Anglia hadat üzent Németországnak, s hat órával később ugyanezt tette Franciaország is. A hadüzenet lehetővé tette a Chamberlain-kormánynak, hogy hatalmon maradjon. Anglia után a brit domíniumok is megüzenték Németországnak a háborút: szeptember 3-án Ausztrália és Új-Zéland, szeptember 6-án a Dél-Afrikai Unió, szeptember 10-én Kanada.

Így kezdődött el a második világháború. Egyfelől Németország, másfelől Anglia és Franciaország közötti imperialista ellentétek megakadályozták ezeknek az országoknak az uralkodó köreit abban, hogy egymással megegyezve a Szovjetunió ellen fordítsák a fegyvereket. A két imperialista csoport fegyveres konfliktusba bonyolódott egymással. Hiába tettek tehát a londoni és párizsi „békéltetők” engedményeket a német fasizmusnak abban a reményben, hogy azt a Szovjetunióra uszítsák, s így megoldják a nyugati hatalmak közt dúló ellentéteket.

Az amerikai dollárokon és angol font sterlingeken táplált fasizmus, mihelyt elég erősnek érezte magát, nem vette többé figyelembe védnökeinek kívánságait, hanem mint a veszett eb, eltépte a láncát, s tulajdon gazdáira vetette magát.

Az angol-francia történelemhamisítók szeretik úgy feltüntetni, hogy Anglia és Franciaország 1939 szeptemberében csak azért lépett háborúba a hitlerista Németország ellen, mert – úgymond – mindkét állam hűségesen teljesíteni kívánta Lengyelországgal szemben fennálló szövetségesi kötelezettségét. Csakhogy a tények merőben mást mutatnak.

A Lengyelországnak adott garanciák természetesen bizonyos fokig megkötötték az angol és a francia kormány kezét. Nem bújhattak ki alóluk – mint tették Csehszlovákiával kapcsolatban –, mert félték, hogy kompromittálják magukat saját népük előtt, s végleg elvesztik annak bizalmát. Mégis, amikor Anglia és Franciaország kormányai hadat üzentek Németországnak, nem Lengyelország megvédésére, hanem mindenekelőtt saját monopolizációjuk érdekeinek védelmére gondoltak. London és Párizs figyelmét ugyanis nem kerülte el, hogy a hitleristák egyre arcátlanabban viselkedtek Angliával és Franciaországgal szemben, s nyíltan hangoztatták: nem hajlandók figyelembe venni az angol és a francia tőke érdekeit. Egyre nagyobb lett az a veszély, hogy Hitler Lengyelország után nyugat ellen fordul. Ilyen körülmények között került sor arra, hogy Anglia és Franciaország hadat üzent Németországnak.

A fasiszta Németország vezetői helyesen értékelték Anglia és Franciaország politikáját. Hitler kereken ki is jelentette, hogy „ha meg is üzenték nekünk a háborút . . ., ez még nem jelenti azt, hogy harcolni is fognak”.⁷⁰² S valóban, az angol-francia parancsnokság semmiféle intézkedést sem tett, jöllehet Németország már szeptember 4-én kalóztevékenységbe kezdett az Atlanti-óceánon. „U-30” jelzésű tengeralattjárója minden előzetes figyelmeztetés nélkül megtorpedózta és elsüllyesztette az Amerika felé tartó „Athenia” angol gőzhajót. Száz ember lelte halálát.⁷⁰³

Franciaország ahelyett, hogy azonnal katonai akciókat szervezett volna Németország ellen – pedig a lengyel nép ilyen segítséget várt nyugati szövetségeseitől –, azt javasolta Lengyelországnak: kössenek szerződést, amely meghatározza a szerződő felek kötelezettségeit támadás esetére. Szeptember 4-én alá is írtak egy ilyen értelmű megállapodást. Az okmány azonban egy szóval sem említette, hogy Franciaország mikor és milyen konkrét segítséget nyújt a vérző Lengyelországnak. A francia kormány ehelyett igen homályos formában megígérte szövetségésének, hogy illetékes katonai szervek majd pontosan körülírják, milyen mértékű lehet a kölcsönös segítségnyújtási kötelezettség.

Hasonlóan jártak el Lengyelországgal szemben Anglia uralkodó körei is. Szeptember 8-án lengyel katonai küldöttség érkezett Londonba, hogy az angol kormányt rávegye szövetségi kötelezettségeinek teljesítésére. A lengyel delegáció csak nagy nehezen tudott bejutni Ironside tábornokhoz, az angol hadsereg vezérkari főnökéhez. A tábornok csak szeptember 9-én volt hajlandó fogadni a lengyeleket. Csak néhány percig beszélt velük, de az is elég volt ahhoz, hogy megtudják: az angol vezérkar még mindig nem dolgozott ki semmilyen tervet Lengyelország megsegítésére.

A küldöttség azt kérte, hogy brit bombázók támogassák a lengyel csapatok harctevékenységet, s hogy küldjenek Lengyelországba angol vadászgépeket, valamint légvédelmi fegyvereket. Ironside erre azt felelte, hogy „a szárazföldi hadműveletek a francia parancsnokságra tartoznak, ami pedig a többi kérdést illeti, azokról jelentést fog tenni a hadsereg, a légierő és a haditengerészet vezérkari főnökeinek értekezletén, valamint a katonai kabinetben, amely aztán majd megkezdje a katonai cselekmények kérdésének megvitatását”.⁷⁰⁴ A tábornok még azt a tanácsot adta a lengyeleknek, hogy a balti államokban és Svédországban vásároljanak maguknak fegyvereket, majd sietve véget vetett a megbeszélésnek.

Másnap, szeptember 10-én Ironside kijelentette a lengyel küldöttségnek, hogy az angol légierő nyugaton aktív tevékenységet kezdett Németország ellen, s hogy Constanța román kikötőbe befutott egy gőzhajó, mely 14 „Hurricane” és 30 „Moran-Solner” vadászrepülőgépet szállít Lengyelország számára. Ezzel szemben Dalton tanúsága szerint „a lengyelek sürgető kérései ellenére Lengyelországban sem a háború előtt, sem a háború alatt nem volt semmiféle angol légierő, nem voltak angol vagy lengyel pilóták vezette brit repülőgépek”.⁷⁰⁵

Szeptember 15-én Ironside ismét fogadta a lengyel katonai küldöttséget. Ezúttal az angol kormány végleges válaszát közölte: eszerint „10 ezer »Hotchkiss«-on és 15–20 millió tölténnyel kívül Angliának jelenleg nem áll módjában semmilyen hadianyagot adni Lengyelország számára – sem harcokocsikat, sem légvédelmi és páncéltörő lövegeket, sem vadászgépeket, sem egyéb felszerelést. Az első szállítmányok Angliából nem várhatók 5–6 hónapnál hamarább”.⁷⁰⁶

S mindez akkor hangzott el, amikor lengyel katonák tömegével pusztultak el abban a háborúban, amelyet az angol és a francia kormány bűnös engedékenysége folytán robbantott ki országuk ellen a német militarizmus.

Azokban a napokban, amikor Lengyelország egyedül küzdött a túlerőben levő ellenséggel, Anglia nyugaton egyetlen katonáját sem vetette harcba a német fasiszta csapatok ellen. Szándékosan halogatta annak az angol expedíciós hadtestnek a felszerelését, amelyet aztán Franciaországba küldött. 1939. október 11-én ez a hadtest, mely a Maginot-vonalban helyezkedett el, 158 ezer emberből állott.⁷⁰⁷ A Maginot-vonal vasbeton-erődjeibe húzódott angol tisztek nem engedték meg katonáiknak, hogy tüzeljenek az ellenségre, mivel féltek a választűztől. Az angolok expedíciós hadteste csak december 9-én szenvedett először emberveszteséget – egy tizedes esett el azon a napon. Ami a francia csapatokat illeti, ezek ugyan több kilométerre behatoltak a Saar-vidékre, s útközben semmiféle ellenállásba sem ütköztek; de ezzel aztán be is fejezték hadműveleteiket. Amikor Rechling nagy gyárainak közelébe értek, szigorú parancsot kaptak, hogy tüzéséggel semmi színt alatt sem szabad az üzemek épületeit lőni.

Az angol és francia légierő legfeljebb csak azért jelent meg Németország fölött, hogy röplapokat szórjon, melyekről Seeds moszkvai angol nagykövet őszintén megmondta, hogy csak „egészségügyi használatra” alkalmasak.⁷⁰⁸ Gamelin tábornok, a francia főparancsnok emlékirataiban elmondja, hogy szeptember 7-re vagy 8-ra nagy angol-francia légitámadást terveztek, de ebből „az angolok visszalépése miatt” nem lett semmi.⁷⁰⁹

Angliának a német-lengyel konfliktus ügyében 1939. szeptember 3-a után elfoglalt álláspontját illetően Dalton beismeri: „Nem lehetett mentséget találni a lengyelekkel kapcsolatos magatartásunkra, elárultuk, halálra szántuk őket, magunk pedig semmit sem tettünk, hogy segítsünk nekik.”⁷¹⁰

Anglia és Franciaország reakciós imperialista körei azzal az állítással próbálták mentesíteni

Lengyelország elárulását, hogy akkor – 1939 szeptemberében – nem tehettek semmit, nem nyújthattak lényeges segítséget a lengyeleknek. Ez a semmivel alá nem támasztható nézet az Egyesült Államokban is elterjedt. A New York Herald Tribune a következőket írta azokban a napokban: „Franciaország és Anglia nem rendelkezett semmilyen hatékony eszközzel ahhoz, hogy megakadályozza a bajt”.⁷¹¹ Ezt a hazugságot még az egykori hitlerista tábornokok is megcáfolják. Így például a nürnbergi per folyamán Jodl a következőket mondotta: „1939 előtt is képesek voltunk Lengyelország leverésére, de természetesen soha, sem 1938-ban, sem 1939-ben nem állhattuk volna ki ezeknek az országoknak (Angliának, Franciaországnak és Lengyelországnak – Szerk.) összpontosított csapását; s 1939-ben csak azért nem szenvedtünk vereséget, mert az a 110 francia és angol hadosztály, amely Lengyelországgal való háborúnk idején nyugaton 23 német hadosztállyal állt szemben, teljesen tétlen maradt.”⁷¹² Jodl szavainak mintegy kiegészítéseképpen Görnitz nyugat-német hadtörténész azt írja, hogy „szeptemberben a nyugati német hadsereg hadosztályainak többsége nemcsak a harci tapasztalatokat, hanem a harcászati kiképzés tapasztalatait is nélkülözte. Csak úgy sebtében állították fel őket és lőszerük is csak háromnapos harcra volt elegendő.”⁷¹³

Lengyelországot szövetségesei egyáltalán nem akarták védelmezni és megmenteni. Ugródeszkának, felvonulási területnek tekintették csupán, ahonnan majd a hitleristák betörhetnek a Szovjetunióba.

A fenti tényekből kitűnik, hogy Anglia és Franciaország kormányai részéről a háborúnak imperialista jellege volt. Korántsem tekinthető véletlennek, hogy a hitlerista Németország elleni harcban tétlenek maradtak. Ez a tétlenség egyenes folytatása volt az angol-francia uralkodó körök addigi politikájának, mely országaik állami és társadalmi rendjének belső lényegéből fakadt; a müncheni politikát folytatták most is, csak más eszközökkel. Anglia és Franciaország részéről ez a háború imperialista háború volt, amelyben népeik meg voltak fosztva attól a lehetőségtől, hogy ténylegesen harcoljanak a fasiszmus ellen. Már Lenin megmondotta, hogy „a háború jellege és sikere leginkább a háborút viselő ország belső rendjétől függ, a háború az ország háború előtti belpolitikájának tükröződése. Mindez elkerülhetetlenül kihat a hadviselésre.”⁷¹⁴

Anglia és Franciaország imperialistái sorsára hagyták Lengyelországot, s közönyösen szemlélték, hogyan dől romba ez az állam a szemük láttára. Szeptember 6-án Sławoj Składkowski kormánya titokban elhagyta Varsót, és Lublinban rejtőzött el. Rydz-Śmigły tábornagy, a lengyel haderők főparancsnoka is elmenekült a fővárosból; mivel minden összeköttetése megszakadt csapataival, fogalma sem volt róla, mi történik az arcvonalakon. Több hadsereg- és hadosztályparancsnok követte a példáját, otthagyták a rábízott csapatokat és megszökött. Ezt tette például Domb-Biernacki tábornok, a „Poroszország” hadsereg parancsnoka is.⁷¹⁵

A lengyel hatóságok már szeptember 7–8-án elhatározták, hogy külföldre menekülnek. Beck és a helyettese, Szembek, Noël révén kieszközlötte a francia kormánytól, hogy a lengyel kormány Franciaország területén kapjon menedékjogot, Románia kormánya pedig engedélyezte román területen való átutazásukat.⁷¹⁶

A lengyel bank aranyával és értékpapírjaival megrakott páncélautók karavánja szeptember 8-án indult el Lublinból Lwów felé, és 9-én a kormány tagjai is odaautaztak. Rydz-Śmigły Varsó elhagyása után Brzescé-be távozott, majd onnan még messzebb, délkeletre, Wladimir-Volynskiba, a román határ irányában.

A lengyel kormány külföldre menekült tagjai nem szándékoztak lemondani a politikai tevékenységről. Németország követelésére azonban a román hatóságok internálták őket, és sem Anglia, sem Franciaország kormánykörei nem voltak hajlandók támogatni ezeket a teljesen csődbe jutott politikusokat. Annak az emigráns kormánynak, amely 1939 szeptember végén alakult Párizsban, Władysław Sikorski tábornok lett a vezetője, aki a Piłsudski-klika ellenzékéhez tartozott.

A Sikorski-kormány azokra a burzsoá politikai pártokra és csoportokra támaszkodott, amelyek szeptember előtt ellenzékiek voltak (Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Praci, Stronnictwo Narodowe és a szocialista párt jobboldali vezetősége). Az új kabinetben azonban Piłsudski-pártiak is helyet

kaptak. Sikorski azzal az ürüggyel, hogy kormánya megőrzi a „törvényességet” és a „folyamatos-ságot”, kiegyezett velük. A kompromisszum eredményeként a nyugalomba vonult Mościcki ajánlatára Raczkiewicz, az egyik olyan szanációs politikus lett az elnök, aki elváratainál valamivel kevésbé kompromittálta magát. Utódjául – amennyiben ez a poszt megüresedne – Sosnkowski tábornokot nevezték ki, aki szintén a Pilsudski-klikkhez tartozott. Az emigráns kormány egész tevékenységét a nép által mélységesen gyűlölt 1935. évi fasiszta alkotmány szabta meg, mely kimondta, hogy az elnök csak „isten és a történelem előtt” felelős.

Lengyelország tehetségtelen és gyáva vezetői tehát szégyenszemre megfutamodtak. A lengyel nép azonban továbbra is hőiesen védte országa függetlenségét, s igazságos szabadságharcot vívott a német fasiszta betolakodók ellen. Lengyelország egyszerű dolgozóinak hősiessége tömegmérteket öltött. Különösen Hel, Gdynia és Varsó védelmében harcoltak hőiesen a munkások, parasztok, katonák és a haladó értelmiség legjobbjai.

Hel maroknyi lengyel helyőrsége 1939. október 2-ig tartotta magát, noha a németek szárazföldön, a levegőből és a tenger felől szakadatlanul támadták a várost. Gdynia haditengerészeti támaszpont védelmezőinek nem volt elég fegyverük, de azért elszántan tovább verekedtek, felhasználva mindent, amivel ütni-vágni lehetett az ellenséget.

Varsót, a fővárost, kitartó hősiességgel védelmezték a dolgozók. Az első sorokban küzdöttek a kommunisták, akik még tegnap börtönökben és koncentrációs táborokban sínylődtek. Sokan közülük a börtönből kitörve puskát ragadtak, és egyenesen a tűzvonalba mentek.

Szeptember 9-én a dolgozók követelésére megalakult a Varsót védő munkásdandár. Forma szerint a szakszervezetek és a szocialista párt szervezte, tényleges vezetése azonban a kommunisták és a baloldali szocialisták kezében volt. A brigád parancsnoka a szocialista Marian Kenig lett, aktív szervezői közé tartozott a baloldali szocialista Piotr Gajewski⁷¹⁷ és Marian Kubicki, a parasztpárt egyik baloldali vezetője. Varsó védőinek soraiban hőiesen küzdött sok lengyel kommunista.

Varsó védelmében esett el Nyugat-Ukrajna Kommunista Pártjának egyik vezetője, Pavel Mariscuk, aki akkor szabadult ki börtönéből. A kommunista Marian Buczek neve örökké élni fog a lengyel nép emlékezetében. 16 évig sínylődött különféle börtönökben és koncentrációs táborokban. Amikor a német fasiszták támadásakor az ország vezetői szégyenletes módon megfutamodtak, Marian Buczek és rabtársai kitörték a rawiczi börtönből, és csatlakoztak az egyik katonai alakulathoz. Marian Buczek szeretett szülővárosa, Varsó védelmében esett el.

Varsó alatt harcolt az egyik önkéntes munkászászlóalj tagjaként a kommunista Henryk Ruch is, aki később a Szovjetunió Barátai Egyesületének egyik alapítója lett. Kutno és Varsó alatt küzdött mint önkéntes a kommunista Simon Krakowski, aki később a lublini vajdaság területén szervezett partizánmozgalom egyik vezetője volt. A modlini erőd védői között harcolt a kommunista Mieczysław Kalinowski, aki később a Lenino alatti csatában hősiességével tüntette ki magát. Ebben az ütközetben vett részt a Tadeusz Kościuszkóról elnevezett 1. lengyel hadosztály.

A munkásosztály képviselői, a lengyel kommunisták a szeptemberi napokban a hazafiságnak, a haza és a nép szeretetének, s az ellenséggel szembeni gyűlöletnek ragyogó példáját mutatták.

A Varsóba elsőnek betörő német páncélos hadosztályt a teljes megsemmisülés veszélye fenyegette, ezért a páncélosok sietve kitakarodtak a városból. Pár nappal később a németek óriási erővel – gyalogsággal, harckocsikkal és repülőgépekkel – támadtak ismét Varsóra. A védők súlyos helyzetbe kerültek: nem volt elég fegyverük, lőszerük, kifogyott a gyógyszer, a kötszer, s az egészségügyi személyzet létszáma is megcsappant. A városban nem működött a telefon, a vízvezeték, nem volt világítás, megszűnt a gázszolgáltatás. Napról napra nehezebb feladatot jelentett a hadsereg és a lakosság élelmezése. De Varsó védői kitartottak. Szeptember 25-én az ellenség szőnyegbombázást hajtott végre. Nagy tüzek keletkeztek, s oltásról szó sem lehetett, mert nem volt víz. Szeptember 27-ére a védőknek már jóformán semmi lőszerük sem maradt. Csak annyira futotta, hogy még egy ellenséges rohamot vissza tudtak verni. Szeptember 30-án Varsó elesett.

A német–lengyel háború Lengyelország gyors és teljes vereségével végződött. A lengyel állam vereségének fő oka a burzsoá földbirtokosi rendszer teljes csődje és rothadtsága volt. A szeptemberi napok élesen rávilágítottak Lengyelország minden képzeletet felülmúló gazdasági, politikai és katonai elmaradottságára, uralkodó felső rétegének züllöttségére, a lengyel földesúri osztály és burzsoázia egész bel- és külpolitikájának népellenes, nemzetellenes lényegére.

A burzsoá-földesúri Lengyelország fennállásának 20 éve alatt nemcsak hogy nem fejlődött gazdaságilag, hanem egyes iparágakban még az első világháború előtti szintet sem érte el. Lengyelország gazdasági elmaradottságát még súlyosbította a külföldi tőke uralma; a külföldi tőkéseknek ugyanis nem állt érdekükben a lengyel nemzeti ipar megteremtése. Lengyelország uralkodó körei pedig semmit sem tettek a honvédelmi ipar létrehozása érdekében.

A szeptember előtti Lengyelország egyike volt Európa reakciós államainak. A lengyel burzsoáziát és földesurakat elvakult osztálygyűlölet töltötte el az ország dolgozói iránt, akik a legegységesebb állampolgári jogoktól is meg voltak fosztva. Ádázul üldözték a haladó pártokat és társadalmi szervezeteket, főleg a kommunista pártot.

A nem lengyel ajkú lakosságot – ukránokat, beloruszokat, litvánokat – kegyetlenül elnyomta a burzsoá-földesúri rendszer. A nemzeti gyűlölködés szelleme nem kismértékben gyengítette a lengyel államot. A nagybirtokos mágnások – Zamojski, Radziwiłł, Potocki stb. – igájában sínyledő ukránok, beloruszok és litvánok nem akartak harcolni a földesúri Lengyelországért. A kormány a katolikus egyház tevékeny közreműködésével állandóan szította a nagyhatalmi sovinizmus tüzét, s a nemzeti gyűlölködés szellemét terjesztette az országban.

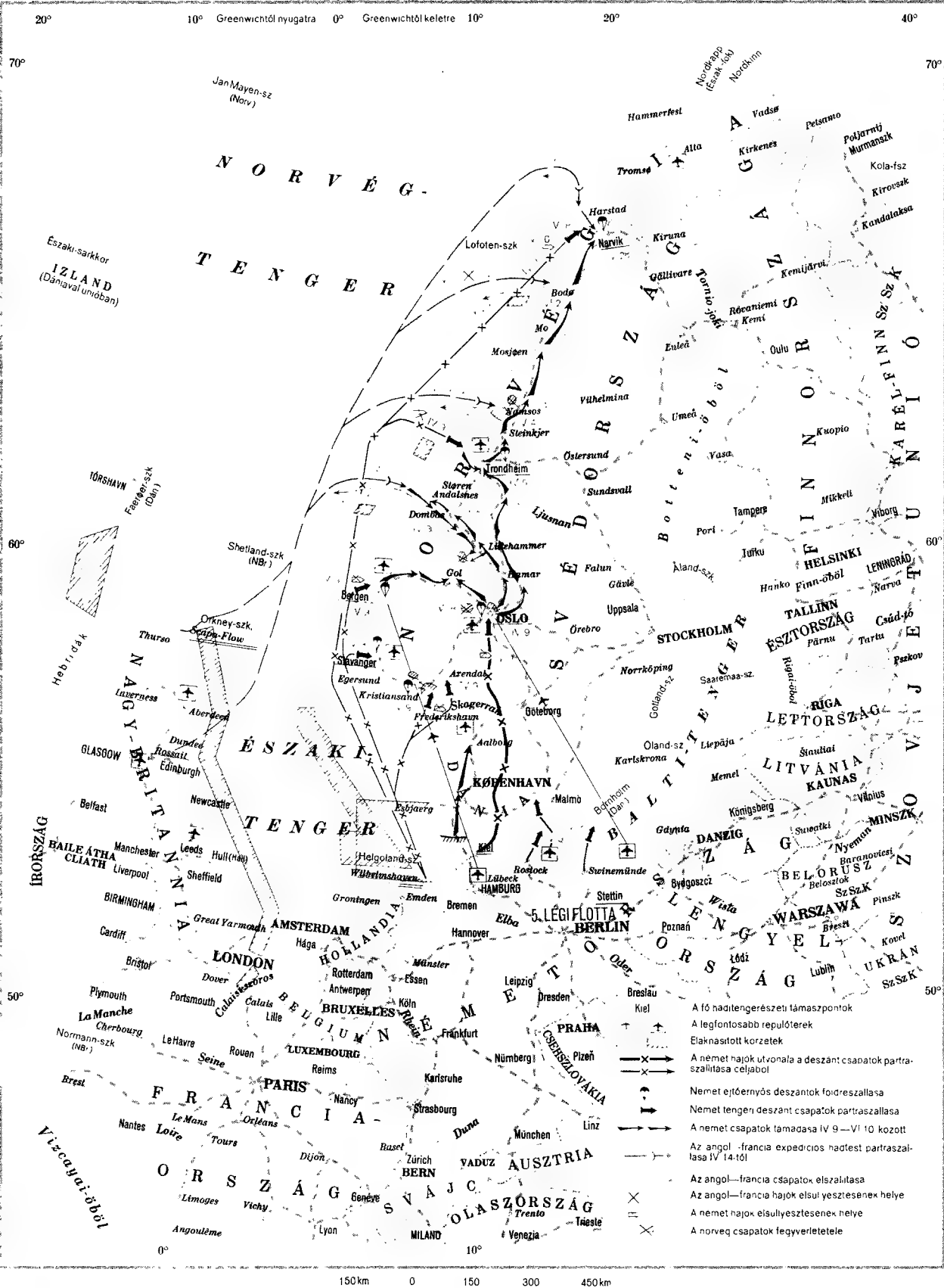
Az államapparátust évről évre bomlasztotta a korrupció. A lengyel hadseregnek égető szüksége lett volna fegyverzetre, de egyes magas rangú hivatalnokok titokban is, nyíltan is külföldre adtak el puskákat, légvédelmi ágyúkat stb., s ezeken az üzleteken megszedték magukat.⁷¹⁸ Sokan közülük állami titkokat szolgáltattak ki jó pénzért külföldi hatalmaknak, elsősorban a hitlerista Németországnak.

Lengyelország gyors összeomlásának egyik oka az volt, hogy a német fasiszta csapatok létszám, katonai felkészültség és fegyverzet tekintetében vitathatatlanul felülmúlták a lengyel hadsereget. Lengyelország katonai vereségében Rydz-Śmigły tábornagy s az egész felső katonai vezetés tehetőségtelensége is tükröződött. A hadseregben olyanok töltöttek be igen fontos parancsnoki beosztásokat, akiknek katonai ismeretei nem terjedtek túl az 1920–1921. évi szovjetellenes háború tapasztalatain. Ezekre a régi, erősen elavult tapasztalatokra épült a szeptember előtti lengyel hadsereg egész harcászata és hadászata.

A Szovjetuniót gyűlölő lengyel katonai vezetők keleti hadjáratra készítették elő hadseregüket. A hadgyakorlatokat mindig a szovjet–lengyel határ mentén rendezték, s ott épültek a katonai erődítmények is. Már a Szovjetunió elleni háború hadművelleti tervét is kidolgozták. A lengyel hadsereget nem a fasiszta Németország, hanem a Szovjetunió elleni háborúra készítették elő. Ezek után nem csoda, hogy a lengyel vezérkar csak 1939 tavaszán kezdte kidolgozni a Németország elleni háború tervét, s nem is készült el vele akkorra, amikor a német fasiszta csapatok betörték Lengyelországba. A támadás pillanatában a lengyel–német határ teljesen védtelen maradt, még a sziléziai iparvidéken is, pedig ez a körzet létfontosságú volt Lengyelország számára.

Lengyelország 1939 szeptemberi vereségében Anglia és Franciaország uralkodó köreinek a lengyel néppel szembeni árulása is közrejátszott. Amikor ezeknek az országoknak a kormányai hadat üzentek a hitlerista Németországnak, semmiféle gyakorlati segítséget sem nyújtottak vele a lengyel népnek. A Lengyelország területi épségére vonatkozó angol–francia garanciák semmitmondó papiros-nyilatkozatok voltak csupán, s csak félrevezették a lengyel lakosságnak azt a részét, amely hitt a segítséget ígérgető nyugati szövetségesek őszinteségében.

Manstein hitlerista tábornok, a „Dél” hadseregcsoport volt vezérkari főnöke beismerte, hogy „Lengyelország veresége azoknak az illúzióknak szükségszerű következménye volt, amelyeket Varsóban a szövetségesek akcióival kapcsolatban tápláltak”. Azok pedig „ölbe tett kézzel nézték lengyel szövetségesük pusztulását”.⁷¹⁹

Lengyelország összeomlásában szerepe volt az Egyesült Államoknak is, amely nemcsak hogy semmit sem tett a fasiszta agresszorok megfékezésére, hanem minden eszközzel támogatta is Angliának és Franciaországnak Lengyelországgal kapcsolatos müncheni politikáját. Az Egyesült Államok kormánya 1939. szeptember 5-én hivatalosan kijelentette, hogy „semlegességi” politikáját kiterjeszti a lengyel–német háborúra is.⁷²⁰ Németországban ezt a gesztust úgy értékelték, hogy az Egyesült Államok helyesli a fasiszta akciókat. Az amerikai uralkodó körök befolyásos képviselői minden úton-módon bátorították a fasiszta agresszorokat, értésükre adták, hogy az Egyesült Államok nem fog ellenük tenni semmit. Vandenberg szenátor például, mikor hazaérkezett a német–lengyel háború izgalmában élő Európából, kijelentette, hogy „az Egyesült Államok számára lényegtelen, melyik fél fog győzni”.⁷²¹

Lengyelország szeptemberi katasztrófájának egyik legfőbb oka a lengyel kormány rövidlátó, szovjetellenes külpolitikája volt. Csak a Szovjetunióval való szoros baráti szövetség, az antifasiszta egységfront létrehozása biztosíthatta volna Lengyelország független állami létét, szuverenitását. De a reakciós ezredek és tábornokok egymást váltogató kormányai mindent elkövettek, hogy ne szilárdulhasson meg a lengyel–szovjet barátság. Lengyelország uralkodó körei olyan politikát folytattak, hogy országukat elszigeteljék a Szovjetuniótól, s elmérgesítsék a két állam viszonyát. Nemegyszer visszautasították a Szovjetunió által felkínált segítséget. Sőt mi több, a burzsoá-földesúri Lengyelország rövidlátó vezetői még a fasiszta Németország és a Szovjetunió közötti ellentétekre is számítottak, s részt vettek azoknak a rabló terveknek az előkészítésében, melyeket a hitlerista agresszorok forraltak a Szovjetunió ellen.

Az akkori Lengyelország burzsoá és földesúri pártjai, valamint kiszolgálóik, a jobboldali szocialisták valamennyien ragaszkodtak ahhoz a nemzetellenes és népellenes politikai irányvonalhoz, melynek lényege így foglalható össze: inkább pusztuljon el az ország szovjet segítség nélkül, mintsem megmaradjon szovjet segítséggel. A történelem kegyetlenül megcsúfolta a lengyel reakciónak ezt a rövidlátó külpolitikáját.

Lengyelország urai azzal, hogy elutasították a Szovjetunió szövetségesi jobbát, s a német–szovjet ellentétekre spekuláltak, szegyenletes vereségbe vitték az országot, mely ennek folytán elveszítette nemzeti függetlenségét. Gomulka így jellemzi a katasztrófát: „1939 szeptembere volt a burzsoá Lengyelország történelmének utolsó lapja. A lengyelországi tőkések és földbirtokosok húszévi uralmának mérlege a csőd volt... A szeptemberi vereséget a vak szovjetgyűlölet, a fasizálódott szanálási – és nemcsak a szanálási – politika okozta.”⁷²²

A hitlerista Németország gyarmatává tette a megszállt és letiport Lengyelországot. Az ország nyugati vajdaságait a fasiszta „harmadik birodalomhoz” csatolták, többi részét főkormányzóságnak nyilvánították, s élére Hans Frankot, a véres kezű hóhért állították. „1939. szeptember 15-én – írta Frank a naplójába – megbíztak a meghódított keleti területek kormányzásával, s rendkívüli parancsot kaptam, hogy könyörtelenül pusztítsam el ezt a területet mint a háború színterét és mint zsákmányolt országot. Ebből a gazdasági, szociális, kulturális és politikai struktúrából romhalmazt kellett csinálnom.”⁷²³ Frank a legféktelenebb és legvadabb terrorrendszert vezette be az elfoglalt Lengyelországban. Tömegesen irtotta a lengyeleket, és rengeteg embert hurcoltatott Németországba, kényszermunkára. A lengyel népnek történelme legsúlyosabb megpróbáltatásait kellett elviselnie.

Anglia és Franciaország kormányai hadat üzentek ugyan a fasiszta Németországnak, de korántsem szándékoztak háborút viselni. A hadüzenettel csak Hitlerre akartak nyomást gyakorolni, igyekezvén őt arra kényszeríteni, hogy váltsa valóra nekik tett ígérését, és támadja meg a Szovjetuniót. Mialatt a német fasiszta csapatok tűzzel-vassal pusztították Lengyelországot, az angol és francia csapatok nyugodtan és tétlenül álltak a Maginot-vonalban.

Franciaország 110 hadosztályt mozgósított, s ezek segítségével az angol kormány 5 hadosztályból álló expedíciós hadtestet küldött.⁷²⁴ Németországnak a nyugati arcvonalon mindössze 23 hadosztálya volt. Fasiszta tábornokok szavai szerint „a harcképes német magasabbegységek zöme keleten, Lengyelország ellen harcolt, míg a nyugati arcvonalon a védelmet lényegében véve olyan hadosztályok tartották, amelyek még nem voltak teljesen feltöltve, és semmiképpen sem voltak alkalmasak támadó hadműveletek végrehajtására”.⁷²⁵ Chassin tábornoknak, az ismert nevű francia hadtörténésznek teljesen igaza van, amikor azt állítja: a szövetségesek minden kedvező feltétellel rendelkeztek ahhoz, hogy „áttörjék a Siegfried-vonalat akkor, amikor a német hadsereg főerői Lengyelországban voltak elfoglalva”.⁷²⁶

Keitel, a fasiszta Németország fegyveres erőinek vezérkari főnöke a nürnbergi per folyamán beismerte, hogy ha az angol-francia csapatok akkor támadást kezdenek, „csupán gyenge ellenállásba” ütköztek volna.⁷²⁷ Ezt a véleményt más német tábornokok is megerősítik, utalván arra, hogy a franciáknak, akik akkor jelentős erőfölényben voltak, „sikerült volna áttörni a nyugati falat, sőt behatolhattak volna Németország belsejébe”.⁷²⁸ De a francia és angol csapatok nem kezdtek semmiféle határozott akciót.

Ezt a tényt sem az angol, sem a francia forrásmunkák nem tagadják. De Gaulle emlékirataiban feljegyzi, hogy „amikor az ellenfél erői majdnem teljesen a Visztulánál voltak elfoglalva, mi (a francia parancsnokság – Szerk.) néhány demonstrációtól eltekintve nem kezdeményeztünk semmit, annak érdekében, hogy előnyomuljunk a Rajnáig”.⁷²⁹

Anglia és Franciaország légierije sem lépett akcióba. A brit fegyveres erők vezérkari főnökeinek bizottsága még 1939. augusztus 22-én olyan értelmű utasítást adott ki, hogy háború esetén nem szabad Németországot bombázni. A hadüzenet után ezt az utasítást megerősítették. Kingston MacCloughry, a brit légierő altábornagya azt írja, hogy „az európai furcsa háború egész időszaka alatt a csapásra kész repülőcsoportnak nem volt szabad Németországot bombáznia; röpcédulák szórásával foglalkozott A döntő tényező az volt, hogy a katonai kabinet semmi szín alatt sem akarta cbben a háborúban a légibombázás kezdeményezését magára vállalni”.⁷³⁰ A francia kormány szintén a bombázások ellen foglalt állást. „Roosevelt maga is azt kérte, hogy ne kezdjenek légibombázásokat.”⁷³¹

A német haditengerészeti parancsnokság tengeralattjárók és egyes portyázó hajók tevékenységével próbálta megakadályozni Anglia atlanti-óceáni kereskedelmi hajózását. 1939. szeptember 17-én az „U-29” német tengeralattjáró a bristoli öbölben elsüllyesztette a „Courageous” brit repülőgép-anyahajót. Október 15-re virradó éjszaka egy másik német tengeralattjárónak sikerült behatolnia Scapa Flow hadikikötőbe, s elsüllyesztette az ott horgonyzó „Royal Oak” sorhajót. Az angolok sok kereskedelmi hajót vesztettek a tengeri útvonalak mentén. (Lásd a 15. sz. térképet.)

Az angol haditengerészeti parancsnokság arra törekedett, hogy a német hajóhad tevékenységét a Balti-tenger térségére korlátozza, vagyis a Szovjetunió ellen irányítsa. Churchill, Chamberlaint bírálva azt írja emlékirataiban, hogy az angol kormánynak nem volt kifogása az ellen, hogy a német hadiflotta legyen „a Balti-tenger gazdája”.⁷³²

1939 december végére a francia fegyveres erőknek összesen 1433 fő veszteségük volt (elesettek, sebesültek, eltűntek). Az angolok ugyanaddig az időpontig mindössze 3 embert vesztek.⁷³³ A nyugati arcvonalon tartózkodó német csapatoknál összesen 696 volt az elesettek, sebesültek

és eltűntek száma. Azonkívül a szövetségesek lelőttek 11 német repülőgépet. Tippelskirch, hitlerista tábornok nem alaptalanul írta: „Ez a szám mutatja, mennyire korlátozott volt akkor mindkét fél légierijének tevékenysége. Voltaképpen nem haladta túl a felderítő repülések kereteit.”⁷³⁴

Így a hadüzenet megtörtént ugyan, de tényleges harctevékenység nem folyt. A franciák „furcsa háborúnak” nevezték el ezt a háborút. Valójában persze semmi különös nem volt abban, hogy a nyugati arcvonalon tétlenül ültek az angol-francia szövetségesek. A „furcsa háború” egyenes folytatása volt Anglia és Franciaország uralkodó körei hadüzenet előtti politikájának.

Abban a politikában, melyet a nyugati hatalmak imperialistái a második világháború alatt folytattak – amint arra Hruscsov rámutatott –, két cél fonódott szorosan egymásba: „... Megsemmisíteni a dolgozók szovjet szocialista államát, a népek által ontott vérbe fojtani a munkásosztály, a dolgozók legszebb vívmányait, s ugyanakkor legyengíteni a német versenytársat.”⁷³⁵ A háború egyes szakaszaiban az amerikai és angol hadászat jellegét az szabta meg, hogy a háború adott szakaszán a két cél közül melyik hatott erősebben a politikára.

Az angol és francia kormány igyekezett belesodorni a Szovjetuniót a háborúba, hogy elpusztuljon vagy legalábbis nagy vérvesztéseget szenvedjen az agresszív államok tömbje ellen vívott kimerítő küzdelemben. E politikai céloknak megfelelően az angol-francia szövetségesek úgy számítottak, hogy amikor már a fasiszta Németország is, a Szovjetunió is teljesen legyengült, ők majd akkor fognak főerőikkel a küzdőtérré lépni.

A „furcsa háborúval” a szövetségesek mintegy figyelmeztették a hitleristákat, hogy a nyugat felé irányuló támadás Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok közös erőinek ellenállásába ütközik. A nyugati arcvonalon tanúsított tétlenségükkel viszont megadták a német fasisztáknak azt a lehetőséget, hogy akadálytalanul elfoglalják Lengyelország területét, s onnan tovább nyomuljanak kelet felé.

Az angol és a francia sajtó, valamint az angol és francia repülőgépekről leszórt rengeteg röpcédula szidalmazta Hitlert és kormányát, amiért a fasiszták nem támadták meg a Szovjetuniót. Az egyik ilyen röplap – „Le a bolsevizmussal!” a címe – azt állította, hogy „Hitler a kommunizmus elleni kereszteshadjárat lovagja volt. A kereszteslovag most olyan emberré vedlett, aki meghunyászkodott Moszkva előtt”.⁷³⁶ Halifax 1939. október 4-én felszólalt a parlamentben, s kijelentette: Hitler azzal, hogy lemondott a Szovjetunió megtámadásáról, „elárulta politikájának legsarkalatosabb elveit”,⁷³⁷ melyeket éveken át a legerélyesebben hirdetett.

A „furcsa háború” hadászata tehát nem volt más, mint az angol-francia uralkodó köröknek az új, megváltozott helyzethez alkalmazott müncheni politikája. A „furcsa háború” hadászatát az Egyesült Államok kormánya teljes mértékben helyeselte. Erről tanúskodik Welles külügyminiszter-helyettes 1940 februárjában tett európai látogatása is; utazásának az volt a célja, hogy kibékülést közvetítsen az angol-francia tömb és a fasiszta Németország között.

Maurice Thorez, a Francia Kommunista Párt főtitkára mélyrehatóan feltárta a „furcsa háború” politikai céljait. Azt írta, hogy Anglia és Franciaország kormányai „nem akarták felingerelni Hitlert: azt a reményt táplálták magukban, hogy majd megalkudnak vele azon a napon, amikor megtámadja a Szovjetuniót”.⁷³⁸

Miközben Anglia, Franciaország, sőt az Egyesült Államok kormányai is mindent elkövettek, hogy a hitlerista agressziót a Szovjetunió ellen fordítsák, a német főparancsnokság 1939. október 9-én parancsot adott a nyugati támadás előkészítésére. A parancs úgy szólt, hogy a harctevékenység Hollandia, Belgium és Franciaország területére fog kiterjedni.⁷³⁹

A francia kapitalisták pedig semleges országokon át továbbra is szállítottak hadászati nyersanyagokat Németországnak. A két ellenség között afféle hallgatóságos kompromisszum jött létre. Ennek egyik formája az volt, hogy a francia imperialisták német fasiszta módszereket alkalmaztak a haladó erők elleni harcukban. Franciaország uralkodó körei valószínű háborút indítottak a nemzet haladó erői, elsősorban a kommunista párt ellen. Még Alfred Cobban, angol burzsoá történétíró is elismeri, hogy Franciaországban „a kormány egyedül csak a kommunisták ellen foganatosított hatékony intézkedéseket”.⁷⁴⁰

1939. szeptember 26-án a francia kormány törvényerejű rendelettel betiltotta a kommunista pártot. A kommunista propagandáért halálbüntetést is ki lehetett szabni.

Franciaország kormánya egyre inkább az ország fasizálásának útjára lépett. A kommunisták elleni hadjáratba bekapcsolódott a francia szocialista párt vezetősége is, mely szövetségre lépett a reakcióval.

A münchenista reakciók különösen ádáz gyűlölettel üldözték a kommunistákat, mert tudták róluk, hogy igaz hazafiak, s következetesen harcolnak a fasiszmus ellen.

A Francia Kommunista Párt 1939. október 14-i kiáltványában részletesen kifejtette politikáját. „A kommunisták gyűlölik Hitlert és vadállati munkásellenes rendszerét – hangoztatja a kiáltvány. – De azt tartjuk, hogy a münchenistáknak, a kapitalista kizsákmányolóknak és Abetz ügynökeinek (Abetz volt a franciaországi német kémszervezet legális vezetője. – *Szerk.*) nincs joguk Hitler-ellenességről beszélni akkor, amikor ők maguk a megtorlás fasiszta módszereit alkalmazzák Franciaországban.”⁷⁴¹

Angliában is üldözték a kommunistákat és a haladó gondolkodású embereket; a kormány hazafiatlansággal vádolta őket.

A német kormány megértette ellenfeleinek politikáját, és fel is használta saját céljai érdekében. 1939. szeptember 9-én Hitler megparancsolta, hogy Franciaország ellen sem szárazföldön, sem tengeren nem szabad aktív hadműveleteket kezdeni.⁷⁴²

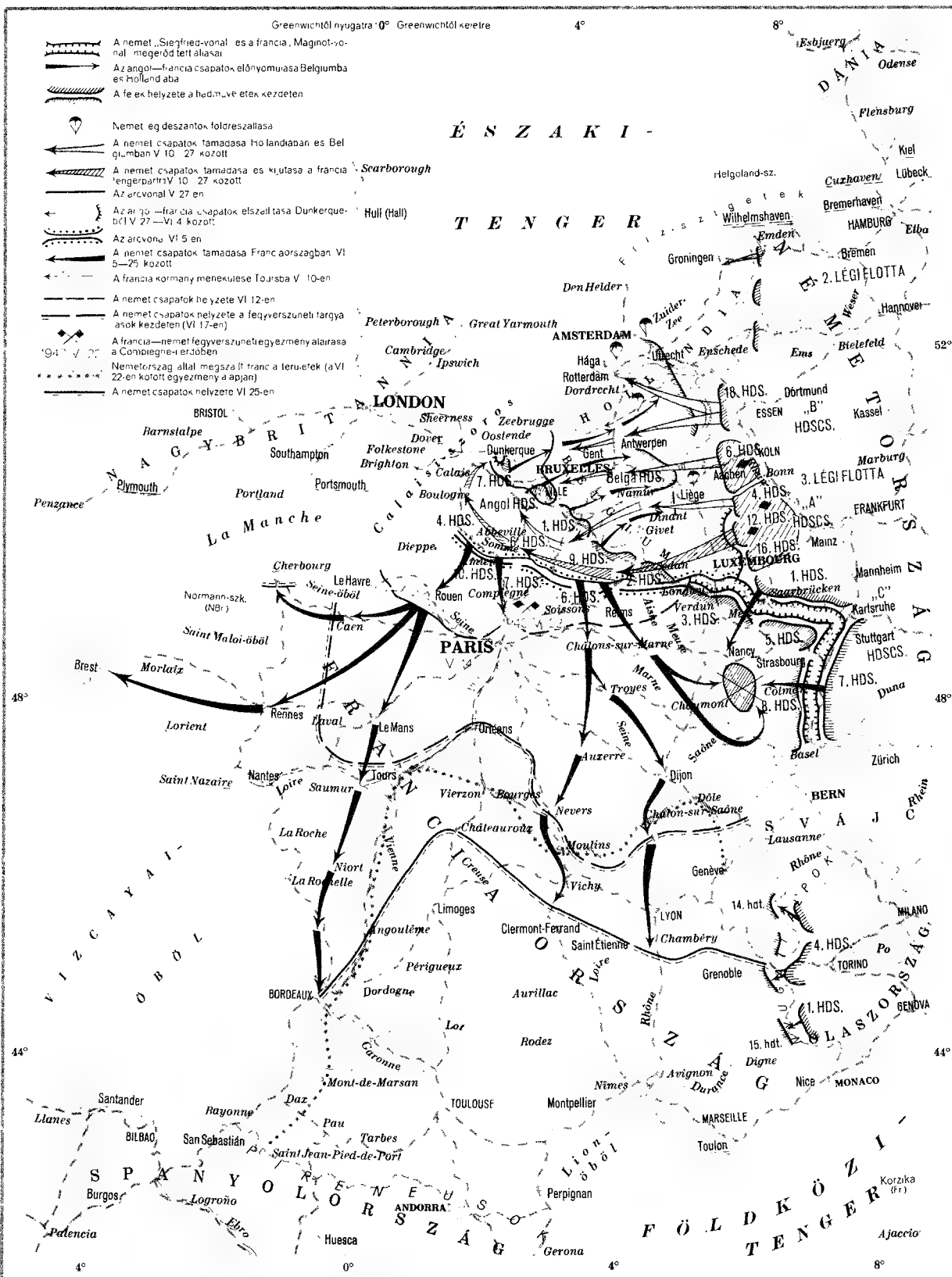
Mialatt a „furcsa háború” arcvonala in tétlenség uralkodott, addig a diplomáciai fronton lázas tevékenység folyt. A diplomáciai aktivitást sajátos okok idézték elő. A hitlerista Németország arra tett kísérleteket, hogy még jobban elaltassa a nyugati hatalmak éberségét, és katonai leverésükhöz kedvező feltételeket biztosítson magának. Anglia, Franciaország, valamint az Egyesült Államok kormánya pedig annak a lehetőségét kereste, hogy Németországgal szovjetellenes szerződést kössön, s a hitlerista agresszió élét kelet felé, a Szovjetunió ellen fordítsa. Tevékenységük módszerei szintén különböztek. Németország teli torokból rikoltozta „békés” javaslatait, viszont Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok kormánya a titkos módszereket részesítette előnyben, amelyek az arcvonalon uralkodó demonstratív tétlenséggel és a kommunisták ellen indított kegyetlen hajszával párosultak.

Hitler 1939. október 6-án a Reichstagban hivatalosan, a német kormány nevében javasolta „a nagyhatalmak konferenciájának összehívását, amely megállapítaná az új statutumot Európában és az egész világon”.⁷⁴³ E javaslatból világosan kitűnik, hogy a német imperializmus – a Lengyelország elfoglalásával megerősödött hadigépezetére támaszkodva – olyan „békefeltételek” diktálására törekedett, amelyek ténylegesen az egyeduralmára és a fasiszta „új rend” megteremtésére vezettek volna, legalábbis Európában.

Érthető, hogy a nyugati hatalmak elutasították ezeket a javaslatokat. Sztálin azonban, aki nem ismerte fel a német fasiszta demars valódi értelmét, éltélen nyilatkozott Angliának és Franciaországnak ebben a kérdésben hozott döntéséről, és helyeselte Hitler „békés” indítványait. Amellett a történeti igazság ellenére kijelentette, hogy „nem Németország támadta meg Angliát és Franciaországot, hanem Franciaország és Anglia támadt Németország ellen, s így magukra vették a felelősséget a mostani háborúért”.⁷⁴⁴

A fasiszta Németország tevékenységének ilyen értékelésével Sztálin zavart keltett a párt, a szovjet nép és a külföldi kommunista pártok soraiban. Alábecsülte Németország agressziós szándékait, és vakon bízott a szovjet–német meg nem támadási szerződés megingathatatlanságában. Ezen az úton haladva jutott el később odáig, hogy helytelenül ítélte meg a közvetlenül a Szovjetunió elleni német támadás előtt kialakult katonai és politikai helyzetet.

1939 október–november folyamán a német erők zömét Lengyelországból nyugatra dobták át. A csapatok átcsoportosításának leplezése végett új hadrendi számokat adtak egyes hadseregcsoportoknak, hadseregeknek és hadosztályoknak. Ezzel egyidejűleg új behívásokkal gyorsan növelték a csapatok létszámát. Fegyvereket és haditechnikai eszközöket szállítottak nyugatra. 1940 márciusára

Németország hadra kelt seregének létszáma 2 millió 800 ezerről 3 millió 300 ezerre emelkedett.⁷⁴⁶

A német fegyveres erők főparancsnoksága, nyugati terveinek álcázására 1939. november 18-án kelt 7. számú direktívájában elrendelte, hogy nyugaton egyelőre még tartózkodni kell az aktív harctevékenységtől. „A járőrök csak annyira hatolhatnak be francia területre – közölte az utasítás –, amennyire a felderítéshez és a kellő távolság betartásához arra szükség van, hogy meg lehessen előzni az ellenféllel való összeütközést. A vadászpilóták csak annyira hatolhatnak be Franciaország légterébe, amennyire az felderítést végző csapataink fedezéséhez szükséges.”⁷⁴⁶

1939. október 19-én a német fegyveres erők főparancsnoksága végleg elkészítette a nyugati háború tervének első változatát, amely a „Sárga Terv” (Fall Gelb) elnevezést kapta. Ez is, a második változat is (1939. okt. 29.) úgy tervezte a főcsapást, hogy a német csapatok megkerülik a Maginot-vonalat Észak-Belgiumon és Dél-Hollandián keresztül, s ott megsemmisítik az ellenfél erőinek zömét. A német páncélos magasabbegységeknek azt a feladatot szánták, hogy az éjtőernyős csapatokkal együttműködve több helyen ékelődjenek be Franciaország, Anglia és szövetségeseinek hadseregei közé, majd az így egymástól elszigetelt csoportokat semmisítsék meg. A terv szerint a belgumi és hollandiai döntő hadművelet befejeztével a német csapatoknak meg kellett indulniuk a francia főváros felé.⁷⁴⁷

A „Sárga Terv” első változatait erősen bírálta Manstein altábornagy, az „A” hadseregcsoport vezérkarának főnöke. Neki az volt a véleménye, hogy gyorsan mozgó magasabbegységekkel hatékonyabban lehet végrehajtani a tervezett hadműveletet. Az általa 1939. december 18-án előterjesztett új változatban más hadműveleti elhatározást javasolt. Eszerint a „B” hadseregcsoport a nyugati hadműveletek megindulásakor leköti az észak-belgumi arcvonalon levő ellenséget, s magára vonja annak fő erőit. Az „A” hadseregcsoport pedig a gyorsan mozgó magasabbegységek segítségével Luxemburgon, az Ardenneken és Észak-Franciaországon keresztül előretör a La Manche partjáig, s elvágja az ellenfél csapatainak zömét.⁷⁴⁸

Manstein vakmerő hadműveleti terve figyelembe vette az angolok és franciák „furcsa háborújának” politikai lényegét. A német főparancsnokság egyetértett Manstein elgondolásával; ez lett az alapja a „Sárga Terv” új változatának, a „Sarlóvágás” fedőnéven ismert, 1940. február 24-én elfogadott végleges tervnek.⁷⁴⁹

A terv sikere jórészt attól függött, hogy az angol-francia hadvezetőség mekkora erőket von össze Belgiumban és Hollandiában, északnyugatra attól a sarló formában tervezett megkerülő hadmozdulattól, amelyet a német „A” hadseregcsoportnak kellett végrehajtania. A helyzet kedvezett a hitleristáknak; a szövetségesek ugyanis azt hitték, hogy Németország a Schlieffen-terv módosított változatát fogja kipróbálni. Ebbeli véleményük megszilárdult egy különös eset után, amely – ezt persze nem tudták – a németek megtévesztésre kiesztelt fufangja volt. 1940. január 10-én egy német repülőgép, fedélzetén Rainberger összekötő tiszttel és a „Sárga Terv” első változatainak egy példányával „eltévedt”, s belga területen, Mechelen város közelében szállt le.⁷⁵⁰

A Rainbergernél talált vezérkari okmányok alapján az angol-francia katonai vezetők úgy látták, hogy 1939 október–november folyamán összeállított „D” hadműveleti tervük helyes. Logikusabb lett volna az a feltevés, hogy a német parancsnokság lemond a „Sárga Terv”-ről, ha már az ellenség is tud róla. De az angol-francia hadvezetőség nem így következtetett. A „D” terv továbbra is érvényben maradt.

A „D” terv szerint, ha a német csapatok betörnek Belgiumba, az angol-francia haderők felvonulnak ellenük a Dijle (Dyle) folyóig, de „nem azért, hogy megtámadják a németeket, hanem hogy védelmi vonalat foglaljanak el...”⁷⁵¹ A szövetséges hadvezetőség arra törekedett, hogy csapatait kivigye Namur, Liège, Antwerpen belga erődök vonalára, és a Maginot-vonal balszárnyára támaszkodva szilárd állóvédelmet hozzon létre, egészen a La Manche partjáig.

A francia parancsnokság szilárdan hitte, hogy az Ardennek leküzdhetetlenek a modern gépesített

hadseregek számára, s hogy a német páncélos és gépesített csapatok Közép-Belgiumon át lesznek kénytelenek a főcsapást mérni.

A védelmi terv alapján az angol és francia hadvezetőség nem sietett csapatait felvonultatni Németország ellen. Csak 1940. január 16-án hozták létre négy francia és egy angol hadseregből az északkeleti frontot; közös parancsnokuk Georges francia tábornok volt. A Szovjetunió elleni készülődések lázában a szövetségesek vezérkarai nem törődtek azzal, hogy fegyveres erőiket megszilárdítsák nyugaton. Daladier később kénytelen volt beismerni, hogy „más célokra” szánt harcokcsik ezrei a német betörés idején a raktárakban maradtak, s nem kerültek bevetésre.⁷⁵² A háború kitörésekor a francia hadseregnek mindössze három gépesített hadosztálya volt. A „furcsa háború” folyamán négy páncélos hadosztályt szerveztek: az első kettőt 1940 január közepén, a harmadikat március közepén, a negyediket akkor, amikor a németek már betörték Franciaországba. Az angolok pedig késlekedtek saját páncélos csapataik átdobásával. Az első angol páncélos hadosztály akkor szállt partra Franciaországban, amikor ott már teljesen kibontakoztak a német hadsereg támadó hadműveletei.

Az angol-francia fegyveres erők tehát lényegében véve nem voltak felkészülve a német támadás elhárítására. Nem volt aktív hadművelati tervük. Anglia és Franciaország uralkodó körői hadat üzentek ugyan Németországnak, de még mindig azt remélték, hogy megegyezésre juthatnak Hitlerrel, s közösen léphetnek fel a Szovjetunió ellen. A német fasiszták azonban nem váltották valóra a müncheni pártfogóik reményeit: mielőtt a Szovjetunió ellen támadtak, előbb nyugaton csaptak le.

3. A német fasiszta csapatok betörése Nyugat-Európa országaiba

Anglia és Franciaország kormánya makacsul folytatta a „furcsa háború” politikáját. Még a szovjet- finn békeszerződés aláírása után is többet gondoltak a Szovjetunió elleni agresszióra, mint Németország támadásának visszaverésére. Egy angol lap cinikus nyíltsággal írta: „A szövetségeseknek háborút kell kezdeniük Oroszország ellen . . . Az Oroszországgal való háború ma veszélyesebb és nehezebb lesz, mint lehetett volna két-három hónappal ezelőtt, amikor Oroszországnak kezét-lábát megkötözte Finnország.”⁷⁵³

A német főparancsokság a „furcsa háború” során arra a következtetésre jutott, hogy a nyugati arcvonalon nem kell támadástól tartania.⁷⁵⁴ A szövetségesek tétlensége lehetővé tette a hitleristáknak, hogy jól előkészítsék a Franciaországra mérendő csapást. Nem kis szerepe volt ebben az amerikai monopóliumok segítségének; ezek főleg teherautókkal látták el a német fasiszta hadsereget. Ford üzemei, a „General Motors” művek, melyeket a háború előtt építettek vagy korszerűsítettek Németországban, most a német autógyártás jelentős részét adták.

A hitlerista Németország vezetői a nyugati háborúban azt tartották első feladatuknak, hogy elfoglalják Dániát és Norvégiát. E két észak-európai országot fontos stratégiai felvonulási területnek tekintették Anglia, majd később a Szovjetunió elleni hadműveletek számára. Dánia és Norvégia elfoglalása azért is fontos volt nekik, mert így Németország folyamatosan elláthatta magát svéd ércel, amelyre a német nehéziparnak igen nagy szüksége volt.

Anglia és Franciaország vezérkara viszont kidolgozta a Norvégia nyugati partján levő kikötők és repülőterek elfoglalásának tervét. 1940. március 28-án a szövetségesek haditanácsa elhatározta: Norvégia parti vizeit elaknásítja, és csapatokat tesz partra, hogy így megakadályozza a svéd vasércnek Németországba való szállítását, s a német hajóhad tevékenységét a Balti-tengerre korlátozza.

Április 8-án reggelre az angol-francia flotta befejezte Norvégia parti vizeinek elaknásítását. Ugyanaznap csapatokkal és felszereléssel megrakott angol és francia szállítóhajók futottak ki az

Északi-tengerre, s a norvég partok felé vették az irányt. A németek azonban megelőzték ellenfeleiket, mert akkorra már partraszállást hajtottak végre a norvég partvidék legfontosabb pontjain. (Lásd a 9. számú térképet.)

1940. április 9-én reggel a német fasiszták betörték Dániába és Norvégiába. Dániát minden ellenállás nélkül szállták meg, mert a dán király és a kormány fegyverletételi parancsot adott a hadseregnek. Norvégiában, ahol a hadsereg és a nép szilárdan el volt szánva a védekezésre, a hazafiak számára kedvezőtlenül alakult a helyzet. A norvég csapatok túlnyomó része a német betörési pontoktól távol állomásozott. Ezeket a csapatokat Anglia és Franciaország nyomására a norvég kormány északra, a finn határra vezényelte; átdobásuk azokkal a szovjetellenes tervekkel függött össze, melyeket a nyugati hatalmak szóttek a szovjet–finn háború idején. Azonkívül a hitlerista kémszervezet ügynökének, Quisling volt norvég hadügyminiszternek a segítségével már jóval előbb behatolt a norvég államapparátus és katonai parancsnokság legfontosabb szerveibe, s a kritikus pillanatban megbénította a hadsereg gépezetét. Két nap leforgása alatt a német csapatok az ország valamennyi fontos kikötőjét elfoglalták.

A norvég hazafiak hőiesen ellenálltak, és sok helyütt elkeseredett harcok folytak. A német hadiflotta jelentős veszteségeket szenvedett. Az Oslo-fjordban a norvég parti ütegek elsüllyesztették a „Blücher” nevű német nehézcirkálót. Azonkívül a németek a „Karlsruhe” és a „Königsberg” könnyűcirkálókat is elvesztették.

A norvégiai betörést öt gyalogos és két hegyivadász hadosztály hajtotta végre. A norvég repülőtereken körülbelül 300 szállítórepülőgép szállt le, több mint 2 ezer teljesen felfegyverzett katonával. A csapatok tengeren történő átszállítására a német parancsnokság 270 szállítóhajót és körülbelül 100 halászbarkát vett igénybe. A partraszállást 60 bombázó, 40 vadászgép, 7 cirkáló és 14 romboló fedezte. A norvégiai hadműveletekben nagy szerep jutott a német légierőnek. A légi kötelékek a legfontosabb – déli – irányban lefoglalták a norvég parti ütegeket, és légideszantokat dobtak le, amelyek elfoglalták a parti erődítményeket, sőt Stavanger norvég repülőteret is birtokukba kerítették. Ez lehetővé tette, hogy a csapatszállító hajók behatoljanak Oslóba és Kristiansandba.

Április 14-e és 19-e között Észak-Norvégiában angol és francia csapatok szálltak partra – ama expedíciós hadtest állományából, amelyet előzőleg Finnországba akartak irányítani, hogy részt vegyen a Szovjetunió elleni háborúban. Ezek a csapatok nem állhattak ellen az erőfölényben levő németeknek, és két héttel később visszavonták őket. Április végén a nyugati szövetségesek még egy partraszállási hadműveletet hajtottak végre Norvégiában, Narvik körzetében. Ez jobban sikerült, mint az első: a szövetséges csapatok elfoglalták Narvikot. Csakhogy a német légierő sikeres tevékenysége nehéz helyzetbe hozta a partra szállt egységeket, s ráadásul Nyugat-Európában is súlyossá vált a hadi helyzet. Ezért az angol–francia parancsnokság lemondott a hadművelet folytatásáról, és csapatait kivonta Norvégiából.

Ily módon egész Norvégia a német fasiszta területablók kezére került. A hitlerista kormány most már zavartalanul felhasználhatta a skandináv országok gazdasági erőforrásait, s amellet politikai nyomást fejthetett ki Finnországra is. Németország légi- és haditengerészeti erői Norvégiában több támaszponthoz jutottak, s ez megkönnyítette, hogy harctevékenységet fejtsenek ki Anglia északi és keleti kikötői ellen.

Dánia és Norvégia elfoglalása megmutatta, mennyire rosszul számítottak azok a nyugati politikusok, akik azt hitték, hogy Hitler nem fogja megtámadni a nyugat-európai országokat. Dánia és Norvégia megszállása után a német fasiszta csapatok 1940. május 10-én betörték Hollandiába, Belgiumba, Luxemburgba és Franciaországba. Ez annyit jelentett, hogy teljes csődbe jutott az európai „furcsa háború” politikája, mely a nyugati hatalmak imperialista ellentéteit a Szovjetunió rovására akarta megoldani.

A német parancsnokság 74 hadosztályt vetett be Franciaország ellen – ezek az „A” és a „B” hadseregcsoportokhoz tartoztak –, s 42 hadosztályt meg 1 dandárt hagyott meg a főparancsnokság tartálékában. A 19 hadosztályból álló „C” hadseregcsoport védelmi állást foglalt el a Siegfried-

vonalon.⁷⁵⁶ Ezzel a 135 hadosztállal és 1 dandárral állt szemben a szövetségesek 142 hadosztálya: 99 francia, 10 angol, 22 belga, 10 holland és 1 lengyel hadosztály. A német fasiszta hadsereg páncélos hadosztályaiban összesen 2580 harckocsi volt.⁷⁵⁸

A szövetséges főparancsnokság több mint 3 ezer harckocsival rendelkezett, ezek közül 2 ezer az összefegyvernemi magasabbegységek 40 önálló harckocsizászlóaljában volt. Míg a németek harckocsijaik zömét a csapásmérő hadosztályokba osztották be, addig a szövetségesek harckocsijaik jelentős részét a gyalogos magasabbegységeknél szórták széjjel.⁷⁵⁷

Anglia kormánya, mely szokásához híven most is mással szeretne volna kikapartatni a gesztenyét a tűzből, francia erőkkkel akart hadat viselni. 1720 harci repülőgépéből 474-et küldött Franciaországba, és 600 harckocsijából 1940. május 10-ig mindössze 50 érkezett az arcvonalra. A holland légierőnek 124, a belgának 410, a franciának 1730 repülőgépe volt.

Az ellenfelek erőit – a hadosztályok számát tekintve – majdnem egyenlőknek lehetett tekinteni. Németország a harckocsikat illetően sem volt fölényben, tüzérsége pedig mennyiségileg is, minőségileg is elmaradt a szövetségesek tüzérsége mögött.⁷⁵⁸ A németeknek csupán a légierő tekintetében sikerült fölényre szert tenniük, de ez sem volt lényeges. Ugyanis az erőviszonyok mérlegelésénél nem csupán az a 2738 repülőgép számított, amely a kontinens repülőterein állt bevetésre készen 3500 német géppel szemben. Azt a légierőt is figyelembe kell venni, amely az angol partvidék repülőterein települt. Ezért írja Goutard francia hadtörténész, hogy „a német légierő nem volt túlnyomó fölényben, mert ha mi kevesebb bombázóval rendelkezünk is, vadászgépek tekintetében nálunk mutatkozott némi fölény”.⁷⁵⁹

A német fasiszták hadászati terve a meglepésre és gyors ütemű támadásra épült. Franciaországra a főcsapást az „A” hadseregcsoport mérte (a 4., 12. és a 16. tábori hadsereg, valamint a páncélos csoport). Az „A” hadseregcsoportot körülbelül 1000 repülőgépével a 3. légiflotta támogatta. Ez az egész hadseregcsoport 45 hadosztályból állt, beleszámítva 7 páncélos hadosztályt és 5 gépesített hadosztályt is. Parancsnoka Rundstedt vezérezredes volt. Kleist tábornok 5 páncélos és 5 gépesített hadosztályból álló csoportja alkotta a főcsapást mérő csoportosítást. Az „A” hadseregcsoportnak az volt a feladata, hogy Sedan körzetében áttörje a francia arcvonalat, majd a francia-belga határ mentén a támadást tovább fejlesztve elérje a La Manche partvidékét, s így elvágja a belgiumi angol-francia csapatokat. (Lásd a 10. számú térképet.)

Belgium és Hollandia ellen a német parancsnokság a „B” hadseregcsoportot vetette be. Ez a hadseregcsoport a 6. és a 18. tábori hadseregekből, valamint a 16. önálló páncélos hadtestből állt. A hadseregcsoport parancsnoka Bock vezérezredes volt. A „B” hadseregcsoportba 27 hadosztály, köztük 3 páncélos hadosztály és 2 tartalék hadosztály tartozott. Hollandiában a németek a 18. hadsereg erőivel frontális csapást szándékoztak mérni együttműködésben az ellenség hadtápterületeire kidobott légideszantcsapatokkal. A 6. hadsereg az a feladat hárult, hogy a Maas (Meuse) folyónál északról megkerülje a belga erődítések vonalát, s lekösse Belgiumban a szövetségesek csapatait, mialatt az „A” hadseregcsoport a hátuk mögé kerül.

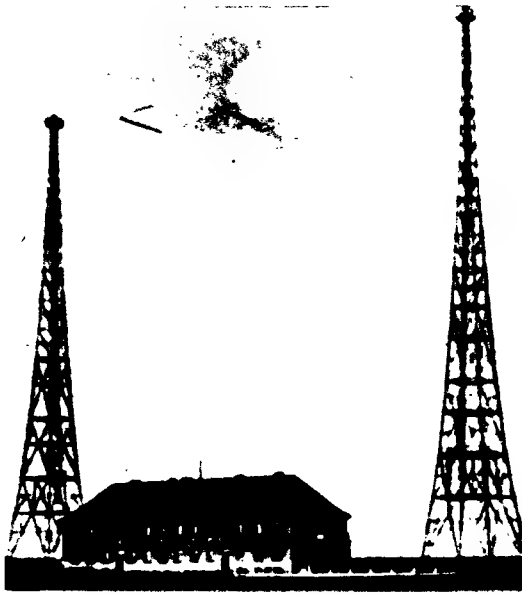
Az 1. és 7. tábori hadseregekből álló „C” hadseregcsoport azt a feladatot kapta, hogy a Maginot-vonalnál kösse le a francia erőket. Ami az angol-francia csapatok szétbontakozását illeti, az a közös parancsnokság által kidolgozott „D” terv szerint történt. A szövetséges haderők két hadseregcsoportot alkotva helyezkedtek el a La Manche partvidékétől a svájci határig. Az első hadseregcsoport (az 1., 2., 7., 9. francia és az angol expedíciós hadsereg) 44 hadosztályból állt, ezek között volt 3 gépesített hadosztály (480 harckocsi) és 4 páncélos hadosztály (600 harckocsi és 840 páncélgépkocsi). E csoport feladata az volt, hogy jobbszárnyával a Maginot-vonalra és a Meuse-menti tábori erődítésekre támaszkodva, főerővel Belgiumba nyomuljon, és ott szilárd arcvonalat képezzen. A 7. francia hadsereg még külön utasítást is kapott: ha a helyzet megengedi, Antwerpen körzetében hatoljon be Hollandiába, töltsen ki a holland és a belga erődítések közti majdnem 50 kilométernyi hézagot, hogy így a szövetséges arcvonal összefüggő legyen.

A második hadseregcsoport (a 3., 5. és 8. francia hadsereg) a Maginot-vonal mögött helyezkedett

Így provokálják a háborút

Gleiwitz, 1939. szeptember 1

A volt gleiwitzi rádióállomás. 1939. augusztus 31-én este lengyel egyenruhába öltözött SS-katonák elfoglalták és lövöldözésbe kezdtek a megérkezett német csendőrségre.

„Lengyel támadás német területen” – ezt üvöltötte másnap reggel a goebbelsi sajtó, „lengyel erőszakként” tüntetve fel az ördögi provokációt.

Hitler „megtalálta” végül „a háború megkezdéséhez szükséges okot”. Nem sokkal ezután veszélytelen helyről figyelte a védetlen Varsó lerombolását. Tábornokai ma a Bundeswehr vezetői.

Freiburg, 1940. május 10

A Breisgäuban levő Freiburg egyetemi város. 1940. május 10-én a saját légiőrbombázta. Ugyanezen a napon, megsértve a nemzetközi jogot, a fasiszták megtámadták a semleges Luxemburgot, Belgiumot és Hollandiát.

Nem riadva vissza a nők és gyermekek elpusztításától sem, Göring parancsot adott saját városának bombázására, hogy ezzel igazolja a légiőrbombázásait a nyugati országokban. Parancsát a Joseph Kamhuber parancsnoksága alatt álló 51. raj hajtotta végre.

„Ellenséges berepülések polgári objektumokra” – Írták a fasiszta lapok, minden bűnt a nyugati államokra hárítva.

VÖLKISCHER BEOACHTER

Nach dem Minister Freiburg

Feindliche Bomben auf Mädchenpensionat und Krankenhaus

Gegnerische Luftangriffe auf ausgebrochene nichtmilitärische Ziele

Freiburg, 10. Mai.
Seit dem 10. Mai haben feindliche Bombenangriffe wiederholt auf Freiburg stattgefunden. In diesen Angriffen ist insbesondere das Mädchenpensionat und das Krankenhaus in der Stadt besonders schwer getroffen worden. Die feindlichen Bomben haben auch die Stadtteile Freiburg im Breisgau und Freiburg im Ümland getroffen. Die feindlichen Bomben haben auch die Stadtteile Freiburg im Breisgau und Freiburg im Ümland getroffen.

Am 11. Mai ist bei Freiburg im Breisgau ein feindlicher Bombenangriff stattgefunden. In diesem Angriff ist insbesondere das Mädchenpensionat und das Krankenhaus in der Stadt besonders schwer getroffen worden. Die feindlichen Bomben haben auch die Stadtteile Freiburg im Breisgau und Freiburg im Ümland getroffen.

Am 12. Mai ist bei Freiburg im Breisgau ein feindlicher Bombenangriff stattgefunden. In diesem Angriff ist insbesondere das Mädchenpensionat und das Krankenhaus in der Stadt besonders schwer getroffen worden. Die feindlichen Bomben haben auch die Stadtteile Freiburg im Breisgau und Freiburg im Ümland getroffen.

Am 13. Mai ist bei Freiburg im Breisgau ein feindlicher Bombenangriff stattgefunden. In diesem Angriff ist insbesondere das Mädchenpensionat und das Krankenhaus in der Stadt besonders schwer getroffen worden. Die feindlichen Bomben haben auch die Stadtteile Freiburg im Breisgau und Freiburg im Ümland getroffen.

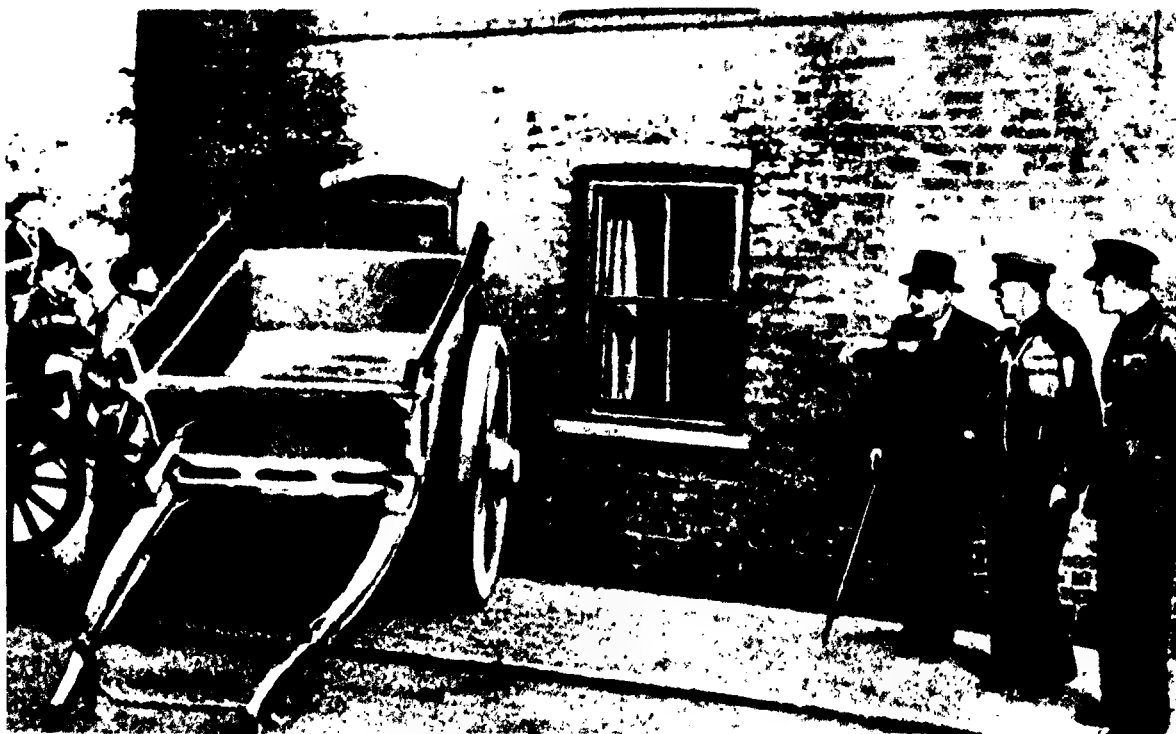
A bonni katonai légiőrbombázó parancsnoka, Joseph Kamhuber altábornagy, aki annak idején Freiburgot bombázta.

A népeknek nem szabad elfelejtkezniük Gleiwitzről és Freiburgról
— a fasiszta háborús provokátorok gaztetteiről

A „füves háború”. Francia katonák szórakozása a Maginot-vonalnál (1939)

Churchill megsemmisíti az első utcai „torlaszokat” (Anglia, 1940)

A német fasiszta megszállók Párizsban (1940)

A német megszállók Németországba hajtják a francia hadifoglyokat (1940)

el, Longwytól a svájci határig. 25 hadosztályból állt, beleszámítva a Maginot-vonalhoz tartozó 9 hadosztályt is. Ennek a csoportnak – mely létszámban háromszorosan felülmúlta az ellenfelet – passzív feladata volt: a Maginot-vonal megtartása. A svájci határ mentén is volt egy francia hadsereg, mely 17 hadosztályból állt. A 6. francia hadsereg az ország déli partvidékét, a 10. hadsereg pedig az Olaszország felé eső határt fedezte. A francia főparancsnokság hadászati tartalékában 16 hadosztály maradt, köztük 3 pán célos hadosztály.

A hollandok Grebbe-erődvonala az Ijssel tó (Zuidersee) déli partján kezdődött, az Amsterdamhoz, Utrechthez vezető utakat védte, és délebbre a holland–német határig húzódott. Az erődvonal mögött két hadtest helyezkedett el; két másik hadtest és egy könnyű hadosztály pedig tartalékban volt. Mind a belga, mind a holland hadseregnek az volt a feladata, hogy a megerősített körletekre támaszkodva feltartóztassa a német fasiszta csapatokat az angol–francia főerők beérkezéséig. A belga kormány azonban nem hozott megfelelő intézkedéseket az ország védelmére.

Anglia és Franciaország katonai vezetői, mivel helytelenül értékelték a német főparancsnokság terveit, nem vontak össze kellő erőket az Ardennek irányában, pedig a németek onnan mérték a főcsapást. Az angol–francia hadvezetőség abból a feltevésből indult ki, hogy az Ardennek nehezen járható (erősen átszegdelt terep, nagy erdőségek, kevés országút és vasútvonal), s ezért itt, a Longwy és Dinant közötti 120 kilométernyi arcvonalszakaszon mindössze két gyengén felszerelt francia hadsereget helyezett el, melyekben 13 gyalogos és 2 lovas hadosztály volt.

A Németországban működő angol és francia titkos szolgálat már korábban jelezte, hogy küszöbön áll a németek nyugati támadása, de a szovjetellenes tervekkel elfoglalt szövetséges parancsnokság ügyet sem vetett a felderítő szervek jelzéseire.

Már 1940. május elején nyilvánvaló lett, hogy az angol és a francia kormány müncheni politikája és hadviselési módszere teljes kudarcot vallott. Emiatt Angliában politikai válság tört ki, mely azzal végződött, hogy Chamberlain, a politika legfőbb bajnoka 1940. május 10-én kénytelen volt lemondani, s helyette Winston Churchill lett a miniszterelnök.

Németországot bizonyos fokig akadályozta Belgium, Hollandia és Luxemburg semlegessége. A német kormány ezért ismét a provokáció eszközéhez nyúlt, s ez alkalommal még a „Gleiwitz elleni támadásnál” is aljasabb komédiát rendezett. 1940. május 10-re virradó éjjel légitámadást hajtatott végre egy németországi egyetemi város, Freiburg ellen. A repülőgépekről ledobott rombolóbombák elpusztították az elaggott nők otthonát, a kórházat, és sok embert megöltek vagy nyomorékká tettek. A német kormány *Hollandiát és Belgiumot* vádolta a tett elkövetésével; ez volt az ürügy arra, hogy pár órával később a német csapatok megtámadják a semleges országokat.

A valóság ezzel szemben az volt, hogy a légitámadást kormánya parancsára a *német légierő* hajtott végre. Nem véletlenül szemelték ki éppen Freiburg városát. A provokátorok tekintetbe vették, hogy ezt a várost még az első világháborúban bombázta a szövetséges légierő. Ezt a körülményt akarták felhasználni annak a híresztelésnek az alátámasztására, hogy 1940 májusában a nyugati országok légierője megtámadta Freiburgot. Állításuk azonban nem talált hitelt, s már akkor, 1940 májusában kétségkívül bebizonyosodott, hogy a várost német repülők bombázták. Az aljas tett főbűnösét, a provokátor légi kalóz Joseph Kammhubert kitüntették. Kammhuber akkor az 51. repülőszázad parancsnoka volt, majd gyorsan haladt előre a ranglétrán, és a második világháború végén már altábornagy lett. A legutóbbi időkig felügyelői minőségben a Német Szövetségi Köztársaság egész légierője felett parancsnokolt.⁷⁶⁰

1940. május 10-én hajnalban a német fasiszta légierő bombázta Hágát és Rotterdamt, s körülbelül 4 ezer ejtőernyőst dobott le ezekbe a körzetekbe. Ezzel egy időben a 18. hadsereg támadást indított. Az ejtőernyősök által elfoglalt hollandiai repülőterekre motoros és vitorlázó repülők 22 ezer katonát szállítottak. A Hollandiában működő német ügynökök aktív segítséget nyújtottak az ejtőernyős és szárazföldi csapatoknak. Így például holland egyenruhába öltözött német diverzánsok csoportjai megszállták a Maas folyó hídjait, és használhatatlanná tették azt a zsiliprendszert, amelynek segítségével el lehetett volna árasztani a holland védelmi vonal előtti területet.

A holland parancsnokság azt javasolta, hogy mérjenek csapást a Rotterdam felé nyomuló 18. német hadsereg szárnyára, s ehhez az angol-francia parancsnokság segítségét kérte. Ezt a javaslatot azonban nem sikerült megvalósítani. Az angol légierő nem teljesítette a rábízott feladatot – azt, hogy a levegőből oltalmazza a 7. francia hadsereget –, s az utóbbi tüstént visszavonult, mihelyt megjelentek az első német repülőgépek. A holland repülők és légvédelmi tüzérek közül sokan példás önfeláldozással küzdöttek a német légierő ellen. Ötnapos harctevékenységük során 50 fasiszta repülőgépet semmisítettek meg légiharcban, 139-et pedig a légvédelmi tüzérség lőtt le.

Május 12-én a Dordrechtén keresztül frontális csapásmérő páncélos csapatok Rotterdam körzetében egyesültek a légideszant-csapatokkal. A német fasiszta légierő, hogy az ellenfelet megadásra kényszerítse, barbár légitámadást hajtott végre Rotterdam ellen. A városnak mintegy 30 ezer lakosa elpusztult. Bár a holland haderők nagyobb része még szilárdan tartotta állásait, a főparancsnokság május 14-én elrendelte a kapitulációt.

Amint nyugaton megkezdődtek az aktív hadműveletek, a szövetséges parancsnokság Belgiumba irányította az angol-francia csapatok zömét, s ez jól beleillett a német fasiszta tábornoki kar terveiibe. A német légierő, mely már a támadás első óráiban megsemmisítette a francia légierő javarészét (a repülőtereken), nem akadályozta a szövetséges csapatok kimozdulását.

Belgiumban a Meuse-t (Maast) a Scheldével összekötő Albert-csatorna állt a német támadás útjában. Ez a mély vízű, meredeken betonozott partú csatorna számottevő harcokcsiakadályt jelenthetett volna. A német ejtőernyős alakulatok azonban hirtelen rajtaütéssel elfoglalták a csatorna két hídját. Az Albert-csatornát a Liège-től kissé északra fekvő Eben-Emael-i erőd védte, beágyazva egy hegy mélyébe, melynek lejtőin tűzfegyverek voltak beépítve. A hegy belsejében alagutak, föld alatti lőszer- és élelemraktárak, laktanyahelyiségek stb. voltak.

A német légierő erősen bombázta az erődöt, és ködfüggönnyel elvakította a helyőrséget. A ködfüggöny védelme alatt az erőd közepére zajtalan vitorlázó repülőgépek szálltak le 80 fős deszanttal; a deszant tagjai különleges kiképzésben részesültek Dessau mellett, ahol elkészítették a belga erőd pontos mását. Nagy robbanóerejű gránátokat dobtak az erőd bejárataihoz, s így betemették az 1200 főnyi helyőrséget.

A 16. német önálló páncélos hadtest akadálytalanul átkelt az Albert-csatornán (az ejtőernyősök által elfoglalt hidakon), és Liège erődítményeit megkerülve, kijutott a hadművelleti mélységbe. Ennek a hadtestnek a tevékenysége elvonta a francia főparancsnokság figyelmét az Ardennektől.

Az „A” hadseregcsoport 112 kilométert haladt előre Luxemburg és Délkelet-Belgium területén anélkül, hogy ellenállásba ütközött volna. Május 13-án megkezdte az átkelést a Maas folyón, Givet és Sedan között. Az átkelés három szakaszon történt. Mindegyiknél egy páncélos hadtest kelt át az első lépcsőben, zuhanóbombázók támogatásával. A három páncélos hadtest 80 kilométeres arcvonalat képezett, de főerőivel mindegyik csak keskeny szakaszon, legfeljebb 5 kilométeres sávban tevékenykedett.

Miután Kleist tábornok páncélos csoportja áttörte az arcvonalat, a La Manche partvidéke felé nyomult, erős csapásokat mérve a Belgiumban levő angol-francia hadseregek hadtápterületére. A francia kormány pánikba esett, és gyorsan közölte Churchilllel, hogy a háborút elveszettnek tekinti, bár még semmi oka sem volt ilyen következtetés levonására. A Sedan–Dinant közti szakasz kivételével az arcvonal nem ingott meg, és ellenállást fejtett ki. De Sedan alatt, ezen a döntő arcvonalszakaszon Huntziger tábornok, a 2. francia hadsereg parancsnoka visszavonta csapatait, s ezzel utat nyitott a németeknek. Abban a pillanatban így alakultak az erőviszonyok: a 2. francia hadseregnek 7 harc képes, harckocsikkal jól ellátott hadosztálya volt. Vele szemben állott a 10. német páncélos hadosztály, 30 kilométeres arcvonalon széthúzódva.⁷⁶¹

Május 18-án a német harckocsik Amiens elé értek. Ebben az időben Reynaud a kabinet átszervezésével foglalkozott. A kormányba miniszterelnök-helyettesként bekerült Pétain, a Németországgal való lepaktálás híve. A kormány a népet becsapva azt állította, hogy a kabinet átszervezése az ország védelmének megerősítését célozza. Reynaud kijelentette, hogy „... Pétain tábornagy ...

a kormányban marad a győzelemig”.⁷⁶² Pétain valódi szándékait azonban nagyon jól ismerték Németország vezetői. Weizsäcker megjegyezte, hogy „Pétain marsallt a békés politika ügyvédjének tekintik Franciaországban... Ha a béke kérdése élesebben vetődik fel Franciaországban, Pétain majd eljuttatja a maga szerepét.”⁷⁶³

A német páncélos csapatok akadálytalanul törtek nyugatra, és május 20-án Abbeville-től északnyugatra elérték a tengerpartot. Ebben az időszakban a szövetséges csapatok még megmenthették volna a helyzetet. Weygand tábornok, aki Gamelintől átvette a főparancsnokságot, elhatározta, hogy Arras körzetében csapást mér az ellenség oldalába; így ugyanis el lehetett volna vágni az előretört német egységeket.

Weygand tervét a szövetségesek egyesített vezérkarának ülésén elfogadták. A vezérkar elgondolása az volt, hogy az angol csapatok észak felől, a franciák pedig délről egyszerre hajtják végre a csapást. A szövetségeseknek körülbelül 40 kilométert kellett megtenniük ahhoz, hogy egyesüljenek, és így elvágják a német csapatokat.⁷⁶⁴ De a döntő pillanatban az angol csapatok Gort tábornok parancsára minden előzetes figyelmeztetés vagy tájékoztatás nélkül hirtelen elhagyták az arcvonalat, és visszavonultak a tengerpartra, sorsukra hagyva a védelmi vonalat tartó francia és belga katonákat.

Az angol parancsnokság nemcsak azért határozott így, mert nem volt meggyőződve a tervezett ellencsapás sikeréről; az angol kormány válságosnak ítélte az arcvonal helyzetét, s expedíciós hadseregét a brit szigetek védelme érdekében meg akarta menteni. Ezért már május 20-án különleges tanácskozást tartottak az angliai Doverben arról, hogy az angol csapatokat sürgősen haza kell szállítani a La Manche-on keresztül. Egyidejűleg magánszemélyektől kis hajókat, bárkákat rekviráltak erre a célra. Összesen 861 vízi járművet szedtek össze.

A szövetségesek helyzete egyre súlyosbodott. Az arcvonal ideges hangulata gyorsan átragadt a hátszágra. Párizs felett füstfelhők gomolyogtak – clégették az irattarak anyagait, készülődtek a francia főváros kiürítésére. Pedig a helyzet még nem volt reménytelen. Bár a németek támadása sikeresen alakult, mégis kockázatos volt, és saját magukra nézve is veszélyt jelentett. Kleist páncélos csoportja messze elszakadt a gyalogos hadosztályoktól, szárnyait nem fedezte semmi. A lőszerrel megrakott autóoszlopok az Ardenneknben maradtak, Kleist tüzérségének pedig – amint azt a hitlerista tábornok a háború után maga is elismerte – ütegenként 50 lövedéke volt.⁷⁶⁵ Ha a szövetséges csapatok akkor erős ellencsapásokat mérnek a német páncélos csoport fedezetlen szárnyaira, az kétségkívül „üllő és kalapács közé” került volna. De a francia főparancsnokság határozatlansága, valamint az angol és a francia csapatok tevékenységének összehangolatlansága lehetővé tette Kleist egységeinek, hogy akadálytalanul kijussanak a La Manche partjára, és május 22-én elfoglalják Boulogne-t. A páncélos csoportot nyomon követték a német tábori hadseregek, s dél felől átkarolták a Belgiumban levő angol-francia erőket.

Május 23-án a páncélos hadosztályok bevették Calais-t, s még aznap 16 kilométerre megközelítették Dunkerque-et. Sokkal közelebb voltak Dunkerque-hez, mint az angol expedíciós hadsereg főerői. A páncélos csoport csapatainak lehetőségük nyílt nemcsak arra, hogy megakadályozzák az angolokat az elvonulásban, hanem hogy szét is verjék őket. „Hitler beavatkozása mentette meg (az angolokat).”⁷⁶⁶ Május 24-én ugyanis Hitler megérkezett Rundstedt charleville-i törzsszállására, és megparancsolta, hogy az angolok ellen hajóra szállásuk előtt sem szárazföldi, sem légi tevékenységet nem szabad kezdeni. A német csapatoknak megtiltotta, hogy tíz kilométernél közelebb hatoljanak Dunkerque-hez. A német kormány úgy számított ugyanis, hogy a Dunkerque alól elvonuló angol katonák és tisztek majd egész Angliában elterjesztik a pánikhangulatot, a fasiszta hadigépezettől való félelmet, ennek következtében pedig az ország erkölcsi ellenálló ereje megtörik, s Anglia kapitulálni fog Németország előtt. Hitler tehát Angliát annak tulajdon katonái révén akarta megfélemlíteni. Egyidejűleg pedig növelni akarta esélyeit az angol münchenistákkal való alkudozásban. Ez volt az oka annak is, hogy a németek titkos megegyezésre próbáltak jutni az ellenféllel.⁷⁶⁷

Rundstedt megértette és helyeselte Hitlernek ezt az elgondolását. Sőt mi több, már maga is gondolt azoknak a német csapatoknak a megállítására, amelyek arra készültek, hogy megsemmisítsék a Dunkerque közelében tengerhez szorult angol-francia erőket. Sok hadtest- és hadosztályparancsnok nem értette meg mindjárt, miről van szó, annál kevésbé, mert a flandriai hadművelet további kifejlesztésére vonatkozólag nem kaptak azonnali utasításokat. De engedelmeskedtek a parancsnak, és megállították csapataikat azokon a terepszakaszokon, amelyeket nem léphettek át.⁷⁶⁸

A szövetségesek helyzetét azokban a napokban III. Lipót belga király árulása is súlyosbította. A király, aki hivatalosan a belga hadsereg főparancsnoka volt, titokban tárgyalásokat kezdett a német parancsnokság megbízottaival, május 28-án aláírta a kapitulációs okmányt, s ezzel kiszolgáltatta hadseregét a németeknek.

Dunkerque kiürítése (a „Dinamó” művelet) május 26-a és június 3-a között zajlott le; az angol egységek elvonulását a brit hadiflotta és egy francia szárazföldi hadsereg fedezte. A brit csapatok megmentésében több tízezer egyszerű angol ember vett részt: halászok, sportemberek, kereskedelmi tengerészek. Ezek vitorlás bárkákon, schoonereken átkeltek a La Manche-on, és a francia partról elszállították az angol katonákat. A hadseregük segítségére siető egyszerű angol polgárok közreműködésével körülbelül 100 ezer katona menekült meg. Összesen 338 ezer embert szállítottak vissza a brit szigetekre; 40 ezer francia katona pedig ottmaradt sorsára hagyva Dunkerque-ben.

Németország szárazföldi csapatai nem akadályozták a kiürítést, de a légierő csapásait nem kerülték el az angolok. A német repülőgépek a mentési akcióban részt vett 861 különféle vízi jármű közül 243-at, továbbá 9 torpedórombolót elsüllyesztettek, és 23 más hadihajót megrongáltak.

Richard Squires angol tiszt, aki részt vett ezekben az eseményekben, azt írja, hogy „Dunkerque katasztrófa volt. Itt annak voltunk tanúi, hogy egy hadsereg elmenekült a csataterrről. Dunkerque árulás volt szövetségesünkkel, Franciaországgal szemben, és arculcsapása volt fiataljainknak, akik harcolni jöttek ide, nem pedig azért, hogy az ellenség tüze elől megfutamodjanak”.⁷⁶⁹ Az angol parancsnokság, miközben megmentette tengerhez szorult hadosztályait, parancsot adott az összes hadianyag hátrahagyására. Dunkerque-ben a parton maradt 82 ezer tehergépkocsi és más jármű, 2400 löveg, 90 ezer puska, 8 ezer géppuska stb.⁷⁷⁰ De az az erkölcsi összeroppanás, melyre Németország vezető köréi számítottak, nem következett be Angliában. A súlyos vereség ellenére, melyet az elsietett és indokolatlan kiürítés csak fokozott, az angol katonák és tisztek megőrizték harci szellemüket, s gerincét alkothatták az újonnan szervezett csapatoknak.

Ezzel ért véget a Franciaország elleni támadás első, 23 napig tartó szakasza. Ezalatt teljesen mozgósítani lehetett volna a francia nép erőit az ellenség visszaverésére. Zimmermann hitlerista tábornok elismeri, hogy „az ellenfél, noha súlyos veszteségeket szenvedett, vitézül és becsülettel verekedett”.⁷⁷¹ Most, a háború után, ezt az igazságot sokan felismerték Franciaországban. Paul-Boncour, francia jobboldali szocialista megjegyzi: abban a nehéz időben meg kellett volna mondani a nemzetnek, hogy totális háborúra van szükség, s hogy miért fog dolgozni, vereséget és szenvedést elviselni.⁷⁷² Ezek a szavak egyenes szemrehányást jelentenek Franciaország akkori kormánya számára. Nem Franciaország népe vétkes a vereségben. Franciaország vereségét kormányköreinek politikája idézte elő.

Abban a válságos órában Franciaország kommunista pártja, hazafias tevékenységéhez híven erélyes ellenállásra hívta fel a népet. 1940. június 6-án javaslattal fordult a kormányhoz, s abban kifejtette, hogy a párt „elsőrendű fontosságú nemzeti kötelességének tekinti Párizs védelmének megszervezését”. A párt követelte, hogy „meg kell változtatni a háború jellegét: a szabadságért és függetlenségért vívott nemzeti háborúvá kell átalakítani”.⁷⁷³ Konkrét intézkedéseket javasolt a kormánynak: fegyverezzék fel a népet, hirdessenek népi háborút a haza szabadságának és függetlenségének megvédésére, szervezzék meg a népfelkelést, azonnal tartóztassák le az ellenség ügynökeit, engedjék szabadon a börtönökből és koncentrációs táborokból a kommunistákat és a többi haladó embert.

Az uralkodó körök azonban nem fogadták el Franciaország megmentésének programját, ők a

megadásra hajlottak. „A kommunisták azt akarták, hogy a hitlerista támadókat puszkagolyók fogadják a fővárosunkban. Weygand másképp akarta: »Ha a németek bejönnek Párizsba – jelentette ki –, a kormánynak erkölcsi kötelessége, hogy őket ott fogadja.«.”⁷⁷⁴

Június 5-én a német fasiszta parancsnokság hozzálátott a támadás második szakaszának megvalósításához. A „B” hadseregcsoport azt a feladatot kapta, hogy fő erőivel nyugat felől megkerülve támadja meg a francia fővárost. Az „A” hadseregcsoportból a „B” hadseregcsoportba áthelyezett 4. hadsereg azt a parancsot kapta, hogy az önálló páncélos hadtesttel együtt a La Manche és Amiens között nyomuljon elő, miközben a 6. hadsereg Kleist páncélos csoportjával Amiens és Soissons között halad. Soissonstól a Maginot-vonalig az „A” hadseregcsoport nyomult előre, azzal a céllal, hogy hátulról megkerülje a francia erődítményeket. (Lásd a 10. számú térképet.)

A francia parancsnokságnak akkor már csak 60 hadosztálya maradt. Ebből 43-at Weygand azon a sebtében kialakított új arcvonalon használt fel, mely a Maginot-vonaltól az Aisne és a Somme folyók mentén a La Manche-ig húzódott. A többi 17 hadosztály a Maginot-vonalban maradt.

A fasiszták ügynöksége, mely kiterjedt kapcsolatokat tartott fenn Franciaország kormányköreivel, bénította a francia hazafiak ellenállását. Behódolók ragadták kezükbe a kormány és a hadsereg vezetését. Franciaország uralkodó körei jobban féltek a fegyveres néptől, mint a hitleristáktól.

Június 10-én a francia kormány átköltözött Tours városába. Ezen a napon, amikor a német csapatok Párizs kapuinál álltak, s a francia nép árulói a kapitulációt készítették elő, Mussolini hadat üzent Franciaországnak. Az olasz fasiszták biztosra vették, hogy a Franciaországgal vívott harcuk könnyű, kockázat nélküli lesz. Amikor megkezdődött a második világháború, Mussolini nem sietett belépni. 1940. január 4-én ezt írta Hitlernek: „Olaszország nem képes megvívni egy hosszú háborút. Beavatkozásának a legalkalmasabb és legdöntőbb pillanatban kell megtörténnie.”⁷⁷⁵ Ciano külügyminiszter kijelentette, hogy Mussolini egyszerűen „mortalóc akar lenni”.⁷⁷⁶ A német fasiszta csapatok sikeres támadása sietésre készítette Mussolinit. Görnitz szavai szerint „Mussolinit leginkább az aggasztotta, hogy esetleg elkésik . . . Hogy ott ülhesen a győzők asztalánál, néhány ezer elesett katonára volt szüksége”.⁷⁷⁷ Franco, Spanyolország diktátora is azt tervezte, hogy Németország oldalán belép a háborúba. 1940. június 3-án gratulált Hitlernek, s azt írta neki, hogy „a harc (a német katonák harcának – Szerk.) dicső alakulását úgy tekinti, mint a saját harcát”.⁷⁷⁸ De a spanyolországi belső helyzet bizonytalansága megakadályozta Francót, hogy az országot a világháború örvényébe taszítsa.

Június 13-án a francia kormány Tours-ban ülést tartott, s azon Weygand követelte, hogy Franciaország tegye le a fegyvert Németország előtt. Még a provokációtól sem riadt vissza: kijelentette, hogy a kommunisták hatalmukba kerítették Párizst. Weygand hazugsága azonban igen rövid életűnek bizonyult. Mandel belügyminiszter telefonon felhívta Langeront, Párizs prefektusát, aki közölte: „A fővárosban nyugalom van.”⁷⁷⁹ A kormány attól való félelmében, hogy a francia nép önerejéből felkel a főváros védelmére, Párizst „nyílt várossá” nyilvánította, lemondva a védelméről. A francia kormány döntése kapóra jött a német fasisztáknak, mert könnyebb megverni valakit, ha az nem védekezik. A további csemenyek szédítő iramban bontakoztak ki. Június 14-én a kormány Bordeaux-ba tette át a székhelyét. Ugyanaznap a németek harc nélkül elfoglalták Párizst.

Június 16-án az angol kormány azzal a javaslattal állt elő, hogy „Franciaország és Anglia elszakíthatatlan szövetsége” elnevezéssel egyesüljön a két állam. Anglia uralkodó köreit az az elgondolás vezette, hogy Franciaországot brit domíniummá változtassák, megszerezzék haditengerészeti flottáját, gyarmatbirtokait, s amellet Franciaország harcoló szövetségesük maradjon. Az angol kormány javaslatát támogatta De Gaulle francia tábornok, aki a főparancsnokság és a kormány megbízásából Londonba utazott a további katonai együttműködés lehetőségének megbeszélésére. De Gaulle minden eszközzel igyekezett megakadályozni Franciaország kapitulációját.⁷⁸⁰

A francia kormány két csoportra szakadt. Az egyik Reynaud vezetésével az angol javaslat elfogadása mellett foglalt állást, a másik Pétainnel az élén a kapitulációt követelte. Június 16-án este a kormány tagjainak többsége helyeselte Weygand-nak azt az ir. ványát, hogy kérjenek Hitlertől

fegyverszünetet. Reynaud kénytelen volt benyújtani lemondását; az új kormány megalakításával Pétaint bízták meg.

Pétain június 17-én reggel rádióbeszédében kijelentette, hogy Hitlertől a harctevékenység beszüntetését kérte. Pétain nyilatkozata szétszüllesztette a csapatokat, s ugyanakkor megkönnyítette a hitleristáknak, hogy elfoglalják az ország területének jelentős részét. Pétain beszédétől számított kilenc napon át nyomultak előre a német fasiszta csapatok, s jóformán semmilyen ellenállásba sem ütköztek. Ezalatt több mint egymillió francia katonát és tisztet ejtettek foglyul, s ezeket később a német hadigazdaságban használták fel ingyen munkaerőként.

De azért sok francia katona és tiszt továbbra is szembeszállt az ellenséggel. Így például a Maginot-vonalnál 22 ezer katona fegyveres harcot vívott mindaddig, amíg – több nappal a fegyverszüneti egyezmény aláírása után – egy francia és német tisztből alakult különbizottság közbe nem lépett. Écluse erőd helyőrsége 1940. július 3-ig tartotta magát. Szívéosan küzdöttek a francia csapatok délen, ahol az olasz hadsereg támadt. Az Alpokban nehéz helyzetbe kerültek az olaszok. Ciano maga is beismerte, hogy amikor az olasz fasiszta csapatok átlépték a határt, a franciák „elvágták mögöttük a visszavonulás útját. Ebben a pillanatban gördült le a fegyverszünet megmentő függőnye. Másként sok kellemetlen esemény történhetett volna.”⁷⁸¹

Június 22-én Huntziger tábornok, Platon tengernagy és Noël volt lengyelországi nagykövet a Pétain-kormány megbízásából aláírták a kapitulációt. A hitleristák gúnyos komédiát rendeztek a fegyverletételi okmány aláírásából. Hogy minél jobban megalázzák Franciaországot, megbízottainak ugyanabban a szalonkocsiban és ugyanabban a compiégne-i erdőben nyújtották át a fegyverszüneti feltételeket, ahol 1918. november 11-én Foch tábornagy fogadta a császári Németország kapitulációját. A fegyverletétel feltételeinek értelmében Franciaország egész hadiipara a német fasiszta rablóké lett, akik azt további agressziós terveik szolgálatába állították. Franciaországot két övezetre osztották. A megszállási övezetbe foglalták egész Észak-Franciaországot fejlett iparával, továbbá az Atlanti-óceán egész francia partvidékét kikötőivel és haditengerészeti támaszpontjaival együtt. E támaszpontokat felhasználva, a németek a tenger felől és a levegőből fenyegethették Angliát. (Lásd a 7. számú térképet.)

A meg nem szállt övezetben a német fasiszták meghagyták Pétain bábkormányát, amely a velük való együttműködés politikáját folytatta. A Pétain-kormány kötelezte magát, hogy nyersanyagot, élelmiszert és munkaerőt szállít Németországnak. Pétain nemcsak ingyen munkaerőt volt hajlandó a hitleristák rendelkezésére bocsátani, hanem még önkéntes katonai magasabbegységeket is.

Az olasz–francia fegyverszünet feltételei mintegy kiegészítették a június 22-i francia–német egyezményt. E feltételek értelmében katonamentes övezeteket hoztak létre: Európában ötven kilométerre attól a vonaltól, amelyet a fegyverszünet aláírásának pillanatában az olasz csapatok elfoglaltak, Afrikában pedig 250 kilométerre a tuniszi–líbiai határtól. A feltételek szerint Toulon, Bizerta és Oran haditengerészeti támaszpontokat is demilitarizálni kellett.

Az olasz fasisztáknak azonban nem sikerült kielégíteniük terület-éhségüket. A Korzikára és Tuniszra való olasz igényt Hitler elutasította, amikor 1940. június 18-án Münchenben találkozott Mussolinival. Hitler a maga hasznára akarta majd később felosztani Franciaországot, de nem sietett a kérdés végleges eldöntésével, mert egy ideig fenn kívánta tartani a neki előnyös Pétain-féle bábkormányt.

Olaszországgal június 24-én írták alá a fegyverszüneti egyezményt. Június 25-én mind a francia–német, mind a francia–olasz fegyverszünet hatályba lépett. Időtartamát nem állapították meg. Hitler bármely percben, bármilyen ürüggyel megszeghette ezt az egyezményt.

Így tehát München után alig több mint másfél esztendővel lesújtott az a halálos ítélet, amelyet Franciaország saját maga ellen hozott akkor, amikor rövidlátó vezetőinek kezével aláírta a müncheni egyezményt. Legyőzött, letiport Franciaország és fölötte a diadalmas hódító – ez volt a müncheni árulás dicstelen befejezése.

A német parancsnokság csakhamar rendkívül kegyetlen túsrendszert vezetett be Francia-

országban. Az idevonatkozó parancs értelmében német katonai személyek megtámadásáért vagy a hitlerista hatóságokkal szembeni engedetlenség esetén békés polgári lakosokat lőttek agyon, akiket túszként tartottak börtönökben és koncentrációs táborokban.⁷⁸²

Olaszország és Németország kommunista pártjai erőiesen elítélték a fasiszta agresszorok franciaországi rablótevékenységét. Az illegalitás nehéz körülményei között dolgozó Németországi Kommunista Párt 1940 július elején hozott határozatában kimondta, hogy „*Németország munkásosztálya elttéli és sohasem fogadja el a compïègne-i diktátumot. A német munkások megértik, hogy ez a diktátum csapást jelent a német nép létérdekeire. Hangsúlyozzák a francia proletariátussal való testvéri szolidaritásukat, és készek vele együtt, vállvetve harcolni a compïègne-i béke ellen, a nagy francia népen elkövetett aljas erőszak ellen.*”⁷⁸³

Az Olasz Kommunista Párt nyilatkozata hangsúlyozta, hogy az olasz nép „*nem akar sem az olasz fasiszta burzsoázia rabja, sem a külföldi imperializmus vazallusa, sem más népek börtönre és elnyomója lenni. Nem akarja Franciaország testvéri népét rabságba dönteni. Mi, kommunisták kijelentjük, hogy az olasz nép nem ismeri el és sohasem fogja elismerni azokat a szégyenteljes »fegyverszüneti« feltételeket, amelyeket a német és az olasz imperializmus kényszerített a francia népre.*”⁷⁸⁴ Ez a határozat a proletár nemzetköziség egyik ragyogó megnyilatkozása volt.

A francia nép nem adta meg magát a német hódítóknak. A megszállás súlyos körülményei között földalatti és partizánharcot kezdett a német fasizmus és a Pétain körül csoportosuló nemzetárulók ellen. Franciaországban a kommunisták vezetésével népi háború robbant ki, megkezdődött az ellenállási mozgalom.

Amikor a francia kormány beleegyezett a szégyenletes fegyverletételbe, De Gaulle tábornok 1940. június 18-án beszédet mondott a londoni rádióban.⁷⁸⁵ Felszólította honfitársait, hogy ne csüggedjenek.

De Gaulle óriási nehézségek leküzdése árán megszervezte Londonban a nemzeti függetlenségükért és országuk államiságának visszaszerzéséért küzdő franciák legális harci központját. Összeszedte a hadsereg ama maradványait, melyek Franciaország határain kívül tartózkodtak, s megkísérelte, hogy az általa életre hívott bizottság vezetése alatt egyesítse a francia gyarmatokat.

E történelmi tények világánál szinte hihetetlennek tűnik De Gaulle mostani átalakulása, hiszen mióta hatalomra került, egy követ fuj a nyugatnémet revansistákkal, Franciaország esküdt ellenségeivel. Ez az éles politikai fordulat veszedelmes következményekkel terhes. A francia elnöknek nem volna szabad elfelejtenie – ha valóban szívén viseli országának nemzeti érdekeit –, hogy a német imperialisták revansizmusa nem ismer határt: nemcsak Keletre fenik a fogukat, hanem a Rajnán túli földekre is. A két világháború tapasztalatai vitathatatlanul tanúsítják ezt.

*

Franciaország nemzeti tragédiája nem volt véletlen. Annak az áruló politikai irányvonalnak törvényszerű következménye volt, amelyet az ország uralkodó körei huzamos időn át folytattak. A francia bankárokat és gyárosokat megrémítette a népharag kísértete; nem volt kifogásuk az ellen, hogy Hitler legyen Európa csendőre, és saját osztályérdekeikből kifolyólag inkább a Németországnak való behódolást választották.

A francia imperialisták a müncheni alkuval széttépték a Szovjetunióval kötött kölcsönös segítségnyújtási szerződést – Franciaország biztonságának egyetlen igazi garanciáját. A háború után maga Reynaud is elismerte ezt: „Szövetséges kellett volna nekünk, aki hátba tudta volna támadni a német hadsereget, amikor az megtámadott bennünket, vagy szembe tudott volna szállni a német hadsereggel akkor, amikor mi hátulról támadjuk, hogy megvédjük szövetségesünket. Melyik más hadsereg lett volna erre képes, a 170 milliós orosz nép hadseregén kívül? . . . Vajon megtagadtatott-e számunkra ez az olyannyira szükséges szövetség? Nem, felajánlották nekünk, de mi elutasítottuk.”⁷⁸⁷

A francia imperialisták abban a reményben vetették el a szovjet segítséget, hogy ezzel elszigetelik

a Szovjetuniót, amely így majd egyedül fog szemben állni a német fasizmusmal. Az események azonban úgy fordultak, hogy maga Franciaország került az elszigeteltség állapotába.

Az az osztálygyűlölet, amely a francia gyárosokat és bankárokat eltöltötte saját népük iránt, a hadviselés módszereiben is kifejezésre jutott. A francia kormány lényegében véve nem akart 1939–1940-ben igazi háborút viselni a hitlerista Németország ellen; nem merete a népet harcba szólítani a fasiszta területablók ellen. A háború folyamán kezdett könnyörtelenül leszámolni a francia hazafiakkal. Fasiszta módszerekkel akarta saját népére rákényszeríteni az imperialista politikát, s így természetes, hogy a német hadigépezet legelső csapásaira összeomlott.

A szilárd arcvonalon való védekező háború hadászata a Maginot-vonalhoz kapcsolódott, amely iránt a francia főparancsnokság erősen túlzott reményeket táplált. A Maginot-vonal komoly akadályt jelentett az ellenséges csapatok útjában. Betonból és acélból készült erődei több emeletes építmények voltak, melyek mélyen lenyúltak a föld alá. Elhelyezésük lehetővé tette a környező terep lövegek és géppuskák kereszttüzével való elárasztását. Saját áramfejlesztői, föld alatti víztárolói, hatalmas élelmiszer- és lőszerkészletei a Maginot-vonal helyőrségének hosszú ideig kemény ellenállást biztosíthattak. De ez az erődvonala csak a francia–német határ mentén húzódott. Longwy térségében levő bal szárnyától a La Manche-ig néhány elavult erődtől eltekintve állandó erődítmények nem voltak. Ezen a szakaszon a francia főparancsnokság részint a belga és a holland védelemben bizakodott, főleg azonban abban reménykedett, hogy Németország nem merésze megsemmisíteni Belgium, Hollandia és Luxemburg semlegességét. Pedig az első világháború tapasztalata is azt mutatta, hogy az ilyen reménykedések szerfölött nagy kockázattal járnak.

Németország harckocsi- és repülőgépfőlénye nem volt akkora, hogy kizárta volna a sikeres ellenállás lehetőségét. De a francia páncélos alakulatok hatékony alkalmazását csökkentette az a körülmény, hogy a harckocsik nagy része a gyalogos magasabbegységek között volt szétszórva. Egy svájci katonai szakfolyóirat szerint „az egész arcvonalon szétszórta francia harckocsikat mintegy szétforgácsolták, a terep állóvédelme kedvéért – a tömeges erővel támadó németek dinamikus csapásai ellen. A francia parancsnokság nem annyira az anyagi erőnek volt híján, mint inkább az ésszerű hadműveleti elveknek.”⁷⁸⁸ Franciaország hadászata uralkodó köreinek münchenista politikája szabta meg. A háborúnak mindjárt a kezdetén „furcsa jelleget” adva arra számítottak, hogy az nyugaton olyan is marad mindvégig, s tág teret enged majd különféle szovjetellenes kombinációknak.

Németország katonai vezetői jobban számításba vették az új haditechnikai eszközökkel felszerelt fegyveres erők lehetőségeit, mint az angol–francia parancsnokság. Kihhasználva azt a számukra kedvező helyzetet, melyet Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok müncheni politikája idézett elő – Németország ebből kifolyólag egyenként verhetette meg ellenfeleit –, a német fasiszta hadsereg vezetői egyszerre nagy erőket vetettek támadásba, s gyors ütemben hajtották végre hadműveleteiket. Nagy arányokban alkalmazták a gyorsan mozgó és manőverképes harci eszközöket: a harckocsikat, a légierőt, a gépesített és légideszant csapatokat. E fegyvernemek szoros együttműködése még jobban elősegítette a sikert.

A fasiszta Németország nyugati győzelmei csak részben magyarázhatók katonai jellegű okokkal. Franciaország vereségében politikai okok játszottak a döntő szerepet. Az események könnyörtelen logikája oda vezetett, hogy a Szovjetunió elleni háború szervezésével foglalkozó müncheni „békeangyalok” saját országaikat kiszolgáltatták a fasiszta Németország csapásainak, és gyalázatos szerepre vállalkoztak: tulajdon nemzetük árulóí és sírásói lettek.

A második világháború az imperialista tömbök közti háborúként kezdődött el, és imperialista jellegét megőrizte az egész „furcsa háborúban”, amely a müncheni politika más eszközökkel való folytatása volt. Anglia, Franciaország és más európai országok népei – kormányaik áruló, nemzetellenes politikája következtében – meg voltak fosztva attól a lehetőségtől, hogy a fasizmus ellen harcoljanak. A hazafiak bátor ellenállásának egyes tényei (például Varsó hősie védelme) előfutárai voltak a később kibontakozott hatalmas méretű népi harcoknak, s arról tanúskodtak, hogy a második világháború nem lesz az 1914–1918. évi imperialista háború egyszerű megismétlődése.

A SZOVJET NÉPEK TESTVÉRI CSALÁDJÁNAK KIBŐVÜLÉSE ÉS A SZOVJET HATÁROK BIZTONSÁGÁNAK FOKOZÁSÁRA HOZOTT INTÉZKEDÉSEK

1. A Szovjetunió biztonságának biztosítása a Távol-Keleten

Az imperialista hatalmak külpolitikájának szovjetellenes beállítottsága, az a törekvésük, hogy háborút robbantsanak ki a Szovjetunió ellen, megfelelő biztonsági intézkedésekre kényszerítette a szovjet népet. Ezek a biztonsági intézkedések különösen fontossá és szükségessé váltak 1938-ban és 1939-ben, a háborút megelőző politikai válság idején, amikor világosan kirajzolódott az imperialista államoknak az a politikai irányvonala, hogy egységfrontot hozzanak létre a Szovjetunió ellen, s a szovjet népet háborúba sodorják az agresszív országokkal.

Ezért a szovjet kormány 1938-tól 1940-ig egész sor intézkedést hozott a honvédelem megerősítése és a fegyveres erők harc készségének fokozása érdekében. Nagy figyelmet fordított a határok biztonságának megszilárdítására. Ebből a célból erődfített körleteket létesített a szárazföldi határok mentén, parti tüzérséget és géppuska-tüzelőállásokat állított fel a folyó- és tengerparti határszakaszokon, s a határövezetben megindult a raktárak, repülőterek és utak építése.

A Szovjetunió távol-keleti határainak megszilárdítása szempontjából igen nagy jelentőségű volt a Távol-Kelet általános gazdasági fellendülése és betelepítése az első öt éves tervek éveiben, továbbá a Távol-keleti Front megszervezése és a Csendes-óceáni Flotta létrehozása. A távol-keleti határvonal nagy kiterjedése miatt azonban annak sok szakasza még nem volt ellátva a szükséges védelmi eszközökkel. Elsősorban a Távol-Kelet hegyi-tajgai és tengeri határszakaszaira vonatkozott ez, melyek sok száz kilométer hosszúságban húzódtak.

A japán militaristák, bár 1918–1922-ben kudarcot szenvedtek abbeli próbálkozásaikban, hogy elfoglalják a szovjet Távol-Keletet, nem mondtak le a Szovjetunió elleni agresszív háború tervéről. Mijake tábornok, a Kvantung-hadsereg egykori vezérkari főnöke a japán háborús főbűnösök tokiói perében tett vallomásaiban beismerte, hogy „Mandzsúria elfoglalásának kidolgozott hadműveleti terve egyik igen fontos alkotóeleme volt a japán csapatok Szovjetunió ellen irányuló általános hadműveleti tervének”.⁷⁸⁹

A japánok mandzsúriai, majd észak- és közép-kinai betörését a japán katonai körök nagyarányú fegyveres provokációi kísérték a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság ellen. E provokációk nagy ütközetekké váltak; ilyenek voltak azok az események is, amelyek 1938-ban a Haszan-tó mellett, 1939-ben pedig a Halhin-Gol folyónál zajlottak le. E provokációk szervezésével a japán kormány arra törekedett, hogy kipuhatolja határvonalaink szilárdságának és a Vörös Hadsereg harcképességének fokát, továbbá hadműveletileg fontos állásokat foglaljon el a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság ellen tervbe vett soron következő fegyveres cselekmények számára.

Japán kormánya mind katonai, mind pedig diplomáciai vonatkozásban gondosan előkészítette határsértő provokációit, s nagy körültekintéssel választotta meg a támadás időpontját, helyét és az összetűzés diplomáciai álcázásának módszereit. A japán kormány ugyancsak sietett kiaknázni azt

a számára kedvező helyzetet, hogy Európában kiéleződött a politikai válság, s Anglia meg Franciaország uralkodó körei a Szovjetunió ellen igyekeztek irányítani a német fasiszta agressziót.

Amikor a japán militarista klikk a Haszan-tónál kirobantotta a fegyveres konfliktust a Szovjetunió ellen, számításba vette az adott körzet terepviszonyait, amelyek rendkívül kedvezőtlenek voltak a szovjet csapatok összpontosítására és felvonulására. Ennek a határkörzetnek az a sajátossága, hogy 150–200 kilométernyire fekszik a tulajdonképpeni Tengermellék-területtől s ezen az egész távolságon olyan utakon folyt a közlekedés, amelyek a Nagy Péter-öböl és a mandzsúriai-koreai államhatár közötti keskeny mocsárövezeten haladtak keresztül. Ebben a körzetben jelentősebb erők összevonása azzal a kockázattal járt, hogy a japán csapatok elvágják minden összeköttetésüket. Különösen nagy volt ennek a veszélye a Haszan-tótól 25 kilométerre északra, ahol a mandzsúriai határt és a Poszjet-öblöt mindössze 5–6 kilométer választja el. A Bezimjannaja, a Zaozernaja és a Pulemjotnaja Gorka nevű magaslatokat, amelyeket a japánok támadásuk első célpontjai gyanánt jelöltek ki, a szovjet terület többi részétől a Haszan-tó választja el; ez a tó majdnem közvetlenül a határnál, az említett magaslatoktól keletre terül el.

Nem csekély fontosságú volt az a tény sem, hogy a mandzsúriai és koreai terület, mely az említett körzetben a szovjet határral érintkezett, sűrűn lakott sáv volt sok településsel, országutakkal, dűlőutakkal és vasútvonalakkal, melyeknek egyike egészen a határig húzódott – ellenben a szovjet területen a sajátos természeti – földrajzi adottságok miatt igen kevés település akadt, és gazdasági szempontból is elmaradott volt. Az egész tágas körzetet mindössze egy országút szelte át (Razdolnoje-Kraszokino), a Haszan-tóval közvetlenül érintkező szakaszon pedig egyáltalán nem voltak utak és települések.

A japán parancsnokság úgy számított, hogy mivel ez a terep nincs előkészítve védelemre, s nehézségei rajta szovjet csapatokat összevonni és felvonultatni, a japánok gyorsan elfoglalhatják Zaozernaja és Bezimjannaja magaslatokat, és ezek birtokában az egész Poszjet-körzetet fenyegethetik. Ha a Szovjetunió – így gondolkodtak a japánok – az egész déli tengermellék védelmét határozná el, akkor ők kezdetben lekötik a Vörös Hadsereg erőit ebben a körzetben, majd Kraszokino-Razdolnoje irányban mért csapással bekerítik és megsemmisítik.

A japán katonai klikk igyekezett elaltatni a világ közvéleményének éberségét, és fel akarta szítani a szovjetellenes hisztéria lángjait. Ezért a Szovjetunió elleni kihívó cselekményeit azzal az állítással próbálta megindokolni, hogy a szovjet határzóna a Haszan-tó körzetében mandzsúriai terület. Ezzel kapcsolatban a japán diplomácia lépéseket is tett Moszkvában. A japán ügyvivő 1938. július 15-én megjelent a külügyi népbiztosságon, s követelte a szovjet határőrcsapatok visszavonását a Haszan-tó körzetében levő magaslatokról. Erre megmutatták neki az 1886-ban kötött hungcsungi orosz–kínai egyezményt és az ahhoz csatolt térképmellékletet, amelyek cáfolhatatlanul bizonyították, hogy a Haszan-tó és a nyugatról hozzácsatlakozó magaslatok szovjet területen vannak, következésképpen ebben a körzetben semmiféle határsértésről sem lehet szó. A japán megbízott ekkor meghajolt az érvek súlya alatt. De Sigemicu moszkvai japán nagykövet július 20-án ismét igényt emelt a Haszan-körzetre. Amikor bebizonyították neki is a követelés alaptalanságát, a nagykövet kijelentette: ha Japán nem kapja meg, amit követel, erőhöz fog folyamodni.

Alighogy megkezdődtek a japán provokációk a Haszan-tónál, Bljuher, a Szovjetunió marsallja, a Távolsági Front parancsnoka harckészültségbe helyezte a Poszjet-körzetben elhelyezett 40. lövészhadosztály alakulatait, és megparancsolta, hogy a hadosztály állományából két erős lövészászlóaljjal erősítsék meg a határőrséget.⁷⁰⁰ Mivel azonban a vitatott körzet jelentős távolságra volt a 40. hadosztály állomáshelyétől, s ebben a körzetben jóformán nem is voltak utak, az előrevetett zászlóaljaknak némi időre volt szükségük, amíg elérik a határt. A japán rablók ezt ki is használták. Tüzérséggel megerősített tábori csapatokat vontak a határhoz, július 29-én két csoporttal betörték szovjet területre, és elfoglalták Bezimjannaja magaslatot. De a 40. hadosztály egyik zászlóaljának időközben helyszínre érkezett százada és a határőrök tartalékcsoportja a magaslatot még aznap visszafoglalta az ellenségtől. (Lásd a 11. számú térképet.)

A Haszan-tónál kialakult helyzettel kapcsolatban a Távol-keleti Front parancsnoka megparancsolta a megerősített zászlóaljoknak, hogy a határőr-alakulatokkal együtt biztosítsák az államhatár sérthetetlenségét. Bazarov ezredes, a 40. hadosztály parancsnoka azt a parancsot kapta, hogy a Zajszanovka–Zarecsje körzetben összpontosítsa a hadosztály csapatait. Egyidejűleg harcckészültségbe helyezték a Szergejev dandárparancsnok vezette 39. lövészhadtestet, továbbá a Tenger-melléki Hadsereg légierjét is.⁷⁹¹

A japán parancsnokság Haszán körzetében vonta össze a 19. gyaloghadosztályt. Július 31-én hajnali 3 órakor a japán gyalogság hirtelen megtámadta a Zaozernaja és Bezimjannaja magaslatokon elhelyezett kisebb alegységeinket, s négy óra hosszát tartó elkeseredett harc után elfoglalta ezeket a magaslatokat. Az ellenség nagy túlereje és a terep védelemre alkalmatlan volta miatt az előrevetett zászlóaljak visszavonultak a Haszan-tótól keletre: a 119. ezred zászlóalja a 1940-es magaslatra, a 118. ezred zászlóalja Zarecsjébe. A 40. lövészadosztály főerői nem nyújthattak segítséget előrevetett zászlóaljaiknak, mivel abban az időben éppen mozgásban voltak a nehezen járható terepen, 30–40 kilométerre a harc körzetétől.

Ugyanazon a napon a Tenger-melléki Hadsereg és a Csendes-óceáni Flotta alakulatait is harci készültségbe helyezték. Az események körzetébe irányították Berzarin ezredes 32. lövészadosztályát és Panfilov ezredes 2. gépesített dandárát, amelyeket a 39. hadtest parancsnokságának rendelkezésére bocsátottak. A parancsnokok csoportjával a hadtest törzséhez érkezett Stern hadtestparancsnok, a front törzsének főnöke, valamint Mehlisz I. osztályú hadseregbiztos, a honvédelmi népbiztos helyettese.

Miután Stern megismerkedett a helyzettel, jelentette a front haditanácsának, hogy a 39. hadtest alakulatai három nap óta még mindig egyetlen, ráadásul nehezen járható úton mozognak, vezetésük és ellátásuk nincs megszervezve, hogy a 2. gépesített dandár augusztus 2-án délutánra harctevékenységre készen áll Novo-Kijevka körzetében, a 32. lövészadosztály pedig három nap múlva lesz harcbevételre kész.⁷⁹² A harctevékenység körzetében kialakult helyzet értékelése alapján Stern azt javasolta, hogy a határ visszaállítása érdekében szükséges eszközöket augusztus 5-nél korábban nem kell harcba vetni.

Közben a japánok, miután elfoglalták a Haszan-tó körzetének uralgó magaslatait, sietve hozzáláttak azok megerősítéséhez, és szilárd támpontokat létesítettek. A 40. lövészadosztály parancsnoka olyan elhatározást hozott, hogy augusztus 1-én menetből meg kell támadni az ellenséget a Haszantól nyugatra, a magaslatok megközelítési pontjain, s vissza kell állítani a határt. Csakhogy a hadosztály alakulatainak előbb fáradságos menetet kellett végrehajtaniuk, s csak augusztus 1-én este foglalhatták el megindulási állásaikat, úgyhogy emiatt a tervezett rohamra nem került sor. Még aznap este megérkezett a 40. hadosztály harcálláspontjára Stern, s parancsot adott, hogy a támadást augusztus 2-ára kell halasztani.

Augusztus 2-án Poszjetba érkezett Bljuher frontparancsnok és Mazepov hadosztálybiztos, a front haditanácsának tagja. Bljuher helyeselte Stern intézkedéseit, és utasítást adott a hadsereg meg a hadtestparancsnokságának a csapatok összevonására, a hadtáp és az ellátás rendezésére. Csapataink augusztus 2-i és 3-i rohamai azonban a Haszan-tótól északra és délre nem jártak sikerrel.

Vorosilov honvédelmi népbiztos augusztus 3-i utasításában megparancsolta a front haditanácsának, hogy az összetűzés körzetében azonnal számolja fel a többszemélyi vezetést. „A hadtest parancsnoksága számára – szögezi le a direktíva — minden körülmények között biztosítani kell a teljes lehetőséget arra, hogy végrehajtsa felelősségteljes feladatát.”⁷⁹³ A honvédelmi népbiztos ugyanakkor Sternt nevezte ki a 39. lövészhadtest parancsnokává, megparancsolva neki, hogy készítse elő a Haszan körzetében tartózkodó ellenség szétzúzását és az államhatár helyreállítását célzó hadműveletet. A hadtest állományába került a 40., a 32. és a 39. lövészadosztály, továbbá a 2. gépesített dandár a megerősítő eszközeivel.

Augusztus 4-én folytatták a 32., a 39. hadosztály és a 2. gépesített dandár csapatainak előrevonását, és az emberekkel, hadianyaggal feltöltött 40. hadosztály balszárnyra örtető átcsoportosítását

(a Haszan-tótól délre). Ugyanaznap a honvédelmi népbiztos megparancsolta, hogy a hadtest gyorsítsa meg a szovjet területre hatolt japán csapatok megsemmisítésére szolgáló hadművelet előkészítését. „A Zaozernaja magaslatnak – jelentette ki a népbiztos – minden körülmények között a mi kezünkben kell lennie.”⁷⁹⁴

A japán kormány időt akart nyerni, hogy az elfoglalt magaslatokat megerősítse és új erőket vonjon ott össze. Sigemicu augusztus 4-én megjelent a külügyi népbiztosságon, s kijelentette: Tokió azt javasolja, hogy mindkét fél azonnal hagyja abba az ellenségeskedést, és a kérdést diplomáciai úton rendezzék.⁷⁹⁵ A szovjet kormány átlátott a területablók elgondolásán, s megismételte azt a követelést, hogy a japán csapatokat haladéktalanul vonják vissza a határvonal mögé.

Augusztus 5-én a 39. hadtest parancsnoka kiadta 01. számú harcparancsát, amely így szólt: „A hadtestnek és alárendelt csapatainak feladatul szabom, hogy augusztus 6-án foglalják vissza a Zaozernaja magaslatot, és semmisítsék meg a szovjet földünkre bemerészkedett ellenséget.”⁷⁹⁶ A csapatok a következő feladatokat kapták: a 32. lövészhadosztály a 2. gépesített dandár 3. harc-kocsizászlóaljával foglalja el a névtelen magaslatot, majd a 40. lövészhadosztállyal közösen északnyugat felől mért csapással a Zaozernaja magaslatot; a 40. hadosztály ugyanazon dandár 2. harc-kocsi- és felderítő zászlóaljaival foglalja el Pulemjotnaja Gorka magaslatot; a 39. lövészhadosztály a 121. lovasezreddel, a 2. gépesített dandár gépkocsizó lövészzászlóaljával és 1. harc-kocsizászlóaljával biztosítsa a hadtest jobbszárnyát – a Novo-Kijevka – 106.9 magaslat vonalon.

A hadműveleti elgondolás szerint az egész hadtest tüzérsége részt vesz a támadás előkészítésében; a földi csapatokat légierő oltalmazza; a légierő csapásai a tüzérségi előkészítés kezdetét jelentik. A harcfelelakatok végrehajtása közben sem a gyalogsági, sem a harc-kocsialakulatok nem léphetik át Mandzsukuo és Korea államhatárát. A hadműveleti tervet előbb a frontparancsnok, majd a honvédelmi népbiztos elé terjesztették, akik a terv általános elgondolását jóváhagyták.

Augusztus 6-án reggel sűrű köd támadt a Haszan-tó fölött. A harcterület felett csak 16 órakor jelentek meg a szovjet repülőgépek. Hullámokban elrepülve Zaozernaja és a névtelen magaslat fölött, ledobták bombaterhüket a japán állásokra. Az ellenséges peremvonal bombázására TB-3 nehézbombázókat vetettek be, melyek majdnem egy tonna súlyú bombákat dobtak. Rövid tüzérségi előkészítés után 16 óra 55 perckor a gyalogság a harc-kocsikkal együtt rohamra indult.

Az uralgó magaslatokon erősen befészkelődött ellenség ádáz ellenállást tanúsított. A szovjet harc-kocsik többször is lefeküdtek a drótkadályok előtt, minthogy a mocsaras terep nehézségeivel küszködő harc-kocsik nem nyújthattak nekik segítséget a drótkadályokon való átgátlás nyitásában.

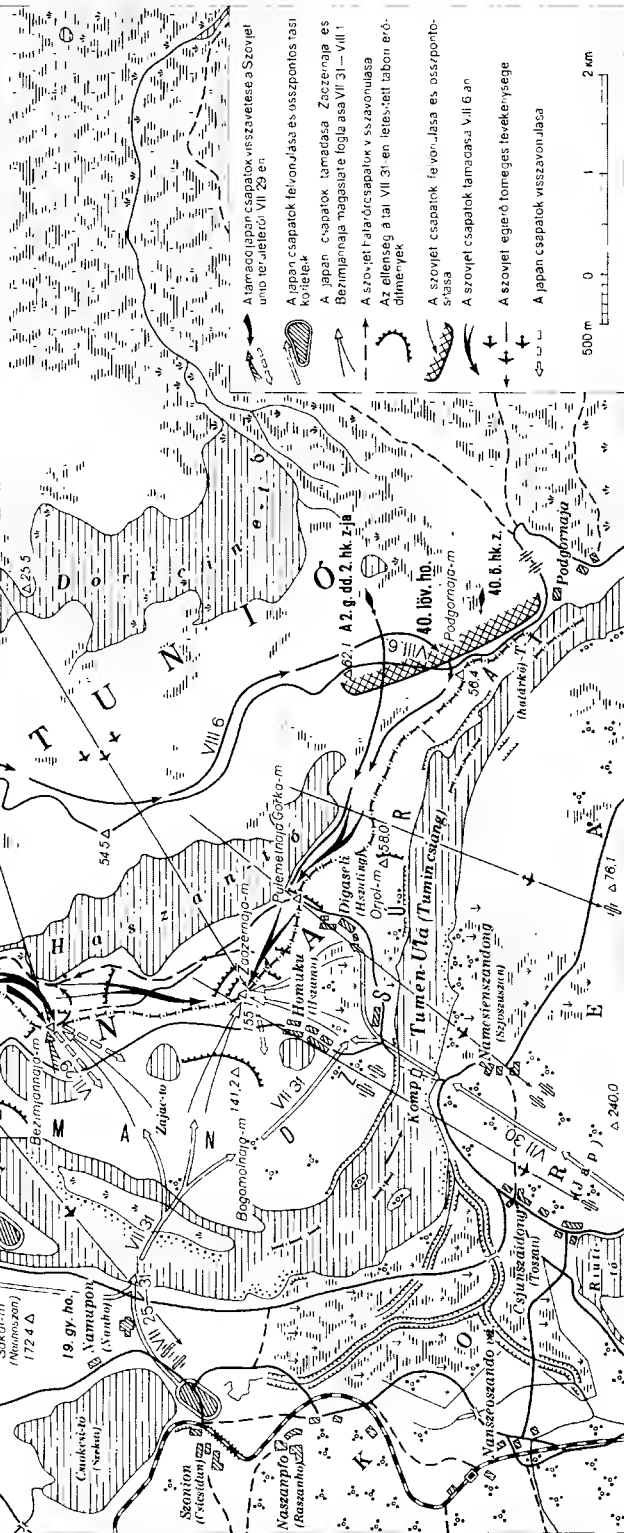
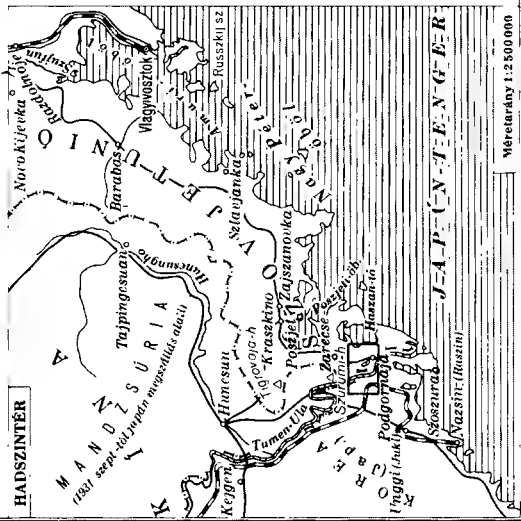
A rossz terepviszonyok és az elkeseredett ellenállás dacára a 40. hadosztály 118. ezrede augusztus 6-án estefelé visszafoglalta a Zaozernaja magaslat szovjet részét. Az ezred párttitkára, Mosljak hadnagy az ellenségtől visszavett magaslaton kitűzte a szovjet lobogót. A 32. hadosztály elkeseredett küzdelmet vívott a névtelen magaslatért, s erőinek egy részével előre nyomult a Haszan-tó nyugati partja mentén a Zaozernaja magaslat irányában, hogy találkozzék a 40. hadosztállyal. Ebben a harcban különösen kitűntette magát Bocskarjov százados, az egyik zászlóalj parancsnoka és Vinokurov hadnagy, egy harc-kocsiszakasz parancsnoka.

A csata lankadatlan hevességgel folyt augusztus 9-én estig. Mindkét fél nagy veszteségeket szenvedett. Az ellenség tartalékokat vont össze, s többször ellenlökést hajtott végre. Különösen elkeseredett próbálkozásokat tett a Zaozernaja magaslaton. Az ezt védelmező csapatok megerősítésére a szovjet parancsnokság augusztus 8-án átdobta a 39. hadosztály 115. ezredét egy harc-kocsiszázaddal. Ezen a napon a magaslatért vívott harcokban rendkívüli hősiességet tanúsított Szoljanov őrnagy, a 118. ezred parancsnoka, továbbá Pozsarszkij a 40. hadosztály felderítő zászlóaljának komisszára.

Augusztus 9-ére a szovjet területet teljesen megtisztították a japán betolakodóktól. A 39. hadtest parancsnoka megparancsolta csapatainak, hogy tartsák szilárdan az elért terepszakaszt, és ne engedjék az ellenséget szovjet földre.

Másnap Sigemicu nagykövet azzal a javaslattal kereste fel a Szovjetunió külügyi népbiztosságát, hogy a két állam kezdjen tárgyalásokat. A Szovjetunió, mely egész idő alatt a konfliktus békés elinté-

A JAPÁN TERÜLETRABLÓK SZÉTVÉRÉSE A HASZAN-TÓNÁL 1938. VII. 29 — VIII. 11. Δ 185,6

zésén fáradozott, elfogadta az indítványt. Augusztus 11-én pontosan délben megszűnt a harctevékenység a Haszan-tó mellett.

A japán területablók Haszan körzetében elszenvedett veresége érzékeny csapást mért az imperialista Japán távol-keleti hódító terveire, és arról tanúskodott, hogy a Szovjetunió ellen irányuló külpolitikai számításaik kudarcba fulladtak. Az Economist angol folyóirat szerint a Haszan-tó mellett „Japán megfelelő leckét kapott, amely kedvezően fog kihatni mind a távol-keleti, mind az európai helyzetre”.⁷⁹⁷ A távol-keleti események arról tanúskodtak, hogy a szabadságszerető erők vissza tudják verni az agresszorokat.

A Haszan-tó melletti harcokban a szovjet csapatok hőiesen védelmezték hazájuk határait, s magas fokú erkölcsi tulajdonságokról tettek bizonyosságot. A harci feladatok példás végrehajtásáért, és a harc közben tanúsított bátorságért és hősiességért a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1938. október 25-én kelt rendeleteiben a 40. lövészhadosztályt Lenin-renddel, a 32. hadosztályt és a poszjeti határőr egységet Vörös Zászlórenddel tüntette ki. Huszonhatan a Szovjetunió Hőse címet kapták: Bocskarjov és Provalov századosok, Pozsarszkij komisszár, Levcsenko főhadnagy, Vinokurov, Lazarev, Mosljak hadnagyok, Begouljev orvos, Barinov, Batorsin, Rakov, Rasszohe alparancsnokok, Csujkov, Jagugyim sorkatonák és mások. Lenin-rendet kapott 95 harcos és parancsnok, köztük Fedotov dandárparancsnok, Bazarov ezredes, Zloj és Hrisztoljubov hadnagyok, Bacura helyettes komisszár, Galjanov géppuskás stb. A Vörös Zászlórendet 1985-en kapták meg, köztük Stern hadtestparancsnok, Ricsagov és Szergejev dandárparancsnokok, Berzarin és Panfilov ezredek stb. 4 ezernél több embert tüntettek ki a Vörös Csillagrenddel, valamint a „Bátorságért” és „Harci érdekért” érdeméremmel.

A Haszan-tó mellett lezajlott események azt is feltárták, hogy az 1. Távol-keleti (Tengermelléki) Hadsereg mozgósítási készségében, a magasabbegységek és egységek törzseinek munkájában komoly fogyatékoságok is mutatkoznak, s a személyi állomány harc kiképzésében is nagy felületesség tapasztalható. 1938 november végén a honvédelmi népbiztosság mellett működő legfelső haditanács terjedelmes, részletekbe menő utasítást adott ki a távol-keleti csapatok harci és mozgósítási készségének fokozása és a határvédelem erősítése érdekében.

A Haszan-tónál kapott lecke nem józanította ki a japán imperialistákat. 1939-ben újabb, még nagyobb katonai kalandba bocsátkoztak a Szovjetunió és a vele baráti viszonyban levő Mongol Népköztársaság ellen. A japán uralkodó körök hódító terveiben Mongólia már régóta úgy szerepelt, mint alkalmas felvonulási terület a Szovjetunió megtámadásához. A japán parancsnokság elképzelése szerint ennek a felvonulási területnek az elfoglalása Japán előtt megnyitná a legrövidebb utat délről a szovjet Bajkálontúlra, és veszélyeztetné az egész szovjet Távol-Keletet.

A Mongol Népköztársaságba és a szovjet Bajkálontúlra való betörést a japán parancsnokság Barga körzetéből akarta megvalósítani; ez Mandzsúriában van, a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság államhatárai, valamint a Nagy Hszingan hegygerinc között. A japánok ezt a körzetet készítették elő erőik összevonása céljából, növelték a Harbin (Pincsiang)–Cicikar (Csicsihar)–Hajlar vasútvonal szállító képességét, és új vasútvonalat kezdtek építeni Szoluntól Gancsurig, 2–3 kilométerre a Mongol Népköztársaság határától. (Lásd a 12. számú vázlatot.)

A japán agresszorok úgy döntöttek, hogy elfoglalják a Mongol Népköztársaság területét a Halhin-Gol folyó jobb partján.⁷⁹⁸ A Halhin-Goltól keletre fekvő füves és lakatlan területet gyengén őrizték. A Mongol Népköztársaság határőrsei 20–30 kilométerre voltak a határtól, egymástól pedig 40–60 kilométer választotta el őket. Reguláris mongol csapatok ennek a körzetnek a közelében nem voltak. A Vörös Hadsereg 57. önálló hadtestének Mongóliában tartózkodó alakulatai Feklenko hadosztályparancsnok parancsnoksága alatt (a hadtest komisszárja Nyikisov dandárkomisszár, törzsfőnöke Kuscsov dandárparancsnok) a kölcsönös segítségnyújtási szerződés értelmében 400–500 kilométer távolságban helyezkedtek el ettől a körzettől.

1939. május 11-én mintegy 300 japán katona átlépte a Mongol Népköztársaság határát, és 15 kilométer mélyen behatolt a területére. Május 14-én körülbelül 300 japán lovaskatona előrenyomult a

Halhin-Gol folyóig, s tüzet nyitott az egyik határőrs katonáira. A mongol határőrök, miután a parancsnokságtól olyan utasítást kaptak, hogy a határt vissza kell állítani, felvették a harcot az ellenséggel, de annak légierije szétszórta őket. A japán katonai klikk kihívó cselekményeit a Mongol Népköztársaság dolgozói jogos felháborodással fogadták. A szovjet kormány a kölcsönös segítségnyújtási szerződés értelmében megparancsolta a Mongol Népköztársaságban állomásozó csapatainak, hogy a mongol határokat úgy védelmezzék, mintha a szovjet határokat kellene oltalmazniuk. Ennek megfelelően a mongóliai szovjet parancsnokság parancsot adott, hogy csapatokat kell átdobni abba a körzetbe, ahol a japán provokáció történt.

1939. május végén a japán parancsnokság a Halhin-Gol folyótól keletre csapatokat vont össze (1600 gyalogos, 900 lovas, 75 géppuska, 18 löveg, 6–8 páncélgépkocsi, 40 repülőgép). A Mongol Népköztársaság a határ védelmére a két ezredből álló 6. lovas hadosztályt irányította a Halhin-Gol jobb partjára. Erre az időpontra a szovjet parancsnokság a konfliktus körzetébe csoportosította át a 11 harcoksidandár lövész-géppuskás zászlóalját, melyet egy páncélgépkocsi századdal, egy utászszázaddal és egy tüzerüteggel erősítettek meg. Több más szovjet és mongol alakulat pedig utban volt a harcok színhelye felé.

Május 28-án a japánok támadásba mentek át azzal a céllal, hogy a szárnyak felől megkerüljék a szovjet–mongol csapatokat, majd a hátuk mögé kerülve elvágják őket a Halhin-Gol-i átkelőhelytől. Számbeli fölényt kihasználva, az ellenség kezdetben visszaszorította a szovjet–mongol csapatokat, s már-már az átkelőhelyet fenyegette. De az átkelőhely felé nyomulva, a szovjet üteg erős tűzébe került. Ez az üteg, az 1. lövészszázad és az utászszázad hősie harcával majdnem teljesen megsemmisítette a japánok felderítő osztagát és gépkocsizó lövészszázadát.

Május 28-án estére gépkocsikon kezdtek beérkezni az események körzetébe Remizov őrnagy parancsnoksága alatt a 149. lövészezred alegységei, s azonnal harcba léptek. A harc egész éjszaka tartott. Május 29-én reggel a szovjet–mongol csapatok ellenlökést hajtottak végre, és majdnem egész napos harc után a határig vetették vissza a japánokat. Két nap leforgása alatt az ellenségnek több mint 400 katonája és tisztje maradt a harc színhelyén. Súlyos veszteségei arra kényszerítették, hogy mandzsúriai területre húzódjék vissza.

A második, nagyobb támadást július elején indította meg a japán parancsnokság. Erre a célra a harctevékenység körzetébe vonta a 23. gyaloghadosztályt, a 7. gyaloghadosztály 26. és 28. ezredét, két páncélos ezredet, a hszingani lovas dandárt, két nehéz tüzérezredet, két légvédelmi tüzérosztályt, több kis űrméretű és hegyi tüzerüteget. A támadás kezdetére az ellenség 38 ezer katonát és tisztet, 310 löveget, 145 harcokcsit és páncélgépkocsit, 158 géppuskát és 225 repülőgépet vont össze.⁷⁹⁹

A szovjet és a mongol csapatok parancsnoksága elhatározta, hogy szilárdan tartja a Halhin-Gol jobb partján levő hídfőt és erős ellencsapást készít elő. E célból a folyó jobb partján védelmi állást elfoglaló csapatokat megerősítették a mongol hadsereg 9. páncélgépkocsi dandarával és 8. lovas-hadosztályával, és a konfliktus körzetébe vezényelték a 11. harcokcsidandárt, a 7. páncélgépkocsidandárt és a 24. gépkocsizó lövészezredet. Ebben az időszakban a szovjet–mongol erők 12 500 emberből, 139 géppuskából, 109 lövegből, 186 harcokcsiból, 266 páncélgépkocsiból és 82 repülőgépből álltak.⁸⁰⁰

Háromszoros erőfölénye tudatában a japán parancsnokság arra törekedett, hogy a Halhin-Gol jobb partján bekerítse és megsemmisítse a szovjet és mongol csapatokat. Az volt az elgondolása, hogy erős csoporttal megkerüli a balszárnyunkat, észrevétlenül átkel a Halhin-Golon, elfoglalja a parttól nem messze emelkedő Bain-Cagan hegyet, és csapást mér a védelemben levő egységek hátába. A japánok támadása július 2-án kezdődött. A japán gyalogságnak harcokcsik támogatásával sikerült beékelődni a szovjet és a mongol csapatok közé. Az ellenséges előnyomulást csupán a Halhin-Gol parti homokbuckáinál sikerült megállítani. Július 3-ra virradó éjjel az ellenség észrevétlenül elérte a Halhin-Golt, és megkezdte az átkelést a bal partra. Reggel 7 órára a japánok befejezték az átkelést, elfoglalták a Bain-Cagan hegyet, s kezdtek déli irányban előrenyomulni, bekerítéssel fenyegetve a Halhin-Gol jobb partján levő szovjet–mongol csapatokat.

A szovjet–mongol parancsnokság felismerte az ellenség szándékát. A 11. harcokcsidandár, a 7. páncélgépkocsi dandár és a 24. gépkocsizó lövészezred parancsot kapott, hogy mérjen ellencsapást a Bain-Cagan hegy körzetébe nyomult japán támadókra. A parancsot végrehajtva, a 11. harcokcsidandár főerői Jakovlev dandárparancsnok vezetésével, a mongol 6. lovas hadosztály páncélos zászlóaljával együtt július 3-án estefelé északnyugat felől menetből megtámadták az ellenséget, a 24. gépkocsizó lövészezred pedig nyugatról indított támadást. Az ellenséget annyira váratlanul érte a csapás, hogy soraiban nagy zűrzavar támadt. „Szörnyű kavarodás keletkezett – írta naplójába egy japán tiszt –, lovak vágtattak szanaszétjével, lövegmozdonyokat hurcolva maguk után, gépkocsik cikáztak összevissza. Az egész személyi állomány elvesztette a fejét.”⁸⁰¹

15 órakor megérkeztek a 7. páncélgépkocsi dandár főerői, s délről mértek csapást. A három oldalról szorongatott ellenség védelembe ment át, s arra törekedett, hogy megtartsa a Bain-Cagan hegyet. Július 4-én nagy légi kötelékek támogatásával ellenlökést kísérelt meg. A japán repülőgépeket azonban a szovjet légierő visszafordulásra kényszerítette. A szovjet tüzérség erős tüze alatt az ellenlökés összeomlott.

Július 4-én este a szovjet–mongol alakulatok általános támadást intéztek a Bain-Cagan hegy ellen. Július 5-én 3 órára a japánok elkeseredett ellenállása megtört. Nem bírtak ellenállni a szovjet–mongol csapatok – főleg a szovjet harcokcsik – nyomásának, s rendezetlen sorokban igyekeztek elérni a Halhin-Gol jobb partját. Az egyetlen pontonhíd, amelyet az átkelés céljára létesítettek a japánok, akkor már fel volt robbantva. A pánikba esett japán katonák és tisztek a folyóba vetették magukat, és sokan a vízbe fulltak.

A Bain-Cagan hegynél elszenvedett vereség nyomasztó hatást keltett Japánban. Erről tanúskodik az a szűkszavú feljegyzés, amelyet Kido, a neves japán politikus, a császár tanácsadója vetett papírra naplójában: „A hadseregben zűrzavar van, minden elveszett.” A japán kormány fontolgatni kezdte az általa kezdett provokáció megszüntetését, de ugyanakkor azt is számításba kellett vennie, hogy az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köréi mennyire helyeselték és támogatták a provokáció veszélyes ötletét.

Az Amerikai Egyesült Államok kormánya arra törekedett, hogy mind a Szovjetunió, mind Japán minél jobban belekonyolódjék a háborúba. Ezért mihelyt megtudta, hogy a japánok fegyveres támadást hajtottak végre a Mongol Népköztársaság ellen, május 16-án Tokióban tárgyalásokat kezdett Japánnal. Arita japán külügyminiszter már Grew amerikai nagykövettel folytatott első beszélgetésében felvetette, hogy az új helyzetben meg kell javítani a japán–amerikai kapcsolatokat.⁸⁰² A következő megbeszélésen – május 18-án – Hiranuma japán miniszterelnök is részt vett, s kifejezte azt az amerikai partnere által helyeselt véleményét, hogy „az Egyesült Államok és Japán között lehetséges az európai ellentétek megoldását célzó közös útkereséseken alapuló igen szoros együttműködés”.⁸⁰³

1939. június–július folyamán Washingtonban folytatták a japán–amerikai megbeszéléseket; ezúttal Horinouchi washintoni japán nagykövet és Hull külügyminiszter tárgyalt egymással. A nagykövet buzgón fejtegette Hull előtt, hogy a japán kormány minden katonai erőfeszítése a Szovjetunió ellen irányul. A külügyminiszter június 10-én azt válaszolta, hogy osztja ezt az álláspontot. A tíz nappal később sorra került következő tárgyaláson kijelentette, hogy az Egyesült Államok sok más országhoz hasonlóan szintén fellép a Szovjetunió törekvései ellen.⁸⁰⁴

Az angol kormány az amerikaival versenyezve ösztönözte Japánnak a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság ellen irányuló agressziós törekvéseit. Mialatt az európai agresszió elleni kölcsönös segítségnyújtásról tárgyalt a Szovjetunióval, azalatt Tokióban egy távol-keleti München nyélbe ütése megbeszéléseket kezdett a japán külügyminiszterrel. A Szovjetunió háta mögött folytatott tárgyalások eredményeképpen egyezmény jött létre, melyet 1939. július 23-án a tokiói angol nagykövet és a japán külügyminiszter írt alá (az úgynevezett Czighy-Arita egyezmény). Az angol kormány elismerte Japán kínai hódításait, és kötelezte magát, hogy a japán–kínai háborúban nem segíti Kínát. Az egyezmény mintegy szentesítette az agressziót, és elmarasztalta az agresszió áldozatát.

A szöveg egyik mondata így hangzik: „A japán hadseregnek Kínában különösképpen szüksége van biztonságának biztosítására és az általa megszállt körzetek társadalmi rendjének fenntartására.”⁸⁰⁶

Az angol–amerikai uralkodó köröknek az a kísérlete, hogy a Halhin-Gol mellett lejátszódó események feszült pillanataiban szorosabbra fűzzék Japánnal való viszonyukat, a konfliktus kiszélesítésére ösztönözte a japán uralkodó köröket. A Japán parancsnokság újabb támadást készített elő, csapatokat és technikai eszközöket vont össze. Augusztus elején a harctevékenység körzetében tartózkodott a japánok hadilétszámra feltöltött 7. és 23. gyaloghadosztálya, a mandzsu bábállam egy gyalogdandára, három nehéz tüzérezred, három lovasezred. Azonkívül Mandzsúriából odaérkezett a 14. gyalogdandár. A páncélvédelem megerősítésére a japánok az 1. gyaloghadosztály valamennyi páncéltörő ütegét a Halhin-Golhoz dobták át. Légierijüket is jelentősen megnövelték, és Port-Artur (Lüsun) erődből a konfliktus körzetébe irányították az ottani nehéztüzérség egy részét. Az ellenes erők 75 ezer emberből, 304 géppuskából, 500-nál több lövegből, 182 harcokocsiból, 300–350 repülőgépből tevődtek össze.⁸⁰⁶

Augusztus 10-én az új támadásra előkészített csapatokat a 6. japán hadsereggé egyesítették, melynek parancsnoka Ogiszu Rippo tábornok lett. Az elfoglalt felvonulási terület egész 70 kilométer hosszú arcvonalaán megindulási állásokat készítettek az augusztus 24-re tervezett általános támadáshoz.

A szovjet–mongol csapatok parancsnoksága előtt a következő feladat állott: erélyes támadást kellett előkészíteni és végrehajtani a Mongol Népköztársaság államhatárát megsértő japán betolakodók teljes megsemmisítése végett. Az addig harcba vetett erők nem voltak elegendők egy ilyen arányú hadművelethez. Ezért a hátsorából friss csapatokat irányítottak a Halhin-Golhoz: a 82. és az 57. lövészadosztályt, a 152. lövészadosztály egyik ezredét, a 6. harcokocsidandárt, a 212. légideszant-dandárt, tüzérezredeket, híradó alakulatokat stb. A légierőt is növelték, 515-re emelve a repülőgépek számát. Ennek eredményeként a szovjet–mongol parancsnokságnak sikerült az ellenféllel szemben számbeli fölényt elérnie, mely gyalogságban 1,5-szeres, géppuskában 1,7-szeres, lövegekben majdnem 2-szeres, harcokocsikban 4-szeres, légierőben pedig 1,6-szeres volt.⁸⁰⁷ A Halhin-Golnál összevont csapatokból szervezték meg az 1. hadseregcsoportot Zsukov hadtestparancsnok parancsnoksága alatt (a csoport hadi tanácsának tagja Nyikisev, törzsfőnöke Bogdanov dandárparancsnok volt). A szovjet és a mongol csapatok tevékenységének összehangolása érdekében Stern II. osztályú hadseregparancsnok parancsnoksága alatt frontcsoport alakult (a csoport haditanácsának tagja Birjukov hadosztály-komisszár lett).

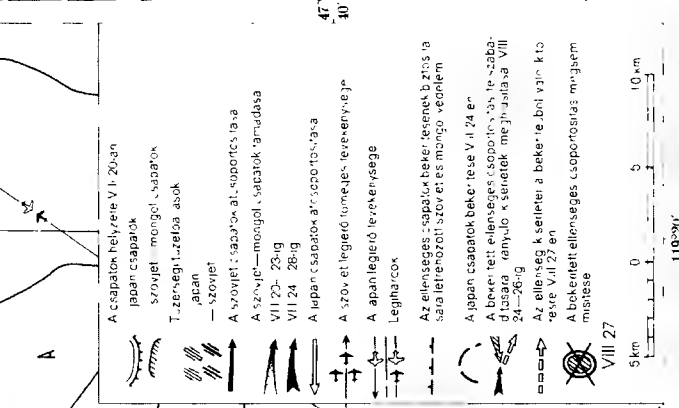
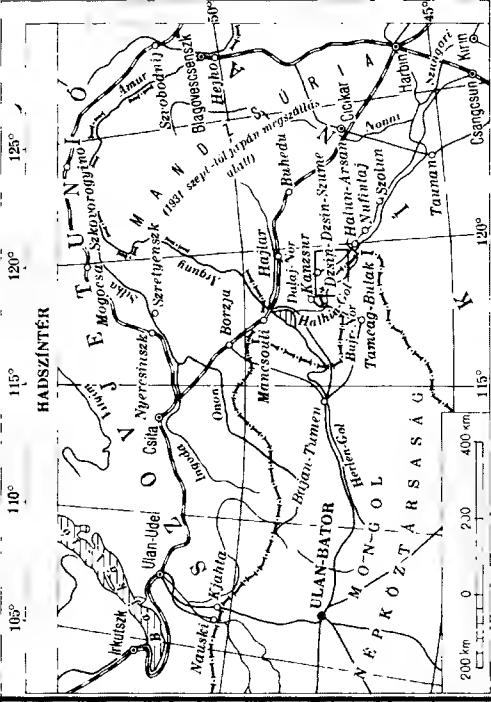
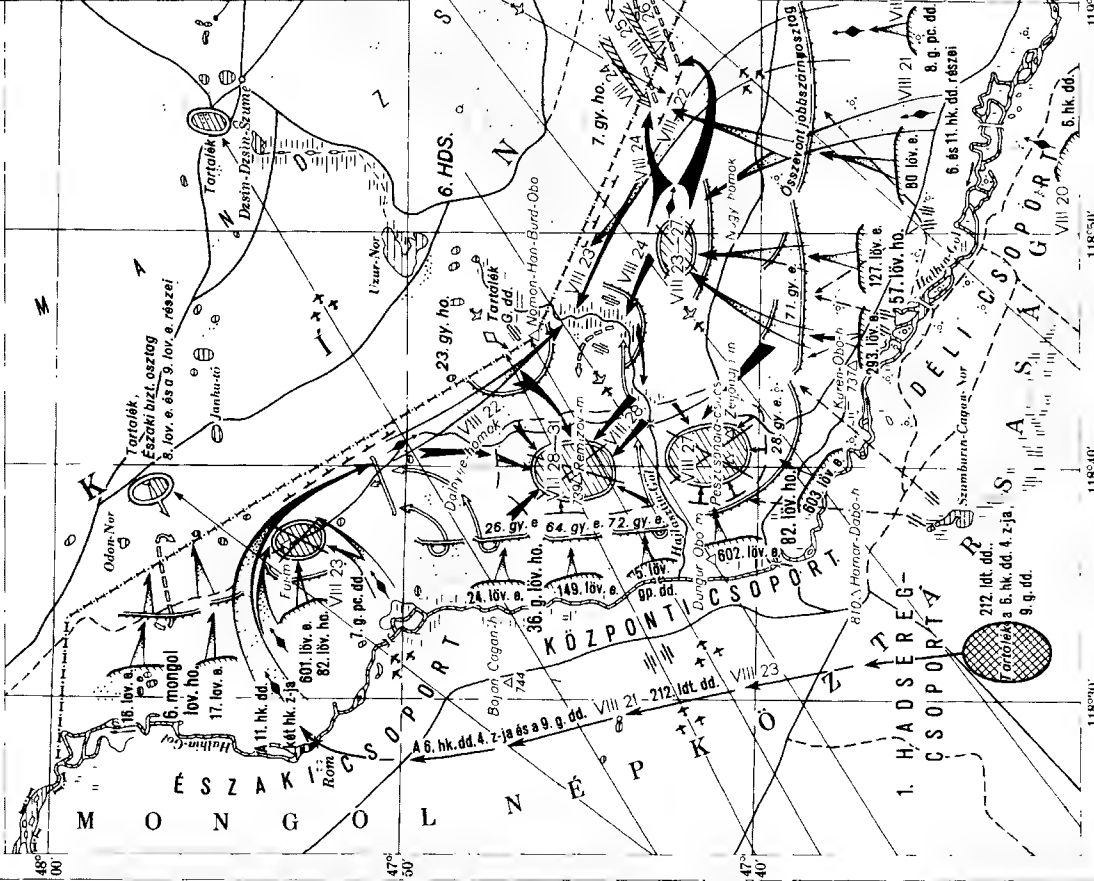
A szovjet–mongol csapatok nagymértékben éltek a megtévesztés eszközeivel, hogy valódi szándékukat illetően félrevezessék az ellenséget. Hamis adatokat tartalmazó jelentéseket adtak le, melyekben védelmi berendezések építéséről és műszaki anyagigénylésekről volt szó. Az arcvonalra szállított nagy teljesítményű hangszóró a cölöpverés zaját utánozta, teljesen azt a benyomást keltve, mintha nagyszabású védelmi munkálatok folynának. Minden csapatmozgást éjjel hajtottak végre. A támadás megindulási állásaiba gyülekező harcokocsik zaját elnyelte az éjszakai bombázók felszállásának zúgása és a puskákból meg géppuskákból leadott lövéssorozatok hangja. A támadást megelőző 10–12 napon át az arcvonal mentén állandóan néhány harcokocsi járt ide-oda, leszerelt hangtompítóval. Ennek az volt a célja, hogy a japánok megszokják a szovjet harcokocsik lármáját, s a szovjet–mongol támadás pillanatában meg legyenek tévesztve. Ugyanezt a célt szolgálták a légierő nappali és éjjeli repülései is.

A támadásra készülődő szovjet–mongol csapatok figyelmesen tanulmányozták az ellenséget. Állandóan folyt a parancsnoki felderítés. A csapatok közt végzett pártpolitikai munka lendületes támadásra lelkesített. Harcost és parancsnokot egyetlen vágy hevített: alapos leckét adni a japán betolakodóknak, akik a szovjet néppel barátságban élő mongol nép területére merészkedtek.

A szovjet–mongol parancsnokság elgondolása a következő volt: erős csoportokkal csapásokat mérve az ellenség mindkét szárnyára, bekerítik és megsemmisítik az államhatár és a Halhin-Gol között levő japán csapatokat. Az elgondolás megvalósítására három csoportot szerveztek – a délit, az északit és a központi csoportot.

A Potapov vezette déli csoport állományába az 57. lövészadosztály, a 6. harcokocsidandár, a 8.

A JAPÁN TERÜLETRABLÓK SZÉTVERÉSE A HALHIN-GOL FOLYÓNÁL
1939. VIII. 20—31.

A vörös harci lobogó kitűzése a Haszan-tó melletti Zaozernaja magaslatra (1938)

Ezeket a lövegeket a szovjet—mongol csapatok zsákmányolták a Halhin-Gol folyó körzetében (1939)

Csojalszan, a Mongol Népköztársaság tábornagya harcosokkal beszélget (a Halhin-Gol folyó körzete 1939)

mongol lovas hadosztály, a 8. páncélgépkocsi-dandár, a 11. harckocsidandár két harckocsi zászlóalja, egy rohamlővegosztály, a 37. páncéltörő tüzérosztály és egy lángszórós harckocsiszázad tartozott.⁸⁰⁸ A Sevnyikov parancsnoksága alá került északi csoportba tartoztak: a 11. harckocsidandár, a 7. páncélgépkocsi-dandár, a 36. lövészadosztály 601. lövészezrede, a 6. mongol lovas hadosztály, a 87. páncéltörő tüzérosztály.⁸⁰⁹ A csapást a déli és az északi csoportoknak kellett mérniük; rájuk hárult az a feladat, hogy az ellenség hátába hatolva a Nomon-Han-Burd-Obo hegy körzetében bezárják a bekerítés gyűrűjét.

A központi csoportot, melyet a 36. gépkocsizó lövészadosztály parancsnoka vezetett, a 36. és a 82. lövészadosztály, az 5. lövész-géppuskás dandár, két tüzérezred alkotta. Ennek a csoportnak az volt a feladata, hogy arcból történő támadásokkal lekösse a japánok erőit. A hadseregcsoport tartalékában a 9. páncélgépkocsi- és a 212. légideszant-dandár maradt.

Augusztus 20-án reggel a szovjet-mongol csapatok az egész arcvonalon támadásba lendültek. 5 óra 45 perckor 150 bombázó repülőgép tömeges légítámadást intézett a japán védelem peremvonala, valamint a közeli japán tartalékok és tüzérségi állások ellen. Ezalatt a szovjet–mongol tüzérség lefogta az ellenség légvédelmi ütegeit, 144 vadászgép pedig a levegőből oltalmazta a bombázókat. A légierő támadását tüzérségi előkészítés követte. A rohamot megelőző 15 percben a szovjet légierő ismételt csapást hajtott végre. Ezután az egész tüzérség tűzcsapása következett a japán védelem peremvonalára.

Gyalogságunknak a reggeli köd leple alatt sikerült észrevétlenül elfoglalnia a megindulási helyzetet, s helyenként igen közel férközött az ellenséghez. 9 órakor az egész arcvonalon megkezdődött a támadás. A harcosok bátran rohamoztak. Az ellenség nem volt elkészülve ilyen erős csapásra. Egy Funuto nevű japán katona naplójában a következő bejegyzést találták: „Lövedékek sötét felhője zuhog alá a közelünkben és távolabb tőlünk. Egyre félelmetesebb a helyzet. A figyelő csoport mindent elkövet, hogy felderítse az ellenség tüzérségét, de hasztalan, mert a bombázó gépek bombázzák, a vadászgépek pedig lövik csapatainkat. Az ellenség győzedelmeskedik az egész arcvonalon.”⁸¹⁰

A támadás első napján a déli csoport érte el a legnagyobb sikereket. Az 57. lövészadosztály, megtörve az ellenség szívós ellenállását, jobbszárnyával 11–12 kilométert nyomult előre; a 8. páncélgépkocsi-dandár pedig, leküzdve a mozgását akadályozó homokdomb-sávot, augusztus 20-án este felé a Nomon-Han-Burd-Obo hegytől délkeletre elérte az államhatár vonalát. (Lásd a 12. számú vázlatot.)

A központi csoport a támadás első napján csak jelentéktelen távolságra jutott előre. A Peszcsanaja dombok és a Zelenaja magaslat körzetében a japánok erős ellenállási csomópontjaiba ütközött, s egész napon át elkeseredett tűzharcot vívott.

Az északi csoport határozott csapása két ellenséges lovasezredet a határon túlra vetett vissza, és augusztus 20-án elfoglalta az ellenfél előretolt állásait, egészen megközelítve azt a megerősített ellenállási csomópontot, amelyet a Fui (más néven Palec) magaslaton építettek ki a japánok. A magaslat menetből való elfoglalására tett kísérletet azonban nem koronázta siker. Az északi csoport csapatai kénytelenek voltak szétbontakoztatni főerőiket. Ádáz harc kezdődött. A szívósan védekező ellenség visszaverte rohamainkat.

A japán parancsnokság, érezvén a szárnyakon fenyegető veszedelemet, a sötétség beálltával megkezdte csapatainak átcsoportosítását. Hogy az északi csoport támadását megállítsa, a Fui magaslat körzetébe dobta át a 26. gyalogezredet. Ugyanakkor az északi biztosító osztag azt a feladatot kapta, hogy fedezze a japán csapatok hátát és jobbszárnyát. A japánok a középén védekező csapataik helyzetét tartották a legszilárdabbnak, ezért onnan elvontak egy ezredet, s azt tartalékba helyezték arra az esetre, ha oldalról jövő csapásokat kell majd elhárítani.

A szovjet–mongol csapatok, tovább fejlesztve a támadás első napján elért sikert, folytatták az elkeseredett harcot a japán védőövezben. A déli csoport szakaszán a 6. harckocsidandár és a 8. páncélgépkocsi-dandár megkerülte az ellenség szárnyát, leküzdötte a terepakadályokat, s augusztus 21-én

estefelé elfoglalta a Nagy Homok körzetét annak a japán csoportnak a hadtápterületén, amely a Hajlasztin-Goltól (a Halhin-Gol mellékfolyójától) délre tevékenykedett. A déli csoport lövészalakulatai augusztus 21-én mélyen beékelődtek az ellenség fővédőövébe, szétverték a közeli harcászati tartalékokat, és elfoglaltak több tüzéségi állást. Határozott csapásaikkal egymástól elszigetelt csomópontokra szabdalták szét a japánok védelmét, ezeket körülzárták, majd egymás után megsemmisítették.

Minden egyes tüzelőállást rohammal kellett elfoglalni. Ebben nagy szerep jutott tüzéségünknek és lángszórós harckocsijainknak. A tüzerek nyílt tüzelőállásokba vonták előre a különböző űrméretű lövegeket, köztük a 152 millimétereseket, s közvetlen irányzással közeli szétlőtték az ellenség tüzelőállásait. A lángszórós harckocsik a fedezékek ellen intéztek rohamokat, a gyalogság pedig kézigránatokkal és szuronyokkal tetőzte be az ellenfél szétzúzását.

Augusztus 23-án estére a déli csoport támadási szakaszán a japánok védőövét – egy támpont kivételével – sikerült áttörni. A 8. páncélgépkocsi-dandár kijutott az országhatárig, ott északeleti arcvonallal védelembe ment át, s végleg elzárta az ellenséges déli csoport visszavonulásának útját.

Az északi csoport augusztus 21–22 folyamán továbbra is ádáz harcokat vívott a Fui magaslat körzetében. Az ellenség odavonta tartalékainak egy részét, és feltartóztatta a csoportot. Az utóbbi segítségére a parancsnokság a tartalékból odairányította a 9. páncélgépkocsi-dandárt, azzal a feladattal, hogy északról, Nomon-Han-Burd-Obo irányában kerülje meg a Fui magaslatot, vágja el az ellenség északi csoportjának visszavonulási útját és semmisítse meg raktárait az Uzur-Nur tó körzetében.

A 9. páncélgépkocsi-dandár feladatának végrehajtása során az országhatár mentén nyomult előre, és augusztus 22-én erőinek egy részével rácsapott az Uzur-Nur tónál levő japán bázisra. Harckocsizóink szétverték a ellenséges gépkocsioszlopot, felgyújtották az üzemanyag- és lőszerraktárakat, és megsemmisítették a japán bázist biztosító üteget. Az ellátó bázis megsemmisítésével a japán csapatok szervezett ellátása felbomlott. A dandár másnap elérte Nomon-Han-Burd-Obót, és elvágta a japán északi csoport visszavonulási útját kelet felé.

Augusztus 23-án a 112. légideszant-dandárral megerősített északi csoport megtörte az ellenállást, és elfoglalta a Fui magaslatot. A japánokat gránátokkal és szuronyokkal kellett kivenni szinte minden egyes futóárokból. A harcok után több, mint 600 japán katona és tiszt holttestét szedték össze a fedezékekből.

Nem kevésbé súlyos harcokat vívtak a támadás első napjaiban a légierő kötelékei, melyek nagy segítséget nyújtottak a földi csapatoknak. A szovjet bombázók egyetlen nap leforgása alatt – augusztus 21-én – 256 gépfelszállást hajtottak végre, s több, mint 86 ezer kilogramm bombát dobtak le.

Így a szovjet–mongol csapatok már augusztus 23-án befejezték az ellenség bekerítését. A harckocsialakulatokkal és a légierővel együttműködő lövészcsapatok egymástól elszigetelt gócokra darabolták szét a japánok egész védelmét, és sikeresen felszámolták őket.

A bekerített japán csapatoknak még három erős ellenállási csomópontjuk maradt. Az első a Hajlasztin-Gol jobb partján volt, a Remizov magaslat körzetében (a magaslatot a 149. lövészezred parancsnokáról, Remizov őrnagyról nevezték el, aki itt halt hősi halált a júliusi harcok idején). A második és a harmadik ellenállási csomópont a folyó bal partján volt, a Peszcsanaja domb és a Zelonaja magaslat körzetében. Csapatainkra az a feladat hárult, hogy szoros gyűrűbe fogják a bekerített ellenséget, s egymást követő csapásokkal először a Hajlasztin-Gol bal partján, majd a jobb partján semmisítsék meg. Augusztus 24-e folyamán a déli csoport csapatai a központi csoport hozzájuk csatlakozott csapataival együtt sikeresen folytatták az ellenséges támpontok maradványainak megsemmisítését.

A japán parancsnokság, hogy szétszakítsa a bekerítés gyűrűjét és segítséget nyújtson csapatainak, augusztus 24-én Nomon-Han-Burd-Obótól délkeletre támadást indított a keletről odaérkezett 14. gyalogdandár két ezredével. Az ellenség csapása az 57. lövészhadosztály ellen irányult, amely a Nagy

Homok peremétől északkeletre védelemben volt. A hadosztály kitartóan állta az ellenség nyomását, s súlyos veszteséget okozott neki. Másnap a japánok újból megkísérelték, hogy áttörjenek bekerített csapataikhoz. Támadásukat tömeges légitámadás kísérte. De rohamuk ezúttal is összeomlott.

Augusztus 26-án a déli csoport parancsnoka ellencsapás végrehajtását határozta el, hogy a bekerített ellenséges csoport felmentésére irányuló próbálkozásoknak egyszer s mindenkorra véget vessen. Ezzel a feladattal a 6. harckocsidandárt bízta meg. Egyidejűleg a szovjet légierő erős csapásokkal megakadályozta, hogy az ellenség új tartalékokat vonjon előre a harcok körzetébe. Bombázóink két nap alatt (augusztus 24-én és 25-én) 218 felszállást hajtottak végre. Vadászrepülőink augusztus 24-étől 27-ig tíz légiharcot vívtak, s 74 ellenséges gépet lőttek le.

A szovjet–mongol csapatok déli csoportja, miután az ellenállást megtörte, és a bekerítés gyűrűjét szűkíteni kezdte, augusztus 27-én teljesen elszigetelte azokat a japán alakulatokat, amelyek a Peszcsanaja dombokon és a Zelonaja magaslat körzetében foglaltak védelmet. Ugyanakkor a Hajlasztin-Gol jobb partján csapataink három oldalról indítottak támadást a Remizova magaslat ellen.

A körülzárt japánoknak már nem volt kitartásuk, s miután a kívülről jövő segítség reményét is elvesztették, többször is elkeseredett kísérletet tettek, hogy kitörjenek a gyűrűből, de minden ilyen próbálkozásuk kudarcha fulladt. A déli csoport csapatai a Peszcsanaja dombok és a Zelonaja magaslat körzetében majdnem teljesen megsemmisítették az ellenséges erőket, miközben azok megpróbálták kitörni a harapófogóból; 27-én estére csapataink minden erődöt elfoglaltak a Hajlasztin-Gol bal partján, s most a jobb part felé törekedtek.

Augusztus 28-án reggel az ellenség már csak a Remizov magaslat körzetében tanúsított ellenállást. Itt erős erődítmények voltak, melyek lehetővé tették, hogy még egy ideig tartsa magát. Amikor a déli csoport ezredei átkeltek a Hajlasztin-Gol jobb partjára, a Remizov magaslatot védő japán erőket minden oldalról bekerítették. Addigra már majdnem az egész japán tüzérség harcképtelenné vált, s az ellenfél csak megmaradt aknavetőivel és géppuskáival tudott harcolni. Augusztus 28-ra virradó éjszaka az ellenséges csapatok egy része megpróbált kitörni, de a mieink észrevették, s kézitusában teljesen megsemmisítették őket.

Augusztus 28-án este a 24. gépkocsizó lövészezred Fegyunyinszkij ezredes vezetésével azt a feladatot kapta, hogy semmisítse meg a Remizov magaslaton védekező ellenséget, és legkésőbb 24 óráig foglalja el a magaslat csúcsát. A parancs értelmében az ezred lángszórós harckocsik támogatásával északról megrohamozta a magaslatot, és 23 órára a japán ellenállás legutolsó góciát is felszámolta. Augusztus 31-én reggelre a Mongol Népköztársaság területe teljesen meg volt tisztítva a japán betolakodóktól.

A tíz napig tartó harcok eredménye tehát az volt, hogy a 6. japán hadsereg nagyobbik részét sikerült bekeríteni és megsemmisíteni. Július és augusztus folyamán az ellenség 18 868 halottat és 25 900 sebesültet veszített. Összes vesztesége az egész konfliktus idején (májustól szeptemberig) 52–55 ezer emberre tehető (ebből kb. 25 ezer halott). A szovjet–mongol csapatok vesztesége sebesültekben és halottakban 9824 fő volt.⁸¹¹

Csapataink egyedül az augusztusi támadás időszakában 175 löveget (köztük 30 nehéz löveget), 340 géppuskát, 12 ezer puskát, 42 ezer lövedéket, mintegy 2 millió töltényt és sok egyéb katonai felszerelést zsákmányoltak. Májustól szeptemberig a japánok 660 repülőgépet vesztek, ebből 204 az augusztus 20-tól 30-ig tartó légiharokban pusztult el. A mi légierőnk 207 gépet veszített.

A Halhin-Gol-i harcokban kiváltképpen kitüntette magát a 36. gépkocsizó lövészadosztály, a 11. harckocsidandár, a 100. repülődandár és a 24. gépkocsizó lövészezred (ezeket Lenin-renddel tüntették ki), továbbá az 57. lövészadosztály, a 8. és a 9. páncélgépkocsi-dandár, a 149. lövészezred (ezek a Vörös Zászlórendet kapták meg). A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége augusztus 29-én a harcok 31 résztvevőjének – köztük Stern II. osztályú hadseregarancsnoknak, Zsukov hadtestparancsnoknak, Jakovlev dandárparancsnoknak (halála után), Fegyunyinszkij ezredesnek, Remizov őrnagynak (halála után) és még másoknak – a Szovjetunió Hőse címet adományozta. Gricevec és Kravcsenko repülők a Szovjetunió kétszeres hősei lettek. 83-an Lenin-rendet,

595-en Vörös Zászlórendet kaptak, 134 tisztet és katonát a Vörös Csillagrenddel, 33-at a „Bátorságért” érdeméremmel, 58-at a „Harci érdemekért” érdeméremmel tüntettek ki.

A Vörös Hadsereg a Halhin-Gol körzetében megsemmisítő vereséget mért a japán agresszorokra. A baráti mongol nép segítségére siető Szovjetunió szövetségesi hűségéből példát mutatott az egész világnak.

A szovjet–mongol barátságot a két nép közös ügyért kiomlott vére pecsételte meg. „A mongol–szovjet barátság szilárdságát és erejét – mondotta 1957-ben Cedenbal, a Mongol Népköztársaság kormányfője – nemegyszer tapasztalták ellenségeink, főleg a Halhin-Gol környéki véres ütközetekben. A Szovjetunió a proletár nemzetköziség elveitől vezéreltetve, nemzetközi kötelességét teljesítve fegyveres erőivel segítette a mongol népet a japán támadás elleni harcában, ezzel megmentette hazánk szabadságát és függetlenségét, s hozzájárult az imperialistaellenes erők távol-keleti pozícióinak megszilárdulásához.”⁸¹²

1939. szeptember 15-én Moszkvában a Szovjetunió, a Mongol Népköztársaság és Japán a Halhin-Gol-i konfliktus felszámolására vonatkozó egyezményt írtak alá. Az egyezmény értelmében szeptember 16-án 14 órakor mindennemű harctevékenységet be kellett szüntetni. A csapatok azokon a vonalakon maradtak, amelyeket szeptember 15-én 13 óráig elfoglaltak. A felek megegyeztek abban, hogy kicserélik hadifoglyaikat, s a mongol–mandzsú határ pontos megállapítására vegyesbizottságot szerveztek.

A Halhin-Golnál aratott győzelem megmutatta a Vörös Hadsereg erejét. Haladó gondolkodású japán történészek szerint „a Halhin-Gol körzetében elszenvedett nagy vereség döntő csapást mért a Szovjetunió elleni agresszió japán terveire . . .”⁸¹³ Ez a vereség lesújtó hatással volt a japánokra. A Halhin-Golnál próbálkozó japán agresszorok szétverésével a Vörös Hadsereg kijózanító leckét adott nekik, s hosszú időre elvette a kedvüket attól, hogy fegyveres erővel próbálják módosítani a Szovjetunió és a vele baráti viszonyban levő államok határait. Ezzel az angol–amerikai imperialisták tervei is kudarcot szenvedtek.

A Halhin-Gol-i lecke jelentősége különösen 1941-ben mutatkozott meg, amikor a japán militaristák nem mertek a hitlerista Németországgal egyidejűleg a Szovjetunióra támadni, hanem hazánk meggyengülésére vártak.

2. Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija felszabadítása

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, mely szabadságot adott a cári Oroszország minden elnyomott népének, Lengyelország függetlenségének szükséges feltételeit is megteremtette. Abban az időben a lengyel dolgozók nem élhettek jogaikkal, mert országukban a burzsoázia és a földbirtokosok kezében volt a hatalom. Lengyelország uralkodó körei az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó körei az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország támogatásával a szovjet állam ellenségévé tették országukat, sőt olyan területeket ragadtak el a Szovjetuniótól, amelyeket beloruszok és ukránok laktak.

A lengyel urak Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Belorussziját gyarmataiknak tekintették, s ott az erőszakos lengyelesítés politikáját folytatták. Bezárták az ukrán és a belorusz iskolákat, a pravoszláv templomokat katolizálták, a parasztoktól elvették a legjobb földeket, s azokat lengyel telepeseknek adták (lengyel kulákoknak, akiket Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija földekre telepítettek). A szociális és nemzeti elnyomatás kettős igája súlyosan nehezedett a lakosságra.

A nyugati területek belorusz és ukrán lakossága kemény harcot vívott elnyomóival. A harc különféle formákat öltött: felgyújtották vagy elrabolták a földesúri vagyontárgyakat; megtámadták a földbirtokosokat, rendőröket, hivatalnokokat; nem fizették meg az adókat; tilalom ellenére írtották az er-

dőket; partizántevékenységet folytattak. Ukrajna és Belorusszija nyugati területein egyetlen évben – 1922-ben – 878 partizánmegmozdulás történt. E területek forradalmi és nemzeti-felszabadító mozgalmának fejlődésére nagy befolyást gyakoroltak a szomszédos független ukrán és belorusz szovjet-köztársaságok, ahol a dolgozók szabadságot és egyenjogúságot élveztek.

Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija néptömegei a szovjet köztársaságokkal való újraegyesülésben látták társadalmi és nemzeti vágyaik megvalósulásának egyetlen lehetséges módját. A tömegek nemzeti szabadságmozgalmának első soraiban küzdött a lengyel proletariátus, élén kommunista munkáspártjával, mely elismerte Ukrajna és Belorusszija nyugati területeinek önrendelkezési és elszakadási jogát, valamint újraegyesülési jogát a szovjet köztársaságokkal. Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija kommunista pártjai – ezek Lengyelország kommunista munkáspártjának helyi szervezetei voltak – nagy munkát fejtettek ki annak érdekében, hogy a dolgozó tömegeket tömörítsék, hogy a nemzeti szabadságmozgalmat, a lengyel munkásosztály forradalmi harcát és a dolgozó parasztság demokratikus mozgalmát egyetlen hatalmas áradattá egyesítsék.

Lengyelország uralkodó körei erőszakkal próbálták elfojtani az egyre növekvő nemzeti szabadságmozgalmat Nyugat-Ukrajnában és Nyugat-Belorusszijában. 1932-ben például a lizski körzetben (Lwów környéke) felkelt parasztok ellen körülbelül 4 ezer főnyi katonaságot vezényeltek ki és repülőgépekről bombáztatták a felkelésben részvevő falvakat. Ugyanabban az évben a volhíniai parasztfelkelés elfojtására a lengyel hatóságok 3 gyalogos ezredből, 4 lovas századból és 1500 rendőrből álló büntető expedíciót küldtek ki.

A büntető különítményeket páncélgépkocsik és repülőgépek támogatták.⁸¹⁴

De a lengyel megszállók elnyomása nem gyöngíthette Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija dolgozóinak forradalmi és nemzeti-felszabadító harcát. A harmincas évek derekán Nyugat-Ukrajnában kezdett kialakulni a lengyel hódítók elleni harc egységfrontja. Lwówban, Stryjben, Drohobyczban, Boryslawban és más városokban egységfront-akcióbizottságok alakultak.

Lengyelország megzavarodott reakciós vezetői végül abban látták maguk számára az egyedüli kiutat, ha hódító háborút indítanak a Szovjetunió ellen. A második világháború küszöbén a lengyel kormány mindent e kalandorvállalkozás előkészítésének rendelt alá. 1938–1939-ben, az európai politikai válság érlelődésének körülményei közepette Lengyelország kormánya részt vett a Csehszlovákia elleni hitlerista agresszióban, és terveket szőtt Litvánia és Szovjet-Ukrajna megszerzésére.

A lengyel állam vezetői elutasították a Szovjetunió részvételével megvalósítható kollektív biztonság gondolatát, s egyrészt a nyugati hatalmak, másrészt Németország között hintáztak. Pedig a hitlerista agresszió ellen Lengyelországnak létérdeke volt a Szovjetunióval való együttműködés. Erre azonban a lengyel kormány nem volt hajlandó. Elutasító magatartását az angol–francia imperialisták arra használták fel, hogy megszakítsák a Moszkvában kezdett angol–francia–szovjet tárgyalásokat, ami viszont csak a fasiszta Németország malmára hajtotta a vizet.

Amikor Németország megtámadta Lengyelországot, s Anglia és Franciaország hadat üzentek Németországnak, ezek az események új helyzetet teremtettek Európában. A szovjet kormány aggódott a lengyel állam és nép sorsa miatt, s nyugtalanította az, hogy a német csapatok mélyen behatolnak Lengyelországba, s ugyanakkor a lengyel kormány és a felső hadvezetés teljes tehetetlenséget árul el. Schulenburg moszkvai német nagykövet 1939. szeptember 6-án külügyminiszterének küldött táviratában elismerte, hogy „a Németország és Lengyelország közötti hadiesemények mélységesen felizgatták a Szovjetunió közvéleményét”.⁸¹⁵

A szovjet kormány szeptember elején elővigyázatosságból hat katonai körzetben sok tartalékot hívott be kiképzésre. Ugyanakkor harckészültségbe helyezte a kijevi és a belorusszjai különleges katonai körzetek csapatait. Megerősítette a helyőrségek komendáns-szolgálatát, intézkedett a raktárak, repülőterek és más fontos objektumok fokozott őrzésére. A csapatok vezetésének megkönnyítésére megszervezték az Ukrán és a Belorusz Front törzsét.

A Belorusz Fronthoz, melynek parancsnoka Kovaljov II. oszt. hadseregparancsnok lett, a következő alakulatok tartoztak: a 3. hadsereg (parancsnoka Kuznyecov hadtestparancsnok), a 11. had-

sereg (parancsnoka Medvegyev hadosztályparancsnok), a 10. hadsereg (parancsnoka Zaharkin hadtestparancsnok), a 4. hadsereg (parancsnoka Csujkov hadosztályparancsnok), egy gyorsan mozgó lovas–gépesített csoport (parancsnoka Bolgyin hadtestparancsnok) és a 23. önálló lövészhadtest.

A Tyimosenko I. oszt. hadseregparancsnok vezette Ukrán Fronthoz a következő alakulatok tartoztak: az 5. hadsereg (parancsnoka Szovjetnyikov hadosztályparancsnok), a 6. hadsereg (parancsnoka Golikov hadtestparancsnok) és a 12. hadsereg (parancsnoka Tyulenyev II. oszt. hadseregparancsnok).

Szeptember közepére Lengyelországban olyan helyzet alakult ki, mely megkövetelte a szovjet kormánytól, hogy különleges gonddal viseltessen a Lengyelországban élő ukránok és beloruszok biztonsága iránt, mert ezek – az egész lengyel néphez hasonlóan – teljesen sorsukra voltak hagyatva. A lengyel kormány Romániába való menekülése és a lengyel állam széthullása után a Szovjetunió kormánya 1939. szeptember 17-én olyan értelmű rendelkezést adott a Vörös Hadsereg főparancsnokságának, hogy az Ukrán és Belorusz Front csapatai vonuljanak Nyugat-Ukrajnába és Nyugat-Beloruszijába, s vegyék védelmükbe az ottani lakosság életét és vagyonát. A szovjet kormány kijelentette továbbá: „Szándékában áll minden intézkedést megtenni annak érdekében, hogy kiszabadítsa a lengyel népet abból a szerencsétlen háborúból, amelybe oktalan vezetői sodorták, és biztosítsa számára a békés élet lehetőségét.”⁸¹⁶

A Vörös Hadsereg felszabadító tevékenysége akkor kezdődött meg, amikor a német csapatok elérték a Nyugati Bug és a San folyókat – Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszija határait –, sőt több ponton át is keltek e folyók keleti partjára, s behatoltak Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusz-szija területére azzal a szándékkal, hogy onnan tovább nyomulnak kelet felé. Vormann volt hitlerista tábornok Nyugat-Németországban kiadott könyvében leírja azt a tanácskozást, melyet Németország magasabb politikai és katonai vezetői 1939. szeptember 17-én kora reggel tartottak. Az értekezlet résztvevői szerfölött bosszankodtak azon, hogy a szovjet kormány intézkedései megzavarhatják terveiket, s megakadályozhatják a Szovjetunió határainak elérését. Megvitatták: nem kellene-e katonai nyomás útján visszavonulásra kényszeríteni a szovjet csapatokat, hogy a német erők a szovjet határokig nyomulhassanak előre. Látták azonban a szovjet kormány szilárd elszántságát a fasiszta agresszorok visszaverésére, ezért a kialakult helyzetben jobbnak látták elfogadni a konfliktus békés rendezésére irányuló szovjet javaslatot.⁸¹⁷

Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszija területén a lengyel kormány határerődítményeket épített a Szovjetunió ellen, ezekbe különleges lengyel határőr különítményeket vezényelt; azonkívül a háború elején sok katonai iskolát és katonai alakulatot telepített át oda. Ráadásul Lengyelország középső részeiből a lengyel hadsereg reguláris egységei a San és a Bug határfolyóktól keletre eső körzete vonultak vissza, s rengeteg menekült is özönlött arrafelé.

Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszija lakossága rendkívül súlyos helyzetbe került, minthogy a lengyel burzsoá állam és hadserege összeomlott, s országszerte megkezdődött a rablás, a fosztogatás; s ami a legfőbb: a hitlerista megszállás reális veszélye fenyegette.

Mihelyt a szovjet csapatok parancsot kaptak, hogy a lengyel határt átlépve szabadítsák fel Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszija dolgozóit, az Ukrán és a Belorusz Front valamennyi alakulatánál gyűléseket hívtak össze, s ezeken a harcosok és tisztek megfogadták: becsülettel teljesítik a rájuk bízott feladatokat. Ezek a feladatok nem voltak szokványosak. A két front hadi tanácsainak parancsai-ban és felhívásaiban arról volt szó, hogy meg kell védeni a helyi lakosságot a csendőrök és telepések erőszakosságától, meg kell oltalmazni minden lengyel, ukrán és belorusz polgár vagyonát, s lojálisan kell kezelni a lengyel katonai személyeket és államhivatalnokokat, ha azok nem tanúsítanak fegyveres ellenállást a Vörös Hadsereggel szemben. A szovjet csapatoknak megtiltották, hogy városokat és falvakat tüzéséggel vagy légierővel bombázzanak, s Lettország, Litvánia, Románia határait sem volt szabad megsérteniük.

Igazi felszabadító hadjárat volt ez; hiszen azt a célt követte, hogy felszabadítsa Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszija lakosságát, s ne engedje kelet felé tovább terjeszkedni a hitlerista agressziót.

E feladatok végrehajtása olyan módszerek alkalmazását követelte meg a csapatoktól, amelyek különböztek a katonai szabályzatokban előírt vagy ajánlott módszerektől. A Vörös Hadsereg, megőrizve fegyelmettségét, szervezettségét, harci készenlétét, felszabadította Belorusszija és Ukrajna nyugati területeinek dolgozóit a lengyel földesurak és a német hódítók igája alól, megvitte nekik a békét, megmentette őket a nyomortól és a teljes kiirtás veszedelmétől.

A Nyugat-Belorusszijában és Nyugat-Ukrajnában kialakult helyzet sürgős intézkedéseket követelt a szovjet parancsnokságtól annak érdekében, hogy a lakosság élelmiszerekhez és egyéb közszükségleti cikkekhez jusson. Nagy politikai munkát is kellett végezni, hogy a lakosság megértse a lengyel burzsoá-földesúri állam bukásának és a szovjet kormány cselekvésének okait, segítséget kellett nyújtani a lengyel államhatalom felbomlása következtében szétzilált polgári közigazgatás megszervezésében, biztosítani kellett az élet normális menetét ezeken a területeken.

A Belorusz Front parancsnoka nem várta be a szovjet csapatok teljes összevonását a lengyel határon, hanem három gyorscsoportot szervezett: a polockit, a minszkit és a dzerzsinszkit. Ezek a következő feladatokat kapták: a 4. lövészhadtestből, az 5. lövészadosztályból, a 24. lovas hadosztályból, a 22. és a 25. harckocsidandárból álló polocki csoport szeptember 18-án estig vegye birtokba a Świeżany-Michaliszki körzetet, majd Vilna körzetét; a 16. lövészhadtestből, a 3. lovas hadtestből és a 6. harckocsidandárból álló minszki csoport ugyanaddig az időpontig vegye birtokba Oszmiana-Iwje körzetét, majd támadjon Grodno felé; végül az 5. lövészhadtestből, a 6. lovas hadtestből, a 15. harckocsihadtestből és a 21. harckocsidandárból álló dzerzsinszki csoport szeptember 18-án estig érje el a Śčara folyót, majd támadjon Wołkowysk irányában.

Az Ukrán Front haditanácsának utasítása értelmében a front csapatainak az volt a feladata, hogy szeptember 20-án estig ériék el a Kowel-Włodzimerz-Sokal terepszakaszt, utána pedig a San folyóig nyomuljanak előre. Az Ukrán Front a felszabadító hadjárat kezdetére teljesen befejezte a csapatok összevonását a volt lengyel határ mentén. A támadás gyors üteme érdekében mindegyik hadseregben gyorscsoportot szerveztek harckocsi- és lovas egységekből illetve magasabbegységekből. Így a 6. hadsereg gyorscsoportja a 2. lovas hadtestből és a 24. harckocsidandárból állott, az 5. hadsereg pedig két harckocsidandárt foglalt magában. A 12. hadsereg, amelybe két lovas hadtest (a 4. és az 5.), egy harckocsihadtest (a 25.) és két önálló harckocsidandár (a 23. és a 26.) tartozott, lényegében véve a front gyorscsoportját alkotta.

Mivel mindkét front működési sávjában sok volt az erdő és a fával benőtt szakadék, ahol a lengyel csapatok búvóhelyet találhattak, a gyorscsoportok olyan utasítást kaptak, hogy ne bocsátkozzanak frontális harcokba, az eléjük kerülő ellenséges csoportokat oldalról és hátulról kerüljék meg, s folytassák főfeladatuk végrehajtását, azaz minél gyorsabban szabadítsák fel a lakott helyeket, mentsek meg azokat a pusztulástól.

Szeptember 17-én reggel 5 óra 50 perckor a szovjet csapatok széles arcvonalon átlépték a határt, és megkezdték felszabadító hadjáratukat. A belorusz és ukrán városok, falvak lakossága lelkesen fogadta megmentőit. A parasztok ősi szokás szerint kenyérrel és sóval járultak eléjük. Sokan sírtak örömeikben, és átkozták a súlyos múltat, elnyomóikat, a lengyel földesurakat és telepeseket. A városok lakói tömeggyűléseken üdvözölték a szovjet csapatokat, és követelték, hogy Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija egyesüljön a szovjetköztársaságokkal. Azokban a napokban Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija kommunisztái óriási politikai munkát végeztek a tömegek között.

Mindenfelé parasztbizottságok, járási és megyei ideiglenes önkormányzati szervek alakultak, amelyek a Vörös Hadsereg parancsnokságának segítségével helyreállították a lengyel közigazgatás és a lengyel állam felbomlása nyomán szétzilált közrendet, s élelmiszerekkel segítették a lakosságot. Az ideiglenes önkormányzatok, mint az új népi hatalom szervei, hamarosan a felszabadult területek egész politikai, gazdasági és kulturális életének irányítóivá váltak.

A reguláris lengyel hadsereg alakulatai – köztük a tiszti iskolák is – letették a fegyvert. Az ukrán és a belorusz nemzetiségű katonákat azonnal hazabocsátották.

A lengyel csapatoknak csupán kis része nem tette le a fegyvert (főleg a telepések meg a csendőrség

alakulatai). Ezek kitérve a Vörös Hadsereggel való döntő összecsapások elől, csoportokra oszolva elrejtöztek az erdőkben vagy nagyobb lakott helyeken, abban a reményben, hogy a Szovjetunió és Németország között fegyveres konfliktusra kerül sor. Néhány ilyen csoport vezetői tárgyalásokat kezdtek a német-fasiszta parancsnoksággal, s felkínálták az ukrán és belorusz városok harc nélküli átadását, ha a németekkel együtt harcolhatnak a szovjet csapatok ellen.

A Vörös Hadsereg felszabadító hadjárata 12 napig tartott. Ezalatt a hadsereg 250–350 kilométert tett meg nyugati irányban, és felszabadította Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszija területét (összesen több, mint 190 ezer négyzetkilométert, 12 milliónál több lakossal, akik között 6 milliónál több volt az ukrán, s körülbelül 3 millió a belorusz.⁸¹⁸ A nyugati ukrán és belorusz városok, falvak így megmenekültek a német megszállás veszélyétől. 1939. szeptember 28-án Moszkvában a Szovjetunió és Németország között létrejött egyezmény a Szovjetunió nyugati határát körülbelül az úgynevezett Curzon-vonal szerint állapította meg, amelyet annak idején Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok, valamint sok lengyelországi burzsoá személyiség és csoportosulás is elismert.

Molotov 1939. október 31-én a Vörös Hadsereg felszabadító hadjáratát olyan „csapásnak” nevezte, amely – szerinte – a német csapatok csapásával együtt odavezetett, hogy felbomlott a lengyel állam – „a versailles-i békeszerződésnek ez a szörnyszülöttje . . .”⁸¹⁹ Ez az értékelés ellentétben áll a történelmi igazsággal és a szovjet csapatok felszabadító hadjáratának céljaival. A burzsoá-földesúri Lengyelország már a német–lengyel háború első napjaiban széthullott. Amikor a Vörös Hadsereg megkezdte felszabadító hadjáratát, ezzel nemzetközi kötelességének tett eleget, megadta az akkori körülmények között egyetlen lehetséges segítséget a szomszédos népnek. A hadjáratnak az volt a célja, hogy Ukrajna és Beloruszija nyugati területeit ne foglalhassák el a német fasiszta csapatok.

A szovjet nép Lengyelországot sohasem tekintette „a versailles-i békeszerződés szörnyszülöttjének”. Természetesen helytelenítette a háború előtti Lengyelországban fennálló társadalmi és nemzetiségi elnyomást, mint ahogyan azokat a határokat sem tarthatta igazságosnak, amelyeket Lengyelország az antant támogatásával kényszerített Szovjet-Oroszországra 1921-ben. De a szovjet emberek nem azonosították a lengyel államot a lengyel néppel. Mélységesen megértették a független lengyel állam helyreállításának jelentőségét; a független lengyel állam pedig nem a versailles-i rendszer következtében, hanem a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének eredményeként vált lehetségessé. Éppen a szovjet kormány volt az, amely mindjárt az októberi forradalom után a párt lenini nemzetiségi politikájával összhangban elismerte a lengyel nép jogát az önrendelkezésre és függetlenségre. A Népbiztosok Tanácsa, élén Leninnel 1918 augusztusában érvénytelennek nyilvánította a cári kormánynak Lengyelország felosztására vonatkozó összes szerződéseit, és ünnepélyesen kinyilatkoztatta a lengyel nép jogát arra, hogy független államban egyesítse a lengyel területeket. Szovjet-Oroszország az elsők között ismerte el Lengyelország függetlenségét. Ezért Molotovnak a Szovjetunió Legfelső Tanácsa ülészakán a lengyel kérdésben elfoglalt antileninista álláspontja csakis a személyi kultusz körülményei között születhetett meg, és megsértette a marxizmus–leninizmus elveit a nemzeti kérdésben. A szovjet nép őszintén együtt érzett a lengyel néppel, mely a fasiszta támadás folytán elvesztette állami önállóságát és nemzeti függetlenségét, s azok visszaszerzésében igyekezett őt barátilag segíteni, támogatni.

A nyugati szovjet határok kiterjesztése nemcsak a Szovjetunió biztonságát növelte, hanem mindazon népek érdekeit szolgálta, amelyek harcoltak a hitlerista agresszió ellen. Még a szovjetellenességről közismert Churchill – akkoriban Anglia haditengerészeti minisztere – is elismerte, hogy a szovjet határ nyugati előretolása jelentős akadályt állított az addig ellenállás nélkül kelet felé nyomuló német csapatok elé. „Az orosz hadseregnek – mondotta Churchill 1939. október 1-i rádióbeszédében – ez a vonala teljesen elengedhetetlen volt ahhoz, hogy Oroszország biztonságban legyen a német veszedelem ellen. Ezeket az állásokat mindenesetre megszállták, és létrejött a keleti front, amelyet a náci Németország nem mer megtámadni.”⁸²⁰

Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszija dolgozói örömmel üdvözölték a Vörös Hadsereget, s nagy lelkesedéssel láttak hozzá új életük építéséhez. A járási és megyei ideiglenes önkormányzati szervek

A Vörös Hadsereg harcosai lengyel katonákkal beszélgetnek (1939)

Szovjet újságokat osztogatnak a lakosságnak (Nyugat-Belorusszija, 1939)

Földosztás (Nyugat-Belorusszija, 1939)

Egy szegényparaszt, aki Lubomirski herceg volt birtokából kapott földet (Nyugat-Ukrajna, 1939)

Lettország dolgozói szovjethatalmat követelnek (Riga, 1940)

Szovjethatalmat követelő tüntetők Észtországban (Tallinn, 1940)

*Elfoglalt finn vasbeton erőd
(Kareli-földszoros, 1940)*

Gyűlés a fronton a szovjet—finn békeszerződés alkalmából (1940)

nagy munkát végeztek annak érdekében, hogy előkészítsék a nemzetgyűlési választásokat. Lenyűgöző méretű választások voltak ezek, a választóknak több, mint 90 százaléka vett részt a szavazásban. Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija nemzetgyűlései 1939. október végén ültek össze először, s egyhangúlag fogadták el azt a nyilatkozatot, mely a felszabadult földön kihirdette a szovjethatalmat.

A két nemzetgyűlés azzal a kéréssel fordult a Szovjetunió Legfelső Tanácsához, hogy Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Belorusszját egyesítse az Ukrán, illetőleg a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársasággal. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1939 novemberében tartott ötödik ülészakán teljesítette a kérést.

A felszabadult területeken mélyreható forradalmi változások indultak meg, amelyek a kizsákmányolás felszámolását, a néptömegek helyzetének gyökeres megjavítását célozták. Államosították az iparvállalatokat, a bankokat, a kereskedelmet, a közlekedést, felszámolták a föld magántulajdonát; mindez most már népi vagyon lett. A dolgozók ezeket az intézkedéseket hatalmas lelkesedéssel hajtották végre. Gyökeres fordulat következett be életükben: megszűnt a munkanélküliség, megjavultak a munkafeltételek, emelkedett anyagi és kulturális életszínvonaluk, s a parasztság földet kapott saját használatra. Hamarosan megalakultak az első kolhozok és gépállomások is.

A szovjet fegyveres erők becsülettel hajtották végre a felszabadító hadjárat idején rájuk bízott feladatokat. A német csapatok kénytelenek voltak abbahagyni előnyomulásukat kelet felé. Így tehát a hitlerista hadigépezetnek már a második világháború első heteiben megálljt parancsolt a szovjet nép, nagylelkű segítséget nyújtva testvéreinek – a nyugati ukránoknak és beloruszoknak.

3. A szocialista forradalom győzelme a Baltikumban. Az észti, lett és litván szovjet-köztársaságok belépése a szovjet szocialista köztársaságok szövetségébe

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével szovjethatalom létesült Észtországnak és Lettországnak azokban a körzeteiben is, amelyeket még nem foglaltak el a német csapatok. De hamarosan ezeket a vidékeket is megszállta a császári Németország. Miután az utóbbi az első világháborúban vereséget szenvedett, 1918. november végén megalakult az Észt Szovjet Köztársaság, december folyamán pedig Lettországnak és Litvániának kiáltották ki a szovjethatalmat.

1918 decemberében Lenin aláírta a Népbiztosok Tanácsának dekrétumát, mely elismerte az észti, lett és litván szovjetköztársaságok függetlenségét, és segítséget ígért nekik az angol–német intervenciókkal, valamint a belső ellenforradalommal vívott harcukban.

De megkezdődött a polgárháború és a külföldi fegyveres intervenció. Ilyen körülmények között a fiatal Vörös Hadsereg lett, észt, litván forradalmi ezredei és osztagai nem tudták megvédeni a balti köztársaságok függetlenségét. E köztársaságokba betörték az intervenciók és fehérgárdisták csapatai, fegyveres erővel felszámolták a szovjethatalmat, és visszaállították a kapitalista rendet.

Az intervenciók és fehérgárdisták azzal akartak port hinteni a nép szemébe, hogy az általuk elfoglalt észt, lett és litván területeken bábkormányokat alakítottak a burzsoázia képviselőiből.

Az idegen szuronyok segítségével létrejött balti burzsoá köztársaságok tevékeny részt vettek a nemzetközi imperializmusnak a forradalmi Oroszország elleni hadjáratában, majd e hadjárat kudarca után – mivel Angliától, Franciaországtól és Németországtól függtek – szerepet vállaltak minden elképzelhető szovjetellenes provokációban.

Ennek ellenére a Szovjetunió, minthogy érdekében állt a szomszéd országokkal való normális viszony fenntartása, elismerte a Baltikum burzsoá köztársaságainak függetlenségét, s velük diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatot létesített. 1932-ben Észtország, Lettország és a Szovjetunió – az utóbbi kezdeményezésére – megnemtámadási egyezményt kötöttek. Litvánia és a Szovjetunió között már 1926 óta érvényben volt egy ilyen szerződés. 1934-ben – amikor a burzsoá-földesúri

Lengyelország egyezményt írt alá a fasiszta Németországgal, s Németországhoz közeledve ellenséges álláspontra helyezkedett a Szovjetunió és Litvánia ellen – a szovjet kormány azt javasolta Angliának, Franciaországnak és Németországnak, hogy együttesen garantálják Észtország, Lettország és Litvánia területi épségét. A nyugati hatalmak azonban erre nem voltak hajlandók. Ugyanakkor minden eszközzel azon mesterkedtek, hogy megteremtsék az úgynevezett „balti antantot” (a balti államok katonai szövetségét). Ezt sikerült is még ugyanabban az évben (1934-ben) tető alá hozniuk.

Az angol–francia imperialisták elgondolása szerint a balti államok tömbje – amelybe Észtországon, Lettországon és Litvánián kívül Finnországot és Lengyelországot is be akarták kapcsolni – azt a célt szolgálta, hogy a Szovjetunióval határos országok a nyugati hatalmaknak engedelmeskedő szovjetellenes egységfrontot alkossanak. Másrészt viszont a hitlerista Németország is igyekezett kihasználni az előnyös hadászati helyzetben levő balti tömböt, s megkísérelte a maga érdekkörébe vonni a balti államokat.

Így tehát a balti burzsoá köztársaságok már jóval a második világháború előtt a nyugat-európai imperialisták játékszerévé lettek. Ezek a köztársaságok 1938-ban „semlegességi” törvényekkel próbálták álcázni részvételüket az imperialista hatalmak szovjetellenes terveiben.

De – amint a közmondás is tartja – előbb-utóbb kibújik a szeg a zsákból. Munters lett külügyminiszter nyilvános beszédében üdvözölte „a nagy Németországot”, amikor a hitleristák elfoglalták Ausztriát és Csehországot. A burzsoá Litvánia kormánya kijelentette, hogy Klaipédát „önként” átengedi „a testvéri Németországnak”. Selter, Észtország külügyminisztere 1939. nyarán, a Moszkvában folyó angol–francia–szovjet tárgyalások idején kijelentette, hogy „a balti államok a Németország ellen nyújtandó segítséget agresszióknak tekintik”, s „minden eszközzel harcolni fognak ellene”.⁸²¹

A balti államok burzsoá kormányainak a háború küszöbén tanúsított magatartása azt bizonyította, hogy – éppen úgy, mint 1919–1920-ban – most sem akarták, de képtelenek is voltak megvédeni népeik függetlenségét és nemzeti érdekeit.

Maga a „balti antant” nem biztosíthatta tagállamainak biztonságát, az a körülmény pedig, hogy Anglia és Franciaország nem volt hajlandó kollektív garanciákat nyújtani ezeknek az országoknak, valósággal nyitva hagyta a Baltikum kapuját a fasiszta Németország támadása számára. A balti köztársaságok nemzeti érdekei azt követelték, hogy kössenek a Szovjetunióval a néptömegek erejére és támogatására alapuló védelmi szövetséget. Egy ilyen szövetség mind a balti köztársaságok függetlenségét, mind pedig az északnyugati szovjet határok biztonságát biztosította volna.

Ezt az egyedül helyes álláspontot vallották Észtország, Lettország és Litvánia dolgozó tömegei, sőt bizonyos polgári körei is, amelyek azt a gondolatot propagálták a sajtóban, hogy közeledni kell a Szovjetunióhoz, s hogy a nagyhatalmak – köztük a Szovjetunió is – együttesen garantálják a balti államok területi épségét. E burzsoá politikusok józan hangja a külföldi sajtóban is visszhangra lelt. Így például a Svenska Dagbladet c. svéd napilap 1939. június 4-én a következőket írta: „Ha a semleges Hollandia belefért az angol–lengyel szerződés kereteibe, akkor a balti államok is beleférnek egy angol–oroszl egyezmény kereteibe anélkül, hogy megszegnék semlegességüket.” Az angol Times 1939. augusztus 1-i számában pedig így reagált a felvetett gondolatra: „Aki megnézi a Balti-tenger térképét, az nem kételkedhet benne, hogy a balti államok függetlensége és semlegessége Oroszországnak nem kisebb érdeke, mint nekünk Hollandiáé.”

De a hitlerista Németországnak Lengyelország ellen indított támadása előtt a balti népek és egyes burzsoá politikusok követelései még nem voltak eléggé határozottak. Észtország, Lettország és Litvánia fasiszta urainak, ha nehezen is, de sikerült az ál-„semlegességgel” becsapniuk a népet. E „semlegesség” cégére mögé bújva a balti országok kormányai blokkba tömörültek Németországgal. Észtország és Lettország 1939 augusztusában egyoldali szavatosságokat tartalmazó titkos egyezményt írt alá Németországgal, a litván kormány pedig hozzájárult ahhoz az 1939. szeptember 20-i titkos egyezménytervezet-höz, amely szerint Litvánia „a német birodalom protektorátusa” lesz.⁸²²

Az uralkodó köröknek ez a nemzetellenes politikája kiélezte a balti országok belső ellentéteit. Egyfelől fokozódott azoknak a fasiszta elemeknek a tevékenysége, melyek teljes hatalomátvétellel törekedtek, s ezzel Németországnak ürügyet akartak adni a balti államok belügyeibe való nyílt beavatkozásra. Másfelől Lengyelország megszállása és német főkormányzósággá való változtatása aktivizálta a balti köztársaságok néptömegeinek harcát. Észtország, Lettország és Litvánia kommunista pártjai vezették azt a küzdelmet, melyet a dolgozók a Szovjetunióval való szövetség érdekében, a burzsoá kormányok áruló politikája ellen vívtak. Észtország, Lettország és Litvánia kormányai Németországhoz próbáltak segítségért folyamodni saját népeik ellen. Németország azonban előre kidolgozott terveihez tartotta magát, s akkor nem volt hajlandó ilyen segítséget adni. Éppen ebben a helyzetben történt, hogy a szovjet kormány – eleget téve az észt, lett és litván népek óhájának – kölcsönös segélynyújtási egyezmények megkötését indítványozta a balti államok kormányainak. A szovjet javaslatokra az volt a válasz, hogy Észtország, Lettország és Litvánia kormányai ismét Németországhoz fordultak segítségért saját népeik ellen. Kifejezték abbéli szándékukat, hogy amennyiben megkapják a kért segítséget, akkor részt vesznek Németország oldalán a Szovjetunió ellen indítandó háborúban. Laidoner tábornok, az észt hadsereg főparancsnoka kijelentette: „Ha remény volna rá, hogy valahonnan segítség érkezik . . . akkor mi harcolnánk.”⁸²³ De Németország segítségét nem sikerült megszerezni, s a néptömegek egyre erélyesebben követelték a Szovjetunióval való szövetséget. Piip észt kormányfő megjegyezte: „A nép most nincs olyan állapotban”, hogy figyelmen kívül lehetne hagyni.⁸²⁴ Laidoner így fejtegette tovább ezt a gondolatot: „Nem nehéz megjósolni, mekkora lenne a kommunista propaganda befolyása e háború (a Szovjetunió elleni háború. – Szerk.) kirobbanása esetén . . . Minden egyébtől eltekintve, nehéz háborút kezdeni akkor, amikor segítségnyújtási egyezményt kínálnak az embernek.”⁸²⁵ Az így kialakult helyzetben Észtország, Lettország és Litvánia kormányai kénytelenek voltak 1939. szeptember végén tárgyalásokat kezdeni a Szovjetunióval a kölcsönös segítségnyújtási egyezmények megkötéséről. Létre is jöttek az ilyen értelmű szerződések – Észtországgal 1939. szeptember 28-án, Lettországgal október 5-én, Litvániával október 10-én.⁸²⁶

A szerződések értelmében a Szovjetunió mindennemű segítség – közte katonai segítség – nyújtására kötelezte magát minden olyan esetben, ha a balti köztársaságok függetlenségét bármely európai hatalom részéről veszély fenyegetné. Ezzel kapcsolatban a Szovjetunió megkapta azt a jogot, hogy az érdekelt kormányokkal való megegyezés szerint helyőrségeket tartson, továbbá haditengerészeti és légi támaszpontokat létesítsen a balti államokban. Észtország megadta a Szovjetuniónak azt a jogot, hogy Ösel (Saaremaa) és Dagö (Hiiumaa) szigeteken, továbbá Paldiski városban haditengerészeti támaszpontokat és néhány repülőteret béreljen. Lettország ugyanilyen jogokat biztosított a Szovjetuniónak Libava (Liepāja) és Vindava (Ventspils) városokban, továbbá partvédő tüzérségi támaszpontot engedélyezett Ventspils és Pitragis között, valamint néhány repülőter használatát is megengedte. Litvánia hozzájárult, hogy a Szovjetunió kisebb létszámú helyőrségeket tartson Vilnius, Alytus, Prienai városokban, s légierije nyolc fel- és leszállási helyet használhasson.

A szovjet kormány ingyen átengedte Litvániának Vilna városát és a környező területet, amely a szovjet csapatok felszabadító hadjárata során szabadult fel. Ilyen aktusra csak egy szocialista állam képes, amely híven őrködik a népek nemzeti függetlenségén.

A balti köztársaságok a maguk részéről mindennemű segítség – közte katonai segítség – nyújtására kötelezték magukat, ha a Szovjetuniót bármely európai hatalom megtámadná akár az ő területükön keresztül, akár a Balti-tenger felől. A szerződő felek kötelezték magukat, hogy nem kötnek olyan szövetségeket és nem vesznek részt olyan koalíciókban, amelyek bármelyikük ellen irányulnak.⁸²⁷

Külön egyezmények szabályozták a balti köztársaságokban engedélyezett szovjet támaszpontok és körletek használati rendjét, az ott tartózkodó szovjet csapatok ellátását, valamint a helyi hatóságokhoz és a katonai parancsnoksághoz való viszonyát. Az egyezmények értelmében a szovjet csapatok nem avatkoznak bele a baráti országok belügyeibe, s a helyi hatóságok segítséget nyújtanak a Vörös Hadsereg parancsnokságának a csapatok elhelyezésében és ellátásában. A honvédelmi népbiztos

1939. október 5-i parancsa előírta a szovjet csapatok követendő magatartását és korrekt viszonyát a helyi lakossághoz.⁸²⁸

A Szovjetunió és a balti államok közt létrejött kölcsönös segítségnyújtási szerződések aláaknázták az imperialista országok balti pozícióit, s megíúsították azt a tervüket, hogy a Baltikumot majd felvonulási területnek használják a Szovjetunió elleni háborúban. Észtország, Lettország és Litvánia dolgozói örömmel üdvözölték a Szovjetunióval megkötött kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, mely biztosította országaik függetlenségét s azzal a reménnyel töltötte el őket, hogy megszabadulnak a külföldi beavatkozástól.

Tallinnban, Rigában, Kaunasban és más városokban sok százezer dolgozó lelkes felvonulással ünnepelte a Szovjetunióval való szerződés aláírását. Ugyanilyen tömegtüntetések üdvözölték az Észtország, Lettország és Litvánia területére lépő szovjet csapatokat. A Baltikum népei erőlyesen követelték kormányaiktól, hogy vessenek véget a fasiszta szervezetek tevékenységének, gyökeresen változtassák meg a Szovjetunióval folytatott politikájukat, tiltsák be a szovjetellenes propagandát, és széles körű kereskedelmi, valamint kulturális kapcsolatokat létesítsenek a szocializmus országával.

Mivel a forradalmi mozgalom egyre nagyobb lendületet vett városban és falun egyaránt, Észtország, Lettország és Litvánia burzsoá vezetői taktikai elképzelésekből kiindulva némi változtatásokat eszközöltek kormányaik összetételében. De belpolitikájuk fasisztabarát lényege továbbra is megmaradt. Igyekeztek megakadályozni, hogy a lakosság kifejezhesse rokonszenvét a Szovjetunió és hadserege iránt, s ahol csak lehetett, nehézségeket támasztottak a Vörös Hadsereg csapatainak elszállásolása és ellátása tekintetében.

A szovjet kormány és a szovjet katonai parancsnokság szigorúan betartották a szerződési feltételeket, s nem avatkoztak be a balti köztársaságok belügyeibe. A német–lengyel háború nyomán kialakult európai helyzet megkövetelte, hogy a Szovjetunió igen éberben figyelje az angol–francia imperialisták és a németországi uralkodó körök cselszövéseit. Nem volt véletlen, hogy a nyugati arcvonalon szeptemberben oly nagy csendesség honolt. Ezzel szemben Anglia és Franciaország kormányai rendkívüli tevékenységet fejtettek ki a másik fronton – a diplomácia frontján. Mindenáron meg akarták íúsítani a Szovjetunió és a balti köztársaságok közt folyó tárgyalásokat, s a Baltikum elfoglalására ösztökölték Németországot.

Meg kell mondani, hogy Németország, mivel akkor még nem készült fel teljesen egy nagy nyugati háborúra, időnyerés céljából a kulisszák mögött tárgyalásokat kezdett Angliával és Franciaországgal, s ezek leple alatt katonai erőket dobott át nyugatra. Ugyanakkor számításba véve Észtország, Lettország és Litvánia uralkodó köreinek szovjet- és oroszellenes beállítottságát, fokozott gazdasági és politikai nyomással igyekezett megakadályozni, hogy ezek az országok szorosabb együttműködésre lépjenek a Szovjetunióval.

A nyugati pártfogók uszításaitól nekibátorodott észt, lett és litván vezetők nyomban szabotálni kezdtek a Szovjetunióval éppen csak megkötött szerződéseket. Uluots, az észt országgyűlés elnöke kijelentette: „Lehetőleg minél cseppfolyósabbá kell tennünk a szerződést (ti. a Szovjetunióval kötött szerződést – *Szerk.*).”⁸²⁹ Ez a „cseppfolyósítás” abban nyilvánult meg, hogy Észtország, Lettország és Litvánia kormányai bővíteni kezdtek gazdasági kapcsolataikat Németországgal, alárendelve országaik gazdaságát a hitlerista állam érdekeinek.⁸³⁰ Ugyanakkor mindent elkövettek, hogy akadályozzák a Szovjetunióval való gazdasági kapcsolatok fejlődését. Németországtól vásároltak fegyvert és hadfelszerelést, bár a Szovjetunió kedvezményes feltételekkel kínálta fel ezeket a cikkeket.⁸³¹

1939 decemberében és 1940 márciusában értekezletet tartottak Észtország, Lettország és Litvánia külügyminiszterei.⁸³² Elhatározták, hogy Németország égisze alatt feltámasztják a „balti antantot”. Nem sokkal ezután a balti államok hadseregeinek vezérkari főnökei titkos tanácskozásra gyűltek össze, amelyen az észtországi német katonai attasé jelenlétében eszmecsérét folytattak a Vörös Hadsereg ütőképességéről és a Baltikumban tartózkodó szovjet csapatokkal szemben kialakítandó egységes magatartásról. A Päevaleht c. befolyásos észt burzsoá lap e titkos megbeszélések tartalmát feltárva a következőket írta: „Felmerül a kérdés, nem kellene-e már most katonai segítségnyújtásra vonatkozó

cikkelyekkel kiegészíteni a balti köztársaságok együttműködési szerződését, hogy így is rögzítsük a már ténylegesen kialakult helyzetet.”⁸³³

1940 februárjában jelent meg a „balti antant” sajtóorgánumának első száma. A Tallinnban angol, francia és német nyelven kiadott Balti Szemle c. folyóiratban féktelen szovjetellenes propaganda folyt, rágalmakat szórtak a balti köztársaságokban tartózkodó szovjet katonaságra. Ezenkívül többször is előfordult, hogy szovjet katonai személyeket raboltak el, s kínzással próbálták belőlük katonai titkokat kicsikarni. Sok olyan polgári személyt, aki közreműködött a szovjet csapatok ellátásában, letartóztattak; ez természetesen megnehezítette a Vörös Hadseregnek a Balti-tenger közös védelmével kapcsolatos feladatai végrehajtását.

A Szovjetunió kormánya felhívta a balti köztársaságok kormányainak figyelmét a túrhetetlen szerződésszegésekre, és figyelmeztette őket, hogy a bonyolult nemzetközi helyzetben az ilyen akciók súlyos következményeket vonhatnak maguk után. A szovjet kormány kifejezést adott annak a reménynek, hogy a létrejött és érvényben levő egyezményeket Észtország, Lettország és Litvánia hatóságai tiszteletben fogják tartani. Csakhogy ezek a figyelmeztetések nem térítették észre a balti államok fasisztabarát kormányköreit; a szovjet–finn háború idején még kihívóbb módon folytatták szovjetellenes tevékenységüket. A szovjet–finn háború előestéjén Varmát, az észti haditengerészet volt vezérkari főnökét nevezték ki Helsinkibe észti követnek, aki „orosz szakértő” hírében állott. Ugyanakkor Észtország katonai képviselője is Helsinkibe utazott. Az észti vezérkar már a háború legelején megszervezte, hogy a Szovjetunióra vonatkozó felderítési adatokat Finnország is megkapja.⁸³⁴ Észtországból és Lettországból „önkénteseket” küldtek Finnországba, akik ott részt vettek a harcokban. Azt is mérlegelték, hogyan léphetnének be ezek az államok a háborúba – természetesen Finnország oldalán, a Szovjetunió ellen.

1940 márciusában a „balti antant” tagállamai hivatalos értekezletet tartottak. Ezen úgy határoztak, hogy a balti államoknak fokozniuk kell a Finnország megsegítésére irányuló együttműködést, és mind gazdaságilag, mind politikailag bővíteniük kell a nyugati hatalmakkal való kapcsolataikat. Többek között azt is elhatározták, hogy stratégiai nyersanyagok fokozott kivitele révén növelik a Németországtól vásárolt fegyverek mennyiségét.

Észtország, Lettország és Litvánia burzsoá kormányainak nemzetellenes politikáját határozottan elleneztek a dolgozók és a hazafias érzelmű értelmiségiek. A balti köztársaságok kommunista pártjainak – jóllehet az illegalitás nehéz körülményei között tevékenykedtek – sikerült létrehozniuk a dolgozók antifasiszta egységfrontját, melyet a kommunista pártokon kívül baloldali szocialisták, szakszervezetek, ifjúsági szervezetek, városi és falusi kistulajdonosok csoportjai, kulturális társaságok, sportegyesületek és szövetkezeti egyesülések alkottak.

Az antifasiszta népfrontok követelték, hogy Smetona, Ulmanis, Päts fasisztabarát klikkjeinek uralmát számolják fel, az államapparátust tisztítsák meg a fasiszta elemektől, és alakítsanak népfrontkormányt. A dolgozók követeléseit politikai tömegtüntetések és sztrájkok kísérték, melyekben a hatóságok tilalma ellenére a köztársaságok lakosságának túlnyomó többsége részt vett. Mindhárom balti köztársaságban egyre jobban érlelődött a forradalmi válság.

Észtország, Lettország és Litvánia reakciós kormánykörei elszigetelődtek országaik népétől. Az egyre erősödő forradalmi mozgalom elfojtására nem mertek katonaságot igénybe venni, mert attól féltek, hogy a kivezényelt csapatok a nép oldalára állnak. Az imperialista államok fegyveres támogatására sem számíthattak, mert azok az egymás elleni harccal voltak elfoglalva. Ilyen körülmények között készülődtek Észtország, Lettország és Litvánia fasisztái – a balti kormányok elnéző magatartását kihasználva – arra, hogy „balti hetet” és „sportünnepet” rendeznek. Az volt a szándékuk, hogy e rendezvények ürügyén kezükbe ragadják a hatalmat, s felkérik Németországot, vonulassa be csapatait a három köztársaságba. A döntő lépés időpontját július 15-re, az ünnepségek megnyitásának napjára tűzték ki. Ugyanarra a napra tervezték azt is, hogy terrorlegényeik kegyetlenül leszámolnak az antifasiszta népfrontok aktivistáival. A fasiszta megmozdulás terve azonban kudarcot vallott.

Június 14-én a szovjet kormány az alábbi követeléseket juttatta el Litvánia kormányához:

„1. Haladéktalanul állítsák bíróság elé Skucsas urat, a belügyminisztert, és Povelajtis urat, a politikai rendőrség osztályvezetőjét, mint akik közvetlenül vétkesek a litvániai szovjet helyőrség ellen elkövetett kihívó cselekményekben.

2. Haladéktalanul alakuljon Litvániában olyan kormány, amely képes és hajlandó biztosítani a szovjet–litván kölcsönös segítségnyújtási szerződés becsületes végrehajtását és a szerződés ellenségeinek erőyes megfékezését.

3. Haladéktalanul biztosítsák, hogy szovjet katonai csapatok léphessenek akadálytalanul Litvánia területére, s Litvánia legfontosabb központjaiban helyezkedhessenek el, mégpedig akkora létszámban, mely lehetővé teszi a szovjet–litván kölcsönös segítségnyújtási szerződés végrehajtását és a litvániai szovjet helyőrség ellen irányuló kihívó cselekmények megakadályozását.”⁸³⁵

A szovjet kormány közölte, hogy június 15-én reggel 10 óráig várja a választ. Egy órával a határidő lejárta előtt Urbsis litván külügyminiszter átadta a litván kormány beleegyező nyilatkozatát. Ugyanazon a napon a Vörös Hadsereg egységei a litván dolgozók lelkes ünneplése közepette bevonultak Litvánia területére. A burzsoá Lettország litvániai követe így számolt be erről kormányának: „A csapatok kiváló rendet és fegyelmet tartva vonultak be, nem nyúltak senkihez és semmihez. A lakosság iránt korrekt és tisztelettudó magatartást tanúsítanak.”⁸³⁶ Június 16-án a szovjet kormány hasonló követeléseket nyújtott át Lettország és Észtország kormányainak, amelyek szintén beleegyező választ adtak. 1940. június 17-én szovjet csapatok vonultak be Lettországba és Észtországba.

A balti népek örömmel üdvözlötték a szovjet kormány új lépését, és meleg rokonszenvvel fogadták a Vörös Hadsereget. Észtország, Lettország és Litvánia uralkodó körei azonban, ha el is fogadták a szovjet követeléseket, azt mindenképpen igyekeztek megakadályozni, hogy a néptömegek a Vörös Hadsereggel éltntkezzenek. E célra a rendőrséget és a fasiszta osztagokat használták fel. Június 17-én Rigában szétkergették a tüntetőket; 2 embert megöltek, 27-et megsebesítettek. Az erőszakos tett országszerte óriási felháborodást keltett. Másnap Lettország dolgozói egy emberként tiltakoztak, követelték az atrocitás bűnöseinek felelősségre vonását és a kormány lemondását. A kormány erre kihirdette az ostromállapotot.

Litvánia dolgozói a kommunisták vezetésével június 15-én és 16-án kimentek az utcára, s követelték a kormány népellenes politikájának felszámolását. A litván katonaság egységei szintén csatlakoztak a felkelőkhöz. Június 16-ra virradó éjjel Smetona és miniszterei a hitlerista Németországba szöktek. Litvániában népfrontkormány alakult; Justas Paleckis tekintélyes haladó író lett a kormány feje.

Június 19-én, 20-án és 21-én Rigában is, Tallinnban is nagy tömegtüntetéseken követelték a dolgozók a népfrontkormány megalakítását és a fasiszta provokátorok megfékezését. Lettország és Észtország kommunista pártjai előjöttek az illegalitásból, s szervezői és vezetői lettek a forradalmi mozgalomnak. A két burzsoá kormány, mivel nem volt támasza a tömegekben, kénvtelen volt lemondani. Június 20-án Rigában Kirchenstein professzor vezetésével megalakult Lettország ideiglenes népi demokratikus kormánya, amely megszüntette az ostromállapotot, s szabad működést engedélyezett a demokratikus pártoknak és a dolgozók tömegszervezeteinek. Egyúttal betiltotta a fasiszta csoportok tevékenységét és a szovjetellenes propagandát. Június 21-én Észtországban is antifasiszta népfrontkormány alakult; Vare, az ismert észt költő lett a miniszterelnök.

Litvánia, Lettország és Észtország népi demokratikus kormányai a törvényhozó szervektől várták annak a kérdésnek az eldöntését, hogy országukban milyen legyen az állami és társadalmi rend formája, ezért kezdetben csupán néhány szociális jellegű intézkedést hoztak. Mindenütt felszámolták a régi kormánysszerveket, a rendőrségi és politikai nyomozó szerveket, feloszlattak és betiltottak minden fasiszta szervezetet. A vállalatoknál munkásbizottságok alakultak.

Litvániában, Lettországban és Észtországban tehát győzött a népfront, és mindhárom államban népi demokratikus kormány alakult, mely a Baltikumban végbemenő szocialista forradalom döntő előfeltétele volt. A forradalom győzelme érdekében vissza kellett állítani a szovjethatalmat, amelyet

a dolgozók 1917–1918-ban kivívtak, de a külföldi intervenciók és a nacionalista burzsoázia elfojtott; össze kellett zúzni a burzsoá államgépezetet mind a központban, mind a vidéken; véget kellett vetni a tőkés kizsákmányolásnak és a termelési eszközök magántulajdonának. Észtország, Lettország és Litvánia kommunista pártjai e feladatok végrehajtására szólították fel a népet.

A balti államokban végbement forradalom sajátos vonása, hogy e feladatok megoldása polgárháború nélkül, békés úton, a népfrentkormányok törvényhozási aktusai révén történt meg. Az új kormányok a néptömegek követelésére rövid idő alatt nagy munkát végeztek, megvalósították a demokratikus szabadságjogokat, s ezzel biztosították, hogy a nép a választásokon teljes mértékben kinyilváníthassa akaratát. A választási kampány idején a balti országok haladó erői a dolgozó nép blokkjában egyesültek, melynek élén Észtország, Lettország és Litvánia kommunista pártjai állottak.

1940. július 14-én és 15-én zajlottak le az országgyűlési választások, s ezek mindhárom balti országban a dolgozó nép teljes diadalát eredményezték. Július 21-én és 22-én pedig Észtország, Lettország és Litvánia legfelső törvényhozó szerveinek ülésein a nép választott képviselői egyhangú határozattal kimondták, hogy létre kell hozni a dolgozók szovjetjeinek hatalmát, s hogy mind a három köztársaság a Szovjetunióhoz akar csatlakozni. Észtország országgyűlésének nyilatkozata például kimondta: „Az észt dolgozó nép szabad és egységes akaratának megfelelően az országgyűlés kihirdeti a szovjethatalmat Észtország egész területén. Észtországot szovjet szocialista köztársasággá nyilvánítja. Ezentúl az Észt Szovjet Szocialista Köztársaságban minden hatalom a város és a falu dolgozóié, akik azt a dolgozók küldötteinek szovjetjei útján gyakorolják.”⁸³⁷

E történelmi jelentőségű határozatok nyomán Észtország, Lettország és Litvánia törvényhozó szervei megszüntették a földbirtokrendszert, a földet és az ipart is állami tulajdonba vették.

1940. augusztus elején a Szovjetunió Legfelső Tanácsának hetedik ülésszaka, megvizsgálván a litván, lett és észt országgyűlések meghatalmazott bizottságainak nyilatkozatait, döntést hozott, hogy kérésüket teljesíti, és a balti országokat felveszi a szovjet szocialista köztársaságok szövetségének kötelékébe.

Észtország, Lettország és Litvánia kommunista pártjainak vezetésével ezeknek az országoknak a munkásai és dolgozó parasztjai megdöntötték tehát a népellencs klikkeket, s létrehozták a szovjethatalmat. Diadalmaskodott a szocialista forradalom. A dolgozók sok évi harcát teljes győzelem koronázta, megnyíltak előttük a nemzeti felvirágzás és a szocialista építés korlátlan lehetőségei. Új, szovjet államapparátust szerveztek, felszámolták a termelési eszközök tőkéstulajdonát és a föld magántulajdonát. A balti köztársaságokban nagyarányú ipari építkezés indult meg, megszűnt a munkanélküliség, emelkedett a dolgozók életszínvonala. Gyorsan kibontakozott a kulturális forradalom. A falun megalakultak az első kolhozok.

Észtország, Lettország és Litvánia szocialista átalakításában már a szovjethatalom első hónapjai során jelentős eredmények születtek. A külföldi imperializmus elmaradott, jogfosztott félgyarmatai a nagy Szovjetunió szabad, egyenlő jogú tagállamai lettek.

A balti országok dolgozói békés úton érték el győzelmüket. Ez azért volt lehetséges, mert a szocializmusért vívott harcukban önzetlenül segítették őket a Szovjetunió népei, élükön a nagy orosz néppel, s így megmenekültek az imperialista intervenciótól és a fasizmus igájától.

A balti köztársaságok csatlakozása megfelelt mind a balti népek, mind a Szovjetunióban élő népek nemzeti érdekeinek. A balti köztársaságok függetlenségük védelmében ezentúl az egész Szovjetunió erejére támaszkodhattak, s nemzetgazdaságuk, valamint kultúrájuk szabad fejlődését is biztosította a szovjet állam. A Szovjetunió megszilárdította északnyugati határainak biztonságát, gátat emelt a hitlerista agresszió keleti irányú terjeszkedése elé.

A baltiszövetségi köztársaságok biztonsága érdekében a szovjet kormány a 11. és a 8. hadsereggel megszervezte a balti különleges katonai körzetet. Észtország, Lettország és Litvánia nemzeti szárazföldi alakulatait – kellő átszervezés után – szintén ebbe a körzetbe osztották be, mint a körzeti parancsnok közvetlen alárendeltségébe tartozó önálló észt, lett és litván lövészhadtesteket. A balti köztársaságok

haditengerészeti és légierői a Vörös Zászlórenddel kitüntetett körzeti balti hajóhad és légierő alárendeltségébe kerültek.

A három balti állam csatlakozásával jelentősen megerősödött a Szovjetunió balti-tengeri határainak védelme. A Balti Flotta törzsét és fő támaszpontját Kronstadtból Tallinnba, a Balti-tenger fagymentes kikötőjébe helyezték át. A tengeri légierő több repülőteret kapott a partvonal mentén. A balti partvidék védelmét újonnan szervezett partvédő magasabbegységek biztosították. A Finn-öböl déli partjának több fontos pontja, valamint a balti köztársaságok fagymentes kikötői lehetővé tették a Szovjetuniónak a balti partvidék biztos védelmét.

4. Fegyveres összetűzés Finnországgal és a konfliktus békés rendezése

A Szovjetunió és Finnország konfliktusát, amely 1939. november végén háborúba csapott át, nem lehet a finn uralkodó körök előző politikájától elvonatkoztatva vizsgálni. Finnországot 1917 decemberében a szovjet kormány függetlennek nyilvánította, s a finn reakció attól kezdve sorsát a fiatal szovjetköztársaság ellenségeivel – a császári Németország imperialistáival kötötte össze. A finn burzsoázia és a földesúri osztály legreakciósabb vezetői, mivel országukon belül semmilyen szilárd támaszt nem találtak, már 1918 januárjában fegyveres segítséget kértek Vilmos német császár kormányától, hogy elnyomhassák Finnország forradalmi hangulatú munkásait és parasztjait. Sikertült is vérbe fojtaniuk a munkásforradalmat, s miután a parlamentből kiűzték a munkások és parasztok képviselőit, a bentmaradt képviselők felének szavazataival 1918 októberében haláljuk jeléül Károly hesseni herceget, a német császár rokonát megválasztották „Finnország és Karélia királyává”. A Németországban kitört forradalom nem engedte meg, hogy a császári rokon trónra lépjen és Finnországot a német bárók és junkerek hitbizományává változtassa. Finnország uralkodó körei erre gyorsan átálltak az antant imperialistáinak táborába. Az utóbbiak ugyan még el sem ismerték Finnország függetlenségét, ez a körülmény azonban nem akadályozta a finn fehérgárdistákat abban, hogy 1919 tavaszán és nyarán részt vegyenek a Pétervár ellen indított hadjáratban.

A Szovjet-Oroszország elleni külföldi fegyveres intervenció vége felé a finn reakció nemegyszer uszított a szovjet államra fasiszta csapatokat. Az OSZSZSZK és Finnország között létrejött békeszerződés után a finn uralkodó körök 1921–1922-ben fegyveres betörést szerveztek Szovjet-Karéliába. A Karél-földszoroson, valamint a Finn-öböl és a Ladoga-tó közeli szigetein hamarosan hídfőállást kezdtek kiépíteni a Szovjetunió elleni háború céljaira. Az ott felépített erőrendszer később a Mannerheim-vonal nevet kapta. 1924–1925-ben Kirk angol tábornok vezetésével átszervezték a finn hadsereget, és kiegészítésének új rendszerét dolgozták ki. Ezzel párhuzamosan erőltetett ütemben épültek a repülőterek és haditengerészeti támaszpontok, melyek jóval felülmúlták a finn légi- és haditengerészeti erők szükségleteit. Így például kb. 40 katonai repülőtér épült, holott Finnországnak még 300 harci repülőgépe sem volt.

A Karél-földszoroson folyó katonai építkezéseket Anglia, Franciaország, Svédország, Németország és az Egyesült Államok pénzelték s ezeknek az országoknak legnevesebb katonai szakértői irányították. A legnagyobb európai államok hadügyminiszterei és vezérkari főnökei egymás után látogattak el Finnországba, hogy „megszemléljék” a finn hadsereget és a Mannerheim-vonalat. Az 1938–1939. évi európai válság idején különösképpen gyakoriak lettek az ilyen utazások. 1938-ban egy német haditechnikai bizottság és Alin tábornok, a svéd műszaki csapatok parancsnoka látogatott el Finnországba, 1939-ben pedig Kirk tábornok, az angol hadsereg főparancsnoka, Scheld svéd hadügyminiszter, továbbá Halder tábornok, Németország szárazföldi haderejének vezérkari főnöke.

Anglia, Svédország és Németország katonai szakértőit persze nem a Karél-földszoros természeti szépsége vonzotta, hanem az a lehetőség, hogy ezt a hídfőt a Szovjetunió megtámadására használják

ki. Blücher, Németország volt helsinki követé, emlékirataiban bevallja: Halder azt követelte a finn kormány vezetőitől, hogy ne térjenek el addig is követett szovjetellenes irányvonaluktól.⁸³⁸ Kirk tábornok – Pritt angol közéleti személyiség tanúsága szerint – nagyfokú elégedettségének adott kifejezést, amiért Finnország oly erőteljesen készülődik a Szovjetunió elleni háborúra.⁸³⁹ Főleg a Mannerheim-vonallal volt megelégedve; ez három erődövből állt, mintegy 90 kilométer mélységben, volt benne 296 állandó vasbeton erőd és 897 gránitépítmény, melyeknek egy része 152–203 mm-es lövedékek becsapódásának is ellenállt.⁸⁴⁰

Mindez azt bizonyította, hogy Finnország vezetői nem a Szovjetunióval való jószomszédi viszony létesítésén fáradoznak, hanem egy európai koalíció szovjetellenes háborújába akarják belevinni országukat. Jellemző, hogy Halder látogatása idején Finnország burzsoá sajtója nyomatékosan hangsúlyozta „a finn–német barátság hagyományait”.

Nyilvánvaló, hogy a kiéleződött európai katonai és politikai helyzetben a Szovjetunió nem nézhette közömbösen a határainál folyó készülődéseket. A Leningrádba északnyugatról vezető utak térképe világosan mutatja, hogy a város a szárazföld felől is, a tenger felől is veszélyben forgott. Leningrád, az országnak ez a hatalmas ipari és kulturális központja, amelynek már akkor annyi lakosa volt, mint egész Finnországnak együttvéve, Leningrád, az októberi forradalom bölcsője – mindössze 32 kilométerre feküdt a finnek által előkészített hídfőállástól. A Finn-öböl bejárata védtelen volt, ami veszélyeztette az öbölben állomásozó szovjet hajóhad biztonságát. Ugyancsak védtelen volt Murmanszk, a Szovjetunió egyetlen északi fagymentes kikötője is, minthogy a Murmanszkot fedező Ribacsij- és Szrednyij-félszigetek részben Finnországhoz tartoztak.

Finnország katonai előkészületei, melyekben a legagresszívabb imperialista államok voltak érdekelve, azt a célt szolgálták, hogy mind a szárazföld, mind a tenger felől alkalmas ugródeszkát létesítsenek a Szovjetunió elleni háborúhoz. 1938-ban a finn reakciós körök titokban megkezdték az Åland-szigetek remilitarizálását, jöllehet az 1921. évi nemzetközi egyezményben Finnország kötelezte magát, hogy semmiféle katonai jellegű berendezést nem létesít ezeken a szigetekken.

A szovjet kormányt nyugtalanította az északnyugati határok mentén kialakult helyzet.

A Szovjetunió helsinki követsége 1938 áprilisában közölte a finn kormánnyal, hogy sürgősen meg kell javítani a szovjet–finn viszonyt, s olyan intézkedéseket kell foganatosítani, amelyek megszilárdítják mind a Szovjetunió, mind Finnország biztonságát. A finn kormány elismerte az igény helyességét, és beleegyezett, hogy az ügyben megbeszélések kezdődjenek.

Nem sokkal később „Finnország kormánya a Szovjetunió kormányának közreműködését kérte az 1921. évi egyezmény felülvizsgálásának kérdésében, amely egyezmény előírta, hogy az Åland-szigeteket nem szabad katonailag felszerelni, azoknak semlegeseknek kell maradniuk”.⁸⁴¹ A szovjet kormány megkérdezte a finn kormányt, hogy milyen jellegűnek és milyen arányúnak képzei el az Åland-szigetek katonai felszerelését. Az utóbbi azonban katonai titokra való hivatkozással megtagadta a választ.⁸⁴²

1939 márciusában ismét felvetődtek ezek a kérdések, ezúttal a szokásos diplomáciai mederben folytatott szovjet–finn tárgyalások során. A szovjet kormány a következő indítványt terjesztette elő: a Szovjetunió szavatolja Finnországnak és tengeri határainak sérthetetlenségét; kötelezi magát, hogy agresszió esetén segítséget nyújt Finnországnak, s ebbe a katonai segítség is beleértendő; hajlandó Finnországra nézve előnyös kereskedelmi szerződést kötni; támogatja az Åland-szigetek státusának módosítására vonatkozó finn kérelmet. Finnország a maga részéről kötelezi magát, hogy ellenáll minden agresszióknak; megvédi szuverenitását és függetlenségét; közreműködik a Szovjetunióval abban, hogy Leningrád mind a szárazföld, mind a tenger felől kellő biztonságban legyen. Ez a közreműködés abban nyilvánulna meg, hogy Finnország 30 évre bérbe adja a Szovjetunióknak a Finn-öbölben levő Suursaari (Hogland), Lavansaari, Seiskari és Tytärsaari szigeteket.

A finn kormány nem fogadta el a szovjet javaslatokat, az Åland-szigetek remilitarizálásának ügyét pedig a Népszövetség elé vitte. E kérdés megvitatásakor a szovjet kormány kijelentette: számára „nem világos, mik a szigetek katonai felszerelésének céljai, milyen mérvűek lesznek ott a katonai

létesítmények, ki ellen irányulnak, s végül mi a biztosíték arra, hogy ezeket a létesítményeket valamely agresszív állam, amely az Åland-szigetcsoport közvetlen közelében terül el, nem fogja felhasználni a Szovjetunió ellen”.⁸⁴³ A Népszövetség semmiféle határozatot nem hozott ebben a kérdésben.

1939 októberében folytatódtak a szovjet–finn tárgyalások. A szovjet kormány előzékenységből visszavonta a Finn-öbölben fekvő szigetek bérbeadására vonatkozó javaslatát. Ezt abban a reményben tette, hogy Finnország vezetői – tekintettel a világháború megindulásával kialakult helyzetre – megértik a Szovjetunió aggodalmát, és ők is szükségesnek tartják a szovjet–finn jószomszédi viszony kialakítását.

Sajnos, a szovjet kormány reménye nem vált valóra. Finnország vezetői – Cajander, Erko, Tanner és Mannerheim – nem akartak jó viszonyt a Szovjetunióval. Paasikivi volt moszkvai követet megbízták ugyan, hogy folytasson tárgyalásokat a szovjet kormánnyal, de semmiféle egyezmény aláírására nem adtak neki felhatalmazást.

Anglia, Franciaország, Svédország, az Amerikai Egyesült Államok és Németország kormányai a szovjet–finn tárgyalások megtorpedozására törekedtek, s mindent elkövettek, hogy a két állam között ne jöhessen létre megegyezés. Így például Schönfeld, az Egyesült Államok finnországi követe október 9-én azt táviratozta Hull amerikai külügyminiszternek, hogy „a finn küldöttségnek adott instrukciók . . . éppen olyan merevek, amint azt a finnországi amerikai és angol követek el is várták”.⁸⁴⁴ Blücher finnországi német követ kormányának nevében még korábban azt követelte Erko finn külügyminisztertől, hogy akadályozza meg a Szovjetunióval való megegyezést.⁸⁴⁵

Az amerikai export-import bank nem sokkal később 10 millió dollár kölcsönt nyújtott Finnországnak. Támogatást ígértek a nyugat-európai országok is. Az angol kormány, noha Anglia hadiállapotban volt Németországgal, arra törekedett, hogy Finnországot a szovjet–német viszály Erisz-almájává tegye, s a vezérkari főnököktől új értékelést kért „azokra az előnyökre és hátrányokra vonatkozóan, amelyek számunkra adódhatnak, ha hivatalosan vagy nemhivatalosan hadat üzenünk a Szovjetunióknak”.⁸⁴⁶

Az Egyesült Államoktól és a nyugat-európai országoktól buzdított, teljesen a külföldi tőkéktől függő finn uralkodó körök mereven ellenséges álláspontra helyezkedtek a Szovjetunióval szemben. A Moszkvában folyó tárgyalások idején Erko a képviselőház külügyi bizottságának ülésén így nyilatkozott: „Semmiféle engedményt nem teszünk a Szovjetunióknak, és mindenképpen verekedni fogunk, mivel Anglia, Amerika és Svédország megígérte, hogy támogatni fog bennünket.” Október 13-án és 14-én Finnországban mozgósították a tartalékosokat, általános munkakötelezettséget vezettek be, s Helsinkiből, Viipuriból, Tamperéből, a Karél-földszorosról, valamint a Finn-öböl partvidékéről megkezdték a lakosság kitelepítését. Az ország igazgatását katonai kormányzat vette át. Paasikivit Moszkvából visszahívták Helsinkibe, s a szovjet–finn tárgyalások megszakadtak. Finnország kormánya azért tette mindezt, hogy az országban bizalmatlanságot keltsen a Szovjetunióval szemben, s előkészítse a moszkvai tárgyalások végleges megszakítását. Az efféle intézkedéseknek azonban nem volt semmilyen létjogosultságuk. A szovjet nép mindig is baráti érülettel viseltetett a szomszédos finn nép iránt, tisztelte nemzeti függetlenségre irányuló törekvését s őszintén kívánta, hogy békében és barátságban éljen vele. Finnország népének sem volt semmi oka, hogy más véleménnyel legyen a Szovjetunióról. A saját önző céljaikat követő imperialista hatalmak beavatkozása nélkül a Szovjetunió és Finnország között jószomszédi viszony alakulhatott volna ki. Hruscsov nem ok nélkül jelentette ki 1957-ben: „A közelmúlt történeti tapasztalata azt mutatja, hogy a szovjet–finn jószomszédi viszony minden esetben csak az imperialista hatalmak agresszív köréi miatt szenvedett csorbát, amelyeknek semmi közük sem volt Finnország nemzeti érdekeihez.”⁸⁴⁷ 1939–1940-ben is ugyanígy állt a dolog.

Amikor a finn küldöttség 1939. október 21-én visszatért Moszkvába, tagjai között ott találjuk Väinö Tanner finn pénzügyminisztert is, a jobboldali szocialisták vezetőjét, több tőkéstársaság igazgatósági tagját. Ténylegesen ő vezette a küldöttséget.

Tanner arra törekedett, hogy a finn és a nemzetközi burzsoázia legreakciósabb köreinek akaratából megghiúsítsa a tárgyalásokat. Amikor újra kezdődtek a megbeszélések, makacsul elutasított minden szovjet javaslatot, s még annyi fáradságot sem vett, hogy az indítványokat alaposabban tanulmányozza. Nem hiába nevezték Tannert a szovjet–finn kapcsolatok „rossz szellemének”. Egész magatartása arra vallott, hogy a Szovjetunió megrögzött ellensége. A Szovjetunióval kapcsolatban követett politikai irányvonala teljesen megfelelt a Finnország és az imperialista nagyhatalmak (köztük Németország) legreakciósabb körei által melengetett terveknek. Tanner különösen nagy rokonszenvet táplált a hitleristák iránt. Mivel hallani sem akart arról, hogy Finnország kölcsönös segélynyújtási egyezményt kössön a Szovjetunióval, a szovjet kormány a következő indítványt tette: a szovjet–finn határt helyezték valamivel odébb a Karél-földszoroson; ennek fejében Finnország kétszer akkora területet kap Szovjet-Karéliából; azonkívül Finnország adjon bérbe egy nem nagy területet a Finn-öböl bejáratánál, hogy ott a Szovjetunió – a Finn-öböl fokozott védelme céljából – haditengerészeti támaszpontot építhessen.

A szovjet javaslatok nem érintették Finnország szuverenitását. A haladó finn sajtó megállapítása szerint mérsékelt indítványok voltak, s jó alapot szolgáltatottak a tárgyalások folytatásához. Csak-hogy a finn kormány ezeket is elvetette. A finn kormány volt a tárgyalások megszakadásának oka. Mannerheim nyíltan beismeri emlékirataiban, hogy mi volt az oka a finn kormány m: revségének: a nyugati hatalmaknak a szovjet–finn tárgyalások megghiúsítására irányuló igyekezete azt a határozott meggyőződést keltette Finnország vezető politikai köreiből, hogy „a Szovjetunióval való konfliktus esetén nem leszünk elszigetelve”.⁸⁴⁸ A német külügyminisztérium képviselői nem hivatalos megbeszéléseik során biztosították Karest, a finnországi fasiszta párt vezérét, hogy „a finnek csak nyerhetnek a háborúban”, s ha Finnország netán mégis vereséget szenvedne, „később Németország segítségével kipótolja esetleges területi veszteségeit”.⁸⁴⁹ Hull amerikai külügyminiszter „köszönését fejezte ki Finnországnak, hogy oly szilárd álláspontot foglalt el a moszkvai tárgyalások idején”.⁸⁵⁰

Finnország kormánya nem érte be a diplomáciai kihívással, hanem egész sor katonai jellegű intézkedést is tett. Elrendelte az általános mozgósítást, és csapatokat vont össze a szovjet határnál. Ezek a csapatok 1939 november végére kilenc gyaloghadosztályból, öt gyalogdandárból, öt önálló gyalogezredből, huszonkét vadászászlóaljból és egy lovasdandárból álltak. Ez körülbelül tizenöt gyaloghadosztálynak felelt meg.⁸⁵¹ Finnországnak rendelkezésére álltak továbbá az álandi csapatok, a főparancsnokság különleges tartalékai, valamint az ország délnyugati és déli partvidékének partvédő alakulatai. Azonkívül még 300–400 ezer főnyi kiképzett tartalékosa is volt, köztük 100 ezer „Schutzkorps”-tag (fasiszta irányzatú nacionalista fegyveres tömegszervezet).⁸⁵² Finnország haditengerészete 29 különféle hajóból, légierije 270 repülőgépből állott (főleg vadász- és felderítő gépekből). A finn repülőket Angliában és Németországban képezték ki.

A sietve végrehajtott mozgósítás, és a finn hadsereg felvonultatása a szovjet határra világosan megmutatta, hogy Finnország kormánya nem kívánja a Szovjetunióval való vitás kérdések békés rendezését. Külső segítségben bízva, szánt szándékkal fegyveres konfliktust akart kirobbantani. A tárgyalások megszakítása és a sürgősen végrehajtott katonai intézkedések után Finnország kormánya nem volt hajlandó fontolóra venni az újabb szovjet javaslatokat, s utasította főparancsnokságát, hogy a csapatokat helyezze harckészültségbe.

A finn parancsnokság arra számított, hogy a nyugati államoktól érkező hatékony katonai segítség megérkezéséig a Mannerheim-vonalban leköti a Vörös Hadsereg főerőit, majd a megérkezett szövetséges csapatokkal együtt ellentámadásba lendül, és szovjet területre viszi át a harctevékenységet. Ebből az elgondolásból kiindulva, a finn hadsereg főerőit Ostermann tábornok parancsnoksága alatt a Karél-földszoroson vonták össze. Petrozavodszk irányában bontakozott szét Höglund tábornok hadteste és Talvela tábornok csoportja. Uhtyinszk (Uhta) irányában helyezkedett el Tuompo tábornok csoportja, Kandalaksa és Murmanszk irányában pedig Wallenius tábornok lappföldi csoportja. (Lásd a 13. sz. térképet.)

Ostermann hadseregének hadműveleti felépítése háromlépcsős volt. Az akadályövezet fedezésére szolgáló első lépcsőben 24 önálló zászlóalj és egy lovasdandár volt; ezeket két fedező csoportba vonták össze. A második lépcsőben – a Mannerheim-vonal fő védelmi övében – voltak a 4., az 5., a 10. és a 11. gyaloghadosztályok. A harmadik lépcsőben – a Mannerheim-vonal második (hátsó) védőövében – a 6. és a 8. gyaloghadosztályok csapatai helyezkedtek el. Viipuri (Viborg), Käkisalmi (Keksholm) és Sortavala városokat vadászzászlóaljok és különleges „Schutzkorps” osztagok fedették. A többi irányban, a korábban létesített akadályokra támaszkodva, a nagyobb lakott helyekhez és csomópontokhoz vezető fontos útvonalakat fedették a finn csapatok. (Lásd a 14. sz. térképet.)

A finnek nemzeti érzelmeire spekuláló reakciós propaganda 1939 november végén a végletekig fokozta a szovjetellenes hisztériát, s felelőtlen cselekményekre ragadtatta a finn katonai vezetőket. 1939. november 26-án a finn tüzérség kihívóan tüzet nyitott a Leningrád alatt tartózkodó szovjet csapatokra.

A szovjet kormány nem akarta felfűjni a konfliktust, s csak azt követelte a finn kormánytól, hogy „csapatait azonnal vonja vissza a karéliei földszoroson levő határtól 20–25 kilométerre, elkerülve ezzel a provokációk megismétlődésének lehetőségét”.⁸⁵³ Erre a finn kormány azzal az ellenjavaslattal válaszolt, hogy a szovjet csapatok szintén vonuljanak hátrább ugyanilyen távolságra. De a szovjet csapatoknak a határtól 25 kilométerre való visszavonása megfosztotta volna Leningrádot minden védelemtől.

Finnország makacssága láttán a szovjet kormány 1939. november 28-án felmondta a vele kötött meg nem támadási szerződést, és visszahívta diplomáciai képviselőit. Ugyanakkor utasította a Vörös Hadsereg és a Hadiflotta főparancsnokát, hogy „készüljön fel minden váratlan fordulatra, és haladéktalanul vessen véget a finnországi katonai klikk esetleges újabb próbálkozásainak”.⁸⁵⁴

Finnország kormánya azonban nem szívelte meg a Szovjetunió figyelmeztetéseit. 1939. november 29-én a finn csapatok ismét provokatív cselekményeket követtek el a szovjet–finn határon.

1939. november 30-án a leningrádi katonai körzet csapatai a Karél-földszoroson támadásba mentek át. A Szovjetunió részéről ez kényszerlépés volt, hiszen nem az a cél vezérelte, hogy Finnországot megfossza függetlenségétől vagy elfoglalja területét. Egyedül csak arra törekedett, hogy Finnország ne szolgálhasson felvonulási területül egy szovjetellenes háború esetén. A Szovjetunió még a harctevékenység megkezdésekor is a legszélesebb alapokon nyugvó barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződést ajánlott fel Finnországnak. Sajnos, a finn kormány ezt a humánus indítványt sem fogadta el, sőt 1939. november 30-án hadat üzent a Szovjetuniónak.

A kirombant szovjet–finn háborút az imperialista államok arra igyekeztek felhasználni, hogy felszítsák a szovjetellenes hisztéria lángját, s nagy háborút készítsenek elő a Szovjetunió ellen.

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányai, beletaszítván Finnországot a Szovjetunióval való fegyveres összeecsapásba, minden igyekezetükkel azon voltak, hogy e háború méretei minél nagyobbak legyenek. Főleg azt szerették volna, ha sikerül Németországot a Szovjetunió ellen fordítaniuk, s a hitlerista állammal közösen szovjetellenes egységfrontot létesíthetnek. A reakciós sajtó buzgón propagálta ezeket a szándékokat. Így például a The New York Post megjósolta, hogy a szovjet–finn háború „a Szovjetunió elleni egységfront kialakulására vezethet”.⁸⁵⁵ Hanson Baldwin, az ismert nevű amerikai katonai szemleíró így vélekedett: „A múltban a német kancellár jól tudta megválasztani az alkalmas időpontot. Amikor az oroszok és a finnek közt folyó harc olyan szakaszba lép, hogy Hitler azt politikai vagy katonai ugródeszkának használhatja fel Németország számára, előre nem látott eseményekre lehet elkészülve a világ.”⁸⁵⁶

Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányai a Népszövetségre támaszkodva igyekeztek megvalósítani szovjetellenes terveiket. 1939. december közepén a Népszövetség tanácsa határozatilag felszólította a Népszövetség tagállamait, hogy maximális segítséget nyújtsanak Finnországnak; ez a háború kiszélesítését célozta.

1940 januárjában az Egyesült Államok kongresszusa jóváhagyta azt az indítványt, hogy 10 ezer

puskát adjanak el Finnországnak. Ugyanakkor körülbelül ezer amerikai pilótát küldtek Helsinkibe. Ezzel kapcsolatban a Fehér Ház kijelentette, hogy amerikai állampolgároknak a finn hadseregbe történő belépése nem jelenti a semlegességi törvény megsértését.⁸⁵⁷

Anglia 214 löveget, 101 repülőgépet, 185 ezer lövedéket, 17 700 légibombát, 10 ezer harckocsi-aknát küldött Finnországnak,⁸⁵⁸ Nagy-Britannia kormánya nem titkolta, hogy imperialista tervei vannak a Szovjetunióval kapcsolatban. Hubert Hoff, angol tábornok ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Meggyőződése, hogy előbb vagy utóbb háborút kell viselnünk Oroszországgal... Hajórajt kell küldenünk Petsamóba, hogy megsemmisítsük a Sarki-tengeren állomásozó orosz hajóhadat, megvédjük a finnek balszárnyát, és tengerzár alá vegyük Murmanszkot.”⁸⁵⁹

A francia kormány 179 repülőgépet, 472 nehézlöveget, 500 géppuskát, 795 ezer töltenyt, 200 ezer gránátot és több ezer készlet katonai felszerelést küldött Finnországnak.⁸⁶⁰ De még ezzel sem érte be, hanem – az európai kormányok közül elsőnek – tömegével toborozta az „önkénteseket” a Szovjetunió elleni háborúra. Anglián, Franciaországon és az Egyesült Államokon kívül Svédország, Norvégia, Olaszország és Németország küldött segítséget Finnországnak.⁸⁶¹

Ciano olasz külügyminiszter 1939 decemberében a következőket jegyezte be naplójába: „Fogadtam a finn követet. Megköszönte az országának nyújtott erkölcsi támogatást. Kérte, segítsük őket fegyverrel és a lehetőség szerint szakemberekkel. Nincs ellene kifogásunk. Néhány repülőgépet már el is küldtünk. De ehhez természetesen Németország beleegyezése szükséges. Mikor fogják azt megkapni? A követ azt felelte, hogy ebben a dologban nem lát nehézséget, s közölte, mi szerint maga Németország már küldött a finneknek fegyvereket, nevezetesen azokat, melyeket Lengyelországban zsákmányolt.”⁸⁶²

A reakciós sajtó egyhangúlag követelte, hogy intervenciót kell szervezni a Szovjetunió ellen. A Temps francia lap így ismertette az intervenciók elgondolásait: „Először francia – angol hajóhadat kell irányítani a Jeges-tenger partvidékéhez, hogy tengerzár alá vegye Murmanszkot... azután Petsamótól nem messze francia–angol szárazföldi csapatokat kell partra tenni... Ezeknek a csapatoknak a finn alakulatokkal kell együttműködniük... A finnországi intervencióval egyidejűleg diverziós műveleteket kell kezdeni az óriási szovjetbirodalom másik részében. Közvetlenül alkalmas erre a Fekete-tenger, ahová a szövetségesek hadihajói be tudnak jutni.”⁸⁶³

A Temps közleménye nem volt légből kapott koholmány, hanem az angol és a francia kormány gondosan kidolgozott katonai terveire támaszkodott. A szövetségesek legfelső haditanácsa 1939. december 19-én úgy döntött, hogy elő kell készíteni a Szovjetunió megtámadását. Másnap Ganéval francia vezérkari ezredes Párizsból Finnországba repült, hogy ott egybehangolja a közös akciókat. 1940. január 16-án a szövetségesek főparancsnoksága befejezte a szovjet–finn konfliktusba való katonai beavatkozás tervének kidolgozását. A terv szerint Norvégián és Svédországon keresztül kellett átdobni az angol és francia csapatokat Finnországba.

1940. február 5-én – nyugaton még javában folyt a „furcsa háború” – Anglia és Franciaország legfelső haditanácsa úgy határozott, hogy több mint 100 ezer főnyi expedíciós sereget kell Finnországba küldeni, s ezeknek az erőknek a fele február végén menetkész állapotban legyen.⁸⁶⁴ Később 150 ezer főben állapították meg az expedíciós erők létszámát; Anglia 100 ezer, Franciaország 50 ezer katonát adott.

Az imperialista hatalmak nemcsak észak, hanem egyúttal dél felől is le akartak csapni a Szovjetunióra. 1940. január 19-én a francia kormány felkérte Gamelin tábornokot és Darlan tengernagyot, hogy dolgozzák ki „a Kaukázusba való közvetlen betörés” tervét.⁸⁶⁵ E terv szerint, amely később a „déli terv” nevet kapta, a Szovjetuniót a Balkán és a Közel-Kelet felől kell megtámadni. A francia parancsnokság úgy vélekedett, hogy ez a „déli terv” biztatóbb kilátásokkal kecsegtet, mint az észak felől tervezett támadás. Gamelin kijelentette, hogy a „déli terv” megvalósítása esetén „az általános hadszíntér rendkívül kiszélesedik, Jugoszlávia, Románia, Görögország és Törökország 100 hadosztálynyi erősítést adnak. Svédország és Norvégia viszont nem adhatnak többet 10 hadosztálynál”.⁸⁶⁶ Gamelin elsősorban „a bakui olajkutak és a batumi olajfinomító üzemek bom-

bázását” javasolta.⁸⁶⁷ Mitchell repülőtábornagy, a közel-keleti angol légierő parancsnoka „Londonból utasításokat kapott a Baku és Batumi elleni légi hadműveletek előkészítésére”.⁸⁶⁸

Úgy tervezték, hogy az angol és a francia légierő törökországi repülőterekről felszállva fogja megtámadni a szovjet olajiparvidéket. Massigli ankarai francia követ közölte külügyminisztériumával, hogy a Szovjetunió elleni támadás megszervezése tekintetében nem vár semmiféle ellenvetést a török kormány részéről. Hivatkozott Saracoğlu török külügyminiszterrel folytatott megbeszélésére; a miniszter egy táviratot mutatott neki, amelyben a moszkvai török követ ismertette a közte és az amerikai követ közt lefolyt tárgyalás tartalmát. Az amerikai követ bizalmasan megsúgta török kollégájának, hogy a Szovjetuniót rendkívül nyugtalanítja „a bakui olajvidék bombázásának és felgyújtásának veszedelme”, s hogy bombázás esetén az olajjal átitatott talajon óriási tűzvész fog kiútni, amely igen messzire elharapózhat. „Hónapokba telik majd – mondotta az amerikai követ –, mire sikerül eloltani a tüzet, és csak évek múlva lehet ismét megszervezni az olajkitermelést.”⁸⁶⁹

Massigli annak a véleményének adott kifejezést, hogy a korszerű bombázók kétségkívül végre tudnak hajtani egy ilyen feladatot, de – tette hozzá – Bakut csak Törökország vagy Irán területének átrepülésével lehet megközelíteni. „Ön talán attól fél, hogy Irán kifogást emelne ez ellen?” – kérdezte a török külügyminiszter. Ebből Massigli megértette, hogy Törökország nem ellenzi a tervet.⁸⁷⁰

A nyugati hatalmak részéről fenyegető támadás veszélye arra készítette a szovjet kormányt, hogy meggyorsítsa a Finnországgal való fegyveres konfliktus befejezését, és mielőbb lehetővé tegye a szovjet–finn békeszerződés megkötését.

A harctevékenység első szakaszában, 1939 decemberében a Karél-földszoroson levő szovjet csapatok a légierő és a flotta támogatásával kemény harcok árán elfoglalták a 25–65 kilométer mélységű erős akadályövezetet, és a támadás teljes szélességében kiérték a Mannerheim-erődvonalfővédővéhez. Ennek menetből való áttörése nem járt sikerrel.

A támadás az erdős, tavas, mocsaras terepen és a sok mesterséges akadály között nagy erőfeszítést, kitartást és hősiességet követelt a szovjet harcosoktól. A harctevékenységet még a szokatlanul kemény tél is megnehezítette. A kétméteres hótakaró lehetetlenné tette a csapatok, de főleg a haditechnikai eszközök mozgását az utakon kívül, az utakat pedig finn erődítések fedezték. A finn gyalogság géppisztolyokkal volt felszerelve.

A szovjet csapatok támadása feltárta a kiképzésükben és vezetésükben levő fogyatékosságokat. Némelyik magasabbegység nem volt megfelelőképpen kiképezve arra, hogy télen, méghozzá igen erős fagyban, sítalpakon folytasson harctevékenységet tavas-erdős terepen. Nem volt kellő tapasztalatuk, hogyan kell áttörni az állandó erődvonalakat, és ostrommal bevenni a vasbeton erődöket.

A legfelső haditanács úgy döntött, hogy egyelőre beszünteti a támadást, s igen alaposan előkészíti a Mannerheim-vonal áttörését. Meg kellett állapítani az ellenfél védelmének jellegét és tűzrendszerét, tanulmányozni kellett harci módszereit, azonkívül még a következő feladatokat kellett elvégezni: feltölteni a csapatokat hadi létszámra, növelni a tűzértséget (főleg a nehéztűzértséget), megerősíteni őket légierővel, harckocsi- és műszaki alakulatokkal, műszakilag előkészíteni a támadás megindulási állásait, összevonni mindenféle készletet (főleg lőszert), felkészíteni a csapatokat és a törzseket.

A csapatok vezetésének jobb megszervezése céljából a Legfelső Haditanács 1940. január 7-i parancsa értelmében a Karél-földnyelven Tyimosenko I. oszt. hadseregparancsnok parancsnoksága alatt megalakították az Északnyugati Frontot.

A front azt a feladatot kapta, hogy készítsen elő és hajtsa végre támadó hadműveletet, amelynek célja: a Mannerheim-vonal áttörése, a karéliei földnyelven levő finn erők zömének szétverése, majd a továbbiakban a Keksholm–Antrea állomás–Viipuri (Viborg) vonal elérése. A főcsapást Viipuri irányában, a kisegítő csapásokat pedig Keksholm irányában és a Viborgi-öblön keresztül kell mérni. A front parancsnoksága úgy számított, hogy a Viipuri irányában mért csapás lehetővé teszi a Karél-földszoroson tevékenykedő finn csapatok elszigetelését és szétverését. Az erődvonalfővédővéhez.

délnyugatról való megkerülése céljából Pavlov hadtestparancsnok vezetésével megalakították a főparancsnokság tartalék csoportját (három lövészadosztály, egy harcokcsidandár és egy lovas hadtest, a megerősítő eszközökkel). Ez a csoport azt a feladatot kapta, hogy keljen át a Finn-öböl jegén, és kerüljön mélyen az ellenség viipuri csoportjának a hátába. Az egész háború kimenetele függött attól, hogy a szovjet csapatok kijussanak a Keksholm-Antrea állomás-Viipuri vonalra, illetve az utóbbitól még nyugatabbra. Ez a hadművelleti elgondolás ismét csak azt bizonyította, hogy a szovjet kormány nem tűzte ki céljául Finnország elfoglalását, mint azt a reakciós propaganda állította.

A főparancsnokság jóváhagyta az Északnyugati Front támadásának elgondolását. A hadseregek állománya így alakult: a 13. hadsereg – kilenc hadosztály, a főhadiszállás hat tartalék tüzérezrede, három hadtest-közvetlen tüzérezred, két nehéz-tüzérosztály, egy harcokcsidandár, két önálló harcokcsizászlóalj, öt repülőezred, egy lovasezred; a 7. hadsereg – tizenkét hadosztály, a főhadiszállás hét tartalék tüzérezrede, négy hadtestközvetlen tüzérezred, két nehéz-tüzérosztály, öt harcokcsidandár, egy lövész-géppuskás dandár, tíz repülőezred és két önálló harcokcsizászlóalj.⁸⁷¹

A szovjet csapatok majdnem egy hónapig gondosan készülődtek a Mannerheim-vonal áttörésére, felhasználva ehhez a mögöttes területen külön gyakorlatozás céljára épített kiserődöket, valamint azokat a támpontokat, melyeket még a háború elején foglaltak el az ellenségtől.

A leningrádi üzemek új harci és védelmi eszközökkel látták el a front csapatait – aknakereső készülékekkel, páncéllemezekkel, páncélos szánokkal, sebesültszállító szánokkal stb. A hadműveletekben részt vevő csapatok a hadművelleti tervnek megfelelő mennyiségű teljes lőszernormát kaptak. Jelentős mennyiségű lőszert tároltak a terepen és az ellátó állomásokon. Az erős fagyok beálltával gondoskodni kellett arról, hogy a csapatok kellőképpen el legyenek látva meleg ruházattal, koncentrátumokkal, elegendő fűtött fedezék és melegedőhely álljon rendelkezésükre. A hadra kelt csapatok számára magasabb ellátási normákat állapítottak meg.

Nagy munka folyt a támadás megindulási helyzetének kellő előkészítésére. A vasútvonalak és a leningrádi csomópont szállító képességét növelték, új utakat, hidakat és oszloputakat építettek, megjavították a dűlőutak hálózatát. Az ellenséges erődökhöz futóárkokat vezettek, lövészárkokat ástak, harcálláspontokat és figyelőpontokat létesítettek, tüzelőállásokat készítettek a tüzérség, megindulási állásokat a harcokcsik és a gyalogság számára.

A hadseregek és a front haditanácsainak tagjai irányították az alakulatoknál folyó politikai nevelő munkát. A pártszervezetek és a Komszomol-szervezetek elmagyarázták a legfelső haditanács 1939. december 28-i direktíváját és a csapatok előtt álló feladatokat, s nagy felvilágosító munkát végeztek az újonnan beérkezett és tartalék-egységeknél. A kommunisták és komszomolisták ezrei ismertették meg elvtársaikkal, milyen harci tapasztalatokat szereztek a finnországi nehéz hadszíntéren, melyet még nehezebbé tettek a rendkívül zord tél körülményei.

A hadművellet politikai és anyagi előkészítésével párhuzamosan szakadatlanul folyt az ellenséges csapatok és erődítések felderítése, a saját állások álcázása, megerősítése és légvédelmének megszervezése. A támadás előkészítésének időszakában a légierő bombázói 4087, vadászgépei 3445 bevetésen vettek részt.⁸⁷²

Január végén lényegében befejeződtek a támadás előkészületei. A csapatok feltöltése megtörtént. Az arcvonalra érkezett új alakulatok megismerkedtek a harc helyzettel, és megkapták a megerősített körletek áttöréséhez szükséges kiképzést. A front parancsnoka, a hadseregparancsnokok, a haditanácsok tagjai ellátogattak az elől levő csapatokhoz, beszélgettek a harcosokkal és a tisztekkel, s ellenőrizték a támadásra való készenlétet. A front parancsnoka azt tanácsolta a hadseregeknek, hogy február első harmadában kezdeményezzenek részleges harcokat, mert így tüzetesebben tudják felderíteni az ellenséget, javítsák meg a megindulási helyzetet, s a készülő csapás erejét és irányát. illetően tévesszék meg a finn csapatokat.

A front haditanácsa február 3-án jóváhagyta a hadművelleti terv végleges változatát. A 13. hadsereg a következő feladatot kapta: a Tajpalen-joki folyó torkolata és a Muolanjärvi tó közötti

szakaszon törje át az ellenség erődvét, majd támadjon tovább Keksholm–Antrea állomás vonaláig; a főcsapást öt lövészadosztály és egy harcoksidandár erőivel – hat tüzérezred támogatásával – a balszárnyon a Vuoksi és a Muolanjärvi tavak között mérje; a kisegítő csapást két lövészadosztállyal a jobbszárnyon mérje; a hadsereg arcvonalának közepén egy hadosztály támadjon, hogy leküsse az ellenség erőit. A hadsereg közelebbi feladata, hogy a hadművelet 4. vagy 5. napján elérje a Lohijoki–Purpua–Suvantojärvi–Ritasaari–Ilves terepszakaszt. (Lásd a 14. sz. térképet.)

A 7. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy a Muolanjärvi–Karhula szakaszon törje át az ellenség erődvét, majd támadjon tovább és jusson ki az Antrea állomás–Viipuri vonalig. A főcsapást a jobbszárnyan, a Muolanjärvi–Karhula szakaszon mérje kilenc hadosztállyal, öt harcoksidandárral és egy lövész-géppuskás dandárral, tíz tüzérezred támogatása mellett, a kisegítő csapást a balszárnyon mérje, két lövészadosztállyal. A hadsereg közelebbi feladata, hogy a hadművelet 4. vagy 5. napján elérje az Ilves–Kjamjarja állomás–Humola terepszakaszt.⁸⁷³ A hadseregeknek legkésőbb február 6-ra készen kellett állniuk az áttörésre.

Február 9-én az Északnyugati Front parancsnoka kiadta a harcparancsot, melynek értelmében a front csapatai február 11-én kezdik meg a támadást. Ugyanazon a napon a front haditanácsa felhívással fordult a csapatokhoz, kifejezést adott meggyőződésének, hogy „becsülettel hajtják végre a rájuk bízott harcfeladatot, felszámolják a háború veszedelmes tűzfészekét . . . és véglegesen biztosítják a Szovjetunió északnyugati határait és Leningrád biztonságát”.⁸⁷⁴

Február 11-ére virradó éjjel a csapatok elfoglalták megindulási állásaikat, és álcázták magukat. Hajnali öt órakor a hadseregparancsnokok jelentették, hogy a csapatok felkészültek a támadásra. A támadást tüzéségi előkészítés után kellett megindítani. A rossz időjárás miatt a légierőt azon a napon nem vonták be a hadműveletbe.

A megjelölt időpontban a lövegek ezreinek dörgése adta hírül, hogy megkezdődött a Mannerheim-vonal áttörése. A szovjet tüzéség megsemmisítő tüze sok ellenséges erődöt elpusztított vagy megrombalt. 12 órakor mindkét hadsereg gyalogsága és harcokcsijai rohamra indultak a tűzhenger fedezete alatt. Félórával később a 7. hadsereg egyik szakaszán a 123. lövészadosztály előrevetett ezrede, Roszlj órnagy parancsnoksága alatt elfoglalta a 65,5-es magaslaton álló központi vasbeton erődöt, és kitűzte rá a győzelmi lobogót. A nap végére a 123. hadosztály Alabusev dandárparancsnok vezetésével teljesen elfoglalta a 65,5-es magaslatot, s megsemmisített hét vasbeton erődöt. A 7. és a 13. hadsereg más szakaszain a rohamcsoportok egészen az ellenség peremvonalaig törtek előre, és elfoglaltak több vasbeton és fa-földérdöt. Igen elkeseredett volt a harc, mivel az ellenség a feléledt erődökből hevesen lőtte a támadó gyalogságot és harcokcsikat. Február 12-re virradó éjjel az ellenfél itt-ott ellenlökéssel próbálkozott, de minden kísérlete kudarcba fulladt.

Február 14-re csapataink 4 kilométeres arcvonalszakaszon, 5–6 kilométer mélységben áttörték a finn védelem fővédővét. A legnagyobb sikert a 123. hadosztály érte el, amely február 14-én estére elfoglalta a tavak közti körzetet, megsemmisített 8 állandó és 12 fából és kőből épült tüzelőállást. A 90. hadosztály Zajcev ezredes parancsnoksága alatt elfoglalta Markkit. A 19. hadtest két lövészadosztálya, tovább fejlesztve az 50. hadtest áttörését, február 15-én felszámolta az ellenség legnagyobb ellenállási góciát, a hotinit, mely 22 vasbeton erődből és 46 fa-földérdöből állt.

A Mannerheim-vonal erődítményeiről képet ad a Summajärvi-tó és a Munasuo be nem fagyó mocsár közötti 3 kilométeres arcvonalszakasz, amelyet a 123. hadosztály erőinek sikerült áttörniük.

Bal felől a „Nyelv”-nek nevezett magaslaton emelt vasbeton erőd uralta a mocsaras lapályt. Ez a föld alatti erőd 65 méter hosszú és 12 méter széles volt. Fegyverzete kilenc állványos géppuskából és három ágyúból állott. Másfél méter vastag vasbeton fala, ugyanolyan mennyezete, három méter vastagságú kő- és földfödeme gyakorlatilag sebezhetetlenné tette a tüzéséggel szemben. A személyi állomány helyiségei, a lőszerraktárak stb. tízméteres mélységbe voltak beágyazva. Elölről két futóárok, egy harcokcsiárok, több soros drótakadály és négysoros gránit harcokcsiakadály fedezte a föld alatti erődítményt.

Egy kilométerrel ettől a vasbeton erődtől jobbra, a 65,5-es magaslaton helyezkedett el a második

A szovjet—finn háború kezdete

Finн erődítmények a Kareliai-földszorozson (Man

nerheim vonal)

A felek erőinek összpontosítása

A szovjet csapatok tamadása a főirányban

A szovjet csapatok tamadása a kisegítő irányokban

A Balti Flotta deszantáljait elfoglalt szigetek 1939. XI. 30—XII. 3 között

A csapatok tüztámogatása a flotta és a flottilla hajóiról

A szovjet kormány által minden hajó számára ve

szélyesnek nyilvánítt övezet

A flotta blokádnak tevékenysége

A finnnek gépkocsijait a jegen 1940. II. 17—II. 12 között

A szovjet csapatok helyzete a hadműveletek befejezésekor 1940. III. 13-an 12.00-kor

a főirányban

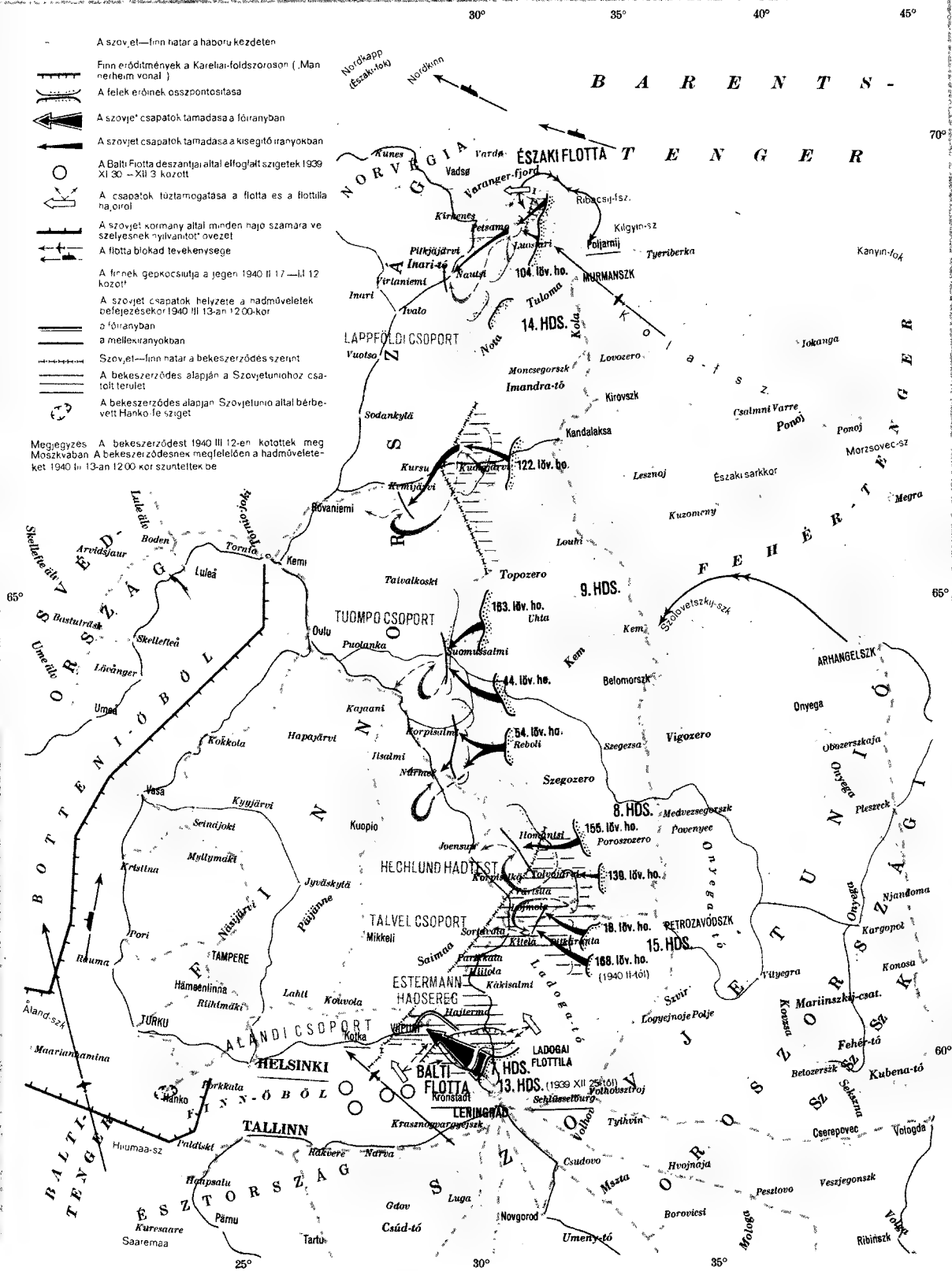
a mellékirányokban

Szovjet—finn határ a bekeszerződés szerint

A bekeszerződés alapján a Szovjetunióhoz csatolt terület

A bekeszerződés alapján Szovjetunió által bérbevett Hango-félsziget

Megjegyzés: A bekeszerződést 1940. III. 12-én kötötték meg Moszkvában. A bekeszerződésnek megfelelően a hadműveleteket 1940. III. 13-an 12.00-kor szüntették be.

támpont. Ez föld alatti páncélerőd volt. Homlokfalát hét páncéllemez borította, mintegy másfél méter vastagon. A 65,5-es magaslat előtt 42 soros drótakadály és 12 soros vasbeton harcokcsiakadály volt, melynek mélyen beásott vasbetoncölöpjei 1,5 m-re álltak ki a földből. A 65,5-es magaslatot hátulról egy tömör vasbetonfal védte, s mögötte aknavető ütegek és lövegek voltak elhelyezve.

Ezen a szakaszon még két ugyanilyen vasbeton erőd állott, a támpontok között pedig 13 fa-föld-erőd volt. Mindezek egységes tűzrendszert alkottak, és mélyre ásott közlekedőárkokkal voltak összekötve egymással. A sokrétű tűz sűrűsége az erődítményvonalak előtt akkora volt, hogy minden folyóméterre percenként öt lövedék hullott. És éppen ezen a szakaszon sikerült áttörni a Mannerheim-vonalat.

Február közepén, miután a támadás sikere mindkét hadsereg sávjában kezdett mutatkozni, a siker továbbfejlesztése érdekében különleges, gyorsan mozgó csoportokat szerveztek. A 7. hadseregben három ilyen csoport volt. Az első – Baranov ezredes parancsnoksága alatt – azt a feladatot kapta, hogy a 123. hadosztály sikerét tovább fejlesztve foglalja el Kjamjarja állomást és Ljahde helységet. A második csoportra – ennek Borzilov dandárparancsnok volt a parancsnoka – az a feladat hárult, hogy a 90. hadosztály sikerét tovább fejlesztve foglalja el Humola helységet. A harmadik csoportnak Versinyin dandárparancsnok vezetésével a 24. hadosztály sikerét tovább fejlesztve Lejppjasuo állomást kellett elfoglalnia. A 13. hadseregnél Leljusenko ezredes lett a gyorscsoport parancsnoka. A csoport azt a parancsot kapta, hogy a 23. hadtest sikerét tovább fejlesztve foglalja el Hajnjoki helységet.

A gyorscsoportokat harcokcsidandárokból, megerősített lövészszázlójakból és utász-alegységekből szervezték. A lövészszázlójak harcosai az ellenséggel való találkozásig a harcokcsikon helyezkedtek el. Az ellenséges erődítések közelébe érve leugráltak a harcokcsikról, és géppuskatűzzel, gránátokkal megsemmisítették az ellenség élőerőit. Február 15-én Baranov csoportja, a harcokcsideszantokkal együttműködve, elfoglalta Ljahde települést, másnap pedig nehéz harc után birtokba vette Kjamjarja állomást.

Február 16-án estefelé az áttörés a 7. hadsereg sávjában elérte a 11–12 kilométer szélességet és a 11 kilométer mélységet. A 13. hadsereg sávjában az Akimov dandárparancsnok vezetésével álló 23. lövészhadtest csapatai teljesen felzárkóztak a Muola-Ilves megerősített körlet peremvonalához. Igen eredményesen tevékenykedett Csernyak dandárparancsnok 136. lövészhadosztálya és Lejpusenko ezredes gyorscsoportja. A 13. hadsereg 3. hadteste eddig még nem nyomult előre. Február 16-án a főirányban harcha vetették a front tartalék hadosztályait. A finnek nem tudtak ellenállni a csapásnak, s a nap második felében visszavonultak az első védőövből, feladták állásaikat a Muolanjärvi-tótól Karhuláig és a nyugatra néző reteszállásukat Karhulától a Finn-öbölíig.

Február 17-én reggel a 7. hadsereg csapatai megkezdtek az ellenség üldözését. A támadás üteme napi 6–10 kilométerre gyorsult, bár a finn utóvédosztagok a sok akadályra támaszkodva szívós ellenállást fejtettek ki. Február 17. és 21-e között csapataink megtisztították az ellenségtől a Karél-földszoros nyugati arcvonalát és a Koivisto-szigetet. Ugyanakkor a 9. és a 8. hadsereg támadásba ment át. A 13. hadsereg február 21-én elérte az ellenséges védelem fővédőövet, mely jóval északabbra húzódott, mint gondolták. Borzilov és Baranov gyorscsoportjait, amelyek a gyalogság előtt támadtak, a második védőövnél megállították a finnek. Csapatainknak nem sikerült a visszavonuló ellenség nyomában behatolniuk a második védőöv peremvonalába.

Február 21-én a front parancsnoksága elrendelte az első lépcsőben levő hadosztályok kivonását pihenés és feltöltés céljából, a támadó csapatok átcsoportosítását, a tartalékok előrevonását.⁸⁷⁵ A Karél-földszoroson három napig tombolt a hóvihar, s betemette az utakat. Ez megnehezítette a finnek második védőöve elleni roham előtt szükséges átcsoportosítást. Február 26-án a front parancsnoka megparancsolta a csapatoknak, hogy két nap múlva újabb támadást indítsanak, törjék át a második védőövet, és foglalják el Viipurit.⁸⁷⁶

Február 28-án a tüzéségi előkészítés után csapataink ismét támadásba lendültek. Az ellenség

nem tudta feltartóztatni a csapást, és megkezdte visszavonulását az áttörés egész szakaszán, a Vuoksi-tótól a Viborgi-öböl felé. Ugyanazon a napon a 13. hadsereg áttörte az ellenség fővédőövet, és a támadást kifejlesztve a második védővonal felé tört előre. A többi hadsereg – a 15., a 8. és a 9. – szintén sikeresen támadott nyugati irányban.

A frontparancsnok parancsát teljesítve a 7. hadsereg csapatai február 28-án és 29-én áttörték a második védőövet, majd március 1-e és 3-a között megközelítették Viipurit. A hadsereg tizenkét lövészhadosztályát (a 7., 17., 24., 40., 43., 49., 70., 86., 100., 123., 136., 139.) és öt harckocsidandárját (a 13., 20., 35., 39., 40.) sikeres harctevékenységeért Lenin-renddel és a Vörös Zászló-renddel tüntették ki. Jóval lassabban nyomult előre a 13. hadsereg. Nem tudta elérni a támadás meghatározott ütemét, s ezzel késleltette a front általános feladatának végrehajtását. Ezért a főhadiszállás március 2-án leváltotta a 13. hadsereg parancsnokságát, és parancsnokká Paruszinov hadtestparancsnokot nevezte ki.

Némi átcsoportosítás és a hadtáp felzárkóztatása után a front csapatai megújították a támadást, és március első hetében végrehajtották feladatukat. A 13. hadsereg erőinek egy részével két helyen átkelt a Vuoksi folyón, és a csapást kifejlesztve Keksholm irányában, bekerítéssel fenyegetett két finn hadosztályt. E hadsereg más alakulatai kijutottak a Noskuon-selka tóhoz, Repolához, s elvágták a Viipuri–Antrea közti vasútvonalat. A 7. hadsereg elérte a sajmeni csatornát, átkarolva északkeletről az ellenség viipuri csoportját. A viipuri erőd délkeleti környékét is sikerült elfoglalni. A Viborgi-öblön átkelő szovjet csapatok 40 kilométer szélességben és 13 kilométer mélységben az öböl nyugati partján hídfőt foglaltak, s elvágták a viipuri–helsinki országutat.

A Viipuri felé törő szovjet csapatoknak a saimaani csatorna körzetében le kellett küzdeniük azt az övezetet, melyet a finn hadsereg árasztott el vízzel. A csatorna felső szakaszán kinyitották a zsilipeket, ennek következtében 6 méterrel magasabb lett a víz szintje, és a jeges áradat a folyók és tavak rendszerében mindent elborított útjában. Repola körzetében a víz szintje 2,5 méterre emelkedett. A hatalmas térség járhatatlan jeges ingoványra változott. A szovjet harcosok övig érő jéghideg vízben rohamozták meg az ellenség megerődített állásait. Az elárasztott körzetet sikerült leküzdeni.

A szovjet–finn háború hadműveleteiben jelentős szerepet játszott a Vörös Zászlórenddel kitüntetett Balti Flotta. Hajótüzérsége és parti ütegei támogatták a szovjet csapatok támadását, a tengerészeti légierő pedig harcolt az ellenség közlekedési vonalain, valamint az ellenséges parti támaszpontok, kikötők, ütegek és repülőterek ellen. A szovjet és külföldi tengerészeti légierők történetében először történt meg az, amit a balti hajóhad hajtott végre: az ellenség több hajóútját a levegőből aknási-totta el. Tengeralattjárókkal is zavarta az ellenség közlekedését. A légierő és a tengeralattjárók összesen 20 ellenséges szállítóhajót süllyesztettek el. Finnország tengeri útjainak állandó veszélyeztetése hadművelleti, sőt hadászati jelentőségű volt, tekintve hogy a finn hadsereget nyugatról látták el fegyverekkel. A Balti Flotta több fontos partra szálló hadműveletet is hajtott végre.

A Balti Flotta parancsnokai és matrózai kimagasló harci erényekről, kiváló szakértelemről tettek tanúbizonyságot. Szovjet tengeralattjárók nemegyszer átkeltek a Déli-Kvarken tengerszoroson, ahol az ellenség a svéd flotta közreműködésével aknazárat létesített, s hajóival, repülőgépeivel állandóan ellenőrizte a vizeket. A tengeralattjárók tevékenységét megnehezítette a jégtakaró, az alacsony hőmérséklet és az erős viharok. Több tengeralattjáró parancsnokát a Szovjetunió Hőse címmel, legénységét pedig rendjelekkel és vitézségi érmekkel tüntették ki.

A Mannerheim-vonal teljes felszámolása és az ellenség átkarolása Viipuri, Keksholm, Sortavala körzetében megtörte a finn hadsereg ellenállását. A szovjet csapatok előtt megnyílt az út Finnország középső részébe és a főváros felé. A hatalmas veszteségeket szenvedett finn hadsereg nem állíthatta meg támadásunkat. Ekkor a finn kormány elfogadta a harctevékenység beszüntetésére vonatkozó szovjet javaslatot.

A Finnországgal folytatott béketárgyalások nem voltak szokványosak, mint ahogy maga a háború is elütött más háborúktól. A béketárgyalásokat nem a vereséget szenvedett ország, hanem a győztes

állam kezdeményezte. A megbeszélések Finnország szuverén jogainak tiszteletben tartásával folytak.

A megbeszéléseket hosszas diplomáciai harc előzte meg. A szovjet kormány kezdettől fogva a konfliktus békés rendezésére törekedett. Az imperialista államok pórázán tartott Finnország eleinte nem akart belemenni a Szovjetunió békejavaslataiba, abban reménykedett, hogy időt nyerhet, és a Népszövetség segítségével más országokat is bevonhat a szovjet–finn konfliktusba. Ebben a vonatkozásban különösen buzgó tevékenységet fejtett ki Tanner, akit Finnország külügyminiszterévé neveztek ki. De minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult. Ekkor a finn kormány Németország és az Egyesült Államok közvetítését próbálta megnyerni, hogy nyomást gyakoroljon a Szovjetunióra. Németország azonban nem akart közvetítésre vállalkozni, az Egyesült Államok kormánya pedig azt válaszolta, hogy a pillanatot „alkalmatlannak” tartja békekötésre.⁸⁷⁷

A finn kormány csak ezután fordult közvetlenül a Szovjetunióhoz, svédországi követsége útján. 1940. január 8-án Hella Wuolijoki finn íróő Tanner megbízásából, Ryti miniszterelnök hozzájárulásával, tárgyalásokat kezdett Kollontajjal, a Szovjetunió svédországi követével, majd más szovjet személyiségekkel is a békekötés kérdéséről. Mint később Wuolijoki megjegyezte, a Szovjetunió képviselői „rendkívül mély megértést és barátságot tanúsítottak népünk iránt, sajnálkozásukat fejezték ki a dolgok állásán, és a leghumánusabban törekedtek arra, hogy segítséget nyújtsanak a béke megkötésében”.⁸⁷⁸

1940. január 29-én a szovjet kormány Günther svéd külügyminiszternek hivatalos nyilatkozatot küldött, amelyben utalt arra, hogy elvileg nincs kifogása a Ryti–Tanner kormányval való békeegyezmény megkötése ellen, de a tárgyalások megkezdése előtt tudnia kell, milyen feltételekbe hajlandó beleegyezni Finnország kormánya, máskülönben hiábavaló lenne bármiféle egyezményről beszélni. A szovjet kormány ugyanakkor beleegyezését adta ahhoz, hogy Finnország hivatalos válaszában megérkezéséig a tárgyalásokat a svéd kormányon keresztül folytassák, amely felajánlotta a közvetítést.

A finn kormány azt válaszolta, hogy nincs kifogása a Szovjetunióval való tárgyalások újrafelvétele ellen, de szeretné pontosabban ismerni a szovjet feltételeket. Február 5-én Tanner Stockholmba érkezett. De még Kollontajjal való találkozása előtt arra kérte Günthert, hogy a háború folytatására küldjön Finnországba a svéd reguláris hadseregből 30 ezer katonát és tiszte, akik mint „önkéntesek” szerepelnének.⁸⁷⁹ A svéd kormány elutasította a kérést, de azt megígérte, hogy fokozza a gazdasági segítséget és az önkéntesek toborzását a tartalékosok között.

Tanner február 13-án másodízben utazott Stockholmba, ott találkozott Güntherrel és Hansson svéd miniszterelnökkel, s tisztázni próbálta velük, hogy Svédország mikor és milyen segítséget nyújt Finnországnak, s hogy hajlandó-e területén átengedni Anglia és Franciaország csapatait a Szovjetunió elleni háború folytatása végett. A svéd vezetők azt felelték, hogy amennyiben Anglia és Franciaország beavatkozik a szovjet–finn konfliktusba, akkor a skandináv országok is belesodródhatnak a nagyhatalmak közt folyó háborúba. Azt tanácsolták Tannernek, hogy a Szovjetunióval folytatott tárgyalásokon önálló álláspontot foglaljon el, és e tárgyalások feltételeit a svédországi szovjet követ útján tisztázza.

Február 23-án a szovjet kormány Kollontaj révén közölte feltételeit. Ezek szerint Finnország átengedi a Szovjetuniónak a Karél-földszorost, a Ladoga-tó északkeleti partvidékét, továbbá bérbe adja Hanko-félszigetet a hozzá tartozó kis szigetekkel, hogy ott a Szovjetunió a Finn-öböl bejáratának védelmére haditengerészeti támaszpontot építhessen. A szovjet kormány ugyanakkor kijelentette, hogy a maga részéről hajlandó kiüríteni Petsamo körzetét, és kész Finnországgal is, Észtországgal is egyezményt kötni a Finn-öböl közös védelmére.

A szovjet kormány, hogy megtörje a szovjet–finn békeszerződés megakadályozására törekvő Anglia ellenállását, azzal a kéréssel fordult hozzá, továbbítsa Helsinkibe a Szovjetunió békejavaslatait. Butler, az angol külügyminiszter helyettese február 24-én kijelentette a londoni szovjet nagykövetnek, hogy „a brit kormány a maga számára lehetetlennek találja ilyen feltételek átadását . . . A brit

kormány nagyon sajnálja, hogy jelenleg nem áll módjában közvetítő szerepet vállalni”.⁸⁸⁰ Ez a válasz is csak azt bizonyította, hogy Anglia uralkodó körei minden erejükkel igyekeztek megakadályozni a szovjet–finn háború befejezését.

A finn minisztertanács február 25-i ülésén csak Paasikivi és Pekkala miniszterek szavaztak a szovjet békejavaslatok elfogadása mellett. Másnap e javaslatokat a kormány elfogadhatatlannak nyilvánította. Február 27-én Tanner ismét Stockholmba utazott, hogy azonnali segítséget kérjen. A svéd kormány megígérte, hogy a reguláris egységekből 16 ezer „önkéntest” küld Finnországba, de továbbra is a szovjet békefeltételek elfogadását tanácsolta.

A Vörös Hadsereg sikereinek láttán Finnország kormánya 1940. március 1-én beleegyezett a Szovjetunióval folytatandó béketárgyalásokba, s Kollontaj útján közölte, hogy „az említett feltételeket a tárgyalások kiinduló pontjának tekintheti, s azokat elvben elfogadja”.⁸⁸¹

Ez vad dühöt váltott ki a háborús gyűjtogatók körében. Tanner szavai szerint „alig hozta meg döntését a minisztertanács, máris erős nyomást gyakoroltak rá kívülről. Franciaország és Anglia, amelyek addig alkalomszerűen több-kevesebb segítséget nyújtottak, a kormány döntésének kézhezvétele után . . . minden rendelkezésükre álló eszközzel igyekeztek megakadályozni, hogy Finnország béketárgyalásokat folytasson a Szovjetunióval”.⁸⁸² Franciaország a Moszkvával kezdett tárgyalások megszakítását követelte. London kijelentette, hogy „amennyiben a Szovjetunióval való megbeszélések folytatódnak, minden előkészületet (az expedíciós csapatok elindításával kapcsolatos előkészületeket – *Szerk.*) félbeszakítanak, a fegyverszállítást és a gazdasági támogatást pedig beszüntetik”.⁸⁸³

Anglia és Franciaország nyomására a finn kormány bizonytalan időpontra halasztotta a finn békeküldöttség moszkvai utazását. Március 4-én a következő nyilatkozatot juttatta el a szovjet kormányhoz: „A finn kormány óhajtja a harctevékenység megszüntetését és a békekötést, mivel azonban a szovjet javaslatban szereplő új határ nem világos a számára, e tekintetben további felvilágosításra van szüksége. Kíváncsún tartja az információt arra vonatkozólag is, hogy Finnország milyen kárpótlást kap.”⁸⁸⁴

A finn kormány azért küldött ilyen nyilatkozatot, mert egyrészt túlságosan reménykedett szövetségesei segítségében, másrészt alábecsülte az arcvonalon kialakult helyzet bonyolultságát. Mannerheim március 4-én jelentette a kormánynak, hogy a Karél-földszoroson a finn csapatok válságos helyzetbe kerültek, ennél fogva a háború folytatása értelmetlenné vált. Anglia és Franciaország rendkívüli eszközökhöz folyamodtak, hogy Finnországot a háború folytatására kényszerítsék. E két állam diplomáciai képviselői ugyanezen a napon azt követelték Tannertől, hogy Finnország legkésőbb március 5-én hivatalosan kérjen fegyveres segítséget Angliától és Franciaországtól. Ez majdnem ultimátum volt.

A kialakult helyzetben nagyon sok függött Svédország és Norvégia állásfoglalásától. A szovjet kormány még 1940. január elején figyelmeztette ezeket az országokat, hogy szembe kell szállniuk „azoknak a hatalmaknak a politikájával, amelyek Svédországot és Norvégiát háborúba akarják sodorni a Szovjetunió ellen”.⁸⁸⁵ A szovjet kormánynak ez a nyilatkozata pozitív irányban befolyásolta Svédországot és Norvégiát abbeli döntésükben, hogy keresztülengedjék-e területükön az angol-francia csapatokat vagy sem. Március 5-én a svéd kormány közölte, hogy az ország területén nem enged át külföldi csapatokat. Ugyanakkor nyomatékosan tanácsolta Finnországnak, hogy március 6-án, moszkvai időszámítás szerint 11 órakor szüntesse be a harctevékenységet, és haladéktalanul küldjön békedelegációt Moszkvába.

Ugyanazon a napon – március 5-én – Finnország azzal a kéréssel fordult az angol és a francia kormányhoz, hogy a fegyveres segítségre vonatkozó igénylés határidejét hosszabbítsák meg március 12-ig. A finn kormány egyik-másik tagja – köztük Tanner is – arra számított, hogy a Szovjetunió kormánya nem adja meg idejében a Finnország által kért felvilágosításokat, s ez majd lehetőséget nyújt a további béketárgyalások elutasítására. Tanner így érvelt a minisztertanácsban: „Ha március 5-én vagy 6-án nem jön meg a válasz Moszkvából, akkor a mi teendők a következő – 1. fegyveres intervencióért kell folyamodnunk a nyugati hatalmakhoz; 2. meg kell kérnünk a skandináv orszá-

gokat, engedjék át területükön a nyugati csapatokat; 3. segítséget kérő felhívással kell fordulnunk az egész világhoz.”⁸⁸⁶

Tannernek az a számítása, hogy a szovjet kormány majd késlekedik a válasszal, mint várni is lehetett – nem vált be. A Szovjetunió március 6-án újabb javaslattal fordult Finnországhoz, hogy küldjön delegációt Moszkvába. A finn kormány elfogadta az indítványt, és küldöttsége még ugyanazon a napon elindult a Szovjetunióba. A Vörös Hadsereg sikerei és a Szovjetunió békeszerető politikája még a háborús párti Tannert is arra kényszerítették, hogy ne gördítsen további akadályokat a béke helyreállításának útjába.

Az első hivatalos ülésen – március 8-án – a szovjet küldöttség megismételte a korábban közölt békefeltételeket, kiegészítve azzal, hogy vitassák meg a következő kérdést is: Finnország engedje át a Szovjetunióknak azt a kis területet Kuolajärvi körzetében, ahol a finn határ egészen megközelíti a murmanszki vasútvonalat. A finn küldöttség lehetőséget kért arra, hogy a kérdést megtanácskozza kormányával és a nyugati hatalmakkal. Az utóbbiak a szovjet–finn tárgyalások megghiúsítására igyekeztek felhasználni ezt a haladékot. Március 11-én Chamberlain angol miniszterelnök kijelentette a parlamentben: Franciaország és Nagy-Britannia kormányai „anyagi segítséget nyújtottak és fognak továbbra is nyújtani a finneknek, s biztosítják Finnország kormányát arról, hogy amennyiben további támogatást kér tőlük, haladéktalanul a finnek segítségére sietnek mindennel, amivel csak lehet”.⁸⁸⁷ Ugyanakkor Churchill, aki abban az időben Anglia haditengerészeti minisztere volt, kormánya megbízásából sietve Párizsba utazott, ahol Daladier francia miniszterelnökkel együtt kijelentette a finn kormány képviselőjének, hogy Finnország kívánságára „a Nyugat akciója haladéktalanul megkezdődik; Norvégiát és Svédországot többé nem kérdezik meg, hanem csak tájékoztatják”.⁸⁸⁸

Franciaország megígérte, hogy amint megkapja az intervencióra vonatkozó finn kérelmet, azonnal megszakítja diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunióval.⁸⁸⁹ Daladier ragaszkodott a moszkvai tárgyalások azonnali megszakításához. „Újra meg újra biztosítom önöket – írta Finnország kormányának –, hogy mi hajlandók vagyunk azonnal segítséget nyújtani. A repülőgépek és az expedíciós csapatok indulásra készen állnak.”⁸⁹⁰ Steinhardt, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete a svéd követ útján értesítette a finn küldöttséget, hogy az Egyesült Államok támogatja Anglia és Franciaország finnországi lépéseit. Még egy héttel korábban, március 4-én, az amerikai kormány közölte Finnországgal, hogy kész „ténylegesen részt venni a konfliktusban”.⁸⁹¹

De Angliának, Franciaországnak és az Egyesült Államoknak Finnországra kifejtett együttes nyomása sem volt képes a szovjet–finn tárgyalások megghiúsítására. Finnország kormányát csapatainak veresége és a Mannerheim-vonal áttörése békekötésre kényszerítette. A minisztertanácson felolvasták Heinrichs tábornoknak, a karéliei finn csapatok parancsnokának Mannerheim által is támogatott jelentését arról, hogy a finn hadsereg válságos helyzetbe került, ennél fogva a háborút nem lehet folytatni.⁸⁹² A Szovjetunió békejavaslatainak is nagy jelentőségük volt. A szovjet kormány nem arra használta fel fegyveres erőinek győzelmét, hogy kegyetlen feltételeket szabjon az ellenfélnek, hanem igen mérsékelt igényeket támasztott, amelyeket a Szovjetunió védelmének biztosítása követelt meg.

1940. március 12-én Moszkvában aláírták a szovjet–finn békeszerződést és a hozzácsatolt jegyzőkönyvet. A szerződés értelmében a harctevékenységet március 13-án, leningrádi zónaidő szerint 12 órakor mindkét fél beszüntette. Finnország beleegyezett, hogy hátrább vonja határait a Karélföldszoroson, a Ladoga-tótól északnyugatra és Kuolajärvi körzetben, átengedi a Ribacsij- és Szrednyij-félszigetek egy részét, továbbá 30 évre bérbe adja a Hanko-félszigetet a hozzá tartozó szigetekkel. A Szovjetunió viszont kötelezte magát, hogy csapatait kivonja Petsamo területéről, amelyet az 1920. évi szerződés értelmében önként átengedett Finnországnak.⁸⁹³

A Finnországgal kötött békeszerződés biztosította Leningrád, Murmanszk és a murmanszki vasútvonal biztonságát, megőrizte Finnország függetlenségét, és kedvező feltételeket teremtett

a szovjet–finn jószomszédi viszony fejlődéséhez. A szovjet hadi- és szállító-flotta hadászati helyzete pedig lényegesen megjavult a Balti-tenger térségében és északon.

Több ország haladó közvéleménye meglepéssel fogadta a békeszerződést, amelyben – helyesen – a szovjet állam békeszerető politikájának győzelmét látta. A haladó gondolkodású körökre különösen nagy hatással volt az, hogy a Szovjetunió a legyőzött Finnországtól nem követelt mást, csak amire biztonsága érdekében feltétlenül szüksége volt.

A Vörös Hadsereg finnországi győzelme gondolkodásra készítette az agresszorokat. Hitler 1940. március 8-án azt írta Mussolininak, hogy Németországnak és Olaszországnak ezentúl okvetlenül figyelembe kell venniük a Szovjetunió győzelmét. „Tekintetbe véve az ellátás nehézségeit – jelentette ki Hitler –, a világon semmiféle erő nem lenne képes – vagy ha igen, csak hosszú előkészületek után – olyan eredményeket elérni 30–40 fokos fagyban és ilyen terepen, mint amilyeneket az oroszok elértek a háború legelején.”⁸⁹⁴ Oldrich, a New York Times katonai szemleírója nagyra értékelte a Szovjetunió erőit: „A Mannerheim-vonal áttörése – írta – ... amely megelőzte a szovjet–finn békeszerződést, a legkimagaslóbb katonai tett az elmúlt háború óta.”

A burzsoá sajtó megjegyezte, hogy a szovjet–finn háború befejezése felborította azoknak a terveit, akik minden úton-módon a háborús konfliktus kiterjesztésén fáradoztak. „Az az este kapott közlemény – írta a New York Herald Tribune –, hogy aláírták a szovjet–finn szerződést, nagy csapás volt Amerika hivatalos köreire nézve.”⁸⁹⁵

Anglia és Franciaország legfelső katonai tanácsa már 1940. február 5-én arra a következtetésre jutott, hogy „Finnország fegyverletétele ... a nyugati szövetséges hatalmak nagy vereségét jelentené, és világszerte végzetes módon hatna tekintélyükre”.⁸⁹⁶

A háborús gyűjtogatók mégsem hallgattak el, hanem megkísérelték csődöt mondott politikájuk folytatását. Anglia és Franciaország kormányai „nem voltak hajlandók félretenni sokat ígérő terveiket. Egyszerűen áthangolták azokat az új helyzetnek megfelelően ...”⁸⁹⁷ Az angol–francia főparancsnokság 1940. márciusában állandóan fontolgatta „a Szovjetunióelleni harctevékenység megindításának kérdését”.⁸⁹⁸ Április első felében a francia kormány háromszor vitatta meg Weygand tábornok jelentését a Szovjetunió megtámadásának előkészítéséről, jöllehet Németország akkor már betört Dániába és Norvégiába. Reynaud francia miniszterelnök – Daladier utóda – azt követelte, hogy két héten belül minden előkészületet tegyenek meg Baku megtámadására.⁸⁹⁹

Április 17-én Weygand tábornok írásbeli jelentésében a következőket hangoztatta: „A kaukázusi olajlelőhelyek bombázásának előkészítése annyira előrehaladt, hogy már ki lehet számítani azt az időt, amikor e hadművelet végrehajtása megtörténik ... Az óvatosság azt követeli, hogy a hadműveletet június vége vagy július eleje előtt ne kezdjük meg, mivel feltétlenül szükségesnek tartjuk a hadműveletet csak akkor végrehajtani, amikor már minden készen van.”⁹⁰⁰ A francia parancsnokság elfogadta Weygand indítványát; a Szovjetunió megtámadásának idejét 1940. június végére vagy július elejére tűzték ki.⁹⁰¹ Az első „légitámadásokat 1940. június végén szándékoztak indítani a szovjet olajmezők ellen”.⁹⁰² A francia közel-keleti parancsnokság képviselői biztosították az állam vezetőit, hogy nem nyugaton, hanem keleten kell harcolni. Így például Jaunut tábornok, aki Weygand szíriai hadseregében a légierő parancsnoka volt, nyíltan kijelentette az akkori francia légügyi miniszternek: „Nem önök fognak harcolni nyugaton. Mi fogunk harcolni a Kaukázusban – adjanak nekünk ehhez eszközöket.”⁹⁰³ Megjegyzendő, hogy mindez akkor történt, amikor Németország már csapásra készülődött Franciaország ellen.

Az a háború, melyet Finnország uralkodó körei kényszerítettek a Szovjetunióra, messzemenő célokat követett. Az volt a kérdés, sikerül-e a nyugati államok reakciós erőinek – melyek ezt a háborút szervezték – a Finnországnak nyújtott segítség ürügyén összekovácsolni egy szovjetellenes egységfrontot. A Szovjetunió azzal, hogy idejekorán győzelmet aratott Finnországon, felborította ellenségeinek terveit. A fasizmussal rokonszenvező finn körök azonban nem mondtak le arról a régi eszméjük-ről, hogy bármely erős agresszorral tömböt alkossanak; nemsokára hozzá is fogtak elgondolásuk

megvalósításához. A finn kormány felajánlotta szolgálatait Németországnak, mert részt akart venni a hitleristák hitszög támadásában a Szovjetunió ellen.

*

A szovjet kormány és a Vörös Hadsereg főparancsnoksága fontos következtetéseket vont le mind magából a szovjet–finn háború tényéből, mind pedig e háborúval összefüggő szovjetellenes, imperialista tervekből.

A párt központi bizottságának 1940. márciusi plénuma azt javasolta a honvédelmi népbiztosnak, hogy a legfelső haditanács tartson kibővített ülést, arra hívja meg a háborúban részt vett hadseregparancsnokokat, a hadseregek haditanácsainak tagjait, a hadtest- és hadosztályparancsnokokat, s vitassák meg közösen a szerzett tapasztalatokat. Ezt a kibővített ülést a Kremlben tartották meg 1940. április 14-től 17-ig. Részt vettek rajta a honvédelmi népbiztosság és a vezérkar osztályainak felelős beosztású munkatársai, továbbá a katonai körzetek és akadémiák képviselői is.

A tanácskozáson felszólalók valamennyien egyetértettek abban, hogy a Vörös Hadsereg megbízható fegyverzettel és technikai eszközökkel rendelkezik. De szóba került az is, hogy a személyi állomány, különösen a gyalogság, nem ismeri eléggé a haditechnikát, s nem tudja azt téli viszonyok közt megfelelően alkalmazni. Így a Vörös Hadsereg hatalmas teljesítőképességű és sokoldalú technikai eszközeit a szovjet–finn háborúban nem eléggé hatásosan használták fel. A háború folyamán kiderült, hogy automata fegyverek és aknavetők hiánya miatt a gyalogság közeli tüze gyenge, továbbá a híradás és vezetés rádiótechnikai eszközei megbízhatatlanok.

A csapatok szervezése sem felelt meg teljesen a karél–finn hadszíntér követelményeinek. A lövész-hadosztályok nehézkesek voltak, nagy és nehezen vezethető hadtappal. Az úgynevezett „könnyű” gépkocsizó hadosztályok a finnországi viszonyok között valójában nehézkesnek bizonyultak, s autótörleszokat képeztek az utakon. A gyalogság nem értett hozzá, hogyan kell sítálpakon harcolni. Csak a háború folyamán kezdtek különleges sítálpas zászlóaljokat szervezni, továbbá hidász és útépítő alakulatokat, légcsarhajtasú és lövontatású szánokkal felszerelt egészségügyi és szállító osztagokat, amelyek mind jól be is váltak.

A hadsereg haditechnikai ellátása a békelétszámú belső katonai körzetek számára kielégítő volt. A háború körülményei között azonban sok lényeges hiányosság mutatkozott a csapatok ellátásában, s ez a háború első szakaszában kedvezőtlenül befolyásolta a harctevékenységet. Különösen kezdetben súlyosan érződött, hogy nem volt elegendő téli ruha, fűtőberendezés a kocsikhoz és a fedezékekhez, valamint javító anyag, szállítóeszköz.

Nem volt kielégítő módon megszervezve a gépkocsi- és útszolgálat. Februárig a frontnak nem voltak útépítő, útkarbantartó és forgalomszabályozó alakulatai, nem voltak tehergépkocsijai a gyors szállítások lebonyolítására. Noha szám szerint sok volt a gépkocsi, a tartalék alkatrészek és az előmelegítő készülékek hiánya miatt a csapatok gépkocsihiányban szenvedtek.

A Vörös Hadsereg úgy kezdte meg a háborút Finnországgal, hogy nem ismerte elég jól a karél–finn hadszíntér sajátosságait, sem az ellenfél hadseregének szervezetét, fegyverzetét, kiképzési fokát és harcászataát. A szovjet csapatoknak nem volt tapasztalatuk arra vonatkozóan, hogyan kell nagy háborút viselni az erdőkben, télen, úttalan terepen. Az orosz nemzetiségű katonák aránylag könnyen viselték el a kemény hideget. A hadseregben azonban az ország déli vidékeiről való harcosok is voltak, s ezeket előzőleg nem képezték ki téli harcokra.

A háború első szakaszában a parancsnoki állománynak csak igen általános elképzelése volt a Karél-földszoros erőrendszéről, s nem rendelkezett tapasztalatokkal arra vonatkozólag sem, hogyan kell leküzdeni a korszerű vasbeton erődöket, köerődítményeket és tüzelőállásokat.

A Haszan-tónál, a Halhin-Gol folyónál, a Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija felszabadításáért folyt harcok tanulságai nem váltak a csapatok közkincsévé.

A Vörös Hadsereg kénytelen volt harc közben tanulni és tapasztalatokat gyűjteni, minthogy

parancsnoki karának zöme fiatal káderekből állott. Sok hadtest- és hadosztályparancsnok csak a háború előestéjén kapta meg kinevezését. Az egyes harcosok képzettsége nem érte el a kellő színvonalat. A lövészrajokat és szakaszokat nem tanították meg arra, hogyan kell harcot vívni árokban, erdőben, bekerítésben; nem tudtak rejtve tevékenykedni, hanyagok voltak a felderítésben és az álcázásban.

A pártpolitikai munka nem mindig irányult a konkrét harci feladatok és parancsok teljesítésére, a katonai leleményesség fejlesztésére, arra, hogyan kell okosan tevékenykedni a ravasz és alattomos ellenség területén. Az agitátorok és propagandisták gyengén ismerték a finn uralkodó körök néppellenes politikájának konkrét tényeit.

A magasabbegységek és hadseregek vöröskatona-újságjai túlságosan sokat és eltúlozva írtak a finn aknák és „kakukkok” (mesterlövészek) veszélyességéről, s ezzel hamis képet adtak az ellenség erejéről. Az alegységek és csapatok politikai munkásai kevés konkrét segítséget kaptak ahhoz, hogy eredményesen mozgósíthassák a katonákat és parancsnokokat az előttük álló feladatok elvégzésére és a nehézségek leküzdésére.

A legfelső haditanács kibővített plénumán felszólaló parancsnokok hangsúlyozták, hogy a Finnországban kivívott győzelem felesleges áldozatokkal járt, s ezeket el lehetett volna kerülni. A harcteret megjáró parancsnokok ragaszkodtak ahhoz, hogy a csapatok fegyverzetét, szervezetét, oktatását és nevelését gyökeresen meg kell javítani; át kell szervezni a hadsereg vezetési módszereit (az előjárók kevésbé gyámkodjanak az alárendelteknek); a megkezdődött második világháború tapasztalatainak, és a szovjet határokat, a szovjet állami érdekeket védelmező Vörös Hadsereg 1938–1940-es harci tapasztalatainak figyelembevételével át kell dolgozni a szabályzatokat; végül felül kell vizsgálni a szocialista haza védelmére irányuló erkölcsi előkészítés módszereit.

A Finnországgal viselt háború nagy hiányosságokat tárt fel a csapatok kiképzésében és tevékenységében. E hiányosságok egyik fő oka az volt, hogy a személyi kultusz légkörében felmagasztalták a polgárháború tapasztalatait és hagyományait, ugyanakkor alábecsülték a fegyveres harc formáiban és a fegyverzet terén azóta végbement változásokat.

A legfelső haditanács április 17-i ülésén Sztálin nagy beszédet mondott, s abban beismerte, hogy „a polgárháború hagyományainak és tapasztalatának kultusza gátolta... az új módszerre való áttérést, a korszerű háború vágányára való átállást”. Azt lehetett volna várni, hogy e megállapítást megfelelő intézkedések követik. Sztálin azonban lényegében nem engedte meg a legfelső haditanácsnak, hogy az a szükséges következtetéseket levonja, hanem sietve berekesztette a plenáris ülést. Ez volt az oka annak, hogy a legfelső haditanács csupán részletkérdésekkel foglalkozott, s a következőket javasolta: a haditechnikai eszközök elavult típusait ki kell vonni a fegyverzetből, s új fegyver-, valamint haditechnikai típusokat kell kidolgozni; továbbá határozatokat kell hozni „a Vörös Hadsereg csapatainak harc kiképzésére, szervezetére és felépítésére vonatkozó intézkedésekről a Finnország elleni háború és a legutóbbi évek tapasztalatai alapján”.⁹⁰⁴

Azonkívül megállapította a lövész, harckocsi, tüzér és különleges csapatok és magasabbegységek béke-, illetve hadiállományát, s intézkedéseket hozott, hogy a hadsereg megfelelő szabályzatokat kapjon.⁹⁰⁵

Külön albizottság dolgozta ki a párt központi bizottsága számára azokat az elképzeléseket, melyek a hadseregben végzendő politikai munkára vonatkoztak mind béke, mind háború idején. Azonkívül a legfelső haditanács előkészítette a népbiztosok tanácsának határozati javaslatát „A Vörös Hadsereg katonai-gazdasági ellátásának megjavításáról” és „A tábornoki és tengerügyi rendfokozatok bevezetéséről a magasabb parancsnoki állomány számára”.⁹⁰⁶

A szovjet–finn háború tapasztalatai alapján kidolgozott és a legfelső haditanács által elfogadott intézkedések alapul szolgáltak ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg harc képessége tovább növekedjék. De sok tekintetben még ez a munka sem fejeződött be a Nagy Honvédő Háború kezdetéig.

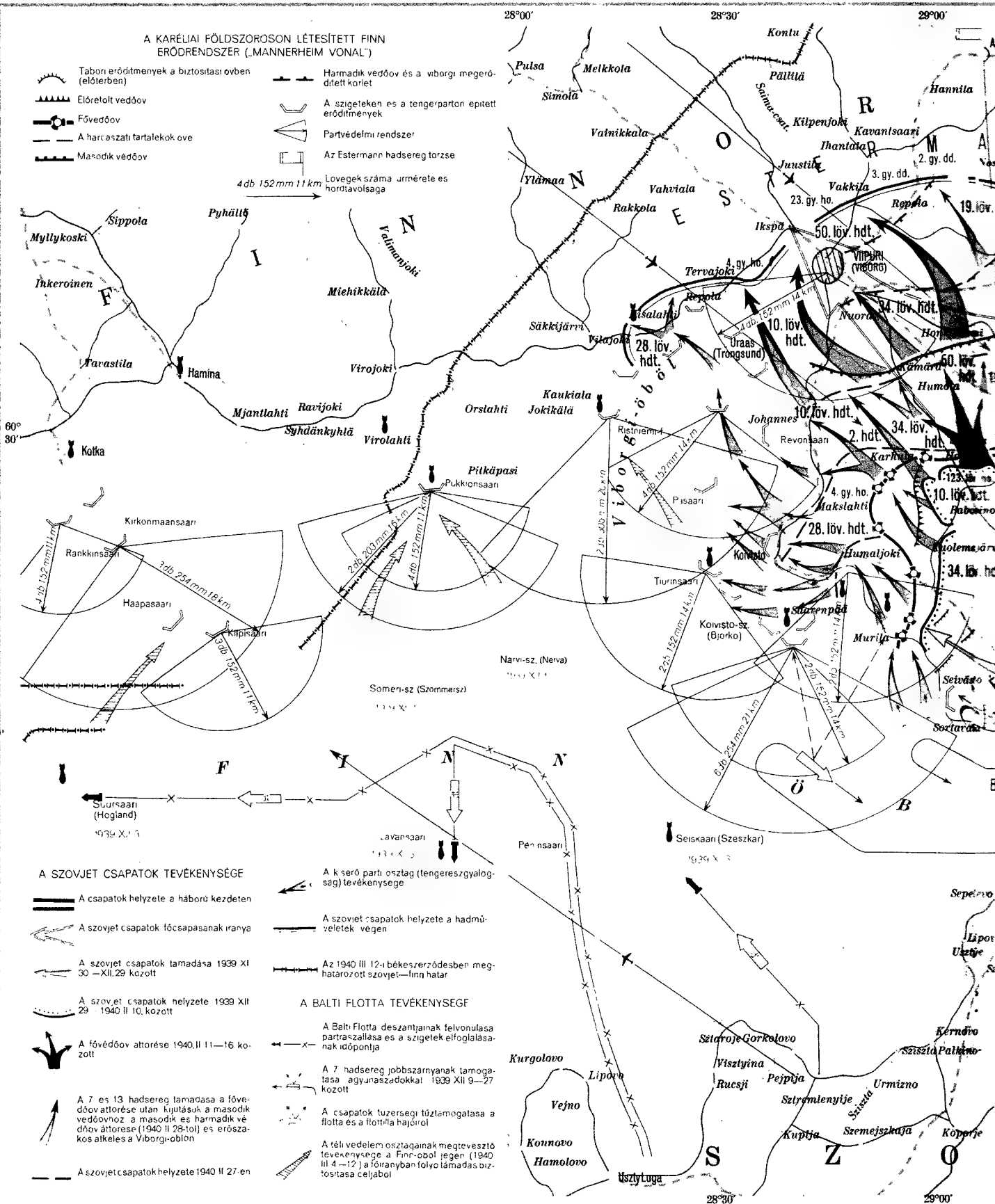
A Szovjetunió és Finnország viszonyában nem voltak olyan mély ellentétek, amelyek elkerülhetlenné tették volna a fegyveres konfliktust. A szovjet–finn háborút az imperialista nagyhatalmak

A KARELIAI FÖLDSZOROSON LÉTESÍTETT FINN ERŐRENDSZER („MANNERHEIM VONAL”)

- Tabori erődítmények a biztosítási övben (előterben)
- Előretolt védőv
- Fővédőv
- A harcászati tartalékok öve
- Második védőv

- Harmadik védőv és a víborgi megerősített korlet
- A szigetek és a tengerparton épített erődítmények
- Partvédelmi rendszer
- Az Estermann hadsereg torzse
- Lovegek száma, ürmérete és hordtávolsága

4 db 152 mm 11 km

A SZOVJET CSAPATOK TEVÉKENYSÉGE

- A csapatok helyzete a háború kezdetén
- A szovjet csapatok főcsapásának iránya
- A szovjet csapatok támadása 1939 XI. 30 — XII. 29. között
- A szovjet csapatok helyzete 1939 XII. 29 — 1940 II. 10. között
- A fővédőv áttörése 1940. II. 11 — 16. között
- A 7. és 13. hadsereg támadása a fővédőv áttörése után: kijutásuk a második védővön, a második és harmadik védőv áttörése (1940. II. 28-tól) és erőszakos átkelése a Víborgi-öblön
- A szovjet csapatok helyzete 1940. II. 27. en

- A k. serő parti osztag (tengerészgyalogság) tevékenysége
- A szovjet csapatok helyzete a hadműveletek végén
- Az 1940. III. 12-i békeszerződésben meghatározott szovjet–finn határ

A BALTI FLOTTA TEVÉKENYSÉGE

- A Balti Flotta desztantjának felvonulása partraszállásra és a szigetek elfoglalásának időpontja
- A 7. hadsereg jobbszárnyának támogatása agyúszadokkal 1939. XII. 9 — 27. között
- A csapatok tüzérségi támogatása a flotta és a flottilla hajóiról
- A téli védelem osztagainak megtevesztő tevékenysége a Finn-öböl jégén (1940. III. 4 — 12.) a főirányban folyó támadás biztosítása céljából

uralkodó köreinek az a törekvése váltotta ki, hogy Finnországot messzemenő terveik megvalósításának eszközévé tegyék. A külföldi erők porázán tartott finn kormány szovjetellenes politikája sokba került az országnak és népének.

A szovjet–finn békeszerződés megteremtette a két szomszédos állam baráti viszonyának fejlődéséhez szükséges nemzetközi alapot. A finn uralkodó csoport azonban – a jobboldali szociáldemokraták vezetőit is beleértve – a békeszerződés aláírása után is folytatta kardcsörtető politikáját, és a hitlerista Németország csatlósává, katonai kalandjainak részvevőjévé tette az országot.

5. A szovjet–román konfliktus békés rendezése. A Szovjetunió délnyugati és déli határainak biztosítása

A Szovjetunió délnyugati határain nyílt szovjetellenes politikát folytatott a román királyi kormány. Ez a burzsoá-földesúri kormány, kihasználva a fiatal szovjetköztársaság gyengeségét, megszegte a vele 1918 márciusában kötött egyezményt, melynek értelmében Románia kiűrti Besszarábiát; ehelyett a német militaristákkal megegyezve, a szovjet államtól elszakította és jogfosztott gyarmatává tette ezt a területet. Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok helyeselték Románia eljárását. A román bojárság és a katonai klikk a forradalmi mozgalmat könyörtelenül elfojtotta, Besszarábiában véres és rabló rémuralmat teremtett, amely a termelőerők teljes kimerülését, a dolgozók elnyomódását, a népesség csökkenését vonta maga után.

A román nép nem támogatta az uralkodó körök besszarábiai politikáját. A néptömegek akaratát és érdekeit kifejező Román Kommunista Párt fennállása, vagyis 1921 óta, állandó és következetes harcot vívott azért, hogy megvalósuljon a népek nemzeti önrendelkezésének lenini jelszava.

Besszarábia elrablása még jobban fokozta Románia uralkodó köreinek agresszív étvágyát. Úgy számítottak, hogy a szovjet állam megsemmisítése és szétdarabolása örök időkre biztosítja nekik a törvénytelenül elragadott Besszarábiát, sőt még újabb szovjet területek megkaparintását is lehetővé teszi. Ebben teljes mértékben szolidárisak voltak Lengyelország uraival, ami az 1921-ben megkötött, a Szovjetunió ellen irányuló lengyel–román katonai szövetségben jutott kifejezésre.

A háborút megelőző évek során a román nagybirtokosok és tőkések töretlenül ragaszkodtak a szovjetellenes politikai irányvonalhoz. Agresszív politikájuk szorosan kapcsolódott ahhoz a körülményhez, hogy mind politikai, mind gazdasági vonatkozásban az imperialista hatalmaktól függtek. Az uralkodó osztályok nagyon féltek attól a hatástól, amelyet a győzedelmes szocializmus országa gyakorolt Románia kizsákmányolt néptömegeire, s ezért a nyugati hatalmak imperialista, szovjetellenes politikájának hídfőállásaivá változtatták országukat. A fő, vezető pártok – a nemzeti parasztpárt (caranisták) és a nemzeti liberális párt – a Szovjetunió ellen készülődő imperialista keresztes hadjárat támaszpontjának tekintették Romániát.

A nemzeti parasztpárt elnöke, Iuliu Maniu 1930-ban cinikus nyíltsággal jelentette ki, hogy „Románia kivont kard, mely kész megvédelmezni az ősi földrészt”.⁹⁰⁷ 1937 végén Maniu a legnagyobb fasiszta szervezettel, a „Vasgárdával” lépett közös választási blokkba, s ezzel a fasiszta diktatúra útját egyengette Romániában. A nemzeti liberális párt szintén aktívan hozzájárult az ország fasizálódásához.

A „Vasgárda”, amelyet a román földbirtokosság és burzsoázia mindkét pártja támogatott, Románia legreakciósabb köreinek terrorista, felforgató szervezete, egyúttal pedig a hitleristák ügynöksége volt, s a külföldi reakciós erők támogatását élvezte.

A burzsoá-földesúri kormányok szovjetellenes politikája a nagy néptömegek ellenzésébe ütközött. Romániának a fasiszta koalícióhoz való csatlakozása népszerűtlen volt, hiszen a nép még az első világháború óta erősen gyűlölte a német militarizmust, amely akkoriban megszállta az országot, és nagy szenvedést hozott a lakosságra.

A Román Kommunista Párt, mely híven fejezte ki a nép létérdekeit, illegálisba kényszerülve is szívós munkát fejtett ki, hogy megszervezze a harcot az ország fasizálása ellen és a szovjetellenes háborús készülődés megghiúsítására. A kommunista pártot követték a vezetése vagy befolyása alatt álló legális demokrata szervezetek: antifasiszta nemzeti bizottság, a munkaliga, a demokratikus diákront, a demokrata blokk, a földművesek frontja, az egyesült szakszervezetek stb.

„A Szovjetunió barátai” társaság, melyet 1934-ben alapítottak, az 1935-ben létrehozott „román-szovjet kultúrkapcsolatokat támogató társaság”, valamint a kommunista párt kezdeményezésére alakult egyéb antifasiszta és háborúellenes tömegszervezetek felléptek annak érdekében, hogy Románia és a Szovjetunió között barátságos, jószomszédi viszony alakuljon ki.

Neves román közéleti személyiségek is a szovjet-román viszony megjavítása mellett szálltak síkra, például dr. Petru Groza, néhány realisabban gondolkodó burzsoá politikus, mint Nicolae Titulescu, dr. Nicolae Lupu, Dimitru Dobrescu, Grigore Iulian, és a román kultúra sok tekintélyes képviselője,

Miután az imperialista világ két ellenséges tömbre szakadt, Romániában meggyorsult a fasizálódás folyamata, erősödött a munkás- és demokratikus mozgalom ellen alkalmazott terror. Ugyanakkor Románia reakciós kormányának külpolitikájában egyre jobban érződött a hitlerista Németország befolyása.

II. Károly király a két kapitalista koalíció között próbált manőverezni, s a nemzetközi helyzet alakulásától függően hol Anglia és Franciaország, hol Németország oldalára állott. De a román monarchia a politikai orientáció e változatai mellett is mindig arra törekedett, hogy részt vegyen a Szovjetunió megtámadásában.

Az imperialista világ két ellenséges tömbre szakadásával Románia – éppen úgy, mint Lengyelország – elutasította a kollektív biztonság elvét. Gafencu román külügyminiszter 1939. március 21-én, az angol követtel folytatott megbeszélése során nyíltan kijelentette: Románia nem óhajt részt venni a kollektív biztonság rendszerében, hogy ne zavarja Németországot.⁹⁰⁸ A román reakció nem akarta akadályozni Németországot abban, hogy megtámadja a Szovjetuniót. Ebben a tekintetben megtalálta a közös nyelvet az angol reakcióval. A román kormány a kollektív biztonság eszméjének elvetésével egyidejűleg elfogadta Anglia és Franciaország hírhedt „garanciáit”, és 1939 szeptemberében tárgyalásokat kezdett Nagy-Britanniával, hogy angol-francia csapatok szálljanak partra Romániában.⁹⁰⁹

Németország nyugat-európai katonai sikerei bizonyos átcsoportosulást idéztek elő Románia uralkodó köreiből. Az angol orientáció hívei veszítettek befolyásukból, a németbarát elemek viszont egyre erősebb pozíciókra tettek szert. Az utóbbiak képviselői úgy számítottak, hogy ha a román tőkés- és földbirtokosok a német fasisztákkal szövetkeznek, nemcsak osztálykiváltságait és az elrabolt területeket tarthatják meg, hanem még újabb birtokokat is kaphatnak. Fabricius, a bukaresti német nagykövet jelentette, hogy a román uralkodó felső réteg „a Németországhoz való igazodásban” keres menekvést.⁹¹⁰

A „Németországhoz való igazodás” jutott kifejezésre az 1940 áprilisában aláírt úgynevezett „olajpaktumban”, amelyben Románia kötelezte magát a német hadigépezet olajjal és olajtermékekkel való ellátására, Németország pedig arra, hogy a Lengyelországban zsákmányolt fegyverek nagy részét Romániának szállítsa. „E fegyverek megérkezése – mondotta a német követnek Tătărescu román miniszterelnök – nagyszerű benyomást kelt majd egész Romániában, és hozzájárul Németország népszerűségének növekedéséhez. Azonkívül szükség van rá azért is, hogy erősítse Románia politikai pozícióit Oroszország viszonylatában.”⁹¹¹

1940. április közepétől a román reakció egész sor határsértést szervezett a román-szovjet határon.⁹¹² Májusban tüntető módon elrendelték a román hadsereg részleges mozgósítását. Ugyanakkor a király azzal a kéréssel küldte egyik tábornokát Berlinbe, hogy Németország „útépítés” ürügyén segítsen „keleti sáncot” létrehozni a román-szovjet határon.⁹¹³

Románia vezető politikusai egyre-másra hangoztatták, hogy „Románia, ha szükség lesz rá, fegyveres úton fog válaszolni Oroszországnak a besszarábiai kérdésben”.⁹¹⁴ Ugyanakkor a román kor-

mány – szovjetellenes politikájának támogatást akarván biztosítani – azzal ijesztgette mind a német, mind az angol–francia imperialistákat, hogy harctevékenység esetén teljesen elpusztítja az olajipart. Sokatmondóan hozzáfűzte, hogy „ehhez már megtörténtek az előkészületek”.⁹¹⁶

1940. május 29-én Tătărescu kijelentette a német nagykövetnek, hogy „a szoros együttműködésnek (Németországgal – Szerk.) nemcsak egyedül gazdasági téren, hanem minden (az okmányban aláhúzva – Szerk.) egyéb területen is hatékonyak kell lennie”.⁹¹⁶ Az udvari miniszter közölte ugyanazzal a nagykövettel, hogy „a király nem beszél többé semlegességről, hanem egyre jobban hajlik Németország felé”.⁹¹⁷ A román államrendőrség vezetője ugyancsak a király nevében közölte Killinger német követtel: „amint tudomásunkra jut a szövetséges államok támadási szándéka, erről haladéktalanul informáljuk Németországot, nehogy a német csapatok túl későn érkezzenek”.⁹¹⁸

A román kormány egész politikája komolyan veszélyeztette a Szovjetunió délnyugati határainak biztonságát; az a sietség pedig, amellyel Románia uralkodó körei a hitlerista Németországhoz közeledtek, azt bizonyította, hogy a besszarábiai kérdés megoldása nem tűr további halasztást. Ezért a szovjet kormány, amely a múltban már erőfeszítéseket tett Besszarábia kérdésének békés rendezésére, megfelelő intézkedések megtételét látta szükségesnek annak érdekében, hogy a román kormányt e történelmi igazságtalanság felszámolására készítse.

A szovjet kormány 1940. június 26-án este nyilatkozatot adott át Davidescu moszkvai román követnek. „A Szovjetunió – mutatott rá a nyilatkozat – az igazságtétel érdekében szükségesnek és időszerűnek tekinti, hogy Romániával együtt haladéktalanul rendezze Besszarábiának a Szovjetunió részére való visszaadása ügyét. A Szovjetunió kormánya szerint Besszarábia visszaadásának kérdése szervesen összefügg Bukovina ama részének a Szovjetunió számára való átengedésével, amelynek lakosságát túlnyomó többségében a történelmi sorsközösség, valamint a nyelv és a nemzeti hovatartozás közössége Szovjet-Ukrajnához fűzi.”⁹¹⁹

Az Észak-Bukovina átadásával kapcsolatos szovjet követelés annál inkább indokolt volt, mert Bukovina Népi Vecséje a nép akarátának megfelelően még 1918 novemberében a Szovjet-Ukrajnával való egyesülést határozta el.

Davidescu június 27-én átnyújtotta kormánya válaszjegyzékét, amely csupán a tárgyalási készség kifejezését tartalmazta. A Szovjetunió kormánya világos és pontos választ követelt a román követtől arra vonatkozólag, hogy Románia kormánya elfogadja-e a szovjet indítványt. Davidescu igenlő feleletet adott. Ekkor a szovjet kormány a következő konkrét tervet javasolta: június 28-án moszkvai idő szerint 14 órától számítva négy nap leforgása alatt a román csapatok kiürítik, a Vörös Hadsereg pedig átveszi Besszarábia és Észak-Bukovina területeit; a román kormány felelősséget vállal az e területeken levő vasútvonalak, mozdony- és kocsipark, hidak, raktárépületek, repülőterek, iparvállalatok, elektromos művek, távíróberendezések épségben maradásáért. A román állampolgároknak és intézményeknek Besszarábiából, illetve Észak-Bukovinából való kitelepítésével kapcsolatban felmerülő vitás kérdések rendezésére a szovjet kormány a két fél képviselőiből álló vegyes bizottság alakítását javasolta. Egyben felszólította Románia kormányát, hogy mindezekre legkésőbb június 28-án 12 óráig válaszoljon.

Bukarestben a román vezetők lázas tanácskozásokat folytattak nemcsak Németországgal, hanem más országokkal is. Anglia, bármennyire szeretne volna is, nem avatkozhatott bele a szovjet–román ügyekbe, mivel akkor a nyugat-európai háború kötötte le. Németország, amelyet a szovjet kormány még június 23-án értesített a Romániához intézett követeléseiről, kénytelen-kelletlen kijelentette, hogy nem érdekelt a besszarábiai kérdésben. Ha ugyanis Romániát nyíltan arra biztatja, hogy makacsul utasítsa el a szovjet követeléseket, magatartásával ront a szovjet–német viszonyon, márpedig a szovjet–német viszony rosszabbodása ekkor – a Franciaországban folyó döntő harcok idején – rendkívül hátrányos lett volna a hitleristákra nézve.

Ezenkívül Németország attól is félt, hogy a szovjet–román konfliktus kiéleződése esetén elveszti Románia olajlelőhelyeit, melyeknek teljes épségben maradása rendkívül fontos volt számára.

Június 27-én este a román koronatanács úgy döntött, hogy elfogadja a Szovjetunió javaslatait.

Közvetlenül az ülés után a király a német követ útján azzal a kéréssel fordult Hitlerhez, hogy szavatolja a román határokat és küldjön katonai missziót Romániába. Ugyanakkor parancsot adott a román hadsereg általános mozgósítására.⁹²⁰

Június 28-án, a román kormány beleegyező nyilatkozatának vétele után a Vörös Hadsereg megkezdte felszabadító bevonulását Besszarábiába és Észak-Bukovinába. A csapatok két lépcsőben vonultak: az elsőben voltak a gyorsan mozgó (harckocsi és lovas) alakulatok, a másodikban a lövész-hadosztályok.⁹²¹

A román csapatok parancsot kaptak a szervezett elvonulásra, de a katonák közül sokan inkább eldobálták fegyvereiket, és szétszéledtek. A szovjet csapatok 52 704 puskát, 4480 pisztolyt, 1071 golyószórót, 346 géppuskát, 40 aknavetőt, 258 löveget, körülbelül 15 millió puskatöltényt, 54 309 gránátot, 16 907 aknát, 73 320 lövedéket stb. szedtek össze.⁹²²

A szovjet csapatok a kapott parancs értelmében június 30-án elérték a Prut folyót. A besszarábiai és bukovinai városok és falvak lakói mindenütt üdvözölték és sóval-kenyérrel fogadták a Vörös Hadsereg harcosait. A városokban spontán tömeggyűléseket és tüntetéseket tartottak a dolgozók. Különösen megragadó volt a dolgozók tüntető felvonulása Chişinău-ban (Kisinyevben), Izmailban, Bielcyben és Cernăuţi-ban. Az illegalitásból előjött kommunisták vezetésével a haladó szervezetek bizottságokat alakítottak a Vörös Hadsereggel való együttműködésre. A parasztok segítettek a csapatoknak az utak javításában és a forgalom szabályozásában.

A Román Kommunista Párt, a nemzetek önrendelkezésének lenini elveitől vezérelve, következetesen fellépett az ellen, hogy a román földbirtokosok és tőkések elragadták Besszarábiát. A kommunistáknak ez az internacionalista álláspontja a reakció féktelen gyűlöletét váltotta ki, és 1924-ben betiltották a kommunista pártot.

Besszarábia és Észak-Bukovina felszabadulását a Román Kommunista Párt meglepedéssel fogadta. A párt központi bizottságának 1940. július 23-i kiáltványában ez áll: „Dolgozó nép! Most, amikor a szocializmus országának óriási ereje felszabadította Besszarábiát és Észak-Bukovinát a román imperializmus súlyos igája alól, reális lehetőség nyílt Románia népei és a nagy szocialista állam barátságára.”⁹²³ A kiáltvány elítélte az imperialista háborút, és aktív harcra buzdított a békéért, a Szovjetunióval való barátságért. A moldvai területi pártbizottság kiáltványa, mely szintén 1940 júliusában jelent meg, hangsúlyozta: „Moldva munkásai és parasztjai üdvözléssel küldik a földes-úri-kapitalista járom alól felszabadult besszarábiai és bukovinai barátainak, és kijelentik, hogy hajthatatlan elszántsággal küzdenek továbbra is a királyi diktatúra ellen, a szovjetellenes imperialista háború ellen, a Szovjetunióval való barátságért, a kenyérért, a békéért, földért és szabadságért.”⁹²⁴

A 22 évig tartott történelmi igazságtalanság felszámolásának nagy katonai és politikai jelentősége volt a Szovjetunió számára. Besszarábia és Észak-Bukovina felszabadulásával nyugatabbra tolódott a szovjet határ, amely addig egészen közel volt a Szovjetunió délnyugati részének legfontosabb ipari és mezőgazdasági vidékeihez. A Szovjetunióhoz visszakerült Besszarábia, melyet főleg moldvaiak laktak, természetesen Szovjet-Moldvához vonzódott. Ezért a nép akaratának megfelelően a Moldvai Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság szovjet- és pártszervei indítványozták, hogy Besszarábiát a Moldvai SZSZK-val egyesítve alakuljon meg a szövetséges Moldvai Köztársaság.

1940. augusztus 2-án kiáltották ki a Moldvai Szovjet Szocialista Köztársaságot, s ez az aktus annak a hosszú harcnak a végét jelentette, melyet a moldvai nép vívott, hogy saját nemzeti államában élhessen. Besszarábia népe már 1918-ban arra szavazott, hogy a szovjet állam keretében létre kell hozni a Moldvai Szovjet Köztársaságot. Észak-Bukovinának és Besszarábia déli vidékeinek egyesítése az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasággal pedig további nagy lépést jelentett valamennyi ukrán föld egy államban való egyesüléséhez.

A Szovjetunió déli határainak biztonsága sok tekintetben Törökország állásfoglalásától függött. A szovjet-török szárazföldi határ a Kaukázustól délre húzódott, azonkívül Törökország ellenőrzése alatt tartotta azokat az öblöket, amelyek a Fekete-tengert a Földközi-tengerrel kötik össze.

Törökországnak fontos szerep jutott mind az angol-francia tömb, mind a hitlerista Németország

terveiben. Ugyanis az egymással hajba kapott két imperialista koalíció mindegyike óriási jelentőséget tulajdonított Törökország hadászati helyzetének, a Fekete-tenger szorosaiban elfoglalt uralgó szerepének, valamint annak, hogy területén keresztül vezet a legrövidebb út Közel- és Közép-Keletre, s Törökország egészen közel fekszik a Szovjetunió létfontosságú vidékeihez. Németország számára Törökország természeti kincsei (mangán, króm, nikkel, gyapot, gyapjú) és élelmiszerforrásai is fontosak voltak.

A német kormány a gazdasági és politikai behatolás széles körű tervét dolgozta ki, hogy Törökországot a fasiszta „tengelyhez” kapcsolja. Követően von Papent küldte Ankarába, azt a von Papent, akit az amerikai sajtó „cilinderes sátánnak” nevezett.

Anglia és Franciaország kormányai bonyolult politikai manőverbe kezdtek, mellyel kettős célt kívántak elérni: egyrészt a maguk tömbjébe akarták vonni Törökországot, másrészt azt szerették volna elérni, hogy a török kormány tényleges segítséget nyújtson nekik a Szovjetunió ellen. Törökország uralkodó osztályai a két egymással hadakozó csoport között ingadoztak; eleinte az angol-francia tömb felé hajlottak, és készséggel vállalták e tömb szovjetellenes megbízásait.

1939 szeptemberében Saracoğlu török külügyminiszter Moszkvába utazott. Látogatása formálisan annak a látogatásnak a viszonzása volt, amelyet Potyemkin helyettes külügyi népbiztos tett Törökországban 1939 tavaszán. Potyemkin Ankarában annak idején arról tárgyalt, hogy a fasiszta agresszió elleni közös front keretében miképpen lehetne szovjet-török kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötni.⁹²⁵ A török uralkodó körök azonban, melyek a Szovjetunióval való megegyezés szabotálásának angol-francia-amerikai politikáját követték, akkor nem adtak határozott választ a szovjet javaslatokra. Ha 1939 nyarán aláírásra került volna egy szovjet-angol-francia kölcsönös segítségnyújtási egyezmény, akkor talán Törökország is csatlakozott volna hozzá.

Moszkvában Saracoğlu azt javasolta a Szovjetuniónak, hogy a tengersizorsók és a Balkán körzetére vonatkozólag kössenek kölcsönös segítségnyújtási egyezményt. A szovjet kormány beleegyezett, hogy ebben az ügyben tárgyalások kezdődjenek. De csakhamar kiderült, hogy a törökök ugyanakkor Angliával és Franciaországgal is kölcsönös segítségnyújtási egyezményről tárgyalnak. Az egyezmény elkészült tervezete szerint Törökország e hatalmaknak segítséget nyújt abban az esetben, ha háborúba sodródának a Földközi-tenger térségében.

Ha a Szovjetunió megkötötte Törökországgal az utóbbi által javasolt kölcsönös segítségnyújtási szerződést, akkor – Törökország iránti kötelezettségét teljesítve – elkerülhetetlenül háborúba keveredik Olaszországgal és Németországgal, maga pedig nem számíthatott volna Anglia és Franciaország segítségére. Saracoğlu javaslata ilyenformán kísérlet volt arra, hogy a Szovjetuniót nem egyenlő jogú katonai szövetségbe vonják az angol-francia tömmbel, megíhútsák a szovjet-német szerződést, és kiprovakálják a Szovjetunió fegyveres összetűzését Olaszországgal és Németországgal. Az angol-francia diplomácia pedig kerülő úton próbálta elérni ugyanazt a célt, amelyet a Szovjetunióval 1939 nyarán folytatott tárgyalások idején is igyekezett elérni – nevezetesen azt, hogy bizonyos egyoldalú kötelezettségek vállalására vegye rá a Szovjetuniót.

A szovjet kormány természetesen nem írhatott alá egyezményt ilyen feltételekkel. Azt indítványozta Törökországnak, újítsák meg az 1925-ben kötött semlegességi szerződést. Saracoğlu azonban elutasította ezt a javaslatot. 1939. október 19-én Ankarában Anglia, Franciaország és Törökország képviselői kölcsönös segítségnyújtási szerződést írtak alá.

Amikor a török uralkodó körök Angliával és Franciaországgal megkötötték ezt az egyezményt, mely ténylegesen katonai szövetség volt, korántsem állt szándékukban valóban részt venni a hitlerista Németország elleni háborúban. Nekik mindenekelőtt azért volt szükségük a szerződésre, hogy abból anyagi előnyöket húzzanak. Anglia és Franciaország mindjárt az aláírás után 43,5 millió font sterling összegű hitelt és kölcsönt folyósított Törökországnak.⁹²⁶ Amikor azonban Olaszország 1940 júniusában megtámadta Franciaországot, és olyan helyzet alakult ki, amelyben az angol-francia-török szerződést érvényesíteni kellett volna, a török kormány nem volt hajlandó kötelezettségeinek eleget tenni.

Törökország kormányának ez a magatartása nem nagyon keserítette el az angol diplomáciát. Törökország az angol diplomaták terveiben nem annyira katonai szövetségesként szerepelt Németország és Olaszország ellen, mint inkább a különféle szovjetellenes cselszövések egyik partnerét látták benne. Churchill a török köztársasági elnöknek, İnönünek 1941. január 31-én írt levelében felajánlotta, hogy Anglia légvédelmi eszközöket és katonai oktatókat küld Törökországba, továbbá légi támaszpontokat építtet, ahonnan az angol bombázó légierő „megtámadhatná Baku olajipari üzemait. Oroszország mezőgazdaságának olajellátása – folytatta Churchill – nagymértékben e forrásoktól függ, s elpusztításuk kegyetlen éhínséget idézne elő az országban”.⁹²⁷

Az angol diplomácia „balkáni frontot” szándékozott összehozni; így akarta Hitlert rákényszeríteni, hogy – Churchill kifejezésével élve – „Oroszországban vegye el a magáét”.⁹²⁸ Törökországot erőteljesen igyekeztek rávenni, hogy lépjen be ebbe a „frontba”. Az Eden angol külügyminiszter és Dill vezérkari főnök részvételével Ankarában folytatott tárgyalások eredményeként nyilatkozatot adtak ki, mely szerint „mindkét kormány szilárdan ragaszkodik az angol–török szövetséghez”, s „teljes az egyetértés a balkáni problémákat illetően, amelyek szorosan összefüggnek Törökország és Anglia közös érdekeivel”.⁹²⁹

Németország nagy területszerzési lehetőségekkel csábította Törökországot; megígérte neki, hogy visszakapja az első világháború során elvesztett arab államokat, sőt megkapja azokat az égei-tengeri görög szigeteket is, amelyek a Dardanellák közvetlen közelében fekszenek.⁹³⁰

A német fasiszták tudták, hogy Törökországgal kapcsolatos terveik megvalósítását csak egy török-szovjet szövetség akadályozhatja meg. Ezért minden eszközzel azon voltak, hogy a két állam közeledését megakadályozzák. Weizsäcker a washingtoni német nagykövetséget kioktatva utalt arra, hogy Törökországot „a Szovjetuniótól való félelemben” kell tartani, s a két állam közeledését semmiképpen sem szabad ösztönözni.⁹³¹ Papen azzal rémítgette a török vezetőket, hogy különféle rágalmakat terjesztett, melyek szerint a Szovjetunió agresszív szándékokat táplál Törökországgal szemben, s el akarja ragadni tőle a Dardanellákat meg Konstantinápolyt.⁹³² Az angol diplomácia viszont azzal, hogy Törökországot igyekezett bevonni mindenféle szovjetellenes ténykedésbe, megkönnyítette a német fasiszta tervek megvalósulását. Minél nagyobb katonai sikereket értek el a németek nyugaton, annál inkább hajlottak a török uralkodó körök a fasiszta agresszió egyenes kiszolgálására.

A kialakult helyzetben a Szovjetunió kormánya kénytelen volt intézkedéseket foganatosítani a Törökországgal szomszédos szovjet határ fokozottabb védelmére. A legfelső haditanács rendeletére megerősítették Baku légvédelmét. Addig csak egy hadsereg állomásozott a Kaukázuson túl; most megalakították a kaukázuson túli katonai körzetet, s megfelelően növelték a csapatok létszámát. A kaukázuson túli hadszíntér műszaki előkészítése is megtörtént. A szovjet–török határon megkezdődött az erősített körletek építése.

A déli tengeri határok védelmének fokozása érdekében is fontos intézkedések történtek. Az európai válság előtt a szovjet kormány a Csendes-óceáni és az Északi Flotta megszervezésére, valamint a Balti Flotta megerősítésére fordította a fő figyelmet; most viszont a Fekete-tengeri Flotta harci erejét növelte részint a többi hajóhadból ide vezényelt hajókkal, részint új egységek építésével.

Ezek az intézkedések nem maradtak hatás nélkül Törökország politikájára és a szovjet csapatok déli szárnyának általános helyzetére a Nagy Honvédő Háború idején. Ami Iránt és Afganisztánt illeti, ezek magatartását érvényben levő szerződések határozták meg: a szovjet–iráni garanciális és semlegességi szerződés, melyet az 1921-es megállapodás kiegészítéseként 1927-ben írtak alá, valamint a szovjet–afgán semlegességi és kölcsönös megneemtámadási szerződés, amelyet az ugyancsak 1921-ben aláírt egyezmény kiegészítéseként 1931-ben kötöttek meg.

*

Független, békeszerető politikájának következetes megvalósításával a Szovjetunió felborította az angol-francia imperialisták ama terveit, hogy Németországot és Japánt a Szovjetunióra uszítsák, és a szovjet–finn konfliktust az imperialista államok szovjetellenes intervenciójának megszervezésére használják ki. A szovjet nép az imperialisták több nyílt támadását is visszaverte. A nemzetközi reakció hiába próbálta tető alá hozni az imperialista hatalmak szovjetellenes egységfrontját, kísérlete kudarcot vallott.

A Szovjetunió sorra visszaverte a határain rendezett imperialista katonai provokációkat, s közben szüntelen fejlesztette fegyveres erőinek mozgósítási készségét, kiküszöbölte a csapatok felszerelésében és kiképzésében felfedezett hiányosságokat, s államhatárai védelmének megszilárdítása útján gátat emelt az ellen, hogy a háború lángja szovjet területre is átcsapjon.

A szovjet kormánynak és főparancsnokságnak azonban nem sikerült teljesen megvalósítania minden intézkedést, amelyet az ország védelmének fokozása és a hadsereg új felszereléssel való ellátása érdekében hozott.

A Szovjetunió következetes békeharca és biztonságának megszilárdítása a második világháború előestéjén és első szakaszában kedvező helyzetet teremtett ahhoz, hogy a Baltikumban győzzön a szocialista forradalom, s hogy Belorusszija és Ukrajna nyugati területei, valamint Besszarábia és Észak-Bukovina, melyeket a polgárháború és a külföldi intervenció éveiben elszakítottak, ismét egyesülhessenek a Szovjetunióval. A történelmi igazság helyreállítása volt ez, s megszilárdította a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ FRANCIAORSZÁG FEGYVERLETÉTELE UTÁN

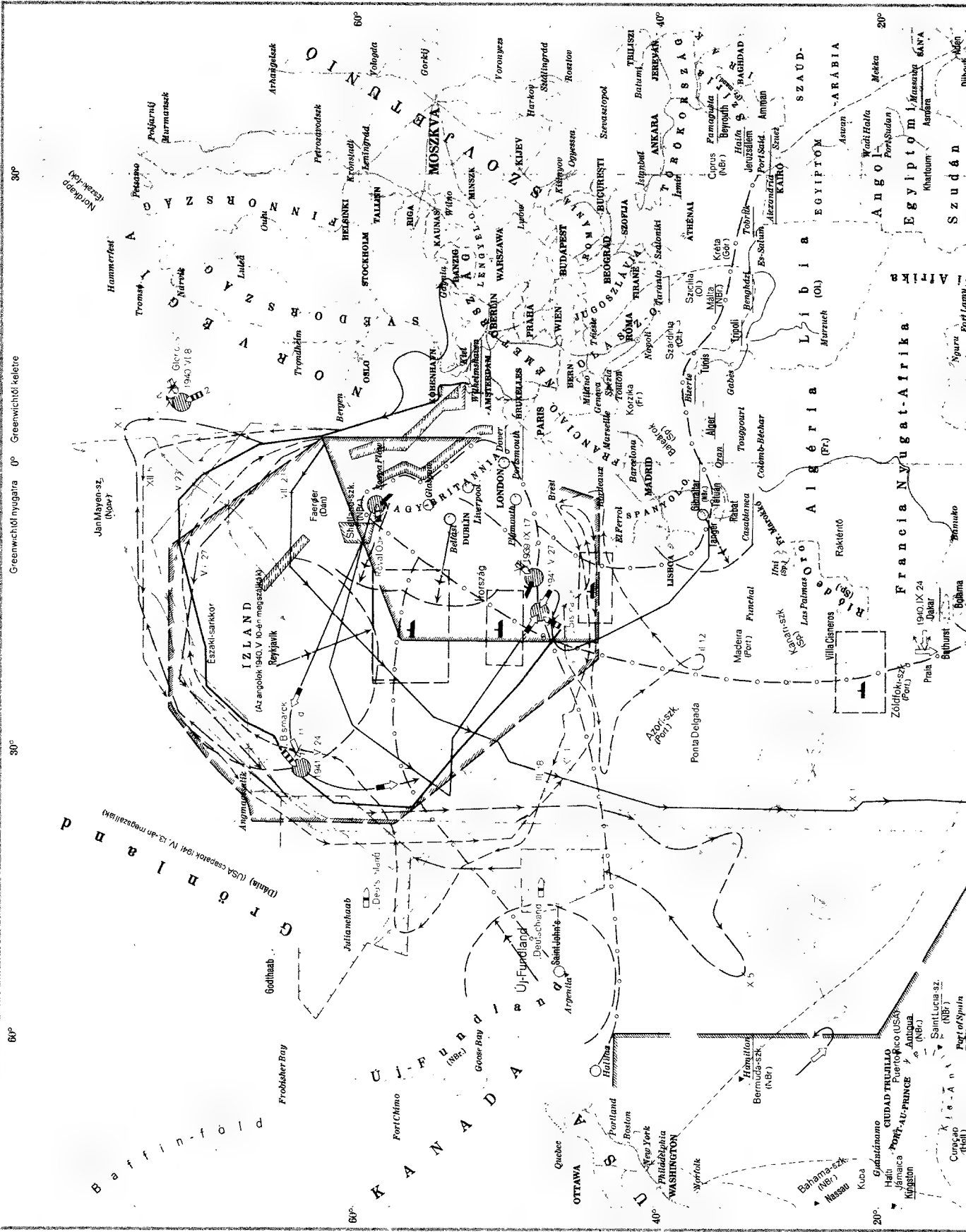
1. A nyugat-európai helyzet

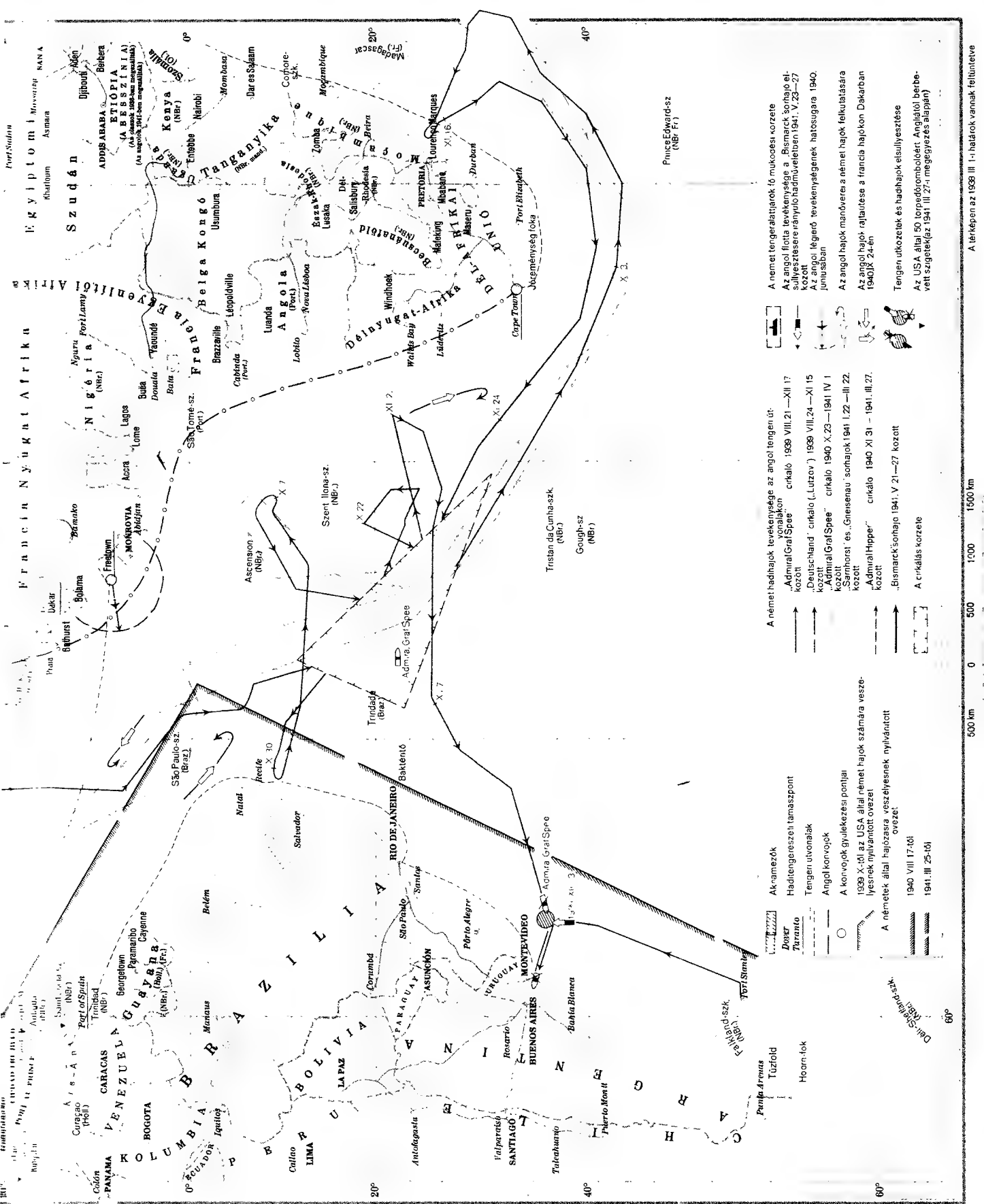
Franciaország kapitulációja a hadviselő felek erőinek számottevő átcsoportosítását eredményezte. Németország leszámolt legerősebb ellenségével a burzsoá Európában. Ennek folytán hadászati és gazdasági helyzete lényegesen megjavult. A „Reich” szolgálatában állt Nyugat-Európa egész fejlett gazdasága. A hitlerista tábornoki kar állítása szerint „Európa nyugati területeinek birtoklása minden tekintetben Németország katonai erejének jelentős támasza lett. A három igen fejlett ország – Franciaország, Belgium és Hollandia – iparával, ásványi kincseivel és mezőgazdaságával jelentősen növelte Németország katonai potenciálját. A roppant tömegű zsákmányolt haditechnikai eszköz, üzemanyag és más anyagi eszköz lehetővé tette a német hadiipar termelő kapacitásának sokszorosra való növelését, s Németország gazdaságát erősítette az is, hogy a nyugati országok ipari üzemait alárendelték a német gazdaságnak”.⁹³³

A francia tőkésék aktív segítséget nyújtottak a hitleristáknak Franciaország gazdaságának kiaknázásához. A megszállt és a meg nem szállt övezetben kialakították a vállalkozók és a megszállók „üzleti együttműködését”. Kernan, az egyik amerikai üzletcember szavai szerint a hitleristák arra törekedtek, hogy „a megszállt Franciaországot egyetlen hatalmas ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági gyarmattá változtassák”.⁹³⁴ Ez sikerült is nekik – „elérték azt, ami a háború előtti közgazdászok szerint lehetetlen volt: haladéktalanul hasznot húztak abból, amit fegyveres erővel meghódítottak”.⁹³⁵

A francia tőkésék és a német fasiszta hódítók politikai együttműködését – nehéz megmondani, mi volt több benne: árulás vagy megalázkodás – Pétain kormánya, amelynek hatalma Franciaország meg nem szállt részére és néhány gyarmatra terjedt ki, minden eszközzel előmozdította. A kormány Vichyt, ezt a kis üdülővárost választotta ki székhelyéül. A francia nemzetgyűlés képviselői, akik közül kiűzték a kommunistákat és az összes hazafiakat, 1940. július 10-én itt határozatot hoztak a Francia Köztársaság megszüntetéséről. A köztársasági rendszert felváltotta a hitlerista mintájú fasiszta katonai diktatúra, élén Pétainnel, akit államfőnek kiáltottak ki. Az agg marsall gyorsan, különösebb fáradság nélkül beleilleszkedett szerepébe: már régóta igyekezett megvalósítani a reakciós diktatúrát a francia imperialisták érdekében. Pétain rögtön a parlamenti döntés után a következő kijelentést tette: „Mi, Philippe Pétain, Franciaország marsallja, az 1940. július 10-i alkotmánytörvényt végrehajtva kijelentjük, hogy átvettük a francia államfő teendőit. Ennek megfelelően elrendeljük, hogy az 1875. február 25-i alkotmánytörvény második szakasza hatálytalanítandó.”⁹³⁶ Így számolták fel Franciaország alkotmányát és az Emberi Jogok Nyilatkozatát.

A francia burzsoázia bonyolult politikai játékot folytatott. Mivel meg volt győződve Németország erejéről, elsősorban Hitlerre tette a tétet. A francia tőkésék ugyanakkor minden eshetőségre szerették volna biztosítani maguk számára az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek támogatását is. 1940. október 24-én Hitler és Pétain találkozott Montoire-sur-le-Loire-ban (Franciaország), s ez alkalommal megvitatták a második világháború további távlatait. Ugyanakkor György angol király

személyes üzenetet intézett Pétainhez, ⁹³⁷ Pétain kormánya pedig titokban Londonba küldte Louis Rougier-t, a besançon-i egyetem professzorát, akinek személyes kapcsolatai voltak a brit fővárosban. Október 22-én megkezdődtek a tárgyalások. Rougier tárgyalta Cadogan angol diplomatával, Halifax lorddal és végül Churchill miniszterelnökkel. E találkozók eredményeképpen 1940. október 28-án gentleman agreementet (hivatalos okmányban nem rögzített egyezményt) kötött a Churchill-kormány a Pétain-kormánnyal.

Eszerint Nagy-Britannia megígérte, hogy kissé gyengíti Franciaország meg nem szállt részének tengeri blokádját, megálljt parancsol De Gaulle tábornoknak, aki a vichyi kormányhoz hű francia gyarmatok elfoglalására törekedett, s enyhíti a Pétain-kormány elleni propagandát. A Pétain-kormány lényegében kötelezettséget vállalt arra, hogy az Anglia elleni háborúhoz nem nyújt segítséget Németországnak, nem adja át a hitleristáknak a francia hajóhadat és az afrikai katonai támaszpontokat, nem követeli a De Gaulle által elfoglalt gyarmatok azonnali visszaadását, és belép a Németország elleni háborúba abban a pillanatban, amikor az angolok nagy erőket rakhatnak partra Franciaországban. ⁹³⁸

Roosevelt elnök belső tanácsadóját, Leahy tengernagyot nevezte ki vichyi nagykövetté. Az óceánon túli monopóliumok e képviselőjének diplomáciai tevékenysége eredményeképpen Weygand francia tábornok és Murphy amerikai hírszerző diplomata 1941. február 26-án titkos egyezményt írt alá. Ennek az egyezménynek a feltételei alapján az észak-afrikai francia gyarmatokon az Egyesült Államoknak fontos gazdasági pozíciókat engedtek át. Az Egyesült Államok kormánya kötelezettséget vállalt arra, hogy ezekre a gyarmatokra és Franciaország meg nem szállt részébe stratégiai nyersanyagot, iparcikkeket és élelmiszert szállít, noha az Egyesült Államok külügyminisztériumában jól tudták, hogy a stratégiai anyagok „a vichysta Franciaországon keresztül Németországba jutottak” és hogy a vichyi kormány megengedte, hogy „Tuniszból a líbiai német hadseregnek szállítsák azt a felszerelést”, ⁹³⁹ amely az Egyesült Államokból érkezett.

Angliának és az Egyesült Államoknak a Pétain-kormánnyal fenntartott kapcsolata fölöttébb megerősítette De Gaulle tábornok tevékenységét. De Gaulle rögtön a francia kapituláció után megalkította a „francia nemzeti bizottságot”, és ezt az angol kormány elismerte. Mivel azonban az angol kormány titkos kapcsolatokat tartott fenn a vichyi kormánnyal, ez az elismerés nem volt teljes és hivatalos.

1940. augusztus 7-én Churchill és De Gaulle egyezményt kötött, amely az utóbbit feljogosította arra, hogy Angliában francia fegyveres erőket szervezzen valamennyi fegyvernem önkénteseiből. A brit kormány kötelezettséget vállalt arra, hogy ezeket a csapatokat anyagilag teljesen ellátja. De Gaulle-t kinevezték a francia csapatok főparancsnokává, de a brit parancsnokság utasításai szerint kellett eljárnia. Feljogosították arra, hogy polgári közigazgatást szervezzen. A brit kormány magára vállalta a közigazgatás fenntartásának, valamint a De Gaulle alá rendelt francia katonák eltartásának költségeit. Úgy látszott, hogy ez az egyezmény kedvező a francia nemzeti bizottságra nézve. A valóságban viszont az angol uralkodó körök arra törekedtek, hogy De Gaulle egész mozgalmát saját érdekeik és terveik szolgálatába állítsák. Az Egyesült Államok ezt nem nézte jó szemmel, mert maga is hasonló célokra törekedett.

Az angol kormány, noha kapcsolatot tartott fenn De Gaulle-lal, elhatározta, hogy annak háta mögött titokban hadműveletet készít elő és hajt végre a német-francia fegyverszünet feltételei alapján internált és bizonyos francia kikötőkben összpontosított francia hajóhad elfoglalására. Churchill azt mondta, hogy Angliának mindenáron meg kell kaparintania a francia flottát, még ha ennek érdekében „hajófaron kell is csókolni Darlant”. ⁹⁴⁰ E feladat végrehajtása céljából sürgősen kidolgozták a „Katapult” hadművelet tervét, amely a tegnapi szövetséges flottájának megszerzésére vagy megsemmisítésére irányult.

Az angol kormány messzemenő terveinek megvalósítására 1940. július 3-án kísérletet tett, hogy elfogja az oráni (Algéria) francia hajórajt. Ezen a napon egy erős angol hajóraj Somerville altengernagy parancsnoksága alatt Gibraltárból kifutva blokád alá vette Oran közeli bejáratait. A franciák

elutasították Somerville-nek azt az ultimátumát, hogy adják át vagy süllyesszék el a hajókat. A további tárgyalások sem jártak eredménnyel, és estefelé az angol hajóraj tüzet nyitott az összezsúfolt francia hajókra. A brit hajóhad akcióit anyahajóról felszállt nehézbombázók támogatták. A francia hajók és parti ütegek viszonozták a tüzet, de az angolok fölényben voltak. A „Bretagne” francia sorhajó felrobbant, s egész legénységével együtt elsüllyedt. A „Provence” sorhajó harcképtelenné vált, a „Dunkerque” sorhajó a partra sodródott.

A „Katapult” hadműveletet végrehajtották Alexandriában, Algírban, Casablancában és másutt is. A francia flotta jelentős része így vagy megsemmisült, vagy angol fogságba esett. 1300 francia tengerész életét vesztette. A francia hajóhad, amely a világon a negyedik helyen állt, nagy veszteségeket szenvedett.

1940 szeptemberében Anglia kormánya és De Gaulle bizottsága kísérletet tett az egyik fontos francia haditengerészeti támaszpont, Dakar és az ott horgonyzó hajók birtokbavételére. De az akció nem járt sikerrel. Később a francia gyarmatok nagy része a kibontakozó antifasiszta mozgalom nyomására szakított a vichyi kormánnyal.

Franciaország kapitulációja nehéz helyzetbe hozta Angliát. Egyedül kellett szembenéznie a fasiszta rablóval, s szokása ellenére kénytelen volt saját erejével viselni a háborút. Németország megszállta Norvégiát és Dániát, Franciaország északi részét és nyugati partvidékeit, s ezzel előnyös hadászati pozíciókat szerzett. A német légierő támaszpontjait közelebb vitték Angliához, úgyhogy azok széles ívben helyezkedtek el Anglia délkeleti részével átellenben. A francia, a holland és a norvég kikötőket az angol tengeri útvonalakon működő német fasiszta tengeralattjárók és hadihajók támaszpontjaivá alakították át.

Miután Dunkerque-ből elszállították az angol csapatokat, Angliának nem voltak tartalékai az Észak-Franciaországban eldobált anyagi eszközök pótlására, a fegyvergyártás pedig továbbra is elmaradt a háború szükségletei mögött. Anglia egyetlen előnye erős hajóhada volt – a brit világbirodalom védelmének gerince. Németország ezt a légierő és a messzehordó parti ütegek fokozott alkalmazásával igyekezett ellensúlyozni.

Anglia nehéz helyzete logikus következménye volt egész politikájának, amelyet a második világháború küszöbén, illetve a háború első hónapjaiban folytatott. Ickes tekintélyes amerikai politikus így jellemezte Anglia politikáját: Anglia huzamos ideig „azzal az illúzióval áltatta magát, hogy sikerül összeugrasztania egymással Oroszországot és Németországot, maga pedig megússza szárazon. Áldozatul esett saját cselszövéseinek, s elveszítette az egész világ megbecsülését és rokonszenvét”.⁹⁴¹

Anglia 1939 nyarán elutasította a Szovjetunióval való együttműködést, s Franciaország kapitulációja után tragikus helyzetbe került, magára maradt, barátok és szövetségesek nélkül. Az angol nép ebben a nehéz helyzetben egyre inkább felismerte a Szovjetunió külpolitikájának jelentőségét, s reménykedve tekintett a Szovjetunióra, amelynek létezése megkötötte a világuralomra törő német fasiszták kezét. A hitlerista vezetők is tisztában voltak a Szovjetunióval ezzel a szerepével. 1940. július 13-án Halder sokatmondóan jegyezte be naplójába: „A Führert rendkívül aggasztja az a kérdés, miért nem hajlandó Anglia a békére. Ennek okát velünk együtt abban látja, hogy Nagy-Britannia Oroszországban reménykedik.”⁹⁴² Amerikai történészek megjegyzik, hogy a Szovjetunió védelmi politikája könnyített Nagy-Britannia katasztrofálisan nehéz helyzetén, s határozottan segítségére volt az angoloknak abban, hogy helytálljanak a tengelyhatalmak sötét erőivel szemben.⁹⁴³ A fasiszta Németország vezetői azonban nem látták át rögtön a helyzetet. Eleinte arra számítottak, hogy Franciaország megadása után Anglia kénytelen lesz szintén letenni a fegyvert. Ciano olasz külügyminiszter Hitlert ahhoz a házárdjátékoshoz hasonlította, akinek sikerült robbantani a bankot, s igyekszik kilépni a játékból ebben a kaszinóban.⁹⁴⁴ A hitleristák várakozásai azonban nem váltak be: Anglia adós maradt azokkal a javaslatokkal, amelyeket oly türelmetlenül várt a német kormány.

A hitlerista Németország 1939 végétől készült arra, hogy betör a Brit-szigetekre. 1940. július 2-án a német fegyveres erők főparancsnoksága tájékoztatta a csapatokat arról az elhatározásáról, hogy végrehajtja az angliai partraszállást.⁹⁴⁵ Kidolgozták a hadműveleti terveket: az Anglia elleni invázió

terve az „Oroszlánfóka” (Seelowe), a Gibraltár elfoglalására irányuló spanyol–német terv pedig a „Isabella–Felix” fedőnevet kapta.

Az „Oroszlánfóka”-terv lényege az volt, hogy a német csapatok betörnek Angliába, megszállják és leigázzák az országot. A terv szerint a betörést három támadó csoport hajtotta volna végre. A „Calais” csoport kapta volna azt a feladatot, hogy Ostende és a Somme-torkolat térségéből keljen át az angol partra Margate és Hastings között, az „Havre” csoport a Dieppe-Caen térségéből kiindulva szállt volna partra Brighton és Portsmouth között, a „Cherbourg” csoport pedig Weymouthnál.⁹⁴⁶ A La Manche partján átkelési eszközöket vontak össze. A fasiszta német sajtó nyíltan tárgyalta a betörés terveit ilyen hivalkodó, fenyegető célzatú címekkel mint „A kocka el van vetve”, „Megkapjátok a háborút”, „Anglia helyzete reménytelen” stb.⁹⁴⁷

1940. július 16-án a német hadvezetőség Hitler aláírásával kiadta a 16. sz. direktívát, amelyben ez állt: „Mivel Anglia reménytelen katonai helyzete ellenére mind ez ideig semmi jelét sem mutatta tárgyalási készségének, elhatároztam, hogy előkészítem, és ha kell, végrehajtom a partraszállási hadműveletet Anglia ellen. E hadművelet célja az, hogy felszámoljuk a brit anyaországot mint a Németország elleni háború folytatására szolgáló támaszpontot, s szükség esetén teljesen megszálljuk.”⁹⁴⁸

1940. július 26-án Heusinger tábornokot bízták meg azzal, hogy az Angliába való betörés tervének kiegészítésül dolgozza ki a részletes utasításokat a sziget megszállásával kapcsolatban. A hitlerista tervekben meglehetősen fontos helyet kapott az a kérdés, hogy mi történjék az ország lakosságával. Az erre vonatkozó dokumentumokból kitűnik, milyen sorsot szántak a német imperialisták az angoloknak.

Az angliai katonai közigazgatás megszervezésére és feladataira vonatkozó parancs, amelyet Brauchitsch 1940. szeptember 9-én írt alá, hangsúlyozta, hogy az angol szigetek összes munkaképes lakosait erőszakkal a kontinensre kell telepíteni. „17 éves kortól 45 évesig bezárólag a munkaképes férfi lakosságot haladéktalanul internálni kell és a kontinensre kell telepíteni.”⁹⁴⁹ Több parancs és utasítás rendelkezett arról, hogy az angolok nemzeti vagyonát teljesen meg kell kaparintani, az ország ipari üzemeit, természeti kincseit, valamint egyes állampolgárok vagyonát a német monopol-tőkések részére maradéktalanul el kell kobozni. A megszállási „rendszer” legcsekélyebb megsértéséért egyetlen büntetést helyeztek kilátásba – a halálbüntetést. A hitleristák embertelen terrorral gúzsba kötött rabszolgákká akarták változtatni az angolokat.

A Heusinger által kínos gonddal kidolgozott parancsok halálbüntetéssel fenyegetőzve megtiltották a hazafiság mindennemű megnyilvánulását, a megszálló hatóságokkal szembeni legparányibb engedetlenséget, „mindennemű esztelenséget”, szabotázscelekményt stb. Ezek a parancsok és utasítások egymagukban is leleplezik Adolf Heusingert mint háborús bűnöst, aki előre megfontolt szándékkal súlyos bünt követett el a béke és az emberiség ellen.

A német imperialisták tehát elhatározták, hogy elfoglalják és megszállják Angliát. A parancs értelmében 1940. szeptember 15-re be kellett fejezni az Anglia elleni támadás előkészületeit.⁹⁵⁰ A német kormány nem sietett az „Oroszlánfóka” terv végrehajtásával, előbb szeretne volna megfélemlíteni és demoralizálni az ellenséget. Ennek megfelelően Hitler 1940. augusztus 1-i 17. sz. direktívájában a következőket írta: „Hogy megteremtsem Anglia végleges vereségének feltételeit, az eddiginél erősebben szándékozom folytatni a légi és tengeri háborút Anglia ellen... A német légierőnek minden rendelkezésére álló eszközzel minél előbb meg kell semmisítenie az angol légierőt. A csapásokat elsősorban a repülőegységekre, ezek repülőtereire és ellátó bázisaikra, valamint a hadiiparra kell mérni, beleértve a léghátrító fegyvereket gyártó ipart is... Ha idő és tér szempontjából kivívtuk a légi fölényt, folytatni kell a légi háborút a kikötők és különösen az ország belsejében telepített élelmiszerraktárak ellen.”⁹⁵¹

Az Anglia elleni légi háborúra a 2. és a 3. légiflottát jelölték ki, összesen 2200 harci repülőgépet: 1100 bombázót, köztük zuhanóbombázókat, 900 egymotoros vadászt, 120 kétmotoros nehézvadászt stb.

A 17. sz. direktíva megjelenése utáni napon el is kezdődött Anglia bombázása. Eleinte nemcsak éjszakai, hanem nagy erővel végrehajtott nappali bombázásokat is végeztek. S mivel Hitler parancsot adott, hogy meg kell semmisíteni az élelmiszerraktárakat, a brit főváros ellen intézett első légitámadás alkalmával a londoni dokkokra mérték a főcsapást. Ezek térségében tárolták ugyanis az ország jelentős élelmiszerkészleteit, s ugyanitt nagy mennyiségű hadászati nyersanyagot is raktároztak. A német gyújtóbombák iszonyú tüzet okoztak: égett a gabona, a cukor tüzes lávaként ömlött, hatalmas lánggal lobogtak a tearaktárak, égett a kaucsuk, s fojtó fekete füsttel vonta be a lángtengert, egymásután robbantak fel a festékes és alkoholos hordók. A helyi légoltalmat készületlenül érte a támadás, a tűzoltók nem tudták megközelíteni a lángoló raktárakat, s noha a Temze közel volt, vizük sem volt elegendő. A raktárakat nem sikerült megmenteni, a tűz martalékaik lettek.

A német légierő sok angol várost rendszeresen bombázott, így Birminghamet, Manchestert, Liverpoolt stb. 1940. szeptember 7-től a hitlerista légierő 65 egymást követő éjszakán rendszeresen bombázta Londont. November 14-én 500 német bombázó lerombolta Coventryt. Az angol vadászok és légvédelmi tüzérek keményebb ellenállást tanúsítottak, mint kezdetben, s jelentős veszteséget okoztak az ellenségnek. A hitleristák kénytelenek voltak az éjszakai támadásokra szorítkozni. 1940 augusztusától 1941 májusáig (a légitámadásokat 1941. május 12-én hagyták abba) a német légierő mintegy 190 000 gyújtó- és rombolóbombát dobott az angol városokra.

1940. október 12-én a német fegyveres erők főparancsnoksága titkos parancsában közölte, hogy az „Oroszlánfőka” hadműveletet elhalasztják 1941 tavaszára–nyarára.⁹⁵² Úgy gondolták, erre az időre befejezik a Szovjetunió elleni háborút. Hitler azonban tovább ijesztgette az angolokat az invázióval.⁹⁵³

A német tengeralattjárók kis számuk ellenére sikeresen tevékenykedtek. 1940 nyarán és őszén egyszerre mindössze 10–15 tengeralattjáró portyázott a nyílt tengeren.⁹⁵⁴ De a németek által elsüllyesztett hajóknak mintegy 55 százaléka a tengeralattjárók érdeme volt. Az elsüllyesztett hajóknak további 12 százaléka aknára futott, 15 százalékát pedig repülőik semmisítették meg.

A német hadvezetőség az angol tengeri útvonalakra úgynevezett vadászhajókat is kivezényelt. Ezek nem bocsátkoztak harcba a brit hajóhad túlerőben levő egységeivel, hanem csak a kereskedelmi hajókat támadták. Ilyen vadászportyázásra három sorhajót – a „Bismarck”-ot, a „Scharnhorst”-ot és a „Gneisenau”-t, három cirkálót – a „Prinz Eugen”-t, a „Hipper”-t és a „Scheer”-t, valamint tizenkilenc segédcirkálót rendeltek ki. 1940 tavaszától ezeknek a vadászhajóknak az áldozata lett az elsüllyesztett brit hajók 16–18 százaléka.⁹⁵⁵ E „kalózhajók” közül néhányat elcsípett az angol hajóhad vagy légierő. Még 1939 decemberében az Atlanti-óceán déli vizein elsüllyesztették az „Admiral Graf von Spee” német segédsorhajót. A „Scharnhorst” és a „Gneisenau” 1940 júniusában megsérült az angol egységekkel folytatott harcban. Csak a következő év januárjában kerültek ki a javító dokkokból, s indultak újra vadászó portyára. Az angol hajóhad nagy erői üldözőbe vették őket, s 1941 márciusában mindkét sorhajó elrejtőzött a hitleristák által megszállt Brestben. Itt, akárcsak a lapallace-i kikötőben (Franciaország), ahová a „Scharnhorst” hamarosan áttelepült, az angol légierő erős és váratlan csapásai egyre újabb sérüléseket okoztak a német hajókon. (Lásd 15. sz. térképet.)

1941 májusának második felében Bergenből (Norvégia) a „Prinz Eugen” nehézcirkáló kíséretében kifutott a mintegy 53 000 tonnás „Bismarck”, a legújabb német sorhajó. Egy angol hajóraj harcra kényszerítette a német hajókat, s ebben a harcban május 24-én elsüllyedt a „Hood” angol sorhajó. De a „Bismarck” is súlyos sebeket kapott. Erősen megrongálták a brit torpedóvető repülőgépek, amelyek a „Victorious” repülőgép-anyahajón települtek. 1941. május 27-én az angol haditengerészeti flotta és légierő Bresttől 450 mérföldre⁹⁵⁶ délnyugatra elsüllyesztette a „Bismarck”-ot. A német hajóhadat ezzel súlyos veszteség érte.

De Angliának az Atlanti-óceánon elért egyes sikerei nem változtathattak a tengeri útvonalain kialakult általános helyzeten, amely egyre kedvezőtlenebbé vált számára. Az angol kereskedelmi hajóhad súlyos veszteségeket szenvedett; ez a veszteség Franciaország veresége óta több mint kétszeresére nőtt. 1941 tavaszán az angol kereskedelmi flotta veszteségei elérték a maximumot. 1941

júniusáig a németek összesen 1448 angol kereskedelmi hajót süllyesztettek el, összesen mintegy 5 700 009 bruttó-regisztertonna űrtartalommal; ez a mennyiség a második világháború előtt a brit kereskedelmi hajóhad űrtartalmanak egyharmada volt. Az angol hajóipar nem tudott megbirkózni az egyre növekvő tengeri veszteségek pótlásának feladatával, mivel kapacitása csak egyharmada volt a veszteségnek.

A kereskedelmi flotta veszteségei a brit birodalom tengeri útvonalain⁹⁵⁷
(Az összesítésben Anglia, valamint szövetségesei és a semleges államok hajói szerepelnek)

Év és hónap	Az összesen elsüllyesztett		Év és hónap	Az összesen elsüllyesztett	
	hajók száma	bruttó tonna		hajók száma	bruttó tonna
1939			1940		
Szeptember	53	194 845	Szeptember	100	448 621
Október	46	196 355	Október	103	442 985
November	50	174 269	November	97	385 715
December	72	189 923	December	82	349 568
1940			1941		
Január	73	214 506	Január	76	320 240
Február	63	226 920	Február	102	403 393
Március	45	107 009	Március	139	529 706
Április	58	158 218	Április	195	687 901
Május	101	28 461	Május	139	511 042
Június	140	585 496	Június	109	432 025
Július	105	386 913	Július	43	120 975
Augusztus	92	397 229			

Anglia, amelynek egész gazdasági élete a behozataltól függött, súlyos veszélybe került: tengeri útvonalai az Egyesült Államok óriási segítsége ellenére részben csődöt mondtak. Teljes mértékben megmutatkoztak annak a politikai vakságnak a következményei, amelyet Anglia reakciós uralkodó körei akkor tanúsítottak, amikor segítettek felfegyverezni a hitleri Németországot. Nagy-Britannia helyzetében csak 1941 júliusától, a Szovjetuniónak a német támadással szemben kifejtett ellenállása következtében állt be határozott javulás: a német blokád harapófogója kitágult (lásd a fenti táblázatot).

Anglia uralkodó köreiben széthúzás támadt. Egyesek hajlottak a Németország előtti kapitulációra. De Gaulle emlékirataiban elmondja, hogy ezekben a napokban Angliában „a tájékozott emberek

suttogva emlegették azoknak a politikusoknak, püspököknek, íróknak, üzletembereknek a nevét, akik az invázió esetén igyekeztek volna megegyezni a németekkel, hogy az ő égisük alatt kormányozzák az országot”.⁹⁵⁸ Mások, köztük a miniszterelnök is, elleneztek a kapitulációt, de kétségeik voltak aziránt, vajon Anglia huzamosabb ideig ellenállhat-e Németországnak.

Churchill nem sokra becsülte Anglia védelmi lehetőségeit. 1942. április 23-án a képviselőház zárt ülésén azt mondta, hogy „1940-ben egy 150 000 válogatott katonából álló inváziós hadsereg halálos pusztítást végezhetett volna közöttünk”.⁹⁵⁹

Az angol kormány arra készült, hogy a lengyel kormány példáját követve – sürgősen elmenekül az országból. Már meg is egyezett a kanadai kormánnyal, hogy német invázió esetén oda teszi át székhelyét.

Ezekben a válságos napokban nagyszerű kitartásról, állhatatosságról és bátorságról tettek tanúságot az angol dolgozók, noha a legtöbbet ők szenvedtek a légitámadások és az élelmiszerhiány miatt. Angliában az egyszerű emberek határozottan elleneztek a Németországgal való egyezkedést, s követelték kormányuktól, hogy a brit birodalom minden erejét mozgósítsa az ellenség visszaverésére. Eltökéltségük fontos szerepet játszott az események alakulásában.

A polgári történetek drámai képet festenek „az angliai csatáról”, noha a két fél főcsoportjai között nem történt meg az összecsapás. Azt viszont elhallgatják, hogy az Angliáért vívott úgynevezett „csata” más porondon, mégpedig erkölcsi-politikai küzdőtéren zajlott le. Németország elsősorban lélektani csapásra törekedett; meg akarta törni az angol nép akaratát, hogy megkönnyítse az angol münchenistáknak a rá következő bűnös alkut a hitleristákkal. Megfélemlítő célzatú lélektani támadás volt ez. Németország azonban ebben a tekintetben súlyos vereséget szenvedett; a megpróbáltatások nemhogy nem törték meg, hanem inkább megedzették az angol népet.

Az angol uralkodó körök dilemma előtt álltak: vagy alávetik magukat Németországnak és akkor elvesztik nemzetközi pozícióikat, vagy harcolnak a fasiszta tömb ellen az ország szabadságáért és függetlenségéért.

Az angol uralkodó körök az erős fasisztabarát irányzatok ellenére végül is nem kapituláltak, hanem szívós harcba kezdtek a világhatalomra törő német fasiszták ellen. E döntés kiharcolásában többek között igen fontos szerepet játszottak a néptömegek, amelyek a fasizmussal szemben az ország nemzeti függetlenségének védelmére keltek. A kialakult politikai helyzetben az angol uralkodó köröknek számolniuk kellett azzal, hogy ha szembehelyezkednek népükkel, elveszíthetik osztályuralmukat. Sőt, e körök számára előnyös volt kihasználni a népnek a fasizmussal szemben táplált gyűlöletét, hogy a „demokrácia” zászlaja alatt nyílt harcba bocsátkozhassanak halálos ellenségükkel az imperialista terjeszkedés talaján, sőt, olyan színben tűnjenek fel, mint akik a demokráciát védik. A demokráciát egyébként a maguk módján úgy értelmezték, mint az imperialista burzsoá uralom hagyományos angol formáinak fenntartását. A nemzeti függetlenség védelmének feladatát állították előtérbe.

A német kormány azt mérlegelte, hogy a világhatalom megszerzéséért folyó további harcának két terve közül melyiknek van nagyobb esélye a sikerre. A lényeges anyagi-technikai előfeltételek rendelkezésre álltak az Angliába való betöréshez, s a németek egy részének körében sikerült felszítani a gyűlöletet Anglia ellen. De az Anglia elleni invázió Németországnak nem hozhatta meg a végleges sikert, mivel a világhatalom megszerzésének útjában a Szovjetunió maradt a fő akadály. A német imperialisták tartottak a Szovjetunió további erősödésétől, s nemcsak siettek a Szovjetunió elleni támadással, hanem igyekeztek a lehetséges maximális erőt megtakarítani a Szovjetunió elleni háborúra. Nem tartották célszerűnek, hogy ennek az erőnek akár csak egy részét is Angliára pazarolják. Úgy vélték továbbá, hogy Anglia idő előtti veresége (vagyis a Szovjetunió tervezett legyőzése előtt bekövetkező angol vereség) mindenekelőtt Japánnak és az Egyesült Államoknak válik javára, nem pedig Németországnak. Abban az esetben viszont, ha Németország legyőzi a Szovjetuniót, Anglia sorsa megpecsételődött. E megfontolásokat Hitler több ízben kifejtette vezető tábornokai és tenger-
nagyai körében, akik biztosították teljes egyetértésükről.⁹⁶⁰

Nem kétséges, hogy ha nincs a Szovjetunió, Anglia Németország zsákmánya lett volna. William Fosternek, az Egyesült Államok Kommunista Pártja elnökének szavai szerint, „Angliát egyedül Hitlernek a Vörös Hadseregtől való félelme mentette meg a hódító nemzetiszocialisták támadásától”.⁹⁶¹ Németország még az Anglia elleni blokádra sem használta fel összes lehetőségeit. Liddell Hart, reakciós angol hadtörténész ezt a tényt elismerve a következőket írja: „Angliát térdre lehetett volna kényszeríteni, ha az egyre erősödő tengeri és légi blokád segítségével megakadályozzák ellátását. De Hitler nem merete erre összpontosítani összes lehetőségeit, amíg a Vörös Hadsereg a színen volt.”⁹⁶²

Már jóval Németországnak a Szovjetunió elleni hitszegő támadása előtt nyilvánvaló volt, hogy csak a Szovjetunió mentheti meg az emberiséget a fasiszta leigázástól. Ezt a következtetést az alábbiak igazolják. A Szovjetunió mint a béke hatalmas bástyája még a megkezdődött második világháború viszonyai között is pusztán létével korlátozta a német imperializmus agresszív aktivitását, s az valóban nem is szánta rá magát Anglia előzönlésére. Másodszor, a reális tények azt bizonyították, hogy Franciaország fegyverletétele után a kapitalista Európában nem maradt olyan erő, amely képes lett volna szembeszállni Németországgal. Ha a németek partra szálltak volna a Brit-szigeteken, az az ország összes akkori vezetőjének beismerése szerint végzetes következményekkel járt volna Angliára. A nyugat-európai országok legyőzése folytán megerősödött Németország Japánnal együtt olyan erő volt, amellyel az Egyesült Államok sem tudott volna megbirkózni.

A nyugat-európai események politikai értelme mindenekelőtt az volt, hogy könyörtelenül lerántotta a leplet a francia, angol stb. nagyburzsoázia politikájának népellenes jellegéről. Ezekre az eseményekre tökéletesen érvényesek Leninnek az első világháborúról mondott szavai: „Az európai háború a legnagyobb történelmi válságot, új korszak kezdetét jelenti. Mint minden válság, a háború is kiélezte a mélyen rejlő ellentmondásokat, és napfényre hozta azokat, letépve minden képmutató álarcot, félrelökve minden konvenciót, lerombolva a rothadó vagy megrothadt tekintélyeket.”⁹⁶³

2. Az afrikai háború

Az olasz fasizmus, amely 1940. június 10-én hadba lépett Anglia és Franciaország ellen, hatalmas területi hódításokra sóvárgott. Amellett, hogy igényt tartott Franciaország területének jelentős részére meg akarta teremteni uralmát a Földközi-tengeren, ki akarta terjesztetni gyarmatbirodalmát Anglia és Franciaország afrikai gyarmatainak rovására. Az olasz uralkodó körök úgy tervezték, hogy elfoglalják a Szuezi-csatornát, s ezzel elvágják a brit birodalom tengeri útvonalait. Ez az elképzelés megfelelt a hitleri Németország terveinek is.

Az olasz kormány jelentős erővel rendelkezett Afrikában: a Líbiához tartozó Kirenaikában és Tripolitániában 215 000 katonát és tisztet tartott, Kelet-Afrikában (az elfoglalt Etiópiát is beleértve) 200 000 embert helyezett el.⁹⁶⁴ Angliának viszont a Közel-Keleten és Kelet-Afrikában mindössze 82 700 katonája és tisztje volt,⁹⁶⁵ s ezeknek egy részét arra tartogatták, hogy harcoljanak az arab népek nemzeti felszabadító mozgalma ellen. Kirenaika és Egyiptom határán hat olasz hadosztály, mintegy 75 000 ember vonult fel. Az olasz csapatokkal szemben felvonultatott „Nilus” hadsereg egy páncélos hadosztályból, egy indiai gyalogos hadosztályból, két gyalogdandárból és egy harcokocsiezredből állt, összesen 31 000 főnyi létszámmal.

Mivel az angol kormány úgy számított, hogy a fasiszta hatalmak a Szovjetuniót fogják megtámadni, Afrikában nem készült fel az Olaszország elleni hadműveletekre, ugyanis nem hitt komolyan egy olasz-angol háború lehetőségében.

A Földközi-tengeren sem Anglia javára alakultak az erőviszonyok. Az olasz hajóhadnak itt 4 sorhajója, 7 nehéz és 15 könnyű cirkálója, 128 torpedónaszádja és 115 tengeralattjárója volt. Vele szemben állt az alexandriai kikötőben horgonyzó angol hajóraj – 4 sorhajó, 6 könnyű cirkáló, 21

romboló, 6 tengeralattjáró és 1 repülőgép-anyahajó. 1940 augusztus végén további 1 angol sorhajó, 2 légvédelmi cirkáló és 1 repülőgép-anyahajó érkezett Alexandriába. A Földközi-tengeren ezenkívül még voltak angol haditengerészeti erők, ezek Máltában és Gibraltárban horgonyoztak. Olaszország hajóhadát és szárazföldi erőit az egész olasz légierő támogatta, Angliának viszont csak jelentéktelen légiereje volt ebben a térségben.

1940 július elején megindult az olasz csapatok támadása Kelet-Afrikában. Elfoglalták Brit-Szomáliföldet, behatoltak Kenyába, s kijutottak Szudán fővárosa, Khartum távoli előterébe.

A hódító terveket szövő olasz fasiszták afrikai gyarmatbirodalmuk kiterjesztését igyekeztek egybehangolni Németország nyugat-európai sikereivel. Mussolini az Angliához intézett hadüzenet után több mint két hónapig várakozó állásponton volt, s úgy számított, hogy a német csapatok angliai partraszállásával egy időben indítja meg a támadást a Szezei-csatorna irányában. 1940. augusztus 27-én Mussolini közölte Hitlerrel, hogy az egyiptomi betörés előkészületei befejeződtek, s Graziani parancsot fog kapni, hogy azon a napon indítsa meg a támadást, amikor a németek partra szállnak Angliában. Bár kiderült, hogy a németek bizonytalan időre elhalasztják az Anglia elleni inváziót, Mussolini mégis úgy döntött, hogy megtámadja az egyiptomi angol csapatokat.

A líbiai és egyiptomi hadműveletek a viszonylag keskeny part menti síkságon zajlottak le, amely legfeljebb 30–80 kilométer mélyen nyúlik be az afrikai szárazföldre. (Lásd a 16. sz. térképet.) Grazianinak, a Líbiában állomásozó olasz fasiszta csapatok parancsnokának a terve az volt, hogy a gépesített oszlopok a part mentén betörnek Egyiptomba,⁹⁶⁶ kijutnak Alexandriához és Kairóhoz, és így elfoglalják a Szezei-csatornát.

Az angolok ugyancsak várakozó álláspontra helyezkedtek a Líbiában tartózkodó olasz csapatokkal szemben. A „furcsa háború” politikája, amelyet az angol uralkodó körök Európában folytattak, arra vezetett, hogy az angol imperializmust, amely nem szándékozott aktív hadműveleteket folytatni, teljesen készületlenül érte az afrikai fasiszta támadás. Wavell tábornok, a közel-keleti brit csapatok főparancsnoka ezért azt tervezte, hogy az olasz támadás megindulásával visszahúzódik Marsa-Matruh megerősített állásaiba, s a sivatag egy részének elvesztése árán időt nyer Egyiptom védelmének megszervezésére.

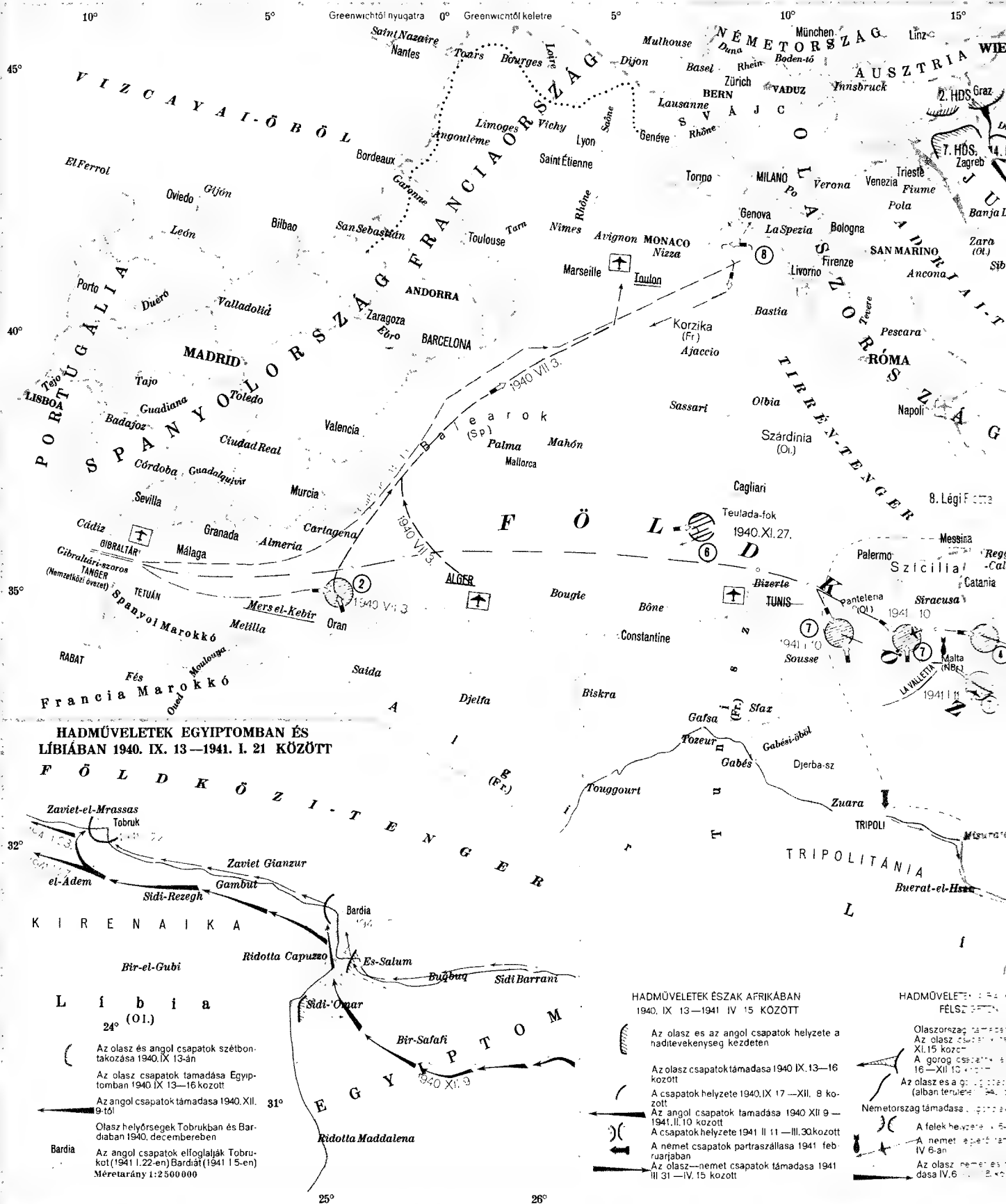
1940. szeptember 13-án az olasz hadosztályok Kirenaika területéről betörték Egyiptomba, s a Földközi-tenger partja mentén előnyomultak. Az angol csapatok ellenállás nélkül sietve visszahúzódtak Marsa-Matruhhoz. Az olasz csapatok még aznap bevonultak Es-Salumba, szeptember 15-én elfoglalták Buqbuqot, szeptember 16-án pedig elérték Sidi-Barranit. 90 kilométert előnyomulva, a támadást nem folytatták, hanem megálltak és beásták magukat.

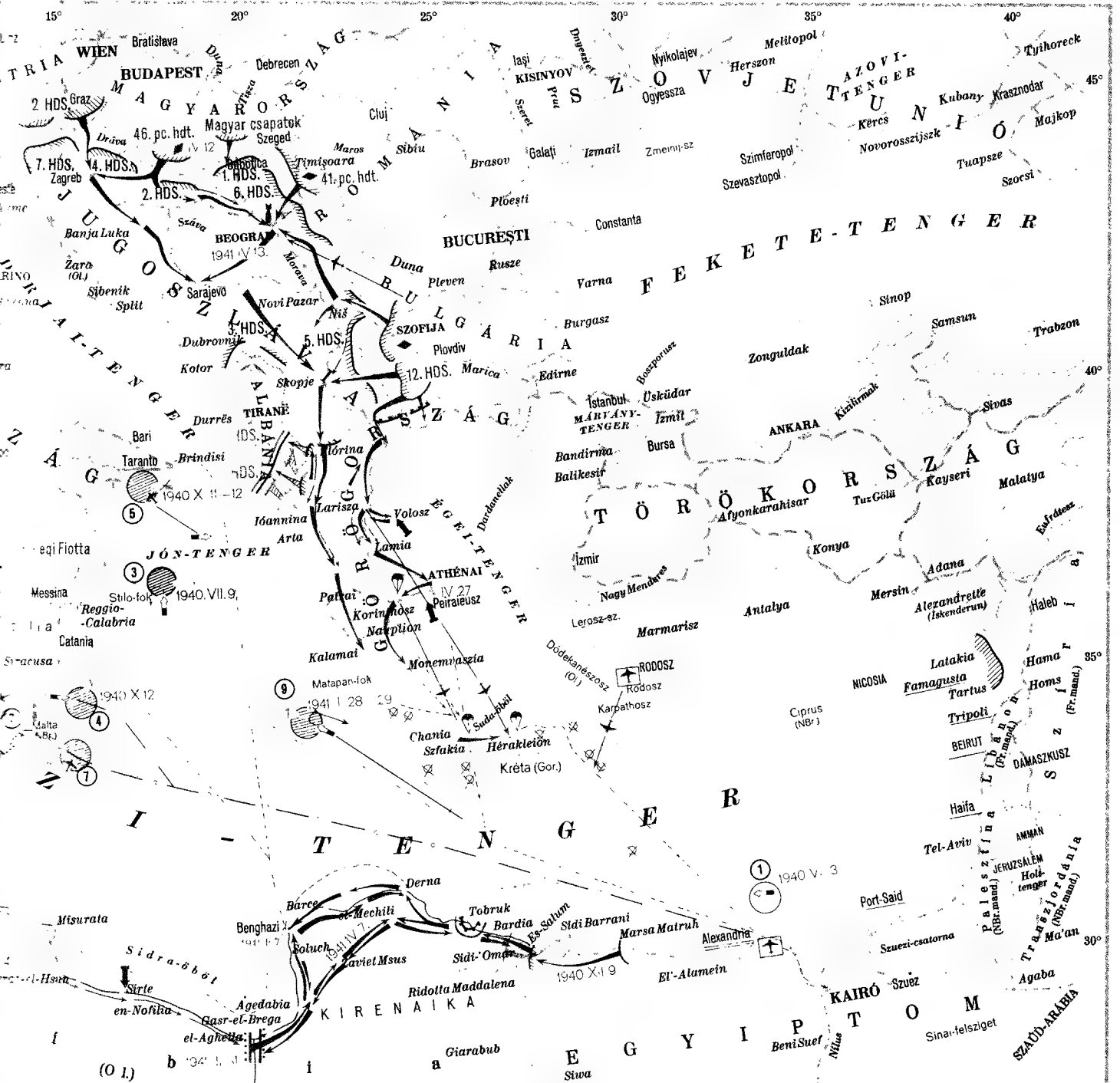
Az angol csapatok ennek ellenére folytatták a visszavonulást, s csak Marsa-Matruhnál álltak meg. Ennek következtében a hadviselők közt 30 kilométer szélességű senki földje keletkezett. Az angol hadvezetés kerülte a harcot, mert tudta, hogy az ellenség erőfölényben van. Graziani azért állította meg a támadást, mert várta a Görögország elleni olasz fasiszta agresszió megkezdését, hogy azután újra meginduljon a Szezei-csatorna felé.⁹⁶⁷ Úgy gondolta, hogy az angolok figyelmét elvonják a görögországi események, nem ügyelnek annyira Egyiptomra, az olaszok pedig különösebb fáradság nélkül elfoglalhatják a Szezei-csatornát. Egyiptomban megszilárdult a helyzet. Miután az olaszok elfoglalták Sidi-Barranit, csaknem három hónapig nem került sor aktív hadműveletekre.

Graziani az elfoglalt területen öt megerősített tábornak alakított ki, amelyek a parttól a földrészbelseje felé mintegy 70 kilométer mélységű jokora ívben terültek el. Ezeket a táborokat kőfalakkal vették körül. Tűzösszeköttetés azonban nem volt köztük. A táborok közti hézagokat nem őrizték, habár azok nagy kiterjedésűek voltak. A Bir-Safafi-i és a legközelebbi tábor, Nibeiva közt több, mint 30 kilométeres hézag tátongott.

Az olasz fasiszta csapatok főerői a parton helyezkedtek el. Itt volt a jó út, itt voltak a kikötők és a repülőterek. A széles arcvonalon kiépített egyes védelmi góccokat arra szánták, hogy megóvják a déli szárny csapatait a váratlan bekerítéstől vagy a sivatag felől való megkerüléstől.

A fasiszta Olaszország Görögország ellen indított háborújában súlyos kudarckokat szenvedett, s ez

A BALKÁN
FÖLDKÖZI TETEN

- 1. A jugoszláv csapatok visszavonulása. Az angol csapatok partbiztosítása Peiraeuszban és Volosznál III 7—31 között.
- 2. A görög és angol csapatok tevékenysége.
- 3. Az angol csapatok elszállítása Görögországból IV 24—V 2. között.
- 4. „Szabad Franciaország” csapatai Szíriában.
- 5. Nemetország elfoglalja Kréta szigetét 1941 V 20—VI 1 között.
- 6. A német légedeszantok földreszállása V 20—VI 1. között.
- 7. Az angol csapatok elszállítása Kréta szigetről V 20—VI 1. között.

- 8. A német és olasz légierő támadásai az angol hajók ellen.
- 9. A német légierő által elsüllyesztett angol hajók.

HADMŰVELETEK A FÖLDKÖZI TENGERTEN
1940 VII—1941 VI KÖZÖTT

- 1. Az angol flotta kísérletei a francia hajók elfogására.
- 2. Alexandránál.
- 3. Mers el-Kebrnél és Oránánál.
- 4. Harc a Sziló-foknál.

- 5. Harc Malta szigeténél.
- 6. Az olasz hajók bombázása Tarantónál 1940 X. 11—12-én.
- 7. Harc a Teulada-foknál.
- 8. Az olasz—német légierő tevékenysége az angol hajókaravánok ellen.
- 9. Az angol hajótüzérség tűz alá veszi Genovát.
- 10. Harc a Matapan-foknál.
- 11. Megrongált hajók.

szükségszerűen hatással volt afrikai helyzetére is. Olaszország szempontjából megváltozott a földközi-tengeri helyzet is. „... Alig néhány hónapra volt szükség ahhoz – jegyzi meg Ruge hitlerista tenger-nagy –, hogy az egész világ előtt lelepleződjék Olaszország katonai gyengesége és politikai ingatlansága. Ennek a körülménynek a tengelyhatalmak hadviselésére nézve negatív következményei nem vártak magukra.”⁹⁶⁸

A fasiszta Olaszország kudarcai lehetővé tették az angol hadvezetőségnek, hogy hathatósabb intézkedéseket tegyen a Szezi-csatorna biztosítására. Wavell rohamra szánta el magát, amelyet parancsában „nagy erővel végrehajtott korlátozott célú csapásnak” nevezett. Az angol csapatok elé azt a feladatot állította, hogy szorítsák ki az olasz fasiszta csapatokat Egyiptom területéről. Wavell törzse további előnyomulást nem tervezett.

Az angol csapatok 1940 decemberéig további két hadosztály erősítést kaptak, egy új-zélandi és egy ausztráliai hadosztályt, de a rohamban csak a 7. páncélos hadosztály, a 4. indiai hadosztály és Marsa-Matruh helyőrsége vett részt – mindössze 15 000 ember, az Egyiptomban állomásozó összes angol erőnek mintegy negyedrésze.

Az olasz fasiszta hadvezetőség teljesen a jó szerencsére bízta magát: miután csapatai berendezkedtek a megerősített táborokban, nem szervezte meg sem a felderítést, sem az ellenség megfigyelését. Ennek következtében az angol roham teljesen váratlanul érte az olasz helyőrséget.

1940. december 9-én reggel csekély brit erők 72 löveg támogatásával szemből megrohamozták Nibeivát, lekötve az olasz helyőrség figyelmét. Eközben a 7. páncélos hadosztály egységei felvonultak a Bir-Safafi és Nibeiva közti védtelen szakaszon, s hátból támadást intéztek a nibeivai olasz tábor ellen. Az angol csapatok rohama meglepetésszerűen érte az olasz fasiszta helyőrséget. A pánikba esett olasz tábornokok nem tudták megszervezni az ellátást.

A nibeivai tábor elfoglalása után a 7. angol páncélos hadosztály három oszlopot alakított: az egyik a sivatagi úton indult el Bir-Safafi irányában, a másik a tengerpart felé Buqbuq és Sidi-Barrani között, a harmadik egyenesen Sidi-Barraninak. Az olasz fasiszta csapatok soraiban olyan nagy volt a pánik, hogy december 16-án harc nélkül elhagyták Es-Salumot, Halfaniót, s a libiai fennsík határán épített egész erődrendszert. Ily módon megghiúsult Grazianinak az a terve, hogy csapataival támadást indítson a Nílus deltája irányában. A brit csapatok akadálytalanul vonulhattak be Kirenaika belsejébe. Természetes, hogy a teljesen felhomlott olasz fasiszta hadsereg csak jelentéktelen veszteséget tudott okozni a brit csapatoknak. A hivatalos adatok szerint az angolok 133 halottat és 387 sebesültet vesztek.

1941. január 5-én a brit csapatok bevonultak Bardiába, január 22-én pedig Tobrukba. A tenger mentén visszavonuló olasz csapatokat Bengázitól délre bekerítették, s ezek a gyűrűből nem tudtak kitörni. A 60. olasz hadosztály főerői letették a fegyvert, s megnyílt az út Tripolisz felé. Az olasz fasiszta csapatok nem fejtettek ki érdemleges ellenállást, mivel csaknem egész erejük, mintegy 80 000 ember, Kirenaikában volt szétszórva.

De az angol katonai vezetés 1941. február 10-én teljesen váratlanul megparancsolta, hogy el-Agheilánál meg kell állítani a brit csapatok előnyomulását. Az angol imperialisták ahelyett, hogy teljesen kiűzték volna az ellenséget Észak-Afrikából, úgy döntöttek, hogy kihasználják az olasz csapatok görögországi vereségét, s hadászati hídfőt létesítenek ott, majd alkalmas pillanatban elfoglalják az egész Balkán-félszigetet.

Minthogy el-Agheilánál megállt az angol támadás, s az angol erők java részét Egyiptomból átdobták Görögországba, Graziani csapatai megszabadultak attól a veszélytől, hogy teljesen kiszorulnak Észak-Afrikából.

Kelet-Afrikában az angol csapatok 1941. január 20-án betörték Eritreába, január 24-én pedig Olasz-Szomáliába. Május 18-án az olasz csapatok maradványai, élükön az aostai herceggel Amba-Alagában (Abesszinia) letették a fegyvert. Olaszország ily módon összes gyarmatait elvesztette Kelet-Afrikában.

Az olasz csapatok afrikai veresége erősen kihatott Olaszország belpolitikai helyzetére. Olasz-

ország hadbalépése Anglia és Franciaország ellen – Franciaország gyors veresége ellenére – nyomasztóan hatott az olasz népre. Luigi Longo, az Olasz Kommunista Párt Központi Bizottságának főtítkárhelyettese így ír erről: „1940. június 10-e az a nap, amelyen Olaszország hadat üzent Franciaországnak – jöllehet az olasz hadsereg gyors és könnyű győzelem várt –, az olaszok számára a néma gyász napja volt. A nagyvárosok utcáit feldúlt vagy komor arcú emberek töltötték meg. A háború első estéjén, amikor a városokat elsötétítették és sűrű sötét éjbe merültek, ugyanilyen sötétség borult az olasz emberek lelkére is.”⁹⁶⁹

A fasiszta propaganda, amely igyekezett fokozni a lakosság és a hadsereg „harci szellemét”, nem dicsekedhetett valami nagy sikerrel. Az olasz katonák nagy része azon a véleményen volt, hogy a háború ellentétes a nép érdekeivel. A katonai vereségek fokozták az elégedetlenséget a fasizmussal szemben.

Az Olasz Kommunista Párt az illegalitás nehéz körülményei közt tömörítette a néptömegeket a fasizmus és a háború elleni harcra. 1940 júniusában közzétett nyilatkozatában a kommunista párt leleplezte az Olaszország által kezdeményezett háború agresszív jellegét, s konkrétan megfogalmazott követeléseivel harcra mozgósította a dolgozókat a hadműveletek haladéktalan megszüntetéséért, más népek kirablása és leigázása nélküli annexiók és hadisarc nélküli békéért.⁹⁷⁰ 1941 májusi kiáltványában a kommunista párt rámutatott arra, hogy az olasz fasizmus katasztrófába sodorta az országot, s maga is csődbe jutott, majd kiadta a jelszót, hogy vessenek véget a háborúnak: „Ki a hatalomból a háború és a katonai vereségek bűnöseivel! Ki a hatalomból a német imperializmus bérenceivel! A hatalmat olyan kormány vegye át, amely a népből születik és a népre támaszkodik . . .”⁹⁷¹

Olaszországban a kommunisták és a szocialisták vezetésével – akik közt az akcióegység már 1934-ben létrejött – az uralkodó körök kegyetlen terrorja ellenére kezdett kialakulni az antifasiszta front.

Mivel a hitleristák és Olaszország közt voltak bizonyos imperialista ellentétek, s ezeket csak súlyosbította Mussolininak az a kísérlete, hogy saját erőivel foglalja el Görögországot, a német fasiszták nem siettek olasz szövetségesük segítségére. Ráadásul maguk szerették volna elfoglalni Egyiptomot és a Szezei-csatornát. A német uralkodó körök várták a kedvező pillanatot, amikor a legyengült Olaszország hozzájuk fordul segítségért, s ekkor diktálják neki feltételeiket.

Nem kellett sokáig várni arra, hogy Olaszország segítséget kérjen. 1941. január első felében az olaszok a görög fronton katasztrófális helyzetbe kerültek. 1941. január 19-én Németország és Olaszország katonai és politikai vezetőinek salzburgi (Ausztia) tanácskozásán Mussolini kénytelen volt megkérni Hitlert, hogy támadja hátba a görögöket – Szaloniki irányában – Bulgária területéről, s előre elfogadta minden feltételét. Ezen a tanácskozáson határozták el, hogy Észak-Afrikába német fasiszta csapatokat dobznak át, s az egyiptomi angol csapatok elleni hadműveletek irányítását a német parancsnokságra bízzák.⁹⁷²

A német főparancsnokság még 1940 decemberében megkezdte a Görögország elfoglalására irányuló „Marica” hadművelet előkészítését. Most a hitleristák úgy akarták kihasználni az olasz imperialisták líbiai legyengülését, hogy segítséget nyújtva nekik, hadászati hídfőt létesítsenek Észak-Afrikában, egész Afrika későbbi elfoglalására.

1941. február folyamán átdobták Líbiába az „Afrika” elnevezésű német expedíciós hadtestet, amelynek állományába egy páncélos és egy könnyű gyaloghadosztály, valamint az „Ariete” olasz páncélos hadosztály tartozott. A csapatszállításokat cirkálókból és rombolókból alakított hajókaravánok kísérték, a levegőből pedig a német fasiszta légierő oltalmazta. A csapatok kirakása Tripoliszban szakadatlanul folyt, nemcsak nappal, hanem reflektorok fényében éjjel is. Az olasz-német csapatok afrikai hadműveleteinek a levegőből való támogatása végett Szicíliaba vezényelték a 10. német légi hadtestet. Grazianit leváltották. A hadműveletek irányítását Rommel, a német „Afrika” hadtest parancsnoka vette át. Az angol hadvezetőség figyelmét elkerülte, hogy a németek nagy erőket dobtak át Líbiába.

Kirenaikában az olasz és a brit csapatok közt 270 kilométer távolság volt. A „Brescia”, „Savoia”, „Bologna”, „Pavia” olasz hadosztályok maradványai – amelyek összes fegyverzetüket elvesztették – Misurata, Buerat-el-Hsun, Sirte helységek térségében tartózkodtak. Tovább kelet felé, el-Agheila irányában, február közepétől nem voltak olasz fasiszta csapatok. Az olaszok első akadályvonala Sirte város közelében húzódott, a fő védelmi vonal pedig Misuratától délre.

Az olaszok rendezetlen visszavonulása 1941. február közepén megállt. Az egyesült olasz–német erők újra megkezdték az előnyomulást el-Agheila felé, s február 22-én találkoztak a brit csapatokkal, amelyek el-Agheilában és a Sirtica sivatag keleti határán helyezkedtek el.

Az észak-afrikai olasz csapatok annyira harcképtelenek voltak, hogy február 14-én Rommel a német szárazföldi erők főparancsnokságától még egy páncélos hadosztályt kért Lfbiába.

Az olasz–német hadvezetőség kezdeti terve az volt, hogy megtartja Tripolitániát; többre akkor nem számíthatott. 1941. március 21-én a német fegyveres erők főparancsnoksága azt a feladatot szabta Rommelnak, hogy foglalja el Agedabia térségét, mint a további támadó hadműveletek hídfőjét. Az olasz–német csapatoknak május 20-án kellett támadásba lendülniük a brit csapatok ellen. Egyidejűleg közölték Rommellal, hogy az „Afrika” hadtest megerősítésére átdobják a 15. német páncélos hadosztályt. Az Egyiptomba való behatolást elhalasztották 1941 őszére.

A helyzet azonban úgy alakult, hogy a német hadvezetőség megváltoztathatta eredeti döntését. A német felderítés megállapította, hogy el-Agheilánál a 2. angol páncélos hadosztálynak mindössze két dandárja áll, azok is széles arcvonalon kisebb részekre széttagolva, s egymástól elkülönülve, Benghází térségében pedig a 9. ausztráliai hadosztály egységei állomásoznak, s ezek jelentik a britek főerőit Nyugat-Kirenaikában. Ekkorra a 7. angol páncélos hadosztály és a 6. ausztráliai hadosztály egységeit visszavonták Egyiptomba, hogy onnan átdobják őket Görögországba.

A német hadvezetőség kihasználta a kedvező alkalmat, s március 31-én az 5. páncélos hadosztály erőivel (mintegy 150 harckocsival) csapást mért az angolokra Gaszr-el-Brega térségében. Az olasz–német csapatokat a 10. repülőhadtest fedezte, amely kivívta a légi fölényt, s biztosította a szárazföldi erők sikeres támadását.

Az angol parancsnokságot meglepte az olasz–német támadás. Az egyik páncélos dandárt teljesen meglepetésszerűen érte a roham, s a támadók szétverték. A németek előrevetett egységei csak 80 kilométerrel odébb ütköztek újra ellenállásba.

Agedabiában az olasz–német csapatok két csoportra oszlottak: az egyik váratlanul megtámadta Bengházit, a másik északkeleti irányban haladva, a tábori utat megkerülve áthatolt a sivatagon, s váratlanul hátba támadta el-Mechili erődjét, ahol az angol páncélos hadosztály törzse települt. (Lásd a 16. sz. térképet.) Gambier-Perry tábornokot, az angol helyőrség parancsnokát pihenés közben, sátrában ejtették foglyul. Rajta kívül fogságba esett még öt tábornok, valamint kétezer katona és tiszt.

A német támadás olyan rémületet idézett elő, hogy az angol tiszték a sietve Bengháziba tartó saját harckocsijaikat német harckocsiknak nézték, s felrobbantották a benzintartályokat. A 3. páncélos dandár harckocsijai ott álltak üzemanyag nélkül, s a légénység kénytelen volt elhagyni őket.

Április 4-re virradó éjszaka az olasz–német csapatok harc nélkül elfoglalták Bengházit, április 10-én pedig felvonultak Tobrukhoz, amelyet másnap bekerítettek. Tobrukban mintegy 35 000 főnyi helyőrsége azt a feladatot kapta, hogy a hajóhad támogatásával tartsa a várost, és hiúsítsa meg az olasz–német hadvezetőség minden kezdeményezését.

Az olasz–német csapatoknak azok a próbálkozásai, hogy menetből elfoglalják Tobrukot, nem jártak sikerrel, s Rommel Egyiptom felé irányította főerőit. Április 12-én Rommel csapatai harc nélkül bevonultak Bardiába, április 15-én elfoglalták Sidi-Omárt, Es-Salumot, a Halfaia-hágót és a Giarabub oázist. Előnyomulásuk ezzel megállt.

Az olasz–német utánpótlási vonalak sok száz kilométerre elhúzódtak, a csapatok ellátásában nagy fennakadások mutatkoztak, annál is inkább, mert a hadműveleti terv eredetileg nem irányzott

elő ilyen mély előnyomulást (mintegy 900 kilométert). Az élelmiszert és vizet szállító gépkocsik nem tudták követni a támadó egységeket.

Az olasz–német csapatok azonban 1941 áprilisában főleg azért álltak meg, mert a német főparancsnokság a Szovjetunió ellen tervezett „villámháború” befejezése előtt nem szándékozott nagyszabású hadműveleteket indítani Észak-Afrikában. A német tervekben Észak-Afrika másodrendű helyet foglalt el. Minden más tervet a Szovjetunió elleni háború tervének rendelték alá. A hitleristák nem tulajdonítottak döntő jelentőséget a földközi-tengeri hadszíntérnek. Hitler 1941. június 21-én azt írta Mussolininak: „Az Egyiptom elleni támadás ősz előtt kizárt dolog.”⁹⁷³ A német parancsnokság úgy vélte, hogy a Szovjetunió elleni háború „villámháború” lesz, s ennek befejezése után nagy erőket vezényelhet Afrikába. Úgy gondolták, hogy már 1941 szeptemberében rohammal beveszik Tobrukot, s győzelmi menetben nyomulnak a Szezei-csatornához. Erről volt szó a német főparancsnokság 1941. június 11-i, 32. sz. utasításában, amely ezt a címet viselte: „A további hadviselés tervei a Keleti Hadjárat befejezése után.” Az utasítás a következőképpen magyarázta a német kormány további terveit: „A Keleti Hadjárat befejezése után . . . számítani lehet arra, hogy szeptember (1941-ről van szó – *Szerk.*) közepétől hadjáratot indítunk Tobruk elfoglalásáért.”⁹⁷⁴ Úgy tervezték, hogy 1941 őszén német hadosztályokat dobnak át Észak-Afrikába.

1941 júniusában az angol hadvezetőség megkísérelte, hogy nagy erővel felszabadítja Tobrukot. Erre a feladatra a 7. páncélos hadosztályt és a 4. indiai hadosztályt jelölte ki. Wavell vezérkara azonban nem tudta titokban tartani főparancsnokának terveit, s ezek az ellenség tudomására jutottak.

1941. június 15-én Es-Sahum és Ridotta-Capuzzo (Fort-Capuzzo) erőd térségében indult meg az angol csapatok rohama, s néhány helység az angolok kezére került. Éppen ekkoriban érkezett meg Líbiába a 15. német páncélos hadosztály. Június 17-én ez a hadosztály átkaroló hadmozdulattal hátulról ellencsapást hajtott végre a 7. angol páncélos hadosztály ellen. Az angol hadosztály ekkor 100-nál több harckocsit veszített, s 24 kocsival tért vissza megindulási helyzetébe. Június 18-ra virradó éjszaka a német harckocsi egységek újra elfoglalták Sidi-Omárt. Ebben a körzetben a németek abbahagyták a támadást. Az olasz–német parancsnokságnak az észak-afrikai háború folytatására nem voltak tartalékai, mivel Németország összes főerőit már a Szovjetunió elleni háborúra összpontosították.

A második világháború sorsa nem dőlhetett el Észak-Afrikában, ahol a hadviselő országok létfontosságú központjaitól távol csak erősen korlátozott számú erők tevékenykedtek.

3. A délkelet-európai fasiszta agresszió

A német imperializmus hódító terveiben nem kis szerep jutott a délkelet-európai országok természeti kincseinek, ember- és élelemtartalékainak, fontos hadászati helyzetének. A fasiszta Németország politikája ezekkel az országokkal szemben egyenes folytatása volt a német imperializmus terjeszkedő politikájának, amely az első világháborúban csődöt mondott. Akárcsak akkor, a német imperialisták most is arra törekedtek, hogy Délkelet-Európa leigázásával szüntessék meg a hadászati nyersanyagokban és élelmiszerekben mutatkozó hiányt. A német kereskedelmi kamara 1939. augusztus–decemberi jelentése nyíltan rámutatott arra, hogy „Délkelet-Európának kell pótolnia a nyersanyagban, élelmiszerekben és munkaerőben mutatkozó hiányt . . .”⁹⁷⁵

A fasiszta Németország hódító terveiben nagy szerepet játszottak Délkelet-Európa vasutai és egyéb közlekedési lehetőségei. Ezekre nemcsak azért volt szükségük a hitleristáknak, hogy kapcsolatot tartsanak a kontinensnek ezzel a részével, hanem azért is, hogy innen hatoljanak be a kisázsiai országokba és Afrikába. Különösen nagy érdeklődést tanúsított Németország a Szovjetunió határai

közelében húzódó közlekedési útvonalak iránt. Követelte a délkelet-európai államoktól, hogy új gépkocsiutakat építsenek, s javítsák ki a hadászati jelentőségű régi országutakat. A hitleristák ezenkívül azt tervezték, hogy hadászati okokból kiépítik a Balkán egységes vasúthálózatát.

Az osztrák Anschluss után a fasiszta Németország számára rendkívül fontos szállítási ütőérré vált a Duna, amely közvetlenül összekötötte Magyarországot Jugoszláviával, Romániával és Bulgáriával. 1938 márciusában Göring utasítására megkezdtek a munkálatokat, hogy Ausztriában üzembe helyezték ezt a víziutat. Ugyanilyen munkálatokat terveztek a Duna mellékfolyóin, a Száván, a Moraván, a Pruton is, amelyek összekötötték a folyamot Délkelet-Európa mélyebben fekvő vidékeivel. A hitlerista kormánynak az volt a terve, hogy a Dunát hajózható csatornák révén összeköti Németország fő folyóival, a Rajnával, a Majnával, az Oderával, az Elbával, hogy így közvetlenül szállíthassák a délkelet-európai nyersanyagot Németország felső-sziléziai és központi iparvidékei számára. A Dunára ezenkívül azért is szükségük volt a német fasisztáknak, hogy összeköttetést teremtsenek a Fekete-tengerrel, majd pedig azon keresztül Törökországgal, Iránnal és más keleti országokkal.

Németország már a második világháború megkezdése előtt jelentősen befészkelődött Délkelet-Európába és kiszorította innen imperialista vetélytársait. Megteremtette a szükséges feltételeket ahhoz, hogy gazdaságilag és politikailag leigázza ezt a térséget, s a Szovjetunió és más államok ellen irányuló agressziójának felvonulási területévé építse ki. A hitleristákat szovjetellenes politikájukban támogatta a délkelet-európai országok uralkodó osztályainak tekintélyes része, amely osztályuralmának megőrzése érdekében hajlandó volt bármilyen szövetségre a fasiszta Németországgal.

Délkelet-Európában több, külön erre a célra Németországban alakított szervezet foglalkozott felforgató tevékenységgel. Az egyik kém- és diverzáns-központ, Rosenberg Külpolitikai Irodája, szorosan együttműködött a német fegyveres erők főparancsnokságával és a német külügyminisztériummal. Ez az iroda nemcsak a kelet- és délkelet-európai államok ellen folytatott felforgató tevékenységet, hanem a Szovjetunió ellen is. Rosenberg irodája nagy aktivitást fejtett ki továbbá Törökországban, Iránban, Afganisztánban, Szíriában, Irakban és más közép- és közel-keleti országokban. Mindenütt messzemenően támogatta a németbarát köröket, s a kormányok élére a helyi burzsoáziából kiválasztott ügynökeket állította. A hitleristák támogatták Gömbös magyar miniszterelnököket is, aki az iroda ügynökeként előmozdította, hogy a német imperializmus gazdaságilag és politikailag leigázza Magyarországot. Nem kis szerepe volt Rosenbergnek abban is, hogy Romániában 1937-ben Goga, az egyik legmeggrösztyöttebb román reakciós lett a miniszterelnök.

Az iroda a Jugoszlávia elleni felforgató tevékenységre a szeparatista és sovíniszta szervezeteket: Pavelić usztasáit, Ljotić „Szbor”-ját, a VMRO-t (macedón fasiszta, nacionalista és terrorszervezet) stb. használta fel. Ez az „ötödik hadoszlop” megkönnyítette a Jugoszlávia elleni német fasiszta agresszió előkészítését és végrehajtását. Bulgáriában a német „ötödik hadoszlop” szerepét a német Szász-Koburg dinasztia töltötte be, élén Borisz cárral és reakciós környezetével, Görögországban pedig több magas rangú kormányhivatalnok és tábornok.

A délkelet-európai országok biztonságának aláásásában nagy szerepet játszottak az ott élő nagyobb német népcsoportok. A fasiszta Németországban külön hivatalt állítottak fel „Volksdeutsche Mittelstelle” néven, amely a fasiszta párt külügyi osztályával karöltve mint központi szerv azon munkálkodott, hogy a más államok területén élő németekből megszervezze az „ötödik hadoszlopokat”.

A délkelet-európai országokat turisták, kereskedelmi utazók és rokonok mezében elárasztották a német ügynökök, akik kémkedtek, diverziókat szerveztek, meggyilkoltatták a Németországnak nem tetsző politikusokat. A hitleristák a felforgató munkára széles körben felhasználták a német monopóliumoknak ezekben az országokban működő képviselőit is. Az „üzletemberek” értékes katonapolitikai és gazdasági kémadatokkal látták el a német hírszerzést és külügyminisztériumot. A délkelet-európai államokban akkreditált német diplomáciai képviselők is a felforgató tevékenység központjaivá váltak. Például a Jugoszlávia elleni támadás előkészítésekor a belgrádi német követség létszámát 500 főre emelték. A németeknek alárendelt Szlovákiában a német követ miniszteri jogkörrel hivatalosan tagja volt a kormánynak.

A második világháború megkezdésével Európa délkeleti térségére különösen erős nyomás nehezedett mind a fasiszta Németországra, mind az angol-francia tömb részéről. Németország igyekezett minél hamarabb megkaparintani a román olajat, valamint más délkelet-európai országok nyersanyag- és élelmiszerkészleteit. Az angol és francia kormány viszont azzal próbálkozott, hogy visszaszerezze a müncheni politika következtében elvesztett pozícióit, s megakadályozza, hogy az ellenség használja ki Délkelet-Európa katonai és gazdasági erőforrásait. Mindkét kormány arra törekedett, hogy ezeket az országokat a maga katonai tömbjébe vonja be. Franciaország katonai missziót küldött Jugoszláviába, Romániába és Bulgáriába. Anglia megpróbálta felvásárolni a stratégiai nyersanyagokat ezekben az országokban, nehogy az Németország kezére kerüljön. Az angol felderítő szolgálat, hogy megzavarja Németország ellátását román olajjal, diverziókat, robbantásokat és gyújtogatást szervezett a romániai olajtelepeken. Angol ügynökök megvásároltak és tönkretettek dunai olajszállító tartályhajókat. Németország ennek ürügyén „védelmébe vette”, más szóval megszállta a romániai olajtelepeket.

A fasiszta Olaszország hadbalépése és Franciaország veresége olyan helyzetet teremtett, amely lehetővé tette a hitlerista Németországnak, hogy véglegesen leigázza a délkelet-európai országokat, amelyek akkor már ténylegesen el voltak vágva az amerikai és angol piacoktól. A német fasiszta tervek megvalósítását az is elősegítette, hogy az angol-francia hadseregek nyugati veresége folytán még határozottabb lett a délkelet-európai uralkodó körök németbarát orientációja.

A német imperialisták nyomása a délkelet-európai államokra különösen megnőtt 1940 második felétől, amikor már a Szovjetunió elleni támadás előkészítésén dolgoztak. A hitleristák először úgy döntöttek, hogy teljesen alárendelik maguknak azokat az országokat, amelyeknek kulcshelyzetük van a Szovjetunió elleni német agresszió útvonalain, és igen fontos nyersanyagforrásokkal rendelkeznek. Ezek közé tartozott Magyarország és Románia. A hitleristák ügyesen kihasználták a magyar-román ellentéteket. Magyarország reakciós uralkodó klikkje, Horthy kormányzóval az élén, a szomszédos országok területén élő magyar kisebbséget ürügyül használva fel, ezeknek a területeknek az elfoglalására törekedett, hazug nemzeti jelszavakkal leplezve terjeszkedő politikáját.

1940 nyarán a magyar sajtó berlini sugalmazásra fokozta a románellenes kampányt, s követelte, hogy Románia adja vissza Erdélyt Magyarországnak. A német kormány nyíltan támogatta ezeket a követeléseket. Az erdélyi kérdést zsarolásra használta fel azzal a céllal, hogy a román és magyar fasiszta uralkodó köröket még jobban bevonja szovjetellenes terveinek megvalósításába, s ágyútölteléként használja fel a magyar és a román népet a Szovjetunió elleni bűnös háborúban. 1940. augusztus 30-án a román kormány Németország és Olaszország nyomására elfogadta a második bécsi „döntést”, amelynek értelmében Erdély északi része Magyarországhoz került. Magyarország így módon 43 000 négyzetkilométer új területtel és 2 600 000 fő lakossággal növekedett. A bécsi „döntés” értelmét Ribbentrop így fogalmazta meg: „Magyarország és Románia tekintetében politikánk fő célja az volt, hogy mindkét felet az állandó feszültség állapotában tartsuk, felszítva étvágyukat, hogy azután minden kérdést az események alakulásától függően Németország érdekében oldjunk meg.”⁹⁷⁶

A Szovjetunió határozottan szót emelt a bécsi „döntés” ellen, s elítélte mint jellegzetesen imperialista ügyletet.

1940. november 20-án a magyar kormány a magyar reakció szovjetellenes indítékaitól vezettetve csatlakozott a berlini paktumhoz, amelyet 1940. szeptember 27-én írt alá Németország, Olaszország és Japán.

A hitleristák fokozták a nyomást Romániára is, amelynek vezető körői – mivel bizonyosra vették a fasiszta tömb győzelmét a második világháborúban – még nyíltabban Németországra kezdtek orientálódni. A román monarchia és a reakciós román politikai pártok abban a reményben fogadták el a bécsi „döntést”, hogy Erdély északi részének elvesztéséért kárpótolják magukat, ha a hitleri Németország segítségével hatalmas szovjet területeket foglalnak el és igáznak le. A román nép a kommunisták felhívására fellépett a bécsi „döntés” ellen, és azzal a tervvel szemben, hogy Romá-

niát bevonják a Szovjetunió elleni háborúba. Több nagy városban – Kolozsvárott (Cluj), Brassóban (Braşov), Nagyszebenben (Sibiu), Temesvárott (Timişoara) – a dolgozók nagy tüntetéseken tiltakoztak a háború előkészítése, a fasiszmus ellen.

II. Károly király, akit a német imperialisták nem tartottak eléggé megbízható szövetségesnek, 1940. szeptember 4-én fia, Mihály javára lemondott a trónról. Két nap múlva Romániában megteremtették a fasiszta diktatúrát. Hatalomra jutottak a vasgárdisták, a román fasiszták, akik a román burzsoázia és a német fasiszmus eszközei voltak. Az új kormányt Ion Antonescu tábornok alakította meg, aki kikiáltotta magát Románia Führerévé. Antonescu a német követ, Fabricius jóváhagyásával eltörölte az alkotmányt, s feloszlatta a parlamentet.

Egy idő múlva Hitler mindenre kapható lakójai: a vasgárdisták és Antonescu között – akik azon vetélkedtek, hogy melyikük legyen a hitlerista Németország fő képviselője Romániában – éles összetűzés támadt, amely Antonescu győzelmével végződött.

Antonescu kormányzata fasiszta típusú katonai diktatúra volt, amely még elődeinél is nagyobb buzgalommal folytatta a véres terror és a nemzetárulás politikáját. Elment a végső határig abban a bűnös politikában, amelynek célja a hitlerista Németországgal való szövetség volt. A burzsoáföldesúri pártok, amelyek egyaránt felelősek voltak a fasiszta diktatúra megteremtéséért, teljes mértékben Antonescu szolgálatába állottak. E pártok befolyásos tagjai mint „szakemberek”, magas állásokat töltöttek be az államapparátusban és az iparban. Az ország teljesen elveszítette függetlenségét; olaját, gabonáját, minden anyagi erőforrását és emberanyagát kiszolgáltatták a hitleristáknak.

Antonescu, a kormány élére kerülván, hivatalosan azzal a kéréssel fordult a német kormányhoz, hogy küldjön katonai missziót és reguláris csapatokat Romániába. Csakhamar meg is érkeztek az országba a német páncélos egységek Hansen tábornok, és a német repülőkötelékek Speidel tábornok parancsnoksága alatt. Románia valamennyi hadászati fontosabb pontját megszállták a német csapatok. A német oktató tisztek hozzáálltak, hogy felkészítsék a román hadsereget a Szovjetunió elleni háborúra.

1940. november 23-án a román kormány szerződést írt alá Berlinben a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásáról, kijelentve, hogy „a román vasgárdista-mozgalom, a nemzeti-szocializmus és a fasiszmus szervesen és természetesen összefügg egymással”.⁹⁷⁷ Az 1940. december 4-én megkötött új román-német gazdasági szerződés bekapcsolta Romániát a német gazdasági rendszerbe. A berlini paktumhoz Szlovákia bábkormányza is csatlakozott.

1941. január elején Antonescut Berlinbe hívták, s itt a hitleristák megegyeztek vele, hogy újabb német csapatokat küldenek Romániába a Görögország, és különösen a Szovjetunió elleni háború céljára, valamint hogy Románia részt vesz a Szovjetunió elleni háborúban.

1941-re tehát Németország elérte, hogy Magyarország és Románia fő támaszpontja lett délkelet-európai agresszív politikájának. Miután ebben a szakaszban befejezte ez irányú akcióit, hozzáállott az agresszió további kiterjesztéséhez.

A hitlerista csapatok 1940 szeptemberében bevonultak Romániába, s ezzel durván megsértették az ország függetlenségét és szuverenitását. Románia Kommunista Pártja felhívta a néptömegeket, hogy keljenek harcra a megszállás ellen, amelyet a hármass egyezmény alapján nyújtott szövetségesi segítség ürügyén hajtottak végre.

1941 januárjában „A békéért és a román nép nemzeti függetlenségéért” című felhívásban a kommunista párt kitűzte a feladatot: meg kell akadályozni, hogy a német imperializmus gyarmatává változtassa Romániát, harcolni kell a román nép nemzeti függetlenségéért, a Szovjetunióval való szoros barátság politikájáért.⁹⁷⁸ Az illegális pártkiadványok, köztük a „Scînteia”, leleplezték a fasiszta katonai diktatúrát, harcba szólították a néptömegeket a bűnös szovjetellenes háború előkészítése és a hitlerista megszállók ellen.

Iaşiban, Aradon, a Maros völgyében a kommunisták vezetésével tüntetések zajlottak le a fasiszmus ellen. 1940. november 3-án Bukarestben impozáns antifasiszta tüntetést tartottak, amelynek rész-

vevői ilyen jelszavakat hirdettek: „Le a fasizmus!” „Vesszen a terror!” „Éljen a Szovjetunió!” „Takarodjon a megszálló hadsereg!” „Kenyeret, nem háborút!” 1941. április 15. és május 5. között a Zsil völgyében, Petrila, Aninoase, Lupen bányáiban és másutt nagyszabású sztrájkokra került sor. A fasizmus és a háborús készülődés elleni harc általános szabotázsra terebélyesedett. Antonescu kénytelen volt elismerni: „Az élelmiszer- és hadianyagraktárakban szaporodnak a tüzesetek. Már ebből is meggyőződhetünk arról, hogy ez szervezett és irányított akció”.⁹⁷⁹

Románia hazafias erői, akiket a kommunista párt mozgósított és irányított, minden tőlük telhetőt megtettek, hogy erőlesebb akciókat indítsanak a fasizmus és a német fasiszta betolakodók ellen, a szovjetellenes háború előkészítésének megakadályozása végett.

Olaszország és Németország megegyezett ugyan, hogy „a háborúban közös politikát” folytatnak, marakodásuk Délkelet-Európáért mégsem szűnt meg. Mindkét rablónak érdekei fűződtek a balkáni felvonulási területhez, amelyet a Földközi-, az Adriai- és a Fekete-tenger kulcsának tartottak.

Az olasz imperializmus aktivitása a délkelet-európai országokban csak fokozódott a második világháborúba való belépése után, amikor elszakadt a tengerentúli piacoktól. Németország azonban, amely korábban számos területet és gazdasági előnyt ígért Olaszországnak Délkelet-Európában, egyre jobban szorongatni kezdte gyengébb partnerét, s gyengítette az olasz pozíciókat az európai szárazföldnek ezen a részén. Ráadásul Hitler nem engedte meg Olaszországnak, hogy a legyőzött Franciaország rovására területet hódítson, amire pedig az olasz imperialisták nagyon számítottak. Ilyen körülmények közt született meg az olasz uralkodó körökben az a terv, hogy Délkelet-Európában Németországtól függetlenül, önállóan kezdenek háborút, azzal a céllal, hogy megszilárdítsák Olaszország gazdasági és politikai pozícióit a Balkánon, valamint a Földközi-tengeren. Az olasz imperializmus választása Görögországra esett.

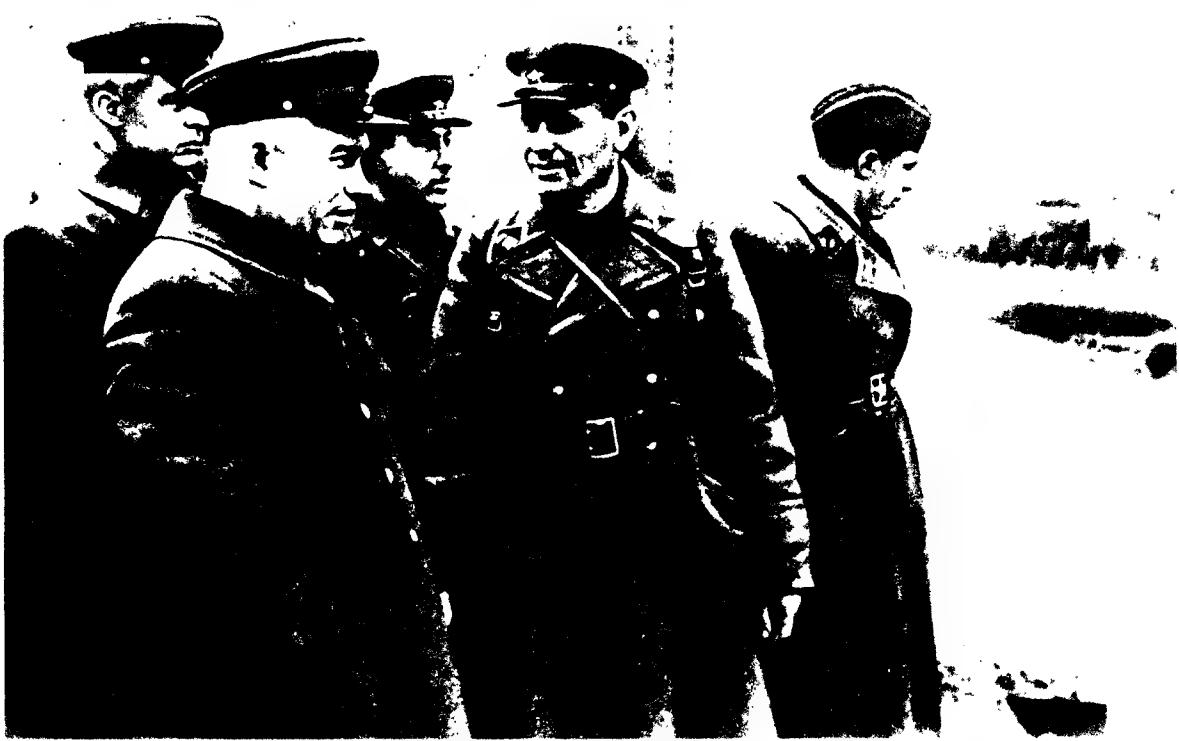
Mivel Mussolini tudta, hogy Németországnak nagy érdekei fűződnek Görögországhoz, 1940. október 19-i levelében célzást tett Hitlernek arra, hogy Németországnak le kellene mondania erről a balkáni országról olasz szövetségese javára. Hitler haladéktalanul találkozni akart Mussolinival. A találkozót október 28-ra, Firenzébe tűzték ki. Olaszország, hogy Németországot befejezett tények elé állítsa, október 27-én ultimátumot intézett Görögországhoz, másnap pedig megkezdte a háborút. Guderian ezekben a napokban ezt jegyezte be naplójába: „Hitler váratlanul megtudta, hogy szövetségese anélkül, hogy tájékoztatta volna, sőt, beleegyezése nélkül, háborút indított Görögország ellen.”⁹⁸⁰

Hitler és Mussolini találkozója, amelyre az olasz–görög háború első napján került sor, éles konfliktus jegyében zajlott le. Hogy milyen állapotban volt akkor Hitler, megítélhetjük Mussolini következő sokat mondó beismeréséből, amely novemberben hangzott el: „A vonalzóval az ujjamra ütött.”⁹⁸¹

Görögországot albán területről támadta meg a kilenc hadosztályból álló, válogatott fasiszta rendőrsztagokkal megerősített 9. olasz hadsereg. Az agresszorok 180 kilométeres arcvonalon átlépték a görög határt, főcsapásuk a Gjirokastértől északra levő térségből indult ki, s Eleán keresztül Ioánnina ellen irányult. Egyidejűleg az olasz légierő bombázni kezdte a görög városokat, kikötőket és vasutakat. (Lásd a 16. sz. térképet.)

Az olasz fasiszta csapatok a görög katonák bátor ellenállásába ütköztek. A görög néptömegek Metaxasz diktatórikus kormányzatának behódoló érzelmei ellenére kikényszerítették, hogy megszervezzék az ellenállást a betolakodókkal szemben. A Görög Kommunista Párt felhívta a dolgozókat, hogy keljenek a haza védelmére. A kommunisták ezt mondták felhívásukban: „Mussolini fasizmusa szégyenletesen, hitszegően, orvul megtámadta Görögországot, hogy megtörje és leigázza. Mi, görögök, most népünk szabadságáért, becsületéért és függetlenségéért harcolunk... Legyen a hátszobában minden szakadék, minden üreg, minden falusi viskó, minden városi ház a nemzeti szabadságért vívott harc támaszpontja. Irtsuk ki kíméletlenül a fasizmus minden ügynökét!”⁹⁸²

A 250 harckocsival és páncélkocsival, 400 repülővel rendelkező 200 000 főnyi olasz hadsereggel a görög parancsnokság 2 gyaloghadosztályt és 2 gyalogdandárt vonultatott fel, vagyis összesen

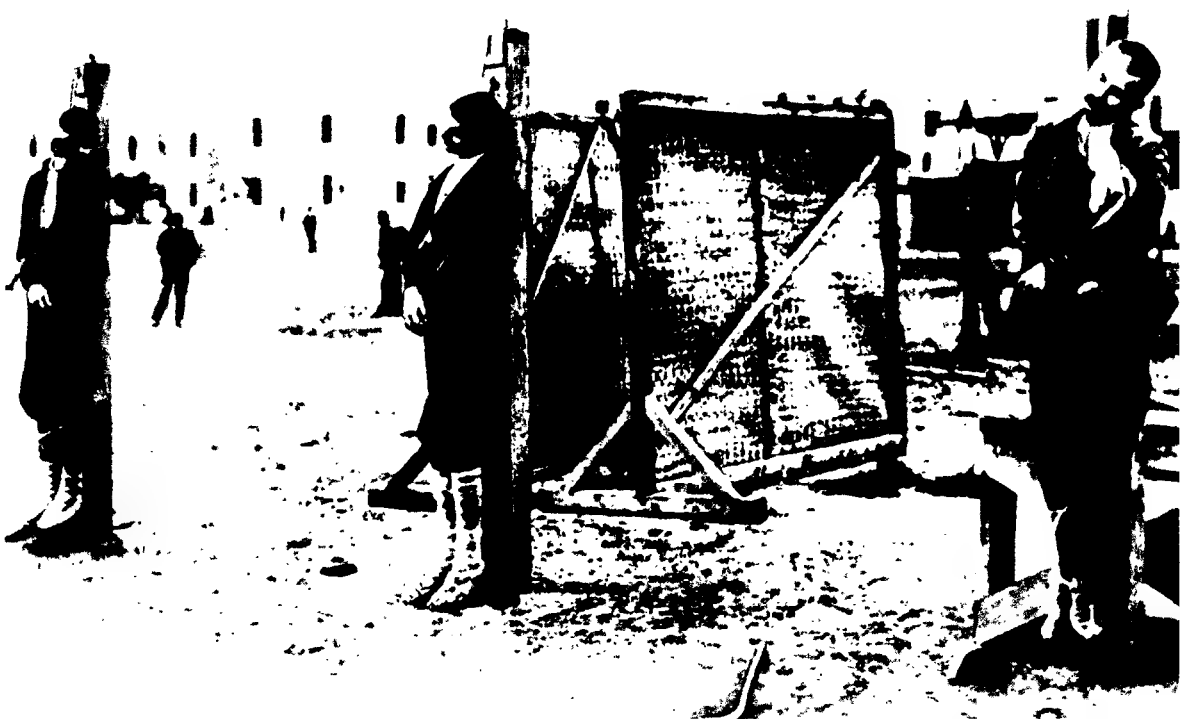
Hruscsov, az ukrán front katonai tanácsának tagja a San folyónál (1939. szeptember 29)

Gyermekek üdvözlik a szovjet felszabadító harcosokat (Besszarába, 1940)

A fasiszta „új rend” Délkelet-Európában (1941)

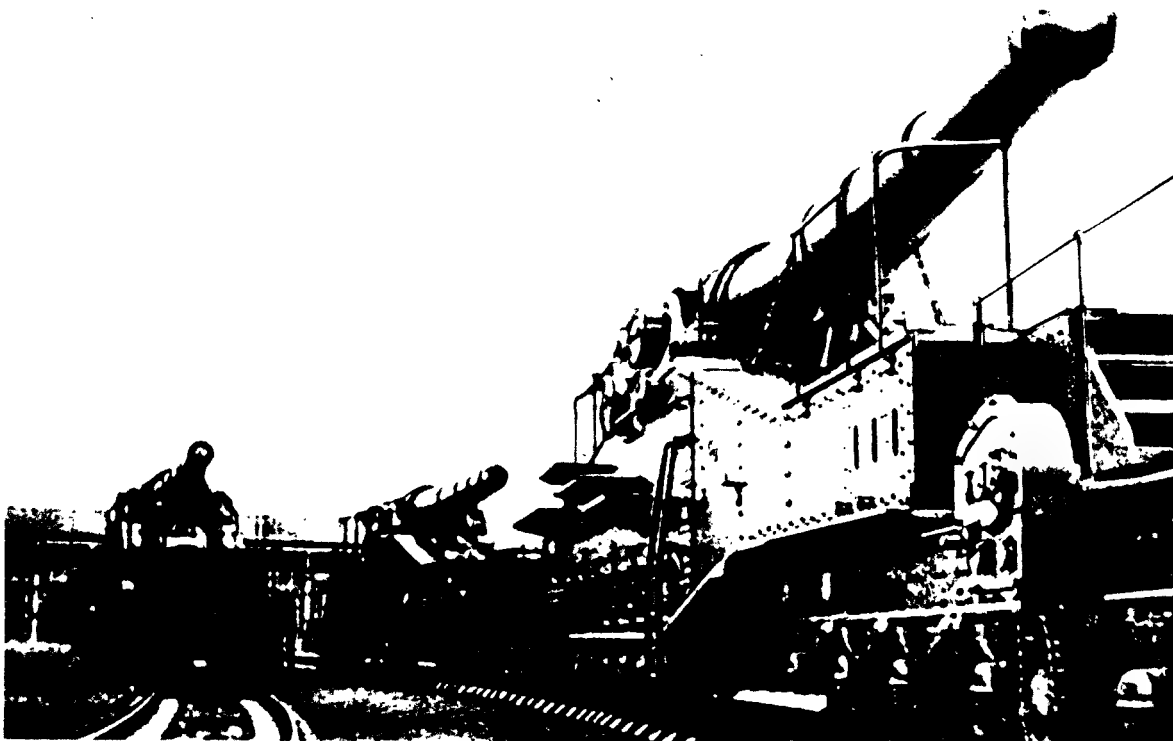
Németországi kényszermunkára besorozott franciák indulás előtt (1940)

A fasiszták által tömegesen kivégzett túsók tetemei Franciaországban (1940)

A megszállók által zsákmányolt francia haditechnika (1940)

27 000 embert 20 harcokocsival és 36 repülőgéppel. Október 30-ra a fasiszták támadását mégis megállították, november 6-án pedig a görögök kezükbe ragadták a kezdeményezést, s csakhamar maguk mentek át támadásba az egész arcvonalon. Ekkorra már a görög hadseregnek 12 gyaloghadosztálya, 2 lovas hadosztálya és 3 gyalogdandárja volt. A görögök háborúja az olasz fasiszta betolakodók ellen valóban össznépi jelleget öltött. Amikor az ellenséget üldöző görög csapatok az Olaszország által megszállt Albánia területére értek, a hazájuk felszabadításáért harcoló albán partizánok a támogatásukra siettek. Az olasz hadsereg közben erősítést kapott. Az arcvonalra küldött hadosztályainak számát 27-re emelték. A görög csapatok az albán partizánokkal válllvetve mégis sikeresen folytatták a támadást. A Görögország elleni háború nemhogy semmiféle sikert nem hozott az olasz imperializmusnak, ellenkezőleg, feltárta a fasiszta rendszer gyengeségét, s kiélezte a belső ellentmondásokat Olaszországban.

Olaszország helyzetét még jobban megnehezítette, hogy hajóhada a tengeren súlyos vereségeket szenvedett. Az angol parancsnokság kihasználta a Földközi-tenger térségében kialakult katonai-politikai helyzetet, hogy megsemmisítő csapásokat mérjen az olasz hajóhadra. (Lásd a 16. sz. térképet.)

A brit tengerészeti erők és az „Illustrious” anyahajóról felszállt torpedóvető repülőgépek 1940. november 11-ről 12-re virradó éjszaka csapást mértek az olasz hajóhadra, amely fő támaszpontján, Tarantóban (Délkelet-Olaszország) horgonyzott. A sikeres hadművelet eredményeképpen súlyosan megrongálódott a „Littorio”, a „Duilio” és a „Cavour” sorhajó, s több más egység is megsérült.⁹⁸³

1941. március 28–29-én nagy tengeri ütközet zajlott le a Földközi-tenger keleti részén, a Matapan-foknál. Ennek az ütközetnek előestéjén egy nagyobb olasz hajóraj a „Vittorio Veneto” sorhajóval az élén kifutott Taranto, Brindisi és Nápoly kikötőiből, hogy megtámadja azokat a brit hajókat, amelyek az Egyiptom és Görögország közti tengeri útvonalat biztosították. Az olasz hajókat a brit felderítés felfedezte, s egy angol hajóraj elébük futott. A brit hajók lövegeik hordtávolságának előnyét és a rádiólokátorokat kihasználva, a maximális távolságról, 25 kilométerről tüzet nyitottak, s repülőgépeket is alkalmaztak. Az angol tengerészek ily módon anélkül, hogy bármilyen veszteséget szenvedtek volna, elsüllyesztették a „Vittorio Veneto” sorhajót, 3 nehézcirkálót, néhány könnyűcirkálót és rombolót.⁹⁸⁴

Az olasz fegyveres erők kudarcai aggasztották a fasiszta Németország vezetőit, 1940. november 20-i levelében Hitler felhívta Mussolini figyelmét azokra a súlyos katonai és erkölcsi következményekre, amelyekkel Olaszország görögországi veresége a „tengelyhatalmakra” nézve jár.⁹⁸⁵ A német kormány arra törekedvén, hogy visszaállítsa a fasizmus katonai tekintélyét, előkészítse Délkelet-Európában a Szovjetunió elleni felvonulási területet és biztosítsa csapatainak jobbszárnyát a Szovjetunió elleni háború esetére, elhatározta, hogy katonai segítséget nyújt Olaszországnak, s még a Szovjetunió elleni háború megkezdése előtt befejezi a Balkán-félsziget meghódítását.

1940. november 12-én a német fegyveres erők főparancsnoksága kiadta 18. sz. direktíváját a délkelet-európai hadműveletek előkészítéséről.⁹⁸⁶ December 13-án a német hadvezetőség jóváhagyta a 20. sz. direktívát (a „Marica” hadműveletet), amely a Görögország elleni háború tervét tartalmazta. A direktíva szerint az volt a terv, hogy nagy erőket vonnak össze Dél-Romániában. A bolgár hadseregnek – a német terv szerint – német magasabbegységek támogatásával dél felől kellett biztosítania a szárnyat.⁹⁸⁷

Németország azonban várt a jóváhagyott terv végrehajtásával. Ennek részben az volt az oka, hogy a tervezett előkészületek nem fejeződtek be. De a legfőbb ok máshol keresendő. Az olasz szövetségesének váratlan nyakasságán felbőszült Hitler arra várt, hogy az olasz fasizmus fenntartás nélkül rendelje alá magát a német vezetésnek.

1940 decemberében Albániában válságossá vált az olasz fasiszta betolakodók helyzete. A görögök és az albánok több újabb súlyos vereséget mértek rájuk. Soddu, a Görögországba vezényelt olasz

csapatok parancsnoka kénytelen volt jelenteni Mussolininak, hogy Olaszország számára „mindennemű hadművelet lehetetlenné vált, s hogy a kérdést politikai beavatkozás útján kell rendezni”.⁹⁸⁸

Mussolini egyetértett ezzel, magához hívatta Cianót, s azt mondta neki: „Tovább már nincs mit tennünk . . . Hitler közvetítésével fegyverszünetet kell kérnünk.”⁹⁸⁹ Január 19-én és 20-án Mussolini tárgyalt Hitlerrel, s az olasz kormány ekkor hozzájárult ahhoz, hogy országát teljesen aláveti Németország diktátumának azzal a feltétellel, hogy a németek katonai segítséget nyújtanak az olasz csapatoknak.⁹⁹⁰

Németország erőfeszítései most már arra összpontosultak, hogy az agresszióba bevonja Bulgáriát és Jugoszláviát is. Ám a két nagy délkelet-európai szláv államban, amelyet a testvéri barátság sok évszázados kötelékei fűztek az orosz néphez, a néptömegek ellenállása miatt Németország politikája jelentős nehézségekbe ütközött.

A hitleristák eleinte Bulgáriára gyakoroltak nyomást, ahol a német gazdasági és politikai pozíciók erősebbek voltak, mint Jugoszláviában. Ráadásul hadászati megfontolások miatt is rendkívül fontosnak tartották, hogy Bulgária csatlakozzék a háromhatalmi egyezményhez.

Bulgária gazdasága már erősen alá volt rendelve a német imperializmus érdekeinek. 1939-ben Németország részesedése a bolgár behozatalban 65,5, az exportban pedig 67,8 százalék volt. Németország a maga számára előnyös feltételekkel eladta Bulgáriának azokat a fegyvereket, amelyeket Franciaországban, Norvégiában és más megszállt országokban zsákmányolt.

Németország, miután Bulgáriát félglyarmattá, nyersanyag- és élelmiszerszállítójává tette, most igyekezett ágyútöltelékként felhasználni a bolgár népet. Ezt a törekvését is támogatta a Bulgáriában uralkodó német dinasztia és személy szerint Borisz cár. A reakciós bolgár burzsoázia, amely tartott a dolgozók forradalmi megmozdulásától, s abban reménykedett, hogy kaparinthat magának is egy kis koncot a Balkánon, igyekezett a fasiszta „Harmadik Birodalomra” támaszkodni. Az országban szerteágazó tevékenységet fejtettek ki a Németország által pénzelt és irányított fasiszta szervezetek: a „Ratnik”, a „Legioner”, az „Otec Paiszij”. Néhány bolgár újságot, mint például a Zorát, német pénzen tartottak fenn.

A néptömegek, az illegálisban harcoló kommunisták vezetésével erőiesen szembeálltak a bolgár burzsoázia áruló politikájával. 1940 júniusában egész Bulgáriában nagy sztrájkok zajlottak le. A bolgár nép, amelyet régi keletű barátság szálai fűznek az orosz néphez, határozottan szembe fordult Borisz cár és a reakciós Filov-kormány németbarát politikájával. A Szovjetunió az a kezdeményezése, hogy kössenek bolgár–szovjet kölcsönös segélynyújtási szerződést, nagy visszhangot keltett az országban. A Bolgár Kommunista Párt élére állt annak a széles körű népi mozgalomnak, amely barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötését követelte a Szovjetunióval, mivel egyedül az képes biztosítani Bulgária függetlenségét. A kormányt elárasztották egyéni és kollektív beadványokkal, amelyekben százezrek követelték aláírásukkal ennek az egyezménynek a megkötését. De a kormánynak mindez nem volt ínyére, s egyre jobban közeledett a bolgár nép esküdt ellenségeihez, a német fasisztákhoz.

1940. október 17-én Németország hivatalosan indítványozta Bulgáriának, hogy csatlakozzék az agresszív hatalmak berlini paktumához. Bár a cári kormány egyetértett ezzel a javaslattal, mégis attól tartott, hogy az olasz–japán–német tömbhöz való csatlakozás súlyos zavargásokat idéz elő az országban.⁹⁹¹ Erről 1940. november közepén a berchtesgadeni találkozó alkalmával Borisz cár tájékoztatta Hitlert. Ugyanekkor határozták el, hogy Bulgária akkor csatlakozik a berlini paktumhoz, amikor a német csapatok bevonulnak az országba. 1941. január 3–4-én a tervezett intézkedéseket Hitler és Filov miniszterelnök salzburgi találkozóján megvitatták. Január 20-án a bolgár kormány jóváhagyta a cár és a miniszterelnök tárgyalásainak eredményeit, elhatározta, hogy csatlakozik a hármas paktumhoz, s behívja az országba a német csapatokat.

1941. március 1-én Filov miniszterelnök a nép akarata ellenére Bécsben aláírta azt a jegyzőkönyvet, amelynek értelmében Bulgária csatlakozott a berlini háromhatalmi egyezményhez. A Romániában összevont német fasiszta csapatok ugyanezen a napon bevonultak Bulgáriába. Magyarországhoz

és Romániához hasonlóan Bulgária is a hitlerista Németország csatlósává lett. A német hadsereg, miután bevonult Bulgáriába, kijutott a görög határra s oldalról fenyegette Jugoszláviát is. A bolgár cári kormány ily módon elősegítette a hitlerista agresszió kiterjesztését a Balkánon.

1941 márciusától aktív harcot folytatott a hitleristák és bolgár lakájaik ellen a Bolgár Kommunista Párt is. Március 6-án a párt központi bizottsága nyilatkozatot adott ki, s ebben erélyesen elítélte a bolgár kormány árulását, felhívta a népet, hogy harcoljon a balkáni népek közti békéért és testvériségért, hívja ki, hogy a kormány kössön kölcsönös segélynyújtási egyezményt a Szovjetunióval, a kis népek következetes védelmezőjével.⁹⁹²

Nagyarányú és eredményes munkát végeztek a bolgár kommunisták a hadseregben is. A katonák körében felvilágosító munkát folytattak, hogy térjenek haza, sikraszálltak azért, hogy az ország ne avatkozzék be a háborúba, s ennek eredményeképpen elérték, hogy a hadseregbe behívott munkások és parasztok, akiket a török, a görög és a jugoszláv határra küldtek, nem hajtották végre a hadvezetőség parancsait.⁹⁹³ A laktanyák falain jelszavak agitáltak a háború ellen, a béke és a nemzetközi szolidaritás mellett, a katonák körében forradalmi csoportok alakultak. A bolgár hadseregben egyre gyakoribbá váltak a szabotázscelemek, különösen a távbeszélő vonalakon és a távíró berendezésekben.⁹⁹⁴

Szófia és Plevna ipari üzemeiben a pártszervezetek sztrájkharcot szerveztek, s akciókra hívták fel a munkásokat a hatóságok ellen.⁹⁹⁵

A kommunista párt nagyarányú tömegpolitikai munkájának és forradalmi harcának eredményeképpen a bolgár dolgozók engesztelhetetlenül szembefordultak a hitlerista megszállókkal és bolgár cinkosaikkal. 1941 nyarán az országban megindult az antifasiszta tömegmozgalom, amely a nép felszabadító harcának kezdete volt, s egyszersmind azt bizonyította, hogy a cári kormány bel- és külpolitikája teljesen tarthatatlan.

A bolgár népet hallatlan felháborodás töltötte el, amikor megtudta, hogy országa csatlakozott a fasiszta háromhatalmi egyezményhez. A lakosság leplezetlen gyűlölettel fogadta a hitleristákat, megtagadta tőlük az élelmiszert és a takarmányt. Sok helyütt, például Lovecs városban, kővel dobálták meg a hitleristákat.⁹⁹⁶ A házak falán, a kerítéseken ilyen jelszavak tűntek fel: „Ki a németekkel Bulgáriából!”, „Takarodjanak a hatalmon levő német bérencsek!”, „Vesszen a fasiszta Németország!” „Éljen a szabad Bulgária!”⁹⁹⁷

Jugoszlávia természeti kincseire, valamint fontos hadászati helyzetére már régen felfigyeltek a német imperialisták. Németország már 1935-ben az első helyet foglalta el Jugoszlávia külkereskedelmében. Akkor Németországra jutott Jugoszlávia külkereskedelmi forgalmának 17,5 százaléka, 1939-ben ez az arány 39,2 százalékra emelkedett.⁹⁹⁸ 1940 októberében német-jugoszláv jegyzőkönyvet írtak alá „a kereskedelmi egyezmény továbbfejlesztéséről”, s ez megerősítette, hogy Jugoszlávia a fasiszta Németország agrártermékeket és nyersanyagot szállító függvényévé vált.

1940 végén, 1941 elején Anglia és az Egyesült Államok fokozta tevékenységét a Balkánon, ugyanis tőkéje érdekében igyekszik megakadályozni Németország Délkelet-Európába való behatolását. De az angol-amerikai uralkodó köröknek azok az erőfeszítései, hogy megtartsák és megszilárdítsák balkáni pozícióikat és kiterjesszék a Németország elleni háború arcvonalát, nem jártak sikerrel. Ezeket a pozíciókat végérvényesen megrendítette Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok müncheni politikája. A jugoszláv kormány, amely titkos tárgyalásokba bocsátkozott Németországgal, előkészítette az ország csatlakozását az agresszív fasiszta tömbhöz. 1941. március 25-re virradó éjszaka Cvetković jugoszláv miniszterelnök és Cincár-Marković külügyminiszter a nép felháborodásától tartva, egy külvárosi állomásról titokban Bécsbe utazott, ahol még aznap aláírták a jegyzőkönyvet Jugoszláviának a háromhatalmi szövetséghez való csatlakozásáról.

A jugoszláv kormánynak ezzel a lépésével csordultig telt a nép türelmének pohara. Az egész országban tömeggyűlésekre és tüntetésekre került sor, s a tüntetők több helyen megütköztek a rendőrséggel. Belgrádban és más városokban sztrájkok törtek ki. A parasztok ezrei vonultak a városokba, s a munkásokkal és más hazafias érzelmű rétegekkel együtt tüntettek az uralkodó klikk árulása ellen. Az ese-

mények alakulása megmutatta annak a tömegmunkának óriási szerepét, amelyet a Jugoszláv Kommunista Párt rendszeresen folytatott. Jóllehet az ország uralkodó körei hosszú éveken át szovjetellenes propagandát folytattak, a jugoszláv dolgozók hálával és szeretettel tekintettek a Szovjetunióra, s gyűlölték a fasisztust. Éppen a kommunistáknak volt köszönhető, hogy a jugoszláv nép 1941 márciusának e napjaiban egy emberként mozdult meg.

A jugoszláv burzsoázia egy része, amely nem nézte jó szemmel, hogy a kormány nyíltan kapitulált a fasiszta Németország előtt, elhatározta, hogy kihasználja a helyzetet. A burzsoáziának ezt a részét – amelynek egyes képviselői kapcsolatban voltak az angol-francia tőkével – képviselte az a tisztici csoport, amelynek Dušan Simović tábornok, a légierő parancsnoka volt a vezetője. Ez a csoport 1941. március 27-re virradó éjjel államcsínyt hajtott végre. Cvetković kormányát letartóztatták, azután Pál régenssel együtt száműzték az országból. Bejelentették, hogy a trónt a tizenhét esztendő II. Péter herceg foglalja el. A kormányalakítással Simovićot bízták meg.

Az államcsíny után a kommunisták fokozták tevékenységüket, hogy a fasiszták elleni harcra széles körű nemzeti frontot hozzanak létre. A Simović-kormány a tömegek nyomására hatálytalánított több korábbi reakciós intézkedést, bizonyos jogokat biztosított a népnek, és sok kommunistát és antifasisztát kiengedett a börtönből. Küldöttség ment Moszkvába, hogy tárgyaljon a szovjet kormánnyal, s a tárgyalások eredményeképpen 1941. április 5-én megkötötték a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Jugoszláv Királyság barátsági és megneemtámadási szerződését. A szovjet kormány azért írta alá ezt a szerződést, hogy megakadályozza a balkáni háború kiterjesztését, s elejét vegye Németország Jugoszlávia elleni támadásának.

A Simović-kormány azonban nem tudta kielégíteni a nép követeléseit, hogy demokratizálják az ország társadalmi és állami életét, szervezzék újjá a hadsereget, s hajtsanak végre radikális fordulatot a jugoszláv külpolitikában.

A jugoszláviai események nyugtalanították a hitleristákat, akik számára létszükséglet volt, hogy ezt az országot és népét a Görögország, majd pedig a Szovjetunió elleni támadás előtt teljes alárendeltségükbe vonják. 1941. március 27-én a német főparancsnokság külön ülésén megtárgyalták a jugoszláviai helyzetet, s Hitler itt bejelentette elhatározását: „minden előkészületet megteszek, hogy katonai értelemben és mint nemzeti egységet megsemmisítsem Jugoszláviát”.⁹⁹⁹ Még aznap jóváhagyták a 25. sz. direktívát a Jugoszlávia elleni támadásról, s ebben megállapították: „A jugoszláviai katonai államcsíny megváltoztatta a politikai helyzetet a Balkánon. Jugoszláviát még abban az esetben is, ha nyilatkozatot tesz lojalitásáról, ellenségnek kell tekinteni, s ezért minél előbb szét kell zúzni.”¹⁰⁰⁰

A német hadvezetőség úgy döntött, hogy a Görögország elleni támadást Jugoszlávia megtámadásával egy időben hajtja végre. A német fasiszta agressziót e két ország ellen a délkeleti front erői hajtották végre, amelynek parancsnokává List vezértábornagyot nevezték ki. Parancsnoksága alá rendelték 32 német hadosztályt, köztük 6 páncélos és 5 gépesített hadosztályt.

Április 6-án hajnalban a fasiszta Németország Bulgária, Románia, Ausztria és Magyarország területéről hirtelen, hadüzenet nélkül megtámadta Jugoszláviát és Görögországot. A támadásban részt vett Olaszország és Magyarország, a megszállásban pedig még Bulgária reakciós erői is. A hadműveletek azzal kezdődtek, hogy nagy német bombázó kötelékek támadásokat intéztek Jugoszlávia helységei, s különösen a főváros, Belgrád ellen. (Lásd a 16. sz. térképet.)

A Jugoszlávia és Görögország elleni hitlerista támadással kapcsolatban Németország Kommunista Pártja és Kommunista Ifjúsági Szövetsége nyilatkozatot adott ki, amelyben leleplezte ennek az agresszióknak igazi célját és értelmét. A nyilatkozatban megállapították, hogy „a legkorszerűbben felszerelt német csapatok halomra gyilkolják a jugoszláv munkásokat és parasztokat, akik hazájuk szabadságát, függetlenségét védik, s csak békét akarnak. Ezért most gyűlölet tölt el Németországgal szemben mind több európai népet, amely korábban tisztelte a német népet... *A német imperializmusnak ez az agresszív háborúja egyidejűleg veszélyezteti a német nép nemzeti érdekeit is.* Ennek következtében a háború egyre jobban kiterjed és egyre jobban elhúzódik; népünket újabb szörnyű

megpróbáltatások fenyegetik . . . A háború bonyodalmakra vezet a nagy szovjet néppel, ez veszélyt jelent a német nép jövőjére, s ellentétes érdekeivel . . .”¹⁰⁰¹

A rosszul felfegyverzett jugoszláv hadsereg nem volt felkészülve az ország védelmére. Mindössze 200 harckocsija és 1000 repülőgépe volt, ezek közül legfeljebb 300 volt harcképes állapotban. Nem volt elegendő páncéelhárító eszköz, légvédelmi fegyver, sőt még puská sem. A hadsereg tisztikara, főleg a törzstiszti kar, nem tett intézkedéseket az előnyös természetes védelmi vonalak megerősítésére. A jugoszláv hadsereget, amely 30–40 hadosztályt is kiállíthatott, nem mozgósították idejében, mivel pedig a német légierő erőteljesen támadta a csapatösszevonási körleteket, szétrombolta a közlekedési utakat és a híradó eszközöket, a mozgósítási intézkedések már a kezdet kezdetén meg-
hiúsultak.

Az ellenségnek messzemenő segítséget nyújtott az országon belül a Németország és Olaszország szolgálatában álló fasiszta ügynökség. Az „ötödik hadoszlop”, amelynek sok képviselője a tisztikar tagja volt, nem kis szerepet játszott a jugoszláv hadsereg gyors vereségében. Pavelić, az usztasák főnöke, a német és olasz fasiszták ügynöke rögtön a német támadás után kikiáltotta Horvátország „függetlenségét”, és fegyveres harcot kezdett a jugoszláv csapatok ellen. Nedić tábornok, az egyik hadsereg parancsnoka, aki már régóta kapcsolatban állt a nácikkal, a bolgár határon megnyitotta a frontot az ellenség előtt. Kvaternik tábornoki csoportja szégyenletesen kapitulált a németek előtt, s elősegítette Szarajevo megszállását. A jugoszláv hadsereg katonái bátran harcoltak a betolakodók ellen hazájuk függetlenségéért, de hiányos felszereléssel, megfelelő irányítás híján és az árulás miatt nem tudták feltartóztatni a számbeli fölényben levő és jobban felfegyverzett ellenséget. 1941. április 18-án a jugoszláv parancsnokság aláírta a fegyverletételi okmányt.

A görög nép hőiesen ellenállt a német fasiszta csapatok betörésének. A görög-bolgár határon a Metaxasz erődvonaltérségében a németek napokig nem tudtak előnyomulni, jóllehet nagy mennyiségű harckocsit, zuhanóbombázót és nehéztüzérséget alkalmaztak.¹⁰⁰² A németek első rohamait a Rupel-hágónál, Flórina térségében, az olaszok támadásait a Pindosz-hegység hágóinál visszaverték. A német hadvezetőség gyilkos bombatámadásokat intézett a görög helységek, útvonalak és kikötők ellen. A légi- és harckocsifölényükre támaszkodó hitleristáknak sikerült néhány helyen áttörniük a görög csapatok védőállásait. Néhány tábornok árulása megtörte a görögök ellenállását. Április 21-én az 500 000 főnyi ipiroszi hadsereg parancsnoka, Csolakoglu tábornok letette a fegyvert. Később a hitleristák ezt a tábornokot nevezték ki a görög bábkormány elnökévé.

Április 14-én a német csapatok harcérinkezésbe kerültek a Görögországba érkezett angol expedíciós hadtest egységeivel, amelyek el voltak vágva a görög hadsereg főerőitől. A hadtestnek mintegy 50 000 katonája és tisztje, 150 harckocsija és 190 repülőgépe volt. Az angol parancsnokságnak Thermopylainál sikerült néhány napig feltartóztatnia a német támadást, s ezzel lehetővé tette, hogy csapatait kivonhassa Kréta szigetére.

Görögország megszállása után Németország elfoglalt több görög szigetet a Jón- és az Égei-tengeren, beleértve a Dardanellák bejáratát uraló szigeteket is.

A hitleristáknak „ötödik hadoszlopuk” segítségével sikerült tehát megszállniuk csaknem egész Délkelet-Európát. Jugoszláviát és Görögországot feldarabolták, megfosztották nemzeti függetlenségétől, területét pedig felosztották a fasiszta Németország és csatlósai között.

A délkelet-európai országokban azonban a kommunisták vezetésével csakhamar hatalmas nemzeti felszabadító mozgalom bontakozott ki, amely megakadályozta a hitleristákat abban, hogy teljesen kiaknázzák ezeknek az országoknak gazdasági erőforrásait és emberanyagát, s ugyanakkor Németország és csatlósai csapatainak jelentékeny erőit kötötte le.

Görögország elfoglalása után a fasiszta Németország a Szovjetunió elleni háború megkezdése előtt arra törekedett, hogy a Földközi-tengeren és a Közel-Keleten több hadászati fontos pontot megszálljon. Különösen nagy jelentőséget tulajdonított Kréta szigetének, amely uralgó sziget a Földközi-tenger keleti részében. A sziget kulcsfontosságú volt a németek számára abból a szempontból, hogy kiterjeszthessék az agressziót a Közel-Keletre és elfoglalhassák a Szezei-csatornát. Kréta

jó támaszpont volt az angol légierő számára, amely innen felszállva csapásokat mérhetett a román olajtelepekre, valamint a németek és az olaszok délkelet-európai útvonalaira.

A hitlerista parancsnokság elhatározta, hogy ejtőernyős csapatokkal elfoglalja a szigetet, és a hadművelet kifejlesztése céljából tengerészgyalogságot vet harcba. (Lásd a 16. sz. térképet.) A krétai hadművelettel egyszersmind a német fasiszta diplomácia erőfeszítéseit is alá akarták támasztani. A sziget elfoglalásával kívánták megmutatni Angliának, hogy Németország számára nem létezik leküzdhetetlen vízi akadály, s így akarták rábírní arra, hogy a Szovjetunió elleni támadásuk előtt alkudjon meg velük.

1941. május 20-án nagy erejű légitámadás után ledobták Krétára a német ejtőernyősöket, s ezek a harc második napjának végére elfoglalták a szigetet egyetlen repülőterét, ahova egymás után szálltak le az 5. hegyi lövészadosztály egységeit szállító repülőgépek és vitorlázó-szállítógépek. A német parancsnokság egyidejűleg a tenger felől is megkísérelte a partraszállást, de egységeit az angol hajóhad észrevette és szinte teljesen megsemmisítette. Június 1-re a fasiszta csapatok befejezték a sziget elfoglalását, de közben súlyos veszteségeket szenvedtek: 4000 emberük elesett vagy nyomtalanul eltűnt, 200 repülőgépük lezuhant, 148 pedig megsérült. A nyugatnémet hadtörténészek úgy vélik, hogy „a krétai harcok során az ejtőernyősök hallatlan veszteségeket szenvedtek. Az akciót erősen megsínylették a katonai szállító egységek is, melyek sok repülőgépet vesztek. Ez alaposan megijesztette a német főparancsnokságot, amely később nem is szervezett több ilyen nagyszabású ejtőernyős hadműveletet”.¹⁰⁰³

Az angolok a krétai harcokban csaknem 15 000 katonát és tisztet vesztek, az egész helyőrségnek mintegy a felét. A másik felét sikerült Kairóba szállítaniuk. Nagy veszteséget szenvedett az angol hajóhad is: elsüllyedt 4 cirkálója, 6 rombolója és 29 kisebb hadihajója.

A Jugoszlávia és Görögország elleni agresszióval egy időben a fasiszta Németország megpróbált utat törni a Közel-Kelet felé, elsősorban Irakba, amely fontos hadászati helyzetet foglalt el. A hitleristáknak az volt a tervük, hogy Irakot felvonulási területként használják fel, ahonnan behatolhatnak Iránba, Afganisztánba, Indiába, s dél felől is támadást indíthatnak a Szovjetunió ellen. De Németország számára különösen az iraki olajnak volt nagy jelentősége.

A német fasiszták közel- és közép-keleti mesterkedéseit megkönnyítette az angol imperialisták gyarmatosító politikája, amely óriási elégedetlenséget váltott ki az arab országokban. A nácik éppen ezt próbálták kihasználni. A hitleristák az arabok „barátainak” szerepében léptek fel, képmutatóan kijelentették, hogy támogatják Iraknak és Arab-Kelet más országainak nemzeti felszabadító mozgalmát. A hitleristáknak az volt a céljuk, hogy kiűzzék az angol gyarmatosítókat, és helyükben a saját uralmukat teremtsék meg.

1941. április 1-én Anglia ellen irányuló államcsíny zajlott le Irakban. A nemzeti hazafias elemeken kívül a német fasiszták ügynökei is részt vettek benne. A régens és az angolbarát érzelmű miniszterek elmenekültek Bagdadból, Irak fővárosából. A németek már előkészítették csapataikat az Irakba való behatolásra.

A 30. számú „Közép-Kelet” c. direktívában, amelyet Hitler 1941. május 23-án írt alá, megállapították, hogy a közép-keleti arab nemzeti felszabadító mozgalmat Németország természetes szövetségésének tekintik. Irak különleges jelentőségét méltatva Hitler kijelentette, hogy „Irak támogatása útján meggyorsítja a közép-keleti események fejlődését”.¹⁰⁰⁴ Ebből a célból elhatározták, hogy katonai missziót küldenek Irakba, repülőgépeket bocsátanak rendelkezésére, fegyvert szállítanak neki. A propagandaügyi minisztériumot megbízták, hogy Közép-Keleten ilyen jelszóval folytasson propagandát: „A tengelyhatalmak győzelme megszabadítja a közép-keleti országokat az angol járomtól.”¹⁰⁰⁵ A rabló német imperializmus tehát olyan színben tüntette fel magát, mintha az Arab-Kelet elnyomott népeinek függetlenségéért harcolna.

Németország iraki mesterkedései erősen nyugtalanították az angol kormányt. Churchill sürgősen csapatokat dobott át Irakba. Mivel az iraki hadsereg nem volt hajlandó a hitlerista Németország érdekeiért harcolni, Anglia úrrá lett a helyzeten. 1941. május 30-án az angol csapatok elfoglalták

Bagdadot. A brit szárazföldi és légierők megszállták Irak legfontosabb hadászati pontjait. Németország ekkor nem tudott jelentősebb segítséget nyújtani iraki ügynökségének, mivel csapatait a Szovjetunió elleni támadásra összpontosította.

A fasiszta Németországot nagyon érdekelte Irán is, egyrészt óriási olaj-, élelmiszer- és egyéb erőforrásaiért, másrészt hadászati helyzete miatt, hiszen Irán határos a Szovjetunióval, Afganisztánnal, Indiával, Törökországgal, Irakkal, s elfoglalásával szabaddá vált volna az út a brit gyarmatok, valamint Baku és a közép-ázsiai szovjetköztársaságok felé.

Jóllehet Iránban Anglia uralkodó helyzetben volt, Németországnak a háború előtt sikerült bizonyos mértékben behatolnia Iránba. A háború kezdetekor már az első helyen állt Irán külkereskedelmében. A hitleristák iráni terjeszkedésükben Reza sah gyűlölt népellenes diktatórikus rendszerére támaszkodtak. A háború megkezdése után a hitleristák aktivitása Iránban tovább nőtt. Németország fokozta a fegyverszállítást az országba, megszervezte az „ötödik hadoszlopot” a medzslisz képviselőiből, a hadsereg tábornokaiból és tisztjeiből, Reza sah rendszerének magas rangú hivatalnokaiból. A hitlerista kémszervezetek, különösen Rosenberg Külpolitikai Irodája, elárasztották Iránt kémekkel és felforgató elemekkel. A világháború kezdetekor az iráni német kolónia már több ezer hitleristából állt.

Ámbár a szovjet kormány a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme óta mindig is baráti kapcsolatokra törekedett Iránnal, Reza sah reakciós, diktatórikus rendszere ellenséges irányvonalat követett a Szovjetunióval szemben, s uralmának fenntartása érdekében Iránt egyre inkább a fasiszta Németország csatlósává változtatta. Az agresszív terveken munkálkodó hitleristák úgy számítottak Iránra, mint az egyik szovjetellenes hídfőállásra.

Németországnak nem sikerült felhasználnia Szíriát a közel-keleti agresszió támaszpontjaként. Szíriát elfoglalták az angol fegyveres erők és a „Szabad Franciaország” csapatai.

A hitleristáknak viszont a korrupt uralkodó klikkek segítségével sikerült elfoglalniuk Délkelet-Európát. Ezzel megvalósult az az átfogó hadászati tervük, hogy Európa délkeleti részét a Szovjetunió elleni háború felvonulási területévé tegyék. Ezt a felvonulási területet külön is biztosította Törökországnak a német imperialisták szempontjából kedvező politikája. Törökország uralkodó körei országukat a fasiszta Németország tényleges szövetségesévé változtatták, minden eszközzel elősegítették a német agressziót, s arra számítottak, hogy Németország oldalán részt fognak venni a Szovjetunió elleni háborúban.

4. Az ellenállási mozgalom megindulása és fejlődése a megszállt országokban

A német fasizmus azt a célt tűzte maga elé, hogy Európában megteremti az „új rendet”. A Német Kommunista Párt 1940 júliusában az „új rend” lényegét jellemezve megállapította, hogy a német imperializmus igyekszik uralma alá vetni egész Európát, s a leigázott és függő országokra olyan népellenes, reakciós, tekintélyuralmi kormányokat akar rákényszeríteni, amelyek hajlandók engedelmesen szolgálni őt. Ez az „új Európa” a jogfosztott és elnyomott munkások és parasztok Európája lett volna, ahol nyomor és éhezés a dolgozók osztályrésze.¹⁰⁰⁶

Az „új rend” számos európai ország német katonai megszállását és leigázását jelentette. A hitleri Németország megszállta Ausztriát, Csehszlovákiát, Lengyelországot, Dániát, Norvégiát, Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát, Luxemburgot, Jugoszláviát és Görögországot. (Lásd a 7. sz. térképet.) A német fasiszták ezekben az országokban felszámolták a nemzeti hadseregeket, s a megszállt területeken kegyetlen rémuralmat teremtettek, amely a helyi áruló, nemzetellenes klikkekre és mindenféle hazaárulókra támaszkodott.

Ausztriát „Ostmark” néven csatolták a német birodalomhoz. A tartomány élén Baldur von Schi-

rách náci gauleiter állt. Csehszlovákiát a megszállók felosztották: Cseh- és Morvaországot protektorátusnak nyilvánították, s a főhatalommal itt a Hitler által kinevezett Neurathot ruházták fel, akit később Heydrich váltott fel; Szlovákiát pedig „függetlennek” nyilvánították, hatalomra juttatván Tiso áruló klikkjét, s lényegében gyarmatukká változtatták az országnak ezt a részét. A lengyel államot eltiporták és megsemmisítették. Poznańt, Pomerániát (Pomorze), Felső-Sziléziát, Łódzót és más területeket mintegy 10 millió lakossal bekebelezték a német birodalomba. Itt az egész lengyel nemzetiséget megsemmisítésre ítélték. Lengyelország fennmaradó területéből a nácik 1939. október 12-i rendeletükkel úgynevezett „főkormányzóságot” alakítottak.¹⁰⁰⁷ Főkormányzóvá Hans Frankot, a hitlerista hóhért nevezték ki, aki korlátlan teljhatalommal volt felruházva, s csak Hitlernek tartozott felelősséggel.

Dániában, ahol az uralkodó körök nem tanúsítottak ellenállást a német megszállókkal szemben, a hitleristák hatalmon tartották a királyt és a korábbi kormányt, élén a szociáldemokrata Stauninggal. A dán parlamentet meghagyták, de a kommunista pártot a megszállók betiltották, s a kommunista parlamenti képviselőket letartóztatták.

A norvég király és kormány a vereség után Londonba menekült. A német betolakodók ebben az északi, skandináv országban úgy próbálták leszerelni a norvég nép ellenállását, hogy magukat a norvég nép „északi testvérének” nevezték. Céljaikra felhasználták Quislinget, a fasiszta „nemzeti egységpárt” vezérét. Formailag Norvégiában megmaradt az alkotmány, meghagyták a bíróságokat és a hivatalokat. A valóságban azonban minden hatalmat a hitlerista Terboven, a „birodalmi biztos”, illetve az adminisztratív tanács gyakorolta, amelyet Norvégia legreakciósabb ipari vállalkozóiból és magas rangú hivatalnokaiból alakítottak. A norvég nép azonban nem ismerte el a quislingista árulók hatalmát, és szívós ellenállást fejtett ki a német megszállókkal szemben. A megszálló hatóságok ezért eltörölték a norvég alkotmányt, betiltották az összes politikai pártot, s csak a quislingista fasiszta pártot hagyták meg.

A holland királynő és kormány Angliába emigrált, nem volt hajlandó elismerni a megszállási rendszert. A gyarmatok továbbra is ellenőrzésük alatt maradtak. A reakciós burzsoá pártok vezetői aktívan együttműködtek a megszállókkal. A holland Quisling szerepére az áruló Mussert, a fasiszta párt vezetője pályázott. Az országban minden hatalom Seyss-Inquart náci helytartó kezében összpontosult.

Belgiumban III. Lipót király töltötte be Quisling szerepét, de kormánya, élén a katolikus Pierlottal, Londonba menekült. A belga gyarmatok e kormány ellenőrzése alatt álltak. A német megszállók Németországhoz csatolták a Belgiumtól elszakított Eupen és Malmédy megyéket, valamint Luxemburgot, amely vámunióban volt Belgiummal. Belgiumban Degrelle fasiszta pártja (rexisták) volt a megszállók támasza.

A compiégne-i fegyverszünet értelmében a német csapatok Franciaországnak csaknem kétharmadát megszállták. A dél-franciaországi megyék és a gyarmatok formailag a vichyi kormány igazgatása alatt álltak. A közép-afrikai francia gyarmatok, Szíria és néhány sziget De Gaulle tábornok hatalmát ismerte el. Indokína északi részét csakhamar megszállták a japán csapatok. A német betolakodók Franciaországtól elszakították és bekebelezték Elzászt és Lotaringiát. A harmadik köztársaságot megszüntették, s helyén létrehozták a Hitler-barát vichyi rendszert. A francia nép a kommunista párt vezetésével elszántan harcolt a német fasiszta megszállók ellen hazája szabadságáért és függetlenségéért.

Jugoszlávián a hitleristák megosztottak Olaszországgal és néhány más csatlósukkal. (Lásd a 7. sz. térképet.) Szlovénia északkeleti részét Mariborral együtt „Alsó-Stájerország” néven Németországhoz csatolták.¹⁰⁰⁸ Az olasz fasiszták megszállták Szlovénia nagyobbik részét, Dalmáciát csaknem valamennyi part menti szigettel, Cattaro körzetét, Montenegrót és Macedónia egy részét. A Boszniával és Hercegovínával kibővített Horvátországot „független Horvát Államnak” kiáltották ki. Ebben az „államban” a hatalmat ténylegesen az olasz–német imperialisták által kinevezett bábok gyakorolták, élükön Pavelićcel, a horvát nép árulójával. Horvátország királyává a Spoleto dinasztiából

származó Savoyai olasz herceget tették meg. A herceg egyébként annyira félt a néptől, hogy egyetlen-egyszer sem jelent meg „királyságában”. Szerbiát a hitleristák megszállták, és német gyarmattá változtatták. Itt minden hatalmat a német tábornokokra ruháztak, akik 40 000 Gestapo-ügynök és több tucat tábori törvényszék segítségével igazgatták a lakosságot. A nácik, hogy valamiképpen leplezzék a megszállási rendszert, Szerbiában Nedić áruló tábornok vezetésével bábkormányt alakítottak. Nedićet egyébként a jugoszláv kormányból még 1940-ben eltávolították a Gestapóval fenntartott túlságosan nyílt kapcsolatai miatt. Magyarország megszállta a Vajdaság egy részét, a Bácskát, s Horvátország északi területét. A reakciós bolgár kormány fegyveres erői Macedónia nagyobbik részét szállták meg. A jugoszláv állam alkotmányát eltörölték, állampolgárait megfosztották a politikai jogoktól. Az országban a kommunisták vezetésével kibontakozott a felszabadító mozgalom.

II. György görög király és Cuderosz kormánya 1941 áprilisában Egyiptomba menekült. A német parancsnokság az ország megszállása után itt is bábkormányt alakított, s ténylegesen a maga kezében összpontosította a teljes főhatalmat Görögországban.

A hitlerista „új rendnek” egyik legfontosabb vonása az volt, hogy a megszállt államok területén létrehozta a német militaristák korlátlan uralmát, megszüntette a parlamentarizmust és kíméletlenül elnyomta a leigázott népeket. A náci „új rend” a megszállt országok dolgozóinak nemcsak szociális, hanem nemzeti elnyomását is jelentette. A fasiszták széles körben felhasználták a „fajelméletet” arra, hogy a népeket egymás ellen uszítsák. A hitleristák így próbálták gyengíteni a népek ellenállását a megszállt területeken, s megszilárdítani saját pozícióikat. A Magyarországon, Romániában, Szlovákiában és Horvátországban élő németek különleges előjogokat kaptak, s ténylegesen nem az illető országok kormányának, hanem a hitlerista kormánynak voltak alárendelve.

Különösen kegyetlen politikát folytattak a német imperialisták a megszállt szláv országokban. Lengyelországban vad rémuralmat vezettek be; a német megszálló hatóságok irtották a lakosságot, pusztították a nemzetgazdaságot, csaknem megsemmisítették a lengyel kultúrát. „A hitlerizmus – mondta Gomulka – nemcsak Lengyelország nevét akarta letörölni Európa térképéről. Teljesen ki akarta irtani a lengyel népet is. A hitlerista Németország nem elégedett meg azzal, hogy leigázta a lengyel népet és elfoglalta a lengyel területeket. Földjeinket németekkel akarta benépesíteni. A lengyeleket pedig pusztulásra ítélte. S ha Hitler megnyerte volna a háborút, kétségtelenül ilyen szörnyű sors várt volna a lengyel népre. A lengyel népnek el kellett volna pusztulnia, hogy a hitleristák megvalósíthassák tervüket, a világ fölött uralkodó ezeréves német birodalom gondolatát.”¹⁰⁰⁹

A háború és a fasiszta megszállás következtében 6 milliónál több ember halt meg Lengyelországban.¹⁰¹⁰ A német fasiszta hódítók a lengyel nemzeti vagyonnak 38 százalékát elpusztították. Varsónak, a fővárosnak háromnegyed részét lerombolták. Sok más lengyel várost is romhalmazzá változtattak.

Hans Frank, hitlerista helytartó 1939 őszén hallatlan cinizmussal így oktatta ki a lengyelországi náci közigazgatás osztályvezetőit: „A sors úgy rendelte, hogy itt mi legyünk az urak, a lengyelek pedig védnökségünk alá helyezett alattvalók legyenek . . . Egyetlen lengyel sem viheti feljebb művezetői rangnál, egyetlen lengyel sem szerezhet főiskolai végzettséget . . . Egyáltalában nem a mi gondunk, hogy ezt az országot felvirágoztassuk . . . Nekünk csak az az érdekünk, hogy fokozzuk tekintélyünket.”¹⁰¹¹

Ugyanilyen barbár politikát folytattak a fasiszta betolakodók Csehszlovákiában is. Megsemmisítették a haladó, hazafias, demokratikus és forradalmi erőket, mégpedig mindenekelőtt azzal a céllal, hogy az ország népét megfosszák vezetőitől és háborús politikájuk engedelmes eszközeivé tegyék. A betolakodók végső fokon a cseh és a szlovák nép teljes kiirtására törekedtek.

A német fasiszták terveik megvalósításában a cseh burzsoázia áruló elemeire támaszkodtak. A csehszlovák belügyminisztérium a németek bevonulása után átadta nekik levéltárait, mindenekelőtt a kommunisták névjegyzékét, amelyeken nemcsak a kommunista képviselők, szenátorok és lapszerkesztők szerepeltek, hanem azok is, akik a választásokon Csehszlovákia Kommunista Pártjá-

nak jelöltjeként indultak és akik az alapszervezetek aktivistáiként dolgoztak; megkapták a német fasiszták a kommunisták gyűléstermeinek, rejtékhelyeinek címeit, a kommunisták kapcsolatairól és tevékenységéről készült rendőri jelentéseket stb.

A német fasiszta hatóságok 1939. március 16-tól tömegesen tartóztatták le azokat az embereket, akik a legcsekélyebb mértékben is részt vettek a fasizmus elleni harcban. 1939–1941 folyamán hazafiak tízezreit tartóztatták le, s ezeknek többsége a koncentrációs táborokban elpusztult. Ezenkívül minden körzetben nyilvántartásba vették azokat a személyeket, akiket túszként szándékoztak haláláért letartóztatni „a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető rendzavarás legcsekélyebb jelére”.¹⁰¹²

Francia túszoikat végezték ki Párizsban, Bordeaux-ban, Nantes-ban, Chateaubriand-ban, holland túszoikat Rotterdamban, Apeldoornban, Amszterdamban, Benschop-ban és Haarlemben. Ugyanilyen gaztetteket követtek el a fasiszták Belgiumban, Jugoszláviában is. Szerbiában Bader tábornok, a főparancsnokság képviselője a megszállás kezdetén a következő „figyelmeztetést” intézte a lakossághoz: „Mindenkit, aki megzavarja a nyugalmat az országban, csatlakozik a lázadókhoz és segíti terveiket, szabotázscelemekenyeket készít elő vagy hajt végre, a mai naptól kíméletlenül halállal bünteték.”¹⁰¹³

A megszállt területeken haláltáborokat hoztak létre. Lengyelországban sok ilyen tábort szerveztek, a legnagyobbat, amely valóságos halálgyár volt, Oświęcimben (Auschwitzban), Jugoszláviában Banjica, Saimišt, Jasenovac, Veliko-Gradište városokban rendeztek be haláltáborokat. Az „új rend” azt jelentette, hogy a náci kíméletlenül kifosztották a megszállt országokat, ezek gazdasági erőforrásait felhasználták a német imperializmus hódító háborúja érdekében. A fasiszták német ellenőrzésnek rendelték alá a meghódított országok iparát. Az ipari üzemek tulajdonosait kényszerítették, hogy részvényeik felét alacsony áron német tőkéseknek adják el.¹⁰¹⁴ A Szovjetunió elleni háborúra lázas ütemben készülődő Németország számára valóságos főnyeremény volt a korszerűen felszerelt cseh hadi- és nehézipar Csehszlovákia nyersanyagforrásaival és szakmunkásaival együtt. A Deutscher Bank és a Dresdner Bank megkaparintotta a brnói és a plzeňi hadianyaggyárakat. A Göring-konzern a legnagyobb csehszlovák ipari üzemeket szerezte meg. Csehszlovákia fejlett vegyiparára az „IG Farbenindustrie” német konzern tette rá a kezét. Valamennyi cseh bank a Dresdner Bank és a Deutscher Bank alárendeltségébe és ellenőrzése alá került. Németország ellenőrizte Franciaország, Belgium, Hollandia, Lengyelország, Jugoszlávia, Norvégia, Görögország iparát és bankjait is.

A hitleristák Csehszlovákiában megszerezték a csehszlovák hadsereg több milliárd korona értékű korszerű fegyverzetét, ezenkívül nagy nyersanyag: rez-, ólom-, vas-, gyapjú- és élelmiszerkészletre tették rá a kezüket. A vasúti gördülőanyagot – a mozdonyokat, vagonokat és egyéb szállító eszközöket – elvitték Németországba. A német hódítók kezébe került Csehszlovákia egész aranytartaléka – 23 000 kilogramm arany.¹⁰¹⁵ Norvégiában a megszállók által elrabolt nemzeti vagyon értéke több mint 20 milliárd koronára rúgott. Hollandiára több mint 20 milliárd gulden pénzügyi terhet vetettek ki. Belgiumból a németek 130 milliárdnál több frank összegű fizetési eszközt vontak ki.¹⁰¹⁶

A német monopóliumok tulajdonába került a francia ipari üzemek, bankok, vasutak stb. nagy része. A megszálló csapatok eltartásához pénzre volt szükség. A franciáknak napi 400, majd pedig 550 millió frankot kellett fizetniük,¹⁰¹⁷ ez az ország nemzeti jövedelmének a felét tette ki. Nem teljes adatok szerint a megszállók összesen 745 milliárd frank értékű fizetési eszközt vittek ki az országból.¹⁰¹⁸

A német fasizmus súlyos munkakörülményeket teremtett a megszállt országok munkásai számára, akik kénytelenek voltak rendkívül alacsony bérért a megszállóknak dolgozni. Nem járt sikerrel a német fasiszta hatóságoknak az a kísérlete, hogy toborzás útján, önkéntes alapon csalogassanak munkásokat Németországba. Hiába ígértek „jó táplálkozást”, „tisztességes keresetet”, „ruházatot”, „kulturális fejlődést” stb., a megszállt országok lakosságára ezzel nem tudtak hatni. Ezért erőszakhoz folyamodtak. Az „önkénteseket” a nyílt utcán szedték össze, csoportokba osztották és erőszakkal vitték Németországba. A német hatóságok így toloncoltak Németországba több mint egymillió

francia foglyot, csaknem 2 millió lengyelt.¹⁰¹⁹ Jugoszláviából csupán 1941 áprilisában mintegy 300 000 hadifoglyot – katonát, tisztet és tiszthelyettest – hurcoltak kényszerszolgálatára.¹⁰²⁰

A német imperialisták megszállási politikája nemcsak arra irányult, hogy járomba hajtsa a népeket, és gyarmatosítsa a meghódított és leigázott területeket, hanem arra is, hogy a hódításokat újabb háborús kalandokra, újabb hódításokra használják fel. Az agresszorok régi jelszavának: „a háború táplálja a háborút”, új értelmezést adtak. Európai hódításaikat a Szovjetunió elleni háború céljainak szolgálatába állították.

A fasiszta „új rend” voltaképpen a megszállt országok függetlenségének megszüntetését, népeik leigázását jelentette. A nácik arra törekedtek, hogy megfélemlítsék és feltétel nélküli engedelmességre kényszerítsék a néptömegeket. A fasiszta vezérek azonban elszámolták magukat. A megszállt területeken mindenütt kibontakozott az ellenállási mozgalom, amely a háború folyamán óriási méreteket öltött. A népek nemzeti felszabadító harca szerves része volt a fasiszta államok elleni háborúnak, s e mozgalom hatására változott át az imperialista háború antifasiszta, felszabadító, igazságos háborúvá. A háború igazságos jellegének erősödése viszont objektíve elősegítette az ellenállási mozgalom fejlődését.

1940 második felétől erősödni kezdett az a folyamat, amelynek során a Németországgal szemben álló országok részéről a második világháború antifasiszta, felszabadító háborúvá alakult át. Ekkorra már teljesen nyilvánvalóvá lett a polgári és megalkuvó pártok politikai csődje a hitleristák által megszállt európai országokban. Az uralkodó zűrzavar és általános bomlás közepette csak a kommunista pártok őrizték meg soraikat, s hívták harcra a népeket a fasiszta betolakodók ellen. A kommunisták álláspontja törvényszerűen meghatározta a hódítók elleni harc felszabadító jellegét, s harmonikusan párosította magában a mélységes nemzeti hazafiságot az igazi proletár nemzetköziséggel. Az egész háború folyamán a kommunisták harcoltak a legállhatatosabban, a legkövetkezetesebben, a legbátrabban és legönfeláldozóbban a népek szabadságáért, a fasiszta ködösítés és barbarizmus ellen.

A megszállt országok népeinek fő feladata az állami függetlenség helyreállítása volt. Ezt a kérdést csak a német fasiszta intervenciók elleni fegyveres harccal lehetett megoldani. A függetlenség kivívása érdeke volt a munkásságnak, a parasztságnak, a városi kispolgárságnak, valamint a nagyburzsoázia bizonyos részének is. A függetlenségért vívott harcban összefogtak a megszállt országok haladó erői, s ez antifasiszta nemzeti felszabadítási front megalakításához vezetett. A nemzeti antifasiszta front alapja a munkásosztály vezette munkás–paraszt szövetség volt. A kommunista és munkáspártok lettek a nemzeti felszabadító mozgalom szervezői és lelkesítői. Harcra hívó programjaikban nemcsak a nemzeti, hanem a szociális felszabadítást is követelték.

Csehszlovákiában már a megszállás első napjaiban, vagyis még a második világháború előtt megkezdődött a felszabadító harc. A csehszlovák dolgozókra szakadt katasztrófa megmutatta, milyen végzetes hatással járt a cseh uralkodó körök müncheni politikája és fasisztabarát irányvonala. A néptömegek gyűlölettel és felháborodással fogadták a megszállókat, s azok kegyetlen terrorral válaszoltak az ellenállás minden kísérletére.

A német fasiszta megszállás az országban az osztályerők új elrendeződéséhez vezetett. A nagyburzsoázia számottevő része csatlakozott a náci megszállókhoz, s élvezte a hitlerista hadigépezet számára teljesített katonai megrendelések hasznát.

A náciknak Lengyelországban és a nyugaton aratott könnyű győzelmei tovább erősítették a nagyburzsoázia fasisztabarát irányvonalát. Ez a nagyburzsoázia odaadón szolgálta Berlint, s azt képzelte – mint Gottwald mondta –, hogy a német hódítók előtti hunyászkodás a nemzet fennmaradásának egyetlen útja.¹⁰²¹

Szlovákiában a nagyburzsoázia és a földbirtokosság hivatalosan szövetségre lépett a hitleristákkal. A klerikális-fasiszta reakció hatalomra juttatott kormánya Németország szolgálatába állította az ország természeti kincseit és hadigazdaságát. Tisónak és társainak a nácik által támogatott áruló,

nemzetellenes klikkje egyetlen rémuralmat honosított meg az országban. A szlovák szeparatizmus, amelyet a Hlinka-féle szlovák néppárt képviselt a német terjeszkedés és a fasiszta leigázás eszköze lett. A szlovák nép pusztá léte forgott veszélyben.

A csehszlovák burzsoázia egy része nem volt hajlandó elismerni a fasiszta megszállást, s a francia és angol uralkodó körök támogatásával igyekezett visszaállítani a müncheni egyezmény előtti rendet. E körök képviselői, akik Beneš egykori elnökkel az élükön előbb Franciaországba, majd Angliába vándoroltak ki, az emigrációban megalakították a csehszlovák államtanácsot és kormányt. A náci rendszerrel szemben ellenzéki érzelmű csehszlovák burzsoázia azonban nem törekedett a tömeges népi ellenállás kibontakoztatására. A londoni burzsoá emigrációnak az volt az érdeke, hogy az országban ne alakuljon ki életerős népi mozgalom. „Félt a felfegyverzett néptől, s a harc súlypontját saját külföldi tevékenységében látta.”¹⁰²² Egyszersmind igyekezett a nép felszabadító harcát saját osztályérdekeinek alárendelni.

A munkásság, a parasztság, a haladó értelmiség következetesen és elszántan harcolt a náci megszállók ellen. A nemzeti felszabadító harc vezetője és szervezője a Csehszlovák Kommunista Párt volt, körülötte tömörültek az ország összes hazafias erői. A kommunista párt programja arra irányult, hogy létrehozza „a legszélesebb össznépi antifasiszta frontot . . . biztosítsa a proletariátus vezető szerepét”.¹⁰²³ A fasiszmus elleni harc mélységesen antiimperialista jellegű harccá terebélyesedett, s szerves részét alkotta annak a küzdelemnek, amelyet a munkásosztály saját társadalmi felszabadításáért folytatott.

A Csehszlovák Kommunista Párt 1939. március 15-én közzétett kiáltványában ellenállásra, védekezésre és harcra hívta fel a népet, mert ebben látta a nép megmenekülésének egyetlen útját. „. . . A munkásosztály, amely már olyan sokszor állt a nemzet védelmének első soraiban, most ismét a nemzeti ellenállás gerincévé válik. A kommunisták kijelentik, hogy odaadón és tántoríthatatlanul az első sorokban akarnak harcolni a cseh nép szabadságának és önállóságának visszaszerzéséért folytatott ellenállási mozgalomban.”¹⁰²⁴

A Csehszlovák Kommunista Párt következetesen hirdette a Szovjetunióval való barátságot, a csehszlovák népet az internacionalizmus szellemében, a fasiszmussal és a reakcióval szemben való gyűlölet szellemében nevelte. A csehszlovák burzsoá emigráció hiába hitegette a népet, hogy az országnak a Nyugat hozza meg a felszabadulást, a kommunista párt szilárdan hitt a Szovjetunió történelmi küldetésében, mert abból indult ki, hogy a Szovjetunió az egyetlen határozott ellenfele a Csehszlovákia ellen irányuló német agresszió politikájának, hogy a Szovjetunió következetesen védelmezi a csehszlovák népnek az állami önállóságra való jogát. „A dolgozóknak kiirthatatlanul élt a remény, hogy egyszer felvirrad rájuk a jobb élet napja, töretlenül élt bennük a szabadságvágy és a Szovjetunióba vetett hit.”¹⁰²⁵ A kommunista párt rendületlenül hangsúlyozta, hogy a nép csak kelet felől, a Szovjetuniótól várhatja a felszabadulást.

Az ország megszállásának és megosztottságának viszonyai közt a kommunista párt átalakította szervezeti felépítését. A CSKP Központi Bizottságának határozata alapján egyes vezető pártmunkások, Gottwald, Šverma, Široký és mások még 1938 őszén a Szovjetunióba utaztak, mert az országban lehetetlenné vált számukra az illegális munka. Csehszlovákiában a harc irányítására megalakították a párt új, illegális központi vezetőségét, amelynek tagja lett Eduard Urx, Oto Synek, Jan Zika és mások. 1938-tól Prága körzetében illegalitásban végzett vezető pártmunkát Antonín Novotný egészen letartóztatásáig (1941 szeptemberéig). Megalakultak a konspiratív területi és kerületi párt-szervezetek, az alapszervezetek pedig illegális sejtekké szerveződtek.¹⁰²⁶ Szlovákiában önálló illegális vezetőséggel megalakult a Szlovák Kommunista Párt, és a szlovák nép nemzeti felszabadító harcának élére állt. 1938 őszétől Prágában működött a CSKP első illegális Központi Bizottsága.

A Csehországban és Szlovákiában megalakult illegális központi bizottságokat a Gottwald vezetésével Moszkvában tartózkodó pártközpont irányította. A megszállók elleni harcban fontos szerepet játszott az illegális pártsajtó, a Rudé Právo és több területi folyóirat, amely az illegális pártmunkát szervezte.

A kommunista párt nagyarányú tevékenységet fejtett ki, hogy megszervezze a csehszlovák nép felszabadító harcát, amely különféle formákat öltött. 1939 májusában megkezdődtek a tömeges megmozdulások a betolakodók ellen. Prágában májusban több mint 10 000 ember vett részt azon a nagyszabású hazafias tüntetésen, amelyet abból az alkalmából szerveztek, hogy Karel Hynek Máchának, a kiváló cseh költőnek és írónak hamvait a fővárosba szállították.

Ugyanabban a hónapban az ostravai „anyák napján”, amely a nácik elleni tüntetéssé nőtt, több mint 80 000 ember vett részt. Júliusban, Husz János máglyahalálának évfordulóján az Óvárosi téren, ahol Csehszlovákia e nemzeti hőisének emlékműve áll, hatalmas tüntetést szerveztek, amelyen Prága lakosai nyíltan kifejezésre juttatták a megszállók ellen táplált gyűlöletüket. A Gestapo a tüntetésről a következőket jelentette: „Az ünnepség nemzeti tüntetéssé fajult, s uszító jellegű tiltott dalokat énekeltek.”¹⁰²⁷

1939 őszén még nagyobb tömegek kapcsolódtak be az ellenállási mozgalomba. Október 28-án, az első Csehszlovák Köztársaság kikiáltásának évfordulóján, Prágában, Brnóban, Ostravában, Kladnóban, valamint Cseh- és Morvaország más városaiban antifasiszta tömegmegmozdulások zajlottak le. Prágában a német rendőrség tüzet nyitott a fegyvertelen tömegre, igen sokan meghaltak vagy megsebesültek.

Az október 28-i események folytatása volt az a diáktüntetés, amelyet Jan Opletal diák temetésekor rendeztek. Opletalt a hitleristák 1939. november 17-én sebesítették meg, s a diák belehalt sebeibe. Az SS és a rendőrség pogromot rendezett a prágai és brnói diákszállásokon. Tömegesen tartóztatták le a diákokat, kilenc diákot a helyszínen agyonlőttek. A letartóztatottak többségét az oranienburgi koncentrációs táborba szállították. A cseh főiskolákat bezárták, s ezek a háború végéig nem nyithatták ki kapuikat. Szlovákia Kommunista Pártja a német megszállók csehországi terrorjára válaszul szolidaritási akciókat szervezett a szlovák nép körében.

Az 1939-es események szemléltetően bizonyították, hogy a cseh és a szlovák nép nem kapitulált, hanem harcolt a megszállók ellen. Ezek az események kitörölhetetlen nyomot hagytak minden csehszlovák hazafi tudatában, s ádáz gyűlöletet ébresztettek bennük a fasisztákkal szemben.

A kommunista párt az 1939. őszi események tapasztalatait figyelembe véve kidolgozta a leplezett harc formáinak taktikáját, s előtérbe helyezte a szabotázst, a diverziót, a termelékenység szándékos csökkentését, a minőség rontását stb. A párt röplapokon és az illegális sajtóban megmagyarázta a tömegeknek Franciaország vereségének okait, harcolt a pesszimizmus, a kétségbeesés ellen.

A könyörtelen terror láttán szembehelyezkedett a fasisztákkal a cseh és a szlovák nép minden rétege, köztük a liberális cseh, és később a szlovák burzsoázia is. Csak a szlovák klerikális-fasiszta burzsoázia és a cseh nagyburzsoázia volt kivétel. Ezért a fasizmus elleni harc kiterjedt a megszállókkal együttműködő cseh és szlovák nagyburzsoáziára is. A Csehszlovák Kommunista Párt ezeket az objektív előfeltételeket eredményesen felhasználta a különböző osztályok erőinek tömörítésére, népfrontpolitikájával pedig a forradalmi munkaspárt helyes taktikáját juttatta kifejezésre.

A kommunisták leleplezték a csehszlovák nép lefegyverzésére törekvő, a németekkel együttműködő burzsoá körök árulását. A Szovjetunió elleni támadás előtt néhány hónappal a Gestapo vad kegyetlenséggel megsemmisítette a párt első illegális vezetőségét. De a kommunista párt nem halt meg. Megalakították az új illegális központi bizottságot, amelynek tagja lett a többi között Julius Fučík, Jan Zika és Jan Černý.

A kommunisták vezetésével aktívan harcoltak a nácik és az áruló Tiso-rendszer ellen a szlovák hazafiak is. „A Szlovák Kommunista Párt állandóan hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a csehek és a szlovákok vállalva harcoljanak közös ellenségük, a hitleri fasizmus ellen, a demokratikus Csehszlovák Köztársaságért.”¹⁰²⁸

Szlovákiában megalakult a Nemzeti Front, amely felölelte a lakosság minden haladó rétegét. 1940 elejétől kezdve megjelent a Szlovák Kommunista Párt lapja, a Hlas l'udu, ezzel, s más kiadványokkal bénították a fasiszta sajtó hatását. A kommunisták tiltakozó mozgalmat indítottak az élet- és munkakörülmények rosszabbodása ellen, sok sztrájkot szerveztek a bérek emeléséért.

A kommunista párt leleplezte a szlovák fasiszták, a katolikus egyház reakciós propagandáját, s megmagyarázta, hogy a nemzeti fejlődés útjában a legfőbb akadály a német imperializmus. A szlovák csatlósállam hadserege 1939 szeptemberében nem volt hajlandó hadat viselni a lengyel állam ellen. A hadseregben felkelések törtek ki. 1940-ben munkássztrájkok hulláma söpört végig Szlovákián, ezek az ellenállási mozgalom fontos szakaszát jelentették. A Szlovák Kommunista Párt a szlovák burzsoázia áruló politikáját leleplezve szabatosan megfogalmazta a harc programját. A végleges felszabadulás útja – állapította meg a kommunista párt – Berlinen, a hitlerista katonai arcvonal szétzúzásán keresztül vezet.

A lengyel nép a szeptemberi katasztrófa okozta keserűség ellenére sem csüggedt; nem hajtott térdet a fasiszta betolakodók előtt. A hitleristák a háború és a megszállás első napjaitól barbár terrort honosítottak meg az országban, hogy megtörjék a lengyel nép harci akaratát, megsemmisítsék kultúráját, kiirtsák azokat az embereket, akik képesek a felszabadító harc vezetésére. Az volt a szándékuk, hogy engedelmes rabszolgákká változtassák a lengyeleket, akikre fizikai megsemmisítés vár. De a lengyel nép már a megszállás első napjaitól konspiratív módszereket is felhasználva lankadatlanul harcolt a megszállók ellen. A munkásosztály mint a nép legöntudatosabb része élére állt a felszabadító harc szervezésének. A Varsó védelmére alakult Munkásdandár tagjai illegalitásba vonultak, ugyanilyen néven szervezetet alakítottak, élén a kommunista Mikolaj Salwával, a szocialista Edward Radkével és a pártunkívüli Czeslaw Ostankowiczsal. Lublin és Kielce vajdaság erdőségeiben, valamint a Kárpátokban néhány hónappal a hadműveletek megszűnte után már partizánháború folyt, amelyben a szétvert lengyel hadsereg maradványaiból álló csoportok és osztagok vettek részt.

Kielce vajdaság erdőségeiben a legtovább Henryk Dobrzanski őrnagy osztaga tevékenykedett. Ez az osztag a helyi lakosság támogatásával egészen 1940 májusáig vívott fegyveres harcot a németekkel.

Sandomierz térségében ugyancsak rögtön a szeptemberi vereség után kezdte meg az illegális tevékenységet az Odwet (Bosszú) nevű szervezet, amelynek élén Wladyslaw Jasinski egyetemi hallgató állt. Ez a szervezet később „Endursia” néven volt ismeretes. Lengyelország területén a hitlerista megszállás első hónapjaitól széles körű, spontán szabotázsakciók bontakoztak ki. A munkások, a bányászok és különösen a hadiüzemek dolgozói rongálták a gépeket és a szerszámokat, csökkentették a munka termelékenységét és lassították a munka ütemét. Ugyanez történt a közlekedésben is. A lengyel parasztok ellenállása ekkoriban főleg abban nyilvánult meg, hogy nem teljesítették beszolgáltatási kötelezettségeiket, és nem fizettek adót. Az illegális tevékenységben aktívan részt vett a hazafias érzelmű lengyel értelmiség is, a hitlerista megszállók terrorcselekményei elsősorban éppen a hazafias értelmiség és a kommunisták ellen irányultak. Akkor, amikor Lengyelországban a megszállók a közép- és főiskolákat bezárták, az értelmiség Hitler-ellenes harcának egyik formája az volt, hogy titokban megszervezték az ifjúság oktatását.

A betolakodók elleni politikai és fegyveres harc már a megszállás kezdeti időszakában meglehetősen aktív volt. Ám az illegális szervezetek ekkoriban még el voltak szigetelve egymástól, s ezt a helyzetet csak súlyosbította, hogy Lengyelországban nem volt forradalmi munkáspárt, amely egyesíthette volna maga körül az összes hazafias erőket. 1940-ben a megszállt Lengyelországban több mint 100 illegális csoport és szervezet tevékenykedett, de ezek különféle politikai irányzatokhoz tartoztak. Kezdetől fogva két fő áramlat alakult ki, amelyek alapján e szervezetek elhatárolódása végbe ment: a jobboldali burzsoá áramlat és a baloldali népi áramlat. A programjuk jellegében és harcuk módszereiben mutatkozó különbségek idővel egyre határozottabbá váltak, míg végül homlokegyenest ellentétesek lettek.

A burzsoázia illegális szervezetei tevékenységük kezdetén felhasználták a már meglevő belső és külső szervezeti kapcsolatokat, volt pénzügyi, gazdasági alapjuk, s nagy számban voltak kádereik.

Fegyveres erejük zöme a burzsoá lengyel hadsereg tisztikarából került ki. Ezek a szervezetek az első hónaptól kezdve arra törekedtek, hogy kezükbe vegyék a megszállók ellen irányuló és ösztönösen kibontakozó ellenállási mozgalom irányítását, s rákényszerítsék a mozgalomra saját céljait és módszereiket. Programjuk végső célja az volt, hogy visszaállítsák a lengyel burzsoá államot háború előtti társadalmi és nemzeti struktúrájával, s a restauráció tervezésénél számítottak a nyugati imperialista hatalmak segítségére is.

1939 szeptemberében Franciaországban megalakult a lengyel emigráns kormány, Sikorski tábornokkal az élén. Ez a kormány bejelentette, hogy Franciaországgal és Angliával szövetségben folytatja a harcot a hitlerista Németország ellen. Franciaországban lengyel katonai egységek alakultak, többségükben emigráns lengyel munkásokból és parasztokból, s ez növelte a Sikorski-kormány tekintélyét a lengyel társadalom ama köreinek szemében, amelyek harcolni akartak a németek ellen.

A Sikorski-kormány, valamint az őt támogató burzsoá és kispolgári csoportosulások, a lengyel társadalom túlnyomó többségének hangulatához igazodva bírálták a szanációt, amelyet kompromittált a szeptemberi vereség, demokratikus jelszavakkal dobálóztak, hogy ily módon megtarthassák a burzsoázia politikai pozícióit az országban. A megszállók elleni harc jelszavai és a demokratikus álcázás segítségével a Sikorski-kormány a nagy tömegek elől el tudta rejteni igazi arculatát. Az akkori körülmények között a tömegeknek nem volt eléggé világos elképzelésük az emigráns kormánynak és az azt támogató politikai csoportosulásoknak a szovjetellenes tevékenységről, amelyet ezek az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország imperialista köreinek beleegyezésével folytattak, és amely arra irányult, hogy a hitlerista Németország elleni háborút a Szovjetunió elleni háborúvá változtassák. Sikorski tábornok kormánya a Vörös Hadsereg nyugat-ukrajnai és nyugat-belorusszjai felszabadító hadműveleteit a lengyel nép ellen irányuló akcióknak tüntette fel, magát a Szovjetunióval hadiállapotban levőnek tekintette, s kész volt fegyveres erőit felhasználni arra, hogy megvalósítsák Anglia és Franciaország szovjetellenes katonai terveit.

Franciaország fegyverletétele után a lengyel emigráns kormány és a lengyel fegyveres erők maradványai Angliába tették át székhelyüket. A kormányba bekerült fasiszta elemeknek megjött a hangjuk, mert úgy vélték, hogy Franciaország gyors leverése őket is felmenti a szeptemberi vereség miatti felelősség terhe alól. A kormány egyre inkább az angol–amerikai politika függvényévé lett. A lengyel katonai alakulatokat Anglia a maga érdekében használta fel. Sikorski kormánya 1940 őszén az imperialisták utasítására tárgyalásokat kezdett Beneš csehszlovák emigráns kormányával az úgynevezett „Kelet-európai Államszövetség” megalakításáról. Az angol–amerikai imperialisták azt tervezték, hogy a háború befejezése után ebbe a tömbbe Lengyelországon és Csehszlovákián kívül bevonnak több más közép- és kelet-európai országot is, s ebből a tömbből létrehozzák az imperialista reakció támaszát, és egy újabb „egészségügyi kordont” létesítenek a Szovjetunió ellen.

A lengyel emigráns kormány tehát a demokratikus cégér ellenére folytatta azt a régi, bukott szovjetellenes politikát, amely egyszer már nemzeti katasztrófába döntötte az országot.

1940 februárjában a reakciós lengyel csoportok megalakították „a politikai egyeztető bizottságot”. Ebben a bizottságban négy párt képviseltette magát: a PPS–WRN jobbszárnya („Wolność, równość, niepodległość” – szabadság, egyenlőség, függetlenség – szavak kezdőbetűiből), a Stronnictwo Ludowe, a Stronnictwo Narodowe és a Stronnictwo Praci. E bizottságra támaszkodva az emigráns kormány megteremtette képviseletét az országban, az úgynevezett delegatúrát, amelynek az volt a célja, hogy illegalitásban visszaállítsa a burzsoá-földesúri államot. Ez a delegatúra mihamar szerteágazó apparátussá nőtt és több osztályból, hivatalból, biztosságból állt. Különösen a belügyi hivatalt erősítették, amely alapján véve rendőri feladatokat látott el.

A kormány illegális katonai szervezete a Fegyveres Harc Szövetsége volt, amelyet később Armia Krajowának neveztek el. A szövetség élén a régi lengyel hadsereg tisztjei álltak. Az emigráns kormány a szövetség vezetőségének olyan utasítást adott, hogy rendelje maga alá a többi katonai szervezetet, és összpontosítsa kezében az egész konspiratív katonai hálózatot.

Az Armia Krajowa zömében parasztokból, munkásokból, városi kispolgárokból állt, akik igyekeztek részt venni a német fasiszta megszállók elleni felszabadító harcban és nem találtak erre más lehetőséget. „Teljes nyomatékkal hangsúlyozunk kell – mondotta Gomulka –, hogy az Armia Krajowa katonáinak zöme és alsóbb beosztású tisztjeinek nagy része becsületes, hazafias érzelmű és gondolkodású lengyel volt; ezek az emberek készen voltak a megszállók elleni harcra, mégpedig olyan elszánt harcra, amelyet a Gwardia Ludowa, majd pedig az Armia Ludowa folytatott a Lengyel Munkáspárt felhívására és vezetésével.”¹⁰²⁹

De a burzsoá pártok és az emigráns kormány terveibe nem illett bele a hitleristák elleni aktív harc. Céljuk az volt, hogy megnyerjék a lengyel közvéleményt, s az összegyűjtött erőket az ország felszabadításának pillanatában a politikai hatalom átvételére használják fel. Sikorski tábornok 1940. június 30-án a Fegyveres Harc Szövetsége parancsnokának adott utasításában kifejezetten előírta, hogy „a jelen parancs visszavonásáig kerüljenek minden fegyveres fellépést, kivéve az olyan akciókat, amelyek a szervezet biztonsága szempontjából elengedhetetlenek”.¹⁰³⁰ A lengyel reakció azt állította, hogy Lengyelországnak két ellensége van – a fasiszta Németország és a szocialista Szovjetunió, s ezért a lengyel népnek passzívnak kell maradnia, hogy a hitleristák elleni akciókkal ne segítse a Szovjetuniót.

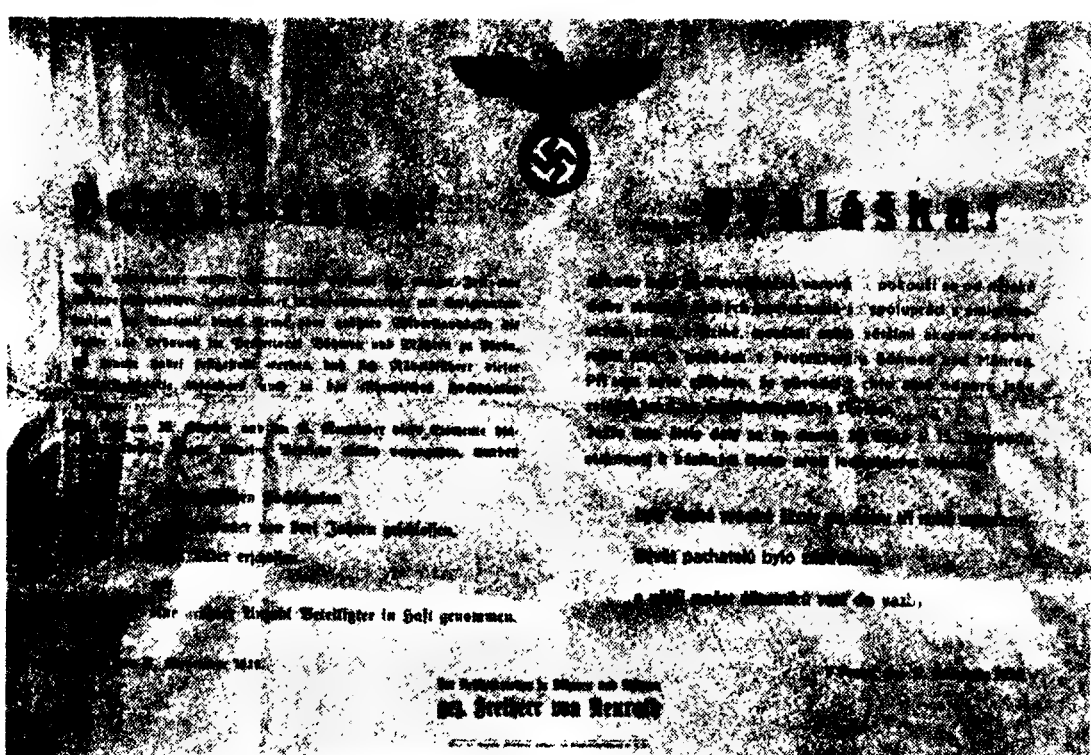
Ezzel a politikával tehát harcoltak a lengyel nép igazi szövetségese, a Szovjetunió ellen. A lengyel nép azonban a reakció igyekezete ellenére Keletre, a Szovjetunióra emelte tekintetét, s benne látta az egyetlen erőt, amely képes szétzúzni a hitleri Németországot és felszabadítani Lengyelországot.

Rendkívül nehéz körülmények között alakult meg és tevékenykedett a lengyelországi illegális mozgalom balszárnya, amely főleg illegális kommunista szervezetekből, valamint a baloldali szocialisták és radikális parasztpártiak csoportjaiból állt. A lengyel kommunisták fáradhatatlanul harcoltak a fasizmus ellen. Híven álláspontjukhoz, a háború előtt és 1939 szeptemberében elfoglalt, megszállók ellen harcra kelt hazafiak első soraiban harcoltak. A kommunistáknak azonban óriási szervezeti és politikai nehézségeket kellett leküzdeni. Kettős konspirációra volt szükség, mert számolniuk kellett a belső reakciós erők ellenséges érzületével is. De a fő nehézség azzal függött össze, hogy nem volt párt, hogy súlyos következményekkel járt a párt 1938-ban végrehajtott feloszlatása, ami egyik vészterhes megnyilvánulása volt annak, hogy Sztálin durván megsértette a lenini normákat a nemzetközi kommunista mozgalomban. A lengyel kommunisták tartották magukat az internacionalista fegyelemhez, és mivel nem tudtak a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságának 1939. május 26-i határozatáról, nem érezték feljogosítva magukat arra, hogy pusztán saját kezdeményezésükből újra megalapítsák a pártot.

A kommunisták bíztak abban, hogy hamarosan újjászerveződik a párt, és eleinte szórványos kapcsolatokat építettek ki, amelyek azután fokozatosan szervezeti jelleget öltöttek. Így alakultak meg például azok a kommunista csoportok, amelyek a varsói vasutasok és munkások körében tevékenykedtek, a kárpáti hazafiak szövetsége Rzeszów vajdaságban, a „Polska Ludowa” csoport Krakkóban, és a „Spartacus” csoport Varsóban. Amikor a hitlerista Németország már előkészítette az agressziót a Szovjetunió ellen, a lengyel kommunisták, valamint más baloldali csoportok fokozták szervezeti, politikai és ideológiai aktivitásukat.

Lengyelország különböző területein az egykori PPS és a radikális parasztpárt aktivistái a kommunistákkal együtt illegális csoportokat és szervezeteket alakítottak, harcra szálltak a jobbszárny vezetőivel és ezek politikájával, különösen a reakciós tisztikarnak való behódolásukkal. Így jöttek létre a majdani népfrontnak a munkásosztály vezette elemei.

A lengyelországi kommunista mozgalom részvevőinek többsége látta annak szükségességét, hogy a szétforgácsolt csoportokat és köröket kommunista szervezetekké tömörítsék, s hogy a radikális parasztpártiakkal és szocialistákkal — az egységfront híveivel — vállalva folytassanak antifasiszta harcot a megszállók ellen. Ennek eredményeképpen újabb kommunista szervezetek és kommunista vezetésű egyéb antifasiszta csoportok jelentek meg. Ezek közé tartozott a Munkás-Paraszt Tanácsok Szövetsége, amelyet később „Sarló és Kalapács”-nak neveztek el, valamint több

A Csehszlovákiát megszálló néci hadsereg hirdetménye 1939-ben (Foto-dokumentum)

A megszállók Görögországban (1941)

A német fasiszta megszállók Jugoszláviában (1941)

más csoport, amelyek később a Szovjetunió barátainak társaságában, a „lületenisták” csoportjában (lapjuk neve után) egyesültek; Poznanban és környékén a hagyományos „KP” néven alakult szervezet, Lódzban több csoport alakult, amelyekből később jött létre a lódzi Szabotázs Bizottság, valamint „A mi szabadságunkért és a ti szabadságotokért vívott harc frontja”, Rzeszów vajdaságban a „Paraszt-munkás akció” csoport, Radom-Kielce vajdaságban a „Munkás-Paraszt Egyesülés”, Lublin vajdaságban pedig több csoport, amelyekből később alakult meg a „Munkás-Paraszt Harci szervezet” és a „Népi Harci Szervezet”.

A megszállt Lengyelországban a kommunisták alkották azt az egyetlen politikai csoportot, amely az ország felszabadításának reményét a Szovjetunióval kapcsolta egybe. A kommunisták a megszállók elleni fegyveres harcot a demokratikus átalakításokért vívott harc alkotó részének tekintették.

1941 tavaszán a megszállás súlyos napjai következtek Jugoszláviára is. Az ország katonai veresége és kapitulációja a nagyszerb burzsoázia vereségét jelentette. A megszállás idején Jugoszlávia vezető köreiben szakadás ment végbe. A burzsoázia egy része nyíltan elárulta az ország nemzeti érdekeit, s együttműködött a fasiszta intervenciókkal (Pavelić, Maček – a horvát parasztpárt vezetője –, Nedić és mások). A burzsoázia másik része Anglia és az Egyesült Államok segítségével reménykedett. Ezek a burzsoá körök hivatalosan nem ismerték el a fasiszta megszállást, de ellenséges álláspontra helyezkedtek a néptömegekkel szemben is, a „csetnik” fegyveres osztagok pedig, amelyeket ezek a burzsoá körök alakítottak az emigráns kormány hadügyminiszterének, Draža Mihailovićnak a parancsnoksága alatt, az ország hazafias erői ellen harcoltak, s titokban együttműködtek a német megszállókkal.

A német-olasz hódítók kegyetlen terrorral próbálták letörni az ellenállást az országban. A megszállók szíttották a nemzeti viszálykodást Jugoszlávia népei körében, ily módon is igyekeztek elvonni őket az intervenciók elleni harctól. De a jugoszláv nép nem adta meg magát. Az ország összes haladó erői harcra keltek a fasiszta hódítók ellen. Nemzeti felszabadító tömegmozgalom bontakozott ki az országban. Az ország szabadságáért és függetlenségéért a fasiszta megszállók ellen vívott harc vezére és szervezője a Jugoszláv Kommunista Párt volt.

1941. április második felében a Jugoszláv Kommunista Párt három ízben fordult az ország dolgozóihoz, hogy megmagyarázza a kialakult helyzetet és meghatározza a tennivalót. 1941. április 15-én, a fegyveres harc legnehezebb órájában a kommunista párt felhívásban tett hitet amellett, hogy a nép ügye győzni fog. „Ne csüggedjete – hangzott a felhívás –, zárjátok szorosabbra soraitokat, büszkén, emelt fővel fogadjátok a még nagyobb csapásokat. Kommunisták és az egész munkáosztály, küzdjete az elnyomók elleni népi harc első soraiban a végső győzelemig. Ne csüggedjete akkor sem, ha ebben a harcban ideiglenesen vereséget szenvedtek . . .”¹⁰³¹

A kommunista párt már a földbirtokosok és a tőkések kormányának kapitulációja után, 1941 május elseje alkalmával kiadott két egymást követő kiáltványában felhívta a dolgozókat, hogy harcoljanak a megszállók és cinkosaik ellen, s tömörítsenek minden demokratikus és haladó erőt az ellenállás nemzeti egységfrontjában. „A szocializmus nagy országának, a Szovjetunió kivételével egész Európa lángokban áll, városait és falvait romba döntötte a háború. Európa több, egykor független népe a nemzeti rabszolgaság járma, a német imperialista hódítók igája alatt nyög. A leigázott országok földjét a függetlenségért vívott harcokban elesett hazafiak, illetve az imperialista erők céljaira kihasznált katonák hullái borítják. A leigázott országok tele vannak börtönökkel és koncentrációs táborokkal, földjüket romok borítják, amelyek alatt ártatlan gyermekek, nők és aggok tízezrei lelték halálukat. Barbár módon megsemmisítik az emberi elme és a haladás legnagyszerűbb, gyönyörű vívmányait. A romba döntött Európa felett az éhínség rettenetes réme terjesztette ki szárnyait . . .”¹⁰³²

A Jugoszláv Kommunista Párt a jövőbe vetett bizakodással, a nagy Szovjetunió iránti szeretettől és bizalomtól vezettetve megmondta, hogy a leigázott országok népeire fel fog virradni a szabadság

napja. A Szovjetunió sikerei, mondta a kiáltvány, „megerősítik a világ munkásságának hitét, hogy el fog érkezni végső győzelme, s fel fog szabadulni a kapitalista és a nemzeti rabság alól”.¹⁰³³

A jugoszláv kommunisták az ellenséges behatolás kezdetén hozzáálltak, hogy népi felkeléseket készítsenek elő a megszállók ellen, és széles körű partizánmozgalmat szervezzenek. A munkások és parasztok már a megszállás első napjaiban sok helyen összeszedték s biztos rejtékhelyekre vitték a jugoszláv hadsereg eldobált fegyvereit. A fasiszta bandák elől menekülő lakosság nagy csoportjai bevették magukat a hegyekbe és az erdőkbe. Megalakultak az első partizánosztatok, s ezek támadásokat intéztek a megszállók és a quislingisták – az áruló Pavelić, Nedić stb. – ellen. Az első partizánosztatok már közvetlenül a kapituláció után megalakultak azoknak a hazafias érzelmű katonáknak és tiszteknek kisebb csoportjaiból, akik nem voltak hajlandók letenni a fegyvert, és a hegyekbe húzódtak, hogy folytassák a harcot. 1941 május–júniusában a partizánmozgalom megélenkült, különösen Hercegovinában. A jugoszláv nép bátran harcolt a megszállók ellen, és tevékenysége az ellenség jelentékeny erőit kötötte le.

Hősiiesen harcolt az olasz megszállók ellen az albán nép is. Az olasz fasiszta hadsereg betörésére válaszul Albánia minden városában antifasiszta tömegtüntetésekre került sor. A kikötők, a bányák, az olajtelepek munkásai fegyveresen szálltak szembe a betolakodókkal. Mindjárt az első napon, amikor az olasz tengerészgyalogos egységek partra szálltak Durrësban, az albánok hétszer szorították a tengerbe őket. Az albán hazafiak azonban a túlerő elől kénytelenek voltak visszavonulni. Albániát megszállták és Olaszországhoz csatolták, az országban kegyetlen megszállási rendszert vezettek be. Az albán nép maroknyi árulójából bábkormányt alakítottak, amely támogatta a fasiszta betolakodókat.

De az albán nép nem hajolt meg a megszállók előtt. Az országban egyre nagyobb méreteket öltött az antifasiszta harc. Az ellenállás harcosai kezdetben kis csoportokba tömörültek, amelyeknek nem volt egységes vezető központjuk. Az ellenállási mozgalom vezetői azoknak a kommunista csoportoknak a vezetői voltak, amelyek 1941 novemberében Albánia Kommunista Pártjában egyesültek. Megszervezték a rölapok kiadását és terjesztését, s ezekben fegyveres harcra hívták fel a népet. Minden eszközzel szabotálták a megszálló hatóságok katonai intézkedéseit.

Amikor Olaszország 1940. október végén megindította az agressziót Görögország ellen, Verlaci, az albán Quisling elrendelte a mozgósítást, hogy segítséget nyújtson az olasz fasisztáknak. De a mozgósítás szégyenletes kudarcot vallott. Még azok az albán hazafiak is, akiket erőszakkal besoroztak az olasz egységekbe, aktívan segítették a görög népet, nem pedig az olasz fasisztákat. Nem voltak hajlandók Görögország ellen harcolni, s a hegyekbe húzódtak.

Az albán felkelők osztagai megtámadták az olasz csapatokat a görög határhoz vezető utakon, hősiiesen harcoltak hazájuk szabadságáért és függetlenségéért.

A görög nép is bátran harcolt a fasiszta agresszorok ellen. A görög hazafiak diverziókat szerveztek, támadásokat intéztek a megszállók ellen, szabotázscelemekkel nehezítették a megszállók helyzetét. Megkezdték azoknak a felkelő osztagoknak a szervezését, amelyek később a betolakodók rémeivé váltak. Az országban antifasiszta rölapokat terjesztettek; kibontakozott a partizánharc.

Halhatatlan emlékü hőstettet vitt véghez ezekben a napokban Manolisz Glezosz, a görög nép dicső fia. 1941. május 31-én élete kockáztatásával letépte az athéni Akropoliszról a hitlerista zászlót, s helyére kitűzte a görög nemzeti lobogót. A fiatal hazafi hőstette bátor felhívás volt a német fasiszta betolakodók elleni harcra.

Franciaország német fasiszta megszállása következtében a francia burzsoázia erői megoszlottak. A burzsoázia egy része az ország nemzeti érdekeit elárulva, Pétaint követve nyíltan együttműködött a náci megszállókkal. A burzsoázia másik része Angliába és az Egyesült Államokba vetette reményeit.

De Gaulle tisztában volt azzal, hogy Franciaország szempontjából milyen nagy jelentőségű a Szovjetunió és annak barátsága. Miután Németország megtámadta a Szovjetuniót, De Gaulle többször beszélt és írt arról, hogy nemcsak a háborúban, hanem a háború után is szükség van a Szovjetunió és Franciaország tartós szövetségére.

1941. szeptember 27-én például Sztálinhoz intézett táviratában De Gaulle az alábbiakat közölte: „Most, amikor a szabad Franciaország Szovjet-Oroszország szövetségésévé válik a közös ellenség elleni harcban, bátorkodom kifejezni önnek az orosz nép rendíthetetlen ellenállása, valamint hadseregének és hadvezéreinek bátorsága és vitézsége miatt érzett elragadtatásomat. A Szovjetunió, amely teljes erővel szembeszállt a támadóval, a ma elnyomott népeknek megadta a felszabadulás hitét. Nem kételkedem, hogy a szovjet hadseregek hősiességének eredményeképpen győzelem fogja koronázni a szövetségeseik erőfeszítéseit, és hogy az orosz és a francia nép között létrejött új kötelékek fontos tényezőt jelentenek majd a világ új berendezkedésében.”¹⁰³⁴

Angliai tevékenységének első hónapjaiban De Gaulle egyesítette maga körül az angol földön élő franciákat, aminek pozitív jelentősége volt. Pozitív jelentősége volt ennek többek közt azért is, mert akkor, amikor Franciaországban a német megszállók és vichyi lakájaik uralkodtak, De Gaulle híveinek mozgalma volt az egyetlen legális mozgalom Franciaország nemzeti felszabadításáért.

A francia nép, amelyet a kapitulánsok és árulók kijátszottak, hazája igazi nemzeti függetlenségéért harcolt. Az országban a nemzeti felszabadító mozgalom vezére és szervezője a Francia Kommunista Párt volt, amelyet szoros szálak fűztek a munkásosztályhoz, Franciaország összes haladó erőihez.

A kommunista pártnak az erélyes ellenállás megszervezésére irányuló tevékenysége egész előző politikájának folytatása volt. A Francia Kommunista Párt Központi Bizottsága a megtett útra visszatekintve 1952. október 3-án megállapította, hogy 1939-ben a kommunista párt volt az egyetlen párt, amelynek politikája „valóban megfelelt Franciaország érdekeinek . . .

A kommunista párt szembehelyezkedett a »furcsa háború«-val, amelyet a münchenisták folytattak a francia nép ellen; annak idején felemelte szavát a spanyolországi úgynevezett »benemavatkozási« politika és a müncheni kapituláció ellen, most pedig azon munkálkodott, hogy megszervezze az ellenállást a hitlerista betolakodókkal és a vichyi árulókkal szemben.”¹⁰³⁵

A kommunista párt az új helyzetben kénytelen volt a fasiszta megszállás körülményeinek megfelelően átszervezni munkáját. Jacques Duclos 1940 végén az illegális szervezetek vezetőinek értekezletén a következőket mondotta erről: „Vasfegyelemre van szükség. Nem tűrhetjük tovább, hogy a letartóztatások olyan ütemben folytatódjanak, mint az utóbbi időben . . . Egész szervezetünket meg kell változtatnunk . . . A párttagokat hármас csoportokba kell szervezni.”¹⁰³⁶

A megváltoztatott munkamódszerek eredménye csakhamar meg is mutatkozott. Fokozatosan erősödött a Francia Kommunista Párt földalatti szervezeteinek hálózata, határozottabban kezdték vezetni a francia nép nemzeti felszabadító harcát, amely egyre nagyobb lendületre és jelentőségre tett szert.

A kapituláció után a kommunista párt mindjárt az első napokban felhívta a francia népet, hogy harcoljon a német fasiszta megszállók, valamint a vichyi rendszert támogató belső reakciós nemzetellenes erők ellen. „A vichyi kormány – szögezte le a l’Humanité – nem francia kormány. Ez a báb-kormány idegenek kezében van . . .”¹⁰³⁷ A Francia Kommunista Pártnak történelmi jelentőségű érdeme, mondotta Maurice Thorez, hogy elsőként indított „nemzeti talajon harcot Franciaország függetlenségéért és megújulásáért, miközben valamennyi többi párt elpusztult a gyalázatban vagy a zűrzavarban”.¹⁰³⁸

A Francia Kommunista Párt Központi Bizottsága 1940. július 10-én kiáltványt adott ki, s ebben kifejtette a francia nép felszabadító harcának programját. Felhívta a nemzet összes hazafias erőit, hogy tömörüljenek a munkásosztály körül, s szervezzék meg az ellenállás széles körű, hatalmas mozgalmát. „Franciaország megismerte a vereséget, a megszállást, a megaláztatást – mondta a kiáltvány. – A vérző Franciaország szabadon és függetlenségben akar élni. Olyan nagy nép, mint a mienk, sohasem lesz rabszolga. Franciaország nem lesz afféle gyarmati ország. A dicső múltú Franciaország sohasem hajt térdet elvetemült és mindenre kapható lakájok maroknyi klikkje előtt. Nem a megvert tábornokok, nem a zavarosban halászó üzletemberek, nem a levitézlett politikusok fogják az elesettségből felemelni Franciaországot. A nép a nemzeti és társadalmi felszabadulás igazi nagy reménysége. Csak a munkásosztály körül – amelynek nemes eszményekért lángoló lelkeelve

van bizalommal és bátorsággal – alakulhat ki a Franciaország szabadságáért, függetlenségéért és az újjászületésért küzdő front.”¹⁰³⁹

A Francia Kommunista Párt már a megszállás első hónapjaiban óriási munkát végzett valamennyi haladó erő tömörítése érdekében. Az országban megtörtént „a megszállókkal és a vichysta együttműködőkkel szembeni ellenséges nemzeti erők első átcsoportosítása”.¹⁰⁴⁰ Létrejött a népi ellenállási mozgalom.

A gyárakban, a falvakban és a városokban egymás után alakultak a szolidaritási és népi segélybizottságok, és védelmezték a dolgozók érdekeit. A l’Humanité 1940. szeptember 14-i jelentése szerint csupán a párizsi kerületben több, mint 110 népi bizottság alakult.

A néptömegek harcának szervezésében fontos szerepet játszott az Általános Munkaszövetség (CGT). 1940 július végén a konföderációs bizottság (a CGT vezető szerve) határozatot hozott, amelyben elvetette a compiègne-i fegyverszünetet és a hitleristákkal való együttműködést. A CGT vezetősége felhívta a szakszervezetek tagjait, hogy határozottan szálljanak szembe a hódítókkal.¹⁰⁴¹

1940. november 9-én a kormány azzal az ürüggyel, hogy a szakszervezetek részt vesznek az ellenállási mozgalomban, feloszlatta a CGT-t. A kommunisták ekkor megszervezték a szakszervezetek illegális tevékenységét, amely a náci megszállók és a velük együttműködő hazaárulók ellen irányult.

A népi bizottságok és a szakszervezetek tevékenysége a francia nemzeti front létrehozásának fontos láncszeme volt. Egyre erősödött és mind szervezettebbé vált a fasiszta megszállók és hazai ügynökeik ellen irányuló ellenállási mozgalom. 1940. július 14-én Párizsban hatalmas tüntetést rendeztek a megszállók ellen. Megkezdődtek a francia hazafiak első fegyveres akciói is.

Mind nagyobb méreteket öltöttek a tüntetések. 1940. október 10-én Párizsban nagyszabású tüntetés zajlott le, s e tüntetés alkalmával Gabriel Péri, a l’Humanité szerkesztője gyűjtő hatású beszédet mondott Paul Vaillant-Couturier-nek, a francia munkásmozgalom kiváló alakjának sírjánál.

1940. november 11-én, az 1918. évi fegyverszünet évfordulóján az egyetemisták és a középiskolai diákok több ezer főnyi tömege tüntetett Párizsban. A tüntetők a „Marseillaise”-t énekelve vonultak az Ismeretlen Katona sírjához. A német megszállók tüzet nyitottak a tüntetőkre. 1941 májusában megkezdődtek a munkás-sztrájkok, amelyek közt a legnagyobb a Pas-de-Calais és Nord megyék 120 000 bányászának sztrájkja volt. A munkások egységfrontba tömörültek. „A kommunista, az egykori szocialista, katolikus és De Gaulle-ista bányászok együtt léptek fel”,¹⁰⁴² s egységüket nem sikerült megingatni.

A francia kommunisták illegális antifasiszta irodalmat – lapokat, röpiratokat, broszúrákat – adtak ki, s ezzel is harcra lelkesítették a tömegeket. Különösen nagy szerepet játszott a l’Humanité, a kommunista párt központi lapja és a La Vie Ouvrière, a CGT lapja. A párizsi kerületben a kommunisták több kiadványt jelentettek meg, mint a háború előtt. A párt által kiadott broszúrák összes példányszáma 1940–1941 folyamán meghaladta a 430 000-et.

A Gestapo jelentései egyre sűrűbben számoltak be az illegális kommunista irodalom elkobzásáról és antifasiszták letartóztatásáról. Az állambiztonsági szolgálat belgiumi és franciaországi meghatalmazott vezetője 1941. február 24-i jelentésében a következőket írta: „Január utolsó heteiben 26 különböző kommunista röplapot koboztunk el...”¹⁰⁴³ Seine megyében 1941 februárjának első dekádjában olyan illegális irodalmi termékeket találtak mint: l’Humanité (1941. januári különszám), „A francia értelmiségiekhez” c. röplap, „A mai Oroszország” c. röplap stb. Ugyanez a jelentés beszámol arról is, hogy röplapterjesztő illegális központokat, nyomdákat, röplap- és broszúraraktárakat fedeztek fel, s hogy Franciaország különböző megyéiben sok kommunistát letartóztatnak.

1941. február 6-ra virradó éjszaka Dijon utcáin több kommunista proklamációt találtak ilyen jelszavakkal: „Nyissátok ki a börtönöket”, „Éljen a Szovjetunió!”,¹⁰⁴⁴ A francia rendőrség még 1940 októberében 14 kommunistát letartóztatott Dijonban röplapok sokszorosítása és terjesztése miatt. 1941. február 6-án kezdődött meg az elfogott kommunisták pere. A bíróság épülete előtt ezen a napon száznál több ember gyűlt össze, főleg nők. Amikor a kettesével összeláncolt foglyok bevonultak a tárgyalóterembe, „a tömeg éltette a kommunista pártot és vezetőjét, Thorezt”.¹⁰⁴⁵

A Gestapo a Francia Kommunista Párt 1941. január 17 és 24 közti tevékenységéről adott jelentésében közölte, hogy eddig az időpontig 1250 letartóztatást hajtott végre. Ezenkívül a meg nem szállt övezetben, írták a jelentésben, ahol „a kommunista propaganda aktivitása erősen fokozódott”, az utóbbi napokban a francia rendőri hatóságok több mint 400 kommunistát tartóztattak le. Elkoboztak 62 illegálisan terjesztett röpiratot, felfedeztek 8 illegális propagandaközpontot. Közölték a jelentésben, hogy az Észak-Franciaországban terjesztett propagandaanyagok a meg nem szállt övezetből származnak, hogy a kommunista párt szervezi a fegyverek gyűjtését, s hogy az országban illegális fegyverraktárakat létesítettek.¹⁰⁴⁶

Az első partizánosztagek az északi bányavidéken, Párizs körzetében és néhány dél-franciaországi vidéken alakultak meg. Vezetői a kommunista Fabien, Debarge, Apiot, Lacasette és mások voltak. A partizánosztagek rögtön csapásokat mértek a megszállókra. „A kommunisták már 1940-ben megkezdtek harci szervezetük kiépítését, amelynek módszerét az illegális harc és a fasiszta terror feltételeihez alkalmazták.”¹⁰⁴⁷

Az ipari üzemekben a munkások harci csoportjai akadályozták a német katonai megrendelések teljesítését. Szabotázszt szerveztek, rombolták a gépeket, selejtes termékeket csomagoltak. A munkások sztrájkjait és akcióit az illegális szakszervezeti bizottságok irányították.

A Francia Kommunista Párt folytatta a harcot az ország hazafias erőinek összefogásáért. A párt központi bizottsága abból kiindulva, hogy a nemzeti felszabadításért küzdő összes erők egységére van szükség, lehetségesnek tartotta az együttműködést a De Gaulle-ista mozgalommal. 1941. május 15-én a kommunista párt újból felhívást intézett a néphez, s ebben többek közt a következőket mondta: „A Francia Kommunista Párt a nemzeti függetlenség kivívását tartja jelenleg legfontosabb feladatának, amely cél elérésére a nemzeti erők összefogására van szükség. A hatalmas nemzeti felszabadító front megteremtése érdekében minden más szempontot félretéve ünnepélyesen kijelenti, hogy kész támogatni bármely francia kormánynak, bármely szervezetnek vagy bárkinek arra irányuló törekvését, hogy valóban harcoljon a nemzeti elnyomás, a megszállók zsoldjában álló árulók ellen.”¹⁰⁴⁸

A kommunisták erőfeszítése következtében az országban csakhamar megalakult a széles körű nemzeti antifasiszta front, amelyben a francia nép legkülönbözőbb rétegeit képviselő hazafiak egyesültek. Az ellenállási mozgalom fő ereje a francia munkásosztály volt. Létrejött a fasiszta megszállók és a vichyi rendszer elleni szervezett tömegharc szilárd bázisa. A francia nép hazafias mozgalma rendkívül nagy jelentőségű volt az ország és egész Európa szempontjából.

A Német Kommunista Párt kötelezte Franciaországban élő tagjait, hogy lépjenek az antifasiszta front soraiba. Az NKP toulouse-i központja egyidejűleg több német kommunistát küldött Párizsba, hogy ott vegyen részt a hitleristák elleni harcban, így Mariát, Claude-ot, Maxot, Petert és Renée-t. Renée az NKP Központi Bizottságának meghatalmazottja volt a Franciaországban élő német kommunisták antifasiszta tevékenységének irányítására.¹⁰⁴⁹ A német kommunisták antifasiszta harcának egyik formája Franciaországban a fasiszta Wehrmacht soraiban végzett propaganda volt.

Franciaországban illegális röpiratokat is adtak ki német nyelven. Az első ilyen röplap Párizsban jelent meg 1941. január közepén Lenin halálának, illetve Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg galád meggyilkolásának évfordulójára.

Mínthogy Franciaországban más országból emigrált antifasiszták is tevékenykedtek, az ellenállási mozgalomban megalakították „a németek közti munka” tagozatát, amelyben a francia kommunisták szorosan együttműködtek nemcsak a német és az osztrák antifasisztákkal, hanem a Franciaországba került lengyel, csehszlovák, magyar, román, jugoszláv és bolgár hazafiakkal is. Mindebben a különböző nemzetiségű kommunisták mélységes internacionalizmusa nyilvánult meg.

A német imperialisták által megszállt kelet- és délkelet-európai országokban is létrejött a kapcsolat az illető országbeli hazafiak és a német antifasiszták között, s közös akciókat is szerveztek. Magában Németországban fokozódott az együttműködés az illegalitásban dolgozó német kommunisták és a kényszermunkára Németországba szállított különböző nemzetiségű dolgozók között.

Wilhelm Pieck a német kommunisták és antifasiszták tevékenységét jellemezve a következőket írta: „A német kommunisták harca nem szűnt meg a náci elnyomás legsúlyosabb napjaiban sem. A mély illegalitásba kényszerített kommunisták az utolsó napig harcoltak a német imperialisták által előkészített második világháború ellen. S annak arányában, ahogy a fasiszta hadigépezet hol az egyik, hol a másik országot támadta meg, rombolta le és deportálta az embereket kényszerszermunkára Németországba, nőtt az ellenállás és erősödött a háború és a fasiszmus elleni illegális mozgalom harcosainak nemzetközi egysége. Azok a hőstettek, amelyeket a német kommunisták a más országokból érkezett antifasisztákkal és ellenállási harcosokkal együtt hajtottak végre, ismét megmentették a német munkásosztály becsületét, egyszersmind megteremtették az első előfeltételeket ahhoz, hogy az új, demokratikus Németország barátian együttműködhessen más népekkel. Az a testvéri barátság, amely ma a Német Demokratikus Köztársaságot a fasiszták által egykor megszállt sok országhoz fűzi, a német imperializmus ellen vívott közös harcunkon alapszik.”¹⁰⁵⁰

Kibontakozott a nemzeti felszabadító harc Belgiumban, Hollandiában, Dániában, Norvégiában is. Ezeknek az országoknak a népei nem hódoltak be a német fasisztáknak, a hazafiak szabotálták a megszállók katonai intézkedéseit, sztrájkokat szerveztek, akadályozták a katonai megrendelések teljesítését, ellenálló csoportokat szerveztek, támadásokat intéztek német katonák és tisztek ellen. Norvégiában a nemzeti ellenállás erőit eleinte megbénította az, hogy a burzsoá és megalkuvó pártok nemcsak a többi megszállt országban is tapasztalt fejvesztettségéről és pánikról tettek tanúságot, hanem tárgyalásokat is folytattak a hitleristákkal az „üzleti kapcsolat” felvétele érdekében. De 1940. szeptember 30-án Terboven, a megszállók birodalmi biztosa Norvégiában megszakította a tárgyalásokat, betiltotta és törvényen kívül helyezte a norvég pártokat. Norvégia németbarát bábkormányára élére kinevezte Quislinget. A megszálló hatóságok egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a néptömegekre, s ez elősegítette az ellenállási mozgalom fejlődését és a felszabadító harc nemzeti frontjának létrejöttét.

A norvégiai ellenállási mozgalom kibontakozásában nagy szerepet játszottak a szakszervezetek, amelyek nem voltak hajlandók együttműködni a megszállókkal és a nép árulóival. A norvég dolgozók megtagadták, hogy katonai építkezéseken dolgozzanak, a művészek nem léptek fel a színházakban és a hangversenyeken. A norvég papság is elítélte a német fasizmust. A fasiszta megszállók elleni harcban így nemzeti egységfrontban tömörültek a megszállt országok lakosságának legszélesebb rétegei.

A megszállt európai országokban kibontakozott nemzeti felszabadító mozgalom nagy jelentőségű volt Európa sorsára. Ez a mozgalom is azt bizonyította, hogy a népek nemzeti szabadságát és demokráciára irányuló akaratát nem lehet megtörni. Ez a mozgalom fontos szerepet játszott abban a folyamatban is, amelynek során a fasiszta Németország elleni háború igazságos és felszabadító háborúvá változott.

5. Az Amerikai Egyesült Államok és az európai háború

Az Egyesült Államok felső körei rosszul leplezett ujjongással fogadták az európai háború kezdetének hírért. Az amerikai uralkodó körök képviselői azt remélték, hogy Németország, miután legyőzte Lengyelországot, azonnal tovább nyomul kelet felé, s megtámadja a Szovjetuniót. Az amerikai monopolisták ezenkívül úgy vélték, hogy elérkezik a kedvező alkalom, amikor megvalósíthatják világuralmi terveiket. Az Egyesült Államok vezető körei arra számítottak, hogy a világot saját érdekükben újra felosztják. Az amerikai lapok szüntelenül hangoztatták, hogy „Washingtonnak döntő szava” lesz az európai béke megteremtésekor.¹⁰⁵¹ John Foster Dulles, az Egyesült Államok későbbi külügyminisztere detroiti beszédében kijelentette, hogy az Egyesült Államoknak a háború befejeztével olyan békére való áttérést kell biztosítani, amelyben az övé lesz a vezetés.¹⁰⁵²

„Teljes egészében és maradéktalanul vállalnunk kell a világ legerősebb országának kötelezettségeit és lehetőségeit – írta a háború elején Luce, az egyik kiadói konszern vezetője – s teljes mértékben ki kell terjesztenünk befolyásunkat a világra.”¹⁰⁵³

Így tehát már a háború elején megfogalmazták az amerikai világuralom megteremtésének programját. Az Egyesült Államok vezető körei e program szellemében is cselekedtek.

A Lengyelország feletti gyors német győzelem riadalmat keltett az Amerikai Egyesült Államokban, mert bármennyire erősek voltak is az ellentmondások az Egyesült Államok és Anglia, illetve Franciaország között, az utóbbiak vereségét nem kívánták, ez ugyanis fölöttébb kockázatos lett volna az amerikai uralkodó körök számára. Jelentősen erősítette volna a hitleri Németországot, s ebben az esetben az Egyesült Államoknak szembe kellett volna néznie azzal a nagy veszéllyel, hogy nyíltan megütközzék az ugyancsak világuralomra törő rabló német imperializmussal. Az amerikai kormány ezért elhatározta, hogy módosítja az érvényben levő semlegességi törvényt, s lehetővé teszi Anglia és Franciaország számára a szükséges fegyverzet beszerzését az Egyesült Államokban.

1939. szeptember 21-én összeült a kongresszus rendkívüli ülésszaka a semlegességi törvény módosítására. Az elnök a kongresszushoz intézett üzenetében azt javasolta, hogy oldja fel a fegyver- és hadianyagkiviteli tilalmat azzal a feltétellel, hogy a hadviselő országok készpénzben fizessenek a szállítmányokért, és saját hajóikon szállítsák el a megvásárolt hadianyagot. Az üzenet utalt arra, hogy az Egyesült Államoknak érdeke Anglia és Franciaország vereségének megakadályozása.

A kormány javaslatai heves vitát váltottak ki a kongresszusban. A kongresszusi tagok többsége támogatta a javaslatokat, abból a megfontolásból, hogy az Egyesült Államoknak érdeke minél nagyobb segítséget nyújtani Angliának és Franciaországnak, hogy a nyugati hatalmak így tovább harcolhassanak Németország ellen, s jobban legyengíthessék. A javaslatok hívei azt is hangsúlyozták, hogy az Egyesült Államok számára gazdaságilag előnyös az európai országok megsegítése.

Az amerikai tőkések már régóta vártak egy olyan nagy háborúra, amelyből kiadós hasznot húzhatnak. Ez a háború most érkezett, a semlegességi törvény azonban akadályozta a fegyverkereskedelmet, azaz a kolosszális profit megszerzését. Pittmann szenátor, aki október 8-án beterjesztette a törvény módosításáról szóló cikkelyt, egyebek közt a következővel érvelt: „Az Egyesült Államokban az ipari és a munkaerőhelyzet olyan siralmas, hogy kivitelnünk további akadályozása csődbe juttathatja országunk nagy területeit.”¹⁰⁵⁴ A háború, jegyzi meg W. Mitchell, ismert amerikai közgazdász, „éppen kapóra jött”, hogy elkerüljük a válságot, s ezért „érdemes volt minden lehetséges eszközzel támogatni”.¹⁰⁵⁵ A kialakult helyzetben az egész amerikai gazdaságot egy hosszan tartó háború szükségleteinek megfelelően csoportosították át.

A semlegességi törvény módosítását az izolacionisták különböző megfontolásokból elleneztek. Egyesek a hitleri Németország győzelmét kívánták mert gyűlöletet tápláltak mindennel szemben, ami haladó. Ezek a szélsőséges reakció hívei voltak. Az izolacionistáknak egy befolyásos része nem akarta ugyan Németország győzelmét, de azt sem nézte jó szemmel, hogy lényeges segítséget nyújtson Angliának és Franciaországnak. Igyekeztek minél tovább megtartani cselekvési szabadságukat, hogy az utolsó pillanatban avatkozhasanak be a háborús konfliktusba. Az izolacionistáknak ez a része úgy vélte, hogy az Anglia és Franciaország rendelkezésére bocsátott fegyverszállítmányok már eleve szorosan odakötik az Egyesült Államokat e hatalmak csoportjához, ami nem kismértékben megfosztja az Egyesült Államokat a manőverezési lehetőségtől. Az izolacionisták tevékenysége lényegében a hitleri Németország malmára hajtotta a vizet.

Az izolacionisták e kampányában előkelő szerepet játszott Borah és Vandenberg szenátor, valamint Lindbergh ezredes. Az izolacionisták az amerikai nép békeszeretetére, háborúellenes érzelmeire építettek. Azt állították, hogy az Egyesült Államok csak a semlegességi politika révén maradhat kívül a háborún. Ez merő képmutatás volt, a valóságban nem elleneztek az Egyesült Államoknak a háborúban való részvételét, csupán későbbre szerették volna tolni a beavatkozás időpontját. Sherwood amerikai történész megjegyzi, hogy az izolacionisták a Szovjetunióval szemben szélsősegesen harciasak voltak.¹⁰⁵⁶

Végül is a semlegességi törvény érvénytelenítésének álláspontja győzött. Az Egyesült Államok kongresszusa 1939. november 3-án elfogadta az új törvényt, amely lehetőséget nyújtott Angliának és Franciaországnak, hogy annyi hadianyagot vásároljanak az Egyesült Államoktól, amennyire elegendő pénzük van.

Az új törvényben azonban volt olyan cikkely is, amely Németország számára jelentett előnyt. A Balti-tengert és az Atlanti-óceán északkeleti részét Norvégiától Spanyolországig az amerikai kereskedelmi hajók számára tiltott területté nyilvánította. Ez megkönnyítette Németországnak, hogy korlátlan tengeralttjáró-háborút folytasson Anglia és Franciaország ellen.

Az amerikai kormány tartott tőle, hogy Németország az Egyesült Államok részvétele nélkül békét köt Angliával és Franciaországgal. Az ilyen béke mindennemű előnytől megfosztotta volna az amerikai imperializmust, véget vetett volna az amerikai monopóliumok számára előnyös hadi konjunktúrának, s a béke eredményeképpen kialakulhatott volna egy olyan angol-francia-német antant, amely az Egyesült Államok ellen irányul. Az amerikai sajtó ezért 1939 végén, 1940 elején arról kezdett cikkezni, hogy az Egyesült Államoknak „aktív semlegességre” van szüksége, hogy „döntő hatást kell gyakorolnia a háború menetére és különösen a béke jellegére”,¹⁰⁵⁷ és az elnöknek „ügyelnie kell arra, nehogy az Egyesült Államok érdekei veszélybe kerüljenek, ha bizonyos európai körökben valamiféle békejavaslat merülne fel”.¹⁰⁵⁸

Sumner Welles, az Egyesült Államok külügyminiszter-helyettese szerint az amerikai kormány attól tartott, hogy „Hitler győzelme azonnal és közvetlenül veszélyeztetni fogja az Egyesült Államok létfontosságú érdekeit”, s úgy vélte, hogy „a nyugati hatalmak végső győzelme csakis elhúzódó és elkeseredett háborúval biztosítható, amely Európát teljes gazdasági és társadalmi romlásba dönti”.¹⁰⁵⁹

Az amerikai kormány 1940 februárjában európai körútra küldte Wellest. Az amerikai megbízott járt Londonban, Párizsban, Berlinben és Rómában, mindenütt tárgyalt a kormányfővel és az üzleti körök képviselőivel. Megkísérelte, hogy Nyugat-Európában véget vessenek a háborúnak, s a két kapitalista koalíciót szovjetellenes alapon egyesítse. Az óceánontúli monopóliumok küldötte ennek érdekében felajánlotta Németországnak, hogy elismerik „előjogait Kelet- és Délkelet-Európában”.¹⁰⁶⁰ Welles, aki tartott a forradalmi mozgalom növekedésétől és a szocializmus eszméinek terjedésétől, meggyőzni igyekezett Hitlert, hogy ha „most kitör egy pusztító háború... akkor Európa egész gazdasági és szociális struktúrája jelentős mértékben megbomlik”.¹⁰⁶¹

Németország vezetőinek követelései azonban ettől mit sem csökkentek. Úgy vélekedtek, hogy Európában Németországnak uralkodó helyzetet kell elfoglalnia, s azt állították, hogy Németország az európai szárazföldön nem törekszik többre, mint „amivel az Egyesült Államok rendelkezik a Monroe-elv segítségével a nyugati féltekén”. A hitleristák kijelentették, hogy csak azzal a feltétellel hajlandók a békére, ha „egyszer s mindenkorra véget vetnek Anglia azon törekvéseinek, hogy megsemmisítse Németországot”,¹⁰⁶² vagyis ha Anglia jelentős mértékben meggyengül, s másodrendű európai hatalommá válik. Londonban jól tudták, hogy ezúttal immár Nagy-Britannia rovására akarják megismételni Münchent.

Anglia uralkodó körei nem érthettek egyet ezzel a követeléssel. Ezenkívül az angol és a francia kormány nem óhajtotta átengedni a kezdeményezést az európai ügyekben az amerikai monopolistáknak. Welles az imperialista ellentétek folytán nem teljesíthette a rábízott feladatot.

Welles utazása lényegében még lovat adott a hitleristák alá, hogy folytassák az európai háborút. Hitler és Mussolini 1940 márciusi találkozásán arra a következtetésre jutott, hogy lecsaphatnak nyugatra, mert nem kell tartaniuk az Egyesült Államok aktív beavatkozásától.

Amikor a németek betörték Franciaországba, a francia kormány segítséget kért az Egyesült Államoktól. Az amerikai kormány azonban kitért Franciaország és Anglia határozott támogatása elől, ellenben azon iparkodott, hogy Franciaország veresége esetén megszerezhesse hajóhadát és gyarmatait. Az Egyesült Államok elnöke a francia kormány vezetőihez intézett 1940. május 26-i üzenetében azt ajánlotta, hogy Szuczen és Gibraltáron keresztül vonják ki a francia hajóhadat

a Földközi-tengerről.¹⁰⁶³ Anglia és Franciaország kérte az Egyesült Államokat, hogy küldje el hadihajóit a Földközi-tengerre, hogy megfélemlítsék Mussolinét és elhárítsák Olaszország hadba lépését. Washington azonban elutasította ezt a kérést.

Egyes amerikai történészek, akik igazolni próbálják az Egyesült Államok kormányának 1940 május-júniusában a szövetségesekkel szemben elfoglalt álláspontját, rendszerint arra hivatkoznak, hogy az Egyesült Államok az elkülönülési politika híveinek akciói miatt nem tudott lényeges segítséget nyújtani Franciaországnak. Ez a magyarázat távol áll az igazságtól, amint hivatalos amerikai kiadványok is bizonyítják. Langer és Gleason, az egyik ilyen kiadvány szerzői megállapítják, hogy „1940 júniusában kétségtől számítani lehetett arra, hogy a közvélemény támogat minden intézkedést, amelyet a szövetségesek érdekében tesznek, kivéve a hadba lépést... Az egész Nyugat-Európa feletti náci uralom távlata ijesztő volt, az egész ország szinte egyhangúlag követelte, hogy minden lehetséges segítséget adjanak meg a demokráciáknak...”¹⁰⁶⁴ Ám az amerikai kormány jóval kevesebb hajlandóságot mutatott a szövetségesek megsegítésére, mint az amerikai nép. Amikor kitért az elől, hogy Franciaországnak érdemleges segítséget nyújtson, még egy lényeges megfontolás vezérelte. Franciaországban csak népi háború kecsegtethetett sikerrel a hitleri Németország ellen. Ez pedig azt jelentette volna, hogy roppant mértékben aktivizálódnak a haladó, forradalmi erők, s ettől nemcsak a francia uralkodó körök félték, hanem az amerikai kormány is. Az amerikai imperialisták természetesen mindent elkövettek, hogy Európában ne bontakozhassék ki népi háború a fasiszta államok ellen, mivel ez a háború elkerülhetetlenül gyengítette volna az európai reakció pozícióit.

Ebben az irányban különösen aktívan tevékenykedett Bullitt, az Egyesült Államok párizsi nagykövete. Bullitt nem követte a menekülő francia kormányt, hanem Párizsban maradt, hogy – mint Langer amerikai történész írja – „előmozdítsa a francia főváros átadását” a hitlerista hadseregnek.¹⁰⁶⁵ Bullitt Párizsban buzgón tevékenykedett, hogy elősegítse a város átadását a németeknek, s elhárítsa a népi felkelést. Nemcsak a francia, hanem az amerikai reakció is attól tartott, hogy a francia nép kezébe veszi a kormány által elhagyott főváros védelmét.

Az Egyesült Államok diplomáciai kapcsolatot létesített a vichyi kormánnyal, igyekezett befolyást gyakorolni rá azzal a céllal, hogy megakadályozza a demokratikus erők növekedését és győzelmét, támogassa Pétain reakciós fasiszta rendszerét és elősegítse az amerikai terjeszkedés hídfőállásának megteremtését Franciaországban. Az amerikai uralkodó körök állandó kapcsolatot tartottak Pétainnel, Lavallal és Darlannal, a vichyi rendszer vezetőivel, s ezt a kapcsolatot igyekeztek felhasználni arra, hogy Németország elől maguk szerezzék meg a francia hajóhadat. Végül igyekeztek fenntartani a baráti viszonyt Pétain kormányával azért is, hogy megkaparinthassák az afrikai francia gyarmatokat, vagy legalábbis megteremtsék ennek előfeltételeit. „Ehhez az egész térséghez – írja Langer, Észak-Afrikára utalva – az Egyesült Államoknak nyilvánvaló létérdeke fűződött.”¹⁰⁶⁶

Az Egyesült Államok Franciaország észak-afrikai birtokainak megszerzésére az első lépéseket már 1940 októberében megtette, amikor a vichyi kormány Weygand tábornokot nevezte ki az afrikai francia gyarmatokra meghatalmazottjává. 1940 végén különleges megbízatással Észak-Afrikába érkezett Robert Murphy, az Egyesült Államok vichyi nagykövetségének tanácsosa.

Az amerikai diplomaták nem hivatalos, de mégis legfőbb kötelessége az volt, hogy előkészítsék az észak-afrikai francia gyarmatok megszerzésének feltételeit. Ugyanakkor nemcsak az Egyesült Államok, hanem Anglia is szeretne volna megszerezni a francia hajóhadat és gyarmatokat, s ez egyik oka volt az angol-amerikai ellentétek kiéleződésének.

Franciaország kapitulációja fokozta a németellenes hangulatot az Egyesült Államokban. Ahogy a hitleri Németország egyre újabb országokat igázott le, nőttön nőtt az amerikai nép antifasiszta érzelme. Nyugat-Európa elfoglalása ugyanakkor fokozta azt a veszélyt, hogy Németország megtámadja az Egyesült Államokat. Az izolacionisták befolyása az Egyesült Államokban észrevehetően gyengült. Az üzleti körök képviselői amellet szálltak síkra, hogy nyújtsanak segítséget Angliának. Az Egyesült Államok kormánya lényegesen kibővítette katonai programját. Langer és Gleason azt

írja, hogy 1940 júniusában és július elején „Franciaország összeomlása, a francia hajóhad Hitler kezére jutásának lehetősége, valamint Anglia valószínűnek látszó veresége miatt a felindultság, a félelem, sőt pánik légkörre lett úrrá az országban. Az ország lázasan követelte a fegyverkezés fokozását, a félteke védelmét és Anglia megsegítését mint szükséges önvédelmi intézkedést. New York köztársaságpárti többségű üzleti körei azok közt voltak, akik a leghatározottabban követelték a semlegességi törvény visszavonását, és a háborúban való részvétel valamilyen aktív formáját”.¹⁰⁸⁷

Ilyen körülmények közt terjesztette 1940 júliusában az amerikai elnök a kongresszus elé azt a katonai programot, amely 2 millió főnyi hadsereg felszerelését, sok új hadihajó építését és a légierő gépállományának 19 000 repülőgépre való növelését irányozta elő. 1940 szeptemberében az Egyesült Államokban – az ország története folyamán békeidőben először – bevezették a hadkötelezettséget.

Az Egyesült Államok uralkodó körei nagy figyelmet fordítottak arra, hogy az amerikai földrész országaiban megerősítsék pozícióikat. Az Egyesült Államoknak az a törekvése, hogy a latin-amerikai országokban megeremtsé egyeduralmát, az egyik legfontosabb tényező volt, amely meghatározta az Egyesült Államok külpolitikai irányvonalát Európában és Ázsiában, és közrejátszott a második világháború kirobbantásában. Az amerikai monopóliumoknak a latin-amerikai országokra vonatkozó expanzionista terve szerves része volt annak a politikának, amely a nemzetközi porondon az Egyesült Államok uralkodó helyzetének kivívására irányult. Welles az amerikai kormánynak a latin-amerikai országokkal kapcsolatos szándékairól a következőket írta: „Ha az Egyesült Államok szellemi és anyagi tekintetben a jövő világ egyik legerősebb állama akar lenni, már most arra a belátásra kell jutnia, hogy erejének forrása és támasza a nyugati félteke.”¹⁰⁸⁸

Az Egyesült Államok a második világháború kitörésének időpontjáig fontos gazdasági pozíciókat szerzett a latin-amerikai országokban. De az említett országok kereskedelmének mintegy kétharmada jelentős külföldi tőkebefektetéssel együtt más imperialista hatalmak kezében volt, amelyek igyekeztek itt kiterjeszteni és megszilárdítani befolyásukat.

A második világháború kezdetével erősen kiéleződött az imperialista hatalmak harca Latin-Amerikáért. Az Egyesült Államok sietett kihasználni a kedvező alkalmat, hogy kiszorítsa versenytársait, s megszerezze az uralkodó pozíciókat.

A fasiszta Németországnak és a militarista Japánnak szintén fűződtek érdekei a latin-amerikai országokhoz. A német, illetve japán fenyegetést az Egyesült Államok uralkodó körei arra használták fel, hogy a latin-amerikai országokat bevonják az általuk vezetett katonai és politikai csoportosulásba.

1939. szeptember 23 és október 3 közt zajlott le az amerikai országok külügyminisztereinek első tanácskozása Panamában. Az itt elfogadott semlegességi nyilatkozat szerint az amerikai földrész mindegyik országa köteles volt valamelyik kikötőben összegyűjteni és őrizet alatt tartani a hadviselő országoknak az ő vizeire került kereskedelmi hajóit. Ezzel a döntéssel megsemmisítő csapást mértek mind Anglia, mind Németország kereskedelmére. Az Egyesült Államok kereskedelmi hajóinak viszont megengedték, hogy akadálytalanul hajózzanak az amerikai földrészt övező vizeken. Az értekezlet elhatározta, hogy a kidolgozott politika megvalósítására létrehozza az Amerika-közi semlegességi bizottságot.

A tanácskozás elfogadott egy másik nyilatkozatot is, amely szerint 300 mérföld szélességben „biztonsági övezet” létesítenek az amerikai kontinens körül. A nyilatkozat előírta az amerikai államok közös fellépését a „biztonsági övezet” megsértése esetén, valamint „az egyéni, illetve kollektív járőrözést az amerikai partokat övező vizeken, a »biztonsági övezet« határain belül”.¹⁰⁸⁹

Az értekezlet végül elhatározta, hogy az összes amerikai országok képviselőiből nemzetközi pénzügyi és gazdasági konzultatív bizottságot alakítanak Washingtonban. Ténylegesen ez a bizottság az amerikai terjeszkedés központjává lett, s a Pánamerikai Unió keretében működő gazdasági szervezetek bonyolult rendszerének élére került. A panamai tanácskozás határozatai ezenkívül „ajánlásokat” is tartalmaztak, amelyek felhívták a latin-amerikai országok kormányait, hogy „hárítsák el az akadályokat az Amerika-közi tőkeforgalom útjából”.¹⁰⁹⁰

Franciaország és Hollandia leverése, Anglia súlyos helyzete fokozta az Egyesült Államoknak azt

a törekvését, hogy a kialakult helyzetet a nyugati féltekén levő francia, holland és angol birtokok megszerzésére használja fel.

Ilyen körülmények közt tartották meg Havannában 1940. június 21 és 30 között az amerikai államok külügyminisztereinek második tanácskozását. Az Egyesült Államok diplomáciájának elkecseregetett harc után sikerült kicsikarnia a számára kedvező döntést. Az értekezlet egyezményt fogadott el „Az amerikai kontinensen levő európai gyarmatok és birtokok ideiglenes igazgatásáról”, s ebben többek közt ez állt: „Ha Amerika olyan szigeteit vagy területeit, amelyek jelenleg nem amerikai államok birtokában vannak, az a veszély fogja fenyegetni, hogy gazdát cserélnek vagy megváltozik szuverenitásuk, az amerikai államok a szárazföld biztonságának parancsoló szükségességétől indítva, valamint e szigetek vagy területek lakosságának óhajait figyelembe véve bevezethetik ezek ideiglenes igazgatásának rendszerét . . .”¹⁰⁷¹

Ez a konvenció valójában feljogosította az Egyesült Államokat, hogy az egyik vagy másik területet megszállja. Az Egyesült Államok a havannai értekezlet határozatait használta fel arra, hogy elfoglalja Grönlandot és csapatait partra szállítsa Holland-Guayanában.

A havannai tanácskozás nyilatkozatot fogadott el az amerikai államok kölcsönös segélynyújtásáról és védelmi együttműködéséről. Ezzel hivatalos formát öltött az amerikai földrész országainak az Egyesült Államok vezette katonai szövetsége, amely a latin-amerikai országok leigázásának eszközévé vált.

A „tengelyhatalmak” ügynöksége és a külföldi felforgató tevékenység elleni harc jelszava ürügyén a tanácskozáson síkraszálltak a latin-amerikai népi felszabadító mozgalom és kommunista pártok elleni reakciós front bővítése mellett. Az Egyesült Államok és Kanada kormánya 1940 augusztusában aláírta az úgynevezett ogdensburgi egyezményt, amelynek értelmében létrehozták az Egyesült Államok és Kanada védelmének közös irányítását. Az ogdensburgi egyezmény igen szoros kötelezésekkel fűzte Kanadát az Egyesült Államokhoz, s Anglia lehetséges veresége kedvező feltételeket teremtett volna ahhoz, hogy Kanada teljesen az amerikai befolyása alá kerüljön.

Franciaország veresége után az Egyesült Államok különös gondot fordított arra, hogy Anglia ne szenvedjen vereséget, és ne kössön békét Németországgal, mert az akkorra kialakult erőviszonyok között ez a béke egyértelmű lett volna azzal, hogy elismerik Németország uralmát Nyugat-Európában, a Közel- és Közép-Keleten, s Anglia elkerülhetetlenül német befolyás alá kerül. Ez a béke erősítette volna Németországot, és sokszorosan fokozódott volna annak veszélye, hogy Németország megtámadja az Egyesült Államokat.

Dunkerque és a francia kapituláció után Angliának égető szüksége volt az Egyesült Államok segítségére. Az amerikai kormány akkor – a hadműveletekben való azonnali részvételt kivéve – kész volt Angliának bármilyen segítséget megadni.

Az amerikai uralkodó körök igyekeztek minél tovább meghosszabbítani az angol ellenállást, s egyidejűleg erőfeszítéseket tettek arra, hogy Anglia veresége esetén megszerezhessék a brit örökség minél nagyobb részét. Az Egyesült Államok azon törte a fejét, hogyan szerezhetné meg az angol hajóhadat és az angol gyarmatbirodalom minél tekintélyesebb részét. Az amerikai vezető körök szerint erre alkalmas eszköznek látszott az, ha az Egyesült Államoktól függő emigráns angol kormányt hoznak létre. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya megkérdezte Churchillt, mi a szándéka az angol kormánynak Kanadába való esetleges átköltöztetését illetően. Szeretett volna „bizonyos lenni afelől, hogy az angolok ugyanazt teszik, mint a hollandok, a belgák, a norvégek, a csehek és a lengyelek, s amit nem tett meg Pétain, vagyis emigráns kormányt alakítanak”.¹⁰⁷²

Mint Palme Dutt, Nagy-Britannia Kommunista Pártjának egyik vezetője írja, az angol kormány akkor választás előtt állt: „vagy kiegyezik a német tőkével bizonyos áron, vagy megegyezik az amerikai tőkével, szintén bizonyos áron”.¹⁰⁷³ A kialakult helyzetben egy olyan döntés, hogy az Egyesült Államokkal szövetségben folytatja a háborút, Anglia számára elkerülhetetlenül azt jelentette volna, hogy átenged az Egyesült Államoknak számos hadászati támaszpontot, engedményeket tesz a külkereskedelelem területén, vagyis meggyengülnek pozíciói az amerikai imperializmus javára. A háború

abbahagyása és a békekötés viszont azt jelentette volna, hogy nemcsak világpozícióit veszíti el maradéktalanul, hanem nemzeti függetlenségét is. Az angol burzsoázia ezért az Egyesült Államokkal való szövetség mellett döntött.

Amikor az angol uralkodó körök belementek az Egyesült Államokkal való szövetségbe, amely részükről elkerülhetetlen engedményekkel járt, korántsem akarták teljesen és maradéktalanul alárendelni magukat az Egyesült Államoknak. Úgy gondolták, hogy ezt a szövetséget saját céljaikra, s mindenekelőtt gyarmatbirodalmuk megőrzésére fogják kihasználni.

Az angol kormány igyekezett minél előbb bevonni az Egyesült Államokat a hadműveletekbe a maga oldalán. Churchill azzal ijesztgette az Egyesült Államokat, hogy ha az nem nyújt kellő segítséget, Anglia vereséget szenvedhet, s akkor az Egyesült Államok nem tudja összeszedni „a brit birodalom szilánkjait”.¹⁰⁷⁴

1940 júniusában az Egyesült Államok átadott Angliának több mint 500 000 puskát, 22 000 géppuskát, 895 tábori löveget, 55 000 Thompson mintájú géppisztolyt.¹⁰⁷⁵ Az amerikai katonai hatóságok ezenkívül hozzájárultak ahhoz, hogy az amerikai gyárak folyó termeléséből átadják Angliának az amerikai légierőnek szánt repülőgépek egy részét.

1940. július 23-án megkezdődtek az angol-amerikai tárgyalások, s ezeken az amerikai kormány széles körű támadást indított Anglia érdekei ellen. Hiába ellenkezett az angol kormány, Anglia kénytelen volt egyik pozícióját a másik után feladni. Hozzájárult ahhoz, hogy az Egyesült Államok rendelkezésére bocsássa az atomenergia területén végzett ama kutatások eredményeit, amelyeket több ország tudósai folytattak az angol laboratóriumokban. Az Egyesült Államok megkapta Angliától a rádiólokátor berendezések típusait és tervrajzait, valamint értékes katonai-hadászati nyersanyagok stb. birtokába jutott.¹⁰⁷⁶

Az amerikai kormány mindezzel nem érte be, többet akart, s követelte, hogy adják át neki az atlanti-óceáni angol haditengerészeti támaszpontokat. 1940. szeptember 2-án aláírták azt az egyezményt, amelynek értelmében Anglia 99 évre bérbe adta az Egyesült Államoknak Új-Foundland-, Bermuda-, Bahama-, Jamaica-, Saint-Lucia-, Trinidad-, Antigua-szigeteket és Brit-Guayanát és megengedte, hogy ezeken haditengerészeti és légitámaszpontokat építsen. (Lásd a 15. sz. térképet.) Az angol kormány emellett frásbeli kötelezettséget vállalt, hogy Anglia német megszállása esetén az angol hajóhadat nem adja át, de nem is süllyesztí el, hanem a háború folytatására és a brit birodalom más részeinek védelmére használja.

Ez az egyezmény megfelelt a hitleri Németország elleni hadviselés követelményeinek, de egyszerűen arról is tanúskodott, hogy az amerikai imperialisták igyekeztek kihasználni Anglia akkori nehéz helyzetét olyan engedmények kicsikarására, amelyek gyengítették az angol pozíciókat a nyugati féltekén, s erősítették az Egyesült Államokét. Az egyezmény megrendítette Nagy-Britannia nemzetközi pozícióit. George Marion szerint „nehezen képzelhető el az a csüggedtség, amellyel Winston Churchill kapitulált az Egyesült Államok előtt, ugyanakkor kérkedően felelt a mutatóujját és kijelentette, hogy Nagy-Britannia egyedül is helytáll Németországgal szemben”.¹⁰⁷⁷

De mit kapott Anglia az Egyesült Államoktól az 1940. szeptember 2-i egyezmény alapján? Mindössze 50 elavult rombolót. Mind a mai napig sok amerikai szerző elragadtatással ír erről az üzletről. Matloff és Snell például azt írja: „A kapott felhatalmazásokat az elnök kitűnően felhasználta akkor, amikor 50 kiöregedett rombolót kicserélt a nyugati féltekén levő angol támaszpontok hosszúléjárati bérletére.”¹⁰⁷⁸

Az Egyesült Államok ezzel még jobban eltávolodott a semlegességi politikától, újabb lépést tett abban az irányban, hogy beavatkozzék a háborúba Németország ellenfeleinek oldalán.

De az Egyesült Államok és Németország közti katonai összeütközést – amelyet Churchill annyira várt – Hitler minden módon igyekezett elhalasztani addig, amikor számára előnyösebb feltételek közt támadhatja meg Amerikát.

Németország ebben az időben került mindennemű ellenséges fellépést az Egyesült Államokkal szemben. Ez elsősorban abban fejeződött ki, hogy Németország haditengerészeti erői, amelyek kímé-

letlenül elsüllyesztették vagy elfogták az angol-francia és semleges kereskedelmi hajókat, nem bántották az amerikai flottát, jóllehet tudták, hogy szállításaival Németország ellenségeit segíti. Ez volt Hitler parancsa.

1941 májusában Hitler újabb parancsot adott ki, amely így szólt: „Az amerikai hadi- és kereskedelmi hajók ellen nem kell támadásokat intézni . . . Nem szabad fegyvert használni még abban az esetben sem, ha az amerikai hajók határozottan nem semleges módon járnak el.”¹⁰⁷⁹

Németországnak azok a kísérletei azonban, hogy az Egyesült Államok kormányát a semlegesség betartására készítse, nem jártak sikerrel. Az Egyesült Államokban jól tudták, hogy a német vezetők „békeszeretettel” el akarják altatni az Egyesült Államok éberségét, meg akarják bénítani harci akaratát, hogy amikor elérkezik a kedvező pillanat, lesújtssanak Amerikára.

Mínthogy az Egyesült Államok elleni német támadás veszélye nőtt, 1941 januárjában Washingtonban tárgyalások kezdődtek az amerikai és az angol vezérkar között. Két hónappal később (1941. március 27-én) egyezményt kötöttek, amely előírta „a két ország mindenre kiterjedő katonai együttműködését attól a pillanattól kezdve, hogy a náci agresszió az Egyesült Államokat hadbalépésre kényszeríti”.¹⁰⁸⁰

1940 végén különösen élesen vetődött fel az a kérdés, hogy milyen eszközökkel fizessen Anglia az Egyesült Államoknak a megvásárolt fegyverekért. A készpénzfizetés nem felelt meg Angliának, mert a kincstár valuta- és aranykészletei kimerültek, s az amerikai szállítmányok kiegyenlítése érdekében kénytelen volt hozzányúlni külföldi tőkebefektetéseihez, következésképpen gyengíteni gazdasági pozícióit a háború utáni időre. 1940. december 8-án Churchill azt írta Rooseveltnek, hogy „közeledik az az idő, amikor nem tudunk tovább készpénzben fizetni a hajókért és egyéb anyagokért . . . Hiszem, hogy Ön egyetért azzal, hogy elvileg helytelen volna, ha miután mi vérünk árán kivívtuk a győzelmet, s megmentettük a civilizációt, az Egyesült Államok számára pedig időt nyertünk a fegyverkezés befejezésére . . . teljesen csupaszra vetköznénk”.¹⁰⁸¹ Angliában egyesek meglehetősen nyíltan beszéltek arról, hogy békét kellene kötni Németországgal, mielőtt még az amerikaiak az „utolsó inget” is lehúznák az angolokról.

Davis és Lindley amerikai történészek véleménye szerint Angliában növekedhetett volna a Németországgal való béke híveinek száma, „ha az amerikai segítségnek az lett volna az ára, hogy az angol tengerentúli pénzbirodalmat fokozatosan az amerikaiaknak engedjék át . . . Az elnök az Egyesült Államok biztonságára való tekintettel nem bocsátkozhatott ilyen kockázatos politikába, amely megtörhette volna az angolok ellenállását, s így megnyithatta volna az utat a kiegyezési békéhez”.¹⁰⁸² Ez a körülmény arra készítette az amerikai kormányt, hogy figyelemre méltassa Churchill felhívását. Davis és Lindley megjegyzi, hogy az amerikai kormány célszerűnek tartotta „bőséges záloghitellel megerősíteni az angolok eltökéltségét a háború folytatására, de úgy, hogy megtartsa befolyását az angol politikára a háború idején és a háború után”.¹⁰⁸³

Morgenthau, az Egyesült Államok pénzügyminisztere 1940. december 17-én kijelentette, hogy az amerikai szállítmányokért eszközölt készpénzfizetések formájában az Egyesült Államok már megszerezte Anglia aranytartalékának és külföldi tőkebefektetéseinek tekintélyes részét. Anglia, mondta Morgenthau, „fenékgig kisöpörte hordóját”, fizetéseképtelenné vált, s az Angliának nyújtott pénzügyi segítség az adott körülmények közt megfelel az Egyesült Államok érdekeinek.¹⁰⁸⁴

Roosevelt elnök előterjesztette azt a tervet, amelynek értelmében pénzügyi segítségként hosszúlejáratú hitelre szállítanak Angliának fegyvert, nyersanyagot és élelmiszert. (lend-lease rendszer)¹⁰⁸⁵ Az erről szóló törvényt a kongresszus 1941. március 11-én fogadta el.

Az amerikai uralkodó körök Angliát támogatván, nemcsak veszedelmes ellenfelük, Németország, hanem szövetségesük, Anglia meggyengítésére is törekedtek. Céljuk az volt, hogy kiterjesszék rá befolyásukat, s „gyengébb partnerré” változtassák. Ez volt a forrása a második világháború éveiben az angol-amerikai ellentétnek. 1940 decemberében Virgil Jordan, az amerikai gyárosok országos szövetsége tanácsának elnöke a bankárok szövetségében kijelentette, hogy Anglia a háború következtében „annyira elszegényedik és tekintélye annyira megrendül, hogy aligha tudja visszaszerezni

vagy megőrizni uralkodó helyzetét a világpolitikában, amelyet oly sokáig elfoglalt. Anglia a legjobb esetben gyengébb partnerré válik az új angolszász imperializmus rendszerében, amelynek súlypontját az Egyesült Államok gazdasági erőforrásai, katonai és haditengerészeti ereje jelenti majd... A hatalom jogara az Egyesült Államok kezébe kerül”.¹⁰⁸⁶

1941 márciusában amerikai tisztek érkeztek Angliába, hogy kiválasszák az amerikai katonai támaszpontok helyét. 1941 áprilisában Roosevelt bejelentette, hogy a nyugati félteke „védelmi övezetét” kiterjesztik a nyugati hosszúság 25. fokáig. 1941. április 24-től kezdve ebben az övezetben a brit hajóhaddal együtt az amerikai hadiflotta és légierő kísérté az angol kereskedelmi hajókat.

1941 májusában az amerikai kormány bejelentette, hogy visszatér „a tengerek szabadságának” elvéhez. Május 27-i beszédében Roosevelt elnök közölte, hogy az amerikai fegyveres erők segítenek és segíteni fognak, hogy tengeri úton Angliába szállítsanak mindent, ami szükséges. Ugyanezen a napon az elnök nyilatkozatot tett közzé, amelyben bejelentette, hogy az Egyesült Államokban korlátlan rendkívüli állapotot rendelt el.

Gyorsan növekedett az amerikai fegyveres erők létszáma. 1941 nyarának közepén az Egyesült Államok hadserege már 33 hadosztályból állt, melyből 4 páncélos volt. Ezenkívül befejezték további két páncélos hadosztály felállítását is. A szárazföldi csapatoknál akkor már mintegy 1 400 000 katona és tisztt állt fegyverben. Az Egyesült Államok befejezte az előkészületeket, hogy összecsapjon a hitleri Németországgal és Japánnal.

6. A japán agresszió kiterjesztése 1939–1941 folyamán

Az európai háború mélyreható változásokat idézett elő a távol-keleti és a csendes-óceáni katonapolitikai helyzetben. Japán európai imperialista ellenfelei háborúba sodródtak Németországgal és Olaszországgal, s Japán – mégpedig számára igen kedvező helyzetben – szemtől szembe került régés-régi vetélytársával, az Amerikai Egyesült Államokkal. Az európai háború elvonta az Egyesült Államok hajóhadának és hadianyagtermelésének egy részét, s ugyanakkor Japánnak minden ereje a nemzetközi méretű harcnak egyetlen, bár igen széles frontjára összpontosult.

Bár a japán imperialisták nem kapcsolódtak be azonnal a Németország által elkezdett háborúba, nem vesztegették az időt, s igyekeztek kiterjeszteni agressziójukat. Az európai háború kezdete után nem sokkal a Hoci című japán lap az uralkodó körök véleményét kifejezve ezt írta: „Az európai háborús helyzet kialakulása Japán számára valósággal isten ajándéka. Ne higgyük azonban, hogy ez az isteni szél örökké fújni fog. Japán cselekvésétől függ, hogy erősödni fog ez a szél vagy pedig teljesen megáll.”¹⁰⁸⁷ Néhány nap múlva ugyanabban a lapban a következő kijelentést olvashattuk: „Ez a háború a kulcs, amellyel kinyithatjuk a jövőndő kapuját, hogy megkezdjük az új rend felépítését Kelet-Ázsiában. Éppen ebben az értelemben kell imádkoznunk, hogy a háború hosszú időre húzódjék.”¹⁰⁸⁸

De a kedvező tényezők mellett voltak olyanok is, amelyek nem kedveztek a japán imperializmusnak. Először is Japán, mivel kénytelen volt számolni a Szovjetunió erejével és békeszerető politikájával, agresszióját északi irányban nem tudta kiterjeszteni. A Szovjetunió állásfoglalása kihatott a Csendes-óceán medencéjének egész katonapolitikai helyzetére, s bizonyos fokig korlátozta a japán agresszor cselekvési szabadságát.

Egyszersmind a japán imperializmus erői egyre őrlődtek Kínában, ahol könnyed katonai parádé helyett hosszan tartó háború alakult ki. 1937-ben 832 000 japán katona volt Kínában, 1939–1940-ben pedig már 1 120 000 (35 hadosztály).¹⁰⁸⁹ Jóllehet Japán óriási területet foglalt el Kínában, a háború nagy gazdasági erőfeszítést követelt tőle. Megmutatkozott Japán hadigazdasági erőforrásainak korlátozottsága.

A japán kormány, a kialakult helyzetre való tekintettel érélyes intézkedéseket tett Kína mielőbbi elfoglalására. A Kuomintang-uralom alatt álló Kínában Japán szempontjából kedvező volt a helyzet. Vuhan eleste után Csang Kaj-sek kormánya ténylegesen lemondott az ellenállásról, s azon kezdett gondolkozni, hogyan lehetne kiegyezni a japán megszállókkal.

Japán a Csang Kaj-sek-klikk árulását kihasználva gyorsan nyomult előre Közép-Kínában, valamint az ország déli részén, ahol fegyveres erői újabb partraszállási hadműveleteket hajtottak végre. (Lásd a 6. sz. térképet.) A déli japán előnyomulás lehetővé tette az agresszió további kiterjesztését. 1939 novemberében a japán csapatok elfoglalták Nanning városát, Kuanghszi kínai tartomány központját, elvágták a Dél-Kína és Indokína közti közlekedési útvonalakat, s kijutottak az indokínai határra. A másik útvonalat, amely Indokínából Délnyugat-Kínába vezet, a Hanoi–Kunming vasút-vonalat a japán légierő rendszeresen támadta.

Mivel a Kuomintang-csapatok ténylegesen lemondtak az ellenállásról, a harc egész súlya a Kínai Kommunista Párt által vezetett nemzeti forradalmi hadseregek és a partizánok vállára nehezedett.

1938-ban a japánok a 8. nemzeti felszabadító hadsereget viaszszorították Sanhszi tartomány nyugati részébe. 1939-ben ez a hadsereg megkezdte az előnyomulást Sanhszi keleti részébe, valamint Csahar és Hopej tartományba. Kezdetben a 8. hadseregnek körülbelül 30 000 harcosa volt az Észak-Kínában állomásozó 100 000 főnyi japán hadsereggel szemben, amely a legkorszerűbben volt felszerelve. A Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága a japánok óriási erőfölényét figyelembe véve kidolgozta a támadás sajátos harcászatát, amelynek az volt a lényege, hogy a 8. hadsereg a lakosság támogatásával, a japán főerőkkel való nagy ütközeteket kerülve, fokozatosan nyomuljon az ellenséges csapatok mögöttes területére.

A kommunista párt által javasolt harcászat tökéletesen bevált. A 8. hadsereg súlyos csapásokat mért az ellenség hátába és egyes csoportosításaira, gyorsan növekedett, s 1940–1941 telére mintegy 400 000 főre duzzadt; az Új 4. hadsereg létszáma 15 000 főről 100 000-re emelkedett. A japán csapatok hátában nagy kiterjedésű körzetek szabadultak fel 53 millió lakossal,¹⁰⁹⁰ 334 körzetben körzeti népi hatóságok alakultak. A japán agresszorok gyűrűbe kerültek. Az észak-kínai városokban körülzárt japán csapatok csak nagy nehezen tudtak egyes közlekedési útvonalakat tartani, s a hazafias erők kezére került Észak-Kína területe felett lényegében elvesztették az ellenőrzést.

1940 augusztusában, amikor fokozódott az a veszély, hogy a reakciós kuomintangisták kapitulálnak, a 8. hadsereg nagyarányú támadást indított a japán megszállók ellen (az úgynevezett száz ezred csatáját). A bevetett 115 ezred egyidejűleg indított támadást 50 pontról. A japán hadsereg, amely időközben újabb nagy erősítéseket vonultatott fel, a három és fél hónapig tartó hadjárat során a legnagyobb veszteségeket szenvedte el a kínai háború kezdete óta.

A japán kormány leváltotta észak-kínai csapatainak parancsnokságát, s úgy döntött, hogy a főerőket a 8. nemzeti forradalmi hadsereg ellen összpontosítja.

Közép-Kína déli részén az Új 4. nemzeti forradalmi hadsereg tevékenykedett. Ez a hadsereg 1938-ban, amikor a Kuomintang-csapatok az egész arcvonalon visszavonultak, erősen megvetette lábát Csianghszi, Fucsian tartományokban, s nem engedte a japán csapatokat Nancsangtól délkeletre. 1939-től a 4. hadsereg a partizánosztagokkal együttműködve széles körű tevékenységbe kezdett a Jangce (Csangcsiang) bal és jobb partján egészen Nankingig (Nancsing). 1940 végére a 4. hadsereg Nanking közelében Csiangszu és Anhuj tartományokban nagy kiterjedésű felszabadított körzetet létesített. Ez a hadsereg megrendítette a megszállók politikai és gazdasági uralmát Közép-Kínában, s azok kénytelenek voltak megállítani az ország belseje felé irányuló támadásukat.

A reakció ijedten tapasztalta, hogy a néptömegek mind nagyobb szerepet töltenek be a japán hódítók elleni felszabadító háborúban, s hogy erősödik a kommunisták befolyása. A kínai nagyburzsoázia úgy látta, hogy a nép katona-politikai aktivitása fenyegeti diktatúráját, osztályuralmát és gazdasági érdekeit. Kuomintang-körökben ezért fokozódott az a törekvés, hogy megalkudjanak a japán hódítókkal. Csou En-laj 1940 elején azt írta: „... A hatalmas néptömegek félelmet nem ismerve, önfeláldozóan állnak ki a nemzeti felszabadító háború arcvonalaira. Éppen ezért a kínai

földesúri-burzsoá körök egy része a kínai nép nemzeti felszabadító harcának további fellendülésétől tartva nem állt kapitulálni a nehézségek előtt, kiegyezni a japán imperialistákkal, hogy velük együtt sajtolják ki a profitot Kína dolgozó lakosságából, s megszedjék magukat az európai háborún.”¹⁰⁹¹

A Kuomintang táborában átcsoportosultak az erők. A szélsőséges reakciós elemek Vang Csing-vejvel az élükön már 1938 végén együttműködésre léptek a japánokkal. 1940 márciusában Vang Csing-vej Nankingban „nemzeti” bábkormányt alakított, amely a japánok előtti teljes megadást hirdette meg programként. 1940. november 30-án Japán szerződést kötött a Vang Csing-vej-kormánnyal „A Japán és Kína közti kapcsolatok alapelveiről”. A szerződésnek az volt a rendeltetése, hogy álcázza a japán imperialisták uralmát Kínában.

Ez a szerződés nem szilárdította, hanem inkább megrendítette Vang Csing-vej pozícióit, nagy felháborodást keltett, s csak fokozta a kínai nép eltökéltségét, hogy harcol a megszállók ellen. De a csungkingi Kuomintang-kormány soraiban és hadvezetőségében sok híve volt a kapitulációnak.

Csang Kaj-sek 1940 elejétől kezdve szorosabbra zárta a blokádát a nemzeti forradalmi hadseregek és a felszabadított körzetek körül. A kuomintangisták blokád alá vették az idegen betolakodók legerősebb nyomásának ellenálló 8. és az Új 4. nemzeti forradalmi hadsereget. A Kuomintang-csapatok – noha formailag valamennyi kínai csapat egységes parancsnokság alatt állt – csak az alkalmat várták a forradalmi hadseregek elleni támadásra. „1940-ben a Kuomintang-reakciók antikommunista hadserege Santung tartományban, miután teljesen abbahagyta a japán csapatok elleni hadműveleteket, több támadást indított a lakosság és a 8. hadsereg ellen, amely harcban állt a japán agresszorokkal. A 8. hadseregnek sokkalta több veszteséget okozott ebben az évben az antikommunista hadsereg, mint amennyit a japán hódítók büntető különítményei elleni harcban szenvedett el.”¹⁰⁹²

De a kuomintangista árulóknak ez sem volt elég. 1940. október 19-én a Kuomintang-kormány parancsot adott a 8. és a 4. hadseregnek, hogy vonuljon vissza a Huangho bal partjára. Ez a parancs arra kényszerítette a nemzeti forradalmi hadseregeket, hogy átengedjék a japánoknak a nemrég felszabadított területeket több millió lakosságával együtt. A 8. és a 4. hadsereg parancsnoksága azonban a nemzeti egység megőrzése érdekében elfogadta ezt a parancsot. 1941 januárjában, e visszavonulás idején éppen akkor, amikor az Új 4. hadsereg Anhuj tartomány déli részén megkezdte az átkelést a Jangcén, a Kuomintang-csapatok Vang Csing-vej bábkormányának egységeivel és a japán megszállókkal együttműködve Csang Kaj-sek parancsára megtámadták ezt a hadsereget. E hallatlanul galád árulás következtében Je Tinget, a hadsereg parancsnokát a kuomintangisták elfogták, helyettesét, Hsziang Jinget megölték, a hadsereg pedig súlyos veszteséget szenvedett.

A Kuomintang határozott politikai céllal támadta meg az Új 4. hadsereget. Szét akarták zúzni a kínai demokrácia fegyveres erőit, hogy előkészítsék a talajt a Japán előtti kapitulációhoz. De a kínai reakciók, akárcsak a japán imperialisták és az amerikai tőkemágnások, nem vették számításba sem a nemzeti felszabadító mozgalom fellendülését, sem a nemzeti forradalmi hadseregek és a nagy néptömegek közti mélyen gyökerező kapcsolatokat. A Kuomintang és a japán megszállók terve ezért füstbe ment.

A kínai nép hősi harca megghiúsította a japán agresszoroknak azt a kísérletét, hogy kompromisszumot kössenek a kuomintangista kormánykörökkel. 1940. október 24-én Németország, Olaszország és a Pétain-kormány csungkingi (csungcsingi) nagykövetei felajánlották Csang Kaj-seknek, hogy segítségére lesznek a Japánnal való kiegyezésben, és sürgették a kérdés mielőbbi rendezését. A tárgyalások mélységes titokban hónapokig folytak. De Kínában olyan volt a politikai helyzet, hogy a csangkajsekista klikk nem köthetett semmiféle végleges kompromisszumot a japán imperialistákkal.

A csangkajsekisták kudarcot vallottak, mert a kínai nép el volt szánva, hogy megvédi az országot az idegen járomtól, s mert a Kínai Kommunista Párt nagy politikai munkát végzett a tömegek körében, követelve a Kuomintang-kormánytól, hogy hagyjon fel a provokatív támadásokkal, s

büntesse meg a vétkeket. Következésképpen kitartott amellett, hogy erősíteni kell a betolakodók elleni harc nemzeti arcát. A csangkajsekisták elutasították a kommunisták követeléseit, de ez csak tovább fokozta a nép felháborodását, s a Kuomintang politikailag még jobban elszigetelődött.

A Kuomintang súlyos válságba került. Az összes hazafias elemek otthagyták, s új politikai szervezeteket és pártokat alakítottak. 1941 márciusában a Kuomintang reakciós politikájával elégedetlen értelmiség, kis- és középpolgárság egy része megalakította a Demokratikus Ligát.

A dél-kínai japán előnyomulás nyugtalanította az Egyesült Államok uralkodó köréit, bár most is abban reménykedtek, hogy a japán–amerikai ellentétet megoldhatják az annyira áhított szovjet–japán összecsapás útján.

Az események azonban úgy alakultak, hogy az Egyesült Államok és Anglia a japán agresszió útjába került Délkelet-Ázsiában, s ennek következtében szükségszerűen kiéleződtek a japán–amerikai és a japán–angol ellentétek. Japánban különösen nagy elégedetlenséget keltett, hogy az Egyesült Államok kormánya ellenezte a csangkajsekista klikknek Japánnal való kapitulációs kiegyezését.

A japán–amerikai imperialista ellentétek kiéleződésének mélyen gyökerező gazdasági okai voltak. Először is a japán imperializmus igényt támasztott a Japánnál gyengébb gyarmattartó hatalmak, mint például Hollandia gazdasági erőforrásaira. Indonézia, Indokína, Burma, Kína és más csendes-óceáni országok birtoklásáért folyt a ragadozók marakodása, s e harcban élesen előtérbe került a japán–amerikai imperialista konfliktus.

A Csendes-óceán térségében az imperialista ellentétek különösen 1940 nyarán kezdtek kiéleződni, miután Németország leverte Hollandiát és Franciaországot. A japán imperializmus már korábban is fente a fogát ezeknek az országoknak távol-keleti és csendes-óceáni gyarmatbirtokaira, ez a vágya újult erővel tört fel most, hogy ezek a gyarmatok lényegében gazdátlanok maradtak. Japán gazdasági és hadászati megfontolásokból igyekezett megkaparintani Indokínát és Indonéziát. Azt tervezte, hogy ezeket az országokat további agressziójának támaszpontjaivá építi ki.

1940. június 29-én, nem sokkal Franciaország fegyverletétele után a japán külügyminiszter „A nemzetközi helyzet és a birodalom álláspontja” címmel nyilatkozatot adott ki. A nyilatkozatban új elem volt az, hogy a japán imperialisták réges-régi doktrínájukat – „a kölcsönös virágzás kelet-ázsiai szférájának megteremtését” – kiterjesztették a déltengeri országokra is, vagyis ezeket az országokat szintén be akarták kebelezni a japán gyarmatbirodalomba.

A japán gyarmatosítóknak ezzel a lépésével és néhány más akciójával kapcsolatban az Egyesült Államok kormánya 1940 június–júliusában éles hangú nyilatkozatokat adott ki, amelyekből kiderült, hogy a déltengeri országokba irányuló japán expanzió kísérletei katonai összeütközésre vezethetnek az Egyesült Államokkal.

Mivel Japán uralkodó monopolista köréi a kialakult helyzetben kénytelenek voltak dönteni politikájuk további irányáról, hozzáláttak, hogy közvetlenül felkészítsék országukat az Egyesült Államok és Anglia elleni háborúra, de nem mondtak le a Szovjetunió megtámadásáról sem. 1940 júliusában megalakult az új japán kormány, Konojével az élén. A kormány csakhamar akciótervet fogadott el, amely „A nemzetközi helyzetben bekövetkező változásoknak megfelelő intézkedések programja” címet kapta. A program megszabta, hogy be kell fejezni a Kína elleni háborút, s el kell foglalni a déltengeri országokat. Ezenkívül rögzítette, hogy meg kell erősíteni a Németországhoz és Olaszországhoz fűződő kapcsolatokat, a belpolitika terén pedig be kell vezetni a fasiszta diktatúrát és el kell rendelni az általános gazdasági mozgósítást.

Az új japán kormány „akcióprogramja” az Egyesült Államok és Anglia elleni háborúra készítette fel a japán fegyveres erőket. Ez azonban nem zárta ki a Szovjetunió elleni háború további előkészítését. 1940-ben a japán vezérkar kidolgozta a Szovjetunió elleni hadműveletek új tervét. Japán azonban a Haszan-tó és Halhin-Gol keserű tapasztalatain okulva arra törekedett, hogy a Szovjetunió megtámadása előtt megszerezze a déltengeri országok erőforrásait, másodszer pedig, hogy csak a német támadás után lépjen akcióba a Szovjetunió ellen.

A szovjet–német megnevezési szerződés megkötése, amelyet a japán uralkodó körök Német-

ország részéről magukra nézve sérelmes eljárásként értékelték, megghiúsította a japán-olasz-német katonai egyezmény aláírását. A szovjet-német szerződés tehát éket vert Japán és Németország közé, s elejét vette annak, hogy a japánok és a németek közös erővel lépjenek fel Franciaország és Anglia ellen nyugaton és keleten. A berlini japán nagykövetség kormányától utasítást kapott, amelyben többek közt ez állt: „1. Értesítse a német kormányt, hogy a japán kormány a meg nem támadási egyezmény megkötését úgy értelmezte, hogy az végérvényesen semmissé teszi a három hatalom egyezményéről folytatott mostani tárgyalásokat. 2. A japán kormány kijelenti, hogy a német-orosz meg nem támadási egyezmény megkötése súlyosan megsérti azt a titkos megállapodást, amely a Japán és Németország közti anti-komintern egyezménnyel kapcsolatos . . . A japán kormány ezért erélyesen tiltakozik a német kormánytól.”¹⁰⁹³

A japán-német tárgyalásokat csak 1940 nyarán kezdték újra, amikor a Konoje-kormány elfogadta az „Akcióprogramot”. 1940. július végén tájékoztatták Németországot a japán kormányról arról a kívánságáról, hogy folytassák a tárgyalásokat, de azzal a feltétellel, hogy Németország „konzultál” Japánnal Indokína kérdésében. Más szavakkal, a japán imperialisták azt követelték, hogy Franciaország engedje át Indokínát.

Az indokínai francia hatóságok, tudomást szerezve Japán szándékáról, mepróbálták biztosítani maguknak az Egyesült Államok támogatását, de ez nem sikerült. Már július 21-én, amikor Washingtonba megérkeztek az első hírek a Konoje-kormány megalakulásáról, Hull úgy nyilatkozott, hogy nem szabad megtiltani a fontos hadianyagoknak Japánba irányuló kivitelét. Nyilatkozata a Szovjetunió ellen irányult. A külügyminiszter kijelentette: „Ne hozzunk határozatokat, hogy ezzel ne kényszerítsük a japánokat hazafias összefogásra, s ne lökjük Japánt Oroszország karjai közé”¹⁰⁹⁴

A német kormány nem járult hozzá rögtön Japán követeléséhez. 1940. szeptember 7-én mégis azt „tanácsolta” a vichyi kormánynak, hogy engedjen Japánnak. Japán nem várta meg Pétain döntését, hanem szeptember 22-én csapataival bevonult Indokínába, szeptember 23-án pedig a vichyi kormány kapitulált, s olyan egyezményt kötött, amely lehetővé tette Japánnak, hogy ténylegesen megszállja Észak-Indokínát. A hármastömbbe való visszatérésért Németország tekintélyes előleget adott japán szövetségének – más bőrére.

1940. szeptember 27-én Berlinben Németország, Olaszország és Japán egyezményt írt alá. Az egyezmény bevezető részében leszögezték, hogy a három hatalom „a kelet-ázsiai nagy térségben és Európában törekvései megvalósításában válllvetve és együttműködésben kíván tevékenykedni. Legfontosabb céljának tekinti az új rend megteremtését és fenntartását”.¹⁰⁹⁵ A szerződés cikkelyei meghatározták a résztvevők kapcsolatait, s felosztották a befolyási és uralmi övezeteket. Ezek a cikkelyek a következők:

„1. cikkely. Japán elismeri és tiszteletben tartja Németország és Olaszország vezetését az új rend megteremtésében Európában.

2. cikkely. Németország és Olaszország elismeri és tiszteletben tartja Japán vezetését az új rend megteremtésében a nagy kelet-ázsiai térségben.

3. cikkely. Németország, Olaszország és Japán hajlandó együttműködni a fent megjelölt alapon. A szerződő felek ugyanakkor kötelezik magukat, hogy minden politikai, gazdasági és katonai eszközzel támogatják egymást abban az esetben, ha bármelyiküket támadás éri valamely hatalom részéről, amely jelenleg nem vesz részt az európai háborúban és a japán-kínai konfliktusban . . .

5. cikkely. Németország, Olaszország és Japán kijelentik, hogy az adott egyezmény egyáltalán nem érinti azt a politikai státuszt, amely jelenleg fennáll az egyes szerződő felek és a Szovjetunió között.”¹⁰⁹⁶

Az egyezmény nyilvánosságra hozott szövegén kívül a felek titkos egyezményeket is kidolgoztak és aláírtak. Megállapodtak abban, hogy ha Japán és Anglia közt fegyveres konfliktus támad, „Németország minden tőle telhetőt elkövet, hogy összes rendelkezésére álló eszközével segítsen Japánnak”.¹⁰⁹⁷ A titkos egyezményekben érintették a Csendes-óceán térségében levő egykori német gyarmatok sorsának kérdését is. Az ekkor megkötött kompromisszum a kérdés ilyen megoldását irányozta

elő: „A déltengeri egykori német gyarmatok, amelyek jelenleg japán fennhatóság alatt állnak, Japán birtokában maradnak azzal a feltétellel, hogy Németország ezekért valamilyen kárpótlást kap.

Ami a déltengeri egyéb egykori német gyarmatokat illeti, azok a mostani európai háború befejezése után automatikusan Németország fennhatósága alá kerülnek. Ezután a német kormánynak késznek kell lennie arra, hogy a japán kormánnyal jóindulatú szellemben megvitassa ezek elosztásának kérdését, lehetőleg Japán érdekeit figyelembe véve, megfelelő ellenértékért.”¹⁰⁹⁸ Ez az egyezmény minden lehetőséget nyitva hagyott a résztvevők közti későbbi alkudozásra.

A berlini paktum folytatása volt a három agresszor korábbi egyezségének, az „antikomintern szövetségnek”. De a szerződő felek immár úgy látták, hogy levethetik az álarcot. Most már nem titkolták, hogy céljuk a világ meghódítása, és siettek nyilvánosságra hozni a világ felosztására irányuló terveiket, nem áttalva nyíltan kijelenteni, hogy az „új rend” megteremtésére törekednek, s ezen a meghódított országok népeinek gyarmati leigázását értették. Németország és Olaszország elsősorban Európa, Japán pedig Ázsia leigázására tartott igényt.

Az agresszorok berlini paktumának aláírása utáni napon a japán minisztertanács elhatározta, hogy megerősíti Németország, Olaszország és Japán koalícióját, hogy ezt külpolitikájának eszközeként felhasználva megteremtse a Japán vezette „Nagy Kelet-Ázsiát”, amely felöleli Kínát, Indokínát, Indonéziát, Malájföldet, Sziámot (Thaiföld), a Fülöp-szigeteket, Brit-Borneót és Burmát is.¹⁰⁹⁹ Október 25-én a minisztertanács külön határozatot hozott Indonéziáról (Holland-India). Ebben megállapították, hogy a hármas egyezmény aláírása után Ázsiában kialakult gazdasági és politikai helyzet lehetővé teszi, hogy „Holland Kelet-Indiát bekapcsoljuk a birodalmunk vezetése alatt álló Nagy Kelet-Ázsia gazdasági érdekkörébe”.¹¹⁰⁰

A berlini paktum elsősorban a Szovjetunió ellen irányult. Amikor ezt az egyezményt megkötötték, Németországban már eldöntött kérdés volt, hogy megtámadják a Szovjetuniót. Japán igyekezett megszerezni a déltengeri országok erőforrásait s ideiglenesen enyhíteni a feszültséget a Szovjetunióval, hogy azután megtámadja. Az egyezmény 5. cikkelyébe foglalt képmutatás senkit sem tévesztetett meg az egyezmény tényleges tartalmát illetően. Konoje a háború után beismerte, hogy a berlini paktum „terv volt arra, hogy az akkor érvényben levő háromoldalú antikomintern egyezményt lényegében a Szovjetunió elleni katonai szövetséggé változtassák”.¹¹⁰¹ A berlini paktumból fakadó kölcsönös kötelezettségeik végrehajtásaként Németország, Olaszország és Japán tárgyalásokat kezdett a további tennivalókról. 1941 februárjában Ribbentrop közölte a japán képviselőkkel, hogy Németország támadást tervez a Szovjetunió ellen, s ez a támadás, az ő szavai szerint, „a németek óriási győzelmével és a szovjet rendszer pusztulásával végződik.”¹¹⁰²

A berlini szerződés nemcsak a Szovjetunió ellen irányult, hanem az Egyesült Államok és Anglia ellen is, s ez keresztezte mindkét ország uralkodó köreinek számításait, a müncheni politika követőinek reményeit. A berlini paktum ezért óvatosságra intette az Egyesült Államok és Anglia politikai vezetőit. Roosevelt elnök rádióbeszédében kijelentette: „Amerika még sohasem volt olyan veszélyben, mint ma. A szeptember 27-én Berlinben aláírt háromhatalmi egyezmény fenyegetés az Egyesült Államokra nézve”.¹¹⁰³

A japán kormány azonban úgy döntött, hogy későbbre halasztja az Egyesült Államok elleni támadást, mivel a Szovjetunió fegyveres erői, amelyek rendíthetetlenül oltalmazták a távol-keleti békét, még nem sodródtak be a háborúba, a kínai nép hősie harca pedig jelentékeny japán erőket kötött le.

A japán imperialisták félték attól a hatástól, amelyet a kínai nép harca Délkelet-Ázsia és a Csendes-óceán térségének általános helyzetében keltett. A kínai nép harcának hatására 1940 szeptemberében az indokínai dolgozók, élükön a kommunistákkal, felkelést szerveztek Tonkinban. A japán és a francia gyarmatosítók együtt szálltak szembe a felkelőkkel. De a felkelés kiterjedt, és 1940 november végén fellobbant Indokína másik részében, Kokinkínában is. A felkelés idején sok vidéken népi bizottságok alakultak, a felkelők kezükbe vették a hatalmat. A partizánok által felszabadított falvak-

ban kitűzték a népi felszabadító harc ótágú aranycsillaggal díszített vörös zászlaját, amely később a Vietnami Demokratikus Köztársaság állami lobogója lett.

A kínai nép tőle telhetően segítette indokínai testvéreit. A kínai csapatok támadásba mentek át a japánok ellen Dél-Kínában, felszabadították az Indokínával határos városokat, köztük Nanningot, ezt a fontos közlekedési csomópontot. De a Kuomintang-klikk akadályozta a kínai csapatok és az indokínai felkelők további harci együttműködését.

A japán imperialisták Indokína elfoglalására és a felkelők elleni harcban felhasználták Sziám hadseregét, miután az ország uralkodó köreit alárendelték a maguk akaratának. Indokína csakhamar japán felvonulási területté vált, ahonnan megszervezhették a további agressziót Délkelet-Ázsiába és a Csendes-óceán egész térségébe.

Indokína elfoglalása és az indonéziai betörés előkészítése kiélezte a japán–amerikai ellentéteket. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya több intézkedést tett, ezek azonban voltaképpen nem a japán agresszió ellen irányultak, hanem arra, hogy azt alárendeljék az Egyesült Államok terjeszkedési terveinek. 1940. szeptember 13-án az amerikai kormány korlátozást rendelt el a repülőgépjárműgyártó gépek és berendezések, valamint a repülőgépek és repülőgépmotorok kivitelére. Kína csakhamar kapott egy csekély összegű, 25 millió dolláros kölcsönt az Egyesült Államoktól.

1940 szeptember végén Rooseveltnél megtiltotta az acél- és vashulladék kivitelét Japánba, de ezt a tilalmat nem ellenőrizték szigorúan, s a monopóliumok továbbra is ellátták versenytársukat. Sőt, a Japánba irányuló amerikai fémexport tovább növekedett egészen 1941 decemberéig. Ezt bizonyítja az alábbi táblázat.

Amerikai fémkivitel Japánba¹¹⁰⁴
(ezer font sterlingben)

Megnevezés	Év	
	1940	1941
Fémhulladék	47 000	227 000
Nyersvas és acéllemez	1 487	5 614

Mivel a Japánba irányuló amerikai export tovább növekedett, nyilvánvaló volt, hogy az Egyesült Államok uralkodó körei továbbra is azt remélték, hogy a Szovjetunió elleni háború árán megoldhatják a japán–amerikai ellentéteket. Ennek az irányvonalnak felelt meg az amerikai kormány igyekezete, hogy „ne ingerelje fel” Japánt. De 1940 szeptemberétől Amerika jelentősen fokozta a háborúra való felkészülést. Az 1940/41-es költségvetési évre közvetlen katonai kiadásait addig példátlan összegben, 6,7 milliárd dollárban állapította meg,¹¹⁰⁵ amelyből 2,4 milliárdot a légierő fejlesztésére szánt. A kongresszus határozatot hozott „két óceán” hatalmas hajóhadának megteremtéséről. Az Egyesült Államok nagy légi és haditengerészeti támaszpontok építéséhez fogott hozzá a Csendes-óceánon – Kaliforniától és Alaszkától a Fülöp-szigetekig. Az Egyesült Államok uralkodó körei ezeket a támaszpontokat az imperialista expanzió eszközeinek tekintették.

Az amerikai kormány Anglia tekintetében folytatta korábbi politikáját – a Csendes-óceánon kialakult helyzetet felhasználva uzsorafeltételekkel segínyt nyújtott számára. 1940 októberének első napjaiban Hull amerikai külügyminiszter, Lothian washingtoni angol nagykövet és Casey ausztrál követ közötti tárgyalások eredményeképpen aláírták a csendes-óceáni együttműködésről szóló angol–amerikai szerződést. A szerződés a következő kölcsönös kötelezettségeket tartalmazta: Anglia feljogosította az Egyesült Államokat, hogy korlátlanul felhasználja a szingapuri haditengerészeti támaszpontot, az ausztráliai és az új-zélandi kikötőket; az Egyesült Államok megígérte Angliának,

hogy segítségére lesz az Ausztráliából Burmába és Malájföldre irányuló csapatszállításokban, s hogy hajóhadának jelentős erőt összpontosítja a Csendes-óceánon. Elhatározták, hogy Burmán keresztül lehetővé teszik a közlekedést Kínával, hogy Kínának így hadianyagot szállíthassanak (a Kínába irányuló burmai tranzitforgalmat ugyanis az angolok 1940 júliusában lezárták).

Az Egyesült Államok uralkodó köreinek szovjetellenes politikája a csendes-óceáni uralomért vívott imperialista harc e szakaszán is számottevő lehetőségeket nyújtott a japán kormánynak, amely éppen ezért tárgyalásokat kezdeményezett az Egyesült Államokkal. 1941 januárjában megkezdődtek a nem hivatalos tárgyalások. A japán fél képviselője a tárgyalásokon Hasimoto ezredes, a „Fekete sárkány” nevű fasiszta szervezet vezetője volt, aki több megbeszélést folytatott az Egyesült Államok külügy-minisztériumának képviselőivel, valamint Drout, egy japán katolikus személyiséggel. A japán képviselők és az amerikai diplomaták előzetes találkozóin elkészítették „A Japán és Amerika közti kölcsönös megértés megteremtéséről” szóló egyezmény tervezetét, s eldöntötték a tárgyalások további menetének kérdését.

A japán kormány Nomura tengernagyot, az új washingtoni nagykövetet bízta meg, hogy tárgyaljon az Egyesült Államokkal. Nomura az amerikai vezetők személyes ismerőse volt. A továbbra is titkos jellegű hivatalos tárgyalások 1941 márciusában kezdődtek meg. Az Egyesült Államok kormánya már tudott arról, hogy a hitleri Németország támadást készít elő a Szovjetunió ellen, s ezért olyan egyezményt akart kötni Japánnal, amely megoldotta volna a két ország közti vitás kérdéseket, s elősegítette volna a Szovjetunió elleni japán támadást. Ezt a tervet az Egyesült Államok Kommunista Pártja leplezte le; a Daily Workerben feltárta az amerikai-japán tárgyalások hátterét.¹¹⁰⁶

A tárgyalások során bonyodalmat okozott, hogy időközben megkötötték a szovjet-japán semlegességi szerződést, amely csapást mért az Egyesült Államok és Anglia politikájára, a Szovjetunió és Japán közti háborús konfliktus provokálását célzó politikára. A Daily Telegraph and Morning Post angol lap tudósítója azt jelentette Washingtonból, hogy ez a szerződés az amerikai diplomácia teljes kudarcát jelenti.¹¹⁰⁷ Davis és Lindley amerikai publicisták ezt írták: „A keleti egyezmény megkötésének híre megijesztette a nyugati világot . . . Az amerikai kormány politikája változatlan maradt, noha az egyezmény csapás volt az Egyesült Államok diplomáciájára.”¹¹⁰⁸

Az Egyesült Államok kormánya 1941 április végén egy japán-amerikai egyezmény formájában fogalmazta meg javaslatait. E tervezet fő tartalma az a követelés volt, hogy vonják ki a japán csapatokat Kínából, Japán mondjon le Kína bekebelezéséről, és Kínát illetően alkalmazza a „nyitott kapu” politikáját. Ennek fejében az Egyesült Államok hozzájárult a Csang Kaj-sek-kormány és a Vang Csing-vej-kormány „egyesítéséhez”, valamint Mandzsukuo elismeréséhez. Ez tehát lényegében program volt arra, hogy kettesben megosztózzanak Kínán.

Mivel a japán kormány a maga számára legelőnyösebb feltételekkel akart kiegyezni az Egyesült Államokkal, nem hagyta ki számításából az amerikai uralkodó körök szovjetellenes és antidemokratikus érzelmeit. Ellenjavaslatait ezért „a kommunizmus elleni harc közös politikájáról” szóló javaslatoknak nevezte. Japán javasolta, hogy kössenek japán-amerikai szerződést a következő feltételekkel: Japánnak adjanak korlátlan jogot a katonai stratégiai nyersanyagok megszerzésére a Csendes-óceán délnyugati részének országaiban, az Egyesült Államok nyújtson neki sokoldalú gazdasági támogatást, egyezzen bele a Fülöp-szigetek „semlegesítésébe”, ismerje el Mandzsukuo, s mondjon le a Csang Kaj-sek kormány támogatásáról.¹¹⁰⁹

Japán az amerikai kormánykörök szovjetellenes irányvonalát kihasználva be akarta fejezni Kína elfoglalását, s olyan gazdasági támogatást akart kicsikarni az Egyesült Államoktól, amely jelentősen növelte volna hadigazdasági potenciálját, hogy azután felhasználja azt az Egyesült Államok elleni harcban. Japán a maga részéről hajlandó volt „kötelezettséget” vállalni, hogy nem indít semmilyen fegyveres támadást Délkelet-Ázsiában és a Csendes-óceán déli térségében, s Dél-Indokínából visszavonja csapatait az ország északi részébe.

A japán javaslatokat május 12-én adták át az Egyesült Államok kormánynak. S az előzetes válasz már május 16-án megérkezett. Hull közölte a japán megbízottal, hogy a japán javaslatokat

elfogadják „bizonyos módosításokkal”, mégpedig: a Kínára vonatkozó japán monopólium nélkül és más hatalmak kínai érdekeinek korlátozása nélkül. Az amerikai válaszban egy szó sem volt a japán csapatoknak Kínából való kivonásáról. Az amerikai kormány, ha nem is ingadozás nélkül, mégis hajlott arra, hogy felhasználja a japán csapatokat a kínai nép nemzeti felszabadító mozgalma ellen. Hull azt is értésére adta Japánnak, hogy az Egyesült Államok kész megfelelő titkos tárgyalásokat folytatni Csang Kaj-ekkel.

Lényegében egy „távol-keleti München” megvalósításáról volt szó, amelynek feltételeit az Egyesült Államok és Japán közti imperialista harcban készítették elő. Az amerikai és a japán uralkodó körök egymást zsarolva leplezetlen alkudozást folytattak egymással.

A Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága felfedte ennek az alkudozásnak az értelmét, s idejében figyelmeztette a néptömegeket. A központi bizottság 1941. május 25-i irányelvei, amelyeket a pártszervezetek tájékoztatására adtak ki, többek közt a következőt állapították meg: „Japán, az Egyesült Államok és Csang Kaj-sek újabb galád tervnek – a „keleti München” tervének kidolgozásán fáradozik. E terv lényege az, hogy Japán és az Egyesült Államok egy Kína rovására kötött kompromisszum útján igyekeznek megteremteni a kommunisták és a Szovjetunió elleni harc feltételeit. Le kell lepleznünk ezt a tervet és harcolnunk kell ellene.”

A KKP Központi Bizottságának irányelvei azt bizonyították, hogy a kínai nép nem ismer el semmiféle egyezséget, amelyet az Egyesült Államok és Japán az ő számlájára köt, s rendületlenül folytatja az ellenállást az imperialista betolakodókkal szemben.

1941. június 21-én, a Szovjetunió elleni német fasiszta támadás előestéjén, az amerikai kormány közölte a japán megbízottakkal a japán javaslatokra adott hivatalos választ. A válasz némi kifogásokat emelt Japánnak a kínai és déltengeri gazdasági előnyökre vonatkozó igényei ellen, s felvetette azt a kérdést, hogy idővel vonják ki a japán csapatokat Kínából. Az amerikai kormány ahhoz is ragaszkodott, hogy részt vehessen a Japán és Kína közti béke feltételeinek kidolgozásában. Egyszermind kijelentette, hogy ezeket a feltételeket nem tekinti véglegeseknek, s kész tovább tárgyalni „a kommunizmus elleni harc közös politikájáról”, többek közt a japán csapatoknak Kínában való tartózkodásáról és Mandzsukuo elismeréséről.¹¹¹⁰

Az amerikai kormány a Szovjetunió elleni német támadás előestéjén a „keleti München” érdekében kész volt bizonyos engedményeket tenni Japánnak, hogy szabad kezét adjon neki a Szovjetunió elleni agresszióhoz. De a Távol-Keleten is végbement ugyanaz a folyamat, amely bizonyos ideig Európában is megfigyelhető volt. Minél nagyobb engedményeket tett az Egyesült Államok Japánnak abban a reményben, hogy támadásra készítheti a Szovjetunió ellen, annál inkább érlelődött a japán uralkodó körök szándéka, hogy megtámadják az Egyesült Államokat. A háborús összeütközés egyre jobban közeledett. Az Egyesült Államok expansionista politikája más imperialista hatalmak hasonló törekvésébe, valamint a hódítókkal szembefordult néptömegek növekvő ellenállásába ütközött.

A kínai nép igazságos, felszabadító harca, amelyet a kommunisták vezetésével folytatott, nagy szerepet játszott a második világháború idején. A japán imperializmus elleni nemzeti felszabadító háborúban felnöttek és megerősödtek a népi forradalmi hadseregek, amelyekből később megalakult a kínai népi felszabadító hadsereg.

*

A második világháború első időszakának politikai és katonai eseményei fontos tanulsággal szolgáltak. Megmutatták, hogy teljesen kudarcba fulladt a francia, az angol és az amerikai kormány egész háború előtti politikája. Éppen ez a politika, a német fasiszta agresszió serkentésének politikája sodorta sok ország népét abba a nagy veszedelembe, hogy a fasiszták leigázzák, kulturális hanyatlásra kárhoztatják és fizikailag kiirtják. A burzsoá Európának már csaknem valamennyi országa a német fasiszta hódítók járma alatt nyögött.

Abban a helyzetben, amikor a burzsoá és megalkuvó pártok teljesen csődöt mondtak, s a kapitalista országok képtelenek voltak szembeszállni a német imperializmus hódító politikájával, és a nemzetárulás, az ellenséggel való bűnös egyezkedés szakadékába zuhantak, csak a kommunisták maradtak rendületlenül hűek népükhöz, a nemzeti függetlenség, a szabadság és a demokrácia ügyéhez. A számos országban kibontakozott hazafias ellenállási mozgalomban a kommunisták játszották a vezető és szervező szerepet. A kommunisták az első sorokban rettenthetetlenül harcba szálltak az ellenséggel, s példájukkal harcra lelkesítették mindazokat, akik nem akarták megadni magukat a német fasizmus kényére-kedvére.

Miközben a nyugati kapitalista államok politikája már tarthatatlannak bizonyult, a Szovjetunió politikája még nagyobb tekintélyre és befolyásra tett szert. Az európai országok népei saját tapasztalataik alapján győződtek meg a politika igazságáról, a Szovjetunió Kommunista Pártjának előrelátásáról, irányvonalának helyességéről. A Szovjetunióban diadalmaskodott szocializmus az európai és ázsiai népek reménységévé vált. E népek tudatában voltak annak, hogy csak a Szovjetunió biztosíthatja a nemzeti függetlenség, a szabadság és a demokrácia győzelmét a fasiszta barbárság felett. A Szovjetunió léte a háború napjaiban sokkal inkább, mint az előző években, harcra lelkesítette a népeket nemzeti és társadalmi felszabadulásukért.

A német imperialisták tisztában voltak a Szovjetunió jelentőségével, s a következő csapást már ellene készítették elő. Politikai és katonai tevékenységükben most már mindent egyetlen feladatnak – a Szovjetunió elleni hitszegő és meglepetésszerű támadás előkészítésének és végrehajtásának – rendeltek alá.

A SZOVJETUNIÓ ELLENI TÁMADÁS
ELŐKÉSZÍTÉSE A FASISZTA NÉMETORSZÁGBAN.
A SZOVJETUNIÓ HONVÉDELMÉNEK HELYZETE

A SZOVJETUNIO ELLENI TAMADAS ELŐKÉSZÍTÉSE A HITLERI NÉMETORSZÁGBAN. NÉMETORSZÁG BELSŐ HELYZETE

1. A „Barbarossa”-tervnek és a szovjet területek megszállási rendszerének kidolgozása

A német imperialisták világuralmi terveiben központi helyet foglalt el a Szovjetunió leigázása. Németország vezetői még a szovjet–német meg nem támadási szerződés aláírásakor sem feledkeztek meg egy pillanatra sem agresszív szándékaikról. 1939. november 23-án, vagyis három hónappal a szerződés aláírása után, Hitler kijelentette: „Sokáig kételyeim voltak, nem kellene-e a Kelet elleni támadással kezdenem, s csak azután fordulni nyugatra. Kényszerűségből úgy alakult a helyzet, hogy a Kelet a közeli jövő számításából kiesett . . . Szerződésünk van Oroszországgal. A szerződéseket azonban csak addig szokás megtartani, amíg azok előnyösek. Oroszország ellen csak abban az esetben fordulhatunk, ha nyugaton felszabadulunk.”¹¹¹¹

A hitleri Németország az európai szárazföldön végrehajtott területi hódításokkal lényegesen növelte hadigazdasági potenciálját, s az erőviszonyokat Európában saját javára változtatta meg. A nyugaton elért könnyű győzelmek rendkívül önteltté tették a fasiszta Németország vezetőit. Guderian említést tesz arról az „érthetetlen elbizakodottságról”, amely „a németeket arra a meggyőződésre vezette, hogy a lengyelországi és franciaországi hadjáratokhoz hasonlóan keleten is villámháborúval számolhatnak”.¹¹¹² Canaris tengernagy, a német katonai hírszerző és kémelhárító szolgálat vezetője közvetlen munkatársai előtt kijelentette, hogy a német fasiszta tábornoki kar, beleértve legtekintélyesebb képviselőit – Brauchitschot, Haldert, Keitelt és Jodlt –, rendkívül lelkesen támogatta a Szovjetunió elleni háború tervét.¹¹¹³

A Szovjetunió elleni német támadásban a legszemléletesebben nyilvánult meg a nemzetközi imperialista reakciónak az a törekvése, hogy megsemmisítse a szocializmust. A német imperialisták a világuralomért vívott harcok döntő szakaszának tekintették a Szovjetunió elleni háborút. Tudták, hogy ezen az úton a Szovjetunió a fő akadály. Amikor a Szovjetunió elleni háborút előkészítették, „a fasiszmus nemcsak imperialista, hódító célokat tartott szem előtt, hanem osztálycélokat is – a világ első szocialista államának megsemmisítését. Hitler akart a munkásosztály forradalmi mozgalmának, szocialista államunknak hódéra lenni”.¹¹¹⁴

Az agresszorok a közvélemény előtt természetesen gondosan titkolták a támadás igazi okait. A német fasiszta propaganda, valamint az angol és amerikai reakciós körök propagandája a Szovjetunió elleni hódító háborút „preventív” háborúnak tüntette – és tünteti még ma is – fel, vagyis olyan háborúnak, amely a Nyugatot hivatott megvédeni a „szovjet veszedelemtől”. „A sors azt a szerepet szánta Németországnak – írják a nyugatnémet tábornokok –, hogy Európa és az egész nyugati világ őre legyen, és sorompóul szolgáljon a kommunista pánszlávizmus terjedésével szemben.”¹¹¹⁵

Hogy mennyire nem volt „preventív” jellegű a Szovjetunió elleni német fasiszta támadás, rögtön világossá válik, ha szemügyre vesszük e támadás előkészítésének tényeit. 1940. május 29-én a német külügyminisztérium tájékoztatta diplomáciai képviselőit, hogy a Szovjetunió nem tesz semmilyen lépést, amely akadályozná, hogy a német–szovjet viszony „nagyon jó” legyen.¹¹¹⁶

1940. július 21-én Brauchitsch vezértábornagy, a német szárazföldi csapatok főparancsnoka megkapta a parancsot, hogy készítse el a Szovjetunió elleni háború terveit, figyelembe véve, hogy a támadást a csapatok összpontosításának befejezése után 4–6 héttel indítják meg. A német hadvezetőség a tervet meg sem várva haladéktalanul megkezdte a csapatok keletre, Lengyelországba történő mozgását, és szándékosan a szovjet határtól némi távolságra helyezte el azokat. Július végén már Poznańban volt von Bock egész hadseregcsoportja. Tippelskirch szavai szerint „ez volt a Szovjetunió elleni hadászati felvonulás első lépése, amelynek végrehajtására huzamos időt adtak, hogy lehetőleg észrevétlenül végre lehessen hajtani”.¹¹¹⁷ Egyidejűleg Németországban új hadosztályokat állítottak fel.

Jóllehet már eldöntötték, hogy a következő csapás irányát megváltoztatják, s Anglia helyett a Szovjetuniót veszik célba, a német hadvezetőség a látszat kedvéért tovább készült az Anglia elleni invázióra, mintha az lett volna a következő hadművelet. „Mindezeket az előkészületeket csak azért folytatták – ismerik be a német tábornokok –, hogy *álcázzák a készülő keleti hadjáratot*, amely a főparancsnokságon akkor már eldöntött dolog volt.”¹¹¹⁸ Churchill is megjegyzi, hogy „az Anglia elleni légiháború folytatása szükséges és alkalmas lehetőséget adott Hitlernek, hogy erőit ennek leple alatt összpontosítsa Oroszország ellen”.¹¹¹⁹

1940. július 29-én a támadás tervének kidolgozása végett a szárazföldi csapatok vezérkarához vezényelték Erich Marcks tábornokot, a 18. hadsereg vezérkari főnökét. Ez a hadsereg a szovjet határ mentén helyezkedett el, vezérkara pedig a Szovjetunió elleni hadviselés kérdéseivel foglalkozott.¹¹²⁰

1940. július 31-én Németország katonai vezetői Berghofban értekezletet tartottak. Hitler ezen az értekezleten a tábornoki kar érveit megismételve arról beszélt, hogy az angolok minden reményüket a Szovjetunióba vetik, mint az egyetlen olyan erőbe, amely képes Németországnak ellenállni, s hogy Anglia ellenállása a Szovjetunió létezésére támaszkodik, ezért a Szovjetunió legyőzése egyben Anglia legyőzését is jelenti. „Ha Oroszországot szétzúzzuk – hangsúlyozta Hitler –, Anglia elveszíti utolsó reményét is. Akkor Németország fog uralkodni Európában és a Balkánon. A következő: Oroszországot tehát likvidálni kell. Időpont – 1941 tavasza.”¹¹²¹ Ezen az értekezleten már megvizsgálták a hadműveleti elhatározások első változatait is. A jelenlevők megegyeztek abban, hogy a Szovjetunió ellen „villámháborút” kell indítani, vagyis a háború hadászati célját egyetlen gyors hadjárat eredményeképpen kell elérni.

A berghofi értekezleten meghallgatták Keitel vezértábornagynak, a német fegyveres erők vezérkari főnökének beszámolóját arról, hogy a korábbi tervektől eltérően nem célszerű 1940 őszén megtámadni a Szovjetuniót ama nehézségek miatt, amelyekkel egy téli hadjáratban számolni kell. Keitel hivatkozott a kelet-lengyelországi gyér út- és vasúthálózatra is.¹¹²² A vezérkar véleménye alapján elhatározták, hogy a Szovjetunió elleni támadást 1941 május közepén hajtják végre. Ezt a döntést az értekezlet valamennyi résztvevője támogatta. „Oroszországot – mondta Hitler gőgösen – 1941 tavaszán meg kell semmisíteni. A szovjet államot egyetlen csapással szét kell verni.” Hitler véleményével egyetértett az egész német fasiszta tábornoki kar. Jodl tábornokszernagy Hitlert megerősítve kijelentette: „Támadásunk után három héttel összeomlik ez a kártyavár.”¹¹²³ De e prognózisoknak nem volt semmi alapjuk.

Görlitz a háború után elismerte a német hadvezetőség végzetes tévedéseit, s azt írta, hogy a német hírszerzés helytelenül értékelte a Szovjetunió erejét, s nagy reményeket fűzött ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg harcképessége meggyengült a parancsnoki karával szemben alkalmazott represzsiók miatt.¹¹²⁴ A hitleristák „agyaglábón álló óriásnak” tartották a szovjet államot. Görlitz azt is megjegyzi, hogy „a németeknek halvány fogalmuk sem volt az orosz ipar termelő kapacitásáról”.¹¹²⁵ Mindez újfent azt bizonyítja, hogy a német hadvezetőség kalandor terveket dolgozott ki.

1940. augusztus 1-én Erich Marcks beterjesztette a Szovjetunió elleni háború tervének első változatát. E változat alapja a „villámháború” eszméje volt, melynek eredményeként a német csapatoknak ki kellett jutniuk a Rosztov–Gorkij–Arhangelszk vonalra, majd pedig az Urálig. Döntő jelentőséget tulajdonítottak Moszkva elfoglalásának. Erich Marcks abból indult ki, hogy

Moszkva „a szovjet katonai-politikai és gazdasági hatalom szíve, elfoglalása a szovjet ellenállás megszűnéséhez vezet”.¹¹²⁶

Az első változatban két csapást terveztek – Poleszjétől (mocsárvidék a Pripjatytól délre. Más neve: Pripjaty-mocsarak. – Szerk.) északra és délre. Az északi csapást jelölték ki főcsapásnak. A főcsapás iránya: Breszt és Gumbinnen között a Baltikumon és Belorusszián át Moszkva. A déli csapást Lengyelország délkeleti részéből kiindulva Kijev irányában tervezték. E csapásokon kívül terveztek egy „korlátozott célú hadműveletet Baku térségének elfoglalására”.¹¹²⁷ A terv végrehajtására 9–17 hetet szántak.

Erich Marcks tervét Paulus tábornok vezetésével lejátszották a főparancsnokságon. Ez kiderítette a benyújtott változatnak azt a lényeges fogyatékoságát, hogy figyelmen kívül hagyta azt a lehetőséget, hogy a szovjet csapatok északi és déli irányból végrehajtott erős ellencsapásokkal meg-
hiúsíthatják a főcsoportosításnak Moszkva felé való előnyomulását. A főparancsnokság vezérkara a terv felülvizsgálása mellett döntött.

Keitelnek azzal a közlésével kapcsolatban, hogy a Szovjetunió elleni támadás felvonulási területe műszaki szempontból rossz állapotban van, a hitlerista hadvezetőség 1940. augusztus 9-én „Aufbau Ost” néven parancsot adott ki. Ebben intézkedés történt a hadszíntér előkészítésére. Vasutak, országutak, hidak, laktanyák, kórházak, repülőterek, raktárak stb. helyreállítását és építését rendelték el.¹¹²⁸ Egyre erőteljesebben folyt a csapatszállítás. 1940. szeptember 6-án Jodl „megparancsolta, hogy keleten a következő hetek folyamán növeljék a megszálló csapatok létszámát. Biztonsági megfontolásokból Oroszországban nem szabad olyan benyomásnak kialakulnia, hogy Németország keleti irányban támadásra készül”.¹¹²⁹

1940. december 5-én a soron következő titkos katonai tanácskozáson meghallgatták Halder jelentését az „Otto”-tervről (eredetileg így nevezték a Szovjetunió elleni háború tervét), valamint a törzsvezetési gyakorlatok eredményeiről. A lefolytatott gyakorlatok értékelése során elhatározták, hogy Moszkva elfoglalása előtt Kijev és Leningrád irányában mért csapással megsemmisítik a Vörös Hadsereg szárnycsoportosításait. A tervet ebben a formájában jóváhagyták. Megvalósítását illetően nem is merültek fel kételyek. Hitler az összes jelenlevők helyeslése közben kijelentette: „Várható, hogy az orosz hadsereg a német csapatok első csapására még nagyobb vereséget fog szenvedni, mint a francia hadsereg 1940-ben.”¹¹³⁰ Hitler azt követelte, hogy a haditervben irányozzák elő az összes harc képes erők szovjet területen való teljes megsemmisítését.

Az értekezlet résztvevői nem kételkedtek abban, hogy a Szovjetunió elleni háború gyorsan befejeződik; a határidőt is megszabták – 8 hét. Ezért a tervben azzal számoltak, hogy a személyi állomány-
nak csak egyötödét látják el téli ruházattal. Guderian hitlerista tábornok a háború után kiadott visszaemlékezéseiben beismeri: „A fegyveres erők főparancsnokságán és a szárazföldi erők főparancsnokságán oly magabiztosan számítottak arra, hogy a tél beállta előtt befejezik a hadjáratot, hogy a szárazföldi erőknél csak minden ötödik katona számára tervezték téli felszerelés kiadását.”¹¹³¹ A német tábornokok később Hitlerre próbálták hárítani a felelősséget, amiért a csapatokat nem készítették fel a téli hadjáratra. De Guderian nem titkolja, hogy ezért felelős volt a tábornoki kar is. Ezt írja: „Nem érthetek egyet azzal az elterjedt véleménnyel, mely szerint egyedül Hitler a felelős azért, hogy 1941 őszén nem állt rendelkezésre a téli felszerelés.”¹¹³²

Hitler nemcsak saját véleményét fejezte ki, hanem a német imperialisták és tábornoki kar véleményét is, amikor a tőle megszokott önteltséggel bizalmasai körében kijelentette: „Én nem követem el azt a hibát, amit Napóleon; amikor megindulok Moszkva ellen, eléggé korán kezdek, hogy a tél beállta előtt odaérjek.”¹¹³³

Az értekezlet utáni napon, december 6-án, Jodl utasítást adott Varlimont tábornoknak, hogy az értekezleten elfogadott határozatok alapján dolgozzon ki direktívát a Szovjetunió elleni háborúra. Hat nap múlva Varlimont átadta Jodlnak a 21. sz. direktíva szövegét, aki néhány módosítás után december 17-én benyújtotta Hitlernek aláírás végett. Másnap a direktívát „Barbarossa”¹¹³⁴ hadművelet fedőnéven jóváhagyták.

Von Schulenburg gróf, moszkvai német nagykövét 1941 áprilisában, Hitlerrel folytatott megbeszélésén megpróbálta kifejezni kételyeit a Szovjetunió elleni háború tervének realitását illetően. De csak azt érte el, hogy örökre kegyvesztett lett.

A német fasiszta tábornoki kar tehát kidolgozta a Szovjetunió elleni háború tervét, és megkezdte annak végrehajtását. E tervet az imperialista rablás mohó vágya fűtötte. Németország katonai vezetői egyhangúlag állást foglaltak e terv végrehajtása mellett. A megvert fasiszta hadvezérek önmaguk rehabilitálása végett csak Németország veresége után hozakodtak elő azzal a hazug állítással, hogy ők elleneztek a Szovjetunió megtámadását, de Hitler ennek ellenére mégis megindította a háborút keleten. Így például Blumentritt nyugatnémet tábornok, a múlt aktív hitleristája azt írja, hogy Rundstedt, Brauchitsch, Halder megpróbálta lebeszélni Hitlert az Oroszország elleni háborúról. „De mindez nem járt semmi eredménnyel. Hitler hajthatatlan volt... Határozottan fogta a kormánykereket, s Németországot a teljes vereség sziklazátonyaira vezette.”¹¹³⁵ A valóságban nemcsak a „Führer”, hanem az egész német tábornoki kar hitt a „villámháborúban”, a Szovjetunió gyors legyőzésének lehetőségében.

A 21. sz. direktíva megszabta, hogy: „A német fegyveres erőknek készen kell állniuk arra, hogy még az Anglia elleni háború befejezése előtt gyors lefolyású hadművelet útján legyőzzék Szovjet-Oroszországot.”¹¹³⁶ A haditerv alapeszméjét a direktíva így határozta meg: „Az orosz hadseregnek Oroszország nyugati részén tartózkodó csapatait páncélos egységek mély előnyomulásával végrehajtott bátor hadműveletekben meg kell semmisíteni. Meg kell akadályozni, hogy harcképes egységek visszavonuljanak... A hadművelet végső célja: elhatárolódni ázsiai Oroszországtól általában az Arhangelszk–Volga vonalon.”¹¹³⁷ (Lásd a 17. sz. térképet.)

1941. január 31-én a német szárazföldi csapatok főparancsnoksága kiadta a „Csapatok összpontosítására vonatkozó direktívát”, amely a főparancsnokság általános elgondolását tartalmazta, megszabta a hadseregcsoporthoz és hadseregek feladatait, megadta az utasításokat a törzsek településére vonatkozólag, megszabta továbbá a sávhatárokat, valamint a hajóhaddal, a légierővel stb. való együttműködést. Ez a direktíva a német hadsereg „első szándékát” meghatározva azt a feladatot tűzte a német csapatok elé, hogy „a Pripjaty-mocsaraktól északra és délre nagy ütürejtű mozgékony csoportosítások gyors és mély csapásaival vágják ketté az Oroszország nyugati részében összpontosított orosz főerők arcvonalát, s ezt az áttörést felhasználva semmisítsék meg az egymástól elszigetelt ellenséges csapatok csoportosításait”.¹¹³⁸

A német csapatok támadásának két fő irányát szabták tehát meg: Poleszjétől délre és északra. Poleszjétől északra a főcsapást két hadseregcsoporthoz kellett mérnie: a „Közép” és az „Észak” hadseregcsoporthoz. Feladatukat így határozták meg: „A Pripjaty-mocsaraktól északra a »Közép« hadseregcsoporthoz támad, von Bock vezértábornagy parancsnoksága alatt. A hadseregcsoporthoz erős harckocsi-magasabbegységeket harcba vetve Varsó és Suwalki térségéből Szmolenszk irányában áttörést hajt végre, a páncélos csapatokat ezután észak felé fordítva, a Kelet-Poroszországból Leningrád általános irányában támadó »Észak« hadseregcsoporthoz együttműködve megsemmisíti a Baltikumban tartózkodó szovjet csapatokat. Ezután a finn hadsereggel és az erre a célra Norvégiából átdobott német csapatokkal együtt véglegesen megfosztja az ellenséget az utolsó védelmi lehetőségektől Oroszország északi részében. E hadműveletek eredményeképpen manőverezési lehetőséget biztosítunk ahhoz, hogy az Oroszország déli részében támadó német csapatokkal együttműködve végrehajtsuk a további feladatot.

Az Oroszország északi részében levő orosz erők váratlan és teljes szétverése esetén a csapatok észak felé történő fordítása elmarad, s szóba jöhet a Moszkva elleni azonnali csapás.”¹¹³⁹

Poleszjétől délre a támadás végrehajtását a „Dél” hadseregcsoporthoz erővel tervezték. E hadseregcsoporthoz feladatát a következőképpen határozták meg: „A Pripjaty-mocsaraktól délre a »Dél« hadseregcsoporthoz Rundstedt vezértábornagy parancsnoksága alatt a Lublin térségéből kiinduló erős harckocsi-magasabbegységek gyors csapását kihasználva elvágja a Galíciában és Nyugat-Ukrajnában tartózkodó szovjet csapatokat a Dnyeperen átvezető utánpótlási vonalaktól, Kijev térségében

és attól délre elfoglalja a Dnyeper átkelőhelyeit, manőverezési lehetőséget szerez, és az északon működő csapatokkal együtt végrehajtja további feladatát, vagy újabb feladatok végrehajtására készül fel Oroszország déli részén.”¹¹⁴⁰

A „Barbarossa”-terv egyik legfontosabb hadászati célja az volt, hogy megsemmisítse a Vörös Hadseregnek a Szovjetunió nyugati részén összpontosított főerőit a katonai és gazdasági szempontból fontos területek egyidejű birtokbavételével. A továbbiakban úgy számítottak, hogy a központi irányban működő német csapatok gyorsan elérik és elfoglalják Moszkvát, délen pedig a Donyec-medencét. A tervben nagy jelentőséget tulajdonítottak Moszkva elfoglalásának, a német hadvezetőség ugyanis úgy vélte, hogy Moszkva eleste döntő politikai, katonai és gazdasági sikert hoz majd Németországnak. A hitlerista hadvezetőség úgy gondolta, hogy a Szovjetunió elleni haditervét német alapossággal hajtja majd végre.

A 21. sz. direktívát és a csapatok összpontosítását elrendelő direktívát újabb utasításokkal, parancsokkal és direktívákkal egészítették ki. Az ellenség megtévesztéséről szóló külön utasításban például a következőket olvashatjuk: „Az »Oroszlánfőka« hadművelet előkészületeinek jelentékeny gyengítése ellenére minden lehető módon meg kell őrizni a fegyveres erőkn belül azt a benyomást, hogy az angliai partraszállás előkészületei teljesen új formában folynak, s hogy a korábban e célra felkészített csapatokat csak bizonyos időre vonjuk vissza a hátszországba. Minél tovább tévedésben kell tartanunk a tényleges terveket illetően még azokat a csapatokat is, melyek rendeltetése, hogy közvetlenül keleten tevékenykedjenek”.¹¹⁴¹ A direktíva megparancsolta, hogy „a »Barbarossa« hadművelet hadászati felvonulását úgy kell feltüntetni, mintha az a hadtörténelem legnagyobb szabású megtévesztő hadmozdulata volna, amelynek az a célja, hogy elterelje a figyelmet az angliai partraszállás utolsó előkészületeiről”.¹¹⁴²

A 21. sz. direktívához kiadott „különleges utasítások” meghatározták a megszállt szovjet területeken végrehajtandó intézkedések rendszerét. A német főparancsnokoknak, valamint a külön kinevezett körzetvezetőknek korlátlan jogokat adtak, hogy a lakossággal szemben a legkegyetlenebb terrort alkalmazzák. A terror irányításával Himmlert bízták meg, akinek elő kellett készítenie a megszállt terület politikai igazgatását is, „a két ellentétes politikai rendszer végleges és döntő harcának”¹¹⁴³ gondolatából kiindulva.

1941 januárjában a 21. sz. direktíva alapján mind a három hadseregcsoport számára megszabták az előzetes feladatot, és kiadták a parancsot a hadijátékok levezetésére, hogy ellenőrizzék a harcok tervezett menetét, és anyagot kapjanak a hadműveleti terv részletes kidolgozásához.

A Szovjetunió elleni hadműveletek kezdetét a Jugoszlávia és Görögország elleni német támadás miatt 4–5 héttel elhalasztották. Április 3-án a német fegyveres erők főparancsnoksága parancsot adott ki, amelyben ez állt: „A »Barbarossa« hadművelet kezdetének időpontját a balkáni hadművelet végrehajtása miatt legalább 4 héttel elhalasztom.”¹¹⁴⁴ Április 30-án a német fegyveres erők főparancsnoksága elfogadta azt az előzetes döntést, hogy a Szovjetunió elleni támadást 1941. június 22-én indítják meg.¹¹⁴⁵ 1941 februárjától gyorsított ütemben folyt a német csapatok átdobása a szovjet határra. A páncélos és gépesített hadosztályokat utolsósorban vonultatták fel, hogy fel ne fedjék idő előtt a támadás tervét.¹¹⁴⁶

A hitleristák, hogy a támadást meglepetésszerűen hajthassák végre, csak 1941 februárjától kezdve fokozták a Szovjetunió határmenti körzeteinek légi felderítését. Halder a légi fényképezés adatai alapján márciusban feljegyezte naplójában, hogy a Szovjetunióban a közlekedési úthálózat sokkal jobb állapotban van, mint azt a német hadvezetőség feltételezte. Két héttel a betörés előtt a németek már a szovjet terület belsejébe is küldtek felderítő gépeket.¹¹⁴⁷

1941. május 10-én a német fasiszta légierő végrehajtotta utolsó támadását Anglia ellen. A német légierő törzseit és a repülőgépeket sürgősen keletre dobták át.

A német hadvezetőség abban a biztos tudatban, hogy haditervei kifogástalanok, s hogy pontosan végre fogják hajtani azokat, már jó előre, 1941. június 11-én direktívát készített arra, hogy a Szovjetunió meghódítása után milyen irányban fogja folytatni a harcot a világalulomért. Ez a 32. sz.

direktíva, amelyet „Felkészülés a »Barbarossa« hadművelet végrehajtása utáni időszakra” címmel küldtek szét, tervbe vette Gibraltár elfoglalását, a földközi-tengeri és közel-keleti angol támaszpontok elfoglalását, gépesített magasabbegységek előnyomulását a Kaukázuson keresztül a Perzsa-öbölhöz, Irakba, Szíriába, Egyiptomba, e magasabbegységekkel egy időben Líbiából is csapatok vonultak volna be Egyiptomba, illetve Bulgáriából Törökországon keresztül Szíriába, Irakba és Iránba. A 32. sz. direktívában eldöntötték az angliai partraszállás kérdését is. Utaltak arra, hogy az angliai partraszállás előkészítésének kettős célja lesz: lekötni az angol csapatokat az anyaországban, és halálos csapást mérni a brit birodalomra. Az egyetlen körülmény, amely megakadályozhatta vagy késleltethette volna a Nagy-Britannia elleni inváziót, az utasítás összeállítójának véleménye szerint, a kedvezőtlen időjárás lett volna.¹¹⁴⁸

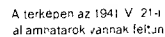
A Szovjetunió megtámadása előtt, június 6-án és 14-én megtartották a német fegyveres erők magasabb parancsnoki karának két utolsó tanácskozását. Meghallgatták a hadseregcsoporthadparancsnokok jelentését a csapatok készenlétéről. Azután Hitler a német kormány és tábornoki kar nevében mondott beszédével újukra bocsátotta a Szovjetunió ellen felvonult csapatok parancsnokait. Beszédének központi gondolata az volt, hogy Németországnak a világalomhoz vezető útján a Szovjetunió a fő és utolsó akadály. A Szovjetunió elleni támadást Hitler „a háború utolsó nagy hadjáratának” nevezte,¹¹⁴⁹ amelynek végrehajtásában nem szabad visszariadni semmiféle erkölcsi megfontolástól. Nem sokkal előbb egy másik értekezleten pedig kijelentette: „Amikor megkezdődik a »Barbarossa« hadművelet, a világnak eláll a lélegzete, s nem lesz egyetlen megjegyzése sem . . .”¹¹⁵⁰

1941. június 17-én a német fegyveres erők főparancsnoksága kiadta a végleges parancsot, amelyben leszögezte, hogy a „Barbarossa”-terv végrehajtását június 22-én meg kell kezdeni. A főhadiszállást haladéktalanul a „Wolfsschanze” harcálláspontra telepítették, amelyet Kelet-Poroszországban rendeztek be, Rastenburg közelében. A szárazföldi csapatok főparancsnoksága az Angerburg környéki föld alatti létesítményekben rendezkedett be, a légierő főparancsnoksága pedig Goldap körzetében települt.

A Szovjetunió elleni hadjárat előkészítése során a fasiszták messzemenő terveket dolgoztak ki a Szovjetunió elfoglalására és a szovjet emberek leigázására. Céljuk nemcsak az volt, hogy elfoglalják a Szovjetuniót, hanem az is, hogy megsemmisítsék a szovjet államot. 1941. március 30-án a német fasiszta hadsereg vezető beosztású tábornokainak értekezletén Hitler azt mondta, hogy az Oroszország elleni háború „ideológiai háború a bolsevizmus megsemmisítése céljából”, s hogy Németország feladata Oroszország tekintetében az, hogy „szétzúzza a fegyveres erőket és megsemmisítse az államot”. „A harc célja a megsemmisítés – mondta Hitler. – Ha nem így nézzük a dolgot, akkor, ha szétzúzzuk is az ellenséget, 30 év múlva újra felüti fejét a kommunista veszély. Nem azért viselünk háborút, hogy konzerváljuk ellenségünket . . . A háború élesen különbözni fog a nyugati háborútól. Keleten a könyörtelenség áldás a jövő szempontjából.”¹¹⁵¹

Németországnak a Szovjetunióval kapcsolatos agresszív terveit részletesen Rosenberg, a fasizmus egyik főkolomposa és ideológusa fejtette ki az 1941. június 20-i titkos értekezleten. A német kormány azért akar háborút keleten, közölte, hogy „megvalósítsa a német világpolitikát”, nem pedig egy „osztatlan Oroszország” megalakítása végett.¹¹⁵² Az orosz állam fennmaradása, még ha németesítik is, mondta Rosenberg, nem zárna ki azt a lehetőséget, hogy a néptömegek harcolni fognak a nemzeti függetlenségért, ezért „a Szovjetunió óriási területéből államalakulatokat kell kihasítani, és ezeket Moszkva ellen kell fordítani, évszázadokra megszabadítva ezzel a német birodalmat a keleti veszélytől.”¹¹⁵³

Rosenberg ezután kifejtette, hogy a német kormány „négy nagy tömböt” akar létrehozni, amelyeknek az lesz a hivatásuk, hogy megóvják Németországot, és egyidejűleg messze keletre előre tolják Európát.¹¹⁵⁴ Rosenberg szerint ez a négy tömb Nagy-Finnország, Baltikum, Ukrajna és Kaukázus lenne. Ezek közt osztják fel a Szovjetunió egész területét egészen az Urálig. Úgy tervezték, hogy ezeken a területeken fizikailag kiirtják, illetve kitelepítik az őslakosságot, s helyükre német

„A harc célja a megsemmisítés . . .
Keleten a könyörtelenség aldas a jövő szempontjából . . .”

(Hiller 1941. március 30-i beszédéből)

Kezdetben
(A kardon olvasható szöveg: Barbarossa-terv)

(Kukurinikszki, 1959)

telepéseket költöztetnek. Rosenberg kereken kijelentette: „Az oroszokkal szemben követett német keleti politika célja az, hogy ezeket a sajátos jellegű moszkvaiakat visszavezesse a régi hagyományokhoz, s arccal ismét kelet felé fordítsa.”¹¹⁵⁵

Még arcátlanabb nyíltsággal beszélt erről Hitler a főhadiszállás értekezletén: „Az Uráltól nyugatra egy katonai hatalom megteremtése nem kerülhet újra napirendre, még ha száz esztendeig kellene is harcolnunk ezért. A Führer minden utódjának tudnia kell: a birodalom csak akkor lesz biztonságban, ha az Uráltól nyugatra nem léteznek idegen csapatok. Ennek a térségnek a védelmét minden lehetséges veszéllyel szemben Németország vállalja magára. Vastörvénynek kell lennie: sohasem szabad megengedni, hogy a németeken kívül másnak is legyen fegyvere . . . Csak a németnek van joga fegyvert viselni, nem pedig a szlávnak, a csehnek, a kozáknak és az ukránnak.”¹¹⁵⁶

A hitleristák előre kidolgozták a megszállt szovjet területen végrehajtandó gztetteik programját. Ezek a gztettek nem egyes gonosztevők művei voltak. Egyenesen következtek a német kormánynak a háború és a háború utáni berendezkedés általános tervéből, s annak szerves részét alkották. A szovjet nép elleni gztetteket előre megtervezték, kötelező törvénnyé tették, s parancsokban megfogalmazták.

A megszállt területeken elkövetett gztettek „eszmei” alapja a fasiszták embergyűlölő „fajelmélete” volt. Hitler az 1941. március 30-i értekezleten konkrét utasításokat adott a gztettek végrehajtására, kijelentvén, hogy a Szovjetunió elleni háborúban „nem lesz helye a lovagiasságnak és katonai becsületnek”.¹¹⁵⁷ Megparancsolta, hogy semmisítsék meg a „bolsevista komisszárokat és a kommunista értelmiséget”.¹¹⁵⁸ 1941. május 13-án a német kormány külön direktívát hagyott jóvá „A »Barbarossa« térségében alkalmazandó különleges bíraskodásról, és a csapatok különleges intézkedéseiről”. Ez a direktíva előírta, hogy a megszállók „semmiféle irgalmat” ne tanúsítsanak a polgári lakossággal szemben, semmisítsék meg az összes partizánokat és azokat a szovjet embereket, akik a legkisebb ellenállást is tanúsítják, vagy a partizánokkal való rokonszenvvel gyanúsíthatók. Megparancsolta, hogy a „gyanús” személyeket tárgyalás nélkül a helyszínen lőjék agyon. A német katonákat és tiszteket a békés lakosokkal szemben elkövetendő gztettekért minden felelősség alól felmentette.¹¹⁵⁹ A direktíva arra is kitért, hogy a városok, a falvak és egész kerületek lakossága ellen adott esetben szervezenek büntető hadjáratokat. Törvényesítette az együttes kezesség, a tömeges megtorlás, a korlátlan erőszak rendszerét.

A német kormány másik, nem kevésbé szégyenletes okmánya az 1941. május 12-i keltezésű direktíva volt, amely a Vörös Hadsereg politikai tisztjeivel való bánásmódról intézkedett. A direktíva a politikai munkásokat különösen veszedelmeseknek nyilvánította a Szovjetunió gyarmatosítását célzó tervek végrehajtása szempontjából, s elrendelte, hogy a fogságba esett politikai munkásokat a helyszínen fizikailag semmisítsék meg. Később e direktíva érvényét kiterjesztették sok más szovjet hadifogolyra is.

A többi hadifogoly számára, akinek az életét meghagyták, hallatlanul kegyetlen, fegyházi bánásmódot írtak elő. Ennek rendszerét Reinecke altábornagy, a hitleri főhadiszállás hadifogoly-ügyi csoportfőnöke dolgozta ki. 1941 márciusában egy berlini titkos tanácskozáson alárendeltjeit kioktatva hangsúlyozta, hogy ha a helyszínen nem sikerül határidőre fedett barakkokkal berendezett táborokat létesíteni az orosz hadifoglyok számára, akkor rendezzék be ezeket a táborokat a szabad ég alatt, szöges drótkerítéssel körülvéve.¹¹⁶⁰

1941. augusztus 6-án adták ki az ugyancsak előre elkészített direktívát „A szovjet hadifoglyok élelmezéséről”. Ebben ezt írták: „. . . Nem vagyunk kötelesek ellátást adni a szovjet hadifoglyoknak.”

A hitleristák éhhalálra akarták kárhozatni nemcsak a hadifoglyokat, hanem az egész szovjet népet is. Rosenberg 1941. június 20-án a titkos értekezleten a következő utasításokat adta: „. . . A déli területeknek és Észak-Kaukázusnak élelmiszerartalékokat kell képezniük a német nép számára. Semmilyen kötelezettséget sem vállalunk abban a tekintetben, hogy e területek termékeivel élelmezzük az orosz népet.”¹¹⁶¹

Himmler, a Gestapo főnöke, a német kormány megbízásából már jóval a Szovjetunió megtámadása előtt hozzálátott az „Ost” elnevezésű általános terv kidolgozásához, amely arra irányult, hogy tűzzel-vassal kiirtsák Kelet-Európa népeit, köztük a Szovjetunió népeit. E terv alaptételeit még 1940. május 25-én jelentették Hitlernek. Himmler kifejezte azt a meggyőződését, hogy a tervbe vett intézkedések végrehajtásának eredményeképpen *teljesen kiirtanak sok népet, köztük a lengyeleket, az ukránokat* stb. A nemzeti kultúra teljes felszámolása érdekében elhatározták, hogy megszüntetnek mindenfajta oktatást, kivéve az elemi iskolait, amelyet különleges iskolákban valósítanak meg. Ezeknek az iskoláknak a programja, mint Himmler javasolta, a következőket foglalta volna magában: „az egyszerű számolást, legfeljebb 500-ig, írásból az aláírást, annak elültetését, hogy az isteni parancsolat értelmében engedelmeskedjenek a németeknek, legyenek becsületesek, szorgalmasak és engedelmesek. Olvasniuk nem kell – tette hozzá Himmler –, ez szerintem felesleges.”¹¹⁶² Hitler megismerkedve ezekkel a javaslatokkal, teljes egészében jóváhagyta őket, s direktívaként kiadta.¹¹⁶³

Jó előre megszervezték a különleges osztagokat, és előteremtették a „technikát” a békés lakosság tömeges kiirtásához. A német fegyveres erőknél és hatóságoknak a megszállt területeken Hitler erre vonatkozó utasításaihoz kellett tartaniuk magukat. Ezeknek az utasításoknak a lényege: „Kötelességünk kiirtani a lakosságot – ez beletartozik a német lakosság védelmével kapcsolatos küldetésünkbe. Ki kell fejlesztenünk a lakosság kiirtásának technikáját . . . Ha én a német nemzet színevirágát küldöm a háború poklába, a legcsekélyebb szánalom nélkül kiontva a drága német vért, kétségtelenül jogom van megsemmisíteni egy alsóbbrendű faj embermillióit, akik úgy szaporodnak, mint a férgek.”¹¹⁶⁴

A német fasiszták kidolgozták a Szovjetunió könyörtelen kifosztásának programját is. Ennek a műveletnek – a szovjet gazdaság megkaparintásának – közvetlen irányításával Göringet bízták meg, aki a hitlerista vezetőségben annak köszönhette szerepét, hogy kiterjedt személyes kapcsolatai voltak a monopoltőkével. Göring maga is dúsgazdag monopolista volt. A német kormány éppen ezért nevezte ki Németország és az összes megszállt területek „különleges meghatalmazottjává”, hadigazdasági diktátorává. 1941. június 29-én Hitler külön parancsban korlátlan jogokat adott Göringnek, hogy „maximálisan kihasználja a felfedezett készleteket és gazdasági kapacitásokat” Németország gazdasági erejének fejlesztésére.¹¹⁶⁵

A szovjet gazdaság kirablásának programját Göring segédei előre kidolgozták, majd Göring jóváhagyta ezzel a címmel: „Irányelvek a gazdaság irányításához az újonnan megszállt keleti területeken.” Ennek a terjedelmes dokumentumnak fedőneve is volt: „Zöld dosszié.” Ebben egyebek közt ezt írták: „A Führer parancsai értelmében minden intézkedést meg kell tenni, hogy haladéktalanul és teljesen felhasználjuk a megszállt területeket Németország érdekében . . . Szerezzünk minél több élelmiszert és kőolajat Németország számára – ez a hadjárat fő gazdasági célja.”¹¹⁶⁶

Az irányelvek és a hozzá csatolt kiegészítések részletesen kifejtették, hogy a megszállt területekből maximálisan ki kell sajtolni minden élelmiszert, nyersanyagot és nyersolajat. A német hadvezetőség „Emlékeztető a megszállt keleti területeken folytatandó gazdálkodásról” c. iratában megállapította: „A meghódított keleti területek német gazdasági területnek tekintendők. A föld, minden élő és holt vagyon . . . a német állam tulajdona.”¹¹⁶⁷ A „Zöld dosszié” tartalmából az is kiderült, hogy a német kormány a „keleti területeken” később német földesúri és kulákgazdaságokat szándékozott szervezni. Ezeken a birtokokon az elnyomott helyi lakosság olcsó munkaerejét akarták felhasználni, német felügyelők korbácsának segítségével.

A szovjet állampolgároktól rekvirált élelmiszert elsősorban a német fasiszta hadsereg szükségleteire szánták. Göring irányelvei szerint „rekvirálás és elkobzás” útján kell megszerezni mindent, amire a német gazdaságnak szüksége van, hogy gyorsabban élelmezhesse „a német csapatokat a megszállt területek terhére, könnyítsenek az európai élelmezési helyzeten, s tehermentesítsék a szállítást”.¹¹⁶⁸

A „Zöld dosszié” konkrétan kifejtette azokat az intézkedéseket is, melyek célja az volt, hogy

kiéheztetés útján fizikailag megsemmisítsék a megszállt területek lakosságát. E hírhedt okmány egyes tételei megparancsolták, hogy határozottan akadályozzák meg a gabona és más élelmiszerek „elfolyását”. Ezen az „elfolyáson” a lakosság élelmezését értették. Reichenau vezértábornagy a „Zöld dosszié” irányelvei alapján kijelentette: „A civil lakosság és a hadifoglyok élelmezése szükségtelen humanitás.”¹¹⁶⁹

Átfogó tervet készítettek arra is, hogy megszerezzék és Németországba szállítsák a fellelhető nyersanyagot. „A platinát, magnezitet, a kaucsukot – írták Göring »Zöld dosszié«-jában – haladéktalanul össze kell gyűjteni, és minél előbb Németországba kell szállítani . . . Más fontos nyersanyagfajtákat a jegyzék szerint meg kell őrizni addig, amíg a csapatok nyomában érkező gazdasági osztagok el nem döntenek, hogy a megszállt területeken dolgozzák-e fel, vagy pedig Németországba szállítsák.”¹¹⁷⁰

A német monopóliumok meg akarták szerezni a szovjet ipari üzemeket, de nem a helyszínen akarták azokat felhasználni. Ellenkezőleg, gyarmatosító mivoltukhoz híven, a német imperialisták szándéka az volt, hogy lerombolják és kifosszák győzelminkat, üzemeinket, hogy megsemmisítsék az ipart, melyet a szovjet nép hősie munkával felépített, s megsemmisítsék népünk nemzeti függetlenségének gazdasági alapját. Ennek megfelelően a „Zöld dosszié” kimondta: „Ami a megszállt területek meghagyandó, helyreállítandó vagy újjászervezendő ipari termelésének nemét és terjedelmét illeti, azt elsősorban a német hadigazdaság mezőgazdasági és olajipari szükségleteivel kell egybehangolni.”¹¹⁷¹

Göring irányelvei világosan kifejtették a német monopolistáknak azt a tervét, hogy megsemmisítsék a szovjet ipari termelést. „A termelést eleinte a legkisebbre kell korlátozni – mondták –, éppen csak hogy készletléti állapotban lehessen tartani a berendezést, és meg lehessen tartani a minimális munkaerőt.” Később „Észak- és Közép-Oroszország fogyasztó vidékein számolni kell az ipari termelés csökkentésének lehetőségével.”¹¹⁷²

A hitleristák azt tervezték, hogy a nyersanyag kitermelésében és feldolgozásában, akárcsak a mezőgazdaságban, kényszermunkát alkalmaznak. Az irányelvek előírták, hogy az egész helyi lakosságot vegyék igénybe „az utak és vasutak helyreállítására, a rombolás következményeinek felszámolására, a csapatok ideiglenes szálláshelyeinek berendezésére . . . vagy pedig más hasonló, a német érdekeket szolgáló tevékenységre.”¹¹⁷³

Göring megalakította „A gazdasági irányítás keleti vezérkarát,” amely közvetlenül neki volt alárendelve, s amely összefogta a megszállt szovjet területek szervezett kirablására létesített hadigazdasági intézmények egész rendszerét. Ezekben az intézményekben főleg a legnagyobb német monopóliumok képviselői működtek együtt. Ezek a német monopóliumok szervezkedtek a szovjet nép kifosztására, népünk sok évtizedes kemény munkával szerzett gyümölcsének elrablására.

Ezek voltak a hitleristák agresszív céljai és tervei a Szovjetunió elleni háborúban. E terveket a Szovjetunió népeivel, a szovjet állammal szembeni ádáz gyűlölet, a szovjet állam megsemmisítésére, a szovjet emberek leigázására irányuló törekvés hatotta át.

2. A fasiszta tömb a Szovjetunió elleni támadás előtt

A fasiszta agresszorok háromhatalmi egyezményének létrehozása lényegesen közelebb hozta a Szovjetunió elleni fegyveres támadást. A fasiszta tömb kibővült, mert fő résztvevőikhez – Németországhoz, Olaszországhoz és Japánhoz – több európai állam csatlakozott.

A hitleristák különféle módszerekkel a maguk oldalára tudták állítani Magyarországot, Romániát, Bulgáriát, Finnországot, Horvátországot, Szlovákiát is. Ezeknek az államoknak az élén vagy a német imperializmus nyílt ügynökei álltak, mint Antonescu, Tiso, Pavelić és hozzájuk

hasonlóak, vagy fasiszta kormány- és államfők – Horthy, Borisz cár, Filov bolgár miniszterelnök, akik már régóta együttműködtek a német fasisztákkal. A Németországgal szövetséges országokban – Romániában, Bulgáriában, Szlovákiában, Horvátországban, Finnországban és még Olaszországban is – német csapatok állomásoztak. Németország szoros kapcsolatokat épített ki Spanyolországgal, Portugáliával, Törökországgal, amelyeknek kormányai megfelelő ellenszolgáltatás fejében minden segítséget megadtak a fasiszta tömbnek. Svédország és Svájc a hagyományos semlegességi politikát folytatta, bár nagyburzsoáziájuk segítette a német imperialistákat, hogy országaik gazdaságát felhasználják a fasiszta hadigépezet szükségleteire.

A Szovjetunió elleni háborúra készülődő náci Németország igyekezett még szorosabbra fűzni kapcsolatait európai szövetségeseivel és csatlósaival.

Némileg más volt a helyzet Japánnal, amely különleges helyet foglalt el a fasiszta tömbben, s Németországgal szemben megőrizte teljes mozgási szabadságát. A japán kormánynak nem állt szándékában, hogy azonnali támadást indítson a Szovjetunió ellen. A Haszan-tónál és Halhin-Golnál lezajlott események óvatosságra intették a japán vezetőket. De a japán imperialisták nem akartak egészen félreállni sem. Úgy döntöttek, hogy a kisebb ellenállás vonalán haladnak, s tervbe vették, hogy elfoglalják az Egyesült Államok, Anglia és Hollandia csendes-óceáni gyarmatait, ami lényegesen növelte volna Japán hadigazdasági potenciálját. A japán kormánynak ez a törekvése megfelelt Németországnak, mert érdekében állt, hogy az Egyesült Államok és Anglia erőit a Csendes-óceánon lekössék. Ráadásul Németország, amely a Szovjetunió elleni háborúban gyors sikerre számított, győzelme gyümölcsein nem akart megosztotni japán szövetségeseivel.

A japán kormány terveit a vezető politikusok 1941. február 3-i értekezletén hagyták jóvá. Az értekezlet határozatait külön okmányba foglalták, amelynek „A Németországgal, Olaszországgal és a Szovjetunióval folytatandó tárgyalások alapelvei” címet adták. A kidolgozott akcióprogram végrehajtásához két hét múlva hozzáláttak.

Osima berlini japán nagykövet tájékoztatta Ribbentropot kormánya szándékairól. A német külügyminiszter azt felelte a nagykövetnek, hogy maradéktalanul helyesli a csendes-óceáni háború tervét, és azt ajánlja Japánnak, hogy haladéktalanul támadja meg Szingapurt (Singapore) (Anglia egyik legfontosabb csendes-óceáni haditengerészeti támaszpontját). Ribbentrop azt állította, hogy Anglia a teljes csőd szélén áll, s Japánnak sietnie kell, hogy biztosítsa az őt megillető helyet az ázsiai brit birtokok felosztásában.¹¹⁷⁴

Hitler a Japánnal folytatott tárgyalások eredményei alapján 1941. március 5-én jóváhagyott egy szigorúan titkos, különleges direktívát Németország és Japán együttműködéséről. Ebben a direktívában a következőt találjuk: „A Japánnal kötött háromhatalmi egyezményen alapuló együttműködés célja az, hogy rákényszerítsük Japánt a mielőbbi cselekvésre a Távol-Keleten. Az angol erők így meggyengülnek, az Egyesült Államok érdekeinek súlypontja pedig a Csendes-óceán térségébe helyeződik át. Minél előbb történik meg ez, annál több esélye lesz a sikerre Japánnak, mivel majdani vetélytársai még mindig nincsenek eléggé felkészülve a háborúra. A »Barbarossa« hadművelet különösen kedvező politikai és katonai előfeltételeket teremt e terv megvalósításához.”¹¹⁷⁵

Az említett direktíva végrehajtásaként a német hajóhad főparancsnoksága külön jelentést készített a hadműveleteknek Japánnal való egybehangolására. Ebben is hangsúlyozták, hogy Japánt mielőbb cselekvésre kell kényszeríteni.¹¹⁷⁶ A jelentés a későbbi japán-német tárgyalások alapjául szolgált.

A japán és német politikusok és katonai vezetők minden találkozásuk alkalmával hangsúlyozták a két ország hódító terveinek szoros kapcsolatát, ami valamelyest tompította a köztük levő imperialista ellentéteket. 1941. február 23-án Osima japán nagykövettel folytatott beszélgetése alkalmával Ribbentrop kijelentette: „Ha Németország egyszer meggyengül, Japán a legrövidebb időn belül a világkoalícióval találja szembe magát. Egy szekérbe vagyunk befogva. A két nép sorsa most megpecsételődött a jövő évszázadokra... Németország veresége egyszersmind azt is jelentené, hogy kudarcot vallanak a japán befolyási övezet kiterjesztésére irányuló tervek.”¹¹⁷⁷ Osima biztosí-

totta Ribbentropot egyetértéséről, mégis megjegyezte, hogy „Japán mindenáron meg akarja őrizni uralkodó helyzetét”.¹¹⁷⁸ Ez a megjegyzés éppen elegendő volt ahhoz, hogy a két szövetséges imperialista ellentétei újra felszínre kerüljenek.

Japánnal a tárgyalásokat akkor fejezték be, amikor Macuoka külügyminiszter Berlinben járt (1941. március 27–április 5). Ezek a tárgyalások semmilyen vonatkozásban nem módosították a korábbi terveket. A felek elégedettek voltak egymással, a sikerbe vetett hitük rendületlen volt. Ribbentrop japán kollégáját búcsúztatva ezt mondta annak elutazása előtt: „Németország már megnyerte a háborút. Az év végére az egész világ meg fogja ezt érteni.”¹¹⁷⁹

Az a kérdés, hogy Olaszország részt vesz-e a Szovjetunió elleni háborúban, 1941 tavaszán dőlt el, amikor az olasz kormány a Görögországban és Észak-Afrikában szenvedett vereségek után fejet hajtott a német diktátum előtt. Németország Olaszország tekintetében még azt sem tartotta szükségesnek, hogy legalább valamicske könyöradományt ígérjen neki a Szovjetunió rovására, ahogy más csatlósáival tette. Nem okozott nehézséget a szlovák bábkormány részvételének kérdése sem, mert ez teljesen Németország kezében volt.

1940 novemberében Halder vezérezredes, a német szárazföldi csapatok vezérkari főnöke titkos levélben figyelmeztette Werth vezérezredest, a magyar vezérkari főnököt a küszöbönálló szovjet-ellenes háborúra.¹¹⁸⁰ Werth azt felelte, hogy „a magyar hadsereg nincs eléggé felfegyverezve, és jelenleg nem áll készen a Szovjet-Oroszország elleni háborúra”.¹¹⁸¹ Kérte Németországot, hogy egészítse ki Magyarországot fegyverzetét. A német kormány hozzájárult ehhez.

1940 decemberében Bartha magyar honvédelmi miniszter, más magyar katonai vezetőkkel együtt Berlinbe látogatott. E látogatás idején tárgyalások folytak arról, hogy Magyarország megkapja Galíciát és a Kárpátok északi nyúlványait, a Dnyeszterig.¹¹⁸² De hivatalos egyezmény nem jött létre arról, hogy Magyarország részt vesz a Szovjetunió elleni háborúban. A magyar fasiszták politikájukban annyira reakciók voltak, hogy különösebb német nyomás nélkül is hajlandóknak mutatkoztak részt venni a Szovjetunió elleni háborúban.

Romániával a Szovjetunió elleni háborúban való részvételről 1940 novemberében kezdték meg a tárgyalásokat, közvetlenül azután, hogy az országban Ion Antonescu megteremtette a fasiszta diktatúrát. Antonescu Berlinben biztosította Hitlert, hogy Románia Németországgal együtt fog harcolni a Szovjetunió ellen. A román hadsereg újjászervezése végett a német kormány külön katonai missziót küldött Romániába, Hansen tábornokkal az élén. Antonescu és Hitler második (1941. január), valamint harmadik (1941. május) találkozója idején megtárgyalták a két ország Szovjetunió ellen irányuló közös akcióinak részleteit.

Antonescu a háború után azt írta vallomásában, hogy 1941 májusában Hitler közölte vele döntését a Szovjetunió megtámadásáról, s hogy „Romániának nem szabad kívül maradnia ezen a háborún”. „Mivel Hitlernek az a javaslata, hogy közösen kezdjünk háborút a Szovjetunió ellen – folytatta Antonescu –, megfelelt saját agresszív szándékaimnak, kijelenttem, hogy hajlandó vagyok részt venni a Szovjetunió elleni támadásban, kötelezettséget vállaltam, hogy előkészítem a szükséges létszámú román csapatokat, s egyidejűleg növelem az olaj és a mezőgazdasági termékek szállítását a német hadsereg számára.”¹¹⁸³

A német kormány nagy jelentőséget tulajdonított a román olajszállítmányoknak. 1941. március 26-án a német főparancsnokság parancsot adott ki „A román olajvidék védelméről”, s ebben leszögezte, hogy ez a vidék „létfenntartású Németország hadviselése szempontjából”. A parancs értelmében az olajvidék őrzését eléggé nagy őrségre kellett bízni, amelynek ugyanakkor szoros kapcsolatot kellett tartania a szabotázs ellen küzdő szervekkel. Ezenkívül az olajvidéken „gyorsan mozgó (sok esetben gépesített) rohamcsapásokat kellett tartani, hogy szükség esetén harcba szálljanak az ellenséges légideszantokkal”.¹¹⁸⁴ Németország a Szovjetunió elleni háborúban való részvétel fejében megígérte Romániának, hogy megkapja Besszarábiát, Észak-Bukovinát és más szovjet területeket, egészen a Dnyeperig.

Aktivizálódtak a finn reakciós erők is. A finn kormány ugyancsak igyekezett kivenni részét a

Szovjetunió elleni háborúból. A finn uralkodó körök, pedig még jóformán meg sem száradt a tinta a szovjet–finn békeszerződésen, máris a szerződés megszegésének útjára léptek. A finn reakció újabb szovjetellenes kaland előkészítésén fáradozott, s hozzálátott a demokratikus szabadságjogok megszüntetéséhez, aktivizálta a fasiszta mozgalmakat az országban.

Nem sokkal a békeszerződés aláírása után Finnországban megalakult „A Szovjetunióval való béke és barátság társasága”. A társaság gyűlései, amelyeken megmagyarázták a szovjet állam békés politikáját, és ismertették a Szovjetunióban folyó szocialista építés eredményeit, nagy érdeklődést keltettek a finn nép körében. A társaság tevékenysége komolyan aggasztotta a reakciós köröket, mivel a szovjet–finn kapcsolatok normalizálása sehogy sem illett be terveikbe. A társaságot megalakulása pillanatától üldözték, 1940 szeptemberében pedig bírói ítélet alapján megszüntették.¹¹⁸⁵

Finnország uralkodó körői szították a revansista érzelmeket, és támogatták a fasiszta szervezetek megalakítását. 1940 őszén megalakult az úgynevezett finn nemzetiszocialista munkásszervezet – a hitlerista párt ikertestvére, amely megkezdte a „Nemzetiszocialista” és a „Szabad Finnország” c. pogromlapok kiadását.

A finn revansisták tevékenységét különösen megeléknítették Németország katonai sikerei. 1940. június közepén, amikor Franciaország kapitulált, a konzervatív koalíciós párt vezetői követelték a kormánytól, hogy lépjen szorosabb együttműködésre Németországgal minden kérdésben. Winning finn külügyminiszter kijelentette Blücher helsinki német követnek, hogy Finnországban „lavinaszerűen” nő a németbarátság, s hogy a közvélemény meg van győződve, hogy Finnország a közeli hónapokban német segítséggel visszaszerzi az elvesztett területeket.

1940 őszén Németország és Finnország titkos egyezményt kötött, hogy német csapatokat és hadianyagot szállíthatnak Vaasa és Oulu finn kikötőkön, majd pedig Rovaniemin keresztül a norvégiai Kirkenes német támaszpontra. A finn kormány sürgetésére 1940. szeptember 22-én Berlinben jegyzékváltás útján hivatalos jelleget adtak ennek az egyezménynek.¹¹⁸⁶

Ezt az egyezményt, amelynek alapján bevonultak Finnországba az első német csapatok, a finn nép háta mögött kötötték meg. Még a parlamenti képviselők és a kormány egyes tagjai is csak azután szereztek tudomást róla, amikor a csapatokkal megrakott első német hajók megjelentek a finn kikötőkben.

A finn uralkodó körök mindent elkövettek, hogy érdemeket szerezzenek a hitlerista Németország előtt. Finn önkénteseket toboroztak az SS-csapatokba, egyre-másra utaztak a finn katonai vezetők Németországba, magas rangú német katonák pedig Finnországba. 1940 szeptemberében titkos megbízatással Berlinbe utazott Talvela finn tábornok. 1940 decemberében azzal az ürüggyel, hogy előadást tart a német főtiszteknek a szovjet–finn háború tapasztalatairól, Berlinbe utazott Heinrichs altábornagy, finn vezérkari főnök. Az utazás tényleges célja azonban az volt, hogy Halderrel és Jodlral, Németország vezető katonai személyiségeivel tárgyaljon. E találkozók eredményeképpen elvi megegyezés jött létre, hogy Finnország részt vesz a Szovjetunió elleni háborúban. 1941. február 3-án Halder jelentette Hitlernek: „A finnek körülbelül négy hadtestet szándékoznak délen felvonultatni. Ebből öt hadosztályt szánnak a Leningrád elleni rohamra, három hadosztályt az Onyega-tó irányában indítandó támadásra, két hadosztályt pedig Hanko ellen; ezek azonban jelentős támogatásra szorulnak.”¹¹⁸⁷

A konkrét intézkedések terveinek kidolgozása végett Helsinkibe küldték Buschenhagen ezredet, a norvégiai német csapatok vezérkari főnökét. A tárgyalások eredménye a finn területről kiinduló hadműveletek terve volt, amelyet a norvégiai német parancsnokság dolgozott ki, s amelyet a német fegyveres erők főparancsnoksága jóváhagyott.¹¹⁸⁸

1941 május végén Heinrichs vezetésével katonai küldöttség érkezett Berlinbe. A finneket tájékoztatták a német hadművelési tervről, amely előirányozta a balti államok és Leningrád elfoglalását, a finn támaszpontokról felszálló német légierőnek a Fehér-tenger–Balti-tenger csatorna rombolására irányuló hadműveleteit, valamint az Észak-Finnországból Murmansk és Kandalaksa irányában indítandó támadást. A németek követelték Finnországtól, hogy „a törzseket és a szükséges fel-

szereléssel ellátott megerősített német hadosztályt szállítsák tengeren a Botteni-öböl kikötőibe, majd onnan vasúton Rovaniemi térségébe . . . a finn hadsereg idejekorán hajtson végre álcázott mozgósítást, vegyen részt a Rovaniemi térségből a murmanszki vasútvonal elleni támadásban, és a Ladoga-tó két vége felől intézzen rohamokat a Ladoga-csatorna és a Szvir-folyó irányában”.¹¹⁸⁹

A későbbi események megmutatták, hogy Finnország maradéktalanul elfogadta a német követeléseket.

A német és a finn kormány megállapodott abban, hogy a 169. német gyaloghadosztályt már június első felében átszállítják Németországból a Rovaniemitől keletre kijelölt felvonulási körletbe. Úgy tervezték, hogy a hadműveletek kezdetéig Finnországba érkezik Kirkenesből az „Észak” elnevezésű SS-csoport. A tervek szerint a közép-finnországi finn hadtestek mozgósítását június 15-én, az egész finn hadsereg mozgósítását pedig június 18-án kellett megkezdeni.¹¹⁹⁰

Június 10-én megkezdődött a német légierő finn területre történő felvonulása. Június közepén a német hajóhad aknazárat telepített a Finn-öbölben, a német tengeralattjárók pedig megindulási helyzetet foglaltak el a finn kikötőkben.

Június 15-én Rovaniemibe érkezett Falkenhorst tábornok, a norvégiai német csapatok főparancsnoka. Átvette a parancsnokságot a német fasiszta csapatok, s egyben a közelben állomásozó finn hadosztályok felett; ezt Mannerheim még aznapi hadseregarancsában megerősítette.

A finn reakció türelmetlenül várta a Szovjetunió elleni német támadást. Ryti elnök a minisztertanács ülésén június 9-én kijelentette: „Ha Oroszország és Németország közt háború tör ki, ez hasznot hajthat az egész világnak . . . Lehetséges, hogy Oroszország nagyobb mértékű meggyengülése a mi felszabadulásunk feltétele. Ha viszont a sors úgy hozza, hogy a háborút Oroszország nyeri meg, helyzetünk nehéz, esetleg reménytelen lesz.”¹¹⁹¹

A finn uralkodó körök, miután országukat a hitleri Németország csatlósává változtatták, s a német fasisztákkal együtt hitszegő támadásra készülődtek a Szovjetunió ellen, el akarták hitetni a világgal, hogy „a szovjet agresszióval” szembeni kényszerű védelmi intézkedésekről van csupán szó. A finn kormány ezzel igyekezett indokolni a szovjet–finn békeszerződés megszegését. Egyszersmind arra is vállalkozott, hogy összekötő láncszem legyen az angol–amerikai imperialisták és a fasiszta Németország közt a Szovjetunió teljes diplomáciai elszigetelésének megszervezésében.

Buschenhagen nürnbergi vallomásában többek közt a következőket mondta: „A német fegyveres erők főparancsnoksága és a finn vezérkar egyezményeinek egyetlen céljuk volt: a finn hadsereg és a német csapatok finn területéről kiinduló tényleges részvétele a Szovjetunió elleni agresszív háborúban. Ehhez nem férhetett kétség. A finn vezérkarnak az az állítása, hogy összes intézkedései védelmi jellegűek, csak álcázásul szolgált. A valóságban – és ez nem vitás – a finn vezérkar előkészületeinek célja éppen a Szovjetunió elleni támadás volt. Senki sem számolt azzal, hogy esetleg az oroszok indítanak támadást Finnország ellen . . . A finn csapatok egész elhelyezése és felvonulása támadó, nem pedig védelmi célokat szolgált.”¹¹⁹²

A Szovjetunió elleni háborúban való részvétel fejében Finnországnak megígérték Kelet-Karéliát, a Kola-félsziget kivételével, valamint a leningrádi területet. A finn és a német fasiszták galád tervet dolgoztak ki Leningrád megsemmisítésére. A német vezérkar hivatalos dokumentumában így írtak erről: „A Führer elhatározta, hogy Pétervárt el kell törölni a föld színéről. Szovjet-Oroszország veresége után semmilyen érdek sem fűződik ahhoz, hogy ez a nagy település tovább létezzen. Finnország is kijelentette, hogy nem fűződik érdeke egy nagy város további létezéséhez, új határa tözsomszédságában.”¹¹⁹³

A finn uralkodó körök taktikai megfontolásokból nem kötöttek hivatalos katonai szövetséget Németországgal, s jobbnak látták a „gentleman agreement” formáját. Az egész háború folyamán igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy nem Németország szövetségeseiként háborúznak, hanem „önállóan” – „nemzeti ideáljaik” nevében. Ez az álca azonban nem segített: a finn katonai és politikai vezetők nem kerülhették el a népek ítéletét.

A német fasiszták a vichyi Pétain-kormányral is folytattak tárgyalásokat a Szovjetunió elleni

háborúról. 1940. október 24-én Hitler és Pétain Montoire-sur-le-Loire-ban (Franciaország) megtárgyalta ezt a kérdést. Ezek után 1941. május 21-én Hitler Berchtesgadenbe rendelte Darlan tengernagyot, aki több miniszteri állást töltött be a vichyi kormányban. E találkozó alkalmával Hitler különösebb fáradság nélkül megszerezte francia kreatúráinak hozzájárulását, hogy nyersanyagot, termelőkapacitást és munkaerőt bocsátanak Németország rendelkezésére a Szovjetunió elleni háború céljaira. A Pétain-kormány arra is kötelezettséget vállalt, hogy „francia önkéntes légiőt” toboroz, s azt a szovjet-német arcvonalra küldi.

A német kormány nagy figyelmet fordított hadseregei északi szárnyának biztosítására. A német fegyveres erők főparancsnoksága ezzel kapcsolatos direktívájában leszögezte a következőket: „A fő feladat továbbra is az, hogy biztosítsák egész Norvégia szilárd védelmét nemcsak a kisebb diverziókkal szemben, hanem az angolok nagyobb partraszállási kísérleteivel szemben is, amelyekkel az egész nyár folyamán számolnunk kell.” A főparancsnokság vezérkarának a „Barbarossa”-tervhez adott külön utasításaiban Svédországról ez állt: „Mivel Svédország csak a csapatok átvonulására használható fel, erre a területre a német erők főparancsnoka számára semmilyen jogot nem írnyoztunk elő. Azonban mégis joga és kötelessége, hogy biztosítsa a vasutak védelmét a diverziós cselekményekkel szemben.”¹¹⁹⁴

1941. június 18-án aláírták a német–török barátsági és meg nem támadási szerződést is, s a hitleristáknak ezután már nem kellett aggódniuk csapataik déli szárnya miatt sem.

A német imperialisták szilárdan meg voltak győződve, hogy a szovjetellenes hadjáratához sikerül megnyerniük Németország ellenfeleit is, s ily módon ezt az akciót általános „keresztes hadjáratá” változtathatják a „bolsevista veszély” ellen. A német imperialisták úgy vélték, hogy akárcsak az előző években, most is sikert érnek el, ha a kapitalista államok és a Szovjetunió közti ellentétekre, az angol és az amerikai reakciók szovjetellenes törekvéseire építenek. A fasiszta vezetőknek az volt a szándékuk, hogy békét kötnek Angliával, biztosítják maguknak az angol, valamint az amerikai uralkodó körök támogatását, ezek segítségével befejezik a Szovjetunió elleni háborút, majd pedig újabb hadjáratokat indítanak Anglia s később az Egyesült Államok ellen.

A német imperialisták eme tervének megvalósítása végett repült Angliába Hess, aki a fasiszta párt élén Hitler helyettese volt. 1940 nyarától Hess tekintélyes angol münchenistákkal állt levelezésben, s ebben támogatta őt a windsori herceg is (VIII. Edward egykori angol király, aki Spanyolországban élt). A levelezés során Hess megállapodott az érdekeltekkel, hogy ellátogat Angliába. A látogatást eredetileg 1940 decemberre tűzték ki,¹¹⁹⁵ de azután elhalasztották a délkelet-európai német hódítások befejeztéig.

1941. május 10-én Hess egy maga vezette Messerschmitt–110 gépen Augsburgból (Dél-Németország) Dungavel-Castle-ba, Hamilton lord észak-angliai birtokára repült, ahol minden elő volt készítve fogadására. Az angol kormány utasítást adott a légvédelemnek a repülőgép átengedésére; sőt, a gép kísérésére beosztottak két vadászgépet. De Hessnek elfogyott az üzemanyaga, s 14 kilométerrel a cél előtt Eaglesham (Skócia) térségében ejtőernyővel kiugrott a gépből. Paisley falu közelében ért földet, itt a helybeli parasztnak elfogták, és Alfred Horn néven (Hess így nevezte meg magát a parasztnak) a maryhilli laktanyába (Glasgow közelében) szállították.

Az angol kormány tárgyalásokba bocsátkozott Hess-szel; a tárgyalásokon a kormányt Kirkpatrick képviselte. Rajta kívül meglátogatta Hess-t Hamilton, Simon, Beaverbrook lord és több más neves angol politikus is. A német fasizmus iránti rokonszenvről ismert Simonhoz Hess őszintébb volt, mint másokhoz.¹¹⁹⁶

Hess javaslatainak lényege ez volt: békekötés, cselekvési szabadság Németországnak Európában, Angliának a brit birodalomban, s az egykori német gyarmatok visszaadása.

E javaslatok sorában központi helyet foglalt el a következő pont: „Németország meghatározott követeléseket támaszt Oroszországgal szemben, s ezek kielégítését vagy tárgyalások útján, vagy fegyveres erővel éri el”.¹¹⁹⁷ Kirkpatrick ezzel kapcsolatban tisztázni akarta, hogy „Németország be akarja-e vonni érdekkörébe Oroszországot”.¹¹⁹⁸ Külön fejezetet szentel emlékirataiban Hess külde-

A fasiszták háborús pszichózisa: „Előre, a világuralom meghódításáért!” (Németország, 1939–1941)

Deutscher Forschergeist und deutsche
 Werkmannsarbeit schufen für die Luft-
 waffe die siegreichen HEINKEL KAMPF-
 MASCHINEN HE 111. Bei den erfolg-
 reichen Einsätzen bewiesen sie in Polen,
 an den Küsten Englands, in Norwegen,
 Belgien, Holland und Frankreich ihre
 außerordentliche Kampfkraft und über-
 legene Leistungs-fähigkeit.

A halálkereskedők reklámja. A plakát a Heinkel-111 repülőgépet magasztalja Lengyelország, Anglia, Norvégia, Belgium, Hollandia és Franciaország városainak bombázásáért (Berlin, 1940)

tésének, de korántsem az igazság feltárása, hanem éppen leplezése végett. A szerzőnek ez a szándéka azonban nem sikerült. Elismeri, hogy a Hess-szel folytatott tárgyalások során az angol kormány képviselői nyomatékosan „felhívták Németország figyelmét” a Szovjetunióra. Maga Kirkpatrick hajtogatta Hessnek, hogy „a német–szovjet kapcsolatok az utóbbi időben rosszabbodtak”, s megkérdezte, nincs-e esély arra, hogy „Hitler elveszti türelmét, és katonai intézkedésekhez folyamodik”. „Én újra és újra ezt a vasat ütöttem”¹¹⁹⁹ – írja Kirkpatrick.

Hess is kijelentette, hogy „Hitler állandó kölcsönös megértést kíván Nagy-Britanniával, mégpedig a brit birodalom sérthetetlensége alapján. Iderepülésének az volt a célja, hogy lehetővé tegye Nagy-Britannia számára a tekintélyvesztés nélküli tárgyalást”.¹²⁰⁰ Hess megígérte, hogy a választ repülőgépen eljuttatja Németországba. De más megoldást is javasolt: Kirkpatrick közvetítésével juttassák el a választ a Baile Átha Cliath-i német követségre.¹²⁰¹

A német javaslatok igazi értelme egyáltalán nem volt kétséges. Amerikai történészek nyíltan megírják, hogy „Angliának békét ajánlottak azzal a feltétellel, hogy csatlakozik az Oroszország elleni »keresztes hadjárathoz«”.¹²⁰²

Hess küldetése még jobban kiélezte azt a megfeszített belső harcot, amely akkor nemcsak Angliában, hanem az Egyesült Államokban is fellángolt. Arról volt szó, hogy kiegyezzenek-e Németországgal vagy sem. Anglia és az Egyesült Államok uralkodó köreiből voltak hívei az előbbi felfogásnak. Anglia és az Egyesült Államok több neves politikusa (Simon lord, Clark, Taft, Willer és más szenátorok) egészen a Szovjetunió elleni német támadásig, de még utána is, támogatta a hitleristákkal való béke gondolatát a szovjetellenes „keresztes hadjárat” megvalósítása végett. Ilyen szellemű cikkeket közölt rendszeresen a New York Journal American c. lap. Még 1941. június 23-án is így írt: „Reméljük, hogy nyugaton a béke még elérhető, s Európa összefog az ázsiai kommunizmus terjedése ellen.”

Az angol-amerikai uralkodó körök másik része ellenezte a német feltételeket, hiszen azok még jobban élezték az imperialista ellentéteket. Anglia szemmel láthatólag előnytelen helyzetbe került: elő kellett volna segítenie az európai és ázsiai hitlerista hódításokat, s ennek fejében semmit sem kapott volna azonkívül, amije már megvolt. De még ezek a birtokok is csökkentek volna, mivel Németország visszakövetelte az első világháborúban elveszített gyarmatait. Emellett Anglia és az Egyesült Államok messzebbre tekintő politikusai tudták, hogy a békére Németországnak csak ideiglenesen, s csak azért van szüksége, hogy azután megtámadja Angliát és az Amerikai Egyesült Államokat.

Hess javaslatait nem fogadták el. Ennek egyik fő oka az volt, hogy az angol dolgozók hevesen ellenezték az Anglia és Németország közti újabb imperialista alkura irányuló kísérleteket. A német légitámadásokkal járó megpróbáltatások, a tengeri zárlat veszélye, Franciaország tragikus példája megedzették az egyszerű angolok harci akaratát. Hess küldetése riadóztatta az angol népet. A dolgozók országsszerte gyűléseken fejezték ki tiltakozásukat a hitleristákkal való alku ellen. A munkáspárt konferenciáján, 1941. június 3-án megtárgyalták Hess útjának kérdését. A szavazás során túlnyomó többséggel elvetették azt a javaslatot, hogy béketárgyalásokat kezdjenek Németországgal. A konferencia határozatilag kimondta, hogy az angol munkásosztály és az egész angol nép kész a teljes győzelemig harcolni a fasizmus ellen. Az angol nép határozottan elutasította a hitleri Németországgal való kiegyezést. Az angol kormány kénytelen volt számolni ezzel a tiltakozással. Politikájában ugyan természetesen mindig híven szolgálta a monopoltőke érdekeit, de ekkor már az angol monopolizációk is meggyőződtek róla, mennyire veszélyeztetni pozícióikat és érdekeiket a világhatalomra törő német imperializmus, s tartottak a Németországgal való újabb egyezkedéstől. Számításba vették azt is, hogy a közelmúltban végzett effajta kísérleteik rendre visszafelé sülték el. Hess útjának kudarca mintegy előre jelezte a német imperializmus külpolitikai terveinek összeomlását.

A német imperialisták 1940 nyarától, amikor már a Szovjetunió elleni háborúra készülődtek, lényegesen fokozták hírszerző tevékenységüket keleten. Az „Abwehrstelle” külterületi osztályai, amelyek a Szovjetunió ellen tevékenykedtek, utasítást kaptak, hogy növeljék a Szovjetunióba küldött

ügynökök számát. A keleti hadszíntérre szánt hadseregekben és hadseregcsoportokban működő hírszerző szerveket is utasították, hogy fokozzák a kémtevékenységet a Szovjetunió ellen.¹²⁰³ Egy külön erre a célra kidolgozott direktívában azt a feladatot tűzték a felderítő szervek elé, hogy a Szovjetunió elleni német támadás után a német fasiszta ügynökség felhasználásával fokozzák a felforgató tevékenységet a szovjet területeken, szítsák fel a nemzeti viszálykodást a Szovjetunió népei között.¹²⁰⁴

A német hírszerzés ebből a célból toborzást indított a fehér emigránsok körében, akik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után hagyták el Szovjet-Oroszországot. De az emigránsoknak csak egy része volt hajlandó a szovjet nép esküdt ellenségeinek szolgálatába szegődni. Az árulók közt voltak az ukrán burzsoá nacionalisták szervezetének (OUN) tagjai. Ezt a szervezetet az amerikai milliomosok tartották fenn.¹²⁰⁵

Melnik és Bandera, az ukrán nacionalisták vezetői a német hírszerzéstől azt a feladatot kapták, hogy „Németországnak a Szovjetunió elleni támadása után azonnal szervezzenek provokációs megmozdulásokat Ukrajnában, azzal a céllal, hogy meggyengítsék a szovjet csapatok közvetlen hátországát, s hogy meggyőzzék a nemzetközi közvéleményt a szovjet háterszág állítólagos bomlásáról”.¹²⁰⁶ Ezekkel az ukrán burzsoá nacionalistákkal töltötték fel a „Nachtigall” nevű különleges zászlóaljbat, amelynek vezetője a keleti „szakértőnek” tartott Theodor Oberländer főhadnagy, a hitlerista katonai hírszerzés munkatársa volt.¹²⁰⁷

A külföldi kémelhárítás osztálya 1941. június 20-án direktívát adott ki, hogy készítsenek elő felkelést Grúziában, s e célra Románia területén „Tamara” fedőnéven diverziós csoportot szerveztek.¹²⁰⁸ A német hírszerzés kapcsolatot létesített a balti köztársaságok nacionalistáival is, különleges csoportokat alakítva belőlük azzal a feladattal, hogy fejtsenek ki felforgató tevékenységet a Baltikumban.¹²⁰⁹

Ezenkívül a Szovjetunió területén kifejtendő felforgató tevékenység céljára kiképezték a „Brandenburg-800” nevű különleges katonai egységet. Ilyesfajta egységet, jegyzi meg Görlitz, „a német hadsereg még nem ismert történelme folyamán”.¹²¹⁰ Az volt a rendeltetése, hogy szovjet egyenruhába öltöztetett magasabbegységeket küldjön messze előre a támadó német csapatok elé, s hadművelleti fontosságú objektumokat – hidakat, alagutakat, hadianyagraktárakat vegyen birtokba.¹²¹¹ Ebben a magasabbegységben, amely főleg oroszul tudó németekből állt, a hadviselés nemzetközi szabályait semmibe véve, széles körben használták a Vörös Hadsereg egyenruháit és fegyvereit.

A német kormány nemcsak a külpolitika, hanem a belpolitika terén is megtette az intézkedéseket a Szovjetunió elleni háború előkészítésére. A német háterszág ilyen irányú felkészítésében döntő tényező volt az országban fennálló fasiszta diktatúra, amelyet a kruppok és Németország egyéb koronázatlan királyai mindig megbízható eszköznek tartottak a majdani arcvonalak háterszágának megszilárdítására. A német monopoltőke fasiszta vérebeinek terrorista diktatúrája nyolc és fél év alatt Németország haladó embereinek százazreit pusztította el, milliókat zártak koncentrációs táborokba.

A Szovjetunió elleni támadás előtt fokozódott a Gestapo terrorja. A hitleristák a rendőri megfigyelés pókhálójával fonták be az egész országot. Kíméletlenül lesújtottak a szabad gondolat mindennemű megnyilvánulására. A Szovjetunió rádióadásainak hallgatásáért halálbüntetést helyeztek kilátásba. 1940–1941 telén azokat az ipari üzemeket, amelyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban voltak a hadianyagtermeléssel, „különleges üzemnek” minősítették, vagyis bevezették a kényszermunkát, s a munkásokat a legszigorúbb büntetések terhe mellett az egyes üzemekhez kötötték. 1940 novemberében utasítást adtak ki „A termelésben való nélkülözhetetlenség címén adható felmentésről”. Eszerint haladéktalanul törölni kellett a felmentettek lajstromáról és az arcvonalra kellett küldeni azokat, akik nem tanúsítottak különösebb odaadást a fasiszta rendszer iránt. Felmentést csak a Gestapóval kapcsolatban álló szervek adhattak. Weidemann vezérőrnagy, német fasiszta, azt állítja, hogy „ennek az utasításnak a tetelei a háború folyamán jól beváltak mint »a káderek egyéni irányításának eszközei«.”¹²¹²

A Szovjetunió elleni támadás belpolitikai előkészítésének szerves része volt a lakosság és a csapatok fasiszta ideológiai „meggyúrása”. A fasiszták taktikai megfontolásokból nyíltan nem alkalmaztak

szovjetellenes jelszavakat. De propagandájukban annál nagyobb teret biztosítottak a rabló, állati ösztönök felszításának, a háborús pszichózis fokozásának.

A náci klikk a háborús hangulat szítására és a militarizmus széles körű elterjesztésére fenéig kihasználta a nyugati győzelmeket, különösen Franciaország leverését. A lapok piros betűvel nyomott, harsány címek alatt számoltak be ezekről a győzelmekről. A győzelmi hírek felolvasását a rádióban száz harsonás különleges hívőjele előzte meg. Sulzmannak, a neves német propaganda-szakembernek szavai szerint „a rendkívüli hírek erősen színpadias adása (ismétlődő hívőjelek néhány perces időközökkel, a program megszakítása indulók zenéjével, szünetekkel stb.) valamennyi propagandaadás fő formája lett...”¹²¹³ A nyugati hadjárat befejezésekor Hitler elrendelte, hogy tíz napig egész Németországban tűzzék ki az állami zászlókat, s egy álló hétig szóljon minden harang.¹²¹⁴

A német sajtó szélteiben-hosszában magasztalta a német hadsereg nyugat-európai sikereit. A lapok harsány szalagcímei arról kiabáltak, hogy „lemostuk 1918 gyalázatát”, „bebizonyítottuk a német fegyveres erők felülmúlhatatlan nagyságát”, „a német hadsereg legyőzhetetlen”, „Németország minden ellensége gyors vereséget szenved” és így tovább. A lapok nem győzték dicsőíteni a „Führert”. A Völkischer Beobachterben (a fasiszta párt központi lapjában) közölték Dietrichnek, a német kormány sajtófőnökének cikkét ezzel a nagyképi címmel: „A főhadiszállás, ahol a történelmet csinálják.”¹²¹⁵ A cikk első sorától az utolsóig Hitlert magasztalta.

A második világháború után a megvert német tábornokok, hogy igazolják magukat egykori gazdáik előtt, és érdemeket szerezzenek új gazdáiknál, nem csekély erőfeszítéseket tettek, illetve tesznek még ma is annak bebizonyítására, hogy ők nem értettek egyet Hitlerrel, s Németország minden vereségét Hitler egyszemélyi, diktatori döntései okozták. Dietrich az ellenkezőjéről tesz tanúságot, arról, hogy a fasiszta tábornokok és a „Führer” közt teljes volt az egyetértés, mégpedig a közös osztályérdekekből és a közös bűnökből eredően. Keitel vezértábornagy (akkor vezérezredes), a német tábornoki kar bálványa 1940. június 25-re virradó éjszaka a Wehrmacht főparancsnokságának főhadiszállásán a legfelső tisztikar bankettjén pohárköszöntőt mondott Hitlerre. Keitel vezényletére a jelenlevők háromszoros „heil!”-t kiáltottak Hitler tiszteletére, akit Keitel „a történelem legnagyobb megsemmisítő ütközetei hadvezérének”¹²¹⁶ nevezett. Dietrich hangsúlyozza, hogy az egybegyűltek egyhangúlag helyeselték ezt a pohárköszöntőt.

Mivel a német propaganda az idő előtti lelepleződéstől félve nem uszíthatott nyíltan a Szovjetunió elleni háborúra, féktelen angolelles hadjáratot indított, felszította a militarista szenvedélyeket, s igyekezett megfélemlíteni az ellenséges országok lakosságát. Hess, Hitler helyettese 1940 július közepén egy bécsi beszédében kijelentette: „Németország és Olaszország fölénye oly nagy, hogy a harc kimenetele nem lehet kétséges.”¹²¹⁷ Raeder főtengernagy 1941. január végén ezt írta: „Semmiféle külső segítség nem segít Anglián... Nagy-Britannia akarta a háborút, s Nagy-Németország fogja győzelmesen befejezni azt.”¹²¹⁸ Ezzel a politikával – az indító gombon tartott ujj politikájával – az angolok idegeit akarták felcsigázni, hogy megadásra bírják őket.

Az Anglia ellen intézett demagóg kirohanásokkal félre akarták vezetni a világot a német kormány tényleges szándékait illetően. Ebben a tekintetben igen jellemző Hitlernek 1941. január 30-án, a fasiszta puccs nyolcadik évfordulója alkalmával mondott beszéde. Ekkor már jóvá volt hagyva a Szovjetunió elleni háború terve, a „Barbarossa”-terv. De egész beszéde az „angol plutokraták” ellen irányult. Kijelentette, hogy „1941... Európa nagyszerű új rendjének történelmi esztendeje lesz... Wehrmachtünk így vagy úgy erővel kicsikarja a döntést Németország javára... A nemzetiszocializmus fogja meghatározni a német történelem eljövendő ezer évét.”¹²¹⁹ Ezekből a szavakból félreérthetetlenül kicsengett az a szándék, hogy fegyveres erővel megszerezze a világuralmat a német plutokraták, a német bárók és monopolisták számára.

A fasiszta propagandában változatlanul kiemelkedő helyet foglalt el a szociális demagógia. Németországot a nép államának tüntették fel, az Egyesült Államokat és Angliát pedig „a bankárok és uzorások” államának. 1940. december 31-én a német néphez intézett üzenetében Hitler a rá jellemző szemérmertlenséggel kijelentette, hogy Németország és Olaszország leküzdötte „az egyes

tőkés plutokraták uralmának korszakát, s helyében megteremtette a nép korszakát”.¹²²⁰ Azt hihetné az ember, hogy a „Harmadik Birodalom” vezetői nem a német monopolitőke szolgálatában álltak, s nem voltak maguk is nagytőkések. S közben, hogy csak egyet említsünk, Göring németországi és a megszállt területeken működő üzemeiben több százezer munkást zsákmányoltak ki.

A fasiszta propaganda tovább dicsőítette a hírhedt „népközösséget”, amely állítólag megszüntette az osztályellentéteket Németországban. A hitleristák úton-útfélen arról ordítottak, hogy ez a „közöség” egyesíti a munkásokat és a tőkéseket. A valóságban pedig az osztálykülönbségek Németországban nemhogy nem simultak el, hanem éppenséggel kiéleződtek. Valóban, miféle közösség alakulhat ki a katonai kiadások terhei alatt nyögő munkások és a hadimegrendeléseken gazdagodó monopolisták között?

Azt pedig, hogy Hitler milyen viszonyban van a „Harmadik Birodalom” koronázatlan királyaival, megmutatta az a látogatás, amelyet 1940 augusztusában tett Gustav Kruppnál, az ismert „ágyúkirálynál”. Hitler gratulált Kruppnak 70. születésnapja alkalmával, s a nagy monopolistának átnyújtotta a náci párt arany jelvényét.¹²²¹

Különös buzgalommal folyt a fasiszta propaganda a hadseregben. Mindent elkövettek, hogy a katonákat és a tiszteket anyagilag is érdekeltté tegyék a háborúban. A fasiszta katonáknak, akiket már megfertőzött a nyugat- és délkelet-európai rablás, a könnyű meggazdagodás csábító képeit ecsetelték. Hitler propagandistái azt hajtogatták, hogy a német katonák és tisztek ipari üzemeket és földet kapnak a Szovjetunióban, tőkéseké és földbirtokosokká válnak, a jogfosztott, rabokká változtatott szovjet népek pedig munkájukkal a német hódítókat fogják gazdagítani.

Az effajta ígéretek tartalmát elképzelhetjük, ha meghallgatjuk Kochot, az egyik hitlerista vezetőt, aki Ukrajna birodalmi helytartójaként egészen 1943-ig váltig azt hajtogatta: „Ha a német katona meghódította Ukrajnát, azt nem azért tette, hogy boldoggá tegye az ukrán népet, hanem azért, hogy német uralom alá vesse Ukrajnát, s mindenekelőtt megteremtse a feltételeket a német frontkatonák utódainak letelepüléséhez, Európa számára pedig értékesítési piacot szerezzen.”¹²²² A fasiszta Németország katonáinak megengedték, hogy kifosszák a szovjet falvak és városok békés lakosságát, meggyilkoljanak bármely járókelőt, megerőszakolják a nőket. Nemhogy büntették volna, hanem még ösztönözték is az embertelen gaztetteket.

A hitlerista propaganda a hadsereg jelentékeny részére hatott. A német katonák zöme bizonyos volt abban, hogy a Szovjetunió elleni háború könnyű katonai séta lesz, amely gazdag zsákmánnyal kecsegtet. Hatott a hitlerista propaganda a lakosságra is. Walter Ulbricht szavai szerint „a német nép széles rétegei, amelyeket elvakított a sovinszta propaganda és Hitler bel- és külpolitikájának ideiglenes sikerei, helyeselték a bűnös agresszív cselekményeket, vagy mélyen hallgattak róluk. Sok német azt hitte, hogy Hitlert nem lehet megállítani, s ebben a hitükben »Európa gazdáinak« érezték magukat, akiknek szabad kifosztaniuk és leigázniuk más népeket. Az európai »új rend« megteremtése nevében, a német »életter« kibővítése nevében helyeselték Hitlernek az összes európai ország elleni rabló háborúit. Még a munkások közt is akadtak olyanok, akik »német szocializmust« véltek felfedezni azokban a szálnalmas morzsákban, amelyeket a német monopolisták és junkerek, Németország igazi gazdái juttattak nekik asztalukról. Ezek a munkások elismételték Goebbelsnek azt a hazugságát, hogy Németországban a fináncitőke elveszítette döntő jelentőségét”.¹²²³

A német fasiszta propagandisták ígérétei természetesen hazugok voltak. A német kormány nem a néppel törődött, hanem a monopolistákkal és a földbirtokosokkal, ezt bizonyította ékes-szólóan a hitlerista főkolomposok egész politikája.

A Szovjetunió elleni támadást megelőzően hasonló belpolitikai intézkedéseket hajtottak végre a fasiszta tömb más országaiban is. A leggyilkosabb terror volt a fő feltétele annak, hogy ezeknek az országoknak a hátszágát felkészítsék a Szovjetunió elleni háborúra. De semmiféle bel- és külpolitikai intézkedés nem szüntethette meg azokat az ellentéteket, amelyek a fasiszta tömbön belül fennálltak. Ezeknek az ellentéteknek elkerülhetetlenül meg kellett mutatkozniuk a Szovjetunió elleni háború napjaiban, különösen a fasiszta hódítók első kudarcai után.

Németország már az európai háború megkezdése előtt háborús vágányokra állította át gazdaságát. A német imperialistáknak és fasiszta tábornoki karuknak fejlett hadigazdaság állt a rendelkezésére, amelynek a második világháború első időszakában nem kellett nagyobb zökkenőkkel megbirkóznia.

A nyugati háború folyamán, illetve a Szovjetunió elleni háború előkészítése idején a náci kormány több új intézkedést tett a hadigazdaság szabályozására. A hadigazdaság irányításával eredetileg Funk gazdasági főbiztost bízták meg. Egyidejűleg Göring, mint a négyéves terv meghatalmazottja, ugyancsak foglalkozott a hadiipari termelés fejlesztésének kérdéseivel.

1939 decemberében a hadigazdaság irányítását alapjában véve Göringre bízták, s a négyéves tervvel foglalkozó irányító szervek vették át azokat a funkciókat, amelyeket addig a gazdasági főbiztos látott el. A náci csakhamar megalakították a hadigazdaság irányításának főtanácsát, amelynek elnöke Göring lett. 1940 márciusában megszervezték a fegyver- és lőszeripari minisztériumot, Todttal az élén.¹²⁴⁴

A német hadigazdaság fejlesztésére nagymértékben felhasználták a megszállt országokat, s ennek folytán Németország hadiipari kapacitásai, munkaerőtartalékai, élelmiszer-, nyersanyag- és ásványkészletei jelentősen növekedtek, a hadiipari termelés pedig szakadatlanul bővült. „Csaknem mindegyik annektált, megszállt vagy német befolyási övezetbe került ország újabb lehetőségeket nyújtott fontos ipari nyersanyagok és anyagok megszerzésére. Így például Ausztriában vasérc volt, Csehszlovákiában mangánérc, pirit és fa, Lengyelországban szén, ólom és réz, Romániában olaj, Magyarországon bauxit és pirit, Olaszország piritet, bauxitot, ólmot és cinket adott, Franciaország szenet, vasércet és bauxitot stb.”¹²²⁵

Németország 1941-ig a megszállt országokban 9 milliárd font sterling értékű vagyont szerzett,¹²²⁶ 135 000 tonna rezet (Németország 6 havi rézszükségletét), több mint 16 hónapra elegendő nikkelszükségletet.¹²²⁷ 92 német hadosztályt zsákmányolt francia gépkocsikkal szereltek fel.¹²²⁸

Kerl, a hadigazdaság nyugatnémet szakértője azt írja: „A nyugati háború lényegesen megváltoztatta a hadigazdasági helyzetet Németországban. Először is, jelentősen megjavult a nyersanyaghelyzet. A háború első hét hónapja alatt Norvégia, Hollandia, Belgium és főleg Franciaország kikötőiben óriási stratégiai nyersanyag-készleteket halmoztak fel: féméből, üzemanyagból, gumiból, textilipari nyersanyagból stb., ezek most hadizsákmányként a németek kezére kerültek. Az említett országok ipara is jól el volt látva nyersanyaggal, s anélkül, hogy újabb nyersanyagra lett volna szüksége, teljesíthette a nagy német megrendeléseket. A vas- és acélgyártás bázisa jelentősen kibővült azzal, hogy Hollandia, Belgium, Franciaország és Lengyelország szénbányái, ércbányái és acélgyárai csaknem sértetlenül kerültek kezünkre. Németországnak így páratlan lehetősége nyílt arra, hogy a meghódított országok hatalmas ipari üzemekre támaszkodva fejlessze gazdaságát.”¹²²⁹

A német kohászat mindig vasérchiánnyal küzdött. A Németországban bányászott érc mennyisége nem tudta teljesen kielégíteni a termelés szükségleteit. A hiányzó vasércet ezek után megkapták Svédországból, Franciaországból és néhány más országból.

A német imperialisták a Szovjetunió elleni támadás előkészítése során növelték az összes fontosabb katonai-stratégiai anyagok kitermelését és előállítását az országon belül, élve a területi hódítások adta kedvező lehetőségekkel. 1939-től 1941-ig rohamosan nőtt a fémek, a vegyicikkek és a műgumi termelése. Ezt a munkáslétszám növelésével és a munkaintenzitás fokozásával érték el. 1939 februárjában a német tőkések meghosszabbították a bányászok munkanapját. 1939-ben a szénbányászatban 507 000 ember dolgozott, 1941-ben már 661 800. A széntermelés azonban nem sokkal növekedett, és nem volt elég ahhoz, hogy kielégítse az ország szakadatlanul növekvő szükségleteit. A hadigazdaság legfontosabb ágainak szénellátása érdekében a hitleristák kénytelenek voltak szabályozni a szén elosztását.

A vasércbányászat növekedése, és a megszállt országokból történő vasércbehozatal útján Németországban gyorsan emelkedett az acél termelése. 1939-ben Németország (Ausztriát és a „Szudéta-vidéket” is beleértve) 21,8 millió tonna acélt termelt, 1940-ben (Cseh- és Morvaországgal, Ausztriával, a „Szudéta-vidékkel”, Elzász-Lotharingiával, Luxemburggal, Hollandiával, Belgiummal, Észak-Franciaországgal, Longwyval együtt) 25,1 millió tonnát, 1941-ben pedig (az előbbiekhöz hozzávéve még Lengyelországot is) 31,8 millió tonnát.¹²³⁰ A Szovjetunió elleni háború előtt Németországnak az európai megszállt országokkal együtt 43,4 millió tonna acéltermelési kapacitása volt,¹²³¹ amelyet nem használtak ki teljesen. A Szovjetunió elleni háború gazdasági előkészítésében igen nagy jelentőségű volt az üzemanyagtermelés tetemes bővítése. A német ipar egyrészt hazai forrásokból, másrészt Románia, Magyarország, Ausztria és Lengyelország telepeiről kapta az olajat. Gyorsan fejlődött a szintetikus olajtermékek előállítása is. Németország egész olajtermelése az 1939. évi 8,2 millió tonnáról 1941-ben 10 millió tonnára növekedett.¹²³² Ezenkívül Franciaországban, Belgiumban és Hollandiában Németország körülbelül 8,8 millió tonna olajterméket zsákmányolt.

A német olajtrösztök és bankok, a megszállt és csatlós országok olajforrásainak kiaknázására, megalakították a „Kontinentális Olajtársaság” nevű részvénytársaságot. Ez a társaság ellenőrzése alá vonta Franciaország, Belgium olajtrösztjeit, Románia olajtelepeit és fő feladata az volt, hogy majdan kiaknázza a Szovjetunió olajkincseit. Nem sokkal a Szovjetunió megtámadása után a német kormány 99 évre monopoljogot adott a „Kontinentális Olajtársaságnak”, hogy a Szovjetunió megszállt területein olajat, földgázt kutasson, bányásszon, feldolgozzon és értékesítsen.¹²³³

Amint megkezdődött a világháború, számottevően nőtt az üzemanyagszükséglet. Ez nehézségeket okozott a német gazdaság üzemanyagellátásában. A fasiszta hatóságok kénytelenek voltak korlátozni különösen a polgári üzemanyagfogyasztást. A német gazdaságügyi minisztérium 1941. június 10-i jelentése megállapította, hogy az ország nagy részében „a létfontosságúnak minősített polgári célú üzemanyagszükségletet csak részben elégítik ki”.¹²³⁴

Németország nagy színesfém-készleteket halmozott fel, s magas színvonalra emelte az alumínium-termelést, amely az 1933. évi 21 000 tonnáról 1939-ben 194 000 tonnára nőtt.¹²³⁵ Elhagyta Kanadát (évi 64 500 tonna), az Egyesült Államokat (130 000 tonna 1938-ban), s az első helyet foglalta el a világ alumíniumtermelésében. 1941-ben Németországban és a megszállt országokban 324 000 tonna alumíniumot termeltek. Németország hadigazdaságában az egyik szűk keresztmetszet a kaucsuk előállításában mutatkozott. A kaucsuk-igény a hadsereg gépesítésével erősen megnőtt. Műgumit 1939-ben 22 000 tonnát, 1940-ben 39 000 tonnát, 1941-ben 71 000 tonnát termeltek. A természetes kaucsuk behozatala 1939-ben 77 000 tonna, 1941-ben 27 000 tonna volt. Ennek a fontos stratégiai anyagnak a termelésében monopolhelyzetet foglalt el az „I. G. Farbenindustrie” konszern. A gumi elosztását szigorúan korlátozták, jöllehet termelése növekedett.

Míthogy növekedett a nyersanyagok, az egyéb anyagok és a kész termékek termelése, mind több munkaerőre volt szükség. 1939 és 1941 között a munkások és az alkalmazottak létszáma csaknem 3 millióval növekedett.¹²³⁶ A munkaerő-tartalékok kimerülőben voltak. A német imperia-listák nagymértékben éltek azzal a lehetőséggel, hogy kihasználhatták a külföldi munkásokat, akiket erőszakkal hurcoltak Németországba, s az iparban, illetve a mezőgazdaságban foglalkoztattak. Németországban már 1940 decemberében 1 300 000 külföldi polgári személy dolgozott, s számuk 1941 decemberéig 2 200 000 főre emelkedett.¹²³⁷

1940–1941 folyamán Németországban erősen nőtt az ipari nyersanyagok és a hadianyagok főbb fajtáinak termelése. 1940-ben a hadianyag-termelés 1939-hez képest 76 százalékkal, 1933-hoz képest pedig 22-szeresre nőtt.¹²³⁸ Különösen növekedett a harckocsik, a vontatók, a repülőgépek, a hadihajók gyártása, ezt bizonyítja a túloldali táblázat is.

Ha azonban az egész 1939. év átlagos havi adatait nézzük, nem pedig az évnek csupán az utolsó négy hónapját, a fegyvergyártás 1941-ben 1939-hez képest sokkal nagyobb mértékben növekedett.

A „Németország ipara a háború időszakában, 1939–1945” c. könyv szerzői azt állítják, hogy Németország hadigazdasága 1939–1941 folyamán alig különbözött a békeidők gazdaságától.¹²³⁹

Elhallgatják, hogy Németország gazdasága már a háború előtti években is teljes gőzzel a háború céljaira dolgozott.

A német fegyveres erők főparancsnoksága, mivel számolt azzal, hogy a Szovjetunió elleni hadszíntér nagy és mély lesz, s tervbe vette a szovjet gazdaság kifosztását, nagy figyelmet fordított a vasúti gördülőanyag felhalmozására. Bővítették a mozdony- és a vagongyártást; ezenkívül a megszállt országokból is sok gördülőanyagot gyűjtöttek Németországba. Ennek következtében Németország mozdonyállománya az 1938. évi 20 200-ról 1941-ben 27 400-ra emelkedett, a vasúti teherkocsik állománya pedig ugyanezen idő alatt 605 000-ről 790 000-re.¹²⁴⁰

*Az átlagos havi fegyvergyártás Németországban, 1939–1941-ben¹²⁴¹
(millió márkában, 1941–1942-es árakon)*

Fegyverzet és hadianyagok	1939 (szept.-dec.)	1940	1941
Tüzérségi fegyverek	45,0	56,4	75,3
Lőszer	253,0	367,0	229,3 ¹²⁴²
Harcokocsik	2,1	14,3	32,0
Féllánctalpas vontatók	7,7	12,9	19,0
Repülőgépek	260,0	345,1	371,0
Lőpor	4,4	18,6	28,2
Hajók	10,3	39,5	107,8

A hitleristák rendelkezésére álltak csaknem az egész kapitalista Európa élelmiszerforrásai, beleértve Európa délkeleti részét is. A megszállt és a csatlós országokból, valamint egyes semleges államokból szakadatlanul ömlött Németországba az élelmiszer, a nyersanyag s a késztermék is. A német behozatal értéke 1939-től 1941-ig 4,8 milliárd márkáról 6,9 milliárd márkára, vagyis 43,7 százalékkal emelkedett.¹²⁴³

A lakosság ellátásában mégis nehézségek mutatkoztak. A német gazdaságügyi minisztérium 1941 június-júliusi jelentései megállapították: „hiány van mindazokban a közszükségleti cikkekben, amelyeknek forgalmát nem szabályoztuk”.¹²⁴⁴ 1941. június végén egyes textiltípusokat, lábbelit, dohányt stb. nehezen vagy egyáltalán nem lehetett kapni Németország sok vidékén. „A szegényebb néprétegek – állapította meg a gazdaságügyi minisztérium jelentése – a legfájdalmasabban érzik a közösleges olcsó méteráru hiányát.”¹²⁴⁵

A háború egész súlyával a dolgozók vállára nehezedett. A német plutokrácia számára viszont a meggazdagodás aranyforrása volt. A nagymonopóliumok hatalmas profithoz jutottak a katonai megrendelések, valamint a megszállt országok kifosztása útján. Az „Acéltröszt” igazgatóságának egyik jelentése (ennek a trösztnek a vezetői voltak más monopolisták mellett Vogler, Hugenberg, Pferdmenges) azt bizonyítja, hogy 1931. október 1-től 1940. szeptember 30-ig a tröszt 27,6 millió márka tiszta hasznót könyvelt el.¹²⁴⁶ Az ország gazdasági és politikai életében óriási szerepet játszott az I. G. Farbenindustrie óriáskonzern, „a világ legnagyobb és legerősebb vegyipari konzernje”.¹²⁴⁷ Nemcsak Németországban, hanem sok más országban is voltak vállalatai. Az „I. G. Farbenindustrie” 43 fontosabb vegyicitket gyártott, ebből 28 elsőrendű fontosságú volt a német fegyveres erők számára. Ez a tröszt állította elő Németországban a műgumi és a szintetikus kenőolaj 100 százalékát, a műbenzin egy részét, a robbanóanyagok nagyobb részét, és a német műanyag-termelés 90 százalékát.¹²⁴⁸

„Az »I. G. Farbenindustrie« nélkül – írja R. Sasuly amerikai publicista – Hitler nem eszelhette

volna ki a háborút.”¹²⁴⁹ E konszern gazdái nem érték be a katonai megrendelések hasznával, hanem részt vettek a megszállt országok kifosztásában is. „Amilyen gyorsan a német hadsereg előnyomult 1939–1942 folyamán, ugyanolyan gyorsan a sarkában termett az »I. G. Farbenindustrie«, kezébe kaparintva a meghódított országok gyárait.”¹²⁵⁰ A megszállt országok valamennyi vegyipari üzeme az ellenőrzése alá került. E konszern profitja mérhetetlenül megnőtt. Az „I. G. Farbenindustrie” vezetői nürnbergi perének adatai szerint a tröszt tiszta jövedelme 1932-ben 48 millió márka volt, 1939-ben pedig 363 millió márka, 1943-ban 322 millió márka.

Óriási profitra tett szert a Krupp-konszern, amely harcokcsit, különböző űrméretű lövegeket, tengeralattjárót, löszert stb. szállított a hadseregnek. A Krupp-konszern gigászi polippá nőtt, amely nemcsak Németországot fonta be csápjaival, hanem más országokat is. 1939-ben Kruppnak 175 vállalata volt Németországban, s 60 fiókvállalata külföldön. A Krupp-konszern így egyenes közvetítője volt az európai népek elleni német agresszióknak, amelyeket a fasiszták belesodortak a második világháborúba. Az „I. G. Farbenindustrie”-hoz hasonlóan a Krupp-konszern is számos üzemet kaparintott meg a megszállt országokban.

A német monopóliumok sorában különleges helyet élvezett a „Hermann Göring Birodalmi Gyárainak Társasága” nevű konszern, amelyet állami támogatással alapítottak 1937 júliusában. 1941 április-júniusában a konszern 776 000 tonna nyersvasat, 766 000 tonna acélt termelt, 8 103 000 tonna kőszénat bányászott. A konszern üzemei ekkor körülbelül 500 000 munkást és alkalmazottat foglalkoztattak.¹²⁵¹ A Göring-konszern ellenőrzése alá vette az ausztriai „Alpin-Montan” bányatársaság üzemeit, a megszállt országok sok kohóüzemét, gépgyárát és hadianyaggyárát, s ez tovább növelte szerepét Németország hadigazdaságában.

A háború tehát növelte a monopóliumok profitját, fokozta a tőkekoncentrációt, s ez kiélezte a társadalmi ellentéteket. A fasiszták, hogy megakadályozzák a dolgozók elégedetlenségének növekedését, a terror mellett egyre jobban fokozták a „nemzetiszocializmus” eszméinek propagandáját, ezzel leplezve az ipari és a fináncoligarchia uralmát.

Amikor a hitleri Németország a Szovjetunió elleni támadást előkészítette, nemcsak saját termelőkapacitásaival rendelkezett, hanem a vele szövetséges és a megszállt országok iparával, mezőgazdaságával és ásványi kincseivel is. Ez lényegesen növelte hadiipari potenciálját. Ezt mutatja a következő táblázat is.

*Németország hadigazdasági teljesítő képességének jellemző adatai 1941-ben*¹²⁵²

Mutatók (millió fő)	A tulajdonképpeni Németország (1937-es határok)	A csatlósok és a megszállt országok tartalékaival együtt	Mutatók (millió tonna)	A tulajdonképpeni Németország (1937-es határok)	A csatlósok és a megszállt országok tartalékaival együtt
Lakosság	70,2	290,0	Szénbányászat	257,4	400,0
Ipari munkásság	10,0	28,0	Olajbányászat	0,9	7,5
			Acél	20,8	31,8

A Szovjetunió elleni támadás kezdetére Németországnak óriási termelési lehetőségei voltak, hogy a fegyveres erőket korszerű fegyverzetrel és szállító eszközökkel lássa el. Németország hadigazdasági potenciáljának növelése szempontjából rendkívüli fontosságú volt, hogy megszállta az európai országok többségét, és ellenőrzése alá vetette az úgynevezett szövetséges országok gazdaságát.

1940 júniusában a fasiszta Németország szárazföldi csapatainak vezérkara hozzálátott, hogy a Szovjetunió elleni támadásra előkészítse a fegyveres erőket és a hadszínteret. Megkezdődött a csapatok álcázott felvonulása nyugatról keletre. A német hadsereg magasabbegységei 1940 nyarán és őszén egymás után érkeztek Lengyelországba, Finnországba és Romániába.

A csapatok keletre való átdobásával egyidejűleg a német hadvezetőség az országon belül megkezdte az új alakulatok felállításához szükséges tartalékok kiképzését. A hadseregbe további több mint egymillió embert hívtak be, főleg azok közül, akiket az ipar érdekében korábban felmentettek.

Az újoncokat összevonásokon és kiképzőtáborokban képezték ki. Az 1919–1920-as sorköteles állományt, amelyet korábban hívtak be, rövidített kiképzésben részesítették. Az altiszti állomány különleges iskolákban kapott kiképzést. Ezenkívül négy új tiszthelyettesi iskolát nyitottak meg. 1940 júliusától decemberéig a kiképzőtáborokból és iskolákból sok közlegény és altiszt került a különböző fegyvernemekhez.

Kiépítették az iskolák és a különféle továbbképző tanfolyamok hálózatát a tisztikar számára. A vezérkari tisztek a még 1940 januárjában megszervezett különleges tízhetes tanfolyamokon kaptak kiképzést. Ezeket a tanfolyamokat a Szovjetunió elleni háború kezdetéig négy turnus végezte el. Ezenkívül összefegyvernemi parancsnoki, szállásmesteri és felderítő tanfolyamokat szerveztek. S végül behívták a hadseregbe azokat a vezérkari tiszteket, akiket még 1918-ban helyeztek tartalékos állományba.

A hitleristáknak már 1940 őszén valamennyi kategóriában nagyszámú kiképzett személyi állományuk volt, amelyet a területi hódítások és a más népek iránti gyűlölet szellemében neveltek. „A porosz junkerek és a német imperialisták évtizedeken át, s különösen a fasiszta diktatúra éveiben a sovinizmus mérgével metelyezték a német nép tudatát, és beléje oltották a gyűlöletet országunkkal szemben.”¹²⁵³

A német hadvezetőség a lengyelországi és a nyugati hadjáratok tapasztalatait, valamint a keleti hadszíntér sajátosságait figyelembe véve átszervezte fegyveres erőit, elsősorban a szárazföldi csapatokat, növelte ezek tűzerejét és mozgékonyágát. A gyaloghadosztály létszámát némileg csökkentették, de megerősítették automata fegyverekkel – géppuskákkal és géppisztolyokkal. Felszerelték 47 mm-es páncéltörő ágyúval és páncéltörő puskával. Az új szervezésű gyaloghadosztály – három gyalogezred és egy tüzérezred – 16 859 főből állt, s a következő fegyverzettel rendelkezett: 767 géppisztoly, 495 golyószóró, 118 géppuska, 138 db 50 mm-es és 80 mm-es aknavető, 26 gyalogsági ágyú, 48 tarack, 75 páncéltörő ágyú, 12 db 20 mm-es és 37 mm-es légvédelmi ágyú és 96 páncéltörő puska.

A páncélos hadosztályoknál is növelték az automata gyalogsági fegyverek és az aknavetők számát, s több mint másfélszeresére emelték a gyalogsági ágyúk és a tábori tüzérségi lövegek számát. Hogy a hadosztályokat mozgékonyabbá és manőverképesebbé tegyék, a harckocsik számát több mint 50 százalékkal csökkentették. Az új rendszer szerint a páncélos hadosztály egy harckocsiezredből (két harckocsizászlóalj), két gépesített ezredből és egy tüzérezredből állt. A páncélos hadosztály létszáma 16 000 fő volt; fegyverzete a következő: 649 géppisztoly, 499 golyószóró, illetve géppuska, 78 db 50 mm-es és 80 mm-es aknavető, 24 gyalogsági ágyú, 36 tarack, 54 páncéltörő ágyú, egyes hadosztályokban 135, más hadosztályokban 209 harckocsi, 25 páncélkocsi és 160 páncélozott szállító jármű.

A gépesített hadosztályok szervezetét is lényegesen módosították. A gépesített hadosztály két gépesített ezredből és egy tüzérezredből, valamint egy motorkerékpáros lövészászlóaljból állt. A hadosztály létszáma 14 029 fő, fegyverzete: 762 géppisztoly, 500 golyószóró, illetve géppuska, 108 db 50 mm-es és 80 mm-es aknavető stb.

Megváltoztatták a szárazföldi hadsereg más magasabbegységeinek szervezését is azzal a céllal, hogy növeljék a tüzerőt és a mozgékonyaságot.

Jelentősen növekedett a harckocsik száma. 1939. szeptember 1-én a német fegyveres erőnek 3200 harckocsija és rohamlövege volt, 1941. június 1-én pedig már 5640.

A fasiszta Németország vezetői „villámháborúra” készültek, s ezért különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak a légierőnek. Gyors ütemben feltöltötték új típusú repülőgépekkel. Mivel Németország csak 1935-ben kezdte fejleszteni légierjét, valamennyi főbb német repülőgéptípus a háború előtti öt év folyamán készült, s a korszerű repülőestechnika akkori legjobb típusai közé tartozott.

A német vadászgépek egyik fő típusát, a Me-109-et (Messerschmitt-109) 1936-ban rendszeresítették. Ez a fémtestű, részben páncélozott gyors vadászgép erős ágyú- és géppuska-fegyverzettel volt felszerelve. A Me-109-ek a csatagépek feladatát is ellátták. 1937-ben rendszeresítették a He-111 bombázót (Heinkel-111), amely 1940-ig a német légierő fő bombázótípusa volt, valamint a Ju-87-et (Junkers-87).

Ezt az utóbbi zuhanóbombázót széles körben alkalmazták a harcmezőn harckocsik és gyalogság kísérése. 1938–1939 folyamán rendszeresítették a kétüléses több feladatú Me-110-es repülőgépet, amely az éjszakai vadász-, a bombázó- és a felderítő gép feladatait látta el, és a Ju-88-as új kétmotoros zuhanóbombázót. Végül 1941 nyarán a német légierő megkapta a korszerű Fw-190-es (Focke Wult-190) vadászgépek első példányait. Ennek a nagy tűzerőjű ágyúkkal felszerelt gépnek a legnagyobb sebessége 625 km/óra volt.

Így a Szovjetunió elleni háború kezdetekor a német fasiszta légierő főleg olyan repülőgéptípusokkal rendelkezett, amelyeket elsősorban a gyalogság és a harckocsik támogatására alkalmaztak a harcmezőn és hadművelleti mélységben. Ennek ellenére a Szovjetunió elleni háború kezdetekor a fasiszta Németországnak nem voltak külön csatarepülőgépei.

A minőségi javulás mellett rohamosan nőtt a német fasiszta légierő repülőgépállománya is. A Szovjetunió elleni háború kezdetekor Németországnak körülbelül 20 000 harci, iskola- és szállító repülőgépe volt. A teljes repülőgéppark 50 százaléka harci gép volt, ezen belül bombázó és felderítő mintegy 69 százalék, vadászgép pedig a harci állománynak csak 31,2 százaléka volt.

A légierő különböző csapatnemeinek ezt az arányát az határozta meg, hogy a hitleristák a légierőnek különleges szerepet szántak a Szovjetunió elleni háborúban. A hadműveletek első napjaiban a német fasiszta vezetők tervei szerint a repülőtereken akarták megsemmisíteni a szovjet légierőt, mint ahogy ezt Franciaországban és más európai országokban tették, hogy kiiktassák a német csapatok és háterszági objektumok elleni tevékenységét.

Úgy vélték, hogy a Szovjetunió belsejébe való további támadás során nem kell számolniuk a szovjet légierő említésre méltó ellenállásával, következésképpen nincs szükségük erős és nagy vadászgépparkra csapataik oltalmazásához és az ország légvédelméhez.

A fasiszta Németország hadvezetősége a Szovjetunió elleni háborúban abban látta a légierő fő rendeltetését, hogy a harcmezőn biztosítsa a szárazföldi csapatok harcát, s elsősorban segítse a páncélos ékek előnyomulását. A szárazföldi erőknek azt a feladatot adták, hogy gyorsan törjenek be a Szovjetunió belsejébe, zúzzák szét a szovjet fegyveres erőket, és rövid idő alatt – „villámgyorsan” – fejezzék be a háborút. Ezeknek az akcióknak a támogatására a hitleristák véleménye szerint főleg zuhanóbombázókra és felderítőkre volt szükség, s éppen ezért ezek a típusok alkották a fasiszta légierő harci repülőgépeinek több mint $\frac{2}{3}$ -át.

A Szovjetunió elleni háború kezdetekor a fasiszta Németország légierije már önálló haderőnem volt. Ehhez a haderőnemhez légvédelmi egységek és légideszant csapatok is tartoztak. Szervezeti tekintetben a német légierő öt légi flottából állt, s ebből négyet a szovjet–német arcvonalon készült felhasználni. A légi flotta több repülőhadtestből, illetve hadosztályból állt, s magában foglalta a légierő hadtápszerveit, az úgynevezett „légi körzeteket”. A 600–700 harci repülőgépéből álló repülőhadtest vegyes összetételű volt: két-három bombázó, egy-két vadászredből, valamint felderítő és szállító csoportokból állt.

A német fasiszta légierőnél már a háború előtt elkülönítették a légierő hadtápszerveit a harcra repülőegységektől, ami jelentékenyen növelte a légierő manőverező képességét; képes volt a támadó csapatokat követve gyorsan újabb repülőtérré települni, s megjavult a repülőgépek anyagi és repülőtéri kiszolgálása.

A német hajóhadat nem szervezték át, de újabb hajókkal erősítették meg.

A Szovjetunió elleni fasiszta támadás idején a német hajóhad 5 sorhajóból, 4 nehéz- és könnyű-cirkálóból, 43 torpedórombolóból és torpedónaszádból, 156 tengeralattjáróból és jelentős számú segédhajóból állt.

A magasabbegységek átszervezésével egyidejűleg a hitlerista hadvezetőség mennyiségileg is gyarapította fegyveres erőit. A lengyel és a francia hadjárat tapasztalataiból kiindulva hozzálátott nagy gépesített és páncélos kötelékek szervezéséhez, ami nemcsak a gépesített hadtestek vezetési szerveinek számszerű növelését, hanem a páncélos csoportok új vezetési szerveinek létrehozását is szükségessé tette.

A német hadvezetőség, miközben növelte a szárazföldi hadsereg állományát, a nyugati és a lengyelországi hadműveletek tapasztalatait felhasználva gondosan felkészítette a csapatokat a támadó hadműveletekre. A kiképzés különlegesen felszerelt táborokban és a terepen folyt, a harc-helyzetet megközelítő feltételek mellett. A gyaloghadosztályok kiképzésében különös figyelmet fordítottak a gyalogságnak a harckocsikkal és a légierővel való együttműködésére. A páncélos csapatoknál a harckocsik és a légierő közti együttműködés gyakorlására helyezték a fősúlyt. A szárazföldi csapatok és a légierő rendszeresen tartottak közös hadgyakorlatokat.

A német hadvezetőség a Szovjetunió elleni hadműveletekre gondosan felkészítette a különböző fokozatú törzseket, s a legtapasztaltabb tisztekkel erősítették meg azokat. A törzsek kiképzéséért személyesen az egységek, a magasabbegységek és a hadművelleti magasabbegységek parancsnokait tették felelőssé.

A vezérkari tisztek kiképzésében sok időt fordítottak a csapatok vezetésének kidolgozására, a különböző fegyvernemek közti együttműködés megszervezésére. A kiképzés fő módszere a különleges törzsvezetési és parancsnoki-törzsvezetési gyakorlat, valamint a csapatokkal végrehajtott harcászati gyakorlat volt, amelyet rendszerint a valóságos helyzetet megközelítő körülmények közt szerveztek meg. A gyakorlatok után a tapasztalatok részletes értékelése következett.

A fasiszta Németország vezetői a Szovjetunió elleni támadás megszervezése során nagy figyelmet szenteltek a felvonulási terület előkészítésének. Lengyelország elfoglalásával a német hadsereg közvetlenül a Szovjetunió nyugati határáig jutott el, s így kedvező lehetőség nyílt számára csapatai felvonultatásához. A lengyel terület azonban mint hadszíntér műszaki szempontból gyengén volt előkészítve, az úthálózat s elsősorban a vasúthálózat alapos javításra szorult. A német hadvezetőség parancsára ezért Lengyelországban gyors ütemben folytatták az útépitő munkálatokat, repülőtereket, védelmi létesítményeket készítettek, kiépítették a híradást. Ezek a munkálatok különösen meggyorsultak 1940 nyarától.

A fejlett technikai bázis, valamint a megszállt lengyel és csehszlovák területek munkaerejének felhasználása megkönnyítette a hitleristáknak a tervezett munkák elvégzését.

1941 tavaszára a németeknek sikerült befejezniük az utak javítását, növelniük az állomások és kitérők áteresztő képességét a következő hat vasúti fővonalon: Stettin–Marienburg (Malbork)–Königsberg; Berlin–Bromberg (Bydgoszcz)–Tilsit; Berlin–Poznań–Varsó; Berlin–Łódź–Varsó–Sedlez (Siedlce); Berlin–Breslau (Wrocław)–Katowice–Breszt; Berlin–Krakkó–Jarosław – ezeknek a vonalnak az együttes áteresztő képessége napi 600 vonatpár volt. Ugyanerre az időre befejezték a harántirányú vasutak javítását is.

Nagy erőfeszítéseket tettek új autószertrádák és országutak építésére, illetve a meglevők kijavítására is. Az országban már 1940 végére befejezték négy nagy autószertráda építését, 1941 nyarára pedig elkészültek azok az új autószertrádák, amelyek Közép-Németországot Kelet-Poroszországgal, Lengyelországgal és Ausztriával kötötték össze.

Ebben az időszakban különösen intenzíven folyt a repülőtéri hálózat bővítése.

Németországban csupán 1940 nyarától 1941 májusáig mintegy 250 repülőteret és 160 leszállóhelyet építettek. Ugyanezen idő alatt a németek Lengyelországban mintegy 100 repülőteret és 50 leszállóhelyet építettek és szereltek fel. Egyidejűleg bővítették a haditengerészeti támaszpontokat a Balti-tengeren és Norvégia északi részén.

1941. május elejére lényegében előkészítették a kelet-európai hadszínteret a Szovjetunió elleni támadásra. A kiépített úthálózat teljesen biztosította mind a fegyveres erők hadászati összpontosítását és felvonultatását, mind a szükséges utánpótlás szállítását.

A sok repülőter és leszállóhely lehetővé tette a légierő szétagoltságot és a széles körű manőverezést mind az arcvonal mentén, mind pedig mélységben. A haditengerészeti támaszpontok kielégíthették a hajóhad minden szükségletét.

1941. június 1-re befejeződött a szárazföldi erők mozgósítása és felvonulása. Németország a Szovjetunió elleni támadás kezdetéig a második világháború kezdetéhez képest több mint kétszeresre növelte szárazföldi csapatainak és légierőjének létszámát. Ezt bizonyítja a következő táblázat.

Németország fegyveres erői

Szárazföldi csapatok és légierő	1939. IX. 1.	1940. V. 1	1941. VI. 1.
Hadosztályok száma összesen	103	156	214
ebből:			
páncélos	6	10	21
gépesített	8	8	14
Harckocsi	3 200	3 387	5 640
Repülőgép	4 405	5 900	10 000

A fasiszta Németország fegyveres erőinek teljes létszáma 1941 júniusáig 7 234 000 főre emelkedett, a következő megoszlásban: a szárazföldi csapatoknál 3 800 000, a légierőnél 1 680 000, a haditengerészetnél 404 000, az SS-csapatoknál 150 000 és a tartalékhadseregben 1 200 000 fő.¹²⁵⁴

A német hadvezetőség a Szovjetunió elleni támadás kezdetéig – bár a nyugati háború tapasztalatai helyesbítették itt-ott a hadtudomány egyes tételeit – lényegében nem változtatta meg hadműveleti-harcászati elveit. A hadseregcsoporthoz és a hadseregek támadó hadműveleteinek alapelvei a következők voltak: a támadás az ellenség repülőtereire mért összpontosított légi csapásokkal kezdődik a légi uralom kivívása céljából; a hadseregcsoporthoz egy vagy két irányban hajt végre áttörést; a páncélos csoportot (vagy csoportokat) a főcsapás irányában kell alkalmazni, azzal a feladattal, hogy törje át a védelmet, gyorsan nyomuljon elő a mélységben az ellenség erőinek szétagolása és bekerítése, illetve felvonuló tartalékainak részenkénti megsemmisítése céljából; a páncélos csoport nyomában előnyomuló tábori hadseregek befejezik a szétforgácsolt ellenséges csoportosítások szétverését és megerősítik a harckocsik által elfoglalt terepet.

A hadsereg mint hadműveleti magasabbegység egy főirányban és egy-két mellékirányban mér csapásokat azzal, hogy a támadást később az egyik szárny felé tovább fejleszti az ellenség bekerítése és megsemmisítése végett. A hadseregcsoporthoz támadási sávjának szélessége 150–250 km, a hadseregé 50–60 km. A hadseregcsoporthoz áttörési szakaszának szélessége 80–100 km, a hadseregé 25–30 km. A hadseregcsoporthoz hadműveletének mélysége 200–250 km, a hadseregé 120–150 km. A hadműveletekben a csapatok egylépcsős hadműveleti felépítésben kisebb tartalékok kijelölésével kerülnek alkalmazásra. A hadműveleti sűrűséget úgy határozták meg, hogy egy hadosztályra 3–5 km-es arcvonalszakasz jutott.

A német fasiszta katonai teoretikusok kidolgozták a védelmi hadműveletek, továbbá a harc előkészítésének és megszervezésének alaptételeit is, s ezeket „A csapatok vezetése” (1933) c. szabályzatban, valamint „A szilárd arcvonal” (1939) c. utasításban összegezték. E tételeknek lényege a védelem két fajtájának – a főirányokban alkalmazott állásvédelemnek és a mellékirányokban alkalmazott mozgó védelemnek – a kombinációja. Ebből kiindulva a hadsereg védelmi sávját állásvédelem esetén 50–70 km-ben, mozgó védelem esetén 150–200 km-ben állapították meg. A hadseregcsoport védelmi sávjának szélessége 300 és 400 km között ingadozott.

A hadseregcsoport védelmének hadművelleti felépítése magában foglalta a 15–20 km mélységű harcászati védőövet, a hadseregtartalékok vonalát 30–40 km-re a peremvonal mögött, és a hadseregcsoportok tartalékainak vonalát 70–80 km-re a peremvonal mögött. A hadseregcsoport védelmének mélységét 100 km-ben, a hadseregét 40–50 km-ben határozták meg.

Döntő jelentőséget tulajdonítottak a harcászati mélység megtartásának. Ezért célszerűnek tartották, hogy védelemben a hadseregcsoport és a hadsereg hadművelleti felépítése egylépcsős legyen. A közepes hadművelleti sűrűséget úgy határozták meg, hogy 10–13 km-nél több ne jusson egy hadosztályra.

A német fasiszta hadseregben kialakult harcászati nézetek azon alapultak, hogy a harc fő célja az ellenálló erőknél és az ellenség eszközeinek megsemmisítése, s ez elsősorban támadással érhető el.

A támadó harcot „A csapatok vezetése” c. szabályzat szerint az összes fegyvernemeknek kell megvívniuk, a gyalogság és a harckocsik érdekében megvalósítandó szoros együttműködésben. Az ellenség védelmének áttörését, majd ezután az ellenség élőerejének és technikájának bekerítését és megsemmisítését a gyalogság és a harckocsik közösen végzik el a tüzérség és a légierő támogatásával. Emellett „a gyalogságnak fel kell használnia a harckocsik támadását a gyors előnyomulásra”.¹²⁵⁵ A gyalogság és a harckocsik rohamát egy-kétórás tüzérségi előkészítés és légi bombázás előzi meg. A szabályzat a manőver legcélszerűbb formájának az ellenség harckocsikkal való átkarolását tartotta.

A lényeges fogyatékoságok ellenére – amilyen a támadás meglepetésszerűségének túlbecsülése, a védelem mint a harctevékenység egyik fajtája jelentőségének lebecsülése – a német katonai-elméleti nézetek jobban megfeleltek a korszerű háború jellegének, mint azok a katonai doktrínák, amelyek a többi nagy kapitalista államban uralkodtak.

A Szovjetunió elleni felvonulást általában a német főparancsnokság irányította (a hivatalos okmányokban rövidítve OKW-val¹²⁵⁶ jelölték). Az OKW élén Hitler állt, az OKW vezérkari főnöke Keitel vezértábornagy volt. Minthogy a Szovjetunió elleni háborúba a német szárazföldi erőknél több mint 70 százalékát bevonták, s a harcselekményeknek főleg szárazföldi hadszíntéren kellett folyniuk, a keleti fegyveres harc tervezésének, előkészítésének és szervezésének közvetlen irányítása a szárazföldi csapatok főparancsnokságának (a hivatalos okmányokban rövidítve OKH¹²⁵⁷) kezében összpontosult. A Szovjetunió elleni háború kezdetekor a német szárazföldi csapatok főparancsnoka Brauchitsch vezértábornagy, vezérkari főnöke pedig Halder vezérezredes volt.

A német főparancsnokság 1941. február 3-án adta ki a parancsot, hogy kezdjék meg a fegyveres erők összpontosítását és felvonulását a „Barbarossa”-terv alapján. A keleti határ védelmét és a kezdeti összpontosítás fedezését a „B” hadseregcsoport csapataira (a 4., 12. és 18. hadsereg) bízták, amelyek már korábban felvonultak Kelet-Poroszországban és Lengyelország területén.

1941. február 4-én megindultak kelet felé a csapatokkal és technikai eszközökkel megrakott szerelvények. Az első lépcsőt alkotó hét gyalog- és egy gépesített hadosztály átdobása március 12-re fejeződött be. A megérkezett magasabbegységeket Danzig (Gdańsk)–Katowice vonalon összpontosították. A második lépcső (18 gyaloghadosztály, főparancsnoksági tartalékcsapatok és repülőkötelékek) április 8-án érkezett keletre, s a Königsberg–Varsó–Tarnów vonalon bontakozott szét. A harmadik lépcső (17 gyaloghadosztály, főparancsnoksági tartalék csapatok és légierő) átdobása április 10-én kezdődött meg. A balkáni események megzavarták a csapatszállítás rendjét. A tervben előírt időpontra, április 25-re a német hadvezetőségnek a harmadik lépcsőből a hadseregcsoportok,

a hadseregek és a páncélos csoportok törzsein kívül csak két gyaloghadosztályt sikerült átdobni keletre. A többi erők összpontosítása és az Allenstein (Olsztyn)–Radom vonalra való felvonultatása csak május 10-én fejeződött be.

Április 22-től, miután a hadseregcsoportok és a hadseregek parancsnokságai átvették sávjaikat, őket tették felelőssé a csapatok összpontosításának és felvonulásának fedezéséért. Ebből a célból engedélyezték, hogy a különösen fontos szakaszokon az első vonalban levő csapatokat megerősítsék az újonnan érkezett hadosztályokkal, s összpontosítsák a szükséges erőket a Königsberg–Varsó–Tarnów vonaltól keletre.

A negyedik lépcsőnek – 47 hadosztálynak, ezen belül 28 páncélos és gépesített hadosztálynak, valamint az összes többi főparancsnoksági tartalék egységének és a légierőnek – az átdobása és összpontosítása május 25-én kezdődött meg. Ugyanakkor állították át a vasutakat a legnagyobb forgalomra.

Előbb a gyalogos magasabbegységeket, utánuk a páncélos és gépesített magasabbegységeket dobták át. Június első napjaiban megkezdtek a korábban összpontosított csapatok főerőinek előretolását a Königsberg–Varsó–Tarnów vonalon túlra, valamint az első vonalban levő csapatok megerősítését.

1941. június 10-én az áttörésre szánt magasabbegységek megkezdtek a megindulási körletek elfoglalását: a gyaloghadosztályok az államhatártól 7–20 km-re, a páncélos és gépesített hadosztályok 20–30 km-re összpontosultak. Június 18-tól ezek a magasabbegységek éjszakánként az álcázás szabályainak betartásával előnyomultak a támadás megindulási állásaiba.

Június 21-én este a határon minden kész volt a támadásra. Ugyanakkor alapjában befejeződött azoknak a német magasabbegységeknek, valamint finn és román csapatoknak az összpontosítása is, amelyeknek Románia és Észak-Finnország területéről kellett megindulniuk a Szovjetunió ellen.

A Szovjetunió határán 190 hadosztályt összpontosítottak és bontakoztattak szét, mégpedig: 153 német hadosztályt (ebből 17 páncélos, 13 gépesített hadosztályt, 2 megerősített dandárt, 24 felvonulóban levő hadosztályt – a szárazföldi csapatok főparancsnokságának tartalékát), a fasiszta Németország szövetségeseinek 29 hadosztályát és 16 dandárát. A Szovjetunió ellen felvonult német magasabbegységeknél és megerősítő csapatoknál összesen mintegy 3 300 000 fő, s 50 000-nél több löveg és aknavető volt, ha pedig számításba vesszük a légierőt és a haditengerészetet, valamint a csapatok hadtáprészlegeit – 4 400 000 katonával és tiszttel kell számolnunk. A szövetségesek csapataival együtt mintegy 5 millió főre tehető a támadó erők létszáma.

A Szovjetunió elleni hadműveletekre bevontak 3940 német, 500 finn és 500 román repülőgépet; 3410 harcokcsit.

A Balti-tengeren és Norvégia északi partjainál állomásozó német haditengerészeti flotta 92 felszíni hadihajóból állt, ezen belül 1 sorhajóból, 4 cirkálóból, 34 torpedórombolóból és torpedónaszádból; ezenkívül volt még 100 tengeralattjárója és 69 különleges rendeltetésű hajója. A Szovjetunió elleni tengeri hadműveletekre ebből felhasználható volt 58 felszíni hajó és 40 különleges rendeltetésű hajó, 80 tengeralattjáró, valamint Románia és Finnország 27 hadihajója, 67 különleges rendeltetésű hajója és 6 tengeralattjárója.

A Szovjetunió elleni támadás napjának előestéjén a fasiszta Németországnak és szövetségeseinek a Szovjetunió határán összpontosított szárazföldi csapatai és légierije a következőképpen vonult fel. (Lásd a 18. sz. térképet.)

A távoli északon, Finnországban állt a „Norvégia” német hadsereg, négy német és két finn hadosztállyal. Feladata a 21. sz. direktíva szerint az volt, hogy „kerítse be Murmanszkot, amely fontos támaszpont az ellenség szárazföldi, tengeri és légierőinek támadó hadműveletei szempontjából”.¹²⁵⁸ s amellet igen fontos északi kikötő, majd foglalja el. A német hadvezetőség e hadszíntér sajátosságát figyelembe véve azt tervezte, hogy a támadást három irányban indítja meg – Murmanszk, Kandalaksa és Uhta felé. A főerőket az első két irányban összpontosították.

Az Oulujärvi-tavak rendszerétől délebbre a Finn-öböl partjaig a Finn-Karéliai és Délkelet-

Hadsereg bontakozott szét, 15 gyaloghadosztállyal (közülük egy német hadosztály volt), 2 gyalog- és 1 lovas dandárral. Ezeknek a hadseregeknek az volt a feladatuk, hogy Leningrád és a Szvir folyó felé előnyomulva támogassák a német „Észak” hadseregcsoportot Leningrád elfoglalásában. A Karéliai Hadsereg csapatainak a rendeltetése az volt, hogy a Ladoga-tótól keletre támadva jussanak ki a Szvir folyóhoz. A Délkeleti Hadseregnek azt az utasítást adták, hogy verje szét a Karél-földszoroson tevékenykedő szovjet csapatokat, majd nyomuljon előre Leningrád felé.

A német és a finn egységek támadását az 5. német légi flotta és a finn légierő 900 üzemképes harci repülőgépe támogatta.

Kelet-Poroszországban, a Balti-tenger partjától Goldapig, 230 km-es arcvonalszakaszon foglalta el megindulási állásait az „Észak” hadseregcsoport, von Leeb vezértábornagy parancsnoksága alatt. Ez a hadseregcsoport két hadseregből (a 16. és a 18. hadseregből¹²⁵⁹) és egy páncélos csoportból (a 4.-ből) állt. Ennek a hadseregcsoportnak összesen 29 hadosztálya volt, közülük 3 páncélos és 3 gépesített. A hadseregcsoport azt a feladatot kapta, hogy a Baltikumban verje szét a szovjet csapatokat, majd a „Közép” hadseregcsoport gyorsan mozgó magasabbegységeivel együttműködve foglalja el Leningrádot és Kronstadtot.

A főcsapást az arcvonal középső szakaszán Tilsit térségéből Daugavpilsz–Opocska–Pszkov általános irányában a 4. páncélos csoportnak, valamint a 16. és 18. hadseregek ehhez csatlakozó csoportosításainak kellett mérniük. A cél az volt, hogy szétvágják a szovjet csapatok arcvonalát, a páncélos magasabbegységeknek Pszkov térségébe való gyors betörésével megakadályozzák a Vörös Hadsereg harc képes egységeinek visszavonását a Baltikumból keletre, s ezzel megteremtsék a Leningrád elleni támadás előfeltételeit.

A hadseregcsoport tevékenységének támogatására az 1. légi flottát jelölték ki, amelynek 1070 üzemképes harci repülőgépe volt.

Goldap és a Pinszki-mocsarak közt 550 km-es arcvonalszakaszon a legerősebb hadseregcsoport, a „Közép” bontakozott szét, amelynek von Bock vezértábornagy volt a parancsnoka. Ehhez két hadsereg (a 4. és a 9.) és két páncélos csoport (a 2. és a 3.), összesen 50 hadosztály (ebből 9 páncélos, 6 gépesített és 1 lovas), valamint 2 dandár tartozott.

A „Közép” hadseregcsoportnak azt a feladatot adták, hogy kerítse be és semmisítse meg a Belorusszlijában összpontosított szovjet csapatokat, a továbbiakban pedig foglalja el Polock–Szmolenszk körzetét, s teremtsen meg „az előfeltételeket ahhoz, hogy a páncélos főerők együttműködhesse a »Észak« hadseregcsoport csapataival a Baltikumban és Leningrád térségében álló ellenséges erők megsemmisítése céljából”.¹²⁶⁰ A „Közép” hadseregcsoport csapatainak kétfelől kellett csapást mérniük Minszk irányában: az egyiket a suwalki kiszögellésből, a másikat pedig Breszt körzetéből. Ennek megfelelően a főerőket a szárnyakon összpontosították, s itt egy-egy csapásmérő csoportosítást hoztak létre.

Az északi csapásmérő csoportosítás — a 9. hadsereg és a 3. páncélos csoport — azt a feladatot kapta, hogy Grodnótól északnyugatra törje át az arcvonalat, gyors ütemben nyomuljon Minszk felé, és a déli csoportosítással együttműködve kerítse be és semmisítse meg a Białystok térségében és attól keletre tevékenykedő szovjet csapatokat. A továbbiakban a 3. páncélos csoport és a 9. hadsereg csapatainak ki kellett jutniuk Polock–Vityebszk körzetébe, s meg kellett akadályozniuk a szovjet erők összpontosítását a Nyugati-Dvina felső folyásánál.

A déli csapásmérő csoportosításnak — a 4. hadseregnek és a 2. páncélos csoportnak — az volt a feladata, hogy Breszt térségéből Minszk irányában támadva fejezze be a białystoki szovjet csoportosítás átkarolását dél felől, majd a 9. hadsereggel és a 3. páncélos csoporttal együttműködve semmisítse meg azt. A déli csoportosítás csapatainak a továbbiakban ki kell jutniuk Szmolenszk körzetébe, illetve attól délre.

A „Közép” hadseregcsoport támadását a 2. légi flotta támogatta (1670 üzemképes repülőgép). Poleszjétől délre, Lublintól a Duna torkolatáig, 780 km-es arcvonalszakaszon bontakozott szét a „Dél” hadseregcsoport, von Rundstedt vezértábornagy parancsnoksága alatt. Ennek főerői — a 6.

és 17. hadsereg, valamint az 1. páncélos csoport – Dél-Lengyelország területén fejlődött fel, a fennmaradó rész pedig – a 11. német, a 3. és a 4. román hadsereg – Romániában. Magyarország keleti határán a magyar gyorshadtest csapatai álltak. A „Dél” hadseregcsoportnak összesen 57 hadosztálya volt, ebből 5 páncélos és 4 gépesített, valamint 13 dandára (mindebből 13 hadosztály és 9 dandár román, s 4 dandár magyar).

E hadseregcsoportnak az volt a feladata, hogy Nyugat-Ukrajnában semmisítse meg a szovjet csapatokat, s a Dnyeperhez előnyomulva Kijev körzetében, illetve Kijevtől délre, foglaljon hídfőt a folyó bal partján, megteremtve ezzel „a Dnyepertől keletre folytatandó hadműveletek előfeltételét”.¹²⁶¹ Az általános feladatnak megfelelően úgy tervezték, hogy a főcsapást a 6., a 17. hadseregek és az 1. páncélos csoport erői mérik Tomaszów-Mazowiecki körzetéből Zsitomir–Kijev általános irányban.

A 6. hadsereg és az 1. páncélos csoport azt a feladatot kapta, hogy Rawa-Ruska térségében törje át a szovjet csapatok védelmét, gyorsan nyomuljon előre Kijev felé, s foglalja el a Dnyeper átkelőhelyeit. A német páncélos magasabbegységeknek ezután délkeleti irányban kellett tovább fejleszteniük a támadást, hogy megakadályozzák a Vörös Hadsereg harcképes egységeinek visszavonását a Dnyeper mögé.

A 17. hadseregnek Lwówtól északnyugatra kellett áttörnie a védelmet, és az 1. páncélos csoport sikerét kihasználva megsemmisítenie a délre visszavetett szovjet csapatokat. Berdicsev–Vinnyica térségének elfoglalása után a hadsereg csapatainak déli vagy délkeleti irányban kellett folytatniuk a támadást.

A 11. hadseregnek az volt a feladata, hogy előbb kösse le az ellenálló szovjet csapatokat, majd pedig Mogiljov–Podolszkij–Zsmerinka irányában indított támadással akadályozza meg azok visszavonulását.

A 3. és a 4. román hadseregre bízták, hogy kösse le a szovjet csapatokat, majd az általános támadás kibontakozásának megfelelően a tengerparti sávban nyomuljon előre, kelet felé.

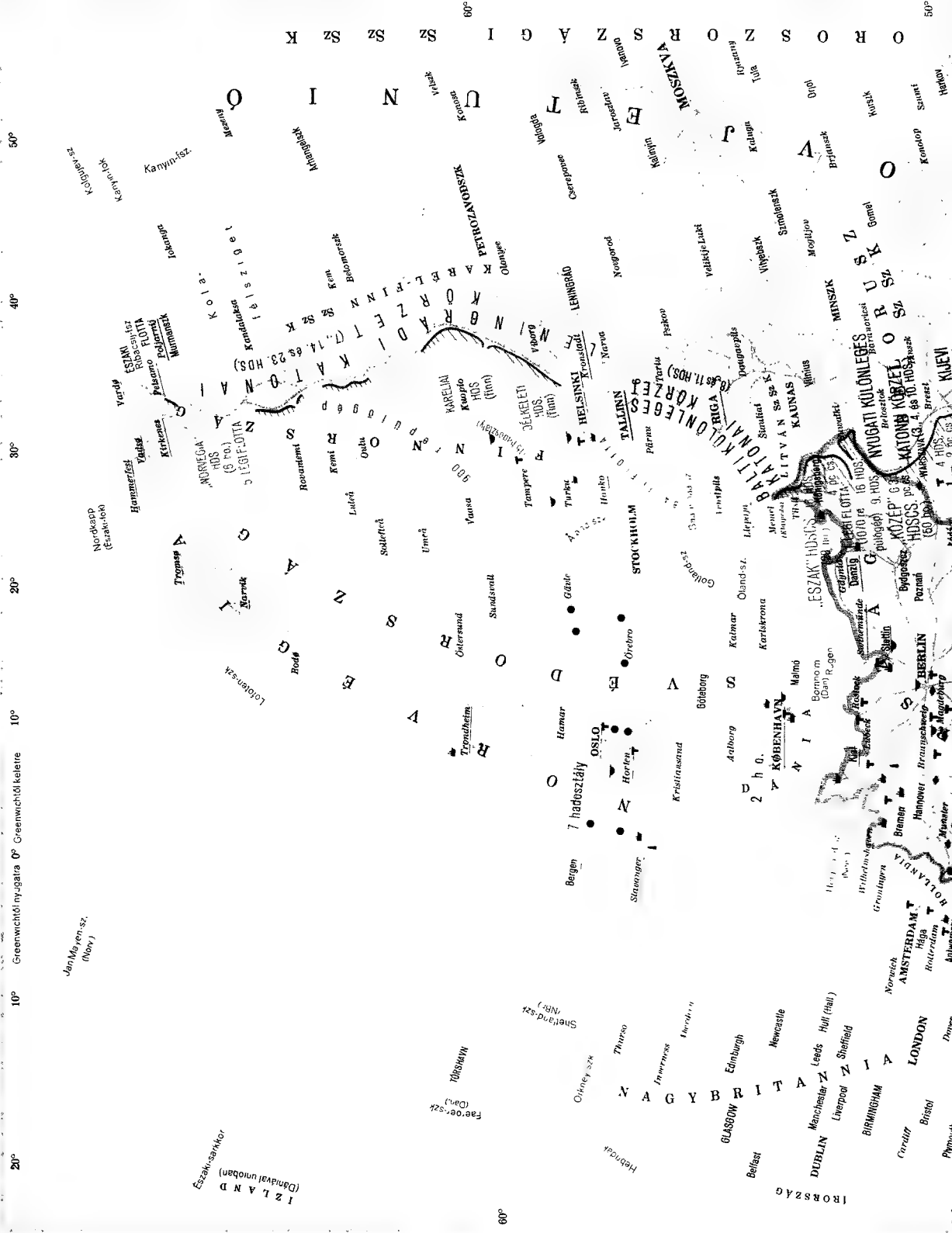
A „Dél” hadseregcsoport hadműveleteit a 4. légi flottának és a román légierőnek 1300 repülőgépe támogatta.

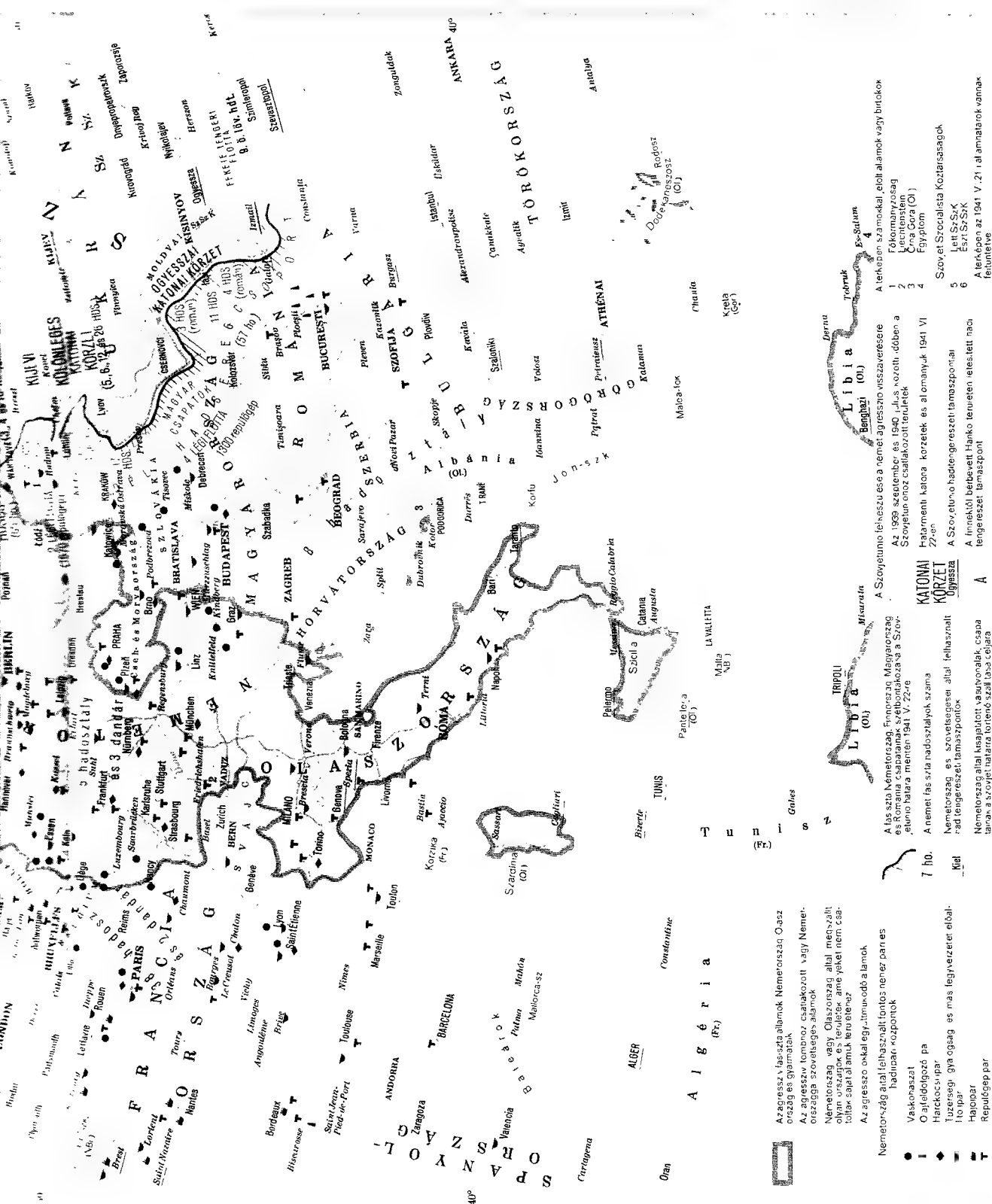
A „Barbarossa”-terv igen fontos szerepet szánt a légierőnek. „Feladata az lesz – szögezte le a 21. sz. direktíva –, hogy a lehetőséghez mérten bénítsa és szüntesse meg az orosz légierő hatását, valamint hogy támogassa a döntő irányokban működő hadseregeket, mégpedig: a középső hadseregcsoportot és – a döntő szárnyirányban – a déli hadseregcsoportot. Az orosz vasutakat el kell vágni . . .”¹²⁶² A szovjet légierő széttűzése és a Szovjetunió belsejébe való nagy mélységű sikeres behatolás után azt tervezték, hogy nagyarányú légitámadásokat intéznek a Szovjetunió ipari és közigazgatási központjai ellen. A csapatok összevonására vonatkozó direktívában ez állt: „Az ipari központok elleni támadásokra csak akkor kerülhet sor, amikor a szárazföldi csapatok elé kitűzött hadműveleti célokat már elértük.”¹²⁶³

A szovjet hadiflottát illetően a Szovjetunió elleni háború német terve azt rögzítette, hogy előbb meg kell akadályozni hajóhadunk működését, majd el kell fogni. „A Szovjet-Oroszország elleni háborúban a haditengerészeti flottának az a feladata – állapították meg a »Barbarossa«-tervben –, hogy saját partjainkat védelmezve akadályozza meg az ellenséges haditengerészeti erők kijutását a Balti-tengerről. Mivel Leningrád elérése után az orosz Balti Hajóhad elveszíti utolsó támaszpontját és reménytelen helyzetbe kerül, ez előtt kerülni kell a jelentős tengeri hadműveleteket.”¹²⁶⁴

Az északi-tengeri hadszíntéren a német fasiszta hadvezetőség a Szovjetunió elleni harctevékenységre csak kisebb, könnyű erőket jelölt ki: torpedórombolókat, köztük néhány új típusú „Karl Halster” mintájú hadihajót, 10 őrnaszádot, 10–15 aknarakó hajót, 6 tengeralattjárót. A hitleristák ezenkívül alkalmazásra előkészítették az elfoglalt norvég hajókat: 3 torpedónaszádot, 2 tengeralattjáró aknarakó hajót, 10 különféle őrhajót.

A FASISZTA NÉMETORSZÁG ELŐKÉSZÜLETEI A SZOVJETUNIÓN MEGTÁMADÁSÁRA

Az agressz v. laszta államok NemezisraQ Qazs
ország és gyarmatok
Az agressz timonoz csatlakozott vagy Neme-
zisraQ szovetseges államok
NemezisraQ vagy Olaszország által megszállt
olyan országok és területek, amelyek nem csat-
lakoztak saját államuk területéhez
Az agressz oskal egy-ittmunko a lamok
ország által felhasznált fontos nemezisraQ
hadipari szektorok

Nemotország által felhasznált fontos nemzeti és
hadiipari központok

Vaskonaszat
O ajfeldolgozó p
Harckocsi ipar
Tuzsergei gya o
Itto ipar
Hajóipar
Reműlténer par

A fás szita Németország, Finnország, Magyarország és Románia csapatainak szétbontakozása a Szovjetunió határa mentén 1941. V. 22-re

A Szovjet
KATONAI
KÖRZET
Ögyessza

A Szovjetunó hadtengerészeti támogatásai.

A térképen számokkal	
1	Főkörmány
2	Liechtenstein
3	China Gora (G)
4	Egyiptom
	Szovjet Szociális
5	Lett Sz Sz K

Feltehetően származik, elcili álamok vagy bitokot
 Fokmányzóság
 Lúcentstein
 Cna Gora (Ol.)
 Egyiptom
 Szovjet Szocialista Köztársaságok
 Lett Sz SzK
 Észt Sz SzK
 A térkép az 1941 V. 21. a. almatatok vannak
 feltehetően

Mivel a német hadvezetőség úgy számított, hogy a Szovjetuniót egyetlen rövid hadjárat során szétűzza, közvetlenül a Szovjetunió elleni háború megkezdése előtt óriási fegyveres erőket bontakoztatott szét a szovjet határokon.

A német fasiszta hadsereg, amelyet idejében mozgósítottak és felszereltek mindenfajta haditechnikai eszközzel, csaknem két esztendei tapasztalatokkal rendelkezett nagyszabású hadműveletek szervezésében. Magasabbegységeit nagyszerűen kiképzett csapatokkal egészítették ki, amelyeket a fasiszta ideológiának, a szláv népekkel szemben táplált nacionalista és faji gyűlöletnek a szellemében neveltek.

A szovjet határok közelében összpontosított és széthontakozott nagy csoportosítások készen álltak arra, hogy tömeges csapásokat mérjenek a fontosabb hadászati irányokban, ahol mind az élőerőket, mind a technikai harceszközöket illetően jelentős fölényben voltak. A háborúk történetében még nem volt példa rá, hogy a háború kezdeti időszakának hadászati feladataira ilyen hatalmas mennyiségű embert és technikai eszközt összpontosítottak volna.

A második világháború első szakaszában a náci hadsereg jelentős sikereket ért el, vereséget mért több európai ország fegyveres erőire. A nyugati hadműveletek menete mintegy igazolta a német militaristák katonai doktrínáját, amelynek alapja a „villámháború” elve volt. A nyugaton elért könnyű győzelmek táplálták a sovinszta érzelmek erősödését Németország lakosságának jelentős részében. A fasiszta vezetés, amely roppant erőket összpontosított a Szovjetunió ellen, arra számított, hogy rövid idő alatt végez a szocialista állammal.

5. Németország haladó erőinek harca a fasizmus és a háború ellen

A Német Kommunista Párt a második világháború kezdetén rendkívül nehéz körülmények közt volt. A náciak egyetlen terrorja következtében a kommunista párt vezető kádereit megsemmisítették vagy börtönökbe és koncentrációs táborokba vetették. Nem teljes adatok szerint 1939 nyarán 300 000-nél több aktív német antifasiszta volt a börtönökben és a koncentrációs táborokban.¹²⁶⁵

Németország antifasiszta erőinek élén a kommunista párt állt, amely mély illegalitásban dolgozott. A kommunista párt volt „az országban az egyetlen politikai erő, amely kezdettől fogva következetesen leleplezte a hitlerista Németország fegyveres agresszióját, imperialista, hódító politikáját, amely megszervezte az ellenállást, s megmagyarázta a német munkásosztálynak és a német népnek, hogy ez a politika végzetes Németországra nézve . . .”¹²⁶⁶ A kommunisták a háború és a fasiszta terror közepette bátran felléptek a német nép létérdekeinek védelmében, az agresszió és az imperialista háború ellen.

A kommunista párt a munkásosztály egységének megteremtésére többször fordult megfelelő javaslatokkal a szociáldemokrata párt vezetőségéhez, javaslatait azonban minden esetben elutasították. Az illegalitásban működő német kommunisták és haladó szociáldemokraták a szociáldemokrata vezetők akarata ellenére alulról valósították meg az akcióegységet. A koncentrációs táborokban egységes kommunista és szociáldemokrata pártszervezeteket alakítottak. A gyárakban a kommunista és szociáldemokrata munkások gyakran együttműködtek, s tiltakoztak a hitleristák elnyomó, fajgyűlölő és háborús politikája ellen.

A Lengyelország elleni támadással egy időben a német imperialisták tovább fokozták a terrort a munkásosztály ellen. Egész Németországban tömegesen tartóztatták le a kommunista és a szociáldemokrata munkásokat. A Gestapo egy titkos jelentésében a következőket írta: „1939 szeptemberében a lengyelországi hadműveletek kezdetével a biztonsági intézkedések keretein belül egyidejűleg letartóztattuk az összes kommunista elemeket, mivel részükről – a speciális kiképzés és magatartás folytán – aktív államellenes tevékenységtől kellett tartanunk.”¹²⁶⁷ A biztonsági rendőrség főnöke

1939. szeptember 20-i körlevelében utasította a Gestapo helyi osztályait, hogy a német antifasisztákra terjesszék ki a „különleges elbánást”, amelyet a hitleristák a háború alatt a megszállt országokban gyakoroltak. Ez azt jelentette, hogy a helyszínen meg kell semmisíteni azokat, akiket tetten érnek „szabotázs-kísérleten, a katonák körében kifejtett bujtoztatáson vagy felforgató tevékenységen, aktív kommunista vagy marxista tevékenységen”.¹²⁶⁸ Egyidejűleg megtiltották a korábban letartóztatott politikai foglyok szabadon bocsátását.

1939-re a fasiszta rémuralom hat esztendeje lényegesen meggyengítette a németországi antifasiszta mozgalmat. A második világháborút megelőzően népük szabadságáért vérpadon áldozták életüket a német munkásosztály olyan kiváló harcosai, mind Edgar André, Fiete Schulze, Liselotte Hermann, Rudolf Claus, Wilhelm Firl, Robert Stamm és sokan mások. Az antifasiszta mozgalomnak még több vezető személyisége pusztult el a koncentrációs táborokban.

A Német Kommunista Párt Központi Bizottsága az antifasiszták szervezeti segítése és harcuk támogatása végett a Lengyelország elleni háború megkezdése előtt és után tapasztalt funkcionáriusokat küldött Berlinbe azzal a megbízással, hogy magában Németországban hozzák létre az illegális NKP központi irányító szervét. 1939 májusában Berlinbe érkezett Willi Gall, a párt egyik funkcionáriusa, azzal a feladattal, hogy „a külföldön tartózkodó pártvezetőség nevében instruktor-ként működjön”.¹²⁶⁹ Azt az utasítást kapta, hogy teremtsen kapcsolatot az illegális csoportokkal, s tegye meg az előkészítő intézkedéseket az országban az NKP vezető központjának megteremtésére.

A Gestapo 1942. június 11-i jelentése, amely több antifasiszta csoport felgöngyölítéséről számolt be, Gallt „fanatikus kommunistaként” jellemzi, aki illegális tevékenységet szervezett Berlinben és környékén, s rendszeresen találkozott a berlini funkcionáriusokkal.¹²⁷⁰

Willi Gall részletesen tájékoztatta az illegális kommunistákat az NKP Központi Bizottságának határozatairól, megismerkedett az üzemek helyzetével, megtudta, milyen a nép hangulata. A kommunisták az általa összegyűjtött anyagok alapján külföldön kiadták a Berliner Volkszeitung három számát, amelyet azután eljuttattak Berlinbe. Gall tényleges vezetője lett az illegális pártcsoportoknak, a német főváros délkeleti peremvárosaiban. Az illegális kommunisták terjesztették a külföldről érkező propagandaanyagokat, s maguk is sokszorosítottak röplapokat. Mint a Gestapo már említett jelentése utalt rá, Gall csoportja alig három hónap alatt 35 röplapot adott ki, egyenként 200–250 példányban.¹²⁷¹

A Gall-csoport az aktív illegális harcosok segítésére tájékoztató bulletineket adott ki. Ezekben ismertették a nemzetközi helyzetet, a második világháború hadszíntereinek eseményeit, cikkeket közöltek a pártélet időszerű kérdéseiről. Gall illegális antifasiszta csoportjának tagjai kapcsolatot teremtettek egyes nagyüzemek és szervezetek munkásaival és alkalmazottaival.

A Gestapo azonban felfedte Gall csoportját. Egyes tagjait letartóztatták, köztük magát Gallt és helyettesét, az egykori szociáldemokrata Otto Neltét is. 1941 nyarán kivégezték őket. Csaknem egyidejűleg Himmler rendőrségének kezére kerültek az NKP Központi Bizottságának más instruktorai is, akik illegális úton jutottak Németországba 1939–1940 folyamán. Nem sikerült megoldani azt a feladatot, hogy Németországban megszervezzék a párt illegális irányító szervét. De a dolgozóknak a náci zsarnokság és a háború elleni további harca szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy az NKP Központi Bizottsága vezető funkcionáriusokat küldött Németországba.

Németországban voltak antifasiszta erők, ezek azonban egymástól elszigetelten működtek. Az antifasiszták, a német munkásosztály és az egész nép legjobbjai minden nehézség és a hallatlan áldozatok ellenére igazán hősi harcot vívtak a háború ellen, a népeknek a fasiszta barbárságtól való megszabadításáért.

A Német Kommunista Párt volt az egyetlen politikai erő, amely rendíthetetlenül védelmezte a német nép nemzeti érdekeit. A kommunisták önfeláldozó tevékenysége megmutatta a dolgozó tömegeknek a békeszerető, demokratikus német államért vívandó harc útját.

Az NKP felhívta a dolgozókat, hogy erősítsék az egységet, és „a háború súlyos körülményei közt készüljenek fel a népi forradalom végrehajtására”. A II. Internacionálé vezéréivel ellentétben,

jelentette ki a párt központi bizottsága, Németország kommunistái és szociáldemokratái „nem Chamberlain és Daladier szuronyaiba, és nem a német burzsoázia »liberális szárnyába« vetik reményüket, hanem kizárólag népünk egyesült erejébe, a nemzetközi munkásosztály szolidaritásába és harcába, a nagy és erős Szovjetunió segítségébe”.¹²⁷² Az NKP kifejezte azt a szilárd meggyőződését, hogy „a munkásosztály egyesült harcából ki fog sarjadni az egységes forradalmi párt, amely magával tudja vonni az egész német népet”.¹²⁷³ A kommunista párt az egyik illegális röpiratban kijelentette: „Népünk ellensége saját országunkban van. Az a klikk ez, amely 1914-ben belesodort bennünket a háborúba. Ha népünk békében akar élni, akkor e vérszopóknak, ezeknek a háborús spekulánsoknak egyszer s mindenkorra el kell tűnniük.”¹²⁷⁴

1939 szeptemberében kiadták a kommunisták és a szociáldemokraták akcióbizottságának kiáltványát a német néphez. „Németországot most már csak maga a nép mentheti meg! – mondta a kiáltvány. – Németország ebben a háborúban nem győzhet . . . a vereség és a katasztrófa elháríthatatlan. A német nép számára azonban annál szörnyűbb lesz a katasztrófa, minél tovább tart a tömegmészárlás.”¹²⁷⁵ A kiáltvány felhívta a dolgozókat, hogy fejtsenek ki szervezett ellenállást a fasisztákkal szemben, s minél előbb vessenek véget Hitler bűnös háborújának, amely Németország és népe pusztulásával fenyeget.

1939. december végén az NKP vezető funkcionáriusainak értekezletén kidolgozták a párt politikai platformját. Ez hangsúlyozta, hogy „a kommunista párt taktikájának a jelenlegi helyzetben egy széles körű népi mozgalom kibontakoztatására, és a dolgozó tömegek népfrontjának megteremtésére kell irányulnia. A népfront hivatott arra, hogy megvédje a dolgozók jogait és érdekeit . . . elősegítse a Szovjetunióval való baráti kapcsolatok erősítését és elmélyítését, s a nép érdekében törekedjen az imperialista háború beszüntetésére”.¹²⁷⁶

Az NKP Központi Bizottsága kötelezte a kommunistákat, hogy az üzemekben erősítsék a munkások, különösen a kommunisták, a szociáldemokraták és a volt szakszervezeti tagok szolidaritását, fogjanak össze a dolgozókkal az ésszerűsítési intézkedések, a munkanap meghosszabbítása és a munkások megfigyelése elleni harcra, közösen szervezzék meg az antifasiszta ellenállást. Minden kivívott béremelés, mutatott rá az NKP, minden megghiúsított ésszerűsítési intézkedés, a munka ütemének csökkentése és az élelmiszerellátás megjavítása nemcsak könnyítene a munkások helyzetén, hanem egyidejűleg aláásná a hadianyagtermelést, és növelné a hitleri rendszer nehézségeit is.

A párt a brüsszeli és a berni konferencia határozataival összhangban ily módon a háború kezdetétől összekapcsolta a nép mindennapi szociális követeléseieért és demokratikus szabadságjogaiért vívott harcot azzal az általános mozgalommal, amely a hitlerista diktatúra megdöntésére és a háború mielőbbi befejezésére irányult.

A kommunisták arra törekedtek, hogy széles körű nemzeti népi mozgalmat szervezzenek a hitlerista diktatúra megdöntéséért. Röpirataikban beszámoltak azoknak a különböző néprétegeknek a gondjairól és szükségleteiről, amelyeknek érdekei teljes összhangban voltak a munkásosztálynak mint az antifasiszta harc vezető erejének érdekeivel. Németország dolgozó parasztsága a fasiszta agrárpolitika és a hadigazdaság járma alatt fokozatosan tönkrement. A kommunisták megmagyarázták a parasztoknak nyomorúságos helyzetük valóságos okait, s rámutattak arra, hogy helyzetükből csak akkor találhatnak kivezető utat, ha a munkásokkal együtt harcolnak a fasiszta kényszergazdálkodás és a háborús politika ellen. Az NKP felhívta a parasztokat, hogy szegüljenek szembe a fasiszmussal. Az illegális Neue Rheinische Zeitung 1939 decemberében ezt írta: „Csak annyi földet műveljete meg, amennyi szükséges családodok eltartásához. Követeljétek fiaitok hazabocsátását azzal, hogy egyedül nem vagytok képesek a föld megművelésére. Vesszen a fasiszta hadigazdálkodás rendszere! Egyetlen paraszt, egyetlen munkás sem akarja a háborút. Parasztok, fogjatok össze a munkásokkal! Le a népellenes háborúval!”¹²⁷⁷ A kommunisták hasonló konkrét jelszavakkal fordultak a német nép más rétegeihez is.

A fasiszta bíróság Herbert Bochow és más kommunista funkcionáriusok ügyében hozott ítéletben súlyosbító körülménynek tüntette fel, hogy a hitlerista rendszer elleni aktív harcba sikerült

bevonniuk antifasiszta érzelmű értelmiségieket és művészeket, valamint egykori szociáldemokraták egy csoportját. A kommunisták harcoltak azért is, hogy a német ifjúságot bevonják az antifasiszta felszabadító mozgalomba. 1939. szeptember 9-re virradó éjszaka Berlin utcáin a Kommunista Ifjúsági Szövetség rengeteg röpirata jelent meg a következő erőyes felhívással: „Hitler fel akarja áldozni a német nemzet vérért egy maroknyi nagygermán nagytőkés érdekében, akik hatalomra szomjaznak. Berlin ifjúsága, véd magad!... Csak Hitlernek és gyújtogató bandájának megdöntése hozza el a békét!”¹²⁷⁸

Az NKP munkájának eredményeképpen sok kiváló antifasiszta került ki a német ifjúság soraiból. Tapasztalt, idősebb elvtársaikkal együtt kemény, törhetetlen harcosoknak bizonyultak, s rendületlenül küzdöttek népüknek a fasiszta uralom alól való felszabadításáért.

A második világháború első időszakában Berlinben működött Hanno Günther antifasiszta ifjúsági csoportja. A csoport hetenként foglalkozásokat tartott, ezeken Marx, Engels és Lenin műveit tanulmányozták. Illegális röplapokat adott ki s terjesztett Berlin nagyüzemeiben. A fiatal antifasiszták felhívták a hadiüzemek munkásait, hogy „dolgozzanak lassabban”, felhívták a lakosságot, hogy vállaljon szolidaritást a politikai foglyokkal, s fejtsen ki erőyes ellenállást a fasiszta katonai klikkel szemben. Berlin munkásnegyedeiben a csoport apró röplapokat terjesztett, ilyen jelszavakkal: „Hitler győzelme – örökös háború! A nép győzelme – a háború vége!”

A nácik nem riadtak vissza attól, hogy a fiatal antifasisztákkal szemben a legkegyetlenebb intézkedéseket alkalmazzák. A Gestapónak 1941 nyarán sikerült letartóztatnia Hanno Günther csoportjának tagjait. A fasiszta bíróság Günthert és közvetlen harcostársait halálra ítélte és kivégeztette. De semmilyen terrorítélet nem törhette meg a fiatal hazafiakat; az esetek helyébe új harcosok léptek. A fasiszta titkosrendőrség és bíróságok dokumentumaiban lépten-nyomon olyan beismerésekre bukkanunk, hogy az Ernst Thälmann pártja által nevelt kommunisták marxista-leninista világnézetét nem lehetett megingatni. A halálra ítélt kommunisták az utolsó szó jogán azt hangoztatták, hogy folytatni kell az igazságos harcot a szabad, demokratikus Németországért, a hitleri fasizmus által elnyomott valamennyi nép szabadságáért és függetlenségéért. Herbert Bochow és elvtársai halálos ítéletében a fasiszta bírák megállapították: „Abban a szilárd meggyőződésben, hogy ez a háború a Szovjetunió győzelmével végződik, a kommunisták mindent elkövettek, hogy Németország döntő győzelmei ellenére... nézeteiknek új embereket nyerjenek meg.”¹²⁷⁹

A kommunisták a második világháború alatt a német imperializmus elleni harcban folytatták Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg dicső hagyományait. A Német Kommunista Párt Központi Bizottságának határozatai és nyilatkozatai felhívták a dolgozókat, hogy vállaljanak testvéri szolidaritást a hitlerista hódítók által megtámadott országokkal, s harcoljanak a nemzeti elnyomásuk ellen. Az NKP ebben a tevékenységében abból az ismert marxista tételből indult ki, hogy „nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom”.

Az a követelés, hogy vívják ki a szabadságot a leigázott népek számára, vörös fonálként húzódik végig az NKP valamennyi dokumentumán. Németország, Ausztria és Csehszlovákia kommunista pártjainak közös nyilatkozata (1939. november) a második világháború megkezdésével kapcsolatban a következőket állapította meg: „Németország munkásosztálya a német imperialistákkal ellentétben síkra száll az osztrákok, a csehek, a szlovákok és a lengyelek teljes és korlátlan önrendelkezési jogáért. A kommunisták minden erejüket latba vetik, hogy egyesítsék a német munkásosztály felszabadító harcát a csehek, a szlovákok, az osztrákok és a lengyelek nemzeti felszabadító harcával, s megbonthatatlan egységfrontot hozzanak létre a német imperializmus ellen.”¹²⁸⁰ A nyilatkozat ezután rámutatott arra, hogy Németország, Ausztria és Csehszlovákia munkásosztálya az internacionalizmus eszméitől lelkesítve ebben a harcban baráti jobbot nyújt angol és francia osztálytestvéreinek, s minden erejével támogatja a békeszerető szovjet politikát.

Az NKP megbélyegezte a hitlerista agresszió minden újabb lépését, leleplezte a nácik kalandor terveit. „... Mi, német kommunisták – állapította meg az NKP nyilatkozata a Hollandia és Belgium elleni német fasiszta támadással kapcsolatban – ennek az imperialista rablőháborúnak

mielőbbi befejezéséért harcolunk . . . A német kommunisták kijelentik, hogy szolidárisak az erőszak és az imperialista háború dániai, norvégiai, hollandiai, belgiumi és luxemburgi áldozataival, az elnyomott cseh, lengyel és osztrák népekkel.”¹²⁸¹

Amikor Németország zsaroló és megalázó fegyverszünetet kötött Franciaországgal, az NKP kijelentette: „A háború a német népet fenyegető valamennyi borzalmas következményével együtt folytatódik. A más népek elnyomásáért indított háború folytatását csak a német nagytőkések és lakájaik akarják, akik meggazdagodnak a háborún és más országok kifosztásán. Kapzsiságuk és uralomvágyuk nem ismer határt. A német nép békét és megértést akar más népekkel. A német munkásosztály a háború haladéktalan befejezését követeli . . . A Német Kommunista Párt az annexió és hadisarc nélküli, más népek elnyomása nélküli békéért harcol, s a német nép igazi érdekeit és jövőjét képviseli.”¹²⁸²

A Német Kommunista Párt az elkezdődött második világháború viszonyai között helyesen kapcsolta össze a harc nemzeti és nemzetközi feladatait, következetesen védelmezte a német nép létérdekeit.

Az NKP Központi Bizottsága a német munkásosztály és az egész német nép nemzeti és internacionalista feladataival összhangban helyes politikát folytatott a második világháború alatt, s ez a politika megfelelt a német nemzet létérdekeinek. A német kommunisták mind Németországban, mind a kapitalista országokban mint emigránsok rendkívül súlyos körülmények közt harcoltak.

Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok, s a kisebb tőkésországok, mint például Csehszlovákia és Svájc kormánya is, nem kevés akadályt gördített a német kommunisták antifasiszta harcának útjába. Az említett országok közül egyiknek-másiknak a rendőrsége szorosan együttműködött a Gestapóval, s megtörtént, hogy kiadta a hitleristáknak a német kommunistákat.

Noha a személyi kultusz megnehezítette az SZK(b)P előtt álló internacionalista feladatok megoldását, Lenin pártjának vezetésével az egész szovjet nép forró rokonszenvet és mély megértést tanúsított a német kommunisták és más antifasiszták iránt, s kész volt minden támogatást megadni nekik.

A német kommunisták bátran és odaadóan harcoltak a fasiszmus és a háború ellen. Gyakorlati tevékenységük nagy nehézségekbe ütközött; az országban kegyetlen terror uralkodott, más tőkésországokban szervezeten üldözték a német antifasisztákat, s ráadásul a kommunisták egy része nem értette meg eléggé a kialakult helyzetet. Hibás álláspontot foglalt el például az NKP franciaországi emigráns csoportjának vezetősége. Ennek a szervezetnek felelős vezetői – Dahlem, Merker és Bertz – mihelyt megkezdődött a háború, maguk jelentkeztek a francia hatóságoknál, s azok haladéktalanul internálták őket. Így nem vehettek részt a hitlerista zsarnokság elleni további harcban,¹²⁸³ s ez jelentős kárt okozott a francia ellenállási mozgalomnak. Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottságának 1952. december 20-i határozata ezzel kapcsolatban megállapította: „Az NKP szervezetének feloszlata gyengítette az ellenállási mozgalmat a megszállt Franciaországban, s mindenekelőtt lehetetlenné tette a hatékony agitációt a német megszállt csapatok körében. Nem véletlen, hogy hasonló likvidátor politikát folytattak Dániában is.”¹²⁸⁴

A második világháború első szakaszában nem sikerült megoldani azt a feladatot, hogy Németországban megszervezzék a Német Kommunista Párt központi operatív vezetését. Amikor azonban a német fasiszta Wehrmacht megtámadta a Szovjetuniót, Németország nagy ipari központjaiban már több jelentékeny antifasiszta csoport működött, s ezekben a Német Kommunista Párt vezetésével a kommunistákkal együtt harcoltak szociáldemokrata és pártonkívüli munkások is. Így például Schulze-Boisen főhadnagy és Arvid Harnack kormányfőtanácsos vezetésével Berlinben 1936 óta működött a „Vörös kórus” nevű antifasiszta csoport, amely körültekintően konspirálta munkáját. Ez a csoport megszervezte központjait más városokban is, s külföldi kapcsolatokat is kiépített. Theodor Neubauer kommunista, volt Reichstag-képviselő a koncentrációs táborból kiszabadulva, Poserrel, egy másik pártmunkással együtt 1939–1940-ben Thüringiában szervezett antifasiszta csoportot. A Gestapo megengedte Neubauernek, hogy az „Opel-Beichel” kis autójavító üzemében

dolgozzon. Neubauer a kedvező helyzetet kihasználva kapcsolatot teremtett az NKP korábbi funkcionáriusaival nemcsak Thüringiában, hanem messze azon túl is.¹²⁸⁵ Hamburgban Franz Jacob és Bernhard Bästlein, koncentrációs táborból szabadult kommunisták szerveztek antifasiszta csoportot. Ez a csoport kapcsolatot létesített más hasonló csoportokkal, amelyek Kielben, Flensburgban, Lübeckben és Brémában működtek.¹²⁸⁶

Robert Urich vasmunkás más elvtársaival együtt Berlinben szervezett antifasiszta csoportot. Robi csoportja, ahogy rövidítve nevezték, 1938-tól 1942-ig működött.

Robi csoportjában és más antifasiszta csoportokban is, a vezető erő a kommunista pártszervezet volt, amely körül a lakosság különféle rétegeinek legjobbjai tömörültek. A csoportok tagjai korántsem voltak valamennyien kommunisták. De valamennyiüket egyesítette az a tudat, hogy a német nemzet sorsa veszélyben forog, mégpedig éppen a német fasizmus háborús politikája következtében.¹²⁸⁷

A fasizmus elleni harc egyik fő módszere az volt, hogy rölapokon leleplezték a megszállt országokban elkövetett fasiszta gaztetteket. A hadiüzemekben működő antifasiszta csoportok azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy akadályozzák a termelést, s harci egységfrontot teremtsenek a Németországba hurcolt külföldi munkásokkal és hadifoglyokkal.

Az antifasiszta csoportok által kiadott röpiratok terjesztéséről a Gestapo szervei rendszeresen adtak jelentést. A berlini Gestapo 1940. február 20-i jelentése megállapította, hogy 1939-ben 347 különféle röpiratot adtak ki.¹²⁸⁸ 1940. március 12-én a stuttgarti titkosrendőrség tett jelentést a város egyik háztömbjében talált röpiratokról, amelyekben nagy betűkkel a következő szavak álltak: „Hitler a XX. század legnagyobb népárulója; Göring a legvérengzőbb kutya és a legvérszomjasabb zsarnok a világtörténelemben.”¹²⁸⁹ A berlini Gestapo 1941. február 22-i jelentése arról számolt be, hogy a városban terjesztik a Szabad Szó című antifasiszta lapot, amelynek első számait még 1940 júliusában fedezték fel. 1940 végén–1941 elején Neukölln, Charlottenburg, Wedding, Moabit berlini kerületek utcáin találtak náciellenes röpiratokat. A Gestapo ügynökei nem tudták megállapítani, hogy ki adta ki és kicsoda terjesztette őket.¹²⁹⁰ A Szabad Szó azt hirdette, hogy a tartós világbéke megteremtése érdekében meg kell dönteni a náci plutokráciát.

1941 januárjában a berlini Gestapo jelentést tett megtalált röpiratokról, amelyek arra hívták fel a német munkásokat, hogy fegyveresen védjék meg a békét, a fasiszta kormány tagjait pedig nagyrésztvényeseknek jellemezték. A rölapokon ez az aláírás állt: „Német Békefront.”¹²⁹¹ Februárban jelezte a Gestapo, hogy Berlinben Szabad Szó címmel rölapokat terjesztenek, amelyek leleplezik a birodalmi kormány intézkedéseit, s a munkásokat szabotázsra, rölapok készítésére és terjesztésére szólítják fel.¹²⁹²

A Gestapo jelentései rámutattak arra is, hogy a lakosság körében különféle rémhírek terjednek, amelyeket a rendőrség az ellenség rádióadásaival próbált magyarázni. „E rémhírek tartalma – állapította meg a kölni Gestapo 1941. január 11-én – azt mutatja, hogy a külföldi rádióadásokat meglehetősen sokan hallgatják, s kedvező körülmények esetén a lakosság körében terjesztik... Az ellenséges propaganda jelszavai gyakran meglepő következetességgel tartósaknak bizonyultak, s végül is szájról szájra terjedtek. A terjesztés csaknem korlátlan lehetőségei miatt az ellenőrzés reménytelen. Így nemrég itt újra olyan hírek terjedtek el, hogy Angliában német partraszállási kísérletek voltak, ezek azonban kudarccal és nagy veszteségekkel végződtek...”¹²⁹³

A Gestapót nyugtalanította az is, hogy a lakosság körében 1940 végén elégedetlenséget keltett a náci szervezetek karácsonyi ajándékgyűjtése a katonák számára. 1940. december 16-án a berlini Gestapo jelentette: „Sok német állampolgárban visszatetszést szült a párt (a nemzetiszocialista párt – *Szerk.*) által szervezett gyűjtés, amelynek az a célja, hogy karácsonyra ajándékokat vásároljunk az arcvonalon harcoló katonáknak. Azt mondják ugyanis, hogy idehaza erősen érződik az élelmiszerek és a fogyasztási cikkek hiánya, a megszállt területeken levő katonák viszont ezeket a cikkeket még többnyire korlátlan mennyiségben vásárolhatják. Ezek a katonák mindig súlyosan megrakodva érkeznek vissza szabadságra, s ráadásul állandóan csomagokat is küldenek haza.”¹²⁹⁴

A kommunista párt a német imperializmus rabló terveit leleplezve, idejében és erélyesen óvta

a német népet a szocialista Szovjetunió elleni támadástól. A német kommunisták a proletár internacionalizmus elveihez híven harcoltak a német dolgozók és a szovjet nép erős és szilárd barátságáért. Az NKP 1941. május 5-i illegális röplapjában kijelentette: „A Szovjetunió békés és szabad munkával megteremti a nép jólétének minden előfeltételét. A szovjet tervgazdaság sikert sikerre halmoz. A szovjet ország állampolgárait alkotó lelkesedés hatja át, a tömegek szorgalmasan tanulnak, művelt életük van, a művészet teljes pompájában virágzik, a gazdaság növekedésének üteme minden eddigit felülmúl. A Szovjetunió példája a kapitalizmus számára egyre komolyabb veszedelemmé válik! Lehetséges, hogy Németország bizonyos körei egy Szovjetunió elleni sikeres háború segítségével akarnak engedményeket kicsikarni Angliától és Amerikától. Mindenesetre a Szovjetunió elleni német támadás veszélye állandó. De ha a német katonai klikk meg merészezi támadni a Szovjetuniót, az agresszorokat saját területükön fogja a Vörös Hadsereg kíméletlenül szétzúzni. Ezt jegyezze meg a Szovjetunió minden ellensége.”¹²⁹⁵

A kommunisták felhívták Németország néptömegeit, hogy ne engedjék meg ezt a gáztettet, és minden erejükkel harcoljanak a világ első szocialista állama elleni háború elhárításáért.

A német antifasiszták azonban nem tudták elérni az imperialista megszárlás beszüntetését, és megakadályozni a Szovjetunió elleni támadást. Még azután sem tömörültek harcos antifasiszta egységfrontba, amikor a hitleristák már kirobbantották a második világháborút. Ennek fő oka a német szociáldemokrata párt vezetőségének kommunistaellenes és szovjetellenes álláspontja volt. A szociáldemokrácia jobboldali vezetői politikájukkal objektíve elősegítették a német imperializmusnak más népek elleni háborús agresszióját. A hitlerista rendszerrel szemben ellenzéki burzsoá és egyházi körök is lemondtak a fasizmus és a háború elleni aktív harcról, s ezzel megkönnyítették a sovinizmus és a fajgyűlölet mérgének behatolását a német nép nagy tömegeibe.

A háború éveit alatt még nehezebbé vált antifasiszta harcban erősödött a kommunisták, a szociáldemokrata munkások és az összes demokratikus erők egysége. Az NKP által vezetett csoportokban a kommunisták, a szociáldemokraták és a pártonkívüli antifasiszták sok esetben vállvetve harcoltak. Munkások és parasztok, művészek és tudósok, s más foglalkozású személyek közös erővel harcoltak a háború ellen, a német népnek a fasiszta járom alól való felszabadításáért. Az antifasiszta csoportok Németország haladó embereit gyűjtötték maguk köré. Önfeláldozó harcuknak nagy politikai jelentősége volt.

A SZOVJETUNIO A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ KÜSZÖBÉN

1. A Szovjetunió külpolitikája 1940–1941-ben

A Szovjetunió változatlanul folytatta békeszerető politikáját, amelynek feladatait a kommunista párt határozta meg. Az Európában kialakult helyzet nem hagyott kétséget az iránt, hogy a hódítások következtében megerősödött hitlerista Németország megpróbál támadást indítani a szovjet szocialista állam ellen. Ilyen körülmények közt a Szovjetunió külpolitikájára az a fölöttébb fontos feladat hárult, hogy maximálisan meghosszabbítsa a békét országunk számára, megakadályozza a háború és a fasiszta agresszió kiterjedését. Kedvező nemzetközi helyzetet kellett teremteni a Szovjetunió elleni német támadás esetére. Vagyis olyan előfeltételek megteremtésére kellett törekedni, amelyek egyrészt biztosíthatják az antifasiszta koalíció létrehozását, másrészt megfosztják Németországot a lehetséges szövetségesektől a szovjetellenes háborúban. Végezetül, mint mindig, a szovjet külpolitika erkölcsi-politikai támogatást nyújtott minden népnek a nemzeti függetlenségért és a szabadságért, az imperialista agresszió és terjeszkedés ellen vívott harcban.

A Szovjetunió kormánya már 1939-ben határozottan tiltakozott az angol kormány ama kísérlete ellen, hogy a német katonai csempészet elleni harc ürügyén ellenőrzése alá vegye a semleges országok külkereskedelmét. Ezeket az akciókat a szovjet kormány úgy értékelte, mint a nemzetközi jog szabályainak megsértését.¹²⁹⁶

1940 áprilisában, a Dánia és Norvégia elleni fasiszta agresszió folytán Svédországot az a veszély fenyegette, hogy a fontos hadászati irányokban a határáig előnyomult német csapatok közvetlen támadást indítanak ellene. A szovjet kormány intézkedéseket tett Svédország nemzeti függetlenségének védelmére, jóllehet az 1939–1940. évi szovjet–finn háború idején Svédország illojális volt a Szovjetunióval szemben.

1940. április 13-án a szovjet kormány közölte Schulenburg német nagykövettel, hogy „határozottan érdekelt Svédország semlegességének megőrzésében”, s „kifejezi azt az óhaját, hogy a svéd semlegességet ne sértsék meg”.¹²⁹⁷ A nagykövet azt táviratozta Berlinbe, hogy a szovjet kormány a tudtára adta: „fölöttébb érdekelt a svéd semlegesség megőrzésében, ennek megsértése nem kívánatos számára, és hogy a szovjet kormány reméli, hogy Svédországot nem fogják érinteni akcióink”.¹²⁹⁸ A Szovjetunió kormányának jegyzékét Berlinben komoly figyelmeztetésként fogadták. Április 16-án Schulenburg átadta kormánya válaszát, amely kimondta, hogy Németország nem terjeszti ki Svédországra észak-európai hadműveleteit, s feltétlenül tiszteletben fogja tartani semlegességét, ha Svédország nem nyújt segítséget a nyugati hatalmaknak.¹²⁹⁹ Csakhamar nyilvánosságra hozták a TASZSZ közleményét, amely rámutatott arra, hogy „Moszkvában a Szovjetunió és Németország kormánya közt információcserére került sor Svédország semlegességének kérdésében, s megállapították, hogy mindkét állam érdekeltnek tekinti magát Svédország semlegességének megőrzésében”.¹³⁰⁰

Günther svéd külügyminiszter Kollontaj szovjet nagykövettel folytatott beszélgetése során „meghatottan hálálkodott, s azt mondta, hogy a Szovjetunió e lépése megszilárdítja kormányának irányvonalát, valamint Svédország eltökélt szándékát a semlegesség megtartására. Különösen örült annak, hogy a Szovjetunió fékezően hat Németországra”.¹³⁰¹ 1940. május 9-én Kollontaj útján Hansson svéd miniszterelnök is kifejezte a szovjet kormánynak „mélységes háláját a svéd álláspont megértéséért, és a semlegességi irányvonal támogatásáért, amelyet a Szovjetunió kinyilvánított”, s hozzátette, hogy „a Szovjetunióval való barátság Svédország fő támasza”.¹³⁰² A szovjet közbelépés megmentette Svédországot a német megszállástól akkor, amikor a német csapatok betörték a többi skandináv országba. 1940. október 27-én a szovjet kormány utasította Kollontajt, hogy újra biztosítsa a svéd kormányt: „a szovjet kormánynak változatlan álláspontja Svédország teljes függetlenségének feltétlen elismerése és tiszteletben tartása”.¹³⁰³

A szovjet kormány a Szovjetunió biztonsága, valamint a német agresszió veszélyétől fenyegetett országok nemzeti függetlensége érdekében 1940 őszétől kezdve rendszeresen figyelmeztette a német kormányt, hogy tartózkodjék az említett országok elleni akcióktól. A szovjet kormány nemegyszer közölte Németországgal, hogy expanziója Romániában, Bulgáriában és más balkáni országokban komolyan veszélyezteti a Szovjetunió biztonságának érdekeit.

1940 novemberében Berlinben szovjet–német tárgyalásokat tartottak, s ennek során a Szovjetunió kormánya védelmébe vette Bulgáriát a német fasiszta megszállás fenyegető veszélyével szemben. A német vezetők erre azt javasolták a Szovjetuniónak, hogy „egyezzenek meg” a befolyási övezetek elhatárolásában, nyilvánvalóan arra törekedve, hogy ellenőrzésük alá vessék a szovjet külpolitikát. Emellett követelték, hogy a Szovjetunió ismerje el Európát és Afrikát Németország és Olaszország uralmi övezetének, Kelet-Ázsiát pedig Japán uralmi övezetének, saját nemzetközi politikáját pedig csupán „a Szovjetunió állami területéről délre az Indiai-óceán irányába” terjedő térségre korlátozva. A német kormány a maga részéről hajlandó volt elismerni a Szovjetunió területi sérthetlenségét.¹³⁰⁴ A szovjet kormány a Szovjetunió nemzeti függetlenségét és szuverenitását védelmezve, határozottan fellépett a befolyási övezetek felosztásának imperialista politikája ellen, és teljes határozottsággal elutasította a német javaslatot. Jellemző, hogy a mai reakciós nyugatnémet történészek szemére vetik a Szovjetuniónak, hogy nem fogadta el a német javaslatokat. „Az oroszokról már régóta tudjuk – írja Görliitz –, hogy az ilyen tárgyalásokon végtelen türelmet és makacsságot tanúsítanak.” Hitlernek viszont, akárcsak Ribbentropnak, „nem volt sem ideje, sem türelme, sem erős idegzete”.¹³⁰⁵

Ugyanakkor a Szovjetunió kétszer is javasolta a bolgár kormánynak, hogy kössenek barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződést.¹³⁰⁶ A bolgár nép támogatta a Szovjetunió javaslatait. Az országban tömegmozgalom bontakozott ki a szovjet–bolgár szerződés megkötéséért. Gornenszki, bolgár történész azt írja, hogy „lendületét, erejét és tartalmát tekintve ez a mozgalom népszavazás volt, amely teljesen elvetette Filov németbarát kormányának politikáját. 1940-ben a bolgár dolgozó tömegek forradalmi fellendülése elérte tetőpontját, s híven mutatta az általános forradalmi helyzet érlelődését az országban. A Bolgár Munkáspárt, mint e mozgalom, valamint a háború, a fasiszmus és az imperialista függés elleni egész tömegharc szervezője és vezetője bebizonyította, hogy rendületlenül védelmezi a bolgár nép nemzeti érdekeit, egyszersmind a munkásmozgalom és a világ első szocialista állama internacionalista érdekeit.”¹³⁰⁷

Előszörban a bolgár cári kormány áruló politikája volt az oka annak, hogy a szovjet külpolitika nem tudta megakadályozni a német csapatok bevonulását Bulgáriába. Borisz bolgár cár ezekben a napokban találkozott Hitlerrel, s hízelegve ezt mondta neki: „Aztán ne feledje, hogy ott, a Balkánon van egy hű barátja, ne hagyja cserben.” Az Egyesült Államok és Anglia szófiai diplomáciai képviselői azt ajánlották a bolgár kormánynak, hogy utasítsa el a szovjet javaslatokat.

Georgi Dimitrov azt mondta: „Minden nemzeti szerencsétlenségnek és katasztrófának, amelyek az utóbbi évtizedekben népünket sújtották, az egyik legfőbb oka a nagybolgár sovinizmus, a nagybolgár ideológia, a balkáni hegemonia és a szomszéd népek fölötti uralom politikája volt. Ezen a

talajon évekig garázdálkodott nálunk a fasiszmus. A német ügynökség Ferdinánd és Borisz cárok idejében ezen a talajon eladta a németeknek Bulgáriát, s a német imperializmus eszközévé változtatta felszabadítóink ellen, s nyugati és déli szomszédaink ellen.”¹³⁰⁸

1941. január 17-én a szovjet kormány ismét Németországhoz fordult, a moszkvai német nagykövet útján. Korábbi nyilatkozataira emlékeztetve újra figyelmeztette a német kormányt, hogy a Szovjetunió a Balkán keleti részét saját biztonsága övezetének tartja, s nem közömbös számára, hogy ebben a térségben mi történik. A szovjet kormány a fentieket Finnországra is vonatkoztatta, ahová ugyancsak bevonultak a hitlerista csapatok.

Amikor Bulgária cári kormánya árulással mégis beengedte az országba a német csapatokat, s erről értesítette a Szovjetuniót, megkapta a méltó választ. 1941. március 3-án a Szovjetunió kormánya a bolgár kormány tudomására hozta, hogy véleménye e kérdésben különbözik, mivel „ez az álláspont a bolgár kormány óhajától függetlenül nem a béke megszilárdításához, hanem a háború övezetének kiterjedéséhez, és Bulgáriának háborúba való sodródásához vezet”.¹³⁰⁹ A szovjet kormány leleplezte az uralkodó bolgár klikk áruló politikáját, hitet tett a szovjet népnek a bolgár dolgozók iránti rokonszenvéről, amikor azok a német fasiszta hódítók járma alá kerültek.

A német elnyomást kiterjesztették Magyarországra is, amelynek egész történelmi szabadságmozgalma a német és az osztrák elnyomás elleni harccal függ össze. A Szovjetunió kormánya a magyarok nemzeti öntudatára igyekezvén hatni, elhatározta, hogy ünnepélyesen visszaadja a magyaroknak az 1848–1849-es forradalom szovjet múzeumokban őrzött zászlóit. Ezzel emlékeztette a magyar népet a német hódítók elleni nemzeti szabadságharc sok évszázados történelmére.

A Magyarország c. burzsoá lap 1941. március 24-én ezzel kapcsolatban így írt: „A Magyarországtól keletre levő nagyhatalom elhatározta, hogy visszaadja a magyar szabadságharc zászlóit. Az orosz kormány az orosz nép nevében tisztelettel adózik a magyar nép nemzeti tragédiájának. A zászlók visszaadása, ez az ünnepélyes történelmi esemény, a szabadságharc jelentőségére emlékezteti a magyarokat.”

A jugoszláv királyi kormány a szovjet állam megalakulását követő több mint húsz éven át nem volt hajlandó felvenni a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval, s ellenséges politikát folytatott vele szemben. A jugoszláv nép azonban mindig rokonszenvet érzett a szovjet állam iránt. A jugoszláv dolgozók tudták, hogy a fasiszmussal szemben egyetlen támaszuk a nagy Szovjetunió. A jugoszláv kormány a Szovjetunióval való kapcsolatok normalizálására kényszerült. 1940 májusában aláírták a szovjet–jugoszláv kereskedelmi és tengerhajózási szerződést, június 25-én pedig diplomáciai kapcsolatot teremtettek.

Közvetlenül a jugoszláv nép elleni hitlerista agresszió előtt a szovjet kormány barátságáról biztosította a szláv testvérnépet. 1941. április 5-én, három órával a Jugoszlávia elleni hitszegő német támadás előtt Moszkvában aláírták a szovjet–jugoszláv barátsági és megnemtámadási szerződést, amely a jugoszláv dolgozók erkölcsi támasza lett a nagy megpróbáltatások éveiben. Zihlerl, jugoszláv történész szavai szerint a szerződés erkölcsi hatása „óriási jelentőségű volt a néptömegek mozgósításában a fasiszta hódítók és lakájaik elleni felszabadító harcra”.¹³¹⁰

Közvetlenül a Szovjetunió elleni német támadás előtt a szovjet külpolitika egyik fontos feladata az volt, hogy elhárítsa Törökország és Japán esetleges részvételét ebben a támadásban. A Szovjetunió az említett két ország semlegesítésére felhasználta a Japán, Törökország és Németország közti ellentéteket.

1941 márciusában a német–török ellentétek kis híján fegyveres konfliktust idéztek elő e két állam között. Hassel, madridi német nagykövet 1941. március 2-án naplójában feljegyezte, hogy Ribbentrop közvetlen támadást sürgetett Törökország ellen.¹³¹¹ A szovjet kormány Németország szándékának ismeretében nyilatkozatban szögezte le, hogy ha Törökországot támadás éri, számíthat a Szovjetunió teljes megértésére és semlegességére. A török kormány válaszként kijelentette, hogy „ha a Szovjetunió hasonló helyzetbe kerülne, számíthatna Törökország teljes megértésére és semlegességére”.¹³¹² Ez a nyilatkozatváltás politikai szempontból nagy jelentőségű volt. Először is,

ezzel véget vetettünk a hazug gyanúsításoknak mind a Törökországgal kapcsolatos szovjet politika kérdésében, mind a Szovjetunió és Németország viszonyának kérdésében. Másodsor, ez megerősítette a szovjet–török semlegességi szerződést, amelynek megkötését, mint ismeretes, a szovjet kormány már 1939 szeptemberében javasolta, hangsúlyozván ennek jelentőségét a kialakult bonyolult nemzetközi helyzetben. Harmadsor: Németország számára figyelmeztetésül szolgált, hogy ha megtámadja Törökországot, akkor az a Szovjetuniónak nemcsak semlegességére, hanem „teljes megértésére” is számíthat. A „teljes megértés” kifejezés természetesen túlnő a semlegesség szokásos értelmezésének keretein.

E figyelmeztetés hatására a hitleristák kénytelenek voltak lemondani a Törökország ellen tervezett kalandorlépésekről. Noha a török kormány a háború alatt rendszeresen megszegte semlegességi kötelezettségét, a szovjet külpolitika e kötelezettségvállalás elérésével mégis jelentékeny sikert ért el, amely nagy jelentőségű volt mind a Szovjetunió, mind a török nép szempontjából.

A Szovjetunió 1931 óta azon fáradozott, hogy megneemtámadási szerződést kössön Japánnal. A japán kormány csaknem tíz évig nem volt hajlandó ilyen szerződés megkötésére, mivel aktív szovjetellenes politikát folytatott. Ez a politika a japán–német katonai szövetség folytán azzal a közvetlen veszéllyel fenyegetett, hogy a Szovjetuniónak két arcvonalon kell háborút viselnie. 1938–1939-ben a szovjetellenes vágyaiktól megrészesült japán imperialisták odáig mentek, hogy háborút indítottak a Szovjetunió ellen. De a Haszan-tónál és Halhin-Golnál alapos leckét kaptak a Vörös Hadseregtől, s ez kissé kijózanította őket.

A japán sajtó tárgyilagosabban kezdte értékelni a Szovjetunió sikereit. A Hoci c. lap például így írt: „Amikor a Szovjetunió kormánya nyilvánosságra hozta tervszerű gazdaságfejlesztési programját, a régi rendszerű államok kinevették. A Szovjetunió azonban ügyet sem vetve a kritika viharára, tényleg megvalósította terveit, a középkori agrárállam helyén demokratikus rendszerű intenzív nemzeti államrendet teremtett, amely jól szervezett nehéz- és hadiiparral rendelkező saját gazdasági rendszeren alapul.”¹³¹³

A japán kormány, számításba véve a Szovjetunió erejét, valamint a japán–német imperialista ellentétek kiéleződését, hajlani kezdett a szovjet–japán megneemtámadási szerződés megkötésére. E kérdés körül éles politikai harc bontakozott ki. A japán kormány és hadvezetőség leginkább kalandvágyó elemei, akik szoros kapcsolatban voltak a hitleri Németországgal, ellenezték a szerződés megkötését. Nyomást gyakoroltak Japánra az Egyesült Államok uralkodó köreinek befolyásos képviselői is, akik a szovjet–japán kapcsolatok megrontására törekedtek. Vandenberg szenátor például kijelentette, hogy „mihelyt Japán és a Szovjetunió megneemtámadási szerződést köt, az Egyesült Államok haladéktalanul embargót vezet be a Japánba irányuló amerikai exportra”.¹³¹⁴

A német kormány is megpróbálta visszatartani Japánt a Szovjetunióval való szerződés megkötésétől. 1941. március 27-én, amikor Macuoka japán külügyminiszter Berlinben tartózkodott, Ribbentrop biztosította kollégáját, hogy a Szovjetunió elleni háború gyors és könnyű győzelemmel fog végződni. „Németország csapatokat tart keleten – mondta Ribbentrop –, melyek bármikor készek megindulni Oroszország ellen, s ha Oroszország ellenséges álláspontra helyezkedik Németországgal szemben, a Führer szétzúzza Oroszországot. Németországban bizonyosak afelől, hogy az Oroszország elleni háború az orosz hadseregek végleges szétverésével és az államrend összeomlásával végződik.”¹³¹⁵ Macuoka erre így válaszolt Ribbentropnak: „Japán mindig lojális szövetséges volt, s teljesen a közös ügy szolgálatában áll.”¹³¹⁶ Ennek ellenére a japán kormány csak arra az ígéretre szorítkozott, hogy az Egyesült Államok és Anglia csendes-óceáni birtokai ellen indít hadműveleteket.

Berlinből hazafelé menet Macuoka megállt Moszkvában, s kormánya nevében hozzájárult a szovjet–japán semlegességi szerződés megkötéséhez. A japán kormány ezt a szerződést eszköznek tekintette arra, hogy a legmegfelelőbb pillanatot válassza ki a Szovjetunió elleni támadásra. Úgy vélte, hogy a Szovjetunió a szerződésben bízva kivonja csapatait a Távol-Keletről, s ez biztosítani fogja Japán hitszögő támadásának sikerét.

A japán vezetők alattomos tervei nem jelentettek titkot a Szovjetunió számára. A szovjet kormány

a japán kormánytól eltérően mégis őszintén törekedett a békére a Távol-Keleten. A szerződés lehetőséget adott Németország és Japán egyidejű támadásának elkerülésére. Az események további alakulása a reális helyzettől függött, attól, hogy a Szovjetunió hogyan áll ellen a hitleri Németországnak.

A szovjet-japán semlegességi szerződést 1941. április 13-án írták alá. Ebben kimondták:

„Első cikkely. A Szerződő Felek kötelezik magukat, hogy békés és baráti kapcsolatokat tartanak egymással, s kölcsönösen tiszteletben tartják a másik Szerződő Fél területi épségét és sérthetetlenségét.

Második cikkely. Abban az esetben, ha az egyik Szerződő Fél egy vagy több harmadik hatalom akciói folytán hadműveletek tárgyává válik, a másik Szerződő Fél az egész konfliktus folyamán semleges marad.”¹³¹⁷

A harmadik cikkely a szerződés hatályát a ratifikálástól számított öt évben állapította meg. A szerződéshez nyilatkozatot mellékeltek, amelyben a Szovjetunió kötelezte magát, hogy tiszteletben tartja Mandzsúria területi épségét és sérthetetlenségét. Japán pedig ugyanilyen kötelezettséget vállalt a Mongol Népköztársaság tekintetében. Ugyanakkor levélváltás is történt, amelyben Japán kötelezettséget vállalt, hogy hat hónapon belül felszámolja észak-szahalini koncesszióit.

A szovjet-japán semlegességi szerződés megkötése nagy meglepetést keltett Németországban. Ribbentrop utasította a tokiói német nagykövetet, hogy kérjen magyarázatot a japán kormánytól. Macuoka kijelentette: „Semmilyen japán miniszterelnök vagy külügyminiszter nem kényszerítheti Japánt, hogy semleges maradjon, ha Németország és a Szovjetunió közt konfliktus támad. Ebben az esetben Japán természetesen kénytelen lesz megtámadni Oroszországot, Németország oldalán. Ezt nem akadályozza meg semmiféle semlegességi egyezmény.”¹³¹⁸ Egyidejűleg Osima, berlini japán nagykövet ezt táviratozta Tokióba: „A német kormány különös jelentőséget tulajdonított Macuoka külügyminiszter azon kijelentésének . . . , hogy Japán hadba lép a Szovjetunió ellen, amint megkezdődik az orosz–német háború.”¹³¹⁹ A japán kormány azt felelte Berlinnek, hogy hű marad a Németországgal kötött szövetségi szerződésben vállalt kötelezettségeihez.

A szovjet-japán szerződést az Egyesült Államok uralkodó köréi rendkívül rosszindulatúan fogadták. Füstbe ment e köröknek az a reménye, hogy sikerül háborút provokálni a Szovjetunió és Japán között, s megvalósítani e két országra vonatkozó terveiket. A New York Herald Tribune meg is állapította: „A szovjet-japán egyezmény nehéz helyzetbe hozta a külügyminisztérium sok képviselőjét, mivel ez az egyezmény – jóllehet Hull kisebbiteni próbálja jelentőségét – csapást mér az Egyesült Államok egész távol-keleti politikájára.”¹³²⁰

Az Egyesült Államok sajtójában a szerződéssel kapcsolatban különféle rágalmozó koholmányok jelentek meg, s ezekkel ma is gyakran találkozunk amerikai szerzők műveiben.

A Daily Worker, Nagy-Britannia Kommunista Pártjának lapja így írt a reakciók dühöngéséről: „London és Washington nem nézi jó szemmel ezt a semlegességi egyezményt, mert politikájuk kezdettől fogva arra irányult, hogy a Szovjetuniót háborúba kergessék Németországgal és Japánnal, a londoni és a washingtoni kormány ugyanis csak nyert volna ezen.”¹³²¹

A Szovjetunió betartotta a szovjet–német meg nem támadási szerződésben vállalt kötelezettségeit, mivel a szovjet külpolitikára jellemző a nemzetközi kötelezettségek becsületes és lelkiismeretes teljesítése. A békeszerető politikát folytató Szovjetunióknak természetesen érdekei fűződtek a szerződéshez, s nem készült azt megszegni. Sőt, a szovjet kormány jelentős sikereket ért el a szovjet–német kapcsolatok néhány konkrét problémájának megoldásában.

1939. november 16-án egyezmény jött létre, hogy Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija területéről a németeket áttelepítik Németországba. 1940. június 10-én szovjet–német egyezményt írtak alá a határsértések és incidensek rendezésének módszereiről.¹³²² Ez megfosztotta Németországot attól a lehetőségtől, hogy a Szovjetunió ellen egy évvel később végrehajtott hitszegő támadását – az imperialista kormányok szokása szerint – holmi határincidensekre való hivatkozással leplezze. Nagy jelentőségű volt a szovjet–német határ kijelölése, amely 1940 decemberére fejeződött be.¹³²³

1940. szeptember 5-én egyezményt kötöttek arról, hogy a szovjet fennhatóság alá került Észak-Bukovina és Besszarábia területéről Németországba telepítik a német állampolgárokat és a német nemzetiségű személyeket.¹³²⁴

1941. január 10-én a Szovjetunió és Németország egyezményt kötött arról, hogy a Litván, Lett és Észt Szovjet Szocialista Köztársaságok területéről Németországba telepítik a német állampolgárokat és a német nemzetiségű személyeket.¹³²⁵ Ezeknek az egyezményeknek a végrehajtásával tetemesen csökkent a német ügynökök száma a balti szovjetköztársaságok területén. De Yong, a hírszerzés egyik neves burzsoá szakértője megállapítja, hogy a hitleristák súlyos kudarcot szenvedtek arra irányuló kísérleteikben, hogy a Szovjetunióban ugyanolyan erős ügynökséget hozzanak létre, mint a nyugati országokban, a szovjet kormány intézkedései pedig „valóságos katasztrófát jelentettek a moszkvai német katonai attasé számára, akinek feladataihoz tartozott, hogy tájékoztassa kormányát Oroszország katonai potenciáljáról”.¹³²⁶

A Szovjetunió erőfeszítései révén fokozatosan kialakultak az objektív feltételek ahhoz, hogy a Szovjetunió elleni német támadás esetén létrejöjjön a későbbi antifasiszta koalíció. E feltételek kialakulásában és fejlődésében a szovjet külpolitika óriási szerepet játszott. A szovjet–német szerződés lehetővé tette a szovjet kormánynak, hogy a legnehezebb időpontban egy időre biztosítsa a Szovjetuniónak, minden szabadságszerető nép fő támaszának és reményének biztonságát. A Szovjetunió a szerződés révén időt nyert, hogy felkészüljön a védelemre.

A szerződés jelentősége abban is megmutatkozott, hogy megnehezítette a két ellenségeskedő imperialista koalíció tervezett egyesülését a Szovjetunió elleni közös hadjáratra. Így meghíúsult Nyugat-Európa és az Amerikai Egyesült Államok reakciós köreinek az a kísérlete, hogy diplomáciai síkon elszigeteljék a Szovjetuniót, és megszervezzék ellene egy egyesült szovjetellenes front „keresztes hadjáratát”.

A német kormány azonban nem ismerte fel a nemzetközi porondon szenvedett kudarcának teljes jelentőségét. A hitleristák meg voltak győződve arról, hogy a különböző társadalmi rendszerű államok antifasiszta koalíciójának megteremtése lehetetlen.

A német kormány intézkedéseket tett, hogy a nyugati államok és a Szovjetunió közt áthatolhatatlan válaszfalat emeljen, előkészítse a Szovjetunió nemzetközi politikai elszigetelését. Ennek érdekében először is valahogyan álcázni kellett a Szovjetunió ellen előkészített agresszió hitszegő jellegét. A német imperialisták, hogy megszerezzék az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek rokonszenvét és támogatását, úgy határoztak, hogy a Szovjetunió elleni támadást eleve a „bolsevista veszély” elleni „preventív” (megelőző) háborúnak tüntetik fel.

Szándékos és durva csalásról volt szó. Németország vezető politikusai és katonai személyiségei nagyon jól tudták, hogy a Szovjetunió békeszerető politikát folytat, és sohasem indít támadást valamely ország ellen. Maguk közt többször beszélgettek erről. Többek közt ezt tárgyalta Hitler és Schulenburg 1941. április 28-án. Schulenburg moszkvai nagykövetségént szerzett alapos tapasztalataira támaszkodva kereken kijelentette: „Nem tudom elhinni, hogy Oroszország valaha is megtámadná Németországot.” Hitler egyetértett Schulenburggal, s bosszankodott is amiatt, hogy a Szovjetuniót nem lehet még „provokálni sem támadásra”.¹³²⁷

A mai burzsoá történelemhamisítók nehéz helyzetben vannak. Kénytelenek elismerni, mint például Tippleskirch teszi, hogy a Szovjetunió részéről semmiféle katonai veszély nem fenyegette Németországot. Tippleskirch azt írja: „Merőben valószínűtlennek tartották, hogy a Szovjetunió a közeljövőben fegyveres konfliktust akar kirobbantani Németországgal.” Mivel azonban mégis igazolni próbálja Németország támadását a Szovjetunió ellen, ezt így toldja meg: „De teljesen indokolt lehetett az az aggodalom, hogy később, kedvezőbb körülmények között a Szovjetunió igen kényelmetlen, sőt veszedelmes szomszédná válhat.”¹³²⁸ Az a kívánság, hogy „kényelmes” szomszédok legyenek, általában jellemző az agresszív imperialista politika sugalmazóira, akiket Tippleskirch így, noha maga sem akarja, elárul.

1941. május 12-én Schulenburg azt jelentette a német kormánynak, hogy a szovjet kormány

„igyekeznek elhárítani a Szovjetunió és Németország közti konfliktust.”¹³²⁹ S noha Schulenburg így ítélte meg a Szovjetunió külpolitikáját, a német kormány utasította moszkvai nagykövetségét, hogy szedje össze a szükséges tényeket, amelyek felhasználhatók a Szovjetunió „agresszív szándékainak” bizonyítására. Hitler felbőszült, amikor ezt az utasítást a nagykövetség önhibáján kívül nem tudta teljesíteni. Ilyen tények ugyanis nem voltak és nem lehettek.

A Szovjetunió szigorúan betartotta a szovjet–német meg nem támadási szerződés feltételeit, s ezzel felborította a hitleristák számításait, akik a Szovjetunió elleni hitszegő támadásukat „a bolsevista veszély elleni preventív háborúnak” igyekeztek feltüntetni. Fritzsche, vezető német propagandista a német háborús főbűnösök nürnbergi tárgyalásán beismerte: „... Nem volt semmi alapunk arra, hogy a Szovjetuniót Németország elleni katonai támadás előkészítésével vádoljuk.”¹³³⁰ Gerhard Ritter, nyugatnémet történészprofesszor 1951. június 22-én ezt írta a Stuttgarter Zeitungban: „Szerte kell végre foszlatni azt a náci legendát, hogy az Oroszország elleni háború preventív háború volt, hogy védekezés volt egy előre elkészített támadás ellen... Ez a háború nem Európa védelmét szolgálta, hanem az egész kontinens fölötti uralom elérését.”

A nyugati országokban működő német ügynökség berlini parancsra híreket koholt a Szovjetunió nagyarányú katonai készülődéseiről, s ezeket a híreket eljuttatták sok hírügynökséghez és reakciós laphoz. Ezek a keresztül-kasul hazug hírek, amelyeket minden esetben „teljesen megbízható forrásból származó” értesülésnek tüntettek fel, rendszerint Vichy vagy Tokió „diplomáciai köreiben” bukkantak fel, s onnan terjedtek el az egész világon, felduzzadva, mint a hegyről lezúduló lavina. Ez a szemenszedett hazugság ilyen hihetetlenül felnagyított formában került azután az amerikai lapok hasábjaira. A német sajtó pedig eközben képmutató módon azon siránkozott, hogy a világ minden részéről érkező riasztó hírek beárnyékolják a szovjet–német viszonyt.

A német fasiszta ügynökség által terjesztett hírek az Egyesült Államok és Anglia kormányánál nem találtak süket fülekre. A szovjetellenes rágalom itt hálás talajra lelt. Az Egyesült Államok és Anglia uralkodó körei fölöttébb érdekeltek voltak abban, hogy a Szovjetuniót konfliktusba sodorják Németországgal, mivel ebben saját menekvésüket látták. Az amerikai és az angol kormány saját érdekeiből kiindulva figyelmeztette a Szovjetuniót, hogy számítnia kell esetleges német támadásra.

Az első ilyen észrevételt Welles, az Egyesült Államok külügyminiszter-helyettese tette 1941 elején, a washingtoni szovjet nagykövettel folytatott beszélgetésében.¹³³¹ 1941. április 19-én a Szovjetunió Külügyi Népbiztosságához, Sztálin címére megérkezett Churchill üzenete, amelyben többek közt ez állt: „Hitelt érdemlő ügynöktől azt a megbízható értesülést kaptam, hogy a németek, miután Jugoszláviát saját hálójukba kerítették, vagyis március 20-a után, megkezdtek a Romániában tartózkodó öt páncélos hadosztály közül háromnak Lengyelország déli részébe történő átdobását. Abban a pillanatban, amikor a szerbiai forradalomról tudomást szereztek, ezt az átcsoportosítást abbahagyták. Excellenciádnak könnyű értékelni e tények jelentőségét.”¹³³²

Az Egyesült Államok és Anglia kormányától érkezett figyelmeztetések csak kiegészítették azokat az értesítéseket, amelyekkel a szovjet kormány már rendelkezett. Különböző forrásokból (a szovjet hírszerzés szerveitől, a határőrszolgálattól, a diplomáciai képviselletektől, a Szovjetunió sok külföldi barátjától, különösen Lengyelországból, Romániából, Csehszlovákiából, Finnországból, Magyarországból, s még magából Németországból is) megcáfolhatatlan adatok érkeztek, amelyek azt bizonyították, hogy a Szovjetunió határain a hitleri Németország rendkívül veszélyes helyzetet teremtek. Munkások és parasztok, katonák és értelmiségiek, életük kockáztatásával, hallatlan nehézségeket leküzdve igyekeztek teljesíteni szent nemzetközi kötelességüket, és figyelmeztetni a Szovjetuniót, a nemzetközi proletariátus szocialista hazáját a határai felé közeledő veszélyre.

Az Egyesült Államok és Anglia kormányának figyelmeztetései korántsem azt jelentették, hogy a Szovjetunió biztonsága miatt aggódtak. Ezek a kormányok még a Szovjetunió elleni német támadás előestéjén is kettős játékot próbáltak úzni: meg akarták győzni a Szovjetuniót baráti érzelmeikről, s ugyanakkor nem adták fel a szovjet szocialista állam megdöntésének gondolatát.

Ezt bizonyítja a második világháború hivatalos angol története is. Az angol szerzők úgy látják, hogy a német kormánynak a Szovjetunió elleni támadásra vonatkozó döntését elősegítették „az Oroszországgal kapcsolatos angol intrikák. Ha ez így van, akkor Nagy-Britanniának az a kísérlete, hogy megjavítsa kapcsolatait a Szovjetunióval, talán sokkal komolyabb hatással volt az események alakulására, mint az akkoriban látszott”.¹³³³ Az angol uralkodó körökben különféle tervek szövegettek arra, hogyan lehetne „nyomást gyakorolni” a Szovjetunióra, hogy Németország elleni akcióira késztessek.

Ezeknek a terveknek igazi értelmét megítélhetjük az alábbi elképesztő tényből, amelyet a második világháború hivatalos angol története rendkívüli nyugalommal és minden kommentár nélkül beszél el. „Május végén Londonban olyan vélemény alakult ki, hogy a kaukázusi olaj veszélyeztetésével lehetne a legjobban nyomást gyakorolni Oroszországra . . . Június 12-én a vezérkari főnökök bizottsága olyan intézkedésekre határozta el magát, amelyek lehetővé tették volna, hogy Moszulból közepes bombázók erőivel haladéktalanul támadásokat intézzenek a bakui olajfinomítók ellen.”¹³³⁴

1941. június 21-én az Egyesült Államok külügyminisztériuma emlékiratot adott ki, amelyben leszögezte, hogy az amerikai kormánynak nem szabad „előre különleges ígéreteket adnia vagy valamilyen kötelezettségeket vállalnia a Szovjetunióval kapcsolatos majdani politikánk területén”.¹³³⁵

A Szovjetunió szigorúan betartotta a szovjet–német megneemtámadási szerződés feltételeit, hogy a német uralkodó köröknek a legcsekélyebb ürügyet se szolgáltatssa a szerződés megszegésére és agressziójuk igazolására. Schulenburg 1941. május 24-én a szerződés feltételeinek a Szovjetunió részéről történő teljesítését jellemezve rejtjelesen a következőket táviratozta Berlinbe: „Azt a tényt, hogy ez a (szovjet – Szerk.) külpolitika elsősorban a Németországgal való konfliktus elhárítására irányul, bizonyítja az az álláspont, amelyet az utóbbi hetekben a szovjet kormány elfoglal, a Németországgal összefüggő összes eseményeket feddhetetlenül megvilágító szovjet sajtó hangneme, valamint a Németországgal kötött gazdasági egyezmények teljesítése.”¹³³⁶

A kialakult helyzetben rendkívül fontos volt, hogy a lehetséges provokációkkal szembeni legnagyobb óvatosságot egybehangoljuk a szovjet–német megneemtámadási szerződés szigorú betartásával, ugyanakkor megtegyük a szükséges intézkedéseket a Szovjetunió Fegyveres Erőinek teljes harcckészültségére. Minthogy azonban Sztálin súlyos számítási hibát követett el a Nagy Honvédő Háborút közvetlenül megelőző időszak katonai-politikai helyzetének értékelésében, ezeknek a tényezőknek az egybehangolása nem valósult meg.

Sztálinnak hiteles adatok álltak rendelkezésére arról, hogy a németek csapatokat vonnak össze a szovjet határ mentén, sőt, tudomása volt a németek által tervezett támadás napjáról is. De nem számolt az ellenség hitszegésével, vakon bízott a szovjet–német megneemtámadási szerződésben, s nem tette meg a szükséges intézkedéseket az agresszor visszaverésére.

Sztálin nem volt éber a fasizmussal szemben, helytelenül ítélte meg a helyzetet, makacsságából súlyos hibák származtak, a párt- és állami szervek nem teheték meg a szükséges elővigyázatossági intézkedéseket háború esetére. A sajtó és a rádióadások hangneme megnyugtató, leszerelő volt. 1941. június 14-én nyilvánosságra hozták a TASZSZ közleményét, amelyben arról volt szó, hogy a külföldi, különösen az angol sajtóban terjesztett nyilatkozatok a Szovjetunió és Németország közt küszöbönálló háborúról minden alapot nélkülöznek, mivel nemcsak a Szovjetunió, hanem Németország is következetesen betartja a szovjet–német megneemtámadási szerződés feltételeit, és „a szovjet körök véleménye szerint azok a hírek, melyek szerint Németország fel akarja bontani az egyezményt, és támadást akar indítani a Szovjetunió ellen, teljesen légből kapottak”.¹³³⁷ Ez a közlemény, amely azokban a napokban került nyilvánosságra, amikor a háború már a küszöbön állt, megtévesztette a szovjet embereket, gyengítette a szovjet nép és a szovjet fegyveres erők éberségét, óriási kárt okozott a Szovjetuniónak.

Szandalov, aki a háború küszöbén a Breszt körzetében állomásozó 4. hadsereg törzsfőnöke volt, visszaemlékezéseiben megírja, hogy „a nyugtalanságot, amely a hónap közepére (vagyis 1941.

június közepére – Szerk.) különösen érezhetővé vált, mintegy lecsitította a TASZSZ ismert közleménye . . . A hitelt érdemlő állami intézmény e megnyilatkozása tompította a csapatok éberségét. A parancsnoki állományban pedig e közlemény hatására kialakult az a meggyőződés, hogy nyilván vannak bizonyos előtte ismeretlen körülmények, amelyek ismeretében kormányunk nyugodt maradhat, s nem kell aggódnia a szovjet határok biztonsága miatt”.¹³³⁸

A német kormány nem reagált a TASZSZ-közleményre és országában nem hozta nyilvánosságra. A szovjet kormány erre és más tényekre támaszkodva június 21-én késő este a moszkvai német nagykövet útján felhívta a német kormány figyelmét a helyzet komolyságára, s javasolta, hogy vitassák meg a szovjet–német kapcsolatok állapotát. Ezt a javaslatot Schulenburg haladéktalanul továbbította Berlinbe.¹³³⁹ A javaslat akkor került a német fővárosba, amikor a fasiszta támadásig már nem órák, hanem percek voltak hátra.

A szovjet kormány tehát egészen a német támadás pillanatáig megpróbálta elhárítani a háborút.

2. A Szovjetunió hadigazdasági lehetőségei

A szovjet külpolitika intézkedései nagy szerepet játszottak abban, hogy a Nagy Honvédő Háború előtti utolsó évben, a Szovjetuniót egyre jobban fenyegető háborús veszély közepette jelentősen megszilárdultak a Szovjetunió nemzetközi pozíciói.

A Szovjetunió a szovjet–német szerződés megkötése eredményeképpen nyert időt erejének további gyarapítására használta fel. 1939. szeptember 11-én a Pravda azt írta: „Most, amikor Európában elharapózik a második imperialista háború, hazánk, bölcs pártja vezetésével magabiztosan munkálkodik a szocialista építés valamennyi területén. A szovjet nép, miközben a béke áldásait élvezi, egyidejűleg gyarapítja védelmi erejét . . . Harckészültségünk bolsevik szervezettséget követel minden szovjet embertől.”

Nehéz túlbecsülni azoknak a védelmi intézkedéseknek a jelentőségét, amelyeket a Szovjetunió a második világháború kezdete és a Szovjetunió elleni támadás megindulása közti nem egészen 22 hónap alatt végrehajtott.

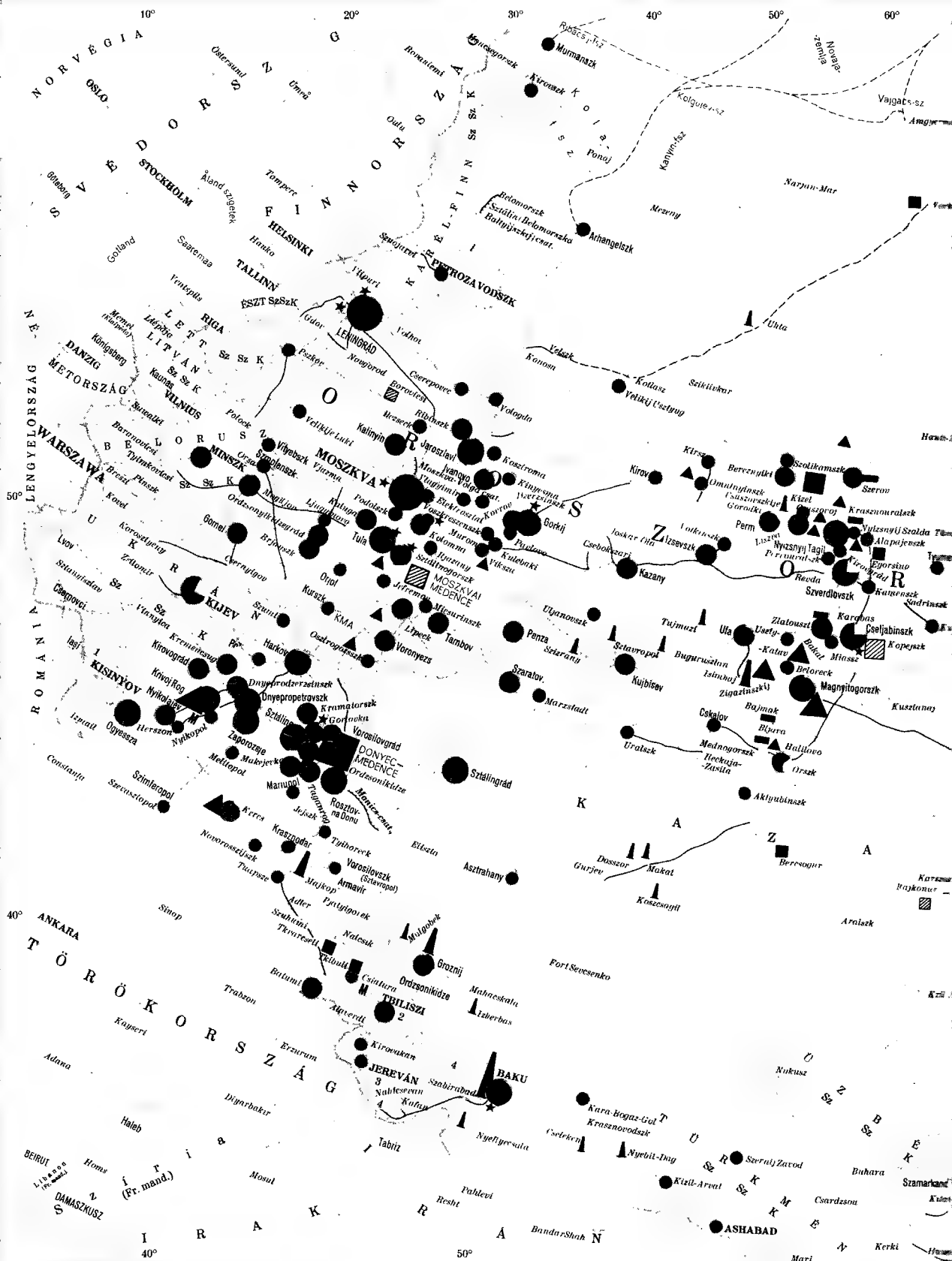
Az egész háború kimenetele, a hadjáratok és az egyes hadműveletek sikere nemcsak a csapatok mennyiségétől és minőségétől, erkölcsi állapotától, a hadművészet színvonalától, a parancsnoki állomány szervező képességétől függ, hanem a hadviselő országok gazdasági teljesítő képességétől, társadalmi-politikai rendszerétől, hátországuk állapotától, a hadviselő országok katonai, gazdasági és erkölcsi erőviszonyaitól, valamint attól a képességüktől is, hogy ezeket az erőket és lehetőségeket mennyire tudják kihasználni a háború folyamán.

A korszerű háborúban a hátország szilárdsága és az állam harci ereje sok – a nép egységét és egybe-
forrottságát meghatározó – politikai tényezőtől, valamint a háborút megelőző időszak helyes politikai vezetésétől függ.

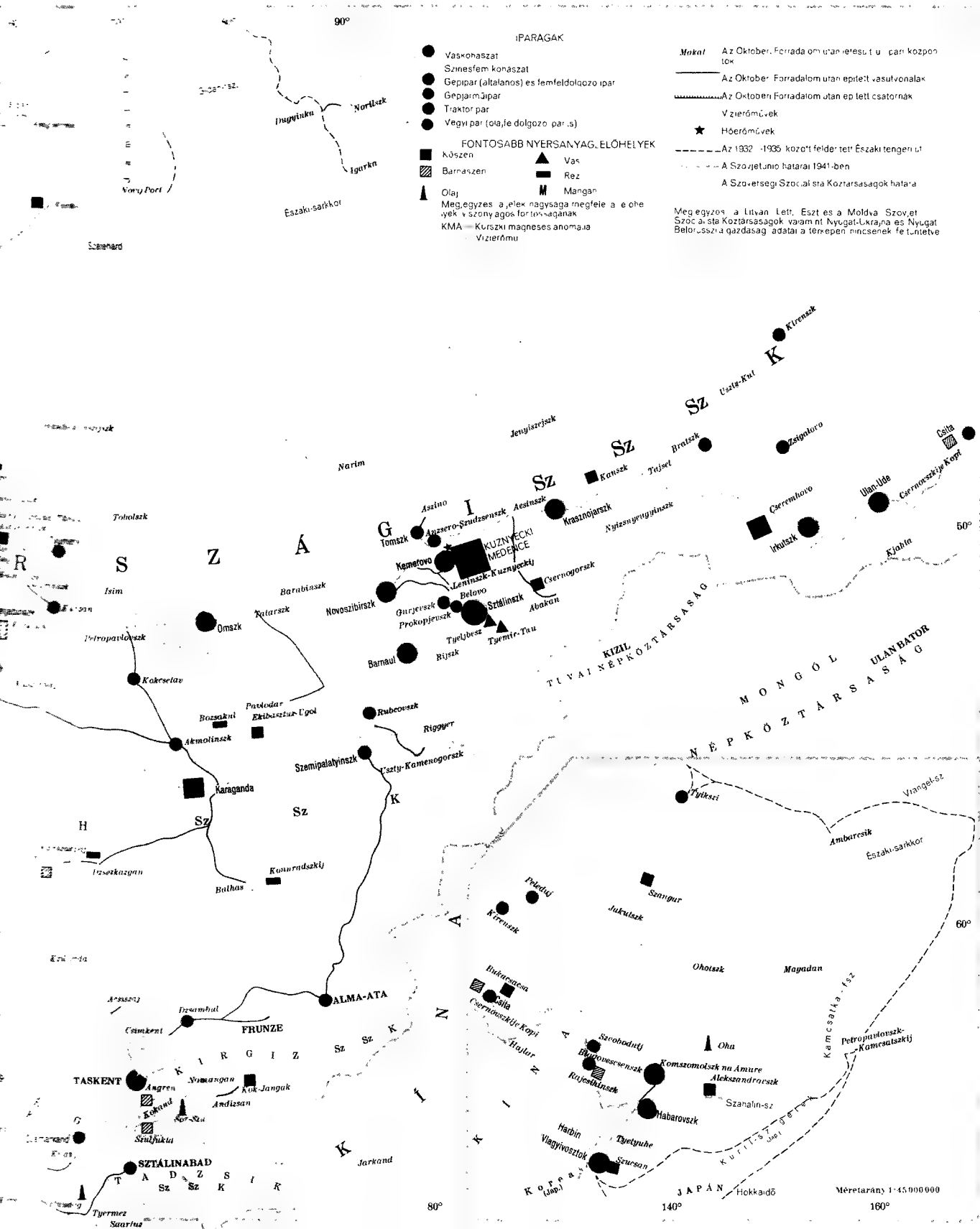
Pártunk, amely idejében elhatározta az ország szocialista iparosítását és a mezőgazdaság kollektivizálását, helyes és messze előretekintő politikájával világtörténelmi jelentőségű gazdasági győzelemre vezette a Szovjetuniót. A kommunista párt által vezetett szovjet nép erőfeszítései hazánkat technikai-gazdasági tekintetben a legfejlettebb államok közé emelték.

A párt és a kormány komoly intézkedéseket tett hazánk gazdasági és védelmi erejének megszilárdítására, különösen a második világháború első időszakában. A Nagy Honvédő Háború küszöbén a szovjet gazdaság olyan anyagi-technikai bázissal rendelkezett, amely lehetővé tette, hogy szükség esetén megszervezzük a korszerű fegyverzet és haditechnika összes fajtáinak tömeges gyártását, s egyidejűleg a szükséges mértékben és huzamos időre biztosítsuk a háborúban a szovjet fegyveres erők és a lakosság más szükségleteit. A hatalmas nehéziparra támaszkodó szovjet honvédelmi ipar

A SZOVJET NEHÉZIPAR FŐ ÁGAZATAINAK ELHELYEZKEDÉSE 1941. JÚLIUSÁBAN

A térképen számokkal, jelekkel köztársaságok 1 Molotov Szovjet Szocialista Köztársaság
 2 Gruzia Szovjet Szocialista Köztársaság 3 Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság
 4 Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság

már a háború előtt képes volt arra, hogy hadseregünket szükséges mennyiségben ellássa korszerű haditechnikával, tartalékokat képezzen a veszteségek pótlására, és ellássa az új alakulatokat a háború elején. Mindez a gazdag nyersanyagforrásokkal együtt azt jelentette, hogy a Szovjetunió gazdasági tekintetben fel volt készülve a fasiszta agresszió visszaverésére.

A XVIII. pártkongresszus, amely 1939 márciusában, vagyis nem sokkal a második világháború előtt ülésezett, határozataival megmutatta, hogy pártunk és az egész szovjet nép rendületlenül hű Lenin nagy tanításaihoz, s szilárdan halad tovább a kommunizmus építésének útján. A XVIII. pártkongresszus határozatai a párt tevékenységének programjává lettek a háború előtti időszakban. Ezek a határozatok szabták meg annak a munkának a jellegét, amelyet a párt és a kormány hazánk védelmének további erősítése érdekében végzett.

1939 elején nyilvánosságra hozták a párt központi bizottságának a harmadik ötéves tervre és a szervezeti szabályzat módosítására vonatkozó téziseit. A kongresszusi tézisek magas eszmei-elméleti színvonalon lefolyt vitája elősegítette a párt további tömörülését és egységét, fokozta a kommunisták tevékenységét. Megmutatta, hogy a kommunisták fokozott érdeklődéssel fordulnak a pártélet felé, s el tudnak igazodni a bonyolult nemzetközi és belpolitikai kérdésekben.

A kongresszus megvitatta a központi bizottság, a központi revíziós bizottság, a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságába delegált SZK (b)P-küldöttség beszámolóját, a Szovjetunió népgazdasága fejlesztésének harmadik ötéves tervéről és az SZK (b)P szervezeti szabályzatának módosításáról beterjesztett jelentéseket.

Országunk belépett a szocializmus felépítése befejezésének időszakába, s ez a Szovjetunió világtörténelmi jelentőségű győzelme volt a kapitalizmussal folytatott versenynek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után kezdődött első szakaszában. Elmúlt az az idő, amikor hazánk a népgazdaság és a kultúra sok mutatója tekintetében erősen el volt maradva a kapitalista országok többsége mögött.

De a szocializmus győzelmét a Szovjetunióban nem tekinthettük véglegesnek, amíg a környező kapitalista államok mind gazdasági, mind katonai tekintetben sokszoros fölényben voltak vele szemben. Ezért rendkívül nagy jelentőségű volt a kongresszuson a Szovjetunió alapvető gazdasági feladatára vonatkozó kérdés megvizsgálása: hogyan érjük utol és szárnyaljuk túl a vezető kapitalista államokat az egy főre eső termelés tekintetében. Ezt a feladatot mint a szocializmus országának perspektíváját Lenin már az októberi forradalom küszöbén kitűzte. S amikor a szocializmus győzött a Szovjetunióban, s alapjában befejeződött a népgazdaság technikai átszervezése, ez a feladat a párt és az egész szovjet nép közvetlen gyakorlati feladatává lett.

A szocialista ipar növekedésének üteme már a háború előtt jelentősen gyorsabb volt, mint a kapitalista országok iparának növekedési üteme. Az egy főre eső termelés tekintetében fokozatosan csökkent a távolság a Szovjetunió és a vezető kapitalista országok között.

A XVIII. kongresszus meghallgatta és megvitatta a Szovjetunió népgazdaságának fejlesztését szolgáló harmadik ötéves tervről beterjesztett beszámolót. A harmadik ötéves terv a szocialista gazdaság és kultúra további fejlesztésének, a dolgozók jóléte emelésének programja volt. Ez a terv megfelelt az új időszaknak, melyhez a Szovjetunió elérkezett – a szocialista építés befejezése és a kommunizmusba való fokozatos átmenet időszakának. A harmadik ötéves terv a Szovjetunió következetes iparosítását célzó lenini irányvonal alkotó továbbfejlesztésén alapult.

A harmadik ötéves terv feladatai előirányozták valamennyi népgazdasági ág fellendítését, az ipar, elsősorban a nehézipar és a honvédelmi ipar rohamos növelését. Az ipari termelés volumenének csaknem kétszeres növelését tűzte ki célul. A háborús veszély növekedése miatt a kongresszus szükségesnek nyilvánította, hogy nagy állami tartalékokat képezzünk, különösen fűtőanyagból, villamos energiából és a honvédelem céljait szolgáló termékekből. Növeltük az ország keleti részén az új üzemek építését szolgáló beruházásokat.

A megkezdődött második világháborúra és a hazánkat fenyegető háborús veszély fokozódására való tekintettel a kommunista párt és a szovjet kormány a szocializmus felépítésének befejezésével

és a kommunizmusba való fokozatos átmenet nagyszabású programjával egyidejűleg megtette a szükséges intézkedéseket a szovjet állam védelmi képességének további erősítésére.

Az 1940. évi nyugat-európai hadműveletek tapasztalatai megmutatták, hogy a korszerű háborút a repülőgépek, a páncélos és gépesített csapatok, a tüzérség, az ejtőernyős csapatok tömeges alkalmazása jellemzi. Gazdasági szempontból megkülönböztető sajátossága a hadseregek nagyfokú gépesítése, ezek felszerelése a legkülönbözőbb haditechnikai eszközökkel, továbbá a szakadatlan és a háború folyamán harckocsik, repülőgépek, lövegek tízezreivel, gépkocsik százazezreivel, sok millió tonna üzemanyaggal és lőszerrel való egyre növekvő ellátásuk. A háborúban sokmillió hadsereg vesznek részt, amelyek kivonják a munkaerőt a népgazdaságból, élelmezést és egyéb ellátást igényelnek.

Az akkori viszonyok közt a háborús szükségletek kielégítése végett meg kellett szervezni az anyagi-technikai eszközök tömeggyártását, ehhez pedig elengedhetetlen volt, hogy kellő mennyiségben álljanak rendelkezésre az összes fémfajták a fegyverek, a haditechnikai eszközök és a lőszer gyártásához, berendezés kellett az üzemeknek, fűtőanyag az iparnak és a közlekedésnek, s nélkülözhetetlen volt a fejlett mezőgazdaság, amely el tudja látni a hadsereget és a lakosságot élelmiszerral, az ipart pedig nyersanyaggal.

A háború valamely állam népgazdaságának és társadalmi rendjének hatalmas próbatétele. Óriási erőfeszítést követel a gazdaságtól, s már békében elengedhetlenné teszi annak megfelelő előkészítését.

A kommunista párt a korszerű háború sajátosságait figyelembe véve ellátta népgazdaságunkat élenjáró technikával, hazánkat erős ipari országgá változtatta, amely képes a korszerű fegyverek tömeges gyártására, és szükség esetén el tudja látni hadseregét.

A Szovjetunió gazdasági és védelmi ereje olyan gazdasági bázis kiépítését követelte meg, amely agresszorok támadása esetén biztosíthatja a jól működő hadigazdaság gyors fejlesztését és megszervezését.

A Szovjetunió népgazdasága a bővített szocialista újratermelés törvényei szerint fejlődött, ami azt jelentette, hogy a termelés szakadatlanul növekedett a népgazdaság valamennyi ágában, s az egész népgazdaság szakadatlanul tökéletesedett az új technika alapján.

Gazdasági erőnk megszilárdításának egyik döntő feltétele volt – és maradt – a nehézipar. A nehézipar fejlettségének színvonalától függ a fegyveres erők harci erejének anyagi alapját jelentő fegyverzet és haditechnika mennyisége és minősége.

1913-ban, a forradalom előtti Oroszországban az egész ipar teljes termelésén belül 33,3 százalék jutott a termelési eszközök, 66,7 százalék pedig a fogyasztási cikkek termelésére, 1940-ben pedig már a Szovjetunióban ez az arány 61,2 százalékra, illetve 38,8 százalékra módosult.¹³⁴⁰ A harmadik öt éves terv három éve alatt a Szovjetunió iparának össztermelése 45 százalékkal, a gépgyártásé pedig 76 százalékkal növekedett.

A termelési eszközök gyártásának elsődleges fejlesztése megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy a népgazdaságot ellássuk új technikával, bevezessük a korszerű technikát a népgazdaság valamennyi ágába, s erősítsük a szovjet állam védelmi képességét.

Az ésszerűtlen és a nagy távolságra történő szállítások megszüntetésére döntés született, hogy az üzemeket a nyersanyagforrások és a fogyasztási körzetek közelébe kell telepíteni. A hangsúly azon volt, hogy gyorsított ütemben építsenek és telepítsenek új üzemeket a Szovjetunió keleti vidékein, mivel fel kellett lendíteni a nemzeti köztársaságok gazdaságát, fel kellett használni az óriási természeti kincseket, s ki kellett építeni az ipari központokat a hátszág mélyében. Pártunknak ez az előrelátó politikája teljes mértékben igazolódott a Nagy Honvédő Háború idején, amikor a hadsereget jelentős mértékben azok az üzemek látták el fegyverrel, haditechnikával és lőszerrel, amelyeket a háborút megelőző években építettek a keleti vidékeken.

A forradalom előtti Oroszországban a nyersvas, az acél és a hengerelt áru több mint kétharmadát az ország déli részén állították elő. A Szovjetunió második szén- és kohóipari bázisának megterem-

tése után a fémtermelés területi elhelyezése megváltozott. (Lásd a 19. sz. térképet.) Az ország keleti részén a legkorszerűbb technikával felszerelve felépültek a vaskohászat óriási üzemei: a magnyitogorszki, a kuznyecki és a novotagili kombinát, a cseljabinszki és a novoszibirszki gyárak. 1940-ben keleten a nyersvastermelés az 1931. évi 21,4 százalékról 28,5 százalékra, az acéltermelés 21,2 százalékról 32 százalékra, a hengereltáru-termelés pedig 18,8 százalékról 32,1 százalékra emelkedett.¹³⁴¹

A háború előtti öt éves tervek folyamán keleten megkezdték a kuznyecki és a karagandai hatalmas széntelepek kiaknázását. Megkezdődött a bányászat a Pecsorai-szénmedencében. 1940-ben a Donyec-medencében 94,3 millió tonna, a moszkvai szénmedencében 10,1 millió tonna, a kuznyecki medencében 22,5 millió tonna, a pecsorai-medencében 0,3 millió tonna, az Urálban 12 millió tonna és a karagandai medencében 6,3 millió tonna szenet bányásztak. 1913-ban a keleti szénmedencék részesedése a szén össztermelésében csak 12 százalék volt, a háború előtt viszont ez az arány már háromszorosára emelkedett.

A háború előtti öt éves tervek folyamán a működő bányák gépi berendezésének teljes felújítása és új bányák építése, valamint a keleti vidékek lelőhelyeinek kiaknázása eredményeképpen hatalmas szénbányászat jött létre, amely tökéletes berendezéssel és hatalmas tartalékkapacitásokkal rendelkezett. Szénbányászatunk az 1937. évi 128 millió tonnáról 1940-ben 165,9 millió tonnára emelkedett. A forradalom előtti Oroszország szénbányászatban hatodik helyen állt a világon és ötödik helyen Európában, a honvédó háború küszöbén pedig a Szovjetunió a negyedik helyen állt a világon és a harmadikon Európában.

A honvédó háború kezdetekor szénbányászatunk, különösen a keleti vidékeken (a Kuznyeck-medencében és Karagandában) nagy tartalékokkal rendelkezett, s ez volt az egyik igen fontos előfeltétel, amely biztosította a szénbányászat munkáját a háború viszonyai között.

A Szovjetunióban csupán 1940-ben négy nagykohót helyeztek üzembe összesen 1 315 000 tonna nyersvaskapacitással, ebből hármat 925 000 tonna nyersvaskapacitással a keleti vidékeken; hét martinkemencét – valamennyit a keleti vidékeken; négy kokszolóművet összesen 1 635 000 tonna kapacitással, közülük kettőt 875 000 tonna kapacitással a keleti vidékeken; új szénbányákat 14 930 000 tonna kapacitással, ezek közül 7 959 000 tonna kapacitású bányát a keleti vidékeken. 1940-ben a Szovjetunió gyárai 18,3 millió tonna acélt gyártottak.

A kommunista párt és a szovjet kormány országunk védelmi erejének gyarapítása során nagy jelentőséget tulajdonított a kőolajipar gyors fejlesztésének. A kőolajipart korszerű, fejlett technikával látták el. A nagy beruházások eredményeképpen 1940-ben 31,1 millió tonna kőolajat termeltünk.

Az ország fő olajvidéke a bakui olajmező volt. A háború előtti öt éves tervek folyamán ezenkívül megkezdődött az új olajtelepek kiaknázása és egy hatalmas olajbázis kiépítése az Urál-Volga térségében, amelyet „Második Baku”-nak neveztek el. A Volga-mellék, az Urál, a Távol-Kelet, Közép-Ázsia és Kazahsztán területén gyors ütemben fejlődött az olajbányászat. Így például, miközben az egész Szovjetunióban az olajtermelés 1940-ben 1932-höz képest 45 százalékkal emelkedett, az említett vidékeken csaknem 7-szeres növekedést ért el. E vidékek olajtermelése a Szovjetunió teljes olajtermelésén belül az 1932. évi 2,6 százalékról 1940-ben 12,2 százalékra emelkedett.¹³⁴²

A háború előtti öt éves tervek folyamán a párt óriási arányú beruházást eszközölt valamennyi népgazdasági ágban, s ezzel biztosította a népgazdaság állóalapjainak bővített újratermelését, különösen olyan döntő iparágakban, mint a vaskohászat és a fűtőanyagipar.

Az első öt éves tervben az állami és a szövetkezeti vállalatok beruházásai (a kolhozok nélkül) 64,9 milliárd rubelt tettek ki, a második öt éves tervben pedig (összehasonlításként áron számítva) 147,6 milliárd rubelre, azaz 127 százalékkal emelkedtek, a harmadik öt éves terv három és fél éve alatt pedig 145,3 milliárd rubelt ruháztunk be.¹³⁴³

Az első két öt éves terv folyamán és a harmadik öt éves terv három és fél éve alatt tehát a népgazdaság összesen 357,8 milliárd rubel beruházást kapott. Ezenkívül a kolhozok beruházásai 25,8 milliárd rubelt tettek ki. Az ipar 148,7 milliárd rubel összes beruházásából a nehézipar (az „A” csoport) 124,2 milliárd rubelt kapott, vagyis az összes ipari beruházások 84 százalékát.

A háború előtti öt éves tervek alatt mintegy 9000 nagy ipari üzem épült, ebből az első öt éves tervben több mint 1500, a másodikban 4500, a harmadik öt éves terv első éveiben pedig mintegy 3000. Az óriási beruházási program végrehajtása eredményeképpen létrejöttek azok az új termelő kapacitások, amelyek nélkül nem szervezhettük volna meg a hadigazdaságot a háború alatt. A beruházási program alapján üzembe helyezett termelő kapacitások méreteit a következő táblázat mutatja.¹³⁴⁴

Termelő kapacitások (egy évre számítva)	1918–1928	Első öt éves terv	Második öt éves terv	A harmadik öt éves terv három és fél éve
Nyersvas, millió tonna	–	4,5	7,3	2,8
Acél, millió tonna	0,4	2,8	7,6	3,5
Hengerelt áru, millió tonna	0,3	1,7	7,9	2,2
Szén, millió tonna	5,6	57,0	78,4	54,0
Villamos energia, millió kW	0,7	2,8	3,6	2,8

A Szovjetunió a fasiszta Németország hitszegő támadása pillanatában elegendő gazdasági lehetőséggel rendelkezett a jól működő hadigazdaság megteremtéséhez. Nagy kapacitásai voltak a nehézipar vezető ágaiban, s óriási nyersanyag-, fűtőanyag- és energiaforrásokra támaszkodott.

A gépgyártás az ország gazdaságának elsőrendűen fontos ága. Különösen nagy a gépgyártás jelentősége a korszerű háborúban. A forradalom előtti Oroszországnak negyedannyi korszerű termelőeszköze volt, mint Angliának, ötödannyi, mint Németországnak, s tizedannyi, mint az Egyesült Államoknak. De a Szovjetunió már a honvédő háború küszöbén a gépgyártás volumene tekintetében a második helyet foglalta el a világon és az elsőt Európában.

A gépgyártás és a fémfeldolgozás teljes termelése 1940-ben 1913-hoz képest 35-szörösre, 1929-hez képest 16-szorosra és 1937-hez képest 76 százalékkal növekedett.¹³⁴⁵ A gépgyártás növekedésének mindennél gyorsabb üteme biztosította valamennyi népgazdasági ág technikai átszerelését, a Szovjetunió technikai-gazdasági önállóságát és védelmi képességének erősödését.

A háború előtti öt éves tervek alatt a nehézgépgyártás az egyik legnagyobb iparággá fejlődött hazánkban, s magas termelékenységi berendezéssel látta el a kohászatot, az olaj- és a szénbányászatot, valamint a vasúti közlekedést.

A gépgyártás alapja, a népgazdaság és a honvédelmi ipar technikai felszerelésének legfontosabb bázisa a szerszámgépipar. Az ország gazdasági teljesítő képességének egyik fő mutatója a fémforgácsoló szerszámgépek mennyisége. A szovjet szerszámgépgyártás a háború előtti öt éves tervek folyamán épült ki. Ez idő alatt helyreállítottuk a régi szerszámgépgyárakat, s újakat építettünk. A fémforgácsoló szerszámgépek gyártásának rohamos növekedését szemléletesen mutatja, hogy a forradalom előtti Oroszországban 1913-ban 1500 szerszámgépet gyártottak, a Szovjetunióban 1928-ban – az első öt éves terv első évében – 2000-et, 1940-ben pedig már 58 400-at.¹³⁴⁶

Különösen sokat fejlődött a legkorszerűbb gépcsoportok – az automata, a félautomata, a csiszoló és a különleges szerszámgépek – gyártása. Ezeknek a szerszámgépeknek az aránya az 1940. évi termelésben 37 százalék volt. A honvédő háborút megelőző időszakban gyárainkban több mint 500 új szerszámgéptípus gyártását vezették be, 1932-ben pedig csak 40 típust gyártottak.

A gépkocsi- és a traktoripar, amely a háború előtti öt éves tervek alatt jött létre, már jelentős mennyiségben termelt.

A gépgyártás háború előtti növekedése lehetővé tette újabb termelő kapacitások üzembe helyezését a villamos erőművekben, a kohó-, a kőolaj-, a szén-, a vegyiparban és más iparágakban. A Szov-

jetunió megteremtette hatalmas, technikailag jól felszerelt gépiparát, amely háború esetén biztosítani tudta a hadianyagtermelés szükséges színvonalát.

A háború előtti öt éves tervek folyamán a Szovjetunió fejlett vegyipart teremtett. Teljesen új iparágak keletkeztek: műgumi-, műanyaggyártás stb., sokszorosra nőtt a gumiipar termelése. A Szovjetunióban körülbelül 10 év alatt mintegy 70 vegyiüzemet építettek, köztük az „Apatit” bányakémiai kombinátot, a berezniki, a gorlovkai, a sztálinogorszki, a voszkreszenszki, a névai, a konsztantynovkai nitrogéngyárat és a konsztantynovkai szuperfoszfátgyárat, a szolikamszki káliumgyárat és a jaroszlávli gumi-azbesztkombinátot. A vegyipar és a gumi-azbeszt ipar termelése 1940-ben 1928-hoz képest csaknem 15-szörösre, 1913-hoz képest pedig 22-szeresre nőtt. A fontosabb vegyi anyagok termelése 1913-hoz képest így alakult: a műtrágyáé 47-szeresre, a kalcinált szódaé több mint 3-szorosra, a marószódaé csaknem 3,5-szeresre, a kénsavé 13-szorosra emelkedett.¹³⁴⁷

A réz, az alumínium, a nikkell, az ólom, az ón, a cink, a wolfram, a molibdén és a többi fém, köztük a ritka fémek, elengedhetetlenek a különféle iparágak és a honvédelem szempontjából. Nélkülük nem dolgozhat a villamossági ipar, a gépgyártás, a vegyipar. A színes fémek is nélkülözhetetlenek a repülőgépek, a harckocsik, a lövegek, a hadihajók, a lőszer, s a többi fegyver- és hadianyagfajták gyártásához.

A színes fémek termelése tekintetében a cári Oroszország az utolsók közt volt a világon. A réz-, ólom- és cinktermelés nem elégítette ki teljesen az ország szükségleteit. Oroszország külföldről hozta be a színes fémeket.

A párt és a kormány óriási figyelmet fordított a színes fémek termelésére, s ennek eredményeképpen a háború előtti öt éves tervek folyamán korszerű technikával felszerelt hatalmas színesfémkohászat született az országban. Megkezdtek az ón, a nikkell, az alumínium, az ólom, a cink, valamint a ritka fémek termelését.

Csak a szovjethatalom idején, s különösen a második öt éves terv éveiben, kezdődött meg a színesfémkohászat hatalmas fellendülése. Nagy arányokban folyt a színes fémek érctelepeinek felkutatása és feltárása. Felépítették a hatalmas krasznouralszki rézolvastó gyárat, megkezdtek a kirovográdi és a karabasi rézolvastóművek teljes rekonstrukcióját, valamint a kaukázusontúli gyár újjáalakítását, felépült a pismini rézelektrodagyár és megkezdtek a kistimi rézelektrolitgyár rekonstrukcióját.

Hatalmas színesfémkohászati üzemek létesültek: felépült a közép-uráli, a balhasi rézgyár és a mednogorszki réz- és kénkombinát. Az acsiszaji színesfém-lelőhely bázisán Közép-Ázsiában felépült a csimkenti „Kalinjin” ólomgyár, a szadoni lelőhely bázisán (Észak-Kaukázus) pedig az „Elektrocink” gyár Ordzonikidze városban. Üzembe helyezték a cseljabinszki és a konsztantynovkai cinkgyárat, a szihote-alinszki ólomkombinátot és más üzemeket, ezzel elkezdődött a szovjet színes-fémipar fejlődése.

A Közép-Urálban nikkellérc-telepeket tártak fel, s ennek bázisán felépítették a Szovjetunió első nikkellgyárat Ufalejában és a rezszi kisegítő gyárat, amely az ufalejai gyárat félkésztermékekkel látta el. Gazdag nikkellérc-telepeket derítettek fel a Szovjetunió sarkköröntúli részén (Moncses-Tundra), Dél-Urálban, a Kazah SZSZK aktyubinszki területén és a norilszki kerületben, s ezek bázisán meg is kezdtek hatalmas nikkellkombinátok építését.

Kelet-Szibériában (a Bajkálon túl) termelni kezdett a hapcserangai, a serlovogorszki önkombinát és az ononi rézbányavállalat.

Üzembe lépett a volhovkai, a dnyeprovszki alumíniumgyár és több más kohóüzem. Az Urálban előkészítették az alumíniumipar hatalmas nyersanyagbázisát. Kiépült a ritka fémek ipara.

A Szovjetunió az első öt éves terv végéhez képest csupán a második öt éves terv éve alatt több mint 2-szeresre emelte a nyersréz termelését, 3,3-szeresre az ólomét, csaknem 6-szorosra a cinkét.¹³⁴⁸ A Szovjetunió a háború előtti utolsó években az alumíniumtermelésben megelőzte Angliát, Franciaországot, Olaszországot és Japánt. A színesfémkohászat beruházásainak átlagos évi volumene a harmadik öt éves tervben a második öt éves tervhez képest 1,7-szeresre emelkedett.¹³⁴⁹

A háború előtti években a gazdag keleti érctelepek gyorsabb ütemben fejlődtek, s ezzel a színes-

fémkohászat földrajzi elhelyezkedése döntően megváltozott. A második öt éves terv végén (1937) az uráli rézipar, amely a Szovjetunió nyersrész-készleteinek 16 százalékával rendelkezett, az egész résztermelés 66 százalékát adta, Kazahsztán leggazdagabb rézércbányavidékei pedig a Szovjetunió összes nyersrészének csak 7,4 százalékát olvasztották, pedig e területeken volt az ország feltárt rézérckészleteinek 52,3 százaléka. Az uráli gyárak résztermelésének abszolút növekedésével egyidejűleg az uráli rézipar arányának a harmadik öt éves terv végére el kellett érnie a 49,1 százalékot, a kazahsztáninak pedig a 32 százalékot.

Az ólom- és cinktermelés a harmadik öt éves tervben főleg a kelet-kazahsztáni lelőhelyek kiaknázása révén növekedett. 1939-ben ez a vidék rendelkezett az ország ólomkészleteinek 42,7 százalékával, a Szovjetunió ólomtermelésében mégiscsak körülbelül 23 százalékkal részesedett. A tervidőszak végére a kelet-kazahsztáni vidéknek kellett adnia az ország egész ólomtermelésének 42,5 százalékát. Emellett jelentékenyen növekedett az ólomtermelés a kazahsztáni, észak-kaukázusi és távol-keleti üzemekben, valamint a nikkeltermelés a kola-félszigeti „Szeveronikkel” kombinátban és a „Juzsuralnikkel” kombinátban.

A szovjet kormány és a párt központi bizottsága, tekintettel arra, hogy a népgazdaságnak és a honvédelmi iparnak mind több stratégiai nyersanyagra, különösen színes és ritka fémekre volt szüksége, több határozatot hozott a színesfémkohászat kapacitásának növelésére. 1938. október 9-én a központi bizottság és a Népbiztosok Tanácsa határozatot hozott az altáji lelőhelyek bázisán ércbányák és gyárak építéséről, 1940 decemberében a wolfram- és molibdéntermelés fejlesztéséről, 1941. január 30-án arról, hogy a színesfémkohászati népbiztosság üremeiben növelni kell a molibdénkoncentrátum termelését.

Ennek eredményeképpen a harmadik öt éves terv első éveiben ismét jelentékenyen nőtt a színes és ritka fémek termelése.

A hadigazdasági potenciál egyik lényeges elemét alkotják az állami anyagtartalékok – a fontosabb nyersanyagfajták, anyagok, fűtőanyag, élelmiszer, hadianyagok készletei. A szocialista társadalomban az állami tartalékok biztosítják az ország gazdaságának fennakadás nélküli fejlődését, segítik kiküszöbölni az elemi csapások következményeit és leküzdeni az esetleges részleges aránytalanságokat a népgazdaságban. A Szovjetunió állami tartalékai növelik az ország gazdasági erejét.

A második világháború kezdetekor a kommunista párt és a szovjet kormány intézkedéseket tett az állami tartalékok és a mozgósítási készletek további növelésére. Ennek eredményeképpen nőtt a termelő kapacitás, a hadászati anyag-, a fűtőanyag- és élelmiszerkészletek. 1940 augusztusában a Szovjetunió kormánya és az SZK (b)P Központi Bizottsága határozatot hozott „Az állami tartalékok és a mozgósítási készletek felhalmozásának 1940. évi tervéről”, a következő év júniusában pedig ugyanilyen határozatot hozott 1941-re.

A mozgósítási készleteket arra szánták, hogy ellenséges támadás esetén ellássák a hadsereget a háború első időszakában, amíg az ipar nem tér át a hadianyagtermelés ütemére.

Az állami tartalékok és a mozgósítási készletek felhalmozása azt a célt is szolgálta, hogy nyersanyagból, fűtőanyagból és más anyagokból megfelelő tartalékot képezzen az ipar és a mezőgazdaság háborús átállításához.

A háború előtti években különösen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy tartalékot és mozgósítási készleteket képezzenek színes és ritka fémekből: rézből, cinkből, ólomból, ónból, alumíniumból, kobaltból, ferrowolframból, ferromolibdénből, ferrokrómból, kadmiumból, bizmutból. Tartalékolták, illetve mozgósítási készlet gyanánt zárolták a vörösréz, a sárgaréz, az alumínium és duralumínium lemezeket.

A Szovjetunióban évről évre nőtt a szürke fémek, az olaj és a kőszén mozgósítási készlete is.

A szocialista mezőgazdaság és könnyűipar sikeres fejlődése eredményeképpen a Szovjetunió állami tartalékokat és mozgósítási készleteket halmozott fel gyapjából, pamut- és gyapjűszövetekből, nyersbőrből és élelmiszerekből. Rizsből, kenyérgabonából, zabból, lisztből és darából 1941. január 1-én összesen 6 162 000 tonnánvi készlet állt rendelkezésre.

Az állami tartalékok és mozgósítási készletek felhalmozása lehetővé tette, hogy élelmiszerből és takarmányból olyan alapot teremtsünk, amely háború idején elegendő a hadsereg 4–6 havi ellátására. A Vörös Hadsereg a honvédő háború küszöbén elegendő mennyiségű élelmiszerral rendelkezett.

Hazánk tartalékai és mozgósítási készletei az 1941 júniusában megkezdődött háború napjaiban fontos szerepet játszottak abban, hogy sikeresen végrehajtottuk a gazdasági mozgósítást és átállítottuk az egész népgazdaságot a háborús szükségletek kielégítésére.

A párt és a kormány tudatában volt az imperialista agresszió reális veszélyének, s ezért nagy figyelmet fordított a honvédelmi ipar fejlesztésére. A szovjet állam kénytelen volt növelni a honvédelemre fordított kiadásokat. A második ötéves tervben az egész állami költségvetésnek 12,7 százalékat emésztették fel ezek a kiadások, a harmadik ötéves terv három évében pedig 26,4 százalékat.¹³⁵⁰ 1941-ben a hadsereg technikai felszerelésének tökéletesítése céljából még nagyobb összegeket fordítottak fegyverzetre és haditechnikára. A honvédelmi ipar a háború előtti években gyorsított ütemben fejlődött.

A kommunista párt a második világháború első heteinek tapasztalatai alapján feladatul tűzte ki a hadiipar termelő kapacitásának jelentős növelését. A feladat lényege az volt, hogy másfél–két év alatt 2–2,5-szeresére növeljék a honvédelmi ipar termelő kapacitását, egyrészt új üzemek építése útján (főleg az ország keleti vidékein), másrészt más iparágak kapacitásainak hadianyagtermelésre való átállításával. Ezt a rendkívül bonyolult és nehéz feladatot, amelyet a párt tűzött ki, a munkásosztály és az értelmiség hallatlan hősiességgel és lelkesedéssel alapjában véve teljesítette. A feladat megoldása érdekében nagyarányú szervező munkát végeztek a párt és az állam vezetői: Goremikin, Hruscsov, Jefremov, Koszigin, Kuznyecov, Lihacsov, Malisev, Mikojan, Sahurin, Tyevoszjan, Usztyinov, Vahrusev, Vannyikov, Voznyeszenszkij és mások.

A párt és a nép erőfeszítései megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy gyorsan növekedjék a hadseregnél rendszeresített új repülőgépek és repülőgépmotorok, új harckocsitípusok, lőszer, légvédelmi lövegek és automata lövészfegyverek termelése.

Már az első két ötéves terv folyamán is épültek elsőrendű felszereléssel ellátott új repülőgép- és motorgyárak. Eléggé szemlélteti ezt, hogy 1939. január 1-én a repülőgépipar termelő berendezéseinek kétharmada a második ötéves tervben és az 1938-ban üzembe helyezett kapacitás volt.

A párt és a kormány a fasiszta Németország támadásának veszélyével számolva intézkedéseket tett a repülőgépipar termelő kapacitásának növelésére, hogy háború esetén zökkenőmentesen és kellő mennyiségben elláthassa a hadsereget elsőrendű repülőgépekkel.

1939–1940 folyamán azzal is bővítették a repülőgépipart, hogy más iparágak üzezeit is erre állították át. 1940 végéig a repülőgépipar üzezeitnek száma 1937-hez képest 72 százalékkal nőtt.

A repülőgépgyárakat, s a repülőgépgyártás más üzezeit új kohászati és kovácsoló-sajtoló berendezéssel, valamint különleges forgácsoló gépekkel szerelték fel.

Ezenkívül más intézkedéseket is tettek a repülőgépipar mozgósítási kapacitásának növelésére. 1939 szeptemberében a Népbiztosok Tanácsa mellett működő Honvédelmi Bizottság határozatot hozott „A régi repülőgépgyárak felújításáról és új repülőgépgyárak építéséről”. A határozat kötelezte a Repülőgépipari Népbiztosságot, hogy 1941 nyarára fejezze be a tervben előírt gyárak építését, illetve felújítását, s 1940–1941 folyamán építsen új repülőgépgyárakat. A repülőgépgyárak száma 1941 végére 1939-hez képest kétszeresre nőtt, kapacitásuk pedig ugyanezen idő alatt 166 százalékkal emelkedett. Ugyanez a határozat azt is előírta, hogy a repülőgépipart a központi területekről telepítsék át a Volga melléki és keleti körzetekbe.

E határozat végrehajtása lehetővé tette a repülőgépipar kapacitásának olyan mértékű növelését, hogy biztosítsák a légierő hiánytalan felszerelését, tartalékok képzését és a repülőgépipar mozgósítási kapacitásának lényeges fokozását.

1939-ben a Népbiztosok Tanácsának Honvédelmi Bizottsága határozatot hozott „A repülőmotor-gyárak fejlesztéséről”. A határozat előírta, hogy építsenek új motorgyárakat, a régieket újítsák fel,

s a motorgyárak számát 1941 elejére 1939-hez képest csaknem kétszeresre emeljék. A régi motorgyárak nem tudták kellő mennyiségben kielégíteni a repülőgépgyárak szükségleteit. Új kapacitásokat kellett bevonni a motorgyártásba. Ezért 1940-ben más iparágak egyes üzemait átadták a repülőgépiparnak. Ezenkívül egyes gépkocsigyárakban is megszervezték a repülőgépmotorok gyártását.

A repülőgép- és motorgyárak építésének programja megkövetelte olyan új komplex gyárak építését, amelyek fegyvert, radiátort, karburátort, szivattyút, kereket, turbókompresszort stb. gyártanak. Ezt az intézkedést gyors ütemben kellett végrehajtani, mivel az akkori hasonló gyárak nem tudták teljesen kielégíteni a repülőgépipar és a légierő szükségleteit.

A Népbiztosok Tanácsának honvédelmi bizottsága 1939 októberében határozatot hozott arról, hogy 1939–1941 folyamán építsenek repülőgépalkatrész- és légszűrőgyárakat, illetve rekonstruálják a régieket. 1939-től 1941 júniusáig több alkatrészgyárat építettek, illetve szerveztek ama üzemek területén, amelyeket más iparágak adtak át a repülőgépiparnak.

A párt és a kormány határozataival összhangban felújították a régi gyárakat, részben felépültek az új gyárak, repülőgéptípusok szerint szakosították a gyárakat, jelentősen felújították a termelő berendezéseket, tökéletesítették a gyártási technológiát. A szovjet repülőgépipar a nehéziparnak megfelelően felkészült ágává vált.

De a háború előtti években hozott párt- és kormányhatározatokat, amelyek a repülőgépipar fejlesztésére irányultak, lassan hajtották végre, a kitűzött határidőket nem tartották be. Az az óriási munka, amelyet a párt és a kormány a repülőgépipar fejlesztése érdekében végzett, csak 1941-ben kezdte meghozni gyümölcsét.

A harci repülőgépek termelése 1939-től 1940-ig 19 százalékkal emelkedett, de a gyárakból kikerülő gépek közt többségben voltak a régi típusok.

A repülőgépipari népbiztosság üzemai lassan álltak át az új, gyors vadászok, csatarepülő és bombázók sorozatgyártására, amelyek prototípusait a szovjet repülőgéptervezők elkészítették.

Az új szovjet repülőgépekből – a Jak-1 és a MIG-3 vadászgépből és a Pe-2 bombázóból – az első példányok csak 1940-ben készültek el, s csak nagyon kis mennyiségben. Így például a MIG-3-ból 1940-ben 20, a Jak-1-ből 64 darab, a Pe-2-ből pedig mindössze 1–2 gép készült el. 1941 első felében javult a helyzet. Az új típusú – MIG-3, LaGG-3, Jak-1 – vadászgépből az ipar leszállított 1946 darabot, Pe-2 bombázóból 458 darabot és Il-2 csatarepülőből 249 darabot.¹³⁵¹ Ez a mennyiség azonban a csapatoknál nem változtatható a régi és az új repülőgépek arányán, annál kevésbé, mert az új gépek még csak ekkor kezdtek érkezni a gyárakból a csapatokhoz.

1941 közepére a repülőgépipar átszervezése befejeződött, termelő bázisa jelentősen kibővült és felkészült a jó minőségű új harci gépek sorozatgyártására. Kidolgozták, kipróbálták és a légierőknél rendszeresítették a vadászgépek, a csatarepülő és a bombázók új típusait.

A háború előtti években a hazai repülőgépgyártás fő irányait alapjában véve helyesen jelölték ki. Később a háború tapasztalatai igazolták ezt. A háború elején az új géptípusok készen álltak, s a háború alatt gyorsan meg lehetett szervezni tömeggyártásukat.

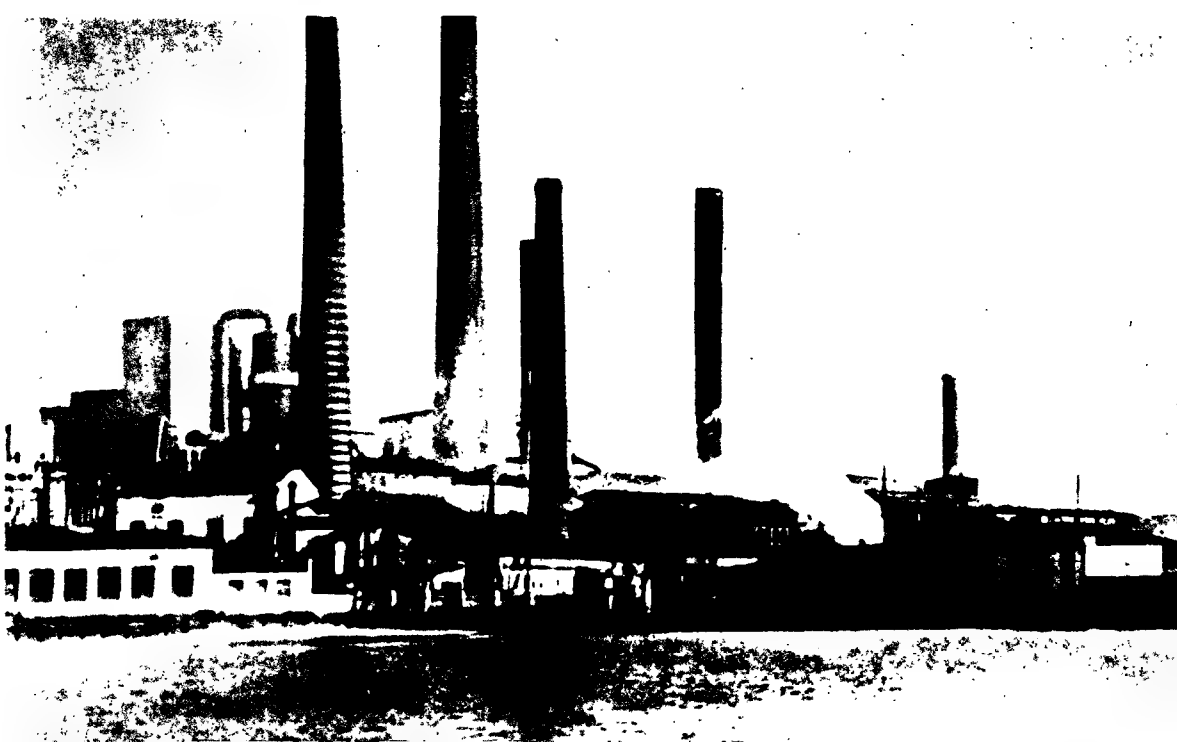
A Szovjetunió a háború előtti ötéves tervek folyamán teljesen új harckocsiipart teremtett, amely a Vörös Hadsereget ellátta a szükséges páncélos technikával. Ez fontos szerepet játszott hazánk védelmének megerősítésében. A második világháború kezdetétől valamennyi tőkésországban gyorsan fejlődött a páncélos technika. A hadseregünk birtokában levő harckocsik jelentős része harcászati és technikai adottságai tekintetében már nem felelt meg a korszerű háború követelményeinek. Ezért a szovjet katonai tervezők feladatuk kapták, hogy tervezzenek olyan harckocsikat, amelyek harci és technikai tulajdonságai tekintetében jobbak a külföldiekénél.

Ezt a feladatot megoldották. De az új harckocsik sorozatgyártása csak nem sokkal a német fasiszta támadás előtt kezdődött meg.

Az új típusú harckocsikat a KV-t és a T-34-et, amelyek sokkal jobbak voltak a német típusoknál – 1939-ben nem gyártották. 1940-ben csak kevés készült belőlük: 243 db KV és 115 db T-34-es.

A nagyvilágországi kombinát martincsarnokában (1940)

A karabasi rézművek (1940)

A moncségorszki réz- és nikkelművek (1940)

Csupán 1941 első felében emelkedett észrevehetően az új harckocsik gyártása. E hat hónap alatt az ipar 393 db KV-t és 1110 db T-34-est szállított.¹³⁵²

Fokozódott a hadsereg ellátása tüzérségi fegyverekkel is. A párt és a kormány minden feltételt biztosított a tudósok, a tervezők, a mérnökök és a technikusok újító munkájához, s szakembereink a modern tudomány és technika vívmányait alkotóan alkalmazva, új fegyverfajtákat hoztak létre.

1934. január 1-től 1939. január 1-ig 225 százalékkal emelkedett a Vörös Hadsereg tüzérségi fegyvereinek állománya. A mennyiségi növekedéssel egy időben a tüzérség minőségileg is javult.

A második világháború kitörésével és a Szovjetunió elleni katonai támadás fokozódó veszélyével kapcsolatban a párt és a kormány további intézkedéseket tett a honvédelmi ipar termelő kapacitásának fokozására. A gépgyárakat is bekapcsolták a lövegek, az aknavetők és lőfegyverek gyártásába.

A tüzérségi lövegek és az aknavetők gyártásában azonban súlyos fogyatékoságok voltak. Ugyanis főleg 50 mm-es aknavetőket gyártottak, amelyek a harcmezőn nem bizonyultak elég hatásosnak.

A szovjet–finn háború és a nyugat-európai háború tapasztalatai teljesen nyilvánvalóvá tették, hogy fokozódott a legújabb haditechnika – a repülőgépek, a harckocsik, az automata fegyverek – jelentősége. A szovjet tervezők kidolgozták a haditechnikai eszközök új típusait, s ezek jobbak voltak azoknál a típusoknál, amelyeket a tőkésországokban – a hitleri Németországot is beleértve – alkalmaztak.

Az új típusoknak a csapatoknál való rendszerezítése és gyártásuk megszervezése azonban tűrhetetlenül lassan ment. A Honvédelmi Népbiztosság vezető munkatársai nem ismerték fel annak égető szükségességét, hogy a Szovjetunió Fegyveres Erőit felszereljék a legkorszerűbb haditechnikával, s nem tudtak választani az eléjük terjesztett típusok között. Ebben, valamint más súlyos hibákban és mulasztásokban mindenekelőtt Sztálin, továbbá Molotov, Malenkov, Vorosilov, Kaganovics és a Honvédelmi Népbiztosság, illetve a vezérkar vezető munkatársai voltak vétkesek. Kulik, Mehliusz és Scsagyenko népbiztoshelyettesek, akiket a párt és a kormány külön megbízott azzal, hogy gondoskodjanak a Szovjetunió Fegyveres Erőinek korszerű haditechnikával való felszereléséről, leállították a régi típusok gyártását, de sokáig nem szánták rá magukat az új típusok jóváhagyására. Az automata fegyverek gyártása ezért egészen a Nagy Honvédő Háború kezdetéig nem indult meg. Kulik azt bizonygatta, hogy a géppisztolynak nincs semmi jelentősége a háború szempontjából, hogy az „rendőrségi fegyver”. Kulik később több ízben beismerte hibáját, s azt mondta: „Az én hibám következménye, hogy a csapatoknál nincs géppisztoly; ez az én hibám . . . de kötelezettséget vállalok arra, hogy gyökeresen javítok a helyzeten.” Kulik ezt az ígéretét nem tartotta meg.

A Honvédelmi Népbiztosságnak csaknem a háború kezdetéig nem volt szilárd véleménye a KV és a T-34-es harckocsik tekintetében, jóllehet ezek rendszerezéséhez hozzájárult. Az ipar éppen ezért későn kezdte meg az új típusú harckocsik gyártását. A korszerű háború követelményeihez képest számottevően elmaradt a páncéltörő és a légvédelmi lövegek termelése. Csökkent a géppuskák gyártása.

Lényegesen csökkentették az ágyúk gyártását, a 76 mm-es ezred- és hadosztály ágyú gyártását pedig megszüntették. Ezek az ágyúk nemcsak páncélelhárításra szolgáltak, hanem élőerő és tűzfészek megsemmisítésére, könnyű akadályok rombolására stb. is. Az 1940-ben rendszerezített 76 mm-es „ZISZ” ágyú akkoriban a legjobb löveg típus volt.

Hátrányos következményei voltak Sztálin habozásának. Vannikov, aki a háború küszöbén fegyverkezésiügyi népbiztos volt, visszaemlékezéseiben elmondja, hogy Kulik tüzérségi főcsoportfőnök és Zsdanov javaslatára éppen Sztálin – nem sokkal a fasiszta Németország támadása előtt – elhatározta, hogy megszünteti „a német harckocsik elleni harchoz égetően szükséges ágyúk gyártását”. Ez a határozat, állapítja meg Vannikov, „súlyos következményekkel”¹³⁵³ járt a hadseregre nézve.

„Rögtön az első napokban láttuk, milyen megbocsáthatatlan hiba történt . . . Csapataink a visszavonulás során rengeteg ilyen ágyút és hozzá való lőszeret hagytak el, s az ágyúk gyártását leállították.”¹³⁵⁴

A háború előtti ötéves tervek folyamán megteremtették a lőszergyártás ipari bázisát. A tüzérségi és gyalogsági fegyverekhez szükséges lőszer gyártása szakadatlanul emelkedett. A lőszeripar azonban a háború előtti években nem fedezte a hadsereg szükségleteit. Ez az elmaradás még nagyobb lett, amint nőtt a tüzérség harci állománya a Vörös Hadseregben, hiszen a tüzérség 1938-hoz képest 1941-re majdnem kétszeresére növekedett. Ennek megfelelően emelkedett a lőszerszükséglet is. A fegyvergyártás kapacitása azonban gyorsabban növekedett, mint a lőszergyártásé.

1939 második felétől a párt és a kormány különleges intézkedéseket tett a lőszeripar kapacitásának növelésére. Tervet fogadtak el, amely új gyárak építését, régi üzemek felújítását, valamint békeiparágak egyes üzemeinek lövedékelemek (lövedék-köpeny, robbantók, gyújtók, hüvelyek, lőpor és robbanóanyagok) gyártására való átállítását irányozta elő.

1941 elején a Népbiztosok Tanácsa és a párt központi bizottsága rendeletet fogadott el „A lőszergyártás 1941 második felére és 1942-re vonatkozó mozgósítási tervéről”. A mozgósítási terv előírta a lőszergyártás nagyszabású programját, az ipar termelő kapacitásának jelentős bővítését. E tervvel összhangban az ipari üzemek kidolgozták a lőszergyártás technológiai folyamatait, létrehozták a szükséges anyagok mozgósítási készletét.

A harmadik ötéves terv folyamán a honvédelmi ipar egészében véve intenzíven fejlődött, amit az imperialisták által okozott nemzetközi feszültség tett szükségessé. Hazánk dolgozói önfeláldozó munkával hatalmas honvédelmi potenciált hoztak létre, amely lehetővé tette, hogy a honvédő háború folyamán döntő mértékben növeljük a hadianyagtermelést, s ezzel biztosítsuk a Szovjetunió győzelmét.

Valamely ország gazdasági és honvédelmi ereje elképzelhetetlen fejlett és zökkenőmentesen működő közlekedés nélkül.

Már Lenin rámutatott, hogy a háborúra „huzamos időn át, komolyan kell felkészülnünk, kezdve azzal, hogy fellendítjük az ország gazdaságát, rendbehozzuk a vasutat (mert nélküle a korszerű háború üres frázis) . . .”¹³⁵⁵

Az SZK(b)P XV. kongresszusa az ötéves népgazdasági terv összeállításának irányelveiben hangsúlyozta, hogy „biztosítani kell a közlekedési hálózat olyan arányú bővítését és a közlekedés munkájának olyan arányú növelését, amely megfelel a növekvő termelés és áruforgalom szükségleteinek, és biztosítja a honvédelem szükségleteit”.¹³⁵⁶ Ugyanez az irányelv szerepelt a második és a harmadik ötéves tervben is.

A háború előtti ötéves tervek folyamán az iparosítás politikájának alapján a Szovjetunió közlekedésének minden ágát, de különösen a vasúti szállítást, gyökeresen felújították. A vasutak hossza 1941 elején elérte a 106 100 km-t, szemben az 1913. évi 58 500 km-rel, a hajózható belső vízi utak hossza pedig ugyanezen idő alatt 59 400 km-ről 107 300 km-re emelkedett.¹³⁵⁷ A szovjethatalom évei alatt megteremtették a gépkocsi-közlekedést. 1913-ban mindössze 8000 külföldi márkájú gépkocsi futott az országban, 1940-ben pedig a hazai gépkocsigyártás fejlődése alapján már több mint 800 000 gépkocsit üzemeltettek. A gépkocsipark növekedésével párhuzamosan bővült az úthálózat is: az 1913. évi 24 300 km-ről 1940-ben 143 400 km-re nőtt. Ugyanezen idő alatt az olajvezetékek hosszúsága 1100 km-ről 4100 km-re emelkedett.¹³⁵⁸ A szovjethatalom idején megkezdődött a repülőgéppel történő szállítás fejlesztése is. 1940-ben már több légi útvonalon rendszeres közlekedés folyt.

1940-ben egész közlekedésünk teherforgalma 1913-hoz képest 4,3-szeresre nőtt,¹³⁵⁹ ezen belül a vasúti közlekedésé 6,3-szeresre, a folyami szállításé 1,3-szeresre, a tengerié 1,2-szeresre. Összehasonlíthatatlanul több terhet szállítottak a gépkocsik, mint a forradalom előtt.

A szovjethatalom évei alatt több vasútvonalat építettek. A központi iparvidék és a Donyec-medence közti kapcsolat erősítésére megépítették a Moszkva–Donyec-medence vasúti fővonalat, s ettől kezdve az ipari Donyec-medence rakományait már nemcsak a kurszki és a délkeleti kerülővel, hanem közvetlenül is szállíthatták a központba. Az északnyugati iparvidék donyeci szénrel való jobb ellátására felújították a Donyec-medencéből ide vezető útvonalakat, s így többszörösre növelték

a Donyec-medence és az északnyugati iparvidék közti vasútvonalak áteresztő képességét. Megépítették a második vágányt és villamosították a vontatást a Dolgincevo–Zaporozsje szakaszon, ezze jelentősen nőtt a Donyec-medence és Krivoj Rog közti vasútvonalak áteresztő képessége is.

Nagy munkálatok folytak azokon a vonalakon, amelyek az Urált a Volgammellékkel és a központi iparvidékkel kötötték össze. Már a helyreállítás időszakában megépült a moszkva–szverdlovszki, később pedig a Gorkij–Kotjelnycs és az Uralszk–Szol-Ileck vasútvonal.

Nagyarányú vasútépítés folyt az ország keleti részén. Új fővonalak épültek Akmolinszk és Kartali, Novoszibirszk és Leninszk–Kuznyeckij, Kurgan és Szverdlovszk között, második vágányt fektettek le a Magnyitogorszk–Cseljabinszk–Omszk vonalon. Ezek a vasútvonalak a kuznyeckai koksztól a szibériai kőszénig kötötték össze az uráli ércet a Szovjetunió második szénbányászati és kohóipari bázisának útjára, amelyre váltak.

A turkesztáni–szibériai vasút megépítésével összekapcsolták hazánknak ezt a két rendkívül gazdag vidékét, Szibériát és Közép-Ázsiát.

1940-ben és 1941 első felében a Szovjetunió nyugati határán folyt vasútépítés. Rekonstruálták többek közt a Proszkurov–Tarnopol–Lvov–Javorov államhatár vonalat, rendbehozták a Lvov–Przemysl vonalat.

A háború előtti öt éves tervek folyamán összesen 13 412 km új vasútvonalat építettek.

A vasúthálózat bővítésével egyidejűleg végrehajtották a vasúti közlekedés technikai rekonstrukcióját is. A vonalakon nehezebb vágánytípusokat fektettek le, s ezzel sokat javítottak a vonalak állapotán. Az áteresztőképesség növelése érdekében rekonstruáltak több csomópontot és vasútállomást, a nagyobb állomásokon gurítókát építettek, bevezették a váltók villamos és mechanikai központosítását. 1941-ig 1865 km vasútvonalat villamosítottak, 8472 km-t pedig automatikus jelzőberendezéssel és diszpécser-központtal láttak el.¹³⁶⁰

1928 és 1940 közt a vasút 11 849 mozdonyt, főleg tehervontató mozdonyt, és 284 100 vagont kapott az ipartól, beleértve 166 800 négytengelyes vagont is. A vagonokat automatikus fékekkel és automatikus kapcsoló berendezéssel látták el, ami növelte a szerelvények terhet és sebességét.

A Szovjetunióban a háború küszöbén gyenge volt a vasutak áteresztőképessége, s ez kiváltképpen érvényes volt azokra a vasútvonalakra, amelyek a Szovjetunió régi határaitól nyugat felé húzódtak. Így az Ovrucs–Korosztyeny–Sepetovka–Kamenyec-Podolszk harántirányú vonalhoz kelet felől hat vasútvonal csatlakozott kilenc vágánnyal, ezek napi áteresztőképessége 259 vonatpár volt. Ettől a vonaltól nyugatra az egykori államhatáron át csak öt vonal haladt hat vágánnyal, s ezek naponta csak 108 vonatpár áteresztésére voltak képesek. Nyugat-Ukrajnában hat vasútvonal volt 8 vágánnyal, amely naponta 168 vonatpár közlekedtetését tette lehetővé.

A Baltikum vasútvonalainak áteresztőképessége alacsony és egyenetlen volt. A Kelet-Poroszország határainak közelében levő vonalak állomásai nem voltak alkalmasak tömeges csapatkirakásra. Kelet-Poroszország vasútvonalai, amelyek a mi határainkhoz vezettek, naponta 228 szerelvényt engedtek át, a litván vasút pedig, amely Kelet-Poroszország határához vezetett, csak 84 szerelvényt.

A honvédő háború kezdetéig nem fejeződött be a közlekedés technikai rekonstrukciója. Egyes vonalakon, különösen az Urálban és Szibériában, a megterhelés aránytalanul nagyobb volt, mint a pálya teherbíró képessége. Miközben a sín közepes súlya 1913-hoz képest 1940-ig 8 százalékkal nőtt, a mozdony tengelyére számított átlagos nyomás 30 százalékkal, a vagon tengelyére számítva pedig 70 százalékkal emelkedett.

A vasútvonalak további technikai tökéletesítése végett a Közlekedésügyi Népbiztosság 1940-ben az SZK(b)P Központi Bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának utasítására hét éves tervet dolgozott ki, hogy ennek végrehajtásával befejezze a közlekedés műszaki rekonstrukcióját. A háború kezdetéig azonban csak az első lépéseket sikerült megtenni ennek végrehajtásához.

A folyami szállítás fejlesztésében nagy szerepet játszott az, hogy elkészült több hidrotechnikai létesítmény, s így a folyók hajózhatóbbá váltak. Ebben a tekintetben különösen fontos volt a dnyepéri vízierőmű (Dnyeprogesz) a gáttal és a zsiliprendszerrel.

A csatornák – a Fehér-tenger–Balti-tenger csatorna, a Moszkva–Volga csatorna, a Dnyeper–Bug csatorna stb. – a folyami útvonalak szerves részeivé váltak, s növelték ezek hosszúságát. Egyidejűleg növelték és tökéletesítették a folyami flottát. Megvalósították a folyami kikötők és rakpartok technikai felszerelését. Fejlődött a tengeri szállítás is. A korszerű követelményekkel összhangban felújították a nagyobb kikötőket, korszerű hajókat építettek.

A közlekedés állapotának és potenciális lehetőségeinek megítélésében figyelembe kell venni a technika kihasználásának színvonalát. A háború előtti években a szovjet közlekedésben jobban kihasználták a technikai eszközöket, mint bármely kapitalista országban.

A honvédő háború küszöbén hazánkban egészében véve fejlett közlekedése volt, amely később a hadigazdaság fontos alkotó része lett, s képzett káderei voltak, akik a szovjet hazafiság szellemében nevelkedtek, s képesek voltak bármilyen nehézséget leküzdeni. Mindez megteremtette a szükséges előfeltételeket ahhoz, hogy a honvédő háború súlyos körülményei közt a közlekedés sikeresen megoldja feladatát.

A szocialista ipar és közlekedés munkájában a háború előtti években voltak lényeges fogyatékoságok, amelyek többnyire abból fakadtak, hogy a termelési kultúra nem volt elég magas színvonalon, helytelenül tervezték egyes iparágak és üzemek munkáját, s a gazdaságon belül részleges aránytalanságok támadtak.

Az SZK (b)P XVIII. kongresszusa az iparban és a közlekedésben működő pártszervezeteknek megadta azt a jogot, hogy ellenőrizték a vállalatvezetőség tevékenységét. A kongresszus után az alapszervezetek vezetői jártasságra tettek szert abban, hogy a pártpolitikai munkát helyesen összekapcsolják azzal a harccal, amely a termelési tervek sikeres teljesítéséért, az új technika bevezetéséért, az újtítmozgalmak fejlesztéséért, a munkafegyelem megszilárdításáért folyt.

A munkafegyelem megszilárdításáért vívott harc különösen nagy jelentőségre tesz szert 1939–1941-ben. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége a háború küszöbén több törvényt hozott a termelési fegyelem megszilárdítására. Ezek közt legfontosabb a szakszervezetek kezdeményezésére 1940. június 26-án kiadott rendelet volt, amelynek értelmében áttértek a nyolcórás munkanapra, a hétnapos munkahétre, s megtiltották a munkások és az alkalmazottak önkényes munkahelyváltoztatását. Abban az időben, amikor a háború a Szovjetunió határaihoz közeledett, igen fontos intézkedés volt a munkanap meghosszabbítása, valamint a harc a munkakerülők, a naplopók és a termelés egyéb kerékkötői ellen. A párt és a kormány azonban ideiglenes intézkedésnek tartotta a munkanap meghosszabbítását, amelyet a háborús veszély növekedése tett szükségessé.

Egyre növekedett a szocialista ipar termelésének volumene, s ez újabb bonyolult feladatok elé állította a gazdasági szerveket abban a tekintetben, hogy szervezetteren biztosítsák a munkaerőt az üzemek és az építkezések számára. Az első és a második ötéves terv sikeres végrehajtásában még nagy szerepet játszottak azok a szerződések, amelyeket a gazdasági szervezetek a kolhozokkal kötöttek a munkaerőellátás folyamatosságának biztosítása végett, 1941-ben azonban már ezzel a módszerrel nem lehetett kielégíteni az ipar és a mezőgazdaság megnövekedett kaderszükségleteit. Bár a munkáslétszám a szervezett toborzás eredményeképpen szakadatlanul növekedett, nem volt elég munkás. 1937-ben az ipar, az építőipar és a közlekedés a szervezett toborzás előirányzatához képest 1 200 000 fővel, 1938-ban 1 300 000 fővel, 1939-ben 1 500 000 fővel kevesebb munkást kapott.¹³⁶¹

Azoknak a kolhozparasztoknak a többsége, akiket a szerződések alapján vontak be az ipari munkába, nem rendelkezett meghatározott szakmával, igen alacsony képzettségű volt. A korszerű, bonyolult technikával felszerelt új üzemeknek magasán kvalifikált, jól képzett káderekre volt szükségük. A szervezett toborzás útján bevont munkásokat pedig többnyire csak segédmunkára lehetett alkalmazni. Ezenkívül a dolgozóknak ez a kategóriája nem biztosíthatta a stabil munkásállományt az egyes üzemekben.

Az üzemi iparitanuló-képzés hálózata, amely 1940-ig állt fenn, ugyancsak nem oldhatta meg a tervszerű szakmunkásképzés feladatát. Kevés volt az üzemi ipariskola, a tanulók száma is megcsappant, mert az ifjúság többsége középiskolába ment. Az 1939–40-es tanévben ezeknek az iskoláknak

és szakiskoláknak a hálózata több mint két és félszeresére, az ipari tanulók száma pedig csaknem negyedére csökkent az 1931–32-es tanévhez képest. A harmadik ötéves terv első három évében az üzemi ipariskolákban mindössze körülbelül 500 000 fő tanult.¹³⁶²

1940. október 2-án a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége rendeletet adott ki „Az állami munkaerő-tartalékokról”. A rendelet új rendszert vezetett be a szervezett munkásképzés megvalósítására. Az állami munkaerő-tartalékoknak évente 800 000–1 000 000 fiút és leányt kellett kiképezniük az ipar számára ipari szakiskolákban és vasutas iskolákban, valamint az üzemi ipariskolákban. Az állami munkaerő-tartalékok rendszerének létrehozása az ipar, a közlekedés és az építőipar számára jelentős mértékben biztosította a rendszeres képzett munkaerő-utánpótlást.

A harmadik ötéves terv első éveiben bizonyos nehézségekkel küszködtünk a vaskohászat és az energetikai bázis fejlesztésében. 1937-től 1940-ig a vaskohászat nem teljesítette a tervet, a nyersvastermelés elmaradt a többi iparág növekedésének üteme mögött. A nehézgépgyártás például 1939-ben 1937-hez képest 14 százalékkal növelte a termelést, a középgepgyártás 15 százalékkal, a honvédelmi ipar pedig csaknem 47 százalékkal, a vaskohászat termelésének színvonala viszont szinte változatlan maradt.

Az SZK(b)P Központi Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa 1940. június 2-án akcióprogramot fogadott el, hogy rendet teremtsen a vaskohászati üzemekben, és jelentősen emelje az egész kohóipar termelési kultúráját. Megindult a harc a gyártási eljárás előírásainak szigorú betartásáért, a szükséges nyersanyag-, fűtőanyag- és anyagkészletek üzemi felhalmozásáért, a gépállások megszüntetéséért, a berendezés teljes kihasználásáért, az új technika bevezetéséért és elsajátításáért. A kohászok ezzel küzdöttek a több nyersvasért, acélért, lemezért. A vaskohászat 1940 második felétől kezdve már teljesítette a kormány által előírt terveket.

A Moszkvában 1941. február 15–20 között megtartott XVIII. országos pártkonferencia fő napirendi pontja az ipar és a közlekedés munkájának kérdése volt. „Iparunk mindig az egész népgazdaság fejlődésének bázisa volt, és az is marad – állapította meg a konferencia határozata. – Az ipar a népgazdaság egész rendszerében mindig a döntő tényező volt, és az is marad. Az ipar viszi előre egész szocialista népgazdaságunkat, beleértve a mezőgazdaságot és a közlekedést is. Az ország védelmi erejének bázisa mindig az ipar volt, és az is marad. A jelenlegi nemzetközi helyzetben iparunk és annak valamennyi ága előtt felelősségteljes feladatok állnak.”¹³⁶³ A konferencia megállapította, hogy a szocialista ipar termelése 1940-ben 1939-hez képest 11 százalékkal emelkedett, ezen belül pedig a gépgyártás és a fémfeldolgozás termelése 19 százalékkal. Javult a szénbányászat, a kohászat és a gépgyártás munkája. A honvédelmi ipar termelése sokkal gyorsabb ütemben növekedett, mint az egész iparé. Tökéletesedett a közlekedés munkája is.

De még mindig előfordult, hogy egyes üzemek, különösen a kohászatban, nem teljesítették a termelési terveket, magas volt az önköltség, gyakori volt a gépállás és az üzemzavar. A konferencia határozatai azt a feladatot adták a gazdasági szerveknek és a pártszervezeteknek, hogy biztosítsák a berendezés, a szerszámok, a nyersanyagok, az anyagok, a fűtőanyag helyes felhasználását, érvényesítsék a jól dolgozók anyagi ösztönzésének elvét, s teljesen számolják fel a lazaságot. A konferencia kötelezte a pártszervezeteket, hogy különös figyelmet fordítsanak az új technika meghonosítására, fáradhatatlanul munkálkodjanak a technika tökéletesítésén, az új gépek, anyagok és gyártmányok termelésének minél gyorsabb megszervezésén.

Az 1940. évi gazdasági eredményekről és az 1941. évi népgazdaságfejlesztési tervről beterjesztett beszámoló alapján határozatot fogadtak el, amely 1941-re a következő fő feladatokat jelölte meg: az egész ipar teljes termelését emeljék fel 162 milliárd rubelre (a növekedés 1940-hez képest 17–18 százalékos); emeljék a nyersvastermelést 18 millió tonnára, az acélgyártást 22,4 millió tonnára és a vaslemezgyártást 15,8 millió tonnára; biztosítsák a gépgyártás termelésének 26 százalékos növekedését 1940-hez képest; bányásszanak 191 millió tonna szenet, 38 millió tonna nyersolajat gázzal, 39 millió tonna tőzeget; növeljék 8 százalékkal a gabonafélék termelését; emeljék 12 százalékkal a munka termelékenységét.

A pártkonferencia a Szovjetunió gazdasági és honvédelmi ereje gyarapításának jegyében zajlott le; határozatai nagy jelentőségűek voltak abból a szempontból, hogy az ország minden tekintetben felkészüljön az agresszor visszaverésére, s megteremtse a szükséges állami tartalékokat.

A párt abból a célból, hogy sikeresen leküzdje az egyes iparágak fejlődésében mutatkozó nehézségeket, mozgósította a tömegek alkotó aktivitását, a népi kezdeményezés kimeríthetetlen erőforráshoz fordult. 1938–1941 folyamán hazánk munkásosztálya újabb ragyogó oldalakkal gyarapította termelési győzelmeinek krónikáját. Ezekben az években hatalmas lendülettel fejlődött az újtómozgalom. Az élenjáró technika elsajátítása minden egyes munkásnak elsőrendű feladata lett. Minden nagy üzemben újtó iskolákat szerveztek, az élenjárók tapasztalatait elterjesztették a dolgozók nagy tömegei körében.

1939-ben Ukrajnában és az Urálban mozgalom indult azért, hogy a munkások egyidejűleg több gépet kezeljenek. 1940-ben a gépgyárakban már körülbelül 15 000 munkás több gépen dolgozott.¹³⁶⁴ Ugyanakkor mozgalom indult a munkások körében azért is, hogy minél több szakmát elsajátítsanak. Azok a több gépet kezelő élenjáró munkások, akik elsajátítottak néhány rokonszakmát, több különböző típusú gépen dolgozhattak. Az ésszerűsítés és az újtómozgalom, amely a szocialista üzemek életében mindennapos jelenséggé vált, sok millió rubel megtakarítást jelentett az országnak, s lényegesen emelte a munka termelékenységét.

Az egész ország megismerte a több gépet kezelő Volkov, a Donyec-medence legjobb acélolvasztára, Skarabur, Szemivolosz Krivoj Rog-i fűrógépező, Papavin mozdonyvezető és a szocialista termelés sok száz más élenjáró dolgozójának nevét.

A Szovjetunió védelmi képességének megszilárdításában az ország iparosítása mellett óriási szerepet játszott a mezőgazdaság szocialista átalakítása. A zökkenőmentesen működő és gyorsan növekvő hadigazdaság megszervezésének elengedhetetlen feltétele, hogy a hadsereget és a lakosságot fennakadás nélkül ellássuk élelemmel, az ipart pedig mezőgazdasági nyersanyaggal. Ezt a feladatot a mezőgazdaság, ez a létfontosságú gazdasági ág oldja meg.

A párt mindig szem előtt tartotta Leninnek azt az útmutatását, hogy „a Vörös Hadsereg nem lehet erős nagy állami gabonataralékok nélkül, mert enélkül a hadsereget sem szabadon mozgatni, sem a szükséghez mérten előkészíteni nem lehet. És enélkül nem lehet ellátni a hadsereg számára dolgozó munkásokat.”¹³⁶⁵

A mezőgazdaság termelésének és áruhozamának nagyságától függ, mennyire tudjuk ellátni a hadsereget élelemmel és ruházattal, de ettől függ sok olyan iparág munkája is, amely fegyvert és felszerelést gyárt.

A kolhozrendszer győzelmének eredményeképpen a Szovjetunió mezőgazdasága gépesített, nagyüzemi szocialista gazdasággá alakult át. 1941. január 1-én 236 900 kolhozunk, 4159 szovhozunk és 7069 gép- és traktorállomásunk volt, s ebből 2056 szovhoz és 3693 gépállomás a Szovjetunió keleti területein.¹³⁶⁶ A szocialista szervezés jelentősen növelte a mezőgazdaság lehetőségeit az ország védelmének gazdasági biztosításában.

1939–1940 folyamán a párt központi bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának tevékenységében jelentős helyet foglaltak el a mezőgazdaság fejlesztésével összefüggő kérdések. A központi bizottság plénuma 1939 májusában megvitatta, milyen intézkedéseket kell tenni a kolhozok közös földjeinek védelmére. Május 27-én az SZK(b)P Központi Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa erről közös határozatot hozott, s ebben elítélte a mezőgazdasági szövetkezet alapszabályzatát megsértő párt- és államellenes gyakorlatot. Egyes területeken a kolhozok közös földjeinek rovására törvénytelenül növelték a háztáji gazdaságokat. Ez arra vezetett, hogy helyenként megrendült a kolhozok közös gazdasága, egyes személyekben erősödött a magántulajdonosi törekvések és a harácsolás vágya.

A határozat kötelezte az illetékeseket, hogy a legrövidebb időn belül hozzák összhangba a háztáji gazdaságok méreteit az alapszabályzat előírásaival.

A központi bizottság 1940 márciusi plénuma a begyűjtési politika módosítását vitatta meg.

A központi bizottság és a Népbiztosok Tanácsa csakhamar közös határozatot fogadott el „A mezőgazdasági termékek begyűjtésében és felvásárlásában eszközölt változtatásokról”. Ez a rendelet megszüntette azt a rendszert, hogy a kolhozok beszolgáltatási kötelezettségét a mezőgazdasági növények vetésterve alapján számították ki. Az új elv azt írta elő, hogy a mezőgazdasági termékek, s köztük az állattenyésztési termékek beszolgáltatási kötelezettségét a kolhozok földterületének nagysága alapján számítsák ki. Ez fokozta a kolhozparasztnak anyagi érdekelttségét a növénytermelés és az állattenyésztés fejlesztésében.

1939–1940 folyamán a Népbiztosok Tanácsa és a párt központi bizottsága több más közös határozatot is hozott a mezőgazdasággal kapcsolatban. Csak a fontosabbakat említjük meg: „A gép- és traktorállomások munkájáról”, „A gép- és traktorállomások növényápolási munkájáért járó természetbeni díjazás kiszámításának rendszeréről”, „Az őszi vetések területének növeléséről és hozamuk növelésére irányuló intézkedésekről a Szovjetunió keleti területein”, „Intézkedések a kolhozok közös állattenyésztésének fejlesztésére.”

A háború előtti években a szocialista ipar rengeteg traktort, kombájnt, gépkocsit stb. adott a mezőgazdaságnak. 1941 elején a Szovjetunió mezőgazdasága 684 000 traktorral (15 lóerőre átszámítva), 182 000 gabonakombájnnal, 228 000 teherautóval, 491 000 traktorekével, 312 000 traktor-vetőgéppel, valamint sok más géppel és mezőgazdasági szerszámmal rendelkezett.¹³⁶⁷

A mezőgazdaság erőgépeinek kapacitása az 1917 eleji 23,9 millió lóerőről 1941 elejéig 47,5 millió lóerőre emelkedett, s a teljes energiakapacitásnak 77,7 százalékát mechanikai motorok adták. A kolhozokban, a gép- és traktorállomásokon és a szovhozokban 1940-ben a munka energia-ellátottsága egy munkásra számítva háromszor nagyobb volt, mint 1913–1917 folyamán a parasztgazdaságokban.¹³⁶⁸

Csupán 1939–1940 folyamán több mint 1200 új gép- és traktorállomást szerveztek a falun. A szocialista mezőgazdaság anyagi-technikai bázisának gyors növekedését szemléletesen bizonyítja, hogy a mezőgazdaság állóalapjai 1913-tól 1940-ig 3,3-szeresre növekedtek.¹³⁶⁹

A mezőgazdaság új technikával való felszerelése és energetikai bázisának fejlődése lehetővé tette, hogy gépesítsék a fontosabb mezőgazdasági munkákat. 1928-ban csaknem minden munkát kézi erővel és lóvontatással végeztek, 1940-ben pedig a kolhozokban már géppel végezték a tarlóhántás 83 százalékát, a mélyszántás 71 százalékát, a gabonavetés 56 százalékát, a gyapot vetésének 81 százalékát, a cukorrépa vetésének 93 százalékát, a gabonafélék betakarításának 43 százalékát.¹³⁷⁰

Az új technika tömeges alkalmazásának eredményeképpen a kolhozfaluban új szakmák jelentek meg: traktoros, kombájnzevelő, szerelő, gépész, lakatos, gépkocsivezető, villanyszerelő, telefon- és távírókezelő stb. A gépkezelő káderek zöme a gépállomásokon és a szovhozokban összpontosult. 1940. július 1-én a gépállomásokon és a szovhozokban 1 291 000 traktort, traktoros brigádvezetőt és brigádvezető-helyettest, kombajn- és gépkocsivezetőt tartottak nyilván.

A mezőgazdaság gépesítésének magas színvonala nagy jelentőségű volt a szovjet állam védelmi erejének növelése szempontjából. A traktorosok, a kombajn- és gépkocsivezetők százezrei ugyanis a kvalifikált káderutánpótlás fontos forrását jelentették a Vörös Hadsereg harckocsi- és gépesített alakulatai számára. Emellett a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság, amely új gépi technikával és képzett szakemberekkel rendelkezett, jelentősen növelhette a vetésterületet, emelhetette a termés-hozamot, növelhette az élelmiszerek és a nyersanyagok termelését, és különösen annak piacra kerülő részét.

A mezőgazdasági növények teljes vetésterülete 1913-tól 1940-ig 27 százalékkal – 118,2 millió hektárról 150,4 millió hektárra növekedett, s ebből 72,7 millió hektár a keleti területeken volt.¹³⁷¹

A vetésterület növekedése a vetésterület struktúrájának megjavításával járt. Míg 1913 és 1940 között a gabonafélék egész vetésterülete 6 százalékkal nőtt, a legértékesebb gabona, a búza vetésterülete 22 százalékkal bővült. Az ipari növények vetésterülete az ország egész vetésterületéhez viszonyítva ezalatt 4,1 százalékról 7,9 százalékra nőtt, a zöldségféléké és a hüvelyeseké 4,4 százalékról 6,6 százalékra, a takarmánynövényeké 2,8 százalékról 12 százalékra.¹³⁷² A háború előtti öt éves

tervek folyamán különösen gyorsan nőtt a vetésterület az ország keleti és délkeleti területein, a korábban elmaradott nemzetiségi vidékeken, s ez a népgazdaság és a honvédelem szempontjából egyaránt nagy jelentőségű volt. 1913 és 1940 közt az összes vetésterület 27 százalékkal növekedett, viszont az Urálban 51,1 százalékkal, Nyugat-Szibériában 96 százalékkal, Kelet-Szibériában 144 százalékkal, Távol-Keleten 52 százalékkal, a Kazah SZSZK-ban 63 százalékkal, az Üzbég SZSZK-ban 39 százalékkal, a Kirgiz SZSZK-ban 65 százalékkal, a Tadzsik SZSZK-ban 63 százalékkal.¹³⁷³

Az ötéves tervek folyamán javult a földek gépi művelése, növekedett a műtrágya felhasználása, fejlődött a vetőmaggazdaság és bővült a nemesített magvakkal bevetett terület.

Elérték, hogy a Szovjetunióban egyenletesebb elosztású lett a gabonatermelés. Az ország régi éleltáiraiban – Ukrajnában és Észak-Kaukázusban – is fejlődött a gabonatermelés, de mint gabonatermelő bázisok, egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a keleti területek: az Urál, Szibéria, Kazahsztán, a Távol-Kelet. Ezeken a területeken a gabonatermelés az 1913. évi 895 millió pudról 1940-ben 1242 millió pudra, vagyis 39 százalékkal emelkedett.¹³⁷⁴

A népgazdaság és a honvédelem szempontjából óriási jelentőségű volt, hogy a Szovjetunió mély hátszágában hatalmas gabonatermelő bázisokat hoztak létre, amelyek a vetésterület nagysága tekintetében több európai kapitalista ország területével értek fel.

Mindeme sikerek ellenére az országban még nem oldódott meg a gabonaprobléma. Az állattenyésztés éppen ezért elmaradt. 1941 elejére a szarvasmarha-állomány még nem érte el az 1916-os színvonalat. 1916-ban a szarvasmarha-állomány 58,4 millió darab volt, 1941. január 1-én pedig 54,5 millió darab, ebből a Szovjetunió keleti területein 28 millió darab.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása e fogyatékok ellenére is lehetővé tette a Szovjetuniónak, hogy a háború előtti években jelentős állami gabona- és élelemkészleteket halmozzon fel.

A Nagy Honvédő Háború küszöbén tovább fejlődött a Szovjetunió könnyű- és élelmiszeripara, amely fogyasztási cikkekkel látta el a lakosságot és a hadsereget. Az élelmiszeripar teljes termelése 1940-ben 1913-hoz képest 4,1-szeresre nőtt (összehasonlító árakban).¹³⁷⁵ Több élelmiszerfajta termelése óriási mértékben növekedett: az édesipari termékeké 7,2-szeresre, a gyári tésztaé 11-szeresre, a konzerveké 12-szeresre.

A konzervipar (az élelmiszerkoncentrátumok iparával együtt) el tudta látni a hadsereget és a lakosságot változatos táplálékkal, amely helyettesíthette a nem konzervált termékek minden fajtáját, kivéve a kenyeret, amely különösen nagy fontosságú volt háború esetén.

Jóllehet az élelmiszeripar gyors ütemben fejlődött, néhány fontos élelmiszernek, így a húsnak és a halféléknek a termelése elmaradt a növekvő szükségletek mögött. Ebben a háború előtti évek során az állattenyésztés és a halgazdaság fejlesztésében elkövetett súlyos fogyatékok mutakoztak meg.

1940-ben a Szovjetunió könnyűiparának teljes termelése ötszöröse volt az 1913. évinek (összehasonlító árakban), ezen belül a kötszövőiparé 40-szerese, a konfekcióiparé 13-szorosa.¹³⁷⁶ Évről évre növekedett a lakosság közvetlen szükségleteinek kielégítésére szükséges iparcikkek termelése. 1913-ban például 2848 millió méter szövetet termeltek, 1940-ben pedig már 4436 millió métert. Bőrlábbelit 1913-ban 60 millió párat készítettek, 1940-ben pedig 211 millió párat.¹³⁷⁷

A szovjet emberek mind anyagi, mind kulturális tekintetben évről évre jobban éltek. Maguk mögött hagyták a népgazdaság helyreállításának és újjáépítésének rendkívüli nehézségeit, amikor a rendelkezésre álló eszközök zömét a gazdasági fejlesztés szükségleteire kellett fordítani.

A szovjet nép, miután egyszerű eredményeket ért el a szocializmus felépítésében, most már több eszközt és figyelmet fordíthatott anyagi jólétének növelésére. Megnyílt előtte az anyagi és kulturális életszínvonal további, még gyorsabb emelésének perspektívája.

A szovjet embereknek a gazdaság és a kultúra területén elért eredményei fokozták az ország védelmi képességét.

Az az óriási potenciál, amelyet a Szovjetunió népei a kommunista párt vezetésével hősies munkával létrehoztak, megadta a lehetőséget a német fasiszta agresszió visszaverésére.

3. A kommunista párt tevékenysége a népnek a szocialista hazafiság szellemében való nevelése terén

A szovjet emberek a lenini útmutatásokat követve végrehajtották az ország szocialista iparosítását, gyökeresen átalakították a mezőgazdaságot, véghez vitték a kulturális forradalmat. Eme átalakítások eredményeképpen országunkban végérvényesen felszámolták a kizsákmányoló osztályokat, egyszer s mindenkorra megszüntették azokat az okokat, amelyek az ember kizsákmányolását szülik. A szovjet társadalom két baráti osztály – a munkásság és a parasztság – társadalma lett. A szocializmus győzelme tovább szilárdította a munkásosztály és a parasztság szövetségét, a szovjet népek barátságát és testvériségét.

A munkások, a parasztok és az értelmiség kialakult társadalmi közössége alapján létrejöttek társadalmunk új hajtóerői: a szovjet népek erkölcsi-politikai egysége, barátsága és a szovjet hazafiság. A szovjet emberek erkölcsi-politikai egységének megteremtésében, a népek közti barátság és a szocialista hazafiság szellemében való nevelésükben döntő szerepet játszott a kommunista párt.

A szocializmus felépítése a Szovjetunióban a kommunista párt vezette egész szovjet népnek nemcsak óriási vívmánya volt, hanem hatalmas diadal is, amely nagyszerű bizonyossága volt a marxizmus-leninizmus igazságának és életerejének. A szovjet nép a szocialista építés minden szakaszán zászlóként hordozta a kommunizmus eszméit, s a Marx, Engels és Lenin kijelölte úton haladt.

A kommunista párt megvédte a marxista-leninista elméletet a marxizmus ellenségeitől, a szocialista építés ügyének minden ellenfelétől – a kishitűektől, az opportunistáktól, a különféle színezetű revizionistáktól. Az eszmei egység mindig fontos erőforrása volt a pártnak, és sorai szervezeti egybe-erősségének alapjául szolgált. A párt a szocialista építés tapasztalatai alapján tovább fejlesztette a marxista-leninista elméletet.

A kommunista párt ideológiai munkája, amely a szocializmus építésének befejezésére és a kommunizmusba való fokozatos átmenetre irányult, egyszersmind a szovjet állam védelmi képességének megszilárdításában is fontos szerepet játszott. Kalinyin a következőket mondta a kommunista nevelés feladatairól, a párt ideológiai munkájának szerepéről: „A mai bonyolult nemzetközi helyzetben népünknek különösen nagyfokú szervezettséget, fegyelmet és megfeszített éberséget kell tanúsítania, hogy szocialista államunkat ne érhesse váratlanul semmilyen meglepetés vagy véletlen. Erre kell koncentrálnia teljes figyelmét valamennyi társadalmi szervezetünknek, az irodalomnak, a művészetnek, a filmművészetnek, a színművészetnek stb.”¹³⁷⁸

A pártra az a feladat hárult, hogy a szovjet embereknek teljes bonyolultságában megmagyarázza a nemzetközi helyzetet, tovább nevelje őket a politikai éberség szellemében, mozgósítási készenlétben tartsa őket az ellenség mesterkedéseivel szemben, fokozza az ideológiai és politikai munkát a szovjet társadalom erkölcsi és politikai egységének, a szovjet népek barátságának megszilárdítására, a szovjet hazafiság fejlesztésére. Az SZK (b) P XVIII. kongresszusa külön felhívta a figyelmet, hogy fokozni kell az ideológiai munkát, a dolgozók kommunista nevelését.

A kommunista párt ideológiai munkája megedzette a szovjet népet és harcosait, biztosította a szovjet emberek magas fokú erkölcsi szellemét. Lenin mondotta: „A győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek harci szelleme határozza meg, amelyek a csatatéren vérüket ontják. Az a meggyőződés, hogy a háború igazságos, annak tudata, hogy fel kell áldoznunk életünket testvéreink boldogulásáért, fokozza a katonák harci szellemét, és hallatlan nehézségek elviselésére készíti őket. A cári tábornokok azt mondják, hogy vöröskatonáink olyan terheket viselnek el, amelyeket a cári rendszer hadserege sohasem bírt volna ki. Ennek az a magyarázata, hogy minden egyes fegyverbe szólított munkás és paraszt tudja, miért harcol, és tudatosan ontja vérért az igazság és a szocializmus diadala érdekében.”¹³⁷⁹

A szocializmus győzelme kedvező feltételeket teremtett a párt- és szovjet demokrácia további

kiterjesztéséhez. De a párt- és szovjet demokrácia bizonyos korlátozásait, amelyek korábban, az osztályellenséggel és ügynökségével vívott elkeseredett harc viszonyai közt elkerülhetetlenek voltak Sztálin a párt és az ország vezetésének módszerévé tette. Megsértette a pártélet Lenin által kidolgozott normáit, a kollektív vezetés elvét. A párt- és az államélet sok fontos kérdését egyedül döntötte el.

Az SZK (b)P XVII. kongresszusa után Sztálin már egyáltalán nem számolt a pártnak és központi bizottságának kollektív véleményével. A személyi kultusz kedvező talajul szolgált olyan káros jelenségek felbukkanásához, mint az önkény, a hatalommal való visszaélés, a karrierizmus, a talpnyalás, a gyanakvás, a bizalmatlanság, ideológiai téren pedig a dogmatizmus, a betűragás, az elméletnek a gyakorlattól való elszakadása.

Sztálin tevékenységében szakadás támadt a szó és a tett között. Hiszen munkáiban helyes, marxista tételeket fogalmazott meg a népről, mint a történelem formálójáról, a pártnak és központi bizottságának mint kollektív vezetőnek a szerepéről, a káderek iránti figyelmességről, a pártdemokrácia kiterjesztéséről. Csakhogy Sztálin megsértette ezeket a tételeket. Arról beszélt, hogy nem szabad eltúlozni egyes személyiségek szerepét a történelmi folyamatban, a valóságban pedig saját személye körül kultuszt teremtett, terjesztette ezt a személyi kultuszt, s biztatta azokat, akik ebben közreműködtek.

A szocializmus győzelmének viszonyai közt érvényben maradt az a követelmény, hogy minden módon erősíteni kell a szovjet államot, fokozni kell az éberséget az ellenség, s mindenekelőtt a kapitalista környezet mesterkedéseivel szemben. Óvatosságnak és ébernek kellett lenni a likvidált kizsákmányoló osztályok ellenséges elemeivel és ügynökségével szemben is. De káros és hibás volt az a tétel – ezt Sztálin a központi bizottság 1937 február–márciusi plénumán fogalmazta meg, vagyis akkor, amikor a Szovjetunióban már győzött a szocializmus –, amely szerint a szocializmus pozícióinak megszilárdulása, a szovjet állam további előrehaladása arányában az osztályharc az országban egyre jobban éleződni fog. Valójában a Szovjetunióban az osztályharc akkor volt a legélesebb, amikor a „ki kit győz le” kérdés dőlt el, vagyis amikor a szocializmus alapjait raktuk le. De 1937-ben, amikor a szocializmus már győzött, amikor a kizsákmányoló osztályokat már felszámoltuk, s a szovjet társadalomban megszilárdult a szocialista egység, hibás volt az osztályharc elkerülhetetlen éleződésének tétele. A gyakorlatban igazolásul szolgált a hatalommal való visszaéléshez, az önkényhez, a tömeges megtorláshoz, ami nem sokkal a hitleri Németország támadása előtt óriási kárt okozott a pártnak és az országnak.

A becsületes emberek elleni megtorlások szervezésében gyalázatos szerepet játszott Visinszkij, aki mint a Szovjetunió főügyésze arra volt hivatott, hogy éberben őrkdjék a forradalmi törvényesség felett; ehelyett azonban kedvében járt Sztálinnak, s elméletileg igazolni próbálta Sztálin önkényét.

A XVIII. kongresszus kimondta, hogyha dönteni kell valamely párttag kizárásának kérdésében, gondosan meg kell vizsgálni a vele szemben emelt vádnak valóságát, s meg kell védeni a párttagot minden önkénnyel szemben. A pártba visszavettek egyes elvtársakat, akiket a korábbi években igazságtalanul kizártak. A pártsajtó harcot indított a rágalmazók ellen, akik saját karrierista céljaik érdekében hamis beadványokat gyártottak becsületes kommunisták tönkretételére.

A kongresszus határozatai azonban nem jelentették azt, hogy az önkény ártatlan áldozatainak tömegét rehabilitálták volna. Sőt, Sztálin az SZK (b)P Központi Bizottsága nevében a kongresszus elé terjesztett beszámolóban úgy értékelte Tuhacsevszkij, Uborevics, Jakir és mások kivégzését, mint „a szovjet szervek megtisztulását a kémektől, gyilkosoktól és árulóktól”.¹³⁸⁰

Csak amikor a párt hozzálátott a személyi kultusz következményeinek radikális megszüntetéséhez, 1953-tól rehabilitálták teljesen azokat a szovjet embereket, akik az alaptalan megtorlások áldozataul estek.

A XVIII. kongresszus után jelentősen gyarapodtak a párt sorai. A szervezeti szabályzat módosítása, amelyet a kongresszus elfogadott, kiküszöbölte a párt növekedésének útjában álló akadályokat. Az 1939. április 1-től október 1-ig terjedő hat hónap alatt 585 271 főt vettek fel tagjelöltnek,

231 599 főt pedig pártagnak. Ez azt bizonyította, hogy tovább erősödött az SZK (b)P, szorosabbra fűződtek kapcsolatai a tömegekkel, fokozódott a pártba lépett élenjáró munkások, kolhoz-parasztok és értelmiségiek politikai aktivitása és felkészültsége. 1941 februárjában, a XVIII. pártkonferencia idején a pártnak 2 515 481 tagja és 1 361 404 tagjelöltje volt.

A XVIII. kongresszus megjelölte a belső pártmunka egyik fő feladatát: tudományos, bolsevik magaslatra emelni a káderek tanulmányozását, előléptetését, kiválasztását és nevelését, rendszeresen emelni elméleti színvonalukat. A párt, a szovjet hivatalok, a népgazdaság vezető kádereinek kérdése különösen égetővé vált azért, mert 1937–1938 folyamán tömegesen kerültek vezető beosztásba fiatal funkcionáriusok.

Az 1939 tavaszán kialakult nemzetközi helyzet arra indította a pártot, hogy megjavítsa a honvédelemmel kapcsolatos tömegmunkát, szorosabbra fűzze a pártszervek és a katonai szervek együttműködését. Ennek érdekében az SZK (b)P XVIII. kongresszusának határozata alapján a kerületi, a városi, a körzeti, a területi és a határterületi pártbizottságoknál, valamint a szövetségi köztársaságok kommunista pártjainak központi bizottságánál megalakították a katonai osztályokat, azzal a feladattal, hogy segítsenek a katonai szerveknek a hadkötelesek kiképzésének megszervezésében, a behívások lebonyolításában, és háború esetén a mozgósításban, megszervezzék a légoltalmat, irányítsák az Oszoaviahim, a ROKK tevékenységét, a sportegyesületek, a Komszomol-szervezetek testnevelő munkáját. A katonai osztályok létrehozása megjavította a helyi honvédelmi munka irányítását.

A XVIII. kongresszus határozatai arra mozgósították a pártot és a népet, hogy erősítsék a fegyveres erőket, fokozzák a szovjet emberek éberségét és harci készségét.

Mínthogy a Szovjetunióban felépült a szocializmus, megváltoztak a szovjet állam funkciói. Az országon belüli kizsákmányoló osztályokat felszámolták, ezért ezek elnyomásának feladata megszűnt, elhalt; előtérbe került és kibontakozott a szocialista tulajdon védelmének funkciója. Megmaradt a gazdasági szervező és a kulturális nevelőmunka funkciója; tovább fejlődött az imperialista támadással szemben való katonai védelem funkciója.

A szovjet állam a békés építésre összpontosította fő erőfeszítéseit. Egyszersmind a kommunista párt vezetésével rendületlenül és következetesen felkészítette az országot a védelemre. Az 1936. évi alkotmány megállapította, hogy a Szovjetunió gazdasági életét az állami terv határozza meg és irányítja a társadalmi gazdagság gyarapítására, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának szakadatlan emelésére, a Szovjetunió függetlenségének erősítésére és védelmi képességének fokozására.

Az alkotmány megszabta a szovjet fegyveres erők építésének, irányításának és a szocialista haza katonai védelmére való felhasználásának jogi-politikai alapelveit. A háború előtti években ezeknek az elveknek alapján ment végbe az ország és a hadsereg felkészítése a védelemre.

A központi bizottság és valamennyi pártszervezet a XVIII. kongresszus határozatait teljesítve fontos intézkedéseket tett az ideológiai munka megjavítására. Jelentősen fokozták a marxizmus-leninizmus klasszikusai műveinek kiadását. Marx, Engels és Lenin művei 1939–1940 folyamán összesen 54 millió példányban jelentek meg. Kiadták a párt és a kormány vezetőinek munkáit. 1940-ben megjelent „Az SZK (b)P kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai” című gyűjtemény hatodik kiadása. A Marx–Engels–Lenin Intézet a párt központi bizottságának határozata alapján 1941-ben megkezdte Lenin műveinek negyedik kiadását.

A személyi kultusz idején azonban a marxizmus-leninizmus elméletének és gyakorlatának legfontosabb kérdéseit gyengén dolgozták ki. Sztálin direktívákkal, adminisztratív úton igyekezett megoldani az elméleti kérdéseket. Az elmélet terén is visszaélt a hatalommal.

Marx, Engels és Lenin munkáinak jelentőségét kisebbítették, olykor merőben szubjektíven, önkényesen értékelték a marxizmus-leninizmus egyes tételeit, sőt egész műveket is. A társadalomtudományokat és az ideológiai munkát Sztálin személyének magasztalására használták fel.

1938 őszén kiadták az SZK (b)P történetének rövid tanfolyamát. Ezt is a személyi kultusz szel-

leme hatotta át, s adós maradt a párttörténet sok kérdésének valóságghú és objektív megvilágításával, kisebbitte Lenin, a kommunista párt és a néptömegek szerepét.

A „Rövid tanfolyam”-ból számúzték a kommunista párt és a munkásosztály nagy alakjainak nevét, a párt történetét pedig üres, önkényes sémává változtatták, amely megfelelt Sztálinnak és szakértelőinak. Ugyanilyen szellemben írtak könyveket a grúziai és az azerbajdzsáni párt-szervezetek történetéről is, ami még zavarosabbá tette a helyzetet a történetírás frontján.

A helyi pártszervezetek az ideológiai munka súlyos fogyatékságai ellenére nagy munkát végeztek a tömegek ideológiai-elméleti nevelése érdekében, erősítették a nép és az egész ország politikai szilárdságát.

A kommunista párt elméletének és történetének megismerése révén a kommunisták és a párton-kívüliek ideológiailag megerősödtek, fokozódott önbizalmuk, magasabb fokra emelkedett a hazafias kötelességük tudata, nőtt lelkesedésük, hogy önfeláldozóan harcoljanak a kommunizmusért. A párt a bolsevik pártosság, a szocialista haza iránti határtalan szeretet és az ellenség gyűlöletének szellemében nevelte a szovjet embereket. Erősödtek a párt tömegkapcsolatai, még szorosabbra fűződött a nép erkölcsi-politikai egysége.

Abban az időben, amikor a szovjet nép állhatatosan harcolt a békéért, egyes előadók és szerzők pacifista álláspontra csúsztak, elködösítették az igazságos és az igazságtalan háborúk közti különbséget. A kommunista párt határozottan fellépett e kérdéscs összezsavarása ellen, megvédelmezte az igazságos és az igazságtalan háborúk bolsevik álláspontjáról szóló lenini tanítást.

A párt megmagyarázta a tömegeknek a bolsevik álláspontot az igazságos háborúkról, hangsúlyozva, hogy a legigazságosabb és a legszentebb háború a szocialista állam védelmében folyó háború, hogy minden szocialista állampolgár köteles megvédeni szocialista hazáját, s ezzel teljesíteni hazafias nemzeti és nemzetközi kötelességét. A kommunista párt felhívta a szovjet népet, hogy a háborús veszély láttán zárja még szorosabbra sorait, s legyen kész bármely pillanatban fegyveresen a haza védelmére kelni.

A kommunista párt a haza iránti határtalan hűségre, lánglelkű hazafiaknak nevelte a szovjet embereket. A szocialista építés kimagasló sikerei hatalmas mértékben fokozták népünk hazafias érzelmeit.

A háború előtti években a szóbeli és a sajtópropaganda megmagyarázta a kommunista párt vezetésével országunkban végrehajtott társadalmi-gazdasági átalakítások értelmét és jelentőségét, megmutatta a szocialista építés minden területén elért sikereket, a szovjet társadalmi és államrend fölényét, feltárta azokat a korlátlan lehetőségeket, amelyekkel a szocialista társadalom a szovjet emberek anyagi és kulturális életszínvonalának emelésére rendelkezik. Ez is fokozta népünkben a hazafias nemzeti büszkeség érzését.

A kommunista párt egyidejűleg széles körben népszerűsítette azokat a dicső hagyományokat, amelyeket országunk népei a szabadságért és a függetlenségért vívott harcukkal teremtettek, s a haza hősi múltja iránti szeretetre és tiszteletre nevelte a szovjet embereket. Kalinyin az 1940. október 2-i moszkvai pártaktíva-gyűlésen ezt mondta: „Amikor a szovjet hazafiságot hirdetjük, azt nem választhatjuk, nem szakíthatjuk el népünk múltbeli történetének gyökereitől. Töltsön el bennünket a népünk nagy tettei iránt érzett hazafias büszkeség. Hiszen a szovjet hazafiság közvetlen örököse azoknak a nagyszerű tetteknek, amelyekkel őseink lendítették elő népünk fejlődését.”¹³⁸¹

A kommunista párt útmutatásaival összhangban gyakrabban rendeztek előadásokat és beszélgetéseket a dolgozók számára népünk forradalmi és felszabadító mozgalmáról. A színházakban és a mozikban mind több olyan alkotást mutattak be, amelyek a Szovjetunió népeinek az idegen hódítók és elnyomók elleni hősi harcáról számoltak be. Szépirodalmi művek és tudományos munkák tömege méltatta a népek nemes hagyományait, a dolgozók felszabadítása ügyének kiváló harcosait.

A legnemesebb nemzeti hagyományok népszerűsítése nem vezetett nemzeti elzárkózásra és korlátozottságra. A Szovjetunió népei a hitleristák fajji obskurantizmusával szembeállították az élet-

igenlő szovjet hazafiságot, amelynek alapja a szocialista haza iránti mélységes hűség, valamennyi szovjet nemzet dolgozóinak testvéri közössége. A szovjet hazafiságban harmonikusan párosulnak a népek nemzeti hagyományai és a Szovjetunió valamennyi dolgozójának közös létérdekei. A szovjet emberek hazafisága ugyanakkor szervesen párosul a proletár internacionalizmussal, a más országok dolgozói iránti osztályszolidaritással.

Az ötéves tervek folyamán megszilárdult a szovjet népnek a szocialista rendszer iránti hűsége, amelyet a kommunista párt és a szovjet állam táplált. A kizsákmányoló osztályok maradványainak felszámolásával még jobban megerősödött a szovjet emberek erkölcsi-politikai egysége. Népünk saját tapasztalatai alapján győződött meg a szocialista rendszer előnyeiről, amely biztosította a dolgozó milliók anyagi és kulturális életszínvonalának emelkedését.

A kommunista párt a szovjet hazafiság ápolására irányuló óriási munkájában a nagy orosz nép és a többi szovjet nép nemzeti hagyományaira, a nemzeti függetlenségért és a haza szabadságáért vívott harcuk hagyományaira támaszkodott. A hazafias érzelmek ápolása óriási jelentőségű volt. Engels a szocialista haza védelméről szólva szinte látnoki erővel mondta, hogy „az ilyen társadalom tagja háború esetén, amely amúgy is *csak nem kommunista* nemzetek *ellen* folyhatna, *valódi* hazáját, *valódi* tűzhelyét védené, tehát olyan lelkesedéssel, kitartással és bátorsággal harcolna, hogy vele szemben mit sem érne a modern hadseregek gépies kiképzése”.¹³⁸² Valóban, a szovjet hazafiság ereje győzött a Németország elleni háborúban, legyőzte a hitlerista hadsereg gépies fegyelmét, s a hitlerista kormány parancsai iránti vak engedelmességet is, amellyel a mérgezett fasiszta propaganda oltotta be, s amely többek közt a nem létező faji felsőbbrendűség tudatából, a rablás és az erőszak „jogának” tudatából táplálkozott.

A háború küszöbén a párt ideológiai munkájában nagy helyet foglalt el a munkához, az állami és a társadalmi tulajdonhoz való kommunista viszony kialakítása, a termelési fegyelem megszilárdítása. A párt megmagyarázta a tömegeknek azoknak az intézkedéseknek a jelentőségét, amelyeket a második világháború megindulásával az ország gazdasági erejének fokozására meg kellett tenni. Mozgósította a tömegeket az ország előtt álló nagy feladatok sikeres végrehajtására. A pártszervezetek politikai tömegmunkájának eredményeképpen megszilárdult a termelési fegyelem, fokozódott a munkások és a kolhozparasztnak munkában tanúsított lelkesedése, még jobban terjedt a szocialista versenymozgalom. Gyorsan fejlődött a dolgozók termelési és politikai aktivitása. A harmadik ötéves terv előirányzatai sikeresen megvalósultak, gyarapodott a szovjet állam gazdasági tartalma.

Óriási eredmények születtek a népművelésben és a kultúrában. Hazánkban a háború küszöbén kezdtek megvalósítani városban az általános középiskolai, a falun pedig a hétosztályos oktatást. 1939-ben a Szovjetunióban több mint 13 millió ember rendelkezett befejezett középiskolai végzettséggel. Az általános iskolák tanulóinak száma az 1927–1928. évi 11 600 000 főről az 1940–1941. tanévben 35 600 000 főre emelkedett.¹³⁸³ Ennek eredményeképpen a fegyveres erőkhöz iskolázott emberek kerültek, akik rövid idő alatt el tudták sajátítani a haditechnikai eszközök kezelését, és a fegyveres harc eljárásait.

A főiskolai hallgatók száma az 1927–1928. évi 169 000 főről az 1940–1941-es tanévben 812 000 főre emelkedett.¹³⁸⁴ 1938–1940 folyamán a szovjet főiskolák 328 000 magas fokú képzettséggel rendelkező szakembert adtak az országnak. A termelőmunkával párhuzamosan különféle tanfolyamokon több mint 13 millió ember tanult.

A párt és a kormány állandóan gondoskodott a tudományos káderek képzéséről és fejlődéséről. 1939-ben a Szovjetunióban csaknem 100 000 tudományos dolgozó működött. 1940-ben mintegy 17 000 aspiráns volt az országban.¹³⁸⁵ A tudományos intézmények száma az 1928. évi 1263-ról 1941-ben 1821-re emelkedett.¹³⁸⁶ A szovjet tudósok számos fontos felfedezést tettek, amelyek elősegítették a tudományok fejlődését, a technikai haladást, a népgazdaság fellendítését.

A kommunista párt rendkívül nagy figyelmet fordított a nép kulturális és politikai fejlődésére; a tudomány, az irodalom és a művészet fejlődését az emberek tudatában visszamaradt kapitalista

csokevények irányába terelte, arra törekedve, hogy a dolgozók a szovjet hazafiság szellemében nevelkedjenek, megértsék a szocialista rendszer fölényét a kapitalista rendszerrel szemben, büszkék legyenek szocialista hazájukra, és a veszély pillanatában készek legyenek védelmére kelni. A párt határozatai többször rámutattak arra, hogy az irodalom és a művészet fő feladata a szovjet emberek, s különösen az ifjúság nevelése, derűs, életvidám, hazáját szerető nemzedék kialakítása, amely kész leküzdeni minden nehézséget a győzelemhez vezető úton.

A kommunista párt vezetésével erősödött és fejlődött a szovjet szocialista irodalom. Irodalmunk a burzsoá hatások ellen vívott harcban, a különféle vulgarizáló „elméletek” szétzúzása és leküzdése során érte el sikereit. A párt harcolt az irodalomban és a művészetben érvényesült idegen hatások ellen, a pártsajtó éles elvi bírálattal illette az egyes írók munkásságában mutatkozó fogyatékos-ságokat és hibákat, s ez elősegítette az írók eszmei gyarapodását, művészetük kibontakozását.

„Egyes szépirodalmi folyóiratokról” hozott határozatában¹³⁸⁷ a párt központi bizottsága 1939-ben éles bírálattal illette egyes folyóiratoknak azt a törekvését, hogy kétségre vonják a hazafias irányzat szükségességét a szovjet irodalomban. A határozat egyszersmind követelte a szépirodalmi folyóiratok irányításának megjavítását, megmutatva, milyen irányban kell átszervezni munkájukat, hogy a folyóiratok jobban teljesítsék a tömegek kommunista nevelésének feladatát. A szovjet irodalom és művészet fejlődésében nagy szerepet játszott az SZK (b)P Központi Bizottságának 1940. évi határozata „Az irodalmi kritikáról és a bibliográfiáról”.¹³⁸⁸ A párt központi bizottsága felhívta minden kommunista figyelmét arra, hogy az irodalmi kritika és a bibliográfia fontos eszköze a propagandának és a kommunista nevelésnek, s konkrét intézkedéseket jelolt meg az irodalmi kritika és bibliográfiai munka megjavítására.

Az írók műveikben a szocializmus szép és ragyogó világát, a szovjet társadalom tartalmas, munkával és harccal telített életét mutatták be. Költői hévvel énekelték meg az építő, alkotó munkát, amely nélkül elképzelhetetlen a szocialista korszak embere (Maliskin „Isten háta mögötti emberek”, Gladkov „Energia”, Krinov „Derbent tartályhajó”, Makarenko „Igor és társai”). Irodalmunk két monumentális regénnyel gazdagodott, amelyek vitathatatlanul a szovjet klasszikus irodalomhoz tartoznak: 1940-ben Solohov befejezte a „Csendes Don”-t, 1941-ben pedig Alekszej Tolsztoj a „Golgota” c. trilógiát.

Solohov regénye népi hősköteménnyé nőtt, amely bemutatta a doni kozákságot megosztó éles társadalmi ellentmondásokat. Solohov egy egész korszak eseményeit ábrázolta történelmi hűséggel, sokoldalúan visszatükrözte a nagy forradalom által felserkentett, kommunisták vezette dolgozó néptömegek sorsát. megmutatta, hogy a munkás-paraszt hatalomért vívott harcban törvényszerűen arattak győzelmet, az ellenforradalom pedig nem kerülhette el vereségét. Ugyanezek a törvényszerűségek, de más életanyag felhasználásával, tükröződnek Alekszej Tolsztoj regényében is, de különösen a befejező, harmadik részben, a „Borús reggel”-ben. A természetét tekintve alkotó jellegű szocialista forradalom megmentette a hazát az idegen imperialisták jármától, és a haza megújulásának alapja volt – íme, ez a lelkesítő gondolat hatja át Tolsztoj művét.

A háború előtti évek irodalmában az öröm, a diadal motívumai egyre gyakrabban a közelgő háborús vihar motívumaival fonódnak össze. Több olyan mű jelenik meg, amelynek pátoszáát a hazafiság, a nép szellemi mozgósítása, az éberség fokozásának törekvése adja. Az irodalom harcos irányzata mutatkozott meg abban, hogy egyre több mű a haza védelmének eszméjét fejezi ki. Ezzel találkozunk a hazánk múltjáról szóló történelmi regényekben (Sz. Borogyin „Dmitrij Donszkoj”, Szergejev-Censzkij „Szevasztopoli országút”, Novikov-Priboj „Csuzima”, Szolovjov „Kutuzov tábornagy” stb.), a forradalomról és a polgárháborúról szóló regényekben (Solohov „Csendes Don”, A. Tolsztoj „Kenyér”, „Borús reggel”, Fagyejev „Tizenkilencen”, Katajev „Én, a dolgozó nép fia”, Ivanov „Parhomenko útja”), a fehér finnek elleni háborúval foglalkozó riportokban, elbeszélésekben, versekben (Lavrenyov, Pavlenko, Szoboljov, Szimonov, Tvardovszkij, Szurkov írásai). A szovjet írók szeretettel ábrázolták műveikben a Vörös Hadsereget – a nagy október vívmányainak hűséges és rendíthetetlen védelmezőjét (Romasov „Harcosok”, Pogogyin „Ezüst

vízesés”, Pavlenko „Keleten”, Iszakovszkij „A határőr”, Lcbejev-Kumacs versei és dalai stb.) 1940-ben jelent meg Ehrenburg „Párizs bukása” c. műve, amely a maga idejében minden tekintetben időszerű volt. Ehrenburg ebben a regényében ábrázolta Franciaországnak a hitleri Németország elleni háborúban elszenvedett vereségét, s feltárta a nemzeti összeomlás okait. Megmutatta, hogy a burzsoázia, a burzsoá kormány elárulja a nemzet érdekeit, a haza függetlenségét és becsületét.

A szocialista építés befejezésének időszakában a szövetségi köztársaságokban élő népek irodalmának fejlődésére gyümölcsözően hatnak a kommunista párt nemzetiségi politikájának eredményei. Éppen ezekben az években születik meg a sajtó és az irodalom azoknál a népeknél, amelyeknek a forradalom előtt nem volt frásuk (a kirgizeknél, a karakalpakoknál, a mordvinoknál, a komizürjéneknél). Gyorsan fejlődik azoknak a népeknek a nemzeti szépirodalma, amelyeknek már a forradalom előtt is volt frásuk. 1913-ban például belorusz nyelven mindössze 2 könyvet adtak ki, 1935-ben pedig már 693 belorusz nyelvű könyv jelent meg, összesen több mint 8 millió példányban.¹³⁸⁹ A szovjet népek irodalmának csaknem valamennyi említésre méltó alkotását lefordították orosz nyelvre, s ezáltal országosan ismertté váltak. A harmincas években fokozódott a műfordító munka, emelkedett színvonala; ez elősegítette a szovjet népek irodalmának kölcsönös megismerését, irodalmunk eszmei egységének megszilárdulását.

A háború előtti szovjet irodalom fejlődéséről szólva – aligha lehet túlbecsülni ennek jelentőségét a szovjet nép kommunista nevelésében. Irodalmunk, amelyet mélységes hazaszeretet hat át, s amely „munkában és harcban született”, szocialista hazafiakká nevelte olvasóit, elősegítette kommunista világnézetük kialakítását. Népszerűsítette a kommunizmus eszméit, a kommunista párt politikáját, mégpedig az igazi művészet általánosan érthető nyelven. A történelmi szemlélettől áthatott, optimista szellemű irodalmunk az élet szeretetére, bátorságra, szilárd eszmei meggyőződésre nevelte a szovjet embereket, hogy szívügyüknek tekintsék az ország társadalmi érdekeit, aktívan részt vegyenek koruk eseményeiben, felismerjék a szocializmus felépítésének világméretű jelentőségét.

A kibontakozó második világháború viszonyai közt a szovjet irodalom segítségére volt a pártnak abban, hogy fokozza a nép mozgósítási készenlétét és forradalmi éberségét, leleplezze a fasiszta hódítókat, az emberiség esküdt ellenségeit.

A szovjet irodalomban a pozitív példa magával ragadó ereje feszül. Nem véletlen, hogy a Nagy Honvédó Háború napjaiban harcosaink és dolgozóink a szovjet írók könyveinek hőseit tekintették példaképüknek. A szovjet nép szellemi erejét, amely a háborúban a tömeges hősiesség forrása volt, a szovjet társadalmi rend, a kommunista ideológia teremtetten meg, az az ideológia, amelynek része a szocialista–realista irodalom is.

A szovjet színház szélesre tárja kapuit a tömegek előtt. Jelentősen nő a hivatásos együttesek száma. „Nálunk, a szovjet államban – mondta Kalinyin – a színház a tömegek felvilágosításának hatalmas tényezője . . . A kormány és a párt ezért komoly gondot fordít a színházra.”¹³⁹⁰ A háború előtti években színházaink sikerrel játszottak olyan darabokat, amelyekre a tartalom magas fokú eszmeisége és az alakok művészi megformálása volt jellemző. Meg kell említenünk közülük Guszev „Dicsőség”, Szimonov „A mi városunk fia”, Kron „Mélyfelderítés”, Kornyejcsuk „Platon Krecset” és „Ukrajna mezőin”, Afinogenov „Masenka”, Arbuzov „Tánya” c. darabjait. Több dráma (Pogogyin „Puskás ember”, Kornyejcsuk „Igazság”, Trenyov „A Néva partján” c. darabja) az októberi forradalom eseményeit, a kommunista párt és a szovjet állam vezérének és megalapítójának, Leninnek alakját elevenítette fel.

1934-ben mutatták be a „Csapajev” c. filmet, s ezzel új szakasz kezdődött a szovjet filmgyártás történetében. Ezután egyre-másra készültek az olyan filmek, amelyek a „Csapajev” hagyományait követték, s a hazafias büszkeség szellemében arra nevelték ifjúságunkat, hogy legyen kész minden erejét, s ha kell, életét is feláldozni a szovjet hazáért. A forradalmi történelmi filmek, különösen „Lenin Októberben” és „Lenin 1918-ban” (Romm rendezésében), nagy meggyőző erővel számoltak be arról a hősi harcról, amelyet a kommunista párt az októberi forradalom győzelméért folytatott.

Scsukin, a kiváló szovjet színész nagyszerű teljesítménye volt Lenin alakjának megformálása ezekben a filmekben. A háború előtti ifjú nemzedékünk világnézetét jelentősen befolyásoltak olyan filmek, mint a „Puskás ember” (Pogogyin forgatókönyve alapján Jutkevics rendezte), Ermler „Nagy hazafi” és Jutkevics „Jakov Szverdlov” című alkotása.

A filmművészet, az új ember kialakításának eszköze kommunista szellemben nevelte a szovjet embereket, elősegítette a társadalmunkban végbemenő folyamatok filozófiai, alkotó megértését. A film bemutatta a szovjet nép új életét, felvetett számos nagy fontosságú kérdést, feltárta a szocialista társadalom fejlődésének távlatait.

A háború előtti években sokat tettek a szovjet emberek életéről szóló filmek alkotása terén Geraszimov rendező kollektívái („Komszomolszk”, „A tanító”), Lukov csoportja („Nagy élet”), valamint Zarhi és Hejfic („A kormány tagja”). E filmek témája az alkotó munka nagysága, a szocialista közösségi viszonyok megszilárdulása és fejlődése a társadalomban. S a szovjet művészek még a filmvígjáték műfajában is igyekeztek mélységesen hazafias szellemű filmeket készíteni, amilyen például a „Volga-Volga” és „A helyes út” (Alekszandrov filmje) és „A sertésgondozónő és a pásztor” (Pirjev filmje) volt.

A forgatókönyvírók és a rendezők nem véletlenül fordultak a történelmi témák felé. A szovjet filmművészet az orosz nép hősi múltjából a haza önfeláldozó szolgálatának példáit merítette. Nagy nevelő hatású volt Petrov „Első Péter”-e, Ejzenstejn „Alekszandr Nyevszkij”-e, Szavcsenko „Bogdan Hmelnickij”-e, Pudovkin „Szuovorov”-ja.

A szovjet hazafiak milliói nevelkedtek a Nagy Honvédő Háború előtt született szépirodalmi alkotásokon, drámákon és filmekben. Íróink és művészeink felbecsülhetetlen szerepet játszottak népünk szellemi arculatának alakításában, a szovjet emberek magas fokú erkölcsi és politikai tulajdonságainak formálásában.

A kommunista párt vezetésével valamennyi politikai tömegszervezet azon munkálkodott, hogy a szovjet embereket a szocializmus magasztos elveinek szellemében nevelje. A fiatal szovjet hazafiak nevelésében nagy szerepet játszott a lenini Komszomol, a párt hűséges segítője. Évről évre nőtt a hatalmas dolgozó tömegeket felölelő szakszervezeteknek, a kommunizmus iskoláinak szerepe.

A párt magas fokú politikai öntudatosságra nevelte a szovjet embereket. A kommunista párt és a szovjet kormány iránt határtalanul hű népünk kész volt utolsó csepp véréig védelmezni a hont, harcolni a szocialista hazáért.

A szovjet állam a háború küszöbén kimeríthetetlen erkölcsi-politikai tartalékokkal rendelkezett, az egész lakosság támogatását élvezte. A súlyos háború megpróbáltatásai láttán a szovjet nép szorosan tömörült szeretett lenini pártja körül.

A háború előtti időszak ideológiai munkájában voltak emellett súlyos fogyatékoságok is. Amikor a szovjet népnek meg kellett magyarázni, hogy a lehetséges háború nehézségeit le lehet és le kell küzdeni, súlyos kárt okozott az a háború előtt elterjedt hangulat, hogy az ellenséget könnyű lesz legyőzni. Hasonló nézeteket propagáltak abban az időben egyes irodalmi és műalkotások is. Ilyen szemléletű volt például Spanov művészi erényekkel sem ékeskedő „Első csapás” című könyve, valamint a „Ha holnap háború lesz” című film stb. Egyes lapok, köztük a hadsereg lapja is, pozitívan értékelték ezeket a gyenge, könnyű fajsúlyú műveket, s ezzel csak növelték az általuk okozott kárt.

Akkori propagandánk téves elképzeléseket terjesztett a lehetséges ellenség hátszágáról. Németország és több más állam helyzetének értékelésekor nem vették eléggé számításba azokat az intézkedéseket, amelyeket a burzsoá kormányok hátszáguk megszilárdítására tettek. Az akkori propaganda jellegű cikkekben gyakran találkozhatunk azzal a gondolattal, hogy az első ágyúlövésekre azonnal összeomlik bármelyik imperialista állam. Nem tulajdonítottak jelentőséget azoknak a nagy erőfeszítéseknek, amelyeket a fasiszta országokban a néptömegek megtévesztésére, az engedetlenekkel való véres leszámolásra tettek, vagy amelyekkel azt igyekeztek elérni, hogy a katonák és a tisztek, valamint családtagjaik anyagilag is érdekelve legyenek a háborúval járó rablásban.

A kommunista párt az ideológiai munka nagy fogyatékoságai ellenére a háború előtti években nagy sikereket ért el a szovjet nép eszmei-politikai nevelésében. A párt az ideológiai nevelés minden eszközét felhasználta, hogy a szovjet emberekben erősítse a magas fokú erkölcsi tulajdonságokat. A Szovjetunióban a marxizmus-leninizmus legyőzhetetlen eszméinek hatására még jobban megszilárdult a nép erkölcsi-politikai egysége, megedződött a különböző nemzetiségű dolgozó tömegek megbonthatatlan barátsága, tovább fejlődött a szovjet hazafiság. A kommunista párt olyan magas fokú szellemi tulajdonságokkal oltotta be népünket, amelyek a háború napjaiban biztosították a szovjet emberek példátlan hősiességét az arcvonalon és a háterszágban, s az egész világ csodálatát váltották ki.

•

A SZOVJET FEGYVERES ERŐK A NÉMET TÁMADÁS ELŐTT

1. A szovjet hadtudomány a honvédő háború küszöbén

A hazánkban osztatlanul győzelmet aratott szocialista termelési mód, valamint az ennek alapján megszilárdult szovjet társadalmi és államrend a szovjet fegyveres erők fejlődésének döntő előfeltétele volt. A fegyveres erők állapota mindig közvetlenül függ az ország fejlődésének színvonalától és a társadalom osztályszerkezetétől.

„Semmi sem függ annyira a gazdasági előfeltételektől – írta Engels –, mint éppen a hadsereg és a hajóhad. Fegyverzet, állomány, szervezet, harcászat és hadászat mindenekelőtt a termelés mindenkori fokától és a közlekedési eszközöktől függ. Nem zseniális hadvezérek »értelme szabad alkotásának« volt itt átalakító hatása, hanem a jobb fegyverek feltalálásának és a katonaanyag megváltozásának; a zseniális hadvezérek szerepe legjobb esetben arra korlátozódik, hogy a harcmódot az új fegyverekhez és az új harcosokhoz idomítják.”¹³⁹¹

A szocialista társadalmi rendszer mint a leghaladóbb társadalmi rendszer országunk gyors gazdasági és kulturális haladásának minden szükséges előfeltételét megteremtette. A kommunista párt a szocialista rend és a tervgazdaság előnyeit kihasználva a szovjet állam technikai-gazdasági elmaradottságának leküzdésére irányította a tömegek munkaaktivitását, s példátlanul rövid idő alatt megteremtette a nehézipart, védelmi képességének alapját. A párt és a kormány a korszerű ipar alapján új technikai felszereléssel látta el a hadsereget és a hajóhadat, tökéletesítette a csapatok kiképzését és szervezetét.

Az új fegyverfajták és harceszközök megjelenése, valamint a szovjet emberek erkölcsi-politikai arculatának megváltozása óriási hatással volt a Vörös Hadsereg és Hajóhad fejlődésére. Mindezek a tényezők egyszersmind hatalmas lökést adtak a szovjet hadtudomány – fegyveres erőink szervezése és a hadviselés elmélete – fejlődésének is. A hadtudomány a fegyveres erők szervezésének a haditechnika színvonalától és a hadsereg erkölcsi szellemétől meghatározott tapasztalatait általánosítva a legaktívabban hat mind a technika fejlődésére, mind a csapatok személyi állományára, azok szervezetére és kiképzésére.

A Szovjetunió Fegyveres Erői a Nagy Honvédő Háború elején szervezetüket tekintve a korszerű követelmények színvonalán álltak. Hadseregünk harcosai és parancsnokai – akiket a kommunista párt a szocialista haza védelmének lenini eszméi alapján nevelt – magas fokú erkölcsi-politikai tulajdonságokkal tűntek ki.

A szovjet hadtudomány, amely a forradalom külső és belső ellenségei elleni harcban a Vörös Hadsereggel együtt született meg, a dialektikus és a történelmi materializmus, valamint a háborúról és a hadseregről szóló marxista-leninista tanítás általános elvein, a kommunista párt és a szovjet kormány politikáján alapult.

A szovjet hadtudomány módszertani alaptételeit Lenin dolgozta ki. Lenin nemcsak a marxizmus lángeszű teoretikusa, a kommunista párt és a szovjet állam megszervezője és vezére volt, hanem

kiváló katonai személyiség és gondolkodó, a háború és a hadsereg kérdéseinek teoretikusa, a szovjet hadtudomány megalapítója is. Lenin roppant gazdag elméleti hagyatékában helyet kaptak a hadtudományak, az új típusú hadsereg fejlesztésének és a fegyveres harcnak a legfontosabb kérdései is.

Lenin nagy figyelmet fordított a hadügynek, a katonai elméletnek és a háború szociológiájának tanulmányozására. Kidolgozta a marxista hadtudományi elmélet számos fontos kérdését.

A proletariátus fegyveres felkeléseinek és az imperialista korszak háborúinak tapasztalatait általánosítva Lenin tovább fejlesztette és konkretizálta a marxista katonai elmélet legfontosabb kérdéseit. Ezek a kérdések a következők: a néptömegek döntő szerepe, a társadalmi-gazdasági és az erkölcsi tényező szerepe a korszerű háborúban; a katonai szervezet és a haditechnika jelentősége a fegyveres harcban; a katonai szervezet és a hadművészet függése a társadalmi rend és a haditechnika fejlettségi színvonalától; a fegyveres harc törvényszerűségei, módjai és formái; a politikai és a katonai vezetés egysége és jelentősége a háborúban stb.¹³⁹²

Lenin elsőként vetett fel és dolgozott ki több, a háborúk eredetével és jellegével összefüggő fontos kérdést. Feltárta az imperialista korszak háborúinak gazdasági alapját, osztályozta ezeket a háborúkat, kidolgozta a proletárforradalom katonai programját, a szocialista haza védelmének és a szovjet fegyveres erők fejlesztésének kérdéseit.

A háború és a katonai elmélet kérdéseit Lenin a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítésével és végrehajtásával, a szovjetköztársaság fegyveres védelmével szoros összefüggésben dolgozta ki.

Lenin zseniális politikai és katonai szervező és stratégia, a proletárforradalom hadvezére volt. Katonai hagyatéka a szovjet hadtudomány fejlődésének, honvédelmünk erősítésének eszmei-elméleti alapjául és legfontosabb forrásául szolgált a Nagy Honvédő Háború előtti időszakban és a háború folyamán. Ez a lenini hagyatéka ma is nagy érték számunkra. A lenini eszmék termékenyítő hatása végigkíséri a szovjet hadtudomány egész fejlődését. A szovjet hadtudomány alapjainak kidolgozása szempontjából különösen fontosak voltak a szocialista haza védelméről, a gazdasági és erkölcsi tényezőnek a korszerű háborúban betöltött szerepéről szóló lenini tételek. Lenin hangsúlyozta: „Az győz a háborúban, akinek több a tartaléka, több az erőforrása, ahol a néptömegekben több a kitartás.”¹³⁹³

Lenin a háborút a nép összes anyagi és erkölcsi erői próbájának tekintette, s felhívta a figyelmet arra, hogy a háterszágot elő kell készíteni a háborúra, és ki kell dolgozni a szovjet állam katonai szervezetének tudományos alapjait. Kijelentette, hogy „tudomány nélkül lehetetlen korszerű hadsereget szervezni”,¹³⁹⁴ és megmutatta a hadsereg szervezésének konkrét útjait.

Lenin mélyrehatóan feltárta, hogy a politikai stratégia és taktika összefügg a hadászattal és harcászattal, hogy a hadászat a politikai stratégiától függ. Kétséget kizáróan bebizonyította, hogy a háború politikai célja meghatározó befolyással van a háború jellegére és formáira. Lenin egyszersmind arra is figyelmeztetett, hogy a politikai stratégiát nem szabad összekeverni vagy azonosítani a katonai stratégiával, a hadászattal. A háború nem egyszerű folytatása a politikának, hanem a külön, sajátos törvényeknek alárendelt fegyveres harc eszközeivel való folytatása.

A szovjet hadtudomány fő feladata az, hogy feltárja a fegyveres harc objektív törvényszerűségeit, ezek alapján kidolgozza a szocialista állam fegyveres erői építésének elveit és szabályait, a hadviselés alapelveit és szabályait.

Hadtudományunk a szocializmus nagy előnyeit visszatükrözve gyorsan fejlődött. Eléggé magas színvonalra emelkedett, és a hadművészet számos kérdésében lényegesen túlszárnyalta a burzsoá katonai elméletet.

A szovjet hadtudomány magába olvasztotta a szocialista haza fegyveres védelmének első tapasztalatait és a múlt katonai elméleti hagyatékából mindazt, ami jó volt. Egyszersmind kidolgozta saját, új és eredeti módszereit is a hadseregszervezés és a hadviselés feladatainak megoldására. A szovjet hadtudomány fejlesztéséhez jelentősen hozzájárultak olyan kiváló hadvezéreink és katonai szakembereink, mint Frunze, Tuhacsevszkij, Saposnyikov, Jegorov, Kork, Jakir, Wsorenics és mások.

A szovjet állam hadtudománya és fegyveres erőinek hadművészete a kommunista párt vezetésével fejlődött, s fejlesztésében közös erővel részt vettek a szovjet hadvezérek és katonai vezetők, a magasabbegységek és hadműveleti magasabbegységek parancsnokai, a törzsek és a katonai intézmények. A kidolgozott hadtudományi nézeteket és tételeket, amelyek a hadviselés módszereiben, a haditechnika és a katonai szervezet fejlődésében bekövetkezett változásokat tükrözték vissza, békeidőben lefolytatott gyakorlatokon és hadijátékokon ellenőrizték.

A szovjet hadtudománynak a hadviselésre vonatkozó konkrét nézeteit azután a szabályzatokban, utasításokban rögzítették, és tudományos munkákban és a katonai akadémiák tanfolyamain fejtették ki. A hadtudományi munkák szerzői közt, akik jelentős szerepet játszottak a szovjet hadtudományi elmélet konkrét nézeteinek kialakításában, meg kell említenünk Belickijt, Isszerszont, Kolenkovszkijt, Korszunt, Kraszilnyikovot, Melikovot, Novickijt, Ogorodnyikovot, Svarcot, Silovszkijt, Szegyokint, Szvecsint, Varfolemejevet, Volpét, Zajoncsovskijt, Triondafillovot és másokat, akik a hadtörténet, a hadászat, a hadműveleti művészet és a harcászat kérdéseivel foglalkozó munkákat publikáltak; Govorov, Grendal, Kornijlov-Drugov, Szivkov és mások a tüzérség harci alkalmazásáról írtak tudományos munkákat; Velicsko és Karbisev hadmérnöki területen tevékenykedtek; Kalinovszkij a páncélos csapatok harci alkalmazásának szakértője volt; Lapcsinszkij, Mezensyinov és mások a légierő alkalmazásának kérdéseivel foglalkoztak; Iszakov mint a haditengerészet szakértője tűnt ki.

A szovjet hadtudománynak a közelgő háború jellegéről, a gazdasági és erkölcsi tényező jelentőségéről, a hadviselés formáiról és módjairól szóló elvi tételei megfeleltek az objektív valóságnak. Tudományunk alapjaiban feltárta az ország hadigazdasági potenciáljának jelentőségét. Ugyanakkor hangsúlyozta az erkölcsi-politikai tényező óriási szerepét a korszerű háborúban, azt a hatást, amelyet a háború politikai céljai és jellege a hadseregek erkölcsi szellemére gyakoroltak. A szovjet hadtudomány teljesen indokoltan úgy vélte, hogy az imperialista betolakodók elleni igazságos háborúban a szocialista állam fegyveres erői erkölcsi fölényben lesznek az ellenséggel szemben.

A szovjet hadtudomány a háborúról és a hadseregről szóló marxista-leninista tanításból és a fegyveres harc gyakorlati tapasztalataiból kiindulva egészében helyesen és eléggé pontosan értékelte egy elkövetkezendő háború jellegét és sajátosságait. Ez az értékelés a következő főbb tételekben foglalható össze:

1. A világháború az imperialista országok koalíciójának a Szovjetunió elleni támadásává fajulhat. Ez életre-halálra menő harc lesz, amelyet az imperialista agresszorok teljes szétzúzásáig kell folytatni.

Az európai háború kitorése előtt lehetségesnek látszott, hogy a Szovjetunió a kollektív biztonság rendszerében részt vesz néhány hatalom közös akcióiban az agresszió megállítására véget.

2. A háború hosszan tartó lesz: a győzelem nem vívható ki egyetlen „villámgyors” csapással, ami a háború politikai jellegéből és abból is következik, hogy az államok – még átmeneti háborús kudarcok esetén is – képesek fegyveres erőik gyors újjáteremtésére.

3. A háború megköveteli az egész nép, az egész ország erőfeszítéseit, ez pedig eleve szükségessé teszi, hogy a néptömegek már békében katonai kiképzésben részesüljenek, a támadás közvetlen veszélye idején pedig tömeghadsereget teremtsenek, és az ország egész gazdaságát a fegyveres harc szükségleteinek szolgálatába állítsák.

4. A haditechnika szerepe az elkövetkező háborúban mérhetetlenül megnő. A korszerű háború nem nyerhető meg erős gazdasági potenciál nélkül. Ennek megteremtése és fejlesztése a békeidők feladata, az államok védelemre való felkészülésének igen fontos feltétele.

5. A haditechnika megnövekedett jelentősége nem csökkenti a technikai eszközöket kezelő és irányító harcos szerepét. Ellenkezőleg, az ember szerepe a háborúban fokozódik, s ez roppant nagy követelményeket támaszt mind a hadsereg személyi állományával, mind az egész lakossággal szemben. Ezért az erkölcsi tényező az elkövetkező háborúban kimagasló szerepet fog játszani. Ez megköveteli az ország erkölcsi teljesítő képességének messzemenő fokozását.

6. A harctevékenységek manőverező jellegűek, rendkívül mozgékonyak és nagy kiterjedésűek lesznek, ez azonban nem zárja ki az állásharc lehetőségét sem, ha ezt a konkrét helyzet szükségessé teszi.

A szovjet hadtudomány ezekből a tételekből kiindulva megállapította, hogy az elkövetkező háborúban elmosódik a határ az arcvonal és a hátország között, s hogy a győzelem megköveteli államunk katonai, gazdasági és erkölcsi erejének maximális megfeszítését. Ez meghatározta a *hátország szilárdságának* döntő szerepét a háborúban.

E problémák kidolgozása a szovjet hadtudomány élenjáró, haladó jellegéről tanúskodott. Hadtudományi elméletünknek azonban több gyenge oldala és fogyatéka is volt. A szovjet hadtudomány fejlődésére hátrányos hatással volt – különösen 1937 után – a Sztálin körül kialakult személyi kultusz. A személyi kultusz következtében elburjánzó dogmatizmus és betűragás megbénította a katonai kutatók kezdeményezését. A személyi kultusz arra kényszerítette a kutatókat, hogy egyetlen embertől várjanak utasításokat, és az elméleti tételek igazolását ne magában az életben és a gyakorlatban, hanem kész formulákban és idézetekben keressék. A személyi kultusz megnehezítette a gazdag lenini katonai-elméleti hagyaték elsajátítását és továbbfejlesztését. A hadtudomány nélkülözötte a tudományos kutatás sikerének egyik döntő feltételét, az elméleti kérdések széles körű megvitatását.

A szovjet állam saját katonai tapasztalata főleg a polgárháborúra korlátozódott. De ez a háború sajátos és jellegzetesen egyedi körülmények között folyt le, s ezért nem lehetett elégséges kritériuma a korszerű hadtudományi elméleteknek. A polgárháború katonai tapasztalatai – bármennyire jelentősek – az új történelmi feltételek közt nem voltak elegendők a szovjet fegyveres erők továbbfejlesztéséhez. Az új történelmi feltételeket elsősorban az a tény határozta meg, hogy a Szovjetunióban győzött a szocializmus, s ez olyan mélyreható változásokat idézett elő a társadalom szociális-gazdasági szerkezetében és az ország termelőerőiben, amelyek a legközvetlenebb hatással voltak a szovjet fegyveres erők fejlődésére.

A szovjet hadtudomány elmélete figyelembe vette ezeket a változásokat, s a külföldi katonai tapasztalatokat is. Amíg azonban az imperialista államok hadtudományát a gyakorlatban kipróbálták, a szovjet hadtudományi elmélet ténylegesen nélkülözni volt kénytelen a gyakorlat próbáját. A mi hadtudományunk csak az 1936–1939. évi spanyolországi háború, a Haszan-toi és Halhin-Gol-i japán agresszió (1938–1939) felszámolása és az 1939–1940. évi szovjet–finn háború tapasztalatait használhatta fel. Végezetül a szovjet katonai káderek figyelembe vehették az 1939-ben kitört második világháború tapasztalatait.

Az említett hadműveletek tapasztalatait a hadsereg parancsnoki kara figyelmesen tanulmányozta, a szovjet hadtudomány általánosította, de a levont következtetések vitathatók, olykor pedig helytelenek voltak. Így például egyoldalúan értelmezték a spanyolországi hadműveletek sajátos és korlátozott jellegét. E háború tapasztalataiból például arra a következtetésre jutottak, hogy nem célszerű nagyobb páncélos magasabbegységeket szervezni, pedig ezeknek a hazája a mi országunk volt. Ennek a hibás következtetésnek az alapján 1939-ben felszámolták a gépesített hadtesteket, s ezeket aztán később, már közvetlenül a honvédő háború előtt kellett újjászervezni. Helytelenül értelmezték a légierő alkalmazásának spanyolországi tapasztalatait is, ennek következtében a légierő feladatait a harcmező fölötti harcászati tevékenységre korlátozták.

Az európai második világháború első időszaka bebizonyította, hogy célszerű nagy páncélos magasabbegységek alkalmazása, és hogy a légierőt önálló hadműveleti feladatokkal is meg lehet bízni.

A Haszan-tó és a Halhin-Gol folyó körzetében, s különösen a szovjet–finn háborúban végrehajtott hadműveleteink tapasztalatai igazolták a szovjet hadművészet alaptételeinek helyességét. Így helyesnek bizonyult, hogy a harcban és a hadműveletben összpontosítani kell az erőket; meg kell szervezni a szoros együttműködést a szárazföldi csapatok fegyvernemei között, valamint a szárazföldi csapatok és a légierő között; biztosítani kell a védelem műszaki kiépítését stb. Ezek a tapasztalatok

egyszersmind arra a következtetésre vezettek, hogy fokozni kell a csapatok harckészültségét, meg kell javítani a csapathadtáp munkáját stb. Megfogalmazták a haditechnikával szembeni új követelményeket, tökéletesítették az ellenséges védelem áttörésének módszereit (így többek közt a gyalogság előnyomulását a tűzérési tűzhenger fedezete alatt) és a csoportos légiharc módszereit. Új módon vetették fel a személyi állomány erkölcsi-politikai nevelésének és a fegyelem megszilárdításának a kérdéseit. Értékes következtetéseket vontak le a távoli lakatlan hadszíntéren és a zord téli körülmények között végrehajtott hadműveletekkel illetően. Ezeket a következtetéseket azonban idő hiányában nem lehetett teljesen valóra váltani a csapatok és a tisztek kiképzésében.

A hadviselésre, a hadműveletek és a harcok megszervezésére vonatkozó konkrét nézetek a hadászatban, a hadművelési művészetben és a harcászatban fejeződtek ki.

A *szovjet hadászat* a fegyveres harc módszereire vonatkozó általános nézetek rendszere volt. A hadászatban különös jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy helyesen válasszák meg a főcsapás irányát mind az egész háborúban, mind pedig minden egyes hadjáratban és hadászati műveletben.

A hadászat elmélete teljesen megalapozottan határozta meg a haderőnek és fegyvernemnek feladatait a korszerű háborúban: tagadta és jogosan bírálta a különféle egyoldalú burzsoá hadtudományi elméleteket, amelyek hol az egyik, hol a másik technikai harceszköznek tulajdonították a főszerepet, és amelyek a „villámháborúra” helyezték a tétet. Emellett hangsúlyozták, hogy ami a Szovjetuniót illeti, az elkövetkező háborúban a szárazföldi csapatokra – amelyekkel a légierőnek és a hajóhadnak együtt kell működnie – hárul a fő szerep, bár nem tagadták ez utóbbiak önálló tevékenységének lehetőségét sem.

A szovjet kormány hagyományos békepolitikájához híven sohasem állított hadászatunk elé semmiféle agresszív célt, hiszen ez összeegyeztethetetlen a szovjet állam természetével, amely senki ellen sem készült támadásra. Hadászatunk egyszersmind határozott volt és az is maradt, amit igazoltak az 1938–1939. évi japán agresszió visszaverésének és az 1939–1940. évi szovjet–finn háborúnak a tapasztalatai is. A Szovjetunió megnövekedett erejére és lehetőségeire támaszkodva hadászatunk háború esetére döntő célokat tűzhetett ki, beleértve az *ellenségnek saját területén való teljes megsemmisítését is*.

Az e célokat szolgáló hadműveletek fő fajtája a támadás volt, amelynek elméleti kidolgozására a legnagyobb figyelmet fordították. A támadást úgy képelték el, mint a frontok szárazföldi csapatainak egyidejű és egymást követő hadműveletei összességét, amelyben nagyobb légikötelékek, illetve a tengermenti irányokban a hajóhad is részt vesz. Az elgondolás az volt, hogy ezeket a hadműveleteket egységes hadászati tervnek kell alárendelni, illetve abból kell származtatni. A szovjet hadtudomány emellett óva intett attól, hogy egyoldalúan csak a támadásnak tulajdonítsanak jelentőséget.

A szovjet hadászat tehát a támadást tekintette a hadműveletek fő fajtájának, de elvetette egyes burzsoá teoretikusoknak azt az állítását, hogy a védelem megoldhatatlan válságba került, hogy a korszerű támadó eszközökkel és módszerekkel szemben lehetetlen a védekezés. A megkezdődött második világháború tapasztalatait kritikusan értékelve hadtudományunk helyesen mutatott rá, hogy a németek Lengyelországban és Franciaországban 1939–1940 folyamán elsősorban azért értek el sikert, mert a német fasiszta csapatok nem ütköztek szervezett ellenállásba, ellenségeik hátszágát pedig megrendítette a fasiszta „ötödik hadoszlop” bomlasztó munkája.

A szovjet hadászat elismerte, hogy a védelem a fegyveres harc szükséges módja, de hangsúlyozta, hogy a támadáshoz viszonyítva alárendelt szerepet tölt be. Mindazonáltal elméletünk nem dolgozta ki tökéletesen a védelem kérdéseit. Megengedhetőnek és szükségesnek tartotta a védelmet egyes irányokban, de nem az egész hadászati arcvonalon. A hadászat elvben lehetségesnek tartotta a kényszerű visszavonulást, de csak egyes arcvonalszakaszokon és csak mint a támadás előkészítésével kapcsolatos átmeneti jelenséget. Nem dolgozták ki azt a kérdést, hogyan kell kivonni nagy erőket, ha azokat a bekerítés veszélye fenyegeti. Az ellentámadást mint a hadászati támadás különleges fajtáját a Nagy Honvédő Háború előtt nem vetették fel, noha az 1918–1920-as polgárháborúban e téren gazdag tapasztalatokat szerezünk.

A szovjet hadászat helyesen oldotta meg azt a kérdést, hogy a korszerű háborúban mi a szerepük a hadászati tartalékoknak, beleértve ebbe a fogalomba nemcsak az arcvonalon szenvedett veszteségek pótlására, valamint az új alakulatok felállításához szükséges személyi állományt, hanem az összes anyagi erőforrásokat is, amelyek az elhúzódó nagy háború viselését biztosítják.

A szovjet hadászati doktrína tulajdonképpen lényegét az 1939. évi harcászati szabályzat tervezet következő szavai fejezik ki:

„A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége az ellenség bármely támadására fegyveres erői egész erejének megsemmisítő csapásával válaszol.

A támadó ellenség elleni háborúnk a legigazságosabb lesz mindazon háborúk közül, amelyet az emberiség története valaha is ismert.

Ha az ellenség ránk kényszeríti a háborút, a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg a leginkább támadó szellemű lesz minden hadsereg közül, amely valaha is támadást hajtott végre.

Támadó háborút fogunk folytatni, átvisszük a háborút az ellenség területére.

A Vörös Hadsereg harctevékenysége az ellenség megsemmisítésére irányul azzal a céllal, hogy teljesen szétzúzza az ellenséget, és döntő győzelmet vívjon ki kevés vérveszteséggel.”¹³⁹⁵

Elyben ezek a tételek helyesek voltak, kivéve azt a megállapítást, hogy a győzelmet „keves vérveszteséggel” kell kivívni, ami nem felelt meg a nagy áldozatokat követelő korszerű háború sajátosságainak. De mivel sok vezető katonai káderünk nem rendelkezett elegendő gyakorlati és elméleti képzettséggel, a harcászati szabályzat tervezetének tételeit túlságosan leegyszerűsítve, dogmatikusan értelmezték. Például abból a feltevésből kiindulva, hogy a szovjet fegyveres erők az imperialista államok támadása esetén átvisszik a háborút ezeknek az országoknak a területére, lebecsülték annak lehetőségét, hogy az ellenséges csapatok betörnek szovjet területre. A védelmi intézkedéseket a határmenti körzetekben nem hajtották végre elég hatékonyan, különösen nem a határtól mélyebben fekvő területeken.

A háború kezdeti időszakának értékelése tekintetében nem voltak egységes nézetek. Egyes hadtudományi elméleti munkák szerzői helytelenül úgy vélték, hogy a hadműveletek széles körű kibontakozását bizonyos időn át meg fogja előzni a felek fegyveres erőinek mozgósítása és hadászati felvonulása. Ezek a szerzők nem számoltak eléggé azzal a lehetőséggel, hogy az ellenség fegyveres erői jó előre rejtve felvonulnak.

A hadászat elméleti irányelveiből következett azoknak a kérdéseknek az eldöntése is, amelyek a haderőnemek hadművelési magasabbegységeinek háborúban való alkalmazásával függtek össze. Ezzel a *szovjet hadművelési művészet elmélete* foglalkozott.

A hadművelési művészet mint a hadművészet általános elméletének és gyakorlatának része, első sorban a szovjet fegyveres erőknél fejlődött. Tárgya azoknak a módszereknek a kidolgozása volt, amelyek a frontok és a hadseregek hadműveleteinek előkészítésére és megszervezésére szolgálnak. A hadtudományi elmélet e részének kidolgozása érdekében különösen sokat tett Frunze, aki elmélyülten kutatta a XX. század első negyedében a hadügy terén felbukkant új jelenségeket.

A „Frunze” katonai akadémián már 1928-ban előadásokat tartottak a hadsereg hadműveletéről. Az előadásokon többek közt megállapították: „A hadművelet manőverek és harcok összessége a hadszíntér adott szakaszán, mely a hadjárat időszakában a kitűzött cél mint végcél elérésére irányul. A hadművelési művészet tárgyát a hadműveletek vezetése képezi, mely a harcászat és hadászat közbeeső foka.”¹³⁹⁶

A hadművelési művészet szovjet elméletét kialakításának időszakában legáltalában Triandafillov fejtette ki „A korszerű hadseregek hadműveleteinek jellege” c. könyvében. Ez a munka fontos szerepet játszott a Vörös Hadsereg parancsnoki karának, különösen a felsőbb parancsnoki karnak a hadművelési képzésében.

A szovjet hadművelési művészet a harmincas évek elején a mély támadóhadművelet új, a megnövekedett harci lehetőségeken alapuló elméletével gazdagodott. A mély támadó hadművelet elméletének megalapítói közt kiváló szovjet hadvezéreket találunk, mint Tuhacsevszkijt, Triandafillovot,

Saposznyikovot és másokat. A gyakorlati foglalkozásokon és hadgyakorlatokon az új elmélet alaptételeinek ellenőrzésében tevékenyen részt vett Bljuher, Fegyko, Jakir, Jegorov, Szegyakin, Uborevics és több más katonai vezető. Isszerszon munkái – „A hadműveleti művészet fejlődése” (1932), „A mély hadművelet alapelvei” (1933), „A hadművelet megszervezése” (1938) – általánosították a háború előtti szovjet hadműveleti művészet fejlődésében, különösen a támadó hadműveletek előkészítése és végrehajtása terén elért eredményeket. Hadtudományunk művelői a háború küszöbén még több fontos tétellel gazdagították a támadó hadműveletek elméletét és gyakorlatát.

Ezt az elméletet részben kipróbálták 1939 augusztusában, amikor a szovjet csapatok és a mongol népi forradalmi hadsereg egységei a Halhin-Golnál megütköztek a japán csapatokkal.

A „mély hadművelet” problémájának lényege az volt, hogy a támadás feladatait az ellenség egész mélységére terjedő, annak teljes szétzúzására irányuló megsemmisítő csapások módszerével kell megoldani. A mélységi támadó hadművelet elmélete kivezető utat mutatott az állásharc zsákutcájából, amely az első világháború sok vérveszteséggel, de kevés eredménnyel járó ütközeteire olyanmilyra jellemző volt, melyek során nem alkalmaztak tömegesen nagy teljesítményű manőverező eszközöket.

A két világháború közt létrejött az olyan eszközök tömeges alkalmazásának lehetősége, amelyekkel a harcászati áttörés hadműveleti áttöréssé fejleszthető. Ezek közé tartoznak a harcokcsik, a légierő, valamint a légideszant-csapatok.

A nagyobb páncélos magasabbegységeknek a gépesített gyalogsággal és a légierővel karöltött tömeges alkalmazása, a messzchordó tüzérség támogatásával újabb lehetőségeket nyitott a támadás előtt. A légierő képes volt hadműveleti jelentőségű feladatok megoldására, megbénítva az ellenség tartalékait, és veszteségeket okozva azoknak, egyszersmind az ellenségre mért bombatámadásokkal és csapásokkal támogatást nyújtva a páncélos és gépesített magasabbegységeknek. A légideszant-csapatok az ellenség mélységében levő fontos objektumok elfoglalásával jelentősen megkönnyíthették saját gyorsan mozgó csapataik manőverét. A tüzérség erősödése lehetővé tette, hogy az ellenséges védelmet megbízhatóan lefogják az áttörés valamennyi etapjában.

A mélységi támadó hadművelet elmélete szerint az ellenség harcászati védelmének áttörését az összefegyvernemi magasabbegységek – a lövészhadtestek hajtják végre, a páncélos, gépesített és lovas magasabbegységek pedig a légierővel együttműködve bátran behatolnak az ellenség védelmének nemcsak harcászati, hanem – és ez különösen fontos – hadműveleti mélységébe is. Az áttörést emellett gyorsabban kell kifejleszteni, mint ahogy a védekező ellenséges gyalogság visszavonul. A gyorsan mozgó csapatoknak meg kell előzniük a visszavonuló ellenséget és nem szabad megengedniük, hogy az ellenséges tartalék megerősítse a védelmet a közbeeső terepszakaszokon, hozzáférhetővé kell tenniük az ellenség szárnyait és ezzel meg kell teremteniük a kedvező feltételeket az ellenséges szárnyak elleni csapásokhoz, illetve az egész ellenséges csoportosítás bekerítéséhez.

Elvileg ez a technikailag jól felszerelt hadsereg támadásának új elmélete volt, amely megfelelt a fegyveres harc objektív feltételének. De természetes, hogy az első időben a hadműveleti művészet szovjet elméletében korántsem volt maradék nélkül minden kidolgozva, és mint a későbbi tapasztalatok megmutatták, nem volt minden helyes.

Először is kissé leegyszerűsítve ítélték meg a jövő háború manőverező jellegét. Nem tettek lényeges különbséget a háború kezdeti időszakának és a későbbi szakaszoknak a manőverei között. Ebből kifolyólag túlságosan hangsúlyozták a támadó hadművelet manőverező jellegű megkezdését (az ellenség védelmének megközelítését), a találkozó ütközeteket. Gyengén dolgozták ki azt a kérdést, hogyan kell a támadást megszervezni az ellenséggel való közvetlen harcérintkezés viszonyai között. Lebecsülték az ellenség hadműveleti védelmének erejét és szívósságát.

A Vörös Hadsereg magasabb parancsnokainak képzésében a háború küszöbén súlyos fogyatékos-ságot jelentett az, hogy nem állt rendelkezésre megfelelő szabályzat vagy hivatalos segédlet. Ezt a hiányosságot némileg pótolta a vezető katonai káderek 1940 december végén tartott értekezlete, amely a szovjet–finn háború és az 1939–1940. évi európai harctevékenység tapasztalatai alapján jelentős

lépést tett előre a hadműveleti művészet elméletének fejlesztésében. Az értekezlet anyagait azonban nem juttatták el fegyveres erőink egész vezető állományához. 1940 decemberében csak Tyimosenkónak, a Szovjetunió marsalljának az értekezleten elhangzott záróbeszédét adták ki. A beszéd összegezte az elvégzett munka eredményeit és megfogalmazta azokat az útmutatásokat, amelyek a front és a hadsereg támadó és védelmi hadműveletei elméletének tökéletesítésére irányultak. De ezek az útmutatások, amelyekről a hadműveleti törzseknél dolgozó személyek, illetve a hadműveleti magasabbegységek parancsnokai tudomást szereztek, a csapatokhoz csak négy-öt hónappal a Nagy Honvédő Háború kezdete előtt jutottak el, ezért a parancsnoki kar nem ismerhette meg őket teljesen.

A háború előtt kialakult nézetek a támadó hadműveletet úgy képzelték el, mint a harctevékenység néhány etapjának összességét. Az első etap az ellenség harcászati védelmének áttörése volt. A második és a harmadik etapban kellett megoldani azt a feladatot, hogy a harcászati áttörést hadműveleti áttöréssé fejlesszék, széttözzák az ellenség tartalékait és megsemmisítsék főerőit.

A csapatok támadó csoportosítása mély lépcsőzést követelt. Lényegében két lépcső kialakítását irányozták elő: a rohamlépcsőt és a sikert továbbfejlesztő lépcsőt. Az akkori évek gyakorlatában lépcsőnek nevezték a légierő csoportosításait és a tartalékokat is, ennél fogva négylépcsős felépítésről volt szó. Az első lépcsőt „előrevetett légi lépcsőnek” nevezték; ebbe sorolták a front és a hadsereg légierőjét, olykor pedig a légideszant csapatokat is. Ennek fő feladata az volt, hogy bombázó- és csatarepülőgépekkel csapásokat mérjen az ellenség védelmének egész mélységére annak lefogása és a vezetés bénítása végett. A második lépcsőt „rohamlépcsőnek” nevezték. Ezt az áttörő hadsereg megerősített lövészhadtestei képezték, amelyek áttörték az ellenség egész harcászati védelmét. A harmadik „az áttörés kifejlesztésének lépcsője”, illetve „a siker továbbfejlesztésének lépcsője” volt, amely egy-két gépesített vagy lovas hadtestből állt, s a sikernek a mélységben való továbbfejlesztése végett vetették be az áttörésbe. Az utolsó (negyedik) lépcsőbe a tartalékok tartoztak.

Az ellenség gyenge védelmének áttörésekor és a harckocsik számára alkalmas terepen előnyösnek tartották a rohamlépcsőben gépesített hadtest alkalmazását.

Mind az első világháború tapasztalatai, mind a valószínű ellenségek legújabb elvei, mind pedig a megkezdődött világháború tapasztalatai mellett szóltak, hogy a majdani ellenség jelentősen mélyen tagolt erőkkkel fejt ki ellenállást. A támadásban számolni kellett azzal is, hogy nemcsak azoknak az ellenséges csapatoknak az ellenállását kell megtörni, amelyek közvetlen harcérinkezésben állnak csapatainkkal, hanem a közbeeső terepszakaszon levő tartalékok (harcászati, hadműveleti és hadászati tartalékok) ellenállását is.

Az ellenséges védelem jellegének ilyen értékeléséből fakadtak azok a megfontolások, amelyek szerint a hadműveletben egymás után, etaponként kell megoldani a feladatokat, egyidejűleg kell lefogni a mélységben lépcsőzött védelem különböző elemeit azzal a céllal, hogy megbontsuk együttműködésüket és növeljük a csapások erejét, amelyek az ellenséges védelem minden egyes lépcsőjével vívott harc során állandóan gyengülnek.

A támadó hadműveletben a főszerepet a „csapásmérő hadseregnek” szánták, vagyis egy olyan megerősített hadseregnek, amelynek a front főcsoportosításának állományában a főirányban kellett tevékenykednie. A front állományában egy-két ilyen hadsereg lehetett. A többi hadsereget, amely nem kapott megerősítő eszközt vagy csak igen keveset, „lekötő hadseregnek”, vagy „kisegítő hadseregnek” nevezték, s ezeknek az volt a rendeltetésük, hogy a támadás során kisegítő irányokban tevékenykedjenek. A front légierőjének a támadó hadműveletben jelentős ütközésséggel kellett rendelkeznie.

A csapásmérő hadsereg állományát igen erősre tervezték: 3–4 lövészhadtestből (12–15 lövészadosztályból), 1–2 gépesített hadtestből vagy lovas hadtestből, 3–4 repülőhadosztályból, valamint megerősítő eszközökből: 10–12 tüzérezredből, néhány harckocsiezredből (gyalogságot közvetlenül támogató harckocsik), műszaki zászlóaljkból, vegyvédelmi alegységekből stb. állt.

Az ellenség tábori védelmének áttöréséhez a szükséges hadműveleti sűrűség normája a főcsapás

irányában a következő volt: egy lövészhadosztály 2–2,5 km-re; 50–100 löveg és ugyanannyi harc-kocsi az áttörés 1 km-es szakaszára. Emellett úgy vélték, hogy a harckocsik részben pótolhatják a tüzérséget, s ha elegendő mennyiségű harckocsi van, a tüzérség sűrűsége csökkenthető. Ez a felfogás érvényes lehetett a harmincas évek elején, amikor a páncéltörő tüzérség minden országban csírá-állapotban volt, de a Halhin-Gol-i tapasztalatok (1938–1939) már azt bizonyították, hogy a tüzérség feladatait ki kell terjeszteni az ellenséges páncélelhárítás rendszerének lefogására, következésképpen nem szabad csökkenteni sűrűségét.

A front támadó hadműveletének mélységét 150–250 km-ben, a csapásmérő hadseregét pedig 75–100 km-ben határozták meg. A front sávjának átlagos szélessége támadó hadműveletben 150 és 300 km közt, a csapásmérő hadseregé pedig 50 és 80 km közt ingadozhatott. A főcsapás sávjának, vagyis maguknak az áttörési szakaszoknak a szélességét így szabályozták: a fronté 60–80 km, a csapás-mérő hadseregé 20–30 km. A támadás közepes üteme a front és a hadsereg számára napi 10–15 km volt; a gyorsan mozgó csapatoktól pedig napi 40–50 km-es ütemet követeltek meg.

A front az akkori nézetek szerint csapást mérhetett egy-két, olykor három csapásmérő hadsereggel is, amelyek egy szakaszon törték át az ellenség védelmét. Lehetségesnek tartották, hogy csapásmérő hadseregek csoportosításai két front belső szárnyán, 120–150 km-es szakaszon törik át az ellenséges védelmet. A front csapásmérő hadseregeivel különböző szakaszokon is mérhetett csapást, hogy több irányban törje át az ellenség védelmét, s így szétdarabolja arcvonalát.

A csapásmérő hadsereg csapást mérhetett csoportosításának közepén, az egyik szárnyon, vagy (ha keskeny sávban tevékenykedett) valamennyi rendelkezésre álló erővel. Azt is lehetségesnek tartották (ezt egyébként Halhin-Golnál meg is valósították), hogy a hadsereg szárnyaival találkozó irányokban mér csapást. Ily módon elképzelhetőnek tartották, hogy egyetlen hadsereg erejével bekerítik és megsemmisítik az ellenség szemben álló csoportosítását.

A támadó hadművelet a gyalogság és a harckocsik rohamának tüzérségi előkészítésével kezdődött. Az ellenséges védelem harcászati mélységének áttörését tekintették alkalmas pillanatnak arra, hogy ütközetbe vessék a front és a hadsereg gyors csoportjait, mivel ettől kezdve biztosítva volt számukra a hadműveleti mélységbe való kijutás. A hadseregek és a front második lépcsőit felhasználhatták az ellenség bekerítésére, az áttörés kiszélesítésére vagy a támadás mélységbe történő kifejlesztésére.

Teljes összhangban a háború jellegének felismerésével, amelyben fontos szerepet tulajdonítottak a manőverező tevékenységeknek, kidolgozták a találkozó ütközet elméletét is. Úgy vélték, hogy ilyen ütközetek nemcsak a háború kezdeti időszakában alakulhatnak ki, amikor még nincs összefüggő arcvonal, hanem a későbbi időszakokban is, főleg az ellenséges védelem mélységében, az erős tartalékokkal való harc során. A találkozó ütközet fejlődését úgy képzelték el, hogy az a fél támad, amely megelőzi az ellenséget csapatainak szétbontakoztatásával, az a fél pedig, amely elkészt a szétbontakoztatással, hevenyészett védelembe megy át.

Meg kell jegyeznünk, hogy a sztálini személyi kultusz uralma, az 1937–1938-as évek megtorlása nemcsak több kiváló katonai szakember pusztulásával járt, hanem a szovjet hadműveleti elmélet kidolgozásának színvonalát is jelentősen lesüllyesztette. A mély hadművelet elméletét ideigle-nesen elhanyagolták. A szovjet hadműveleti művészet fejlődését ezzel nagy veszteség érte. A védelmi hadművelet elméletének kiművelésére kevesebb figyelmet fordítottak mint a támadó hadműveletére. A hadműveleti védelmet ideiglenes tevékenységnek tekintették, amely különböző célokból és külön-féle körülmények közt alkalmazható: először, másodrendű irányokban erők megtakarítása céljából, amikor támadást készítenek elő a főirányban, s ott nagy erőket kell összpontosítani; másodszor, a főirányokban olyankor, amikor az ellenség fölényben van, annyi időnyerés céljából, mely elegendő az erőviszonyok megváltoztatásához; harmadszor olyankor, amikor lehetségesnek látszik a támadó ellenség meggyengítése, még mielőtt saját csapataink támadásba mennének át. Ebből láthatjuk, hogy a védelmet csak a támadás biztosítását szolgáló kisegítő eljárásnak tekintették.

A védelmi hadművelet elmélete megkövetelte olyan mély védelem kiépítését, amelyet erődelemek-kel, műszaki akadályokkal és harckocsiakadályokkal rendeznek be. Védelmi hadműveletben a front

hadműveleti felépítését úgy képzelték el, hogy a „kisegítő hadseregek” alkotják annak első lépcsőjét, a front tartalékai pedig a mélységben helyezkednek el.

A hadsereg védelmének felépítése teljesen megfelelt annak a célnak, hogy a főirányokban visszaverjék az ellenség nagy csoportosításainak támadását. De ez annyi erő és eszköz felhasználását tételizte fel, amennyire bajosan lehetett számítani. Ebben rejtett a hadseregvédelem elméletének gyengesége és gyakorlatiasságának hiánya.

A hadsereget védelemben többnyire a következő összetételben képzelték el: 10–12 lövészadosztály, 1–2 harckocsidandár, 5–6 tüzér- és aknavető ezred a főparancsnok tartalékából, 5–6 műszaki zászlóalj és 1–2 vegyes repülőadosztály.

A hadseregnek védelemben 25–50 km mélységben ki kellett építenie az előretolt hadműveleti akadályövezetet (ha nem volt közvetlen érintkezésben az ellenséggel), amelyet az első lépcső hadosztályainak osztagai védtek. E mögött rendezték be a harcászati övet, amelyet másképp főellenállási övnek neveztek. Ez 20–30 km mélységű volt, s magában foglalta a fő- és a második védőövet. Ezt a két védőövet használták fel a hadsereg főerőinek – az első lépcső hadosztályainak és a hadtesttartalékoknak – az elhelyezésére. Végül, a hadsereg védelmének rendszerét a hadseregtartalékok manőverezési övezete és a hátsó hadsereg védelmi terepszakasz zárta le összesen ugyancsak 20–30 km mélységben.

A hadseregvédelem mélységének tehát az előretolt hadműveleti akadályövezet nélkül 40–60 km-nek kellett lennie. A hadosztály védelmi sávjának szélessége a főirányokban 6–10 km, a másodrendű irányokban 12–16 km volt. A hadsereg védelmi sávjának szélességét 80–100 km-ben állapították meg.

A különböző gyakorlatokon és hadijátékokon a védelmi hadművelet feladatainak megoldása gyakran úgy alakult, hogy a védelmet vonalasan építették fel. A hadseregnek szinte minden erejét a főellenállási öv védelmére használták fel, s csak 1–2 hadosztályt helyeztek tartalékba.

A védelemmel szemben olyan követelményt támasztottak, hogy verje vissza a repülőgépekkel erőteljesen támogatott nagy ellenséges erők támadását. Ezért megkövetelték, hogy a védelem képes legyen megóvni az élőerőt és a haditechnikai eszközöket az ellenséges tüzérségi tűztől; visszaverni az ellenséges harckocsik tömegrohamát; helytállni a tömeges légitámadásokkal szemben. Ezenkívül a védelemnek képesnek kellett lennie arra, hogy nagy aktivitást fejtson ki, s ne csak visszaverje az ellenség támadását, hanem megsemmisítő vereséget is mérjen rá.

A páncélelhárítás különféle harcéljárásokat foglalt magában: a megindulási állásokban levő ellenséges harckocsik pusztítását tüzérségi tűzzel és légi bombázással; harckocsiakadályok építését (köztük aknamezők telepítését), a támadó harckocsiknak összpontosított tüzérségi tűzzel való megsemmisítését a főellenállási övhöz való közeledtükkor, tüzérséggel és légierővel együttműködő harckocsik ellenlökését s végül páncélelhárító tartalékok elhelyezését a védelem mélységében a harckocsiveszélyes irányokban.

A páncélelhárító rendszer fogyatékosága az volt, hogy csak a speciális páncéltörő tüzérséget használták fel közvetlen irányzású tüzelésre. A tábori tüzérségnek a harckocsik leküzdésében csak annyi szerepet adtak, hogy fedett tüzelőállásból mérjen kevésbé hatásos tűzcsapásokat. A páncéltörő tüzérség sűrűsége (10 löveg arcvonal-kilométerenként) nem volt elegendő az ellenség támadó harckocsijai ellen, mert ezek sűrűsége elérhette a 100 vagy annál is több harckocsit km-enként. Pedig a harckocsik ilyen sűrűségét mind saját támadó elméletünk alapján, mind a már folyó második világháború tapasztalatai alapján előre kellett volna látni. Lényeges fogyatékoság volt az is, hogy a páncélelhárító eszközöket, mindenekelőtt a páncéltörő lövegeket, nem csoportosították önálló páncélelhárító támpontokban és csomópontokban a legfontosabb harckocsiveszélyes irányokban, hanem a harckocsik számára megközelíthetetlen terepszakaszok megtartására összpontosították, s afféle bástyákat képeztek belőlük az e szakaszokon elhelyezett erők és eszközök biztosítása végett.

A védelmi ütközet menetét a következőképpen képzelték el: a harcot még a főellenállási öv előterében meg kell kezdeni. A védelem erőinek teljes harcbevételét arra a pillanatra időzítették, amikor

az ellenség megkísérli a fővédelmi öv áttörését és a csapás mélységi kifejtését. A védelem további leküzdése során a betört ellenséget meg kellett gyengíteni és szét kellett zúzni.

De a támadó ellenség teljes szétveréséhez a védelem elmélete azt követelte, hogy a frontparancsnokság elegendő új erőt összpontosítson egy biztosított körzetben, s készítsen elő nagy erejű ellen-csapást. A megfelelő hozzáértéssel végrehajtott védelmi hadműveletet a legyengült ellenség szárnyára mért megsemmisítő ellencsapással kellett győzelmesen befejezni.¹³⁹⁷

A hadműveleti művészet követelményeinek megfelelt a *Vörös Hadsereg harcászata* is. A harcászat elmélete abból indult ki, hogy a harcban az emberé a döntő szerep, s rendkívül fontos jelentőséget tulajdonított az erkölcsi tényezőnek, valamint a harckiképzés és a fegyelem magas színvonalának.

A háború előtti években kiadott szovjet harcászati szabályzatok a harcot összefegyvernemi tevékenységnek tekintették, amelynek célja csak valamennyi fegyvernem közös erőfeszítéseivel érhető el.

A fő harcmódnak a támadást és a védelmet tartották. Emellett hangsúlyozták, hogy csak a bekerítéssel végződő döntő célú támadás vezet az ellenség teljes megsemmisítésére.

A támadásban a fő erőfeszítés arra összpontosult, hogy áttörjék az ellenség fővédelmi övét; a csapást egyidejűleg hajtották végre az ellenséges magasabbegységek egész harcrendje ellen („mélységi harc”).

A lövészadosztály támadási sávjának szélességét 3–4,5 km-ben, a lövészhadtest sávjának szélességét 8–12 km-ben szabták meg.

A szabályzatok szerint a csapatok harcrendjét mind támadásban, mind védelemben lekötő és csapásmérő csoportokból kellett összeállítani, s a csapásmérő csoportokba az összes erőnek mintegy kétharmadát osztották be. A mélyen tagolt védelmet a sikeres védelmi harc döntő előfeltételének tartották.

A lövészadosztály támadó harcában a szakasztól kezdve minden alegységnek és egységnek kétlépcsős harcrendje volt. Ennek a mélységi tagolásnak az eredményeképpen a hadosztály erőinek és eszközeinek jelentős része nem vett részt az ellenség peremvonalának megrohamozásában, hanem csak fokozatosan, részenként került bevetésre.

A védelemben arra összpontosították a fő figyelmet, hogy megtartsák a fővédőövet, amely a védelem harcászati övének (a főellenállási övnek) az alapját képezte, s amelyet a hadtest (hadsereg) első lépcsőjének lövészadosztályai védtek.

A háború előtti harcászati szabályzataink a gyalogságot tekintették a fő fegyvernemnek, mivel csakis a harc fő terhét viselő gyalogság biztosíthatja a terep elfoglalását és tartós megtartását. Úgy vélték azonban, hogy a gyalogság önállóan, más fegyvernemek támogatása nélkül nem tud sikeresen részt venni a korszerű harcban. Tevékenységét támogatni kell az összes tűzfegyverek egész erejével és a többi fegyvernem, köztük a légierő erőfeszítéseivel.

A harckocsiknak a harctevékenységekben való helye és szerepe meghatározásakor abból indultak ki, hogy ezek is csak más fegyvernemekkel együttműködve oldhatják meg feladataikat. A lövészadosztály és hadtest támadásában a harckocsiknak közvetlenül a gyalogság harcrendjében kellett működniük, vagyis részt kellett venniük az áttörésben, védelemben pedig ellenlökésekre és ellencsapásokra használták fel őket.

Rendkívül fontos szerepet tulajdonítottak a tüzérségnek. Az volt a vélemény, hogy legnagyobb tűzereje és nagy hordtávolsága következtében csakis a tüzérség tudja megtisztítani az utat a támadó csapatok előtt, illetve védelemben útját állni az ellenségnek.

Az ellenséges védelem áttörésekor nagy figyelmet fordítottak a tüzérségi előkészítésre, amelynek az volt a célja, hogy a tüzérség még a roham kezdete előtt szétzilálja az ellenséges védelem tűzrendszereit, s átjárókat nyisson az ellenség műszaki akadályain. Nem kevésbé fontosnak tartották a roham tüzérségi támogatását, hogy az biztosítsa a gyalogság és a harckocsik rohamba lendülését, és ezek támadását az ellenséges védelem mélységében. Az ellenséges védelem jellegétől függően a tüzérségi támogatást végre lehetett hajtani 1,5–2 km-es mélységben lőtt tűzhengerrel, vagy pedig a védelem

fontosabb objektumaira mért kísérő tűzősszpontositással; a két módszert egyszerre is lehetett alkalmazni.¹³⁹⁸

Akadtak azonban lényeges fogyatékoságok is a tűzértség harci alkalmazásával összefüggő kérdések kidolgozásában. Lebecsülték többek közt annak a követelménynek a fontosságát, hogy a tűzértség a harc egész mélységére lőtt tömegtűzzel szakadatlanul támogassa a gyalogságot és a harckocsikat. Alacsonyan állapították meg az áttörés végrehajtásához szükséges tűzértségi sűrűséget.

Nagy vonásaiban ilyen volt a hadművelleti művészet és a harcászat szovjet elmélete, amelyre a háború előtt a Vörös Hadsereg parancsnoki kádereinek kiképzése épült. Ez az elmélet a korszerű hadműveletek és harcok jellegének helyes megítéléséből indult ki, de csak a megszokott, és lényegében a szovjet csapatok számára előnyös feltételeket vette számításba.

A hadművelleti művészet és a harcászat szovjet elméletének fejlesztésében lényeges fogyatékoság volt, hogy szinte egyáltalán nem dolgozták ki azokat az általános elveket és tételeket, amelyek meghatározták volna a fő harcmódok előkészítésének és megszervezésének sajátosságait a háború kezdeti időszakának feltételeire vonatkoztatva. Ezért azután a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakának konkrét feltételei közt a hadművelleti művészet és a harcászat szovjet elméletének sok tétele nem felelt meg teljesen a kialakult helyzetnek, s természetesen nem is bizonyult eléggé hatásosnak. Nevezetesen az elmélet a csapatoknak olyan anyagi ellátásával és technikai felszerelésével számolt, amely a háború elejére több okból nem volt biztosítható. A fasiszta Németország váratlan támadásának körülményei közt mindez még jobban megnehezítette a csapatok vezetését.

Katonai elméletünk nem vette teljes mértékben figyelembe a manőverező háború sajátosságait. A törzsek nem tanulták meg, hogyan kell vezetni a csapatokat a manőverező háború viszonyai közt, nem fordítottak kellő figyelmet arra, hogy a hadsereget ellássák mozgó eszközökkel. Nem dolgozták ki kellően a hadművelleti magasabbegységek híradása megszervezésének kérdését sem. Célszerűtlennek tartották például a főparancsnokság közvetlen alárendeltségében olyan csapatok szervezését, melyek a vezérkar és a fronttörzsek közti összeköttetést biztosították volna. Úgy vélték, hogy ezt az összeköttetést háború idején a Postaügyi Népbiztosság vonalaival és központjaival is biztosíthatják.

A szovjet hadtudomány számolt azzal, hogy a várható háborúban a légierőre nagy szerep hárul, s mind az egész háború, mind az egyes hadműveletek sikere jelentős mértékben a *légierőtől* függ. Ezzel összhangban sikeresen kidolgozták a légierő hadművelleti művészetének elméletét és a légierő csapatneimeinek harcászatát.

A légierő fő rendeltetésének azt tartották, hogy támogassa a szárazföldi csapatokat és a hajóhadat az ellenség fegyveres erőinek közvetlen megsemmisítésében. „A légierő fő feladata – állapította meg a Vörös Hadsereg harcászati szabályzatának tervezete 1941 júniusában – a szárazföldi csapatok sikerének elősegítése a harcban és a hadművelletben”, valamint a légi uralom kivívása.¹³⁹⁹ A szárazföldi harc és hadművellet feladatainak megoldásában való közreműködésen kívül önálló feladatokat is róttak a légierőre: az ellenség mély háterszágában fekvő nagyobb, fontos politikai, ipari és katonai központok támadását.

Különös figyelmet fordítottak arra, hogy a légierő tevékenyen vegyen részt a támadó hadműveletekben, elsősorban a mély hadműveletekben. Úgy vélték, hogy a légierő ezekben a hadműveletekben a következő feladatokat fogja megoldani: a légi uralom kivívását, a szárazföldi csapatokkal való együttműködést a harcmezőn az ellenséges védelem harcászati öveinek áttörésekor, saját csapataink és objektumaink oltalmazását, az ellenség mögöttes területén elhelyezett hadművelleti és hadászati tartalékok és objektumok megsemmisítését, a siker továbbfejlesztésére hivatott lépcsőnek az áttörésbe való bevetését és e lépcső harctevékenységeinek biztosítását az ellenséges védelem hadművelleti mélységében, a légideszant-csapatok, támogatását, a csapatok légi úton való ellátását és légi felderítést.¹⁴⁰⁰

Úgy vélték, hogy a légierő és a szárazföldi csapatok együttműködése lehet harcászati vagy hadművelleti. Harcászati együttműködésen azt értették, hogy a csapatok és a légierő közös hadműveleteket folytatnak a harcmezőn az ellenség élőerejének, haditechnikai eszközeinek és vezetési szerveinek

megsemmisítése végett. A légierő és a szárazföldi csapatok közti hadműveleti együttműködés arra volt hivatott, hogy elősegítse a harcászati sikernek hadműveleti sikerre való továbbfejlesztését és a mélységi hadműveleti cél elérését a tartalékok szétzúzása útján, az ellenséges utánpótlási vonalak elleni támadásokkal és az ellenséges csapatok vezetésének megzavarásával.

A csapatokkal együttműködő légierő front- és hadsereglégierőre tagozódott. A gyakorlatban ez a felosztás nem vált be. Ennek következménye volt ugyanis a légierő szétaprózása, ami akadályozta erőfeszítéseinek összpontosítását a szükséges helyeken, s megnehezítette központosított vezetését.

Védelmi hadműveletekben a következő feladatokat rótták a légierőre: az ellenséges támadás meg-
hiúsítását légi ellenelőkészítés útján, az ellenséges légierő elleni harcot, a szárazföldi csapatok aktív támogatását a védőövek megtartásáért vívott harcokban, a második lépcsők harctevékenységeinek támogatását, az ellenség tartalékainak szétzúzását, a szárazföldi csapatok ellenelőkéseinek és ellen-
csapásainak támogatását, a mögöttes területre betört ellenséges gyorsan mozgó magasabbegységek és légideszant-csapatok megsemmisítését, valamint a légi felderítést.

A légierő egyik legfontosabb feladatának a légi uralom kivívását tekintették. A légi uralmat – a háború előtti nézetek szerint – hadászati és hadműveleti méretekben lehet kivívni.

Az volt a vélemény, hogy a szárazföldi csapatok főcsapásainak irányában a légi uralmat csak két, sőt több szomszédos frontnak, valamint a főparancsnokság légierőjének és a földi légvédelmi eszköz-
öknek a közös erőfeszítésével lehet kivívni.

Az ellenséges légierő elleni harcnak két módját tételezték fel: az ellenség repülőgépeinek meg-
semmisítését a repülőtereken a hadtápjára (a frontraktárakra, a javító szervekre, az üzemanyag-,
lőszerraktárakra stb.) mért egyidejű csapásokkal, valamint az ellenséges repülőgépeknek légiharc-
ban való megsemmisítését.¹⁴⁰¹

A spanyolországi hadműveletek tapasztalataiból kiindulva azonban arra a véleményre jutottak,
hogy a légi uralom kivívásának fő módszere az ellenséges repülőgépek légiharcban való megsemmi-
tése. Bár az ellenséges repülőterek elleni tevékenység harcászatiát kidolgozták, ezeket a támadásokat
helytelenül nagyon nehéznek és kevésbé eredményesnek tartották.¹⁴⁰²

A légi uralom kivívásáért vívott harcban a főszerepet a vadász légierőnek tulajdonították. A vadász
légierő 1940. évi harcászati szabályzata kimondta: „A vadász légierő a légi ellenség elleni harc fő
eszköze, s fő rendeltetése az, hogy megsemmisítse az ellenség légierőjét a levegőben és a földön.”¹⁴⁰³
Az ellenséges légierőnek repülőtereken történő megsemmisítése, valamint a nagy légi támaszpontok,
kiképző központok, üzemanyag- és lőszerraktárak, javító- és helyreállító üzemek megsemmisítése az
akkori nézetek szerint a közel- és távolbombázó légierő feladata volt.¹⁴⁰⁴

A légierő sikeres alkalmazásának feltétele az volt, hogy támadásai meglepetésszerűek, tömeges
jellegűek legyenek, s hogy szakadatlanul, éjjel-nappal, bármilyen időjárási viszonyok közt támadásokat
tudjon intézni az ellenség ellen.

A Vörös Hadsereg és a légierő harcászati szabályzatai helyesen határozták meg a fő harcászati
feladatokat, a harctevékenység módjait, a harcrendeket és a légierő egyes csapatnemei vezetésének
formáit.

Nagy jelentőséget tulajdonítottak a légi felderítésnek. A harcászati szabályzat tervezete kimondta:
„A légierő a felderítésnek, a harcmező megfigyelésének és a hírközlésnek az egyik fő eszköze.”¹⁴⁰⁵

A légierő és a szárazföldi csapatok, illetve a hajóhad közti együttműködés kérdésein kívül kidolgoz-
ták a légierő önálló tevékenysége megszervezésének és vezetésének alapelveit is. Már 1936-ban kiad-
ták a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Légierőjének önálló tevékenységére vonatkozó ideiglenes
utasítást. Eszerint a légierőnek a háború kezdeti szakaszában és később légitámadásokat kell végre-
hajtania az ellenséges légierő főcsoportosításának megsemmisítése, az ellenség hadiipari és köz-
igazgatási központjainak szétrombolása, vasúti, tengeri, folyami és közúti szállításának meg-
hiúsítása, valamint az ellenséges tengeri erőknél a tengeri hadszíntereken, a kikötőkben és a haditenge-
részeti támaszpontokon való szétzúzása végett. Az ilyen légi hadműveletek megszervezése a főpa-
rancsnokság, illetve a frontparancsnokság feladata volt. A légierő önálló tevékenységének végrehaj-

tására nagy légi magasabbegységeket (repülőhadtesteket) és hadműveleti magasabbegységeket (a főparancsnokság tartalékát alkotó légi hadseregeket) szerveztek. Közvetlenül a háború előtt hozták létre a főparancsnokság távolbombázó légierjét, amely repülőhadtestekből és önálló hadosztályokból állt. Ezt főleg önálló tevékenység végrehajtására szánták.

■ A szovjet hadművészet tehát a háború előtti években elég helyesen és átfogóan dolgozta ki a légierő hadműveleti művészete elméletének és a légierő csapatnemei harcászatának fő kérdéseit. De a légierő felhasználásának elmélete nem számolt azzal a lehetőséggel, hogy a légi uralmat az ellenség vívja ki.

Azok az elméleti tételek, amelyek a Nagy Honvédő Háború előtt a szovjet hajóhad feladatait és alkalmazásának módjait szabályozták, a szovjet hadtudomány sarkalatos tételein alapultak, s elsősorban abból indultak ki, hogy a korszerű háborúban a győzelem csakis az egységes terv szerint és egységes vezetés mellett alkalmazott összes haderőnemek összehangolt tevékenysége útján vívható ki. Ennek megfelelően a hajóhadnak és a flottillának a szárazföldi csapatokkal és a légierővel szoros együttműködésben kellett tevékenykednie a háború általános céljainak elérése végett. Flottáink a tengereken is csak a fegyveres erők elé kitűzött általános célok elérése érdekében oldhattak meg önálló feladatokat.

A hajóhad harcászati szabályzatai és utasításai a támadó tevékenységekre épültek. Csapásmérő erőknak a tengeralattjárókat és a légierőt, a hajók közül pedig a könnyű erőket, különösen a torpedónaszádokat tekintették.

A flották hadműveleti övezeteinek határain belül megkövetelték a felderítés megszervezését és végrehajtását, a haditengerészeti támaszpontok határain belül pedig a járőrszolgálatot, a tengeralattjárók elleni védelmet, az aknaelhárítást, a légvédelmet, a naszádok elleni védelmet, valamint a vegyvédelmet abból a célból, hogy megteremtsék a tengeri hadszíntéren működő hajóhad biztonságát.

Az ellenség hajóit, parti objektumait és tengeri útvonalait illetően célszerűnek tartották, hogy a flotta könnyű erői rendszeresen mérjenek rövid és váratlan csapásokat, s aknazárak tömeges lerakásával kombinálva verjék meg az ellenséges hajóhadat.

Az ellenség tengeri szállításainak zavarására és megghiúsítására azt látták szükségesnek, hogy a tengeralattjárók, a légierő és a hajók hajtsanak végre önálló hadműveleteket az ellenség tengeri útvonalain, és ugyanakkor legyenek készen arra, hogy az ellenség aktív ellentevékenysége közepette megvédjék saját népgazdasági és katonai szállítmányainkat a tengeren. Nagy figyelmet fordítottak a deszant és deszantelhárító hadműveletek előkészítésére, olyan hadműveletek rendszeres és alkalmi folytatására, amelyek a tengerparti irányokban, tavak és folyamok körzetében tevékenykedő szárazföldi csapatok szárnyainak közvetlen támogatására és fedezésére szolgálnak.

Nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a hajóhad főerői állandóan készen legyenek a manőverezésre a tengeri hadszíntéren, s így idejében összpontosíthatók legyenek a legnagyobb erőfeszítésre a döntő irányban az ellenség széttűzésére, s végrehajtható legyen a flotta erőinek és eszközeinek átirányítása az egyik tengeri hadszíntérről a másikra.

A tengeri hadművészet elmélete elismerte, hogy a tengeri hadműveletekben a korábbihoz képest jóval nagyobb szerephez jut a légierő. A hajóhad légierjének minőségi állapota azonban nem felelt meg a kitűzött feladatoknak. A flották légierjének jelentős részét alkotó hidroplánok harcászati és műszaki tulajdonságok tekintetében nem feleltek meg a korszerű követelményeknek. A flották légierjének állományában kevés támadó jellegű repülőgép, vagyis aknarakó, torpedóvető és bombázó repülőgép volt.

1940–1941 folyamán kidolgozták és életbe léptették a flotta és a flottilla hadműveleti készségének rendszerét, amely elősegítette az összes erők harci készségének fokozását.

A Nagy Honvédő Háború előtt a szovjet hajóhad hadműveleti művészetének és harcászatának fő elméleti tételeit a szovjet hajóhad harcászati szabályzata (1937) és a tengeri hadműveletekre vonatkozó ideiglenes utasítás (1940) rögzítette. Ezek szabták meg az önálló és a kombinált hadműveletek előkészítésének és végrehajtásának általános alapelveit.

A szovjet hajóhad harcászati szabályzata a flottaépítésnek a második öt éves terv folyamán megvalósított fő irányvonalával összhangban nagy figyelmet fordított arra, hogyan lehet felhasználni a tengeralattjárókat, a repülőgépeket és a torpedónaszádokat a harcmódoktól függően.

A tengeri hadműveletek ideiglenes utasítása a maga nemében az első dokumentum volt, és lényegében általánosította az akkori hadműveleti nézeteket. Az utasítás nagyjából a következő feladatokat állította a flotta elé: harc az ellenséggel a tengeri útvonalakon, az ellenség támaszpontjai és parti objektumai elleni tevékenység szigetcsoportok és ellenséges támaszpontok elfoglalására, valamint a kedvező hadműveleti helyzet biztosítása a tengeri hadszíntéren. A hadseregekkel közösen megoldandó feladatok közé sorolták a hadsereg szárnyának támogatását, a partra szálló és partraszállás-elhárító tevékenységet, valamint az ellenség parti objektumai elleni akciókat.

Az ideiglenes utasítás elsősorban a tengeralattjárókkal és légierővel támogatott haditengerészeti magasabbegységek hadműveleteivel foglalkozott. Olyan esetekben, amikor a hajóhad fő feladata a tengeri útvonalakon kifejtendő tevékenység volt, a tengeralattjárókat tekintették a haditengerészeti erők fő fegyvernemének.

A Nagy Honvédő Háború kezdetéig a szovjet tengeri hadművészet sokat fejlődött. Meghatározták a flotta és a flottilla szerepét és helyét a szovjet fegyveres erők keretében, megszabták rendeltetését, kidolgozták szervezetük alapjait, a tengeri hadszíntereken és a nagyobb határmenti folyókon való állomásozásuk rendszerét, valamint harci tevékenységük fő elméleti tételeit.

A szovjet hajóhadnak azonban nem voltak megfelelő saját harci tapasztalatai, és ennek következtében tengeri hadművészete nem mindenben felelt meg a kcr konkrét követelményeinek.

*

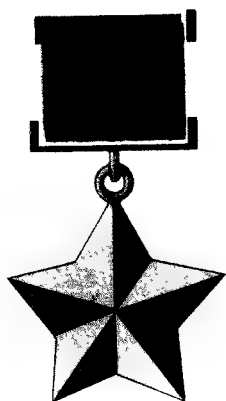
A szovjet hadtudomány elvi alapjai – amelyeket azután a háború szigorú próbának vetett alá – lényegében helyesek voltak.

A szovjet hadművészet elmélete eléggé teljes volt. Felölelte a kérdések széles körét, megpróbálta tanulmányozni a legújabb harci tapasztalatokat és felhasználni azokat a csapatok kiképzésének tökéletesítésére. Számításba vette a haszan-tói, a Halhin-Gol-i hadműveletek, valamint a szovjet–finn háború tanulságait. A szovjet hadtudomány figyelemmel kísérte a spanyolországi fegyveres harcot, és különösen az 1939-ben megkezdődött európai háborút. A szovjet hadtudomány minden értékes tapasztalatot felhasznált, amennyire csak körülményeink között, és a német fasiszta támadás kezdetéig rendelkezésre álló rövid idő alatt az lehetséges volt. E tapasztalatokat azonban nem minden esetben fogadták kellő kritikával, s a gyakorlatban helytelenül alkalmazták őket. Ezenkívül a Honvédelmi Népbiztosság és a Vezérkar vezető munkatársai nem fordítottak kellő figyelmet a parancsnoki állomány hadműveleti és harcászati kiképzésére.

A szovjet hadtudomány azt követelte a parancsnokoktól, hogy bátran keressék az új és tökéletesebb harceljárásokat, biztosítsák a szovjet hadművészet fölényét az ellenség hadművészetével szemben. A szovjet hadművészet akkori elméleti tételeit támadó szellem hatotta át. De az aktivitásra irányuló jogos és helyes törekvés a csapatok technikai ellátottságának olyan magas fokát követelte meg, amelyet a kialakult konkrét körülmények folytán a német támadás kezdetéig nem értünk el.

A SZOVJETUNIO RENDJELEI ÉS ÉRDEMÉRMEI,

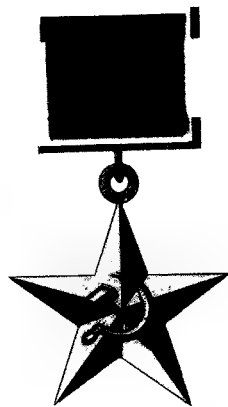
amelyeket 1924-1940. folyamán rendszeresítettek

*A Szovjetunio
Hősenek
„Arany Csillag”
érme*

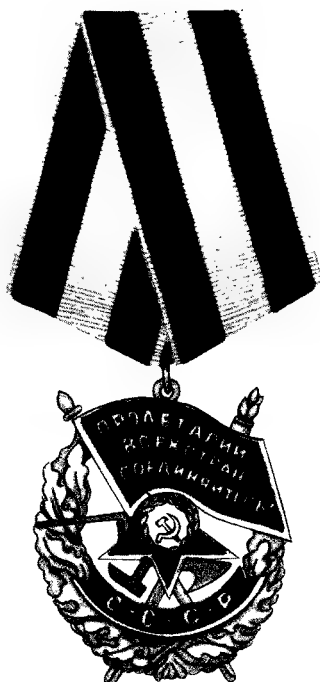
Lenin-rend

*A szocialista
munka hősenek
„Sarló és Kalapács”
aranyérme*

*A Munka
Vörös Zászló Rendje*

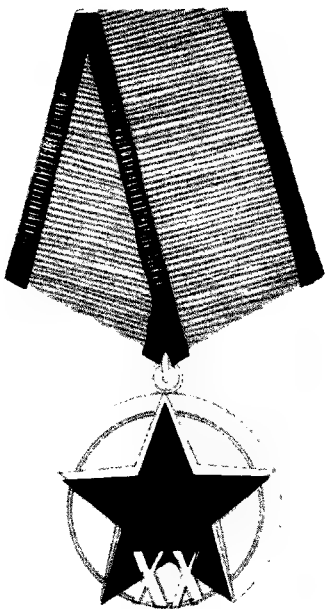
Vörös Zászló Rend

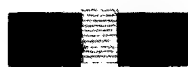
Érdemjel

A SZOVJETUNIÓN RENDJELEI ÉS ÉRDEMÉRMEI,

amelyeket 1924–1940. folyamán rendszeresítettek

„20 éves
a Munkás-Paraszt
Vörös Hadsereg” érem
(jubileumi)

Vörös Csillagrend

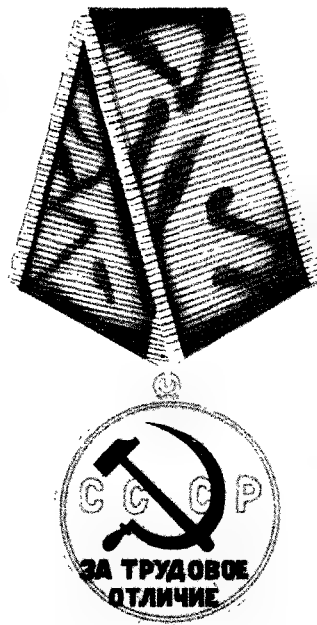
„Harcí érdemekért”
érem

„Munkás dicsőségért”
érem

„A bátorságért”
érem

„Kiváló munkáért”
érem

Amikor kitört a második világháború, és fokozódott a Szovjetunió elleni támadás veszélye, a kommunista párt és a szovjet kormány megfelelő intézkedéseket fogantatott a fegyveres erők további megerősítésére. Ezeket az intézkedéseket mélyrehatóan megindokolták az SZK (b)P XVIII. kongresszusának, a XVIII. pártkonferenciának, valamint a párt központi bizottságának határozatai.

A párt és a kormány a fegyveres erők gyarapításáról gondoskodva, Leninnek abból az útmutatásából indult ki, hogy „a legjobb hadsereget, a forradalom legodaadóbb híveit is azonnal kiirtja az ellenség, ha nincsenek eléggé felfegyverezve . . .”¹⁴⁰⁶ Ez a marxista-leninista tétel volt az elméleti alapja a szovjet hadtudomány egyik követelményének, amely szerint csak az a hadsereg viselhet sikeresen korszerű háborút, amely fel van fegyverezve az összes modern harceszközökkel, és szakadatlanul tökéletesíti ezek harci alkalmazásának módszereit. A kommunista párt és a szovjet kormány tervbe vette, hogy a legrövidebb időn belül felszereli új technikai eszközökkel a fegyveres erőket, s így jelentősen növeli hadseregünk harci erejét. Különösen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy létrehozzanak, és a csapatoknál rendszeresítsenek tökéletesebb lövészfegyvereket, lövegeket, korszerű közepes- és nehéz harckocsikat, gyors vadászgépeket, zuhanóbombázókat, csatarepülőket, korszerű híradó-, műszaki és egyéb technikai eszközöket. A hadsereg, a légierő és a hajóhad technikai színvonalát viszonylag rövid idő alatt új, magasabb fokra kellett emelni.

A Vörös Hadsereg gyalogsági fegyverzete a háború előtti években minőségileg nem maradt el a burzsoá hadseregek fegyverzete mögött. Csapatainkat az 1891–1930 mintájú puskával, majd 1938-ban az ennek alapján kidolgozott karabéllyal, távcsőves és félautomata puskákkal látták el. Az automata fegyvert Gyegtyarjev golyószórója, Maxim állványos géppuskája, Gyegtyarjev géppisztolya és néhány új típusú automata puska képviselte.

A tehetséges hazai lőfegyver-konstruktőrök a párt és a kormány utasítására megfeszített erővel dolgoztak, hogy tökéletesítsék az automata fegyvereket, illetve új típusokat hozzanak létre. 1939-ben rendszeresítették a Gyegtyarjev-rendszerű új, állványos géppuskát. Tokarjev öntöltő puskáját, amelynek konstrukciója 1940-ben készült, elfogadták mint a szovjet harcos fegyverének egyik fő típusát. A szovjet automata fegyver fejlesztéséhez jelentősen hozzájárult Spagin géppisztolya, amelyre a kiváló harci tulajdonságok mellett az egyszerű szerkezet és az akadálytalan működés jellemző. Spagin géppisztolyából az első ellátmányok 1941 első felében érkeztek a hadsereghez.

1939-től 1941 júniusáig 70%-kal növekedett a hadseregnek leszállított puskák és karabélyok mennyisége.¹⁴⁰⁷

A golyószórók és a géppuskák szállítása is növekedett, de lassúbb ütemben. 1940-ben és 1941 első felében a hadsereg jóval kevesebb golyószórót és géppuskát kapott, mint 1939-ben. 1939-től a háború kezdetéig a csapatoknál levő golyószórók száma 44%-kal, a géppuskák száma 29%-kal növekedett. A Vörös Hadsereg a golyószórók, géppuskák száma tekintetében fölényben volt a német fasiszta hadsereggel szemben. De ha azt nézzük, hogy a szovjet csapatok mennyire voltak általában felszerelve automata fegyverrel, akkor meg kell mondanunk, hogy a géppisztolyoknak csaknem teljes hiánya miatt ebből a szempontból jelentősen elmaradtak a német hadsereg mögött.

1940–1941 folyamán kidolgozták az első páncéltörő puskákat, amelyek jó harci eszközök voltak a könnyű- és a közepes harckocsik ellen, de a háború küszöbén a hadseregnek még nem voltak ilyen puskái. A szovjet harcosoknak voltak különféle kézi- és puskagránátjaik, a csapatokhoz kezdtek érkezni az első szállítmányok az új, csapódógyújtós páncélgránátból, amely jól bevált a könnyű- és közepes harckocsik ellen.

Tüzérségi technikai kutatásunk nem maradt el a korszerű háború követelményei mögött. A szovjet tüzérségi szakértők nagyarányú tudományos kutató és kísérleti munkát végeztek, és ennek alapján kidolgozták a hadsereg, a hajóhad és a légierő számára szükséges új lövegek terveit. Ebben óriási

szerepet játszottak azok a kollektívák, amelyeket Grabin, Ivanov, Petrov, Savirin és más tervezők vezettek, valamint a „Dzerzsinszkij” Tüzérségi Akadémia. Az említett kollektívák által kidolgozott és rendszeresített lövegek közül jó néhány kitűnő harcászati-technikai tulajdonságokkal rendelkezett (például az 1939 mintájú 76 mm-es hadosztályágyú, az 1938 mintájú 122 mm-es tarack, az 1937 mintájú 152 mm-es tarackágyú stb.). A német lövegeknél sokkal tökéletesebb volt a hadosztály- és hadtest-tüzérségünk, valamint hegyi tüzérségünk.

A japán hódítók elleni, 1938–1939. évi háború tapasztalatai, majd a finnországi harcok bebizonyították, hogy feltétlenül tökéletesíteni kell aknavetőinket. A szovjet tervezők kialakították a 82 mm-es zászlóalj-aknavetőt, a 107 mm-es hegyi ezredaknavetőt, és a 120 mm-es ezredaknavetőt.

A szovjet tudósok, elsősorban Ciolkovszkij által a reaktív technika terén végzett kutatások lehetővé tették, hogy megkezdjék a hadsereg reaktív fegyverrel való ellátását. Az első reaktív lövedékeket repülőgépekre szerelték, és a Halhin-Gol folyónál, majd 1939–1940 telén a szovjet–finn arcvonalon alkalmazták. A német támadás küszöbén Kosztyikov, a kiváló szovjet tudós és tervező, Ciolkovszkij egyik követője kidolgozta a „Katyusa” néven a szovjet csapatok körében igen hamar népszerűvé vált félelmetes fegyvert, a rakétaelv alapján működő sorozatvetőt.

A szovjet tüzérségnek érzékeny pontja volt, hogy gyengén volt ellátva gépi vontatókkal; ez jelentősen csökkentette mozgékonyosságát és manőverező képességét. A különleges tüzérségi vontatókban mutatkozó szükségletet csak 20,5%-ban elégítették ki. A vontatók zöme kis teljesítményű mezőgazdasági traktor volt, de ezekből sem állt elegendő rendelkezésre.

A szocialista ipar rohamos növekedése, és a kommunista párt állandó gondoskodása eredményeképpen jelentősen tökéletesedtek a Vörös Hadsereg páncélos csapatai. 1936–1939 folyamán megjelent a KV nehézharcocsi (főtervező Kotyin) és a T-34-es közepes harcokcsi (Koskin, Morozov és Kucserenko alkotása). E harcokcsik arról tanúskodtak, hogy a szovjet páncélos technika új, magasabb fokra emelkedett. Mindkét harcokcsinak erős páncélzata és fegyverzete volt, s az elég nagy sebesség mellett mozgékonyaságuk és terepleküzdő képességük is nagy volt. Nagy jelentőségű volt, hogy ezeken a harcokcsikon nagy teljesítményű Diesel-motorokat alkalmaztak, amelyeknek vitathatatlan előnyeik vannak a karburátoros benzinmotorokkal szemben. Az új szovjet harcokcsik harcászati-technikai adataikat tekintve jóval tökéletesebbek voltak a külföldi hadseregek harcokcsijainál. A T-34-es hosszú évekig a világ legjobb közepes harcokcsija volt.

A párt megkövetelte repülőgép-tervezőinktől és légierőnk vezetőitől, hogy kísérjék figyelemmel a külföldi és elsősorban a német repüléstechnika fejlődését. A német repüléstechnika a fegyverkezési verseny közepette rohamos ütemben fejlődött. A német repülőgépek harcászati tulajdonságaik tekintetében sokkal jobbak voltak, mint a szovjet gépek, amelyek még a második öt éves terv éveiben készültek. A Messerschmitt-110 legnagyobb sebessége óránként 545 km, repülési távolsága 1400 km volt, s 500–1700 kg bombaterhet vihetett magával; a Junkers-88 óránként 465 km sebességet ért el, s 1200 kg bombateherrel 2000 km-t repülhetett. A mi I-16-os vadászunknak a maximális sebessége óránként 462 km volt, vagyis még a német bombázók sebességét sem érte el, s 100 kg bombateherrel 625 km-t repülhetett; az SZB bombázó legnagyobb sebessége óránként 445 km, repülési távolsága 1000 km, bombaterhe 600–1500 kg volt.

1938–1940 folyamán a szovjet repülőgép-tervezők és mérnökök munkaközösségei, amelyeket Tupoljev, Polikarpov, Iljusin, Jakovlev, Petljakov, Lavocskin, Szuhov, Mikulin, Mikojan, Gyurevics, Svecov, Klimov vezettek, a kormány konkrét megbízása alapján új vadászgépeket, bombázókat, csatarepülőgépeket terveztek. A repülőgépeket nagyobb teljesítményű és megbízhatóbb motorokkal szerelték fel.

1939-ben a távolsági légi alakulatok és a haditengerészeti bombázó légierő megkapták az első szállítmányokat az Iljusin tervezte DB-3f típusú távolbombázókból. A gép maximális sebessége óránként 440 km, repülési távolsága 2700 km, bombaterhelése 1000–2500 kg volt. Ugyanakkor elkészült az Il-2 páncélozott csatarepülő prototípusa. Ez a gép a szovjet repüléstechnika diadala volt. Az Il-2 páncélozott törzsével, nagy tűzerejű gépágyúival és géppuskáival, bombaterhével

és kiváló repülési tulajdonságaival a szárazföldi csapatok pótolhatatlan segítőtársa lett, támadásban és védelemben egyaránt.

1940 elején rendszeresítették a Jak-1 típusú vadászgépet. A könnyű, mozgékony gép sebessége elérte az óránkénti 572 km-t. 1941-ben kapta meg a légierő az első szállítmányokat a LaGG-3 típusú vadászgépből, amelynek sebessége óránként 549 km volt. A MiG-3 vadászgép sebessége még ezt is meghaladta – elérte az óránkénti 620 km-t. Valamennyi új géptípust tökéletesebb fegyverzettel látták el, valamelyest növelték hatósugarukat is.

Jelentős lépés volt a bombázógépek fejlődésében az 540 km/óra sebességet elérő Pe-2 zuhanóbombázó, amelyet 1940-ben rendszeresítettek. A háború végéig ez volt a nappali bombázó fő típusa.

A kiváló szovjet berepülő pilóták – Cskalov, Bajdukov, Kokkinaki, Anyiszimov, Sztjepancsenok, Szuprun, Szerov, Kravcsenko és mások – sok segítséget nyújtottak a tervezőknek a szükséges repülési és harcászati normák elérésében.

A háború küszöbén az új repülőgépek és motorok tervezése mellett nagy figyelmet fordítottak a repülőgépek fegyverzetének javítására. Megkezdődött a 23 mm-es repülőgépgépgyű tervezése és sorozatgyártása. Ezzel az ágyúval azonban a sorozatban gyártott repülőgépeket szinte egyáltalán nem látták el.

A szovjet tervezők eredményesen munkálkodtak azon, hogy a légierő számára korszerű rádió- és rádiólokációs berendezéseket, valamint távirányító eszközöket dolgozzanak ki. De ezek sorozatgyártását még nem szervezték meg, s a rádiónavigációs műszerekkel, rádiólokátor állomásokkal, repülőgépeken üzemeltethető rádió adó-vevő berendezésekkel való ellátottság tekintetében a szovjet légierő jelentősen elmaradt a fasiszta Németország légierője mögött.

A vadászrepülőknél általában csak a századparancsnoki gépeket szerelték fel adó-vevő állomásokkal. A többi gép nem kapott ilyen berendezést.

A háború előtt gyártott adó-vevő berendezések még gyenge minőségűek voltak, s a hajózóállomány repülés közben nemigen használta őket. A légierőnek szinte egyáltalán nem voltak földi rádióállomásai. A hírközlés fő eszköze a földön a távíró és a telefon volt, a levegőben pedig a rakéta és a jelrendszer (a szárnyak billegetése stb.).

A korszerű rádióberendezések hiánya megnehezítette a repülőgépek földi és légi irányítását. A háború kezdetekor rádiólokátor állomások csak a honi légvédelmi rendszerben működtek, de ezek is csak szórványosan.

Repülőgépeink száma 1939 elejétől 1941 tavaszára több mint kétszeresére emelkedett. Jelentősen nőtt a harci gépek aránya. Egyelőre azonban csak kevés új gép érkezett az alakulatokhoz, mert bonyolultságuk miatt termelésüket viszonylag lassan tudták megszervezni, s még nem tömegesen.

Az 1939–1940. évi harctevékenység során kiderült, hogy a szovjet fegyveres erők híradótechnikával való ellátottsága meglehetősen fogyatékos. A hazai híradástechnikai ipar elégtelen kapacitása a fegyveres erők minimális szükségleteit sem tudta kielégíteni. Ennek következtében sok elavult és elkopott berendezést használtak. A híradóeszközök csak kevésbé voltak alkalmasak mozgó hadműveletek feltételei között. Sok parancsnok nem értett a rádiók használatához, s mivel ezeket bonyolultnak, megbízhatatlannak tartotta, szívesebben vette igénybe a vezetékes eszközöket. A szovjet tervezők új technikai eszközöket dolgoztak ki, így rádióállomásokat is a hadseregek, a hadtestek, a hadosztályok és az ezredek számára. De a Nagy Honvédő Háború kezdetekor a csapatoknál nem volt elegendő ezekből.¹⁴⁰⁸

A szocialista ipar, többek közt a hajógyártás sikerei szilárd alapot nyújtottak a szovjet hajóhad fejlesztéséhez, technikai és harci erejének növeléséhez. A háború előtti években jelentős munkát végeztek újabb hadihajók tervezését és építését illetően. A hajóhad építéséhez jelentősen hozzájárultak a tehetséges hajótervező tudósok: Krilov, Pozgyunyin, Kocsin, Simanszkij akadémikusok, Papkovics, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja és mások, akik alkotóan fejlesztették a haditengerészeti technikai kutatást.

A hajóhad teljes űrtartalma 1939 elejétől 1941-ig korszerű típusok vízre bocsátásával jelentősen növekedett: a felszíni flottáé 108 718 tonnával, a tengeralattjáróké 50 385 tonnával.¹⁴⁰⁹ A hajóhad csupán az 1940. év 11 hónapja folyamán 100 különféle hadihajót kapott, főleg aknarakó hajókat, tengeralattjárókat, aknaszedő hajókat, torpedónaszádókat stb. Ezek közül jó néhányat a korszerű technikai követelményeknek megfelelően terveztek és építettek. Az új hajókat kiváló harci tulajdonságok jellemezték. 1940 végén még további 269 különféle hajó állt építés alatt,¹⁴¹⁰ ezeknek egy része 1941 első felében elkészült, s részt vett a háborúban. Ezeket a hajókat új típusú lövegekkel, tűzvezető műszerekkel, rádiónavigációs és egyéb különleges berendezéssel szerelték fel. Magas technikai színvonalon álltak a tengeralattjárók, valamint a hajótüzérség.

De az aknatelepítésben, amelyben az orosz tengerészek a múltban vezető helyet foglaltak el, lemaradás mutatkozott. Nem fejlődött eléggé az aknaelhárítás, az akusztikai és a rádiólokációs szolgálat.

A hajóhad állományába tartozott a partvédő tüzérség, amelyet korszerű tüzérségi technikával szereltek fel. A partvédelmi ütegek száma csupán 1940 folyamán 43 százalékkal, a légvédelmi ütegek száma 90 százalékkal emelkedett.¹⁴¹¹ De a telepítési rendszer decentralizálása következtében a flotta állomáshelyeit és támaszpontjait nem oltalmazták eléggé a levegőből. Így például Szewasztopol, a fekete-tengeri hajóhad fő támaszpontját mindössze 60 légvédelmi löveg védte. Szewasztopol térségében a harctevékenység kezdetekor a légvédelmi tüzérség átlagos sűrűsége mintegy két löveg volt a szárazföldi arcvonal egy kilométerére számítva.

A flotta légierije 39 százalékkal növekedett (csupán 1940 folyamán), de főleg már elavult típusokkal. Új repülőgépeket, ha a DB-3f típusú távolbombázót leszámítjuk, szinte egyáltalán nem kapott. Háborús feltételek közepette a megbízható légvédelem hiánya megnehezítette a flotta tevékenységét.

A Szovjetunió hajóhada e fogyatékoságok ellenére a háború elejéig sokat fejlődött, s készen állt hazánk tengeri határainak védelmére.

*

A háború előtti években jelentős változtatásokat hajtottak végre a fegyveres erők szervezetében. A változtatások érintették a Honvédelmi Népbiztosság különféle szerveit, mind a központi apparátust, mind az egységeket és a magasabbegységeket. A csapatok operatívabb vezetése, a szolgálat és a katonai kiképzés irányítása végett új katonai körzeteket szerveztek.

A Honvédelmi Népbiztosság apparátusának megerősítése főleg arra irányult, hogy megjavítsák a fegyvernemek vezetését. Fokozták a vezérkar szerepét a csapatok vezetésében, a csapatok szervezésével, kiegészítésével és fegyverzetével összefüggő kérdések kidolgozásában, a mozgósítási és hadművelleti tervek összeállításában, a katonai-elméleti és más problémák megoldásában.

A csapatok vezetésének javítására közvetlenül a háború előtt végrehajtották a szovjet fegyveres erők parancsnoki és politikai munkásai átcsoportosítását. Azon rövid idő alatt azonban, mely a kinevezéstől a háború kezdetéig rendelkezésükre állt, az új beosztásokban nem volt lehetőségük munkakörük elsajátítására. Azt, hogy képesek lesznek-e feladataik végrehajtására, nem eléggé tanulmányozta a felső vezetés.

Az összefegyvernemi magasabbegységek és egységek szervezetében nem történt lényeges változás. A hosszú évek alatt kialakult felépítésük egészében megfelelt az összefegyvernemi harc követelményeinek.

A szárazföldi csapatok szervezetének alapja a lövészhadtest volt mint a legmagasabb harcászati összefegyvernemi magasabbegység. A lövészhadtest állományába három lövészadosztály, két hadtest közvetlen tüzérezred, egy önálló légvédelmi tüzérosztály, egy utászszázlólaj, egy híradószázlólaj és néhány különleges alegység tartozott.

A háborús szervezet szerint a hadtestnek erős tüzérsége volt: mintegy ezer löveg és aknavető.

A lövészhadosztály három lövész- és két tüzérezredből, légvédelmi tüzérosztályból, páncéltörő tüzérosztályból, utászszázlójából, híradószázlójából és hadtáp-alegységekből állt.

A német hadosztályok túlnyomó többsége a háború kezdetekor teljes hadilétszámban vonult fel, s a háborús követelményeknek megfelelően el volt látva minden szükségessel, a Vörös Hadsereg lövészhadosztályainak többsége viszont, s így a nyugati határövezetben elhelyezett hadosztályok is, békéltszámmal rendelkeztek. Csupán néhány hadosztályunk volt hadilétszámra feltöltve, az 1939–1940. évi hadműveletek miatt.¹⁴¹²

1939–1941 folyamán újabb lövész magasabbegységeket szerveztek. Ennek eredményeképpen nőtt a lövészhadosztályok száma. De amikor a háború kitört, az újonnan szervezett hadosztályokhoz éppen csak megérkeztek az emberek és a technikai eszközök, a személyi állomány kiképzése pedig kezdeti stádiumban volt.

A szovjet tüzérség szervezete, amely a háború küszöbén alakult ki, megfelelt az akkoriban végrehajtott technikai tökéletesítéseknek, biztosította a lövegek tömeges alkalmazását a döntő irányokban, valamint a tüzérség szoros együttműködését a gyalogsággal és a harckocsikkal az összefegyvernemi harc különféle módjaiban. A tüzérség csapattüzérségre és főparancsnoksági tartaléktüzérségre tagozódott.

A csapattüzérség egységei és alegységei zömének szervezése a lövészcsapatok szervezésével egyidejűleg folyt. A lövészszázlóját például kapott egy aknavető századot, amely hat 82 mm-es aknavetőből állt, valamint egy 45 mm-es lövegszakaszt; a lövészezred egy üteget négy 76 mm-es löveggel, egy aknavető üteget négy 120 mm-es vetővel, valamint egy páncéltörő üteget hat 45 mm-es ágyúval. A lövészhadosztályhoz két tüzérezred tartozott. Az egyik – két tüzérosztállyal – tizenhat 76 mm-es ágyúból és nyolc 122 mm-es tarackból állt, a másik pedig – három tüzérosztállyal – két 122 mm-es tüzérosztályból (24 löveggel) és egy 152 mm-es tarackágyús tüzérosztályból (12 löveggel). A lövészhadosztály tüzérségéhez tartozott még ezenkívül egy önálló páncéltörő tüzérosztály tizenkét 45 mm-es löveggel, egy önálló légvédelmi tüzérosztály nyolc 37 mm-es és négy 76 mm-es ágyúval.

A lövészhadtestnek két hadtestközvetlen tüzérezrede és egy önálló légvédelmi tüzérosztálya volt.

A főparancsnokság tartalék tüzérsége ágyús és tarackos tüzérezredek, nehézágyús és tarackos ezredek, valamint különleges tüzérosztályokból állt.

1941-ben kezdték szervezni a főparancsnokság tartalék tüzérségéhez tartozó páncéltörő dandárokat, amelyeket a tömeges harckocsitámadások elhárítására szántak. A dandárhoz két, egyaránt hat osztályból álló ezred tartozott: az első és a második osztály huszonnégy 76 mm-es löveget, a harmadik tizenkét 107 mm-es ágyút, a negyedik és az ötödik osztály tizenkét 85 mm-es légvédelmi ágyút, és a hatodik légvédelmi osztály nyolc 37 mm-es légvédelmi ágyút kapott.

A háború küszöbén a szovjet páncélos csapatok a fegyverzet kicserélésének és az átszervezés állapotában voltak. 1939-től a páncélos csapatoknál a legnagyobb magasabbegység az önálló harckocsidandár volt. A lövészhadosztályokhoz önálló harckocsizászlóaljkat osztottak be. A harckocsidandárok mellett voltak önálló páncélgépkocsi-dandárok és önálló harckocsiezredek is. Egyes körzetekben megtartották a harckocsihadtesteket. A lengyelországi és a franciaországi hadműveletek tapasztalatai, s többek közt az a tapasztalat, hogy a német hadsereg nagy tömegben alkalmazott harckocsikat a főirányokban, nyilvánvalóvá tették, hogy elengedhetetlenül szükség van nagy páncélos magasabbegységekre. Ezzel összhangban 1940-ben tervbe vették, hogy új gépesített hadtesteket és néhány önálló harckocsihadosztályt, illetve gépesített hadosztályt szerveznek. Az elfogadott állománytábla szerint a harckocsihadosztály két harckocsiezredből, egy-egy gépesített és tüzér ezredből, valamint egy légvédelmi tüzérosztályból állt. A gépesített hadosztályhoz két lövészezred, egy-egy harckocsi- és tüzérezred, egy-egy légvédelmi tüzér- és páncéltörő osztály tartozott. A gépesített hadtest mint legfelső szervezeti egység, két harckocsi- és egy gépesített hadosztályt foglalt magában.

A gépesített hadtesteket két részletben szervezték meg. Néhányat 1940 júliusában kezdtek szervezni, nagyobb részüket pedig 1941 március–júniusában alakították meg. A honvédelmi népbiztos-

ság azonban hibát követett el, amikor egyidejűleg bocsátotta a technikai felszerelést valamennyi szervezés alatt álló hadtest rendelkezésére, s ennek következtében a háború elején legtöbbjük nem volt teljesen felszerelve.

A szárazföldi csapatok fegyverzetének kicserélése és az átszervezés nagyszabású munkája tetemes időt igényelt, s a Nagy Honvédő Háború kezdetéig nem fejeződött be.

A szovjet légierő a harci feladatok jellegétől függően vadász-, közelbombázó, csatarepülő, távolbombázó és felderítő légierőre oszlott. Szervezeti tekintetben megkülönböztették a főparancsnokság légierőjét a front, a hadsereg és a csapatok légierőjét. Ezenkívül külön légierője volt a hajóhadnak, s megkezdték a honi légvédelmi vadászlégierő szervezését.

A főparancsnokság távolbombázó légierője külön szervezet szerint épült fel. Ez önálló bombázó hadtestekből és hadosztályokból állt, a front és a hadsereg légierője pedig önálló repülőhadosztályokból (közelbombázó, vadász és vegyes), s ezek repülőezredekre tagolódtak. Voltak ezenkívül önálló felderítő, tartalék és egyéb ezredek is. A csapatok légierője önálló hadtestközvetlen repülőszázadokból és összekötő repülőszázadokból állt, amelyek a szárazföldi csapatok hadtestparancsnokainak voltak alárendelve. Ez a szervezeti felépítés lehetővé tette, hogy biztosítsák a légierő és a szárazföldi csapatok szoros együttműködését.

1941-ben intézkedések történtek a légierő átszervezésére, a régi típusú repülőgépek újakkal való felcserélésére. A párt központi bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa 1941. február 25-én „A Vörös Hadsereg légierőinek átszervezéséről” hozott külön határozatában jóváhagyta a honvédelmi népbiztos tervét a repülőezredeknek új, tökéletesebb gépekkel való felszerelésére. Azt tervezték, hogy 1941 folyamán új repülőezredekot szerveznek, s ezek felét új típusú gépekkel látják el.¹⁴¹³ A háború kezdetéig azonban csak 19 új repülőezred alakult meg. Az átfegyverzés tervét nem hajtották teljesen végre.

A párt központi bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa 1941. február 25-i határozatában megállapította, hogy gyökeresen át kell alakítani a légierő hadtápjának felépítését, hogy az teljesen biztosíthassa a nagyfokú mozgékonytságot, s zökkenőmentesen elláthassa a repülőalakulatokat mindennel, ami a hadműveletekhez szükséges. A tervezett átszervezés lényege az volt, hogy a légierő hadtápjának szerveit és intézményeit kivonják a harcoló repülőegységek és magasabbegységek állományából. A légierő hadtápjának új szerveit – a repülőtereket és a repülőtéri kiszolgáló zászlóaljakat, valamint az újjászervezett légi támaszpontokat a területi elv szerint kellett volna kiépíteni. De a légierő hadtápjának átszervezése a honvédő háborúig csak megkezdődött, s a légierő nem tudta teljesen kihasználni az új szervezés óriási lehetőségeit.

A szovjet fegyveres erők állományába légideszant-csapatok is tartoztak. 1940 végén a légideszantdandárok létszáma kétszeresre nőtt. 1941 elejétől gyors ütemben több légideszant-hadtestet alakítottak, s ezek felállítása 1941. június 1-ig alapjában befejeződött.¹⁴¹⁴ A légideszant-csapatok vezetésére megalakították a Vörös Hadsereg Légideszant Csapatainak Csoportfőnökségét.

A szovjet kormány határozata alapján 1941 elején a Szovjetunió területét a katonai körzeteknek megfelelően légvédelmi övezetekre osztották. Ezek légvédelmi körletekre, a körletek pedig légvédelmi támpontokra tagozódtak. A légvédelmi övezetekhez tartoztak a katonai körzetek állományában levő légvédelmi eszközök: a vadászkötelékek, a légvédelmi tüzérség egységei és magasabbegységei, a légi figyelő- és jelzőszolgálat szervei, a léggömbzárok stb. A vadászkötelékek a katonai körzetek parancsnokainak hadművelési alárendeltségében voltak, minden egyéb vonatkozásban pedig a Vörös Hadsereg Légierője parancsnokának voltak alárendelve. A légvédelem általános irányítása a Légvédelmi Főcsoportfőnökség feladata volt, s ez a honvédelmi népbiztosnak volt alárendelve. A közvetlen irányítást a katonai körzetek parancsnokai látták el. A háború küszöbén megkezdték egy vadászrepülő-hadtest szervezését Moszkva légvédelmének erősítésére, növelték az aktív eszközökkel fedezett légvédelmi támaszpontok számát.

A Vörös Hadsereg műszaki csapatai a csapatoknak és a hadseregeknek alárendelt egységekből és alegységekből, valamint a főparancsnokság közvetlen tartalékának egységeiből álltak. A lövész-

hadtestek és hadosztályok állományában utász zászlóalj, a gépesített hadtestek és a gépesített hadosztályok állományában műszaki zászlóalj, a harcoksi hadosztályok állományában hidász zászlóalj voltak. A hadseregek kötelékébe műszaki zászlóalj és önálló különleges századok tartoztak. A főparancsnokság tartalékába műszaki és pontonos hidász ezredekbe osztottak be. A főparancsnoksági tartalékhoz beosztott önálló műszaki és pontonos hidász zászlóaljakat 1941 február–áprilisában ezredekbe vonták össze. A műszaki csapatok létszáma semmiképp sem volt elegendő. Ezért új ezredek és alegységeket szerveztek, növelték a keretegységek állományát. A hadseregnek azonban kevés nagy műszaki egysége volt, s egyáltalán nem álltak rendelkezésre műszaki magasabbegységek, amelyek szükségesnek bizonyultak a háború folyamán. Új, nagyobb műszaki alakulatokat nem szerveztek.

A híradó csapatok (önálló híradó ezredek, zászlóalj és századok) a katonai körzetek és hadseregek híradó egységeiből, valamint olyan híradó egységekből és alegységekből álltak, amelyek szervezetileg az összefegyvernemi gépesített és harcoksi magasabbegységek és egységek állományába tartoztak. Főparancsnoksági tartalék híradó egységek nem voltak, s nagyon kevés olyan egység állt rendelkezésre, amely a frontok és a hadseregek híradását biztosította volna.

A háború előtti években a hajóhadnál is történtek szervezeti intézkedések. A Nagy Honvédő Háború előtt megnőtt a Szovjetunió tengeri határainak hosszúsága: a Baltikumban 1740 km-rel, a Fekete-tengeren 135 km-rel, északon 90 km-rel és a Duna mentén 169 km-rel, ami természetesen elengedhetetlenné tette a hajóhad erősítését. Valamennyi tengeri hadszíntéren ki kellett építeni a hajóhad támaszpontjainak rendszerét. Megkezdték a haditengerészeti támaszpontok építését, s ennek befejezését 1943–1945-re tervezték. Valamennyi flottánál megszervezték a torpedórombolók, a tengeralattjárók és a torpedónaszádok magasabbegységeit; a fontosabb hajórajokat újabb hajókkal és magasabb egységekkel egészítették ki. Megerősítették a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flottát, hajóraját és könnyű egységeit,¹⁴¹⁵ valamint a Fekete-tengeri és a Csendes-óceáni Flotta főbb magasabbegységeit.¹⁴¹⁶ A párt és a kormány utasítására 1939–1940 folyamán torpedórombolókkal és tengeralattjárókkal erősítették meg az Északi Flottát.¹⁴¹⁷ 1940-ben megalakították a Dunai és a Pinszki Folyami Flottillát. Új haditengerészeti támaszpontokat szerveztek és újabb körzeteket vontak ellenőrzés alá a Balti-tengeren. A flotta főbb magasabbegységeit az új támaszpontokra helyezték át.

Az Észt és a Lett Szovjet Szocialista Köztársaságok területén kiépültek a haditengerészeti támaszpontok, így a Balti Flotta a Finn-öböl keleti részéből kijutott a Balti-tenger térségeire. A Baltikumban a hadászati helyzet egy csapásra a mi javunkra fordult.

Miután Finnországgal megkötöttük a békeszerződést, több sziget – Hogland (Suursaari), a Nagy és Kis Tytärsaari, a Lavansaari, a Seiskari, a Nerva, valamint a Björke (Kojviszto)-sziget és a Viborgi-öböl szigetei – a Szovjetunióhoz került. Ezeken megkezdődött a partvédelem kiépítése. Hanko-félszigeten, amelyet a Szovjetunió bérbe vett Finnországtól, haditengerészeti támaszpont létesült. Ily módon a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta megszervezhette a Finn-öböl bejáratának szilárd védelmét, s jelentősen erősíthette Leningrád védelmét a tenger felől. A német támadás időpontjáig azonban nem fejeződött be a védelmi rendszer kiépítése a partvidéken és a szigeteken.

A hajóhad légierije a Balti, a Fekete-tengeri, a Csendes-óceáni és az Északi Flotta légierőinek kötelékébe tartozott, s gerincét két, illetve három ezredből álló vegyes vadászbombázó dandárok alkották. Megszervezték a hajóhad légierijének új egységeit. 1941 elején a flották légierijének egységei és magasabbegységei 45,3 százalékban vadászgépekből, 14 százalékban bombázókból, 9,7 százalékban torpedóvetőkből, 25 százalékban felderítő gépekből álltak; 6 százalék különleges rendeltetésű repülőgép volt.¹⁴¹⁸ Új alakulatokat szerveztek a partvédelemben és a hajóhad légvédelmében is.

A honvédő háború küszöbén a Vörös Hadseregben voltak hadtápegységek és intézmények, amelyek mind szervezetükben, mind felszerelésükben fejletlenek voltak. A szállítás főleg lóvonta,

táson alapult. Nem voltak olyan irányító szervek, amelyek központosítani tudták volna a hadseregek és a frontok hadtáp vezetését. A hadtáp felépítése az összefegyvernemi törzsek feladata volt, az ellátás kérdéseivel közvetlenül a megfelelő szolgálati ágak főnökei foglalkoztak. A hadtáp szervezetében és a csapatok ellátásában nem alakítottak ki harmonikus rendszert.

*

A hadsereg és a hajóhad technikai felszerelésének és szervezésének nagy munkája mellett javult a fegyveres erők hadkiegészítése is.

1939-ben befejeződött az áttérés a hadkiegészítésnek és a csapatok szervezetének keretrendszerére, amelyet a Legfelső Tanács rendkívüli, negyedik ülészaka 1939. szeptember 1-én rögzített az általános hadkötelezettségről szóló törvényben. A törvény azokon a gazdasági és politikai változásokon alapult, amelyek a szocializmus győzelme eredményeképpen mentek végbe az országban, s amelyeket az új alkotmány tükrözött. A kiképzett tartalékos állomány növelése céljából a hadköteles kor alsó határát az új törvény 21 helyett 19 évből, a teljes középiskolát végzettek számára pedig 18 évből állapította meg. Ez az intézkedés, amelyet a háború fenyegető veszedelemévé tett szükségessé, biztosította a fegyveres erők növelésének lehetőségét, s kedvező feltételeket teremtett a műszaki parancsnoki káderek kiképzéséhez.

Növelték a tényleges szolgálat idejét: a szárazföldi csapatok és a légierő tiszteseinél két évről három évre, a légierő egész legénységi állományánál, valamint a határőrség egész legénységi és tisztes állományánál három évre, a tengeri határőrség hajóin négy évre, a flotta hajóin és egységeinél öt évre. A szolgálati idő növelésének az volt a célja, hogy biztosítsa a tisztesek megfelelő harckiképzését, s hogy a különleges csapatok és a hajóhad legénységi és tisztes állománya tökéletesen elsajátíthassa a bonyolult fegyverfajták és a harci technika kezelését. A fasiszta Németország támadásának közvetlen veszélye folytán a szovjet fegyveres erők létszámát 1941-ig 4 207 000 főre emelték. A tartalékos állomány felső korhatárát felemelték. Az általános hadkötelezettségről szóló törvény előírta, hogy jelentősen hosszabbítsák meg a tartalékos hadkötelesek kiképzési idejét: a legénységi és tisztes állományánál másfél évre, a tiszteknél három évre.¹⁴¹⁹

A hadsereg, a légierő és a hajóhad tartalékainak megteremtése szempontjából nagy jelentőségű volt, hogy megszervezték az ifjúság és a lakosság katonai kiképzését. A lakosság nagy tömegei körében népszerűsítették a honvédelmi ismereteket. Sokan a termelőmunka mellett elsajátították a katonai tudnivalókat, megtanulták az elsősegélynyújtást, megismerkedtek a légoltalom és a vegyvédelem alapjaival. A honvédelmi tömegmunka nagy méreteit az országban jól tükrözik a következő adatok. A háború kezdetekor csupán az OSZOAVIAHIM (önkéntes honvédelmi tömegszervezet) szervezeteiben 156 000 csoportot, 26 680 egységet és 3500 osztágot tartottak nyilván, s ezek keretében 2 600 000 ember tanult meg különféle katonai szakmákat.¹⁴²⁰ Az OSZOAVIAHIM szervezeteiben légoltalmi alapvizsgát tett 1939-ben 7 897 439 fő, 1940-ben 9 797 060 fő, 1941 első felében 6 394 085 fő. Alig két és fél év alatt több mint 24 millió embert képeztek ki a légoltalom szabályaira.¹⁴²¹ A városokban és a falvakban megrendezett légoltalmi gyakorlatok fokozták a lakosság mozgósítási készségét, növelték az elszántságot és a szívósságot.

A katonai ismeretek széles körű terjesztése fokozta a szovjet emberek éberségét és harckészségét, mert szent kötelességükre, a szocialista haza védelmére emlékeztette őket.

A hadkiegészítés keretrendszerére való áttérés együtt járt a helyi katonai irányító szervek gyökeres átalakításával. A köztársaságokban, a határterületeken, a területeken és a városokban katonai biztosságokat szerveztek. A kerületi katonai biztosságok hálózatát több mint háromszorosra növelték.

1939 őszén a gyakorlatra történt behívások tapasztalatai alapján tanulmányozták a tartalékos hadkötelesek nyilvántartásának rendszerét, és a katonai behívás rendjét. A párt központi bizottságának kezdeményezésére szervezetenként és politikailag megerősítették a helyi katonai irányító

... A Szovjetuniót szolgálom! (1939)

Katonai eskü (1939)

szerveket, tökéletesítették a nyilvántartás és a behívások rendszerét, új irányelveket adtak ki a mozgósítás végrehajtására.

A Vörös Hadsereg és Hajóhad harci ereje óriási mértékben függött attól, hogy vannak-e elegendő számban képzett tiszti káderei, akik tökéletesen ismerik szakmájukat, s fel vannak vértézve a marxista-leninista elmélettel. A szovjet fegyveres erők feladataival és történelmi rendeltetésével összhangban a kommunista párt a háború előtti években állandóan gondoskodott a parancsnoki káderek kiképzéséről, Leninnek abból az útmutatásából indulva ki, hogy csakis a kommunizmus és a szovjethatalom ügye iránt hű tisztek élveznek tekintélyt a katonák körében, és szilárdíthatják meg hadseregünkben a szocializmus eszméit.

A békés szocialista építés éveiben sok tehetséges parancsnokot képeztek ki, akik képesek voltak önállóan megoldani katonai feladatokat. Ezek száma azonban kevésnek bizonyult, mivel a technika további fejlődése folytán a fegyveres erők szervezeti változásai megkövetelték a tiszti beosztások számának növelését, amelyeknek betöltéséhez különleges képzettségű, főleg műszakilag képzett káderekre volt szükség. Növekedett a csapatok összlétszáma is.

A szovjet kormány mindezt figyelembe véve fokozta a tisztképzést. Ez elsősorban a tiszti iskolákban történt. 1940 végén a tiszti iskolákban 3,6-szer több növendék volt, mint 1937-ben. Növekedett a tartalékos tiszti tanfolyamok száma. A tartalékos tisztek jelentős része különösen rászorult katonai ismereteinek tökéletesítésére.

A hadsereg és a flotta technikai ellátottsága évről évre fokozódott, s növekedtek a követelmények a parancsnoki állománnyal szemben is. Ezért gyorsított ütemben kellett kiképezni olyan parancsnokokat és politikai munkásokat, akik magasabb katonai végzettséggel, széles gyakorlati látókörrrel és a korszerű háború követelményeinek megfelelő katonai-politikai ismeretekkel rendelkeznek. E káderek kiképzése a katonai akadémiákon történt. 1940 végén az akadémiai hallgatók száma 1937-hez képest több mint kétszeresre nőtt.¹⁴²²

A politikai munkások utánpótlását a katonapolitikai tanintézetek – a Lenin Katonai-politikai Akadémia, a hadseregek, a flották és a katonai körzetek iskolái, az alsóbb beosztású politikai munkások tanfolyamai stb. – biztosították. A fegyveres erők politikai munkatársai közül 1940 végéig 77,3 százalék végzett katonai-politikai iskolát.¹⁴²³

1941 elején 1940-hez képest 30–35 százalékkal nőtt a tanintézetek, az iskolák és a tanfolyamok hallgatóinak száma.¹⁴²⁴ Ezenkívül a gyakorlatokon és tanfolyamokon 11 000 tartalékos politikai tiszt kapott katonai kiképzést.¹⁴²⁵

1940 elején a párt központi bizottsága 1500 kommunistát küldött pártpolitikai munkára a hadseregbe és a flottához, s közülük 1250 főt politikai középbeosztásokba szántak. 1941. június 17-én közvetlenül a Nagy Honvédő Háború küszöbén, a párt központi bizottsága határozatot hozott arról, hogy 3700 kommunistát küldjenek a csapatoknál folyó pártpolitikai munka fokozására és a személyi állomány erkölcsi-politikai állapotának megszilárdítására.¹⁴²⁶

A mennyiségi növekedés mellett javult a tiszti káderek képzésének minősége is. A finn-szovjet háború tapasztalatai feltárták a katonai akadémiák és a tiszti iskolák tevékenységének fogyatékosságait. A hallgatók és növendékek nem mindig kaptak helyes képet a korszerű harc jellegéről, s nem mindannyian szerezték meg a szükséges ismereteket a különféle fegyvernemek harci együttműködésének megszervezéséhez. A harcászati gyakorlatokat egyszerűsített körülmények közt végezték, rendszerint a tanteremben terepasztalon, s nem szoktatták hozzá a tiszteket az erős, technikailag jól felszerelt ellenség elleni harc bonyolult feltételeihez.

1940 áprilisában a párt központi bizottsága különleges katonai értekezletet hívott össze, s ez szükségesnek nyilvánította az elavult kiképzési elvek és tételek felülvizsgálását. Az értekezlet megmutatta, hogyan kell megközelíteni az iskolai foglalkozásokon a harci körülményeket, és emelni a tiszti káderek képzettségének színvonalát. A Legfelső Haditanács azzal a céllal, hogy a hallgatók és növendékek kiképzésének és nevelésének módszereit összhangba hozza a harci körülmények

megnövekedett követelményeivel, elhatározta az akadémiai és a tiszti iskolai nevelési rendszer átszervezését.

Megszabták az egyes akadémiák profilját, megszüntették a fölösleges szakosítást a hallgatók kiképzésében. A legutóbbi háborúk tapasztalatainak figyelembevételével átdolgozták a foglalkozási terveket és a tanterveket, ezekben nagyobb helyet juttattak a harcászat és a hadművelleti művészet kérdéseinek, a fegyvernemeknek, ezek harci együttműködésének és felhasználásának. A harcászati foglalkozásokat az évszaktól függetlenül terepen, a valóságos harci körülményekhez hasonló feltételek közt kellett tartani. Fontos jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a hallgatók bizonyos időt az egységek és magasabbegységek csapatgyakorlatain töltsenek. A végzett hallgatók számára kötelezően előírták, hogy egy évig csapatnál dolgozzanak, s csak ezután kapták meg a kinevezést az egységekhez, illetve a hajókra.

A tiszti iskolákon főleg arra fordítottak figyelmet, hogy a növendékek megfelelő gyakorlati harcászati kiképzésben részesüljenek, tökéletesen értsenek az alegységek vezetéséhez, a különféle fegyverfajták és technikai eszközök harci alkalmazásához.

A kiképzési rendszer átszervezésének eredményeképpen a katonai tanintézetek felszámolták az elvont feltételezettséget és az egyszerűsítést a tisztképzésben, s javították a kiképzés minőségét. Az akadémiák és az iskolák tanulmányi munkájának átszervezése azonban nem mindenütt folyt egyforma sikerrel, s nem is fejeződött be.

1940 decemberében a párt központi bizottsága újra értekezletre hívta össze a katonai vezetőket. Az értekezlet megállapította, hogy egyes parancsnokok továbbra is a harc egyszerű formáira képezik ki a hallgatókat és növendékeket, harcászati gyakorlataikra nem vonják be a harcokocsikat, a tüzeriséget és más harci technikai eszközöket; a foglalkozásokon nem nagyon veszik figyelembe az ellenség csapatainak szervezetét és harcászatának sajátosságait.

A párt központi bizottsága utasította a katonai tanintézeteket, hogy tökéletesítsék a tiszti káderek kiképzésének módszereit, s emeljék a tisztek eszmei-elméleti színvonalát.¹⁴²⁷

A helyes nevelésnek elengedhetetlen feltétele volt, hogy az egységek és a hajók személyi állománya, a katonai tanintézetek hallgatói és növendékei szívós munkával elsajátítsák a katonai ismereteket és a marxista-leninista elméletet. A marxista-leninista elmélet alapos ismerete segítséget nyújt a tiszteknek ahhoz, hogy jobban eligazodjanak a társadalmi élet jelenségeiben, magabiztosabban oldják meg a csapatok kiképzésének és nevelésének kérdéseit, leküzdjék a nehézségeket gyakorlati tevékenységükben.

A tisztek elé azt a feladatot tűzték, hogy rendszeresen tanulmányozzák a háborúról és a hadseregről szóló marxista-leninista tanítást, a kommunista pártnak a katonai kérdésekre vonatkozó határozatait. A szovjet tisztek eszmei-politikai nevelésének rendkívül fontos forrása volt a kommunista párt dicső története. A katonai káderek ideológiai képzése szempontjából nagy jelentőségűek voltak a XVIII. pártkongresszus és a XVIII. pártkonferencia határozatai. A katonai tanintézetekben és a parancsnoki állomány marxista-leninista oktatásának rendszerében sokoldalúan tanulmányozták ezeket a határozatokat.

A fegyveres erők előtt álló feladatok sikeres teljesítése megkövetelte, hogy megszilárdítsák az egyszemélyi vezetést és a parancsnokok tekintélyét. A pártnak az volt az álláspontja, hogy az egyszemélyi vezetés a csapatok irányításának legcélszerűbb formája, s egyszersmind a harc kiképzés tökéletesítésének, a katonai fegyelem megszilárdításának eszköze. A párt és a kormány ezért fontos határozatokat fogadott el a parancsnokok szerepének és tekintélyének növelésére.

1940. május 7-én a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége rendeletet adott ki, amely a Vörös Hadsereg és Hajóhad magasabb parancsnoki állománya számára bevezette a tábornoki és tengernagyi rendfokozatokat. E rendelet alapján tábornoki és tengernagyi rendfokozatot kapott több száz kiváló parancsnok, aki munkája során gazdag harci tapasztalatra tett szert, és a gyakorlatban bebizonyította a szocialista haza iránti határtalan hűségét. Ezek a rendfokozatok növelték a parancsnokok felelősségét a személyi állomány kiképzéséért és neveléséért. A szovjet harcosok

nemcsak parancsnokaiknak és vezetőiknek tekintették a tábornokokat és a tengernagyokat, hanem egyszersmind olyan embereknek, akikkel közösek az osztályérdekeik, a céljaik, s akikkel közösen oldják meg a szocialista állam védelmének feladatát.

A Krasznaja Zvezda c. lap 1940. május 9-én azt írta: „A Vörös Hadsereg parancsnokai olyan emberek, akik a népből származtak, munkásaink, parasztjaink, értelmiségi dolgozóink gyermekei, dolgozó emberek, akiket a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nevelt fel, s akiket megbonthatatlan kötelékek fűznek a nagy néptömegekhez. A mi parancsnokaink és a kapitalista hadseregek tisztjei közt mérhetetlen szakadék tátong. A Vörös Hadseregben a parancsnok vér a dolgozó nép véréből, hús a húsból, a harcosok szeretett parancsnoka, nevelője és harci vezetője.”

A szovjet–finn háború tapasztalatai igazolták, hogy tovább kell erősíteni az egyszemélyi vezetést, a parancsnokokat fel kell ruházni minden joggal, hogy teljes felelősséget vállalhassanak a csapatok harckészültségéért és fegyelmük megszilárdításáért. A parancsnokok jogainak még az a részleges korlátozása is, amelyet a katonai komisszárok 1937-ben bevezetett intézménye vont maga után, az új körülmények közt hátrányosan hatott a csapatok harckiképzésére.

1940. augusztus 12-én a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége rendeletet adott ki arról, hogy a Vörös Hadseregben és Hajóhadnál meg kell szilárdítani az egyszemélyi vezetést. Ez a rendelet megszüntette a katonai komisszárok 1937-ben bevezetett intézményét, s az egységek és a magasabbegységek parancsnokaira hárította a teljes felelősséget a csapatok harci életének és tevékenységének minden vonatkozásáért, így a politikai nevelésért is. Minden magasabbegységnél és egységnél, a hajókon és az alegységeknél, a katonai tanintézetekben és a fegyveres erők intézményeiben létrehozták a parancsnokok politikai helyettesének beosztását, s a politikai helyettesekre bízta a pártpolitikai munka végzését.

Az egyszemélyi vezetés megszilárdítása összhangban volt azokkal a feladatokkal, amelyeket a kommunista párt a kitört második világháborúval kapcsolatban állított a szovjet fegyveres erők elé. Az egyszemélyi vezetés elve a legteljesebb összhangban volt a korszerű harc vezetésének feltételeivel, előnyösen hatott a csapatok harckiképzésére, s elősegítette a szovjet katonai fegyelem megszilárdítását.

Az egyszemélyi vezetés biztosította a csapatok harci és politikai kiképzésének egységét, a csapatok cselekvési egységét mind békében, mind háború esetén. Lenin azt mondta, hogy a hadsereg a fegyelem és a szervezettség mintaképe, majd hozzáfűzte: „De ez a szervezet csak azért jó, mert rugalmas, és ugyanakkor az emberek millióinak *akarátát egységbe kovácsolja*.”¹⁴²⁸

A politikai szervek, a párt- és Komszomol-szervezetek arra hivatottak, hogy segítsenek a parancsnokoknak az egyszemélyi vezetés megvalósításában, a csapatok és hajók személyi állománya nevelésében és kiképzésében. Az egyszemélyi parancsnokok ugyanakkor kötelesek állandóan a párt- és Komszomol-szervezetekre támaszkodni. Az egyszemélyi parancsnok, a politikai szerv és a párt-szervezet céljainak és feladatainak egysége, amely a szovjet egyszemélyi vezetés lényegéből következik, biztosította a parancsnok munkájának sikerét.

Az a nagyszabású munka, amelyet a kommunista párt és a szovjet kormány a tisztek kiképzése és az egyszemélyi vezetés megszilárdítása érdekében a háború küszöbén tett, elősegítette a szovjet fegyveres erők harcképességének növekedését.

A Vörös Hadsereg olyan parancsnoki állománnyal rendelkezett, amely megfelelt a szovjet állami és társadalmi rend jellegének. 1940. július 1-én a Vörös Hadsereg tisztjeinek 37,9 százaléka munkásokból, 19,1 százaléka parasztokból, 38,2 százaléka alkalmazottakból, 4,1 százaléka tanulókból tevődött össze. Az egyéb társadalmi kategóriákba tartozók a tiszti állománynak mindössze 0,7 százalékát alkották. A tisztek 54,6 százaléka párttag vagy tagjelölt, 22,1 százaléka komszomolista volt.¹⁴²⁹ A parancsnoki állománynak ez az összetétele biztosította a fegyveres erők magas fokú öntudatos fegyelmét és szocialista rendjét.

1940–1941 folyamán a párt és a kormány több intézkedést tett, hogy a hadseregben és a flottánál megszilárdítsa a katonai fegyelmet. 1940 júliusában a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége

rendeletet adott ki, amely megszabta a büntetőjogi felelősség mértékét az önkényes eltávozásért és a szökésért. Augusztusban érvénybe lépett a Vörös Hadsereg új fegyelmi szabályzata, amely fokozott követelményeket támasztott a katonai személyekkel szemben, és megállapította a katonai rendtartást a valóságos harci körülményeknek megfelelően.

„A szovjet katonai fegyelem – állapította meg a szabályzat – azt jelenti, hogy ismerjük és szigorúan betartjuk a Vörös Hadseregben megállapított rendet, amely a szovjet kormány törvényein és a csapatok életét és tevékenységét szabályozó katonai szabályzatokon alapul.”¹⁴³⁰ A Vörös Hadseregben a fegyelem a harcosok öntudatán és a haza védelméért viselt személyes felelősségükön nyugszik. Ebben rejlik hadseregünk legfőbb előnye a burzsoá államok hadseregével szemben. A nevelés mint a szovjet katonai fegyelem megszilárdításának fő eszköze, nem zárja ki a kényszerítő rendszabályok alkalmazását azokkal szemben, akik a szolgálat lelkiismeretlen teljesítésével gyengítik a fegyveres erők harcképességét. A parancsnokok, a politikai propagandaosztályok és a pártszervezetek széles körben ismertették a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendeletét és az új fegyelmi szabályzatot.

A szovjet harcosok nevelésében nagy szerepet játszott a hadsereg sajtója – a központi, a körzeti és a hadosztályújságok. 1940-ben a hadseregnek 3 központi lapja (a Krasznaja Zvezda, a Krasznij Flot és a Bojevaja Podgotovka), 18 körzeti újságja, 11 hadsereglapja volt, s 629 lapot adtak ki a magasabbegységek és a tanintézetek.¹⁴³¹ Kívülük sok különféle katonai szakfolyóirat jelent meg. A hadseregek és a hajóhadak lapjai nagy szerepet játszottak a harcosok magas fokú erkölcsi-harci tulajdonságainak kialakításában, segítettek megvalósítani a párt és a kormány intézkedéseit a fegyveres erők megszilárdítására.

A csapatok előtt álló nagy és felelősségteljes feladatok megoldásában óriási jelentőségű volt a hadseregek és a flották pártszervezeteinek további ideológiai és szervezeti megerősítése. A kommunista párt mindig nagy gondot fordított arra, hogy erősítse a párt mindegyik alapszervezetét mint pártunk alapját, amelynek „támaszpontul kell szolgálnia a tömegek közti agitációs, propaganda- és gyakorlati munkában . . .”¹⁴³²

Az alapszervezetekre vonatkozó lenini útmutatások visszatükröződtek a párt szervezeti szabályzatában, amelyet az SZK (b)P XVIII. kongresszusa fogadott el. Az alapszervezetek munkájának a szervezeti szabályzatban rögzített alapelvei teljes mértékben vonatkoztak a hadsereg és a flotta pártszervezeteire mint a kommunista párt szerves alkotó részeire.

1940. július 10-én a párt központi bizottsága határozatot hozott a helyi pártszervezetekben a tagfelvételnél tapasztalt fogyatékoságok megszüntetéséről. A határozat felhívta a figyelmet, hogy a jelölteket gondosabban válogassák ki, s így biztosítsák, hogy a pártba valóban a legjobbak, a párt és a nép ügye iránt határtalanul hű emberek kerüljenek. Az egységek és a hajók pártszervezetei, a magasabbegységek pártbizottságai a párt központi bizottságának határozatát teljesítve ettől kezdve szigorúbban bírálták el a tagfelvételi kérelmeket.

A pártba felvett új tagok közt jelentős számban voltak katonák, matrózok, tisztesek, tiszthelyettesek és tiszti iskolák növendékei. 1941. január 1-én legénységi és tisztesi állományú kommunisták alkották a hadsereg egész pártszervezetének 35 százalékát, illetve a flotta pártszervezetének 46,3 százalékát.¹⁴³³ A hadseregben nem volt egyetlen olyan szakasz sem, amelyben ne lettek volna kommunisták. A Vörös Hadsereg egész személyi állományának 12,7 százaléka volt párttag, illetve tagjelölt, 39,5 százaléka pedig komszomolista.¹⁴³⁴

A párt sorainak növekedése lehetővé tette, hogy megerősítsék az alapszervezeteket, és növeljék számukat a fegyveres erőknél. Az alapszervezetek szervezeti megszilárdítása együtt járt a belső pártmunka és a kommunisták körében végzett nevelőmunka színvonalának emelkedésével, a személyi állományra gyakorolt befolyásuk erősödésével. Az alapszervezetek olyan láncszemekké váltak, amelyek segítségével a párt erősítette a harcosok nagy tömegeihez fűződő kapcsolatait, s a harcosok erőfeszítéseit a katonai kötelesség feddhetetlen teljesítésére irányította.

A kommunisták élcsapat szerepe fokozásának a csapatoknál is elengedhetetlen feltétele a kom-

munisták ideológiai-politikai színvonalának emelése. Különösen fontos feladat volt a fiatal párttagok és tagjelöltek politikai képzettségének növelése. A fiatal párttagok megismerkedtek a párt szervezeti szabályzatával, hősi múltjával, a párt kongresszusainak és konferenciáinak határozataival, bekapcsolódtak az aktív pártéletbe, a pártszervezetek segítségével jártasak lettek a szervezésben, s tapasztalatokat szereztek a tömegnevelő munkában. A fiatal kommunisták számára valóságos iskola volt a taggyűlés, amelyen megvitatták a párt és a kormány fontosabb határozatait, az egységek és a hajók harcckészsége fokozásának konkrét feladatait, a kommunisták eszmei-politikai nevelésében, a harci technika és a fegyverek kezelésében, s a katonai eskü, a szabályzatok és a parancsok teljesítésében tanúsítandó példamutatás kérdéseit.

A kommunisták azon munkálkodtak, hogy a harcosokban kialakítsák a magas fokú erkölcsi-harci tulajdonságokat, harcoltak a párt határozatainak végrehajtásáért, minden alegység kiképzésének sikeréért, s fejlesztették a barátság és az elvtársiasság érzését a katonákban.

A politikai szervek és a pártszervezetek figyelemmel kísérték a Komszomol-szervezetek tevékenységét, segítették a csapatok életében és a harc kiképzés megváltozott körülményei közepette végzett munkájukat. A szakaszok és a századok Komszomol-szervezeteit megerősítették káderekkel. Sok fiatal politikai munkatársat, aki a lenini Komszomol soraiból került ki, megválasztottak a Komszomol alapszervezeteinek titkárává. A párt központi bizottságának határozata alapján a kiváló komszomolisták ezreit nevezték ki az alegységek politikai vezetőinek helyettesévé. A századoknál, ütegeknél, repülőszázadoknál működő politikai vezetők helyetteseinek intézménye nagy szerepet játszott abban, hogy javult a komszomolisták körében végzett nevelőmunka, s az alegységek politikai munkásai utánpótlásának forrásául szolgált.

A Komszomol-szervezetek munkamódszereinek megváltozásával jelentősen fokozódott a komszomolisták aktivitása a csapatok harci és politikai kiképzésében. A komszomolisták zöme jó példát mutatott a katonai ismeretek megszerzésében.

A politikai szervek tevékenységének legfontosabb területe az agitációs és propagandamunka volt. A kommunista párt eszméinek és a katonai kérdésekre vonatkozó határozatainak propagálásába bevonták a hadsereg és a hajóhad legjobb erőit – a parancsnokokat, a politikai munkásokat, a legképzettebb kommunistákat és komszomolistákat a legénységi és tisztesi állományból. A politikai szervek széles körű aktívára támaszkodva mindennapos munkát végeztek a katonák körében, erőfeszítéseiket a harci és politikai kiképzési tervek teljesítésére, a fegyelem és az egyszemélyi vezetés megszilárdítására összpontosították. Felhasználták a nevelőmunka minden formáját, hogy kiképezzék a haza derék védelmezőit. E feladat megoldásában nagy szerepet tulajdonítottak a politikai foglalkozásnak mint a katonák, a matrózok és a tisztesek politikai nevelése fő formájának.

A politikai foglalkozásokon mélyrehatóan tanulmányozták a szocialista haza fegyveres védelmének lenini eszméjét, a szovjet hazafiság, a szocialista haza iránti odaadás és hűség egyik legragyogóbb kifejezőjét. A katonákat és a tiszteseket arra nevelték, hogy tudatosan teljesítsék katonai kötelességüket, és önfeláldozóan harcoljanak a Szovjetunió ellenségei ellen. A politikai foglalkozásokon tanulmányozták a nemzetközi helyzetet, a szovjet állam békeszerető külpolitikáját, az agresszió esetére védelmi képessége megszilárdítása érdekében hozott intézkedéseket, a Szovjetunió belső helyzetét, a szovjet népnek a gazdasági és a kulturális építés minden területén elért sikereit. A szovjet emberek munkahőstetteinek népszerűsítése erősítette a harcosok hazafias érzését, fokozta készségüket, hogy megvédjék népük békés építőmunkáját. A katonák és a tisztesek a Szovjetunió nemzetközi és belső helyzetének tanulmányozása révén még jobban megértették a fegyveres erő feladatait, felismerték helyüket a haza védelmezőinek sorában, és a katonai szolgálatot a szovjet hazafi szent kötelességének tekintették. Az 1940–41-es tanév politikai foglalkozási tervében jelentős helyet foglaltak el olyan témák, mint a katonai eskü, a katonai szabályzatok követelményei, a harci hagyományok ápolása és fejlesztése, az egység története stb.

A Szovjetunió alkotmányával összhangban a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1939. január 3-án jóváhagyta a Vörös Hadsereg katonai esküjének új szövegét és az eskütétel rendjére

vonatkozó szabályzatot. A katonai eskü rendkívüli fontosságú állami dokumentum lett, amely kifejtette a harcos fő kötelességeit, s meghatározta a győzelemhez szükséges erkölcsi-harci tulajdonságait. Igen nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a politikai foglalkozásokon tanulmányozzák az eskü szövegét. Minél alaposabban ismerték a katonák és a tisztesek az eskü tartalmát, annál nagyobb felelősségérzettel teljesítették annak követelményeit és katonai kötelességüket.

A harcosok nevelésében fontos szerepet játszottak a Vörös Hadsereg és Hajóhad, az egységek és a hajók harci hagyományai. A polgárháborúban Csapajev hadosztálya, Kotovszkij dandára, az Első Lovashadsereg, a Vörös Hadsereg más dicső magasabbegységei és egységei halhatatlan dicsőséget szereztek. Ezek az egységek a győzelem jelképeivé váltak, s örökre megmaradtak a nép emlékezetében.

A szovjet harcosok – a soknemzetiségű szovjetország valamennyi népének fiai – megtiszteltetésnek tartották, hogy Csapajev, Bogunszkij és mások hős, dicső ezredeinek zászlói alatt harcoljanak. Minden egységnek, minden alegységnek kimeríthetetlen lehetőségei voltak, hogy a harcosokban kialakítsák a katonai hagyományokhoz való hűséget és gyarapítsák a hagyományokat. Minél nehezebb utat tett meg az egység harcos kollektívája, minél nagyobb nehézségeket kellett átélniük és leküzdeniük a katonáknak és a tiszteknek, annál nagyobb nevelő szerepet töltött be az ezred vagy a hajó dicső története.

Kalinyin 1940. szeptember 19-én a Lenin Katonai-politikai Akadémia hallgatóinak és tanári karának gyűlésén azt mondta: „El kell érni, hogy minden egyes újonc, amikor bevonul az ezredhez, ismerje ne csak az ezred számát, hanem egész harci történetét, valamennyi hőseit és harci kitüntetését . . . Az ezred zászlóját lengje körül a forradalmi romantika harcos szelleme, hogy minden vöröskatona szentül tisztelje, részletesen ismerje mindazokat a hadjáratokat és harci epizódokat, amelyekben az ezred e százló alatt részt vett.¹⁴³⁵

Németországnak a Szovjetunió elleni hitszegő támadása küszöbén azonban súlyos fogyatékok is voltak a pártpolitikai munkában. A csapatoknál rendezett sok beszélgetés és előadás közt kevés volt az olyan, amely feltárta volna a helyzet teljes komolyságát, s a harcosokat arra nevelte volna, hogy minden pillanatban álljanak készen a harcra, s számoljanak a hitszegő és alattomos ellenség lehetséges támadásával. Tompított volt a valószínű ellenség, a német fasizmus elleni gyűlölet propagandája.

1940 tavaszán a párt központi bizottsága különleges értekezletet tartott a fegyveres erők ideológiai munkájának kérdéseiről. Ezen az értekezleten konkrét utasításokat dolgoztak ki, hogy hogyan szervezzék át a csapatoknál a nevelőmunkát a háborús követelményekkel összhangban.

A párt központi bizottsága azt követelte a politikai szervektől, hogy vessék el azokat az elveket és tételeket, amelyek helytelen képet adtak a harcosoknak és a parancsnokoknak a korszerű háborúról, s olyan illúziókat ébresztettek bennünk, hogy könnyű lesz a győzelem, mert gyenge az ellenség. Gyorsan véget kellett vetni az olyan ártalmas nézeteknek, amelyek szerint a kapitalizmus nem tudja bevonni a tömegeket a háborúba saját hódító céljainak megvalósítása kedvéért, s a Szovjetunió elleni háború esetén a burzsoá országok katonaköpenybe bújtatott munkásai és parasztjai rögtön leteszik a fegyvert, nem lesznek hajlandók harcolni. A parancsnokoknak és a politikai szerveknek az volt a feladatuk, hogy helyes képet adjanak az ellenségről, az imperialista betolakodók elleni harc nehézségeiről, a korszerű háború kemény feltételeiről.

A párt központi bizottsága azt a feladatot róta a politikai szervekre, hogy nevelőmunkájukkal alakítsák ki és ápolják a harcosokban a támadó szellemet, a kitartást, a szívósságot, a képességet a nehézségek elviselésére és más fontos erkölcsi-politikai tulajdonságokat. Ez volt a politikai szervek munkájának fő iránya a háború küszöbén.

*

A kommunista párt és a szovjet kormány nagy jelentőséget tulajdonított a csapatok harckiképzésének. Hogy a harckiképzés megjavítására kidolgozzák a szükséges intézkedéseket, 1940 tavaszán alaposan tanulmányozták a csapatok harckiképzésének állapotát, s felfedték az e területen meglévő súlyos fogyatékosságokat. Ezek közül mindenekelőtt azt kell megemlíteni, hogy a különböző fokozatú parancsnoki káderek elméleti és gyakorlati képzettsége elmaradt a szovjet hadtudomány követelményei és a csapatok irányításával összefüggő feladatok mögött. A csapatok harckiképzésének megszervezésében és irányításában az egyszerűsítés, a sablon uralkodott. A közép- és különösen az alsó parancsnoki káderek katonai kiképzése elmaradt a szabályzatok és a parancsok követelményei mögött. A magasabb parancsnoki állomány és a törzsek egy része gyengén volt felkészülve arra, hogy összefegyvernemi harcban irányítsa és vezesse a csapatokat.

A parancsnokok, a törzsek és a politikai szervek azt a feladatot kapták, hogy alakítsák át a harckiképzés egész rendszerét. A párt és a kormány megkövetelte, hogy a csapatokat szoktassák hozzá a bonyolult harci feltételek közti ténykedéshez; a csapatok harckiképzését abból a feladatból kiindulva szervezzék meg, hogy mindig teljes készenlétben legyenek; a csapatok kiképzésének körülményeit tegyék hasonlóvá a valóságos harc helyzetéhez; a harcászati gyakorlatokat időjárásra és napszakra való tekintet nélkül tartsák meg; különös figyelmet fordítsanak az egyes harcos, a raj, a szakasz, a század, a zászlóalj és az ezred kiképzésére és megedzésére, a harci nehézségek leküzdésére; a csapatok parancsnokai tanulmányozzák más fegyvernemek lehetőségeit és harci tulajdonságait, értsenek a közös feladatok kitűzéséhez, az együttműködés megszervezéséhez és fenntartásához minden harcmódban.

A Honvédelmi Népbiztosság 1940. május 16-i, 120. sz. parancsa „A csapatok 1940. nyári harci és politikai kiképzéséről” szabatos feladatokat határozott meg minden fegyvernem és ezek törzse, a katonai tanintézetek, a csapatok hadtápjá számára, hogy javítsák meg a legénységi, a tiszthelyettesi és a tiszti állomány kiképzését, szilárdítsák meg a fegyelmet, a szervezettséget és a rendet.¹⁴³⁸ A csapatok a Honvédelmi Népbiztosság parancsában megjelölt feladatokat teljesítve tökéletesítették a harckiképzést, emelték harcászati, tüzérségi és gyalogsági lövészeti ismereteik színvonalát.

Az egységek és a magasabbegységek 1940 nyarán és őszén tartott harcászati foglalkozásain és gyakorlatain kidolgozták a gyalogság együttműködését a tüzérséggel, a harckocsikkal és a légierővel. A roham előtti tüzérségi előkészítést gyakran éles lövedékekkel végezték. A gyalogságot arra tanították, hogy közvetlenül a tüzérségi tűzhenger nyomában nyomuljon előre, s a harckocsik és a repülőgépek támogatásával rohamozzon. A tüzelőállások, harcárkok és futóárkok berendezése többnyire megfelelt a szabályzatok és az utasítások követelményeinek. A parancsnoki állománytól és a törzsektől a harcászati foglalkozásokon megkövetelték, hogy kezdeményezően, határozottan lépjenek fel és hozzáértően vezessék a csapatokat.

Javult a tüzérség, a páncélos és gépesített csapatok, a híradó és a műszaki csapatok harckiképzése. A tüzéreket kiképezték az új lövegtípusok kezelésére, megtanították a gyalogsággal és a harckocsikkal való együttműködés módszereire stb. A tüzérség harckiképzésében súlyos mulasztás volt, hogy az ágyús tüzérség nem volt eléggé felkészülve a harckocsik elleni harcra.

A harckocsicsapatoknál megtanították az állományt a KV és a T-34-es harckocsik kezelésére, új egységeket és alegységeket szerveztek, s kiképezték a harckocsiszemélyzetet és alegységeket a gyalogsággal való együttműködésre.

A háború előtti években némileg javult a híradó csapatok harci kiképzése; e csapatokra az a feladat hárult, hogy tanulják meg az új technikai eszközök kezelését, s sajátítsák el a hadművelati híradás megszervezését a különféle harcmódokban.

A műszaki csapatok harckiképzésében gondot fordítottak arra, hogy a legkevesebbre csökkentsék azokat a különféle munkákat, amelyek nem függenek össze a harckiképzéssel és a szolgálattal, valamint arra, hogy emeljék a személyi állomány általános technikai színvonalát, és hogy a személyi állomány megtanulja a különféle műszaki eszközök kezelését.

Az 1940. évi gyakorlatok megmutatták, hogy a csapatok harcászati kiképzése helyes irányba

terelődött, de ez még csak éppen megkezdődött. Kevésbé dolgozták fel a hadműveletek kérdéseit, sok magasabbegység törzse és parancsnoka nem volt megfelelően kiképezve a harc megszervezésére és folyamatos vezetésére, a fegyvernemek együttműködésének megszervezésére, a felderítés irányítására.

1940-ben a honvédelmi népbiztos parancsa értelmében megkezdődött a légierő személyi állománya harc kiképzésének átszervezése. Nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a hajózó állományt kiképezzék az éjszakai és a nehéz időjárási viszonyok közti tevékenységre. Ebből a célból a bombázó légierőnél minden ezreden belül megszervezték az éjszakai századokat, különleges tartalék egységeket alakítottak, amelyek kiképezték a személyi állományt az éjszakai és a vakrepülésre, növelték – különösen az éjszakai és a vak – navigációs kiképzés intenzitását. A hajózóállomány, a raj és századok állománya harcászati és löfeladatokat oldott meg; a gyakorlatok során nagy gondot fordítottak a szárazföldi és a tengerészeti erőkkel való együttműködésre; fokozták a pilóta és a rádiós lövés szerepét.

A párt központi bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának 1941. február 25-i határozata konkrét utasítást adott, hogyan kell fokozni a repülőgépek személyzetének képzettségét, az új technikai eszközök kezelésében való jártasságát. A határozat előírta, hogy rövidítsék meg a hajózó és a műszaki állomány átképzését, s hogy 1941 folyamán a hajózó és a műszaki állomány többségét képezzék ki az új technika kezelésére. A háború kezdetéig azonban csak részben hajtották végre a kitűzött tervet. A háború kezdetéig túlságosan kevés idő maradt arra, hogy megtanulják az új gépek kezelését, annál is inkább, mert a csapatokhoz csak korlátozott számban érkeztek.

A harc kiképzés rendszerének átszervezésében nagy szerepet játszottak az új szabályzatok. A Vörös Hadsereg Harc kiképzési Főcsoportfőnöksége 1938-tól 1940 májusáig 26 szabályzatot és utasítást adott ki és küldött szét a csapatokhoz, köztük a gyalogság harcászati szabályzatát (I. rész), a gyalogság alaki szabályzatát, az őrszolgálati utasítást stb. A háború küszöbén további 12 szabályzatot dolgoztak ki, köztük a harcászati szabályzatot (tervezet), a gyalogság harcászati szabályzatának második részét, a harcokocs csapatok harcászati szabályzatát, a hadtápszolgálat szabályzatának I. részét stb. A többi fegyvernem központi csoportfőnökségei is nagy erőfeszítéseket tettek a szabályzatok és az utasítások kidolgozására. Elkészítették a tüzérség harcászati szabályzatának II. részét, a vadász és a bombázó légierő harcászati szabályzatát, a légierő alkalmazására, a gyalogsági műszaki munkákra, a csapatok álcázására vonatkozó utasításokat, s néhány híradó utasítást. A Vörös Hadsereg harci tapasztalatainak figyelembevételével készült szabályzatok és utasítások megismertették a tisztekkel a korszerű harcot, és vezérfonalul szolgáltak számukra a gyakorlati munkában.

A magasabb parancsnoki és politikai tiszt állomány 1940 decemberi összevont értekezlete összegezte a harc kiképzés átszervezésének eredményeit, s kijelölte további tökéletesítésének útjait. Az értekezlet megvitatta azokat a konkrét intézkedéseket, amelyekkel javítani kívánták a magasabbtörzsek és parancsnokságok képzettségét a hadműveletek megszervezésében és végrehajtásában, a csapatok vezetésében. Ezeket az intézkedéseket a Honvédelmi Népbiztosság 1941. január 25-i „A csapattörzsek, a hadsereg- és frontparancsnokságok magasabb parancsnoki állományának hadműveleti képzetéséről”¹⁴³⁷ címmel kiadott direktívájában rögzítették.

1941 januárjában a honvédelmi népbiztos kiadta a 30. számú parancsot „A harci és a politikai kiképzés 1941. évi feladatairól”.¹⁴³⁸ A parancs elemezte az előző kiképzési évet, s hangsúlyozta, hogy a harc kiképzés átszervezése teljesen bevált. A parancs sürgette, hogy tovább tökéletesítsék a csapatok kiképzésének módszereit, s fokozzák a parancsnokok felelősségét az egységek és a magasabbegységek harc készségéért. 1941 telén és tavaszán a csapatok személyi állománya szívósan munkálkodott a 30. sz. parancs követelményeinek teljesítésén.

1940 júliusában a Hajóhad Legfelső Haditanácsa sokoldalú vita után határozatot fogadott el „A Vörös Zászlórenddel kitüntetett Balti Flotta és az Északi Flotta harci tapasztalatainak a hadi-tengerészeti erők harci kiképzésében való felhasználásáról.”¹⁴³⁹ Először is meg kellett szüntetni a személyi állomány kiképzésének 1939–40 telén feltárt fogyatékoságait; az idényjellegű és az egy-

szerűsítést a harckiképzésben, fokozottabban össze kellett hangolni a kiképzést a flották hadművelleti feladataival, fokozni kellett a hadszínterek és a valószínű ellenségek tanulmányozását, javítani kellett a törzsek munkáját, különösen a hajók, valamint a hajók és a repülőgépek, a partvédelmi eszközök, a szárazföldi csapatok együttműködésének megszervezését illetően, javítani kellett a flotta szakembereinek, elsősorban a tüzérségi és műszerkezelő specialisták kiképzését. A határozat nyomtatékosan felhívta a figyelmet arra, hogy a legszigorúbban teljesíteni kell a szabályzatok és utasítások követelményeit, s fokozni kell a parancsnokok szerepét a flotta harci életében.

1940. július 15-én a Hajóhad Legfelső Haditanácsa hasonló határozatot hozott a Vörös Zászlórenddel kitüntetett Balti Flotta légierőjének harci tapasztalatairól.¹⁴⁴⁰ A határozat kritikailag elemezte a légierő harci munkájának fogyatékoságait, általánosította a pozitív tapasztalatokat, konkrétan megmutatta, hogyan kell átszervezni a haditengerészeti légierő harckiképzését.

E határozatok végrehajtása eredményeképpen a flotta harckiképzése 1941 elejére 1939-hez képest, jelentősen javult. Növekedett a gyakorló kifutások, a harcászati és kötelékgyakorlatok, valamint a flotta-hadgyakorlatok száma. 1939-ben egyáltalán nem, 1940-ben pedig már három hajóhadnál rendeztek flotta-hadgyakorlatot.¹⁴⁴¹ Különleges gyakorlatokat és hadijátékokat tartottak, hogy tökéletesítsék a tisztek hadművelti és harcászati kiképzését. Növelték a hajók tengeri gyakorlatainak időtartamát és feszítettségét. 1939-ben a hajók összesen 1 452 000 mérföld utat tettek meg, 1940-ben pedig már 1 627 000 mérföldet.¹⁴⁴² A személyi állomány mind nagyobb ügyességre tett szert a hajók vezetésében, megtanulta az új technika kezelését. Javult a hajók tüzérségi kiképzése, különösen az új típusú tüzérségi műszerek alkalmazása révén. Szaporították a gyakorló és éles torpedóvetést, az aknarakó gyakorlatokat, ezzel emelkedett a flotta aknarakási és torpedóvetési képzettségének színvonala. A tengeralattjárók sikeresebben küzdötték le az akadályokat és az elhárító eszközöket, megtanulták, hogyan kell álcázottan tevékenykedni az ellenség partjainál, együttműködni a légierővel és a flotta hajóival, előkészíteni a támadásokat a nyílt tengeren.

Tökéletesedtek a bombázó és vadászlégierő tengeri hadműveletei. A repülő új repülőgépeken gyakorolták a zuhanóbombázást.

A partvédelem 1940-ben jobb eredményeket ért el a harci kiképzésben, mint 1939-ben. A partvédő ütegek 1941 elejére felkészültek arra, hogy bonyolult körülmények közt, mind nappal, mind éjjel meg tudják oldani tűzfeladataikat. A hajóhad, a partvédelem és a szárazföldi csapatok műszaki és utász egységei sok védelmi berendezést létesítettek, javították az objektumok álcázását és jelentősen fokozták harckészségüket.

A flotta harckiképzésében voltak fogyatékoságok is. Ezek közül a leglényegesebb az volt, hogy a magasabbegységek törzseinek és a parancsnokságoknak a hadművelti és harcászati kiképzése elmaradt a követelmények mögött. Ezeket a fogyatékoságokat feltárták a hajóhad vezető állományának 1940 decemberében tartott tanácskozásán. A tanácskozás kijelölte a fogyatékoságok megszüntetésének útjait, s nagy szerepet játszott abban, hogy a törzsek és a flotta parancsnoksága jobban felkészültek a tengeri hadműveletekre.

*

A kommunista párt, a szovjet kormány és az egész szovjet nép 1939–1941 folyamán, a megkezdődött második világháború közepette, a Szovjetuniót fenyegető háborús veszély növekedése idején nagy munkát végzett a fegyveres erők megszilárdítására. Valamennyi fegyvernem csapatait új haditechnikai eszközökkel szerelték fel. Növekedett a csapatok létszáma, tökéletesedett szervezetük és vezetésük; a harckiképzést új módon, a korszerű háború tapasztalatai alapján kezdték megszervezni.

De ezt az óriási munkát nem elég gyors ütemben, több évre szóló távlatlaltal végezték, s a Nagy Honvédő Háború kezdetéig nem fejezték be elsősorban a páncélos csapatok, a légierő és részben más fegyvernemek új fegyverekkel és eszközökkel való felszerelését. Nem fejeződött be a gépesített had-

testek szervezése. A fegyveres erőknél lassan honosították meg az új technikát, elmaradtak a hadműveletek biztosítását szolgáló olyan eszközök kidolgozásában, mint a különleges gépkocsik, a szárazföldi csapatok műszaki eszközei, a repülőtéri szolgálat gépei és berendezései stb.

Ennek ellenére a szovjet fegyveres erők egészében nagyot fejlődtek technikai felszereltségükben, szervezetükben és harci kiképzésükben, s elérték az akkori követelmények színvonalát. Bár felszerelésük kicserélése nem fejeződött be, képesek voltak arra, hogy visszaverjék az agresszort.

A kommunista párt lankadatlanul nagy figyelmet fordított a fegyveres erők személyi állományának nevelésére. Elültette a csapatokban azt a meggyőződést, hogy a szocialista rend, a szovjet állam és védelmezői legyőzhetetlenek az imperialista hódítók elleni háborúban, s kialakította a magas fokú erkölcsi-harci tulajdonságokat a harcosokban.

A szovjet emberek erkölcsi-politikai egysége, a Szovjetunió népeinek barátsága és hazafisága képezte a szovjet harcosok magas fokú erkölcsi-politikai színvonalának alapját. A Szovjetunió Fegyveres Erőinek káderállománya erkölcsi-politikai tekintetben felkészült a korszerű háborúra, amely minden harcostól maximális szellemi és fizikai erőfeszítést, rendkívüli szívósságot, bátorságot és erkölcsi szilárdságot követel.

3. A határmenti körzetek csapatainak és a flotta erőinek állapota Németország támadásának küszöbén

A Szovjetunió a szovjet–német meg nem támadási szerződést betartva, következetes békepolitikát folytatott, s mindent elkövetett a háború elhárítására. Számított azonban arra az eshetőségre, hogy a fasiszta Németország megtámadja országunkat, ezért kidolgozták a nyugati államhatárok védelmének tervét, amely a határmenti körzetek csapatainak adta feladatul, hogy az ellenség támadása esetén visszaverjék csapásait, fedezzék a Vörös Hadsereg főerőinek mozgósítását, hadászati összpontosítását és felvonulását.

A Leningrádi Katonai Körzet (parancsnok Popov altábornagy, a haditanács tagja Klementyev hadtestkomisszár, törzsfőnök Nyikisov vezérőrnagy) azt a feladatot kapta, hogy a 14. hadsereg (parancsnok Frolov altábornagy), a 7. hadsereg (parancsnok Gorelenko altábornagy) és a 23. hadsereg (parancsnok Psennyikov altábornagy) erőivel a Ribacsij-félszigettől a Finn-öböl 1200 km kiterjedésű arcvonalon fedezze a finn–szovjet államhatárt. A Ladoga-tótól északra a határt csak a legfontosabb irányokban biztosították. Hanko-félszigeten a Finnországgal kötött szerződés alapján a 8. önálló lövészdandár állomásozott.

A Balti Különleges Katonai Körzet (parancsnok Kuznyecov vezérezredes, a haditanács tagja Dibrov hadtestkomisszár) azt a feladatot kapta, hogy a 8. és 11. hadsereg csapataival Palangától a Litván SZSZK déli határáig 300 km-es arcvonalon bontakozzon szét Kelet-Poroszország határán, s fedezze a Riga, Daugavpilsz, Vilna irányt. A 8. hadsereg parancsnoka ekkor Szobennyikov vezérőrnagy, a 11. hadseregé pedig Morozov altábornagy volt.

A balti tengerpart védelmét Tallinntól Liepajáig két lövészadosztályra bízták. Saaremaa és Hiiu-maa-szigeteken a 3. önálló lövészdandár tartózkodott.

A Nyugati Különleges Katonai Körzet (parancsnok Pavlov hadseregtábornok, a haditanács tagja Fominih hadtestkomisszár, törzsfőnök Klimovszkih vezérőrnagy) feladata az volt, hogy az államhatár védelmére bontakoztassa szét a 3. hadsereget (parancsnok Kuznyecov altábornagy), a 10. hadsereget (parancsnok Golubjov vezérőrnagy) és a 4. hadsereget (parancsnok Korobkov vezérőrnagy).

Ezek a hadseregek a minszki és bobrujszki irányt fedezték, s 450 km-es védelmi arcvonallal a Litván SZSZK déli határától az Ukrán SZSZK északi határáig húzódtak.

A Kijevi Különleges Katonai Körzet (parancsnok Kirponosz vezérezeredes, törzsfőnök Purkajev altábornagy) azt a feladatot kapta, hogy az 5., a 6., a 26. és a 12. hadsereg erőivel (parancsnokok a fenti sorrend szerint: Potapov páncélos vezérőrnagy, Muzicsenko altábornagy, Kosztyenko altábornagy és Ponyegyelin vezérőrnagy) a kijevi irányt fedezze. E hadseregek 800 km-es védelmi arcvonala Domacsovtól Szokalon és Przemyslen keresztül Lipkaniig terjedt.

Az Ogyesszai Katonai Körzet csapatai Cserevicsenko altábornagy parancsnoksága alatt a román határ mentén 450 km-es arcvonalszakaszon (Lipkani, Leovo, Duna-torkolat) bontakoztak szét azzal a feladattal, hogy fedezzék a tengerparti irányt.

Krím védelmét az ott állomásozó 9. önálló lövészhadtestre bízták.

A Szovjetunió Hajóhada a Nagy Honvédő Háború elején a következőképpen helyezkedett el.

Az Északi Flotta (parancsnok Golovko altengernagy) azt a feladatot kapta, hogy védje a Barents-tenger partját és biztosítsa északi közlekedési útvonalainkat. Az Északi Flotta fő támaszpontja Poljarnij volt. Poljarnijban és a közeli öblökben helyezkedtek el az Északi Flotta főerői – tengeralattjárók, torpedórombolók és őrhajók. Arhangelszkben volt a Fehér-tengeri Haditengerészeti Támaszpont (később Fehér-tengeri Katonai Flottilla). Az Északi Flotta erőinek állományaiba tartozott a Murmanszki megerősített körlet is, amelynek volt néhány tüzérségi ütege, köztük bástyaütegek, naszádelhárító és légvédelmi ütegek.

A Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta Tribuc altengernagy parancsnoksága alatt a hozzá beosztott partvédő egységekkel azt a feladatot kapta, hogy védje a Balti-tenger partját, és ne engedje be az ellenség hajóit a Finn- és a Rigai-öbölbe. A flotta fő támaszpontja Tallinn volt, itt tartózkodott a flotta hajórajja, amely két sorhajóból, rombolókból és torpedónaszádokból állt. Uszty-Dvinszknél horgonyoztak a flotta könnyű erői (cirkálók és torpedónaszádok). Támaszpontul felhasználták Liepaját, Hankót, Paldiskit stb. is. A flotta fő hadtáptámaszpontja Kronstadt volt. A flotta erőinek egy része – főleg az épülő vagy javításban levő egységek – Leningrádban horgonyzott. A flotta légierejének ezredei és magasabbegységei 20 repülőtéren állomásoztak, s ezek igen nagy területen voltak elszórva – Liepajától egészen Novaja Ladogáig. A hidroplánok a Finn-öböl déli partjának egyes pontjain és a Saaremaa-szigeten helyezkedtek el.

A Fekete-tengeri Flottának (parancsnok Oktyabrszkij altengernagy) az volt a feladata, hogy védje a Fekete-tenger északi és keleti partját Ogyesszától Batumiig és a Krím partvidékét, valamint e térség tengeri közlekedési útvonalait. A flotta fő támaszpontja Szevasztopol volt. Itt állomásoztak a hajóraj egységei, a tengeralattjárók, az iskolahajók. Támaszpontul felhasználták még Ogyesszát, Ocsakovot, Novorosszjszskot, Nyikolajevet, Potit és Batumit. Nyikolajev haditengerészeti támaszponton rendszerint azok a hajók tartózkodtak, amelyek üzemi próba alatt álltak, vagy amelyeknek építése és javítása még nem fejeződött be. A Pinszki Katonai Flottilla fő támaszpontja Pinszk volt, erőinek egy része pedig Kijevben állomásozott. A Dunai Flottilla fő támaszpontja Izmail volt. A flottilla állományaiba tartozott a partvédelem dunai szektora is – néhány mozgó és beépített üteg.

A Szovjetunió haditengerészeti erői a Balti-tengeren számbelileg valamennyi hajóosztályban gyengébbek voltak a Balti-tenger kikötőiben állomásozó német és finn hajóhadnál. Ráadásul Németországnak nagy lehetőségei voltak arra, hogy a Kieli-csatornán keresztül az északi-tengeri támaszpontokról hajókat küldjön át a Balti-tengerre.

Az északi hadszíntéren a Szovjetunió fölényben volt tengeralattjárók tekintetében. A Fekete-tengeren haditengerészeti erők, köztük tengeralattjárók tekintetében mi voltunk fölényben, a légi fölény azonban az ellenség kezében volt.

A Vörös Hadsereg erői egy részének összpontosítása a nyugati határ közelében már 1941 májusában megkezdődött. A nyugati körletekbe felvonult csapatok azonban nem voltak hadilétszámba feltöltve, felszerelésük nem volt teljes, és nem álltak rendelkezésükre a szükséges szállítóeszközök. A vasutak békebeli menetrenddel dolgoztak. Az összpontosítás lassan folyt, mivel úgy vélték, hogy a háború nem kezdődik meg a közeljövőben.

1941. június 22-én a határmenti katonai körzetek csapatai többségükben nagy területen voltak

szétszórva. A Balti Különleges Katonai Körzet csapatai például a határtól számított 330 km-es mélységben, a Nyugati Katonai Körzet csapatai 100–300 km-es, a Kijevi Katonai Körzet csapatai pedig 400–600 km-es mélységben.

A Szovjetunió Vezérkarának tervei és számításai szerint a határmenti körzetek csapatainak hadi-
létszámra való kiegészítését néhány nappal a mozgósítás elrendelése után be kellett fejezni. Azt fel-
tételtették tehát, hogy a mozgósítás kezdetétől a hadműveletek megindulásáig bizonyos idő telik el.

A határmenti körzetek törzsei a vezérkar útmutatásai szerint kidolgozták a kezdeti hadműveletek
terveit arra az esetre, ha az ellenség megsérti a nyugati határt. E tervek alapján, amelyek 1941
májusára készültek el, a nyugati határmenti körzetek erőinek egy részét az államhatár fedezésére
jelölték ki. Ezek a csapatok az egyes határmenti körzetek első lépcsőjének hadseregeiből álltak, s az
államhatár közvetlen közelében helyezkedtek el.

A szovjet csapatok csoportosítása a háború küszöbén olyan volt, hogy a határmenti körzetek erői-
nek mintegy kétharmadát a fedező hadseregek állományába osztották be, s ezeket viszonylag ará-
nyosan az egész államhatár mentén 100–150 km-es mélységben helyezték el. A fennmaradó egy-
harmadrész erői a határtól körülbelül 500 km-re tartózkodtak. Háború esetén a határ mentén elhe-
lyezett hadseregek feladata volt, hogy a megerősített körletek és a tábori erődítmények szívós védel-
mével fedezzék a mozgósítást, a Vörös Hadsereg főerőinek összpontosítását és szétbontakozását.

Az államhatár mentén Palangától a Duna torkolatáig 2000 km kiterjedésű arcvonalon 9 fedező
hadsereg vonult fel, s ezek első vonalában 40 lövész- és 2 lovas hadosztály helyezkedett el. Az első
vonalban levő hadosztályokra átlagosan mintegy 50 km-es arcvonalszakasz jutott. Az államhatár
egyes szakaszain, ahol a védelem szempontjából előnyös terepszakaszok voltak (Erdős-Kárpátok,
a Prut és a Duna), a lövészhadosztályok védelmének szélessége elérte a 100–120 km-t. Egyébként a
hadosztályok védelmi sávjának szélessége 25 és 50 km közt ingadozott, jóllehet a szovjet hadtudomány
a hadosztály védelmi sávjának szélességét 8–12 km-ben állapította meg. A legfontosabb hadművelési
irányokban a lövészhadosztályoknak a megerősített körletekre és a tábori erődítményekre támasz-
kodva 25–30 km-es arcvonalszakaszt kellett védeniük. De a határ közelében a megerősített körletek
építése még nem fejeződött be, a tábori erődítmények pedig a határ mentén egyetlen vonalban a
zászlóalj körletekben helyezkedtek el.

A fedező csapatok feladata az volt, hogy védjék a Szovjetunió területét és légtérét az ellenséges
betöréstől, s biztosítsák a fontos katonai és állami objektumok őrzését. A fedező hadseregek első
lépcsőjének az volt a feladata, hogy közvetlenül védje a határt, a második lépcsőnek pedig az, hogy
megsemmisítse a betört ellenséget. A vezérkar azon a véleményen volt, hogy a második lépcsőben
gépesített hadtesteket kell elhelyezni. Azok a csapatok, amelyek nem tartoztak a fedező hadseregek
állományába, a körzet területének mélységében helyezkedtek el. A fedező csapatok hadosztályait
békeidőben táborokban és laktanyákban az államhatártól kisebb-nagyobb távolságra helyezték el
(ez a távolság néhány kilométertől 50–60 km-ig terjedt, sőt, olykor még nagyobb is volt). Ellenséges
támadás veszélye esetén ezeknek a csapatoknak az előljáró törzsek külön jelére a határvonal mentén
el kellett foglalniuk az előre elkészített védőállásokat. A fedező csapatok felvonulásához időre volt
szükség. Hogy a fedező csapatok hogyan szervezték meg a védelmet, jól mutatja a Kijevi Különleges
Katonai Körzet két hadseregének példája.

A Luck-Rovno irányt (Nyugat-Ukrajna) az 5. hadsereg csapatai fedezték. A határbiztosítás terve
szerint e hadsereg csapatainak az úgynevezett előtér elkészített védelmi létesítményeire és a megerősi-
tett körletek – a koveli, a vlagyimir-voliniai és a sztrumilovi körlet – védelmi csomópontjaira támasz-
kodva meg kellett akadályozniuk azt, hogy az ellenséges csapatok betörjenek a Szovjetunió területére.
A parancs úgy szólt, hogy ha egyes ellenséges csoportosítások áttörnek az államhatáron, akkor ezeket
a hadsereg és a hadtestek tartalékai a légierővel együttműködve ellencsapásokkal semmisítsék meg.
A hadsereg főerőit annak a 176 km kiterjedésű két fontos határszakasznak a védelmére összpontosí-
tották, amelyek a legalkalmasabbak voltak az ellenség nagy erőinek támadására. Ezen az arcvonalon
négy lövészhadosztálynak kellett szétbontakoznia. A hadsereg tartalékában egy lövészhadosztály

és egy gépesített hadtest volt, amelyet arra szántak, hogy ellencsapásokat hajtson végre a betört ellenségre.

Az 5. hadsereg összes csapatai – a határmenti körzetek többi hadseregének csapataihoz hasonlóan – a határtól mintegy 60 km-re levő táborokban helyezkedtek el, s harckiképzéssel foglalkoztak. A tervben rögzített elképzelések szerint a magasabbegységeknek a táborokból a védelmi körletekbe csak a mozgósítás kezdete után három-négy nappal kellett megérkezniük. A csapatoknak széles sávokban az erőket az arcvonal mentén szétszórva kellett védelemre berendczkedniük, és sehol sem képeztek valamennyire is világosan kialakított csoportosítást.

A Kijevi Különleges Katonai Körzet 6. hadseregének határbiztosítási terve nagyjából megegyezett az 5. hadsereg tervével. Az államhatár védelmére kirendelt csapatok azt a feladatot kapták, hogy az előteret és a sztrumilovi, valamint a Rava-Russzka-i megerősített körletek védelmi létesítményeit felhasználva a Krisztinopol–Grabovec szakaszon akadályozzák meg az ellenség áttörését a Szovjetunió területére. A 6. hadsereg fedezési körlete 125 km kiterjedésű volt, ezt a hadseregnek mindössze két lövész- és egy lovas hadosztállyal kellett védenie, amelyeket harckocsik és tüzérség támogattak, a megerősített körletek helyőrségeivel együttműködve.

A fedező csapatok elhelyezése és a rájuk bízott feladat nem felelt meg teljes mértékben a helyzet követelményeinek. Először is az államhatár védelmének egész szervezete abból a feltevésből indult ki, hogy az ellenség meglepetésszerű támadása kizárt, hogy az ellenség döntő támadását vagy hadüzenet, vagy korlátozott erőkkel végrehajtott tevékenység előzi meg, ami után a szovjet csapatok felvonulhatnak és elfoglalhatják védőállásaikat. A fedező csapatokat széttagolták a határ mentén, megszállták még nyugati kiszögelléseit is, ahol a védő csapatok szárnyait semmi sem fedezte. A tartalékba jelentéktelen erőket osztottak be, amelyek nem mérhettek nagy erejű csapást a betört ellenségre, a határ mentén elhelyezett csapatok pedig nem tudtak csatlakozni hozzájuk, mivel a szükséges gépi szállítóeszközök nem álltak rendelkezésükre. Csapataink elhelyezkedése a határmenti körzetekben nem felelt meg annak a feladatnak, hogy visszaverjék a német fasiszta hadsereg váratlan támadását. Nem szervezték meg az erők hadműveleti és harcászati csoportosítását az ellenséges csapás visszaverésére.

Az ellenség ezt kihasználva, csapatai működésének fő irányában zárt csoportosításokat képezett, amelyekkel lecsapott a határ mentén laza harcrendben szétbontakozott előretolt lépcsőinkre. Ez kitűnik a túloldalon levő táblázatból.

A táblázat adatai megmutatják, hogy az ellenség páncélos csoportjainak első lépcsőjében hasonlíthatatlanul nagyobb erőket vonultatott fel, mint a határ közelében álló szovjet magasabbegységek. Az előretolt szovjet magasabbegységek mögött a körzetek területének mélységében természetesen jócskán voltak más szovjet csapatok, az ellenség szempontjából azonban a feltételek rendkívül kedvezők voltak a kezdeti csapáshoz, s a gyors kezdeményezés meghatározta a fasiszták csapásának sikerét.

A határmenti körzetek csapatai és a hadiflották elé állított feladatok kizárólag védelmi jellegűek voltak. Ez újra csak azt bizonyítja, hogy a szovjet kormánynak egyáltalán nem volt szándéka a Németország elleni támadásra felkészíteni fegyveres erőit. Sajnos, a háború kezdetéig a védelem céljaira szükséges erőcsoportosítást sem hozták létre. Június 22-én a határ közelében csak egyes zászlóaljok helyezkedtek el azokból a hadosztályokból, amelyeknek a határbiztosítási terv értelmében meg kellett szállniuk a határmenti védelmi terepszakaszokat. E hadosztályok főerői a határtól 20–80 kilométerre elhelyezett gyakorló táborokban voltak, a békekiképzési tervek szerint katonai kiképzéssel foglalkoztak.

A határmenti magasabbegységek sok tüzérségi egysége a határtól még messzebbre levő különleges táborokban kapott harckiképzést. A határtól jelentős távolságra tartózkodott a határmenti körzetek második lépcsője is. Ami a szovjet fegyveres erők egyéb magasabbegységeit illeti, amelyeknek háború esetén a hadra kelt sereg állományába kellett beolvadniuk, ezek többsége a Szovjetunió belső körzeteiben állomásozott.

Az erők összpontosítása a német fasiszta páncélos csoportok tevékenységének irányában
1941. június 22-én reggel¹⁴⁴³

Az ellenség			A páncélos csoport támadó sávjában, a határ közelében elhelyezett szovjet magasabbegységek
Páncélos csoportok	A páncélos csoportok első lépcsőjének állománya	A páncélos csoport támadásának arcvonal szélessége (km)	
4.	1., 6., 8. páncélos hadosztály (több, mint 600 harckocsi), 290. és 268. gyaloghadosztály	40	125. lövészadosztály
3.	7., 12. és 20. páncélos hadosztály (több mint 600 harckocsi)	50	128. lövészadosztály, valamint a 188. lövészadosztály egy ezrede
2.	3., 4., 17. és 18. páncélos hadosztály (több mint 800 harckocsi)	70	a 6., a 42. és a 75. lövészadosztály egységei és alegységei, a 22. harckocsihadosztály egységei és alegységei (felkészületlenül)
1.	299., 111., 75., 57., 298. és 44. gyaloghadosztály ¹⁴⁴⁴	65	87. és 124. lövészadosztály

Csapataink csoportosítása lehetővé tette az ellenségnek, hogy főcsapásainak irányában négy-ötszörös túlerőt hozzon létre mind létszám, mind technika tekintetében. Ráadásul még az is jelentősen csökkentette a szovjet határmenti körzetek csapatainak harci lehetőségeit, hogy kiképzésük hiányos volt, s nem voltak kellően feltöltve sem élőerővel, sem haditechnikai eszközökkel és fegyverzettel.

1940 őszén leszerelték a szolgálati idejét letöltött legénységet. Helyére bevonult a következő korosztály újonc állománya. 1941 nyaráig ezek csak az alapkiképzést kapták meg. A Vörös Hadsereg létszámának emelésével 1941 tavaszán és nyarának elején némi feltöltés érkezett a csapatokhoz. A Kijevi Különleges Katonai Körzet csapataihoz például csak 1941. május közepén kezdett megérkezni a feltöltés.¹⁴⁴⁵ A német támadás kezdetekor a körzet magasabbegységeinek egy része a megalkulásnak, a kiképzésnek és a technikai felszerelésnek még csak a kezdeti szakaszában volt. A vezérkar tervei szerint a körzetnek csak 1941 végére és 1942 elejére kellett megkapnia a teljes fegyverzetét.¹⁴⁴⁶ Az első T-34-eseknek és KV-knak csak 1941 április-májusában kellett megérkezniük a határmenti körzetekbe, s a háború kezdetekor az öt határmenti katonai körzetben mindössze 1475 ilyen típusú harckocsi volt, ebből KV 508, T-34-es pedig 967 db.¹⁴⁴⁷ Igaz, a csapatoknál jelentékeny számban voltak régi típusú harckocsik (BT-5, BT-7, T-26 stb.), amelyeket idővel ki akartak vonni. De ezek közül is sok javításra szorult. Egészében a szovjet fegyveres erőknél 1941. június 15-én a régi típusú harckocsik közül nagyjavításra és felújításra szorult az állomány 29 százaléka, közepes javításra pedig 44 százaléka. A kifogástalan állapotban levő régi típusú harckocsik aránya nem haladta meg a 27 százalékot.¹⁴⁴⁸ Mivel világos volt, hogy az ipar lassan szállítja az új harckocsikat a katonai körzetek tervbe vették a régi típusú harckocsik javítását. E célból tartalék alkatrészeket rendeltek. De az ipari népbiztosságok a beérkezett megrendeléseknek csak 31 százalékát fogadták el, s 1941. június 1-ig a tartalék alkatrészek szükséges mennyiségének csak 11 százalékát szállították le.¹⁴⁴⁹

Nagy nehézségeket okozott a gépkocsiszállítás hiánya. Egyes gépesített hadtesteknél a szükséges gépkocsik fele sem állt rendelkezésre. A szükséges szállító eszközök és tűzérési vontatók hiányában

a gépesített hadtestek páncélos és gépkocsizó lövészadosztályainak manőverezési és támadó lehetőségei rendkívül korlátozottak voltak.

Jelentős időre lett volna szükség ahhoz, hogy az újonnan alakított páncélos magasabbegységek számára kiképezzék a szakembereket. Minthogy nem volt elegendő harckocsizó, sürgősen át kellett vezényelni a harckocsicapatokhoz tiszteket, tiszthelyetteseket és katonákat más fegyvernemektől, elsősorban a gyalogságtól és a lovasságtól. Harcosaink a párttól kapott utasítást teljesítve lelkesen hozzáálltak az új szakmák elsajátításához. Idő hiányában azonban sokan nem tudták kellőképpen megtanulni a technika kezelését, s nem válhattak szakmájuk mesterévé. Sok harckocsiszerelő-vezetőnek a háború kezdetéig mindössze másfél-kétórás gyakorlata volt a harckocsi vezetésében. Nem mindegyik parancsnok tudta elsajátítani a harckocsi- és gépesített egységek vezetésének bonyolult művészetét.

A nyugati határmenti körzetekben az új gépesített magasabbegységeket nem sikerült teljesen megalakítani. Többségük nem érte el a szükséges készenléti állapotot, s nem kapta meg a szükséges harc kiképzést.

A határmenti katonai körzetekben jelentős mennyiségű tüzérség volt, amely egészében tökéletesen megfelelt a korszerű harc követelményeinek, és sok tekintetben fölülte állt a német tüzérségnek.

Ez a hatalmas technikai apparátus azonban nem volt teljes egészében a csapatoknál. Egyes magasabbegységek, főleg a gépesítettek, hiányt szenvedtek még tábori lövegekben is. Különösen nagy hiány volt légvédelmi tüzérségben; a hiány átlagosan 30 százalékos volt. Nagy hiány mutatkozott páncéltörő lövegekben is.

A légierő nem volt eléggé felkészülve a háborúra, bár új repülőgépeinknek sok előnyük volt a német gépekkel szemben. Ilyen repülőgép azonban kevés volt – a határmenti körzetek légierőjének körülbelül 22 százaléka. A harci gépek többsége, mintegy 64 százaléka vadászgép volt. A repülőgépek személyzete még nem sajátította el a repülést az új gépeken. Így például 1941. május 1-ig a Pe-2 típusú bombázókon való repülésre a pilóták 72 százaléka, a LaGG-3 vadászgépekre 32 százaléka, a MiG-3 gépeken való repülésre pedig az átképzésre vezényelt repülők mintegy 80 százaléka volt kiképezve. Az Il-2 csatagépre, a Jak-1 vadászra és néhány más gépre való átképzéshez pedig egyáltalán hozzá sem kezdtek, mert ilyen gépek még nem voltak a harci egységeknél.

1941 első három hónapja folyamán a Balti Különleges Katonai Körzet légierőjének hajózó állománya átlagosan 15,5 órát, a Nyugati Különleges Körzeté 9 órát, a Kijevi Különleges Körzeté csak 4 órát töltött a levegőben.¹⁴⁵⁰

Az új szerkezetű repülőgépek számára meg kellett nagyobbítani a kifutópályákat, s részben ki kellett cserélni a repülőterek berendezését. Ezenkívül a határmenti körzetekben új repülőtéri hálózatot építettek ki. Az építkezésnek 1941 július-szeptemberében kellett volna a legnagyobb lendülettel folynia. Mivel a berendezések kicserélése idején a repülőterek nem használhatók, a hadvezetőség úgy döntött, hogy ezeket a munkálatokat ne egy időben végezzék a határmenti körzetek valamennyi repülőterén, hanem egyszerre csak néhányon. 1941 tavaszán azonban a Belügyi Népbiztonság szervei, amelyekre az építkezési munkálatokat bízta, a helyzettel nem törődve, egyidejűleg láttak munkához a határmenti repülőterek többségén. Ennek következtében e repülőterek jelentékeny része a háború kezdetekor ténylegesen használhatatlan volt, a vadászipülőgépek pedig néhány repülőterre zsúfolódtak össze, ez megfosztotta őket a manőverezés lehetőségétől, megnehezítette az álcázást és a decentralizálást. Ezenkívül néhány repülőteret – különösen a Nyugati Katonai Körzetben – a határhoz túlságosan közel helyeztek el, ez az ellenséges légierő váratlan támadása esetén fölöttébb sebezhetővé tette őket. 1941. június 22-ére tehát nem készült el a repülőtéri hálózat, a repülőegységek összezsúfolódtak néhány békebeli repülőteren, amelyek közül sokat az ellenség jól ismert, s ez egyik oka volt azoknak a súlyos veszteségeknek, amelyeket légierőnk a háború első napjaiban szenvedett. A légi figyelő- és jelzőszolgálatot a nyugati határmenti sávban rosszul szervezték meg, s a légi egységek nem kapták meg idejében az adatokat arról, hogy a német fasiszta repülőgépek berepültek a szovjet terület fölé.

A háború kezdetének pillanatában a határmenti körzetek légierije a gépek kicserélésének, az átszervezésnek és a személyi állomány átképzésének szakaszában volt.

A szovjet fegyveres erők közlekedési vonalai fejletlenek voltak. A Honvédelmi Népbiztosság abból kiindulva, hogy Nyugat-Belorusszijában, Nyugat-Ukrajnában és a Baltikumban nem elegendő a vasutak áteresztő képessége, kidolgozta a vasútépítésnek és a meglevő vasúthálózat megerősítésének tervét. Az építést 1941 első negyedében kezdték meg, de a munka üteme lassú volt. A háború kezdetén a főbb vasúti csomópontok fejletlenek voltak, sok vonalnak nem volt második vágánya, a vonalak nagy része nem volt képes a szükséges hosszúságú szerelvények áteresztésére, egyes kirakodóhelyeken nem állt rendelkezésre a szükséges berendezés; az elhasznált vágányállomány és a gyenge aljzat miatt nem lehetett nehéz szerelvényeket összeállítani. A vasutak rossz állapota rendkívül megnehezítette a hadászati összpontosítást és felvonulást. A csapatokat a régi államhatár közelében ki kellett rakni a szerelvényekből, s gyalogszerrel indítani tovább, nyugat felé.

A Szovjetunió nyugati határainak műszaki berendezése, különösen a megerősített körletek építése a fasiszta Németország támadásának pillanatáig nem fejeződött be. A régi megerősített körleteket korábbi határainkon (vagyis az 1939-es határokon) már leszerelték. 1940 nyarán több évre szóló tervet dolgoztak ki arra, hogy az új határokon kiépítsék a megerősített körleteket. 1941 júniusáig egyes tűzfészek, védelmi csomópontok építése fejeződött be a határmenti megerősített körletek első övében. A megerősített körletek többségének személyi állománya nem volt teljes. 1941 tavaszán megkezdődött átszervezésük és kiegészítésük az új, állománytáblák szerint, ez azonban a német támadás pillanatáig nem fejeződött be.

A háború kezdetéig csak részben sikerült felfegyverezni a vlagyimir–volinai megerősített körlet négy csomópontja és a sztrumilovi megerősített körlet öt csomópontja első övének támpontjait. Csak az 1940-ben épített harci létesítményeket látták el fegyverrel, az 1941-es tervben szereplő létesítmények még épülőben voltak. A vlagyimir–volinai megerősített körlet sávjában 1941. június 22-én csak 97 tartós tűzfészek, a sztrumilovi megerősített körlet első két védelmi csomópontjának sávjában pedig csak 33 harci létesítmény volt felfegyverezve. A Litovizs–Szokal szakaszon a két megerősített körlet támpontjai közt 25 km szélességű rés képződött. Ennek az volt a magyarázata, hogy a háború kezdetéig nem épült meg és nem kapta meg a szükséges fegyverzetet a vlagyimir–volinai megerősített körlet balszárnyának két védelmi csomópontja.¹⁴⁵¹

Mivel a megerősített körletek támpontjaiban a harci létesítmények többsége a háború kezdetéig nem készült el, nem szervezték meg kellően a tüzérségi és a géppuskatűz-rendszert sem. A megépült létesítmények szinte teljesen nélkülözték az energiaszolgáltató és önálló vízszolgáltató berendezéseket, a támpontoknak kevés híradó berendezésük volt. A légvezeték-építés tervét a megerősített körletek 1940-ben csak 25–30 százalékban, a föld alatti vonalakét pedig csak 10–13 százalékban teljesítették. Nem volt kielégítő a harci létesítmények álcázása sem.

A harcokcsi- és a gyalogsági akadályok építésének tervét védelmünk peremvonala előtt a háború kezdetéig átlagosan 25–30 százalékban teljesítették, ez azzal magyarázható, hogy nem volt elég munkaerő, és különösen akadályeszköz.

Az utak, a raktárak és a laktanyák építése közvetlenül a háború előtt kezdődött meg. A megerősített körletek egységei ideiglenes épületekben és parasztházaknál szállásoltak el. A parancsnoki állomány is parasztházakban kapott szállást, amelyek az egységektől számított tíz kilométeres sugarú körben helyezkedtek el.

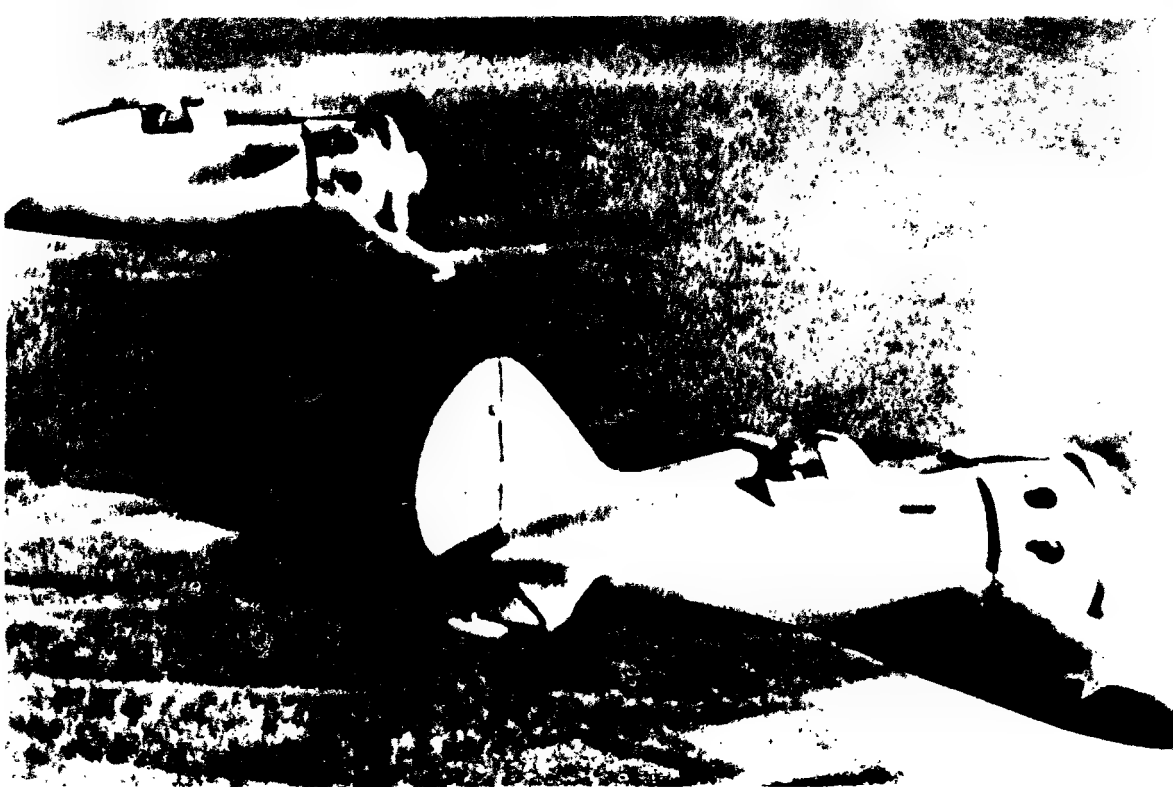
Nagy munkákat kellett végezni a nyugati körzetekben, különösen a Baltikumban, Nyugat-Ukrajnában és Nyugat-Belorusszijában, hogy megszervezzék a megbízható összeköttetést. A híradás állapota nem felelt meg a vezetés követelményeinek, s ezért sürgősen át kellett szervezni. Ezek a munkálatok sem fejeződtek be a háború kezdetéig, jóllehet létfontosságúak lettek volna, hogy a hadműveletek ideje alatt biztosítsák a csapatok folyamatos vezetését.

A német hadvezetés a Szovjetunió elleni támadás előkészítése során igyekezett gondosan felderíteni a szovjet határmenti körzeteket, a védelmi erődítményeket, a repülőtereket, a csapatok

Gyalogság és tüzérség harcászati gyakorlaton (1940)

I-16 vadászok a levegőben (1940)

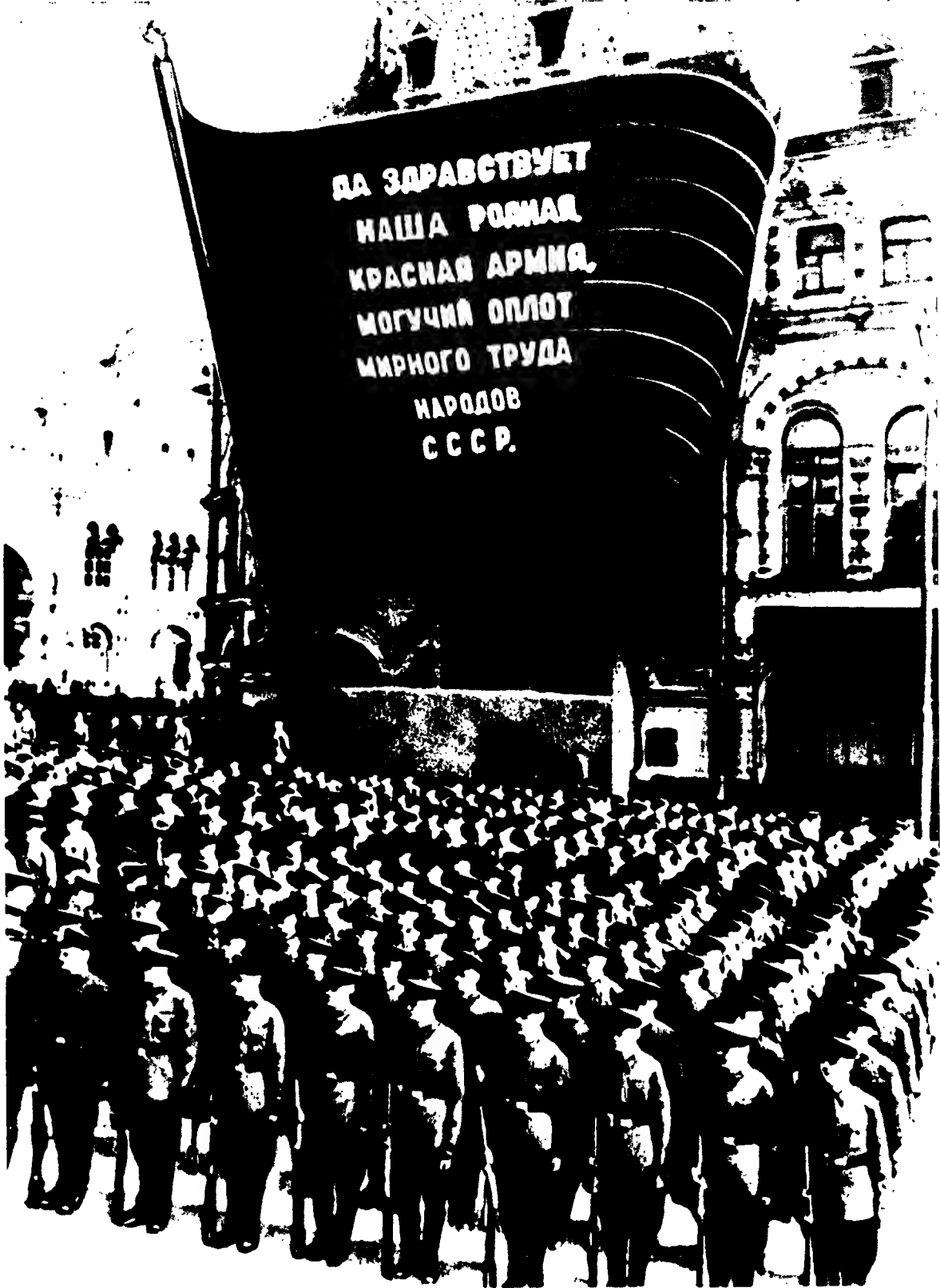

Torpedórombolók gyakorlaton (1940)

Moszkvai dolgozók az 1941. május 1-i felvonuláson

Katonai díszszemle Moszkvában 1941. május 1-én

állomáshelyeit, a haditengerészeti támaszpontokat, a partvédelmi objektumokat. Ebből a célból sok hírszerző és diverziós ügynököt dobott át. A szovjet határőröknek már jóval a támadás előtt valóságos háborút kellett folytatniuk a hitlerista ügynökség ellen. A nyugati katonai körzetek területén elhelyezkedett határőr-csapatok csupán 1939 októberétől 1940 decemberéig mintegy 5000 ellenséges ügynököt fogtak el, s több jól felfegyverzett bandát semmisítettek meg.¹⁴⁵²

Ügynökök toborzása, és a Szovjetunió területére való átdobásuk céljából az ellenség kiépítette a határmenti hírszerző és átkelő állomások széles hálózatát. 1940-ben határmenti csapataink felderítői a német fasiszták által megszállt lengyel területen 95 ilyen állomást derítettek fel.

A háború közeledtével a hitlerista hírszerzés aktivitása fokozódott, változott az ellenséges ügynökség feladatainak jellege, és az ügynökség összetétele. 1941 januárjától főleg kiválóan képzett ügynököket dobtak át zsebrádió-állomásokkal felszerelve. A határőr-csapatok által elfogott vagy megsemmisített ellenséges ügynökök száma 1941 első negyedében, 1940 első negyedéhez képest 15–20-szorosra, 1941 második negyedében pedig 1940 második negyedéhez viszonyítva 25–30-szorosra növekedett.

A derék szovjet határőrök bátran és rendületlenül őrizték a szovjet földet. 1941 februárjában 384 hős határőrt tüntettek ki rendjelekkel és érmekkel.¹⁴⁵³

Az ellenség igyekezett átdobni mögöttes területünkre katonai hírszerző csoportokat, rendszerint tapasztalt hírszerző tisztek vezetésével. A német felderítő csoportok álcázása végett gyakran a Vörös Hadsereg katonai egyenruhájába öltöztek, 1941 áprilisában például a 86. határőr-szakasz körzetében (Avgusztoz [Augustów] város, Belorusz SZSZK) 16 tagú hírszerző csoport lépte át a szovjet határt, a Vörös Hadsereg műszaki csapatainak egyenruhájában. Amikor a határőrök rajtuk ütöttek, a hitleristák erős fegyveres ellenállást fejtettek ki. A harc eredményeképpen 11 fasiszta meghalt, a többi fogságba esett. A határőr-szakasz parancsnoka, Vikuskin, a harc során két sebesülést kapott, de sebesülten is folytatta a harcot, amíg az ellenséges csoport be nem szüntette az ellenállást.¹⁴⁵⁴

1941. június 15-től kezdődően a német hadvezetőség nagyszámú bandát, diverziós és felderítő csoportot és egyéni diverzánst dobott át a Szovjetunió területére azzal a feladattal, hogy a hadműveletek megkezdésekor rongálják a távbeszélő- és távíróvonalakat, robbantsák fel a hidakat és a vasúti pályákat a szovjet csapatok fő utánpótlási vonalain, semmisítsék meg a katonai raktárakat és más fontos objektumokat, foglaljanak el a Vörös Hadsereg hátában vasúti és közúti hidakat, s tartsák meg ezeket, amíg a német hadsereg előretolt egységei oda nem érnek.

A német támadás előtti utolsó pillanatban, 1941. június 21-ről 22-re virradó éjszaka a hitlerista hírszerzés több hadműveleti irányban földi és légi úton jelentős számú kisebb diverziós csoportot dobott át a határon, s ezek tagjai polgári ruhába vagy a Vörös Hadsereg katonai egyenruhájába voltak öltözve.

Az ellenség légi felderítést is folytatott. 1939 októberétől a háború kezdetéig 152 alkalommal sértették meg német repülőgépek a határt.¹⁴⁵⁵

Az ellenséges légi felderítés elleni harc a határőr-csapatoknak és a határmenti katonai körzetek egységeinek feladata volt. De mint utóbb kiderült, az áruló Berija már 1940 márciusában kifejezetten megtiltotta a határőr-csapatoknak, hogy tüzet nyissanak a határsértő német repülőgépekre, s azt követelte, hogy a Vörös Hadsereg egységei és a hajóhad hajói ne bocsátkozzanak harcba a német légierővel. Ténylegesen megnyitotta a szovjet légteret az ellenséges hírszerzés előtt.

A német hadvezetés jóval a támadás kezdete előtt olyan nagyarányú felderítő akciókat indított a Szovjetunió nyugati határain, hogy ezeknek a jellege egymagában is bizonyította a német imperializmusnak a Szovjetunió ellen irányuló agresszív terveit.

A szovjet kormány több elővigyázatossági intézkedést tett, hogy agresszió esetén visszaverje az ellenséget. Mivel 1941 áprilisában megneemtámadási szerződést kötött Japánnal, megkezdhetette egyes magasabbegységek átdobását az ország belső körzeteiből a nyugati határok védelmének megerősítésére. A vezérkar kidolgozta az államhatár fedezésének tervét, a vasúti szállítások had-

műveleti terveit, a hadsereg és a hajóhad mozgósítási terveit. A szovjet kormány mozgósítási tervet készített arra, hogy 1941 második felében és 1942-ben haditermelésre állítsa át az ipart. Mindezeket a terveket egyetlen eszme hatotta át, amelynek lényege ez volt: elhárítani az ellenség támadását az államhatár mentén, és azután megsemmisítő csapást mérni rá.

E terv végrehajtásának szükséges politikai, gazdasági és katonai előfeltételei megvoltak. De a tervezett intézkedések közül egyetlenegy sem hagytak jóvá, és nem hajtottak végre a német támadásig. Az ország felkészülése a védelemre nyilvánvalóan elmaradt a kialakult helyzet követelményei mögött. Figyelman kívül hagyták a határmenti körzetek haditanácsainak javaslatait, amelyek abból az igyekezetből fakadtak, hogy elhárítsák az ellenséges támadást, hiszen ennek közeledtét számtalan tény bizonyította.

„1941 áprilisában Hruscsov, az Ukrán K (b) P Központi Bizottságának titkára és a Kijevi Különleges Katonai Körzet parancsnoksága jelentést küldött Sztálinnak, s ebben felhívta figyelmét a határerődítési munkák lassúságára, javasolta a megerődített körletek személyi állományának feltöltését, továbbá hogy kötelezzék az ipart a beton erődítmények és a hiányzó fegyverek határidőn belüli elkészítésére, illetve leszállítására, s kérte, hogy engedélyezze 105 000 főnyi polgári lakosság bevonását az építőmunkák meggyorsítása végett, hogy e munkálatokat 1941. június 1-ig befejezhessék. Sztálin figyelmen kívül hagyta ezeket a jelzéseket, kéréseket és javaslatokat.”¹⁴⁵⁶

Ennek következtében a nyugati határ védelmének megszervezésében súlyos fogyatékoságok voltak. Az ország legfelső vezetésének hibájából a nyugati határ mentén sok esetben tétlenkedtek akkor, amikor egyre fenyegetőbbé vált a német fasiszta betörés veszélye.

Azért, hogy a Vörös Hadsereget nem helyezték idejében harci készségbe, a személyi felelősség elsősorban Sztálint terheli, aki a párt központi bizottságának vezetője és a szovjet kormány feje volt, valamint Molotovot, aki 1941 májusáig a Népbiztosok Tanácsa elnökeként, majd pedig a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyetteseként és külügyi népbiztosként tevékenykedett. Sztálin és Molotov nem volt hajlandó tudomásul venni a haza határain tornyosuló háborús veszélyt. De nem csekély felelősség terheli a honvédelmi népbiztost és a vezérkar főnökét, Tyimosenkót és Zsukovot sem, akik nem tették meg a legszükségesebb intézkedéseket a Vörös Hadsereg harckészültsége érdekében.

A személyi kultusz a legmagasabb katonai vezetők körében is arra vezetett, hogy ezek féltek a felelősségtől, a kezdeményezéstől; a személyi kultusz béklyóba verte akarataikat, gátolta a legfontosabb elhatározások meghozatalát.

Mindezek a fogyatékoságok nem hathattak volna döntően a védelem állapotára, ha a csapatok idejében felfejlődtek és felkészültek volna a német fasiszta támadás visszaverésére. De a szovjet csapatok Sztálinnak, valamint a honvédelmi népbiztosság és a vezérkar vezetőinek hibájából nem kaptak parancsot arra, hogy idejében vonuljanak fel, és foglalják el a védelmi terepszakaszokat a Szovjetunió nyugati határa mentén.

A vezérkar megfelelő utasítását későn dolgozták ki, s az a csapatokhoz már a német támadás után jutott el. Erről részletesen lesz szó a Nagy Honvédő Háború történetének második kötetében.

*

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúját közvetlenül megelőzte a második világháború csaknem két éve. Ez a szakasz alkotja a világháború első időszakát (1939. szeptember 1-től 1941. június 21-ig). Erre az időszakra a fasiszta blokk – a hitlerista Németország, a fasiszta Olaszország és az imperialista Japán – nagy katonai sikerei jellemzők.

Németország sikereit nemcsak és nem annyira az határozta meg, hogy katonailag fölényben volt Franciaország, Anglia és szövetségeseik hadseregeivel szemben. E sikerek magyarázatát főleg politikai tényezőkben kell keresnünk. E sikerek közvetlen következményei voltak annak a politiká-

nak, amely lovat adott a fasiszta agresszió alá, s amelyet az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralkodó körei a háború előtti időszakban folytattak. Éppen ez a politika bontotta és osztotta meg azokat az erőket, amelyek szembeszállhattak volna a fasiszta agresszióval, és megghiúsíthatták volna. A nyugati országok uralkodó körei akcióinak végzetes hatását súlyosbította az, hogy Franciaországban, Angliában és más országokban a megkezdődött háború napjaiban üldözték a haladó elemeket, és elsősorban a kommunistákat.

A kapitalista világban nem akadt olyan erő, amely meg tudta volna állítani a világalomért hadra kelt német fasiszta hadigépezetet. A Szovjetunió nemcsak a fő, hanem lényegében az egyetlen akadály volt a német hódítók útjában. Németország uralkodó körei, amikor fegyveres erőiket a Szovjetunió ellen bevetették, úgy számoltak, hogy sikerül megsemmisíteniük a szocializmus országát, s ezt az akadályt felszámolva teljesen megvalósíthatják messzemenő világalpolimi terveiket.

Sok európai állam megszállásával Németország a Szovjetunió elleni háború kezdetekor nemcsak saját igen fejlett iparával rendelkezett, hanem csaknem az egész burzsoá Európa iparával is. Ezért a Szovjetunió elleni támadás nagyarányú közvetlen előkészítése lehetővé tette a német imperialistáknak, hogy főlényre tegyenek szert a csapatok technikai felszerelésében, és hadseregük hadászati felvonulásában is jelentősen megelőzzék a Szovjetuniót.

A Szovjetunió elleni háború kezdetekor Németországnak hatalmas hadigazdasági bázisa és jelentős korszerű fegyveres erői voltak, amelyek előzőleg közvetlen harci tapasztalatokat szereztek. A német hadvezetőség a Szovjetunió államhatárán nagy létszámú hadseregeket vonultatott fel, amelyeket technikailag sokoldalúan felszerelt, nagy csoportosításokban összevont és teljesen felkészített arra, hogy nagy erejű és mély csapásokat mérjenek azokban a fő hadászati irányokban, amelyek a Szovjetunió legfontosabb politikai és gazdasági központjai felé vezettek.

Mivel Nyugat-Európában nem folytak aktív hadműveletek, a fasiszta Németország a Szovjetunió ellen bevethette főerőit és szövetségeseinek erőit, a Szovjetunió viszont kénytelen volt számolni az imperialista Japán támadásának lehetőségével, s figyelembe venni a közel-keleti helyzet bonyolultságát.

A Szovjetunió következetesen békeszerető külpolitikát folytatott. Ez a politika azonban a kapitalista hatalmaknál nem talált támogatásra. A nemzetközi helyzetet az jellemezte, hogy a Szovjetunió mint szocialista állam magára maradt az ellenséges kapitalista környezetben.

A Szovjetunió Kommunista Pártja a nagy Lenin útmutatásaitól vezérelve következetesen megvalósította a szocialista iparosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása és a kulturális forradalom politikáját a szocializmus felépítése, hazánk gazdasági és védelmi erejének gyarapítása érdekében.

A szovjet nép rövid idő, alig 13 év alatt megteremtette a szükséges technikai és gazdasági előfeltételeket ahhoz, hogy maximálisan fokozza államának védelmi képességét. Ennek eredményeképpen a Szovjetunió a fasiszta Németország hitszegő támadásának pillanatában olyan anyagi lehetőségekkel rendelkezett, amelyek kielégíthették az arcvonal és a háterszág szükségleteit, s minden szükséges adottsága megvolt a védelem megszervezéséhez. A meglevő lehetőségeket azonban nem használták ki teljesen arra, hogy az országot idejében felkészítsék az agresszió visszaverésére.

A Szovjetunió Fegyveres Erői szervezetük és technikai felszerelésük tekintetében alapján megfelelőek az akkori követelményeknek. A szovjet hadtudomány megfelelő színvonalon állt. A szovjet csapatok erkölcsi-politikai szelleme ugyancsak magas fokú volt. A szovjet fegyveres erők képesek voltak arra, hogy megvédjék a szocialista haza szabadságát, becsületét és függetlenségét.

1941. június 21-én, a háború előtti utolsó békés napon, a Donyec-medence bányászai és az uráli kohászok, a kaszpi-tengeri olajbányászok és az üzbegisztáni gyapottermelők, a Volga melléki gépgyári munkások és a szibériai kolhozparasztok, valamennyi szovjet ember derekasan dolgozott a szocializmus békés építésén. A megérdemelt vasárnapi pihenőre készülve nem is sejtették, hogy reggel a háború borús napja virrad rájuk.

AZ ALAPTÉRKÉPEK JELELMAGYARÁZATA

TELEPÜLESEK		HATÁROK	KÖZLEKEDÉSI VONALAK
☆ MOSZKVA	A Szovjetunió fővárosa	Államhatár	Fontosabb vasútvonal (hadműveleti térképen jűk ki)
BERLIN KIJEV	Államok és Szovjet Szocialista Köztársaságok fővárosai	Szovjet Szocialista Köztársaságok határa	Egyéb vasútvonal
ALGER	Gyarmatok székhelyei	Gyarmatok, állambirtokok határa	Kisméretarányú pohtik gazdasági térképek v nalai
LENINGRÁD	Nagyobb városok	Autonóm Köztársaságok, me- gyék, területek határa	Fontosabb autótűt
Belgorod	Egyéb fontosabb városok	A Szovjetunió sarki birtokha- tára	Egyéb autótűt
Prohorovka	Egyéb települések	Bérelt területek határa	Fontosabb autótűt az egy- térképeken
		Demilitarizált zóna határa	Egyéb autótűt az egy- képeken

A TÉRKÉPEKEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

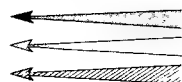
FÖLDRAJZI ELNEVEZÉSEK RÖVIDÍTÉSE				ÁLLAMI HOVATARTOZÁS RÖVIDÍTETT JELZÉSE			
öb.	Öböl	hó	Hágó	(USA)	Amerikai Egyesült Államok	(NB r)	Nagy Britannia
csat.	Csatorna	m	Magaslat	(Au)	Ausztrália	(Nem)	Németország
sz.	Szoros	pu.	Pályaudvar	(Braz)	Brazília	(Norv)	Norvégia
f	Fok, szirt	rá	Vasútállomás	(Dán)	Dánia	(Ol)	Olaszország
sz	Sziget	O.	Ország	(Fr)	Franciaország	(Port)	Portugália
szk	Szigetek	Mand.	Mandátum	(Gr)	Görögország	(Sp)	Spanyolország
fsz	Félsziget	SzSzK	Szovjet Szocialista Köztársaság	(Holl)	Hollandia	(SZU)	Szovjetunió
h	Hegy	SzSzK Sz	Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége	(Jap)	Japán	(J, Z)	Új-Zéland

KATONAI KIFEJEZÉSEK RÖVIDÍTÉSE

HDS.	Hadserég	dt.	Deszant	gl. hdt.	Gépkocsizó lövész hadtest	HK.(PC.)HDS.	Harckocsi (páncs)
hdt.	Hadtest	lov. hdt.	Lovas hadtest	Ö. HDS.	Önálló hadserég	hk. (pc.) cs.	Harckocsi (páncs)
ldt. hdt.	Légi deszant hadtest	lov. g. cs.	Lovas-gépesített csoport	gy. ho.	Gyaloghadosztály	hk. (pc.) ho.	Harckocsi (páncs)
HDSCS.	Hadserégcsoport	kon.	Konvoj	gy. e.	Gyalogezred	hk. (pc.) hdt.	Harckocsi (páncs)
GD. HDS.	Gárda hadserég	g. ho.	Gépesített hadosztály	T.	Tartalék	CS. HDS.	Csapástmérő ha
hel. ho.	Hegyi lövészadosztály	gl. ho.	Gépkocsizó lövészadosztály	löv. dd.	Lövészdandár	F.	Flotta (tengeri)
hel. hdt.	Hegyi lövész hadtest	g. hdt.	Gépesített hadtest	löv. ho.	Lövészadosztály	Fl.	Flottilla (folyam)
				löv. hdt.	Lövész hadtest	Fr.	Front

A HADMŰVELETEK JELZÉSE

SZÁRAZFÖLDI CSAPATOK

Összfegyvernemi hadseregek és magasabbegységek csapásainak iránya

Harcokcsi és gépesített magasabbegységek csapásainak iránya

Lovas magasabbegységek csapásainak iránya

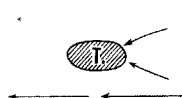
Lovas-gépesített csoportok csapásainak iránya

Összfegyvernemi és harcokcsi (páncélos) magasabbegységek együttes tevékenysége

A csapatok harccal való visszavonulása

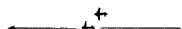
A csapatok visszavonulása

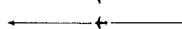
Tartalékok felvonulása

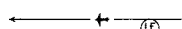
A csapatok előrevonása és átcsoportosítása

A légierő tömeges csapásai

A légierő csapásai

Légi felderítés

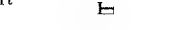
Légítámadás (bombázás)

Sorhajó

Cirkáló

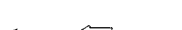
Repülőgép-anyahajó

Aknarakó naszád

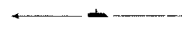
Tengeralattjáró

Torpedóromboló

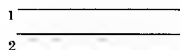
A tengeri flotta és a folyami flottilla egységeinek és egyes hadihajóinak tevékenysége

A tengeralattjárók tevékenysége

Védelmi terepszakaszok

Arcvonal (1). A csapatok helyzete (2)

A csapatok összpontosítási körletei

A harcokcsi (páncélos) magasabbegységek (egységek) által megszállt körletek

A lovas magasabbegységek (egységek) által megszállt körletek

A csapatok bekerítése és megsemmisítése

A bekerített csoportosítás részleges megsemmisítése és a csapatok kiszárgása a bekerítésből

Tüzérségi állások és a tüzelési szektorok

Front és hadseregtörzsek

Front és hadsereg sávhatárok

Hósi-városok

A városok elfoglalásának időpontja

A városok felszabadításának időpontja

L É G I E R Ő

A szárazföldi és tengeri objektumok légi oltalmazása

Repülőterek

Légideszant

HADITENGERÉSZET

Tengeri harc, ütközet (a jel színe egyezik a győző fél színével, ha a győző fél nem állapítható meg, akkor a jelzés fekete színű)

A parti tüzérség állásai és tüzelési szektora

Aknásított körzetek

A tengeri deszant szállítási útvonala és partraszállásának helye

A konvoj útvonala

Tengeri szállítások

Fő haditengerészeti támaszpont

Haditengerészeti támaszpont

J E G Y Z E T E K *

- 1 N. Sz. Hruscsov: A leszerelés – a béke megszilárdításának és a népek közötti barátság biztosításának útja. Bp. Kossuth Könyvkiadó. 1962. 52. old.
- 2 Правда, 22 июня 1961 г.
- 3 Ugyanott.
- 4 N. Sz. Hruscsov: A kommunizmus építésének programja. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1959. 4–5. old.
- 5 Ugyanott, 126. old.
- 6 Правда, 6 марта 1960 г.
- 7 Lenin Művei 28. köt., Bp. Szikra, 1952. 69. old.
- 8 Lenin Művei 21. köt., Bp. Szikra, 1951. 214. old.
- 9 Коммунистический Интернационал, 1939, № 8–9. Стр. 3–4.
- 10 Ugyanott, стр. 127.
- 11 Ugyanott, стр. 123.
- 12 Ugyanott, стр. 129.
- 13 „Congressional Records”. Vol. 91. part 9. pp. 12398–12399.
- 14 Документы совещания представителей коммунистических и рабочих партий. М.: 1960. Стр. 59.
- 15 „Monthly Review”. March, 1956. p. 433.
- 16 War in Korea and the Complete History of World War II. Francis Trevelyan Miller, Armed Services Memorial Edition. 1955. p. K–1–K 2.
- 17 William A. Williams: The Tragedy of American Diplomacy. Cleveland and New York, 1959. p. 169.
- 18 Правда, 13 декабря 1962 г.
- 19 Ugyanott.
- 20 Népszabadság, 1961. aug. 6.
- 21 The Parliamentary Debates, House of Lords, Fifth Series. Vol. CCVI. London, 1958. pp. 172–173.
- 22 N. Sz. Hruscsov: Fegyver és háború nélküli világ. Kossuth Könyvkiadó, 1962. 658. old.
- 23 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Т. II. Москва, Госюриздат, 1955. Стр. 885.
- 24 Erről részletesen lásd e kötet ötödik fejezetének harmadik pontjában és a „Német Demokratikus Köztársaság” c. folyóirat 1959. évi 9. számában, továbbá a következő folyóiratokban: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. Stuttgart, April 1956. Heft 2. S. 115–144; Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Berlin, 1956., Heft S. 755–757; Mitteilungsblatt der Arbeitsgemeinschaft ehemaliger Offiziere, Kongress – Verlag. Berlin, Juli 1959, No. 7. S. 14.
- 25 Программные документы борьбы за мир, демократию и социализм, Госполитиздат, 1961. Стр. 81–82.
- 26 Ugyanott.
- 27 Правда, 7 января 1963 г.
- 28 Ugyanott.
- 29 Ugyanott.
- 30 N. Sz. Hruscsov: A munkásokra és alkalmazottakra kivetett adók megszüntetéséről és a szovjet nép jólétének fokozására irányuló más intézkedésekről. A Szovjet Híradó IV. évf. 10. sz. melléklete, 58. old.
- 31 Lenin Művei 30. köt., Bp. Szikra, 1953. 143. old.
- 32 H. Schacht: Meine Abrechnung mit Hitler. Hamburg, 1948. S. 24.
- 33 Историко-дипломатический архив СССР. Документы министерства иностранных дел Германии, Ф. 162, д. 620, л. 107.

*A levéltárak rövidítése:

АВП СССР — A Szovjetunió külpolitikai levéltára
 ЦГАВМФ СССР — A Szovjetunió Hajóhadának Központi Állami Levéltára
 ЦГАОР — Az októberi forradalom és a szocialista építés Központi Állami Levéltára
 ЦГАКА — A Szovjet Hadsereg Központi Állami Levéltára

- 34 Dean Acheson: Power and Diplomacy, Harvard University Press, 1958. p. 34.
- 35 Lenin Művei 30. köt., Bp. Szikra, 1953. 427. old.
- 36 W. Z. Foster: A kapitalizmus alkonya. Bp. Szikra, 1950. 9. old.
- 37 Bulletin mensuel de Statistique, Société des Nations, 1936. No. 3. p. 10.
- 38 A Távol-Kelet a nemzetközi politikában 1870–1945. Bp. Szikra, 1953. 378. old.
- 39 W. Z. Foster: Az amerikai földrész rövid politikai története. Bp. Szikra, 1952. 501. old.
- 40 F. Syre: The Dependence of Domestic Markets Upon Foreign Trade. Washington, 1939. pp. 8–9.
- 41 Deutsches Zentralarchiv Potsdam. Allgemeine Enigaben 29.01.10602. Bd. 38, S. 21.
- 42 Народное Хозяйство СССР в 1958 году. Статистический ежегодник. М. Госстатиздат, 1959. Стр. 135.
- 43 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, лл. 2–3.
- 44 A Saar-vidékkel együtt.
- 45 Az USA-ban, Angliában, Franciaországban vezetékes áram; Németországban, Japánban, Olaszországban össztermelés.
- 46 Lenin Művei 27. köt., Bp. Szikra, 369. old.
- 47 Lenin Művei 31. köt., Bp. Szikra, 1951. 479–480. old.
- 48 Цинь Бэнь-ли. История экономической агрессии американского империализма в Китае. М., Издво иностранной литературы, 1951. Стр. 70.
- 49 Ugyanott, стр. 72.
- 50 История войны на Тихом океане. Т. I. М. Изд-во иностранной литературы, 1957. Стр. 338–339.
- 51 Mandzsúriának neveztek azokban az években Északkelet-Kínát.
- 52 История войны на Тихом океане. Т. I. М. Изд-во иностранной литературы, 1957. Стр. 344.
- 53 Правда, 5 октября 1931 г.
- 54 Правда, 27 сентября 1931 г.
- 55 Лю-Да-нянб. История американской агрессии в Китае. М. Изд-во иностранной литературы, 1951. Стр. 107.
- 56 H. L. Stimson: Дальневосточный кризис. Москва, Соцэкгиз, 1958. стр. 5.
- 57 Henry L. Stimson és McGeorge Bundy: On Active Service in Peace and War. New York, 1948. pp. 220–221.
- 58 H. L. Stimson: Дальневосточный кризис. Москва, Соцэкгиз, 1958. стр. 66.
- 59 United State's Relations with China. U. S. Government Printing Office, 1949. p. 15.
- 60 The Daily Worker, 6. Febr. 1932.
- 61 C. F. Remer: Foreign Investments in China. New York, 1933. pp. 282–283.
- 62 «Мао-Цзе-дун. Биографический очерк». М., Госполитиздат, 1939. Стр. 58.
- 63 АВП СССР. Материалы Токийского процесса, Ф. 436, б. оп. 2, д. 16, л. 269.
- 64 Ugyanott, стр. 272.
- 65 Ugyanott, стр. 251.
- 66 Ugyanott, стр. 252.
- 67 Ugyanott, стр. 180–181.
- 68 Известия, 13 декабря 1932 г.
- 69 АВП СССР, Ф. 0146, оп. 16, д. 568, л. 78.
- 70 W. Churchill: The Second World War. Vol. I. London, 1955. p. 78.
- 71 O. Winzer: Zwölf Jahre Kampf gegen Faschismus und Krieg. Berlin, 1955. S. 12–13.
- 72 И. М. Файнгар, Очерк развития Германского Монополистического капитала. М. Соцэкгиз, 1958, стр. 325.
- 73 A weimari polgári köztársaság az 1918. évi novemberi forradalom után jött létre, és az 1933-ban végrehajtott fasiszta puccsig állt fenn.
- 74 A. Norden: Уроки германской истории. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1948, стр. 92–93.
- 75 Parteitag in Leipzig. Berlin, 1931. S. 41.
- 76 35 лет Коммунистической партии Германии. М., Изд-во иностранной литературы, 1955, стр. 17.
- 77 Die Rote Fahne, 12. Juli 1932.
- 78 Albert Schreiner: Die Enigabe Deutscher Finanzmagnaten, Monopolisten und Junker and Hindenburg für die Berufung Hitlers zum Reichskanzler. In: „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, IX, Jg. (1956), S. 367 ff.
- 79 Н. С. Хрущев. За прочный мир и мирное сосуществование. М., Госполитиздат, 1958, стр. 172.
- 80 G. M. Dimitrov: Válogatott cikkek és beszédek. Bp. Szikra, 1952. 42. oldal.
- 81 Zur Geschichte der deutschen antifaschistischen Widerstandsbewegung 1933–1945. Berlin, 1957. S. 40.
- 82 Vorwärts, von 3 Februar, 1933.
- 83 Walter Ulbricht: Der deutschen Volkes Weg und Ziel In „Einheit“ Heft 9. 1959. S. 6.
- 84 A. Norden: Уроки германской истории. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1948. стр. 171.
- 85 O. Winzer: Zwölf Jahre Kampf gegen Faschismus und Krieg. Berlin, 1955. S. 30.

- 86 H. S. Hegner: Die Reichskanzlei 1933–1945, Frankfurt am Main, 1959. S. 428.
- 87 Конституции Буржуазных стран. М., Изд-во иностранной литературы, 1935, стр. 133.
- 88 Lagebericht der Geheimen Staatspolizei vom 3. Juni 1935. Archiv des Instituts für Marxismus–Leninismus beim ZK der SED. Fond 01/25. S. 185.
- 89 Die illegale Tagung des Zentral-Komitees der KPD am 7 Februar 1933 in Ziegenhals bei. Berlin, 1961. S. 39–40.
- 90 A. Hitler: Mein Kampf. Berlin, 1939. S. 127–128.
- 91 Lenin Művei. 24 köt., Bp. Szikra, 1952. 419. old.
- 92 Trial of Major War Criminals. Vol. XXXII. Nürnberg, 1949. p. 464.
- 93 Reichsgesetzblatt, 17. Juli 1933. S. 487–488.
- 94 Wilhelm Pieck. Reden und Aufsätze. Bd. I. Berlin, 1952. S. 150–151.
- 95 Der Nationalsozialismus, Dokumente 1933–1945, Walter Hofer, Frankfurt am Main, 1957. S. 86.
- 96 Vierteljahrshefte für Konjunkturforschung, 10 Jahrgang, Heft I., Teil A, S. 44.
- 97 Промышленность Германии в период войны 1939–1945 гг., Изд-во иностранной литературы, 1956, стр. 25
- 98 И. М. Файнгар. Очерк развития германского монополистического капитала, М., Соцэкгиз. 1958, стр. 417.
- 99 Промышленность Германии в период войны 1939–1945 гг., стр. 28; Обзор экономического положения в Европе за послевоенный период. Экономическая комиссия ООН для Европы. Женева, 1953, стр. 3. стр. 26.
- 100 Rene Erbe: Die nationalsozialistische Wirtschaftspolitik 1933–1945 im Lichte der modernen Theorie. Zürich 1958. S. 25.
- 101 R. Erbe: Die nationalsozialistische Wirtschaftspolitik 1933–1945. S. 26
- 102 Промышленность Германии 4. период войны 1939–1945 гг., стр. 26.
- 103 Die Deutsche Volkswirtschaft, 1937. No. 7. S. 229.
- 104 Lenin Művei 25. köt., Bp. Szikra, 1952. 366. old.
- 105 O. Meissner: Staatssekretär unter Ebert–Hindenburg–Hitler. Hamburg, 1950. S. 329.
- 106 Trial of the Major War Criminals. Vol. XXX. Nürnberg, 1949. p. 61.
- 107 H. Schacht: Mehr Geld, mehr Kapital, mehr Arbeit, See Blockade, 1949. S. 63.
- 108 Der Deutsche Volkswirt, 1953. No. 12–13. S. 536.
- 109 Итоги второй мировой войны. Сборник статей. М., Изд-во иностранной литературы, 1957, стр. 438.
- 110 Jürgen Ruczynski: Die Geschichte der Loge der Arbeiter in Deutschland von 1789 bis in die Gegenwart, Band II. Erster Teil, 1933. bis Mai 1945. Berlin, 1953. S. 210.
- 111 Wirtschaft und Statistik, 1939. No. 21–22. S. 706.
- 112 Ugyanott, 118. és 323. old.
- 113 Mueller–Hillebrand: Сухопутная армия Германии 1933–1945. Т. I. Москва, Издательство иностранной литературы, 1956. стр. 27.
- 114 Deutsches Zentralarchiv in Potsdam, F. 5347, Ak. We. 1012. S. 30–31.
- 115 Heinz Guderian. Kraftfahrkampftuppen. In: „Militärwissenschaftliche Rundschau“, Jg. (1935), S. 75. ff.
- 116 SS Einsatz. Berlin, 1960.
- 117 Günter Heyden: Kritik der deutschen Geopolitik. Berlin, 1958. S. 153.
- 118 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 5597, л. 3.
- 119 Правда, 27 августа 1959 г.
- 120 O. Spengler: Politische Schriften. München, 1933, S. 124.
- 121 Н. С. Хрущев. За прочный мир и мирное сосуществование, стр. 172.
- 122 Lenin Művei 22. köt., Bp. Szikra, 1951. 262. old.
- 123 H. Schacht: Meine Abrechnung mit Hitler. S. 22.
- 124 Paut Éinzig. World, Financa, 1937–1938. to 1939–1940. Vol. 2. London, 1939. pp. 119–120.
- 125 Советская торговля, 1934, № 3, стр. 105.
- 126 The Economist 20, May 1939.
- 127 Guenter Reimann: Patents for Hitler. New York, 1942, pp. 51–52.
- 128 The New York Times, 9. Oct. 1945.
- 129 H. Ambruster: Treason's Peace. New York, 1947, p. 54.
- 130 R. Sasuly: I. G. Farben. New York, 1947. p. 88.
- 131 Statistical Yearbook 1948, United Nations, New York, 1949. 246. old.
- 132 Ugyanott, 244. old.
- 133 Norbert Mühlen: Hitler's Magician: Schacht, London, 1939. pp. 190–191.
- 134 Economic and Political Aspects of Internacional Cartels. A Study Made for the Subcommittee on War Mobilization of the Committee on Military Affairs, U.S. Senate, Washington, 1944. p. 57.

- 135 Herschl D. Mayer: Неизбежна ли гибель Америки? Москва, Изд-во иностранной литературы, 1950. стр. 39.
- 136 Congressional Record. Vol. 89., part 7., Washington, 1943. p. 9015.
- 137 R. Sasuly: I. G. Farben. New York, 1947. p. 14.
- 138 C. Lewis: America's Stake in International Investments. Washington, 1938. 188. old.
- 139 J. Tenenbaum: American Investments and Business Interests in Germany. New York, p. 11.
- 140 Ugyanott, 12. old.
- 141 Congressional Record. Vol. 88. part 10. Washington, 1943. p. A-3135.
- 142 Statistical Yearbook 1948, p. 251.
- 143 Monthly Bulletin of Statistics League of Nations, 1939. 10, szám.
- 144 A. Norden: Уроки германской истории. стр. 174.
- 145 James Martin: Братство бизнеса. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1951. стр. 255.
- 146 A. Norden: Уроки германской истории. стр. 186.
- 147 James Martin: Братство бизнеса. стр. 256.
- 148 H. Ambruster: Treason's Peace. p. 68.
- 149 Történelemhamisítók. Bp. Szikra, 1951. 9-10. old.
- 150 Herschl Mayer: Неизбежна ли гибель Америки? стр. 38.
- 151 A. Norden: Уроки германской истории. стр. 199.
- 152 Schultheiss: Europäischer Geschichtskalender. Neue Folge. Zweiundfünfzigster Jahrgang, 1936. München, 1936. S. 115.
- 153 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 3614, л. 2.
- 154 Cordell Hull: The Memoirs. Vol. I. London, 1948. p. 225.
- 155 Правда, 1 июня 1933 г.
- 156 Правда, 14 мая 1933 г.
- 157 Архив МО СССР, Ф. 1. оп. 2090, д. 11, лл. 5-8.
- 158 ЦГАСА, Ф. 33987, оп. 2, д. 830. лл. 5-6.
- 159 Ugyanott, лл. 7-8.
- 160 Roosevelt's Foreign Policy 1933-1942. New York, 1942. p. 22.
- 161 The Polish White Book. Official Documents Concerning Polish-German and Polish-Soviets Relations 1933-1939. London-Melbourne, 1939 pp. 25., 31.
- 162 Nem érintetlen megemlíteni azt a körülményt, hogy Becket, aki 1923-ban lengyel katonai attasé volt Franciaországban, a német kémiszervekkel való kapcsolatai miatt a francia kormány követelésére vissza kellett hívni Párizsból.
- 163 Czas, 20 luty, 1934.
- 164 Gazeta Handlowa, 30 styczen, 1934.
- 165 Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Second Series. Vol. VI. London, 1957. pp. 352-353.
- 166 Parliamentary Debates. House of Commons. Vol. 301. May 2., 1935. p. 686.
- 167 Berliner Börsenzeitung, 6. April, 1935.
- 168 W. Malinowski: Das deutsch-englische Flottenabkommen von 18. Juni 1935 als Ausgangspunkt für Hitlers doktrinäre Bündnispolitik, Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1955. No. 9., p. 410.
- 169 Архив МО СССР. Ф. 1, оп. 2092, д. 9, лл. 149-150.
- 170 The Times, May 22. 1935.
- 171 Архив МО СССР, Ф. 1. оп. 2090. д. 6, лл. 109-110.
- 172 «Мировое хозяйство и мировая политика», 1935, № 7. стр. 166.
- 173 W. Malinowski: Das deutsch-englische Flottenabkommen stb. S. 416. és 419.
- 174 Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1935. Vol. II. Washington, 1952. pp. 337-338.
- 175 Joachim von Ribbentrop: Zwischen London und Moskau, Leoni 1954. S. 64 und 67.
- 176 Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunals. Vol. XIV. Nürnberg, 1948. pp. 153-154.
- 177 O. Dietrich: 12 Jahre mit Hitler. München, 1955. S. 44-45.
- 178 W. Churchill: The Second World War. Vol. I. p. 183.
- 179 Lenin Művei 25. köt., Bp. Szikra, 1952. 440. old.
- 180 Коммунистический Интернационал перед VII. Всемирным Конгрессом. М., Партиздат, 1935. стр. 40-41.
- 181 International Information, III. 1933.
- 182 Правда, 6 июня 1933 г.
- 183 «Коммунистический Интернационал» 1933, № 19-20, стр. 98.
- 184 Ugyanott, стр. 98.
- 185 XIII. пленум ИККИ. Стенографический отчет. М., Партиздат, 1934, стр. 589.

- 186 Ugyanott, стр. 593.
- 187 Lenin Művei 31. köt., Bp. Szikra, 1951. 1–111. old.
- 188 Н. С. Хрущев. Современное международное положение и внешняя политика Советского Союза. Правда, 13 декабря 1962 г.
- 189 Togliatti: A Kommunista Internacionálé történetének néhány kérdése. „A béke és a szocializmus kérdései” . . . , 11. szám, 1959. 49. old.
- 190 Arbeiter Zeitung, 21. Februar 1933
- 191 A köztársasági Schutzbund az osztrák szociáldemokrata párt fegyveres szervezete volt; 1923-ban alakult Bécsben, a reakció elleni védekezés céljából.
- 192 A szociáldemokrata pártnak 1932-ben 648 ezer tagja volt; a vezetése alatt álló szakszervezetek 520 ezer tagot számláltak. Lásd: „Коммунистический Интернационал” 1934, № 7–8, стр. 29.
- 193 «Коммунистический Интернационал» 1934, № 10, стр. 49.
- 194 A Komintern 1934. március 14-i kiáltványából. Lásd: „Коммунистический Интернационал”, 1934, № 7–8, стр. 36.
- 195 Az Osztrák Kommunista Párt 1934. elején 5 ezer tagot számlált. Lásd: 4 „Коммунистический Интернационал”, 1934, № 7–8, стр. 29.
- 196 Österreich – Brandherd Europas. Zürich, 1934. S. 225.
- 197 М. Торез. Современная Франция и Народный фронт. М., Соцэкгиз. 137, стр. 70.
- 198 Ugyanott, стр. 93.
- 199 М. Торез. Единый и Народный фронт во Франции. М., Партиздат, 1935, стр. 18.
- 200 Documente din Istoria PCR 1929–1933. Editura pentru literatura politica, 1953. 131. old.
- 201 Gh. Gheorghiu-Dej: Articole si cuvintari. Bucuresti. Editura pentru literatura politica, 1956. 378. old.
- 202 Lenin Művei 31. köt., Bp. Szikra, 1951. 533. old.
- 203 Lenin Művei 33. köt., Bp. Szikra, 1953. 426. old.
- 204 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 4.
- 205 Ugyanott, стр. 4.
- 206 C. Sforza: Dictateurs et dictatures d'après-guerre, Paris, 1931. p. 189–190.
- 207 The Fortnightly Review, May 1946.
- 208 КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, Изд. 7. ч. II., М., Госполитиздат, 1953, стр. 587.
- 209 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 5.
- 210 Lenin Művei 32. köt., Bp. Szikra, 1953. 305. old.
- 211 Lenin Művei 30. köt., Bp. Szikra, 1953. 184–185. old.
- 212 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 5.
- 213 Ugyanott.
- 214 КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, ч. II, стр. 355.
- 215 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 5.
- 216 Ugyanott, л. 6.
- 217 КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. ч. II. стр. 75.
- 218 Ugyanott, стр. 332.
- 219 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 6.
- 220 Ugyanott, л. 7.
- 221 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 7.
- 222 Gyukanov a Nagy Honvédő Hőború kezdetén beállt a Vörös Hadsereg soraiba, és 1941-ben hősi halált halt a kalinyini arcvonalszakaszon.
- 223 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 7.
- 224 A szovjethatalom negyvenéves eredményei számokban. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1958. 22. old.
- 225 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 1.
- 226 Ugyanott, 8.
- 227 Ugyanott.
- 228 Ugyanott.
- 229 Ugyanott.
- 230 Очерки истории здравоохранения СССР (1917–1956). М., Медгиз, 1957, стр. 237–238.
- 231 N. Sz. Hruscsov: A békés egymás mellett élésért. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1960. 322. old.
- 232 М. Горький. Сбор соч. в 30 томах. Т. 25. М., Изд-во М., Академии наук СССР, 1953, стр. 49.
- 233 Ugyanott, т. 27. стр. 359.
- 234 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 9.
- 235 Ugyanott.

- 236 Ugyanott.
- 237 Ugyanott, л. 10.
- 238 Ugyanott.
- 239 Azóta a Szocialista Munka Háromszoros Hőse.
- 240 Az SZKP XXI. kongresszusa. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1959. 128–129. old.
- 241 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 11.
- 242 В. И. Ленин, Соч., 6. — Т. 20, стр. 8–9.
- 243 Lenin Művei 31 köt., Bp. Szikra, 1951. 501. old.
- 244 Ugyanott.
- 245 N. Sz. Hruscsov: A békés egymás mellett élésért. Kossuth Könyvkiadó 1960. 343. old.
- 246 1 hüvelyk = 2,54 cm (a kiadó megj.).
- 247 Внешняя политика СССР. Сборник документов. Т. III. М., 1946, стр. 529.
- 248 Правда, 14 мая 1933 г.
- 249 Правда, 16 октября 1933 г.
- 250 Внешняя политика СССР, т. III, стр. 682.
- 251 Foreign Relations of the United States of America. Diplomatic Papers. The Soviet Union 1933–1939. Washington, 1952. p. 7.
- 252 Az Amerikai Egyesült Államokban a külügyminisztert államtitkárnak nevezik. Szerk.
- 253 Foreign Relations of the United States of America. Diplomatic Papers. The Soviet Union 1933–1939. Washington, 195 . p. 12.
- 254 Ugyanott, 13. old.
- 255 Ugyanott, 245. old.
- 256 Ugyanott, 294. old.
- 257 Ugyanott, 294–295. old.
- 258 Ugyanott, 246. old.
- 259 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в семи томах. Т. 1. М., Госюриздат, 1957, стр. 331. (Дальнейшие ссылки, кроме особо оговоренных, сделаны на данное издание).
- 260 АВП СССР, Ф. 136. оп. Д. 352. п. 21, л. 15.
- 261 Zdenek Fierlingër: Ve službách CSR, díl. 1. Praha, 1951. str. 41.
- 262 АВП СССР, Ф. 0136. д. 358. п. 22. л. 42.
- 263 Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Second Series. Vol. VI. p. 746.
- 264 Geneviève Tabouis: Ils l'ont appelé Cassandre. New York, 1942. p. 199.
- 265 Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Second series. Vol. VI. p. 713.
- 266 АВП СССР, Ф. 0146. оп. 17. д. 649. п. 158. л. 62.
- 267 Архив МО СССР. Ф. 1. оп. 2091. д. 9. л. 321.
- 268 Fragmenty dziennika Szambeka. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Na prawach Rekopisu. Warszawa, 1956. S. 40.
- 269 АВП СССР, Ф. 0122. оп. 18. д. 697. л. 280.
- 270 Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Second series, Vol. VI. p. 769.
- 271 Foreign Relations of the United States of America. Diplomatic papers. The Soviet Union 1933–1939. p. 226.
- 272 Jelenleg a NATO-csapatok parancsnoka Európa közép-ső övezetében.
- 273 Neues Deutschland, 23. Mai 1957.
- 274 Внешняя политика СССР. Сборник документов Т. III. стр. 761–762.
- 275 Ugyanott, Т. IV. Москва, 1946, стр. 30.
- 276 Geneviève Tabouis: Vingt ans de „suspense” diplomatique. Paris, 1958. p. 237.
- 277 АВП СССР, Ф. 136, оп. 20. д. 365. п. 24, л. 156.
- 278 Gamelin: Servir. Т. II. Paris, 1946. p. 166.
- 279 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV., стр. 37.
- 280 Архив МО СССР, Ф. 1. оп. 2092, д. 47, лл. 11–12.
- 281 Klement Gottwald: Se sovetským Svazem na věčné casy. Praha, 1948. str. 52.
- 282 Documents on British Foreign Policy. Third series. Vol. I. London, 1949. p. 314.
- 283 Ugyanott, p. 315.
- 284 АВП СССР. Ф. 0122, оп. 18. д. 697, п. 168, л. 206.
- 285 Ugyanott, л. 240.
- 286 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 11.
- 287 Архив МО СССР, Ф. 1. оп. 2089. д. 359, лл. 38–40.
- 288 Ugyanott, п. 1762, д. 66, лл. 192–196.
- 289 Ugyanott, Ф. 1, оп. 2082, д. 1466, лл. 1–11.
- 290 Ugyanott, Ф. 36, оп. 108, д. 2, лл. 68–99.

- 291 Ugyanott, ф. 38, оп. 1728, д. 23, лл. 192—193.
- 292 КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза, Сборник документов, М., Госполитиздат, 1958. стр. 320.
- 293 Архив МО СССР. Ф. 1, оп. 2082, д. 1466, лл. 21—22.
- 294 Ugyanott, лл. 14—18.
- 295 Ugyanott, лл. 19—20.
- 296 Ugyanott, лл. 14—18.
- 297 КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза, стр. 326.
- 298 Архив МО СССР. Ф. 1. оп. 2103, д. 110, л. 119.
- 299 КАСС о Вооруженных Силах Советского Союза, стр. 326.
- 300 Архив МО СССР. Ф. 2. оп. 2103, д. 110, лл. 1—30.
- 301 Abban az időben honvédelmi népbiztos volt. (Szerk. megj.).
- 302 Архив МО СССР. Ф. 1, оп. 2082, д. 1466, лл. 4—7.
- 303 Архив МО СССР. Ф. оп. 2082, д. 1466, лл. 21. 22.
- 304 Ugyanott, ф. 35, оп. 27979, д. 4, л. 134.
- 305 Ugyanott, лл. 96—97.
- 306 ЦГАСА, Ф. 4, оп. 3. д. 3298. л. 76.
- 307 Архив МО СССР. Ф. 38. оп. 271 082, д. 781, л. 275.
- 308 КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. ч. II. стр. 769.
- 309 Архив МО СССР. Ф. 32. оп. 157 801, д. 99, лл. 283—287.
- 310 Архив МО СССР. Ф. 32. оп. 65 591, д. 2. лл. 20—25.
- 311 Ugyanott, оп. 65584, д. 1466, лл. 14—18.
- 312 Ugyanott, оп. 1716., д. 6. л. 60.
- 313 Ezek a perek többnyire 1937—38 folyamán zajlottak le. — Szerk.
- 314 XXII. Съезд КПСС Стекографический отчет, Т. П. М., Госполитиздат, 1962. стр. 585—586.
- 315 Законодательство об обороне СССР. Воениздат, 1939, стр. 15.
- 316 Ugyanott, 16. old.
- 317 Lenin Művei 21. köt., Bp. Szikra, 1951. 363. old.
- 318 M. Mourin: Histoire des Grandes Puissances. Paris, 1958. p. 325.
- 319 Historicus: Da Versailles a Cassibile. Rocca San Casciano, 1954. p. 21.
- 320 The Daily Mail, August 28. 1935.
- 321 W. Churchill: The Second World War. Vol. I. p. 136.
- 322 F. P. Walters: A History of the League of Nations. Oxford, 1952. p. 673.
- 323 Historicus: Da Versailles a Cassibile, p. 36—37.
- 324 M. Mourin: Histoire des Grandes Puissances, p. 325.
- 325 J. Saunders Redding: They Came in Chains. New York. 1950. p. 290.
- 326 Documents of Italian War Crimes Submitted to the United Nations War Crimes Commission by the Imperial Ethiopian Government. Vol. I. Ministry of Justice, Addis Ababa, 1949. p. 5.
- 327 The Daily Worker, 23. Oct. 1935.
- 328 M. Mourin: Histoire des Grandes Puissances, p. 325.
- 329 S. E. Punkhurst: The Ethiopian People. Their Rights and Progress. Woodford, 1946. p. 12.
- 330 A spanyolországi népfrontot a következő pártok alkották: a kommunista párt, a szocialista párt, a katalán párt balszárnya, a köztársasági párt balszárnya, az úgynevezett köztársasági szövetség, a dolgozók szövetsége, valamint még néhány más párt és szervezet.
- 331 C. Bowers: My Mission to Spain. New York, 1954. p. 243.
- 332 X. Гарсиа. Испания Народного фронта. М., Изд-во. АН СССР. 1957, стр. 142.
- 333 ЦГАСА, Ф. 35 082, оп. 1, д. 526. лл. 6—9.
- 334 L. Stern: Der Freiheitskampf des spanischen Volkes 1936—1939. Berlin, 1956. S. 19.
- 335 Ciano's Diplomatic Papers, Ed. by B. Muggeridge. London, 1948. p. 87.
- 336 Lenin Művei 28. köt., Bp. Szikra, 1952. 3. old.
- 337 Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt 1938. London, 1939. p. 284.
- 338 John F. Hubbrad: How France Financed his war. „Journal of Modern History”, 25 Jg. 1953. p. 404.
- 339 The Daily Telegraph, 30. Oct. 1936.
- 340 «Мировое хозяйство и мировая политика» 1937, № 11. стр. 206.
- 341 Правда, 11 октября 1936 г.
- 342 J. Garcia: Испанский народ в борьбе за свободу и демократию, против фашизма (1931—1939 гг.). Москва, Госполитиздат, 1956., стр. 130.
- 343 Der Freiheitskampf des spanischen Volkes und die internationale Solidarität, Berlin, 1956. S. 363—366.
- 344 «Коммунистический Интернационал» 1937, № 4. стр. 86.

- 345 Ugyanott, 1936., № 16, стр. 84.
- 346 J. Garcia: Интернациональные бригады в Испании. Вопросы истории, 1956, № 7, стр. 38.
- 347 Luigi Longo: Le brigate internazionali in Spagna. Roma, 1956.
- 348 XVIII съезд ВКП(б). Стенографический отчет, стр. 53.
- 349 ЦГАСА, Ф. 35 082, оп. 1, д. 306, л. 3.
- 350 Ugyanott, д. 352, лл. 1—4.
- 351 Ugyanott, д. 526, л. 38.
- 352 Ugyanott, д. 477, л. 80.
- 353 Dolores Ibarruri: Национально-революционная война испанского народа против итало-германских интервентов и фашистских мятежников. (1936—1939 гг.) Вопросы Истории, 1953., № 11, стр. 37.
- 354 The News Chronicle, Nov. 16. 1938.
- 355 H. Garcia: Испанский народ в борьбе за свободу и демократию против фашизма (1931—1939 гг.). стр. 195—196.
- 356 Dolores Ibarruri: Национально-революционная война испанского народа против итало-германских интервентов и фашистских мятежников. (1936—1939 гг.). Вопросы Истории, 1953, № 11. стр. 45.
- 357 H. Garcia: Испания народного фронта, стр. 222.
- 358 L'Humanité, 12 juillet 1938.
- 359 Dolores Ibarruri: Национально-революционная война испанского народа против итало-германских интервентов и фашистских мятежников. Вопросы Истории 1953, № 11, стр. 47.
- 360 АВП СССР. Материалы Токийского процесса, Ф. 436б. оп. 2, д. 72. п. 23, л. 238.
- 361 Чэнь Бо-да. Чан Кай-ши — враг китайского народа. М., Изд-во иностранной литературы, 1950, стр. 111—112.
- 362 АВП СССР. Материалы Токийского процесса., Ф. 436б. оп. 2, д. 17, п. 9. л. 166.
- 363 E. Snow: The Battle for Asia. New York, 1945. p. 17.
- 364 Asia, Paradise defiled, Jun. 1938. p. 337.
- 365 Mao Ce-tung válogatott művei. 2. köt., Bp. Szikra, 1953. 35—40. old.
- 366 Новая и новейшая история Китая. М., Изд-во иностранной литературы, 1950, стр. 159.
- 367 Létszámuk a megerősítő csapatokkal együtt 500—600 ezer fő.
- 368 Чэнь Бо-да. Чан Кай-ши — враг китайского народа, стр. 134.
- 369 М. И. Калинин. О международном положении. М., Госполитиздат 1938, стр. 12—13.
- 370 Международные отношения на Дальнем Востоке (1870—1945 гг.) стр. 473.
- 371 Ugyanott.
- 372 Congressional Record. Vol 84. Washington, 1939. p. 10766.
- 373 The New York Times, 31. Oct. 1937.
- 374 Международные отношения на Дальнем Востоке (1870—1945 гг.) стр. 459.
- 375 Чэнь Во-да. Чан Кай-ши — враг китайского народа, стр. 120.
- 376 Cleona Lewis: Debtor and Creditor Countries: 1938. 1944. Washington, 1945. p. 51.
- 377 Trewartha: Япония. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1949. стр. 502, 514.
- 378 Ciano: Diario. V. 1. 1939—1940. Milano, 1950. p. 59.
- 379 Documents on German Foreign Policy 1918—1945. Series D. Vol. I. London, 1949. p. 734.
- 380 Ugyanott.
- 381 АВП СССР. Материалы Токийского процесса, Ф. 436б. оп. 2, д. 13, л. 167.
- 382 М. Литвинов. Внешняя политика СССР. М., Соцэкгиз. 1937, стр. 185.
- 383 Az „antikomintern paktum” védelmével foglalkozó művek közé tartozik Presseisen könyve, mely 1958-ban jelent meg Hágában. Lásd: Ernst L. Presseisen: Germany and Japan. A Study on totalitarian Diplomacy, 1933—1941. The Hague, 1958. p. 120.
- 384 G. Ciano: Diario. V. 1. 1939—1940. p. 59.
- 385 Ugyanott, 62. old.
- 386 Ugyanott, 201. old.
- 387 Documents on German Foreign Policy 1918—1945. D. Vol. I. pp. 852—853.
- 388 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871. л. 11.
- 389 XVIII. съезд ВКП(б). Стенографический отчет, стр. 389.
(A Németszágra vonatkozó adatokban nem szerepelnek a titkos katonai kiadások tételci.)
- 390 Mueller-Hillebrand: Сухопутная армия Германии 1933—1945 гг. Т. I. стр. 70—73.
- 391 Congressional Record. Vol. 84. Part I. p. 377.
- 392 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 1. стр. 612.

- 393 Les archives secrètes du comte Ciano 1936–1942, Paris, 1948. p. 112–113. Továbbá: Documents on German Foreign Policy, series D. Vol. I. p. 1.
- 394 Ernst von Weizsäcker: Memoirs, Chicago, 1957. p. 126.
- 395 Les archives secrètes du comte Ciano 1936–1942. p. 81.
- 396 K. Feiling: The Life of Neville Chamberlain. London, 1946 pp. 403., 408. – Churchill éles gúnnyal jellemzi Chamberlain politikai rövidlátóságát. W. Churchill: The Second World War. Vol. I. pp. 199–200.
- 397 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. 1. köt., Bp., Révai, 1948. 26. old.
- 398 Ugyanott, 30. old.
- 399 Ugyanott, 34. old.
- 400 Ugyanott, 33–34. old.
- 401 Ch. Tansill: Back Door to the War. Chicago, 1952. p. 365.
- 402 K. Feiling: The Life of Neville Chamberlain. p. 332.
- 403 M. Baumont: La Faillite de la Paix 1918–1939. Paris, 1946. p. 769.
- 404 J.–B. Duroselle: Histoire diplomatique de 1919 à nos jours. Paris, 1953. p. 249.
- 405 Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. I. pp. 42–43.
- 406 F. Papen: Memoirs. London, 1952. p. 402. – Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. I. p. 44.
- 407 Congressional Record. Vol. 88. Part 10. pp. A. 3134–3135.
- 408 The Diplomats 1919–1939. Ed. by G. Craig and F. Gilbert, Princeton–New Jersey, 1953. p. 657.
- 409 Ugyanott, 655. old.
- 410 Ch. Tansill: Back Door to the War. p. 321. – The Diplomats 1919–1939. Ed. by G. Craig and F. Gilbert. p. 657.
- 411 H. H. Dieckhoff: Zur Vorgeschichte des Roosevelt-Krieges. Berlin, 1943. S. 78.
- 412 Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. I. p. 718.
- 413 The Moffat Papers. Selection from the Diplomatic Journals of Jay Pierrepont Moffat 1919–1943, Cambridge–Massachusetts, 1956. p. 146.
Dieckhoff amerikai német nagykövet közlése: „Hull külügyminiszter egy alkalommal azt a megjegyzést tette előtte Doddrol, hogy »ostoba ember«, akivel nem lehet együtt dolgozni.” – Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. I. p. 60.
- 414 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в семи томах. Т. 2. М., Госюриздат, 1958, стр. 852.
- 415 Ch. Tansill: Back Door to the War. p. 361.
- 416 André Scherer: Le probleme des „mains libres a l'Est”. Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale.” No. 32. Octobre, 1958.
- 417 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. 1. köt., Bp. Révai, 1948. 64. old.
- 418 Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. I. pp. 569–570.
- 419 Ugyanott, 272–273. old.
- 420 Ugyanott, 262. old.
- 421 Ugyanott, 277. old.
- 422 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. I. köt., Bp. Révai, 1948. 82. old.
- 423 Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. I. pp. 569–570.
- 424 Ugyanott, 583. old.
- 425 Новые документы из истории Мюнхена. М., Госполитиздат, 1958, стр. 22.
- 426 Neues Wiener Tagblatt, 3. April. 1938.
- 427 Die Kommunisten im Kampf für die Unabhängigkeit Österreichs. Wien, 1955. S. 64.
- 428 Lenin Művei 15. köt., Bp. Szikra, 1955. 189. old.
- 429 Lenin Művei 33. köt., Bp. Szikra, 1953. 141. old.
- 430 Parliamentary Debates, House of Commons. Vol. 333. 24. March 1938. pp. 1403–1407.
- 431 Новые документы из истории Мюнхена, стр. 32.
- 432 Documents on British Foreign Policy. Series 3. Vol. I. pp. 74–76.
- 433 J. W. Wheeler-Bennet: The Nemesis of Power. London, 1954. p. 66.
- 434 P. Lazareff: De Munich à Vichy. New York, 1944. pp. 32–33.
- 435 O československé zahraniční politice. Sbornik statí. 1918–1939. Praha, 1956. str. 326–327.
- 436 Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. II. London, 1950. p. 132.
- 437 Ugyanott.
- 438 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, Т. 2. стр. 387.
- 439 Ugyanott, стр. 228.
- 440 Архив МО СССР. Ф. 1. оп. 2083. д. 9. л. 86.
- 441 Zdenek Fierlinger: Ve službach ČSR, Díl, I. str. 122.
- 442 L. B. Namier: Diplomatic Prelude, 1938–1939. London, 1948. p. 35.
- 443 Documents on British Foreign Policy. Third series. Vol. II. London, 1949. p. 314.
- 444 C. Hull: The Memoirs. Vol. I. p. 589.

- 445 G. Bonnet: Défense de la paix. De Washington au Quai d'Orsay. Genève, 1946. p. 341–342.
- 446 Documents on British Foreign Policy, Third series Vol. II. p. 347.
- 447 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről 1. köt., Bp. Révai, 1948. 159. oldal.
- 448 Vladimír Bernášek – Vladimír V. Bernášek: Bez slávy a bez ilusi. Praha, 1956, str. 201–202.
- 449 Klement Gottvald: Spisy. SV. VIII. Praha, 1953. str. 252–253.
- 450 Mnichov v Dokumentech, díl. II. Praha, 1958. str. 209.
- 451 Les événements survenus en France de 1933 a 1945 T. II. Paris, 1951. p. 273. – J. W. Wheeler-Bennett: Munich. New York, 1948. pp. 121–122.
- 452 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. 1. köt., Bp. Révai, 1948. 168–170. old.
- 453 Ugyanott, 172. old.
- 454 Новые документы из истории Мюнхена, стр. 101, 118.
- 455 Новое время, 1948, № 15, стр. 16.
- 456 Mueller-Hillebrand: Сухопутная армия Германии 1933–1945 гг. Т. I. стр. 27.
- 457 Архив МО СССР. Ф. 1. оп. 2083. д. 49. л. 48.
- 458 Новые документы из истории Мюнхена, стр. 15–18.
- 459 Ugyanott, стр. 24–25.
- 460 Documents on British Foreign Policy. Third series. Vol. II. p. 271.
- 461 Ugyanott, 623–625. old.
- 462 Новые документы из истории Мюнхена, стр. 131–133.
- 463 Documents on German Foreign Policy, Series D. Vol. II. pp. 424–425.
- 464 Новые документы из истории Мюнхена, стр. 70–71.
- 465 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 387.
- 466 Новые документы из истории Мюнхена, стр. 134–136.
- 467 Ugyanott, стр. 103.
- 468 Ugyanott, стр. 139–140.
- 469 Boris Gelovsky: Das Münchener Abkommen von 1938. Stuttgart, 1958. S. 473.
- 470 Z. Fierlinger: Ve Službách ČSR, díl. I. str. 175.
- 471 Новые документы из истории Мюнхена, стр. 129.
- 472 W. Churchill: The Second World War. Vol. I. p. 283.
- 473 The New York Times, 27. Sept. 1938.
- 474 S. Welles: The Time for Decision. New York–London, 1944. pp. 66–67.
- 475 Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. I. p. 718.
- 476 Foreign Relations of the United States, 1938. Vol. I. Washington, 1955. p. 616.
- 477 Ugyanott, 657–658. old.
- 478 The New York Times, 27. September 1938.
- 479 Peace and War. United States Foreign Policy 1931–1941, Washington, Department of State, 1934. pp. 428–429.
- 480 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 391.
- 481 Ugyanott, стр. 391–392.
- 482 Архив МО СССР. Ф. 1. оп. 2083, д. 35. л. 165.
- 483 Documents on British Foreign Policy. Third series, Vol. II. p. 587.
- 484 J. Wheeler–Bennett. Munich, p. 187.
- 485 C. Hull: The Memoirs. Vol. I. p. 595.
- 486 Ivon Kirkpatrick: The Inner Circle. London, 1959. p. 128.
- 487 H. Dalton: The Fateful Years 1931–1945. London, 1957 p. 195.
- 488 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. 1. köt., Bp. Révai, 1948. 212–215. old.
- 489 Ugyanott, 225. old.
- 490 Ugyanott, 230–231. old.
- 491 Ugyanott, 217–219. old.
- 492 Ugyanott, 210–220. old.
- 493 A deklaráció szövegét lásd: Mnichov v dokumentech, Díl. I. Praha, 1958. str. 270–271.
- 494 Herbert Feis: Churchill–Roosevelt–Stalin. The War they waged and the Peace they sought. Princeton, 1957. p. 4.
- 495 W. Lippman: United States Foreign Policy. Boston, 1943. p. 116.
- 496 W. Langer and S. Gleason: The Challenge to Isolation 1937–1940. New York, 1952. p. 34.
- 497 G. Bonnet: Défense de la paix. De Washington au Quai d'Orsay, p. 294.
- 498 Sprawy Międzynarodowe. Polski instytut spraw Międzynarodowych, 1958. No. 2. S. 114.
- 499 Ugyanott.
- 500 Sprawy Międzynarodowe, 1958. No. 2. S. 113–114.
- 501 Ugyanott, 114. old.

- 502 Sprawy Międzynarodowe, 1958. No. 1. S. 84.
- 503 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. 1. köt., Bp. Révai, 1948. 138. oldal.
- 504 Sprawy Międzynarodowe, 1958. No. 3. S. 85–86.
- 505 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. 1. köt., Bp. Révai, 1948. 164. oldal.
- 506 The New York Times, 1. Oct. 1938.
- 507 Sprawy Międzynarodowe, 1958. No. 2. S. 115–116.
- 508 Danzig – Gdansk lengyel város német neve. Az első világháború után a versailles-i békeszerződés az addig Németországhoz tartozott városból és környékéből létrehozta az úgynevezett „Danzig szabad várost”, amely a Népszövetség felügyelete alatt állott.
- 509 Lengyel folyosónak nevezték akkoriban Pomeránia lengyel részét.
- 510 История Польши, Т. III. М., Изд-во Академии наук СССР, 1958, стр. 438.
- 511 Ugyanott, стр. 399.
- 512 Českoslovencké zahraniční politice. Sbornik Statí 1918–1939, str. 382. és az Архив МО СССР, Ф. 1 оп. 2083 д. 42. л. 384.
- 513 Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Third series. Vol. III. p. 306.
- 514 J. Debu-Bridel: L'agonie de la troisième République 1929–1939. Paris, 1948. p. 511–512.
- 515 Ugyanott; Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Third series. Vol. III. p. 387.
- 516 New York Times, 18. Dec. 1938.
- 517 Harold L. Ickes: The Secret Diary. Vol. II. New York, 1954. p. 519.
- 518 Documents on British Foreign Policy 1919–1939, Third series. Vol. IV. p. 243.
- 519 J. Wheeler-Bennett: Munich. p. 353.
- 520 Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Third series. Vol. IV. p. 243.
- 521 Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. IV. London, 1951. pp. 263–269.
- 522 The Times, March, 15. 1939.
- 523 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 411.
- 524 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, Т. 2, стр. 317.
- 525 А. М. Некрич. Политика английского империализма в Европе. М., Изд-во Академии наук СССР. 1955, стр. 299.
- 526 The Polish White Book, p. 62.
- 527 G. Gafenco: Derniers jours d l'Europe. Paris, 1946. p. 63.
- 528 Ugyanott, 70. old.
- 529 Ugyanott, 76. old.
- 530 Правда, 22 июля 1959 г.
- 531 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, Т. 2, стр. 780.
- 532 Ugyanott, стр. 348.
- 533 Nazi Conspiracy and Aggression. Vol. VII. Washington, 1946. p. 753.
- 534 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 12.
- 535 XVIII. съезд ВКП(б). Стенографический отчет, стр. 14.
- 536 Ugyanott, стр. 13.
- 537 Ugyanott, стр. 15.
- 538 Центральный Государственный архив Октябрьской революции Эстонской ССР, Ф. 31. оп. 4. д. 326. л. 5.
- 539 Ugyanott, ф. 957, оп. 14, д. 701, л. 37.
- 540 J. Wheeler-Bennett: Munich, p. 376.
- 541 Joseph Beck: Dernier Rapport. Politique Polonoise 1926–1939. Neuchatel, 1951. p. 199.
- 542 Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Third series. Vol. V. London, 1952. pp. 608–611.
- 543 J. Szembek: Journal 1933–1939. Paris, 1952 p. 174.
- 544 News Chronicle, 10. April, 1939.
- 545 АВП СССР. дело англо—франко—советских переговоров 1939 г. (т. III.), лл. 24–25.
- 546 Ugyanott.
- 547 Ugyanott, л. 28.
- 548 Ugyanott, ф. 069, оп. д. 1, п. 66. л. 33.
- 549 Ugyanott, л. 32.
- 550 Ugyanott, лл. 34–35.
- 551 Ugyanott, л. 38.
- 552 G. Gafenco: Derniers jors de l'Europe. p. 203–204.
- 553 Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Third series. Vol. V. p. 649.
- 554 АВП СССР. дело англо—франко—советских переговоров 1939 г. (т. III), л. 39.
- 555 Ugyanott, л. 40.

- 556 Ugyanott, л. 41.
- 557 АВП СССР. Ф. 069. оп. 23. п. 66, д. 1. л. 49.
- 558 Ugyanott, лл. 46–47.
- 559 АВП СССР. Ф. 069. оп. 23. д. 1. п. 66, л. 51.
- 560 Известия, 2 августа 1939 г.
- 561 Ugyanott.
- 562 М. Станевич. Сентябрьская катастрофа. М., Изд-во иностранной литературы, 1953. стр. 215.
- 563 Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Third series, Vol. V. London, 1953. pp. 528–530.
- 564 Ugyanott. Vol. V. London, 1956. pp. 775–776.
- 565 АВП СССР. дело англо—франко—советских переговоров 1939 г. (т. III.), л. 204.
- 566 Ugyanott, л. 82.
- 567 Ugyanott, л. 240. (A német külügyminisztérium zsákmányolt dokumentumai között talált okmány.)
- 568 Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Third series. Vol. VII. London, 1954. pp. 606–607.
- 569 АВП СССР. дело англо—франко—советских переговоров 1939 г. (т. III.), л. 138.
- 570 Ugyanott, 106. old.
- 571 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. 2. köt., Bp. Révai, 1948. 98–99. old.
- 572 АВП СССР. дело англо—франко—советских переговоров 1939 г. (т. III.) л. 140.
- 573 Ugyanott, л. 141.
- 574 Francia katonai szakemberek becslése szerint Románia 22 gyalogos hadosztályt, 3 lovas hadosztályt és 3 hegyi dandárt tudott kiállítani. Ezenkívül 50 ezer főnyi határőrséggel és 30 500 csendőrrel rendelkezett.
- 575 АВП СССР. дело англо—франко—советских переговоров 1939 г. (т. III.), л. 143.
- 576 Ugyanott, лл. 144–145.
- 577 Ugyanott, лл. 323, 328. (A német külügyminisztérium zsákmányolt dokumentumaiból.)
- 578 Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten, Bd. III. München, 1956. S. 79.
- 579 Ugyanott, 107. old.
- 580 Центральный Государственный архив Октябрьской революции Эстонской ССР. Ф. 118. оп. 1. д. 316. л. 10–11.
- 581 Центральный Государственный архив Октябрьской революции Эстонской ССР. Ф. 84, оп. 1, д. 1046, л. 12.
- 582 Time and Tide, 5. Aug. 1939. p. 1049.
- 583 Documenti diplomatici italiani. Ottava serie, 1935–1939. Vol. XII. Roma, 1952. p. 250.
- 584 Ugyanott, 589. old.
- 585 Центральный Государственный архив Октябрьской революции Эстонской ССР. Ф. 957, оп. 14, д. 717, л. 74.
- 586 Ugyanott, д. 202, лл. 75–77.
- 587 Ugyanott, д. 717, л. 88.
- 588 АВП СССР, дело англо—франко—советских переговоров, 1939 г. (т. III), л. 204.
- 589 Ugyanott, л. 211.
- 590 Архив МО СССР, Ф. 15. оп. 2082, д. 32, лл. 89–91.
- 591 Ugyanott, лл. 91–92.
- 592 Herbert von Dirksen: Moskau, Tokio, London, Stuttgart, 1949. S. 251.
- 593 Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. VII. Washington, 1954. p. 98–99.
- 594 Ugyanott, 81. oldal.
- 595 Nazi Conspiracy and Agression, Vol. III. Washington, 1946. p. 578.
- 596 АВП СССР. Ф. 059, оп. 2, д. 3291, п. 350, л. 100.
- 597 Архив МО СССР, Ф. 1, оп. 2082, д. 14, лл. 397–400.
- 598 АВП СССР, Ф. 059, оп. 2, д. 3211, п. 340, л. 14.
- 599 АВП СССР, Ф. 011, д. 64 122, п. 27, л. 126.
- 600 Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. VII. p. 13.
- 601 Ugyanott, 61. old.
- 602 Архив МО СССР, Ф. 1. оп. 2082, д. 14, лл. 405–406.
- 603 Documents on German Foreign Policy. Series D. Vol. VII. p. 149.
- 604 Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten. Bd. III. S. 161.
- 605 Правда, 23 сентября 1939 г.
- 606 Правда, 27 марта 1960 г.
- 607 A. Scherer: Le problème des „mains libres a l’Est, Revue d’Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale. Octobre 1958. p. 24.
- 608 M. Thorez: A nép fia. Bp. Szikra, 1950. 117. old.
- 609 ЦГАОР, Ф. 7867, оп. 2, д. 271. л. 578.

- 610 Peace and War. United States Foreign Policy 1931–1941. p. 481.
- 611 Lenin Művei 26. köt., Bp. Szikra, 1952. 355. old.
- 612 Из резолюции VII. Всемирного конгресса Коминтерна. «Победа Социализма в СССР. и ее всемирно-историческое значение». См. Резолюция ЧП. Всемирного конгресса Коммунистического Интернационала. М. Партиздат. 1935, стр. 20.
- 613 Резолюции VII. Всемирного конгресса Коммунистического Интернационала, стр. 11.
- 614 Ugyanott, стр. 41.
- 615 Резолюции VII. Всемирного конгресса Коммунистического Интернационала, стр. 34.
- 616 Ugyanott, стр. 13.
- 617 Ugyanott, стр. 18.
- 618 Резолюции VII. Всемирного конгресса Коммунистического Интернационала, стр. 22.
- 619 «Коммунистический интернационал», 1935. № 28—29.
- 620 Правда, 6 мая 1936 г.
- 621 W. Pieck: Der neue Weg zum gemeinsamen Kampf für den Sturz der Hitlerdiktatur, Berlin, 1955. S. 26.
- 622 Einheit, 1948. No. 8. S. 721. A német munkásmozgalom kérdéseit illetően lásd még „A német munkásmozgalom történetének vázlata” c. tanulmányt az „Einheit” 1962. augusztusi különszámában.
- 623 W. Pieck: Der neue Weg zum gemeinsamen Kampf für den Sturz der Hitlerdiktatur. S. 26.
- 624 Ugyanott, 175. old.
- 625 O. Winzer: Zwölf Jahre Kampf gegen Faschismus und Krieg. Berlin, 1955. S. 98–99
- 626 Ugyanott, 97. old.
- 627 «Коммунистический Интернационал», 1937, № 1. стр. 97—99.
- 628 G. Weisenborn: Der lantlose Aufstand. Hamburg, 1954. S. 40.
- 629 Resolution der Berner Konferenz der KPD, 30. Januar bis 1. Februar 1939. Zür Geschichte der KPD. Berlin, 1955. S. 408.
- 630 Zur Geschichte der Kommunistischen Partei Deutschlands, Berlin 1955. S. 394.
- 631 Walter Ulbricht: Zur Geschichte der Neuesten Zeit, Die Niederlage Hitlerdeutschlands und die Schaffung der antifaschistisch-demokratischen Ordnung. Bd. I/1. Berlin, 1955. S. 322.
- 632 Klement Gottwald: Spisy. SV. VIII. str. 264.
- 633 A Csehszlovákiai Párttörténeti Intézet levéltára, 1938/20.
- 634 Prehled dejin Kommunisticke strany Československa, str. 174.
- 635 Ugyanott, 175–176. old.
- 636 KPP w obronie niepodlegosci Polski (Materialy i dokumenty). Warszawa, 1954. 427. old.
- 637 Ugyanott.
- 638 Ugyanott, 429–431. old.
- 639 Правда, 21 февраля 1956 г.
- 640 Центральный партийный архив ИМЛ. Ф. 495, оп. 18, д. 1280, лл. 44—45.
- 641 Борьба за единый национальный антияпонский фронт в Китае. Сборник М., Партиздат, 1937, стр. 104—105.
- 642 «Коммунистический Интернационал», 1936, № 15, стр. 25.
- 643 Правда, 8 сентября 1936 г.
- 644 «Коммунистический Интернационал», 1938, № 3, стр. 119.
- 645 Ugyanott, стр. 118.
- 646 Ugyanott, стр. 120.
- 647 Ugyanott.
- 648 Ugyanott, стр. 116.
- 649 Ugyanott, стр. 118.
- 650 M. Thorez: A nép fia. Bp. Szikra, 1950. 109. old.
- 651 «Коммунистический Интернационал», 1938, № 10, стр. 124.
- 652 Труд, 23 сентября 1938 г.
- 653 «Коммунистический Интернационал», 1938, № 10, стр. 127—128.
- 654 Л. А. Бендрикова. Франция в 1929—1939 годах. М., Изд-во МГУ, 1957, стр. 72.
- 655 Правда, 2 октября 1938 г.
- 656 Труд, 14 ноября 1938 г.
- 657 Az első 1936-ban volt.
- 658 Коммунистическая правда, 20 августа 1938 г.
- 659 l’Humanité, 17. mars 1939.
- 660 Reformista vezetés alatt álló nemzetközi szakszervezeti szövetség.
- 661 Труд, 24 марта 1939 г.
- 662 Труд, 10 апреля 1939 г.

- 663 Daily Worker, 27. April 1939.
- 664 Ugyanott, 1939. máj. 8.
- 665 Times, 31. May 1939.
- 666 «Коммунистический Интернационал», 1939, № 5, стр. 99.
- 667 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 1, стр. 469.
- 668 1914. augusztusában az orosz csapatok támadást kezdtek Kelet-Poroszország irányában, hogy segítsék nyugati szövetségeseiket. A támadás nem volt jól előkészítve, s a támadásban részt vevő két hadsereg vereségével végződött. A német reakciók propaganda ezt nevezte „tannenbergi győzelemnek”.
- 669 W. Görlitz: Der Zweite Weltkrieg 1939–1945. Bd. I. Stuttgart, 1951. S. 40.
- 670 L. B. Namier: Diplomatic Prelude 1938–1939. p. 314.
- 671 Ugyanott.
- 672 Ugyanott.
- 673 Gelbbuch der Französischen Regierung. Diplomatische Urkunden 1938–1939. Basel, 1940. S. 317–318.
- 674 L. B. Namier: Diplomatic Prelude 1938–1939. p. 312.
- 675 Ugyanott, 335. old.
- 676 Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten. Bd. III. S. 277.
- 677 J. Buttler: Большая стратегия. Сентябрь 1939—июнь 1941. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1959. 34.
- 678 H. Dalton: Hitler's War. Before and After. London, 1940. p. 100.
- 679 Documents on Germain Foreign Policy 1918–1945. Series D. Vol. VIII. Washington, 1954. p. 367.
- 680 Trybuna Ludu, 27. marca 1960.
- 681 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2. стр. 402–403.
- 682 Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges, No. 2. Berlin, 1939. S. 426.
- 683 Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges, No. 2. Berlin, 1939. S. 430.
- 684 Ugyanott, 424. old.
- 685 Léon Noël: Der deutsche Angriff auf Polen. Berlin, 1948. S. 431.
- 686 W. Hubatsch: Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht, Frankfurt am Main, 1962. S. 20.
- 687 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Т. 2. стр. 101–102.; Russel: A horogkereszt rémtettei. Bp. Szikra, 1955. 19–20.
- 688 Polskie sily zbrojne w drugiej wojnie swiatowej. I. 1951. S. 267.
- 689 Jerzy Kirchmayer: Kampania wrzesniowa. Warszawa, 1946. 21–22. old.
- 690 Robotnik, 31 sierpnia 1948.
- 691 Polityka, 7 listopad 1959.
- 692 Az adatok jórészt a következő forrásmunkából származnak: Die Vorbereitung und Durchführung der Aggression Hitlerdeutschlands gegen Polen im September 1939. Militärwesen, No. 5, September 1959.
- 693 Blaubuch der britischen Regierung über die deutsch–polnischen Beziehungen und den Ausbruch der Feindseligkeiten zwischen Grossbritannien und Deutschland am 3. September 1939. Basel, 1939. S. 208–209.
- 694 Ugyanott.
- 695 Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten. Bd. III. S. 47.
- 696 Léon Noël: Der deutsche Angriff auf Polen. S. 444.
- 697 Ugyanott, 439. old.
- 698 Blaubuch der britischen Regierung über die deutsch–polnischen Beziehungen und den Ausbruch der Feindseligkeiten zwischen Grossbritannien und Deutschland am 3. September 1939. S. 214.
- 699 H. Dalton: The Fateful Years 1931–1945. p. 264–265.
- 700 Léon Noël: Der deutsche Angriff auf Polen. S. 443.
- 701 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. II. köt., Bp. Révai, 1948. 56. old.
- 702 Erich Kordt: Wahn und Wirklichkeit. Stuttgart, 1947. S. 213–214.
- 703 F. Ruge: Der Seekrieg 1939–1945. Stuttgart, 1956. S. 48–49.
- 704 М. Станевич. Сентябрьская катастрофа, стр. 226–227.
- 705 H. Dalton: Hitler's War. Before and After. p. 96.
- 706 М. Станевич. Сентябрьская катастрофа, стр. 229.
- 707 J. F. C. Fuller: The Second World War 1939–1945. p. 55.
- 708 АВП СССР. Ф. 069, оп. 23, д. 1, п. 66, л. 57
- 709 Trybuna Ludu, 29 Sierpnia 1957.
- 710 H. Dalton: The Fateful Years 1931–1945. p. 277.
- 711 The New York Herald Tribune, 15. Sept. 1939.
- 712 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 56, л. 222.
- 713 W. Görlitz: Der Zweite Weltkrieg. B. I. S. 74.

- 714 Lenin Múvei 30. köt., Bp. Szikra, 1953. 139. old.
- 715 Wojsko Ludowe, 1954. No. 9.
- 716 Wladyslaw Pobóg-Malinowski: Na rumuńskin rozdrożu. Kultura, 1948. No. 7., str. 128., Stanslaw Zabello Na emigracji 1934/40. Sprawy Międzynarodowe, 1956. No. 9., str. 43–44.
- 717 Jelenleg a lengyel szakszervezetek központi tanácsának elnökhelyettese.
- 718 Trybuna Ludu, 15 września 1957.
- 719 Erich von Manstein: Verlorene Siege. Bonn, 1955. S. 34.
- 720 Documents on American Foreign Relations. Vol. II. Boston, 1940. p. 629.
- 721 С. Станевич. Сентябрьская катастрофа, стр. 231.
- 722 Правда, 22 июля 1959 г.
- 723 S. Piotrowski: Dziennik Hansa Franka. Warszawa, 1957. str. 96.
- 724 Gamelin: Servir. La guerre. T. III. Paris, 1947. p. 35.
- 725 Мировая война 1939—1945 гг. Сборник статей. М., Изд-во иностранной литературы, 1957, стр. 37.
- 726 L. M. Chassin: Histoire, militaire de la seconde guerre mondiale, Paris, 1951. p. 30–31.
- 727 Paul Reynaud: La France a sauvé l'Europe. T. I. Paris, 1947. p. 621.
- 728 Мировая война 1939—1945 гг. Сборник статей. стр. 39.
- 729 Ch. de Gaulle: Mémoires de guerre 1940–1942. Paris, 1954. pp. 69–70.
- 730 Kingston–McCloughry: The Direction of War. London, 1955. p. 88.
- 731 Ugyanott.
- 732 W. Churchill: The Second World War. Vol. I. pp. 125–126.
- 733 I. F. C. Fuller: The Second World War 1939–1945. London, 1948. p. 55.
- 734 K. Tippelskirch: Geschichte des zweiten Weltkrieges. Bonn, 1951. p. 34.
- 735 N. Sz. Hruscsov: A békés egymás mellett éléért. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1960. 101–102. old.
- 736 ИМЛ. Документы и материалы отдела Великой Отечественной войны, ИНВ, № 4526, л. 1.
- 737 The New York Times, 5. Oct. 1939.
- 738 Maurice Thorez: A nép fia. Bp. Szikra, 1950.
- 739 H. A. Jacobsen: Fall Gelb. Wiesbaden, 1957. S. 12–24.
- 740 The Initial Triumph of the Axis. Ed. by A. Toynbee and V. Toynbee. London, 1958. p. 197.
- 741 Le Monde, 1939. N. 5. p. 3.
- 742 Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D Vol. VIII. p. 41.
- 743 Правда, 7 октября 1939 г.
- 744 Правда, 30 ноября 1939 г.
- 745 Mueller–Hillebrand: Сухопутная армия Германии 1933–1945 гг. т. II. Москва, Изд-во иностранной литературы, 1958. стр. 47.
- 746 Documents on German Foreign Policy 1918–1945, Series D. Vol. VIII. p. 316.
- 747 H. A. Jacobsen: Fall Gelb, S. 25–43.
- 748 Ugyanott. 70–77. old.
- 749 Ugyanott. 112–118. old.
- 750 Ugyanott, 93–99. old.
- 751 J. F. C. Fuller: The Second World War p. 1939–1945. London, 1948. p. 62. L. M. Chassin: Histoire militaire de la seconde de guerre mondiale, p. 43.
- 752 Paul Reynaud: La France a sauvé l'Europe. T. II. Paris, 1947. p. 113.
- 753 The Nineteenth Century and After, April 1940. p. 385. and 391.
- 754 Mueller–Hillebrand: Сухопутная армия Германии 1933–1945 гг. т. II. стр. 37.
- 755 Ugyanott, стр. 54–55.
- 756 Ugyanott, стр. 144.
- 757 A. Coutard: 1940 – La Guerre des occasions perdues. Paris, 1956. p. 81.
- 758 J. de Launay: Le monde en guerre 1939–1945. Paris, 1945. p. 133.
- 759 A. Coutard: 1940. – La Guerre des occasions perdues, p. 86.
- 760 Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, IV. JG. 1956, H4. S. – 755 ff. Mitteilungsblatt der arbeitgemeinschaft ehemaliger Offiziere, H. 7. 1959. S. 14. ff.; Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. H 2. 1956. S. 155. ff.
- 761 Rollot: La Bataille de Sedan. Revue d'Histoire de la Deuxieme Cuerre Mondiale. Octobre 1958. p. 36–37.
- 762 Roger Céré, Charles Rousseau: Chronologie du conflit mondiale 1935–1945. Paris, 1945. p. 152–153.
- 763 Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D. Vol. VIII. p. 414.
- 764 Tippelskirch: Gekche des zweiten Weltkrieges. Bonn, 1951. p. 81.
- 765 Liddell Hart: The Other Side of the Hill. London, 1948. p. 174.
- 766 Ugyanott, 140. old.
- 767 The Army Quarterly and Journal. Vol LXVI. April No. 1. 1958. p. 112.
- 768 Hans Adolf Jacobsen: Dünkirchen. Neckargemünd, 1958. S. 94–107.

- 769 Richard Squires: A háború gyűjtőgatói. Bp. Szikra, 1952. 11. old.
- 770 W. Churchill: The Second World War. Vol. II. London, 1955. p. 125; D.Divine: The Nine Days of Dunkirk. London, 1959; Montgomery: The Memoirs. London, 1958
- 771 Az 1939–1945-ös világháború. Cikkgyűjtemény 47. old.
- 772 J. Paul Boncour: Entre deux guerres. Souvenirs sur la III-e République. T. III. Paris, 1946. p. 143.
- 773 M. Thorez: A nép fia, Bp. Szikra, 1950. 129. old.
- 774 Ugyanott.
- 775 Les lettres secrètes échangées par Hitler et Mussolini, 1940–1943. Paris, 1946. p. 57.
- 776 Pietro Badoglio: L'Italie dans la guerre mondiale. Paris, 1946. pp. 47–48.
- 777 W. Görlitz: Der Zweite Weltkrieg 1939–1945. B. I., S. 134.
- 778 Documents on German Foreign Policy 1939–1945. Series D. Vol. IX. London, 1957. p. 509.
- 779 M. Weygand: Mémoires. Rappelé au service Paris, 1950. p. 216. R. Langeron: Paris Juin 40. Paris, 1946. p. 36–37.
- 780 Charles de Gaulle: Memoires de guerre 1940–1942. Paris, 1954. p. 69–70.
- 781 G. Ciano: Diario. V. I. 1939–1940. p. 289.
- 782 Russell: A horogkereszt rémtettei. 90. old.
- 783 Otto Winzer: Zwölf Jahre Kampf gegen Faschismus und Krieg. Berlin, 1955. S. 175.
- 784 Тридцать лет жизни и борьбы Итальянской Коммунистической партии. М., Изд-во иностранной литературы, 1953, стр. 479.
- 785 De Gaulle hadügyminiszterhelyettes ugyanis a fegyverszünet elleni tiltakozásul repülőgépen Angliába menekült. – *Szerk.*
- 786 De Gaulle mozgalmát Harcoló Franciaországnak nevezték. – *Szerk.*
- 787 P. Reynaud: La France a sauvé l'Europe. T. I. p. 109–110.
- 788 Revue Militaire Suisse. 1949, p. 72.
- 789 Документы и материалы по вопросам борьбы с военными преступниками и поджигателями войны. М., Военно-юридическая академия, 1949, стр. 315.
- 790 Архив МО СССР. Ф. 1, оп. 78 424, д. 3, лл. 3–4.
- 791 Ugyanott, лл. 11–12.
- 792 ЦГАСА, Ф. 35 083, оп. 1, д. 100, л. 116.
- 793 Архив МО СССР. Ф. 2. оп. 78 424, д. 6, л. 21.
- 794 ЦГАСА, Ф. 35 083, оп. 1, д. 1, л. 88.
- 795 АВП СССР. Ф. 0146, оп. 21, д. 1020, п. 184, л. 89.
- 796 ЦГАСА, Ф. 35 083, оп. 1. д. 100, л. 163.
- 797 Киктев. Разгром японцев у Хасана. М., Воениздат, 1939, стр. 53.
- 798 ЦГАСА, Ф. 32 113, оп. 1, д. 73, л. 1.
- 799 Архив МО СССР. Ф. 369, оп. 108 601, д. 16, лл. 44–46.
- 800 Ugyanott.
- 801 Архив МО СССР. Ф. 369, оп. 108 601, д. 16, лл. 56–57.
- 802 Hearings before the joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack, part 20. Washington, 1946. p. 4145.
- 803 Ugyanott, 4177–4178. old.
- 804 Ugyanott.
- 805 Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Third series, Vol. IX. London, 1955. p. 279.
- 806 ЦГАСА, Ф. 32 113, оп. 1, д. 73, лл. 28–30.
- 807 Архив МО СССР. Ф. 369, оп. 108 601, д. 16, лл. 28, 79.
- 808 Архив МО СССР. Ф. 125, оп. 112 423, д. 1263, л. 1.
- 809 Ugyanott.
- 810 Ugyanott, ф. 369, оп. 108 601, д. 16, л. 92.
- 811 Архив МО СССР. Ф. 369. оп. 108 601, д. 60, лл. 34, 92.
- 812 Правда, 16 мая 1957 г.
- 813 История войны на Тихом океане. Т. II. М., Изд-во иностранной литературы, 1957, стр. 308.
- 814 История Польши, т. III. стр. 345.
- 815 Documents on German Foreign Policy 1919–1945. Series D. Vol. VIII. p. 13.
- 816 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 447.
- 817 Nicolaus Vormann: Der Feldzug 1939 in Polen. Weissenburg, 1958. S. 153–155.
- 818 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871а, л. 1.
- 819 Известия, 1 ноября 1939 г.
- 820 Történelemhamisítók, Szikra, 1951. 61. old.
- 821 „The Baltic Time”; 25. May 1939.

- 822 Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D. Vol. VIII. p. 112.
- 823 Центральный Государственный архив Октябрьской революции Эстонской ССР, Ф. 84, оп. 1, д. 1046, л. 35.
- 824 Ugyanott.
- 825 Ugyanott, л. 33.
- 826 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 450—458.
- 827 Ugyanott, стр. 455.
- 828 ЦГАСА, Ф. 35 086, оп. 1, д. 1, лл. 86—89.
- 829 Центральный Государственный архив Октябрьской революции Эстонской ССР., Ф. 84, оп. 1, д. 1046.
- 830 Ugyanott, ф. 989, оп. 1, д. 141, лл. 2–5; ф. 969, оп. 1, д. 553, лл. 1–6.
- 831 Ugyanott, ф. 495, д. 82, лл. 117–118; ф. 969, оп. 5, д. 2823, лл. 30–31; ф. 957, оп. 14, д.
- 832 Ugyanott, ф. 957, оп. 14, д. 773, л. 37.
- 833 Päevaleht 29 veebr, 1940.
- 834 Центральный Государственный архив Октябрьской революции Эстонской ССР, Ф. 957, оп. 14, д. 730, л. 87.
- 835 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 511.
- 836 Центральный Государственный архив Октябрьской революции Латвийской ССР. Ф. 70, оп. 2, д. 5. л. 1.
- 837 Центральный Государственный архив Октябрьской революции Эстонской ССР, Ф. Р-3, оп. 1, д. 2, лл. 9—11.
- 838 W. Blücher: *Gesandter zwischen Diktatur und Demokratie*. Wiesbaden, 1951. S. 145.
- 839 D. N. Pritt: *Must the War spread?* London, 1940. p. 212
- 840 ЦГАСА, Ф. 34 980, оп. 1., д. 62, л. 408.
- 841 Известия, 24 мая 1939 г.
- 842 Ugyanott.
- 843 Известия, 29 мая 1939 г.
- 844 W. Langer and S. Gleason: *The Challenge to Isolation 1937–1940*. p. 322.
- 845 Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D. Vol. V. London, 1953. pp. 628–629.
- 846 J. Butler: *Grand Strategy*. Vol. II. London, 1957. p. 95.
- 847 Н. С. Хрушев, *За прочный мир и мирное сосуществование*, стр. 74.
- 848 *Les mémoires du maréchal Mannerheim*. Paris, 1952. p. 275
- 849 E. Lessner: *Blitzkrieg und Bluff*. New York, 1943. S. 148.
- 850 John Wuorimen: *Finland and World War II. 1939–1944*. New York, 1948. p. 62
- 851 ЦГАСА, Ф. 34 980, оп. 1, д. 62, лл. 402—403.
- 852 Ugyanott, д. 402.
- 853 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 463.
- 854 Ugyanott, стр. 467.
- 855 *The New York Post*, 30. Dec. 1939.
- 856 *The New York Times*, 31. Dec. 1939.
- 857 История войны на Тихом океане. Т. III. М., Изд-во иностранной литературы, 1958, стр. 15.
- 858 ЦГАСА, Ф. 34 980. оп. 10, д. 1828, л. 4.
- 859 *The Daily Worker*, 9. January 1940.
- 860 ЦГАСА, Ф. 34 980. оп. 10, д. 1828, л. 4.
- 861 A finn reakció számára nyújtott kapitalista segítségről felsorolt adatok nem foglalják magukban a hadi megrendeléseket. Így pl. Angliából, Franciaországból és Svédországból összesen 500 repülőgépet küldtek Finnországba. (Lásd Wehrwissenschaftliche Rundschau, Februar 1960, Heft, 2. S. 109.)
- 862 G. Ciano: *Deario*. V. 1. 1939–1940. p. 195–196.
- 863 *Le Temps*, 10 janvier 1940.
- 864 W. Medlicott; *British Foreign Policy since Versailles*. London, 1940. p. 323.
- 865 *Lie Geheimakten des französischen Generalstabes*, S. 205.
- 866 Ugyanott, 224. old.
- 867 Reynaud: *La France a sauvé l'Europe*. Т. II. p. 20.
- 868 *Die Geheimakten des französischen Generalstabes*, S. 229.
- 869 Правда, 5 июля 1940 г.
- 870 Ugyanott.
- 871 ЦГАСА, Ф. 34 980, оп. 10, д. 7, лл. 3—4.
- 872 Ugyanott, л. 12.
- 873 ЦГАСА, Ф. 34 980, оп. д. 7, лл. 1—2.
- 874 Ugyanott, оп. 1, д. 48, л. 198.

- 875 ЦГАСА, Ф. 34 980, оп. 10, д. 7, л. 111.
- 876 Ugyanott, лл. 136–137.
- 877 W. Langer and S. Gleason: The Challenge to Isolation 1937–1940, p. 397.
- 878 H. Vuolijoki: Luottamukselliset neuvottelut Suomen ja Neuvostoliiton Välillä. Helsinki, S. 9.
- 879 V. Tanner: The Winter War. California, 1957. p. 144.
- 880 АВП СССР, Ф. 069, оп. 24, д. 7, п. 68, л. 29.
- 881 V. Tanner: The Winter War. pp. 194–195.
- 882 Ugyanott, 195. old.
- 883 Ugyanott, 196. old.
- 884 Ugyanott, 197. old.
- 885 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV, стр. 487.
- 886 V. Tanner: The Winter War. p. 209.
- 887 Buttler: Большая стратегия. Сентябрь 1939 июнь 1941. стр. 120.
- 888 E. Maseng: 1905 og 1940. En Leksjon i maktpolitikk. Oslo, 1953. S. 214.
- 889 V. Tanner: Olinulkoministerinä Talvisodan Aikana. Helsinki, 1951. p. 387.
- 890 Ed. John Wuorinen: Finland and World War II. 1939–1944. p. 78.
- 891 W. Langer and S. Gleason: The Challenge to Isolation 1937–1940. p. 401.
- 892 V. Tanner: The Winter War. p. 227.
- 893 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 494–496.
- 894 Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D. Vol. VIII. p. 877.
- 895 The New York Herald Tribune. 13. March 1940.
- 896 Buttler: Большая стратегия. Сентябрь 1939—июнь 1941. стр. 115.
- 897 W. Langer and S. Gleason: The Challenge to Isolation 1937–1940. p. 404.
- 898 Die Geheimakten des französischen Generalstabes. S. 238.
- 899 Les événements survenus en France de 1933 à 1945. T. VI. Paris, 1951. p. 1551.
- 900 Confidential Political Records of the French General Staff. pp. 20–21.
- 901 P. Reynaud: Au coeur de la mélés 1930–1945. Paris, 1951. p. 370.
- 902 Miksche: Unconditional Surrender. p. 238.
- 903 Les événements survenus en France de 1933 à 1945. T. V. Paris, 1951. p. 1442.
- 904 Архив МО СССР, Ф. 2. оп. 75 593, д. 8. лл. 81–89.
- 905 Ugyanott, лл. 114–118.
- 906 Ugyanott, лл. 32–54, 90–97.
- 907 Politica agresivă și uneltirile imperialismului american impotriva RPR. Bucuresti, 1962. p. 76.
- 908 Andreas Hillgruber: Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Wiesbaden, 1954. S. 37.
- 909 Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D. Vol. VIII. p. 5.
- 910 Ugyanott, IX. köt., 62. old.
- 911 Ugyanott, VIII. köt., 49. old.
- 912 A. Hillgruber: Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. S. 71.
- 913 Ugyanott.
- 914 Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D. Vol. VIII. p. 535.
- 915 Ugyanott, 165. old.
- 916 Ugyanott, 466. old.
- 917 Ugyanott, 467. old.
- 918 Ugyanott, 468. old.
- 919 Известия, 29 июня 1940 г.
- 920 A. Hillgruber: Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. S. 73–75.
- 921 Архив МО СССР, Ф. 1, оп. 78 426, д. 4, л. 34.
- 922 Архив МО СССР, Ф. 1, оп. 78 426, д. 4, л. 25.
- 923 A Román Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet Központi Levéltára, d. 167, 14. sz. okmány.
- 924 Ugyanott, d. A XXIV–16, 1084. sz. okmány.
- 925 Garhard L. Weinberg: Germany and the Soviet Union 1939–1941. Leiden, 1954. S. 16–17.
- 926 A. F. Miller. Очерки новейшей истории Турции. Москва—Ленинград, Изд-во Академии наук СССР, 1948, стр. 201
- 927 W. Churchill: The Second World War. Vol. III. London, 1950. p. 31.
- 928 Ugyanott.
- 929 The New York Times, 1. March 1941.
- 930 Eleanor Bisbee: The New Turks. Philadelphia, 1951. p. 187.
- 931 Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D. Vol. IX. p. 27.

- 932 F. Papen: Memoirs. p. 460.
- 933 Мировая война 1939—1945 гг. Сборник статей, стр. 48.
- 934 Thomas Kernan: Report on France. London, 1942. p. 15.
- 935 Ugyanott, 67. old.
- 936 Raphael Lemkin: Axis Rule in Occupied Europe. Washington, 1944. p. 405.
- 937 Sumner Welles: Seven Decisions that Shaped History. London, 1951. p. 46.
- 938 L. Rougier: Les accords secrets francobritanniques de l'automne 1940. Paris, 1954, p. 30—31.
- 939 Cordell Hull: The Memoirs. Vol. II. New York, 1948. pp. 1161—1162.
- 940 (Darlan a vichy kormány minisztere volt.) Harry Butcher: Three Years with Eisenhower. London, 1948. p. 151.
- 941 Harold L. Ickes: The Secret Diary. Vol. II. p. 705.
- 942 Hans Adolf Jacobsen: 1939—1945. Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. Darmstadt, 1960. S. 131.
- 943 G. Haines and R. Hoffman: The Origins and Background of the Second World War. New York, 1943. pp. 581—582.
- 944 W. Görlitz: Der Zweite Weltkrieg 1939—1945. S. B. I. 149.
- 945 K. Klee: Das Unternehmen „Seelöwe“. Göttingen, 1958. S. 62.
- 946 K. Klee: Id. mű. 82. old.
- 947 Ugyanott, 158. old.
- 948 Dokumente zum Unternehmen Seelöwe. Göttingen, 1959. S. 310.
- 949 Peter Fleming: Invasion 1940. London, 1957. p. 261.
- 950 Dokumente Zum Unternehmen Seelöwe. Göttingen, 1959. S. 335.
- 951 Ugyanott, 333. old.
- 952 Ugyanott, 441. old.
- 953 W. Görlitz: Der Zweite Weltkrieg 1939—1945. Bd. I. S. 221.
- 954 F. Ruge: Der Seekrieg 1939—1945. Stuttgart, 1956. S. 97.
- 955 Buttler: Большая стратегия. Сентябрь 1939—июнь 1941. стр. 522—523.
- 956 1 angol mérföld — 1603 méter.
- 957 Buttler: Большая стратегия. Сентябрь 1939 — июнь 1941. стр. 522—523.
- 958 Charles de Gaulle: Mémoires de guerre 1940—1942. Paris, 1954. p. 87.
- 959 The Daily Telegraph, 28, January 1946.
- 960 K. Klee: Das Unternehmen „Seelöwe“. S. 193.
- 961 W. Z. Foster: A kapitalizmus alkonya. Bp. Szikra, 1950. 26. old.
- 962 Liddell Hart: The Russo-German Campaign. The Red Army. New York, 1956. p. 100.
- 963 Lenin Művei 21. köt., Bp. Szikra, 1961. 89. old.
- 964 J. F. G. Fuller: The Second World War 1939—1945. London, 1948. p. 92.
- 965 Ugyanott.
- 966 Az észak-afrikai part mentén végig aszfaltozott gépkocsíút húzódik 1800 kilométer hosszúságban, Alexandriától Tobrukig pedig egyvágányú vasút van.
- 967 R. Jars: Les Campagnes d'Afrique. 1940—1943. Paris, 1957. p. 23.
- 968 F. Ruge: Der Seekrieg 1939—1945. Stuttgart, 1956. S. 113.
- 969 Luigi Longo: Az olasz nép harca a felszabadulásért. Bp. Szikra, 1953. 60. old.
- 970 Тридцать лет жизни и Борьбы Итальянской Коммунистической партии. стр. 480.
- 971 Ugyanott, стр. 484.
- 972 ЦГАОР. Материалы Нюрнбергского процесса, Ф. 7445, оп. 1. д. 1774а, лл. 15—25.
- 973 Les Lettres secrètes echangées par Hitler et Mussolini (1940—1943), p. 127—128.
- 974 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 586.
- 975 Südosteuropa als wirtschaftlicher Ergänzungsraum für Deutschland. Gutachten des mitteleuropäischen Wirtschaftstages. August—Dezember 1939. S. 5. Documente ale politicii externe germane, ed. engleza, vol. 5. pag. 340—341.
- 976 Documente ale politicii externe germane, ed. engleză, vol. 5, pag. 340—341.
- 977 История Румынии. М., Изд-во иностранной литературы, 1950, стр. 535.
- 978 Documente din istoria Partidului Communist din România, Editia II-a. Bucuresti, 1953. p. 335.
- 979 Revista arhivelor, M. 1. 1959. p. 16.
- 980 Guderian: Воспоминания солдата. Москва, Воениздат, 1954. стр. 133.
- 981 G. Ciano: Diario, v. 1. 1939—1940, p. 327
- 982 D. Chevrier—A. Marin: Демократия или фашизм в Греции? М., Изд-во иностранной литературы, 1947. стр. 35.
- 983 Marc' Antonio Bragadin: The Italian Navy in World War II. Annapolis, Maryland, 1957. pp. 45—47.
- 984 Ugyanott, 85—98. old.
- 985 Hans-Adolf Jacobsen: 1939—1945. Der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. Darmstadt, 1960. S. 163.

- 986 Ugyanott, 153—156. old.
- 987 Ugyanott, 178—179. old.
- 988 G. Ciano: Diario. v. 1. 1939-1940. p. 330.
- 989 Ugyanott.
- 990 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1774а, л. 25.
- 991 Дневник на филов, запись от 7. 1. 1941 г. Отечествен. фронт, 30 ноября 1944 г.
- 992 Нелегални позиви на БКП. София, 1954, стр. 310—311.
- 993 Ново време 1953, № 9, стр. 61.
- 994 Военно-исторический архив (София), Ф. 714, оп. 1, д. 136, л. 3; д.723/1, л. 109; оп. 16, д. 161, л. 104; оп. 1, д. 16, лл. 33—34; оп. 7, д. 18, л. 64.
- 995 Центральный государственный исторический архив (София), Ф. 370, оп. 1, д. 780, лл. 2—3; д. 860, л. 14; д. 857, л. 3.
- 996 Центральный Государственный исторический архив (София), Ф. 370, оп. 1. дд. 780, 860 и 1117.
- 997 Ugyanott, д. 860, л. 13.
- 998 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, лл. 12—13.
- 999 ЦГАОР, Ф. 7475, оп. 1, д. 1774, л. 30.
- 1000 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 682.
- 1001 Walter Ulbricht: Zur Geschichte der neuesten Zeit. Berlin, 1955. Sc 342
- 1002 Tippelskirch: Gereckhte des zweiten Weltkrieges. Bonn, 1951. S. 178.
- 1003 Мировая война 1939—1945 гг. Сборник статей, стр. 468.
- 1004 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 2, д. 141, л. 130.
- 1005 Ugyanott, л. 133.
- 1006 Walter Ulbricht: Zur Geschichte der neuesten Zeit. Berlin, 1955. S. 339.
- 1007 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. Ф, д. 1676, л. 67.
- 1008 Ugyanott, л. 108.
- 1009 Правда, 22 января 1960 г.
- 1010 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1713, л. 16.
- 1011 Ugyanott, д. 1692, л. 48.
- 1012 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1662, л. 91.
- 1013 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1676, л. 183.
- 1014 Varga Jenő: Фашистский „новый порядок“ в Европе. Москва, Госполитиздат, 1942. стр. 21.
- 1015 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, 1673, л. 4.
- 1016 Нюрнбергский процесс. стр. 427.
- 1017 M. Thorez: A nép fia. Bp. Szikra, 1950. 131. old.
- 1018 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 1, стр. 427.
- 1019 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1676, л. 139.
- 1020 Ugyanott, л. 81.
- 1021 Klement Gottwald: Válogatott cikkek és beszédek. Bp. Szikra, 1951. 49—50. old.
- 1022 Přehled dějin Kommunistické strany Československa. Teze, str. 178.
- 1023 Ugyanott, str. 178—179.
- 1024 A Csehszlovák Kommunista Párt harca a szabadságért. Bp. Szikra, 1951. 49—50. old.
- 1025 Slovenské národní povstání. Sborník k 15 výročí. Praha, 1959. str. 20.
- 1026 Přehled dějin Komunistické strany Československa. Teze, str. 179.
- 1027 A Csehszlovák Kommunista Párt harca a szabadságért. Bp. Szikra, 1951. 56. old.
- 1028 Ugyanott, 57. old.
- 1029 Правда, 22 июля 1959 г.
- 1030 Polskie sily zbrojne w drugiej wojnie swiatowej. T. III. London, 1952. S. 107, 434.
- 1031 ЦГАОР, Ф. 4459, оп. 2, д. 493, л. 163.
- 1032 Ugyanott, л. 157.
- 1033 ЦГАОР, Ф. 4459, оп. 2, д. 493, л. 158.
- 1034 Советско—французские отношения во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Документы и материалы. М., Госполитиздат, 1959, стр. 48—49.
- 1035 l'Humanité, 4 octobre 1952.
- 1036 Jean Laffitte: Életre-halálra. Szépirodalmi, 1951. 13. old.
- 1037 l'Humanité, 12 octobre 1940.
- 1038 Chaiers du Communisme 1947. No. 9.
- 1039 M. Thorez: A nép fia. Bp. Szikra, 1950. 132. old.
- 1040 M. Thorez: La France depuis la capitulation de Rethondes. Moscou, 1944. p. 16.

- 1041 А. Ефимова. Рабочее и профсоюзное движение Франции после второй мировой войны (1945—1953 гг.). М., Профиздат, 1954, стр. 14.
- 1042 *l'Humanité* 20 juin 1941.
- 1043 A biztonsági szolgálat és az SD belgiumi és franciaországi meghatalmazott vezetőjének jelentéséből. „Recherches internationales à la lumière de marxisme”, sept.-déc. 1958. p. 74-77.
- 1044 Ugyanott, стр. 80.
- 1045 Ugyanott.
- 1046 Ugyanott, стр. 21, 84.
- 1047 M. Thorez: A nép fia. Bp. Szikra, 1950. 136. old.
- 1048 Ugyanott.
- 1049 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. Fond Nachlässe, CXX/1020.
- 1050 Правда, 30 декабря 1958 г.
- 1051 The New York Times, 9 October, 1939.
- 1052 The New York Times, 29 October, 1939.
- 1053 Henry Luce: The American Century. New York, 1941. p. 19.
- 1054 Congressional Record, 76-th Congress, 2-nd Session, Washington, vol. 85. pt. I., col. 50.
- 1055 W. Mitchell: Depression Decade. New York, 1947, p. 369.
- 1056 Sherwood: Рузвельт и Гопкинс. Т. 1. М., Изд-во Иностранной литературы, 1958, стр. 250.
- 1057 The New York Times, 18 November, 1939.
- 1058 The New York Herald Tribune, 19 March. 1940.
- 1059 S. Welles: The Time for Decision. p. 73.
- 1060 Ulrich Hassel: Von anderem Deutschland. Zürich, 1946. S. 136.
- 1061 S. Welles: The Time for Decision. p. 98.
- 1062 Ugyanott, 95-96. old.
- 1063 C. Hull: The Memoirs. Vol. I. pp. 771-772.
- 1064 W. Langer and S. Gleason. The Challenge to Isolation 1937-1940. 504. old.
- 1065 W. Langer: Our Vichy Gamble. New York, 1947. 21. old.
- 1066 Ugyanott, 265. old.
- 1067 W. Langer and S. Gleason: The Challenge to Isolation 1937-1940. p. 669.
- 1068 Sumner Welles: Naboth's Vineyard. The Dominican Republic 1844-1924. Vol. II. New York, 1928. p. 937.
- 1069 Interamerican Relations. Bulletin N°. XX. p. 37.
- 1070 Internacional Conferences of American States. Washington, 1940. p. 318.
- 1071 Second Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the American Republics. Havana, 21-30 July. 1940. Report of the Secretary of State. Washington, 1941. p. 75.
- 1072 R. Sherwood: Roosevelt and Hopkins. p. 147.
- 1073 «Коммунистический Интернационал», 1941, № 2, стр. 39.
- 1074 W. Churchill: The Second World War. Vol. II. Their Finest Hour. London, 1949. p. 355.
- 1075 M. M. Postan: British War Production. London, 1952. p. 117.
- 1076 W. L. Langer and S. Gleason: The Undeclared War 1940-1941. New York, 1953. p. 215.
- 1077 George Marion: Bases and Empire. New York, 1949. p. 71.
- 1078 Matloff and Snell: Strategia planning for coalition warfare 1941-1942. Washington, 1953. 21. old.
- 1079 Ch. Tansill: Back Door to the War. p. 611.
- 1080 S. E. Morison: The Battle of the Atlantic, September 1939-May 1943. Boston, 1947. pp. 45-46.
- 1081 W. Churchill: Their Finest Hour. pp. 500-501.
- 1082 Forest E. Davis and Ernest Lindley: How War Came. New York, 1942. pp. 113-114.
- 1083 Ugyanott, 114. old.
- 1084 The New York Times, 1940. december 18.
- 1085 Magyarul kölcsön- és bérlettörvénynek hívják.
- 1086 Commercial and Financial Chronicle, 21 December. 1940. p. 3612.
- 1087 Hoci, 1940. december 23.
- 1088 Hoci, 1940. december 28.
- 1089 China Handbook 1937-1945. New York, 1947. p. 300.
- 1090 Новая и новейшая история Китая, стр. 198.
- 1091 «Коммунистический Интернационал», 1940. № 3-4, стр. 101.
- 1092 Народно-освободительная армия Китая в период войны против японских захватчиков. М., Воениздат, 1957, стр. 103.
- 1093 АВП СССР. Материалы Токийского процесса, Ф. 4366, д. 13, лл. 282-283.
- 1094 Международные отношения на Дальнем Востоке (1870-1945 гг.), стр. 485.
- 1095 АВП СССР. Материалы Токийского процесса, Ф. 4366, д. 14, л. 71.

- 1096 Ugyanott, л. 72.
- 1097 Ugyanott, лл. 79–80.
- 1098 Ugyanott, л. 81.
- 1099 ЦГАОР, Ф. 3970, оп. 1, д. 25, л. 5.
- 1100 Ugyanott, л. 275.
- 1101 Правда, 20 февраля 1948 г.
- 1102 Ugyanott.
- 1103 The New York Times, 30 December, 1940.
- 1104 История войны на Тихом океане, т. III. стр. 204.
- 1105 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 13.
- 1106 The Daily Worker, March 1, 1941.
- 1107 Правда, 19 апреля 1941 г.
- 1108 F. Davis and E. Lindley: How War Came. p. 218.
- 1109 Peace and War. United States Foreign Policy 1931–1941. Washington, 1943. pp. 656–659.
- 1110 Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. Japan: 1931–1941. Vol. II. Washington, pp. 486–490.
- 1111 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1666, д. 3.
- 1112 Итоги второй мировой войны. Сборник статей, стр. 117.
- 1113 Walter Schellenberg: The Labyrinth. Memoirs. New York, 1956. p. 198.
- 1114 Н. С. Хрущев, За прочный мир и мирное сосуществование, стр. 172.
- 1115 Мировая война 1939–1945 гг. Сборник статей, стр. 494.
- 1116 Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D. Vol. IX. pp. 470–471.
- 1117 Tippleskirch: Geschichte des zweiten Weltkrieges. Bonn, 1951. 199. old.
- 1118 Мировая война 1939–1945 гг. Сборник статей, стр. 56.
- 1119 W. Churchill: The Second World War. Vol. III. p. 37.
- 1120 The German Campaign in Russia. Department of the Army. Washington, 1955. p. 4.
- 1121 Halder: Служебный дневник. Военно-исторический журнал, 1959, № 2, стр. 67.
- 1122 Ugyanott.
- 1123 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 597.
- 1124 W. Görlitz: Der Zweite Weltkrieg 1939–1945. Bd. I. S. 260.
- 1125 Ugyanott, 261. old.
- 1126 The German Campaign in Russia p. 6.
- 1127 Служебный дневник Гальдера. Военно-исторический журнал, 1959, № 2, стр. 67.
- 1128 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 483.
- 1129 The Times, 6 December. 1945.
- 1130 H. Greiner: Die Oberste Wehrmachtführung 1939–1943. Wiesbaden, 1951. S. 326.
- 1131 Guderian: Воспоминания солдата, стр. 144–145.
- 1132 Ugyanott.
- 1133 W. Root: The Secret History of the War. Vol. II. New York, 1945. p. 520.
- 1134 „Barbarossa” – szó szerinti fordításban „vörös szakáll”. Szakállá miatt így csúfolták I. Frigyes német császárt, aki uralkodása idején (XII. század) több hódító hadjáratot folytatott keleten. A német sovíniszták felmagasztalták Barbarossa (Rótszakállú) I. Frigyes nevét, és saját agresszív politikájuk érdekében jó néhány legendát szöttek körülötte.
- 1135 Роковые решения. Сборник статей. М., Воениздат, 1958, стр. 66–67.
- 1136 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 559.
- 1137 Ugyanott, стр. 559–560.
- 1138 Военное-исторический журнал, 1959, № 1, стр. 87.
- 1139 Ugyanott.
- 1140 Ugyanott.
- 1141 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 682, л. 12.
- 1142 Ugyanott, л. 10.
- 1143 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 566–567.
- 1144 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 682, л. 24.
- 1145 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 538.
- 1146 W. Görlitz: Der Zweite Weltkrieg, 1939–1945. Bd. I. S. 257.
- 1147 Louis de Jong: The German Fifth Column in the Second World War. London, 1956. p. 236.
- 1148 Wehrwissenschaftliche Rundschau. März 1956, Heft 3. S. 134–135.
- 1149 W. Görlitz: Der Zweite Weltkrieg 1939–1945. Bd. I., S. 262.
- 1150 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 535.

- 1151 Служебный дневник Гальдера. Военно-исторический журнал, 1959, № 2, стр. 82.
- 1152 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1660, лл. 188—191.
- 1153 Ugyanott, л. 191.
- 1154 Ugyanott.
- 1155 Ugyanott, л. 197.
- 1156 Ugyanott, д. 1671, л. 187.
- 1157 Russell: A horogkereszt rémtettei. Bp. Szikra, 1955. 57. old.
- 1158 Служебный дневник Гальвера. Военно-исторический журнал, 1959, № 2, стр. 82.
- 1159 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1666, л. 174.
- 1160 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в семи томах. Т. 3. М., Госюриздат, 1958, стр. 440.
- 1161 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1666, л. 197.
- 1162 Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. Stuttgart, 1957. №. S. 197.
- 1163 Ugyanott, 195. old.
- 1164 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 3, стр. 337.
- 1165 Ugyanott, стр. 498.
- 1166 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1711, л. 3.
- 1167 А. Леонтьев: «Зеленая папка Геринга». Москва, Госполитиздат, 1942, стр. 18.
- 1168 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1711, л. 12.
- 1169 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 3, стр. 345.
- 1170 ЦГАОР, Ф. 7445, оп. 1, д. 1711, л. 12.
- 1171 Ugyanott, л. 3.
- 1172 Ugyanott.
- 1173 Ugyanott, л. 9.
- 1174 ЦГАОР, Международный военный трибунал для Дальнего Востока, Ф. 3970, оп. 1, д. 193, лл. 135—138.
- 1175 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 728.
- 1176 ЦГАОР, Международный военный трибунал для Дальнего Востока, Ф. 3970, оп. 1, д. 193, л. 148.
- 1177 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 727.
- 1178 Ugyanott.
- 1179 Ugyanott, стр. 737.
- 1180 Ugyanott, стр. 664.
- 1181 Ugyanott.
- 1182 Ugyanott, стр. 668.
- 1183 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 689.
- 1184 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 682, л. 22.
- 1185 C. Leonard Lundin: Finland in the Second World War. Bloomington, 1957. pp. 85—86.
- 1186 Ugyanott, 89. old.
- 1187 H. Greiner: Die Oberste Wehmführung 1939—1945. S. 357.
- 1188 Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Vol. X. Washington, 1951. pp. 309—311.
- 1189 Ugyanott, 947. 949. old.
- 1190 H. Greiner: Die Oberste Wehmführung 1939—1943. S. 387—388.
- 1191 C. L. Lundin: Finland in the Second World War. pp. 111—112.
- 1192 Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Vol. VIII. London, 1947. pp. 311—313.
- 1193 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в двух томах. Т. I, М., Госюриздат, 1955, стр. 783.
- 1194 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 682, л. 29.
- 1195 The Times, 23 September, 1943.
- 1196 Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Vol. XII. Doc. Hess—15, Nürnberg, 1947. pp. 279—292.
- 1197 The Times, 23, September 1943.
- 1198 Maxime Mourin: Les tentatives de paix dans la seconde guerre mondiale (1939—1945). Paris, 1949, p. 104.
- 1199 I. Kirkpatrick: The Inner Circle. p. 180.
- 1200 The Times, 23, September 1943.
- 1201 Írország – amelynek fővárosa Baile Atha Cliath (Dublin) – fenntartotta diplomáciai kapcsolatát Németországgal
- 1202 Ch. Haines and R. Hoffmann: The Origins and Background of the Second World War. p. 595.
- 1203 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 491.
- 1204 Ugyanott, стр. 492.

- 1205 Paul Leverkuehn: Der Geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege. Frankfurt am Main, 1957. S. 131.
- 1206 A szovjet hadsereg által foglyul ejtett E. Stolze ezredesnek, a német hírszerző és kémelhárító szolgálat II. osztálya főnökhelyettesének vallomásából. Lásd: Нюнбергский процесс. Сборник материалов в семи томах. Т. 2, стр. 492.
- 1207 A háború után Oberländer miniszter lett Adenauer nyugatnémet kormányában.
- 1208 Нюнбергский процесс. Сборник материалов в семи томах, т. 2, стр. 647.
- 1209 Ugyanott, стр. 492.
- 1210 W. Görlitz: Der deutsche Generalstab. Geschichte und Gestalt, 1657–1945. Frankfurt am Main, 1950. 5.64.
- 1211 Louis de Jong: The German Fifth Coloumn in the Second World War. London, 1956. p. 237.
- 1212 Итоги второй мировой войны. Сборник статей, стр 289.
- 1213 Ugyanott, стр. 525.
- 1214 Völkischer Beobachter, 25. Juni 1940.
- 1215 Völkischer Beobachter, 6. Juli 1940.
- 1216 Ugyanott.
- 1217 Völkischer Beobachter, 15. Juli, 1940.
- 1218 Völkischer Beobachter, 30. Januar, 1941.
- 1219 Völkischer Beobachter, 31. Januar, 1941.
- 1220 Völkischer Beobachter, 1. Januar, 1941.
- 1221 Völkischer Beobachter, 8. August, 1940.
- 1222 Alexander Dallin, Deutsche Herrschaft in Russland 1941–1945. Düsseldorf, 1958. S. 175.
- 1223 Walter Ulbricht: Zur Geschichte der neuesten Zeit. Berlin, 1955. S. 7–8
- 1224 Reichsgesetzblatt, 1940. Das erste Halbjahr. Berlin, 1940. S. 514.
- 1225 Промышленность Германии в период войны 1939–1945 гг. стр. 40–41.
- 1226 А. Вознесенский. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. М., Госполитиздат, 1948, стр. 172.
- 1227 Mueller-Hillebrand: Сухопутная армия Германии 1938–1945 гг. Т. II. стр. 121
- 1228 Ugyanott, стр. 143.
- 1229 Итоги второй мировой войны. Сборник статей, стр. 368–369.
- 1230 И. М. Файнгар. Очерк развития германского монополистического капитала, стр. 415.
- 1231 Ugyanott, стр. 269.
- 1232 Ugyanott, стр. 417.
- 1233 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 5337, л. 1.
- 1234 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 10 244, л. 208.
- 1235 Ugyanott, инв. № 10 196, л. 29.; Промышленность Германии в период войны 1939–1945. стр. 25.
- 1236 Ugyanott, инв. № 10 198, л. 206.
- 1237 Ugyanott, № 10 197, л. 46.
- 1238 Промышленность Германии в период войны 1939–1945 гг., стр. 33.
- 1239 Ugyanott, стр. 41.
- 1240 A lösztermelés azért csökkent, mert óriási készletek voltak.
- 1241 Промышленность Германии в период войны 1939–1945 гг. стр. 35.
- 1242 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 10 198, л. 140.
- 1243 Ugyanott, л. 145.
- 1244 Ugyanott, л. 51.
- 1245 Ugyanott.
- 1246 Ugyanott, л. 6
- 1247 R. Sasuly: I. G. Farben. New York, 1947. p. 9.
- 1248 Ugyanott, 14. old.
- 1249 Ugyanott.
- 1250 R. Sasuly: I. G. Farben: New York, 1947. p. 8.
- 1251 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 10 300, лл. 2–3.
- 1252 Промышленность Германии в период войны 1939–1945 гг., valamint „Очерк развития германского монополистического капитала“ című könyve.
- 1253 Н. С. Хрушев. За прочный мир и мирное сосуществование, стр. 182.
- 1254 Mueller-Hillebrand: Сухопутная армия Германии 1933–1945. 1933–1945. гг. Т. II., стр. 140.
- 1255 Полевые уставы иностранных армий. М., Воениз, 1936, стр. 114.

- 1256 OKW - Das Oberkommando der Wehrmacht.
- 1257 OKH - Das Oberkommando des Heeres.
- 1258 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 682, л. 96.
- 1259 A 18. hadsereg, amely korábban a „B” hadseregcsoporthoz tartozott, a felvonulási tervben előírt átszervezés után osztották be az „Észak” hadseregcsoporthoz.
- 1260 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 682, л. 89.
- 1261 Alfred Philipp: Das Pripjetproblem. Wehrwissenschaftliche Rundschau. Beiheft 2. März 1956. S. 77.
- 1262 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 564.
- 1263 Военно-исторический журнал, 1959, № 1, стр. 90.
- 1264 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 2, стр. 564.
- 1265 Walter Bartel: Deutschland in der Zeit der faschistischen Diktatur 1933-1945. Berlin, 1956. S. 202.
- 1266 Zur Geschichte der neuesten Zeit. Berlin, 1955. S. 8.
- 1267 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. Lagebericht der Geheimen Staatspolizei. Fond 41/3a.
- 1268 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. Abschrift des Schreibens des „Chefs der Sicherheitspolizei” vom 20. September 1939. Fond 41/3a
- 1269 Otto Winzer: Zwölf Jahre Kampf gegen Faschismus und Krieg. Berlin, 1955. S. 170.
- 1270 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 7041, л. 6.
- 1271 Ugyanott, л. 7.
- 1272 Die Welt. Deutsche Ausgabe, 1. Jahrgang, 18-24. September 1939
- 1273 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. Erklärung des ZK der KPD
- 1274 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. Illegale Berliner Volkszeitung vom November 1930. Fond W-1/45.
- 1275 Zur Geschichte der deutschen antifaschistischen Widerstandsbewegung 1933-1945. S. 177
- 1276 Otto Winzer: Zwölf Jahre Kampf gegen Faschismus und Krieg. Berlin, 1955. S. 167
- 1277 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. Illegale Neue Rheinische Zeitung vom Dezember 1939. fond W-1/53.
- 1278 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. Illegales Flugblatt der Kommunistischen Jugend vom September 1939. Fond 33/51a, Bd. 2, S. 531
- 1279 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. Akten der faschistischen Justiz gegen Herbert Bochow und andere. Fond V-NJ 23.
- 1280 W. Ulbricht: Zur Geschichte der neuesten Zeit. Berlin, 1955. S. 335.
- 1281 Ugyanott, 338. old.
- 1282 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. Erklärung des ZK der KPD vom Juli 1940 Fond Nachlässe, CXX, 1020.
- 1283 Otto Winzer: Zwölf Jahre Kampf gegen Faschismus und Krieg. Berlin, 1955. S. 168.
- 1284 Ugyanott, 168. old.
- 1285 Gertrud Glondajewski, Heinz Schumann: Die Neubauer-Poser-Gruppe. Dokumente und Materialien des illegalen antifaschistischen Kampfes (Thüringen, 1939. bis 1945.). Berlin, 1957. S. 22.
- 1286 Gerhard Nitzsche: Die Saefkow-Jacob-Bästlein-Gruppe. Dokumente und Materialien des illegalen antifaschistischen Kampfes (1942 bis 1945). Berlin, 1957. S. 24.
- 1287 Zur führenden Rolle der Kommunistischen Partei Deutschlands und ihres Zentralkomitees im antifaschistischen Widerstandskampf „Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung” 3. Jg. 1961. tt3. S. 564. ff.
- 1288 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. A-9-3.
- 1289 Ugyanott, A-9-9.
- 1290 Ugyanott, A-9-5.
- 1291 Ugyanott, A-9-8.
- 1292 Ugyanott, A-9-4.
- 1293 Ugyanott, A-1-1 és 2.
- 1294 Archiv des Instituts für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED. A-15-3.
- 1295 Ugyanott, N. 7. - 1601. Mappa 14a. Bl. 4.
- 1296 Правда, 11 декабря 1939 г.
- 1297 АВП СССР, Ф. 06, д. 155, п. 17, лл. 95-96.
- 1298 Norges forhold til Sverige und krigen 1940-1945. Oslo, 1947. s. 236.
- 1299 АВП СССР, Ф. 06, д. 155, п. 17, л. 98.
- 1300 Правда, 4 мая 1940 г.
- 1301 АВП СССР, Ф. 059, д. 3536, п. 386, л. 194.
- 1302 Ugyanott, д. 3537, л. 14.
- 1303 Ugyanott, д. 3676, п. 408, л. 13.

- 1304 Alfred Seild: Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939–1941. Tübingen, 1949. S. 288–289.
- 1305 W. Görnitz: Der Zweite Weltkrieg 1939–1945. Bd. I. S. 209.
- 1306 История на България. Т. II. София, Държавно издателство «Наука и изкуство», 1955, стр. 759.
- 1307 Н. Горненски. Въоръжената борба на българския народ за освобождение от хитлеристката окупация и монархо-фашистката диктатура (1941—1944 г.), София, 1958, стр. 30—31.
- 1308 Георгий Димитров. Речи, доклади и статии. Т. III. София, изд. БРП(к), 1947, стр. 40.
- 1309 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV, стр. 545.
- 1310 B. Zihlerl: Stara i nova Jugoslavia. Beograd, 1945. p. 86.
- 1311 The von Hassel Diaries 1938–1944. New York, 1947. p. 172.
- 1312 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 547.
- 1313 Hosi, 1941. február 26.
- 1314 Amerasia, December, 1940. p. 448.
- 1315 Правда, 20 февраля 1948 г.
- 1316 Ugyanott.
- 1317 Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. IV. стр. 550.
- 1318 Правда, 20 февраля 1948 г.
- 1319 Ugyanott.
- 1320 New York Herald Tribune, 16, April 1941.
- 1321 Daily Worker, 16, April 1941.
- 1322 Правда, 16 июня 1940 г.
- 1323 Правда, 13 декабря 1940 г.
- 1324 Правда, 7 сентября 1940 г.
- 1325 Правда, 11 января 1941 г.
- 1326 Louis de Jong: The German Fifth Column in the Second World War. London, 1956. p. 235.
- 1327 Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939–1941. S. 380–381.
- 1328 Tippleskirch: Geschichte des zweiten Weltkrieges. Bonn, 1951. S. 208.
- 1329 Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion. 1939–1941 S. 389.
- 1330 Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в двух томах, т. 2, стр. 454.
- 1331 Sumner Welles: The Time for Decision. 170–171. old.
- 1332 Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel. 1941–1945. I. köt., Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 456. old.
- 1333 Buttler: Большая стратегия. Сентябрь 1939 — июнь 1941. стр. 492.
- 1334 Ugyanott, стр. 497.
- 1335 W. L. Langer and S. E. Gleason: The Undeclared War 1939–1941. p. 531.
- 1336 Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939–1941. S. 396.
- 1337 Известия, 14 июня 1941 г.
- 1338 Л. И. Сандалов, — Пережиток. М., Воениздат 1961, стр. 78.
- 1339 Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939–1941. S. 409–410.
- 1340 Промышленность СССР. Статистический сборник. М., Госстатиздат, 1957, стр. 13.
- 1341 A szovjethatalom negyvenéves eredményei számokban. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 67. old.
- 1342 Ugyanott, 64. old.
- 1343 Ugyanott, 156. old.
- 1344 Ugyanott, 158. old.
- 1345 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 2.
- 1346 A szovjethatalom negyvenéves eredményei számokban. 51. old.
- 1347 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 15.
- 1348 Ugyanott № 8871, л. 16.
- 1349 Ugyanott.
- 1350 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 17.
- 1351 ЦГАОР, Ф. 8418, оп. 25, д. 199, лл. 1—5.
- 1352 ЦГАОР, Ф. 5446, оп. 32, д. 282, л. 45.
- 1353 Б. Банников — из записок наркома вооружений. Воспоминания. Военно-Исторический журнал, № 2, 1962 г. стр. 81—82.
- 1354 Ugyanott.
- 1355 Lenin Művei 27. köt. Bp. Szikra, 1952. 49. old.
- 1356 Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. II. rész, Bp. Szikra, 1954. 531. old.
- 1357 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 17.

- 1358 Ugyanott.
- 1359 Ugyanott.
- 1360 Ugyanott, л. 18.
- 1361 «Большевик», 1941, № 7—8, стр. 39.
- 1362 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 18.
- 1363 Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai III. rész. Bp. Szikra, 1954. 513. old.
- 1364 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 18.
- 1365 Lenin Művei 29. köt., Bp. Szikra, 1953. 572. old.
- 1366 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 19.
- 1367 A szovjethatalom negyvenéves eredményei számokban. Bp. 108. old.
- 1368 Ugyanott.
- 1369 Народное хозяйство СССР в 1958 году. Статистический ежегодник, стр. 38.
- 1370 ЦСУ СССР. ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 19.
- 1371 Народное хозяйство СССР в 1958 году. Статистический ежегодник, стр. 112—113.
- 1372 ИМЛ. Документы и материалы Отдела истории Великой Отечественной войны, инв. № 8871, л. 19.
- 1373 Ugyanott, л. 20.
- 1374 Ugyanott.
- 1375 A szovjethatalom negyvenéves eredményei számokban. 76. old.
- 1376 Ugyanott.
- 1377 Ugyanott, 77. old.
- 1378 М. И. Калинин. О коммунистическом воспитании. М., Изд-во Молодая гвардия, 1958, стр. 246—247.
- 1379 Lenin Művei 31. köt., Bp. Szikra, 1951. 131. old.
- 1380 XVIII. съезд ВКП(б) Стенографический отчет, стр. 26.
- 1381 М. И. Калинин, О коммунистическом воспитании, стр. 239.
- 1382 Marx-Engels Művei 2. köt., Bp. Szikra, 510. old.
- 1383 A szovjethatalom negyvenéves eredményei számokban. 203. old.
- 1384 Ugyanott.
- 1385 Ugyanott, 214. old.
- 1386 Ugyanott, 217. old.
- 1387 Большевик, 1939, № 17, стр. 51—57.
- 1388 Большевик, 1940, № 23, стр. 37—39.
- 1389 Очерки истории русской советской литературы, Ч. 2. М., Изд-во Академии наук СССР. 1955, стр. 102.
- 1390 М. И. Калинин. О вопросах социалистической культуры. М., Госполитиздат, 1938, стр. 29—30.
- 1391 Engels válogatott katonai írásai. I. köt., Bp. Zrínyi Kiadó, 1960. 25. old.
- 1392 Grinyisin: Lenin katonai tevékenysége. Bp. Zrínyi Kiadó, 1957. 3—4. old.
- 1393 Lenin Művei 30. köt., Bp. Szikra, 1953. 60. old.
- 1394 Ugyanott, 397. old.
- 1395 Проект Полевого устава 1939 г. стр. 9.
- 1396 Конспект лекций по оперативному искусству (Военная академия и КУВНАС), 1928/29 учебный год. Литографское издание академии, стр. 3.
- 1397 Е. Шиловский. Операция (выпуск 1-й). Литографское издание АГШ, 1937, стр. 70—71.
- 1398 A tűzhengert sikeresen alkalmazták 1940 februárjában a Mannerheim-vonalon, a finnek fő védősávjának áttörésekor.
- 1399 Полевой устав Красной Армии (проект 1941 г.) М., Воениздат, 1941, стр. 17.
- 1400 Архив МО. СССР, Ф. 35, оп. 29 401, д. 10, л. 79.
- 1401 Архив МО. СССР, Ф. 35, оп. 29 401, д. 10, л. 83.
- 1402 Ugyanott.
- 1403 Боевой устав истребительной авиации 1940 г. М., Воениздат, 1940, стр. 5.
- 1404 Боевой устав бомбардировочной авиации 1940 г. М., Воениздат, 1940, стр. 8—9.
- 1405 Полевой устав Красной Армии (проект 1941 г.) стр. 18.
- 1406 Lenin Művei 27. köt., Bp. Szikra, 1952. 62. old.
- 1407 Архив МО СССР, Ф. 81, оп. 99 873, д. 6864, л. 28; оп. 84 959, д. 5, л. 140.
- 1408 Архив МО СССР, Ф. 71, оп. 158 922, д. 1, л. 2.
- 1409 ЦГАВМФ СССР, Ф. 1877, оп. 5, д. 43, л. 89.
- 1410 Ugyanott, ф. 864, оп. 1, д. 172, л. 87.
- 1411 Ugyanott, л. 65.

- 1412 Архив МО СССР, Ф. 2, оп. 75 593, д. 4, л. 7.
1413 Архив МО СССР, Ф. 71, оп. 301 224, д. 9, л. 315.
1414 Ugyanott, Ejtőernyős csapatok főliáns, 46027. op. 1. sz. dok., 10-15, 98, 203. lap.
1415 ЦГАВМФ СССР, Ф. 6, оп. 25, д. 413, лл. 247—248.
1416 Ugyanott, ф. 864, оп. 1, д. 187, лл. 20-23.
1417 Ugyanott, ф. 1877, оп. 7, д. 31, л. 171.
1418 Ugyanott, ф. 864, оп. 1, д. 172, л. 87.
1419 Закон о всеобщей воинской обязанности, М., Воениздат, 1939, стр. 25.
1420 ЦГАОР, Ф. 687, оп. 33, д. 4218, л. 21.
1421 Ugyanott, л. 56.
1422 Архив МО СССР, Ф. 54, оп. 270 609, д. 1, лл. 200—207.
1423 Ugyanott, ф. 32, оп. 15799, д. 325, л. 72.
1424 Ugyanott, ф. 37, оп. 15769, д. 325, лл. 180-182.
1425 Ugyanott, лл. 182-184.
1426 Ugyanott, л. 184.
1427 Архив МО СССР, Ф. 1, оп. 3419, д. 9665, лл. 1—61.
1428 Lenin Művei 21. köt., Bp. Szikra, 1951. 250. old.
1429 Архив МО СССР, Ф. 32, оп. 15 823, д. 547, лл. 144—145.
1430 Дисциплинарный устав Красной Армии. М., Воениздат, 1940, стр. 5.
1431 Архив МО СССР, Ф. 2, оп. 75 593, д. 11, л. 325.
1432 Lenin Művei 15. köt., Bp. Szikra, 1955. 358. old.
1433 Архив МО СССР, Ф. 32, п. 4169, д. 1, лл. 1—83.
1434 Ugyanott, оп. 15823, д. 444.
1435 Красная звезда, 30 ноября 1940 г.
1436 Архив МО СССР, Ф. 1, оп. 672 567, д. 60, лл. 1—20.
1437 Архив МО СССР, Ф. 35, оп. 73 965, д. 2, л. 4.
1438 Ugyanott, оп. 29401, д. 22, лл. 79-89.
1439 ЦГАВМФ СССР, Ф. 859, оп. 1, д. 28, лл. 175—177.
1440 Ugyanott, лл. 188-198.
1441 Ugyanott, ф. 864, оп. 1, д. 172, л. 70.
1442 Ugyanott, л. 68.
1443 Архив МО СССР, Ф. 229, оп. 9776, д. 5, л. 7; Ф. 208, оп. 355, 802, д. 39, л. 1; Ф. 209, оп. 5561, д. 8, л. 17.
1444 Az 1. páncélos csoport első lépcsőjében a páncélos hadosztályok (mintegy 600 harckocsi) közvetlenül a gyaloghadosztályok mögött fejlődtek fel.
1445 Архив МО СССР, Ф. 229, оп. 454 205, д. 2, л. 21.
1446 Ugyanott, ф. 131, оп. 6860, д. 13, лл. 31-33.
1447 Ugyanott, ф. 2, оп. 75 593, д. 13, л. 25.
1448 Ugyanott, л. 26.
1449 Ugyanott.
1450 Архив МО СССР, оп. 78 388, д. 7, лл. 20—21.
1451 Архив МО СССР, Ф. 229, оп. 21 037, д. 43, л. 1—9.
1452 Архив Главного управления пограничных войск, п. 8, дд. 138, 175, и 331.
1453 Известия, 15 февраля 1941 г.
1454 Центральный архив пограничных войск, Ф. 14, оп. 224, д. 4119, л. 15.
1455 Архив МО СССР, Ф. 35, оп. 225 925, д. 3, лл. 238—266.
1456 История Коммунистической партии Советского Союза (Издание второе, дополненное), М., Госполитиздат, 1962, стр. 540—541.

1929

1929–1931 – Magnytogorszk megalapítása az Urálban.
1929–1932 – Az első ötéves terv – a szocialista gazdaság alapjának lerakása a Szovjetunióban.

Február 9 – Moszkvában a Szovjetunió, Lengyelország, Románia, Lettország és Litvánia képviselői jegyzőkönyvet írnak alá arról, hogy határidő előtt életbe léptetik a Kellogg–Briand paktumot.

Március 5 – A Pravda közli a leningrádi „Krasznij Viorzsec” gyár dolgozóinak felhívását, hogy az ország minden üzeme kapcsolódjék be a szocialista versenybe.

Április 23–29 – Az SZK(b)P XVI. konferenciája elfogadja a népgazdaság fejlesztésének első ötéves tervét. A konferencia felhívja a dolgozókat, hogy indítsanak szocialista versenyt az ötéves terv teljesítéséért.

Május 9 – Az SZK(b)P Központi Bizottsága határozatot hoz a gyárak szocialista versenyének megszervezéséről.

Május 20–28 – A Szovjetunió Szovjeteinek 5. kongresszusa. A kongresszus jóváhagyja a népgazdaság fejlesztésének a kormány által elfogadott első ötéves tervét.

Június 5 – A Munka és Honvédelem Tanácsának rendelete a gép- és traktorállomások megszervezéséről.

Június 21 – A Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa rendelete: „Intézkedések a kolhozrendszer megszilárdítására”.

Július 3 – A Népbiztosok Tanácsának rendelete: „Intézkedések a népgazdaság mérnöki káderekkel való ellátására”.

Július 15 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata az ország honvédelmi készültiségeinek állapotáról és a honvédelmi feladatokról.

Ősz – A gazdasági világválság kezdete a kapitalista országokban.

December 5 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „Az ipar igazgatásának átszervezéséről”.

December 5–10 – Az élmunkás brigádok első országos kongresszusa.

1930

Január 5 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „A kollektivizálás üteméről és a kolhozépítés állami támogatásáról”.

Január 20 – A nyugati hatalmak elfogadják a Young-tervet – a német militarizmus újjáélesztésének új tervét.

Március 1 – A Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa jóváhagyja „A mezőgazdasági artel mintaalapszabályzatát”.

Március 14 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „A kolhozmozgalomban követendő pártirányvonal elferdítése elleni harcról”.

Április 6 – A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága rendeletet fogad el a Lenin-rend és a Vörös Csillagrend alapításáról.

Május 1 – Átadják a forgalomnak a turkesztán–szibériai vasútvonalat.

Május 15 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „Az Uráli Vasmű munkájáról” (kitűzi azt a feladatot, hogy keleten teremtsék meg az ország második szénbányászati és vaskohászati bázisát).

Május 17 – Briand francia külügyminiszter javaslata, hogy Európa egyesítése („Páneurópa”) ürtügyén szervezzenek szovjetellenes tömböt.

Június 17 – Üzembe helyezik a Sztálingrádi Traktorgyárat.

Június 26 – A Munka és Honvédelem Tanácsának határozata „A hőerőművek rendszerének kiépítéséről és a hőerőművekről”.

Június 26–július 13 – Az SZK(b)P XVI. kongresszusa – a szocializmus egész fronton kibontakozó támadásának kongresszusa.

Július 30 – A leningrádi „Marx” Gépgyár munkásainak felhívása, hogy indítsanak mozgalmat az ipari és pénzügyi tervek túlteljesítéséért.

Augusztus 14 – A Központi Végrehajtó Bizottságnak és a Népbiztosok Tanácsának határozata „Az általános elemi iskolai tankötelezettségről”.

Augusztus 30 – A Németországi Kommunista Párt közlése „A német nép társadalmi és nemzeti felszabadításának programját”.

December 17–21 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának és Központi Ellenőrző Bizottságának plénuma megtárgyalja az 1931. évi népgazdasági tervet és egyéb kérdéseket.

- Január 1* – Rosztovban üzembe helyezik a mezőgazdasági gépgyárat.
- Január 21* – A Munka és Honvédelem Tanácsának határozata „A karagandai szénmedence fejlesztésének teréről”.
- Június 5* – Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata a Vörös Hadsereg parancsnoki állományáról és politikai munkatársairól.
- Június 20* – Hoover amerikai elnök memoranduma a Németországnak adandó moratóriumról.
- Szeptember 18* – Japán megtámadja Északkelet-Kínát (Mandzsúriát).
- Október 1* – Moszkvában üzembe helyezik a rekonstruált AMO-gyárat (ma Lihacsov-gyár).
- A harkovi „Ordzonikidze” Traktorgyár futószalagjáról legördül az első traktor.
- Október 28–31* – Az SZK(b)P Központi Bizottságának plénuma megvitatja a vasúti közlekedés stb. kérdését.
- Október 29* – Német politikusok és katonai személyiségek harzburgi tanácskozásukon megvitatják azt a tervet, hogy Németországban fasiszta diktatúrát hoznak létre.
- November* – A moszkvai Marx–Engels–Lenin Intézet alapítása.
- November 7* – Zsujcsinban (Csianghszi tartomány) a kínai tanácsok első országos kongresszusa megválasztja a Felszabadított Körszetek Ideiglenes Központi Kormányát, élén Mao Ce-tunggal.
- December 10* – Megalakítják a Népszövetség bizottságát (a Lytton-bizottságot) a mandzsúriai „incidens” kivizsgálására.
- December 30* – Üzembe helyezik a szaratovi kombájn-gyárat.
- December 31* – A Szovjetunió javasolja Japánnak, hogy kössenek kölcsönös meg nem támadási szerződést.

- 1932* – Az amuri Komszomolszk város megalapítása.
- Január 1* – Üzembe helyezik a Gorkiji Autógyárat.
- Január 29* – A japán imperialisták fegyveres támadást intéznek Sanghaj ellen.
- Január 30–február 4* – Az SZK(b)P XVII. konferenciája elfogadja a második öt éves terv irányelveit.
- Január 31* – Üzembe helyezik a Magnitogorszki Vasmű első nagykohóját.
- Február 2* – Genfben a nemzetközi leszerelési konferencia megkezdí munkáját.
- Február 6* – Németország, Franciaország, Anglia, Csehszlovákia és Lengyelország kommunista pártja felhívást ad ki: védjék meg Kínát a japán agressziótól.
- Március 11* – A Népszövetség Tanácsa határozatilag kimondja, hogy „nem ismeri el” a japán hódításokat Kínában.
- Március 23* – A Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsa határozatot hoz a Vörös Hadsereg Légicrejeének szervezeti alapelveiről.
- Március 24* – Üzembe helyezik az „Elektrosztal” gyár első martinkemencéjét.

- Március 29* – Moszkvában üzembe helyezik az Első Állami Golyócsapágygyárat.
- Április 3* – Üzembe helyezik a Kuznyeckei Vasmű első nagykohóját.
- Április 14* – Kína Felszabadított Körszeteinek Ideiglenes Központi Kormányáa hadat üzen Japánnak.
- Április 23* – Üzembe helyezik a Bereznyikovói Vegyiműveket.
- Az SZK(b)P Központi Bizottsága határozatot hoz „Az irodalmi és művészeti szervezetek átszervezéséről”.
- Április 30* – Moszkvában üzembe helyezik a Kalinyinról elnevezett „Frezer” marógépgyárat.
- Május 1* – Üzembe helyezik a Taskenti Mezőgazdasági Gépgyárat.
- Június 16–július 9* – Nemzetközi konferencia Lausanneban a jóvátételi kérdéstről.
- Július 10* – Berlinben kommunista, szociáldemokrata és pártunkívüli munkások részvételével antifasiszta egységkongresszust tartanak.
- Július 11* – Moszkvában üzembe helyezik a „Kalibr” szerszámgépgyárat.
- Július 25* – A Szovjetunió és Lengyelország meg nem támadási szerződést köt.
- Augusztus 7* – A Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa rendelete „Az állami üzemek, a kolhozok és a szövetkezetek vagyonának védelméről és a társadalmi (szocialista) tulajdon megszilárdításáról”.

- Augusztus 27–29* – Nemzetközi háborúellenes kongresszus Amszterdamban.
- Augusztus 27–szeptember 15* – A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának XII. plénuma.
- Szeptember 28–október 2* – Az SZK(b)P Központi Bizottságának plénuma megvitatja a vaskohászat állapotát és más kérdéseket.
- Október 4* – Vorkutában (Észak-Pecsorai szénmedence) üzembe helyezik az első szénbányát.
- Október 10* – Üzembe helyezik a dnyeperi „Lenin” vízierőművet (Dnyeprogesz).
- November 12* – A német nagyiparosok és bankárok azzal a követeléssel fordulnak Németország elnökéhez, hogy adja át a hatalmat Hitlernek.
- November 29* – Aláírják a szovjet–francia meg nem támadási szerződést.
- December 11* – Az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország a nemzetközi leszerelési konferenciát megkerülve, határozatot fogad el Németország fegyverkezési egyenjogúságáról.
- December 12* – Kína és a Szovjetunió közt helyreáll a diplomáciai kapcsolat.

- 1933–1937* – A második öt éves terv – a szovjet népgazdaság szocialista rekonstrukciója betetőzésének öt éves terve.
- Január 4* – A német monopoltőkések tanácskozása határozatot hoz arról, hogy Németországban haladéktalanul meg kell teremteni a fasiszta diktatúrát.

Január 7-12 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának és Központi Ellenőrző Bizottságának együttes plénuma megvitatta az első öt éves terv eredményeit és más kérdéseket.

Január 30 – Fasiszta államcsíny Németországban.

Február 6 – A Szovjetunió a nemzetközi leszerelési konferencián javaslatot terjeszt elő az agresszió meghatározásáról.

Február 15 – Az élmunkás kolhozparasztok első országos konferenciájának megnyitása.

Február 27-ről 28-ra virradó éjszaka – A hitleristák felgyújtják a Reichstagot.

Március – A Német Kommunista Párt Központi Bizottsága felhívja a párt tagjait, hogy erősítsék a német nép egységét a fasizmus és a háború elleni harcban.

Március 3 – A német fasiszták letartóztatják Ernst Thälmann-t.

Március 5 – A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága felhívást intéz a világ munkásaihoz, hogy harcoljanak a fasizmus ellen.

Március 14 – A fasiszta kormány betiltja a Német Kommunista Pártot.

Március 24 – A Reichstag megadja a rendkívüli felhatalmazást Hitler kormányának.

Március 27 – Japán kilép a Népszövetségből.

Április 8 – Az SZK(b)P Központi Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa határozatot hoz „A Donyec-medence szénbányászati iparának munkájáról”.

Május 1 – Antifasiszta tömegtüntetések több országban.

Május 2 – Németország fasiszta kormánya betiltja a szakszervezeteket.

Május 26 – Betiltják az Osztrák Kommunista Pártot.

Június eleje – Nemzetközi antifasiszta munkáskongresszus Párizsban.

Június 20 – Megnyitják a Fehér-tenger-Balti-tenger csatornát.

Július 1 – Üzembe helyezik a Cseljabinszki Traktorgyárat

Július 3-5 – Londonban egyezményt írnak alá az agresszió meghatározásáról.

Július 15 – Rómában egyezményt írnak alá négy hatalom (Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország) „egyetértéséről és együttműködéséről”.

– Az uráli nehézippgyár üzembehelyezése.

Július 28 – Létrejön a diplomáciai kapcsolat a Szovjetunió és Spanyolország között.

Augusztus 11 – Mariupolban (ma Zsdanov) üzembe helyezik az „Azovsztal” első nagykohóját.

Szeptember 2 – A szovjet-olasz barátsági, meg nem támadási és semlegességi szerződés aláírása.

Szeptember 21-december 23 – A lipcei Reichstag-per.

Október 14 – Németország kilép a Népszövetségből, s kivonul a leszerelési konferenciáról.

November 16 – A Szovjetunió és az Egyesült Államok közt létrejön a diplomáciai kapcsolat.

November 28-december 12 – A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának XIII. plénuma.

December 12 – Az SZK(b)P Központi Bizottsága határozatot hoz arról, hogy ki kell fejleszteni a kollektív biztonságért folyó harc szovjet külpolitikáját.

Január 23 – Üzembe helyezik a Harkovi Turbinagyárat.

Január 26 – Németország és Lengyelország meg nem támadási szerződést ír alá.

Január 26-február 10 – Az SZK(b)P XVII. kongresszusa jóváhagyja a szovjet népgazdaság fejlesztésének 1933-1937. évi második öt éves tervét.

Február 4 – A Szovjetunió és Magyarország közt létrejön a diplomáciai kapcsolat.

Február 5-12 – Meghiúsul a francia reakciónak az a kísérlete, hogy fasiszta diktatúrát teremtsen az országban.

Február 9 – Párizs dolgozóinak hatalmas tüntetése a fasizmus ellen.

Február 12 – Általános antifasiszta sztrájk Franciaországban.

Február 12-15 – Az osztrák proletariátus fegyveres megmozdulása a fasizmus ellen.

Április 16 – A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága rendeletet fogad el a Szovjetunió Hőse cím alapításáról.

Április 20 – A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának első rendelete a Szovjetunió Hőse cím adományozásáról. A címet azok a pilóták kapták meg, akik részt vettek a Cseljuszkin-expedíció megmentésében: Ljapigjevskij, Levanovskij, Molokov, Kamanjin, Szlepnyev, Vodopjanov, Doronjin.

Június 1 – Üzembe helyezik az Uráli Villamossági Gépgyárat.

Június 9 – A Szovjetunió és Csehszlovákia, illetve a Szovjetunió és Románia közt létrejön a diplomáciai kapcsolat.

Június 20 – A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága a Hadügyi és Haditengerészeti Népbiztosságot rendeletileg a Szovjetunió Honvédelmi Népbiztosságává alakítja át.

– A Népbiztosok Tanácsa és az SZK(b)P Központi Bizottsága határozatot fogad el az Északi Tengeri Útvonal hasznosításáról.

Július 23 – A Szovjetunió és Bulgária közt létrejön a diplomáciai kapcsolat.

Július 27 – A Francia Kommunista Párt és a Francia Szocialista Párt egyezményt köt az akcióegységről.

Augusztus – A szovjet írók első kongresszusa. Gorkij beszámol a szovjet irodalom feladatairól.

Szeptember 17 – Üzembe helyezik a novokramatorszki nehézippgyárat.

– A Szovjetunió és Albánia közt létrejön a diplomáciai kapcsolat.

Szeptember 18 – A Szovjetunió belép a Népszövetségbe. A Kínai Vörös Hadsereg hosszú menetelésének kezdete – Dél-Kínából Északnyugat-Kínába.

– A spanyol dolgozók fegyveres megmozdulásai a reakció ellen.

Október 9 – Fasiszta terroristák meggyilkolják Barthou francia külügyminisztert és Sándor jugoszláv királyt.

November 17 – A Központi Végrehajtó Bizottságnak és a Népbiztosok Tanácsának törvényerejű rendelete „A

Szovjetunió második öt éves népgazdaságfejlesztési tervéről (1933–1937)”.
December 5 – Fegyveres konfliktus Olaszország és Etiópia (Abesszínia) közt Ual-Ual térségében.
December 28 – Üzembe helyezik az ufaleji nikkelműveket.

1935

- Február 11–17* – Az élmunkás kolhozparasztok második országos kongresszusa elfogadja „A mezőgazdasági artel mintaalap szabályzatát”.
Március 16 – A német kormány rendeletet ad ki az általános hadkötelezettség bevezetéséről és félmillió hadsereg létrehozásáról.
Március 23 – A Szovjetunió és Mandzsukuo egyezménye a Kelet-Kínai Vasút eladásáról.
Március 24–26 – Simon és Eden angol politikusok tárgyalásai Hitlerrel a nyugati hatalmak tömbjének létrehozásáról.
Április – Lengyelországban életbe léptetik a fasiszta alkotmányt és a reakciós választójogi törvényt.
Április 18 – A nikopoli csőgyár megkezdí a termelést.
Május 2 – Aláírják a szovjet–francia kölcsönös segélynyújtási egyezményt.
Május 15 – Megnyitják a moszkvai földalatti vasút első szakaszát.
Május 16 – Aláírják a Szovjetunió és Csehszlovákia kölcsönös segélynyújtási szerződését.
Május 26 – Az olasz fasiszta csapatok betörnek Etiópiába.
Június 18 – Aláírják az angol–német tengerészeti egyezményt.
Július 10 – A Népbiztosok Tanácsa és az SZK(b)P Központi Bizottsága határozatot hoz Moszkva rekonstrukciójának általános tervéről.
Július 12 – A Szovjetunió és Belgium közt létrejön a diplomáciai kapcsolat.
Július 14 – Tüntetés Párizsban a köztársasági és demokratikus szabadságjogok védelmében. Az Antifasiszta Népfront megalakulása.
Július 25–augusztus 25 – A Kommunisták Internacionálé VII. kongresszusa.
Augusztus – A Szovjetunióban megindul a szocialista termelés újítóinak mozgalma.
Augusztus 1 – A Kínai Kommunisták Párt felhívást intéz a néphez, hogy alakítsa meg a Japán-ellenes nemzeti egységfrontot.
Augusztus 31 – Az amerikai kongresszus elfogadja a „semlegességi” határozatot, amely később törvényerőre emelkedett.
Szeptember 22 – A Népbiztosok Tanácsának rendelete a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg törzsének vezérkarrá való átalakításáról.
– A Központi Végrehajtó Bizottságnak és a Népbiztosok Tanácsának rendelete a Vörös Hadsereg és Hajóhad parancsnoki állományához tartozó egyének katonai rendfokozatainak bevezetéséről.
Október 3 – A fasiszta Olaszország kiterjeszti az Etiópia elleni agressziót.

- Október 7* – A Népszövetség határozata agresszornak nyilvánítja Olaszországot és szankciókat sürget ellene.
Október 12–13 – Az olasz antifasiszták brüsszeli kongresszusa.
November 14–17 – Az újítók első országos tanácskozása.
November 20 – A Központi Végrehajtó Bizottságnak és a Népbiztosok Tanácsának első határozata a Szovjetunió marsallja cím adományozásáról. A címet a következők kapták: Vorosilov, Tuhacsevszkij, Jegorov, Bugyonnij, Bljuher.
November 22 – A szovjet kormány nyilatkozata az olasz–etiópiai háborúval kapcsolatos álláspontjáról.
November 25 – Megalapítják az „Érdemjel” rendet.
December 21–25 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának plénuma az újítómozgalommal kapcsolatban megtárgyalja az ipar és a közlekedés kérdéseit.
– Kijevben üzembe helyezik az automata szerszámgépgyárat.

1936

- Január* – Franciaországban közzéteszik a Népfront programját.
Február 11 – A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „Az építőipar munkájának megjavításáról és az építkezési költségek csökkentéséről”.
Február 16 – Spanyolországban a Népfront győzelmet arat a parlamenti választásokon.
Február 26–29 – Fasiszta lázadás Tokióban.
Március 7 – Németország egyoldalúan felbontja a locarnói egyezményeket. A német csapatok bevonulnak a Rajna-övezetbe.
Március 12 – Szovjet–mongol kölcsönös segélynyújtási jegyzőkönyvet írnak alá.
Március 29 – A Szovjetunió és Afganisztán semlegességi és meg nem támadási szerződést írnak alá.
Május – A népfront győzelme a franciaországi választásokon.
Május 15 – A Központi Lenin Múzeum megnyitása Moszkvában.
Június 1–4 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának plénuma megvitatja a Szovjetunió alkotmányának tervezetét.
Június 22–július 21 – Nemzetközi konferencia Montreuxben (Svájc) a fekete-tengeri szorosok használatának rendjéről.
Július 4 – A Népszövetség feloldja az Olaszország elleni szankciókat.
Július 18 – Spanyolországban megkezdődik a fasiszta lázadás, valamint a spanyol nép nemzeti forradalmi háborúja a lázadók és a német–olasz intervenciók ellen.
Július 25 – A francia kormány megtiltja a Spanyolországba irányuló fegyver- és hadianyagszállítást.
Július vége – A közép- és délkelet-európai országok béke-mozgalmának képviselői Prágában nemzetközi konferenciát tartanak.

Július – Spanyolországban megkezdődik a nyílt német–olasz intervenció.

– Sok országban antifasiszta tömegmozgalom indul a köztársasági Spanyolország védelmében.

Augusztus 1 – Blum francia miniszterelnök meghirdeti a spanyolországi háborúba való „be nem avatkozás” politikáját.

Augusztus 7 – Az amerikai kongresszus a „semlegességi” törvényt kiterjeszti a spanyolországi háborúra.

Augusztus 25 – A Kínai Kommunista Párt felhívja a Kuomintangot, hogy alakítsanak nemzeti egységfrontot.

Szeptember 3 – Nemzetközi békekongresszus Brüsszelben.

Szeptember 9 – A spanyolországi ügyekbe való be nem avatkozással kapcsolatban nemzetközi bizottság alakul.

Október 24 – Makar Mazaj, a mariupoli „Iljics” gyár újító acélolvasztára felhívást intéz munkatársaihoz, hogy indítsanak országos versenyt a martinkemencék maximális kihasználásáért.

Október 25 – Aláírják az olasz–német egyezményt (Berlin–Róma tengely).

November – Madrid hősi védelmének kezdete.

November 25 – Németország és Japán megkötí az „Antikomintern paktumot”.

November 25–december 5 – A Szovjetunió Szovjeteinek VIII., rendkívüli kongresszusa.

December 5 – Elfogadják a Szovjetunió új alkotmányát.

December 30 – A Szovjetunió honvédelmi népbiztosa parancsot ad a Vörös Hadsereg ideiglenes harcászati szabályzatának életbeléptetéséről.

1937

– A Népbiztosok Tanácsa mellett megalakítják a Honvédelmi Bizottságot.

Március – Az olasz intervenciók vereséget szenvednek Guadalajara (Spanyolország) térségében.

Április 28 – A Népbiztosok Tanácsa és az SZK(b)P Központi Bizottsága határozatot fogad el „A Donyec-medence szénbányaiparának munkájáról”.

Május 10 – A Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa törvényerejű rendeletet alkot a katonai komisszárok intézményének bevezetéséről és a katonai körzetek haditanácsainak megalakításáról.

Július 7 – Japán újra megtámadja Kínát. Megkezdődik a kínai nép nemzeti felszabadító háborúja a japán imperializmus ellen.

Július 15 – A Moszkva–Volga-csatorna (ma Moszkva-csatorna) megnyitása.

Augusztus 21 – A Szovjetunió és Kína megneemtámadási szerződést ír alá.

Augusztus 25 – A Kínai Kommunista Párt elfogadja „A Japánnal szembeni ellenállás és a haza megmentése” c. programot.

Szeptember 22 – A Kínai Kommunista Párt és a Kuomintang egyezménye a japán imperializmus elleni egységfrontról.

November 3–24 – Brüsszelben nemzetközi konferenciát tartanak a Kína elleni japán agresszióval kapcsolatban.

November 5 – A japán csapatok elfoglalják Sanghajt.

November 6 – Olaszország csatlakozik az „Antikomintern paktumhoz”.

December 11 – Olaszország kilép a Népszövetségből.

December 12 – Az első választások a Szovjetunió Legfelső Tanácsába, az új alkotmány alapján.

December 30 – A Központi Végrehajtó Bizottságnak és a Népbiztosok Tanácsának rendelete a Haditengerészeti Népbiztosság megalakításáról.

1938

– A Szovjetunió harmadik öt éves népgazdaságfejlesztési tervének kezdete.

1938 eleje – Megnyitják a moszkvai földalatti vasút második szakaszát.

Március 11 – A német fegyveres erők főparancsnokságának direktívája az Ausztriába való betörés végrehajtására.

Március 11–12 – A fasiszta Németország elfoglalja Ausztriát.

Március 14 – A Népbiztosok Tanácsa rendeletet fogad el a Vörös Hadsereg Legfelső Haditanácsának megalakításáról.

Március 15 – A Külügyi Népbiztosság nyilatkozata arról, hogy a Szovjetunió kész segítséget nyújtani Csehszlovákiának.

Március 16 – A Népbiztosok Tanácsának és az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „Az új olajvidékek fejlesztéséről”.

Március 17 – A Szovjetunió javasolja, hogy a béke megővése érdekében hívjanak össze nemzetközi konferenciát.

– A szovjet kormány nyilatkozata arról, hogy a Szovjetunió kész segítséget nyújtani Csehszlovákiának agresszió esetén.

Április – A szovjet kormány hivatalosan értesíti a csehszlovák kormányt, hogy a Szovjetunió, Franciaországgal közösen, kész mindent megtenni Csehszlovákia biztonságának megővéására.

Április 23 – A Népbiztosok Tanácsa rendeletet fogad el a Hajóhad Legfelső Haditanácsának megalakításáról.

Május 30 – A német kormány jóváhagyja a „Zöld” tervet (a Csehszlovákia elleni támadás tervét).

Június 22 – Németországban bevezetik az általános munkakötelezettséget.

Július 28–30 – A japán csapatok elfoglalják Pekinget és Tiencsint.

Július 29–augusztus 11 – Japán a Haszan-tónál támadást intéz a Szovjetunió ellen. A támadás a japán betolakodók szétzúzásával végződik.

Szeptember 5 – A Szovjetunió javasolja, hogy a Csehszlovákia elleni német fasiszta agresszió veszélye miatt hívjanak össze nemzetközi konferenciát.

Szeptember 17 – Csehszlovákiában a „Szudéta hadtest” megkezdí a fegyveres akciókat.

Szeptember 19 – Anglia és Franciaország ultimátumban követeli a csehszlovák kormánytól, hogy adja át Németországnak a határmenti vidékeket.

Szeptember 20 – A szovjet kormány pozitív választ ad a csehszlovák elnöknek arra a kérdésre, kész-e a Szovjetunió, Franciaország álláspontjától függetlenül, segítséget nyújtani Csehszlovákiának agresszió esetén.

Szeptember 21 – A csehszlovák kormány elfogadja az angol-francia ultimátumot.

– A szovjet képviselő felszólalása a Népszövetségben Csehszlovákia védelmében.

Szeptember vége – Üzenetváltás a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke és az Egyesült Államok elnöke közt, a csehszlovák kérdéssel foglalkozó nemzetközi konferencia ügyében.

Szeptember 29–30 – Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország müncheni értekezlete.

Szeptember 30 – Angol-német megnemztámadási szerződés aláírása.

Október 1–10 – Németország megszállja Csehszlovákia határvidékeit.

Október 9 – A szovjet kormány javaslatot tesz a csehszlovák kormánynak, hogy garantálja új határait.

Október 17 – Megalapítják a „Bátorságért” és „Harci érdemekért” érmekeket.

November – Üzembe helyezik a balhasi rézolvastógyár első részlegét.

November 2 – Az első bécsi „döntés”. Kárpátalja és Szlovákia déli területeit Magyarországhoz csatolják.

November 14 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata „A pártpropaganda megszervezéséről »Az SZK(b)P története rövid tanfolyamának« megjelenésével kapcsolatban”.

December 6 – Francia-német megnemztámadási nyilatkozatot írnak alá.

December 27 – A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete a Szocialista Munka Hőse cím alapításáról.

December 28 – A Népbiztosok Tanácsa, az SZK(b)P Központi Bizottsága és a Szovjet Szakszervezetek Központi Tanácsa határozatot hoz „A munkafegyelem megszilárdításáról, az állami társadalombiztosítás gyakorlatának megjavításáról és az e téren tapasztalt visszaélések elleni harcról.

1939

– Átadják a forgalomnak a Karaganda–Balhas vasútvonalat.

Január 3 – A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége jóváhagyja a szovjet katonai eskü új szövegét, és az eskütétel rendjéről szóló új utasítást.

Február 23 – A Szovjetunió Fegyveres Erőinek egész személyi állománya leteszi a katonai esküt az új utasítás szerint.

Február 27 – Anglia és Franciaország kormánya elismeri a spanyolországi Franco-kormányt.

Március – Egész Kárpátalját Magyarországhoz csatolják.

Március 5 – Fasiszta lázadás Madridban a népfront-kormány ellen.

Március 10–21 – Az SZK(b)P XVIII. kongresszusa elfogadja a Szovjetunió harmadik öt éves népgazdaságfejlesztési tervét.

Március 15 – Németország befejezi Csehszlovákia elfoglalását.

Március 18 – A szovjet külügyi népbiztosság jegyzékben közli a német kormánnyal, hogy nem ismeri el Csehszlovákia elfoglalását.

Március 21 – Megkezdődnek az agresszió elleni kölcsönös segélynyújtásról szóló angol-francia-szovjet tárgyalások.

Március 23 – Németország elfoglalja a Memel-vidéket (Klaipeda).

– Aláírják a német-román gazdasági egyezményt, amely Románia gazdaságát Németország érdekeinek rendelte alá.

Március 28 – Madridot árulás útján átadják az intervensiók és Franco csapatainak.

Március 31 – Anglia garanciát ad Lengyelországnak.

Április 3 – A német fegyveres erők főparancsnoksága befejezi a Fehér-terv (a Lengyelország elleni háború terve) kidolgozását.

Április 7 – A fasiszta Olaszország megtámadja Albániát.

Április 11 – A német kormány jóváhagyja a Fehér-tervet.

Április 17 – A Népbiztosok Tanácsa mellett működő Honvédelmi Bizottság törvényerejű rendeletet fogad el a katonai igazgatás helyi szerveiről.

Április 28 – Németország egyoldalúan felbontja az angol-német tengerészeti egyezményt és a német-lengyel megnemztámadási szerződést.

Május 11–augusztus 31 – Japán támadása a Mongol Népköztársaság területe ellen a Halhin-Gol folyónál. A szovjet-mongol csapatok szétzúzzák a betolakodókat.

Május 13–14 – Nemzetközi konferencia Párizsban a béke, a demokrácia és a szocializmus védelmében.

Május 21–24, 27 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának plénuma jóváhagyja az SZK(b)P Központi Bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának határozat-tervezetét: „Intézkedések a kolhozok közös földjeinek elprédálása ellen”.

Május 22 – Olaszország és Németország katonapolitikai szerződést ír alá.

Június 3–5 – A szovjet-mongol csapatok harcai a japán csapatok ellen Bain-Cagan hegynél (bain-cagani ütközet).

Július – A honvédelmi népbiztos parancsa érvénybe lépteti a Vörös Hadsereg harcászati szabályzatának (1939-es) tervezetét.

Július 23 – A Craighy-Arita egyezmény – kísérlet arra, hogy Kína rovására angol-japán „távol-keleti München” valósítsanak meg.

Augusztus 1 – Moszkvában megnyitják az össz-szövetségi mezőgazdasági kiállítást.

Augusztus 1–szeptember 15 – A ferganai csatorna építése.

Augusztus 11–21 – A Szovjetunió, Anglia és Francia-

- ország katonai misszióinak tárgyalásai a kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötéséről.
- Augusztus 14* – A Népbiztosok Tanácsa mellett működő Honvédelmi Bizottság rendelete a Szovjetunió északi partvidéke védelmének megerősítéséről.
- Augusztus 20* – A szovjet-mongol csapatok hadműveletének kezdete a Halhin-Gol folyó térségében, a japán betolakodók szétzűzésára.
- Augusztus 23* – Aláírják a szovjet-német meg nem támadási szerződést.
- Augusztus 25* – A francia kormány betiltja a l'Humanité-t, a Francia Kommunista Párt központi lapját.
– Aláírják az angol-lengyel kölcsönös segélynyújtási szerződést.
- Augusztus 31* – A német kormány jóváhagyja a Lengyelország megtámadását célzó háború 1. sz. direktíváját.
- Szeptember 1* – A második világháború kezdete. A fasiszta Németország megtámadja Lengyelországot.
– A Szovjetunió Legfelső Tanácsának negyedik, rendkívüli ülészaka megszavazza az általános hadkötelezettségről szóló törvényt.
- Szeptember 3* – Anglia és Franciaország hadat üzen Németországnak.
- Szeptember 4* – A Népbiztosok Tanácsa rendeletet hoz „A Szovjetunió szerszámgépiparának fejlesztéséről”.
- Szeptember 5* – Az Egyesült Államok kormánya bejelenti, hogy a „semlegességi” politikát kiterjeszti a lengyel-német háborúra.
- Szeptember 15* – A Szovjetunió, a Mongol Népköztársaság és Japán egyezményt ír alá a Halhin-Gol-i konfliktus likvidálásáról.
- Szeptember 17* – A Vörös Hadsereg megindítja akcióját Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija lakossága életének és vagyonának védelmében.
- Szeptember 26* – A francia kormány betiltja a Francia Kommunista Pártot.
- Szeptember 28* – Aláírják a Szovjetunió és Észtország kölcsönös segélynyújtási szerződését.
- Október 5* – Aláírják a Szovjetunió és Lettország kölcsönös segélynyújtási szerződését.
- Október 7* – A Népbiztosok Tanácsa mellett működő Honvédelmi Bizottság rendeletet fogad el a csendes-óceáni flottilla megerősítéséről.
- Október 9* – A német főparancsnokság direktívája a Luxemburgon, Belgiumon és Hollandián keresztül történő Franciaország elleni támadás előkészítéséről.
- Október 10* – Aláírják a Szovjetunió és Litvánia kölcsönös segélynyújtási szerződését.
- Október 11* – A Népbiztosok Tanácsa rendeletet ad ki a Szovjetunió tengeri határainak védelméről.
- Október 12* – A szovjet kormány javasolja a finn kormánynak, hogy kössenek kölcsönös segélynyújtási szerződést.
- Október 16* – Megalapítják az „Arany Csillag” érdmet – a Szovjetunió Hőse kitüntető jelvényét.
- Október 19* – Ankarában angol-francia-török kölcsönös segélynyújtási szerződést írnak alá.
- November 1-2* – Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija belép a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe, és újra egyesül az Ukrán SZSZK-val, illetve a Belorusz SZSZK-val.
- November 20* – A Vörös Hadsereg Politikai Csoportfőnöksége rendeletet ad ki a vöröskatonák és az alparancsnokok körében végzendő nevelőmunkáról.
- 1939. november 30–1940. március 13* – Szovjet–finn háború.
- December 30* – A szovjet csapatok befejezik a Mannerheim-vonal fedező övének áttörését.

1940

- Üzembe helyezik a novotagili vasgyár első részlegét.
- Február 5* – Anglia és Franciaország legfelső haditanácsa határozatot hoz arról, hogy expedíciós hadtestet küldenek Finnországba.
- Február 11-23* – A szovjet csapatok áttörik a Mannerheim-vonal fő védőövét.
- Február 24* – A német fegyveres erők főparancsnoksága elfogadja a Franciaország, Belgium és Hollandia elleni támadó hadműveletek tervét.
- Február 28-29* – A szovjet csapatok áttörik a Mannerheim-vonal második védőövét.
- Március* – Franciaországban bevezetik a halálbüntetést a kommunista propagandáért.
- Március eleje* – A szovjet csapatok elfoglalják Viipurit.
- Március 12* – Aláírják a szovjet–finn békeszerződést.
- Április 8* – A szovjet kormány nyilatkozata a német kormánynak, Svédország semlegességének megőrzéséről.
- Április 9* – Németország megtámadja Dániát és Norvégiát.
- Április 14-17* – A Vörös Hadsereg Legfelső Haditanácsának ülésén megvitatják a szovjet–finn háború tapasztalatait.
- Április 14-19* – Észak-Norvégiában angol és francia csapatok szállnak partra.
- Május 7* – A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége bevezeti a tábornoki és tengernagyi rendfokozatok használatát.
- Május 10-június 25* – A fasiszta Németország fegyveres erőinek támadása Franciaországban, Belgiumban és Hollandiában.
- Május 14* – Hollandia kapitulál Németország előtt.
- Május 16* – A Szovjetunió honvédelmi népbiztosának parancsa a csapatok 1940. évi nyári harci és politikai kiképzéséről.
- Május 22* – Megalapítják a „Sarló és Kalapács” aranyérmét – a Szocialista Munka Hőse kitüntető jelvényét.
- Május 25* – A Népbiztosok Tanácsa mellett működő Honvédelmi Bizottság rendelete a fekete-tengeri hajóhad megerősítéséről.
- Május 26-június 3* – Dunkerque-ből elszállítják az angol expedíciós hadsereget.
- Május 28* – Belgium kapitulál Németország előtt.
- Június 6* – A Francia Kommunista Párt Központi Bizottsága felhívással fordul a kormányhoz és a néphez, hogy szervezzék meg Párizs védelmét.
- Június 10* – A német fasiszta csapatok befejezik Norvégia megszállását.

- Olaszország hadat üzen Angliának és Franciaországnak.
- Június 11** – A német kormány elfogadja a 32. sz. direktívát a „Barbarossa” hadművelet (a Szovjetunió elleni támadás terve) végrehajtása utáni időszakra való felkészülésről.
- Június 14** – Párizs esete.
- Június 14, 16** – A szovjet kormány nyilatkozatot juttat el Litvánia, Lettország és Észtország kormányához azzal kapcsolatban, hogy durván megsértették a kölcsönös segélynyújtási szerződést.
- Június 15, 17** – A szovjet csapatok a Szovjetunió, valamint Észtország, Lettország és Litvánia közti egyezmények alapján bevonulnak a balti köztársaságokba.
- Június 17** – Litvániában megdöntik a fasiszta diktatúrát, és megalakítják a népi kormányt.
- Június 20** – Lettorszáiban megdöntik a fasiszta diktatúrát, és megalakítják a népi kormányt.
- Június 21** – Észtországban megdöntik a fasiszta diktatúrát, és megalakítják a népi kormányt.
- Június 22** – Franciaország kapitulál Németország előtt (compiègne-i fegyverszünet).
- Június 24** – Franciaország kapitulál Olaszország előtt.
- Június 25** – A Szovjetunió és Jugoszlávia között létrejön a diplomáciai kapcsolat.
- Június 26** – A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete „A nyolcórás munkanapra, a hétnapos munkahétre való áttérésről és az üzemi és hivatali munkások és alkalmazottak önkényes kilépésének megtiltásáról”.
- Június 28–30** – Románia visszaadja a Szovjetunióknak Besszarábiát és Észak-Bukovinát.
- Július 21–22** – Németország megkezdí a Szovjetunió elleni háború tervének kidolgozását.
- Lettorszáiban, Litvániában és Észtországban visszaállítják a szovjet hatalmat. Megalakul a lett, litván és észt szovjet szocialista köztársaság.
- Július 31** – Németország katonai vezetőinek értekezletén határozat születik a Szovjetunió elleni „villámháborúról”.
- Augusztus 1** – Németország szárazföldi csapatainak főparancsnoksága előterjeszti a Szovjetunió elleni háború tervének első változatát.
- Augusztus 2** – Megalakul a Moldvai Szovjet Szocialista Köztársaság.
- Augusztus 3–6** – A litván, a lett és az észt szovjet szocialista köztársaság belép a szovjet szocialista köztársaságok szövetségébe.
- Augusztus 9** – A hitlerista hadvezetőség parancsot ad a Szovjetunió elleni hadszíntér előkészítésére (Aufbau Ost).
- Augusztus 12** – A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete a Vörös Hadseregben és a Hadi-tengerészeti Flottánál az egyszemélyi vezetés megszilárdításáról.
- Augusztus 20** – A Vörös Hadsereg propaganda főcsoportfőnökségének direktívája a csapatoknál folyó pártpolitikai munka átszervezéséről.
- Augusztus 30** – A második bécsi „döntés”. Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolják.
- Szeptember 2** – Angol–amerikai egyezmény, amelynek értelmében Anglia átengedi az Egyesült Államoknak atlanti-óceáni támaszpontjait.
- Szeptember 4** – Antonescu fasiszta diktatúrát teremt Romániában.
- Szeptember 7** – Románia visszaadja Bulgáriának Dél-Dobrudzsát.
- Szeptember 13–16** – Az olasz csapatok támadása Egyiptomban.
- Szeptember 23** – A Pétain-kormány és Japán egyezménye Indokínáról.
- Japán elfoglalja Észak-Indokínát.
- Az indokínai nép megkezdí harcát a japán hódítók ellen.
- Szeptember 27** – Németország, Olaszország és Japán aláírja a berlini paktumot.
- Október** – Életbe lép a Vörös Hadsereg új fegyelmi szabályzata.
- Október 2** – A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete „Az állami munkaerő-tartalékokról”.
- Október 12** – Romániába bevonulnak a német csapatok.
- Október 28** – A fasiszta Olaszország fegyveres erői betörnek Görögországba.
- November** – A Vörös Hadsereg legénységi és alsóbb parancsnoki állománya részére bevezetik a katonai rendfokozatokat.
- November 2** – A Görög Kommunista Párt felhívást intéz a néphez, hogy harcoljon az olasz fasizmus ellen.
- November 6** – A Népbiztosok Tanácsának rendelete arról, hogy a közoktatásügyi népbiztosság rendszerében szakiskolákat kell szervezni.
- November 20–24** – Magyarország, Románia és Szlovákia kormánya csatlakozik a berlini paktumhoz.
- December** – Az SZK(b)P Központi Bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának határozata a repülőiskolákba való felvétel rendjének megváltoztatásáról.
- December 5** – Németország katonai vezetőinek értekezletén megvizsgálják a Szovjetunió elleni háború tervének első változata alapján rendezett törzsvezetési gyakorlatok eredményeit.
- December 6–12** – Németország szárazföldi csapatainak főparancsnoksága kidolgozza a 21. sz. direktívát – a „Barbarossa”-tervet (a Szovjetunió elleni háború tervét).
- 1940. december 9–1941. február 10** – Az angol csapatok támadása Észak-Afrikában.
- December 13** – A német kormány parancsa a „Marica” hadműveletről (a Görögországba való betörés tervéről).
- December 18** – A német kormány jóváhagyja a Szovjetunió elleni háborúról szóló 21. sz. direktívát.
- December 21–31** – A Vörös Hadsereg Legfelső Haditanácsának értekezlete a csapatok kiképzésének és nevelésének további tökéletesítéséről.

Január – Az angol kormány betiltja a Daily Worker-t, Nagy-Britannia Kommunista Pártjának lapját.

Január 15–május 18 – Az angol csapatok támadása Kelet-Afrikában.

Január 21 – A Szovjetunió honvédelmi népbiztosának 30. sz. parancsa a csapatok 1941. évi harci és politikai kiképzéséről.

Január 31 – Németország szárazföldi csapatainak főparancsnoksága jóváhagyja a Szovjetunió elleni csapatösszevonás direktíváit.

Február 15–20 – Az SZK(b)P XVIII. konferenciája megvitatja az ipari és közlekedési pártszervezetek feladatait, valamint a Szovjetunió 1941. évi népgazdaságfejlesztési tervét.

Február 25 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának határozata „A Vörös Hadsereg légierőinek átszervezéséről”.

Február 26 – Aláírják a Pétain-kormány és az Egyesült Államok közt létrejött egyezményt (a Weygand-Murphy egyezményt).

Március – Nyilvánosságra hozzák a Vörös Hadsereg harcászati szabályzatának új tervezetét.

Március 1 – A német fasiszta csapatok bevonulnak Bulgáriába, s Bulgária csatlakozik a berlini paktumhoz.

Március 4 – A Hajóhad Legfelső Haditanácsának határozata a hajóhad parancsnoki kádereinek képzéséről.

Március 27 – A német hadvezetőség jóváhagyja a Jugoszlávia elleni támadásról szóló 25. sz. direktívát.

Március 31–április 15 – Az olasz–német csapatok támadása Kirenaikában (Észak-Afrika).

Április 5 – A szovjet–jugoszláv barátsági és megneemtámadási szerződés aláírása.

Április 6–17 – A német fasiszta csapatok elfoglalják Jugoszláviát.

Április 6–27 – A német fasiszta csapatok elfoglalják Görögországot.

Április 13 – Aláírják a Szovjetunió és Japán közötti semlegességi egyezményt.

Április 29 – Németország fegyveres erőinek képviselői tanácskozásukon megvitatják a szovjet területek kiosztásának terveit.

Április 30 – A német fegyveres erők főparancsnoksága

elhatározza, hogy a Szovjetunió elleni támadást 1941 június 22-én indítják meg.

Május 5. – A Szovjetunió honvédelmi népbiztosának parancsa a téli időszak harci kiképzésének eredményeiről és az 1941. nyári feladatokról.

Május 10 – Hess küldetésének kezdete.
– A német fasiszta légierő utolsó támadása Anglia ellen.

Május 12 – A német fegyveres erők fővezetőségének direktívája a fogságba esett szovjet politikai és katonai munkatársakkal való bánásmódról.

Május 13 – A német kormány direktívája „A »Barbarossa« térségében alkalmazandó különleges bíraskodásról és a csapatok különleges intézkedéseiről.”

Május 15 – A Francia Kommunista Párt felhívása az ország hazafias erőihez a nemzeti front megalakítására.

Május 20 – Az olasz fasiszta csapatok Etiópiában kapitulálnak az angolok előtt.

Május 20–június 1 – A német csapatok elfoglalják Kréta szigetét.

Május 31 – Manolisz Glezosz görög hazafi hőstette.

Június – A német kormány direktívája a megszállt keleti területek gazdasági irányításáról (Göring „Zöld dosz-sziéja”).

Június 10–18 – A német csapatok elfoglalják a megindulási körleteket a Szovjetunió elleni támadáshoz.

Június 14 – A német fegyveres erők főparancsnokságának utolsó rendelkezései a Szovjetunió elleni támadásról.

Június 17 – Az SZK(b)P Központi Bizottságának határozata arról, hogy a csapatoknál folyó pártpolitikai munka megszüldésére végett kommunistákat küld a hadseregbe.
– A német fegyveres erők főparancsnokságának parancsa, hogy június 22-én reggel kezdjék meg a „Barbarossa”-terv végrehajtását.

Június 18 – Aláírják Németország és Törökország barátsági és megneemtámadási szerződését.

Június 18–21 – Az első lépcsők német hadosztályai előnyomulnak a megindulási állásokba a Szovjetunió elleni támadáshoz.

Június 21 – Befejeződik a német fasiszta hadsereg hadászati felvonulása a Szovjetunió határain.

Június 22 – A fasiszta Németországnak és csatlósainak hitszegő támadása a Szovjetunió ellen. Megkezdődik a szovjet nép Nagy Honvédő Háborúja a német fasiszta rablók ellen.

A

Abetz 220
 Acheson, Dean 38
 Afinogenov 407
 Akimov 265
 Alabusev 264
 Alekszejev 89
 Alekszandrov 408
 Alin 256
 André, Edgar 370
 Angelina Pasa 98
 Angell 200
 Antonescu, Jon 295, 296, 347, 349
 Antonov-Ovszejenko 108
 Anyiszimov 427
 Aostai herceg 289
 Apiot 317
 Arbuzov 407
 Arhangelszkij 114
 Arita 145
 Arman 132
 Aszejev 93
 Asztahov 183
 Auezov 95

B

Bacura 237
 Bader 306
 Badoglio, Pietro 125
 Baeverbrook 352
 Bajdukov 89, 427
 Balanov 132
 Baldwin 61
 Baldwin, angol konzervatív politikus 71, 129
 Baldwin, Hanson, amerikai újságíró 260
 Bandera 354
 Banse 126
 Baranov 265
 Barbusse, Henri 74, 198
 Barinov 237
 Bartha 349
 Barthou 107, 108, 109
 Batorsin 237
 Bazarov 235, 237

Bazsan 95
 Bästlein, Bernhard 374
 Beck 166, 167, 168, 170, 171, 174, 178, 194, 206, 211, 214
 Bednij 92, 93
 Beeb, Cecil 127
 Begouljev 237
 Belickij 412
 Beljakov 89
 Benada 193
 Bene, Ernst 68
 Benes 120, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 168, 308, 311
 Berija 449
 Bertz 373
 Berzarin 235, 237
 Besteiro 135
 Bevin 27, 199
 Bezimenszkij 93
 Birjukov 240
 Bljuher 118, 120, 234, 235, 416
 Blomberg 53
 Blum, Léon 128, 189, 190, 197
 Blumentritt 342
 Blücher 257, 350
 Bochow, Herbert 572
 Bock, von 209, 340, 342, 367
 Bocskarjov 236, 237
 Bogdanov 240
 Bolgyin 246
 Bonnet 149, 155, 158, 166, 168, 211, 212
 Borah 319
 Borin 98
 Borisz III., bolgár cár 293, 298, 348, 377, 378
 Borkaniuk 193
 Borogyin 406
 Bortnowski 211
 Borzilov 265
 Bowers 127
 Brauchitsch 283, 339, 340, 342, 365
 Buczek, Marian 215
 Bugyonnij 118
 Buharin 81
 Bullitt 105, 109, 150, 163, 166, 169, 178, 321

Buschenhagen 350, 351
 Buszigin 88
 Butler 177, 178, 267
 Buxton, Charles Roden 183
 Bülow 109

C

Caballero, Largo 132
 Cachin, Marcel 76
 Cajander 258
 Canaris 181, 208, 339
 Caplin 132
 Casado 135
 Casey 332
 Cecil lord 196
 Cedenbal 244
 Černý, Jan 309
 Chamberlain 148, 149, 150, 151, 155, 157, 158, 162,
 163, 164, 165, 166, 168, 170, 171, 174, 175, 179, 182,
 198, 199, 201, 205, 206, 207, 211, 212, 218, 225, 269
 Chassin 218
 Chautemps 149, 190
 Churchill 27, 46, 72, 124, 218, 225, 226, 248, 269, 278,
 281, 285, 286, 302, 323, 324, 325, 340, 341, 382
 Ciano 144, 171, 229, 230, 261, 282, 298
 Cicconardi 181
 Ciolkovszkij 91, 426
 Clark 108, 109, 353
 Claude 317
 Claus, Rudolf 370
 Cobban, Alfred 218
 Cot, Pierre 159
 Coty, François 76
 Coulondre 206
 Cuderosz 305
 Cvetković 299, 300

CS

Csang Hszüe-liang 43
 Csang Kaj-sek 40, 42, 43, 44, 46, 137, 140, 144, 145,
 196, 333, 334
 Cseng Po-ta 137, 140
 Cserevicsenko 443
 Csikovani 95
 Cskalov 89, 427
 Csolakoglu 301
 Csou En-laj 327
 Csujkov, E. Sz. 237
 Csujkov, V. I. 246
 Csu Te 139

D

Dąbrowski, Jarosław 195
 Dahlem 373
 Daklerus 207

Daladier 158, 163, 164, 165, 166, 168, 201, 207, 269,
 270
 Dalton, Hugh 206, 211, 213
 Darlan 261, 281, 321, 352
 Davidescu 275
 Davis 325
 Dawes 43
 Debarge 317
 De Bono 124, 125
 De Gaulle 218, 229, 231, 281, 285, 314
 Degrelle 304
 Dej, Gheorghiu 79, 196
 De Jong 381
 De la Croix 159
 De la Rocque 76
 Delbos 151
 De Roppe 183, 206
 Deterding, Henry 64, 126
 Diaz, José 78, 133
 Dibrov 442
 Dieckhoff 152
 Dill 278
 Dimitrov 49, 50, 52, 94, 188, 377
 Dirksen 145, 150, 162, 179, 183, 211
 Ditrich, Otto 72, 355
 Di Vittorio 131
 Dobrescu, Dumitru 274
 Dobrzanski, Henryk 310
 Dodd 71, 109, 150
 Dollfuss 75
 Domb-Biernacki 214
 Doronyin 83
 Doumenc 179, 180
 Doumergue 77
 Drax, lásd Plunkett
 Drout 333
 Duclos, Jacques 76
 Dulles 28
 Dulles, Allen 65
 Dulles, John Foster 65, 318
 Dundee lord 30
 Du Pont 62, 64
 Đuriš 193
 Dutt Palme 325
 Dzsambul 95

E

Eden 70, 278
 Edward VIII., angol király 127, 352
 Ehrenburg 94, 407
 Einstein 58
 Einzig, Paul 61
 Eisenlohr 156
 Ejgyeman 120
 Ejzenstein 408
 Engels 18, 58, 372, 401, 403, 405, 410
 Erkkö 258
 Ermler 408
 Everhard 128

Fabien 317
 Fabricius 295
 Fagyevjev 92, 94, 406
 Falkenhorst 351
 Fedotov 237
 Fegyko 416
 Fegyunyinszkij 243
 Feis, Herbert 165
 Feklenko 237
 Ferdinánd, bolgár cár 378
 Ferenc Ferdinánd 153
 Ferszman 91
 Fierlinger, Zdenek 107, 156, 160, 161, 163
 Filov 298, 348, 377
 Firl, Wilhelm 370
 Fjodorov 99
 Flandin 66, 155
 Florin, Wilhelm 50
 Foch 230
 Fominih 442
 Ford 63, 64, 140, 222
 Foster, William 287
 Fox 131
 Franco 127, 128, 129, 134, 135, 229
 François-Poncet 164
 Frank, Hans 217, 304, 305
 Fraser 65
 Freund, Michael 180
 Fritsche 382
 Frolov 442
 Frunze 411
 Fučík, Julius 309
 Funk, Albert 50, 357
 Funk, Walter 65
 Funuto 241
 Furmanov, 94

G

Gafencu 170, 171
 Gagarin 14
 Gajewski, Pjotr 215
 Galiulin 83
 Galjanov 237
 Gall, Willi 370
 Galler 118
 Gamarnyik 120
 Gambier-Perry 291
 Gamelin 110, 213, 227, 261
 Gauss 143
 Gavrilov 83
 Gelovsky, Borisz 161
 Georges 222
 Geraszimov 408
 Gladkov 92, 406
 Gleason 321
 Goebbels 28, 52, 58, 356
 Goga 293
 Golikov 246

Golodnij 93
 Golovko 443
 Golubjov 442
 Gomulka 171, 207, 217, 305, 312
 Gorbатов 92
 Gorelenko 442
 Goremikin 391
 Gorkij 92, 93, 94, 95
 Gornenszki 377
 Gort 227
 Gottwald, Klement 111, 156, 158, 159, 307, 308
 Goutard 224
 Govorov 412
 Gömbös 293
 Göring 52, 64, 68, 109, 127, 148, 151, 163, 164, 167, 170, 206, 207, 340, 346, 347, 356, 357, 360, 374
 Görlitz 205, 214, 229, 340, 354, 377
 Gösch 108
 Grabin 113, 426
 Grafov 98
 Grandi 148
 Graziani 125, 288, 289, 290
 Grendal 412
 Grew 239
 Gricevec 243
 Grigorovics 114
 Grizodubova 89
 Groza, Petru 274
 Grzibowski 184
 Guderian 57, 210, 296, 339, 341
 Guljama 95
 Guszev 93, 407
 Günther 267, 377
 Günther, Hanno 372
 Gyegtyarjev 425
 Gyemcsenko, Marija 98
 Gyesznyickij 132
 György II., görög király 305
 György IV., angol király 260
 Gyukanov 88
 Gyurevics 426

H

Haak, Hans Erich 109
 Hagivara 145
 Hailsham 68
 Halder 181, 256, 257, 281, 282, 339, 341, 342, 343, 349, 350, 365
 Halifax 148, 149, 151, 168, 174, 178, 207, 212
 Hamilton 352
 Hansen 295, 349
 Hansson 377
 Harkovszkij 132
 Harnack, Arvid 373
 Hasimoto 333
 Hassel 378
 Haushofer, Karl 59
 Haywood 179
 Hearst 150

Heckert, Fritz 50
 Heinrichs 269, 350
 Hejfic 408
 Henderson 151, 164, 169, 207
 Henlein 155, 157
 Herbák, János 196
 Hermann, Liselotte 370
 Hess 352, 353, 355
 Hetzler 183
 Heusinger 283
 Heydrich 304
 Himmler 208, 343, 346
 Hindenburg 49, 51
 Hiranouma 239
 Hitler 10, 19, 38, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 59, 61, 63, 68,
 69, 70, 71, 72, 108, 109, 110, 120, 127, 129, 147, 148,
 149, 151, 152, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 164, 165,
 166, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 181, 182, 183, 185,
 186, 191, 193, 197, 205, 206, 207, 212, 218, 219, 220,
 227, 228, 229, 230, 231, 260, 270, 276, 280, 283, 284,
 286, 287, 288, 290, 292, 295, 296, 297, 298, 300, 302,
 304, 320, 324, 325, 339, 340, 341, 342, 345, 346, 348,
 349, 350, 351, 352, 355, 356, 359

Hoare 125
 Hodža 156, 157
 Hoff, Hubert 261
 Holzunov 132
 Hoover 104
 Horinouci 187, 239
 Horn, Alfred 352
 Horthy 294, 348
 Höglund 259
 Hrisztoljubov 237
 Hruscsov 7, 8, 13, 15, 28, 29, 33, 87, 100, 102, 120 186,
 219, 258, 391, 450
 Hudson 182, 183
 Hugenberg 49, 68, 359
 Hull 67, 105, 124, 128, 152, 158, 164, 239, 258, 259,
 330, 332, 333, 334, 380
 Huntziger 226, 230
 Husz, János 309
 Hynek, Karel 309

I

Ibarruri, Dolores 78, 133, 134, 135
 Ickes 282
 Iljusin 114, 426
 Inonü 278
 Inskeep 151
 Ironside 213
 Iszakov 118, 412
 Iszakovszkij 92, 93, 407
 Isszerszon 412, 416
 Ivanov, I. I. 113, 406
 Ivanov, V. V. 94, 95, 426
 Izotov, Nyikita 88

Jackson 106
 Jacob, Franz 374
 Jagugyin 237
 Jakir 120, 402, 411, 416
 Jakovlev 114, 239, 243, 426
 Jarvis, Gibson 81
 Jasinski, Władysław 310
 Jaunot 270
 Jefremov 95, 391
 Jegorov 120, 411, 416
 Je Ting 139
 Jodl 214, 339, 340, 341, 350
 Johnson 158
 Jordan, Virgil 325
 Joszidzava 46
 Jugyin 132
 Julian, Grigore 274
 Jumasev 89
 Jutkevics 408

K

Kaganovics 101, 393
 Kalinovszkij 118, 412
 Kalinowski, Mieczysław 215
 Kalinyin 401, 404, 438
 Kaminszkij 101
 Kammhuber, Joseph 225
 Karbisev 412
 Kares 259
 Karkowski, Simon 215
 Károly II., román király 274, 295
 Károly, hesseni herceg 256
 Karpinszkij 91
 Kasche, Eberhard 59
 Katajev 93, 406
 Kautsky 73
 Keitel 156, 159, 218, 339, 340, 341, 355, 365
 Kenig, Marian 215
 Kennard 174
 Kennedy 150, 162, 166, 178
 Kerl 357
 Kernan 280
 Kiacseli 95
 Kido 239
 Kilemann 109
 Killinger, von 150
 Kirchenstein 254
 Kirk 256
 Kirkpatrick 164, 352, 353
 Kirov 87, 100
 Kirponosz 443
 Kirson 95
 Kleber, I. Stern
 Kleist 224, 226, 227, 229
 Klementyev 442
 Klimov 426
 Kimovszkih 442

Koch 356
 Kocsin 427
 Kohanek 131
 Kokkinaki 89, 427
 Kolas, Jakub 95
 Kolcov 94
 Kolcsak 94
 Kolenkovszkij 412
 Kollantaj 267, 268, 377
 Koncedalov, Dmitrij 88
 Konoje 330, 331
 Kork 120, 411
 Korn 407
 Kornyejcsuk 95, 215
 Kornyilov-Drugov 412
 Korobkov 442
 Korszun 412
 Kosśiuszko, Tadeusz 215
 Koskin 426
 Koszigin 391
 Kosztyenko 443
 Kotovszkij 438
 Kotyin 426
 Kovaljov 83, 245
 Kovarnok, Pasa 98
 Kozlov 83
 Kraszilnyikov 412
 Kravcsenko 243, 427
 Krenkel 99
 Krilov 427
 Krimov 406
 Krivonosz, Pjotr 88
 Krivosejin 132
 Krupp, Gustav 53, 55, 356, 360
 Kubicki, Marian 215
 Kucserenko 426
 Kulesov 95
 Kulik 393
 Kulisenko, Grigorij 142
 Kunanbajev, Abaj 95
 Kupala, Janka 95
 Kuscov 237
 Kutrzeba 211
 Kuznyecov, A. A. 391
 Kuznyecov, B. I. 245
 Kuznyecov, F. I. 442
 Kuznyecov, N. G. 118
 Kvaternik 301

L

Lacasette 317
 Lahousen, Erich 208
 Laidoner 251
 Langer 321
 Langeron 229
 Langevin 200
 Lapcsinszkij 412
 Largo, Caballero, I. C-nél

Laroche 108
 Laval 66, 109, 110, 321
 Lavocskin 114, 426
 Lavrenyov 406
 Lazarev 237
 Leahy 281
 Lebegyev-Kumacs 93, 407
 Leeb, von 367
 Leger 108, 109
 Leljusenko 265
 Lenin 7, 16, 18, 30, 37, 39, 55, 58, 60, 73, 74, 80, 81,
 82, 83, 85, 91, 96, 98, 101, 102, 123, 128, 152, 153,
 187, 214, 243, 244, 287, 317, 372, 373, 385, 398, 401,
 402, 403, 404, 407, 408, 410, 411, 425, 433
 Leonidze 95
 Leonov 93
 Levcsenko D. T. 237
 Levcsenko G. I. 118
 Lewis 63
 Ley 51
 Libegyinszkij 94
 Liddell, Hart 287
 Liebknecht, Karl 317, 372
 Lihacsov 98, 391
 Lindbergh 319
 Lindley 325
 Lindsay 124
 Lin Ju-tang 138
 Lipót III., belga király 228, 304
 Lippmann, Walter 165
 Lipski 166, 167, 178, 206, 207, 208
 List 300
 Ljotić 293
 Lloyd George 66
 Longo, Luigi 131
 Lothian lord 81
 Lubbe, van der 51
 Luce 319
 Lugovszkij 93
 Lukács, lásd: Zalka
 Lukov 408
 Lupu, Nicolae 274
 Luxemburg, Rosa 317, 372
 Lytton 43, 45

M

MacCloughry 218
 MacDonald 67
 Maček 313
 Mácha 309
 Mackensen 144, 170
 MacKitric 65
 Macuoka 349, 379, 380
 Majakovszkij 92, 95
 Makarenko 93, 406
 Malanowski 71
 Malenkov 101, 393
 Malinovszkij 132

Malisev 98, 391
 Maliskin 406
 Mandel 229
 Maniu, Juliu 273
 Mann, Heinrich 131, 191
 Mann, Thomas 58
 Mannerheim 258, 259, 268, 269, 351
 Manolis, Glezosz 314
 Manstein 221
 Manuilszkij 131
 Marcks, Erich 340
 Mária 317
 Marion, George 324
 Mariscsuk, Pavel 215
 Marković, Cincár 299
 Marx 18, 58, 81, 372, 401, 403
 Masaryk 165
 Massigli 262
 Matloff 324
 Maza 88
 Mazepov 235
 Max 317
 Medvegyev 246
 Mehliş 118, 235, 393
 Melikov 412
 Mellon 61
 Melnik 354
 Merker 373
 Messersmith 151
 Metaxasz 296
 Mezensyinov 412
 Micsurin 91
 Mihailov, Vančo 109
 Mihajlović, Draža 313
 Mijake 233
 Mikojan 391
 Mikojan, mérnök 426
 Mikulin 426
 Minajev 132
 Minakov 83
 Mitchell 262, 319
 Mola 133
 Molotov 101, 248, 393, 450
 Morgan 61, 64, 140, 141
 Morgenthau 325
 Morozov, A. A. 426
 Morozov, V. I. 442
 Moscicki 194, 215
 Mosljak 236, 237
 Munters 250
 Murphy 281, 320, 321
 Mussert 304
 Mussolini 67, 123, 124, 125, 127, 129, 148, 164, 165, 168, 170, 181, 211, 229, 230, 288, 290, 296, 297, 298, 321
 Muszjakodzi 144
 Mutschmann 50
 Muzicsenko 443

Napoleon 341
 Necas, Jaromir 159
 Nedić 301, 305, 313, 314
 Nehru, Jawaharlal 131
 Nelte, Otto 370
 Neubauer, Theodor 373
 Neurath 304
 Newton 155
 Nexö, Martin Andersen 131
 Noál 207, 230
 Nomura 333
 Norden, Albert 47, 66
 Novickij 412
 Novikov 132
 Novikov-Priboj 406
 Novotnij, Antonin 308
 Nyemirovics-Dancsenko 95
 Nyikisov 442
 Nyikolajev 14

O

Oberländer 354
 Obrucsov 91
 Ogiszu Ripoo 240
 Oglive-Forbes, George 168
 Ogorodnyikov 412
 Oktyabrszkij 443
 Oldrich 270
 Opletal, Ján 301
 Oproscsenko 132
 Ordsonikidze 87, 88, 101
 Orlov 83
 Osima 143, 348, 380
 Osoha, Ján 193
 Ostankowicz 310
 Ostermann 259, 260
 Oszipenko 89
 Osztrovszkij 93

P

Paasikivi 258, 268
 Pagrickij 92
 Palace 180, 182
 Paleckis 254
 Pál, jugoszláv régens 300
 Panfilov 235, 237
 Panfjorov 93
 Papanyin 99
 Papavin 398
 Papan, von 48, 49, 103, 149, 151, 277, 278
 Papkovics 427
 Paruszinov 266
 Paul-Boncour 107, 228
 Paulus 342
 Pavelić 293, 301, 304, 313, 314, 347
 Pavlenko 406, 407
 Pavlov, D. G. 263, 442

Pavlov, I. P. 91
Pausztovszkij 93
Pekkala 268
Pepper, Claude 65
Péri, Gabriel 316
Pétain 66, 190, 226, 227, 230, 280, 281, 314, 321, 328, 330, 351, 352
Peter 317
Péter II., jugoszláv uralkodó 300
Petljakov 114
Petrov, B. M. 408
Petrov, F. F. 113, 426
Pferdmenges 359
Phipps 178
Piäts 181, 253
Pieck 48, 50, 190, 191, 318
Pierlot 304
Piip 251
Piłsudski 69, 193, 194, 214, 215
Pintilie 196
Pirjev 408
Pittmann 319
Platon 230
Plunkett-Ernlé-Drax, Reginald 179, 180, 182
Plymouth lord 129
Pogogyin 95, 406, 407, 408
Polikarpov 114, 426
Polivanov 132
Pollit, Harry 197
Ponyegyclin 443
Popov 442
Popovics 14
Poser 373
Posztisev 87, 101
Potapov 240, 443
Potocki 216
Potyemkin 181, 277
Povelajtis 254
Pozgyunyin 427
Pozsarszkij 236, 237
Primo de Rivera 126
Pritt 131, 257
Prittwitz 38
Prot, André 196
Provalov 237
Psennyikov 442
Pudovkin 408
Purkajev 443
Putz Ernst 50

Q

Quisling 223, 318

R

Rackiewicz 215
Raczynski 166
Radke, Edward 310
Radziwild 216

Radziwilt, János herceg 69
Raeder 71, 355
Rainberger 221
Rakov 237
Raszko 89
Rasszoha 237
Reichenau 71, 135, 347
Rei 182
Reinecke 345
Reiter 32
Remizov 238, 243
Renée 317
Renn, Ludwig 131
Renner 152
Reza sah 303
Reynaud 226, 229, 230, 270
Ribbentrop 71, 148, 151, 157, 164, 168, 171, 178, 183, 184, 186, 207, 211, 294, 331, 347, 348, 377, 378, 379, 380
Ricsagov 132, 237
Rilskij 95
Rikov 81
Ritter, Gerhard 382
Robeson, Paul 131
Rockefeller 61
Rolland, Romain 131
Romasov 95, 406
Romm 407
Rommel 290, 291
Roosevelt 105, 129, 163, 181, 281, 325, 326, 331, 332
Rosenberg 68, 103, 206, 293, 303, 345
Rosso 184
Roszlij 264
Rougier, Louis 281
Run, Henryk 215
Ruge 289
Runciman 157
Rundstedt, von 209, 224, 227, 228, 342, 367
Rydz-Śmigły 181, 194, 214, 216
Ryti 267, 351

S

Saginjan 93
Sahurin 391
Salwa, Mikolaj 310
Sándor I., jugoszláv király 108
Sanjurjo 126
Sapoznyikov 110, 118, 179, 180, 411, 416
Saracoglu 262, 277
Sasuly 63, 359
Savirin 113, 426
Savoyai herceg 305
Schacht 38, 47, 49, 55, 61, 64, 65, 66
Scheer, John 50
Scherer 186
Schirach, von 303
Schleicher 49, 103
Schmitz 64, 65
Schönfeld 258

Schönhaar, Eugen 50
 Schröder 49, 65
 Schulenburg 160, 184, 185, 245, 342, 376, 381, 382, 384
 Schulze-Boissen 373
 Schulze, Fiete 370
 Schütz 50
 Schwarz, Rudolf 50
 Scsagyenko 118, 393
 Scsukin 408
 Seeds 182, 213
 Selter 181
 Sevnjykov 241
 Seys-Inquart 304
 Sforza, Carlo 81
 Sherwood 319
 Shwelenbach 141
 Sigemicu 234, 236
 Sikorski 311, 312
 Sikorski, Władysław 214, 215
 Silovszkij 412
 Simanszkij 427
 Simon 67, 68, 70, 352, 353
 Simović, Dusan 300
 Široký 308
 Sirsov 99
 Sivkov 93
 Skarabur 398
 Składkowski, Sławoj 214
 Smetona 253, 254
 Snell 324
 Snow, Edgar 138
 Soddu 297
 Solohov 92, 406
 Sommerville 281
 Sosnkowski 215
 Spaak 129
 Spagin 425
 Spanov 408
 Speidel 109, 295
 Spengler 59
 Spoleto-dinasztia 304
 Squires, Richard 228
 Stamm, Robert 370
 Standley 128
 Starhemberg 75
 Stauning 304
 Staviski 76
 Steinfurt, Erich 50
 Steinhardt 269
 Stenzer, Franz 50
 Stern 235, 237, 243
 Stern (Kleber) 131, 133
 Stimson 43
 Stoica Chivu 79
 Stradman 173
 Sulzmann 355
 Svarc 412
 Svecov 426

Šverma 308
 Swierczewski, Walter 131
 Synek, Otto 308

SZ

Szandalov 383
 Szász-Koburg-dinasztia 293
 Szegyakín 412, 416
 Szembek 214
 Szemivolosz 398
 Szerafimovics 94
 Szergejev 237
 Szergejev-Censzkij 406
 Szerov 132, 427
 Szidorenko 113
 Szimonov 406, 407
 Szivkov 412
 Szmetyanin 88
 Szmirnov 118
 Szobenyikov 442
 Szoboljov 406
 Szoljanov 236
 Szolovjov 406
 Sztahanov, Alekszej 88
 Sztálin 74, 75, 85, 96, 100, 101, 118, 120, 186, 187, 195, 312, 382, 383, 393, 402, 403, 404, 413, 450
 Sztalszkij, Szulejman 95
 Sztanyiszlavszkij 95
 Sztjepancsenok 427
 Szuhaj 426
 Szuprun 427
 Szurkov 92, 93, 406
 Szvecsin 412
 Szvetlov 92

T

Taft 353
 Talvela 259
 Tanaka 42
 Tank 95
 Tanner, Väinö 258, 259, 267, 268, 269
 Tarnow 48
 Tătărescu 274, 275
 Taylor 32
 Terboven 304
 Thälmann 48, 50, 52, 94, 190, 372
 Thompson 324
 Thor 132
 Thorez, Maurice 76, 77, 186, 219, 316
 Thyssen 55
 Ticsina 95
 Tippelskirch 150, 219, 340, 381
 Tiso 304, 307, 321, 347
 Titulescu 274
 Todt 357
 Togliatti, Palmiro 188
 Tokarjev 425
 Tolsztoj, Alekszej 92, 93, 94, 406

Trenyov 95, 407
 Tribuc 443
 Triondafillov 412, 415
 Truman 27
 Tuhacsevszkij 120, 402, 411, 415
 Tuompo 259
 Tupoljev 114, 426
 Turszunkulov, Hamrakul 98
 Tvardovszkij 93, 406
 Tyevoszjan 98, 391
 Tyihonov 92
 Tyilov 14
 Tyimosenko 262, 417, 450
 Tyulenyev 246

U

Uborevics 120, 402, 416
 Ugrovatov 132
 Ulbricht 48, 50, 191, 356
 Ulmanis 253
 Uluots 252
 Urbsis 254
 Urich, Robert 374
 Urx, Eduard 308
 Usztinyinov 391

V

Vahrusev 98, 391
 Vaillant-Couturier, Paul 316
 Vajda 79
 Valin 180
 Vandenberg 319, 379
 Vang Csing-vej 328, 333
 Vannyikov 98, 391, 393
 Vansittart 68
 Vare 254
 Varfolemejev 412
 Varlimont 341
 Varma 253
 Velicsko 412
 Verlaci 314
 Versinyin 265
 Vickers 61
 Vikuskin 449
 Vilmos, német császár 256
 Vinogradova Jevdokija 88
 Vinokurov 236, 237
 Visinszkij 402
 Visnyevszkij 92, 94, 95
 Vogler 359
 Volkov 398

Volpe 412
 Vormann 246
 Vorosilov 118, 179, 182, 235, 393
 Voznyeszenszkij 391
 Vucsetyics 26
 Vurguna 95

W

Wagner, Richard 59
 Wallenius 259
 Walter, lásd: Swierczewski
 Walters 124
 Wavell 288, 289, 292
 Weidemann 354
 Weizsäcker 163, 183, 184, 227, 278
 Welczek 155
 Welles 219, 320, 382
 Werth 349
 Weygand 227, 229, 270, 281, 321
 Wheeler-Bennett 174
 Willer 353
 Williams 29
 Wilson, Horace 148, 150, 163, 182
 Windsor herceg, lásd: Edward VIII.
 Winnig 350
 Wohltath 182, 183
 Wsorenics 411
 Wuolijoki, Hella 267

Z

Zaharkin 246
 Zajcev 264
 Zajoncskovszkij 412
 Zalka Máté (Lukács) 131, 133
 Zamjoski 216
 Zarhi 408
 Zaszjadko 98
 Zavenjagin 98
 Zeiss 63
 Zelinszkij 91
 Ziherl 378
 Zíka, Ján 308
 Zimmermann 228
 Zloj 237
 Zweig 58

ZS

Zsarov 93
 Zsdanov 118, 393
 Zsukov 240, 243, 450

A

Abesszínia, lásd: Etiópia
 Abbeville 227
 Acsiszej 389
 Addis Ababa 124, 125
 Adria 144
 Adriai-tenger 296
 Afganisztán 13, 106, 278, 293, 302, 303
 Afrika 13, 38, 123, 126, 230, 287, 292, 377
 Agedabia 291
 Aisne 229
 Akmolinszk 395
 Aktyubinszk 389
 Åland-szigetek 257
 Alaszka 332
 Albacete 131
 Albánia 20, 104, 170, 200, 297, 314
 Albert-csatorna 226
 Alexandria 282, 288
 Algeciras 128, 135
 Algéria 281
 Algír 282
 Allenstein (Olsztyn) 366
 Alsó-Stájerország 304
 Alpok 230
 Alytus 251
 Amba-Alaga 289
 Amerika 38, 41, 141, 142, 324, 325, 332, 375
 Amiens 226, 229
 Amsterdam 225, 306
 Angerburg 344
 Anglia 11, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 31, 37, 38, 39, 43, 44,
 45, 52, 60, 64, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 79, 89, 103,
 106, 107, 108, 109, 110, 111, 122, 123, 124, 125, 126,
 127, 128, 129, 130, 134, 135, 136, 140, 142, 143, 144,
 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155,
 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 169,
 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180,
 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 194, 197, 198, 199,
 200, 201, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214,
 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 227, 228,
 229, 230, 232, 234, 239, 244, 245, 248, 249, 250, 252,
 256, 258, 259, 260, 261, 267, 268, 269, 270, 273, 274,

275, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287,
 288, 289, 294, 299, 302, 303, 304, 308, 311, 313, 314,
 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 329, 330, 331,
 332, 333, 340, 343, 348, 351, 352, 353, 355, 373, 374,
 375, 377, 379, 381, 382, 388, 389, 451
 Anhuji 327, 328
 Aninoase 296
 Ankara 277, 278
 Antigua-szigetek 324
 Antrea 262, 264, 266
 Antwerpen 221, 224
 Apeldoorn 306
 Arab-Kelet 302
 Arad 295
 Ardennek 221, 225, 226, 227
 Arhangelszk 340, 342, 443
 Arras 227
 Asztúria 78
 Atlanti-óceán 212, 230, 284, 320
 Augsburg 352
 Augusztów, lásd: Augusztov
 Auschwitz, lásd: Oświęcim
 Ausztrália 212, 333
 Ausztria 53, 68, 75, 94, 103, 123, 125, 147, 148, 149,
 151, 152, 154, 197, 200, 250, 290, 293, 300, 303, 357,
 358, 363, 372
 Avgusztov (Augusztów) 449
 Azerbajdzsán 91
 Ázsia 13, 38, 123, 126, 322, 331

B

Bácska 305
 Bagdad 302, 303
 Bahama-szigetek 324
 Baile Átha Cliath 353
 Bain-Cagan hegy 238, 239
 Baikálonról 237
 Baku 262, 270, 278, 303
 Baleári-szigetek 126
 Balhas 389
 Balkán 123, 143, 200, 261, 277, 293, 296, 297, 298, 299,
 300, 377, 378
 Balkán-félsziget 289, 340

Balti államok 107, 177, 178, 181, 185, 249, 250, 252, 254, 279
 Baltikum 71, 341, 342, 344, 354, 367, 395, 431, 448
 Balti-tenger 167, 176, 184, 218, 222, 250, 251, 253, 256, 280, 320, 350, 364, 366, 367
 Banjica 306
 Barcelona 78, 94, 127, 129, 134
 Bardia 289, 291
 Barents-tenger 443
 Barga 237
 Basel 65
 Baton Rouge (Louisiana) 62
 Batumi 262, 443
 Bécs 75, 298, 299
 Belchite 133
 Belgium 18, 72, 79, 107, 108, 129, 158, 177, 183, 200, 219, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 232, 280, 303, 304, 306, 318, 357, 358, 372
 Belgrád 299, 300
 Belorusz SZSZK 92, 95, 186, 249, 449
 Belorusszija 245, 247, 248, 279, 341, 367
 Benghazi 289, 291
 Benshop 306
 Berchtesgaden 158
 Berdicsev 368
 Bereznyik 389
 Bergen 284
 Berghof 340
 Berlin 48, 64, 68, 69, 70, 109, 126, 143, 145, 155, 160, 162, 164, 169, 179, 183, 184, 191, 208, 211, 274, 295, 307, 309, 310, 320, 330, 349, 350, 363, 370, 372, 373, 374, 376, 377, 380, 383, 384
 Bermuda-szigetek 324
 Bern 192
 Besszarábia 273, 275, 276, 279, 349, 381
 Bezimjannaja 234, 235
 Białystok 367
 Birmingham 284
 Bir-Satafi 288, 298
 Bizerta 230
 Björke (Kojviszto)-szigetek 431
 Bolívia 39
 Bordeaux 229, 306
 Boryslaw 245
 Bosznia 304
 Botteni-öböl 351
 Boulogne 227
 Brandenburg 64
 Brassó (Brasov) 295
 Brazília 147
 Bréma 374
 Breslau, lásd: Wrocław 363
 Brest 284, 341, 363, 367, 383
 Brighton 283
 Brindisi 297
 Bristol 218
 Brit Borneó 331
 Brit Guayana 324

Brit-szigetek 282, 287
 Brit Szomáliföld 124, 288
 Brno 309
 Bromberg, lásd: Bydgoszcz
 Brunete 133
 Brüsszel 141, 197
 Brzesc 210, 214
 Bug 186
 Bug (Nyugati) 246
 Buerat-el-Hsun 291
 Bukarest 295
 Bukovina 275
 Bulgária 78, 104, 158, 290, 293, 294, 298, 299, 300, 344, 347, 348, 377, 378
 Buqbuq 288, 289
 Burma 142, 329, 330, 333
 Bydgoszcz (Bromberg) 363

C

Caen 283
 Calais 227
 Caocsuang 140
 Carabanchel Bajo 133
 Cartagena 135
 Casablanca 282
 Cattaro 304
 Ceuta 127, 135
 Charlottenburg 374
 Chateaubriand 306
 Chicago 198
 Chile 39
 Cicikar, lásd: Csicsihar 237
 Cluj (Kolozsvár) 295
 Compiègne 230
 Constanța 213
 Coventry 284

CS

Csahar 137, 327
 Csangcsiang (Jangce) 327, 328
 Csehország 250, 304, 308, 309
 Csehszlovákia 44, 53, 68, 69, 78, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 130, 147, 148, 149, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 174, 177, 193, 194, 196, 197, 198, 200, 212, 245, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 311, 357, 372, 373, 382
 Csehszlovák Köztársaság 309
 Cseljabinszk 387, 395
 Csendes-óceán 24, 41, 45, 46, 104, 142, 326, 329, 330, 331, 332, 333, 348
 Csianghszi 137, 327
 Csiangszu 327
 Csicsikar, (Cicikar) 237
 Csimkent 389
 Csining 140
 Csungking 140
 Czőstochowa 209

Dagö, lásd: Hiiumaa
 Dakar 282
 Dalmácia 304
 Dánia 222, 223, 270, 282, 303, 304, 318, 376
 Danzig, lásd: Gdansk
 Dardanellák 278, 301
 Daugavpilsz 367
 Dél-afrikai Unió 125, 212
 Dél-Amerika 147
 Dél-Hollandia 221
 Dél-Indokína 333
 Déli-Kvarken tengersiz 266
 Délkelet-Ázsia 24, 137, 147, 329, 331, 332, 333
 Délkelet-Belgium 226
 Délkelet-Európa 23, 25, 57, 78, 123, 143, 144, 147, 151, 177, 183, 292, 293, 294, 296, 297, 299, 301, 303, 320
 Délkelet-Olaszország 297
 Dél-Kína 327, 332,
 Dél-Lengyelország 368
 Dél-Mandzsúria 43
 Dél-Németország 352
 Délnyugat-Kína 327
 Dél-Románia 297
 Dél-Szahalín 25
 Dél-Urál 389
 Dél-Wales 198
 Dessau 226
 Dieppe 283
 Dijle (Dyle) 221
 Dinant 225, 226
 Djibouti 124
 Dnyeper 23, 342, 343, 349, 368
 Dnyeper-Bug-csatorna 396
 Dnyeprogresz 81, 395
 Dnyeprovsk 389
 Dnyeszter 349
 Doftéana 196
 Dolgincevo 395
 Domacsov 443
 Donyec-medence 23, 83, 88, 343, 387, 394, 395, 398, 451
 Dordrecht 226
 Dover 227
 Drohobycz 245
 Duna 293, 431, 444
 Duna-medence 149
 Duna-torkolat 367, 443
 Dungavel-Castle 352
 Dungavpilsz 442
 Dunkerque 227, 228, 282, 323
 Durazzo, lásd: Durrës
 Durras 314
 Durrës (Durazzo) 170
 Düsseldorf 169
 Dyle, lásd: Dijle

Eaglesham 352
 Eben-Emael-i erőd 226
 Ebro 133
 Egyiptom 29, 123, 125, 147, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 297, 305, 344
 Elba 293
 El-Agheila 289, 291
 Elea 296
 El-Mechili 291
 Elzász-Lovaringia 304, 358
 Erdély 294
 Erőds-Kárpátok 444
 Eritrea 123, 124, 289
 Es-Salum 288, 289, 291, 292
 Etiópia (Abessínia) 72, 123, 124, 125, 126, 287, 289
 Eupen 304
 Európa 7, 16, 17, 19, 23, 24, 26, 31, 37, 42, 46, 52, 59, 60, 61, 67, 68, 69, 71, 72, 79, 97, 103, 104, 105, 112, 123, 126, 129, 135, 136, 143, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 171, 172, 173, 176, 177, 179, 186, 193, 206, 217, 220, 230, 233, 245, 287, 288, 294, 303, 305, 313, 317, 318, 320, 321, 322, 330, 331, 334, 339, 340, 344, 352, 353, 355, 356, 359, 376, 377, 384, 387, 388, 451

É

Écluse 230
 Égei-tenger 301
 Észak-Amerikai Egyesült Államok 11, 16, 17, 20, 21, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 52, 54, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 79, 89, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 136, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 152, 153, 154, 156, 158, 162, 163, 164, 168, 169, 170, 173, 174, 177, 178, 185, 186, 187, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 208, 214, 217, 219, 220, 232, 239, 244, 248, 256, 258, 260, 261, 267, 269, 270, 273, 280, 281, 285, 286, 287, 299, 311, 313, 314, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 348, 351, 353, 358, 373, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 388, 451
 Észak-Afrika 74, 123, 289, 290, 292, 321, 349
 Észak-Belgium 221
 Észak-Bukovina 275, 276, 279, 349, 381
 Észak-Finnország 350, 366
 Észak-Franciaország 24, 221, 230, 282, 317, 358
 Észak-Indokína 330
 Északi-sark 89, 98
 Északi-tenger 223
 Észak-Kaukázus 345, 389, 400
 Északkelet-Afrika 123
 Északkelet-Kína 24, 43, 45, 136, 142
 Észak-Kína 137, 138, 139, 140, 142, 327
 Észak-Korea 13, 24, 25, 45
 Észak-Mandzsúria 45
 Észak-Norvégia 223

Észak-Oroszország 347
 Észak-Vietnam 13
 Észtország 103, 107, 108, 173, 177, 178, 180, 181, 242,
 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257
 Észt Szovjet Köztársaság 249, 255
 Észt SZSZK 431, 381

F

Fehér-tenger-Balti-tenger-csatorna 350, 396
 Fekete-tenger 176, 184, 261, 276, 277, 293, 296, 431,
 443
 Felső-Ausztria 75
 Felső-Szilézia 304
 Finnország 13, 106, 107, 177, 178, 180, 222, 223, 250,
 253, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 266, 267, 268, 269,
 270, 271, 272, 273, 347, 348, 350, 351, 361, 366, 378,
 382, 431, 442
 Finn-öböl 256, 257, 258, 259, 263, 265, 267, 366, 431,
 442, 443
 Firenze 296
 Flensburg 374
 Florida 65
 Flórina 301
 Floridsdorf (Bécs) 75
 Fort-Capuzzo, lásd: Ridotta-Capuzzo
 Földközi-tenger 126, 144, 276, 277, 287, 288, 296, 297,
 301, 321
 Franciaország 11, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 31, 37, 38, 39,
 40, 43, 44, 52, 53, 60, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74,
 76, 77, 89, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 135,
 136, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153,
 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164,
 165, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177,
 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190,
 191, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 207, 208,
 209, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221,
 222, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 232, 234, 244,
 245, 248, 249, 250, 252, 256, 258, 260, 261, 267, 268,
 269, 270, 273, 274, 275, 277, 280, 281, 282, 284, 287,
 289, 294, 296, 298, 299, 303, 304, 306, 308, 309, 311,
 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 329, 330, 350,
 352, 353, 355, 357, 358, 362, 373, 389, 407, 414, 450,
 451
 Freiburg 31, 225
 Fucsian 137, 327
 Fui (Palec) 241, 242
 Fulton 27
 Fülöp-szigetek 331, 332, 333

G

Gálícia 180, 342, 349
 Gancsur 237
 Gaszr-el-Brega 291
 Gdansk, (Danzig) 69, 148, 167, 170, 171, 174, 205,
 206, 208, 365
 Gdynia 208, 215

Genf 103
 Giarabub-oázis 291
 Gibraltár 135, 281, 283, 288, 320, 344
 Givet 226
 Gjirokaster 296
 Glasgow 352
 Gliwicz, lásd: Gliwice
 Gliwice (Gliwicz) 31, 208
 Godesberg 162
 Goldap 367
 Gorkij 395, 340
 Gorlovka 389
 Görögország 20, 158, 174, 177, 200, 261, 288, 289, 290,
 291, 293, 295, 296, 297, 300, 301, 302, 303, 305, 306,
 314, 343, 349
 Grabovec 445
 Grebbe erődvonala 225
 Grinon 132
 Grodno 209, 247, 367
 Grönland 323
 Grudziadz 210
 Grúzia 91, 93, 354
 Guadalajara 132, 133
 Gumbinnen 341

H

Haarlem 306
 Hága 225
 Hajlar 237
 Hajlasztin-Gol 242, 243
 Hajnoki 265
 Halfaia-hágó 291
 Halfanio 289
 Halhin-Gol 185, 187, 233, 237, 238, 239, 240, 242, 244,
 271, 329, 348, 379, 413, 416, 418, 424, 426
 Hamburg 374
 Hanjang 140
 Hankó-félsziget 267, 269, 350, 431, 442, 443
 Hanku 140
 Hanoi 327
 Hapcserang 389
 Harbin, lásd: Pincsiang
 Harkov 23, 81
 Harzburg 46
 Hastings 283
 Haszan-tó 233, 234, 235, 236, 271, 329, 348, 379, 413
 Havanna 323
 Hel (Westerplatte) 208, 215
 Helsinki 253, 258, 266, 267
 Hercegovina 304, 314
 Hiiumaa (Dagö) 251, 442
 Hirosima 43
 Hogland, lásd: Suursaari
 Holland Guayana 323
 Hollandia 72, 79, 183, 200, 219, 221, 223, 224, 225,
 232, 250, 280, 303, 306, 322, 329, 348, 357, 358, 372
 Holland India, lásd: Indonézia
 Holland Kelet-India 331

Hopej 137, 327
Horvátország 301, 304, 305, 347, 348
Hszücsou 140
Huanyko 328
Humola 264, 265
Hunedoara (Vajdahunyad) 195

I

Iasi 295
Ijsel-tó (Zuidersee) 225
Ileek 395
Ilves 264, 265
India 40, 42, 125, 137, 302, 303
Indiai-óceán 377
Indokína 40, 304, 327, 329, 330, 331, 332
Indonézia (Holland India) 329, 331
Ióannina (Janina) 296
Irak 293, 302, 303, 344
Irán 106, 147, 262, 278, 293, 302, 303, 344
Ivry 77
Iwje 247
Izmail 443

J

Jamaica 324
Jangce, lásd: Csangcsiang
Japán 11, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 74, 99, 102, 104, 105, 115, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 169, 185, 187, 196, 233, 237, 239, 244, 279, 286, 287, 294, 322, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 348, 349, 377, 378, 379, 380, 389, 449, 450, 451
Jaroslaw 363
Jasenovec 306
Javorov 395
Jenan 137, 139
Jón-tenger 301
Jugoszlávia 20, 69, 106, 196, 200, 261, 293, 294, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 313, 343, 378, 382
Jünan 142

K

Kairó 288, 302
Kalifornia 332
Kalinyingrád (Königsberg) 363, 365, 366
Kaliska 210
Kamcsatszkij 89
Kamenyec 395
Kamienna 210
Kanada 11, 62, 74, 101, 212, 323, 258
Kanári-szigetek 127
Kandalaksa 259, 350, 366
Kanszu 137
Kanton, lásd: Kuangcsou
Karabas 389
Karaganda 387
Karél-földszoros 258, 267, 268

Karhula 264, 265
Karib-tenger 29
Kartali 395
Katalónia 127, 134
Katowice 363, 365
Kaukázus 84, 261, 270, 276, 278, 344
Kaunas 252
Kazahsztán 84, 85, 91, 387, 390, 400
Käkisalmi lásd: Keksholm
Kárpátok 310, 349
Kárpát-Ukrajna (Kárpátalja) 103, 168, 169, 174, 183, 193
Kenya 123, 288
Keksholm (Käkisalmi) 260, 262, 263, 264, 266
Kelet 44, 149, 163, 186, 312, 339
Kelet-Afrika 287, 288, 289
Kelet-Ázsia 42, 326
Kelet-Európa 23, 25, 69, 70, 78, 108, 109, 110, 147, 149, 175, 177, 178, 183, 186, 196, 320, 346
Kelet-Karélia 351
Kelet-Lengyelország 209
Kelet-Németország 59
Kelet-Poroszország 180, 205, 208, 209, 342, 344, 363, 365, 367, 395, 442
Kelet-Szibéria 389, 400
Khartum 288
Kiel 374
Kielce 209, 310
Kieli-csatorna 443
Kijev 12, 13, 341, 342, 368
Kína 24, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 60, 74, 94, 104, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 182, 183, 196, 239, 240, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334
Kínai Népköztársaság 29, 44, 196
Kirenaika 287, 288, 289, 290
Kirgiz SZSZK 400
Kirgizisztán 85
Kirkenes 350, 351
Kirovográd 389
Kisázsia 42
Kis-Lengyelország 209
Kis Tytársaaari-öböl 431
Kjamjarja 264, 265
Kladno 309
Klaipéda (Memel) 170, 173, 200, 250
Koivisto-sziget (Björkö-sziget) 265
Kokinkína 331
Kola-félsziget 351
Kolozsvár, lásd: Cluj
Konstantinápoly 278
Konsztantyinovka 389
Korea 29, 43, 45, 236
Korosztyen 395
Korzika 230
Kotyelnyics 395
Kovel 247, 444
Köln 49, 63
Königsberg, lásd: Kalinyingrád
Közel-Kelet 29, 261, 277, 287, 301, 302, 323

Közép-Amerika 147
 Közép-Ázsia 42, 84, 387, 395
 Közép-Belgium 221
 Közép-Európa 69, 109, 149, 155, 166, 175, 196
 Közép-Kelet 277, 302, 323
 Közép-Kína 142, 327
 Közép-Németország 363
 Közép-Oroszország 347
 Közép-Urál 389
 Krakkó 194, 209, 210, 312, 363
 Kraszki 234
 Krasznourálszk 389
 Kreml 160, 271
 Kréta 301
 Krím 24, 443
 Kristiansand 223
 Krisztinopol 445
 Krivoj Rog 394
 Kronstadt 256, 367, 443
 Kuangcsou, (Kanton) 140
 Kuanghszi 327
 Kuba 29, 39
 Kunming 327
 Kuolajärvi 269
 Kurgan 395
 Kurili-szigetsor 25
 Kurszk 22, 23
 Kutno 211, 215
 Kuznyeck 81, 387, 395
 Kuznyeck-medence 83

L

Ladoga-tó 256, 267, 269, 351, 367
 La Manche 221, 224, 226, 227, 228, 229, 232, 283
 Laosz 29
 Lapalisse 284
 Latin-Amerika 13, 38, 40, 147, 200
 Lavansaari-öböl 431
 Lavansaari-sziget 257
 Lejpljasuv 265
 Lengyelország 11, 18, 19, 20, 31, 40, 44, 66, 69, 70, 74, 78, 106, 107, 108, 109, 111, 144, 150, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 193, 194, 195, 196, 200, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 244, 245, 246, 248, 250, 251, 261, 273, 274, 303, 304, 305, 306, 307, 310, 311, 312, 313, 318, 319, 340, 341, 357, 358, 361, 363, 364, 365, 370, 382, 414
 Leningrád 12, 81, 177, 178, 257, 260, 264, 269, 341, 342, 350, 351, 367, 368, 431, 443
 Lenino 215
 Leninszk-Kuznyeckij 395
 Leovo 443
 Lettország 103, 106, 107, 108, 173, 177, 178, 180, 181, 194, 196, 246, 249, 250, 251, 252, 254, 255
 Lett SZSZK 381, 431
 Libava, lásd: Liepāja

Líbia 123, 287, 288, 290, 291, 292, 344
 Liège 221, 226
 Liepāja (Libava) 251, 442, 443
 Linz 75
 Lipcse 51
 Lipkani 443
 Liszk 245
 Litovizs 448
 Litvánia 103, 106, 107, 108, 109, 170, 173, 180, 181, 245, 246, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255
 Litván SZSZK 381, 442
 Liverpool 284
 Ljahde 265
 Ljubereck 83
 Łódź 194, 209, 210, 304, 313, 363
 Lohijoki 264
 London 68, 70, 71, 72, 103, 105, 108, 129, 150, 151, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 166, 174, 178, 182, 199, 207, 212, 213, 229, 231, 262, 268, 280, 284, 304, 320, 380, 383
 Longwy 225, 232, 358
 Lovecs 299
 Lubin 342
 Lublen 209, 210, 214, 310, 313, 367
 Luck 444
 Lupen 296
 Luxemburg 72, 221, 223, 225, 226, 232, 303, 304, 358
 Lübeck 374
 Lüsün (Port-Artur) 240
 Lwów 194, 209, 210, 214, 245, 368, 395

M

Maas (Meuse) 224, 225, 226
 Macedónia 304, 305
 Madrid 78, 94, 127, 132, 133, 135
 Maginot-vonal 213, 218, 221, 224, 225, 229, 230, 232
 Magnyitogorszk 81, 387, 395
 Magyarország 29, 78, 104, 125, 162, 166, 168, 169, 174, 293, 294, 295, 298, 300, 305, 347, 349, 357, 358, 368, 378, 382
 Majdanek 37
 Majna 293
 Málaga 128
 Malájföld 331, 333
 Malbork (Marienburg) 363
 Malmédy 304
 Málta 288
 Manchester 198, 284
 Mandzsukuo 45, 46, 236, 333, 334
 Mandzsúria 42, 43, 44, 45, 104, 136, 233, 237, 240, 380
 Mannerheim-vonal 256, 257, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 270
 Margate 283
 Maribor 304
 Marienburg, lásd: Malbork
 Mariupol 88
 Marki 264

Maros 295
 Marsa-Matruh 288, 289
 Marseille 109
 Matapan-fok 297
 Mazowieck 209, 210, 368
 Mechelen 221
 Mednogorszk 389
 Mehádia 195
 Memel, lásd: Klaipėda
 Menorca 126, 134
 Metaxasz-erődvonal 301
 Meuse, lásd: Maas
 Meuse-erődítéscsk 224
 Mexico 147
 Michaliszk 247
 Minszk 13, 367
 Misurata 291
 Mislaja 196
 Mława 209
 Moabit, (Berlin) 374
 Modlin 209, 210
 Mogiljov 368
 Moldva 276
 Moldvai Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság 276
 Moldvai Szovjet Szocialista Köztársaság 276
 Moncse-Tundra 389
 Mongólia 13
 Mongol Népköztársaság 136, 185, 187, 233, 237, 238,
 239, 240, 243, 244, 380
 Montenegro 304
 Montoire-sur-le-Loire 280, 352
 Morava 293
 Morvaország 103, 169, 304, 309
 Moszkva 22, 28, 46, 81, 87, 89, 105, 148, 155, 161, 166,
 172, 178, 179, 180, 184, 186, 189, 206, 234, 244, 245,
 248, 250, 258, 268, 269, 277, 300, 308, 340, 341, 342,
 343, 344, 376, 378, 379
 Moszkva-vidék 83
 Moszkva-Volga-csatorna 87, 396
 Moszul 383
 Mukden 43
 Munasuo 264
 München 11, 69, 160, 164, 165, 166, 169, 170, 171, 174,
 186, 193, 201, 206, 207, 230, 320
 Muola 265
 Muojärvi-tó 263, 264, 265
 Murmanszk 257, 259, 261, 269, 350, 366

N

Nagaszaki 43
 Nagy-Britannia 65, 71, 72, 108, 109, 111, 142, 148, 155,
 170, 174, 175, 176, 179, 182, 197, 199, 261, 269, 274,
 281, 282, 320, 323, 324, 344, 353, 355, 380, 383
 Nagy-Finnország 344
 Nagy Homok 242
 Nagy Hszingan 237
 Nagy Péter-öböl 234

Nagy Tytársari-öböl 431
 Namur 221
 Nancsang 327
 Nancsing, lásd: Nanking
 Nanking (Nancsing) 138, 140, 327, 328
 Nanning 327, 332
 Nantes 306
 Napoli (Nápoly) 297
 Narew 186, 210
 Narvik 223
 Német Demokratikus Köztársaság 30, 31, 32
 Németország 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21,
 22, 23, 24, 25, 26, 31, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 46, 47,
 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76,
 82, 99, 102, 103, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 114, 115,
 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 134, 135, 143, 144,
 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156,
 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168,
 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179,
 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 190, 191, 192, 193,
 197, 200, 201, 205, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 214,
 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226,
 227, 228, 229, 230, 231, 232, 244, 245, 246, 248, 249,
 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261,
 267, 270, 271, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 282,
 283, 285, 286, 287, 288, 292, 293, 294, 295, 296, 297,
 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 311, 317,
 318, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330,
 331, 332, 333, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346,
 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357,
 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 369, 370, 371,
 372, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383,
 388, 391, 393, 405, 407, 421, 427, 432, 438, 442, 443,
 445, 448, 450, 451
 Német Szövetségi Köztársaság 31
 Nerva 431
 Neukölln, (Berlin) 374
 Néva 389
 New York 80, 198
 Nibewia 288, 289
 Nilus-delta 289
 Ninghszia 137
 Nomon-Han-Buszl-Obo 241, 242
 Nord-megye 316
 Norilszk 389
 Norvégia 130, 222, 223, 261, 268, 269, 270, 282, 284,
 298, 303, 304, 306, 318, 320, 342, 352, 357, 364, 366,
 376
 Noskuon-selka-tó 266
 Novaja Ladoga 443
 Novo-Kijevka 235, 236
 Novokuznyeck (Sztálinzk) 84
 Novorosszijszk 443
 Novoszibirszk 387, 395
 Novotagili 387
 Nowy Targ 209

Nyikolajev 443
 Nyizsnyij Novgorod 84
 Nyugat-Belorusszija 185, 193, 194, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 271, 380, 448
 Nyugat-Berlin 32
 Nyugati-Dvina 367
 Nyugat-Európa 111, 163, 177, 218, 222, 223, 280, 320, 321, 323, 451
 Nyugat-Cirenaica 291
 Nyugat-Németország 31, 32, 59, 246
 Nyugat-Szibéria 400
 Nyugat-Ukrajna 185, 193, 194, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 271, 342, 368, 380, 395, 444, 448

O

Obersalzberg 148
 Ocsakov 443
 Odera 293
 Ogyessza 12, 13, 443
 Olaszország 18, 19, 20, 21, 38, 39, 67, 68, 72, 107, 109, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 134, 135, 143, 144, 146, 147, 148, 158, 162, 165, 170, 172, 207, 211, 225, 229, 230, 231, 261, 270, 277, 278, 287, 288, 289, 290, 294, 296, 297, 300, 301, 304, 314, 321, 326, 328, 329, 330, 331, 347, 348, 349, 355, 357, 377, 389, 450
 Olasz-Szomália 289
 Olsztyn, lásd: Allenstein
 Omszk 395
 Onon 389
 Onyega-tó 350
 Opocska 367
 Oran 230, 281
 Ordzonikidze 389
 Oroszország 28, 37, 42, 46, 52, 59, 69, 70, 71, 81, 82, 84, 87, 104, 108, 111, 112, 115, 148, 165, 167, 168, 169, 175, 182, 183, 184, 185, 206, 222, 244, 248, 249, 250, 264, 274, 278, 282, 330, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 351, 352, 353, 379, 380, 381, 382, 383, 386, 387, 388, 389
 Oslo 223
 Oslo-fjord 223
 OSZSZSZK 91, 256
 Ostrava 309
 Ostende 283
 „Ostmark” 303
 Oszmiana 247
 Oswiecim (Auschwitz) 37, 306
 •Oulu 350
 Oulu järvi-tavak 366
 Oviedo 78
 Ovrucs 395

Ö

Örményország 91
 Ösel, lásd: Saaremmaa-sziget

Paisley 352
 Palanga 442, 444
 Paldiski 251, 443
 Palec, lásd: Fui
 Panama 322
 Párizs 43, 72, 73, 74, 76, 77, 105, 110, 130, 148, 149, 150, 159, 160, 161, 162, 166, 168, 174, 178, 195, 198, 200, 212, 227, 228, 229, 269, 306, 316, 317, 320, 321
 Pas-de-Calais 316
 Pearl Harbor 43, 44
 Pecsora 387
 Pejcsing (Peking) 137, 138
 Peking, lásd: Pejcsing
 Perzsa-öböl 344
 Peszcsanaja 241, 242, 243
 Pétervár 256, 351
 Petrila 296
 Petropavlovsk 89
 Petrozavodszk 259
 Petsamo 62, 261, 267, 269
 Pincsián (Harbin) 237
 Pindosz 301
 Pingliszinkuan 139
 Pinszk 443
 Pinszki mocsarak 367
 Pisa 185
 Pismin 389
 Pitgars 251
 Plevna 299
 Pszkov 367
 Podolszk 395
 Podolszkij 368
 Poleszje 341, 342, 367
 Poljarnij 443
 Polock 367
 Pomerania (Pomorze) 304
 Poroszország 48
 Port-Artur, lásd: Lüsün
 Portsmouth 283
 Portugália 128, 129, 348
 Poszjet-öböl 234, 235
 Poti 443
 Poughkeepsie 198
 Poznań 304, 313, 363
 Prága 155, 157, 159, 160, 161, 308, 309
 Prienai 251
 Pripjaty 341, 342
 Proszkurov 395
 Prut, 293, 444
 Przemyśl 210
 Pulomjotnaja Gorka 234, 236
 Pułtusk 210
 Purpua 264

Radom 210, 313, 366
 Rajna 293
 Rajna-övezet 72, 111
 Rajna-vidék 191
 Rastenburg 344
 Rastenburg 344
 Rawa-Ruska 368
 Razdolnoje 234
 Real Casa de Campo 133
 Rechling 213
 Remizov 242, 243
 Repola 266
 Repüli, lásd: Vancouver
 Rezs 389
 Ria de Mahon (Menorca kikötője) 126
 Ribacsij-félsziget 257, 269, 442
 Ridotta-Capuzzo (Fort-Capuzzo) 292
 Riga 252, 254, 442
 Rigai-öböl 443
 Ritasaari 264
 Róma 68, 126, 143, 320
 Románia 69, 78, 104, 106, 161, 170, 174, 175, 177, 180,
 195, 200, 214, 245, 261, 273, 274, 275, 276, 293, 294,
 295, 296, 299, 300, 305, 347, 348, 349, 354, 357, 358,
 361, 366, 368, 377, 382
 Rosztov 340
 Rotterdam 225, 226, 306
 Rovaniemi 350, 351
 Rovno 444
 Ruhr-vidék 183
 Rzeszów-vajdaság 312
 Rupel-hágó 301
 Rüsselsheim 64

S

Saaremaa-sziget 251, 442, 443
 Saar-vidék 213
 Saimaani-csatorna 266
 Saimist 306
 Saint Lucia-sziget 324
 Salzburg 290
 San 186, 246, 247
 Sandomierz 210, 310
 San Francisco 150
 Sanghaj 44, 138
 Sanhszi (tartomány) 327
 Santung 328
 Sarande 170
 Sarki-tenger 261
 Scapa Flow 218
 Scara 247
 Schelde 226
 Sedan 224, 226
 Sedlez (Siedlce) 363
 Seine-megye 316
 Seiskar-öböl 431

Seiskari sziget 257

Senhszi 137
 Senke Nissen Kug 207
 Sepetovka 395
 Serlovogorszki 389
 Sescna 132
 Shěngjin (Mediva) 170
 Siedlce, lásd: Sedlez
 Sidi-Barrani 288, 289
 Sidi-Omar 291, 292
 Siegfried-vonal 218, 223
 Sigüenza 133
 Simmering (Bécs) 75
 Singapore (Szingapúr) 348
 Sirte 291
 Sirtica-sivatag 291
 Skarzysko 210
 Skócia 352
 Smétona 253
 Soissons 229
 Sokal 247
 Solford 198
 Somme 229
 Somme-torkolat 283
 Sortavala 260, 266
 Spanyol Köztársaság 128, 129, 130, 131, 134, 135, 136,
 190, 194, 197
 Spanyolország 77, 78, 94, 104, 126, 127, 128, 129, 130,
 131, 132, 134, 135, 136, 190, 195, 320, 348, 352
 Spanyol-Marokkó 127
 Stavanger 223
 Stájerország 75
 Stettin, lásd: Szczecin
 Stockholm 267, 268
 Strasbourg 76
 Strij 245
 Summajärvi-tó 264
 Suvantojärvi 264
 Suwalki 209, 342
 Svájc 200, 348, 373
 Svédország 213, 256, 258, 261, 267, 268, 269, 348, 352,
 357, 376, 377
 Swiecziany 247

SZ

Szadon 389
 Szaloniki 290
 Szarajevo 301
 Száva 293
 Szczecin (Stettin) 363
 Szerbia 18, 305, 306
 Szevasztopol 12, 13, 428, 443
 Sziám, lásd: Thaiföld
 Szibéria 84, 169, 395, 400
 Szigetföld 290
 Szikote-alinszk 389
 Szingapúr, lásd: Singapore 348
 Szíria 293, 303, 304, 344

Szlovákia 103, 168, 169, 193, 208, 293, 295, 304, 305,
 307, 308, 309, 347, 348
 Szlovénia 304
 Szmolenszk 342, 367
 Szófia 299
 Szokal 443, 448
 Szol 395
 Szolikamszk 389
 Szolun 237
 Szomáliföld 123, 124
 Szovjet-Karélia 256, 259
 Szovjet-Moldva 276
 Szovjet-Oroszország 28, 107, 342, 349, 351
 Szovjetszk (Tilsit) 363, 367
 Szovjet-Ukrajna 66, 69, 172, 245, 275
 Szovjetunió 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 37,
 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 52, 64, 66, 67, 68, 69, 70,
 71, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 89, 90,
 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106,
 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118,
 121, 122, 124, 125, 130, 132, 136, 137, 140, 141, 142,
 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167,
 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178,
 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 191,
 192, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 205, 206,
 207, 209, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223,
 231, 232, 233, 234, 236, 237, 239, 244, 245, 248, 249,
 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260,
 261, 262, 264, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275,
 276, 277, 278, 279, 282, 284, 285, 286, 287, 292, 293,
 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 306,
 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 319,
 326, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 339, 340,
 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352,
 353, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 364,
 365, 366, 368, 369, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378,
 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389,
 390, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401,
 402, 403, 404, 405, 408, 414, 417, 425, 431, 434, 435,
 436, 437, 442, 443, 444, 445, 448, 449, 450, 451
 Szrednyij-félsziget 257, 269
 Sztálingrád, lásd: Volgográd
 Sztalinogorszk 389
 Sztálintszk, lásd: Novokuznyeck
 Sztrumilov 444
 Szucsou 138
 Szudán 123, 288
 „Szudéta Terület” 155, 157, 160, 161, 162, 163, 165,
 358
 Szuzei-csatorna 125, 287, 288, 289, 290, 292, 301, 320
 Szverdlovsk 395
 Szur-Szari (Hogland)-sziget 257, 431
 Szvir 351, 367

T

Tadzsikisztán 91, 92
 Tadzsik SZSZK 84, 91, 400

Tajpalen-joki folyó 263
 Tallinn 252, 253, 254, 256, 442, 443
 Tampere 258
 Taranto 297
 Tarnopol 395
 Tarnów 209, 365, 366
 Taskent-terület 98
 Távol-Kelet 42, 44, 45, 46, 60, 67, 89, 91, 104, 105,
 136, 141–147, 173, 233, 237, 334, 348, 379, 380, 387,
 400
 Temze 284
 Tengeremlék-terület 234
 Teruel 133
 Tesin (Teschén) 167
 Tiencsin 138
 Thaiföld (Sziám) 331
 Thermopylai 301
 Thüringia 373, 374
 Tilsit, lásd: Szovjetszk
 Tobruk 289, 292
 Tokió 236, 239, 380, 382
 Toledo 132
 Tomaszów 209, 210, 368
 Tonkin 331
 Torejjon de la Calsada 132
 Törökország 106, 123, 147, 177, 261, 262, 276, 277, 278,
 293, 303, 344, 348, 378, 379
 Toruń 210
 Toulon 230
 Tours 229
 Treptow-park 26
 Trinidad-szigetek 324
 Tripolis 289, 290
 Tripolitánia 287, 291
 Trubia 78
 Tunisz 230, 281
 Turkesztán 85
 Turkmén Köztársaság 84, 91, 92, 93
 Tytársai-sziget 257

U

Udd-sziget 89
 Ufaleja 389
 Uhta (Uhtyinszk) 259, 366
 Uhtyinszk, lásd: Uhta
 Új-Fundland 324
 Új-Zéland 212
 Ukrajna 23, 24, 85, 87, 103, 167, 168, 169, 186, 245,
 247, 248, 279, 344, 354, 356, 398, 400
 Ukrán SZSZK 169, 249, 276, 442
 Urál 83, 84, 91, 186, 395, 398, 340, 344, 345, 387, 389,
 400
 Uralszk 395
 Uruguay 147
 Uszty-Dvinszk 443
 Utrecht 225
 Uzur-Nur 242

Üzbég SZSZK 400
Üzbegisztán 84, 85, 91

V

Vaasa 350
Vajdaság 305
Valencia 94
Vancouver 89
Vanhszien 142
Varsó 109, 167, 170, 180, 181, 194, 206, 208, 209, 210,
211, 214, 215, 216, 232, 305, 310, 342, 363, 365, 366
Vatikán 69, 191, 207
Veliko-Gradiste 306
Ventspils, lásd: Vindava
Viborg (Viipuri) 258, 260, 262, 263, 264, 265, 266
Viborgi-öböl 266, 431
Vichy 280, 382
Vienne 76
Vietnami Demokratikus Köztársaság 332
Viipuri, lásd: Viborg
Vilkija 251
Vilnius (Wilno) 180, 247, 251, 442
Vindava (Ventspils) 251
Vinnyica 368
Vityebszk 367
Visztula 186
Vizcayai-öböl 127
Vlona (Valona) 170
Volga 22, 342, 387. 391
Volgográd (Sztálingrád) 12, 13, 22
Volhínia 166

Volhovka 389
Voszkreszenszk 389
Vörös-tenger 123, 126
Vuhan 140, 327
Vuoksi-tó 264, 266

W

Warta 210
Washington 105, 150, 162, 174, 179, 239, 318, 322, 325,
330, 333, 380
Wedding 374
Westerplatte, lásd: Hel
Weymouth 283
Wieluń 209
Wilno, lásd: Vilnius
Wiszkow 210
Wladimir-Volynski 214, 247, 444, 448
Wlodawa 210
Wlodzmierz 247
Wolkowysk 247
Wrocław (Breslau) 363

Z

Zajszanovka 235
Zaozernaja 234, 235, 236
Zaporozsje 395
Zarecsje 235
Zelenaja 241, 242, 243

Zs

Zschol 45, 136, 137
Zsil 296
Zsilava 196
Zsitomir 368
Zsmerinka 308

A

„Acélegyezmény”, német–olasz katonai szövetség 174
 „Acéltröszt”, német kohóipari konszern 55, 359
 Acsiszaji értekezések 389
 Agresszió szovjet meghatározása 106
 Agressziók
 lásd: Anglia agressziója Irak ellen; Németország
 agressziója; Japán agressziója; Olaszország agresz-
 ziója
 Åland-szigetek újrafelfegyverzése 257
 „Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft” (AEG), német villa-
 mossági konszern 55, 64
 „Alpine Montan”, osztrák bányatársaság 360
 Általános hadkötelezettségi törvény a Szovjetunióban 100, 432
 „Alted”, az „Aluminium Company of America” leányvállalata
 62
 „Aluminium Company of America” (Alcoa) amerikai alumí-
 niumtermelő társaság 62
 Alumínium-világkartell 62
 Az amerikai államok külügyminisztereinek panamai értekezlete
 (1939) 322
 Amerikai Egyesült Államok fegyveres erői 322, 325, 326,
 332–333
 – légiere 333
 – hajóhad 333
 Amerikai–finn kapcsolatok 258, 260–261, 269
 Amerikai–japán kapcsolatok 41, 42, 44, 45, 104, 140, 141,
 142, 239, 240, 329, 330, 332, 333, 334, 348, 379
 Amerikai–kínai kapcsolatok 44
 Amerikai–lengyel kapcsolatok 217
 Amerikai–német kapcsolatok 52, 60, 61, 62, 63, 64, 65,
 66, 67, 79, 111, 147–148, 150, 151, 152, 157, 158,
 162–163, 164, 165, 166, 169, 205, 220, 222, 320,
 324–325
 Amerikai–olasz kapcsolatok 124, 320
 Amerikai–spanyol kapcsolatok 126, 127, 128, 129, 130, 135
 „AMO”, moszkvai gépkocsigyár 83, 84, 87
 Amszterdami Internacionálé, Nemzetközi Szakszervezeti Egye-
 sülés 199, 200
 Anglia agressziója Irak ellen 302, 303
 Anglia vezérkara 222
 Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország egyetérté-
 sének és együttműködésének paktuma (Négyhatalmi egyez-
 mény) 67–69, 148

Anglia és Franciaország legfőbb haditanácsa 222, 224, 261
 270
 Angliai csata 282–286
 Angol–amerikai kapcsolatok 38–39, 166, 320, 321, 323–
 325, 333
 Angol–csehszlovák kapcsolatok 155, 158, 159
 Angol–finn kapcsolatok 261, 262, 267, 268
 Angol–francia kapcsolatok 68, 158, 230, 281
 Angol–francia–szovjet tárgyalások 172–179, 182, 245,
 lásd még: A Szovjetunió, Anglia és Franciaország
 katonai misszióinak moszkvai tárgyalásai
 Angol–francia–török kölcsönös segélynyújtási szerződés 277–
 278
 Angol–japán kapcsolatok 140, 141, 142, 143, 240, 329,
 330, 348
 – Creaghy–Arita, egyezmény 240
 Angol–lengyel kapcsolatok 174, 175, 206, 207, 211, 212,
 213–214, 216, 217
 Angol Munkáspárt (Labour Party) 27, 199, 353
 Angol–német kapcsolatok 52, 53, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
 67, 68, 70, 71, 79, 111, 147–149, 151–152, 155, 156,
 157, 158, 159, 161, 163, 164, 165, 168, 169, 174–175,
 182–183, 184, 206, 207, 208, 211, 212, 213, 218, 219,
 220, 252, 283, 284, 285, 294, 352–353
 Angol–olasz kapcsolatok 124, 125, 170
 Angol–spanyol kapcsolatok 126, 127, 128, 129, 130, 134,
 135
 Angol–szovjet kapcsolatok 17, 18, 68, 174, 175, 176, 177,
 178, 179, 180, 182, 185–186, 219, 220, 222, 240, 270,
 283, 382
 Angol–török kapcsolatok 277, 278
 „Antikomintern paktum” 143–144, 331
 Antifasiszta koalíció 8, 11, 22, 24, 27, 281, 376
 Antifasiszta mozgalmak a kapitalista országokban a második
 világháború előtti 51–52, 73–79, 187–201
 – Angliában 20, 79, 197, 199
 – Ausztriában 74–76
 – Bulgáriában 298, 299, 377
 – Csehszlovákiában 192–193
 – Franciaországban és gyarmatain 74, 76–77, 190,
 198, 199, 282
 – Görögországban 20
 – Jugoszláviában 299, 300
 – Lengyelországban 193–195

– Romániában 78–79, 195, 273–274, 295–296

– Spanyolországban 77–78

– Németországban 26, 48, 50, 190–193, 196, 318, 369–375

Antifasiszta ifjúsági mozgalom 74, 189, 198, 284, 285

„Apatit”, bányá- és vegyipari kombinát 389

Armia Kraiowa 311–312

Armia Ludowa 311–312

B

Bakui olajvidék 387

Balhasi rézgőz 389

Balti burzsoá köztársaságok és viszonyuk Németországhoz 250, 251

Bankok

– amerikai bankok 42, 63, 64, 65, 66, 141, 258

– cseh bankok 306

– Dreznai Bank 306

– kölni Schröder-bankház 64, 65

– londoni Schröder-bankház 65

– New York-i Schröder-bankház 65

– német bank 55, 56, 306

– nemzetközi klíring-bank 65, 66

„Barbarossa”-terv 339–344, 348, 365, 368

„Bausch and Lomb”, amerikai optikai vállalat 63

Bästlein, Seifkow, Jacob antifasiszta csoportja Hamburgban 374

„Benemavatkozási bizottság” (a spanyolországi ügyekkel kapcsolatban) 130, 143

„Benemavatkozási” politika 66, 128–130, 134, 154, 190, 192

Berlini (háromhatalmi) egyezmény 294, 295, 298, 299, 329–330, 347

„Berlin–Róma tengely” 143

Bécsi „döntések” 168, 294

Békés egymás mellett élés, lásd: A Szovjetunió harca a békéért

Belgium fegyveres erői 224–225

Belorusz Front a Felszabadító Hadjáratban (1939) 245, 246, 247

Bereznyiki Vegyiművek 389

Blum kormány és tevékenysége 128, 190

„Bosch Corporation”, amerikai motoralkatrészgyártó vállalat 63

„Bosch” német villamossági gyár, lásd: „Robert Bosch”

„British Aluminium Company” 62

C

„Centralnaja-Irmino”, bánya a Donyec-medencében 88

„Chemical Corporation”, az „I. G. Farbenindustrie” leányvállalata 61

„Chemical Incorporated”, az „I. G. Farbenindustrie” leányvállalata 61

Culman, francia vegyipari konszern 76

CS

„A csapatok vezetése” (1933), a német fasiszta hadsereg szabályzata 365

Csehszlovákia

– A világ haladó erőinek harca a Csehszlovák Köztársaság védelmében 160, 197–198

Csehszlovákia német megszállása 154–159, 169, 170, 303, 304

Cseljabinszki Cinkgyár 389

Cseljabinszki Kohászati Művek 387

Csendes-óceáni hadszíntér 22, 24, 348

Csimkenti „Kalinyin” ólomgyár 389

D

„D”-terv 221, 222, 224

„Daw Chemical”, amerikai magnéziumtermelő társaság 62

Dawes-terv 38, 61, 64

„Déli-terv” 261, 270

Dél-Mandzsúriai vasútvonal 43

Demokratikus legális szervezetek Romániában 195, 274

Depresszió 40, 122

„Dinamitwerke AG”, német részvénytársaság 64

„Dinamo”, moszkvai gyár 83

„Dinamo” hadművelet 227–228

Dnyeper–Bug-csatorna 395

Dnyeprovszki alumíniumgyár 389

Dnyeprogész 84, 88, 395

Donyec-medence 83, 88, 387

Döntő fordulat a Nagy Honvédő Háborúban 21, 22

Dunkerque, az angol csapatok menekülése, lásd: „Dinamo” hadművelet

Du Pont amerikai vegyipari trösztje 62

E

„Elektrocink”, gyár Ordzonikidze városban 389

„Elektroszila”, leningrádi gyár 83

Éljenjáró kolhozparaszti kongresszusai 89

Első világháború 16, 18, 37, 38, 39, 41, 46, 60, 153, 287, 417

„Élettér” 47, 58–59, 71, 183, 205,

lásd még: Hugenberg memorandumuma

Ellenállási mozgalmak 19, 20, 335

– Albániában 20, 21, 314

– Belgiumban 318

– Bulgáriában 298, 299

– Csehszlovákiában 20, 307–310

– Dániában 318

– Franciaországban 20, 231, 314–318

– Görögországban 20, 314

– Hollandiában 318

– Jugoszláviában 20, 21, 313–314

– Lengyelországban 20, 319–323

– Norvégiában 20, 318

„Erőgyengesúly” politikája 107, 149

Észak-Bukovina és Besszarábia újraegyesülése a Szovjetunióval 275

Északi-tengeri hadszíntér 369, 443
 Északnyugati Front a szovjet–finn háborúban 262, 263, 264
 Észtország vezérkara 253
 „Ethyl Gasolin Corporation”, amerikai vállalat 62
 Európai antifasiszta bizottság 74
 Európai antifasiszta munkákongresszus Párizsban 74

F

„Fajelmélet” 9, 57–58, 59, 124, 305, 345
 Fasiszta gaztettek
 – Csehszlovákiában 305
 – Etiópiában 125
 – Franciaországban 305
 – Kínában 138
 – Lengyelországban 305, 306
 – Szovjetunióban 343–346
 A fasiszta Németország hadászati támadó hadművelete Franciaország ellen
 – 1. szakasz 226–228
 – 2. szakasz 229–230
 A fasiszta Németország támadása Dánia és Norvégia ellen, és e két ország megszállása 222, 223, 303, 304, 376
 Fasiszta propaganda 56, 58, 59, 155, 205, 206, 290, 339, 355–356,
 lásd még: „Geopolitika”, „Élettér”, „Fajelmélet”
 Fasiszta terror
 – Ausztriában 74, 75
 – Csehszlovákiában 155, 193, 305, 308
 – Franciaországban 220, 305
 – Japánban 42
 – Lengyelországban 193, 218, 303, 305
 – Németországban 48, 50, 51, 52, 191, 354, 369, 370
 – Spanyolországban 78
 Fasizmus
 – Ausztriában 74, 75
 – Belgiumban 304
 – Bulgáriában 298
 – Finnországban 350
 – Franciaországban 76, 219–220
 – Japánban 136
 – Lengyelországban 193, 194
 – Németországban 17, 46–53, 57–60, 103, 122, 154, 187, 212, 303
 – Olaszországban 122, 123
 – Romániában 273–274, 295
 – Spanyolországban 78, 126–128
 Fegyveres Harc Szövetség
 lásd: Armia Krajowa
 Fehér-tenger–Balti-tenger-csatorna 396
 „Fehér ter” 171, 205, 207
 Finnországban „A Szovjetunióval való béke és barátság társasága” 350
 Finnország fegyveres erői 256, 259–260
 – álandi hadseregcsoport 259
 – Talvela tábornok csoportja 259
 – Tuompo tábornok csoportja 259
 – Lappföldi hadseregcsoport 259

– a főparancsnokság tartalékcsoportja 259
 – hadseregek
 Ostermann tábornok hadserege 259
 Karéliai Hadsereg 366
 Délkeleti Hadsereg 366
 – Höglund tábornok hadteste 259
 – gyaloghadosztályok
 4. 260
 5. 260
 6. 260
 8. 260
 10. 260
 11. 260
 – légierők 256, 259, 366
 – hajóhad 259
 „Focke–Wulf”, német repülőgépgyártó vállalat 64
 Ford amerikai gépkocsigyártó vállalata 63
 Földközi-tengeri hadszíntér 291, 296–297
 Francia–amerikai kapcsolatok 150, 158, 281, 319, 320, 321
 Francia–csehszlovák kölcsönös segélynyújtási szerződés 155, 156, 157, 158, 159
 Francia–finn kapcsolatok 260, 261, 268
 Francia–lengyel kapcsolatok 207, 211, 212, 213, 214, 217
 Francia–német kapcsolatok 53, 61, 63, 66, 67, 72, 79, 110, 111, 112, 126, 147, 148, 149–150, 152, 155, 156, 158, 159, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 174–175, 183, 205, 206, 207, 211, 212, 218, 219, 220, 230, 280, 281, 351
 „Francia Nemzeti Bizottság” 281, 282
 Francia–olasz kapcsolatok 124, 229, 290
 Franciaország fegyveres erői 218, 222, 224, 225, 226
 – hadseregcsoportok
 első 224
 második 224
 – hadseregek
 1. 224
 2. 224, 226
 3. 224
 5. 224
 6. 224
 7. 221, 224
 8. 224
 9. 224
 10. 224
 – légierő 224, 226
 – hajóhad 222, 282
 Franciaország vezérkara 222
 Francia–román kapcsolatok 274–275
 Francia–spanyol kapcsolatok 126, 127, 128, 129, 130, 134, 135
 „Furcsa háború” 19, 218–222, 223, 224, 288

G

Gall antifasiszta csoportja (Németország) 370
 „Garanciák” politikája 158, 174, 175, 212, 217, 274
 „A gazdasági irányítás keleti törzse” a hitlerista Németországban 347
 A gazdasági válság a kapitalista országokban (1929–1933)
 38–41, 42, 46, 65, 75, 76, 80, 103

Gazdasági válság a kapitalista országokban (1937) 146, 147
 „General Electric”, amerikai villamosági ipari vállalat 64
 „General Motors”, amerikai gépkocsigyártó vállalat 62, 63, 65, 222
 „Geopolitika” 58, 59
Gép- és traktorállomások 85, 90, 398, 399
Gestapo, a fasiszta Németország titkosrendőrsége 50, 51, 64, 156, 192, 208, 316, 317, 354, 370, 371, 372, 373, 374
Gorkij gépkocsigyár 89
Gorlovkai Vegyiművek 389
Göring-konzern 55, 62, 306, 360
Görögország fegyveres erői 297
Grebbe-vonal (Hollandia) 224
Günther antifasiszta csoportja (Németország) 372
Gwardia Ludowa 312

H

Haditanácsok a frontokon

- Távol-keleti Front haditanácsa 234, 236
- Északnyugati Front haditanácsa 263, 264
- Ukrán Front haditanácsa 247

Haditanácsok (körzetiek) 118

Haditengerészeti Műszaki Főiskola (Szovjetunió) 117

Hadtudomány és hadművészet (szovjet) 22, 23, 118, 410–424, 451
 - hadműveleti művészet 415–420, 421–423, 424
 - hadászat 414–415
 - harcászat 420–421, 422–423, 424

Hadtudomány a fasiszta Németországban 364–365

Hápcserangai ónművek 389

Harcászati szabályzatok

- a bombázó légierő harcászati szabályzata 440
- a vadász légierő harcászati szabályzata 440
- VMSZ harcászati szabályzata (1937) 440
- a Vörös Hadsereg gyalogságának harcászati szabályzata (I. rész, II. rész) 440
- a Vörös Hadsereg harckocsipatainak harcászati szabályzata 440
- a Vörös Hadsereg tüzérségének harcászati szabályzata (II. rész) 440

Harkovi Traktorgyár 84

Havannai értekeztet (az amerikai államok külügyminisztereinek havannai értekezlete, 1940) 323

Helyi háborúk 17, 123

Henlein pártja (henleinisták) 155, 157

Hess küldetése 352–353

„Hitlerjugend”, fasiszta ifjúsági szervezet Németországban 59

Hollandia fegyveres erői 224

Hugenberg memorandumja 68

I

Idéiglenes utastítás a tengeri hadműveletek végrehajtására (Szovjetunió) 424

Ifjúsági Világkongresszus, második (USA, 1938) 198–199

„I. G. American”, az „I. G. Farbenindustrie” leányvállalata 61, 65

„I. G. Farbenindustrie”, német vegyipari konszern 55, 61, 62, 63, 64, 306, 359, 360

„Imperial Chemical Industries”, angol vegyipari konszern 64
Imperialista ellentétek 15–16, 37, 39, 40, 41, 45, 46, 60, 68, 73, 122, 126, 143, 145, 147, 152, 172, 183, 186, 201, 212, 349, 353, 378, 379

Imperializmus

- amerikai 60–66, 128, 150, 319
- angol 60–66
- japán 16, 41, 42, 45, 136, 137, 138, 196, 326, 329
- német 7, 11, 16, 31, 46, 47, 52, 54, 59, 60, 66, 71, 79, 125, 136, 143, 147, 157, 171, 172, 175, 183, 188, 292, 300, 304, 310, 334, 354
- olasz 16, 123, 125, 287, 296–297

Az imperializmus gyarmatrendszere 13, 32, 147, 148

„International Nickel Trust”, amerikai cég 63, 65

„Isabella-Felix” terv 283

„ITT”, Nemzetközi Távbeszélő- és Távtörőgyműkötség 63, 64
Izolacionisták és politikájuk 319, 320, 322

J

Japán agressziója

- Indokína ellen 330–332
- Kína ellen 41–46, 136–142, 326–330
- a Mongol Népköztársaság ellen 185, 187, 237–244
- a Szovjetunió ellen 185, 187, 233–244

A japán agresszió tervei

- „OCU”, a Szovjetunió elleni háború terve 45
- „HEJ”, a Kína elleni háború terve 45

Japán fegyveres erői 45, 46, 136, 140, 238, 240, 326, 327

- hadseregek
 - Kwantung-hadsereg 24, 45–46, 136
 - japán önálló hadsereg 138
 - 6. hadsereg 240, 243
- gyaloghadosztályok
 - 1. 240
 - 7. 240
 - 19. 234
 - 23. 238, 240
- Itagaki tábornok hadosztálya 139
- 14. gyalogdandár 240, 242
- hszingani lovas dandár 238
- gyalogezredek
 - 26. 238, 241
 - 28. 238
- légierő 142, 238, 239, 240, 243, 325
 - légi magasabbegységek
 - „Repülő Szamuráj”
 - „Az ég négy legnagyobb királya”
- hajóhad
- hajórajok
 - 2. 140
 - 3. 140

Japán vezérkara 46, 328–330

Japán–kínai kapcsolatok 41–46, 136–143, 325–329

Jaroszlávi gumi- és azbesztművek 389

Jasco, az „I. G. Farbenindustrie” leányvállalata 61, 62

Jóváítél 46, 65
„Jungvolk”, fasiszta gyermekszervezet Németországban 59
Jugoszlávia fegyveres erői 302
„Juzsuralnikkel” 390

K

„Kalibr”, moszkvai gyár 87
A kapitalista hatalmak szovjetellenes frontja megalakításának kísérletei 10–11, 18, 68, 146–154, 183, 185, 186, 270, 381
Kapitalista környezet 13, 86, 99, 101
A kapitalista országok gazdasága
 – Anglia gazdasága 39, 146, 172
 – Franciaország gazdasága 39, 146, 172
 – az Egyesült Államok gazdasága 38, 39, 40, 146, 318
 – Japán gazdasága 39, 40, 142, 146, 172
 – Németország gazdasága 7, 11, 16, 38, 39, 40, 46, 53–56, 61, 64, 72, 146, 154, 172, 280, 306, 339, 357–361, 451
 – Olaszország gazdasága 40, 146, 147, 172
Kapitalista rendszer 7, 9, 15, 16, 17, 37, 38, 39, 40, 46, 48, 60, 72, 73, 79, 80, 101, 152, 154, 201
A kapitalizmus általános válsága 16, 20, 32, 37–39, 55, 122, 153
A kapitalizmus fejlődésének törvényszerűségei 15, 16, 37, 38, 39, 40, 46, 55, 60, 73, 153
Karabasi Rézművek 389
Karagandai szénmedence 387
Kartellek, nemzetközies 60, 61, 62, 63, 65, 141
„Katapult” hadművelet 282
Katonai akadémiák
 – Dzerzsinszkij Haditechnikai Akadémia 116
 – Frunze Akadémia 117, 415
 – Hadigazdasági Akadémia 117
 – Katonai Elektrotechnikai Akadémia 116
 – Katonai Közlekedési Akadémia 117
 – Lenin Katonai Politikai Akadémia 117, 433
 – a Vezérkar Akadémiája 117
 – a Vörös Hadsereg Mechanikai és Motortani Katonai Akadémiája 116
Katonai biztosok (komisszárok) 121, 435
Katonai körzetek
 – Bajkálontúli 240
 – Balti 255, 443, 444
 – Belorusz 118, 245
 – Kaukázusontúli 278
 – Kijevi 117, 118, 245, 443, 444, 445
 – Leningrádi 260, 443
 – Moszkvai 117, 118
 – Nyugati 443, 444
 – Ogyesszai 443
„Kelet-európai Államszövetség” 311
„Keleti Front” 335
Keleti szerződés (paktum) 70, 107–110
A két társadalmi-gazdasági rendszer ellentétei és harcai 16, 17, 29, 37, 40, 153

Kína fegyveres erői
 – népi-forradalmi csapatok 137, 335
 – Új 4. nemzeti-forradalmi hadsereg 139, 327, 328
 – 8. nemzeti-forradalmi hadsereg 139, 328
 – Kuomintang-kormány csapatai 327, 328
 – 19. kínai hadsereg 43
 29. kínai hadtest 137
Kína felszabadított körzeteinek ideiglenes központi kormánya 45
Kína második forradalmi polgárháborúja 39, 144
Kínai-Keleti Vasút 44, 45
Kínai Különleges Határterület 137, 139
Kína Vörös Hadseregének Hosszú Menetelése 137
Kirovográdi Rézművek 389
Kistími rézelektrolit gyár 389
Kivitel
 – Anglia kivitele 61
 – az Amerikai Egyesült Államok kivitele 41, 61, 124, 141, 332
 – a latin-amerikai országok kivitele 39
 – Németország kivitele 147
Kollektív biztonsági rendszer 11, 17, 69, 70, 101–112, 148, 152, 154, 189, 200, 201, 245, 274
Komisszárok, lásd: katonai biztosok
Kölcsonók 46, 54, 56, 64
 – Németország Nagy-Britanniától 64, 65, 73
 – Németország az Egyesült Államoktól 64, 65, 73
 – Kína a Szovjetuniótól 142
 – Kína az Egyesült Államoktól 142
 – Törökország Angliától és Franciaországtól 277
 – Finnország az Egyesült Államoktól 258
 – Japán az Egyesült Államoktól 141
Komszomol (Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség) 119, 120, 408, 437
Kommunista Ifjúsági Internacionálé 189
Kommunista Internacionálé 19, 73, 74–75, 105, 188, 189, 194, 198, 199, 200
Kommunista pártok a kapitalista országokban
 – Albániában 314
 – Angliában 19, 197, 199
 – Ausztriában 75, 152, 373
 – Bulgáriában 78, 299, 300
 – Csehszlovákiában 78, 156, 158, 192, 193, 196, 308, 309
 – Dániában 304
 – Egyesült Államokban 19, 197
 – Észtországban 251, 253, 254, 255
 – Franciaországban 19, 20, 76, 77, 190, 196, 198, 199, 219, 220, 304, 315, 316, 317
 – Görögországban 296
 – Japánban 42, 43
 – Jugoszláviában 299, 313
 – Kínában 44, 45, 137, 138, 139, 140, 195, 196, 326, 329, 334
 – Lengyelországban 78, 167, 192–193, 194, 244, 245, 312
 – Lettországban 251, 253, 254, 255
 – Litvániaiban 251, 253, 255

- Németországban 48, 49, 50, 51, 52, 191, 192–193, 196, 230, 300, 304, 317, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375
- Nyugat-Belorusszijában 244
- Nyugat-Ukrajnában 244
- Olaszországban 230, 231, 290
- Romániában 78, 79, 133, 134, 273, 274, 276, 295, 296
- Spanyolországban 77, 78, 127, 132, 133, 135
- Szlovákiában 192, 309, 310

Kommunista pártok kiáltványai 42, 43, 44, 75, 77, 152, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 219, 220, 289, 290, 308, 313, 371

Kommunista szombatok 82

Kommunizmus 14, 15, 33, 385, 401

Konsztantinyinovkai gyárak

- nitrogéngyár 389
- szuperfoszfátgyár 389
- cinkgyár 390

„Kontinentális Olajtársaság”, német részvénytársaság 358

A közép- és délkelet-európai békemozgalmak képviselőinek nemzetközi konferenciája (Prága, 1936) 196

Közép-uráli rézgyár 390

Központi Aerodinamikai Intézet 114

Központi Repülőgépmotor Kutató Intézet 114

„Krasznij Bogatir”, moszkvai gyár 83

„Krasznij Putyilovec”, leningrádi gyár 83

„Krasznij Treugolnyik”, leningrádi gyár 82, 83

Krasznouralszki rézgyár 390

„Krasznij Viborzsec”, leningrádi gyár 83

Kréta szigetének német megszállása 302

Krupp-konzern 55, 360

„Kuhara-Ajukava”, japán hadiipari konzern 141

Kulturális forradalom a Szovjetunióban 86, 88, 90–91, 96, 97, 116, 122, 400

Kuomintang 45, 137, 138, 139, 140, 195, 196, 326, 327, 328, 329, 332

Kurszki csata 23

Kuznyeckij Kohóművek 83, 387

Külföldi beruházások 42, 54, 63, 64, 322, 324, 325, lásd még: Dawes-terv, Young-terv

L

Légi figyelő- és jelzőszolgálat (VNOSZ) 430, 447

„Lend-lease” 325

Lengyel-csehszlovák kapcsolatok 166–167

Lengyel folyasó 167, 209

Lengyelország emigráns kormánya 214, 215, 310, 311

Lengyelország fegyveres erői 208, 209, 211, 224, 248

- hadseregek
- „Kárpát” 208
- „Krakkó” 209
- „Łódź” 209
- „Modlin” 209
- „Narew” 209
- „Poznań” 209, 210, 211
- „Pomeránia” 209, 210

„Poroszország” 209, 210

– légierő 208

– hajóhad 208

Lipcsei per 51

Ljuberecki mezőgazdasági gépgyár 83

Locarnói szerződés 72, 108, 111

„Lorenz”, német rádió- és telefongyártó cég 64

Lytton-bizottság 43, 44, 45

M

„Magdeburg Syndicat”, amerikai olajtársaság 63

Maginot-vonal 213, 218, 221, 222, 224, 229, 230, 231

„Magnesium Development Company”, magnéziumtermelő részvénytársaság az Egyesült Államokban 62

Magnytogorszki Kohóművek 83, 84, 87, 387

Mandzsukuo fegyveres erői 240

Mannerheim-vonal 256, 259, 262, 263, 264–265, 266, 269

„Marica” hadművelet 290, 297

Marx–Engels–Lenin Intézet 403

Marxista-leninista tanítás a háborúról és a hadseregről 405, 410–414, 425

„Második Baku” 387

Második front 21, 23, 24

Második (II.) Internacionálé, lásd: Szocialista Munkás Internacionálé

Második világháború

- periodizálása 21–24
- keletkezésének körülményei 15–18
- tanulságai 11, 12, 27–28
- jellege 18–22, 214, 307, 317

A második világháború tűzfészeki 41–42, 45–60, 61, 79, 102, 103, 145

Mednogorszki kén- és rézművek 389

Metaxasz-vonal (Görögország) 301

Mezőgazdasági értelemszerű mintaszabályzata 89, 399

Militarizmus 17, 30–31, 38, 52–53, 55, 65, 66, 147, 255

Mongol Népköztársaság fegyveres erői 238, 239, 240, 241, 242, 243

- lovas hadosztályok
- 6. 238, 239, 241
- 8. 238, 241

Monopóliumok

- Angliában 11, 16, 31, 53, 54, 60, 61, 64, 65, 66, 141, 172
- Egyesült Államokban 11, 16, 17, 27, 30, 31, 38, 42, 52, 53, 54, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 172, 322
- Franciaországban 61
- Hollandiában 61
- Japánban 16, 45, 136, 141, 142
- Németországban 38, 53, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 147, 306

Monroe-elv 320

Morgan Bankház 63

Moszkvai csata 21, 22

Moszkvai Lomonoszov Autó-Traktor Főiskola 116

Moszkvai szénmédenca 87, 387

Moszkva–Volga-csatorna 87, 396

Mozgalmak a szovjet üzemekben
 – több gépet kezelő munkások mozgalma 398
 – újtómozgalom 88, 89, 90, 98, 396, 398
 – élmunkásmozgalom 82–84
„Munkafront”, fasiszta tömegszervezet Németországban 51, 56, 59
Munkaelküliség 39, 46, 56, 80, 86
Murmanszki vasútvonal 268, 269, 350
Müncheni konferencia 17, 156–159, 162, 163–166, 167, 173
Müncheni politika 11, 66, 154–172, 174, 175, 183, 225, 229, 230, 231, 232, 294,
 lásd még: Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország egyetértésének és együttműködésének paktuma („Négyhatalmi egyezmény”)

N

Nagy-Britannia fegyveres erői 221, 224, 227, 287, 297, 303
 – hadseregek
 „Nílus” 287
 expedíciós 213, 218, 224, 227, 301
 – gyaloghadosztályok
 4. indiai 287, 289, 292
 6. ausztráliai 291
 9. ausztráliai 291
 új-zélandi 289
 – páncélos hadosztályok
 2. 291
 7. 289, 291, 292
 – 3. páncélos dandár 291
 – légierő 218, 224, 225, 288, 297
 – hajóhad 218, 222, 282, 285, 287, 297, 302
Nagy Októberi Szocialista Forradalom 16, 37, 52, 99, 244, 248, 249, 303, 385, 411
„Nehézipari bizottság” (Comité des Forges) 76
Nemzeti felszabadító háború
 – a spanyol népé az olasz–német intervenciók ellen 19, 127, 132–135, 136
 – a kínai népé a japán területablók ellen 19, 39, 44, 45, 137, 140, 326–329, 335
 – a lengyel népé a német fasiszta területablók ellen 18, 20, 215
 – az etióp népé az olasz területablók ellen 124
 – a jugoszláv népé a német fasiszta területablók ellen 313–314
Nemzeti felszabadító mozgalom
 – Nyugat-Ukrajnában és Nyugat-Beloruszországban 194, 244–245
 – a gyarmati és függő országokban 13, 32, 39, 189, 332
Nemzetközi békekongresszus (Brüsszel, 1936) 197
Nemzetközi bizottság a hitleri fasiszmus áldozatainak megsegítésére 74
Nemzetközi bizottság a Spanyol Köztársaság megsegítésére irányuló intézkedések koordinálására 130
Nemzetközi brigádok 130–132, 134, 192, 195
Nemzetközi gazdasági konferencia (London, 1933) 68, 103
Nemzetközi ifjúsági bizottság a fasiszmus és a háború elleni harcra 74

Nemzetközi ifjúsági kongresszus az imperialista háború és a fasiszmus ellen (1933) 74
Nemzetközi konferencia a béke, a demokrácia és a kultúra védelmében (Párizs, 1939) 200
Nemzetközi konferencia a japán–kínai háború kérdésében (Brüsszel, 1937) 142
Nemzetközi kongresszus a béke és a kultúra védelmében, második (Spanyolország, 1937) 94
Nemzetközi leszerelési konferencia (Genf, 1932–1934) 67, 68, 102, 103, 106
Nemzetközi vizsgálgó bizottság 74
Neubauer–Poser antifasiszta csoportja (Németország) 373–374
Német–bolgár kapcsolatok 297–299, 377
A német fasiszta csapatok betörése Franciaországba és a francia fegyverletétel 223, 224, 226–232, 304
A német fegyveres erők főparancsnokságának és a német szárazföldi csapatok főparancsnokságának direktívái és parancsai
 – direktívák
 1. sz. 207
 7. sz. 221
 16. sz. 283
 17. sz. 284
 18. sz. 297
 20. sz. lásd: „Marica” hadművelet
 21. sz. lásd: „Barbarossa” terv
 25. sz. 300
 30. sz. „Közép-Kelet” 302
 32. sz. A további hadviselés feladatai a keleti hadjárat befejezése után 292, 343, 344
 A szovjet hadifoglyok ellátásáról 345
 A „Barbarossa” térségében alkalmazandó különleges bíraskodásról és a csapatok különleges intézkedéseiről 345–346
 A Vörös Hadsereg politikai tisztjeivel szemben alkalmazandó bánásmódról 345
 A „Zöld” hadművelet végrehajtásáról 156
 Németország és Japán együttműködéséről 348
 Emlékeztető a keleti megszállt körzetekben folytatandó gazdálkodásról 346
 Az ellenség félrevezetéséről 343
 A megszállt keleti területek gazdaságának irányításáról, lásd: „Zöld dosszié”
 A csapatok összpontosításáról 342, 343, 368, 369
 „Különleges utasítások” a 21. sz. direktívához 343
 – parancsok
 „Aufbau-Ost” – a Szovjetunió elleni háború hadszíntereinek előkészítéséről 341
 A román olajvidék védelméről 349
 A nyugati támadás előkészítéséről (1939) 219
A német fegyveres erők főparancsnokságának vezérkara 57, 341, 352
Német–finn kapcsolatok 256, 257, 270, 350–351
 – a német csapatok szállításáról kötött egyezmény 350–351
A német gazdaság háborús szükségletekre való átállításának négyéves terve 54
A német hajóhad főparancsnoksága 348
Német hírszerzés 109, 126, 161, 208, 223, 225, 229, 340, 354–355, 381, 449, 450

Német-japán kapcsolatok 143, 144, 145, 187, 329, 330, 331, 348, 349, 379

Német–jugoszláv kapcsolatok 299, 300

Német–kínai kapcsolatok 143, 144

Német Kommunista Ifjúsági Szövetség 300, 372

Német–lengyel háború 205–217, 245, 303–304

Német–lengyel kapcsolatok 68, 69, 166–167, 170–171, 205, 206, 207

- megneemtámadási szerződés (1934) 69, 70, 250

Német–magyar kapcsolatok 294, 347–348

Német–olasz kapcsolatok 125, 144, 148, 170, 290, 296, 298, 321, 348, 349

Németország agressziója

- Ausztria ellen (Anschluss) 148, 151, 152
- Belgium ellen 223, 224, 225, 226, 303, 304
- Bulgária ellen 298
- Csehszlovákia ellen, lásd: Csehszlovákia német megszállása
- Dánia ellen, lásd: A fasiszta Németország támadása Dánia és Norvégia ellen, és e két ország megszállása
- Egyiptom ellen 291, 292
- Franciaország ellen, lásd: A német fasiszta csapatok betérése Franciaországba, és a francia fegyverletétel
- Görögország ellen 288, 290, 300, 301, 302, 303
- Hollandia ellen 223, 224, 225, 226, 303, 304
- Jugoszlávia ellen 300, 301, 302, 303, 304
- Közel- és Közép-Keleten 302, 303
- Lengyelország ellen, lásd: Német–lengyel háború
- Litvánia ellen 170
- Luxemburg ellen 223, 224, 226
- Norvégia ellen, lásd: A fasiszta Németország támadása Dánia és Norvégia ellen és e két ország megszállása
- Románia ellen 294–295
- a Spanyol Köztársaság ellen, lásd: A spanyolországi olasz–német intervenció
- a Szovjetunió ellen, s ennek előkészítése, lásd: A német fegyveres erők főparancsnokságának és a német szárazföldi csapatok főparancsnokságának direktívái és parancsai; a „Barbarossa”-terv; „Zöld dosszié”. Lásd még: Németország fegyveres erői; csoportosításuk és felvonulásuk a „Barbarossa” hadművelet végrehajtására
- lásd még: Rajna-övezet, újrafelfegyverzés

Németország fegyveres erői 9, 57, 70, 147, 159, 300, 302, 359, 361–369, 451

- csoportosításuk Afrikában, „Afrika” expedíciós hadtest 290, 291
- páncélos hadosztályok
 - 5. 291
 - 15. 291, 292
- légierő 290
 - 10. légi hadtest 290, 291
- hajóhad 290
- csoportosításuk a nyugati háborúban 218, 220, 222–223, 224

hadseregcsoporthoz

- „A” 221, 223, 224, 226, 229
- „B” 221, 223, 224, 229
- „C” 223, 224

hadseregek

- 1. 224
- 4. 224, 229
- 6. 224, 229
- 7. 224
- 12. 224
- 16. 224
- 18. 224, 225

Kleist páncélos csoportja 224, 226, 227, 229

- 16. önálló páncélos hadtest 224, 226, 229
- 10. páncélos hadosztály 226

légierő 210, 222, 224, 225, 226

- 3. légiflotta 224
- 51. repülőszázad 225

hajóhad 218, 222–223

– csoportosításuk a Lengyelország elleni háborúban

hadseregcsoporthoz

- „Észak” 209
- „Dél” 209, 216

hadseregek

- 3. 209, 210
- 4. 209, 210, 211
- 8. 209, 210, 211
- 10. 209, 210, 211
- 14. 209, 210

szlovák hadtest 209

Guderian tábornok páncélos hadteste 211

a 16. hadtest 4. páncélos hadosztálya 210, 215

légierők 209, 210

- 1. légiflotta 209
- 4. légiflotta 209

Kelet-poroszországi légi csoport 209

– csoportosításuk az „Oroszlánfőke” hadműveletre

hadseregcsoporthoz

- „Havre” 283
- „Calais” 283
- „Cherbourg” 283

légierők

- 2. légiflotta 283
- 3. légiflotta 283

csoportosításuk és felvonulásuk a „Barbarossa” hadművelet végrehajtására 342, 343, 351, 363, 365–369

hadseregcsoporthoz

- „B” 365
- „Észak” 342, 343, 367
- „Közép” 342, 343, 367
- „Dél” 342, 343, 368

hadseregek

- 4. 365, 367, 368
- 6. 368
- 9. 367, 368
- 11. 368
- 12. 365
- 16. 367

17. 368
 18. 365, 367
 „Norvégia” 366, 367
 az SS „Észak” csoportja 351
 páncélos csoportok
 1. 368, 446
 2. 367, 368, 446
 3. 367, 368, 446
 4. 367, 446
 gyaloghadosztályok
 44. 446
 57. 446
 75. 446
 111. 446
 169. 350
 268. 446
 290. 446
 298. 446
 299. 446
 páncélos hadosztályok
 1. 446
 3. 446
 4. 446
 6. 446
 7. 446
 8. 446
 12. 446
 17. 446
 18. 446
 20. 446
 légierő 344, 366
 1. légiflotta 367
 2. légiflotta 367
 4. légiflotta 368
 5. légiflotta 367
 hajóhad 366, 369
 – a csatlósállamok csapatainak összpontosítása és felvonulása a „Barbarossa”-terv végrehajtására
 Finnország fegyveres erői 351
 Kardéliai Hadsereg 367
 Délkeleti Hadsereg 367
 légierő 366, 367
 Magyarország fegyveres erői 368
 gyorsadtest 368
 Románia fegyveres erői 368
 3. hadsereg 368
 4. hadsereg 368
 légierő 366, 368
 – légierő 362, 363
 – hajóhad 71, 72, 363
Németország fegyveres erőinek főparancsnoksága (OKW) 10, 221, 283, 284, 290, 291, 293, 343, 344, 352, 365
Németország nemzetiszocialista pártja (a hitlerista párt) 47, 48, 49, 50, 54, 63
Németország szárazföldi csapatainak főparancsnoksága (OKH) 344, 365
Németország szárazföldi csapatainak vezérkara 9, 340, 361
Német Szocialista Egységpárt 48, 373
Német–román kapcsolatok 170, 274, 275, 294, 295, 349–350
Német–spanyol kapcsolatok 125, 126
Német–török kapcsolatok 277, 278, 348, 352, 378
 – barátsági és megnevezési szerződés 352
Népfront 189, 201
 – Csehszlovákiában 156, 193, 309
 – Franciaországban 77, 189, 198, 317
 – Észtországban 253, 254, 255
 – Lengyelországban 193–194
 – Lettországban 253, 254, 255
 – Litvániában 253, 254, 255
 – Németországban 191, 192, 193, 196, 371
 – Romániában 195
 – Olaszországban 290
 – Spanyolországban 78, 126, 127, 135
Népszövetség 43, 45, 103, 107, 108, 124, 130, 142, 152, 160–161, 257, 260, 267
 – a Szovjetunió belépése a Népszövetségbe 106, 107
 – Németország kilépése a Népszövetségből 68, 103, 107
 – Japán kilépése a Népszövetségből 45, 107
Névai Vegyiművek 389
Norvégia fegyveres erői 223
Novoszibirszki kohóüzem 387
Novotagili kohóművek 387
Nürnbergi per, anyagok 31, 106, 151, 159, 213, 218, 351, 360, 382
 „Nyitott ajtók” és „egyenlő lehetőségek” politikája 42, 44, 334
Nyugati fal, lásd: Siegfried-vonal
Nyugati front a második világháborúban 218, 219, 220, 223
Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszija újraegyesülése az Ukrán és a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársasággal 244, 248–249
- O**
- Ogdenburgi egyezmény (1940)* 323
Olasz–etiópiai háború 72, 123–125
Olasz–finn kapcsolatok 261
Olasz–német intervenció Spanyolországban 125, 126, 127, 132–135
Olasz–német kapcsolatok (1936), lásd: „Berlin–Róma tengely”
Olaszország agressziója
 – Albánia ellen 170
 – Egyiptom ellen 288–289, 290–291
 – Etiópia (Abesszínia) ellen, lásd: olasz–etiópiai háború
 – Franciaország ellen 229, 230
 – Jugoszlávia ellen 299, 303, 304
 – Kelet-Afrikában 278, 279, 296–297
 – a Spanyol Köztársaság ellen, lásd: A spanyolországi olasz–német intervenció
Olaszország fegyveres erői 134, 287, 296
 – expedíciós hadtest 133
 – 9. olasz hadsereg 296–297

Stronnictwo Narodowe, lengyel nemzeti párt 214, 311
Stronnictwo Pracy, lengyel munkáspárt 214, 311
 „Socony-vacuum Oil”, amerikai olajtársaság 63
 „Sullivan and Cromwell”, amerikai ügyvéd-cég 65
Svéd–finn kapcsolatok 267, 268

SZ

„Szabad kéz” politikája 149, 151, 152, 163, 205
Szadoni érteletek 389
Szakszervezeti mozgalom 51, 189, 198, 200, 215, 253, 317, 371, 396
Szandás, lásd: Fasizmus Lengyelországban
 „Száz ezred csatája” 327
Személyi kultusz és következményei 74–75, 96, 100, 101, 120, 121, 186, 187, 194, 220, 248, 272, 312, 373, 383–384, 393, 402, 404, 412, 418
 „Szeveronikkel” kombinát 390
Szihote-alinszki ólomművek 390
 „Szkorohod”, leningrádi cipőgyár 89
Szociáldemokrata párt 17, 19, 73, 74, 103, 129, 134, 188, 189, 197, 200, 201, 217
 – Ausztriában 75, 152
 – a balti országokban 253
 – Csehszlovákiában 159
 – Finnországban 272
 – Franciaországban 77, 190, 220
 – Lengyelországban 171, 193, 194, 214, 215, 312
 – Németországban 48, 49, 50, 191, 192, 370, 371, 372, 375
 – Romániában 195
 – Spanyolországban 134, 135
Szocialista forradalom Lettországban, Litvániában, Észtországban és ezen országok belépése a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe 249–256
Szocialista haza 7, 8, 12, 22, 26, 100, 112, 185, 382, 403, 404, 405, 406, 411, 412, 437
 – lásd még: Szovjet hazafiság
Szocialista Munkás Internacionálé 74, 75, 196, 200
Szocialista rendszer 7, 9, 13, 15, 32, 80, 82, 153, 188
Szocialista munkaverseny 79, 82, 83, 84, 88, 97–98, 301
Szolikamszki káliumgyár 390
A szovjet állam nemzetiségi politikája 84, 87, 97
Szovjet–amerikai kapcsolatok 104–105, 220, 260–261, 291, 332–333, 382
Szovjet–afgán semlegességi és megnektámadási szerződés (1931) 279
Szovjet–bolgár kapcsolatok 377, 378
Szovjet–csehszlovák kölcsönös segélynyújtási szerződés 110, 112, 129, 154, 156, 159
Szovjet–észt kölcsönös segélynyújtási szerződés (1939) 251, 252, 253
Szovjet–észt megnektámadási szerződés (1932) 249
Szovjet filmművészet 95, 407–408
Szovjet–finn jegyveres konfliktus 256–267, 268, 269–270
Szovjet–finn kapcsolatok 256, 257, 260, 273, 350
 – tárgyalások (1939) 257–259
 – tárgyalások (1940) 267–270
 – békeszerződés 268, 269, 273

Szovjet–francia kapcsolatok 18, 107, 174, 175, 176, 177, 178–180, 182, 206, 218, 220, 222
 – kölcsönös segélynyújtási szerződés 110–111, 112, 129, 150, 166, 231
Szovjet hazafiság 8, 10, 12, 93, 405, 406, 437
Szovjet hátország 11, 23, 384, 411, 412
Szovjet irodalom 92–94, 406–408
Szovjet–iráni biztonsági és semlegességi szerződés (1927) 279
Szovjet–japán kapcsolatok 32, 45, 46, 329, 333
 – semlegességi szerződés 333, 379–380, 450
Szovjet–jugoszláv kapcsolatok
 – barátsági és megnektámadási szerződés (1941) 300, 378
Szovjet káderek 84, 86, 88, 89, 97, 98, 113, 116–118, 122, 272, 396–397, 399, 403, 406, 416, 432–434, 447
Szovjet–kínai kapcsolatok 46, 142, 143
 – megnektámadási szerződés (1937) 142
Szovjet kormány 8, 11, 12, 17, 33, 45, 68, 81, 85, 86, 87, 91, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 115, 118, 121, 136, 160, 163, 175, 176, 177, 179, 180, 184, 186, 233, 245, 246, 247, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 260, 268, 270, 274, 275, 277, 278, 279, 303, 376, 377, 378, 381, 383, 384, 385, 387, 390, 391, 393, 411, 425, 430, 433, 435, 439, 441, 450, 451
Szovjet–lengyel kapcsolatok 171, 180–181, 216, 217, 244, 245, 247
Szovjet–lett kölcsönös segélynyújtási szerződés (1939) 251, 252, 253
Szovjet–lett megnektámadási szerződés (1932) 250
Szovjet–litván kölcsönös segélynyújtási szerződés (1939) 251, 252, 253
Szovjet–litván megnektámadási szerződés (1926) 250
Szovjet–magyar kapcsolatok 349, 378
Szovjet–német arcvonal 8–9, 10, 22, 23, 24
Szovjet–német kapcsolatok 18, 53, 183–184, 339–341, 377, 378, 380, 381, 382, 383
 – tárgyalások (1940) 377–378
 – megnektámadási szerződés 183–187, 192, 201, 330, 339, 380, 382, 383, 384, 442
Szovjet nép 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 26, 82, 84, 86, 101, 122, 248, 279, 384, 396, 401, 404, 441, 451
Szovjet–román kapcsolatok 273–276, 349
Szovjet–svéd kapcsolatok 376–377
Szovjet színház 95–96, 408
A szovjet társadalom hajtóerői 100, 401
A szovjet társadalom osztályszervekezete 96–97, 400
Szovjet–török kapcsolatok 276, 277, 378, 379
 – semlegességi szerződés 378
Szovjet tudomány 14, 91, 114
A Szovjetunió alkotmánya (1936) 98–99, 100, 403, 432, 438
A Szovjetunió állami tartalékai és mozgósítási készletei 390, 393–394, 398
A Szovjetunió, Anglia és Franciaország katonai misszióinak moszkvai tárgyalásai 179–182, 183
A Szovjetunióban folyó népművelés 90, 91, 406
 „A Szovjetunió barátai” társaság Romániában 274
A Szovjetunió egészségügye 86, 91

„A Szovjetunió 1941–1945. évi Nagy Honvédd Háborújának története” 24–26, 450

Szovjetunió Fegyveres Erő 8–9, 10, 15, 21, 23, 26, 45, 89, 90, 99, 100, 112–122, 249, 279, 384, 386, 410, 411, 425–451

– fegyelem 435–436

– fegyverzet és technikai ellátottság 90, 99, 111–116, 425–428, 447–448

– hadkiegészítés 118, 431–435

– politikai és harc kiképzés 118, 438–442

– közlekedési vonalak 448, 449

– pártpolitikai munka 118, 119, 120, 241, 263, 433, 436–439

– szervezet 118–119, 122, 271, 413, 428–432

a csapatok csoportosítása hadszínterek szerint

– a finn-szovjet háborúban

hadseregek

7. 263, 264, 265, 266

8. 265, 266

9. 265, 266

13. 263, 264, 265, 266

15. 266

lövészhadtestek

3. 265

19. 264

23. 265

50. 264

lövészhadosztályok

7. 266

17. 266

24. 265, 266

40. 266

43. 266

49. 266

70. 266

86. 266

90. 264, 265

100. 266

123. 264, 265, 266

136. 265, 266

138. 266

Baranov ezredes gépesített csoportja 265

Borzilov dandárparancsnok gépesített csoportja 265

Leljusenko ezredes gépesített csoportja 265

Versinyin dandárparancsnok gépesített csoportja 265

harckocsidandárok

13. 266

20. 266

35. 266

39. 266

40. 266

légierő 262, 263

hajóhad 262

Vörös Zászlórenddel kitüntetett Balti Flotta 266

– tengerészeti légierő 266

– a nyugat-ukrajnai és nyugat-beloruszjai felszabadító hadjáratban

gépesített és lovas mozgó frontcsoport 245

hadseregek

3. 245

4. 245

5. 245, 247

6. 245, 247

10. 245

11. 245

12. 245, 247

mozgó csoportok

Dzerzsinszki 247

Minszki 247

Polocki 247

5. hadsereg mozgó osztaga 247

6. hadsereg mozgó osztaga 247

lövészhadtestek

4. 247

5. 247

16. 247

23. önálló 245

5. lövészhadosztály 247

harckocsihadtestek

15. 247

25. 247

harckocsidandárok

6. 247

21. 247

22. 247

23. önálló 247

24. 247

25. 247

26. önálló 247

lovas hadtestek

2. 247

3. 247

4. 247

5. 247

6. 247

24. lovas hadosztály 247

– a Haszan-tó térségében

1. Távol-keleti (Tengermelléki) hadsereg 234, 237

39. lövészhadtest 234, 236

lövészhadosztályok

32. 234, 236

39. 236

40. 234, 236

lövészezredek

115. 236

118. 234, 236

119. 234

2. gépesített dandár 234, 236

harckocsizászlóaljak

2. 236

3. 236

121. lovasezred 236

poszjeti határőr egység 237

légierő 234, 236

– a Halhin-Gol folyó térségében
csoportok

frontcsoport 240

1. hadseregcsoport 240

- északi csoport 241, 242
központi csoport 241, 242, 243
déli csoport 241, 242, 243
57. önálló hadtest 237
- lövészadosztályok**
36. 241, 243
57. 240, 241, 242, 243
82. 240, 241
152. 240
- dandárok**
5. géppuskás-lövészdandár 241
6. harckocsidandár 240, 241, 242, 243
7. páncélgépkocsi dandár 238, 239, 243
8. páncélgépkocsi dandár 241, 242, 243
9. páncélgépkocsi dandár 238, 241, 242, 243
11. harckocsidandár 238, 239, 241, 243
- ezredek**
24. motoros lövészezred 238, 239, 243
149. lövészezred 238, 242
601. lövészezred 241
- Légierő** 239, 240, 241, 243
100. légi dandár 243
212. ejtőernyős dandár 240, 241, 242
– a Nagy Honvédő Háború küszöbén 441–450
- Nyugati különleges katonai körzet** 442, 443, 444, 447
- hadseregek**
3. 442
4. 442
10. 442
- lövészadosztályok**
6. 446
42. 446
75. 446
128. 446
188. 446
- 22. harckocsihadosztály** 446
- Kijevi különleges katonai körzet** 443, 444, 445, 446, 447
- hadseregek**
5. 443, 445
6. 443, 445, 446
12. 443
26. 443
- lövészadosztályok**
87. 446
124. 446
- Leningrádi különleges katonai körzet** 442
- hadseregek**
7. 442
14. 442
23. 442
8. önálló lövészdandár 242
- Ogyesszai katonai körzet** 443
9. önálló lövészhadtest 443
- Balti Különleges Katonai Körzet** 255, 442, 443, 447
8. hadseregek 255, 442
11. 255, 442
125. lövészadosztály 446
3. önálló lövészdandár 442
– **Légierő** 7, 114, 115, 118, 392, 421–423, 426–427, 430–431, 439, 447–448
– **Hajóhad** 7, 116, 422–423, 424, 428, 431, 432, 441–442, 443, 444
flották
Vörös Zászlórenddel kitüntetett Balti Flotta
256, 266, 278, 431, 441, 443
Északi Flotta 116, 278, 431, 441, 443
Csendes-óceáni Flotta 116, 233, 234, 278, 431, 441
Fekete-tengeri Flotta 278, 428, 431, 441, 443
- Katonai flottillák**
Dunai Flottilla 441, 443
Fehér-tengeri Flottilla 443
Pinszki Flottilla 441, 443
tengerészeti légierő 118, 255, 266, 428, 430, 431, 441
A Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsa 117, 118
A Szovjetunió fő gazdasági feladata 15, 385
A Szovjetunió gazdasága 11, 14, 22, 384–400,
lásd még: *A Szovjetunió iparosítása*; *A Szovjetunió mezőgazdaságának kollektivizálása*; *A Szovjetunió honvédelmi ipara*; *A Szovjetunió népgazdaságfejlesztési tervei*; *A Szovjetunió mezőgazdasága*; *A Szovjetunió villamosítása*
A Szovjetunió Hajóhadának Legfelső Haditanácsa 118, 441
A Szovjetunió harca Ausztria védelméért 152–153
A Szovjetunió harca a békéért 16, 17, 29, 30, 31, 32, 33, 40, 79, 80, 94, 101–112, 122, 124, 142, 145, 152–153, 154, 160, 173–186, 201, 279, 286, 376–383
A Szovjetunió harca a Csehszlovák Köztársaság védelméért 160–162, 163, 168, 169–170
A Szovjetunió harca Etiópia védelméért 124, 125
A Szovjetunió harca a fegyverzet és a fegyveres erők csökkentéséért 101
A Szovjetunió harca Kína védelméért 44, 45–46, 142
A Szovjetunió harca a Spanyol Köztársaság védelméért 129–130, 131–132
A Szovjetunió honvédelmi ipara 86, 90, 99, 384, 391–394
A Szovjetunió iparosítása 81, 83, 84–85, 90, 91, 96, 97, 122, 384, 385, 398, 399–400
A Szovjetunió Kommunista Pártja 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 22, 23, 26, 30, 32, 33, 40, 45, 73, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 112, 113, 114, 115, 116, 119, 121, 122, 136, 186, 373, 376, 384, 385, 386, 387, 390, 391, 397, 398, 401–409, 410, 425, 426, 434, 435, 436, 438, 439, 441, 442, 451
programm 14, 15
– kongresszusok
XIV. 86
XV. 81, 85, 86, 112, 136
XVI. 84, 103
XVII. 73, 87, 116, 119
XVIII. 131, 173, 201, 384–385, 396, 401, 403, 425, 434, 436
XX. 32, 33, 101
XXI. 13, 14, 32, 33, 99
XXII. 14, 15, 30, 32, 33, 100, 101, 120

- konferenciák
XVI. 83
XVIII. 425, 434, 497-498
- Központi Bizottság 12, 14, 85, 87, 89, 90, 92, 96, 98, 100, 106, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 121, 173, 177, 271, 272, 385, 399, 402, 403, 404, 425, 432, 433, 434, 436, 437, 438, 450
- Moszkvai Bizottság és Moszkvai Kormányzósági Bizottság 88, 89
- a pártellenes csoportosulások és elhajlások elleni harc 11, 81, 82, 87
- ideológiai munka 82-83, 95-96, 401-410
- Az SZK(b)P Központi Bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának rendeletei* 390, 394, 395, 397, 398, 399, 430, 440
- A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának szervezeti szabályzata* 385, 403, 437
- A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának rendeletei* 118, 121
- A Szovjetunió közlekedése* 87, 394-396
- A Szovjetunió Legfelső Tanácsa törvényei és rendeletei* 396, 397, 432, 434, 435, 437
- A Szovjetunió légvédelme, (PVO)* 118, 429, 430
- A Szovjetunió második szén- és kohóipari bázisa* 83, 84, 387
- A Szovjetunió megerősített körletei* 45, 233, 448-449
 - Kovel 445
 - Murmanszki 443
 - Rava-Russzka-i 445
 - Sztumilovi 444, 445, 448
 - Vlagyimir-Volinia-i 444, 448
- A Szovjetunió mezőgazdasága* 84-85, 89-90, 96, 390, 398, 400
- A Szovjetunió mezőgazdaságának kollektivizálása* 80, 82, 84, 85, 89-90, 91, 97-98, 122, 384, 400
- A Szovjetunió mozgósítási készletei* 390, 394
- A Szovjetunió Nagy Honvédd Háborúja és szakaszai* 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 21-24, 26
- A Szovjetunió népbiztossági*
 - haditengerészeti 118
 - honvédelmi 118, 161, 235, 236, 393, 424, 428, 429, 439, 411, 448, 450
 - közlekedésügyi 395
 - külügyi 160, 236, 382
 - postaügyi 421
 - repülőgépipari 391, 392
 - szénfém-kohászati 390
- A Szovjetunió népgazdaságfejlesztési tervei*
 - első öt éves terv 40, 80-87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 112, 114, 115, 121, 122, 387, 388, 389, 391, 392, 394, 396, 401
 - második öt éves terv 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 99, 100, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 387, 388, 389, 391, 392, 394, 395, 396, 399
 - harmadik öt éves terv 385, 386, 387, 388, 389, 391, 393, 394, 395, 397, 406
 - hét éves terv 14
- A Szovjetunió sajtója* 96, 103, 436
- A Szovjetunió szovjetjeinek kongresszusai* 98, 99, 101, 144
- A Szovjetunió Tudományos Akadémiája* 91
- A Szovjetunió villamosítása* 81, 88
- A Szovjetunió Vörös Hadseregének fegyelmi szabályzata (1940)* 435, 436
- A Szovjetunió Vörös Hadseregének vezérkara* 118, 393, 421, 424, 428, 443, 444, 447, 449, 450
- A Szovjetunió Vörös Hadseregének harcászati szabályzat-tervezete (1939)* 415
- Sztálingrádi csata* 22, 23
- Sztálingrádi Traktorgyár* 84
- Sztálinogorszki Vegyiművek* 389
- „Szudéta Terület”* 155, 157, 160, 162, 163, 165, 358
- Szudéta-vidéki fasiszta párt, lásd: Henlein pártja (henleinisták)*

T

- Tanaka-memorandum* 42
- TASZSZ-jelentések* 178, 377, 383
- „Távol-keleti München”* 334-335
- Teheráni értekezlet (1943)* 23
- „Tengerek szabadságának” elve* 325
- „Teuton kard”, Barthou meggyilkolásának terve* 109-110
- Tokiói per, anyagok* 233, 234
- Totális háború* 56, 57
- Történelemhamisítók* 10, 11, 28, 162, 186, 212, 381
- Trade-unions* 199
- „Trjohgornaja manufaktura”, moszkvai gyár* 83, 130
- Turkesztán-szibériai vasút* 395
- Tűszrendszer* 230-231, 306

U

- Ufaleji nikkelgyár* 390
- „Új rend” Európában* 18, 304-307, 356
- Ukrán Front a felszabadító hadjáratban (1939)* 246, 247
- „Unilever”, angol monopolegyesülés* 61

V

- Varsó védelmének Munkásdandára* 215, 310
- Versailles-i szerződés* 38, 67, 68, 70, 71, 72
- Vichyi kormány, lásd: Pétain kormánya*
- „Villámháború”* 8, 9, 21, 22, 138, 340, 362, 369, 414
- „Vassari békepaktum” (1938)* 198
- Volhovi alumíniumgyár* 390
- Voszkreszenszki vegyiművek* 390
- A Vörös Hadsereg felszabadító hadjárata Besszarábiában és Észak-Bukovinában* 275-276
- A Vörös Hadsereg felszabadító hadjárata Nyugat-Ukrajnában és Nyugat-Beloruszországban* 244-249
- A Vörös Hadsereg gyalogságának alakjái szabályzata* 440
- A Vörös Hadsereg hadtápszolgálati szabályzata* 440
- A Vörös Hadsereg harcászati szabályzata (1939)* 414-415
- A Vörös Hadsereg harcászati szabályzata (1941)* 421
- A Vörös Hadsereg őrszolgálati szabályzata* 440
- „Vörös kórus”, antifasiszta csoport Németországban* 373

W

Wallace missziója 320
Washingtoni konferencia 38
Weimari Köztársaság 46, 49, 51
Weygand-terv 227

Y

Young-terv 38

Z

Zeiss, német optikai művek 63
„*Zöld dosszié*” 346–347
„*Zöld hadművelet*” 156

Bevezetés	7
-----------------	---

Első rész

A SZOVJETUNIÓ ÉS A KAPITALISTA VILÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

Első fejezet. <i>A világháború két tűzfészke</i>	37
1. A kapitalizmus általános válságának kiéleződése és az imperialista ellentétek a háború előtti években ...	37
2. Japán támadás Kínában	41
3. A fasiszta puccs Németországban. Németország a háború fő tűzfészkevé válik	46
4. A német fasizmusnak nyújtott amerikai, angol és francia gazdasági és politikai támogatás	60
5. A haladó erők harca a fasizmus és a háborús veszély ellen	73
Második fejezet. <i>A szocializmus győzelme a Szovjetunióban, és ennek jelentősége az ország védelmének megszilárdulásában</i>	80
1. A szocialista építőmunka sikerei	80
2. A Szovjetunió harca a kollektív biztonságért	101
3. A szovjet fegyveres erők fejlődése	112
Harmadik fejezet. <i>Fasiszta agresszió 1935–1938-ban</i>	123
1. Az olasz–német agresszió első akciói. A világ szabadságszerető erőinek harca az agresszió áldozatainak védelmében	123
2. A távol-keleti japán agresszió új szakasza. A Japán-ellenes egységfront megalakulása Kínában	136
3. A fasiszta koalíció létrejötte	143
Negyedik fejezet. <i>A szovjetellenes egységfront-kísérletek kudarca</i>	146
1. Németország gyarmati követelései. A nyugati hatalmak szabad kezet engednek Németországnak a agresszióra	146
2. A müncheni árulás	154
3. Az angol–francia–szovjet tárgyalások 1939-ben. Szovjet–német meg nem támadási egyezmény	172
4. A nemzetközi kommunista és munkásmozgalom harca a fasizmus és az új világháborús veszély ellen	187

Második rész

A SZOVJETUNIÓ ÉS A KAPITALISTA VILÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELSŐ IDŐSZAKÁBAN

Ötödik fejezet. <i>A második világháború kezdete</i>	205
1. Németország megtámadja Lengyelországot	205
2. A „furcsa háború” Nyugat-Európában	218
3. A német fasiszta csapatok betörése Nyugat-Európa országaiba	222
Hatodik fejezet. <i>A szovjet népek testvéri családjának kibővülése és a szovjet határok biztonságának fokozására hozott intézkedések</i>	233
1. A Szovjetunió biztonságának biztosítása a Távol-Keleten	233
2. Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszija felszabadítása	244
3. A szocialista forradalom győzelme a Baltikumban. Az észti, lett és litván szovjetkőztársaságok belépése a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe	249
4. Fegyveres összetűzés Finnországgal és a konfliktus békés rendezése	256
5. A szovjet–román konfliktus békés rendezése. A Szovjetunió délnyugati és déli határainak biztosítása	273

Hetedik fejezet. <i>A második világháború Franciaország fegyverletétele után</i>	280
1. A nyugat-európai helyzet	280
2. Az afrikai háború	287
3. A délkelet-európai fasiszta agresszió	292
4. Az ellenállási mozgalom megindulása és fejlődése a megszállt országokban	303
5. Az Amerikai Egyesült Államok és az európai háború	318
6. A japán agresszió kiterjesztése 1939–1941 folyamán	326

Harmadik rész

A SZOVJETUNIÓ ELLENI TÁMADÁS ELŐKÉSZÍTÉSE A FASISZTA NÉMETORSZÁGBAN. A SZOVJETUNIÓ HONVÉDELMEÉNEK HELYZETE

Nyolcadik fejezet. <i>A Szovjetunió elleni támadás előkészítése a hitleri Németországban. Németország belső helyzete</i>	339
1. A „Barbarossa”-terv és a szovjet területek megszállási rendszerének kidolgozása	339
2. A fasiszta tömb a Szovjetunió elleni támadás előtt	347
3. A Szovjetunió elleni háború gazdasági előkészítése	357
4. Németország fegyveres erőinek felkészülése a Szovjetunió elleni háborúra	361
5. Németország haladó erőinek harca a fasizmus és a háború ellen	369
Kilencedik fejezet. <i>A Szovjetunió a Nagy Honvédő Háború küszöbén</i>	376
1. A Szovjetunió külpolitikája 1940–1941-ben	376
2. A Szovjetunió hadigazdasági lehetőségei	384
3. A kommunista párt tevékenysége a népnek a szocialista hazafiság szellemében való nevelése terén	401
Tizedik fejezet. <i>A szovjet fegyveres erők a német támadás előtt</i>	410
1. A szovjet hadtudomány a honvédő háború küszöbén	410
2. A fegyveres erők technikai ellátottsága, szervezete és kiképzése	425
3. A határmenti körzetek csapatainak és a flotta erőinek állapota Németország támadásának küszöbén	442
Jegyzetek	453
Fontosabb dátumok	480
Névmutató	491
Földrajzi helyek mutatója	501
Tárgymutató	513
Térképek	529

Felelős kiadó a Zrínyi Katonai Kiadó parancsnoka. Felelős szerkesztő: Horváth Zoltán alez. Képszerkesztő: Pelbárt Oszkár. A térképeket és a földrajzi neveket ellenőrizte: Tóvizi Kálmán alez. A védőburkoló és a kötés-terv Görög Júlia munkája. Műszaki vezető: Olajos Tibor őrgy. Terjedelme 66,5 A/5 iv + 64 oldal kép- és 23 db egyéb melléklet. Példányszáma: 4500. MSZ 5601–50. 377–633263/1 – Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős: Bolgár Imre igazgató. Az képmelléletek az Egyetemi Nyomda íves mélynyomása, az ofszet nyomású melléletek az MN Térképészeti Intézet munkája. – ZI-40-k-6467